

Milé kolegyně / Vážení kolegové,

posílám Vám kompletní text přednášky *Antropologie etnicity* (podzimní semestr akademického roku 2008/2009). Na konci souboru je zařazena „Doporučená literatura“, která Vám může posloužit k případnému dalšímu studiu.

S pozdravem

Jaroslav Malina

V Brně 15. 10. 2009

Antropologie etnicity (2009)

Obsah

1. Základní pojmy 1–13

2. Teorie rasy 13–27

3. Eugenika a dysgenika (nacismus, fašismus aj.) 27–42

4. Jazyk 42–47

5. Jazyky světa 47–51

6. Náboženství 51–85

7. Etnická společenství světa 85–106

8. Jednotlivá etnika 106–627

9. Mezikulturní a mezináboženský dialog 627–628

10. Literatura k dalšímu studiu 628–630

1. Základní pojmy

etno- (z řečtiny: *ethnos*, „rod, kmen, pospolitost“), v složených slovech první část s významem: národ, národní, národnost, národnostní, etnický.

etnická antropologie (z řečtiny: *ethnos*, „rod, kmen, pospolitost“), subdisciplína antropologie studující původ, tělesný vzhled a variabilitu morfologických a fyziologických znaků lidských plemen, různých pospolitostí a antropologických typů a etnicitu, jakožto souhrn znaků (kulturní hodnoty, normy, jazyk aj.) charakterizující etnikum a odlišující je od jiných etnik. Zkoumá rovněž projevy etnicity uvnitř společenské entity (mocenské a majetkové rozdíly aj.) i ve vztazích mezi etnickými skupinami, národy apod. (viz například antropologie, nacistická, čistka, etnická, nacionalismus, stalinismus, tábor, koncentrační, terorismus, vivisekce).

etnolingvistika, vědní obor zabývající se vztahem jazyka a kultury, úlohou jazyka v životě sociální skupiny, v mezietnických vztazích apod.

etnicita, souhrn znaků (kulturní hodnoty, normy, případně jazyk aj.) charakterizující *etnikum* a odlišující je od jiných etnik.

etnikum, stabilní seskupení lidí, které se vyznačuje jednotností některých reálných příznaků, odrážející se ve společenském vědomí (nejen těchto lidí samých, ale i jejich sousedů) jako jednota historických osudů v rámci jednotného sociálního organismu nebo v souvislosti s ním.

Sjednocujícími a poznávacími rysy mohou být: *jazyk, náboženství, rasa* aj., avšak v demografické praxi je určujícím znakem etnické sebeuvědomění, formálně vyjadřované ve vlastním názvu a reálně objektivizované v sociálních poměrech, politických akcích, kulturních preferencích, v ideologických deklaracích atd.

V etnickém vědomí (a sebeuvědomění) se odráží korelace kulturních příznaků individua s jeho sociálním postavením, vztahy a možnostmi. Společenské vědomí staví na místo etnických vlastností hned jeden z objektivních sjednocujících faktorů, hned zase jiný a chápe tuto jednotu zpravidla ve formě přesvědčení o společném původu. Proto tedy různé objektivní faktory – hned jeden, hned druhý, každý samostatně i v různých kombinacích – mohou být diagnostickými příznaky etnu (*etnos*).

Důležitým je to, jakou reálnou solidaritu společnost očekává od lidí, vyznačujících se danou vlastností nebo danými vlastnostmi. Přitom máme na zřeteli nikoli jakoukoli solidaritu (vždyť existuje třídní, profesionální, věková atd.), ale takovou, která je zaměřena na vytvoření, podporu, obrození (nebo zachování možností obrození) sociálního organismu – samostatné společnosti, která je schopna samostatně existovat a zajišťovat stálou výrobu na určité úrovni, chránit před živelnými pohromami sebe i svoji reprodukci.

rasa (z italského: *razza*, „rod, druh“, z francouzštiny [původně z arabštiny: *unsur*, „rasa, rod“]: *race*, „plemeno, rasa; rod, kmen; původ, pokolení“; v českém jazyce se termín „rasa“ objevil až ve 20. století, kdy byl převzat z němčiny [*die Rasse*], ale hned nato byl počeštěn na „plemeno“), rozdílné somatické vlastnosti používané ke kategorizaci velkých skupin lidí; tradiční taxonomická kategorie sloužící k popisu biologické rozmanitosti lidských populací na základě společně sdílených fenotypových znaků (barvy pleti, struktury vlasů, obličejových rysů aj.). Rasy se údajně od sebe liší svým geografickým rozšířením a sdílenými biologickými znaky, zděděnými po společných předcích.

Současná molekulární genetika nepotvrdila existenci relevantních rozdílů v genomu mezi lidskými populacemi a zpochybnila pojem rasy jako striktně oddělené biologické kategorie. (Genom [z řečtiny a latiny: *genus*, „rod, původ“], genetický materiál buňky nebo jedince tvořený deoxyribonukleovou kyselinou nebo ribonukleovou kyselinou [jen u RNA-virů],

který se vyznačuje replikací a dědí se na potomstvo. V užším slova smyslu se tento termín vztahuje k souboru genů určité gamety.)

etnos, na jedné straně je to odraz sociálního organismu (existujícího nebo zaniklého) v kultuře (včetně jazyka a vědomí) a somatické lidí, na straně druhé jde o sociální organismus v tendenci i potenci. Dokud odraz (etnos) nevznikl, sociální organismus se ještě nestal etnosociálním, když sociální organismus zanikl, je jeho otisk (etnos) pouze etnikosem se zánikem tendence a potence vytvoření sociálního organismu už etnos neexistuje. Vztah etnosu k těm či oněm zvláštnostem materiální kultury není závazný a pravidelný.

etnicismus, touha uchovat nebo znovunabýt politickou identitu založenou na rase, náboženství nebo nějaké tradici. Zdrojem je příslušnost k nějaké etnické skupině (tj. skupině, jejíž členy lze identifikovat nikoli v pojmech politických institucí, ale pokrevních vztahů, jazyka a vazeb k určitému území).

tradice (z latiny: *trādere*, „předávat, podávat, doručovat, odevzdávat“), předávání – termín mající v praxi obvykle dva významy:

1. jakékoli zprávy o historických faktech, speciálně určené pro uchování a předání znalostí o těchto faktech – kroniky, memoáry, vyprávění atd. Tyto zprávy hovoří o faktech, popisují je, ale samy tyto fakty bezprostředně v jejich hmotnosti nefixují a nepřenášejí do současnosti. Fakta jsou předávána prostřednictvím vědomí. V tomto významu se podání staví do protikladu vůči pozůstatkům a je synonymem (historické) tradice;

2. řetězec ústního předávání informace o historické minulosti od nejstarších dob k mladším – v ságách, eposech, epických útvarech, písních atd. V tomto významu se podání považuje za protiklad (historické) tradice jako ústní podání – písemné, literární.

etnická kultura, soubor prvků kultury jednoho etnika (etnosu). Neshoduje se vždy s **etnografickou kulturou** a nevytváří vždy samostatnou kulturu jako ucelený a všezahrnující systém.

etnografická kultura, dílčí kultura, přístupná pozorování etnografů. Podle typů kontaktů, které byly základem pro její vytvoření, se etnografické kultury dělí na hospodářsko-kulturní typy a historicko-etnografická společenství. Základem hospodářsko-kulturních typů je shoda hospodářství a každodenního života spojená s kontakty v podmínkách jednoty přírodního prostředí a celkovou úrovní vývoje. Základem historicko-etnografických společenství jsou dlouhodobé intenzivní kontakty a příbuznost, hmotná část může být zjištěna archeologicky. Od etnografické kultury se v zásadě liší etnická kultura, založená na zvláštní jednotě historických osudů.

etnická menšina, společenství občanů žijících na území daného státu, kteří se odlišují od ostatních občanů zpravidla společným etnickým původem, jazykem, kulturou a tradicemi, tvoří početní menšinu obyvatelstva a zároveň projevují vůli být považováni za národnostní menšinu za účelem společného úsilí o zachování a rozvoj vlastní svébytnosti, jazyka a kultury a za účelem vyjádření a ochrany zájmů jejich společenství, které se historicky utvořilo.

Například v České republice jsou v současné době oficiálně deklarovány tyto národnostní menšiny: Bulhaři, Chorvati, Maďaři, Němci, Poláci, Romové, Rusíni, Rusové, Řekové, Slovinci, Srbové, Ukrajinci, Vietnamci a další.

etnická skupina, historicky vzniklá skupina lidí, kteří mají společný původ (mnohdy zakotvený již v rodové a kmenové společnosti v období prehistorie, protohistorie nebo starověku), rasový typ, jazyk, materiální a duchovní kulturu, mentalitu, tradice a obývají společné území. Na rozdíl od sociálních skupin jsou etnické skupiny stálé, unikátní a liší se vzájemně také antropologickým složením – příslušníci každé etnické skupiny náležejí zpravidla k určitým výrazným typům a rasám.

Kromě toho je pro etnické skupiny charakteristické i určité území, na kterém buď vznikaly, nebo se po dlouhou dobu vyvíjely. Toto území není vždy totožné s územím státu; častěji zaujímá etnická skupina menší území uvnitř státu, nebo území větší a pak zasahuje i do států sousedních (v Evropě například Maďaři, Poláci aj.).

V některých případech, zejména na území bývalých britských a francouzských kolonií v západní Africe neodpovídají hranice států vůbec přirozeným hranicím etnických skupin, takže příslušníci téže etnické skupiny (například Fulbové nebo Hausové) žijí v různých státech s odlišným hospodářským, společenským a politickým zřízením. (Jaroslav Malina)

etnografická skupina, homogenní část národa odlišující se kulturou, nářečím, krojem apod. (například Chodové a Valaši v rámci českého národa).

etnický antagonismus, nepřátelství nebo konflikty mezi různými etnickými skupinami nebo komunitami.

etnocentrismus (z řečtiny: *ethnos*, „rod, kmen, pospolitost“ a *kentron*, „střed“), přístup, jenž vnímá myšlenky nebo praktiky jiné kultury výhradně podle hledisek vlastního společenství (etnického, národního, politického, náboženského). Etnocentrická hodnocení bývají zkreslená, protože nedokáží rozpoznat skutečné kvality jiných kultur. Jejich autoři a stoupenci obvykle nejsou schopni nebo ochotni přiznat jiným kulturám jejich vlastní hodnotová měřítká. Pojem etnocentrismu zavedl do společenských věd v roce 1906 americký sociolog, antropolog a ekonom William Graham Sumner (1840–1910) a interpretuje ho jako postoj, jenž za správnou normu považuje jen vlastní kulturu, s níž se identifikuje. Podle

amerického antropologa Geoga Petera Murdocka je etnocentrismus emocionálním i intelektuálním zdůvodněním nadřazenosti vlastní sociální skupiny.

Etnocentrismus bývá přisuzován jedinci, a pokud si ho osvojí skupiny, hovoří se o syngenismu (Charles Horton Cooley, Ludwig Gumplowicz, William Graham Sumner aj.). Oba pojmy však v praxi splývají.

Podle sociální funkce lze etnocentrismus rozlišit na základní, umírněný a agresivní. Základní etnocentrismus je výsledkem socializace a enkulturace, ztotožnění osobnosti s vlastní skupinou a jejími hodnotami. Působí na sebeuvědomění, soudržnost a vymezení vůči jiným skupinám.

Umírněný etnocentrismus podporuje sociální integraci, staví vlastní názory a hodnoty na první místo, ve vztahu k alternativním kulturám je přesto tolerantní.

Agresivní etnocentrismus charakterizuje ideologická vypjatost, absolutní nadvláda nad jinými kulturami, nesnášenlivost. Typické jsou projevy *nacionalismu*, *rasismu* nebo náboženského *fanatismu*. Nezřídka přerůstá agresivní etnocentrismus ve válečné konflikty.

Etnocentrismus je nebezpečný i ve vědě, protože stimuluje neobjektivní hodnotící přístupy k studiu sociální reality. Sociální a kulturní antropologii 20. století se podařilo odstranit doktrínu etnocentrismu ze společenských věd při studiu mimoevropských národů a prosadit hledisko kulturního relativismu.

nacionalismus (z latiny: *nātiō*, „narození, rod; kmen, národ“):

1. ideologie a politika, jež přikládá nepodmíněnou hodnotu vlastnímu národu či národnosti. Vzniká počátkem 19. století jako náhrada společenské funkce náboženství. S tímto pozitivním nacionalismem se často spojují i pohrdavé postoje vůči jiným národům, xenofobie apod. Nacionalismus tedy představuje vědomí příslušnosti k jednomu národu (většinou zejména vymezením se vůči národu jinému). Později se stal součástí politického i společenského diskurzu, politických doktrín i argumentací. Nacionalismus je kolektivní vědomí soudržnosti s jedním národem, etnikem či územím, jež je motivováno snahou o dosažení autonomie či úspěšnou expanzí na jiná území. Ve svém vývoji i v současné době se vyskytoval a vyskytuje kromě jiného v řadě umírněných i extrémních, agresivních projevů. Nacionalismus je kolektivní ideologie, to znamená, že jej lze slučovat nikoli pouze s jednotlivci, ale se skupinami. Nacionalismus definuje národy na základě různých kritérií, podle nichž se rozlišují skupiny, které rysy národa vykazují a které nikoli, a jak se jednotlivé národy od sebe liší. Tato kritéria byla často značně oportunistická a zneužívaná. Mezi nejčastější charakteristiky národa patří společný jazyk, kultura, dějiny a území, které jeho členové trvale obývají, a někdy také náboženství (Severní Irsko, bývalá Federativní republika Jugoslávie).

Tato charakteristika vznikla v Evropě v 19. století, a proto je nejuvhodněji aplikovatelná právě na evropské národy. Nacionalisté pohlíží na vývoj a rozvoj svého státu prizmatem své ideologie. Často (zejména ve svých extrémních projevech) upřednostňují zájmy svého národa před celkovým rozvojem širšího společenství států (typický byl tento stav v 19. století v době kolonialismu, jiným příkladem jsou současné národně orientované tendence proti jednotícím snahám Evropské unie). Nacionalismus měl výrazný vliv na evropské a světové dějiny od 19. století. Dříve je velmi obtížné o nacionalismu hovořit (řada odborníků dokonce odmítá použít tento termín pro období před Velkou francouzskou revolucí, neboť i slovo národ mělo značně odlišný obsah než dnes). Kritici tohoto názoru naopak namítají, že nacionalismus je daleko staršího data, což například v českých podmínkách dokládá obsah a pojetí *Dalimilovy kroniky* (počátek 14. století) vymezující se vůči cizincům. Nacionalismus přispěl k formování národního uvědomění a snahy o národní nezávislost u nesamostatných etnik (Baskové, Češi, Italové, Němci, Poláci a jiné evropské národy, mimo Evropu například Brazilci nebo Indové). U již existujících národů, obývajících autonomní území (Američané [USA], Britové, Francouzi, Japonci) posiloval vnitřní politické a ekonomické úsilí uvnitř jednotlivých států v zájmu hospodářsky předstihnout ostatní soupeřící státy (koloniální expanze, rozvoj průmyslu, vědy a dopravy). Specifický je židovský nacionalismus, který se ve své politické rovině projevuje sionismem; jeho významná složka spočívá na židovském náboženství a představě „vyvoleného národa“.

Některé aspekty nacionalismu byly zneužity k formování a obhajobě řady totalitních či diktátorských ideologií a doktrín (frankismus, nacismus, perónismus). Nacionalismus dal vzniknout řadě (často evidentně falešných) národních mýtů, které měly či mají podpořit národní soudržnost či národní uvědomění uvnitř skupiny.

Nacionalismus je ústředním tématem díla česko-britského antropologa [Ernesta Gellnera](#), jenž odmítl všeobecně rozšířené pojetí, že nacionalismus je projevem „probouzejících“ se národů. Národnost není podle něho součástí lidské přirozenosti, národnost byla zkonstruována až jako požadavek nacionalismu: nacionalismus vytváří národ, a ne naopak. Vznik nacionalismu Gellner spojuje s průmyslovou epochou – poslední ze tří etap vývoje lidstva: moderní svět průmyslu je nejen prostředím, kde se nacionalismus mohl objevit a prosadit, tedy předpokladem jeho vzniku, ale také naopak, nacionalismus je nutným projevem a požadavkem moderní doby. Klíčovými rysy průmyslové éry a nacionalismu jsou mu stejnorodost, gramotnost a anonymita. Nacionalismus je speciálním typem patriotismu uskutečňovaným v kulturně homogenních jednotkách. Tyto jednotky musí být dostatečně velké, aby mohly mít naději na udržování vzdělávací soustavy. Další podmínkou vzniku

nacionalismu je totiž vysoká „vzdělanostní“ společnost, která ke své existenci potřebuje právě vzdělávací soustavu. Třetí podmínkou nacionalismu je anonymita obyvatelstva. Pro jednotlivce podle Gellnera není již stěžejní členství v podskupině (komunita, církev, široká rodina, obec, cech), ale je přímo jednotkou „národa“.

Na rozdíl od Ernesta Gellnera a jiných teoretiků moderního nacionalismu stoupanci primordialismu vždy přisuzují primát etnicitě, od níž je veškerá národní existence pouze odvozena;

2. vlastenectví.

Gellner, Ernest André (někdy také Arnošt Gellner) (9. 12. 1925, Paříž, Francie – 5. 11. 1995, Praha), česko-britský filozof, antropolog a sociolog židovského původu; proslul zejména analýzou nacionalismu a muslimské společnosti. Narodil se v německy mluvící židovské rodině; dětství a raná školní léta prožil v Praze. V roce 1939 emigroval s rodiči do Anglie, kde po dostudování střední školy vstoupil do československé armády, s níž se v roce 1945 vrátil do Prahy. Zde začal studovat na Univerzitě Karlově, navštěvoval přednášky Jana Patočky a dalších filozofů. Předvídal politický vývoj země a již v roce 1946 Československo opět opustil a vrátil se do Anglie.

Studoval filozofii a sociální antropologii na univerzitě v Oxfordu a na London School of Economics. Mezi jeho učitele patřili například antropolog Alfred Reginald Radcliffe-Brown a filozof Karl Raimund Popper, který Gellnera ovlivnil svým kritickým racionalismem. Po studiích působil Gellner jako profesor filozofie a sociologie na London School of Economics, od roku 1984 vedl na univerzitě v Cambridgi Katedru sociální antropologie. Do Československa se vrátil nejprve jako návštěvník na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 20. století, kdy se stýkal s místním disentem; po listopadu 1989 zde zůstal natrvalo. Přednášel na Středoevropské univerzitě a na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze.

Z Gellnerovy analýzy nacionalismu vyplývá, že tento fenomén je vlastní pouze moderním industriálním společnostem, ve kterých představuje kulturní centralizace a homogenizace nutnou podmínku fungování komplexního hospodářství. Slavná je i jeho definice nacionalismu, podle níž se jedná „primárně o politický princip, který tvrdí, že politická a národní jednotka by měly být shodné“ – přičemž z této definice by plynulo, že jako vůdčí politický princip je nacionalismus bezedným „sudem stělného prachu“.

Z díla: *Muslim Society* (Muslimská společnost, 1981), *Nations and Nationalism* (1983, česky: *Národy a nacionalismus*, 1993), *Plough, Sword and Book* (česky: *Pluh, meč a kniha*, Brno, 2001).

nacionalismus, liberální (z latiny: *nātiō*, „narození, rod; kmen, národ“, *liberālis*, „týkající se svobodného člověka, důstojný“), zdánlivě paradoxní spojení dvou politicko-ideologických směrů, které nicméně stálo v základu formování moderních národních států. Logika spojení liberalismu a nacionalismu je následující: Tichým předpokladem existence homogenních národů byla v dějinách existence národního státu, tedy politické jednotky disponující mocenskou suverenitou na území daného teritoria (fenomén vycházející z Vestfálského míru 1648 a zásady *cuis regio, eius religio* [„čí moc, toho náboženství“]). Pod vlivem Velké francouzské revoluce (konec 18. století) a vzpoury vůči monarchickým principům a monopolu římskokatolické církve se ve stále větší míře začal za skutečného suveréna považovat lid (*démos*), přičemž s rozvojem národní myšlenky v 19. století byl tento „lid“ postupně definován jako „národ“. V okamžiku, kdy se umírněná forma nacionalismu spojila s ideou politických a občanských práv, vzniká právě liberální nacionalismus, v němž se snoubí demokratický ideál samosprávy lidu a ideál sebeurčení národů. V tomto smyslu se jedná o vzájemně komplementární, či přímo podporující se ideály. Liberální nacionalismus byl vůdčí myšlenkou Společnosti národů (1920–1946), jejíž zastánci (mimo jiné americký prezident Thomas Woodrow Wilson [1856–1924]) se inspirovali Kantovou představou mírového soužití mezi republikami.

Liberální nacionalismus vykazuje v praxi dva závažné nedostatky. Za prvé, podceňuje problém sebeurčení národnostních a etnických menšin – jinými slovy, prakticky žádný stát není státem čistě „národním“, ale zahrnuje také v různorodé míře nároky menšinových skupin (tento problém v důsledku vedl na Západě k teorii multikulturalismu). Za druhé, právo sebeurčení národů, myšlené původně jako nástroj obrany proti útlaku mnohonárodnostních říší a posléze koloniálních mocností, dává v podobě principu územní suverenity politickým elitám do rukou nástroj útlaku vůči vlastnímu obyvatelstvu (například etnickým menšinám); může se tak dostat do konfliktu s hodnotou lidských práv a dalšími mezinárodními úmluvami.

fanatismus (z latiny: *fanaticus*, „posedlý vírou; v náboženském vytržení“; od *fānum*, „svatyně, místo kultu“):

1. vášnivá, nekritická zaujatost pro někoho nebo něco;
2. vášnivě horování pro něco spojené s nesnášenlivostí k jiným postojům.

etnogeneze (z řečtiny: *ethnos*, „rod, kmen, pospolitost“ a *genesis* „zrození, vznik“), proces vzniku a formování etnických skupin a jejich vývoj od nejjednodušších rodových a kmenových struktur po vytvoření **národností** a **národů**.

národnost, příslušnost osoby k určitému národu. Určovat národnost člověka lze od jeho narození, a to podle toho, jaké národnosti jsou jeho rodiče nebo v jaké oblasti nebo státě se

narodil nebo žil od narození. Národnost je v průběhu života neměnná narozdíl od státní příslušnosti, kterou lze získat sňatkem s osobou jiné národnosti nebo imigrací do cílového státu a má název podle státu, ve kterém má osoba trvalé bydliště apod. Nikdo (narozdíl od státní příslušnosti) nemůže mít dvě národnosti. Národnost vznikala v období rozpadu rodové a kmenové společnosti a v procesu utváření sociálně stratifikované společnosti a státu; to znamená ve starověkých státech nebo ještě později.

Česká národnost například vznikla z několika jazykově a historicky příbuzných etnik ve středověkém českém státě Přemyslovců. Naproti tomu národnosti v Indii nebo v Nigérii vznikaly na podkladě mnoha různých etnických skupin v průběhu novověku.

stát (kalk z italského *stato*, „stav“), mocenská organizace ve společnosti na určitém území; toto území. Jde o novověké označení (Niccolò Machiavelli) pro mocenský útvar, který na jistém území a v jisté společnosti má monopol na legitimní užívání donucovacích prostředků, zákonodárství, ustavení měny a udržování veřejného pořádku. Tím se liší od starších říší, království apod., která se chápala spíše organicky jako přirozená „těla“ s vlastními záměry, cíli a programy. Proto se i legitimita státu odvozuje od shodné nebo většinové vůle občanů a sám stát, aspoň teoreticky, chápe jako služba společnosti. Protože faktická moc státu v novověku nesmírně vzrostla, je důležité hledat prostředky, jak její použití omezit a chránit proti zneužití. Jedním z nich je zásada vlády práva: právo a zákon zavazuje a omezuje i státní moc, nejen občany. Další je princip dělby moci, který zakazuje, aby zákonodárství, výkonná moc a soudnictví byly v jedné ruce (Charles Montesquieu). Nejúčinnější obranou proti zvláštnímu státu je však princip občanských práv: práva a svobody jednotlivých lidí nejsou privilegia, udělovaná státem, nýbrž na státu nezávislé a pocházejí odjinud. Prakticky se projevují v možnosti svobodné kritiky státu (opozice, svobodný tisk) a v záruce svobody dílčích společností a společenství, na státu nezávislých (svoboda sdružování).

Specifickými znaky moderního státu tedy jsou: a) organizace podle území; státní moc je nezávislá, omezená pouze rozsahem tohoto území; b) uplatnění státní moci (zvláštní veřejná moc, spočívající ve státním aparátu, který disponuje možností donucení); c) svrchovanost. Lze jej chápat v souhrně několika protikladných skutečností: 1) jako vládu, exekutivní moc; 2) jako souhrn a jednotu všech organizací, institucí a úřadů ve společnosti (legislativní, exekutivní a právní moc jsou chápány jako jediné); 3) jako celou společnost v protikladu k rodině, skupinám, stranám či organizacím; 4) jako útvar, v němž lid, vládnoucí moc a území spadají pod jednu podstatu. Toto vymezení charakterizuje politické jednotky vznikající v období po Vestfálském míru (1648), přičemž na konci 20. a začátku 21. století se neotřesitelné postavení moderního státu stává předmětem pochyb, například v souvislosti

s procesem ekonomické globalizace, šířením diskursu lidských práv, teoriemi globální spravedlnosti, existencí Evropské unie a podobně. (Viz též typy sociální a politické organizace společnosti.)

typy sociální a politické organizace společnosti, podle amerického antropologa Elmana Rogerse Servicea se během kulturní evoluce postupně vyvinuly čtyři základní typy sociální a politické organizace společnosti: *tlupa* (malá, nejvýše padesátičlenná, převážně sběračská společnost s dělbou pracovních činností podle věku a pohlaví, umožňující všem svým členům přístup k majetku, moci a prestiži), *kmen* (rozsáhlejší společnost zemědělců nebo pastevců organizovaná na principu příbuzenských vztahů, bez centralizované vlády a socioekonomické stratifikace), *náčelnictví* (stratifikovaná společnost, obvykle větší než kmen, v níž mají privilegovaný přístup k majetku, moci a prestiži náčelník a jeho blízcí příbuzní), *stát* (stratifikovaná společnost rozvíjející se díky kvalitní řemeslné produkci, obchodu a užívání písma, s centrální vládou zajišťující výkon administrativy, vybírání poplatků a daní aj.).

Machiavelli, Niccolò (3. 5. 1469, Florencie, Itálie – 22. 6. 1527, Florencie, Itálie), Florencie, Itálie), italský politik, diplomat, spisovatel, historik a vojenský teoretik. Na základě vlastní bohaté diplomatické činnosti a popisu soudobých politických událostí analyzoval podstatu lidského chování; své názory na uspořádání společnosti a vládnutí popsal v knize *Il Principe* (Vladař): „(...) Nedělám totiž nic jiného než malíři: aby poznali povahu hor a vrchů, zůstávají v údolí, a vystupují na vrcholky, aby lépe přehlédli krajinu v nížině. Stejně tak mohou pochopit charakter národů jen ti, co sedí na knížecím stolci, zatímco ten, kdo chce zkoumat úděl mocných, musí žít mezi lidem.“ Touto metaforou charakterizoval autor svou metodu v úvodu knihy, která bývá považována za jedno z prvních pojednání ustavujících evropskou politologii.

Dílo je produktem autorovy vlastní politické fantazie a také produktem tehdejší politické situace. Machiavelli touží po sjednocení země, vytvoření mocného a pevného státu. To se může podařit jen moudrému a silnému vládci. Vzorem takového vládce mu byl Cesare Borgia (1475–1507), schopný, ale bezohledný pragmatický politik. V díle *Vladař* se Machiavelli soustředil na rady vládcům k uchopení a udržení moci, to pro něj byla centrální otázka. O úspěchu vladaře nerozhoduje morální hodnota, nýbrž účinek jednání, zájmy státu mají vždy přednost před etickými normami.

V *Rozpravách o prvních deseti knihách Tita Livie* přenáší Machiavelli svoji pozornost od panovníka (respektive monarchie) k republikánskému zřízení, když zkoumá příčiny velikosti, slávy a bohatství antického Říma, a jejich možnou aplikaci v podmínkách renesančních italských městských států. Toto dílo tak značí zrod novověké tradice republikanismu.

Z díla: *Il Principe* (Vladař, vznik 1513–1514, vydáno posmrtně 1532), *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio* (Rozpravy o prvních deseti knihách Tita Livia, 1512–1517, vydáno posmrtně 1531), *Mandragola* (Mandragora, komedie v próze o pěti dějstvích s veršovaným prologem, 1513 nebo 1514), *Dell'arte della guerra* (Úvahy o umění válečném, vznik 1518–1520), *Istorie florentine* (Florentské letopisy, 8 svazků, vznik 1521–1525), *Clizia* (Clizia, komedie v próze, 1524).

machiavellismus:

1. označení teorie o vládnutí Niccoly Machiavelliho (1469–1527), podle níž vládce musí zajistit moc státu a blaho poddaných, a proto případně nesmí váhat užít i násilí a lsti;

2. v běžném užití machiavellismus znamená pragmatické až cynické jednání, bezohlednou vypočítavost, snahu dosáhnout cíle libovolnými prostředky – ve smyslu „účel světí prostředky“.

národ (etymologicky z latiny: *nātiō*, „narození, rod; plemeno, kmen, národ“), pojem národ můžeme historicky vysledovat do údobí pozdní římské republiky, kdy jej použil Marcus Tullius Cicero v pejorativním smyslu pro entitu, která je opakem společenství svobodných římských občanů. Jakožto označení skupiny lidí sdílejících jazyk a území je slovo národ známo z raného středověku. Během vrcholného středověku byly za národ (*nation*) označovány komunity univerzitních studentů pocházející ze stejné země a hovořící jedním jazykem (například na univerzitě v Praze byl rozlišován národ bavorský, český, polský a saský).

Stoupenci **primordialismu** zdůrazňují společný původ, dějiny a tradici, teritoriální příslušnost, sdílený jazyk jako základní kritéria národní identity. Podle primordialistů není národ produktem modernity nebo romantického hnutí 19. století reagujícího například na výzvu Velké francouzské revoluce, ale představuje pozdní (a nikoliv výlučnou) manifestaci primární etnicity vyznačující se dlouhodobou historickou kontinuitou (na způsob *la longue durée*, „dlouhé trvání“) a emocionální působivostí zastíňující jiné formy kolektivní identity.

Stanoviska primordialismu formuloval ve své polemice s modernistou Ernestem Gellnerem v devadesátých letech 20. století historik Anthony Smith, který se nicméně s tímto označením odmítl identifikovat. Oproti Gellnerovi, podle něhož je národ především sociální adaptací na nároky modernizace, industrializace a urbanizace, je Anthony Smith přesvědčen o tom, že moderní národy se vyvinuly z preexistujících skupin, jež nazývá „*ethnies*“, a které spojuje zakladatelský mýtus, kolektivní historická paměť, společná kultura, teritorium a určitá míra solidarity, pocíťovaná přinejmenším elitami. Moderní národ disponující moderní technologií, ekonomikou a politickou kulturou, které zvyšují efektivitu jeho vnitřní solidarity a

soudržnosti, vyrůstá z těchto archaických základů. Ve středomořském starověkém světě dosáhly určité formy proto-národního bytí například Židé, Arméni nebo Řekové, přičemž rozsáhlý proces formování národů probíhal údajně již ve středověku. Proměna z *ethnie* v moderní národ se mohla uskutečnit dvěma způsoby: aristokraticko-laterálním, nebo demoticko-vertikálním. V prvním případě například francouzská aristokracie šířila z mocenského centra elitní kulturu mezi široké vrstvy prostřednictvím byrokratických nástrojů rodícího se moderního státu. V druhém případě čeští vzdělanci a obrozenci reprezentující politicky marginální etnickou skupinu (*ethnie*) v reakci na expanzi mocensky privilegované kultury (germanizace) prosazovali alternativní program etnické revitalizace, který vyústil do vzniku moderního národa.

Donald L. Horowitz nebo Walker Conner vztahující historický úspěch etnicity, která jako princip solidarity zastínila například třídu, ke skutečnosti, že etnicita prezentující se jako rozšířené pokrevní příbuzenství poskytuje silnější metaforický slovník sounáležitosti než alternativní formy kolektivní identity. Mezi primordialisty je řazen také Pierre L. Van den Berghe, který vysvětloval projevy etnické, národní nebo rasové solidarity sociobiologickými argumenty.

primordialismus (z latiny: *prīmōrdium*, „počátek, prvopočátek“), souhrnný název označující velmi různorodé teze řady autorů, kteří na rozdíl od instrumentalistického pojetí, podle něhož je etnicita jedním z možných zdrojů mobilizace v zápase o (re)distribuci moderních sociálních výhod, zdůrazňují, že etnická skupina jakožto archaická realita existovala „před“ nebo „pod“ modernitou, případně se objevuje v jejích trhlinách. Primordialisté zdůrazňují při studiu etnicity a nacionalismu následující ideje a entity: společný původ, teritoriální příslušnost, sdílený jazyk, myšlenku, že národy nejsou „vytvářeny“, ale organicky „vyrůstají“ ze staršího etnického substrátu a emocionálního pouta loajality zprostředkované prostřednictvím národního jazyka a symbolů.

Podle primordialistů jsou místo narození, příbuzenské vztahy, náboženství, jazyk a sociální praktiky tím, co zařazuje jednotlivce do určité skupiny a odlišuje jej od ostatních. Tyto vazby jsou neměnné a svobodnou vůlí nezměnitelné danosti lidské existence, unikají jeho svobodnému rozhodování a jsou neracionálním základem osobnosti člověka.

Na rozdíl od jiných teoretiků moderního nacionalismu primordialisté vždy přisuzují primát etnicitě, od níž je veškerá národní existence pouze odvozena. Clifford Geertz, jeden z autorů blízkých primordialismu, napsal: „Spojitosti krve, řeči, zvyku atd. se zdají mít v sobě nevyslovitelnou a často nepřemožitelnou nutnost. Člověk je vázán k svému soukmenovci, sousedu, souvěrci *ipso facto* (tím samým): nejen v důsledku osobního citu, praktické nutnosti,

společného zájmu či uvaleného závazku, ale do velké míry díky jisté nevysvětlitelné absolutní důležitosti prisuzované samé vazbě pro ni samu. Obecná síla takových primordiálních vazeb a jejich základní typy se liší od osoby k osobě, od společnosti k společnosti a od jednoho období k jinému. Zdá se však, že snad pro každou osobu, v každé společnosti, takřka ve všech dobách pocházejí některé vazby více z pocitu přirozené – někteří by řekli duchovní – příbuznosti než ze sociální interakce.“

národ, moderní, nejvyšší forma etnického společenství vzniklá na podkladě společného jazyka, kultury, ekonomiky, historického vývoje i psychického založení. Jeho rozvoj nastal teprve v průmyslových společnostech, které se vyvíjely podle sociální a politické struktury a vlády a podle charakteru ekonomiky, a kdy se zároveň uskutečnily všechny podmínky pro vznik a vývoj národa. Některé národy světa procházely dlouhým vývojem od kmenové struktury a sociálně nestratifikované společnosti přes formování národností v období feudálních států až po vznik moderního národa v průmyslově vyspělých společnostech, jiné, zejména ve 20. století, se formovaly v moderní národ z kmenové struktury (například na území bývalých britských kolonií v Africe nebo na území někdejšího Sovětského svazu). Uvnitř těchto národů mohou existovat ještě jiné skupiny obyvatelstva, které se vyznačují určitými etnickými, etnografickými, jazykovými a jinými zvláštnostmi (skupina, etnografická, skupina, národnostní).

2. Teorie rasy 13–

rasová teorie, teorie představující pokus o vytvoření vědecké klasifikace lidstva na základě vrozených fyzických atributů různých lidských ras. Rasová teorie je produktem sekularizace, naturalizace lidských dějin a represivní homogenizace a instrumentalizace uplatňované vůči mimoevropským domorodým populacím koloniální administrativou v raném novověku a na prahu moderní doby.

K průkopníkům rasové teorie náleželi [François Bernier](#), [Johann Friedrich Blumenbach](#), [Petrus Camper](#), [Georges Louis Leclerc de Buffon](#) a [Immanuel Kant](#). Její vznik byl součástí širšího procesu proměny západních věd o člověku v souvislosti se sekularizací, ústupem autority tradiční křesťanské teologie a naturalizací lidských dějin. Ospravedlňování a reprodukce asymetrické distribuce politické, ekonomické a symbolické moci biologickými faktory je však mnohem staršího data. Redukce politické existence člověka na jeho somatické určení prošla během uplynulého půl druhého tisíciletí třemi hlavními stadii, které můžeme označit jako *postoj*, *nauku* a *hnutí*.

Postoj: Je zřejmé, že neexistence artikulované doktríny rasové nadřazenosti neznamena, že určitá skupina lidí není znevýhodněna na základě své fyziognomické odlišnosti. To byl případ

islámské civilizace, která byla od druhé poloviny 1. tisíciletí ohniskem světového obchodu s otroky. Geopolitické faktory způsobily, že se hlavní zdrojovou oblastí otrocké síly stala v rámci Starého světa subsaharská Afrika. Mezi muslimy a později rovněž mezi obyvateli křesťanského Západu vznikl v době „africké fáze“ ve vývoji světového otrokářství *postoj* intuitivně pokládající barvu kůže za signifikantní příznak příslušnosti k otrockému nebo sociálně marginálnímu statusu. Můžeme hovořit o zrodu *pigmentokracie*, jež se projevila v uspořádání středověké a raně novověké společnosti ve Středomoří, na Blízkém východě, ale rovněž v zámořských západních koloniích. Pigmentokracie, za jejíhož typického mluvčího lze označit arabského historika Ibn Chaldúna (1332–1406), je odpovědná za vytvoření biologizujících metafor a stereotypů, které se staly trvalou součástí rasového myšlení a jež připravovaly cestu k nástupu rasového esencialismu.

Nauka: Přechod od postoje k *nauce*, jež by na základě vědeckého diskurzu konceptuálně trvale znevolnila nebo marginalizovala vymezenou kategorii lidí, byl v rámci západní civilizace relativně obtížný. Tradiční středověké paradigma věd o člověku, které zahrnovalo klasický environmentalismus, aristotelský hylemorfismus, Hippokratovo učení, křesťanský monogenismus a ortodoxní doktrínu o svobodné lidské vůli, ustavení rasového esencialismu jako systematické nauky vzdorovalo. Francouzský myslitel [Jean Bodin](#) byl v 16. století přesvědčen o tom, že efektivní politický řád musí respektovat „povahu místa“, nikoliv biologických kvalit těla podléhajících environmentální (a astrální) nahodilosti. Jorge Canizares Esguerra a Sabine MacCormacková tvrdí, že první ranou formu rasové ideologie, spočívající v popření antického a středověkého environmentalismu a přiznání vrozených kvalit lidskému tělu, které jsou nezávislé na přírodním prostředí, vytvořili v 17. století vzdělání mestic v Novém světě, míšenci bělochů a indiánů, již se snažili obhájit americkou společnost vůči předsudkům, animozitě a stereotypům kolujícím v Evropě. Neměli však pravděpodobně větší vliv na intelektuální vývoj probíhající v hlavních centrech západního myšlení. V 17. a zejména v 18. století začala být takřka nekonečná sociokulturní rozmanitost afrických a amerických populací ujařmena a homogenizována imperiální administrativou a byrokracií západních koloniálních mocností. V rámci tohoto procesu vznikla potřeba velkých kategorií kontinentálních rozměrů, které by umožnily vytvořit „přehlednou“ a racionální klasifikaci lidstva odpovídající nárokům moderní instrumentalizace. Naturalisté a osvícenci zároveň relativizovali privilegovaný ontologický status lidského těla a rozumu, které pozbyly nárok na univerzalitu zakotvenou v autoritě evangelia. Tím se zhroutily kulturní zábrany vůči heterodoxnímu polygenismu. Postavení environmentalismu jako dominantního způsobu konceptualizace lidské rozmanitosti a odlišnosti bylo ve druhé polovině 18. století

relativizováno, mimo jiné na základě odkazů na zjištění nové generace západních cestovatelů, kteří již nebyli spjati s misijní aktivitou. Místní skutečnování těla, jež byla dříve pokládána za projev environmentální proměnlivosti, získala v rámci rasové příslušnosti povahu esenciální danosti. Z esencionalizace somatických kvalit a behaviorálních modů vyrůstala legitimizace sociální, politické a ekonomické nerovnosti. Důležitou úlohu při ustavení sekulárních věd o člověku včetně rasové teorie sehrála idea „řetězce bytí“ a přírodní historie, která učinila z lidských dějin součást jednotného fyzikálního a organického vesmírného procesu a jež nahradila původní křesťanské pojetí dějin. Bez této rámcové změny základní narativity lidstva by se rasová ideologie jako vlivná součást politické ideologie Západu pravděpodobně nedokázala prosadit. První rasová členění lidstva, k jejichž tvůrcům náleželi [François Bernier](#), [Carl Linné](#), [Georges Louis Le Clerk de Buffon](#), [Immanuel Kant](#) a zejména [Johann Friedrich Blumenbach](#), průkopníci moderní antropologie, se zrodila na pozadí souběhu zmíněných intelektuálních a civilizačních dějů.

Hnutí: Osmnácté století proběhlo ve znamení definitivní proměny pigmentokratického „rasismu bez rasy“ v explicitní rasovou nauku. V 70. letech 18. století se objevila myšlenka o rozkladném působení míšení ras, které může lidské bytosti připravit o jejich důstojné postavení v hierarchii bytí. Tento prvek výrazně přispěl k transformaci rasové teorie v rasovou ideologii a posléze v *palingenetické hnutí* ([palingeneze](#)), k čemuž došlo v důsledku dramatických historických událostí přelomu 18. a 19. století. Abolicionistické hnutí, požadující zrušení otroctví a emancipaci a modernizaci zámořských území, významně oslabovalo praktické dopady rasové teorie na postavení původního obyvatelstva v západních koloniích a z učení o biologické nerovnosti lidských ras se ve stále výraznější míře teorie měnila v politický nástroj boje a občanské války uvnitř samotné západní společnosti.

Rasová ideologie dosáhla tak značného ohlasu a přitažlivosti především proto, že se stala integrální součástí totalitní imaginace, která se pokusila v uplynulých dvou staletích o selektivní překonání dramatických důsledků modernity, fragmentarizace společnosti a nejednoznačnosti sociálního kosmu. Podílela se na velké protimodernizační revoltě, přičemž obdobně jako například marxistická eschatologie nabízela iluzi aliance mezi vědou a radikálním útokem na podstatu modernity. [Scientismus](#) nabývající podobu „kontrarevoluce vědy“ splynul v rámci rasové ideologie s tradičním předsudkem a odmítnutí relativizující rozmanitosti světa získalo zdání vědecké autenticity. Moralizující patriotický holismus, který na sklonku [osvícenství](#) prostoupil francouzskou politickou imaginací, vytvořil příznivé podmínky pro začlenění rasové ideologie do politické kultury Západu.

Spontaneita politického života měla být podřízena harmonické organické společnosti, v níž byla dána přednost vládě rozumu před vládou svobody. Ideologové v čele s [Pierrem Cabaniséem](#) (1757–1808) a [Antoinem Destuttem de Tracyem](#) (1754–1836) usilovali o institucionální stabilizaci Velké francouzské revoluce na základě „fyziologických zákonů“, což společně s imaginací totální lidové mobilizace, krve prolévané na bojištích a popravištích, patriotismu a etnicity vytvářelo příhodnou půdu pro šíření „rasového výkladu dějin“.

Představu, že fyziologie a vrozené rasové kvality lidí poskytují východisko k ustavení hodnověrné „pozitivní“ sociální a politické vědy, jež umožní radikální transformaci společnosti z chaotického shluku egoistických zájmů do harmonického sociálního organismu, sdíleli mnozí [Saint-Simonovi](#) žáci a explicitně ji v nejucelenější podobě vyslovil jako první [Victor Courtet](#). Saint-simonisté se snažili odhalit biologicky zakotvené, a proto esenciálně nepřekonatelné lidské odlišnosti, jež by jim posloužily jako základní stavební kameny racionálního politického řádu. Přenesení principu saint-simonské meritokracie na etnické a rasové vztahy vyústilo do vize společnosti založené na nerovných biologicky podmíněných kvalitách jednotlivých rasových skupin, jejímž vzdáleným archaickým předobrazem byl indický kastovní systém.

K sblížení mezi rasovou teorií a [socialismem](#), které představovalo výbušnou směs v podobě nacistického [totalitarismu](#), došlo v rámci saint-simonismu již sto let před nástupem Hitlera k moci. Kategorie rasy znamenala zároveň dekonstrukci moderního vymezení národa, protože rasoví teoretici tvrdili, že příslušníci dílčích rasových skupin, z nichž se národ údajně skládá, pociťují mezi sebou v důsledku své biologické výlučnosti a instinktu vyšší míru vzájemné loajality než k abstraktní ideji národa. Zrodila se vize rasové revoluce, které je určeno revitalizovat evropskou společnost tím, že uvede do souladu přírodní a sociální řád. Tato revoluce každé rase přidělí opět místo, které jí náleží v hierarchii bytí, na základě jejích vrozených schopností a kvalit. Šlo o snahu prosadit znovu ve společnosti přírodní zákony jako zdroj poslušnosti a tím zpochybnit vyloučení nároků přírody ze společenské smlouvy modernity, jež je podmínkou moderního individualismu a lidské svobody.

Hlasatelem celoevropské rasové revoluce byl [Victor Courtet](#), [Arthur de Gobineau](#), pohroužen do historického fatalismu, ji odmítl; k jejímu étosu se na sklonku 19. století vrátili [Georges Vacher de Lapouge](#) a [Houston Stewart Chamberlain](#). Rasová ideologie v sobě vždy implicitně či explicitně obsahovala politické aspirace spočívající v úsilí prosadit ve společnosti hierarchii, jež se vymyká sociálnímu konsenzu.

Teorie rasy byla navzdory naturalistickému slovníku především teorií politiky a lidská rasová existence splývala s existencí politickou. Aplikace rasové ideologie na mimoevropské,

fyziognomicky a etnicky odlišné lidské populace byla navzdory svým tragickým důsledkům v moderní době jen vedlejším projevem hnutí směřujícího především ke stabilizaci evropské společnosti, otřesené modernizací. Devalorizace a inferiorizace přírodních národů prostřednictvím rasové teorie nebyla prvotním cílem moderní rasové instrumentalizace, ale pouze dodatečnou racionalizací strategie zaměřené do nitra západní společnosti. Srdcem temnoty byl Západ. Za hlavní dějiště realizace moderní rasové ideologie byl určen Západ, mimoevropskému světu byla přidělena role komparzu, jenž měl pouze názorně prokázat věrohodnost rasové kategorizace jako nástroje západní občanské války zahájené Velkou francouzskou revolucí.

Přibližně v letech 1850 až 1950 představovala rasová teorie respektovanou součást západních věd o člověku. Politické a ideologické zneužití rasové teorie v podobě **rasismu** a vzestup sociálního konstruktivismu kriticky poukazujícího na úlohu mimovědeckých faktorů a zájmů při vymezování jednotlivých lidských **ras** způsobily, že vědecká hodnota rasové teorie je od šedesátých let 20. století většinou badatelů relativizována.

Blumenbach, Johann Friedrich (11. 5. 1752, Gotha, Německo – 22. 1. 1840, Göttingen, Německo), německý lékař, antropolog a fyziolog; jeden ze zakladatelů rasové klasifikace (rasa, rasismus, teorie, rasová) lidstva a moderní vědecké antropologie, kterou vymezil jako přírodní nauku o lidských rasách; teprve Edward Burnett Tylor a zejména Franz Boas učinili po více než sto letech z antropologie vědu o kultuře. Blumenbachovým programem bylo začlenit lidskou historii do přírodních dějin. Studia lékařství, která zahájil v Jeně, ukončil na univerzitě v Göttingenu v roce 1775 obhajobou disertační práce *De generis humani varietate nativa* (Kniha o přirozené rozmanitosti lidského rodu), jež je pokládána za základní dílo rasového členění lidstva.

Blumenbach rozdělil lidstvo do pěti hlavních „odrodních“: evropské, mongolské, etiopské, americké a malajské. Pojem „kavkazská odrůda“ (*varietas*) vytvořil až v roce 1781. V třetím vydání své studie z roku 1795 nahradil linnéovský termín „odrůda“ pojmem *gens*, který byl do němčiny a do dalších jazyků překládán jako „rasa“. Blumenbach, jenž byl Buffonovým žákem, zastával názor, že jednotlivé rasy se zrodily v důsledku procesu degenerace. Výchozím typem byla kavkazská rasa reprezentovaná soudobými Evropany, jejichž degenerací vznikly rasy etiopská a mongolská. Prostřednictvím jejich opětovného smíšení s rasou kavkazskou se vytvořily dvě „přechodné rasy“, americká a malajská.

Blumenbach dosáhl celoevropské proslulosti a byl zvolen členem řady předních západních vědeckých společností. Jeho nejrozsáhlejším dílem jsou *Collectionis suae craniorum diversarum gentium illustratae decades* (Ilustrované dekády [tj. soubory po deseti buď podle

řazení na obrazových tabulích, případně podle jiné klasifikace dotyčné sbírky] lebek různých národů z vlastní sbírky, 1790–1828). Blumenbachovým přítelem byl mimo jiné Johann Wolfgang von Goethe a mezi jeho žáky náležel Alexander von Humboldt.

rasa, alpská, označení populací obývajících především střední a východní Evropu a zahrnujících zejména brachykraní jedince s hnědými vlasy a nižšího vzrůstu. Alpskou rasu vymezil v roce 1899 americký ekonom a rasový teoretik William Zebina Ripley (1867–1941), podle něhož představovala alpská rasa vedle severní nordické a jižní mediteránní rasy jednu ze tří hlavních evropských rasových kategorií. Americký rasový ideolog Madison Grant v knize *The Passing of the Great Race* (Pomíjivost velké rasy, 1916) předpokládal, že příslušníci alpské rasy migrovali do Evropy v období 3000 až 1800 př. n. l. z Asie a vytlačili z Britských ostrovů, území dnešní Francie a jižního Německa představitele mediteránní a nordické rasy. Expanzi alpské rasy spojoval Grant s rasovým úpadkem Evropy, přičemž zrod antické a středověké civilizace dával do souvislosti s opětovným šířením nordické rasy.

V rámci nacistické antropologie se za reprezentanty alpské rasy označovaly rasově „méněcenné“ populace slovanského a keltského původu.

Po 2. světové válce byl pojem alpská rasa nadále používán především pro obyvatele větší části střední Francie, jižního Německa, Čech, Moravy, Slovenska, Rakouska, Polska, Pobaltí, Ukrajiny a severního Balkánu (například v klasifikaci amerického fyzického antropologa Carletona Stevensa Coona [1904–1981]).

rasa, americká, označení původních obyvatel Ameriky na základě jejich specifických dědičných somatických vlastností. Až do 18. století byli indiáni odlišováni od evropských a afrických přistěhovalců primárně na základě kulturních kritérií, přičemž biologické rozdíly nebyly příliš zdůrazňovány. V nejstarší známé rasové klasifikaci z roku 1684 *Nouvelle division de la Terre, par les différentes espèces ou races d'hommes qui l'habitent* (Nové rozdělení Země podle druhů neboli ras lidí, které ji obývají) neviděl její autor François Bernier žádný rasově konceptualizovatelný rozdíl mezi Evropany a indiány.

Situace se změnila v době osvícenství v souvislosti s rozvojem přírodních věd a taxonomie. Potřebu začlenění sociokulturně a lingvisticky velmi rozmanitých domorodých populací do jediné kategorie zdůraznil skotský historik William Robertson. Carl Linné použil roku 1735 pojem *Homo americanus rubescens* (Člověk americký rudý). Ve studii *De generis humani varietate nativa liber* (Kniha o přirozené rozmanitosti lidského rodu) z roku 1775 Johann Friedrich Blumenbach učinil z americké rasy jednu z pěti hlavních ras lidského druhu (evropská, mongolská, etiopská, americká, malajská), která se zrodila druhotným míšením mezi hierarchicky „nejvyšší“ rasou evropskou a „degenerovanou“ rasou mongolskou. Podle

známého Darwinova oponenta Louise Agassize žilo v Severní a Jižní Americe celkem pět odlišných rasových skupin (arktická rasa, západní americká rasa mírného pásma, východní americká rasa mírného pásma, americká rasa tropického pásma, jihoamerická rasa tropického pásma).

V rámci velkých rasových klasifikací vzniklých po 2. světové válce rozlišil samostatnou americkou rasu William Clouser Boyd, zatímco americký fyzický antropolog Carleton Stevens Coon (1904–1981) začlenil původní obyvatele Ameriky do mongoloidní rasy obývající rovněž východní Asii; francouzský antropolog a paleontolog Henri Victor Vallois (1889–1981) pokládal indiány společně s východoasijskými, indonéskými, polynéskými a eskymáckými populacemi za součást velké xantodermní rasy.

rasa, árijská, Árijci, Árjové.

Árijci (ze staroindického *árja*, v původním významu „oddaný, laskavý, zbožný“, později „vznešený, urozený“):

1. dnes již překonaný souhrnný název pro kočovné euroasijské kmeny indoevropského původu, které přicházely na přelomu 3. a 2. tisíciletí př. n. l. z oblasti mezi Volhou a Kaspickým mořem do Íránu a Indie, kde si podmanily původní (snad drávidské či mundské) obyvatelstvo (viz Árjové);

2. starší lingvistické označení etnik hovořících indoíránskými jazyky. V 1. polovině 19. století evropská jazykovedci takto označovali všechny indoevropské (v německé literatuře „indogermánské“) jazyky, později se název árijské (někdy též árské) jazyky zúžil na indoíránskou větev indoevropštiny, jež se později rozdělila na dvě samostatné skupiny: jazyky íránské a indické (též indoárijské či indoárské). Z lingvistického a etnografického hlediska tak původní Árijci (Árjové) tvořili součást indoíránské kmenové pospolitosti, po jejímž rozpadu (někdy na počátku 2. tisíciletí př. n. l.) se íránské kmeny usazovaly na území dnešního Íránu a Afghánistánu, zatímco Indoárjové (Indoáriji) pronikali přes pohoří Hindúkuš na indický subkontinent.

Pojem Árijci byl znám již Hérodotovi, ale do povědomí západních vzdělanců se dostal v 18. a 19. století především díky francouzskému orientalistovi Abrahamu Hyacinthovi Anquetilu-Duperronovi a německému indologovi působícímu v Oxfordu Friedrichu Maxi Müllerovi. Joseph Arthur de Gobineau označil za Árijce prehistorickou populaci, díky níž vznikl civilizovaný způsob života. Postupně zanikli smíšením s jinými rasovými skupinami (proces tzv. *semitizace*) a nyní lze jejich zbytky nalézt pouze v izolovaných rybářských komunitách na Newfoundlandu. Joseph Arthur de Gobineau tak nikdy neztotožnil Árijce

s Němci nebo jiným moderním evropským národem; představovali pro něho prakticky vyhynulou skupinu bez naděje na vzkříšení.

Identifikace Árijců s novodobými rasově nadřazenými populacemi (tzv. nordickou rasou, dolichokranními jedinci apod.), která je základem árijské rasové ideologie, je dílem až rasistických myslitelů, jako byli Madison Grant (1865–1937), Houston Stuart Chamberlain, Georges Vacher de Lapouge nebo Arthur Rosenberg.

Za nacismu zejména v době 2. světové války byla árijská ideologie zneužita k hospodářské a politické diskriminaci (antisemitismus, arizace) a k vyhlazování celých národů a etnických skupin (šoa). (Jan Filipický)

Árjové (ve starší literatuře též Áriové, Ariové, Arjové), společný název indoevropských kmenových populací jakožto nositelů indoíránských jazyků. Podle jedné z nejrozšířenějších hypotéz se vydělili z indoevropského společenství zhruba kolem roku 3000 př. n. l. a v postupných vlnách osidlovali jižní část Střední Asie. Zprvu tvořili jedinou jazykovou a kulturní pospolitost Indoíránců, jež se někdy koncem 3. tisíciletí př. n. l. rozpadla na dvě podskupiny, íránskou a indoárijskou. O její někdejší jednotě vypovídají nejenom jazykové podobnosti, ale i shody v materiální a duchovní kultuře starých Indů a Íránců, zejména v oblasti náboženských představ, jak o tom svědčí pozůstatky indoíránské tradice v hymnech indické Rgvédy a íránské Avesty. Jednotlivé kmeny Árjů asi od prvních století 2. tisíciletí př. n. l. postupně přesídlovaly do Íránu (Médové, Peršané) a Indie (Indoárjové) a i do jiných oblastí (například skytské a další kmeny). Jsou tak považováni za předky dnešních národů a menších etnik Íránu, Afghánistánu, Pákistánu, Nepálu, Indie, Bangladéše a Šrí Lanky mluvících jazyky indické a íránské větve indoevropské jazykové rodiny. Vzhledem k neblahým souvislostem s rasismem a jeho zneužitím zvláště za 2. světové války bylo starší označení Árijci nahrazeno termínem Árjové. Podobně někteří autoři dávají před zavedeným jazykovědným označením árijské či indoárijské jazyky přednost hyperkorektnímu novotvaru árské, indoárské.

rasa, australoidní, označení, které zavedl americký fyzický antropolog Carleton Stevens Coon (1904–1981) ve své rasové klasifikaci zveřejněné po 2. světové válce pro původní obyvatele Austrálie, Tasmánie, částečně jihovýchodní Asie a střední Indie na základě jejich specifických dědičných somatických vlastností.

rasa, etiopská, označení původních obyvatel subsaharské Afriky na základě jejich specifických dědičných somatických vlastností. Nápadná fyziognomická odlišnost Afričanů projevující se především v pigmentaci zaujala již starověké autory, kteří ji vysvětlovali působením klimatu. Středověcí a raně novověcí myslitelé vesměs ztotožňovali africké

populace s biblickými Chámovými potomky, přičemž Noemovo prokletí vysvětlovalo a ospravedlňovalo jejich potenciální otrocký status.

Z této tradice vyrostla nejstarší známá rasová klasifikace z roku 1684 *Nouvelle division de la Terre, par les différentes espèces ou races d'hommes qui l'habitent* (Nové rozdělení Země podle druhů neboli ras lidí, které ji obývají) v podání Françoise Berniera, který jako první zavedl pojem africká rasa. Carl Linné použil v roce 1735 termín *Homo africanus negreus* (Člověk africký černý). Ve studii *De generis humani varietate nativa* (O přirozené rozmanitosti lidského rodu) z roku 1775 Johann Friedrich Blumenbach učinil z etiopské rasy jednu z pěti hlavních ras lidského druhu (evropská, mongolská, etiopská, americká, malajská), která se zrodila degenerací evropské (či kavkazské) rasy. Louis Agassiz rozdělil obyvatelstvo subsaharské Afriky do dvou kategorií: „africkou zoologickou rasu“ a „rasu Mysu Dobré naděje“. Na Agassize navázal téměř po sto letech americký fyzický antropolog Carleton Stevens Coon (1904–1981), který rozlišil kongoidní a kapoidní rasu. William Clouser Boyd naproti tomu vyčlenil ve své rasové klasifikaci z počátku padesátých let 20. století jednotnou africkou rasu obývající před zámořskými výpravami celou subsaharskou Afriku.

rasa, europoidní, označení původních obyvatel Evropy na základě jejich specifických dědičných somatických vlastností. Termín je často používán ekvivalentně s pojmem rasa kavkazská nebo rasa evropská. Záměna s pojmem rasa árijská, která se objevovala až do 2. světové války, měla silné ideologické konotace.

Rasa europoidní se vyskytuje ve všech velkých rasových klasifikacích počínaje Françoisem Bernierem (*Nouvelle division de la Terre, par les différentes espèces ou races d'hommes qui l'habitent* [Nové rozdělení Země podle druhů neboli ras lidí, které ji obývají]) z roku 1684 a konče americkým fyzickým antropologem Carletonem Stevensem Coonem (1904–1981) ve druhé polovině 20. století. Jsou do ní zařazováni obyvatelé nejen Evropy (a od raného novověku rovněž Severní a Jižní Ameriky, Austrálie, Nového Zélandu a částečně jižní Afriky), ale také severní Afriky, Blízkého a Středního východu, severní Asie a Indie. Jediné původní etnické skupiny žijící v Evropě, které byly občas začleňovány do odlišné rasové skupiny (pokud pomineme pseudovědecké ideologické vize nacistické antropologie), byli Laponci (François Bernier) a Baskové (William Clouser Boyd).

rasa, germánská, označení především německy hovořících obyvatel Evropy v rámci rasové ideologie a nacistické antropologie. Občas byli do germánské rasy zařazováni všichni mluvčí germánskými jazyky (zejména Němci, Rakušané, Dánové, Norové, Švédové, Nizozemci, Vlámové a Anglosasové).

Novověká ideologie nadřazenosti Germánů (tzv. germanismus) těžila v 15. století z Tacitovy fascinace starověkými Germány ve spise *Germania*. V raném novověku se germanismus rozšířil v souvislosti s reformací a mocenským vzestupem Švédska. Ve Francii se germanismus vyvíjel před Velkou francouzskou revolucí pod vlivem sporu mezi údajnými potomky germánských Franků (aristokracie) a smíšených Galořímanů (třetího stavu). Tezi o nadřazenosti Germánů sdílel Victor Courtet a další zakladatelé moderní rasové ideologie, kteří však podobně jako Arthur de Gobineau za nejčistší představitele germánské rasy pokládali zejména Anglosasy, a nikoliv Němce. Charakteristickým antropologickým rysem reprezentantů germánské rasy byl dolichokranní tvar lebky.

Představa rasové germánské solidarity se údajně nalézala v pozadí Hitlerova rozhodnutí v roce 1940 zastavit německý útok na obležený přístav Dunkerque, které zachránilo britský expediční sbor.

rasa, kapoidní, označení původních obyvatel jižní Afriky na základě jejich specifických dědičných somatických vlastností. Rasovní teoretici 18. a počátku 19. století (Carl Linné, Johann Friedrich Blumenbach aj.) zařazovali všechny populace subsaharské Afriky do jediné africké nebo etiopské rasy. Na údajnou rasovou odlišnost domorodého obyvatelstva jižní Afriky upozornil Darwinův oponent a americký zoolog švýcarského původu Louis Agassiz.

Pojem kapoidní rasa zavedl americký fyzický antropolog Carleton Stevens Coon, který v knize *Origins of Races* (Původ ras, 1962) učinil z kapoidní rasy jednu z pěti základních ras lidského druhu (rasa australoidní, europoidní, kapoidní, kongoidní, mongoloidní), které se vyvíjely vzájemně nezávisle již od úrovně *Homo erectus*.

rasa, kavkazská, označení obyvatel Evropy, severní Afriky a západní Asie, které zavedl v roce 1781 německý lékař a antropolog Johann Friedrich Blumenbach (pod původním označením „odručá“; od roku 1795 jako „rasa“). Za spoluautora tohoto pojmu je občas vydáván i německý filozof Christoph Meiners (1747–1810). Blumenbach, otec moderní rasové klasifikace, zvolil adjektivum „kavkazský“ kvůli estetickému vzezření Gruzínců a považoval kavkazskou rasu za výchozí rasový typ. Degenerací kavkazské rasy vznikla rasa etiopská a mongolská. Jejich opětovným smíšením s rasou kavkazskou se zrodily dvě „přechodné rasy“, americká a malajská. Pojem kavkazská rasa převzal britský lékař, anatom a fyziolog William Lawrence (1783–1867); rozšířil se v průběhu 19. století. Používali jej rovněž představitelé nacistické antropologie, kteří však dávali přednost termínu árijská či nordická rasa.

Pojem kavkazská rasa se vyskytuje jako ekvivalent termínu europoidní rasa i v mnohých klasifikacích po 2. světové válce.

rasa, kongoidní, označení původních obyvatel subsaharské Afriky kromě jihu kontinentu na základě jejich specifických dědičných somatických vlastností.

Pojem kapoidní rasa zavedl americký fyzický antropolog Carleton Stevens Coon, který v knize *Origins of Races* (Původ ras, 1962) učinil z kongoidní rasy jednu z pěti základních ras lidského druhu (rasa australoidní, europoidní, kapoidní, kongoidní, mongoloidní), které se vyvíjely vzájemně nezávisle již z populací *Homo erectus* a dosáhly úrovně *Homo sapiens* v různou dobu.

rasa, malajská, označení původních obyvatel jihovýchodní Asie na základě jejich specifických dědičných somatických vlastností. Podle rasové klasifikace *Nouvelle division de la Terre, par les différentes espèces ou races d'hommes qui l'habitent* (Nové rozdělení Země podle druhů neboli ras lidí, které ji obývají) Françoise Berniera z roku 1684 obývá jihovýchodní Asii včetně Indonésie, Indočíny, Číny, Koreje a Japonska jednotná rasová skupina. Jeho názor sdílel rovněž Carl Linné. Pojem malajská rasa zavedl ve studii *De generis humani varietate nativa liber* (Kniha o přirozené rozmanitosti lidského rodu) z roku 1775 Johann Friedrich Blumenbach, který pokládal malajskou rasu za jednu z pěti hlavních ras lidského druhu (evropská, mongolská, etiopská, americká, malajská), jež se zrodila druhotným míšením mezi hierarchicky „nejvyšší“ rasou evropskou a „degenerovanou“ rasou etiopskou. Americký zoolog švýcarského původu a Cuvierův žák Louis Agassiz ji označil jako „rasu novoholandskou“.

Ve velkých rasových klasifikacích vzniklých po 2. světové válce pojem malajská rasa vesměs chybí a původní obyvatelé zmíněného regionu jsou začleňováni do rasy mongolské, případně částečně do rasy australoidní (Carleton Stevens Coon [1904–1981]).

rasa, mediteránní, označení populací obývajících pobřeží Středozemního moře, které zavedl v roce 1878 francouzský přírodovědec Jean Louis Armand de Quatrefages de Bréau (1810–1892) a zpopularizoval především italský antropolog Giuseppe Sergi (1841–1936), profesor antropologie na univerzitě v Bologni a Římě a zakladatel Římské antropologické společnosti (v roce 1893). Giuseppe Sergi, který popsal příslušníky mediteránní rasy jako dolichokranní jedince s hnědými vlasy a středního vzrůstu, polemizoval s představiteli německé rasové ideologie, podle nichž byli skutečnými tvůrci západní civilizace severští představitelé árijské nebo nordické rasy. Sergi nesouhlasil s tvrzením německého historika Theodora Mommsena (1817–1903), podle něhož moderní Italové vznikli degenerací árijské rasy, a obhajoval příslušnost klasických Římanů k mediteránní rase. Italský politik a diktátor Benito Mussolini (1883–1945) navzdory určitému skepticizmu vůči rasové ideologii převzal mnohé Sergiho argumenty a pojem mediteránní rasa byl v Itálii v údobí fašismu značně

rozšířený. Termín mediteránní rasa aplikoval ve svých historických rasových spekulacích rovněž americký rasový ideolog Madison Grant.

Po 2. světové válce byl pojem mediteránní rasa nadále používán pro označení části evropské, severoafrické a blízkovýchodní populace (například v klasifikaci amerického fyzického antropologa Carletona Stevense Coona [1904–1981]).

rasa, mongolská, označení původních obyvatel východní Asie a v některých rasových klasifikacích i Severní a Jižní Ameriky na základě jejich specifických dědičných somatických vlastností. Podle rasové klasifikace *Nouvelle division de la Terre, par les différentes espèces ou races d'hommes qui l'habitent* (Nové rozdělení Země podle druhů neboli ras lidí, které ji obývají) Françoise Berniera z roku 1684 obývá východní Asii včetně Číny, Koreje a Japonska, ale také Indonésie a Indočíny jednotná rasová skupina. Carl Linné použil v roce 1735 termín *Homo asiaticus horridus*. Ve studii *De generis humani varietate nativa liber* (Kniha o přirozené rozmanitosti lidského rodu) z roku 1775 chápal Johann Friedrich Blumenbach mongolskou rasu jako jednu z pěti hlavních ras lidského druhu (evropská, mongolská, etiopská, americká, malajská), která se zrodila degenerací hierarchicky „nejvyšší“ rasy evropské. Samostatnou rasu mongolskou (či rasu, mongoloidní) rozlišují prakticky všechny velké systémy rasové klasifikace lidské rodiny vytvořené ve druhé polovině 20. století.

rasa, nordická, označení populací severní Evropy, zejména Skandinávie, severního Německa a Britských ostrovů, v dílech některých představitelů rasové ideologie a nacistické antropologie.

Příslušníci nordické rasy se podle amerického právníka a eugenika Madisona Granta vyznačují ve srovnání s jinými rasami nadřazenými mentálními i fyzickými vlastnostmi. Sehráli ústřední úlohu při vzniku západní civilizace a jejich případné smíšení s odlišnými rasami nebo vymizení může vyústit v její degeneraci nebo pád.

Pojem nordická rasa vznikl poté, kdy badatelé definitivně přemístili hypotetickou pravlast Indoevropanů (Árijců) z vnitrozemí Asie do Evropy a za rasově nadřazenou vrstvu v rámci Eurasie začali být považováni obyvatelé severní Evropy. Charakteristickým antropologickým rysem reprezentantů nordické rasy byl dolichokranní tvar lebky. Koncept nordické rasy byl důležitou součástí nacistické ideologie. (Viz též rasa, germánská.)

rasismus, postoj založený na ospravedlňování, reprodukci nebo úsilí po dosažení asymetrické distribuce politické, ekonomické a symbolické moci na základě esencializace selektivně zvolených lidských somatických znaků, které jsou chápány jako vrozené dispozice

lidských rasových skupin přímo ovlivňující kolektivně sdílené intelektuální, sociokulturní a hospodářské chování a výkonnost.

Rasismus jako politický aktivismus a ideologie se snaží o institucionalizaci politického řádu založeného na rasové hierarchii a vymykajícího se politickému konsenzu.

Partikularizující rasismus argumentačně těžící z rasové teorie a používající biologické metafory se postupně prosadil proti univerzalistickým aspiracím osvícenství na přelomu 18. a 19. století. V polovině 19. století se zejména prostřednictvím děl Roberta Knoxe nebo Arthura de Gobineaua stal rasismus součástí západní politické kultury. Rasistické postoje se upevnily v období koloniální expanze Západu; zdá se však, že vycházejí z obecných mechanismů předsudku a diskriminace. Po porážce totalitních hnutí nacismu a fašismu a v důsledku rezolucí přijatých mezinárodními organizacemi a celosvětového hnutí za občanská práva byl vliv rasismu v politické kultuře demokratických zemí ve druhé polovině 20. století marginalizován. (Jaroslav Malina)

Knox, Robert (4. 9. 1791, Edinburgh, Skotsko – 20. 12. 1862, Hackney, Anglie), skotský anatom a lékař; propagátor rasové teorie na Britských ostrovech. V letech 1810 až 1814 studoval na Lékařské fakultě Edinburghské univerzity. Byl žákem jednoho z nejvýznamnějších anatomů počátku 19. století Johna Barclaye. V roce 1815 se Knox jako vojenský lékař účastnil bitvy u Waterloo a v letech 1817 až 1820 sloužil v jižní Africe na východních hranicích Kapska, kde se začal zabývat přírodními vědami, etnologií a antropologií. Po návratu studoval v Paříži u Georgete Cuviera a navázal přátelství s řadou významných francouzských vědců. V roce 1822 přijal nabídku Johna Barclaye vyučovat v Edinburghu anatomii na Anatomy School. O rok později byl zvolen členem Royal Society of Edinburgh.

Knoxovy mimořádné pedagogické schopnosti a průkopnické odborné studie o anatomii oka získaly značný ohlas; na jeho anatomických přednáškách se tísnily stovky posluchačů. Roku 1824 se podílel na zřízení muzea srovnávací anatomie v rámci Royal College of Surgeons v Edinburghu, jehož se stal prvním kurátorem. Od roku 1825 byl členem Royal College of Surgeons a byl pokládán za skutečného nástupce Barclayova, jenž zemřel v roce 1826. Úspěšná Knoxova badatelská a pedagogická dráha byla na přelomu dvacátých a třicátých let 19. století nenapravitelně poškozena skandálem. Roku 1828 vyšlo najevo, že William Hare a William Burke zavraždili minimálně šestnáct osob a těla obětí prodávali k pitevním účelům Knoxově anatomické škole. Ačkoliv Knox nebyl obviněn, veřejné mínění se obrátilo proti němu a jeho reputace byla zničena. V roce 1831 se vzdal místa kurátora a uzavřela se mu cesta k získání prestižní profesury patologie nebo anatomie. Neúspěšně se

pokusil o založení anatomické školy v Glasgowě a zájem o jeho přednášky v Edinburghu klesal. Roku 1842 odešel do Londýna, kde přednášel, publikoval odborné studie, věnoval se lékařské praxi v Hackney a po roce 1856 působil jako patolog v Cancer Hospital v Bromptonu a Royal Marsden Hospital. V roce 1854 po propuknutí Krymské války se přihlásil jako dobrovolník, avšak armáda jej odmítla (ačkoliv na Krymu sloužila řada veteránů od Waterloo a z Kapska).

Ve čtyřicátých letech 19. století Knox obnovil svůj zájem o etnologickou a antropologickou problematiku a dospěl k tezi o vrozené intelektuální nerovnosti různých ras. Roku 1850 vydal knihu *The Races of Men: A Fragment* (Lidské rasy: Fragment).

Gobineau, Joseph Arthur de (14. 7. 1816, Paříž, Francie – 13. 10. 1882, Turín, Itálie), francouzský myslitel, diplomat a spisovatel pozdního romantismu; jeden z průkopníků moderní rasové teorie. Podle vlastního tvrzení pocházel ze staré aristokratické normanské rodiny, která se usadila ve 14. století v Guyenne a jejíž osudy Gobineau vylíčil v románu *Histoire d'Ottar Jarl et de sa descendance* (Historie Ottara Jarla a jeho potomstva, 1879). Zdá se však pravděpodobnější, že jeho předky byli zámožní měšťané a úředníci parlamentu v Bordeaux. Gobineau studoval lyceum ve švýcarském městě Bienne, kde se naučil německy. V letech 1833 až 1848 žil v Paříži. Přispíval do *Journal des Débats* a sblížil se s významným liberálním myslitelem a politikem Alexisem de Tocquevillem, který v roce 1848, kdy zastával funkci ministra zahraničí, postavil Gobineaua do čela své ministerské kanceláře. Tocquevillův nástupce v úřadu generál de La Hitte, dávný přítel Gobineauova otce z královské gardy, jmenoval Gobineaua tajemníkem vyslanectví v Bernu. Následovaly diplomatické posty v Hannoveru a Frankfurtu, kde se Gobineau seznámil s baronem von Prokeschem-Ostenem, rakouským diplomatem a znalcem Orientu, s nímž Gobineau udržoval dlouholetou korespondenci.

V tomto údobí vznikalo Gobineauovo nejznámější dílo *Essai sur l'inégalité des races humaines* (Pojednání o nerovnosti lidských ras, 1853–1856), v němž spojil tradiční tezi o Árijcích jako tvůrcích velkých civilizací s dobovými antropologickými a filologickými poznatky a učením o škodlivosti míšení mezi jednotlivými rasami a vytvořil působivý mytopoetický rasový výklad lidských dějin; spis se stal hlavní inspirací novodobých rasových teorií a ideologií (ideologie, árijská, teorie rasová). Roku 1854 byl Gobineau jmenován prvním tajemníkem velvyslanectví v Persii, kde setrval do roku 1858. Využil při této příležitosti znalosti perštiny a navštívil Konstantinopol, Arménii, Egypt a Perský záliv. Svě zkušenosti shrnul v knize *Trois ans en Asie* (Tři roky v Asii, 1859). Spis *Voyage à Terre-Neuve* (Cesta do Nové země, 1861) těžil z mise, kterou vykonal v souvislosti s jednáním o

právech rybolovu na pobřeží Newfoundlandu. V roce 1861 byl jmenován velvyslancem v Teheránu a během cesty do svého působiště poznal Rusko. Roku 1864 byl Gobineau přidělen na diplomatické místo do Athén, kde strávil čtyři roky. Ve zmíněném období vydal odborná pojednání *Traité des inscriptions cunéiformes: Histoire des Perses a Religions et les philosophies de l'Asie centrale* (Pojednání o klínopisných nápisech: Dějiny Peršanů a Náboženství a filozofie ve střední Asii) a básnickou sbírku *Aphroëssa* a věnoval se sochařství. V roce 1868 odešel jako vyslanec do Brazílie, což pokládal za kariérní sestup; v Rio de Janeiro se sblížil s císařem Pedrem II., který znal a obdivoval Gobineauovy spisy a jehož Gobineau doprovázel během cest po Evropě. Pohnuté události prusko-francouzské války roku 1870 prožil na svém zámku v Trie-en-Vexin. Thiersova vláda ho jmenovala v roce 1872 velvyslancem ve Švédsku. Během pěti let strávených ve Stockholmu připravil k vydání básnickou skladbu *Amadis*, divadelní hru *Renaissance* (Renesance) a svůj nejznámější román *Pléiades* (Plejády). Na konci života se sblížil s Richardem Wagnerem a jeho kruhem.

gobinismus, souhrn názorů Josepha Arthura de Gobineaua o nerovnosti ras, na něž navázala další podobná učení a ideologie včetně nacistické rasistické ideologie.

3. Eugenika a dysgenika

eugenika (z řečtiny: *eu*, „kladný, dobrý, správný“ a *genos*, „rod“ = „dobře narozený“), směr genetiky usilující o zlepšení dědičných vlastností člověka řízenou cestou spočívající ve zmnožení „kladných“ a redukci „záporných“ vloh člověka. Německý sociolog Stefan Kühl označil eugeniku za „sen o genetickém zlepšení lidstva“. S eugenickými pokusy nebo návrhy se setkáváme již u Platóna, ve Spartě nebo Prusku 18. století.

Moderní eugenika představovala svébytnou recepci podnětů raného sociálního darwinismu v atmosféře úzkosti z biologického a intelektuálního úpadku lidstva, který měla způsobovat industrializace a urbanizace. Zmíněnou obavu z negativního působení modernity odrážela například kniha *Degenerace* (1892) Maxe Nordaua (1849–1923). Eugeniku jako moderní aplikovanou vědu prosazoval od roku 1865 bratranec Charlese Darwina Francis Galton (1822–1911), jeden z průkopníků moderní statistiky a autor klasické studie o měření inteligence *Hereditary Genius* (Dědičný génius, 1869), který zavedl termín „eugenika“ roku 1883 v pojednání *Inquiries into Human Faculty and Its Development* (Zkoumání lidských schopností a jejich vývoje). Francis Galton rozlišoval *negativní eugeniku*, která měla za cíl potlačit prostřednictvím účinné sociální kontroly množství nežádoucích dědičných mentálních a tělesných znaků a patologických fenoménů v populaci, a *pozitivní eugeniku*, jež naopak směřovala k podpoře reprodukce a šíření blahodárných duševních a fyzických atributů. První eugenická společnost ve Velké Británii (*Eugenics Education Society*), kde se eugenické hnutí

těšilo podpoře osobností, jako byli Ronald A. Fisher, Alexander Graham Bell, Winston Churchill, George Bernard Shaw a Herbert George Wells, vznikla roku 1907. V letech 1911 až 1928 stál v jejím čele Darwinův syn Leonard Darwin (1850–1943).

Ve Spojených státech amerických byla první eugenická společnost zřízena v roce 1910. V této zemi se eugenika těšila podpoře mnohých mecenášů (například Andrewa Carnegieho), díky nimž mohla rozvíjet svoji činnost například laboratoř v Cold Spring Harbor ve státě New York (založená 1904) vedená Charlesem Davenportem (1866–1944). (Tato instituce, s níž bylo nějakým způsobem spojeno na 85 laureátů Nobelovy ceny, je známá také z hlediska vývoje inbredních kmenů laboratorních myši; v této souvislosti stojí za zmínku i to, že zastáncem eugeniky byl i Clarence C. Little, zakladatel známé Jacksonovy laboratoře v Bar Harbor ve státě Maine, která je světovým centrem výzkumu myši a chová všechny existující laboratorní kmeny.) Ve Spojených státech amerických byly v duchu eugenického programu schváleny v letech 1907 až 1933 v devětadvaceti státech unie zákony o nedobrovolné sterilizaci, které byly aplikovány přibližně na 16 000 lidech. Stefan Kühl ukázal v knize *The Nazi Connection: Eugenics, American Racism and National Socialism* (Nacistické propojení: Eugenika, americký rasismus a národní socialismus, 1994), že srovnatelného rozšíření jako ve Spojených státech dosáhla eugenika pouze v nacistickém Německu, jehož vůdcové se neskrývali svým obdivem k severoamerickému příkladu. Zákony o nedobrovolné sterilizaci, které vesměs platily až do sedmdesátých let 20. století, byly přijaty mezi světovými válkami v Austrálii, Dánsku, Estonsku, ve Finsku, Francii, na Islandu, v Kanadě, Norsku, ve Švédsku (

V Německu založil *Německou společnost rasové hygieny* (*Deutsche Gesellschaft für Rassenhygiene*) v roce 1905 lékař Alfred Ploetz (1860–1940), který stál rovněž u zrodu časopisu *Archiv für Rassen- und Gesellschafts-Biologie* (1904), ústředního periodika rasového myšlení a eugeniky, do něhož přispívali autoři z nejrůznějších oblastí akademického života. Roku 1911 se v Drážďanech konal mezinárodní eugenický kongres, který organizovala *Mezinárodní společnost pro rasovou hygienu* (založená 1907) a jíž se účastnili delegáti z řady zemí Evropy a Severní Ameriky. Ve Francii použil termín „eugenika“ v roce 1886 Georges Vacher de Lapouge. Francie trpěla již v průběhu 19. století znatelným poklesem porodnosti a v roce 1896 byla z podnětu Jacquese Bertillona (1851–1919) a Charlese Richeta založena *Národní aliance proti depopulaci* (*L'Alliance nationale contre la dépopulation*), jejímž členem byl i spisovatel Émile Zola. Ve stejném roce ustavil Paul Robin (1837–1912) *Ligu pro regeneraci člověka* (*La Ligue de la Régénération humaine*). Výrazným propagátorem eugeniky ve Francii byl profesor fyziologie Pařížské univerzity a nositel Nobelovy ceny za medicínu z roku 1913 Charles Richet (1850–1935), autor vlivného eugenického manifestu

Selection humaine (Lidská selekce, 1913), v němž obhajoval eutanazii. Alexis Carrel (1873–1944), nositel Nobelovy ceny z roku 1912, propagoval eugeniku v knize *L'homme, cet inconnu* (Člověk, tento neznámý) z roku 1935. K eugenickému programu se přihlásila francouzská vláda ve Vichy, která roku 1941 pověřila Carrela řízením *Fondation pour l'Étude des Problèmes Humaines* (Nadace pro studium lidských problémů) za účelem biologického a morálního „zkvalitnění“ francouzského národa.

Nacistický režim, jehož vize rasové revoluce byla inspirována eugenickým hnutím, nařídil od přijetí příslušných zákonů v červenci 1933 nedobrovolnou sterilizaci až 400 000 osob, eutanazii desítek tisíc duševně postižených jedinců a jeho úsilí vyvrcholilo zruďnými experimenty na věznicích v koncentračních táborech (Josef Mengele, Otmar von Verschuer a jiní lékaři a biologové), programem *Lebensborn* (Pramen života) a holocaustem.

Výsledek 2. světové války a výslechy během Norimberského procesu zasadily extrémní formě eugenického hnutí citelnou ránu, stejně jako deklarace UNESCO o rase z roku 1950 a další dokumenty přijaté OSN. Umírněnou verzi eugeniky, která byla zbavena rasové konotace, rozvíjeli ve druhé polovině 20. století například Joseph Fletcher, Garrett Hardin, Paul Popenoe nebo Robert Yerkes. Spíše bizarní podobu má projekt „spermatické banky géniů“, kterou založil v roce 1980 Robert Clark Graham a do níž přispěl například nositel Nobelovy ceny William Shockley.

Na tuto situaci reagoval v novele *My Uncle Oswald* (Můj strýček Oswald, 1979) jeden z nejoriginálnějších povídkářů druhé poloviny 20. století anglický spisovatel [Roald Dahl](#) (1916–1990). Novela je koncipována jako vyprávění strýčka Oswalda; nabízí uzavřený příběh: jeho „hrdinou“ je brouk puchýřník, jehož tělo obsahuje látku s pozoruhodnými afrodiziakálními účinky na mužskou potenci (kantharidin). Tato látka má podstatně silnější účinky než viagra. Jakmile ji muž pozře, způsobuje enormní zvýšení sexuální potřeby; muž – bez ohledu na věk a na to, v jakém se ocitá prostředí – ztrácí rozum, vůli i zábrany a násilím si vynucuje pohlavní akt s nejbližší ženou. Strýček získal větší množství této látky, vyrobí z ní prášky a ty úspěšně prodává v nejvyšších vrstvách společnosti. Využívá ji rovněž k tomu, aby získal sbírku spermatu nejslavnějších mužů 20. století, aristokratů, slavných vědců a umělců. Za tímto účelem si pronajme mladou půvabnou studentku biologie Yasmin. Jejím úkolem je smluvit si s vytypovanými muži schůzku, podstrčit jim afrodiziakum skryté do čokoládového bonbonu a poté do prezervativu zachytit jejich sperma. Další Oswaldův spolupracovník, chemik Woresley, sperma rozdělí na menší dávky a ty zakonzervuje. Oswaldovým cílem je uspokojit bohaté dámy toužící zplodit dítě s géniem a zbohatnout z jejich peněz. Nejzajímavější částí novely jsou vyprávění Yasmin: ta některá svá setkání zvědavému

Oswaldovi popisuje a ten je zaznamenává do svého deníku. Kniha se tak stává antologií sexuálního chování známých osobností; patří k nim mimo jiné španělský král Alfonso XIII., Albert Einstein, Sigmund Freud, Joseph Rudyard Kipling, Thomas Mann, Henri Matisse, Claude Monet, Pablo Picasso, Marcel Proust, Giacomo Puccini, Sergej Rachmaninov, Auguste Renoir, George Bernard Shaw, Igor Stravinskij nebo Herbert George Wells.

Odbornou eugenickou debatu oživily v posledním desetiletí výzkumy lidského genomu a úvahy o možnostech genetického inženýrství (Richard Lynn). Opak: dysgenika.

Dahl, Roald (13. 9. 1916, Llandaff, Wales – 23. 11. 1990, Great Missenden, Buckinghamshire, Anglie), norsk-velšský spisovatel; jeden z neoriginálnějších světových povídkářů druhé poloviny 20. století. Dokázal se však prosadit nejen jako tvůrce literatury pro dospělé, ale také jako autor literatury pro děti a mládež.

Dahl není moralista, i když jeho základní námětovou oblastí se staly lidské nedostatky a chyby. Tyto poklesky neodsuzuje, naopak je zaznamenává s jistou laskavou shovívavostí, ne-li přímo s pobavením. Má vytříbený smysl pro nápaditou, nečekanou pointu, grotesknost a anglický černý humor, což plně uplatnil i při zpracování témat z oblasti lidské sexuality a erotiky: povídkový soubor *Milostné rošády* (1965), novela *My Uncle Oswald* (Můj strýček Oswald, 1979) aj.

dysgenika (z řečtiny: *dys*, „zeslabený, vadný, porušený“ a *genos*, „rod“), termín vyjadřující zhoršování dědičného základu a vývoje populace; opak: eugenika.

fašismus (z italštiny: *fascismo*, „fašismus“):

1. sociálně-politická doktrína (respektive politická ideologie), která se rozvíjela především v první polovině 20. století a v rámci italského státu byla uvedena i do praxe.

Charakteristickými znaky fašismu je vyhraněný antiracionalismus, antiliberalismus, antikapitalismus, odmítání idejí buržoazní třídy, a také antimarxismus. Kromě toho, že se fašisté stavěli proti materialismu a kantovského racionalismu doby osvícenství, se tak vymezovali také vůči dělnické třídě a radikálně subverzivním ideálům marxismu; po neúspěchu proletářské revoluce (s výjimkou Ruska) proto mohli fašisté prohlašovat, že novou hybnou silou dějin je silný a jednotný národ (nacionalismus). Právě v souvislosti s fašismem se poprvé objevil termín třetí cesta (tj. mezi kapitalismem a socialismem).

Zmíněným charakteristikám fašismu odpovídají i ideové prameny, ze kterých tato ideologie čerpala. Vedle revolučního syndikalismu francozského filozofa Georsege Sorela (1847–1922), který ve spojení s exkluzionistickým nacionalismem formoval základy fašistického hnutí, se jednalo například o jednorozměrně interpretované myšlenky Friedricha Nietzscheho, v jehož díle lze nalézt příklon k iracionalismu, voluntarismu a specifické ideji

nadčlověka, která byla posléze převzata zejména nacismem. K odmítnutí ideálů scientismu a pozitivismu vedla pro změnu vitalistická filozofie života francouzského myslitele Henriho Bergsona, zatímco sociologové jako Robert Michels (1876–1936), Gaetano Mosca (1858–1941) a Vilfredo Pareto a přispěli svými verzemi teorie elit, podle níž existuje ve společnosti vždy úzká vůdčí skupina osob, kterým náleží (má náležet) politická moc. V umění našly fašistické ideály výraz v proudu futurismu, který hlásal rozchod s dosavadními uměleckými tradicemi.

„Vše pro stát, nic proti státu, nic mimo stát“ – toto heslo, jehož autorem je nejvýznamnější teoretik fašismu italský filozof Giovanni Gentile (1875–1944), nejlépe vystihuje podstatu fašistické ideologie v překladu do politické praxe. Jedinec, který stojí ve středu zájmu liberalismu, splývá ve fašistickém pohledu se státem, v jehož rámci teprve dochází svého skutečného etického naplnění. Je to právě tento „totální stát“ (*stato totalitario*), vnitřně jednotný a kulturně homogenní, ke kterému směřovalo úsilí fašistického hnutí. Italské slovo *fascio*, znamenající svazek prutů, vyjadřuje právě touhu po jednotnosti, ve které se ukrývá síla. Takto hypertrofované přimknutí se ke státu bylo zčásti patrně motivováno dřívější roztržitostí Itálie, která dosáhla sjednocení až v 60. letech 19. století – byť tehdy převážně v intencích liberálního nacionalismu. Kromě doktríny tzv. integrálního nacionalismu, který za fundamentální a určující identitu občanů považuje identitu národní, adoptoval fašismus také myšlenky nacionálního šovinismu (víra v nadřazenost vlastního národa) a bojovného expanzionismu, tedy snahy o rozšíření vlastního území. Fenomén boje jak proti vnitřním nepřátelům státu/národa, tak proti ohrožení zvnějšku, pak byl opět hlouběji rozpracován v rámci nacismu;

2. oficiální státní ideologie italského politického režimu v letech 1922–1943 pod vedením Národní fašistické strany a jejího vůdce Benita Mussoliniho (1883–1945). Jako fašistické se označují i další režimy a politická hnutí tehdejší doby, Itálie přesto zůstává modelovým příkladem uplatnění fašismu v praxi.

nacismus (z němčiny: *Nationalsozialismus*, der, „národní socialismus“, zkráceným výrazem *nacismus*, též *hitlerismus*), totalitní ideologie oficiálně uplatňovaná diktaturou v Německu v letech 1933–1945 (tzv. Třetí říše) prostřednictvím Národně socialistické německé dělnické strany (Nationalsozialistische Deutsche Arbeitspartei, zkratka: NSDAP) vedené Adolfem Hitlerem. Nacistická ideologie kombinuje koncepci fašismu a rasismu (antropologie, nacistická) a antisemitismu, vychází také z krajního nacionalismu a některých prvků socialismu. Nacismus vznikl spojením koncepce fašistického státu (zahrnující vůdcovský princip) a rasistických teorií o nadřazenosti árijské rasy (viz Árijci) a o pokroku

skrze konflikt mezi vyšší a nižší rasou, řešený podrobením či likvidací nižší rasy (ideologie, árijská, rasismus). Nacistická ideologie dále čerpá ze socialismu (přivlastňuje si prvky kolektivismu či sociální demagogie vyhovující nižším vrstvám), antibolševismu (vyhovující vyšším vrstvám), nacionalismu (umožňující získat podporu konzervativních sil) a antisemitismu. Filozofická podstata nacismu obsahuje prvky výrazného iracionalismu, okultismu a ezoterismu.

Mezi nejvýznamnější nacistické teoretiky lze zařadit Ernsta Hubera a Adolfa Hitlera (1889–1945). Během svého pobytu ve vězení roku 1924 napsal Hitler autobiografii *Mein Kampf* (Můj boj, 1925), ve které definoval některé zásadní ideje nacistické ideologie. Po roce 1933, kdy se NSDAP dostala k moci, a Adolf Hitler se stal říšským kancléřem, učinili nacisté konec nadějším socialistů a komunistů, že se nacistická strana přikloní k socialismu; stejně tak byla zmařena snaha provést revoluci vedenou dělníky. Namísto toho nacistická strana plně podpořila fašistickou koncepci vytvořením absolutní moci státu a vůdce (führera), rasovou politiku a agresivní zahraniční politiku. Ta nakonec byla příčinou 2. světové války. K průniku nacionalistických prvků do socialistického myšlení přispěl i marxistický filozof Werner Sombart, který považoval válku Německa s Velkou Británií za nevyhnutelnou: válečnický národ Němců musí porazit anglickou obchodnickou civilizaci; jednotlivec by měl obětovat své štěstí i život životu státu a lidu. Nacismus byl po skončení 2. světové války postaven mimo zákon, jeho ideologie však stále přežívá nebo je dokonce obnovována (neonacismus).

antropologie, nacistická, ideologicky a politicky manipulovaná varianta biologické antropologie, která byla jakožto integrální součást nacistické doktríny (nacismus) využita k realizaci programů eugeniky, etnické genocidy a holocaustu (šoa). Nacističtí antropologové, kteří byli ovlivněni sociálním darwinismem, vycházeli z teze, že sociokulturní a mentální schopnosti určité populace jsou přímým důsledkem její rasové příslušnosti (viz rasa) a že tzv. árijská rasa zaujímá nadřazené postavení v rámci rasové hierarchie. Důležitým atributem nacistické antropologie byl antisemitismus a přesvědčení o rasové degeneraci Západu, kterou může odvrátit pouze radikální politická akce včetně válečného konfliktu a masového vyhlazování příslušníků tzv. nižších ras.

Mezi předchůdce nacistické antropologie náleželi zejména Otto Ammon, Victor Courtet, Madison Grant, Ernst Haeckel, Houston Stewart Chamberlain, Alfred Ploetz, Georges Vacher de Lapouge nebo Ludwig Woltmann. Často zdůrazňovaná souvislost mezi nacistickou antropologií a rasovým učením Arthura de Gobineaua bývá přeceňována vzhledem k absenci antisemitismu a rasistického aktivismu v díle zmíněného francouzského spisovatele a diplomata.

Nacistická antropologie byla do značné míry součástí modernistického étosu, který spočíval ve snaze radikálně rekonstruovat lidskou společnost a zahrnoval mimo jiné různé kolektivní tělovýchovné, sportovní a paramilitaristické aktivity a esteticky motivovaný kult těla. Existuje bezpochyby přímá souvislost mezi rozvojem tzv. rasové hygieny v Německu, inspirované anglosaským eugenickým hnutím, a antropologického výzkumu německých badatelů v zámořských koloniích před 1. světovou válkou (Eugen Fischer) na straně jedné a formováním nacistické antropologie na straně druhé. Prvním profesorem rasové hygieny v Německu se stal v roce 1923 na Mnichovské univerzitě Fritz Lenz, který roku 1921 vydal společně s Erwinem Baurem a Eugenem Fischerem *Grundriss der menschlichen Erblchkeitslehre und Rassenhygiene* (Základy nauky o dědičnosti člověka a rasová hygiena, 1921), spis, který měl velký vliv na Adolfa Hitlera v době, kdy ve vězení v Landsbergu psal *Mein Kampf* (Můj boj, 1924) a formuloval své antisemitské a rasistické názory a představu o vůdčí roli nordické rasy. Ačkoliv za oficiální představitele rasové ideologie byli v Německu pokládáni především antropolog a eugenik Hans Friedrich Karl Günther, autor *Rassenkunde des deutschen Volkes* (Rasová nauka německého národa, 1922, v roce 1933 16. vydání), a Alfred Rosenberg, klíčovou úlohu při šíření nacistické antropologie sehrál berlínský ústav *Kaiser-Wilhelm-Institut für Anthropologie*, v jehož čele stál až do roku 1942 Eugen Fischer a který se po roce 1933 plně přihlásil k nacistické rasistické a antisemitské ideologii včetně Norimberských zákonů. Fischerův nástupce Otmar von Verschuer a jeho asistent Josef Mengele byli odpovědní za hrůzné experimenty prováděné v koncentračních táborech. Nacistická antropologie nabyla v pojetí některých ideologů, popularizátorů a politiků (například Walthera Darré, Heinricha Himmlera, Adolfa Hitlera) výrazně manicheistické, pseudonáboženské a okultní podoby.

Institucionální existenci nacistické antropologie ukončila porážka Německa ve 2. světové válce. Odborné odsouzení nacistické antropologie zaznělo již ve 30. letech, kdy se o ně zasloužila také česká věda zejména v osobě Vojtěcha Suka (spoluautor protirasistického sborníku *Rovnocennost evropských plemen a cesty k jejich zušlechtování*, 1934); autor spisu *Divoši ve střední Evropě: Mythus rasistů o nás. Napsal Homo ferus, příslušník střeoevropských divochů* [německé vydání: *Die Wilden Mitteleuropas der Mythus der Rassisten – Homo ferus*], 1938). Kritické zúčtování z pohledu antropologie a dalších věd však nastalo teprve v poválečném období, kdy byla uveřejněna řada studií a monografií; z nich svou zevrubností vyniká zvláště publikace *Die Rassenlehre des Nationalsozialismus in Wissenschaft und Propaganda* (Rasové učení národního socialismu ve vědě a v propagandě, Progress-Verlag, Darmstadt 1961) z pera německého antropologa Karla Sallera.

Lebensborn (z němčiny: *Lebensborn*, der, „Pramen života“, „Studnice života“; bývá však překládáno též jako „Lidská farma“), nacistický eugenicky a sociálně darwinisticky zaměřený program, jehož účelem bylo prostřednictvím řízeného křížení rasově „vhodných“ osob přispívat k vytváření nadřazené árijské rasy, i když o hlavní náplni a rozsahu celé iniciativy se v důsledku zničení archivního materiálu stále vedou spory.

Organizace *Lebensborn e.V.* (*eingetragener Verein*, „zapsaný spolek“) byla založena 12. prosince 1935 z iniciativy Heinricha Himmlera v Mnichově, přičemž jejím účelem bylo zvýšit porodnost především mezi rodinnými příslušníky SS (*Schutzstaffel*, „ochranný oddíl“; původně osobní ochranka Adolfa Hitlera), kteří měli v případě potřeby nalézt ve speciálních domech zřízených v rámci programu sociální a lékařskou pomoc (první azylový dům byl otevřen v roce 1936 ve Steinhöringu u Mnichova). V září 1936 označil Himmler za smysl organizace *Lebensborn e.V.* podporovat rasově a biologicky hodnotné rodiny, poskytovat útočiště rasově a biologicky cenným svobodným matkám v nouzi a starat se o osiřelé rasově a biologicky vhodné děti. Instituce byla do roku 1938 součástí *SS Rasse- und Siedlungshauptamt* („Hlavní rasový a osidlovací úřad SS“); poté byla zařazena do *SS Hauptamt Persönlicher Stab Reichsführer* („Hlavní úřad osobního štábu říšského vůdce SS“) a podřízena přímému Himmlerovu doзору. V čele *Lebensborn e.V.* stáli Max Sollmann a Gregor Ebner.

Po roce 1941 byly domy náležející *Lebensborn e.V.* otevřeny v Rakousku (tři), v okupované východní Evropě (tři), Dánsku (dva) a po jednom v Belgii, Lucembursku, ve Francii a v Nizozemí. V Německu existovalo jedenáct domů a v Norsku údajně až patnáct; toto vysoké číslo pravděpodobně odráží skutečnost, že se zmíněnou skandinávskou zemí nacističtí rasoví teoretikové spojovali výskyt rasově nejčistších představitelů árijské rasy. Celkem prošlo domy patřícími *Lebensborn e.V.* až sedmdesát tisíc žen a dětí. Často šlo o ženy pocházející z místní populace, které otěhotněly s německými vojáky; v Německu pak o vdovy a ženy po padlých vojácích. Vždy před přijetím musely podstoupit důkladné „rasové vyšetření“.

Po 2. světové válce byla organizace *Lebensborn e.V.* obviněna především ve východní Evropě z násilného odebírání rasově „vhodných“ dětí, případně z nedobrovolného křížení „rasově čistých“ partnerů za účelem vyšlechtění „vyšší rasy“. Soudní proces, jenž byl proti vůdcům *Lebensborn e.V.* veden v americké okupační zóně, byl však ukončen pro nedostatek důkazů.

Program *Lebensborn* přitahoval pozornost mnohých spisovatelů a filmových tvůrců, kteří zacházeli s historickou látkou dosti volně (viz rovněž český film *Pramen života*, 2000).

V listopadu 2006 se uskutečnilo mezinárodní setkání osob narozených v rámci programu *Lebensborn*.

Himmler, Luitpold Heinrich (7. 10. 1900, Mnichov, Německo – 23. 5. 1945, Lüneburg, Německo), německý politik v období nacismu, říšský vůdce SS, šéf gestapa, velitel zbraní SS, v letech 1943–1945 ministr vnitra. Jako stoupenec nacistické ideologie, rasové hygieny a teze o nadřazenosti tzv. nordické rasy organizoval genocidu tzv. nižších ras, zejména židů (holocaust).

Tento muž na klíčovém místě nacistické diktatury zodpovídal za germanizaci východních oblastí a za likvidaci jejich židovských obyvatel. V roce 1941 ho Adolf Hitler pověřil „konečným řešením židovské otázky“. Na konkrétním plánu a realizaci holocaustu se významně podíleli Reinhard Heydrich a Adolf Eichmann; systematické a organizované vyhlazování evropských židů řídil Himmler. První koncentrační tábor zřídil v Dachau (1933), největší vyhlazovací tábor byl na jeho rozkaz založen roku 1940 v Osvětimi (viz tábor, koncentrační). Heinrich Himmler byl též autorem tzv. konečného řešení slovanské otázky, obsaženého v generálním plánu Východ z roku 1940 a v programu Heinrich (1941), který předpokládal přesídlení slovanského obyvatelstva na dobytá sovětská území a kolonizaci vysídlených území etnickými Němci.

Himmler, propagátor pangermanismu, prosazoval árijský mýtus o „nadledech“ a usiloval o vytvoření rasové elity na základě „zákonů výběru“. V roce 1935 zavedl Lebensborn – lidské farmy k zajištění početí „čistokrevného“ potomstva; početným rasově bezúhonným rodinám byla poskytována finanční pomoc. Ke zdrojům Himmlerovy inspirace pro přesvědčení o dokonalosti, výlučnosti a jedinečnosti germánské rasy, předurčujícími ji k očištění a ovládnutí světa, patřily okultní filozofie (například sám sebe považoval za reinkarnaci německého panovníka Jindřicha I. Ptáčníka [kolem 876–936]), jako bylo například antisemitsky zaměřené ariosofické hnutí. Pátral též po pozůstatcích dávné germánské civilizace, vyslal archeologické expedice na Island, do Grónska, Jižní Ameriky, a dokonce do Tibetu. Fanatický rasista byl iniciátorem boje lidí s „podlidmi“ (Untermenschen), podle něj podřadnými „kreaturami“ (tělesně či duševně postiženými, asociály a příslušníky nečistých ras). Tento odvěký boj přirovnával k zápasu zdravého těla s morovou nákazou a za nezbytnou považoval kastraci, izolaci, likvidaci podlidí. Velikou horlivost vyvinul například v pronásledování homosexuálů; v roce 1936 vytvořil Říšskou centrálu pro potírání homosexuality a potratů, homosexuálové se stali oběťmi zločinné nacistické ideologie, stejně jako židé, Romové ...

Hitler, Adolf (20. 4. 1889, Braunau am Inn, Rakousko – 30. 4. 1945, Berlín, Německo), německý politik rakouského původu, státník, ideolog nacismu. V roce 1934 se Hitler prohlásil

vůdce německého národa – spojení funkce říšského prezidenta a říšského kancléře mu zajistilo neomezenou moc. Úspěchy, jichž na cestě k této pozici dosáhl, mimo jiné díky pozvednutí německé ekonomiky a zdoání nezaměstnanosti za hospodářské krize ve 30. letech, a mazaná propaganda zastínily jeho politiku zastrašování, teroru, politických vražd (noc dlouhých nožů 1934), znovuvyzbrojování a zejména jeho radikální antisemitismus. Hitlerův písemný rozkaz ke genocidě Židů sice neexistuje, ale tzv. konečné řešení židovské otázky naznačil již ve svém stěžejním díle *Mein Kampf* (Můj boj, 1925), v projevu v Říšském sněmu roku 1939 otevřeně mluvil o likvidaci židovské rasy v Evropě. Předválečný postup proti Židům byl zaměřen na sociální a ekonomickou diskriminaci, sílící po roce 1933, s podporou legislativních opatření (Norimberské zákony, 1935). Protižidovský pogrom z 9. na 10. listopadu 1938, tzv. „křišťálová noc“, je považován za „počátek konce“ židovské existence v Německu. Židé, kteří se nezachránili útekem z Německa, byli deportováni do ghett a koncentračních táborů a fyzicky likvidováni. Vyhlazovací tábory se nenacházely jen mimo německé území. Například koncentrační tábory Kaufering v okolí Landsbergu v letech 1944–1945 byly označovány jako „studená krematoria“ – zde uplatňovali nacisté tzv. „likvidaci prací“, těžce pracující vězni umírali vysílením. K boji proti Židům vyzýval rasista Hitler ještě i ve svém politickém testamentu – den předtím, než spáchal sebevraždu.

Cílem nacistické ideologie bylo vytvořit nadřazený „panský národ“ a za tím účelem očistit společnost od „nežádoucích elementů“. Program tzv. eutanazie, podpořený „vědeckými“ argumenty rasových hygieniků a antropologů, vznikl již ve 30. letech; šlo o plánovanou systematickou vraždu tělesně či duševně postižených a jiných rasově nehodnotných lidí (viz antropologie, nacistická). Akce začala prováděním eutanazie na dětech s dědičným onemocněním, pokračovala eutanazií dospělých. V roce 1939 nařídil Hitler tzv. Akci T4 (název podle organizační centrály na berlínské adrese Tiergarten 4), který stál život nejméně 90 tisíc dospělých a 100 tisíc dětí. Eutanazie byla prováděna plynem, smrtící injekcí, vyhladověním; léčebny a nemocnice se proměňovaly na likvidační zařízení. Rozsáhlé vraždy probíhaly zpočátku v utajení, plynové komory byly maskovány jako sprchy, lékařské zprávy o úmrtí se falšovaly. Kvůli rostoucím protestům veřejnosti a církve Hitler v roce 1941 nařídil akci zastavit; ta však i po svém oficiálním odvolání pokračovala v decentralizované podobě v nacistických léčebnách a nemocnicích až do konce války.

Důležitou složkou Hitlerovy koncepce ovládnutí životního prostoru pro vyvolenou rasu byla mládežnická organizace Hitlerjugend (1926–1945), součást Národně socialistické německé dělnické strany (Nationalsozialistische Deutsche Arbeitspartei, zkratka: NSDAP). Cílem výchovy jejích členů, probíhající v souladu s nacistickou ideologií, byla slepá

poslušnost, obětavost a bezmezná oddanost režimu, přesvědčení o mimořádném poslání čisté rasy, fyzická zdatnost a předvojenská příprava. Do této polovojenské organizace byly vedle Hitlerovy mládeže (Hitlerjugend – chlapci ve věku 14–18 let) začleněny další složky: Německá mládež (Jungvolk – chlapci ve věku 10–14 let) a Liga německých dívek (Bund deutscher Mädel, BDM), připravující dívky na roli budoucích matek. V roce 1936 bylo zákonem stanoveno povinné členství v Hitlerjugend. Za války byla Hitlerova mládež pomocnou složkou německé armády, od roku 1943 nasazována i v armádě (12. SS divize Hitlerjugend), v roce 1945 nastoupili na obranu Berlína patnáctiletí chlapci v roli „zachránců

Norimberské zákony, soubor několika zákonných opatření, přijatých německým Říšským sněmem 15. 9. 1935, které dodaly zdání legitimacy nacistickému antisemitismu a vyústily do systematické perzekuce a holocaustu židovských obyvatel Německa a posléze dalších zemí okupované Evropy. Tyto zákony (následně doplňované prováděcími nařízeními [poslední vyhlášeno 1. 7. 1943]) reagovaly na pokračující protižidovské násilí ze strany radikálních aktivistů v Nacionálně socialistické německé dělnické straně (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeitspartei*, zkratka: NSDAP) a příslušníků Úderných oddílů (*Sturmabteilung*, zkratka: SA). Násilné útoky totiž neměly oporu v zákonech a jejich policejní tolerance nepřispívala k pověsti režimu mezi širokým obyvatelstvem. Politika německého státu vůči židovskému obyvatelstvu si žádala jednoznačné stanovisko k „židovské otázce“. Adolf Hitler zřejmě chápal přijetí Norimberských zákonů u příležitosti stranického sjezdu v září 1935 v Norimberku jako vstřícné gesto vůči extremistickým antisemitům v NSDAP, kteří nelibě nesli argumentaci některých německých ministrů, že živelné pogromy poškozují národní hospodářství. Dne 18. srpna 1935 Adolf Hitler s ohledem na ekonomické aspekty odsoudil v projevu v Královci individuální protižidovské násilí. Vzhledem k tomu, že antisemitismus a řešení „židovské otázky“ představovaly důležitou mobilizující součást ideologie nacistického hnutí, riskoval tím kritikou, že ve jménu konformismu a etatismu zrazuje německou revoluci.

Jako odpověď na tuto situaci byly v září 1935 na stranickém sjezdu NSDAP v Norimberku narychlo sepsány a Říšským sněmem přijaty dva zákony, které jsou považovány za jádro Norimberských zákonů, k nimž lze počítat také zákon o vlajce a státním znaku a zákon o zdravém manželství.

(1) *Zákon o říšském občanství* rozděloval osoby žijící na území Německa do dvou kategorií – na „říšské občany“ (*Reichsbürger*), kterými se mohli stát pouze Němci nebo osoby s „příbuznou krví“. Ti měli od státu zaručen plný rozsah občanských a politických práv a svobod. Druhou kategorií pak byli „státní příslušníci“ (*Staatsangehörige*); jejich občanská a

politická práva byla postupně stále více omezována několika prováděcími zákony (nařízeními).

(2) *Zákon na ochranu německé krve a německé cti* zakazoval sňatky a pohlavní styky mezi Židy a příslušníky árijské rasy. Nebylo povoleno zaměstnávat v židovských domácnostech „árijské“ služebné mladší pětáctýřiceti let a Židé se nesměli dotýkat německé vlajky.

Z účinnosti zákonů nebyli vyňati ani váleční veteráni židovského původu. Adolf Hitler dal vypustit z návrhu zákonů větu, podle níž se opatření vztahovala pouze na „stoprocentní“ Židy. Tím vznikla kontroverze o vymezení příslušníka židovské rasy. Podle prvního ze třinácti dekretů, které byly zveřejněny 14. listopadu 1935, byly osoby se třemi nebo čtyřmi židovskými prarodiči „plnokrevnými“ Židy. Lidé s dvěma „árijskými“ a dvěma židovskými prarodiči byli označeni za „poloviční“ Židy, přičemž norimberská rasová opatření se na ně vztahovala v případě, že praktikovali judaismus, měli partnera židovského původu nebo jeden z jejich rodičů byl Žid. Osoby splňující tyto podmínky byly označeny jako *Geltungsjuden* a odlišeny od *Mischlinge*, kategorie zahrnující osoby s dvěma židovskými prarodiči, na které se nicméně norimberská ustanovení nevztahovala. Příslušnost k Ne-Árijcům byla určována jak na základě členství v židovské obci, tak podle náboženského vyznání rodičů a prarodičů, případně manžela/manželky. Bylo tak v podstatě nemožné svoji identitu zastříti. Norimberské rasové zákony byly Německou tiskovou agenturou zdůvodněny rovněž jako odpověď na prohlášení Mezinárodního sionistického kongresu, podle kterého Židé představují „samostatný národ“.

Odpor německé veřejnosti k norimberským rasovým opatřením byl relativně slabý a omezoval se na představitele liberální inteligence, místní katolické kruhy (například v diecézi v Cáchách) a podnikatele, kteří se obávali negativního dopadu zákonů na zahraniční obchod.

Antisemitismus a jím odpovídající oficiální politika provázejí lidskou civilizaci odedávna a výjimkou nebyly v první polovině 20. století ani ostatní evropské státy či USA. V případě nacismu pak nabyl antisemitismus radikální a specificky rasistické podoby (rasismus), spojené s organizačními a donucovacími možnostmi moderního státu.

koncentrační tábor (anglicky: *concentration camp*, německy: *Konzentrationslager*, das), instituce, jejíž zřízení vychází ze záměru soustředění větších skupin obyvatelstva na základě nejrůznějších kritérií (etnických, náboženských, rasových, třídních, politických či jiných) za účelem jejich odloučení od zbytku společnosti a následného dozoru a manipulace s nimi. Osoby v táborech zadržované nejsou válečnými zajatci ani s nimi ve většině případů neproběhlo řádné soudní řízení založené na obžalobě z konkrétního trestného činu.

Koncentrační tábory mají historicky různý účel – od čistě separačních přes pracovní a indoktrinační až po likvidační (tzv. vyhlazovací tábory či tábory smrti).

Historie koncentračních táborů spadá do konce 19. století, kdy byly první z táborů tohoto druhu zřízeny na Kubě v průběhu války za nezávislost ostrova na Španělsku. Generál Valeriano Weyler založil mezi léty 1896–1897 několik táborů (první z nich v Pinar del Río západně od Havany), jejichž cílem bylo soustředit (španělsky: *reconcentración*) obyvatelstvo vesnic i menších měst do dobře chráněných center „strategických vesnic“ tak, aby protišpanělské guerilly nemohly spoléhat na jejich materiální a jinou podporu.

Samotný termín koncentrační tábor se objevil o několik let později v souvislosti s búrskou válkou (známá také pod názvem jihoafrická válka) (1899–1902), kdy jej použili kritici anglické protibúrské politiky. Anglická administrativa pod vedením Alfreda Milnera a generála Horacia Herberta Kitchenera zřídila několik táborů (zvaných uprchlické či vládní) pro rebelující búrské obyvatelstvo, které vzdorovalo plánům na sjednocení nezávislých búrských republik s Kapskem. Do táborů byly umístovány především ženy a děti – oběti politiky spálené země, kterou se anglická vojska snažila omezit akceschopnost búrských komand úspěšně operujících díky znalosti terénu a podpoře místního obyvatelstva. Během velmi krátké doby došlo v táborech v důsledku zanedbání lékařské péče a nedostatku potravin i sanitárního zázemí k úmrtí téměř tří desítek tisíc osob, povětšinou dětí.

První „tábory smrti“ byly zřízeny v Německé jihozápadní Africe (území dnešní Namibie) v letech 1904–1907 jako součást pacifikačních opatření za povstání Hererů a Namů proti německé nadvládě. Pod vedením generála Lothara von Trothy bylo zřízeno množství táborů po celé zemi, z nichž některé měly pro kruté zacházení s internovanými jasně vyhlazovací charakter (tábor Shark Island), jiné byly pracovními koloniemi. Do táborů byly pod pohrůzkou násilí či pod falešnými sliby přemístovány celé rodiny, v některých případech byly na zadržovaných prováděny pseudovědecké experimenty sloužící k obhajobě principů eugeniky (Eugen Fischer).

Fischer, Eugen (5. 7. 1874, Karlsruhe, Německo – 9. 7. 1967, Freiburg im Breisgau, Německo), německý lékař, antropolog a eugenik; ředitel Institutu císaře Viléma pro antropologii, dědičnost a eugeniku, profesor a rektor Berlínské univerzity. Zabýval se problematikou míšení ras a dědičnosti, kterou intenzivně rozvíjel zejména od roku 1904, kdy působil v tzv. Německé jihozápadní Africe (zhruba území dnešní Namibie), ovládané tehdy císařským Německem. **Zkoumal děti, které byly zplozeny bělochy pocházejícími z Německa a černoškami z afrického etnika Hererů a Namů. Dospěl k závěru, že tyto děti jsou ve srovnání s dětmi čistě německými psychicky i fyzicky méněcenné. Tyto a další rasistické názory**

(například o dominanci tzv. nordické rasy a potřebě uchování její „čistoty“) shrnul v publikaci *Grundriss der menschlichen Erblichkeitslehre und Rassenhygiene* (Základy nauky o dědičnosti člověka a rasová hygiena), 2 svazky, 1921, s Erwinem Baurem a Fritzem Lenzem); zastával je v dalších svých knihách a člancích, které měly značný ohlas a přispěly k jejich šíření a přijetí v císařském a republikánském Německu a v nejvyhrocenější podobě v nacistickém Německu (1933–1945), kdy se staly součástí ideologie a politiky.

Eugen Fischer vstoupil brzy po založení Národně socialistické německé dělnické strany (Nationalsozialistische Deutsche Arbeitspartei, zkratka: NSDAP) do jejich řad; po uchopení moci nacisty (nacismus) v roce 1933 se jeho hypotézy staly oficiální rasovou doktrínou. V témže roce byl Adolfem Hitlerem jmenován do funkce rektora Berlínské univerzity, v jejímž rámci byl až do roku 1942 v čele ústavu Kaiser-Wilhelm-Institut für Anthropologie, který byl hlavním inspirátorem a šířitelem nacistické antropologie (mezi jeho žáky patřili také Hans Günther a lékař Josef Mengele, neblaze proslulý svými experimenty v koncentračním táboře v Osvětimi). Za nacistické éry sestavil Fischer systém hodnocení antropometrických a fyziologických znaků sloužících k určování rasového původu jedince. Z díla: *Rassen und Völker* (Rasy a národy, 1912), *Die Rehobother Bastards und das Bastardierungsproblem beim Menschen* (Rehebothští bastardi a problém bastardizace u lidí, 1913, reprint 1961), *Das Problem der Rassenkreuzung beim Menschen* (Problém rasového míšení mezi lidmi, 1914), *Deutsche Köpfe nordischer Rasse* (Německé hlavy nordické rasy, 1927), *Rasse und Rassen-Entstehung beim Menschen* (Rasa a vznik rasy u lidí, 1927), *Zur Rassenfrage der Etrusker* (K rasové otázce Etrusků, 1938), *Die menschlichen Rassen als Gruppen mit gleichen Gen-Sätzen* (Lidské rasy jako skupiny se stejnou genovou výbavou, 1940).

Dobře zmapovanou kapitolou jsou nacistické koncentrační tábory vzniklé za jejich vlády v Německu i jinde v Evropě (1933–1945). Prvními obyvateli nacistických táborů byli většinou političtí odpůrci a společensky diskriminovaní jedinci (tzv. asociálové, homosexuálové apod.) současně s kriminálními živly. Později tvořili nejpočetnější skupinu evropští Židé a příslušníci jiných etnik na základě ideologického klíče (Romové, Poláci apod.) a také váleční zajatci. Kromě tranzitních táborů a ghatt existovalo množství táborů pracovních (Sachsenhausen) a vyhlazovacích (Treblinka) či spojujících jednotlivé účely (Osvětim, Mauthausen). Tábory mnohdy fungovaly také jako zdroje levné pracovní síly pro privátní německé průmyslové koncerny (například Siemens, I. G. Farben), které tak mají svůj podíl na hrůzách holocaustu. Pobyt v nacistických koncentračních táborech nepřežilo téměř 10 milionů lidí (z toho více než 250 000 občanů Československa). Na mnoha místech se tábory pod vedením nacistických lékařů (Josef Mengele) staly místem lékařských pokusů s lidským

organismem (viz též antropologie, nacistická, Himmler, Luitpold Heinrich, Hitler, Adolf, Rosenberg, Alfred, zákony, Norimberské).

Mengele, Josef (16. 3. 1911, Günzburg, Německo – 7. 2. 1979, Bertioğa, Brazílie), německý lékař a antropolog; představitel nacistické antropologie a válečný zločinec. Mengele vystudoval antropologii a medicínu na univerzitě v Mnichově, kde v roce 1935 získal doktorát z antropologie. Od roku 1938 byl členem SS, v níž dosáhl hodnosti kapitána. Roku 1942 byl zraněn na východní frontě a zproštěn vojenské služby. Jako asistent antropologa a eugenika Otmara von Verschuera se podílel na výzkumech ve vyhlazovacím koncentračním táboře v Osvětimi. Nechvalně proslul rovněž jako táborový lékař, který prováděl selekci osob bezprostředně po jejich příjezdu do Osvětimi. Tato činnost a jeho zruďné experimenty mu vynesly přezdívku „Anděl smrti“. Podle některých autorů nemohl ani Mengele přisuzovat svým pokusům vědecký charakter.

Po skončení 2. světové války se Mengele skrýval v Bavorsku a v roce 1949 uprchl do Argentiny, kde pracoval jako praktický lékař na předměstí Buenos Aires. Po únosu Adolfa Eichmanna izraelskou tajnou službou Mossad se Mengele přestěhoval do Paraguaye a posléze do Brazílie, kde žil v ústraní v neustálém strachu z dopadení. V roce 1979 podlehl pravděpodobně srdeční slabosti během koupání v moři. Roku 1985 byly jeho ostatky exhumovány a identifikovány

Dalším z režimů nechvalně proslulých výstavbou koncentračních táborů byl Sovětský svaz. Od počátku 20. let 20. století zde byla budována síť primárně pracovních táborů, pro niž se vžil název Gulag (odvozeno z ruského názvu: Glavnoje upravlenije ispravitel'no-trudovych lagerej [Hlavní správa nápravně-pracovních táborů], zkratka: GULAG). Pracovní užitek těchto táborů je však vzhledem k výsledkům práce a vysoké úmrtnosti zadržovaných silně diskutabilní (Kolyma). V táborech bylo během Stalinovy vlády internováno průběžně 20 milionů lidí z důvodů politických a etnických (ovšem i čistě arbitrárních), z nichž zde téměř desetina zemřela. Oficiálně byly tábory GULAG zrušeny po odhalení kultu osobnosti v roce 1960, dále však existovala řada jiných až do zániku SSSR v roce 1991.

Koncentrační tábory byly v průběhu 2. světové války budovány i na území USA. Bylo v nich shromážděno několik desítek tisíc osob především japonského, ale i německého původu, s cílem zabránit jim v případné intervenci působit ve prospěch zemí svého původu.

Po skončení 2. světové války byl v souvislosti s odhalením zločinů páchaných v nacistických táborech samotný pojem koncentrační tábor spíše opuštěn a nahradily jej jeho různé variace: internační tábor, sběrný tábor, filtrační tábor, nápravný tábor apod.

Nápravně pracovní tábory byly od konce 40. let 20. století zřizovány i komunistickým režimem v Československu, nejčastěji při rudných (uranových) dolech (Jáchymov, Příbram). Část internovaných tvořili političtí vězňové, další skupinou byly osoby odsouzené za kriminální přečiny (celkem na 20 000 osob). Otročská práce v záměrně primitivních pracovních podmínkách, špatná ochrana proti radiaci v uranových dolech a kruté zacházení s vězni za dohledu sovětských poradců vedly k tisícům úmrtí. Tábory byly povětšinou zrušeny v 60. letech, rehabilitace postižených však proběhla až po roce 1989.

Koncentrační tábory jsou i v současnosti zřizovány v zemích, jejichž režimy se vyznačují autoritářskými či totalitárními rysy vlády (Čínská lidová republika, Korejská lidově demokratická republika) nebo i jinde v obdobích válečných konfliktů.

Existuje značně obsáhlá faktografická literatura i beletrie popisující správu táborů a život v nich: Applebaum, Anne (2004): *Gulag: A History* (Gulag: Historie); Friedlander, Henry (1995): *The Origins of Nazi Genocide: From Euthanasia to the Final Solution* (Počátky nacistické genocidy: Od eutanazie po konečné řešení); Kertész, Imre (1975): *Sorstalanság* (Člověk bez osudu); Pecka, Karel (1968): *Na co umírají muži*; Pecka, Karel (1978): *Motáky nezvěstnému*; Solženicyn, Alexandr (1962): *Odin deň Ivana Denisoviča* (Jeden den Ivana Denisoviče); Solženicyn, Alexandr (1973): *Arčipelag Gulag* (Souostroví Gulag).

4. Jazyk:

1. [anatomie], *lingua*, též *glossa*;
2. [jazykověda], systém vyjadřovacích a dorozumívacích prostředků znakové povahy. Rozlišují se tyto typy: 1. jazyk přirozený, jazyk užívaný příslušníky lidského (nejčastěji národního) společenství k ústnímu a písemnému sdělování; 2. jazyk mrtvý (vymřelý), jazyk, který už nemá rodilé mluvčí; 3. jazyk živý, jazyk dosud užívaný k dorozumívání a vyvíjející se; 4. jazyk umělý, jazyk nevzniklý přirozeným vývojem, ale vytvořený jedincem (esperanto, programovací jazyk); 5. jazyk dorozumívací, označovaný též *lingua franca*, jazyk užívaný v mnohojazyčných státních celcích či oblastech, kde pro podstatnou část uživatelů není mateřštinou; 6. jazyk úřední, zákonem stanovený jazyk, v němž je v daném státu možné vést úřední právně platná jednání, respektive, do něhož je nutné při úředním jednání cizinců tlumočit; 7. jazyk národní, jazyk národa, jeho reprezentativní znak; 8. jazyk mateřský (mateřština), jazyk, který si mluvčí v dětství osvojil jako první; 9. jazyk druhý, v bilingvním prostředí jazyk ovládaný na úrovni mateřského, ale osvojený později, zpravidla nikoli výukou, ale v komunikaci; 10. jazyk cizí, jazyk jiného národního společenství, osvojený učením. (Viz též jazykověda, jazyky světa, typologie, jazyková.)

3. [antropologie], jazyk tvoří symbolickou bázi každé kultury a je základem kognitivních systémů, které příslušníci určité společnosti používají k interpretaci sociální zkušenosti a vytváření chování. Prostřednictvím jazyka spolu lidé komunikují, předávají si znalosti a dovednosti, popisují věci, jevy, akce a myšlenky a interpretují realitu. Jazyk je důležitým nástrojem transmise sociokulturních regulativů a kulturních idejí v geografickém prostoru i prostředkem uchování kulturní kontinuity v čase. Obecně je možné konstatovat, že jazyk je základním atributem člověka a jeho výzkum umožňuje hlouběji pochopit lidskou podstatu. V rámci antropologie se studiem jazyka zabývá lingvistická antropologie, jejímž cílem je postihnout vztahy mezi jazykem, myšlením a kulturou. Původně byly objektem výzkumů lingvistické antropologie jazyky preliterárních společností. Postupně se však spektrum zájmů lingvistických antropologů rozšířilo o vývojové a komparativní studium jazykových systémů moderních společností. Charakteristickým rysem výzkumů současné lingvistické antropologie je důraz na studium řeči a jazyka v konkrétním sociokulturním kontextu.

Předmět výzkumů lingvistických antropologů – jazyk, je možné definovat jako systém znaků (zvukové nebo písemné povahy) umožňující lidskou komunikaci. Tato definice nepopírá, že komunikace existuje i na subhumánní úrovni, ale explicitně upozorňuje na znakový a symbolický charakter lidské komunikace. Podstatu znaku jako smyslově vnímatelného objektu nebo jevu, který zastupuje, reprezentuje nebo označuje jiné objekty či jevy, lakonicky vymezil již v roce 1934 německý psycholog a průkopník psycholingvistiky Karl Bühler (1879–1963) konstatováním, že znak je něco, co stojí místo něčeho jiného. Teorii znaků a základy sémiotiky rozpracoval americký logik, filozof a matematik Charles Sanders Peirce (1839–1914), který znaky označil za základní elementy lidského myšlení. Peirce při studiu znaků zavedl triádu vzájemně spjatých pojmů „objekt“, „vehikulum“ a „dispozice“, jimiž schematicky označil vrcholky relačního trojúhelníku. Objekt představuje konkrétní předmět, o kterém se hovoří, vehikulum slovo, jež daný předmět zastupuje, a dispozice odráží společnou schopnost mluvčího i adresáta přiřazovat zastupující vehikulum k zástupnému objektu. Peirce na základě vztahu znaků s objekty, které označují (zastupují), vytvořil klasifikaci, která znaky dělí na „ikon“, „index“, a „symbol“. U ikonu je souvislost mezi označujícím znakem a označovaným objektem nebo jevem dána jejich vnější podobností. Ikony vystupují například v podobě realistických obrazů, fotografií, map, soch, piktogramů aj. Typickou ukázkou ikonu může být stylizovaná dětská kresba slunce nebo stromu, vykazující obrazovou podobnost mezi znakem a zobrazeným objektem. Za index (příznak, symptom) Peirce označil znak vyjadřující určitou příčinnou nebo věcnou souvislost věcí a jevů nebo částí a celku. Například kouř je indexem ohně apod. Jako symbol označil znak, jehož podoba

již nevykazuje žádný vztah podobnosti nebo kauzality k jevu nebo objektu, který označuje. Symboly reprezentují třídu znaků, jejichž podoba a význam vznikly a jsou sdíleny na základě konvence, přičemž vztah označujícího a označovaného je dán dohodou. Americký antropolog českého původu Zdeněk Salzmann (narozen 1925) v této souvislosti mluví o arbitrárnosti – neexistenci vnitřního vztahu mezi formou významové jednotky jazyka a objektem či jevem, který jednotka zastupuje. Typickou ukázkou symbolu je psané nebo mluvené slovo. Slova (symboly) tvořící lidský jazyk jsou kombinacemi zvuků vystupujících v podobě významotvorných hlásek, jimž příslušníci určitého jazykového společenství přiřkládají obecně zavedený a sdílený význam.

Každý jazyk obsahuje konečný počet slov spojených s jedním nebo více významy. Soupis všech slov, která daný jazyk obsahuje, se nazývá „lexikon jazyka“. Studujeme-li jazyk jako znakovou soustavu sloužící ke komunikaci, je možné postihnout jeho tři základní dimenze prostřednictvím sémiotické analýzy. Podle amerického filozofa Williama Charlese Morrise (1903–1979), který programově navázal na dílo Charlese Peirce, zahrnuje sémiotika jako věda o znacích tři základní subdisciplíny – sémantiku, syntaktiku a pragmatiku. Sémantika se zabývá studiem významu znakových soustav, syntaktika zkoumá vzájemný vztah znaků a pravidla jejich skladby a pragmatika analyzuje vztah znaků k uživateli. Vedle sémiotiky hrají při studiu jazyka významnou roli také lingvistická fonologie a morfologie. Předmětem fonologie je výzkum zvukové stránky přirozeného jazyka, zejména studium funkcí hlásek a pravidel jejich spojování do podoby jazykových struktur, které jako celek vytvářejí fonologický systém. Základní jednotkou fonologické analýzy je foném, který lze definovat jako nejmenší zvukovou jednotku, která umožňuje odlišit mezi sebou různá slova. Fonologie, na rozdíl od fonetiky, která zkoumá výhradně akustickou, auditivní a artikulační stránku jazyka, studuje zvukový systém jazyka i z hlediska schopnosti fonémů rozlišit význam větších celků. Předmětem lingvistické morfologie (tvarosloví) je výzkum hláskových kombinací, jejich sledů a pravidel, podle nichž jsou vytvářeny základní, dále nedělitelné jazykové sémantické jednotky. Základní jednotkou morfologické analýzy je morfém, který lze definovat jako nejmenší vydělitelnou sémantickou jednotku – část slova, která je nositelem věcného nebo gramatického významu. Morfologie studuje jak inventář nejmenších, význam modifikujících jazykových výrazů, tak pravidla, podle nichž se tyto jazykové jednotky užívají a spojují, aby vytvořily slova.

Význam fonologické a morfologické analýzy je dán skutečností, že jazyky se skládají z oddělených jednotek (prvků), které jsou různým způsobem kombinovatelné pro přenos různých sdělení. Například základem existence různých abeced je fakt, že jednotlivá písmena,

kteřá sama o sobě většinou nemají žádný význam, lze spojovat a kombinovat do vyšších smysluplných celků – slov a vět. Různé světové jazyky spojuje skutečnost, že používají malý počet hlásek k vytvoření velkého počtu slov. Hlásky ale nejsou pouze jednotkami jazyka, které lidé opakovaně kombinují, když spolu mluví. Slova jsou složena podle gramatických pravidel daného jazyka tak, aby umožnila přenášet celkové sdělení věty. Tím, že lidé v průběhu socializace dokonale ovládnou slovní zásobu svého jazyka společně s pravidly umožňujícími správně skládat slova do vět, mohou mluvčí i posluchači s velkou přesností odesílat i přijímat velmi složitá sdělení. Lidský jazyk z tohoto hlediska představuje nejpřesnější a nejkomplexnější systém komunikace v nám známém univerzu.

Na lidském jazyce je úžasná jeho schopnost spojovat konečné množství slov do nekonečného počtu smysluplných vět. Znalost lingvistických pravidel – gramatiky mateřského jazyka, jejímž prostřednictvím se základní jazykové prvky (hlásky a slova) skládají do vyšších významových celků, – je přitom nevědomá a její používání je intuitivní. Již v průběhu 1. až 3. roku života si děti osvojí tisíce typů symbolů a slov, které dokáží podle gramatických pravidel správně spojovat do větných celků. Proto také rodilí mluvčí nemusí dlouho a složitě přemýšlet o tom, jak správně vytvořit ve své mateřštině větu nebo porozumět nějakému sdělení. Skutečnost, že se děti učí rodný jazyk bez zjevného úsilí, se pokusil vysvětlit americký lingvista židovského původu Noam Chomsky (narozen 1928) prostřednictvím teorie o vrozených předpokladech k osvojení jazyka v raném dětství. Chomsky je přesvědčen, že existuje geneticky zabudovaná, vrozená univerzální gramatika, která dětem umožňuje, aby se jako rodilí mluvčí naučily v poměrně krátké době správně mluvit jakýmkoliv světovým jazykem.

Významnou charakteristikou jazyka je symboličnost slov a vět, umožňující hovořit a přemýšlet o věcech a jevech, které nejsou empiricky registrovatelné nebo jsou v čase i prostoru vzdálené. Proto můžeme například mluvit o člověku, který není právě přítomen, neboť jazykové symboly mohou v naší mysli představu této osoby vyvolat. Prostřednictvím jazyka lze vytvářet i svět, který existuje výhradně v lidské fantazii. Proto se součástí lidské kultury staly pohádky a mýty, detailně popisující kouzelné skřítky, neviditelné duchy, mocné bohy či zlé demony. Symboličnost jazyka našla své vyjádření také v umělem jazyce vědy. Například matematické symboly umožňují vědcům popisovat a analyzovat jevy, procesy a zákonitosti, které se v našem reálném fyzikálním světě nevyskytují, ale hypoteticky mohou existovat v alternativní realitě. Klasickým příkladem může být teorie relativity Alberta Einsteina, lapidárně vyjádřená rovnicí $E = mc^2$. Lidská schopnost zmocňovat se světa prostřednictvím sítě pojmů a kategorií vedla kulturní antropology k formulování hypotézy,

podle níž kultura představuje symbolickou konstrukci – systém symbolů a významů, jejichž prostřednictvím lidé interpretují své chování i realitu, která je obklopuje. Studium jazyka se tak stalo důležitým klíčem k pochopení významů, které lidé v dané společnosti přičítají světu, a tedy i podstatě zkoumané kultury.

Poprvé si antropologové a antropoložky uvědomili význam studia jazyků ze zcela praktických důvodů. Realizace antropologického terénního výzkumu vyžadovala od výzkumníka schopnost komunikovat se svými informátory v jejich mateřštině, neboť práce s tlumočníky často vedla ke zkreslení získaných informací. Proto se součástí přípravy na terénní výzkum stala výuka jazyka zkoumaných domorodců, která pokračovala i v době antropologova pobytu v terénu. Rozvoj lingvistické antropologie urychlila na počátku 20. století snaha antropologů získat informace o mizejícím světě preliterárních společností, včetně jejich jazyků. Proto se američtí antropologové zaměřili na studium slovní zásoby a gramatiky indiánských jazyků s cílem uchovat informace o jejich existenci budoucím pokolením. Jedním z důsledků výzkumu domorodých jazyků bylo, že si antropologové uvědomili úzké sepětí jazyka a kultury studované společnosti. V ohnisku výzkumů americké lingvistické antropologie se tak ocitlo testování teorie lingvistického relativismu (Sapir-Whorfova hypotéza), podle níž jazyk (slovní zásoba a gramatika) determinuje vnímání a interpretaci světa. Mezi konkrétní podněty, které podnítily zájem antropologů o studium vztahů mezi jazykem, myšlením a kulturou, patřilo zejména zjištění, že jazyk hraje důležitou roli jako nástroj vnímání, klasifikace a konstrukce významů, kterou lidé přikládají přírodní a sociokulturní realitě.

Snaha antropologů objasnit, jak lidé v různých kulturách prostřednictvím kognitivních systémů a jazykových kategorií vnímají, klasifikují a organizují realitu, vedla ve druhé polovině 20. století ke vzniku kognitivní antropologie a jejích subdisciplín – etnovědy a etnosémantiky. Proto se při studiu cizích kultur staly předmětem výzkumů lingvistických antropologů nativní klasifikační soustavy („folktaxonomie“) a sémantické oblasti („domény“), které vyjadřovaly podstatné hodnoty, normy a ideje studované kultury. Důraz na studium jazyka je typický také pro symbolickou antropologii, která ve druhé polovině 20. století učinila dominantním předmětem antropologických výzkumů kulturu, vymezenou jako systém symbolů a významů sdílených členy určité kultury. Paralelně s kognitivní a symbolickou antropologií se rozvíjel také směr etnografie řeči (etnografie komunikace), v centrálním zájmu je výzkum řečových aktů v konkrétní sociální situaci a kulturním kontextu. Obecně je možné konstatovat, že výzkum jazyka jako symbolické báze každé kultury představuje jedno ze základních témat současné antropologie.

Výzkum vztahu jazyka, myšlení a kultury jako předmětu lingvistické antropologie přispěl také k rozvoji antropologické metodologie. K tvořivému uplatnění jazykovědných metod v antropologii došlo například při vzniku jednoho z nejvýznamnějších směrů druhé poloviny 20. století, francouzské strukturální antropologie. Jak přiznává její zakladatel, francouzský sociální antropolog Claude Lévi-Strauss (narozen 1908), zásadním podnětem pro vytvoření základů strukturální metodologie mu byly poznatky Pražského lingvistického kroužku, konkrétně principy fonologie, které formuloval ruský lingvista Roman Osipovič Jakobson (1896–1982). Inspirativní dialog mezi strukturální antropologií a lingvistikou pokračoval i v době vrcholného strukturalismu, kdy se Lévi-Strauss ve své interpretaci nativních mytologií amerických indiánů inspiroval teorií transformační gramatiky amerického lingvisty Noama Chomskyho. V americké antropologii našla lingvistika své uplatnění zejména v rámci kognitivní antropologie, která učinila významným nástrojem antropologické analýzy kultur metodu komponentní analýzy. V průběhu existence antropologie se tak stal výzkum vztahu jazyka a kultury, stejně jako využití lingvistických metod v antropologii, jedním ze základních atributů lingvistické antropologie.

Kdyby nebylo jazyka, neznali bychom dobro ani zlo, pravdu ani lež, příjemné ani nepříjemné. Jazyk nám umožňuje porozumět tomu všemu. I život a smrt jsou v moci jazyka.

Jazyky světa

Podle různých pramenů je na světě v současnosti zaznamenáno více než 33 000 přirozených jazyků, z nichž však jen menší část (3 000–7 000) jazykovědci uznávají jako samostatné; důvodem je nezřetelná hranice mezi jazyky a dialekty – například mnohé z čínských dialektů (čínština) jsou si vzájemně nesrozumitelné, a přesto se považují za nářeční formy jednoho jazyka; naproti tomu běloruština, katalánština nebo slovenština se v procesu formování novodobých národů ustavily jako samostatné jazyky, přestože jsou velice blízké ruštině, španělštině či češtině.

Podle genetické příbuznosti jsou jazyky řazeny do jazykových rodin (bývá jich porůznu uváděno 94–218), odvozovaných od společného prajazyka. Nejrozšířenější jsou jazyky náležející do indoevropské jazykové rodiny: uvádí se jich celkem až 443 a hovoří jimi 44–48 % obyvatel planety, tj. zhruba 2,8–3,1 miliardy lidí. Podle počtu mluvčích dále tvoří největší rodiny tibetočínské jazyky (399 jazyků; 1,3 miliardy mluvčích; pětina lidstva), nigerokordofánské jazyky (1 514 jazyků; 358 milionů mluvčích; 5,5 % lidstva), afroasijské jazyky (též semitoamitské, 353 jazyky; 340 milionů mluvčích; 5,2 % lidstva), austronéské jazyky (či malajsko-polynéské, 1246 jazyků; 312 milionů mluvčích; 4,8 % lidstva), drávidské jazyky (73 jazyky; 222 miliony mluvčích; 3,4 % lidstva), altajské jazyky (64 jazyky; 145

milionů mluvčích; 2,4 % lidstva), japonština (127 milionů mluvčích; 2 % lidstva), austroasijské jazyky (168 jazyků; 101 milion mluvčích; 1,6 % lidstva) a skupina jazyků tai-kadai (74 jazyky; 78 milionů mluvčích; 1,2 % lidstva). (Uváděné počty mluvčích jsou orientační; vycházejí z odhadů za rok 2006, kdy světová populace hypoteticky dosáhla 6,5 miliardy lidí.)

Z regionálního hlediska plná třetina všech jazyků světa (2 269) připadá na Asii (3,5 miliardy mluvčích, tj. 54 % světové populace), necelá třetina (2 092) má původ v Africe (676 milionů mluvčích; 10,4 % světové populace), pětina v pacifické oblasti (1 310 jazyků; 6 milionů mluvčích; 0,1 % světové populace) a necelých 15 % v Americe (1 002 jazyky; 48 milionů mluvčích; 0,8 % světové populace); evropských jazyků je relativně nejnižší počet (239 jazyků; 3,5 %), avšak hovoří jimi více než čtvrtina lidstva (1,7 miliardy obyvatel).

Nejvíce lidí na světě (asi 1,2 miliardy, tj. 18,5 %) mluví čínsky (respektive některým ze sedmi dialektů čínštiny), na druhém místě se nachází angličtina (asi 0,5 miliardy, tj. 7,7 %), jež dnes plní roli mezinárodního dorozumívacího jazyka, třetí pozici zaujímá hindština (476 milionů, 7,3 %), čtvrtou španělština (409 milionů, 6,2 %), na pátém místě se nachází ruština (279 milionů, 4,3 %) a na šestém arabština (235 milionů, 3,6 %).

Z hlediska počtu uživatelů, rozšíření ve funkci druhého či úředního jazyka, hospodářského a kulturního významu a rovněž politické váhy v současném světě patří do kategorie světových jazyků vedle již zmíněné japonštiny též portugalština (218 milionů), bengálština (215 milionů), indonéština s malajštinou (175 milionů), francouzština (130 milionů) a němčina (123 miliony). Těmito jazyky mluví celkem asi 3,8–4,2 miliardy lidí (podle toho, zda počítáme i ty, kdo jich užívají ve funkci druhého jazyka), tedy bezmála dvě třetiny lidstva. Naproti tomu zhruba 90 % z celkového počtu 6 912 živých jazyků (jež uvádí prestižní publikace Gordon, Raymond G., Jr., ed., *Ethnologue: Languages of the World*, 15. vydání, Dallas, Texas: SIL International 2005) používá méně než 100 000 lidí, přibližně 46 jazyků má jen jediného rodilého mluvčího a okolo 2 400 jazyků je na pokraji vymizení: ročně zanikne asi deset jazyků.

Kontakty, střetávání a míšení různých etnik v průběhu historického vývoje provázejí procesy vzájemného ovlivňování a prolínání nepříbuzných jazyků; výsledek jazykového sblížení se projevuje jako *substrát* (pozůstatky jazyka podmaněného etnika v jazyce podmanitelského etnika), *adstrát* (stopy vzájemného působení dvou jazyků či kultur při soužití různých etnik na společném území nebo styk jazyků v pomezí oblasti, při němž nezaniká ani jeden z nich) a *superstrát* (zanikající jazyk dobytých, kteří převzali jazyk podmaněného obyvatelstva vzhledem k jeho početní převaze či kulturní nadřazenosti).

Na základě kontaktu vojensky a ekonomicky dominantního etnika (například evropských kolonistů) s místními obyvateli vznikala v minulosti řada tzv. kontaktních jazyků, označovaných jako *pidžin* (pidgin). Měly sloužit omezeným komunikačním účelům, zejména v obchodním styku. Jako jejich základ posloužila většinou angličtina (méně častěji francouzština, španělština či portugalština), mají limitovaný slovník, a protože jejich účinnost závisela na rychlosti, jakou je lze ovládnout, mají i podstatně redukovanou gramatickou strukturu. Pokud se pidžin začne používat v širším okruhu komunikačních situací a stane se mateřštinou určitého společenství, hovoříme o kreolštině; typickým příkladem kreolizace je vývoj pidžinu *tok pisin* (neomelanéština), odvozeného z angličtiny a austronéských jazyků, který se stal jedním z úředních jazyků Papuy-Nové Guineje. Velká většina pidžinů a kreolštin se nachází v pobřežních oblastech rovníkového pásu, kde díky obchodu vyvstala potřeba navázat pohotově kontakty mezi mluvčími různých jazyků. V přístavech Středomoří sloužil od středověku do 19. století interkulturní komunikaci pidžin *sabir*, směs románských jazyků, arabštiny a řečtiny, známější pod názvem *lingua franca* („jazyk Franků“, tj. Západoevropanů).

Jazyky umělé: Vedle přirozených jazyků, které se vyvíjejí spontánně a slouží k běžnému dorozumívání mezi lidmi, existují rovněž jazyky umělé (plánované, vyvíjené, modelové či konstruované, *conlang*). Cílem jejich tvůrců bylo najít obecně srozumitelný, snadno osvojitelný prostředek mezinárodní komunikace se zcela pravidelnou gramatikou a jednoduchou slovní zásobou, oproštěný od všech výjimek, redundance a komplikovanosti národních jazyků. Pomineme-li rané úvahy humanistických učenců o potřebě překonat babylonské „změtení jazyků“ vytvořením umělého univerzálního jazyka (jeho prospěšnost zvažoval i Jan Amos Komenský), konkrétní pokusy o realizaci této myšlenky přinesla až éra osvícenství, zvláště 18. a 19. století. Snahy autorů se zaměřovaly několika směry: na vytváření zjednodušených adaptací latiny, případně dalších klasických jazyků, na zjednodušení gramatiky a slovní zásoby živých národních jazyků a posléze na zcela apriorní, tj. od základů uměle vytvořené jazyky. Za nejstarší známý projekt z první skupiny bývá označován jazyk, který vytvořil neznámý německý filozof používající pseudonym *Carpophorophilus* (1734) – vycházel přitom z latiny s prvky převzatými z jiných jazyků (například hebrejštiny) a zavedl podstatně zredukovanou abecedu (na 16 písmen). Z novějších pokusů vzbudil pozornost zejména projekt *Latino sine flexione* (Latina bez ohýbání slov; publikováno v článku *De latino sine flexione* v *Revista de mathematica*, 1903), který zveřejnil italský matematik Giuseppe Peano (1858–1932). Jak napovídá jeho název, jde o latinu „bez ohýbání“, oproštěnou o většinu slovesných tvarů (kromě infinitivu) a pádových koncovek, takže připomíná izolující jazyk typu čínštiny. První nástin zjednodušeného pomocného jazyka

s gramatikou oproštěnou od všech nepravidelností a slovní zásobou z latiny a francouzštiny, *langue nouvelle*, zveřejnil v roce 1765 francouzský ekonom a encyklopedista Joachim Faiguet de Villeneuve (1703–1780); podobného typu byl i návrh „univerzálního jazyka“ (*langue universelle*), umožňujícího základní komunikaci pomocí systému 1500 „kořenů“ a 100 modifikujících sufixů, který roku 1836 předložil Augustin Grosselin (1800–1878), a analogické projekty na základě němčiny a dalších jazyků, včetně jazyků slovanských.

Mezi apriorními jazyky patří k nejzajímavějším výtvorům *solresol*, univerzální „hudební“ jazyk z roku 1817, jehož tvůrce, francouzský učitel Jean François Sudre (1787–1862), sestavil slovní zásobu výhradně ze solmizačních slabik (do, re, mi, ...); k záznamu mluveného slova tak bylo možno použít noty a sdělení zahrát na hudební nástroj. I tento pokus ovšem zůstal spíše jen hříčkou pro pobavení úzkého kruhu intelektuálů.

Při tvorbě konstruovaných jazyků smíšeného typu poprvé zaznamenal mezinárodní úspěch německý katolický kněz Johann Martin Schleyer (1831–1912) se svým jazykem *volapük* („světová řeč“, 1879). Používá slova převzatá z živých evropských jazyků, avšak v krajně zjednodušené podobě (hlavně ve tvaru jednoslabičných morfémů), často s arbitrárními hláskovými změnami, část slovní zásoby (například číslovky) nemá obdobu v přirozených jazycích (zčásti tak jde o apriorní jazyk sestávající ze zcela libovolně vymyšlených prvků). Užíval se do 90. let 19. století, kdy jej vytlačilo *esperanto*. První návrh esperanta zveřejnil roku 1887 polský lékař Ludwik Łazarz Zamenhof (1859–1917) ve své učebnici, kterou vydal pod pseudonymem Dr. Esperanto (= „dofající“). Tato první učebnice, vydaná roku 1887 ve Varšavě, byla v ruském jazyce (název: *Международный язык*), téhož roku vyšla verze polská, německá a francouzská, roku 1888 byla publikována verze anglická a učebnice *Dua libro de l'lingvo internacia* – již celá v esperantu. Propracovanější verze gramatiky doplněná cvičebnicí a slovníkem vyšla roku 1905 pod názvem *Fundamento de Esperanto* (česká verze 1909). Esperanto představuje takzvaný aposteriorní umělý jazyk, eklekticky čerpající slovní zásobu i morfologické rysy z románských a germánských jazyků, ale například i z řečtiny, což mu ubírá na přirozenosti. Jednoduchostí gramatických pravidel a lexika si však získal širokou oblibu, používá se ve 115 zemích a počet jeho uživatelů se odhaduje na 2 miliony (z toho až 2000 „rodilých mluvčích“). Esperantské hnutí se rozdělilo v roce 1907, kdy Delegace pro přijetí pomocného mezinárodního jazyka po šesti letech zkoumání navrhla řadu lexikálních změn a zjednodušení gramatické struktury esperanta, avšak poté, co Ludwik Łazarz Zamenhof navrhovanou revizi odmítl, část esperantistů přešla k užívání nové varianty označované jako *ido* („odnož, potomek“). Pokus o přehodnocení dosavadních přístupů a o vytvoření pomocného dorozumivacího jazyka, jehož slovní zásoba i gramatická struktura

měla více než dosud odpovídat charakteru přirozených živých jazyků, učinil v roce 1922 estonský profesor Edgar de Wahl (1867–1948). Jeho jazyk *occidental* usiloval o kompromis mezi přirozeností a požadavkem přísné pravidelnosti, avšak výrazněji se neprosadil, stejně jako neuspěl projekt *novial* (1928, 1930) připravený renomovaným dánským lingvistou Otto Jespersenem (1860–1943), ani řada dalších pokusů, pokračujících až do současné doby. Dosud bylo možno zaznamenat více než tisíc uměle vytvořených jazyků a proces hledání ideálního nástroje mezinárodní komunikace nadále pokračuje.

Zvláštní skupinu umělých jazyků tvoří umělecké jazyky (*artlang*), vytvářené k zvýšení účinnosti literárního díla či z estetických důvodů; nejrozšířenější jsou jazyky fiktivní, objevující se v beletrii, divadelní hře, filmu či v počítačových hrách. K nejznámějším příkladům patří *newspeak*, dvojsmyslný eufemistický jazyk používaný v románu George Orwella *Nineteen Eighty-four* (1984, 1949; česky poprvé 1984 [Köln: Index]), prosazovaný jako nástroj k potlačování nevhodného, či dokonce „zločinného“ myšlení, slang teenagerů (*nadsat*) založený na ruštině s cockneyovskými prvky z futuristického světa vylíčeného v románu Anthonyho Burgesse *A Clockwork Orange* (1962, česky: *Mechanický pomeranč*. Praha: Volvox Globator, 1992) či absurdní úřednický jazyk *ptydepe* jakožto symbol byrokratické moci v dramatu Václava Havla *Vyrozumění* (1965). Speciální kategorii fiktivních jazyků přinesl žánr science fiction a fantasy: sem řadíme jazyky mytické Středozemě (například *quenijština* či *vznešená elfština* z románů Johna Ronalda Reuela Tolkiena *The Hobbit or There and Back Again* [1937, česky: *Hobit aneb Cesta tam a zase zpátky*. Praha: Odeon, 1979], *The Lord of the Rings* [1954–1956, česky: *Pán prstenů*. Praha: Mladá fronta, 1990–1992]) anebo jazyk mimozemské civilizace vymyšlený roku 1984 pro potřeby sci-fi seriálu *Star Trek*, známý pod jménem *klíngonština*.

6. Náboženství

Vztah člověka k transcendentní skutečnosti, k něčemu, co jej přesahuje a na čem je závislý, a souhrn projevů této závislosti. Je-li předmět náboženství chápán osobně (jako bůh nebo bohové), jedná se o teistické náboženství (islám, křesťanství aj.), v opačném případě o neteistické (buddhismus, taoismus aj.). Polyteistické náboženství (polyteismus) uctívá bohů více, monoteistické náboženství (monoteismus) jen jednoho. Podle rozšíření se dělí na kmenové, národní (hinduismus, judaismus, šintoismus), nadnárodní a světové (buddhismus, islám, křesťanství). Náboženství se v různých vývojových stupních a formách vyskytuje u všech národů a civilizací; o vzniku náboženství byla vytvořena řada teorií, žádná však není obecně přijímána: deismus; henoteismus; panteismus.

Pro evropskou kulturu mají zvláštní význam náboženství biblická (judaismus, křesťanství a do jisté míry i islám), charakterizovaná těmito rysy: 1. jediný a svrchovaný Bůh není součástí světa (skutečnosti), nýbrž jeho stvořitelem (původcem); 2. přesto se tento Bůh o svět a každého člověka neustále stará a zve ho k přijetí svého zjevení a svých zaslíbení; 3. těžiště náboženského vztahu tak leží v budoucnosti, v níž věřící doufá (odtud vysoké hodnocení naděje); 4. odpovědí na toto pozvání je víra, to nejcennější, co může člověk do vztahu k Bohu přinést; 5. náboženský vztah vděčnosti zavazuje každého i vůči ostatním lidem, zprvu soukmenovcům a souvěrcům, později ke všem vůbec; 6. svět a společnost nejsou tudíž nábožensky lhostejné, nýbrž mají své dějiny, v nichž se vztah k Bohu odehrává, často proti mocenským silám. – V křesťanství je vrcholem tohoto vztahu skutečnost, že v Ježíši Kristu se Bůh sám stal člověkem a vzal na sebe lidský osud (vtělení).

Problematikou náboženství se zabývá řada disciplín a subdisciplín: antropologie náboženství, psychologie, religionistika, sociologie, srovnávací religionistika ad.

náboženství, polyteistické, polyteismus.

polyteismus (z řečtiny: *polytheismos*, „mnohobožství“), náboženský systém spočívající ve víře ve větší počet božstev. V každém z polyteistických náboženství jsou bohové uspořádání do určitého systému, tzv. panteonu. Jeho podstatou je, že mezi nimi existují vzájemné vztahy, většinou příbuzenské, přátelské či nepřátelské. Každému z bohů je vyhrazena určitá kompetence, nejvyšší z nich mají univerzální moc. Každé božstvo, případně jejich spojení je uctíváno formou samostatného kultu, často ve více různých místech, kde sídlí, případně kam se stěhuje příslušné etnikum. Protože kultovní zvyky se postupně vyvíjejí z velmi starých náboženských zkušeností, často se od sebe jednotlivé lokální kultury v některých jednotlivých charakteristikách odlišují. Opakem je víra v jednoho boha: monoteismus.

Pravěkým a starověkým předchůdcem polyteismu je polydémonismus, v němž jednotlivá božstva ještě nemají vyhrazenou osobní jednoznačnost a často ani lidskou podobu.

Společenství bohů typická pro polyteistická náboženství jsou zároveň odrazem postupného vývoje hierarchie společnosti, dobyvatelských vpádů, propojování původních a nových kultů. Jednotlivá polyteistická náboženství vytvořila bohatou a barvitou mytologii, z níž vychází slovesná i výtvarná tvorba jednotlivých kultur a kulturních areálů. Antický polyteismus si bohy představoval jako dokonalé, nesmrtelné a všude přítomné bytosti, které se podle potřeby mohou zjevovat v různých podobách všude, kde je to nezbytné a mohou vstupovat do kontaktu se smrtelníky.

Charakteristickým rysem polyteismu je patronace jednotlivých bohů panteonu nad hlavními oblastmi přírody a nejdůležitějšími lidskými činnostmi a rovněž plynulý přechod mezi bohy a lidmi (hrdinové, vladaři se blíží bohům, případně jsou považováni za „polobohy“, tzv. „héroy“). Tak, jak se ovlivňovaly jednotlivé kultury, prolínala se i jejich náboženství a spojovaly se představy bohů se stejnými či podobnými kompetencemi – viz synkretismus (typický pro helénisticko-římský svět).

U historického polyteismu v této fázi zároveň s prohlubující se sociální diferenciací společnosti opětovně krystalizovaly představy několika málo nejvýznamnějších bohů, což vedlo k uctívání univerzálních božstev – monolatrii; ještě dále ve stejném směru zachází henoteismus, který tvoří poslední předstupeň monoteismu.

monolatrie (z řečtiny: *monos*, „jediný“, *latría*, „úcta, kult“), uctívání jednoho vybraného boha, aniž by byla popírána existence a kompetence bohů ostatních.

henoteismus (z řečtiny: *henos*, „jeden“ a *theos*, „bůh“), kult, náboženský systém, který nevyklučuje existenci dalších bohů, ale prakticky počítá již jen s jedním, na nějž přenáší atributy ostatních; tvoří poslední předstupeň monoteismu. Tento proces lze dobře doložit například v oblasti starověkého Předního východu.

Pod vlivem politických změn a koncentrace moci ve starověkých říších (Asýrie, Babylonie) došlo v polyteistickém náboženství starověkého Předního východu v průběhu 1. tisíciletí př. n. l. k výraznému snižování počtu božstev v mnohohrstevném panteonu. V nové hierarchizaci panteonu byla potlačena genealogická posloupnost „starých“ generací bohů (An, Enki, Enlil, Damkina [Damgalnunna] aj.), jejichž sféry moci (kosmologie) postupně přecházely na národní a „říšská“ božstva (Aššur, Marduk, od počátku 6. století př. n. l. i Nabú). Ojedinele se setkáváme i s náboženskými příkazy, například „Věř Nabúovi, jinému božstvu nedůvěřuj!“ V závěru babylonského mýtu Enúma eliš (kosmogonie) tak získal bůh Marduk padesát nových jmen těch božstev, jejichž uctívání přestalo být aktuální. V některých akkadských oslavných básních z 1. tisíciletí př. n. l. byla „zrušená“ božstva dokonce identifikována s částmi těla nových hrdinů panteonu (Marduk, Ninurta, Nabú). Kněží takové „povýšení“ některých bohů následně legitimovali i v seznamech postav panteonu, které byly upravovány a přepisovány.

Někteří religionisté považují tyto znaky synkretismu za počátek cesty k monoteismu, který se v Palestině od konce 2. tisíciletí př. n. l. prosadil v uctívání Boha Jahve.

synkretismus (z řečtiny: *sýnkrétismos*, „spojení, srůst, sloučení“):

1. spojování nebo splývání (v původním významu spojení několika krétských měst do jednoho zájmového společenství);

2. jako neologismus se používá pro sloučení, propojení idejí, směrů do nových systémů) myšlenek, názorů, směrů, prvků různého původu, bez souvislosti a řádu do obecnějšího systému: například v antice přijetí tradice egyptských bohů a jejich spojení s řeckými či římskými bohy; v mytologii (kulturní hrdinové), kulturologii (míšení znaků různých kultur), religionistice (míšení a splývání různých náboženství nebo jejich jednotlivých fenoménů – božstva, svátky, mučedníci, svatí apod.);

3. pro ztotožňování či splývání božstev byl zvláštní výraz: teokrásie (viz též henoteismus). Tak například sumerský bůh slunce Utu splynul s akkadským Šamašem, sumerský bůh Měsíce Nanna s akkadským Sinem, sumerská bohyně vášně Inanna s akkadskou Ištar. Podobně splynul v Syropalestině Baal s Hadadem, foinický Ešmun s řeckým Asklépiem atd. Egyptská Éset čili Isis byla ztotožněna s maloasijskou Kybelé; zcela běžné bylo ztotožňování bohů řeckých a římských (Zeus-Jupiter, Héra-Juno atd.). Kromě ztotožňování bohů je projevem synkretismu také přejímání kultovních forem, typů obětí či věšeb, a v oblasti mytologie přejímání různých motivů nebo i celých příběhů (například sestup hrdiny do podsvětí – od sumerského Gilgameše až po řeckého Orfea). Jakousi až programovou metodou se stal synkretismus v Egyptě v době Nové říše, kdy různí bohové tradičního panteonu byli interpretováni jen jako aspekty toho boha, který byl právě povýšen na hlavního a říšského (zvláště Amon). Klasickou dobou synkretismu je ovšem až období helénismu, kdy se pomocí alegorické metody „civilizovaly“, tedy počítávaly a aktualizovaly různé starší systémy, jmenovitě kosmogonické. Nejzřetelnější synkretistickou koncepcí starověku je asi manicheismus, tedy systém vytvořený perským myslitelem Maním (asi 215–275), v němž jeho autor na základně helénistické gnóze záměrně syntetizoval prvky mazdaismu, křesťanství i buddhismu;

4. novější badatelé se výrazu synkretismus většinou vyhýbají; poukazují právem na to, že jen málokterý kulturní jev vznikl zcela izolovaně a míru vlivu lze v kulturních dějinách jen obtížně kvantifikovat, takže zůstává sporné, co už je možno právem nazvat synkretismem a co ještě nikoli.

náboženství, čínské lidové synkretické, soubor lidových náboženských představ a obřadů určovaný především kultem předků a vírou v duše a duchy. Obsahuje prvky mahájánového buddhismu, lidového taoismu a konfucianismu; tento synkretismus byl filozofií formulován floskulí „tři učení (*san t'iao*) jsou jedno“ a od 14. století propagován státem. Účast na více než jednom náboženském kultu je běžná: konfucianismus pečuje o morálku, obřady lidového taoismu pomáhají v každodenním životě a buddhismus vzývající Buddhu Amitábhu slibuje spásu duše v ráji. V lidovém taoismu a bohatém panteonu buddhismu se nachází velký počet božstev – pomocníků v nouzi. Vedle toho existovaly i různé archaické i nově vzniklé místní

lidové kultury a kultury konfuciánských mudrců a různých hrdinů celostátního i lokálního významu.

Místo bydliště opatruje vousatý bůžek místa *tchu-ti kung*, vlastní dům chrání stěna proti duchům *jing-pi*, strážci dveří *men-šen* a bůh kamen *cao-tün*. Také výzdoba interiéru byla vedena blahonosnými a ochrannými symboly, například posvátnými draky, fénixy nebo šupinatým a rohatým čtvernožcem *čchi-lin* (japonsky: *kirin*). V domácnostech i podnicích obvykle dosud stojí oltářík boha majetku *cchaj-šen* či trojice bohů zosobňujících štěstí *fu*, dlouhověkost *šou* a zdar v kariéře *lu* anebo oltář bohyně milosrdenství Kuan-jin, původně buddhistického božstva, které se stalo součástí synkretického kultu. Kuan-jin patří k obecně uctívané čtveřici, do níž dále patří bódhisattva moudrosti Mandžušri (čínsky: *Wen-šu*); Samantabhadra (čínsky: *Pchu-sien*), ochránce dharmy; a Ksitigarbha (čínsky: *Ti-cang*, japonsky: *Džizó*), zachránce těch, kdo propadli peklu. Střediskem jejich kultu byla poutní místa v posvátných horách, v daném pořadí Pchu-tchuo šan, Wu-tchaj šan, E-mej šan a Ťiou-chua šan. Uctívání historických osobností bylo určeno císařským dekretem, mezi těmito bohy je nejznámější Kuan-ti, bůh majetku a za dynastie Čching (1644–1911) též bůh války. Do „funkce“ městského boha *čcheng-chuang*, ochránce proti epidemiím a zásvětního božstva, císař jmenoval osobnost spjatou s historií místa. Své patrony měla i řemesla, například Cchaj Lun byl patronem výrobců papíru, Žlutý císař (Chuang-ti) patronem krejčích, jezuita Matteo Ricci (1552–1610) patronem hodinářů a nevěrná románová postava Pchan Ťin-lien patronkou veřejných domů.

náboženství, monoteistické, monoteismus.

monoteismus (z řečtiny: *monos*, „jediný“, *theos*, „bůh“), náboženství jediného Boha, jednobožství; přesvědčení, že je jediný Bůh, a uctívání tohoto jediného Boha. Monoteismus zastávají zejména judaismus, křesťanství a islám, tendence k němu lze najít i v náboženstvích neteistických či polyteistických. Křesťanský monoteismus mluví o Bohu jediném, leč v Trojici Boží: Otec je Bůh, Syn je Bůh a Duch svatý je Bůh a spolu je to jediný Bůh. Předstupněm monoteismu je henoteismus, opakem polyteismus.

Vývoj k monoteismu se odehrál na Předním východě. V pravěku byla zřejmě i na Předním východě rozšířena představa o jediné síle, která řídí celý kosmos. Tento „původní monoteismus“ (tzv. „Ur-Monoteismus“) byl spojen s vírou v neosobního „hybatele světa“ (*demiurga*). Společenstva lovců, sběračů, zemědělců a dobytčářů komunikovala s transcendentálním „božstvím“ (animismus, animatismus) pomocí rituálů a magie v kolektivních kultovních obřadech, vedených šamany. Vlastní víře v jednoho boha předcházely v polyteistických náboženstvích snahy o slučování funkcí různých božstev panteonu do

antropomorfní postavy jednoho boha (v Asýrii Aššur, v Babylonii Marduk, Nabú, v Kanaánu El). Monoteismu tedy předcházely henoteismus a synkretismus. V babylonském mýtu Enúma eliš (kosmogonie) přebírá Marduk jména i moci padesáti jiných božstev. Redukci počtu božstev mytologie někdy vysvětluje boji v panteonu, obráží se též v nových umělých genealogiích v seznamech bohů. V Ugaritu získal postavení výsadního boha Baal po převzetí moci boha Hadada (Iškur, Adad) a po bojích s bohem moře Jammem a bohem smrti a podsvětí Mótem. Stal se tak „pánem“ panteonu (podobné jméno Bél měl i babylonský Marduk).

Vlastní monoteismus je však doložen až v jahvismu (Jahve), jehož kořeny podle biblické tradice Starého zákona sahají až do doby praotců Abrahama, Izáka a Jákoba (2. tisíciletí př. n. l.). Víra v Jahveho byla výsledkem dlouhodobého vývoje a konfrontace izraelských kmenů s kulty božstev v kanaánských městech. Kult Jahveho se upevnil a ustálil až po tzv. reformách krále Jóšijáše (konec 7. století př. n. l.). Kolem roku 620 př. n. l. měly být údajně při obnově jeruzalémského chrámu objeveny svitky Tóry, která řadí jahvismus mezi první literární monoteistická náboženství v dějinách lidstva. Víru v Jahveho upevňovala v 1. tisíciletí př. n. l. i činnost starozákonních proroků a vznik náboženských obcí během babylonského zajetí Židů (6. století př. n. l.). Ne zcela úspěšné snahy o vytvoření centra Jahveho kultu v Jeruzalémě sahají ovšem již do 10. století př. n. l. a jsou spojeny s úsilím o stavbu chrámu ve sjednoceném izraelském království (David, Šalomoun). Základní příkazy monoteistického jahvismu obsahuje i Desatero, údajně vytesané do dvou kamenných desek uložených do archy úmluvy, kterou pořídil Mojžíš. Bůh je zde považován za vše prostupující a řídicí sílu, kterou nelze zobrazit. Víra v Boha je naplňováním smlouvy, kterou Bůh uzavřel se svým vyvoleným lidem. Podle pozdější rabínské tradice ukryl Desatero prorok Jeremjáš, aby nepadlo do rukou Babyloňanů. Po zasvěcení obnoveného chrámu v Jeruzalémě roku 515 př. n. l. vznikaly v Judsku postupně etnicky jednotné monoteistické náboženské obce věřících, které se zcela odvrátily od starých polyteistických kultů.

náboženství, pravěké, náboženství v období prehistorie; naše představy jsou však založeny pouze na hypotézách odvozených z nálezů tzv. kultovních předmětů a objektů, na písemných pramenech (například zprávy antických autorů o „barbarech“) a na etnologických analogiích z prostředí přírodních národů. Pravěké náboženství vznikalo (pravděpodobně v podobě animismu) asi ve středním paleolitu a zejména v mladém paleolitu, kdy se objevili *Homo neanderthalensis* a *Homo sapiens* a první rituální pohřby (smrt a pohřeb – prehistorie). Od této doby patrně existoval i kult předků. Jeskynní malby v období mladého paleolitu svědčí o loveckých kultech a magii, vzácně též o existenci kouzelníků (šamanů). Ženské sošky (venuše) jsou asi spjaty s kulty mateřství a plodnosti (umění, paleolitické). Například

v Koreji a zejména v Japonsku jde o rozšířenou víru se základní představou, že duše-duch (korejsky: *sin*, japonsky: *kami*) sídlí v každém objektu, a některé z nich je třeba si předcházet obětinami.

animismus (z latiny: *anima*, „duše“):

1. [antropologie], víra v existenci nadpřirozených sil a bytostí, které jsou přítomny ve všech jevech a předmětech tohoto světa i světa nadpřirozeného a které mohou přímo i nepřímo ovlivňovat život a osud člověka. Britský antropolog Edward Burnett Tylor soudil (*Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom* [Primitivní kultura: Výzkumy vývoje mytologie, filozofie, náboženství, umění a zvyků], 1871), že animismus byl nejranější formou náboženství a projevuje se v magii, totemismu, fetišismu apod. v širokém rozpětí, v podstatě od kultu předků až po polyteismus. Francouzský sociolog Auguste Comte vyslovil názor (poté nadlouho ve vědě sdílený), že pravěký a přírodní člověk nebyl schopen vysvětlovat jevy, které jej obklopovaly, že se domníval, že svět je řízen nadpřirozenými silami s vlastní vůlí, že je plný duchů, dobrých i zlých, jejichž působení na svět lze ovlivnit (podpořit nebo zastavit) pouze magickými obřady a kouzly. Z takto pojímaného animismu vznikl fetišismus, totemismus, mytologie, potom různá náboženství. Moderní antropologické výzkumy ukázaly, že toto pojetí animismu je nepřesné, nedostatečně charakterizuje nebo dokonce zkresluje náboženské, sociální a kulturní představy pravěkých a přírodních národů;

2. [filozofie], názor na duši jako hlavní životní princip;

3. okultistická teorie vysvětlující určité jevy mimořádnými schopnostmi žijících osob.

U zemědělských společností v neolitu se vyvíjel výrazný kult plodivé síly Země, jehož zosobněním jsou četné hliněné sošky žen (idoly), umístěné na vyhrazených místech v příbytku (viz například Çatal Hüyük); doloženy jsou i svatyně. Později vznikaly podobné kultury zaměřené na plodivou sílu samců domácího dobytka (svatyně s býčími hlavami, rituální pohřby dobytčat apod.).

V eneolitu pravděpodobně vznikla představa prvních božstev, jež byla spojována se sluncem a deštěm, a božstev symbolizujících vegetativní cyklus.

Tyto představy se zřejmě projevovaly společenskými rituály na kultovních místech, ve svatyních (například rondely), uctíváním idolů, votivními dary, oběťmi a magií, jež měly působit na transcendentní síly i prostřednictvím věcí (například antropomorfních či zoomorfních plastik a soch, amuletů), respektive úkony s těmito věcmi prováděnými. Výkon kultovních rituálů postupně soustřeďovali ve svých rukou specializovaní obřadníci – šamani či šamanky (existující patrně už v mladém paleolitu) jako nejstarší náboženská

instituce, splývající patrně zpočátku s autoritou světskou. Od doby bronzové došlo k rozvoji obřadnictví, náboženských středisek a snad už tehdy, ale nejpozději v době halštatské, se obřadníci (kněží) stali samostatnou společenskou skupinou; vládce byl zřejmě zároveň nejvyšším představitelem kultu.

náboženství starověkého Předního východu, s prvními projevy vztahu lidí k duchům a silám, které řídí a ovládají svět, se setkáváme na Předním východě již ve starší době kamenné (paleolit). Nejstarší víra byla původně zřejmě monoteistická, spojená s kultem plodnosti a s kultem předků (sošky lidských a zvířecích rodiček, pohřební ritus). Uctívání „božského“ (*religio*) s prvky totemismu, dynamismu a animismu se konalo uvnitř sídlišť i v jejich okolí (prameny, skály, jeskyně aj.) na tabuizovaných kultovních místech (božištích). Úžas a strach před „božským“ (*mysterium fascinans a tremendum*) omezovaly komunikaci s jinými, cizími silami na rituály a magii vykonávanou šamany před shromážděním lidí a spojenou s hudbou, tanci a zpěvy. Od 5. tisíciletí př. n. l. se setkáváme se stálými místy náboženských obřadů (chrám, svatyně). Kultovní činnost obstarávají postupně specializovaní kněží a kněžky. V Mezopotámii, Malé Asii i v Kanaánu se dále víra v „božské“ rozvíjí na základě představy, že svět (kosmos) byl rozdělen na sféry nebe, vzduchu, země a podsvětí se spojujícími „mosty“ (praoceán Abzu, svatý pahorek Duku, strom života, kosmologie, kosmogonie), které byly „zabydleny“ bohy. Vznikla představa božského státu, zrcadlově odrážejícího poměry mezi lidmi na zemi. Jednotlivá božstva generačně a kosmologicky uspořádaného panteonu jednala jako lidé a měla i jejich podobu (antropomorfismus). V ikonografických znacích božstev (insignie) se setkáváme i se zoomorfními symboly a atributy. Člověk byl stvořen bohy, aby za ně a pro ně pracoval (mýty) a bozi dali lidem znalosti zemědělství a řemesel. V chrámech byla jednotlivá božstva zpřítomněna kultovními obrazy (sochami), které byly denně uctívány kněžími (omývání, oblékání, pozdvihování). Komunikace širšího okruhu věřících s bohy byla nejprve omezena jenom na svátky a slavnosti, při nichž se konaly i náboženské poutě, v Mezopotámii například do chrámového komplexu Tummal u Nippuru. V metropolích Aššuru a Babylonu existovaly dokonce tzv. „cesty procesí“. Kultovní kalendář začínal na podzim svátkem díky za dary přírody a vrcholil novoročními svátky (únor–březen), kdy byl uctíván návrat zmizelých božstev vegetace v rituálu posvátného sňatku (Dumuzi, Inanna). Náboženství Předního východu nebylo nikdy jednotné a ovlivňovaly je rozdílné etnické (Sumerové, Semité, Elamité, Chetitě, Churritě, Kanaánci) a sociální faktory (vesnice, města, kočovné obyvatelstvo). Světská moc i výkon práva byly rozhodnutím a vůlí bohů (zákony), kteří určovali i osud (predestinace), na který se bylo možno dotázat věštěním. Božstva zajišťovala pomocí svých sil (*me*) řád na zemi i v celém kosmu, rozhodující vliv měla astrální božstva

(Slunce, Měsíc, Venuše), atmosférická (bouře, déšť), pozemská (plodnost, láska, válka, oheň, dále i místní božstva) a podsvětní (smrt). Božské moci podléhaly všechny „oduševnělé a neoduševnělé bytosti“. Kněží byli na své povolání připravováni ve školách a tvořili spolu s písaři jedinou vzdělanou vrstvu společnosti. Chrámy měly i velký význam hospodářský (hospodářství, chrámové), kultovní i praktický, kněží působili například při diagnostice a prognostice v léčitelství (medicína). Vedle božstev byl celý svět prostoupen i dobrými a zlými démony, kteří byli vzýváni talismany a zaháněni amulety. Nedílnou součástí kultovní služby představovala magie a rituál s častými oběťmi, jejichž „přebytky“ se staly součástí výživy vladařského dvora a chrámového personálu. Na rozdíl od Egypta nebylo na Předním východě běžné zbožnění vladařů (deifikace). Králové se však osobně účastnili hlavních kultovních obřadů. Od počátku 2. tisíciletí př. n. l. se setkáváme postupně s projevy osobní víry a s přimluvnými a děkovnými modlitbami i s pocity hříchu. Objevují se i pochybnosti o všemohoucnosti božstev (teodicea). Počet božstev se postupně snižuje a do čela panteonu se dostávají „národní“ bozi (Aššur, Marduk, v Kanaánu Baal) na základě „povýšení“, zdůvodněného v kosmologii a mytologii. Tendence k synkretismu vedly v 1. tisíciletí př. n. l. k celkovému oslabení polyteismu a vzniku monoteistického jahvismu (Jahve).

Náboženství Chetitů bylo silně poznamenáno chattijským (Chattijci) substrátem a zároveň neslo stopy vlivu etnických skupin, jimž byla Anatólie rovněž domovem – zejména Churritů a do jisté míry Luvijců. Prostřednictvím písemné tradice pronikla do chetitského panteonu a mytologie také syrská a mezopotamská božstva; je však otázkou nakolik byla předmětem oficiálního kultu a skutečného denního uctívání, případně zda se za sumerskými ideogramy neskrývají anatolské protějšky. Chetitové verbálně do svého panteonu cizí božstva ochotně přijímali, v záznamech hovořili často o „tisíci bohů chetitské země“ a ve výčtech, kterými uzavírali přísahy svých mezinárodních a vazalských smluv, nebylo do takového počtu daleko. Ale ve vlastních kultovních textech, odrážejících každodenní rituální úkony, se setkáváme jen s omezeným okruhem těch hlavních. Božstva byla antropomorfní, mužská a ženská, sdružená často do rodinných trojic (Vurunšemu – Taru – Telipinu v chattijské verzi; Bohyně slunce z Arinny [Ištanu] – Tarchunt [Bůh bouře] – Mezulla v chetitském pojetí; Chepat – Tešup – Šarruma v churritské verzi). Vedle pozice v hierarchii panteonu zastávali bohové rozmanité role: ovládali a zosobňovali přírodní síly (Telipinu, Bůh bouře, sluneční božstvo Ištanu, Bůh měsíce Kušuch), představovali božstva osudu, lásky, války (Šauška), zdraví (Kamrušepa), podsvětí (Lelvani); existovala bohyně matka (Channachanna), bohové hor, řek a pramenů, ale také dne a noci, trůnu (Chalmašuit), krby, obilí. Ve 13. století př. n. l. churritský vliv v Chatti natolik zesílil, že stará chattijsko-chetitská božstva splynula s

churritskými postavami a na vrcholu nebes stanula trojice Chepat, Tešup a Šarruma. V tomto stadiu nacházíme chetitský panteon zobrazen na reliéfech Yazilikaye. Jsou instruktivní pro představu o podobě anatolských bohů, protože sakrální plastika se až na výjimky nedochovala. Cenné informace však poskytují také oficiální popisy kultovních soch a symbolů. Bohové jsou vždy zobrazováni v lidské podobě, stojící, v krátké sukničce a s pokrývkou hlavy ozdobenou býčími rohy, bohyně zpravidla sedící, v dlouhé sukničce a s tiárou. Mohou být zastoupeni symboly (Bůh bouře býkem, Šarruma levhartem, Pirva koněm apod.) a vybaveni atributy (Bůh bouře svazkem blesků, Chepat zrcadlem aj.). Podle svědectví mýtů ovládají sice přírodní živly i lidské konání, ale lze ovlivnit i je: modlitbami, oběťmi, dary (votivní sliby), magickými rituály. Mají i lidské slabosti: rádi jedí a pijí, bojují spolu i se milují, jsou dobrotiví, ale také lstiví a úskoční. Opomenutím kultovních povinností lze vyvolat jejich hněv a přivolat si potíže – nemoc či jiný trest. Jakkoliv byli bohové všudypřítomní, měli svá kultovní sídla – chrámy a svatyně – rozložená po celé zemi. Malá místní božstva byla často lokálními aspekty, prezentovanými chetitskými texty jako potomci božstva hlavního. Každé město pěstovalo vlastní kult, zároveň však král, v roli nejvyššího kněze, u příležitosti velkých ročních svátků navštěvoval podle přesných rituálních předpisů chrámy v provinciích.

judaismus (z latiny: *Iūdaeus*, „židovský“), židovské náboženství, monoteistické náboženství vytvořené během 1. tisíciletí př. n. l. palestinskými Židy, vycházející z Mojžíšova starozákonního učení a z výkladů *Talmudu* (civilizace, židovská). Judaismus patří spolu s křesťanstvím a islámem mezi tři světové monoteistické soustavy. Je z nich nejstarší, základy vznikaly již ve 13. století př. n. l. v době Mojžíše, jehož předchůdci byli bibliční praotci. Později se vyvíjelo zejména v diaspoře. Nositeli judaismu jsou Židé včetně těch, kteří během historického vývoje k judaismu přestoupili (například v 9.–10. století Chazarové).

Hlavním rysem judaismu je víra v jediného Boha, psaného v biblických textech *Starého zákona* posvátným tetragramem JHWH (Jahve) nebo jménem Elohim, který si zvolil Židy za svůj vyvolený národ, jehož prostřednictvím zřídil mesianistické království boží, říši míru. Monoteismus dosáhl vrcholu v učení biblických proroků (Izajáš, Jeremiáš aj.). Základem judaismu jsou biblické texty *Starého zákona*. Nejposvátnější je text pěti knih Mojžíšových (*Tóra, Pentateuch*). Jako jejich výklad a rozšíření vznikla dále tzv. *Tóra ústní* – náboženský Zákon předávaný zprvu ústně a později zachycený zejména v *Mišně* a *Talmudu*. Přísný monoteismus se uskutečňuje prostřednictvím souboru náboženských povinností, které posvěcují lidský život a jejichž prostřednictvím člověk dosahuje Boha; jde o 613 příkazů

micva (bázeň před Bohem, láska k Bohu a láska k bližnímu člověku; svět má spočívat v pravdě, spravedlnosti a míru). Vnější symbolem smlouvy mezi Bohem a Židy, které si Bůh vyvolil za svůj privilegovaný národ, je obřízka. Židovskou obec řídí rabíni, náboženský kult se soustřeďuje na shromážděních v synagogách v den šabbatu (soboty). Rituály judaismu tvoří modlitba, mezuzá, cicit, kapores, košer, obřízka, rituální očista atd.

Kromě biblických textů *Starého zákona* a pobiblické náboženské tradice je součástí judaismu také židovská náboženská filozofie, která tvůrčím způsobem spojila judaismus s některými prvky novoplatonismu a aristotelismu (Ibn Gabirol, Jehuda ha-Levi, Maimonides aj.). Významná je též židovská mystika v *Kabale*, která mystické ideje zpracovala v monoteistickém duchu.

Vzhledem k tomu, že v judaismu nevznikl systém dogmat, vyznačuje se toto náboženství značnou vnitřní tolerancí. V současnosti existuje několik základních směrů: reformní směr (zejména v USA) se snaží přizpůsobit společnosti konce 20. a počátku 21. století, ortodoxní judaismus zachovává věrnost židovským tradicím; jeho součástí je i chasidismus.

Konzervativní judaismus zaujímá střední pozici. Po období emancipace došlo k částečné sekularizaci; respektování základních náboženských hodnot však zůstalo zachováno, takže v současnosti tvoří judaismus komplex náboženské, národní i kulturní roviny. Přesto je termín judaismus používán zejména tam, kde jde o židovství jako o náboženský jev.

křesťanství (z latiny: *Christiānitās*, „křesťanství, křesťanstvo“), světové monoteistické náboženství, blízké dvěma dalším monoteistickým náboženstvím – judaismu a islámu. S více než miliardou vyznavačů představuje nejrozšířenější náboženství na světě; vzniklo v polovině 1. století ve východních provinciích římské říše jako nové náboženství otroků a utiskovaných. Zpočátku bylo považováno za jednu ze židovských sekt, teprve koncem 1. století a začátkem 2. století se vyvinulo v samostatný směr, zbavilo se židovského kmenového partikularismu, získalo nadnárodní charakter, vytvořilo pevnou organizaci a stalo se politickým hnutím. Postupně se rozšířilo do všech římských provincií (bylo však krutě pronásledováno), stávalo se náboženstvím vládnoucích skupin; roku 313 za vlády Konstantina Velikého (asi 272 nebo 273–337) bylo přijato za státní náboženství. Neprosadilo se ve východní a v severní Africe (potlačeno islámem) a ani vůči buddhismu a hinduismu v Indii. Svou autonomii si zachovalo v malých enklávách v Asii (Barma, Čína, Filipíny, Indie, Japonsko aj.) a také v Africe (pomocí misionářské činnosti).

Podstata křesťanského náboženství je redukována na víru ve spasení skrze Ježíše Krista, který svou mučednickou smrtí vykoupil hříchy lidstva a vrátí se podruhé na zem, a na víru v Poslední soud a Boží království. Často docházelo k vnitřním krizím a rozporům a křesťanství

se v průběhu historie rozštěpilo do řady proudů. Největší rozkol byl způsoben rozdělením římské říše na západořímskou a východořímskou říši (byzantskou, roku 395), vznikla dvě náboženská centra – Řím a Konstantinopolis. K dalšímu štěpení došlo v roce 1054, kdy se od západního křesťanství oddělilo východní pravoslaví. V 16. století vzniklo protikatolické hnutí, které vedlo ke zrodu třetí varianty křesťanství – protestantismu. V rámci těchto náboženství existuje celá řada sekt i směrů (abelité, agonistikové, amalrikáni, beghardi aj.). Do českých zemí proniklo křesťanství v 9. století (bavorská misie, byzantská misie).

islám (z arabštiny: *islám*, „oddání se do vůle Boží“), monoteistické náboženství vzniklé počátkem 7. století v západní Arábii na základě učení proroka Muhammada (ale i učení proroků, kteří byli před ním) a obsažené v *koránu* (je doplněn *hadíthem* a *sunnou*). Podle islámské věrouky je islám posledním z velkých světových monoteistických náboženství. Dnes je muslimů, tj. vyznavačů islámu, více než 1 miliarda (zejména v Africe, Asii a Evropě, ale také v Americe), z toho asi 800 milionů jsou sunnité a zbytek ší'ité a ostatní menší skupiny. Islám je státním náboženstvím ve většině arabských zemí a také například v Afghánistánu, Indonésii, Pákistánu a Turecku. Islám však není pouhé náboženství, je to společenský kodex, soubor morálních a společenských norem.

Svatým písmem muslimů je *korán*, soubor Muhammadových zjevení. Muhammad, jenž navázal na židovství, východní sektářské křesťanství a staroarabské prvky, hlásal, že Bůh postupně prostřednictvím proroků zjevoval lidem svou vůli, ale ti poselství odmítali nebo porušili. Proto si Bůh vyvolil Muhammada jako svého posledního proroka („pečeť proroků“) a seslal mu *korán*. Islám se rychle šířil, nejprve „ohněm a mečem“, později také obchodem a kulturní difuzí (do subsaharské Afriky a jihovýchodní Asie). Přispívala k tomu i jasně formulovaná věrouka a přehlednost právně etických předpisů.

Právní systém upravuje vztahy člověka k Bohu i vzájemné mezilidské vztahy; muslim je povinen dodržovat pět zásad, tzv. pět sloupů islámu (*arkán ad-dín*), jsou stanoveny zákazy (lichva, vepřové maso, alkoholické nápoje), je povolena polygamie (nejvýše čtyři manželky) a určena povinnost – účast na džihádu.

Islámská teologie a právní systém byly propracovány zvláště v 8.–12. století. Od 10. století se šířily také mystické směry (súfismus) jako duchovní protipól k rigidním a formálním příkazům šari'i (viz též právo, islámské)

Islám nezná protiklad duchovního a světského, ani instituci církve. Vztah náboženství a státu jako jediného rámce pro společenství věřících působí někdy napětí. Politické spory o vedení obce vyvolaly již v 7. století schizma (rozkol, islámský): od sunnitské většiny (sunnité) se oddělily teokratická cháridža a legitimistická ší'a (ší'ité). Po uvolnění centrální vazby

(rozkladu osmanské říše) se islám stal integrující ideologií arabského nacionalismu, panarabismu a národně osvobozenického hnutí řady národů Afriky a Asie (mnohde vede až k restauraci středověkých feudálních právních a morálních hodnot – islámský fundamentalismus). Islám přesahuje meze pojmu náboženství, zahrnuje také společenské instituce a kulturní vzory. Jednotu islámu udržují společná víra, korán, šari' a a množství kulturních prvků; dnes také mezinárodní politická Organizace islámské konference.

Do českých zemí přicházeli první muslimové (bosenští) před první světovou válkou, od poloviny 30. let 20. století se začali sdružovat podle náboženské příslušnosti, v roce 1934 byla založena Muslimská náboženská obec pro Československo, v letech 1937–1945 vydávala časopis *Hlas muslimské náboženské obce*, znovu vychází od roku 1991 (spolu se znovuustavením obce).

buddhismus (ze sanskrtu: *buddha*, „osvícená či probuzená bytost“), náboženské a filozofické učení, jehož zakladatelem byl indický princ Siddhártha Gautama, později zvaný Buddha Šákjamuni. Do devětatváceti let žil bezstarostným životem syna místního vládce, oženil se a měl syna. Poté opustil domov a věnoval se nejrůznějším praktikám, pomocí nichž chtěl dosáhnout osvobození z utrpení, které je spojeno s každou existencí a s neustálým koloběhem znovuzrovnání (sansára). Nakonec (podle legendy ve věku 35 let) objevil střední cestu, která se vyhýbá všem krajnostem, a dosáhl probuzení, konečného osvobození z utrpení a koloběhu životů. Následujících 45 let předával své učení.

Buddhismus klade důraz na osobní meditační praxi jako prostředek k dosažení vnitřní svobody a k odstranění prožívání skutečnosti zkreslené subjektivním viděním. Východisko ze strastiplné pomíjivosti jevového světa Buddha formuloval v tzv. čtyřech vznešených pravdách, návodem k zániku strasti je vznešená osmidílná cesta. Buddhovo mlčení k metafyzickým otázkám vedlo po jeho smrti k formování řady škol a značná nezávislost původního buddhismu na vnějškových dogmatech usnadnila jeho šíření v mimoindickém kulturním prostředí. Od konzervativní théravády, opírající se pouze o kanonické texty shromážděné v Tipitace a rozšířené na Cejlonu (od 3. století př. n. l.) a v jihovýchodní Asii (od 5.–6. století n. l.), se okolo přelomu letopočtu oddělil směr zvaný mahájána, který svou filozofickou hloubkou a ideálem soucitného a pomáhajícího světce (bódhisattva) přispěl k šíření buddhismu v intelektuálním prostředí a posléze i mezi lidovými vrstvami.

V 1. století se buddhismus rozšířil po Hedvábné stezce do Střední Asie, kde byl zejména v době Kušánské říše (Kušánové) za vlády krále Kanišky (2. století) kulturně ovlivněn helénismem a zarathuštrismem. Odtud se šířil do Číny (buddhismus, čínský) a dále do Koreje (buddhismus, korejský) a Japonska (buddhismus, japonský). V Indii se mahájánový

buddhismus v 5. století vyvíjel pod vlivem hinduistického tantrismu v esoterický směr, tzv. vadžrajánu, která od 7. století pronikala do Tibetu a dala vznik specifické formě tibetského buddhismu, přeneseného v 16. století i do Mongolska.

V samotné Indii buddhismus začátkem 2. tisíciletí zanikl, částečně v důsledku asimilačních tlaků ze strany hinduismu a fyzické likvidace buddhistických center muslimskými dobyvateli. V Evropě se aktivní zájem o buddhismus projevoval zejména od začátku 20. století.

Buddhismus bývá někdy mylně označován jako učení, jež absolutizuje utrpení, zdůrazňuje pouze trýznivé, nepříjemné a neradostné stránky života, z něhož hledá únik v ukončení neúprosného cyklu zrození, bolestných prožitků, chorob, neduhů stáří a smrti, v „absolutním nebytí a prázdnotě“ (sanskrtsky: *śúnjatá*). Tento názor však pramení z nepochopení skutečnosti, že v buddhistickém pojetí strast, utrpení, nespokojenost, strádání a ostatní nepříjemnosti neodlučně patří jen k takovému životu, který je ovládán „žízní“ (pálijsky: *tanhá*, sanskrtsky: *tršná*), ctižádostí, žádostivostí, tužbami a sobeckým ulpíváním na předmětech tohoto světa. Buddha svou nauku zformuloval do čtyř vznešených pravd, z nichž první vyjmenovává životní situace nezbytně spojené s bolestí, strastí, strádáním: zrození, stáří, nemoc, smrt, spojení s věcmi nepříjemnými, odloučení od věcí příjemných, každé nenaplněné přání. Pět činitelů způsobujících lpění na fyzickém bytí (tělesnost, pocitování, vnímání, duševní vlohy, vědomí) vyvolává utrpení. Nauka o utrpení vyjádřená v první vznešené pravdě tedy zdaleka neznamená absolutizaci utrpení; naopak nabízí naději, že přes strastnou povahu zrození lze konečně přetnout řetězec přerozování, nashromáždit příznivou *karmu*, vedoucí k vysvobození, pokud dokážeme překonat onu žízeň, jež vede k znovuzrození, totiž žízeň chtíce, žízeň bytí, žízeň zániku. To ovšem předpokládá vést mravný život založený na dodržování pěti (v případě mnichů deseti) slibů (či záповědí, tzv. *pañcašila*), jež buddhistovi ukládají neubližovat živým tvorům, nebrat, co není darováno, zdržovat se nedovoleného pohlavního styku, vystříhat se lživých a pomlouvačných řečí a vyvarovat se opojných nápojů. K hromadění zásluh navíc přispívá pěstování buddhistických ctností, především láskyplné blahovůle či přívětivosti (pálijsky: *mettá*, sanskrtsky: *maitrī*), slitovné něhy či soucitu (*karuná*), schopnosti sdílet radost se všemi bytostmi (*muditá*) a vyrovnané rovnodušnosti (*upekkha*), jakož i dobročinnosti (*dána*).

Nejstarší podoba Buddhova učení (tzv. buddhismus pálijského kánonu, označovaný jako „učení starších“, *théraváda*, či v poněkud pejorativním smyslu jako *hínajána*, „malá cesta, malé vozidlo“, protějšek pozdější školy tzv. severního buddhismu, známé jako „velká cesta, velké vozidlo“, tj. *mahájána*) tedy nehlasá ani vypjatý asketismus ani zřeknutí se přirozených radostí života, včetně naplňování sexuálních potřeb. Pro členy mnišské obce, a to jak mnichy,

tak mnišky, jejichž přijímání do řádu Buddha připustil jen neochotně a s přísnými omezeními, byla pohlavní zdrženlivost (celibát) nezbytnou podmínkou duchovního rozvoje, protože lidská mysl je svou vnitřní podstatou těkavá, přelétavá, neustále hledá nové podněty a rozptýlení, snadno podlehne rušivým vnějším vlivům, a pokud ji ovládne touha, naruší mentální rovnováhu, jež je předpokladem pravého soustředění. Naproti tomu v případě laiků, kteří si teprve ctnostným životem hospodáře vytvářejí předpoklady pro vyšší duchovní poslání v příštích znovuzrozeních, znamenalo dodržování pravidel *pañčāśily* zejména vyloučení jakýchkoli mimomanželských vztahů a nepřírozených způsobů uspokojování pohlavního pudu.

buddhismus, čínský, specifická forma mahájánového buddhismu, vyvíjející se od prvních staletí našeho letopočtu v Číně a ovlivněná tradiční čínskou filozofií a etikou; spolu s konfucianismem a lidovým taoismem součást čínského lidového náboženství. Ve 4. století vzniklo sedm buddhistických škol, jejichž nejvýznamnějšími představiteli byli Tao-an a Č'-tun. V 5. a 6. století, podporován panovnickým dvorem, se buddhismus rozšířil na celé území Číny, poté se odtud dostal do Koreje (buddhismus, korejský) a Japonska (buddhismus, japonský). Vrcholný rozkvět čínského buddhismu nastal za dynastií Suej a Tchang, kdy vznikly velké školy jako Chua-jen, Tchien-tchaj, Čchan aj. a kdy moc buddhistických mnichů ohrožovala samotné základy čínského státu. V 9. století byl čínský buddhismus pronásledován a už nikdy nenabyl někdejší mocenské a hospodářské pozice. Na konci 10. století byl poprvé sestaven buddhistický kánon (*Tipitaka*) v čínštině. Za dynastie Sung měly širší význam jenom školy Čisté země (škola uctívání Buddha Amitábhy) a Čchan.

Mongolští císaři uctívali tibetský buddhismus, o jehož další rozmach se zasadila mandžuská dynastie Čching. V prvních obdobích existence Čínské lidové republiky byl čínský buddhismus vystaven perzekuci, od počátku 80. let 20. století dochází k jeho renesanci.

buddhismus, japonský, specifická forma buddhismu, rozšířená do Japonska přes Koreu z Číny v 6. století. Za prince-regenta Šótokua (asi 572–622) se stal státním náboženstvím, během období Nara pevně zakotvil i na císařském dvoře. V období Heian získaly na několik staletí významný vliv školy Tendai a Šingon, kolem poloviny 10. století se začalo rozšiřovat učení o Čisté zemi, západním ráji Buddha Amitábhy.

Ve 12. století byla z Číny přenesena první zenová škola Rinzai; zen dodnes zůstává nejvitalnější formou japonského buddhismu. Ve 13. století založil Ničiren originální domácí Školu lotosu. Za šógunátu Tokugawa se státním náboženstvím stala šintoisticko-buddhistická

syntéza, v období Meidži čistý šintoismus. K renesanci japonského buddhismu došlo teprve po druhé světové válce.

buddhismus, korejský, nevlivnější z importovaných učení ve staré a středověké Koreji. Korea přijala sice buddhismus čínský, ale postupně se z něj stala ideologie jednotlivých starověkých států. Učení bylo v počátcích vysvětlováno zjednodušeně a účelově, mimo mnišskou komunitu bylo pojímané jako prostředek k osobnímu, popřípadě státnímu štěstí (*kibok pulgjo*, *hoguk pulgjo*). Kolem 7. století začaly ve všech korejských státech převládat tendence k vnějším a formálním stránkám nauky, což mělo za následek mnohdy ambiciózní stavby, zasvěcené jednotlivým buddhům a bódhisattvům, obrovské byly náklady na provoz klášterů a rituály. Tento fenomén se ještě rozšířil za Sjednocené Silly a velké části Korjō. Příkladem propojenosti buddhismu se státními zájmy je například přesvědčení, že devítiposchod'ová pagoda chrámu Hwangjongsa v Kjōngdžu ze 7. století symbolizovala předurčenost Silly podrobit si devět dalších východoasijských národů, či víra v to, že Mirūk, buddha budoucnosti, prošel na půdě Silly řadou převtělení ve formě slavných válečníků hwarangů. Za Sjednocené Silly se v Koreji šířily nejrůznější sekty, včetně zenových, nevlivnější byly Hwaom a Čōngtchä. V této době je buddhismus nejproduktivnější, co se týče překladů, komentářů a výkladů písem.

Buddhismus jako státní náboženství se udržel po celou dobu starověku a části středověku, od 15. století byl nahrazen konfucianismem a v určitých fázích pronásledován jako učení asociální a heretické, vzhledem k odmítání těla jako rodičovského daru a údajné neloajlnosti vůči panovníkovi, tedy porušení dvou základních konfuciánských vztahů. Během japonské okupace byl domácí buddhismus potlačován a nahrazován japonským, rozkvětu se dočkal až po roce 1945. I dnes jde o jedno z nevlivnějších učení, zachovány zůstaly doktrinární i zenové sekty.

buddhismus, škola zen (sōn), zen.

buddhismus, tibetský, specifická forma mahájánového buddhismu v jeho tantrické podobě (vadžrajána). Buddhismus, jehož kolébkou byla severní Indie, si našel cestu do sousedního Tibetu poměrně pozdě, mnohem později než například do vzdálenější Číny, Koreje či Japonska, a v podobě značně již vzdálené jeho původnímu tvaru. Pomineme-li první, spíše legendární než historické povědomí o buddhismu v Tibetu, zasazované tradicí do časů krále Lhathothiřāncāna (3.–4. století), pak to byla až doba tvůrce tibetského státu, třiatřicátého krále tibetské říše Songcāngampa (569–650, nebo 617–698), kdy můžeme mluvit o prvních kontaktech s oběma ohnisky tehdejšího buddhismu – s Indií, respektive Nepálem, a s Čínou. Právě z Nepálu a Číny získal král své další dvě ženy – princeznu Bhrkutí

(Lhačigthicün), údajnou dceru nepálského krále Amšvarmana, a princeznu Wen-čcheng, vnučku druhého tchangského císaře Tchaj-cunga (vládl 627–649). Obě nevěsty byly horlivé buddhistky a svému královskému choti přinesly věnem dvě pozlacené sošky Buddhy Šákjamuniho, dodnes uchovávané v předních lhaských chrámech Džókhang a Ramoče a věřícími nábožně uctívané. Obě královny byly později také deifikovány v podobě Zelené a Bílé Táry-Vysvoboditelky. Týž král vypravil také do Indie svého ministra Thönmi Sambhótu, aby podle vzoru indické abecedy vytvořil Tibetanům jejich písmo a tím položil základ jejich vzdělanosti.

K nejoriginálnějšímu výtvarům tibetské duchovní civilizace, vstřebávající do sebe a spojující v sobě vyspělejší a propracovanější duchovní systémy jeho velkých sousedů – Indie a Číny, patří úspěšné převzetí indického buddhismu v jeho pozdější, tzv. dordžethegповé (vadžrajánové) podobě, do tibetských poměrů, obohacení nové víry o prvky domácího, předbuddhistického náboženství bön a následný tisíciletý autochtonní vývoj Buddhova učení v nových podmínkách.

Po počátečních krocích cizího učení v novém prostředí se na jeho rozvoji v 8. století významně podíleli indiští věrozvěsti Padmasambhava (v Tibetu zvaný Pámadžungnä), Kamalašíla, Šántarakšita (Žiwäccho), Vimalamitra (Dimešeňen) s mnoha svými tibetskými žáky a pokračovateli. Ti všichni s konečnou platností uskutečnili sloučení všech tří hlavních proudů v indickém buddhismu – raného thegmänu (hínajány), pozdějšího thegčhenu (mahájány) a nejpozdnější dordžethegpy – v jednu tradici, čímž položili vlastní základy specifické formy tibetského buddhismu. Toto první či rané období hlásání buddhismu, nazývané ngadar, v Tibetu skončilo uprostřed 9. století a jeho tradici jako jediná uchovává dnes již pouze nejstarší škola tibetského buddhismu Ňingma (doslova „Stará“).

Začátky nové víry v Tibetu nebyly však nijak lehké. U místní šlechty i prostého lidu si stále udržovala nemalý vliv stará víra bön, představující specifickou tibetskou formu vnitroasijského animismu a šamanismu s jeho kultem přírodních sil, duchů nebe a země, hor a lesů, jezer a řek. Král Langdarma (836–841), exponent bönistů, nechal bořit buddhistické chrámy a kláštery, ničit jejich sochy a pálit knihy a mnichy nutil vykonávat práci řezníků. „Bezbožný“ král sice skončil záhy rukou najatého vraha, nicméně buddhistická církev se z jeho pronásledování dlouhou dobu nevzpamatovala. Jeho pádem se rozpadla zároveň i jednotná tibetská říše a těžiště světské a duchovní moci se z centrálního Tibetu přesunulo napříště na západ, do odlehlého Ladaku, kde se tak vytvořila silná, dosud se udržující buddhistická tradice.

Politické vakuum v centrálním Tibetu, trvající bezmála 400 let (zhruba do poloviny 13. století), umožnilo mezitím vznik mnoha náboženských sekt v zemi. Významnou úlohu v tomto procesu sehrálo také tehdejší potlačení buddhismu v Indii v důsledku vpádu muslimů a následné přerušování, či přinejmenším oslabení pravidelných kontaktů tibetských buddhistů s jejich indickými guruy. Toto období, nazývané obdobím druhého či pozdějšího hlásání buddhistické víry (*čhidar*), započalo současně v západním i centrálním Tibetu a je spojeno s misijní a překladatelskou činností bengálského reformátora Atiši (Dípankara Šrídžňana, 982–1054) a jeho tibetského současníka Rinčenzangpa (958–1055). V rozmezí 11. a 12. století se také zformovaly všechny hlavní školy tibetského buddhismu (až na školu Gelug, která vznikla ve 14. století) a jejich kláštery se staly středisky veškerého náboženského, ale také kulturního, hospodářského a politického života dané oblasti. V tomto období žila a působila celá plejáda velkých duchovních mistrů, pilných překladatelů (*locawů*) buddhistických děl a skvělých mystických básníků, kteří proslavili Tibet daleko za jeho hranicemi a dosud představují jeden z nejmocnějších inspiračních zdrojů duchovního života v zemi. Zakladatelé jednotlivých škol vtiskovali také tibetskému buddhismu svou vlastní podobu, čímž přispívali k jeho vnitřní diferenciaci a zároveň dialektické „jednotě v různosti“.

Konstituováním jednotlivých škol tibetského buddhismu, pro něž byl na rozlišení od Ňingmy ražen souhrnný název Sarma („Nové školy či tradice“), byl proces naukového a organizačního utváření tibetského buddhismu v podstatě dovršen. Další vývoj po 14. století přinášel už jen některé dílčí modifikace a dodatky, převážně formálního či vnějškového charakteru, jako je liturgie, řádová struktura, způsob klášterního života, tvorba kánonu, volnější či těsnější propojení moci duchovní s mocí světskou apod.

Princip škol, nebo také sekt, se stal pro tibetský buddhismus natolik charakteristickým, že i přes značnou podobu jednotlivých škol nelze o něm již mluvit jako o jednotném, uceleném systému, a při posuzování konkrétních projevů tibetského buddhismu – v oblasti nauky, kultu, liturgie, písemnictví, mnišské organizace, klášterní architektury, ikonografického umění atd. – je třeba vždy rozlišovat, o jakou konkrétní tradici se jedná. Zároveň však platí, že všechny školy a jejich čelní představitelé jsou si v dogmatickém ohledu rovni, jinými slovy že tibetský buddhismus nemá svého „papeže“, nejvyšší integrující hlavu církve, a že je mezi nimi nanejvýš rozdíl historické precedence.

V tibetském buddhismu se rozlišují čtyři hlavní školy: nejstarší Ňingma z raného období šíření buddhismu a tři další z pozdějšího období šíření buddhismu. Kromě nich existovalo a dosud existuje velké množství nejrůznějších menších podsekt, často jen lokálního významu a omezeného časového trvání.

Škola *Ňingma*, jak už řečeno, sahá svými kořeny k Pamadžungnäovi a Dimešeňenovi v 8. století a prošla ohněm bönistického pronásledování. Někdy bývá nazývána také školou „Červených čepic“ (Žamar) – pro červenou barvu obřadní pokrývky hlavy. Pokud jde o její učení, jež představuje směsici nauk všech tří hlavních proudů indického buddhismu, rozlišují se v něm tři linie podání: historická, stavějící na průběžném předávání duchovních nauk z generace na generaci; přímá nebo také „termová“, využívající tzv. ukrytých textů (terma), které byly teprve po staletích „objevovány“, aby mohly být nově interpretovány (k takovým textům patří například *Bardo thödol* [Tibetská kniha mrtvých]); a vizionářská, zdůrazňující duchovní komunikaci s učiteli předchozích generací prostřednictvím zjevení. Hlavním učením školy Ňingma je nauka *dzogčhenu* (doslova „velká dokonalost“), považovaná za nejranější poučky Buddha Šákjamuniho. Do Tibetu toto učení uvedli oba zmínění indiští věrozvěsti a v pozdějších dobách je dále rozpracovali mistři Longčhenpa, vlastním jménem Dimeözer (1308–1363) a Džigmelingpa (1729–1798). Škola Ňingma měla rovněž významný podíl na vzniku eklektického hnutí *rime* („nestrannost“) v tibetském buddhismu, které se rozvinulo ve východním Tibetu (Kham) v 19. století. K hlavním střediskům Ňingmy se počítají kláštery Samjä (polovina 8. století), Dordžedag (konec 16. století) a Mindolling (z let 1628–1643) ve středním Tibetu a Kathog (z 12. století), Dzogčhen (z roku 1685) a Paljul (ze 17. století), všechny v Derge ve východním Tibetu, jakož i Tharpaling (ze 14. století) v Bhútánu.

Školu *Kadam* (doslova „Ústní pokyny“) vytvořil na základě Atišovy reformy jeho žák Domtön Gjalwädžungnä (1005–1064), zakladatel kláštera Radeng severně od Lhasy (1056). Po předchozím úpadku buddhismu v Tibetu v 9. a 10. století spatřovala škola své hlavní poslání ve správném výkladu posvátných textů. Učení a tradice Kadamu se sice jako samostatná škola neuchovaly, avšak byly vstřebány do jiných škol, především do Congkhapovy školy Gelug, považující se za jeho dědičku – „Nový Kadam“ (Kadamsarpa). K čelným mistrům Kadamu se počítají Langrithangpa (1054–1123) a Ješedordže (zemřel 1115), autoři autoritativních děl o meditační praxi *lodžong* („čištění či třibení mysli“), představující speciální metodu dosahování osvícení ducha (*bódhičitta*).

Škola *Kagjü* (doslova „Ústně předávané učení“) navazuje na učení indického askety Nárópy (1016–1100), jež přinesl do Tibetu jeho žák Marpa Čhökjilodö (1012–1097), zvaný Locáwa („Překladatel“), a dále rozvinul jeho přední žák, slavný mystický básník Milaräpa Žäpadordže (1040–1123) a žák tohoto, lékař Gampopa Sönamrinčhen (1079–1153). Posledně jmenovaný sloučil učení škol Kadam a Kagjü „tak jako se slévají dva proudy vod“, čímž inicioval vznik řady dalších odnoží školy Kagjü, jako byly Baramkagjü, Dagpokagjü, Digungkagjü, Dugpakagjü, Karma, Karmakagjü, Phagdukagjü (s dalšími osmi podsektami),

Šangpakagjü, Taglungkagjü a další. Některé z nich existují ještě i dnes. Pro všechny odnože Kagjü je příznačný důraz kladený na přímé předávání učení z učitele na žáka.

Nejvýznamnější a nejvlivnější z uvedených podsekt je *Karmakagjü* (doslova „Ústní tradice karmapů“), založená Gampopovým žákem Düsümkhjenpou (1110–1193). V této škole se poprvé v tibetském buddhismu vytvořila tradice vybírání nejvyšších představených řádu formou převtělování. Tulkuové (doslova „proměněné tělo“), jak se převtělelcům říká, se později i v ostatních školách stali garanty duchovní a politické kontinuity řádových institucí. Hlavním sídlem karmapů, tj. nejvyšších duchovních představitelů školy Karmakagjü, byl až donedávna jejich mateřský klášter Cchurphu (založen 1187/1189) v Tölungském údolí severovýchodně od Lhasy. K předním klášterům této školy dále patří Palpung (založen 1727) v Derge a Miňaggangkar poblíž Kchang-tingu, oba ve východním Tibetu. V plejádě dosavadních sedmnácti karmapů byli významní učenci, asketi, politici a básníci. Předposlední, 16. karmapa Rangdžung Rigpádordže (1924–1981) přenesl po čínském záboru Tibetu hlavní sídlo školy do nově postaveného kláštera Rumtek v Sikkimu. Jeho převtělenec, 17. karmapa Orgjän Thinlädordže (narozen 1985) byl vyhledán v Číně v roce 1992 a jeho identifikaci jako pravého převtělence potvrdil podle tradice tibetský dalajlama. Stoupenci Karmakagjü přispěli podstatnou měrou k teoretickému rozpracování hnutí *rime*. K nej přednějším jejich učencům patří Kongtul Lodöthajä (1813–1899), autor šedesátisvazkového encyklopedického díla *Rinčhenterdzö* (Pokladnice drahocenných ukrytých textů) a četných dalších prací, mimo jiné i o medicíně a malířství. Škola Karmakagjü představuje dnes jednu z nejrozšířenějších škol tibetského buddhismu na Západě.

Žádné z výše vyjmenovaných sekt se nepodařilo stát se v Tibetu vševládnoucí, jako se to na krátký čas stalo sektě *Sakja*, odvozující svůj název od kláštera Sakja (doslova „Šedá země“; založen 1073). Tato škola se věnuje především tradování dordžethegpového učení, známého pod názvem *lamdä* (doslova „cesta a výsledek“), a vůbec systematizaci tantrických nauk (tantra). Z historie víme, že učení této školy si získalo přízeň Čingischánova vnuka Godana, který pozval tehdejšího nejvyššího představitele sekty Künngajalchhäna, zvaného Sakja-pandita („Učenec ze Sakje“, 1182–1251) ke svému dvoru v severozápadní Číně. Tím došlo k prvnímu kontaktu tibetského duchovenstva s mongolskými vládci. Sakja-pandita proslul také jako čelný náboženský spisovatel své doby a jeho sbírka aforismů (legšä, česky: *Pokladnice moudrých rčení*, 1984, 2006) se těší dodnes veliké oblibě nejen u Tibeťanů, ale také u Mongolů. Panditova synovce Phagpalamu, vlastním jménem Lodögjalchhän (1235–1280), si zase oblíbil mongolský chán Chubilaj (1260–1294), na jehož dvoře v Pekingu tento vysoký tibetský lama působil v úloze duchovního rádce celkem dvanáct roků a jemuž chán při

návratu do Tibetu svěřil vedle duchovní také světskou správu v zemi. Moc a sláva sakjapovců však skončila s pádem mongolské dynastie Jüan v Číně (1368). Nicméně i v následujících stoletích hráli sakjapovci významnou roli v duchovním životě Tibetu. Jejich tradicemi například byl hluboce ovlivněn Congkhapa a jím založená škola Gelug a řada dalších, dnes již neexistujících škol tibetského buddhismu (například Džonangpa a Žalupa). Sakjaský učenec Džamjang Khjenceiwangpo (1820–1892) patřil v 19. století k hlavním iniciátorům již zmiňovaného hnutí rime ve východním Tibetu, usilujícího o odstranění sektářské nevráživosti a rovnoprávné přijetí všech duchovních tradic s jejich osobitostmi. Sakja vyvíjí dosud svou činnost v mateřském klášteře Sakja (jihozápadně od Žikace) a ve východotibetském Derge, kde v klášteře Gönčhen (doslova „Velký klášter“) vlastní již od poloviny 18. století tiskárnu, proslavenou tiskem tibetského buddhistického kánonu *Kandžuru* a *Tandžuru* (8.–14. století) a jiných děl, jako například sebraných spisů předních tibetských autorů bez rozdílu jejich sektářské příslušnosti, náboženských historií, životopisů atd.

Uchopení politické moci v zemi a nezdravé preferování jedné sekty před ostatními (za mongolské dynastie Jüan to byla Sakja, za následující čínské dynastie Ming, 1368–1644, Karmakagjü) vedlo záhy k úpadku dobrých mravů jejich příslušníků: zanedbávalo se hluboké duchovní vzdělání, uvolňovala se strohá klášterní disciplína, nedodržel mnišský celibát. Situace si volala po zásadní nápravě tibetského mnišství. Tohoto historického úkolu se podjal reformátor Congkhapa (doslova „Člověk z kraje divoké cibule“), vlastním jménem Lozangdagpa (1357–1419), pocházející z okolí Kumbumu v severovýchodním Tibetu (Amdo). Congkhapa podrobně prostudoval učení škol Kagjü a Sakja a nakonec se vrátil až ke Kadamu, který dodržel původní učení poměrně nejpřísněji, a chyběla mu pouze pevná organizace. Congkhapovi se záhy podařilo tuto Atišovu zreformovanou sektu řádně zreorganizovat: rozptýleně žijící mnichy shromáždil do klášterů, nařídil jim striktní celibát a pro všechny své stoupence zavedl důkladné studium všech „pěti vědních oborů“, totiž gramatiky, umění a matematiky, medicíny, logiky a filozofie školy „střední cesty“ (madhjamaka). Své vlastní filozofické názory systematicky vyložil v díle *Lamrimčhenmo* („Velký výklad stupňů cesty“ nebo také „Cesta po stupních k osvícení“), které se stalo biblí jeho přívrženců.

Tak se zrodila historicky nejmladší škola tibetského buddhismu, škola *Gelug* (doslova „Ctnostné způsoby“). Aby i navenek odlišil své stoupence od mnichů ostatních sekt, zavedl pro ně nošení žlutých obřadních pokrývek hlavy (odtud variantní název sekty jako škola „Žlutých čepic“ – Žaser). Hlavními středisky gelugpovské učenosti a současně chloubou tibetské klášterní architektury jsou tři velkokláštery v nejbližším okolí Lhasy, založené

Congkhapou a jeho žáky: Gandän (1409; zde byl Congkhapa pochován), Däpung (1416) a Sera (1419), dále Tašilhünpo (1447) v Zadním Tibetu a Kumbum (1588) a Labrang (1709) v Amdu, kromě mnoha dalších, rozměry i významem menších gelugpovských klášterních sídel, roztroušených po celém Tibetu a také v sousedních zemích. Od školy Karmakagjü převzala škola Gelug důležitou instituci regulování následnictví v čele řádu na principu reinkarnace. Tak se pokračovateli Congkhapova díla stali dva jeho „duchovní synové“ – dalajlama a pančhenlama. Původně měli v sektě postavení pouze nejvyšších představených klášterů Tašilhünpo, respektive Däpung. Teprve s nástupem „Velkého Pátého“, dalajlamy Ngawanglozangjamccha (1617–1682), jenž se s pomocí mongolského vůdce Gušrichana a následně i mandžuského dvora v Pekingu chopil rovněž světské moci v Tibetu, získali dalajlamové, považovaní za převtělence čangčhubsempy Čänräziga, větší moc světskou, zatímco pančhenlamům, pokládaným za převtělence buddhy Öpagmea, zůstala symbolicky větší moc duchovní. Tentýž dalajlama zahájil také výstavbu monumentálního dalajlamovského paláce Potaly ve Lhase. Dnešní, v pořadí 14. dalajlama Tändzingjamccho (narozen 6. 7. 1935) se od protičínského povstání ve Lhase v roce 1959 zdržuje natrvalo v Indii. Pančhenlamové, jichž je dosud jedenáct, si za svou rezidenci zvolili klášter Tašilhünpo poblíž města Žikace v Zadním Tibetu. Škola Gelug příkládá prvořadý význam důkladnému studiu madhjamakové filozofie, striktnímu dodržování mnišských pravidel a meditační praxi zaměřené k dosahování osvícení ducha a k nahlížení všech jevů jako prázdnoty (tongpaňi).

Nejoriginálnější názorový posun ve vnitřním vývoji tibetského buddhismu představuje hnutí rime, započaté v 19. století ve východním Tibetu z iniciativy především dvou duchovních mistrů – Kongtul Lodöthajäa (1813–1899) ze školy Karmakagjü a Džamjang Khjenceiwangpa (1820–1892) ze školy Sakja. V tomto „eklektickém“ a programově tolerantním hnutí našly svůj konkrétní výraz úsilí o odstranění sektářské předpojatosti při oceňování naukového bohatství jednotlivých škol a akceptování všech duchovních tradic a linií s jejich odlišnostmi. Hlasatelé tohoto „nadsektového“ hnutí si získali mnoho stoupenců především ve východní části země a jejich myšlenky výrazně ovlivnily také ostatní školy tibetského buddhismu. Hnutí rime vydalo rovněž bohatou náboženskou, filozofickou, encyklopedickou, exegetickou a komentátorskou literaturu a jeho dopad se projevil také v umění. Obecně lze říci, že toto hnutí připravilo půdu a naznačilo cesty k postupné „modernizaci“ tibetského buddhismu v druhé polovině 20. století, jako důsledku jeho konfrontování s náboženskými soustavami a trendy v ostatním světě.

Přes výše naznačenou organizační roztržičnost jednotlivých škol tibetského buddhismu a jejich věroučná a jiná specifika mají i celou řadu společných rysů. Tak ke stěžejním

dogmatům a typickým znakům tibetského buddhismu jako celku patří především učení o reinkarnaci neboli převtělování, řídicí se zákonem *lä*, tj. zákonem odplaty za vykonané skutky, určujícím každé bytosti její místo v nekonečném koloběhu strastiplných khorwových existencí (khorwa). Ruku v ruce s vírou v *lä* jde úsilí o „vysvobození se“ z *khorwy* cestou morálního očištění a nahromadění zásluh s cílem dosažení osvícení a nakonec buddhovství, rovnajícího se spočinutí v blaženém stavu *ňangdä*.

Tibetskému buddhismu jako snad žádnému jinému náboženství je vlastní přejímání cizích božstev, jejich asimilace a zařazení do vlastního panteonu. Proto v něm nacházíme celou plejádu nejrůznějších buddhů, začleněných do určitého hierarchického systému; mužských a ženských bódhisattvů – ideálu mahájánového buddhismu, usilujících v první řadě nikoliv o vlastní vysvobození z *khorwy*, nýbrž o nezištné napomáhání ostatním živým tvorům v dosahování buddhovství; ochránců Buddhova učení *čhökjongů*, původu zčásti indického, zčásti pocházejících z tibetského světa bohů, sloužících mnohostranným potřebám meditujících; osobních ochranných božstev *jidamů*, vystupujících v podobě mírumilovné, respektive hněvivé a napomáhajících svým chráněncům k vysvobození z koloběhu existencí; nebeských víl *khandom* („paní kráčející oblohou“), nebo *khačöma* („paní pohybující se v prostoru“, totiž pozemském, podzemním a nebeském), prostřednicích tajného vědění a nadpřirozených schopností; ochránců čtyř světových stran (tibetsky: *dzigtenkjongwa*), vzývaných jako pomocníci a ochránci před vnějším nebezpečím, případně jako rozmnožitelé světských statků *norlha* („bůh bohatství“); bezpočet démonických bytostí, jakož i legendárních světců *siddhů* (tibetsky: *naldžorpa*, „jógin“) a kanonizovaných historických osobností, například Zelená a Bílá Dolma, král Songcängampo, Pämadžungnä, Atíša, zakladatelé jednotlivých škol tibetského buddhismu a jejich významní představitelé atd.

Pro tibetský buddhismus je dále příznačný systém převtělců-tulkuů, praktikovaný u čelných představitelů tibetské buddhistické církve; nákladný a složitý, barvami hýřící náboženský rituál, zpravidla doprovázený hudbou a pantomimickými tanci; množství náboženských svátků a slavností v průběhu roku atd.

A konečně buddhismem jsou poznamenány téměř všechny oblasti činnosti Tibeťanů: výrazné jsou jeho stopy v malířství (typické thangky – obrazy na plátně s výjevy božstev a světců, mandaly – symbolická zobrazení vesmíru a sil, které ho ovládají, případně názorné meditační pomůcky usnadňující vizualizační proces); v sochařství (čhörteny čili relikviáře s mnohvrstevnou symbolikou), rozměrné skulptury i miniaturní sošky a plastiky, mezi něž lze zařadit také nejrůznější drobné rituální předměty používané při tantrických obřadech, jako jsou *dordže*, „hromoklín“, *dilbu*, „ruční zvoneček“, *phurpa*, „rituální dýka“, relikviář *gau*,

plní úlohu jakéhosi talismanu, a mnohé další; v architektuře tibetských klášterů a chrámů, ve folkloru, písemnictví, hudbě, medicíně atd.

Ke stěžejním morálním a etickým zásadám společným všem školám tibetského buddhismu patří toto „desatero dobrých skutků“: nezabíjet, nekrást, nesmilnit (hříchy proti tělu); nelhat, nepomlouvat, neužívat hrubých slov, nechlubit se (hříchy proti slovům); nebýt chamtivý, nebýt zlomyslný, nemít heretické názory (hříchy proti myšlenkám).

Myšlenkové a naukové bohatství tibetského buddhismu, jeho tradice a organizační formy, jakož i praktické projevy ve všech sférách lidské činnosti se postupem doby začaly ze své kolébky – Tibetu – v podstatě samovolně šířit do všech světových stran a výrazným způsobem zasáhly do utváření duchovního a materiálního života řady zemí himálajského pásu a Vnitřní Asie (Bhútán, Burjatsko, Čína, Ladak, Mongolsko, Nepál, Sikkim).

Situace vzniklá v Tibetu po událostech roku 1959 a následném exilu tradiční tibetské duchovní elity spolu s dalajlamou do Indie a jinam do světa vedla ve svých důsledcích k tomu, že se ve světě vzbudil zájem obecně o věci tibetské a konkrétně o tibetskou duchovní kulturu a jmenovitě o náboženství. Tomuto zájmu veřejnosti se snažila vycházet vstříc řada exilových tibetských duchovních mistrů a rodilých znalců domácího prostředí. Mnohým z nich se podařilo uchytit na akademických a univerzitních institucích v Indii, Japonsku, v zemích západní Evropy, Afriky, Severní a Jižní Ameriky a Austrálie. Představitelé tibetské duchovní emigrace různých škol a denominací zakládali zase svá duchovní centra, kolem kterých shromažďovali místní zájemce a sympatizanty a vyvíjeli mezi nimi rozsáhlou osvětovou „misionářskou“ činnost.

hinduismus (z persko-arabského *hindu*, pojmenování obyvatel za řekou Indus a jejich náboženství, odvozené od sanskrtského *Sindhu*, „Indus, Poindí“; původně označovalo všeobecně obyvatele Indie – al-Hind, tj. území za řekou Sindhu), nábožensko-společenský systém, k němuž se hlásí většina obyvatel indické civilizace. V současnosti tvoří komplex náboženských a filozofických tradic, náboženských praktik i sociálních zvyklostí více než 900 milionů lidí, žijících převážně (asi z 95 %) v Indii a Nepálu; v postavení menšin pak v Bangladéši, Pákistánu, na Šrí Lance, v jihovýchodní Asii i v dalších částech světa.

Původ a vývoj: Hinduismus se vyvinul v průběhu 2. poloviny 1. tisíciletí př. n. l. ze staršího védského náboženství (bráhmanismus), ale je pravděpodobné, že některé z hinduistických představ, praktik a kultovních předmětů mají původ již v předárjovském období (Árjové) a v náboženství harappské kultury, například ideál rituální čistoty, kult plodnosti a falický symbol (lingam), později spojovaný s postavou Šivy. Jeho vznik se nepřisuzuje žádné historické ani mytologické osobnosti: spíše je chápán jako „odvěký řád“

(*sanātana dharma*), který určuje postavení člověka ve společnosti, jež je primárně dáno rodem, nezměnitelným rodovým původem, stanoví souhrn životních cílů, etap a závazků každého jednotlivce a více než na věroučné základy klade důraz na řádné chování a rituální složku náboženského života.

Již v průběhu 1. tisíciletí n. l. se v rámci hinduismu jako jeho nejvýznamnější proudy zformovaly višnuismus a šivaismus a zejména ve východní Indii též kult *šakti* (kosmického ženství, božské tvořivé energie), z něhož posléze vzešel tantrismus, který v řadě ohledů rámec hinduismu přesahuje. Snahy o přeměnu hinduismu v ucelený myšlenkový systém se ve stejné době promítly do vzniku šesti klasických škol indické filozofie, představujících různé způsoby nazírání na svět (odtud termín *daršana*, „zření, náhled, vidění“). Od 1. tisíciletí také v hinduismu sílily teistické devocionální tendence, jež našly svůj výraz v ideji oddanosti osobnímu božstvu (*ištadévatá*) a posléze v období muslimské nadvlády (od 12. do 18. století) vyvrcholily v bhaktických hnutích, obracejících se převážně k božské postavě Kršny (viz též bhakti).

Konfrontace hinduismu s křesťanstvím a moderním evropským myšlením od počátku 19. století vedla v jeho rámci k vzniku řady reformních hnutí. Některá z nich (například Bráhmamádž) spojila obhajobu hinduismu s kritikou některých jeho praktik (satí, kastovníctví, dětské sňatky aj.) a s filozofickou představou jediného univerzálního náboženství s mnoha aspekty a stupni. Některé reformní směry (například Árjasamádž) se odvolávají přímo na védskou tradici a komunikaci s jinými náboženskými systémy věnují jen minimální pozornost. Ve 20. století si na zdůrazňování příslušnosti k hinduismu v Indii založily existenci některé politické strany a organizace (Hindú mahásabha, Národní svaz dobrovolníků), a to obvykle za cenu konfrontace s náboženskými menšinami.

Posvátné texty: Hinduismus není založen na autoritě jediného svatého písma závazného pro všechny vyznavače; za hlavní kritérium příslušnosti k ortodoxní tradici se však považuje uznání autoritativnosti védských textů (védy), označovaných jako „slyšené“ (*šruti*), tj. zjevené slovo. Védy podle hinduistických představ periodicky vznikají současně se znovuzrozením boha Brahmy vždy na počátku cyklicky se obnovujícího vesmíru (kosmologie, hinduistická). Jakožto sebeprojevení neosobního kosmického ducha (brahma) povstaly bez osobního autorství člověka či božské Osoby (*Puruša*), a proto jsou naprosto dokonalé. Všechny ostatní náboženské texty tvoří „zapamatovaná“ (*smṛti*), tj. tradovaná díla jednotlivých, zpravidla mytických osobností, jimž je často přisuzován božský původ. Posláním těchto textů bylo vysvětlovat nejasnosti védského zjevení. Ve svém souhrnu představují velmi rozsáhlý soubor, jehož součástí jsou upanišady, bráhmány, áranjaky, sútry, šástry, purány a eposy *Rámájana*

a *Mahábhárata*. Řadovému hinduistovi ovšem k orientaci v náboženských otázkách obvykle postačí *Bhagavadgíta*, která je součástí *Mahábháraty*.

Základní principy: Hinduismus ve svém obširném komplexu náboženských a filozofických tradic zahrnuje mnoho nezřídka zcela protichůdných učeních. Některá axiomatická východiska nicméně sdílí naprostá většina jeho vyznavačů. Takovým klíčovým prvkem je především představa sansáry, koloběhu, respektive řetězce vtělení individuální duše átmanu, kterou hinduismus převzal z upanišad. Do koloběhu opětovných zrození (a to nejen v podobě lidského jedince) je jednotlivce uvržen působením zákona karmy, odplaty za minulé skutky. Konečným soteriologickým cílem hinduisty je duchovní osvobození (mókša) z tohoto cyklu a splynutí jeho átmanu s brahma, vesmírným duchem. Hledání cest ke konečnému vysvobození bylo hlavní náplní klasických škol indické filozofie. Z jejich tradice, zejména ze sánkhji a jógy, vychází představa tří způsobů dosažení tohoto cíle, jež pro hinduismus zformulovala už *Bhagavadgíta*, a to cesty činů konaných bez touhy po jejich plodech ve prospěch řádu věcí (*karmamárğa*), cesty poznání tohoto řádu (*džňánamárğa*) a cesty láskyplné oddanosti bohu (*bhaktimárğa*). V této vysoké rovině hinduismus není polyteistickým náboženstvím, za něž někdy bývá nepřesně označován. Bohy a další postavy jeho rozsáhlého panteonu totiž hinduisté většinou označují jen za figurativní obrazy, jejichž prostřednictvím lze postihnout některé z nescíslných projevů jediné božské podstaty. Ústřední místo přitom mezi těmito obrazy zaujímá trojjediná představa Trimúrti, jejímiž součástmi jsou Brahma jako tvůrce, Šiva jako obnovitel a zároveň ničitel světa (často pojímaného jen jako májá, božský přelud) a Višnu jako udržovatel řádu.

Sociální aspekty: Hinduismus bývá často charakterizován jako *varnášramadharm*, tj. jako zákon předepisující dělení společnosti na čtyři varny (společenské stavy) a rozvržení života příslušníků nejvyšších kast (tzv. dvojzrozců, *dvidža*) do čtyř stadií (ášrama). Existence kastovního systému (který i ve své dnešní reformované podobě zahrnuje skupinu stojící mimo původní čtyři varny a tradičně označovanou za nedotýkatelné) přitom úzce souvisí s koncepcí sansáry, neboť zrození jedince do té které kasty je podmíněno jeho karmou neboli jeho skutky v minulých životech. Souhrn norem regulujících do velkých podrobností život jednotlivce i společenských skupin obsahuje korpus právních textů (dharmasútry) a zákoníků (dharmašástry, které vznikaly v období 600 př. n. l.–400 n. l.). Přestože tyto texty náležejí do kategorie nazývané *smṛti*, varnášramadharmová teorie, kterou rozvíjejí, se odvozuje od *šruti*: zakotvení ve védské tradici má jak model hierarchického dělení společnosti (vyložený v rgvédském hymnu *Purušasúkta*), tak korpus literatury předepsané pro každý ze čtyř hinduistových životních ášramů. Mladík ve stadiu *brahmačarja* studuje některou z véd,

hospodář (*grhastha*) koná rituály předepsané v bráhmanách a pečuje o potomstvo, po odchodu do lesní samoty (jako *vánaprastha*) pak následuje učení áranjak a nakonec jako kajícník (*sannjásin*), který se zřekl světa (*sannjása*), následuje cestu odříkání směřující k vysvobození. Během celého svého života má hinduista usilovat o vyvážené dosažení čtyř základních cílů (*purušártha*), které rámcově stanovily už dharmášástry a dále rozvedly eposy. Patří k nim plnění náboženských i společenských povinností (dharma), zabezpečování materiálních potřeb (artha), pěstování milostných rozkoší (káma) a vzdání se světa jako předstupeň mókši. Ke každému z těchto cílů se váže skupina odborných příruček, popisujících nejvhodnější způsoby jejich naplňování: vedle dharmasúter a dharmášáster upravujících otázky morálky a etiky to jsou učebnice státovědy a účelného chování (mj. *Arthašástra*), příručky erotiky (mj. *Kámasútra*) a filozofická pojednání o způsobech, jak přerušit koloběh znovuzrození. První trojice cílů bývá často vyčleňována do zvláštní skupiny „tří kategorií“ (trivarga) provázejících život hospodáře; dharma přitom působí jako integrující prvek, napomáhající přeměně celé trojice v prostředek k dosažení čtvrtého cíle, mókši. Ke konečnému vysvobození jedinec směřuje po celý život (ve všech svých zrozeních), i když plně se jeho hledání oddá, teprve pokud se rozhodne pro dráhu sannjásina. Tehdy má pro něj klíčový význam potlačení kámy (představující všechny podoby touhy a přichylnosti, dokonce i k dharmě), anebo její přeměna v lásku k bohu.

Rituál: Hinduismus má neobyčejně rozvinutou stránku kultovní. Kromě obřadů a rituů specifických pro jednotlivé kasty a náboženské sekty je řada kultovních úkonů a objektů společných většině hinduistů: uctívání některých posvátných zvířat (zejména krávy), stromů, hor a řek; náboženský kalendář (*pañčánga*), slavení svátků a pořádání slavností (*utsava*, *méla*), poutě k posvátným místům (*játra*), obřady na počest předků (*šráddha*), rituály životního cyklu (*sanskára*), uctívání božstev převážně formou nekrvavé oběti (*púdža*), přijímání svatých slibů a předsevzetí (*vrata*), meditační či asketické praktiky (*tapas*), léčitelství a vymítání zlých sil (*čikitsá*). (Viz též chrám, hinduistický, ikonografie, hinduistická, kosmologie, hinduistická.)

Závěr: Hinduismus nemá organizaci církevního typu, nevytvořil si žádnou vrcholnou autoritu, a postrádá dokonce jakýkoli kanonizovaný soubor posvátných písem, závazný pro všechny vyznavače. Hinduismus tedy určuje étos a životní filozofii převážné části obyvatel Indie. Nejde v pravém slova smyslu o náboženství, protože příslušnost k němu nijak nesouvisí s vírou, a dokonce ani nemá nic společného se svobodným rozhodnutím. Hinduistou se člověk nemůže stát z vlastní vůle, musí se jím zrodit a narození na určitém stupni kastovní hierarchie předurčuje jeho postavení ve společnosti.

Náboženství tří a pěti, Ananaikjó.

náboženství, animistické, animismus.

náboženství, aztécké, polyteistický kultovní systém Aztéků s obrazem světa-univerza opakovaně stvořeného (dosud již pětkrát) a řízeného věčně zápasícími dualistickými principy. Rozsáhlý panteon symbolizoval přírodní jevy a síly a zároveň patrony času (zahrnoval božstva plodnosti, vegetace, nebeských těles, ale i sociálních skupin). Bohové vystupovali jako stvořitelé, nositelé duchovních hodnot i mytičtí hrdinové: Tezcatlipoca (Kouřící zrcadlo), stvořitel prvního světa, bůh tmy, války a černé magie; mocné božstvo se solárními atributy, zvláště uctívané válečníky a čaroději; Huitzilopochtli (Kolibřík Jihu), kmenový bůh Aztéků, spjatý s válkou a mladými muži, představoval fázi Tezcatlipoky spojenou s Jihem, tedy se Sluncem v zenitu, v podobě modrého ptáka; Tláloc (Pán zdrojů vody), božstvo úrodnosti, stvořitel třetího světa; Quetzalcóatl (Opeřený had nebo Drahocenný had), stvořitel druhého světa, pán větru a kukuřice, bůh Jitřenky, vědění, kněžství i symbol urozenosti; světlý protipól Tezcatlipokův.

Rituální oběti lidských srdcí magicky zajišťovaly posilování bohů, a tím udržování běhu vesmíru a života vůbec.

náboženství, babylonsko-asyrské, náboženství starověké Babylonie a Asýrie. Přejalo mnohá božstva Sumerů pod stejnými jmény (Anu [An], Ea, Enlil) či jinými jmény (Innin – Ištar, Zuen – Sín). Do panteonu byli začleněni i bohové etnik, která do Mezopotámie pronikla (Amorejci, Churrité, Kassité). Bohové měli své symboly a hierarchizované postavení. Od 18. století př. n. l. se hlavním bohem stal Marduk, v Asýrii Aššur; jejich dominantní postavení potvrzovala i mytologická skladba *Enúma eliš*, v níž je Marduk či Aššur zvolen do čela v boji proti starší generaci bohů. Kult bohů se odehrával v chrámech, pro některé slavnosti (například novoroční) byly stavěny zvláštní budovy.

Kněží i kněžky zaujímali ve společnosti významné místo; výsadní postavení měli kněží boha Marduka v Babylonu nebo kněžky boha Sína v Uru. K obvyklým úkonům kněží patřil i výklad snů a věštby. (Viz též náboženství starověkého Předního východu.)

náboženství, etruské, náboženství Etrusků. Prostupovalo všechny oblasti veřejného i soukromého života, mělo poměrně chmurný charakter (důraz na poslední věci člověka). Pro složitost bylo v péči kněží (haruspiků) – věštců a vykladačů náboženských předpisů. Božstva byla antropomorfní, zčásti přejatá z řeckého prostředí. V čele nebeských božstev byla trojice Tinia, Uni, Menrva (později ztotožněna s římskou trojicí Jupiterem, Junonou a Minervou),

v čele podsvětních božstev pak trojice Vetis, Mania (řecká Persefoné) a Démétér. Z řeckých božstev byl přejat i Apollón, Artemis, Héraklés aj.

Etruské náboženství zprostředkovalo Římu řadu božstev a mytologických představ původně řeckých a vneslo do římských náboženství rigoróznost a formálnost kultu.

náboženství, germánské, náboženství starých Germánů. Vyznačovalo se archaickými prvky, kromě jiného i pozůstatky totemismu. Magické obyčeje vycházely z animistických představ (animismus) a uctívání přírodních objektů. Základem germánského náboženství byl polyteismus. Bližší informace o germánských bozích pocházejí zejména z doby římské: nejvyšší božstvo Ódin (Wodan), bůh bouře, bojovníků a světa zemřelých, Thor (Donar), vládce hromu a blesku, Ziu (Tyr), bůh války. Neznámějšími bohyněmi byly Ódinova manželka Frigga a bohyně lásky a plodnosti Freya. Náboženské obřady například u kmenů uctívajících Nerthus, bohyni Matku Zemi (krajem objížděl zahalený vůz s bohyní) provázely oběti v bažinách, které byly v severní Germánii kultovními místy (viz například Tollund). Od 2. století začalo Germány ovlivňovat křesťanství.

náboženství, chetitské, mnohvrstevný náboženský systém Chetitů. Nejstarší vrstvu tvoří náboženství Chattijců, například bůh Ištanuš, vegetační bůh Telipinu a s nimi spojené mýty. Některé rituály z této vrstvy mají původ až v maloasijském neolitu (například uctívání včely v Çatal Hüyük apod.). Lze doložit i stará indoevropská božstva a mýty, původně spojené zejména s městem Nešaš. Posléze do chetitského náboženství pronikala řada původních churritských božstev (náboženství, churritské) a mýtů, božstva luvijská, mezopotamská a další. Pro novochetitskou dobu je typický rozvoj synkretismu. (Viz též náboženství starověkého Předního východu.)

náboženství, churritské, náboženský systém Churritů; byl založen na vzájemné závislosti člověka a božstva – osudy lidí byly řízeny vůlí bohů a bohové byli závislí na lidech, kteří jim pravidelnými oběťmi (chléb, zvířata, nápoje) zajišťovali obživu. Záměry bohů mohly být zjištěny věštbami (z ovčích vnitřností, z letu ptáků, z povětrnostních jevů) a ovlivněny pořádáním magických rituálů, které prováděli profesionální zaklínači. Božstva churritského panteonu jsou antropomorfní bytosti. V čele churritského panteonu byl bůh počasí Teššup, jehož manželkou byla bohyně Chepat; nejvyšší bohyní byla Šavuška, bohyně lásky a války, ztotožňovaná s mezopotamskou Ištar. (Viz též náboženství starověkého Předního východu.)

náboženství, incké, náboženský systém Inků; v podstatě agrární kult, jehož panteon je do značné míry metaforou přírodních sil: božstva Země, bouře, deště, nebeských těles. Nejdůležitějším božstvem je Slunce Inti, znázorňované jako zlatý disk s lidskou tváří (byl mu zasvěcen největší chrám v Cuzcu), v manželském páru s podřízenou bohyní Měsíce Mama

Quilla. Nejvyšší inka vystupoval od 15. století jako božské vtělení syna Slunce s nárokem náboženských ceremonií. Wiracocha, všemohoucí, neviditelný stvořitel lidí a věcí, sídlící na nebi, představoval abstraktně pojímaného boha s rysy mytického hrdiny; bůh stvořitel Pariacaca byl příkladem božstva přejatého od podmaněných společenství. Animistické prvky (animismus) byly obsaženy v kultu *huac*, přírodně nebo kulturně posvátných sídlech duchů; jednotlivé klany (*ayllu*) měly osobní ochranné duchy. Oběťmi se získávalo usmíření a náklonnost bohů; obětování lidí vytržením srdce bylo praktikováno v menší míře než oběti zvířat a cenností.

náboženství, indické, rozmanitý a složitý soubor náboženských představ indického subkontinentu. Ortodoxní náboženské směry vycházejí z tradice véd (hinduismus), neortodoxní směry tuto tradici zčásti nebo zcela popírají (buddhismus, džinismus). Některá náboženství pracují s pojmem osobního boha (*bhakti*), jiná nikoliv.

náboženství, islámské, islám.

náboženství, kanaánské, náboženské představy obyvatel starověkého Kanaánu. V centru kultu byla božstva vegetace a plodnosti (hlavní bůh Baal). (Viz též náboženství starověkého Předního východu.)

náboženství, keltské, polyteistický náboženský systém Keltů; je znám jen málo, zřejmě i proto, že keltští kněží (druidové) drželi své učení v tajnosti. Ve spojení s bohy (snad až několik set; přičemž není například jasné, zda nejde jen o různá kmenová jména původně společných božstev) byla uctívána i zvířata, rostliny a stromy ještě v duchu totemismu a animismu. Projevem magických představ byl zejména kult lidské hlavy (její časté zobrazování, uchovávání hlav usmrcených nepřátel). Některé náboženské obřady byly spjaty i s právními zvyklostmi – při častých lidských obětech byli podle Gaia Iulia Caesara bohům nejvítanější přistižení zločinci. Zvláštní význam měl bůh plodnosti Cernunnos, vyobrazovaný s jeleními parohy.

Z keltsko-ligurského prostředí v jižní Francii jsou známy keltské chrámy, ve střední Evropě svatyně pod širým nebem, vymezené palisádou, příkopem nebo valem, často obdélníkovým. V Galii, Porýní, Raetii i Británii se podobné svatyně koncem starého letopočtu vyvinuly za římského vlivu ve čtvercové budovy, obklopené sloupovým nebo ohradou.

náboženství, korejské, poměrně tolerantní a přístupné náboženství s nespočetným panteonem božstev označovaným mnohoznačným korejským slovem *sin*, souhrn totemismu, animismu a šamanismu se sklonem ke kultovnímu vnímání cizorodých prvků. Co se týče božstev, která jsou explicitně zmiňována v nejstarších kronikách, jedná se především o božstva zemědělská a horská. Pravidelnými objekty kultů se stala božstva čtyř moří, čtyř řek,

čtyř cest, čtyř městských bran ad. Speciálně ženskými božstvy šamanskými byl Duch-babička větru přinášející déšť (*Čöngdŭng halmöni*), Božstvo půdy *Tchodžu*, Božstvo ohně *Hwasin*, Božstvo domu *Söngdžu* a nejrůznější božstva příležitostná, mezi nimiž je dodnes nejoslovovanější *Samsin*, pramatka, která pomáhá rodičce a dítěti sedm týdnů po narození. Božstvem blíže nespecifikovaným byl Pán na nebesích (korejsky: *Hananim*, *Hanwöllim*, *Čosin*, *Čchöndže*). Přírodní božstva vystupují většinou jako kladné postavy, pouze s výjimkou božstev vody a ohně, která kvůli své nevyzpytatelnosti mohou působit kladně i záporně. Stejně tak zvířecí božstva bývají kladná, pokud jim člověk neublíží. V takovém případě se převtělí a způsobí rodině pohromu. Vyloženě záporným démonem bývá liška, v určitých situacích i tygr. Korejci věřili, že domácí zvíře, žije-li v domě po určitou dobu, například u psa šlo o deset let, je posednuto zlým duchem a přivolává do domu zlé síly. Domácí božstva jsou většinou kladná, s funkcí strážit a ochraňovat členy domácnosti, vyžadují ovšem patřičné rituály. Pokud s nimi nejsou spokojena, mají tendenci se mstít.

Staré představy o božstvech se poněkud modifikují s příchodem buddhismu a začleněním buddhů a bódhisattvů do místních představ (buddhismus, korejský). Ti pak mívají nejrůznější funkce, jako například Mirük, Kwanüm či Amitchabul. Uvedenou trojici doplňoval historický Buddha, od něhož královský rod v Sille odvozoval svou genealogii. V mýtech a legendách se objevují další božstva-duchové s funkcí ochrannou, časté jsou víly, božstva-duchové slavných zemřelých králů a vojevůdců (král Mujöl, Kim Ju-sin, hwarangové), Dračí král a jeho suita. Zlí duchové jsou pak většinou bloudící duše neprovdaných panen a mládenců. Ti jsou žárliví vůči živým a obvykle jsou zbavováni utrpení posmrtným sňatkem. Stejně bludnými duchy jsou ti, kteří nebyli patřičně pochováni, zemřeli daleko od domova nebo byli zavražděni. Duchové nemocí bývají nebezpeční a je třeba je buď uplatit příslušným lékem, nebo zahánět zařikáváním (*Čchöjong*).

Ve starověku je panteon božstev a duchů zřetelně sestavený z původních náboženství (božstva hor, vodní a kosmická božstva), později jde o směs původních náboženství a buddhismu (obohacení stávajících božstev a duchů o buddhy a bódhisattvy), taoismu (*Čchilsöng*, také Lao-c' a víly) a ještě později konfuciánských svatých (konfucianismus, korejský).

Bohové a bohyně nejstaršího náboženství se nezobrazovali. Tento přístup se změnil s přijetím buddhismu a vulgárního taoismu (taoismus, korejský) a obrazy božstev se staly součástí oltářů v jednotlivých svatyních a chrámech.

náboženství, křesťanské, civilizace, křesťanská, filozofie, křesťanská, křesťanství.

náboženství, mayské, náboženský systém Mayů; vyspělý kult založený na personifikaci přírodních sil, vesmírných těles (vesmír), se složitou filozofií uctívání času vnímaného jako řada bohů, kteří se střídají ve vládě nad světem. Mayské náboženství bylo vedeno myšlenkou cyklických stvoření a destrukcí světa (viz též kalendář, mayský). Mayská kosmologie sestávala z představy ploché, čtyřúhlé země s barevnými světovými stranami (červený východ, bílý sever, černý západ, žlutý jih) a zeleným středem. Nebe o třinácti vrstvách, podepřené v rozích čtyřmi atlanty *Bacaby* a uprostřed s posvátným stromem *ceiba*, mělo v každé vrstvě vlastní boha. Podzemní svět Xibalba, místo hrůzy, měl devět vrstev s devíti odpovídajícími „Bohy noci“; byl cílem posmrtné cesty vedoucí přes mléčnou dráhu a skrze něj procházela i nebeská tělesa (Slunce a Měsíc). Plochá země byla představována jako záda krokodýla, jeho nebeským protějškem byl dvojhlavý had. Hlavní božstva: Hun Nal Yeh (Jedna kukuřice), stvořitel, první otec, jeho žena Na Sak Kuk Hemnal, bohyně Měsíce, první matka; nejvyšším božstvem byl Itzamna (Ještěrčí obydlí), vynálezce psaní a patron vědění. K neblahým bohům podzemních světů patřila Smrt, nazývaná například Kizin. V kategorii patronů společenských skupin a profesí to byl zejména Cuculcán (Kukulcán, Quetzalcóatl), Opeřený had, bůh vládnoucí kasty.

Kultovní obřady zahrnovaly oběti potravin, předmětů včetně šperků, prolévání krve zvířat i lidí a lidské oběti (hlavně v poklasickém období). (Viz též indexy bohů mayského panteonu.)

náboženství, mongolská, původně šamanismus, někdy též zvaný „černá víra“ (na rozdíl od „žluté víry“ – buddhismu). Hlavním nejuctívanějším božstvem bylo Věčné modré nebe, které určovalo osud národa a jeho vladařů. Druhořadými byli *tengri* – bohové války, chrabrosti a osudu, ochránci vojenských praporů, dále bohyně země Etugen, která odpovídala za materiální blahobyt. Existoval kult slunce, měsíce, ohně, hvězd (zejména Plejád). Vládům hor, řek, jezer a dalších významných míst byly přinášeny oběti a zřizovány kultovní okrsky – *ovó*. V mytologii vládla představa stromu světa, který spojuje tři oblasti vesmíru – nebe, zemi a podsvětí, víra v existenci různých démonických sil a zlých duchů.

Ve 13. století pronikl do Mongolska z Tibetu tibetský buddhismus. V období vlády chána Chubilaje ve 2. polovině 13. století za přímé účasti tibetských lamů byl buddhismus prohlášen státním náboženstvím. Nadále byl uplatňován princip „dvojí moci“ – spolupráce světského vladaře a ústředního duchovního učitele. Ve 14. století vznikly první překlady významných děl mahájánového buddhismu do mongolštiny; na základě tibetské abecedy bylo vytvořeno tzv. čtvercové mongolské písmo. Druhá vlna šíření buddhismu nastala ve 2. polovině 16. století; vyznačovala se aktivní misijní činností buddhistických mnichů, zaměřenou zejména na potlačení starých šamanských kultů. V 17. století byl zaveden (obdobně jako v Tibetu) institut

převtělenců – duchovních vládců stojících v čele mongolské církve, kteří byli v rámci tibetského buddhismu považováni za třetí nejuctívanější osobu po dalajlamovi a pančhenlamovi. Po rozpadu mandžuské říše Čching v roce 1911 se Mongolsko stalo teokratickou monarchií v čele s 8. převtělencem Bogd gegémem. V té době bylo v Mongolsku více než 700 buddhistických klášterů. Po takzvané lidově demokratické revoluci v roce 1921 bylo náboženství odděleno od státu, cílevědomě a systematicky potlačováno, kláštery převážně zničeny, majetek byl rozchvácen a z velké části „zmizel“ v zahraničí. V současnosti dochází k opětovnému oživení činnosti buddhistické církve.

náboženství, řecké, nejstarší náboženské představy jsou doloženy z neolitu a eneolitu (6.–3. tisíciletí př. n. l.), vlastní dějiny řeckého náboženství jsou spjaty se vznikem egejské civilizace (Kréta aj.). Na Krétě, v době minójské kultury, byla uctívána zejména ženská božstva – bohyně Gáia, vládkyně zvěře (později byla spojována s Artemidou) a bohyně plodnosti (později byla spojována s Démetrou a Afrodítou). Symbolem spojení bohyň se smrtí byl had, duše odplouvaly po smrti na Ostrovy blažených. Mykénské náboženství (od začátku 2. tisíciletí př. n. l.) bylo spjato s představou o božské síle prostupující přírodu, z níž se postupně vyvinul antropomorfní vladař nebe a dárce počasí Zeus. S ním byly bohyně, uctívané v předchozím období, spojeny v manželské nebo milenecké dvojice. Vedle Dia jako nejvyššího vládce si podržela význam i stará představa osudu, jemuž jsou podrobeni lidé i bohové. Po smrti odcházely na Ostrovy blažených pouze duše hrdů, zatímco ostatní byly souzeny v podsvětí.

V průběhu dalších staletí pronikly do řeckého náboženství zejména z východních civilizací nové kultury a vznikaly nové mýty (mytologie, řecká) a střediska náboženského života. Významné místo zaujímaly věštírny (Delfy v Řecku, Didymy u Miléty aj.), různá náboženská mystéria, náboženské slavnosti a kultovní hry (olympijské v Olympii, pýthijské v Delfách). Každé město mělo za ochránce vlastní bohy (Athéna v Athénách, Dioskúrové ve Spartě). Funkce kněží byla u některých kultů dědičná, u jiných (zejména státních) volená a někdy dočasná. Společensky nejvýznamnější roli zaujímali kněží posvátného okrsku v Delfách.

V období helénismu byl tradiční kult olympských bohů v čele s Diem oslaben; vznikaly henoteistické a monoteistické kultury (henoteismus, monoteismus), odpovídající soudobým filozofickým systémům (zejména stoicismu). Významné místo zaujímala bohyně Tyché, bůh Pan se stal z nižšího boha díky svému jménu (řecky: *pan*, „vše“) všezavršujícím božstvem. Pod vlivem Orientu se objevil i kult vladaře, rozšířila se orientální mystéria (kult bohyně Éset, boha Mithry aj.), upevněna byla i mystéria domácí, oživena byla víra v demony a v magii.

Vzrůstala víra ve spasitelské bohy, od nichž věřící očekávali podporu v obtížných životních situacích (Asklépios), avšak výrazně se projevovala i skepse (úpadek kultu mrtvých, nevíra v posmrtný život; viz smrt a pohřeb – řecká civilizace). Všechny tyto představy vedly v 2.–1. století př. n. l. k výraznému náboženskému synkretismu. V prvních stoletích našeho letopočtu se začalo prosazovat křesťanství.

náboženství, římské, v nejstarším období šlo o představy ovlivněné animismem; každý předmět je obdařen božskou silou. Znalosti a využívání těchto sil byly svěřeny kněžím (pontifikům), sdružovaným v kolegiích. Zvláštní význam byl přičítán ochránci mužova života (génius) a života ženy (Juno), duchům zemřelých (Manes, lemurové), ochráncům příbytků (Penáti) a pozemků (Larové). Rozvinuto bylo věšectví (augurové). Pozvolna se rozvíjel antropomorfismus; v čele božského panteonu stála trojice Jupiter, Mars, Quirinus. Za dočasné nadvlády Etrusků byl založen na Kapitolu chrám k počtě trojice Jupiter, Juno, Minerva, jenž zůstal střediskem náboženského života Říma po celou dobu jeho trvání. Znalost etruských kultů ovlivněných řeckým náboženstvím umožnila pozdější přímé přebírání řeckých představ. Pod etruským vlivem byly zavedeny i nové formy věštění.

S rozvojem římské republiky přicházely do Říma nové náboženské představy z podmaněných území. Řecká božstva byla často uctívána pod jmény starých římských bohů (Hermés – Mercurius, Afrodité – Venuše, Artemis – Diana aj.). V roce 217 př. n. l. došlo k oficiálnímu uvedení prvního orientálního božstva Kybely do Říma. Koncem 2. století př. n. l. pod vlivem řecké filozofie vedla náboženská nejistota k odumírání starých náboženských představ a k nezájmu o kněžské úřady. Zároveň s tím bylo usnadněno pronikání orientálních spasitelských božstev (Mithra, Eset, Sarápis).

O obnovu tradičního náboženství se pokusil císař Augustus, ve skutečnosti však docházelo zejména k zbožnění císařského rodu a císařovy osoby. Ve východní polovině říše byl Augustus uctíván jako bůh, po něm i další císaři. Za Augustových nástupců bylo rozšířeno uctívání abstraktních představ (Prozřetelnost), vyjadřující některé vladařovy vlastnosti, později i uctívání samotného panovníka, nejprve posmrtně, pak i za jeho života.

Od 2. poloviny 1. století se rozšiřovalo křesťanství, zejména u lidových vrstev; zprvu bylo pronásledováno, Ediktem milánským v roce 313 bylo prohlášeno za tolerované, poté za privilegované a kult starých božstev začal být stíhán. Od 5. století původní římské náboženství přežívalo pouze na venkově.

náboženství, slovanské, náboženský systém starých Slovanů. Slovanská božstva tvořila polyteistický panteon s výsádním postavením patriarchálních božstev, z nichž vyniká Perun (bůh hromu a blesku, vládce bohů), doložený u východních i u západních Slovanů. Kromě

Peruna jsou prokázáni Svarožič (Radegast), syn Svaroga (boha slunce a ohně), Svantovít, Rugievit, Porevit, Porenut, Dažbog (dárce úrody), Volos (ochránce stád), Stribog. Existence svatyní nadregionálního významu je doložena v Arkoně (Svantovítova) na Rujaně, v Rethře, ztotožňované se svatyní na hradisku Feldberg (Svarožič), Novgorodě; archeologicky byly svatyně odkryty v Peryni u Novgorodu, v Kranogorském, dřevěný chrám v Gross Raden a na dalších lokalitách. Kromě kultovních míst byly uctívány stromy, háje, prameny, osamělé kameny apod.

V 9.–10. století bylo pohanské slovanské náboženství nahrazováno křesťanstvím, původní náboženství však dlouho přežívalo zvláště ve vesnickém prostředí.

náboženství, sumerské, panteon Sumerů zahrnující velký počet nebeských a pozemských božstev. Jsou zobrazována jako lidé a líčena s lidskými charakterovými rysy; od lidí se však odlišují nesmrtelností. Uctívání jednotlivých bohů a bohyň je vázáno na městský stát, v němž jim byl zasvěcen chrám; některá božstva však přesahují svou působností hranice městských okrsků. K významným prvkům sumerského náboženství patří božské moci *me* a vlastnictví tabulek, na nichž je zapsán osud. Kněží a kněžky se těšili významnému postavení ve společnosti; jejich povinnosti spočívaly v každodenních a svátečních bohoslužbách, výkladech snů, zařikávání zlých démonů. K nejvýznamnějším božstvům patří An, Baba, Dumuzi, Enki, Enlil, Ereškigal, Gatumdu, Inanna, Nanna, Nergal, Ningirsu, Nisaba, Utu. (Viz též náboženství starověkého Předního východu.)

náboženství, tunguzsko-mandžuská, náboženství Daurů, Evenků, Mandžů, Oročeů a dalších etnik Dálného východu. Charakteristický je animismus, totemismus, kult předků a šamanismus. Slunce a Měsíc byly uctívány v několika dnech prvního měsíce roku. Ze souhvězdí byla nejvíce ctěna Polárka, symbol dlouhého života. Duch ohně byl uctíván hlavně na jaře a koncem roku; plamenům se obětovaly kousky masa a kapky vína. Hojně byly užívány fетиše, zobrazení lidských bytostí (byly zhotovovány ze dřeva, z kůže, koňských žíní nebo byly namalovány na kůře stromů, papíru apod.).

náboženství, židovské, judaismus.

ETNIKA SVĚTA

etnika, africká, společné označení všech černošských jazykových a etnických uskupení (kmenů, národností a národů), která žijí v Africe v oblastech na jih od Sahary, s výjimkou austronéských, indoevropských a semitoamitských etnik.

Z hlediska etnogeneze tvořily prehistorický základ obyvatelstva čtyři základní skupiny: a) khoisanská (Hotentoti, Sanové), b) pygmejská (Pygmejové), c) negroidní (Bantuové, Niloté, Súdánci), d) afroasijská (Arabové, Berbeři, Kúšité).

V současné době se používá klasifikace podle afrických jazyků (ani zde však nebylo zatím dosaženo mezinárodní jednoty):

1. kongo-kordofánská skupina se člení na dvě větve: a) nigero-konzská větev zahrnuje skupiny v povodí Nigeru a Konga a jejich přítoků: Akany, Bagy, Bambarý, Bisy, Dagomby, Dany, Dogony, Fulby, Chasonky, Iby, Joruby, Kaseny, Kissije, Koranky, Kpelly, Kulangy, Malinky, Mangbety, Many, Mendy, Nory, Severy, Soninky, Susy, Talensie, Temny, Wolofy a dále skupiny Bembů, Grusů, Hehů, Kikujů, Kongů, Krů, Kwaů, Lubů, Lundů, Ngalů, Rwandů, Sothů, Tswanů, Xhosů, Zulů ad. Zvláště významnou skupinu mezi nimi tvoří Svahilci; b) kordofánská větev se nachází v oblastech Kordofánské vysočiny v Súdánu a patří k ní Kordofánci, Masakinové, Núbijci, Núbové ad. Jde většinou o malá, vymírající etnika;

2. nilsko-saharská skupina vznikla sloučením několika podskupin, dříve samostatných, patří k nim nyní Bertové, Dazové, Furové, Kanembové, Kanurové, Komové, Kunamové, Mabové, Songhákové, Tedové, Zaghákové aj.;

3. khoisanská skupina (Khoisané) zahrnuje Khoiny, Kindigy, Sandavy a Sany.

etnika, altajská, velký počet původních altajských etnických skupin, rozdělovaných podle jazyků; přesněji tedy altajské jazyky. Dělí se na turkické, mongolské a mandžusko-tunguzské. Jejich uživatelé obývali původně rozlehlé zalesněné a stepní území mezi Uralem a Altajem, později se rozšířili až na Dálný východ. Za hlavní území jejich rozšíření jsou pokládány stepi mezi Altajem, Tibetem a Čínou, na severu bylo území ohraničeno sibiřskou tajgou.

V severozápadní a západní části byly usazeny turkické kmeny, na jihu a jihovýchodě mongolské a v severovýchodních řídko obydlených oblastech žily tunguzské a mandžuské etnické skupiny.

1. turkická etnika: Altajci, Ázerbájdžánci, Baškirové, Čuvaši, Chakasové, Jakuti, Karakalpakové, Kazaši, Kyrgyzové, Nogajci, Tataři, Turci, Turkmeni, Tuvové, Ujguři, Uzbekové; z vymřelých například Chazaři, Kumáni;

2. mongolská etnika: Burjati, Kalmykové, Mongolové (Chalchové);

3. tunguzsko-mandžuská etnika: Evenkové, Evenové, Mandžuové, Nanajci, Oročové, Orokové, Udehejci, Ulčové a další. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.)

etnika, árijská, Árijci, Árjové.

etnika, austroasijská, souborný název pro původní staroasijské etnické skupiny. Oblast jejich rozšíření sahá od severovýchodního cípu Indie až po jihozápadní Čínu a zahrnuje téměř celý Malajský poloostrov.

Austroasijské etnické skupiny se rozlišují podle jazyků na tři relativně samostatné podskupiny. 1. Vietové (zvláště Vietnamci); 2. khmerská etnika (Khmerové a další); 3. mundská etnika (Monové, Mundové, Santálci a další). Zvláštní podskupiny austroasijských etnik představují například Jaové a Meové, dále Andamanci a Nikobarové a také takzvaná saluenská podskupina (Bulanové, Kawové, Padaungové, Waové a další).

V austroasijské skupině etnik jsou skutečnými moderními národy pouze Khmerové, Monové a Vietnamci.

etnika, austronéská, souhrnný název pro původní etnické skupiny, které byly dříve nazývány malajskopolynéské (v antropologii se dosud používá termín „malajskopacifický typ“). Jsou rozšířeny na velkém území ohraničeném Malajským poloostrovem, ostrovy Indonésie a Filipín a Tchaj-wanem; zasahují na jihovýchod až do Oceánie, na jihozápad až po ostrov Madagaskar. Výjimku tvoří pouze vnitrozemské oblasti Nové Guineje a některých melanéských a indonéských ostrovů, kde převládají papuánské etnické skupiny. Celkový počet austronéských etnických skupin odpovídá počtu těchto jazyků, tj. asi 500; počet příslušníků dosahuje dnes více než 380 milionů.

Austronéská etnika se dělí podle jazyků na dvě velké skupiny, západoaustronéskou a východoaustronéskou.

etnika, bantuská, společné označení pro etnika bantuského původu, která se dělí a klasifikují podle bantuských jazyků. Jsou si vzájemně velmi blízké a příbuzné a hovoří jimi většina černošského obyvatelstva na jih od Sahary (s výjimkou khoisanských a súdánských jazyků). Nejrozšířenější a nejvýznamnější bantuský jazyk je svahilština ve východní Africe (Keňa, Tanzanie, Uganda aj., Svahilci), dále lingalština a konžština v Kongu, dualština v Kamerunu, mbundština v Angole, fangština v Gabunu, gandština v Ugandě, kikujština v Keni, ambojština a hererština v Angole a v jihozápadní Africe, šonština v Zimbabwe, čvanština, sotština, svazijština ad. v Jihoafrické republice, dále rundština a rwandština ve Rwandě a Burundi aj.

etnika, čadohamitská, přesněji čadohamitské jazykové a etnické skupiny súdánských černochoů žijících v oblastech Čadského jezera a v severní Nigérii a Kamerunu. Rozdělují se na tři velké skupiny: první skupina žije v oblasti Mandara a Matakam v severní Nigérii v počtu asi 150 tisíc (v roce 1984); druhá skupina obývá břehy jezera Čad a povodí řek Chari a Logone (Čad'ané, Kariové, Kotokové, Sudumové aj.); třetí, nejznámější skupinou jsou

Mandarové (asi 150 tisíc; 1984), Musgové (asi 50 tisíc; 1984) a další. Většina čadohamitských etnik byla ovlivněna Fulby, Hausy a také súdánskými etniky v severní Nigérii. Největší skupinu tvoří Hausové v Nigérii, Nigeru a zčásti též v Kamerunu, v Čadu, v Beninu, Togu, Ghaně, Burkina Faso a v severní části Pobřeží slonoviny; hauštinou hovoří celkem asi 40 milionů lidí (v roce 2007).

etnika, galská, Galové.

Galové (Keltové) (též Galaciové, řecky: *Galates*, latinsky: *Galli*), indoevropské etnikum, původně žijící mezi dnešními Čechami a severovýchodní Francií, kde pod vlivem antického světa vytvářelo svébytnou laténskou kulturu. Od 6. a 5. století př. n. l. začíná mohutná keltská expanze: Keltové nejprve ovládli celé území Francie (Gallia) a Španělska, pronikli na Britské ostrovy, do severní Itálie (Gallia Cisalpina), ovládli střední Evropu a dostali se až na Balkánský poloostrov a do Malé Asie (Galatie). Šířili kulturní a technologické vymoženosti (stavba oppid, hrnčířský kruh, kruhový mlýnek, vůz, ražba mincí aj.) a stali se etnickým substrátem řady národů. Na území pozdějších českých zemí sídlili Bójové; podle jejich jména latinsky píšící kronikáři dali krajině jméno – *Boiohaemum*.

V keltském výtvarném umění převládá umělecké řemeslo, monumentální artefakty jsou nepočetné a v případě zpodobení lidských postav značně stylizované. O vzhledu a chování Keltů však vypovídají antické písemné a umělecké prameny: například vrcholná helénistická sochařská díla z 2. století př. n. l. *Gal zabíjející na útěku svou manželku i sebe* (kde manželská dvojice dává přednost dobrovolné smrti před zajetím) nebo *Umírající Gal*.

galština, vymřelý keltský jazyk užívaný ve starověku v Galii.

etnika, germánská, Germáni.

Germáni, společný název pro starověká indoevropská etnika sídlící ve starověké Germánii, tj. na území mezi Severním (v antice Germánským) mořem, Rýnem, Dunajem, Labem a Vislou včetně jihu Skandinávského poloostrova a hovořící pragermánštinou. Označení pro Germány pochází od Keltů, kteří v území, kam Germáni postupně od 4. století př. n. l. přicházeli ze severu, již delší dobu žili usedlým životem, věnovali se hospodaření a měli diferenciovaná řemesla. Nově příchozí Germány tedy chápali jako přírodní lidi žijící toulavým způsobem v lesích a živících se lovem a rybolovem. Antický svět s nimi poprvé přišel do styku během výpravy Pýthea z Massálie, který roku 345 př. n. l. podnikl cestu k jantarovému pobřeží severní Evropy. Poté, co se usadili a začali se věnovat zemědělství, rozdělili se Germáni do tří velkých skupin: *severní* (Kimbrové, Herulové, Teutoni), *východní* (Burgundové, Gótové, Rugiové, Vandalové) a *západní* (Cheruskové, Suebové). Nejvýznamnějším antickým pramenem týkajícím se Germánů a popisujícím jejich způsob

života je Tacitův spis *De origine et situ Germanorum* (O původu Germánů a jejich osídlení) z roku 98.

Ke kmenové diferenciaci Germánů docházelo od 2. století př. n. l., kdy začali postupně osídlovat severní části Německa a dostali se do styku s Římany a jinými etniky ve střední Evropě. Rychle si osvojili znalosti výroby a zpracování bronzu a později železa. První stěhování je zaznamenáno u kmenů Kimbrů a Teutonů kolem roku 120 př. n. l. Po nich to byli zejména Svévové, kteří se usídlili pod vedením Ariovista na horním Rýnu a dále v Galii. Batavové a další kmeny se usadili při ústí Rýna, Kvádové a Markomani směřovali do Čech a na Moravu atd. Při hranicích s Římem, na Dunaji a na Labi vznikly posléze silné kmenové svazy Cherusků (vůdce Arminius) a Markomanů (vůdce Marobud), ale brzy se rozpadly na jednotlivá etnika. K severním Germánům náleželi Islandané, Normané, vikingové ad.; k východním Germánům se počítali Burgundové, Gepidové, Gótové, Rugiové, Vandalové aj.; k západním patřili Anglové, Batavové, Frísové, Cheruskové, Ingveoni, Jutové, Sasové, Svévové ad.

Nejznámější ze západních Germánů jsou Frankové; formovali se teprve ve 3. století n. l. sloučením několika významnějších germánských kmenů, podobně jako Alemani, Bavoři a další etnika v průběhu 1. tisíciletí. Frankové však dali hlavní podnět v 8. století k dalšímu sjednocování germánských kmenů a k počátečnímu formování německé pospolitosti a posléze národa.

Germánského původu jsou a germánskými jazyky hovoří dnes Němci, Nizozemci, Rakušané, Vlámové, částečně Angličané, Dánové, Islandané, Norové, Švédové a Švýcaři.

Germánie (latinsky: *Germānia*), historická oblast obývaná ve starověku Germány, ohraničená Dunajem, Rýnem, Severním mořem, Baltem a Vislou. Římské jednotky zde operovaly již v dobách Caesara; za vlády Augusta byly budovány první tábory a opevněné hranice na Rýnu. Římanům se nikdy nepodařilo učinit z Germánie provincii. Stejně nazvané římské provincie (Germania Superior a Germania Inferior) ležely na levém břehu Rýna.

etnika, indiánská, indiáni.

indiáni (amerindové), veškeré autochtonní obyvatelstvo obou Amerik s výjimkou Eskymáků a Aleutů; celkem asi 30 milionů osob, většinou v zemích Jižní a Střední Ameriky, v USA asi 2,7 milionu osob (cenzus z roku 2003), v Kanadě asi 300 tisíc. Jsou asijského mongoloidního původu. Antropologicky žlutohnědé plemeno: žlutohnědá pleť, rovné, černé, tuhé vlasy, tmavé oči, slabé tělesné ochlupení, vystupující lící kosti, v chrupu horní čelisti lopatkovité druhé řezáky. U dětí je častý epikanthus, u některých indiánů promínuje nos. Z antropologického hlediska se indiáni dělí na skupiny: a) severoamerická (vysokorostlé

podplemeno atlantské a nižší tichomořské); b) středoamerická (nízkorostlá plemena); c) jihoamerická (malá výška těla; dělena na podplemeno paleoamerické a vlastní jihoamerické); d) patagonská (vysoký vzrůst).

Začali osidlovat Ameriku nejpozději před 15 000–13 000 lety přes Beringův průliv (dnešní úžina Beringie vytvářela ve studených obdobích pleistocénu periodicky jakýsi suchozemský most umožňující zvířatům i lidem pronikat dále na východ), Aljašku a Aleutské ostrovy, podél pacifického pobřeží Severní Ameriky se dostali až do nejjihnějších částí Jižní Ameriky (Američané, první).

Název indiáni, který chybně vznikl ze španělského slova *Indios* („Ind“, obyvatel Indie), rozšířili po objevení Ameriky Španělé, kteří se domnívali, že připluli do Indie. Jméno se natolik vžilo, že správné označení amerindové se ještě neujalo ani ve vědecké literatuře.

Vznikl však samostatný vědní obor – amerikanistika, zabývající se rovněž otázkami etnogeneze původního obyvatelstva a kulturním a společenským vývojem indiánů. Do začátku evropské kolonizace Ameriky žili indiáni na úrovni rodové a kmenové struktury, s výjimkou Mayů, Aztéků, Inků a dalších etnik, kteří dosáhli vyššího stadia a vytvořili společnosti tzv. vysokých kultur ve Střední a Jižní Americe (civilizace předkolumbovské Ameriky). Indiáni hovořili více než 2 tisíce různých jazyků, které lze zařadit do více než 120 jazykových rodin. Většina indiánských společností v Severní Americe žila na úrovni lovců, sběračů a rybářů, pouze Pueblané a Irokézové se stali usedlými zemědělci a někteří Préríjní indiáni v průběhu 16. a 17. století přešli k chovu koní (Apačové, Komančové ad.). V Severní Americe byli v 19. a 20. století indiáni přesídleni do přírodních rezervací, nebo se zcela asimilovali s bělošským a černošským obyvatelstvem USA a Kanady.

Etnické a jazykové rozdělení severoamerických indiánů zaznamenalo ve 20. století četné změny, které byly způsobeny jednak zánikem mnoha malých etnik a jazykových dialektů, ale také v důsledku akulturačního procesu, který vedl k vytváření větších etnických a jazykových celků (například Harold E. Driver v roce 1961 rozlišuje 17 jazykových skupin, v současných učebnicích však jich je uváděno ještě méně). Nejvýraznějšími znaky sociálního a kulturního vývoje indiánů je přechod četných společenství z původního lovecko-sběračského způsobu života k osvojení zemědělství. Tento proces probíhal od poloviny 1. tisíciletí v Severní Americe od jihu a v Jižní Americe od severu a vedl posléze k vytvoření vysokých kultur v oblasti Mezoameriky a andské oblasti v Jižní Americe. Ve Střední Americe vznikly záhy vyspělé zemědělské kultury a raně třídní společnosti (Aztécká říše, Mayská říše aj.). Tyto společnosti dospěly až k objevu zpracování kovů, k vytvoření kalendáře a písma, k vybudování svěbytné architektury a umění, k stavbě důmyslných systémů zavlažování aj. Po

příchodu Španělů byla většina středoamerických indiánů vyhubena. V současné době zde žijí převážně jen míšenci (kreolové, mesticové, zambové ad.). V Jižní Americe se většina indiánů tropů a subtropů věnovala kopaničářskému zemědělství, doplňovanému lovem, sběrem a rybolovem (Araukáni, Aruakové, Tupíové ad.). Horští indiáni (Inkové, Kečuové aj.) vytvořili, podobně jako Mayové a Aztékové, přísně stratifikovanou společnost v incké říši; ostatní menší skupiny, zejména v jižní části Jižní Ameriky (v Patagonii a v Ohňové zemi) zůstaly na úrovni nomádských lovců a sběračů.

V Jižní Americe tvoří indiáni dosud většinu obyvatelstva některých států, jako například v Bolívii, Brazílii, Ekvádoru, Kolumbii, Paraguayi a v Peru (včetně míšenců). Kromě toho jsou některé indiánské jazyky úředními jazyky vedle španělštiny: kečuština v Bolívii, Ekvádoru a Peru, guaraníština v Paraguayi aj.

Etnickou hranicí mezi severoamerickými a jihoamerickými indiány je východní hranice Guatemaly. Indiáni Střední Ameriky (v užším smyslu v oblasti Hondurasu, Salvadoru, Nikaraguy, Kostariky a Panamy) patří spolu s indiány ostrovní části Střední Ameriky k jihoamerickým etnikům. Následující dělení odpovídá nejen geografickému, ale zejména jazykovému rozdělení podle hospodářsko-kulturních oblastí:

a) subarktická oblast – lesy a jižní okraj tundry obývané malými rodinnými skupinami kočovných lovců, rybářů a sběračů; kultura některých skupin ovlivněna kontaktem s Inuity (Etčaodinové, Kawčodinové, Tacanodinové);

b) severozápadní pobřeží – usedlí a polousedlí rybáři, lovci a sběrači, hierarchizovaná sociální organizace, vyspělá řemesla a umění (Haidové, Kwakiutlové, Tlingitové);

c) Kalifornie – malé, volně organizované skupiny kočovných a polousedlých lovců, rybářů a sběračů (Jokutové, Maiduové, Pomové, Yurokové);

d) severovýchod USA – podle převládajících geografických a klimatických podmínek buď kočovní lovci a rybáři; od 16.–17. století lov kožešin, což vedlo k rozkladu kmenové organizace na malé rodinné skupiny (Creeové, Naskapiové, Odžibvejové), nebo lovci a specializovaní sběrači tzv. indiánské rýže v oblasti Velkých jezer (Menominiové), či zemědělci, lovci a rybáři s vyspělou sociální a politickou organizací (Delavarové, Huróni, Irokézové);

e) jihovýchod USA – hierarchizované společenské zemědělství s raně státní organizací (Creekové, Čerokiové, Čoktové, Načezové);

f) prerie – kočovní lovci bizonů a sběrači, chovatelé koní organizovaní do menších skupin, které se scházely k výročním obřadům, společnému lovu nebo v případě války (Arapahové, Dakotové, Cheyenni, Komančové, Šošoni);

g) jihozápad USA – usedlí a polousedlí zemědělci, lovci a sběrači na různém stupni sociálního a politického vývoje (Apači, Navahové, Pueblané);

h) Antily – společenství zemědělců, rybářů a lovců, téměř vyhubeni po příchodu Španělů (Arawakové, Karibové, Sibonejové, Taínové);

ch) Střední Amerika a andská oblast – zemědělství s využitím umělého zavlažování, chov domácích zvířat, vyspělá řemesla, politická organizace od kmenů po státy (Aymarové, Aztékové, Čibčové, Kečuové, Mayové, Zapotékové);

i) tropická a pralesní Jižní Amerika – usedlí i polokočovní zemědělci, lovci, rybáři a sběrači, kmenová společenství tvořená jednou nebo více vesnicemi (Arawakové, Guaraníové, Karibové, Tupiové, Witótové, Záparové, Žéové);

j) jih Jižní Ameriky – skupiny zemědělských i kočovných lovců, sběračů a chovatelů koní (Araukáni, Čarúové, Tehuelčové);

k) Ohňová země – malé skupiny polousedlých lovců, rybářů a sběračů mořských měkkýšů (Alakalufové, Jahganové, Onové).

etnika, indická, Indové.

Indové (hindsky: Bháratové), souhrnný název pro četná etnika žijící v Indické republice na Indickém poloostrově a na souostrovích Andamany, Nikobary a Lakadivy (s výjimkou Šrí Lanky). Celkový počet dosahuje již více než 1,1 miliardy lidí. Z antropologického hlediska je lze rozdělit do čtyř hlavních typů: největší část patří do jižní větve europoidních populací, dále to jsou drávidské přechodné populace, australoidní větve ekvatoriálních populací a okrajově sem zasahuje sibiřská větve mongoloidních populací. Jazyková situace je podobná. Největší skupinu tvoří příslušníci indoevropské rodiny (Bengálci, Bihárci, Gudžarátci, Hindustánci, Maráthové, Rádžasthánci, Urijci ad.). Druhou nejpočetnější skupinou jsou příslušníci drávidské rodiny (Góndové, Kannadové, Tamilové, Telugové ad.). Méně zastoupeni jsou příslušníci jazykové skupiny munda (Mundové, Santálci ad.) a čínsko-tibetské rodiny (Šerpové, Tibetáné ad.).

Historický počátek indických národností a národů je všeobecně spojován se vznikem a rozvojem harappské kultury ve 3. tisíciletí př. n. 1. (civilizace, indická).

K zániku této původní indické kultury přispěly vpády Árijů (Indoárijců) ze severozápadní Asie, kteří se od poloviny 2. tisíciletí př. n. 1. stali nositeli dalšího vývoje kultury a společnosti (vznik véd a hinduismu). Indoárijské etnické skupiny se rozšířily do západní, severní a střední Indie, zatímco jižní část poloostrova zůstala osídlena původními Drávidy, nejtmaivšími europoidními etniky vůbec. Mezi oběma těmito velkými národnostními celky přežívaly mnohé další, většinou malé etnické skupiny tibetočínského, austroasijského a

negritského původu, z nichž většina byla asimilována do větších národnostních, národních a státních celků za vlády dynastie Maurjů, Guptovců, Mughalů aj. Rozkvět indických společností byl ještě několikrát narušen cizími invazemi a migracemi na Indický poloostrov: 519–518 př. n. l. vpádem Peršanů do západní Indie (Dareios I.), 327–325 př. n. l. tažením Alexandra Makedonského, začátkem 8. století vpády muslimů do západní Indie, v 13.–16. století útoky Mongolů a Tatarů ze severu ad. Zápas indických etnik za nezávislost začal intenzivně teprve v 18. století, kdy zahájili Britové koloniální expanzi (1757), pak následovaly války s Východoindickou společností a nakonec obsazení celé Indie Brity (1857). Národní boj Indů byl dovršen 26. 1. 1950 vyhlášením Indické republiky, která zahrnuje celkem 28 států a 9 teritorií pod správou ústřední vlády v Dillí.

etnika, íránská, etnika a etnické skupiny, které patří k íránské větvi indoevropských jazyků a národů a jsou historicky jednou z nejstarších skupin původních populací na území jihovýchodní Evropy, Přední a Malé Asie a Střední Asie; dnešní celkový počet asi 150–200 milionů lidí. Původní sídla íránských etnik sahala od Černomoří až po Střední Asii a na jihu až k Perskému zálivu. Severní hranice není přesně známa. Íránská etnika se dostala pravděpodobně až do Povolží, avšak byla záhy vytlačena zpět na jih od Kaspického moře – část se ještě před počátkem našeho letopočtu vrátila do oblastí Persie, část se usazovala v oblasti Střední Asie a Zakavkazska. V těchto dvou centrech jsou soustředěny dodnes.

Z historického hlediska se íránská etnika rozlišují takto: 1. starověká (od počátku 4. tisíciletí př. n. l. do 3. století př. n. l.) – Chazarové, Médové, Parthové, Peršané, Sarmati, Skythové, aj.; 2. středověká (od 3. století př. n. l. do 9. století n. l.) – Baktrové, Chorézmané, Sogdové, Tocharové aj.; 3. novověká (od 10. století n. l. dodnes) – Balúčové, Chazarové, Íránci, Jaghnóbcí, Kurdové, Osetové, Paštunové, Tádžikové, Talyšové, Tátové.

etnika, kavkazská (iberokavkazská etnika, častěji kavkazské etnické skupiny nebo Kavkazané, Caucasus), původní označení všech etnik a populací, které mají původ nebo žijí v oblasti Kavkazu a v Zakavkazsku, většinou již od konce pravěku. Jazykově patří do velké a početné rodiny iberokavkazských jazyků (odtud i název skupin) a představují autochtonní obyvatelstvo. U většiny z nich se zachovaly zbytky původní ekonomiky tzv. alpského typu (pastevectví a doplňkové zemědělství) a původní sociální a kulturní tradice (patriarchální rodinné vztahy, náboženské přežitky aj.). Ve starověku do života těchto etnik významně zasáhli indoevropští Arméni, kteří větší část obyvatelstva asimilovali a ovlivnili zejména svou vyspělou kulturou. Později měla na kavkazské populace vliv hlavně íránská etnika, předkové dnešních Kurdů, Osetů, Talyšů a Tátů. V období středověku se projevil vliv tureckých a turkických expanzí (osmanské říše aj.), a to hlavně na území Dagestánu, kde se natrvalo

usídlili předkové dnešních Balkarů, Karačajců, Kumyků, Nogajců a posléze Ázerbájdžánců. Až do konce 19. století byla většina kavkazských etnik značně izolována. Od počátku 20. století se začal uplatňovat vliv Rusů a Ukrajinců.

Z antropologického i etnografického hlediska zároveň oblast Kavkazu představuje jedno z nejstarších migračních center světa. Kavkaz zaujímá plochu asi jen osmkrát větší než Česká republika, ale vzniklo zde mnoho etnických skupin s velkým počtem odlišných jazyků: 18 z nich se konstitovalo jako spisovné a literární jazyky teprve ve 20. století, ale většina jich existuje po tisíciletí. Oblast Kavkazu a Příkavkazí je navíc považována za jednu z hlavních oblastí vzniku bílé neboli kavkazské rasy – z ní jsou odvozovány všechny bělošské populace a etnické skupiny na světě. Ve skutečnosti je areál vzniku europoidní neboli bílé rasy mnohem rozsáhlejší, ale oblasti Kavkazu v něm nesporně měly významnou roli a přispěly k zformování nejstarších bělošských etnik a jazyků. V současné době patří kavkazské obyvatelstvo k 50 národům a etnickým skupinám, z nichž jsou nejvýznamnější Abcházové, Adygejci, Ázerbájdžánci, Balkaři, Čerkesové, Dagestánci, Gruzíni, Kabardinci, Kurdové, Lezginci, Osetové, Svanové.

etnika, malajská (Melayu), etnika v tzv. Australasii zahrnující obyvatele v jihovýchodní části Asie, zejména na jihu Malajského poloostrova a na přilehlých ostrovech, které se rozkládají mezi jihovýchodní Asií a Novou Guineou (Irianem), s výjimkou Filipín a některých částí ostrova Borneo a Timor. Dělí se na skupiny etnik Velkých Sund, Malých Sund ad. Malajská etnika představují jedny z nejstarších etnik na světě: na jejich území probíhal proces antropogeneze mongoloidních populací a formování nejstarších etnických skupin (Indonésané, Malajci aj.). Příslušníci těchto etnik hovoří různými jazyky malajského, zejména austronéského původu, především malajštinou. Některé z nich se vyvinuly v národy, větší část existuje jako drobná společenství. (Viz též etnika, austroasijská, etnika, austronéská.)

etnika Malé Asie, starověká etnika v oblasti Malé Asie; mezi nimi vynikali zejména Frýgové, Chetitě, Luvijci, Lýdové, Lýkijci, Mitannci, Palajci, Trójané a další. Patřili k různým etnickým seskupením a byli též různého etnického původu. V současné době žijí na území Malé Asie především Turci, zatímco většina původních starověkých etnik zanikla, a to včetně malých tzv. mořských národů.

etnika, mandská (Mande), černošské populace súdánského původu, patří k nim etnické skupiny Mandingů, Mande-tan a Mande-fu v oblastech západního Súdánu ve východní Africe. Jednotný jazyk i společné území se v období středověku diferencovalo do tří velkých seskupení: Mandingové na západním okraji této oblasti (Kasonkové, Sarakolové, západní

Mandingové ad.); skupina Mande-tan ve středních částech západního Súdánu (Bambarové, Diulové, Somonové, Sorkové aj.); skupina Mande-fu, nazývaná též jižní skupina Mandů (Danové, Kissijové, Kpellové, Kurankové ad.). Jejich počet je odhadován na 10–20 milionů. Mandská etnika byla v minulosti rozdělena nově příchozími skupinami, zvláště voltajskými etniky, a jsou na jihu ohraničena pobřežními skupinami a na severu stepními pastevcí a nomády různých skupin. Hlavním způsobem jejich obživy je zemědělství a tradiční lov a rybolov.

etnika, mongolská, v současné době Mongolové v Mongolsku, Burjati a Kalmykové v Ruské federaci a řada dalších menších mongolských etnik na území Číny aj. Pravlastí mongolských populací bylo území dnešního Mongolska, severní Číny a přilehlých rovin, kde od 3. století př. n. l. kočovaly početné kmenové svazy Hunů zvaných Sien-pi, Mongolů zvaných Tung-chu, vlastních Mongolů (Meng-ku) a Žuan-žuanů, předchůdců Avarů. Od 6. století n. l. se stále silněji projevoval vliv a posléze nadvláda starotureckých etnik, která přicházela ze západní Asie: Turci, Ujguři, staří Kyrgyzové a nakonec i Tataři (Tcha-tcha). Jejich vliv nakonec převládl a vedl k označování všech mongolských etnik za tatarská. V 10. století se uplatnil též vliv Číny z jihu (Kitani), který znamenal rozšíření říše Liao o území Mongolska. Ve 13. století však Mongolové znovu sjednotili své impérium, které sahalo od břehů Japonska, Vietnamu a Číny až po Evropu. Sami Mongolové zde byli jen vládnoucí složkou, většinu vojska a úřednictva tvořili příslušníci turkických a jiných etnik. Mezi nimi se po rozpadu impéria uplatnili zejména Tataři, z mongolských etnik pak Burjati, Kalmyci a vlastní Mongolové, kteří dnes tvoří hlavní složku obyvatelstva v Mongolsku a v severní Číně. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.)

etnika, monkhmerská (Mon-Khmer), společné označení několika indočínských etnických skupin a populací, které žijí na Malajském poloostrově a tvoří zde poměrně jednotné celky (jazykově, etnicky i kulturně). Do těchto monkhmerských skupin náleží Jaové, Khmerové, Monové, Palaungové, Riangové a zejména Thajci a Barmánci, kteří tvoří hlavní obyvatelstvo Thajska, Barmy (dnes Myanmarský svaz), Laosu a Kambodže a národnostní menšiny též ve Vietnamu a Malajsijské federaci.

etnika, mundská (Mundové, odvozováno od sanskrtského *munda*, „hlava, stařešina“; podle kmene Kólů bývají často označováni jako kólská skupina či Kóláriové), skupina kmenových etnik obývajících severovýchodní část indického subkontinentu; jsou považována za zbytky původního předárijského a zřejmě i předdrávidského osídlení (zhruba 9 milionů). Vykazují četné archaické rysy v tělesné stavbě, blízké veddoidním a negritským populacím Indomelanidů. Název Mundové se původně vztahoval na jediné etnikum, byl však přenesen

na celou skupinu příbuzných etnických skupin. Mundské (kóláriské) jazyky náležejí do austroasijské jazykové rodiny. Podle genetické příbuznosti s monkhmerskými jazyky lze předpokládat, že Mundové pocházejí z jihovýchodní Asie a po příchodu na indický subkontinent osídlili značnou část dolního povodí Gangy. Je pravděpodobné, že i dnešní drávidská etnika jako Góndové, Oráonci a další mají mundský původ, ale později byla asimilována Drávidy. Také Bhílové ve střední Indii vykazují podobné souvislosti. Dnes jsou Mundové soustředěni hlavně na náhorní plošinu Čhótá Nágpur a jejím okolí (svazové státy Džhárkhand, Urísa, východní Madhjadpradéš, Západní Bengálsko), izolovanou skupinu tvoří kmen Kúrkú (kolem 300 000 příslušníků) na jihozápadě Madhjadpradéše a v severní Maháráštre. Největší a nejrozvinutější mundské etnikum tvoří Santálci (asi 57% všech Mundů); santálština patří mezi jazyky severní khérváarské skupiny, jimiž hovoří též více než milionová kmenová populace Mundáriů a skupina příbuzných etnik hovořících mundskými dialekty (*mundáři*), pro která se v literatuře ustálilo též hromadné označení Mundárióvé: vlastní Mundové (dříve nazývaní Kólové, přes půl milionu), Hóové (zvaní též Larká Kól, „bojovní Kólové“, kteří v letech 1831–1832 v Čhótá Nágpuru rozpoutali protibritské povstání; více než milion), Bhumidžové (asi 600 000), Bírhorové (asi 10 000) aj. Mezi mluvčími jižních dialektů jsou nejpočetnější Khariové (asi 300 000), Savarové, známí též jako Saórové či Sórové (asi 200 000), Gadabové (nutno odlišit od drávidských Gadabů; asi 50 000) či Džuangové (kolem 40 000), usídlení v Uríse, Ándhrapradéši a Tamilnádu.

Některé skupiny Mundů (například Bírhorové) si stále obstarávají obživu lovem a sběračstvím, další provozují polokočovné úhorové hospodářství, Bhumidžové, Hóové, Mundárióvé a Santálci se většinou stali usedlými zemědělci. V sociální organizaci se i u nejvyspělejších skupin projevují prvky rodové a kmenové organizace. Jako většina kmenových populací Mundové tradičně stojí mimo rámec hinduistické kastovní společnosti, v níž jsou většinou považováni za nejnižší skupinu (tzv. nedotknutelní). Pouze Bhumidžové, jejichž dynastie v 18. století vládla východoindickému knížectví Barábhúm, si činí nárok na postavení kšatrijů.

etnika, ňaská, přesněji ňaské etnické skupiny (Wanyassa), černošské populace ňaska (Malawi) a jižní Tanzanie, které jsou černošského bantuského původu a tvoří určité příbuzenství jazykové a etnické. Patří k nim například Makondové (Makonde), Makuové (Wamakua), Ngurové (Wanguru) a Yaové (Wayao). Žijí v severním Mosambiku a v jižní Tanzanii. Na jih od jezera ňasa jsou usazeni ňanjové (Manyanja), Čevové (Chewa), Sengové (Nsenga), Kundové (Achikunda), Tongové (Batonga) ad. Severně od jezera ňasa žije celá řada drobných etnik, mezi nimiž jsou známější Kandavirové, Kondové a Tumbukové. Vlastní

Ňasové hovoří Ňasky a tento jazyk je zároveň nejrozšířenější v celé oblasti jezera Ňasa. Počet obyvatel, kteří tímto jazykem a příbuznými dialekty hovoří, lze odhadnout na 5–6 milionů. Většina z nich jsou drobní zemědělci a chovatelé domácích zvířat, soustředění ve vesnicích nebo skupinách vesnic v republice Malawi.

etnika Oceánie, společné označení různých příbuzných etnik, obývajících ostrovy Oceánie. Dělí se podle geografického rozmístění na Melanésany, Mikronésany a Polynésany. Společný austronéský původ je diferencován geograficky a podle způsobu míšení, případně podle původu jednotlivých skupin. V Oceánii předpokládají antropologové vymřelé predaustronéské skupiny, které se dostaly na některé blízké ostrovy v období pravěku, kdy ještě existoval pevninský most spojující jihovýchodní Asii s Indonésií a Novou Guineou, případně s dalšími ostrovy Melanésie. Další migrace do Oceánie se uskutečňovaly v období mezi 3500 př. n. l. do počátku 2. tisíciletí n. l. po moři (osídlení Mikronésie a Polynésie).

Etnika Oceánie se dělí podle jazyků na: a) polynéské (z nich jsou nejvýznamnější Havajané, Maoři, Samojsci, Tahit'ané aj.); b) melanéské, které jsou reprezentovány Novokaledonci, Papuánci, Šalomouňany aj.; c) mikronéské (Guamci, Kiribaťané, Naurujci).

Kromě původních etnik žijí v Oceánii větší i menší skupiny přistěhovalých Američanů, Číňanů, Evropanů, Indů, Japonců, Javánců, Vietnamců aj. Tito přistěhovalci na některých ostrovech převyšují počet původního obyvatelstva (Havajské ostrovy, Nový Zéland aj.). V současné době patří mezi oceánské populace obyvatelé nových nezávislých území a ostrovů, které vznikly v uplynulých letech, případně desetiletích; jsou to například obyvatelé států, kondominíí a teritorií: Cookovy ostrovy, Fidži, Kiribati, Nauru, Nová Kaledonie, Nové Hebridy, Šalomounovy ostrovy, Tahiti, Tonga, Tuvalu, Vanuatu, Velikonoční ostrov, Wallisovy a Futunské ostrovy, Západní Samoa ad. Většina z nich teprve utváří svoje národní společenství a usiluje o zformování vlastního jazyka a názvosloví, včetně označení etnika.

etnika, orientální (doslova „východní národy“), etnika žijící na východ od Evropy; tohoto pojmu se užívá v širším slova smyslu než pouze etnologickém (orientální jazyky, literatura, umění apod., též vědní obor – orientalistika). Z etnografického hlediska jde o populace nejen asijské, ale také africké, oceánské, případně o jejich menšiny v Evropě (Turci aj).

etnika, paleoasijská, skupiny, paleoasijské.

etnika, pamírská, etnika žijící v oblasti Pamíru, „střechy světa“, rozsáhlého horského uzlu ve Střední Asii v pohraničí Ruské federace, Číny a Afghánistánu. Jsou to většinou zbytky etnik různého původu, které zde v malém počtu přežívají po staletí. Patří k nim například Tocharové.

etnika, papuánská, podle jazykového dělení samostatné skupiny, dříve považované za hlavní součást melanéských etnik. Zahrnují asi 700 etnik na území především Nové Guineje (vnitrozemí) a některých blízkých ostrovů, například Bismarckova souostroví, částečně Šalomounových ostrovů. Východní hranici rozšíření tvoří ostrov Santa Cruz v Melanésii, západní hranici indonéský ostrov Timor; celkový počet je asi 4 miliony osob.

etnika, románská, Románi.

Románi (z francouzštiny: *Romain*, „Říman“), etnika románského původu nebo zcela romanizovaná etnika, tj. hovořící románskými indoevropskými jazyky; ve starověku především Římané, dále obyvatelé starověké Galie, v současné době Francouzi, Italové, Portugalci, Rétorománi, Rumuni, Španělé, část Švýcarů aj.

etnika, samodijská (Same-jene, „země Sámů“), etnika hovořící samodijskými jazyky z uralské jazykové rodiny; patří sem zejména Enci, Něnci, Nganasanové a Selkupové.

etnika, semibantuská, Bantuové.

Bantuové (etnika, bantuská), kolem 400 etnických skupin černošského obyvatelstva ve střední, východní a jižní Africe, jejichž společným znakem jsou původní bantuské jazyky a společný etnický původ. Jejich celkový počet se blížil 200 milionům (v roce 1984). Bantuské jazyky tvoří podskupiny nigerokonžské jazykové rodiny a ve dvou skupinách (severní a centrální) se dělí do šestnácti zón (A až S).

Počátky Bantuů spadají do období před 8–10 tisíci lety, kdy započala jejich migrace na africkém kontinentě. Vytvořili velká migrační centra, nejprve v Nigerijské pánvi (Adamaua), později v Katangské pánvi a jinde. Odtud se zvolna šířili do ostatních částí jižní poloviny kontinentu. V průběhu etnogeneze se Bantuové diferencovali na pět odlišných skupin: severní, střední, východní, jihozápadní a jihovýchodní Bantuy. Severní Bantuové osídlili oblasti tropických rovníkových pralesů a podrobili si zde původní trpasličí populace Pygmejů, poté se rozčlenili na mnoho malých etnik tropických zemědělců a lovců; patří k nim dosud Dualové, Kotové, Mongové, Pangwové, Tekové žijící v Gabunu, Kamerunu a Kongu. K středním Bantuům náleží obyvatelstvo severní Angoly, Konga, Zambie, Zimbabwe, Malawi a severní části Mosambiku. Jsou typičtí obyvatelé vlhkých stepí a savan, živí se kopaničářským zemědělstvím a chovem skotu. Řada jejich etnik vytvořila na počátku 15. století významné státní celky: říši Kongo, Monomotapa, Loango, které se vyznačovaly zejména úřednickou a vládní hierarchií, centralizovanou královskou mocí, výjimečným postavením a rolí žen (zvláště úloha královny-matky, rodová posloupnost podle sester aj.). Pod vlivem Portugalců některé celky přijaly křesťanství (Kongo). K středním Bantuům patří hlavně Lubové, Lundové, Kongové, Kubové ad. Východní Bantuové si jako zemědělci osvojili nejprve chov

skotu od svých nilotských (Niloti) a kúšitských (Kúšité) sousedů a postupně osídlili náhorní plošiny suchých stepí ve východní Africe. Výjimečného postavení mezi nimi dosáhli zejména Svahilci, kteří byli také nejvíce ovlivňováni arabskými přistěhovalci na pobřeží. Svahilci nakonec převládli nad ostatními etniky jak početně, tak i jazykově; dorozumívacím jazykem ve většině zemí východní Afriky se stala svahilština, která nahradila dřívější uměle zavedenou angličtinu. Kromě Svahilců patří k východním Bantuům četné populace v Tanzanii, Ugandě, Keni, Rwandě a Burundi. Jihozápadní Bantuové žijí v oblastech jižní Angoly, Namibie, Zambie a Botswany. Jsou to hlavně skupiny Ambů, Hererů, Ilů-Tongů ad., které se specializovaly většinou na chov dlouhorožého skotu a zemědělství v podmínkách stepí a savan. Tyto skupiny se vyznačují celou řadou vzájemně odlišných a specifických zvláštností kulturních, společenských a historických. Jihovýchodní Bantuové, žijící v počtu kolem 35 milionů na území Jihoafrické republiky, Zimbabwe, Malawi a Mosambiku, patří v současné době k politicky a společensky nejvýznamnějším etnikům. K jihovýchodním Bantuům patří Basutové, Kafrové, Ngoniové Tongové, Tswanové, Zulové ad. Ještě před evropskou kolonizací jižní Afriky si podrobili Khoiny a Sany a sami vytvořili významné státní celky, z nichž některé odolávaly Angličanům a Búrům ještě v 2. polovině 19. století (povstání Zulů).

Přes mnohačetnou etnickou diferenciaci si jednotlivé bantuské skupiny zachovaly relativní jazykovou jednotu a také jejich somatický typ zůstal zachován a je definován jako bantuský, případně bantoidní typ; vyznačuje se zejména širokým nosem a ústy, oblým čelem a velmi tmavou pletí, tmavě hnědou barvou očí a vlasů, střední postavou aj.

etnika, semitohamitská, společný název pro etnika semitského a hamitského původu, semitohamitské jazyky nebo jazykové a etnické skupiny Semitů a Hamitů, žijící v oblastech jihozápadní Asie, severovýchodní a severní Afriky. Dělí se celkem na pět skupin, z nichž největší a nejpočetnější je semitská a zahrnuje současné i vyhynulé skupiny; celkový počet dosahoval v 70. letech 20. století 240 milionů lidí: z toho připadalo na semitské populace asi 185 milionů lidí, na berberské asi 12 milionů, kúšitské asi 20 milionů a čadohamitské přibližně 25 milionů lidí. Dělení na hamitské jazyky bylo od počátku nepřesné, neboť zahrnovalo kromě berberských a čadohamitských jazyků také starou egyptštinu, koptštinu, hauské a kúšitské jazyky, které se navzájem výrazně odlišují, stejně tak jako příslušné etnické skupiny Berberů, Hausů a Kúšitů. Ze zaniklých etnik patřili do této skupiny zejména starověcí Akkadové, Amorité, Aramejci, Asyřané, Babyloňané, Egyptané, Féničané, Hebrejci, Kanaanejci, Koptové, starověcí Palestinci, Punové, Syřané, Ugartové a další etnika. Zvláštní podskupinu tvoří Etiopané a jejich příbuzní: Amharové, Guragové, Hararové, Tigraňové, Tigrejci a další. Stejně tak představují zvláštní semito-hamitskou podskupinu Kúšité (Bagové,

Iraguové, Mhugové, Oromové a další) a Berbeři (Guančové, Kabylové, Tuaregové). Dříve zcela samostatnou a izolovanou podskupinou byly čadohamitská etnika, ve skutečnosti populace, žijící v oblastech kolem Čadského jezera, které jsou většinou smíšeného euronegroidního původu, například Hausové, Mandarové aj. (Afroasiaté).

etnika, sibiřská, též malé národy Severu, Sibíře a Dálného východu (Sibiridé), populace obývající především asijskou část Ruské federace. Pod tímto pojmem jsou však chápána i etnika žijící v severních oblastech evropské části Ruska (Něnci a Saamové). Na základě sovětského konceptu tzv. „malých národů Severu“ bylo v polovině 20. let 20. století vyděleno z více než sta etnických skupin žijících na Sibíři 26 etnik, která se těšila vedle dalších sovětských národů (hlavně z důvodu propagandy) nadstandardní pozornosti a péči centra. Ta spočívala v poskytnutí politické autonomie a institucionalizované kultury (například školství).

V současnosti se v Ruské federaci pod tento pojem zahrnuje 40 původních malých národů. Jejich celkový počet je asi 200 tisíc; patří mezi ně (podle početnosti): Něnci, Evenkové, Chantové, Evenové, Čukčové, Nanajci, Korjaci, Mansové, Dolganové, Nivchové, Selkupové, Ulčové, Itelmeni, Udehejci, Saamové, Eskymáci sibiřští, Čuvanci, Nganasanové, Jukagirové, Ketové, Oročové, Tófové, Aleuti, Negidalcí, Enci, Orokové a další. (Viz též skupiny, paleoasijské.) (František Bahenský)

etnika, slovanská, Slované.

Slované, skupina etnik, jejichž jazyk se utvářel v sousedství Baltů a na okraji íránské jazykové skupiny nejspíš v oblasti od Zakarpatí až po řeku Dněpr (jazyky, slovanské). První nejisté zmínky se nacházejí v pozdních antických pramenech. Spolehlivě jsou doloženi od 6. století, kdy začali pronikat na západ a na jihozápad a dostali se na Balkánském poloostrově do kontaktu s byzantskou kulturou. Přes určitou nejednoznačnost soudobých pramenů se zdá, že pro tyto Slovary byl používán souhrnný název Veneti (Venedi). Pod stejným názvem byl ovšem znám i jeden ze tří spolehlivě doložených slovanských „kmenů“ či „kmenových svazů“, obývající přibližně oblast dnešního Polska. Jižně od nich žili Sklavini (Sklaveni), totožní s kulturou pražského typu (kultura Praha-Korčák), a v oblasti Dněstru a dolního Dunaje Antové (ztotožňování s peňkovskou kulturou), v roce 602 zničený Avary.

V průběhu expanze (6.–7. století) Slované obsadili území na západě až k linii vymezené ústím Labe, řekami Nábou (Bavorsko) a Enží (Rakousko) až po Istrii u Jaderského moře; na jihu až po Peloponnés, na východě téměř k Volze. V období expanze se slovanské etnikum skládalo z několika kmenů, které se zřejmě spojily ve svaz (Chorvati, Obodriti, Srbové); historicky jsou doloženy další názvy slovanských skupin (nelze vždy odlišit, zda se jedná o názvy kmenové, místní či mocenských útvarů, například Čechové, Moravané, Polané,

Radimiči, Severjané, Slovinci, Vislané, Vjatiči, Volyňané). Vznikem Avarské říše (568) bylo souvislé slovanské osídlení narušeno; byl zahájen pozvolný proces diferenciacce Slovanů na západní a jižní. V 7. století vznikla u západních Slovanů Sámova říše (kmenový svaz) a v 9. století Velká Morava, v 10. století český stát a Polsko, u jižních Slovanů v 9. století Chorvatsko a Srbsko. Východní Slované vytvořili Kyjevskou Rus. Pobaltští Slované a Polabští Slované nepřijali křesťanství, tvořili silné kmenové svazy (Lutici, Obodrité); byli zničeni a asimilováni během 11.–12. století. Nomádští Bulhaři byli slavinizováni v období od 8. do poloviny 10. století (první bulharské království).

Z jazykového hlediska se Slované dělí na východní (Bělorusové, Rusové, Ukrajinci, asi 200 milionů), západní (Češi, Lužičtí Srbové, Poláci, Slováci, asi 55 milionů) a jižní (Bulhaři, Černohorci, Chorvati, Makedonci, Slovinci, Srbové, asi 29 milionů). (Viz též Slované [na Moravě].)

Slované (na Moravě), vzhledem k tomu, že v první polovině 6. století n. l. bylo území dnešních Čech a Moravy osídleno Slovany, za jejichž potomky se považuje většina dnešních obyvatel tohoto území, zdá se, že od 6. století lze zde kontinuálně popsat vývoj společnosti a kultury. K osídlení Slovany došlo patrně ve dvou vlnách. První vlna vycházející z Malopolska obsadila část Moravy, ale i Čech a Slovenska počátkem 6. století. Jednalo se zřejmě o vojensky organizovanou akci, která narazila na germánské obyvatelstvo, především na Langobardy. Druhá vlna, rovněž vojensky organizovaných Slovanů, vyšla zřejmě z Karpatské kotliny na přelomu 6. a 7. století. Slovanské obyvatelstvo zaujalo postupně nejúrodnější území Moravy na březích velkých řek Dyje, Moravy a Svatky. Jejich sídliště sestávala z objektů postavených ze dřeva a hlíny s hliněnými nebo kamennými pecemi uvnitř. Hlavním zaměstnáním bylo zemědělství a chov dobytka, především hovězího, ale i prasat a ovcí nebo koz. Kůň sloužil především k jízdě. Podle charakteristického jednoduchého tvaru nádoby se hmotná kultura těchto Slovanů nazývá kulturou pražského typu. Pohřební ritus byl žárový s tím, že tělo zemřelého spálili na hranici a přepálené kosti uložili buď v nádobě, nebo v jamce. Nad hrobem navršili někdy mohylu s vnitřní konstrukcí.

Od poloviny 6. do sklonku 8. století představovali v Panonii nejvýznamnější politickou i vojenskou sílu Avari. V nějakém vztahu k avarskému kaganátu museli být i jihomoravští Slované. Na počátku 7. století, v souvislosti s protiavarským povstáním, vznikla i takzvaná Sámova říše (Sámův kmenový svaz), o jejímž centru se vedou diskuse. Vliv Avarů na jižní Moravě se projevuje především v bronzových ozdobách opasku, který byl atributem příslušníků vyšší společenské vrstvy. Zdá se také, že avarský pohřební ritus, při němž byla pohřbena nespálená lidská těla do země, se projevil i v postupném přejímání tohoto ritu

Slovany. Charakteristickým fenoménem, podle něhož má období od 6. do 13. století v archeologické terminologii i svoje jméno (doba, hradištní), jsou hradišiska, známá z celého území osídleného Slovanů. Hradišiska se stala centry hospodářského, správního i náboženského života osídlených území. Opevněna bývala mohutnými hradbami postavenými ze dřeva a hlíny chránícími plochu někdy menší než jeden hektar, ale někdy i větší než desítky hektarů.

Podstatnou změnu v poměrech středního Podunají znamenalo rozbití avarské moci za války, kterou vedl Karel Veliký v letech 788 až 796. V archeologickém materiálu se tato změna projevuje především v rozšíření sídelního území, protože právě od přelomu 8. a 9. století jsou osídlovány i břehy menších přítoků větších řek. Podle pohřebišť, na nichž se nacházejí ojedinělé hroby bojovníků se zbraněmi včetně mečů, se zdá, že organizaci tohoto procesu, který bychom mohli nazvat i kolonizací, vedli ozbrojení bojovníci. S členy svých rodin, ale i s lidmi v různém stupni závislosti, zakládali sídliště, obdělávali půdu a pásli dobytek. Byli však patrně vázáni vojenskou službou na mocenská centra. Po zničení avarské moci došlo také k proměně hmotné kultury projevující se ve zbraních i špercích.

Již počátkem 9. století existovalo na území tehdy osídlené Moravy Staromoravské knížectví, jemuž vládl Mojmir I. Kolem roku 830 došlo k připojení Nitranského knížectví, z něhož byl vyhnán Pribina se svým synem Kocelem. Spojením těchto územních celků vznikl státní útvar, pro nějž se dnes používá název Velká Morava. Dějiny Velké Moravy se vyvíjely ve stálé konfrontaci s franskou říší, jejímž přičiněním byl nastolen kníže Rostislav, svržený s přispěním stejné říše a nahrazený Svatoplukem. Již v první polovině 9. století přijali velkomoravští Slované křesťanství, jehož organizační struktura byla za byzantské misie (misie, cyrilometodějská) Konstantina a Metoděje od roku 863 reorganizována tak, aby se nestala součástí politického nátlaku franských panovníků. Konec Velkomoravské říše za Svatoplukova syna Mojmir II. není zcela jasný. Přispěli k němu nejen Maďaři, kteří se koncem 9. století usadili v Potisi, ale i vnitřní rozpad jednotné vlády. Zdá se tedy, že v 10. století mocenská centra na Moravě ještě dožívala.

O tom, kde bývalo sídlo velkomoravských knížat, která známe dokonce i jmény (Mojmir I., Rostislav, Svatopluk, Mojmir II.) se vede dlouhá léta diskuse. Každopádně dvě velkomoravská centra byla nejvýznamnější – „Valy“ u Mikulčic a aglomerace u Uherského Hradiště, ale vláda velkomoravského knížete jistě vyžadovala jeho častý pobyt na různých místech spravovaného území i na válečných výpravách. Kníže a jeho družina mohli pobývat i na lehce opevněných, nebo jen ohrazených dvorech, u nichž byl důraz položen na hospodářskou stránku. Jak takový dvůr s palácem, hospodářskými budovami i kostelem v 9. století vypadal, víme z archeologických výzkumů na Pohansku u Břeclavi.

Již v době, kdy Slované zaujímali území ve střední Evropě, byli vedeni vládci opírajícími se o vycvičenou družinu jízdních bojovníků. Charakteristická byla silná závislost těchto bojovníků na panovníkovi, který je vydržoval z dávek poddaného obyvatelstva a válečné kořisti. Dalším znakem těchto družin bylo soustředění do mocenských, většinou i opevněných, center. Hroby bojovníků na venkovských pohřebištích z 9. století nasvědčují tomu, že ozbrojení členové družin, organizující kolonizaci dosud neobydlených území podél menších vodotečí, bývali usazeni i mimo tato centra.

Od doby, kdy moravští Slované v první polovině 9. století přijali křesťanství, vstoupily církevní instituce výrazně do života lidí. Na hradech-hradiscích i na velmožských dvorech se budovaly kostely, většinou jediné zděné stavby v areálu, kolem nichž se pohřbívalo. Duchovenstvo vázané na kostely zajišťovalo bohoslužby, křtilo i pohřbívalo. Do náboženského života zasáhly i spory mezi duchovenstvem latinského obřadu a byzantskou misí vedenou Konstantinem a Metodějem. Zatím se stále vede diskuse o tom, kde bylo sídlo arcibiskupa Metoděje, přičemž okruh se zpravidla zužuje na dvě místa – „Valy“ u Mikulčic s velkou bazilikou a výšinu u Sadů poblíž Uherského Hradiště, kde se podařilo odkrýt komplex církevních staveb.

V době Velkomoravské říše pozorujeme koncentraci řemeslné a obchodní činnosti do určitých míst. Archeologické výzkumy ve Starém Městě u Uherského Hradiště přinesly celou řadu dokladů řemeslnické činnosti, ať již se jednalo o šperkařství, kovářství, sklářství nebo zpracování kostěných předmětů (umění, velkomoravské výtvarné). Podobně na Pohansku u Břeclavi se podařilo odkrýt celý řemeslnický areál tvořící jakési hospodářské zázemí velmožského dvorce. Základem řemeslnických odvětví zpracovávajících železo bylo hutnictví provozované v bateriích železářských pecí. Důležitou roli v ekonomickém životě hrály i trhy. Přestože z prostředí Velké Moravy známe jak byzantské, tak i franské a severoitalské mince, obchod probíhal ještě buď přímou směnou, nebo prostřednictvím předmincovních platebních prostředků, z nichž přicházejí v úvahu železné sekerkovité hřivny, zlaté plíšky a snad i šátečky.

Slované, Pobaltští, středověká skupina západoslovanských etnik, která osídlila v průběhu 5.–7. století jižní baltské pobřeží až po řeku Odru; nejznámější byli Pomořané, Raňané a Veleti. Rozkvět jejich společnosti v 8. a 9. století vedl k vytvoření řady obchodních středisek a přístavů. V 10. století utvořili kmenový svaz, který však byl v 11. století napaden Němci a Poláky dříve, než se mohl přetvořit ve státní celek. Dále na západ až k dolnímu toku Labe se usadili Polabští Slované. Obě společenství byla od 12. století násilně germanizována a na konci středověku zanikla.

Slované, Polabští (Polabané), středověká skupina slovanských populací užívající polabštinu, která se usadila při dolním toku Labe až po ústí Odry, kde navazovala na etnika Pobaltských Slovanů. V 6. a 7. století pronikli Polabští Slované až k úpatí Krušných hor. K jejich jižní větvi patřili Stodorané, k severní Lutici a Obodrité (včetně Dřevanů), kteří se pokusili v 10. a 11. století o vytvoření státního celku, a dále Lužičtí Srbové (Lužičané, Milčané, Srbové), z nichž se část zachovala dodnes na území Německa. Podobně jako Pobaltské Slované byli od 12. století násilně germanizováni; po ztrátě ostrova Rujany a po poněmčení klášterů, vládnoucích vrstev a obchodních středisek tyto poměrně velké etnické skupiny Slovanů zanikly.

Rozdělení na Polabské a Pobaltské Slovany je umělé, z etnogenetického hlediska byla obě uskupení stejného původu.

etnika, tibetobarmská, přesněji tibetobarmské etnické skupiny a jazyky – jedno z největších asijských seskupení a příbuzenství, které má své počátky v oblastech západní a jihozápadní Číny, Zadní Indie a Malajského poloostrova. Mezi tibetobarmskými etniky v historii vynikli zejména zaniklé Tanguti a novověcí Barmánci a Tibetané, tři etnika, která vytvořila významná centra umění a literatury, společenského a hospodářského rozvoje. Přes 50 milionů příslušníků tibetobarmských etnik hovoří dnes barmsky a tibetsky. Dalších několik milionů zástupců těchto etnik náleží ke skupinám Bodů, Kačjinů, Karenů, Kukičjinů, Lobů, Meů, Mosů, Nágů ad. Zvláštní postavení mezi nimi zaujímají himálajské jazykové a etnické skupiny, které jsou zároveň pojítkem mezi hlavní tibetobarmskou jazykovou rodinou a indoárijskými jazyky a etniky (například Gurkhové a Nevarové). Zbytky tzv. severoásámských populací (Daffa, Miri, Mišmi, Sulung aj.), které žijí v údolích mezi Bhútánem a Barmou (dnes Myanmarský svaz), jsou pravděpodobně mezičlánkem, spojujícím tibetobarmské jazykové skupiny se siamskočínskými a zejména tibetočínskými jazyky a etnickými skupinami. Z tohoto hlediska mají tibetobarmské jazyky a etnika významné centrální postavení v historickém vývoji těchto jazyků a etnik.

etnika, tibetočínská, ve skutečnosti tibetočínské jazykové skupiny, podle nichž se dělí a zařazují jednotlivé etnické skupiny, národnosti a národy v oblasti Číny, Tibetu a jihovýchodní Asie. Jde o nejrozšířenější a nejpočetněji zastoupené jazykové skupiny v Asii, jejichž vzájemná příbuznost je velmi různorodá, a v některých případech nebyla dosud prokázána. Rozlišují se na dvě relativně samostatné podskupiny: a) čínskothajské jazyky: čínština a její četné dialekty, čuangština, laoština, šanština, thajština (siamština) atd.; b) tibetobarmské jazyky: barmština, bhútánština (dzonk-kä), sikkimština, tibetština aj.

etnika, tunguzská, v širším smyslu tunguzské etnické skupiny – sibiřské populace, které patří do mandžusko-tunguzské větve altajské jazykové rodiny. Současné dělení podle historicko-geografických oblastí rozlišuje tato etnika: Evenkové, Evenové, Nanajci, Oročové, Orokové, Udehejci, Ulčové. Řada příbuzných skupin zanikla v průběhu posledních několika staletí. Tunguzská etnika se lišila od paleoasijských především znalostí železa a zemědělství. Většina z nich se však v severských oblastech nemohla věnovat zemědělství, a proto přecházela k loveckému způsobu života po vzoru svých severních sousedů Čukčů, Jakutů ad. Celkový počet Tunguzů se nyní odhaduje na více než 80 tisíc, z nichž přibližně 20 tisíc žije v Číně, asi 5 tisíc v Mongolsku a přes 55 tisíc na území Ruské federace.

etnika, turkická (dříve též turkotatarské národy, turecké národy, turkické národy, Turkotataři, Turci a Tataři), jedna z největších asijských jazykových a etnických skupin, rozšířená od jihovýchodní Evropy až po severovýchodní oblasti Sibíře. Jejich celkový počet se odhaduje dnes nejméně na 120 milionů. Jazykově náležejí k rodině altajských jazyků a také fyzicky představují většinou smíšené etnické typy, patrný je vliv Evropanů a mongolských etnik. Název *türk* („silní“) pochází z 6. století n. l., označení Tataři bylo původně názvem jednoho význačného mongolského kmene.

Etnogeneze jednotlivých etnik se datuje od počátku našeho letopočtu až do počátku 20. století; za nejstarší jsou považováni Avaři, Hunové, Karlukové, Kypčaci, Ujgurové, Uzové a další, patřící k starotureckým etnikům (psali runovým písmem, žili v kaganátech polokočovným způsobem života aj.). Po rozpadu staroturecké říše v 6. století n. l., sahající od Číny až po Černomoří, vznikaly menší kmenové svazy a později turkická etnika Bulharů, Chazarů, Kyrgyzů, Nogajců, Pečeněhů (Kumánů) a dalších. V průběhu 7.–15. století byly turkické populace silně ovlivněny mongolskými etniky (Zlatá horda aj.), ale také řadou indoevropských a jiných etnik. Většina původních turkických etnik byli nomádi a chovatelé dobytka, zejména koní, vytvářeli silné vojenské svazy, obranné i útočné, a jejich společenská organizace i způsob života jim umožňovaly dálkové přesuny a značnou pohyblivost mezi Evropou a Asií. Teprve v průběhu posledních několika století se většina turkických etnik usadila a vytvořila významná společenství v Asii.

V současné době se turkické skupiny dělí na čtyři velké podskupiny: a) sibiřská: Jakuti, Karagasové (Tófové), Sojdové, dále Altajci, Barabové, Chakasové; b) středoasijská: Karakalpakové, Kazaši, Korkozové, Turkmeni, Ujgurové, Uzbekové; c) volžskouralská: Baškirové, Čuvaši, Tataři; d) jihozápadní: Ázerbájdžánci, Gagauzové, krymští a kavkazští Tataři, Kumykové, Nogajci, Ogusové, Turci aj., kteří představují celou polovinu všech turkických národů.

etnika, turkotatarská, etnika, turkická.

etnika, ugrofinská, etnika a etnické skupiny pocházející z oblasti středního toku Volhy, jejích přítoků Kamy a Oky a přilehlé oblasti jižního Priuralí. Jejich šíření do severní, východní a střední Evropy spadá do období 3.–1. tisíciletí př. n. l. Postupně docházelo k jejich etnické a jazykové diferenciaci. K ugrofinským etnikům patří zejména Estonci, Finové, Chantové, Karelové, Komiové, Laponci, Maďaři, Mansové, Marijci, Mordvini, Udmurti.

etnika, uralská, uralské etnické skupiny, správně uralské jazyky – druhá nejpočetnější jazyková rodina (první je indoevropská) v Evropě; dělí se na jazyky ugrofinské a samodijské (etnika, ugrofinská, etnika, samodijská)

8. Jednotlivá etnika

Abadové (Ababdové, Habábišové, Habab), původní berberské (Berbeři) kočovné etnikum žijící v horské části mezi Rudým mořem a Nubií v jihovýchodním Egyptě; jsou podskupinou Bédžů, dnes jsou zcela arabizováni a věnují se zemědělství. Ještě v polovině 19. století tvořili společenství v počtu 40 tisíc osob; v současné době jsou zanikajícím etnikem.

Abázové (Abazin, vlastním jménem Abáza), etnikum kavkazského původu žijící převážně v ruských autonomních republikách Karačajevo-čerkeské a Adygejské; celkový počet asi 30 tisíc lidí. Abazinština patří do abcházsko-čerkeské větve kavkazské jazykové rodiny. Na dnešní území se přesunuli ve 14.–16. století od pobřeží Černého moře. Vyznávají islám (sunnité).

Abelamové, papuánské etnikum v Papui-Nové Guineji, žijící severně od středního toku Sepiku (asi 30 tisíc osob, odhad z roku 1972). Jazyk má řadu dialektů a patří do rodiny ndu. Abelamové jsou usedlí zemědělci; nemají náčelníky, nejvyšší autoritou jsou tzv. velcí muži, kteří organizují život společnosti.

Abchazové (Abcházci, Apsua), národ v Abcházii (autonomní republika Gruzie), menšina dále žijí především v Rusku (celkem více než 100 tisíc osob, odhad z roku 2000). Jejich jazyk náleží do abcházsko-čerkeské větve kavkazské jazykové rodiny (abcházština). V 8. století vytvořili feudální stát. Pod vlivem Byzance přijali křesťanství, od 15. století se šířil islám (sunnité). Od 19. století jsou součástí Ruska. Žijí v horských údolích a na jižních svazích Kavkazu, kde se věnují tradičnímu pastevectví a intenzivnímu zahradnímu zemědělství.

abcházština, severozápadní kavkazský jazyk užívaný v Abcházii (Abchazové) a Turecku.

Abinci (Abiharové, Abiuzové, též Abinští Tataři, Abahar), zaniklé kočovné etnikum Tatarů v oblasti západní Sibiře. Živili se chovem dobytka a rybnářstvím; odvozovali svůj název

od svých otců – abaharů. Poslední zmínky o jejich existenci pocházejí z konce 19. století z okolí Kuzněcka.

Abiponi (Abipón, Callagaic, Ecusgina), zaniklé etnikum jihoamerických indiánů z Gran Chaka při dolním toku La Platy a Paraguaye ve střední Argentině a v Uruguayi, které bylo v průběhu 19. století zdecimováno kolonizátory na pouhých 5 tisíc příslušníků. Ti později splynuli s okolním kreolským obyvatelstvem. Jazyk patřil do rodiny guajkurů.

Jezuitský misionář Martin Dobrizhoffer (1717–1791) mezi nimi žil po sedm let na konci 18. století a napsal o svém pobytu knihu *Historia de Abiponibus* (Historie Abiponů, Vídeň 1784), která byla později přeložena do angličtiny (*An Account of the Abipones* [Zpráva o Abiponech]).

Aboriginálové, Austrálci.

Aboriginové (latinsky: *Aborigīnes*), starověké etnikum indoevropského původu ve střední Itálii, které je pokládáno za předchůdce Latinů. Na začátku 1. tisíciletí př. n. l. je sjednotil uprchlík z rozvrácené Tróje Aineiás, latinsky Aeneas. Na základě sňatku s dcerou krále Latina Lavinií spojil společenství Aboriginů a Trójanů, a tak položil základy nové populace, pozdějšího etnika Latinů.

Absarokové, Vraní indiáni.

Ačarové, Adžarové.

Ačchangové (Achang, A-čchang), etnikum v jihozápadní provincii Jün-nan v Číně (celkem asi 29 tisíc osob). Jazyk patří do iské skupiny tibetsko-barmské větve čínsko-tibetské rodiny. První zprávy o tomto etniku v čínských pramenech pocházejí ze 14. století. Ačchangové se živí především zemědělstvím, významné je i umělecké řemeslo a zpracování kovů. Většina vyznává buddhismus, v méně dostupných oblastech se udržel animismus. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.)

Ačolové (Acholi, Gang, Shuli), černošské etnikum východoafrického původu žijící v oblasti severozápadní Ugandy a v Súdánu (podle cenzu v roce 1991 celkem asi 800 tisíc osob). Jsou blíže příbuzní s Šuly a Gandy. Etnogeneticky patří do skupiny nilotských etnik, která vznikala v oblastech horního toku Nilu před 8–10 tisíci lety na základě míšení původních černošských a nově přicházejících hamitosemitských populací. Živí se zemědělstvím. Základem společnosti je patrilokální párová nebo polygamní rodina; kromě rodové organizace se vyskytuje i členění na věkové stupně. Náboženství katolické, protestantské, v menší míře islám, udržuje se i animismus s prvky kultu předků a magie.

adygejšťina, severozápadní kavkazský jazyk užívaný v Adygejské oblasti a v Krasnodarském kraji Ruska (Adygové).

Adygové (Adygejci, Adyge, též západní Čerkesové):

1. Adygské národy (též Čerkesové), označení pro příbuzná etnika Kabard'anů, vlastních Adygů a Čerkesů (celkem asi 200 tisíc);

2. populace obývající Adygejskou autonomní republiku Ruské federace na severních svazích Kavkazu v počtu přibližně 108 tisíc příslušníků (cenzus z roku 2002); část žije také v Turecku. Adygejšтина patří do abcházsko-čerkeské větve kavkazské jazykové rodiny. Původní sídla měli na severozápadních svazích Kavkazu, v 19. století se stali součástí Ruska. Věřící jsou sunnitě, udržuje se i šamanismus.

Adžárové (Adžarci, Ačarové, vlastním jménem Ačareli), populace kavkazského původu, výrazná etnografická skupina Gruzínů. Žijí v počtu asi 180 tisíc (odhad z roku 1970) v gruzínské Adžarské autonomní republice, která leží při pobřeží Černého moře. Původně křesťanské obyvatelstvo bylo po připojení k turecké říši v druhé polovině 16. století islamizováno. Adžarové si však zachovali kulturní a etnické povědomí, ale po připojení jejich teritoria k Rusku v roce 1878 dochází k postupné asimilaci s Gruzíny. Věřící jsou většinou pravoslavní (63%) nebo sunnitě (30%).

Aequové (latinsky: *Aequi*), starověké sabelské společenství (Sabelové) sídlící v hornaté části severních Apenin již ve 2. tisíciletí př. n. l. Později se spojili s Italiky a obsadili další území ve střední Itálii. Roku 304 př. n. l. byli poraženi Římany a postupným splynutím s Římany přestali počátkem našeho letopočtu existovat jako samostatné etnikum. (Marie Pardyová)

Aetové, trpasličí původní obyvatelstvo některých horských vnitrozemských oblastí Filipín. Dialekty patří do indonéské větve malajsko-polynéské rodiny. Dnes představují pouze zbytky původních paleonegritských etnik, která jako první osídlovala nedaleké ostrovy jihovýchodní Asie a blízké ostrovy Oceánie. V etnografii a antropologii nazývají Negrité nebo negritský trpasličí typ (jejich tělesná výška nepřesahuje 150 cm, u žen dokonce jen 140 cm). V současné době jich žije původním způsobem lovecko-sběračského života asi 10 tisíc, do nichž nejsou započítány smíšené a pokročilejší skupiny aeto-filipínské (50 tisíc, odhad z roku 1967). Jsou lovci, rybáři a sběrači, postupně přecházejí k zemědělství; náboženství je animistické.

afar, afarština.

Afarové (Aferové, Danákilové, z latiny: *afēr*, „africký, Afričan“), etiopidní etnikum kúšitského původu, které dosud žije původním kočovným životem v Danákilské poušti při pobřeží Rudého moře v Etiopii a Džibuti. Jazyk patří do kúšitské větve afroasijské rodiny; jsou muslimové. Jejich počet byl v roce 2003 odhadován na necelých 500 tisíc. Společenství

se dělí na rody a na věkové stupně, do prvního věkového stupně mohou vstoupit až po iniciaci.

afarština (afar), kúšitský jazyk užívaný v severním pohraničí Etiopie a v Džibutsku (Afarové).

Afghánci (Afgánci, Afganistanci, Afghaní), souhrnné označení pro obyvatelstvo Afghánistánu. Původními obyvateli země byli indoevropští předchůdci Paštunů, kteří v současné době tvoří hlavní etnickou složku obyvatelstva země. První zmínky o Afgháncích jsou v sanskrtských textech v Indii z 6. století n. l. Ve starověku bylo území hornatého Afghánistánu ovládáno Peršany. V 7.–8. století si většinu území podrobili Arabové, ve 13. století pak Mongolové. V letech 1838–1919 probíhaly pokusy Velké Británie o kolonizaci země. Úspěšný odboj Afghánců však vedl k vyhlášení nezávislosti 19. 8. 1919. Od roku 1979 nastolen promoskevský režim držený u moci sovětskou armádou, která vedla těžké boje s protivládními mudžáhidy. Kvůli vzrůstajícímu mezinárodnímu tlaku a ztrátě asi 15 tisíc vojáků, zabitých mudžáhidy, se v roce 1989 Sovětský svaz z Afghánistánu stáhl. V letech 1996–2001 vládlo v zemi hnutí Talibán. Po jeho svržení koalicí vedenou USA probíhá pokus o nastolení demokracie v Afghánistánu.

V současné době žije v Afghánistánu asi 30 milionů obyvatel (odhad z roku 2005), z nichž největší počet připadá na původní etnické skupiny Paštunů (asi 42%); tyto skupiny jsou nyní označovány jako vlastní Afghánci. Kromě nich zde žijí Tádžikové (27%), Hazárové (9%), Uzbekové (9%), Ajmakové (4%) Turkmeni (3%), Balúčové (2%) a příslušníci dalších etnik (asi 5%) – jde celkem o asi 20 malých etnik. Úřední řečí v Afghánistánu je pašština a dále jazyk darí – darijština. Většinovým náboženstvím je islám (85% sunnité).

afghánština, pašština.

Afričané (z latiny: *afēr*, „africký“):

1. původní obyvatelstvo a etnické skupiny v Africe;
2. černošské obyvatelstvo žijící v Africe;
3. veškeré současné obyvatelstvo Afriky jako kontinentu; nejde tedy o etnikum, ale o souborné označení populací, etnik ap. na území afrického světadílu. (Jaroslav Malina)

Afridové (Afridi, Afrid), východoafghánské etnikum v počtu kolem 315 tisíc osob, které je asijského mongoloidního původu a představuje pravděpodobně zbytky předafghánského obyvatelstva. V současné době vytvářejí etnické a kulturní společenství v rámci afghánského etnika v pohraniční oblasti při pákistánských hranicích. Věřící jsou muslimové.

afrikaans, afrikánština.

Afrikánci (Afrikaner, Búrové, z holandského *boers*, „sedláci, zemědělci“), příslušníci jihoafrického národního společenství germánského původu, kteří jako potomci převážně holandských a z malé části i francouzských (hugenoti) emigrantů a kolonistů založili v jižní Africe v roce 1652 Kapskou kolonii. Holandská většina vytvořila společný jazyk, tzv. afrikánštinu (*afrikaans*), která je odvozena z holandštiny a do níž byla přijata též část anglických idiomů. Přes rozdílnost etnického složení vytvořili Afrikánci kompaktní a ukázněné společenství, které dokázalo dlouho úspěšně vzdorovat anglické přesile. Po ztrátě Kapska se přesunuli severněji a založili dva nové samostatné státy: Oranžský svobodný stát a Transvaal (1856). Po búrsko-anglické válce v letech 1899–1902 byly oba státy sjednoceny pod britskou správou v Jihoafrickou unii (1910) a později do samostatného federativního státu, Jihoafrické republiky (1961). V Jihoafrické republice (JAR) měli až do roku 1994 politická práva pouze obyvatelé evropského původu (politika apartheidu).

Dnes se používá termín Afrikánci pro obyvatele evropského původu hovořící afrikánštinou, kteří žijí v JAR (asi 2,5 milionu osob, 2001) a další asi 1 milion v sousedních zemích. Věřící jsou protestanti.

afrikánština (*afrikaans*), západogermánský jazyk, který vznikl z jazyka holandských kolonistů, jeden z úředních jazyků Jihoafrické republiky.

Afroasiaté, též Semitohamité (Hamité, Semité), velká jazyková a etnická rodina zahrnující všechny příbuzné etnické a jazykové skupiny, které pocházejí z Předního východu a z jihozápadní Asie. Původní označení Semitohamité bylo použito pro objasnění etnogeneze starých Berberů, Egyptanů, Libyjců a také Kúšitů, společností hovořících omotickými jazyky, čadohamitského obyvatelstva v Africe a zejména Semitů na Předním východě; tento termín se však neosvědčil a byl nahrazen geografickou terminologií Afroasiaté podle toho, že dnes tato etnika žijí jak na území Asie, tak v přilehlé části Afriky.

afroasijské jazyky, jazyky, afroasijské.

Agatyrsové (řecky: *Agathyrsói*), starověké skythské společenství íránského původu, které bylo usazeno v nejzápadnější části Skythie a proniklo spolu s ostatními Skythy do Evropy; jako etnikum zaniklo v polovině 1. tisíciletí n. l. v Karpatské kotlině.

Agauové (Agau, Agäw, Agow), původní obyvatelé provincie Gondar ve střední Etiopii, kterou v historických dobách ovládali Amharové; ti také Agauy asimilovali jako své příbuzné semitské etnikum. V současné době vykazují celkový počet asi 700 tisíc osob a někteří se pokládají za Amhary, tj. příslušníky etiopského národa (Etiopané). Jazyk patří do kúšitské větve afroasijské rodiny. Živí se především zemědělstvím a chovem skotu. Většinu tvoří křesťané, část muslimové a vyznavači judaismu.

Aghulové (Agulové, Aghul), kavkazské etnikum, obývající v počtu asi 28 tisíc (cenzus z roku 2002) jižní části Dagestánské republiky (Ruská federace) v Zakavkazsku. Agulština patří do lezginské skupiny dagestánských jazyků kavkazské rodiny. Etnicky jsou Agulové nejbližší Lezgincům. Tradičním zaměstnáním zůstává i dnes chov ovcí a domácí řemeslná výroba koberců.

Agilofingové (Agilofingo), starověké germánské etnikum, které je v historii známo již od 5. století př. n. l. Splynuli s Bavorsy v průběhu 1. tisíciletí n. l. Jedním z posledních představitelů byl vévoda Tassilo z dynastie Bavorů. Jejich počet byl odhadnut na 20 tisíc, ale po roce 900 n. l. nejsou o nich žádné další zprávy.

Agniové, Akanové.

Achajové:

1. V homérských eposech všichni „Řekové před Trójou“, tj. Řekové, kteří bojovali po boku Agamemnóna a Achillea proti Trójánům v trójské válce (13. století př. n. l.); rovněž označení používané většinou pro mykénské Řeky vůbec (1600–1200 př. n. l.). Jméno Achajů bývá někdy dáváno do souvislosti s krajinou Achchijava, o níž se zmiňují chetitské klínopisné prameny ze 14. století př. n. l., nebo s výrazem Aqiyavaša z egyptských nápisů, označujícím zámořské vojáky, kteří se zúčastnili tzv. libyjsko-egyptské války (asi 1225 př. n. l.)

Podle staršího názoru představovali Achajové druhou vlnu přistěhovalců do pevninského Řecka (v 16. století př. n. l.), která překryla starší obyvatelstvo iónské (od 20. století př. n. l.) a sama naopak byla přibližně ve 12. století př. n. l. překryta vlnou Dóřů (tzv. Kretschmerova třívlňová teorie).

Dnes se spíše soudí, že předkové Iónů stejně jako Aiolů byli jednou z větví relativně jednotného společenství mykénských Achajů. Z archeologických nálezů se usuzuje, že mykénští Řekové byli dobrými mořeplavci a obchodníky a jejich vliv zasahoval nejen celou Egeidu (Egeis), ale i středomořské oblasti daleko na západě. Nevytvořili jednotný stát typu orientálních despocií, nýbrž nezávislé palácové státy, soustředěné kolem královského paláce s podhradím, například Mykény a Pylos na Peloponnésu, Knóssos na Krétě aj. Hospodářské záznamy, vedené na nevypálených hliněných tabulkách ve slabičném lineárním písmu B, svědčí o vyspělém centralizovaném hospodářství. Mykénské Achaje připomínají různá toponyma, jako například Achajský mys na Kypru, Achajská tvrz na Rhodu nebo Achajský přístav v Tróadě. Především je však s jejich jménem spojen název krajiny Achaia Fthiótis v jihozápadní Thessalii a známější Achaia na severním Peloponnésu, která zřejmě tvořila okrajovou oblast mykénské civilizace. Po pádu mykénských center koncem 13. století př. n. l. se tam pravděpodobně uchýlila část mykénských Achajů z ostatních oblastí Peloponnésu;

2. Obyvatelé Achaje, přímořské krajiny na severním Peloponnésu, sousedící na jihu s Arkádií a na jihovýchodě s Élidou, doložení v 1. tisíciletí př. n. l. Ačkoliv převzali jméno po mykénských Achajích, jejich dialekt neobsahoval žádné mykénské substrátové prvky a patřil k řeckým dialektům dórské skupiny (zatímco mykénské řečtině byly nářečně nejbližší dialekty arkado-kyperské). Achajové založili četné kolonie v jižní Itálii (Krotón, Metapontion, Sybaris) a na Peloponnésu vytvořili kmenový svaz 12 měst (například Aigai, Farai, Patrai) se společným kultem Dia Homaria nebo Hamaria v městě Heliké. Další achajský spolek, tvořený federací rovnoprávných a autonomních řeckých obcí, vznikl ve 4. století př. n. l., ale většího významu dosáhl až po roce 280 př. n. l. Z této doby se dochovalo nejvíce dokladů o jejich jazyce v podobě tzv. achajské koiné. Po porážce Řeků v bitvě u Korintu (146 př. n. l.) zde Římané vytvořili provincii, nazvanou Achaia;

3. Západokavkazský národ na pobřeží Černého moře, o němž se zmiňuje Plinius a Strabón. Vzhledem k stejnému jménu s řeckými Achaji jim býval připisován řecký původ. Žili z pirátství a v 1. století př. n. l. byli podrobena Mithridatem VI., později se stali poddanými Bosporského království a v 5. století n. l. zmínky o nich mizí.

Achanové (Achani), uralští kozáci žijící do konce 19. století ve stepích při ústí řeky Uralu. Na počátku 20. století splynuli s ostatním obyvatelstvem v oblasti při Uralu. V Rusku byl podle nich nazván tradiční způsob rybolovu do proutěných vrší, který se udržuje a provádí dodnes.

Achéové (Ache, Axe), indiánské etnikum z východní Paraguaye. Mluví jazykem ze skupiny tupí. Achéové žili původním lovecko-sběračským způsobem života do let 1968–1972, kdy byli zotročeni a téměř vyhlazeni a jejich zbytky nahnány do rezervací. I po ukončení genocidy pokračuje odlesňování jejich původního území. Jejich počet se dnes pohybuje kolem 1,5 tisíce. Usídlení je matrilocální; rodina bývá párová, občas polygamní. Vyznávají tradiční animistické náboženství.

Antropologickým výzkumem Achéů se zabýval francouzský etnolog Pierre Clastres (1934–1977). Na výzkumu týkajícího se loveckých schopností Achéů spolupracovali čtyři američtí antropologové vedení Robertem Walkerem. Zaměřili se na změny loveckých dovedností v průběhu celého života jedince. Data byla u Achéů sbírána během devíti výprav v letech 1981 až 1982, dvanácti v letech 1997 až 1998 a pěti v roce 2000. Výsledky této studie podporují hypotézu, že obecně důležitým hlediskem úspěšného obstarání potravy je překvapivě pokročilejší věk lovce; tento fakt ovlivňuje úspěšnost lovu mnohem více než fyzické předpoklady lovce. Růst lovecké úspěšnosti je tedy spojen s dlouhou periodou učení se loveckým dovednostem a ty jsou nezávislé na fyzické zralosti. Tato studie je důležitá z

hlediska modelování možnosti evolučního vývoje schopností obstarávání potravy spojené s obecně dlouhou délkou života člověka a též s prodlouženou periodou dospívání jedince. (Viz též ekonomika, lovecko-sběračská.)

Aiolové (Aiólové, Aeolové, řecky: *Aioloí*), jedno ze tří hlavních starořeckých etnik (Aiolové, Iónové, Dórové), které mělo svá původní sídla ve středním Řecku, Boiótii a Thesálii. Na konci 2. a na počátku 1. tisíciletí př. n. l. byla část Aiolů vytlačena Dóry do horských oblastí a větší část osídlila severozápadní pobřeží Malé Asie a přilehlé severořecké ostrovy (Lesbos aj.). Oslabené kmeny Aiolů vytvořily svazek dvanácti aiolských osad (Aiolie). Byli spolutvůrci mykénské kultury, později však jejich politický, hospodářský a kulturní význam zdaleka nedosahoval úspěchů Dóřů a Iónů, s výjimkou aiolské monodické poezie (aiolští básníci archaického období Sapphó a Alkáios vytvořili originální dílo a řadí se mezi zakladatele řecké lyriky). Kmenový svaz Aiolů se rozpadl již v 7. století př. n. l. a etnické povědomí postupně zaniklo v sjednocující se helénské civilizaci starého Řecka (Řekové).

Ajmakové (Čárajmakové, Aimakové), kočovné etnikum smíšeného íránsko-mongoloidního původu v severovýchodním Íránu a částečně i v Afghánistánu (hlavní středisko Herát); celkový počet kolem 140 tisíc osob (odhad z roku 1984). Žijí jako pastevci a zemědělci v horských údolích v pohraničí obou států. Mluví dialekty jazyka darí, příbuzného perštině. Vesměs jsou sunnité. V čele každého kmene je sultán nebo chán, který odvozuje svůj původ od zakladatele kmene.

Ajmarové (Aymarové, Aymara), jedno z nejvýznamnějších indiánských etnik v Jižní Americe. Žijí v horských oblastech kolem jezera Titicaca a v pohraničí Bolívie, Ekvádoru a Peru v celkovém počtu asi 1,6 milionu. Jazykově patří do velké rodiny kečujských jazyků (ajmarština) a etnicky představují potomky zakladatelů předkolumbovské tíwanacké říše. Po jejím pádu se podíleli na formování incké říše, avšak po roce 1542 byli po dobytí země Španěly rozděleni do jednotlivých provincií Peru. Část horských Ajmarů převzala jazyk Kečuů (Collagua, Colla, Ubina aj.) a jejich území bylo nazváno Collasuyu, část přešla na území Bolívie (Čikítové).

Ajmarové jsou dnes (stejně jako ve starověku) vyspělí zemědělci, používají systém zavlažování a terasovitá pole a věnují se rovněž chovu lam. Základní jednotkou je rozšířená rodina; několik rodin tvoří *ayllu*, tj. občinu se stařešinou v čele. Formálně jsou katolíci, ale uchovalo se i původní náboženství.

ajmarština (aymarština, aymará), indiánský jazyk užívaný v Bolívii, Peru a Chile (Ajmarové).

ajnština (ainština), paleoasijský jazyk užívaný na japonském ostrově Hokkaidó (Ainové).

Ajsoři (Ajsorové, Ajsor), menšinové populace žijící na jihu Ruské federace a v zemích Předního východu; celkový počet přes 1 milion příslušníků (v Rusku pouze 26 tisíc). Jsou považováni za přímé potomky starověkých Asyřanů.

Akanové (Akánci), jazyková skupina etnik žijících na západním pobřeží a ve vnitrozemí západní Afriky. Obývají území několika států a mají asi 10 milionů příslušníků (odhad z roku 2005), kteří hovoří různými dialekty jazykové skupiny twi a ostatními jazykovými skupinami rodiny kwa nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny (akanština), a to včetně takzvaných lagunových skupin podél pobřeží západní Afriky. Jednotlivé etnické skupiny Akanů přišly až v období starověku a představují nejednotnou směs řady příbuzných etnik, která byla nazvána společným jménem Akanové. Mezi nimi jsou nejpočetnější a nejvýznamnější Ašantové, obyvatelé dnešní Ghany, kde tvoří majoritu. Dále k Akanům patří Akim, Akwapim, Fantové a další menší etnika.

akanské jazyky, akanština.

akanština (akan, akanské jazyky), několik blízkých kvaských jazyků z kongokordofánské rodiny užívaných v Ghaně a na Pobřeží slonoviny v Africe (Akanové).

Akavajové (Akawayo, vlastní název Kapong), etnikum jihoamerických indiánů v jižní Guyaně, jejichž počet se odhaduje na 6 tisíc. Jazyk patří do karibské rodiny. Živí se zemědělstvím, rybolovem a jako lovci a sběrači. Základní sociální jednotkou je rozšířená rodina. Náboženství původně animistické, od konce 19. století pronikání křesťanských prvků.

Akkadové, semitsky hovořící obyvatelstvo usedlé především v severní Babylónii přibližně od 25. do 21. století př. n. l. Název povstal od pojmenování města Akkadu, jehož poloha není známa a jež měl založit ještě před ovládnutím celé jižní Mezopotámie muž, od něhož vzešla staroakkadská královská dynastie a který vstoupil do dějin pod jménem Sargon Akkadský. Není jasné, v jakém vztahu je název města a kraje, v němž leželo, k sumerské formě jména této oblasti, psané znaky KI.URI. Již pro 3. tisíciletí př. n. l. je zřejmě třeba předpokládat jazykovou propustnost prostředí hovořících sumersky i akkadsky, a to i v rámci literatury psané. Autoři sumerských literárních děl 25. století př. n. l., nalezených v Abú Salábichu, nesli akkadská jména. Snad nejproslulejší žena raně dynastického Sumeru, královna Pu-abí pochovaná se všemi svými poklady v jednom ze šachtových hrobů „královského hřbitova“ v Uru, se rovněž nazývala akkadským jménem a nápis urského krále Meskiaganuny je nejspíše již akkadsky stylizován. Na konci 3. tisíciletí př. n. l. znamenal pojem „Akkad“ kraj v poříčí Eufratu a Tigridu od linie severně Nippuru až po Sippar poblíž dnešního Bagdádu. V raném 2. tisíciletí př. n. l. se tímto termínem počalo označovat všechno usedlé obyvatelstvo Babylónie, aby se tak odlišilo od nově

příchozích Amorejců. V I. tisíciletí př. n. l. se pak pojmenování „Akkad“ stalo literárním synonymem pro Babylónii.

Akkadové hovořili akkadštinou, semitským jazykem s dvěma regionálními dialekty: jižní babylónštinou a severní asyrštinou. Pro zápisy ve svém jazyce užívali klínového písma. Ve zvláštní úctě chovali zřejmě božstva ženská, jak ukazuje skutečnost, že bohyně hlavního chrámu města Akkadu jménem Eulmaš byla Ištar (Inanna).

akkadština, jazyk, který je představitelem severovýchodní vedlejší větve semitských jazyků. Spolu s eblajštinou je zatím nejstarším známým semitským jazykem. Z typologického hlediska je akkadština jazykem introflexivním. Nositelem obecného významu je kořen, který je tvořen převážně třemi, někdy též dvěma nebo čtyřmi souhláskami (radikály). Od tohoto kořene jsou vytvářeny jednotlivé konkrétní významy pomocí vokalizace a afixů. Nejstarší vývojová fáze akkadštiny podléhala silnému vlivu sumerštiny, který vedl nejen k převzetí sumerského klínového písma a velkého množství sumerských slov, ale pod vlivem sumerštiny ztratila akkadština i některé laryngály (vliv na hláskovou výstavbu) a slovesný přísudek se přemístil až na konec věty (vliv na skladbu). Sami semitští obyvatelé starověké Mezopotámie označovali jazyk, kterým hovořili, názvem *akkadú* (Akkad, Akkadové). Nejstarší písemné památky v akkadštině pocházejí přibližně z období okolo roku 2500 př. n. l., nejmladší z období počátku našeho letopočtu.

V tomto přibližně 2500 let trvajícím časovém úseku vývoje akkadštiny se rozlišují následující fáze: staroakkadština (2500–1950 př. n. l.); posléze se jazyk semitských obyvatel Mezopotámie rozdělil na jižní babylónštinu a severní asyrštinu, v jejichž vývoji se rozeznávají tyto fáze: babylónština: 1) starobabylónština (1950–1530 př. n. l.), 2) středobabylónština (1530–1000 př. n. l.), 3) novobabylónština (1000–625 př. n. l.), v tomto období akkadština podléhala silným vlivům aramejštiny, 4) pozdní babylónština (po roce 625 př. n. l.), funkce akkadštiny se zřejmě omezila již jen na jazyk písemnictví a vzdělců, zatímco obyvatelstvo hovořilo aramejsky. 5) Dále se rozlišuje ještě tzv. „standardní babylónština“ (jinak též „mladobabylónština“), vzdělanci pěstovaný jazyk literárních památek konce 2. tisíciletí a 1. poloviny 1. tisíciletí př. n. l., který vychází ze starobabylónštiny a kterým jsou psány literární texty na území Babylónie i Asýrie. Asyrština: 1) staroasyrština (1950–1750 př. n. l.), 2) středoasyrština (1500–1000 př. n. l.), novoasyrština (1000–600 př. n. l.).

Akkadština měla i funkci mezinárodního dorozumívacího jazyka starověkého Předního východu a nositele kulturních vlivů vyzářujících z oblasti Mezopotámie. Proto se mimo vlastní území Mezopotámie nalézají písemné památky v akkadštině, která je více či méně ovlivněna domorodými jazyky (elamštinou, churritštinou, chetitštinou, ugaritštinou,

amorejštinou, kanaánštinou, egyptštinou). Tyto písemné památky pocházejí ze Sús, Nuzi, Chattuše, Alalachu, Ugaritu, Tell el-Amarny.

Alakalufové (Alakaluf, Halakwalip), původní indiánské obyvatelstvo pobřežní jižní části Chile (od ostrova Chiloe až po Ohňovou zemi). Jazykově a etnicky byli příbuzní s Ohňozemci. Byli téměř vyhubeni, podobně jako jejich nejbližší příbuzní z jihu a na ostrovech při západním pobřeží Chile, již koncem 19. století. V roce 2006 žilo posledních 16 „plnokrevných“ Alakalufů. Jsou fyziologicky přizpůsobeni drsným přírodním podmínkám (větší vrstva podkožního tuku, vyšší tělesná teplota, zvláštnosti v metabolismu). Byli kočovní lovci, rybáři a sběrači; cestovali téměř výhradně po vodě, žili v dočasných chýších. Formálně jsou křesťané, dochovaly se i prvky původního animismu.

alakaluf, skupina indiánských jazyků užívaných na jižním pobřeží Chile a přilehlých ostrovech (Alakalufové).

Alamani, Alemani.

Åland'ané, obyvatelé Ålandských ostrovů, které jsou od roku 1921 autonomní oblastí Finska. Většina (92,4%) z asi 27 tisíc obyvatel (odhad z roku 2005) hovoří švédsky. Většici jsou převážně protestanti.

Alani, Sarmaté.

Alanové (Alani, Osetinci, Osetové, Asi, Osi), starověká kočovná sarmatská etnika (Sarmati); Alanové byli též příbuzní Médů a Parthů a jejich původní sídla se rozkládala v oblasti západního Kavkazu až k Donu. Odtud pod tlakem Hunů větší část Alanů přesídlila se svými stády do velkých evropských nížin (Ukrajinské, Uherské, Pádské aj.). Od 1. století př. n. l. až do 4. století n. l. pronikali odtud spolu s Góty, Vandaly a dalšími etniky až do Itálie, Galie a Španělska. Zde všude později splynuli s domácím obyvatelstvem. Ve své kavkazské pravlasti se dostali nejprve do područí Hunů a jiných kočovných nájezdníků, posléze byli vytlačeni do horských oblastí Kavkazu, kde se jejich zbytky zachovaly dodnes jako součást Osetů.

Alarodiové (Alarodové, Alarodi), starověké kavkazské etnikum v Arménii, které dosáhlo již ve 3. tisíciletí př. n. l. vyspělé kulturní úrovně. Byli původně rozšířeni od západní hranice Íránu až po Malou Asii a dnešní Řecko. Byli pravděpodobně příbuzní se starověkými Gruzíny. Ještě v průběhu starověku se smísili s ostatním obyvatelstvem a jako etnická skupina zanikli. V historii jsou dosud uváděni jako hypotetické označení původního obyvatelstva Malé Asie.

Albánci (Arberové, Škipetaři), etnikum, které tvoří hlavní etnickou složku obyvatelstva Albánie v počtu asi 3,4 milionu lidí (odhad z roku 2005). Přibližně stejný počet žije mimo

území Albánie: Kosovo (asi 2,5 milionu), v Makedonii (500 tisíc); část jich žije také v Řecku, v jižní Itálii a na Sicílii a jinde. Patří k původnímu obyvatelstvu Balkánského poloostrova a pocházejí pravděpodobně z ilyrského etnika Albanetů nebo z protoilyrskothráckých etnik, která byla později ovlivněna jihovýchodními Slovany. Starověkými předchůdci Albánců, kteří se rozdělovali na dvě skupiny – severní Gegy (též Malsory) a jižní Tosky – byli Arberové. Turci je nazývali Arnauti a Srbové jim říkali Arbanasové. Mají řadu společných kulturních i fyzických znaků s horskými etniky Basků, Sardů aj.

Na území Albánie pronikla ve 4. století př. n. l. ilyrská etnika (Ilyrové) a země se v době rozkvětu římské říše stala její provincií (Ilyrie). Albánie byla pak připojena k byzantské říši, ve 14. století podlehla nájezdům Benátčanů a Srbů, po bitvě na Kosově poli roku 1389 vtrhli do země Turci a přiřčenili ji k osmanské říši.

K prvnímu vyhlášení nezávislosti po vítězném hnutí albánských vlastenců došlo roku 1912. Dne 29. 11. 1944 byla vyhlášena nezávislá lidově demokratická republika Albánie. Do roku 1956 byla součástí sovětského bloku, pak uzavřela dohodu s Čínskou lidovou republikou. V letech 1990–1992 byla ukončena komunistická vláda, zřízena pluralitní demokracie a vytvořena Albánská republika. Albánci jsou většinou muslimové, dále křesťané (katolíci a pravoslavní).

albánština, samostatný (monotypický, monogenetický) indoevropský jazyk užívaný v Albánii (Albánci) a částečně v nejbližších sousedních zemích (zejména v Kosovu, autonomní oblasti Srbska).

Alemaní (Alamani, ze staroněmeckého: *alah manner*, „spojení mužové“), jedno z předních germánských etnik, které vystupovalo v dějinách Evropy od 3. století n. l., kdy se pokusilo překročit římskou hranici mezi Rýnem a Dunajem. Alemaní přispěli pravděpodobně nejvíce k sjednocení svévských etnik (Semnonů, Švábů aj.). Původní, jimi osídlené území, se nazývalo Alemanna a sahalo od dnešní Mohuče až k úpatí Alp. Alemaní podnikali úspěšné vojenské vpády do severní Itálie a Galie a v 5. století n. l. vytvořili na území Alsaska, jihozápadního Německa a Švýcarska vlastní státní útvar – Alsasko. Na konci 5. století byli ovládnuti Franky a později začleněni do německého říšského svazu. Nakonec splynuli s ostatními etnickými skupinami na území Německa.

Aleut'ané (Aleuti, Aleutové, Anangati, vlastním jménem Unangan), populace obývající Aleutské ostrovy a Pribilovovy ostrovy jižně od Aljašky na území Spojených států amerických, kde jsou považováni za původní obyvatelstvo, které zde žilo již od 5. tisíciletí př. n. l., a Komandorské ostrovy na východních hranicích Ruské federace, kde žijí od začátku 19. století. Jejich celkový počet se v současné době odhaduje na 17–18 tisíc. Jazykově se řadí do

eskymácko-aleutské jazykové rodiny (aleutština). Až do 18. století n. l. žili na úrovni lovců, rybářů a sběračů srovnatelné s obdobím mezolitu. V roce 1932 pro ně byl na Komandorských ostrovech vymezen Aleutský okres. Na vlastních Aleutských ostrovech probíhala jejich akulturace do amerického společenství od počátku 20. století a postupně vytvořili moderní společenství založené na lovu a zpracování ryb, velryb a mořských produktů. V letech 1942–1945 byla část obyvatelstva Aleutských ostrovů přesídlena na Alexandrovo souostroví při severozápadním pobřeží USA jižně od Aljašky.

aleutština, eskymácko-aleutský jazyk užívaný na Komandorských ostrovech (Aleuťané).

Alfurové (Alfur, Alifur, Harafuru, z malajštiny: *alfur*, „obyvatel lesa“), společné označení pro původní obyvatelstvo východních ostrovů Indonésie, jejichž společným rysem jsou staroindonéské tradice a kultura včetně jazyka s četnými dialekty. Celé společenství těchto příbuzných etnik čítá asi 2 miliony; hlásí se převážně k indonéskému národu a hovoří indonéštinou. Z antropologického hlediska je toto etnikum charakterizováno smíšením negroidních (papuánských) a mongoloidních (malajských) rysů. Jsou lovci a sběrači i polousedlí zemědělci. Ze starých tradic se zachovaly zejména stavby vysokých strážních věží, výroba některých původních kamenných nástrojů a zbraní. Nejdůležitější sociální jednotkou je patrilineární rod. Základem náboženství je kult předků, místy praktikovali lov lebek.

Algonkinové (Algonkin), souhrnné označení pro původní etnické skupiny severoamerických jezerních a lesních indiánů, jejichž jméno je odvozeno od názvu jednoho z kmenů u jezera Ottawa. Pocházejí ze subarktické zóny lesů Severní Ameriky a do amerického a kanadského vnitrozemí pronikali až v historických dobách, zejména v 15.–18. století. Zahrnovali několik set indiánských skupin, z nichž jsou nejznámější Arapahové, Čejeni, Černonožci, Delavarové, Kríové, Mikmakové, Odžibvejové ad. Jejich celkový počet je asi 100 tisíc v USA a 75 tisíc v Kanadě (60. léta 20. století). Jazyky tvoří algonkinskou rodinu. Z původního kulturního dědictví se zachovaly už jen některé atraktivní prvky: stanová obydlí – *vigvamy*, staré šamanské rituální praktiky, zlomky z indiánské mytologie, pozůstatky totemismu a animismu aj. Většina Algonkinů žije dnes na území Kanady (Labrador) a USA (Saskatchewan) ve vymezených přírodních rezervacích víceméně civilizovaným způsobem života. Ztráta rozsáhlých lovišť zvěře a omezení rybolovu způsobily úpadek a snížení početního stavu jednotlivých kmenů, v mnoha případech jejich rozpad a zánik. Pouze početně větší etnické skupiny přežily, ale v současné době jsou dále ohrožovány živelně probíhajícím procesem akulturace a asimilace.

Allobrogové (Allobroges), starověké keltské etnikum, které ovládalo oblast od dnešní Vídne až po Ženevu mezi Rhônou a Isarou. Allobrogové pomáhali Hannibalovu vojsku při

přechodu Alp v tažení do Itálie. Po porážce v roce 121 př. n. l. jejich území dobyl definitivně roku 51 př. n. l. Caesar, Allobrogy si podmanil a vytvořil na jejich území provincii Gallia Narbonensis; zde splynuli s ostatním, většinou germánským a románským obyvatelstvem.

Almoravidé (Moravidé, Al-Moraved), ve středověku významná seskupení usedlých berberských etnik na území Maroka. Po příchodu Arabů do Maroka založili na počátku 11. století vlastní muslimskou sektu a stali se jejími fanatickými stoupenci. Vybudovali nejprve město Marakéš, pak dobyli celé Maroko a načas ovládli i jižní a střední Španělsko a Portugalsko. V roce 1122 byli u Zaragozy poraženi spojeným španělsko-aragonským vojskem; během 12. století vymřela jejich hlavní větev, označovaná jako 4. maurská dynastie. Almoravidé si udrželi svoje panství pouze v jižním Maroku, ale po roce 1147 ztratili i tuto část území a z historického hlediska zanikli. Etnicky zůstali zachováni jako část berberských společenství v severní Africe a jejich potomci se podíleli na vzniku marockého národa (Maročané).

Alsasané, etnická skupina keltsko-germánského původu ve Francii:

1. obyvatelé současného území Alsasko-Lotrinsko ve východní Francii (nyní departement Haut Rhin s hlavním městem Štrasburkem); vykazují silný vliv francouzské kultury i jazyka, avšak mluví německým dialektem. Celkový počet přes 1,7 milionu (v roce 1999);

2. původně starověké germánské etnikum na témže území.

Altajci (dříve Ojroti, Altai; z mongolštiny: *altan*, „zlatonosné hory“):

1. původní obyvatelstvo oblasti mezi Altajem, Bajkalem a Uralem, kde se v prehistorickém období vytvořilo velké migrační centrum. Jeho příslušníci patřili do rodiny altajských populací a jazyků, náležejících k tureckým, tunguzským a mongolským etnikům a jazykům;

2. etnikum v Altajské autonomní republice Ruské federace o celkovém počtu přes 62 tisíce příslušníků (30,6% populace republiky podle cenzu z roku 2002), z nichž asi 70% hovoří rusky. Altajci se rozlišují na dvě skupiny: do severní patří Čelkanové, Kumadinové, Tubalarové a další, v minulosti se tato skupina označovala jako Tataři; do jižní skupiny patří vlastní Altajci, Telengité, Telesové aj., tato skupina se nazývala Bílí Kalmykové.

Dnešní Altajci jsou tedy velmi různorodého etnického původu a na jejich etnogenezi se podílely vlivy turkické, mongolské, ketské, ugritské, samodijské, tatarské aj. Jazyk patří do turkické větve altajské jazykové rodiny (altajština). Jižní Altajci byli hlavně kočovní a polokočovni pastevcí, u severních byl nejvýznamnější lov. Z toho vyplývaly i odlišnosti v materiální a duchovní kultuře. Formálně jsou pravoslavní křesťané, ale velkou roli hraje i šamanismus.

altajská etnika, etnika, altajská.

altajské jazyky, jazyky, altajské.

altajština (ojrotština), severovýchodní turkický jazyk užívaný hlavně v ruském Hornoaltajsku (Altajci).

Alurové (Alur), nilotské etnikum tropických zemědělců a chovatelů dobytka žijící v severovýchodní části Konga a na severu Ugandy; celkem asi 190 tisíc lidí (odhad 1979). Jazyk patří do šarinilské větve nilosaharské rodiny. Společenství je rozděleno na rody, přičemž vládnoucí rod má kromě politické moci ještě důležité rituální funkce. Vyznávají tradiční animismus.

Alžířané (Algiers podle názvu hlavního města Alger, arabsky: Džazáír), arabské etnikum obývající Alžírskou demokratickou a lidovou republiku; celkový počet kolem 33 milionů (odhad z roku 2006). Vznikli ze dvou velkých etnických celků, Arabů a Berberů. Devadesát procent obyvatel je soustředěno na severu podél pobřeží, 10% v saharské oblasti. Pouze 8% jsou potomci Evropanů. Původními obyvateli byli Berberři, kteří zde vytvářeli významnější etnické a kulturní společenství již od 4. tisíciletí př. n. l. Arabové přišli v několika migračních vlnách mnohem později. Arabové zatlačili Berbery (s výjimkou Kabylů) do jižních saharských území. O kolonizaci původního arabského a berberského území se pokoušeli nejprve Španělé, později Francouzi, kteří také od roku 1830 okupovali Alžírsko. Po 2. světové válce nastal rozmach osvobozenického hnutí, které sjednotilo většinu Alžířanů a vedlo v roce 1958 k vyhlášení samostatné republiky. Úředním jazykem v zemi zůstala vedle arabštiny francouzština. Věřící jsou vesměs muslimové (sunnité).

Amahuakové (Amahuaca, Amawaca, Impetineri, Sayaco), indiánské etnikum obývající horské oblasti jihovýchodního Peru v počtu asi 500–600 osob (odhad z roku 1978). Jazyk patří do severní skupiny rodiny pano. Usedlí zemědělci, řemeslníci. Vyznávají animistické náboženství, při pohřbu býval praktikován endokanibalismus. V minulosti byli lovci lebek. Základní jednotkou je rozšířená matrilinéární rodina.

Amalové (Amalen), početné starověké germánské etnikum ostrogótského původu, z něhož pocházeli slavní panovníci první poloviny 1. tisíciletí n. l. jako Theoderich Veliký, Ermanarich nebo Gapt. Amalové se podíleli na četných výbojích germánských etnik do římských provincií a také do Itálie, kde založil Theoderich Veliký v roce 493 říši Ostrogótů se sídlem ve Veroně a v Ravenně. Po zničení této říše v 6. století zanikli brzy též Amalové.

Amazonští indiáni, indiáni, Amazonští.

Amboinové (Amboyna), původní etnikum nazvané podle ostrova Ambon. Jsou nejvyspělejší etnickou, kulturní a náboženskou skupinou obyvatelstva východní části Indonésie. Tvoří populaci asi 500 tisíc lidí (odhad z roku 1984). Patří k takzvaným

mladoindonéským skupinám, které byly od 16. století intenzivně ve styku s misijními stanicemi Evropanů a později s holandskou koloniální správou. Po získání nezávislosti Indonésie přesídlila část Amboinů do Nizozemska. Amboinové jsou většinou křesťané nebo muslimové, mezi oběma skupinami panuje napětí.

Ambové (Ambo, Ovambo), bantuské etnikum žijící v jihozápadní části Angoly a v severní Namibii. Jejich počet je asi 900 tisíc. Jazyk patří do skupiny benue-kongo nigerokonzské větve kongokordofánské rodiny. Nejbližšími příbuznými jsou středoangolští Mbundové, Ovimbundové a Bimbundové. Chovatelé dlouhorohého skotu; patří k původnímu obyvatelstvu stepí a savan v jižních částech Afriky. Společnost má složitou strukturu s funkcemi náčelníků, vůdců a stařešinů. Vyznávají křesťanství, animismus.

Ambromi (Ambronové, latinsky: *Ambrones*), starověké germánské etnikum, které sídlilo na sever od Kimbrů a Teutonů, později se s nimi spojilo v kmenový svaz, který ohrožoval severní římskou hranici (v dnešním středním Německu). Po porážce Římany v roce 102 př. n. l. jsou uváděni jen jako součást Teutonů.

Američané:

1. občané Spojených států amerických. Dnešní Američané, kteří kolonizovali území Severní Ameriky v 17.–18. století, se začali formovat v etnické, politické a jazykové skupiny na počátku svého osvobozenického boje za nezávislost. USA vznikly z 13 anglických osad na východním pobřeží Severní Ameriky. V roce 1776 byla přijata Jeffersonova *Deklarace nezávislosti Spojených států amerických*, která vyhlásila samostatnost Spojených států amerických. Anglie uznala nezávislost Unie teprve v roce 1783 podepsáním versailleské mírové smlouvy. Za uplynulých více než 230 let celkový počet obyvatelstva v USA vzrostl na 300 milionů (v roce 2006). Na složení amerického národa se podílejí kromě původních indiánských populací (viz Američané, první) zejména příslušníci evropských etnik, hlavně Angličané, Irové, Italové, Němci, ale i Češi, Poláci, Slováci a další, z asijských populací například Číňané a Japonci, z afrických etnik především potomci súdanských a bantuských populací ze západní, střední i východní Afriky na jih od Sahary (dnešní černošské obyvatelstvo USA tvoří již více než 12%). Evroptští a asijské přistěhovalci vytvářejí kromě toho v USA četné etnické menšiny a krajanské spolky se svébytnými kulturními i sociálními institucemi. Mnoho imigrantů pochází také z Latinské Ameriky.

2. v širším smyslu všichni obyvatelé Severní, Střední a Jižní Ameriky (viz též Iberoameričané);

3. původní obyvatelé amerického kontinentu, indiáni. Nejstarší Američané byli příslušníci mongoloidních a asijských etnických skupin (viz Američané, první).

Američané, první, první lidé na území Ameriky. Osídlení Ameriky je ve sledu velkých lidských migrací pozdním jevem. Teprve před 23 000 lety v severní a střední Číně vznikla vlastní, svérázná výrobní technologie, která může indikovat počátek těchto procesů: z hrany pečlivě opracovaných kamenných jader, které tvarem připomínají až listovité hroty (hrot, listovitý), se tlakem odštěpují drobné, pravidelné a ostré čepelky. (Provázejí je větší plošně opracované nástroje trojúhelníkovitých i listovitých tvarů, ozdoby ze skořápek pštrosích vajec a z provrtaných škeblí.) Tato technika, označovaná jako technika kýlovitých jader na mikročepelce, se rychle šířila v Koreji i v Japonsku, na Sibiři a v přilehlé části amerického kontinentu (v Evropě je zřejmě vzácná, ale v poslední době se podařilo podobné typy jader identifikovat v aurignacienu a v epigravettieniu Moravy a Slezska).

Dnešní úžina Beringie vytvářela ve studených obdobích pleistocénu periodicky jakýsi suchozemský most umožňující zvířatům i lidem pronikat dále na východ. Pochopení jejího významu je dílem Aleše Hrdličky, který tuto otázku přednesl v roce 1911 na zasedání Americké antropologické společnosti z hlediska sobě vlastního, totiž antropologie, ale současně v nejširším kontextu údajů paleontologie, oceánografie, archeologie, etnologie a dalších věd. Tato teorie je dnes všeobecně uznávaná, ale datum osídlení v archeologické a antropologické literatuře kolísá (a někdy dosáhne až extrémních hodnot přesahujících statisíce let). Na základě údajů, které odolaly tvrdé kritice, soudíme, že osídlení Ameriky proběhlo podstatně později než osídlení Austrálie (Australané, první). A to navzdory tomu, že do Ameriky bylo v příhodných dobách možné pronikat po pevnině.

Pokud jsou k dispozici i kosterní pozůstatky prvních Američanů a jejich datování odolá soustředěné kritice, překvapí především jejich morfologická odlišnost od dnešních indiánů. Tato skutečnost mluví proti těm indiánským kmenům, které se dnes na základě amerických zákonů domáhají vrácení takových kosterních pozůstatků k pohřbení – nejsou to totiž pozůstatky jejich přímých předků. Ani nejjižnější americká populace, obyvatelé kontinentální Patagonie a Ohňové země, nemá mongoloidní znaky.

Kdy přesně byly poprvé osídleny obrovské prostory obou Amerik, toto vakuum otevírající se za Beringií, tedy stále nevíme. Ani jak probíhal první, skutečně heroický pochod napříč celým kontinentem. Ponecháme-li zatím stranou problematiku, příliš stará radiouhlíková data z Brazílie (lokalita Pedra Furada, 30 000 až 40 000 let), pak nejstarší skutečně spolehlivá datování pro osídlení severozápadní Ameriky, kde měla tato velká migrace začít, jsou rámcově shodná s daty pro Patagonii, kde skončila, a to vše by se odehrálo někdy před 13 000 až 15 000 lety. Z etnoarcheologických údajů víme, že lovecké populace jsou schopny šířit se napříč kontinenty velmi rychle. Výjimečnost pochodu Amerikou však podtrhuje variabilita

klimatických pásem a prostředí, které stály v cestě a které vyžadují velmi odlišné adaptační reakce. Obvykle předpokládáme, že migrace lovců byly vyvolávány nízkou úživností krajiny a demografickým růstem. V řídké osídlené Americe na sklonku pleistocénu ovšem nějaké populační tlaky těžko můžeme očekávat.

Nejstarší osídlovací vlna dosáhla před 13 000 lety až k Magalhãesovu průlivu (jeskyně Fell, Palli-Aike, Marassi) a teprve tady cestu na jih uzavíraly ledovce Ohňové země. Před 9 000 lety se však otevřel také průliv Beagle a před 8 000 lety se podél průlivu rozšířil notofágový les, který lidem umožnil vyrábět kánoe z bukové kůry, lovit dřevěnými oštěpy a stavět chaty. Nejstarší sídliště v této oblasti (Tunel 1, Lancha Peckewaia) jsou stará asi 7 000 let. Poslední indiáni Ohňové země vymřeli ve 20. století v důsledku záměrného vybití (ze strany pěstitelů ovce a dobytka), dobře myšlené, ale špatně pojaté péče (snaha misionářů o soustředění indiánů na bezpečných místech a o jejich rychlou civilizační přeměnu, včetně nevhodného oblečení), šíření nemocí i celkového úbytku přirozených potravinových zdrojů na pevnině i na moři.

Vývoj osídlení Ameriky a původ zejména takzvaných vysokých kultur (vysoké kultury Ameriky) v Mezoamerice (Olmékové, Mayové, Aztékové) a v andské oblasti (Ajmarové, incká říše, Inkové, tíwanacká říše) je rovněž předmětem mnoha hypotéz a teorií, které lze sumarizovat do několika koncepcí. V roce 1924 publikoval představitel monodifuzionismu (difuzionismus) a heliotické školy Grafton Elliot Smith práci, v níž tvrdil, že všechny kultury světa vzešly ze starého Egypta, a že Egypťané migrovali na americký kontinent a tam založili civilizace Střední a Jižní Ameriky. V praxi se pokusil tuto myšlenku podpořit Thor Heyerdahl plavbou na papyrové lodi Ra (1969 Ra I, 1970 Ra II) z marockého přístavu Safí na Barbados. Podle stoupců fantastických a katastrofických teorií jsou obyvatelé Ameriky potomky obyvatelstva zaniklých kontinentů. Přívrženci těchto domněnek se ovšem dohadují, o jaký kontinent šlo. Někteří z nich, jako například Američan Thomas Gladwin a Francouz Augustus Le Plongeon (1826–1908), pevně věřili, že kdysi existoval v Atlantském oceánu ostrov s vysoce vyvinutou kulturou – Atlantida. Opíraje se o Platóna, jenž vylíčil zánik tohoto mytického kontinentu, dospěli k názoru, že dávní obyvatelé Atlantidy se dokázali včas zachránit a přenést civilizaci svého ztraceného světa do Ameriky. Když už teorie Atlantidy přestala být zdrojem senzace, chopili se jiní autoři nového pojetí: teď již ne Atlantida, ale jiné mytické kontinenty: Mu nebo Lemurie jsou podle nich místy zrodu vysokých kultur staré Ameriky. Měly ležet někde v Tichomoří a stejně jako v případě Atlantidy se předpokládalo, že záhadně zanikly. Tyto názory odmítají stoupcí teorie původu starých amerických civilizací na zcela jiném místě. Praobyvatelé Ameriky nejsou podle nich poutníky z

mytických zmizelých zemí, nýbrž potomky třinácti izraelských kmenů, uváděných v *Bibli*. Poprvé tento názor vyslovil nejvýznačnější ochránce indiánů v 16. století, španělský dominikánský mnich a pozdější biskup v mexickém Chiapasu Bartolomé de las Casas. Ještě v 16. století jej zastávali španělští koloniální dějepisci Diego Durán a Gonzalo Fernández de Oviedo, ve století následujícím pak Juan de Torquemada. Nejvýznamnějším stoupencem této teorie byl anglický šlechtic Edward King Lord Kingsborough (1795–1837), který zasvětil celý život úsilí prokázat tuto spojitost. Představa o původu indiánů jako potomků zmizelých izraelských kmenů, která náleží stále ještě k oficiálnímu učení mormonské církve ve Spojených státech amerických, nebyla ovšem jedinou biblickou inspirací těch, kteří se snažili najít dávnou pravlast indiánů. Již v 17. století si totiž někteří autoři povšimli v *První knize královské* (9:27–28) jiného zajímavého údaje: „A poslal Chírám na těch lodích služebníky své, plavce smělé se služebníky Šalomounovými. Kteřížto přeplavivše se do Ofir, nabrali tam zlata čtyři sta a dvacet centěřů a přivezli králi Šalomounovi.“ Proslulý španělský jezuitský historik 16. století José de Acosta pak poznamenává: „Usuzují mnozí, že země Ofir, o níž jest psáno, je naše Peru.“ Ještě v 17. století se však objevily i jiné domněnky o původu indiánů. Enrique Martínez, který v té době navštívil Lotyšsko, tvrdil, že lidé žijící v okolí Rigy se velice podobají americkým domorodcům. Augustinián Antonio Calancha, španělský kronikář Peru, vyslovil názor, že indiáni jsou původem Tataři. A za předky indiánů jsou ovšem vydávána další a další etnika. Nechybí mezi nimi ani Fénicičané ... Indiáni jsou prý dokonce přímými potomky obyvatel slavné fénické metropole Tyru, kteří uprchli z města před vojáky Alexandra Makedonského a dostali se až do Ameriky. Podobně byli staří Američané považováni za potomky uprchlíků z Kartága, vyvráceného Římany. Za předky indiánů byli vydáváni také Sumerové, Malajci, Berbeři a podle slavného anglického korzára 16. století Waltera Raleigha byl prý první Inka Manco Capac dokonce britský pirát.

Žádná z těchto domněnek dnes neobstojí. Absurdita úvah o existenci obydlených kontinentů zaniklých před několika tisíci lety byla prokázána archeology, historiky i geology. Pokud jde o zmizelé izraelské kmeny, nebyly doloženy ani chronologicky, ani kulturně žádné vztahy s Amerikou. Kromě toho v poslední době historikové se značnou pravděpodobností určili místo, kde se tyto kmeny, zřejmě procházející procesem asimilace, vyskytovaly. Co se týče egyptského původu starých amerických kultur (podle Graftona Elliota Smithe ostatně společného všem kulturám světa), je tento názor rovněž odmítán. Dokonce kulturám Egyptu teritoriálně mnohem bližším – na Středním východě, v některých částech Asie a Evropy – upírá současné bádání egyptský původ. O to méně věrohodný by byl takový původ v případě

Ameriky, uvážíme-li, že velké časové rozdíly, minimum podobností a nízká úroveň dopravy v tehdejší době vylučovaly rozsáhlejší styky.

V příkrém protikladu k těmto představám je jiná, v 19. století prosazovaná hypotéza argentinského antropologa Florentina Ameghina. Na základě nálezů několika lidských pozůstatků v Argentině soudil, že člověk vzešel z amerického kontinentu – na důkaz tohoto tvrzení uváděl vlastní objevy. Dokonce tvrdil, že člověk na jiných kontinentech má svůj původ rovněž v Americe. Ameghinovy názory mají dnes sotva nějaké přívržence. Ukázalo se totiž, že jím nalezené lidské pozůstatky pocházejí z nedávné doby.

Jakkoliv mohou být rozdíly v názorech odborníků na problémy spjaté s příchodem z Asie (na dobu a rozsah migrací, místo původu) významné, jsou nesrovnatelné s hluboko sahajícími spory, týkajícími se pozdějších vztahů mezi Starým a Novým světem. Omezoval se kontakt mezi Starým a Novým světem na Beringovu úžinu, nebo existovaly kontakty sahající přes oceán? Na fantazírování o Atlantidě nebo o migracích z Egypta jsme již poukázali. Ovšem objevila se hypotéza, hájená nezanedbatelným počtem odborníků, podle níž existovaly intenzivní vztahy mezi říšemi východní a jižní Asie a vyspělými kulturami amerického kontinentu. Tato otázka je dodnes předmětem odborných diskusí, vedle ní však existují i jiná pojetí, jež našla u vědců mnohem menší ohlas. Jde o teorie zmíněného norského badatele Thora Heyerdahla. Ten již před lety vystoupil s názorem, že obyvatelé jedné oblasti dnešního bolivijského altiplanu – Tíwanaka – se přibližně v 6. století n. l. vydali na vorech do Asie a osídlili polynéské ostrovy. Smísili se tam s jednou skupinou, jež přišla později ze severozápadního Pacifiku. Z tohoto svazku pak prý vzešli obyvatelé Polynésie (viz Polynésané, první). Když jeho teorie narazila na všeobecnou nedůvěru, podnikl Heyerdahl spektakulární pokus. Na replice voru, jenž prokazatelně existoval u Inků před španělskou conquistou, se vydal s několika přáteli na cestu do Polynésie. Podařilo se mu skutečně přeplout oceán na voru Kon-Tiki (1947) z Peru na Tahiti a ve sportovním ohledu si získal uznání svou vytrvalostí a bezpochyby velkým fyzickým výkonem. Badatele zabývající se tímto problémem se mu však podařilo přesvědčit jen v omezené míře. Dokázal sice, že cesta z Ameriky do Polynésie je uskutečnitelná, ale dřívější velké pochybnosti o jeho teorii tato cesta rozptýlit nedokázala. Jestliže Polynésané skutečně pocházejí z Ameriky, proč jejich kroniky registrují opak, totiž přesné vylíčení kolébky jejich původu situované do jihovýchodní Asie? Proč je jejich jazyk příbuzný především s jazyky malajskými? A konečně, jak se zcela logicky otázal německý etnolog Hermann Trimbörn (1901–1986): „(...) nebyli spíše polynéští Vikingové než indiáni vysoce zdatnými mořeplavci?“

Amharové (Amharci, Amhara, kraj v severní Etiopii kolem jezera Tana), významné starověké a novověké etnikum semitského původu, které dnes tvoří hlavní a převažující složku etiopského národa; amharština, která je úředním jazykem v Etiopii, patří do semitské větve afroasijské rodiny. Celkový počet Amharů je asi 25 milionů, pokud se započítají i skupiny příbuzné, které používají amharštinu jako dorozumívací jazyk (Guragové, Hararci, Tigraňové, Tigrejci). Převládajícím náboženstvím je křesťanství (etiopská ortodoxní církev), které bylo v Etiopii přijato okolo roku 333. Amharové založili společnou dynastii, která byla u vlády téměř nepřetržitě od 13. století až do roku 1974, kdy byl svržen poslední císař označovaný tradičně jako Haile Selassie. Amharové spolu s ostatními etniky měli hlavní podíl na vytvoření etiopského národa (Etiopané).

amharština, jihozápadní semitský jazyk, úřední jazyk Etiopie (Amharové, Etiopci).

Ammonité (Amonité, Ammón, podle semitského zajordánského boha Ammóna), starověké semitské etnikum v severozápadní části Arábie. Ammonité sousedili s Palestinci a jejich hlavní město Ammán (dnešní hlavní město Jordánského království) dobyl kolem roku 1000 př. n. l. hebrejský král David. Ammonité byli považováni za děti Ammónovy, tj. původní obyvatelé Zajordánska. Jejich význam postupně upadal a na počátku 1. tisíciletí n. l. splynuli se svými arabskými sousedy.

Amorejci, Amurru.

Amurru:

1. polonomádké etnikum původem ze stepí na západním břehu středního Eufratu. Lid bez vlastní písemné tradice, jehož historie je zprostředkována pouze zprávami protivníků (v sumerských textech označován MAR.TU, akkadsky *Amurru*, hebrejsky *emori* – odtud současné označení Amorejci) a jazyková příslušnost k západosemitské skupině je dedukována pouze z velkého počtu zaznamenaných vlastních jmen. Kmeny věnující se především pastevectví se poprvé objevily na okraji kulturní krajiny a v prostoru nikoho mezi sumerskými městskými státy ve 2. polovině 3. tisíciletí př. n. l. Vznik teritoriálního státu v Mezopotámii ovšem vztah k amorejským kmenům zásadně změnil. Centralizovaná státní moc se chtěla prosadit i v doposud volných územích, a tak docházelo k opakovaným srážkám. Králové III. dynastie z Uru – Šulgi a Šú-Sín se pokusili amorejský tlak zadržet stavbou „amorejské zdi“ mezi Eufratem, Tigridem a Dijálou v šíři asi 280 km. Nicméně z dochovaných mezopotamských pramenů vysvítá, že ve střední a jižní části země se početní Amorejci uchytili. Zhroucení III. dynastie z Uru poskytlo amorejským kmenům nové příležitosti. K zvýšenému náporu pasteveckých skupin ze západosyrských stepí do obdělávaných území přispělo zřejmě i období sucha na přelomu 3. a 2. tisíciletí př. n. l. Nejčetnější kontakty jsou doloženy z údolí středního Eufratu, z archivů v

'Mari a posléze z Terky, která se po pádu Mari stala významným amorejským územním střediskem. V 1. polovině 2. tisíciletí př. n. l. se v mnoha mezopotamských městských státech prosadili amorejští vládcové (Isin, Naplánun v Larse, Ilu-šumma v Aššuru, Chammurapiho dynastie v 'Babylónu, Šamši-Adad I. v Šubat-Enlilu), kulturně však byli místní vysokou civilizací zcela pohlceni. Ve 2. polovině 2. tisíciletí př. n. l. jakékoli stopy po Amorejcích v Mezopotámii mizí, termín *Amurru* se užívá pro označení západu. S amorejskou expanzí bývá spojována biblická patriarchální tradice. Semitská populace, která přišla do Palestiny s amorejskou vlnou, se nazývá ve Starém zákoně buď Kananejci čili Kenaanci nebo Amorejci či Emorejci. Obojí se dělilo do řady dalších kmenů (Gn 15,19–21). Zdá se, že název Kenaanci označoval především obyvatele nížin, zabývající se převážně zemědělstvím, kdežto jméno Emorejci se vztahovalo spíše na obyvatele horských oblastí s převládajícím pastevectvím. Ve Starém zákoně jsou Amorejci zmíněni asi devadesátkrát.

2. Jméno významného státu v západní Sýrii (strategicky a dopravně důležitá pobřežní nížina Akkaru a údolí kolem Homsu), jediného etnicky plně amorejského útvaru, který se ve 14. a 13. století př. n. l. vytvořil na pomezí egyptských a chetitských zájmů. Na základě smluv (podepřených dynastickými sňatky) patřil do výsostné sféry chetitské říše, udržoval však úzké styky i s Egyptem.

13. 11.

Anangati, Aleuťané.

Anasaziové (Anasazi), tvůrci vyspělé indiánské kultury (kultura, anasazijská), založené na kopaničářském zemědělství a řemeslné výrobě. Žili v období 500–1300 n. l. na náhorní plošině v severní části Mexika a v jihozápadní části USA – Mesa Verde (nyní národní park). Byli tvůrci skalních sídlišť, ve světě zcela ojedinělých. Po dlouhotrvajícím období sucha v letech 1278–1292 jich zbylo pouze několik tisíc a nakonec museli opustit svá skalní sídla, splynuli se sousedními indiánskými etniky na území Mexika a jejich vyspělá kultura zanikla.

anatolské jazyky, jazyky, anatolské.

Andamanci (hindsky Andamana, též Andamána):

1. dnešní obyvatelé ostrovů Andamany a Nikobary, svazového teritoria Indické republiky na rozmezí Bengálského zálivu a Andamanského moře (356 152 lidí, z toho Andamany 314 084 lidí – cenzus 2001). Souostroví obývají vedle zbytků původních kmenů zejména pozdější usedlíci – potomci vězňů odsouzených za koloniální éru britskými úřady k deportaci do trestanecké kolonie v dnešní metropoli Port Blair (trestní tábor zřízen 1858 pro účastníky

velkého protibritského povstání), indiští uprchlíci z Pákistánu a Barmy, a zvláště nedávní přistěhovalci z různých částí Indie;

2. původní obyvatelé Andamanského souostroví. Tvoří jednu z nejmenších a nejméně civilizačně ovlivněných skupin na světě. Jsou negritského původu, tj. představují trpasličí pozůstatky tzv. prarasy jižní polokoule, a jsou etnogeneticky příbuzní s ostatními negritskými populacemi v Asii (Aetové na Filipínách, Sakájové a Semangové v Malajsii aj.). Náboženství je animistické. Jsou polokočovní lovci, rybáři a sběrači, část roku žijí ve velkých společných domech. Jejich počet za posledních sto let dramaticky klesl – z někdejších 10 000 na méně než desetinu; k vymírání původní populace došlo zejména v důsledku kontaktů s vnějším světem a zavlečení nemocí, proti nimž ostrované dosud žijící v izolaci neměli imunitu (spalničky, zánět plic, cholera). Zatímco v roce 1908 souostroví obývalo 13 odlišných kmenových skupin, dnes přežívají pouze čtyři: nejcitelněji utrpěli původní obyvatelé ostrova Velký Andamán, jichž dnes zůstala v rezervaci na ostrově Strait necelá padesátka. Částečná asimilace poznamenala též pospolitost Ongů, čítající asi stovku příslušníků, pro něž vláda vyčlenila chráněné kmenové území (asi 52 000 ha) na ostrově Malý Andamán; zbývající třetinu jeho rozlohy osídlili přistěhovalci z pevninské Indie (celková populace ostrova podle cenzu v roce 2001 činí 17 528 lidí). Za nejméně dotčené moderní civilizací jsou považováni Džaravové (asi 270 osob), tradičně zaujímající nepřátelský postoj vůči cizincům, kteří obývají džungle na severovýchodním pobřeží Středního a Jižního Andamánu. Styk s okolím odmítají též bojovní Sentinelci, čítající asi 250 příslušníků usídlených na ostrově Severní Sentinel, který nikdy neopouštějí. Jsou považováni za jednu z posledních etnických skupin přežívající z „doby kamenné“. Z andamanských jazyků se do současnosti se dochovaly jen džaravština, ongština a sentinelština tvořící jižní skupinu; deset jazyků řazených do severní skupiny původně rozšířené na Velkém Andamánu během 19. a 20. století vymřelo. Společně představují samostatnou a zcela izolovanou jazykovou rodinu; objevily se ale i pokusy hledat její příbuznost s vymřelými tasmánskými jazyky a se skupinami neaustronéských papuánských jazyků Melanésie.

Ničivá vlna cunami, která 26. 12. 2004 zpusťořila pobřežní oblasti Andaman a Nikobar (celé souostroví tehdy pokleslo o metr a posunulo se o 1,25 m k jihozápadu), původní kmeny neohrozila. Při prvních záchvěvech země a nečekaném odlivu, po němž podle dávných kmenových tradic následuje prudké vzednutí mořské hladiny, praobyvatelé ostrovů vyhledali výše položené oblasti ve vnitrozemí, a vyhnuli se tak ztrátám na životech (celkem si živel na území svazového teritoria vyžádal kolem 8 000 obětí).

K prvním průkopníkům výzkumu jazyků a způsobu života původních Andamanců a Nikobarců patřili britští administrátoři Edward Horace Man (1846–1929) a Maurice Vidal Portman (1861–1935), na jejichž práci v letech 1906–1908 navázal antropolog Alfred Reginald Radcliffe-Brown.

andamanské jazyky, jazyky, andamanské.

Ándhrapradéšané (Ándhrapradéšci), souhrnné označení obyvatel indického svazového státu Ándhrapradéš (76,2 milionu, v roce 2001), který leží na východním pobřeží poloostrova Přední Indie, na severu sousedí s Maháráštrou, Čhattísgarhem a Urísou, na jihu s Tamilnádem a na západě s Karnátakou. Převažujícím etnikem jsou drávidští Telugové (přes 80%), početná skupina obyvatel hovoří urdsky (11%) a hindsky (2,6%), významnější etnické a jazykové menšiny představují Bengálci, Kannadci, Maráthové či Urijci. Ándhrapradéš tvoří území mezi horským pásmem Východního Ghátu a Bengálským zálivem, tzv. pobřežní Ándhra, pojmenovaná podle starověkého kmene Ándhrů, spolu s přilehlou Telangánou na severu a Rajalásimou na jihu. Království Ándhrů jako politická mocnost v jihovýchodním Dakšinu je doloženo již ve 4.–3. století př. n. l. Do své říše je začlenil maurjovský císař Ašóka, po jejím rozpadu území do počátku 3. století n. l. ovládala telugská dynastie Sátaváhanů. Poté se zde vystřídala řada mocných a kvetoucích říší, z nichž nejvýznamnější byl Vidžajanagar (1336–1565). Koncem 17. století byla oblast připojena k impériu Velkých Mughalů a svěřena do správy mughalského místodržícího (*nizáma*) se sídlem v Haidarábádu. Během 18. a 19. století ovládli většinu nizámových držav Britové, pobřežní oblasti a Rajalásimu začlenili do Madráské prezidencie.

Po vyhlášení indické nezávislosti byl v roce 1953 na těchto územích s převahou telugsky mluvícího obyvatelstva ustaven svazový stát Ándhra, jako první ze států vytvořených na jazykovém základě. Po připojení telugských oblastí někdejšího haidarábádského knížectví (Telangány) vznikl v roce 1956 dnešní Ándhrapradéš (s hlavním městem Haidarábád). Většina obyvatel (asi 70%) pracuje v zemědělské výrobě, kolem 15% v průmyslu a řemeslech, dynamicky se rozvíjí sektor služeb a v poslední době zejména informačních technologií. Věřící jsou většinou hinduisté.

Ándhrapradéšci, Ándhrapradéšané.

Andořané (Andorcí, z maurského názvu: *aldarra*, „lesnatý kraj“), etnikum katalánského původu; obyvatelé jednoho z nejmenších států Evropy (rozloha 453 km², 67 tisíc obyvatel – odhad z roku 2006). Asi třetina obyvatel má andorskou (katalánskou) národnost, zbytek tvoří hlavně Španělé (43%), Portugalci (11%) a Francouzi (7%). Úředními jazyky jsou katalánština a španělština. Věřící jsou většinou katolíci. Republika Andorra leží v Pyrenejích na hranicích

Španělska a Francie. Její specifická forma suverenity (jedná se o parlamentní knížectví pod ochranou představitelů Francie a Španělska) se datuje již od 9. (respektive 13.) století.

Angaitové (Angaité), indiánské etnikum v Gran Chaku (Paraguay), počet není znám, patrně splynuli s okolním smíšeným obyvatelstvem. Jazyk patří do rodiny lengua. Zemědělci, lovci a rybáři, náboženství bylo animistické.

Angličané (latinsky: *Anglii*, původní území Anglů na Jutském poloostrově), hlavní a základní etnická složka obyvatelstva Velké Británie a Severního Irska (asi 45 milionů) a dále tvořící významné populace v Austrálii, Kanadě, USA a v dalších bývalých britských koloniích (asi 40 milionů). Formovali se po staletí z řady etnik na území Anglie, Skotska a Walesu. Jsou potomky nejstaršího obyvatelstva Britských ostrovů a četných přistěhovalců, z nichž byli ve starověku první Iberové, později keltští Belgové a Britové a dále nepočtení Římané a početně nejsilnější germánská etnika Anglů, Dánů, Frísů, Jutů, Normanů, Norů, Sasů a dalších. Angličané se v 17. století zformovali v jednotný národ.

Etnicky i jazykově patří k západním germánským skupinám indoevropské rodiny. Angličtina je dorozumívacím jazykem mnoha set milionů lidí v různých částech světa a stává se dnešní celoplanetární *lingua franca*. Věřící jsou převážně křesťané (anglikáni a katolíci). Angličané v minulých stoletích kolonizovali velké části světa a jejich hospodářský, společenský a kulturní vliv se uplatňoval zejména v Austrálii, na Novém Zélandě, v Indii, v Jihoafrické republice, ale i jinde v zemích Britského společenství národů, především však v USA, kde byli Angličané jednou z hlavních zakládajících složek při formování amerického národa (Američané, Angloameričané aj.).

angličtina, úřední nebo dorozumívací jazyk ve státech Britského společenství a bývalého britského impéria, celosvětově rozšířený mezinárodní jazyk (Angličané).

Angloameričané, souhrnné označení obyvatelstva bělošského původu, které mluví anglicky jako rodným jazykem a žije na území USA a na ostrovech Střední Ameriky. Název je pojmem politicko-kulturním a jazykovým, nikoli etnickým. Podobně se užívá i názvů Anglokanad'ané, Angloaustralané nebo Anglonovozéland'ané.

Anglokanad'ané, název pro obyvatele Kanady, kteří hovoří anglicky a jsou anglického původu (asi 10 milionů lidí). (Viz též Kanad'ané.)

Anglosasové, populace germánského původu (Jutové, Piktové, Sasové), které se v 5.–6. století usídlily v Anglii a do příchodu Normanů v roce 1066 ji ovládaly.

Anglové (latinsky: *Anglii*, Angliové, Anglen), starověké západogermánské etnikum, které mělo svá původní sídla v 1. století n. l. na území dnešního Šlesvicko-Holštýnska v Německu a v jihovýchodní části Dánska. Část Anglů zůstala v původních sídlech, část přispěla

k vytvoření kmenového svazu Durynků, ale nejvýznamnějšími se stali ti Anglové, kteří spolu se Sasy a dalšími západogermánskými etniky pronikali na Britské ostrovy, podrobili si domácí keltské obyvatelstvo a vytvořili v 6. a 7. století n. l. první státní celky Marcia, Severní Umbrie a Východní Anglie. Na počátku 9. století přispěli Anglové a Sasové k vytvoření jednotného státu, který nazvali Anglie a sami sebe Anglosasové. Tohoto názvu se v přeneseném slova smyslu užívá dodnes.

Angolané (Angola), národ s mnoha národnostmi zahrnující obyvatele Angolské republiky v jihozápadní Africe. Pod tímto společným názvem se rozumí i četné národnosti v Angole, zejména Kongové, Ovimbundové aj. V současné době dosahuje počet Angolanů 16 milionů (odhad z roku 2005). Původní etnické skupiny Bantuů vytvořily na území Angoly několik státních útvarů – nejvýznamnější byla Konžská říše (Ngola), prosperující v 15.–17. století n. l. Portugalští dobyvatelé ji rozvrátili v roce 1665. Poté se území Angoly stalo hlavní základnou pro obchod s otroky (hlavní město Luanda). Z původních 14 milionů klesl počet obyvatel na pouhé 3 miliony. Od roku 1895 byla Angola kolonií, 1953–1973 zámořskou provincií Portugalska. Po osvobozenéckém boji byla v roce 1975 vyhlášena Angolská republika, ale rozhořela se občanská válka, trvajících s přestávkami až do roku 2002.

Aniové (Agniové, Agni, Anyi; z latiny: *agnus*, „jehně, beránek“), stará etnická skupina, která náleží do příbuzenství Akanů z jazykové skupiny kwa nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny v oblasti západní Afriky. Také kulturně náležejí Aniové k Akanům, zvláště k Ašantům v Ghaně, částečně i na území Pobřeží slonoviny. Žijí jako tropičtí zemědělci mezi skupinami početnějších Ašantů a Baulů o celkovém počtu kolem 250 tisíc.

Annánci (Annamci), zastaralé označení Vietnamců. Je odvozeno z již nepoužívaného čínského názvu *An-nam* („Pacifikovaný jih“).

Antiguané (Antiguové, Antigua), obyvatelé ostrova Antigua, který je jedním z karibských ostrovů v souostroví Nízkých Antil; tvoří přidružený stát jakožto součást Britského společenství národů. Žije zde asi 68 tisíc obyvatel (téměř polovina v hlavním městě St. Johns); hovoří anglicky a jsou většinou černošského a smíšeného původu. Ostrov objevil v roce 1493 Kryštof Kolumbus a nazval ho Santa Maria la Antigua. V letech 1632–1866 kolonizovali ostrov Angličané a načas i Francouzi.

Antilané (Antillan, francouzsky: *Antillais*), obyvatelstvo Velkých a Malých Antil, tj. Antilských ostrovů, které tvoří takzvanou Západní Indii (s výjimkou Bahamských ostrovů) v oblasti Střední Ameriky. Patří k nim ostrovy: Haiti, Jamajka, Kuba, Portoriko, souostroví Nízké Antily. Jde vlastně o pás ostrovů, které sahají od Floridy až k pobřeží Venezuely. Původní název Antilia pochází ještě z předkolumbovské doby a označuje legendární mytický

ostrov v Atlantském oceánu (ve španělštině značí „novou zemi“). Antilané netvoří jednotné etnikum a rozlišují se dnes podle státní a národnostní příslušnosti. Původní obyvatelstvo Antil, indiáni Střední Ameriky, byli z největší části vyhubeni v době conquisty a dnešní obyvatelé jsou převážně míšenci nejruznějších skupin přistěhovalců z Evropy, Asie, Afriky a odjinud. Celkový počet kolem 30 milionů lidí.

Antové (Anti, z latiny: *ante*, „vpředu, kupředu; stojící v popředí; vynikající; dříve, předtím“), starověký název pro kmenový svaz východních Slovanů v oblasti mezi Dněstrem a Dněprem ve 4.–6. století n. l. Název je latinského a byzantského původu a byl užíván až do konce 1. tisíciletí. Antové vytvořili kmenový svaz společně se Sarmaty (nebo pod jejich vedením); ti s nimi posléze splynuli. Antické zprávy zaznamenaly boje Antů s Góty a Huny a také jejich vojenská tažení na Balkán a do Byzance. Po útocích Avarů a Chazarů v 7. století zprávy o Antech končí. V téže době většina východoslovanských etnik byla sjednocena v Kyjevské Rusi a podílela se na utváření ruského společenství.

Anuakové (Anuak, Anywae), nilotské etnikum, žijící v etiopském regionu Gambela a v súdánské provincii Horní Nil; jejich počet je odhadován na 100–200 tisíc. Jazyk patří k severozápadním nilotským jazykům šarinilské větve nilosaharské rodiny. Jsou chovateli dobytka a farmáři. V čele vesnice je náčelník, o funkci se mohou ucházet jeho synové, bratři nebo synovci. Jejich nejbližšími sousedy jsou Nuerové. Politickým systémem Anuaků se zabýval britský antropolog Edward Evan Evans-Pritchard.

Aorsové (Aorsi), starověké sarmatské kočovné etnikum, příbuzné s Avary. Aorsové žili na rozlehlém stepním území od Kaspického moře až po řeku Syrdarju a odtud pronikali k Černému moři. Po vpádu Avarů do Evropy chybějí o nich přímé údaje. Pravděpodobně se připojili k avarským výbojům, avšak zanikli ještě v průběhu 1. tisíciletí n. l. podobně jako Avari.

Apači (Apache, vlastním jménem Dine, „lidé“), skupina jazykově a kulturně příbuzných etnik severoamerických Prérijních indiánů žijících původně v severozápadní části USA a v severních oblastech Mexika. Apači se dělí na tři základní skupiny: Meskalerové, Čirikavové a Západní Apači, zvláštní skupinou jsou prérijní Apači. Jazykově patří do atabaské skupiny a svým původem náležejí k jižní větvi nadenejských etnických skupin indiánů. Tito původně lesní a stepní indiáni si v 17. století osvojili jízdu na koni a položili tak základy nového způsobu života Prérijních indiánů. Na počátku 19. století byli vytlačeni Komanči na sever od mexických hranic. Etnogeneticky tvoří Apačové mezičlánek mezi skutečnými prérijními indiány, jakými byli Komančové, a zemědělskými Puebly. Základními sociálními jednotkami byly matrilineární a matrilokální rozšířené rodiny.

Apačové se stali v dějinách indiánů jednou z nejproslulejších skupin svým houževnatým odporem vůči bílým kolonistům. Byli porobeni teprve roku 1886, ale ve válečném stavu zůstali až téměř do vypuknutí 1. světové války. V současné době žijí malé skupiny Apačů v severozápadních rezervacích USA v počtu přibližně 25 tisíc jedinců, a to včetně příbuzných etnik. Jejich popularita vzrostla i tím, že je německý spisovatel Karl Friedrich May (1842–1912) učinil hrdiny svých světově proslulých románů.

Apiakáové (Apiaká, Tapii-tin, „Bílí cizinci“), zaniklé indiánské etnikum v Brazílii, jazyk patřil do rodiny tupí. Byli objeveni na konci 18. století. Ve 40. letech 20. století žilo několik posledních příslušníků. Náboženství bylo animistické. Živili se zemědělstvím, lovem a rybařením. Každá vesnice měla jednoho i více náčelníků, dědičných v otcovské linii. Výsadou náčelníků byla polygynie.

Arabové:

1. původní starověké obyvatelstvo, s jehož etnickým označením jako *a-ri-bi*, *a-rib-bi*, *a-ra-bi*, *a-ru-bu*, *ar-ba-ia* se setkáváme poprvé v asyrských pramenech 1. poloviny 1. tisíciletí př. n. l. Jednalo se zřejmě o severoarabské kmeny, pohybující se v oblasti Sýrie, Palestiny a severní části Saúdské Arábie. Tyto kmeny, jež žily kočovným či polokočovným životem, sídlily v oázách nebo kočovaly ve stepních a pouštních oblastech, kudy vedly důležité obchodní cesty z Mezopotámie na západ k pobřeží Středozemního moře. Arabové chovali velbloudy (rovněž brav a někdy i skot a koně) a stávali se mnohdy ochránci obchodních karavan. Na druhé straně podnikali loupežné nájezdy na území, které Asyřané a po nich Babyilóňané ovládli. Účastnili se často i koalic syrských států, které měly čelit asyrské armádě. Nejranější zpráva z asyrských analů je velmi kusá – zmiňuje pouze arabského vůdce jménem Gindibu a poplatek, který musel jako podmaněný dodat Salmanassarovi III. (858–824 př. n. l.). V dalších střezech s Asyřany vystupují arabští „králové“ a „královny“. Zdá se, že to byli spíše představitelé různých arabských kmenů nebo kmenových svazů. Postavení arabských „královen“ (Zabibé, Samsi, Jati'e, Apkallatu, Telchunu, Bailu, Japa') není dosud zcela jasné, některé zmínky naznačují, že byly zároveň představitelkami náboženské i světské moci. Jejich funkce byla zřejmě dědičná. V době válečných konfliktů určovaly tyto královny nejvyššího velitele arabských vojenských oddílů, kterého Asyřané označovali za „krále“ (jako i jiné představitele větších či menších územních celků). Barvitě líčení nehostinné krajiny, kterou arabské kmeny obývaly, nám podal ve svých análech Asarhaddon (680–669 př. n. l.) při líčení dobytí pevnosti Adummatu (oáza Dumat al-Džandal) jeho otcem Sinacheribem (704–681 př. n. l.) a při své výpravě do Básu a Chasú. Jsou tu uváděna rovněž jména nebo epiteta arabských božstev – Attar-samajn, Nahj, Daján, Attar-kurumá, Abiri'il a Rudá. Samostatné vojenské tažení uspořádal proti Arabům Aššurbanipal

(668–627 př. n. l., 9. výprava), aby potrestal jejich účast ve válce na straně babylónského krále Šamaš-šuma-ukína. Některá jména arabských kmenových vůdců a královen a také jména arabských božstev a lokalit, jež jsou uvedena v asyrských nápisech, nám vnukají představu, že tyto kmeny vedly podobný způsob života a měly podobnou kulturu jako autoři thamudejských (8. století př. n. l. – 4. století n. l.) a později safatejských (1. století př. n. l. – 4. století n. l.) nápisů (viz jazyky, semitské). Thamudejci jsou ostatně jmenovitě uvedeni ve výčtu arabských kmenů, „obyvatel pouště“, které si podrobil Sargon II. v roce 715 př. n. l. Aššurbanipal zmiňuje též arabský kmen Kedar, známý z bible. Tiglatpilešar, Sargon II. a Sinacherib uvádějí dary od vládců Sáby. Šlo spíše o představitele sabejských osad podél obchodní cesty z jihu Arabského poloostrova na sever ke Středoziemnímu moři. Nejznámější oázou byla al-Ulá, jejíž starověký název Dedan nacházíme rovněž v asyrských pramenech;

2. společenství populací a etnik, kde je mateřským jazykem arabština a společným kulturním a náboženským vyznáním islám;

3. příslušníci jednotlivých arabských etnik v severní Africe (zvláště země Maghribu) a na Arabském poloostrově.

Arabové, Saúdští, historicky významné etnikum žijící v Saúdkém arabském království na Arabském poloostrově v počtu více než 24 miliony obyvatel (odhad z roku 2003), z nichž jsou nejpočetnější Arabové (89%), ostatní jsou Indové, Íránci, Turci aj. Území Arabského poloostrova bylo osídleno kočovnými arabskými etniky již od 2. tisíciletí př. n. l. a stalo se největším migračním centrem arabských populací, zejména v období starověku, kdy zde také vznikaly první velké říše. Rozkvět saúdkoarabské společnosti a kultury byl přerušen nadvládou Osmanů v 16.–18. století, ale již v roce 1745 Muhammad ibn Saúd z dynastie Saúdovců zahájil zápas za sjednocení, který byl završen počátkem 19. století ve feudálním státě Saúdovců, kteří vládou v zemi dodnes. Název Saúdká Arábie pochází teprve z roku 1932. V současné době patří země mezi nejvýznamnější ropné velmoci světa. (Jaroslav Oliverius)

arabština, jihozápadní semitský jazyk užívaný v severní Africe a části Asie (Arabové).

Aragonci (Aragon), obyvatelé Aragonu, ve 13.–15. století samostatného království mezi Kastilií, Katalánskem a Pyrenejemi v severovýchodním Španělsku. V současné době tvoří Aragon provincii Španělské republiky (1,2 milionu obyvatel, cenzus z roku 2003). Kromě španělštiny se v některých horských údolích hovoří původní aragonštinou.

Aramejci, skupiny západosemitských kočovných kmenů, které byly spřízněné etnicky i společným jazykem aramejštinou. Jejich původ není dosud zcela jasný. Podle některých badatelů lze jejich původ hledat v pasteveckých kmenech kočujících na okraji syrské pouště,

jiní badatelé se domnívají, že Aramejci byli potomky západosemitských obyvatel Sýrie, které mezopotamské prameny 2. tisíciletí př. n. l. nazývají Achlamú. Název Aramejci se poprvé objevuje v asyrských pramenech 11. století př. n. l. Na počátku 1. tisíciletí př. n. l. se aramejské kmeny daly do pohybu a v průběhu 11. a 10. století př. n. l. vznikla řada samostatných aramejských států především v Sýrii. Jejich vládci využili mocenského vakuu, které v této oblasti vzniklo po rozpadu státu Mitanni, pádu chetitské říše a oslabení Egypta.

Mezi nejvýznamnější aramejské státy patřily: 1) Státy podél západních hranic Mezopotámie: Bít-Zamáni, Bít-Bachiáni, Bít-Chalupi, Lakú. V 9. století př. n. l. se tyto státy staly asyrskou provincií s hlavním městem Guzana (Tell Halaf). 2) Bít-Adini na středním Eufratu. Tento stát patřil mezi nejvýznamnější protivníky asyrských králů v této oblasti. Jeho dvě významná města Til Barsip a Chadatu se stala významnými centry asyrské říše poté, když se tento stát stal asyrskou provincií. 3) Bít-Agusi (Jachan), někdy byl také nazýván Arpád podle svého hlavního města. Tento stát se rozkládal v oblasti Aleppa. V roce 740 př. n. l. byl dobyt Tiglatpilesarem III. Na jihu země, v Sefire, se našla kamenná stéla, na níž je vytesána smlouva vládce Mati'ila s králem země KTK. Jedná se o jeden z velmi vzácných aramejských písemných pramenů. 4) Aram (Damašek) v jižní Sýrii byl nejvýznamnějším aramejským státem v 9. a 8. století př. n. l. a významným centrem protiasyrských koalicí. Vrcholu svého rozkvětu dosáhl na konci 9. století př. n. l. za vlády králů Hadad-ezera a Chazaela. 5) Sama'al (Zincirli) v severní Sýrii. 6) Malé státy v severní Sýrii (Pattina/Ukni, Chamát), které vznikly po pádu chetitské říše. Aramejci tvořili většinu populace, ale vládnoucí vrstvou byla novochetitská aristokracie.

Aramejci nikdy nevytvořili jednotnou kulturu nebo jednotný politický útvar a většina samostatných aramejských států se v průběhu 9. a 8. století př. n. l. stala součástí asyrské říše. V průběhu 1. tisíciletí př. n. l. se však Aramejci stali hlavním etnickým elementem v Sýrii, Mezopotámii i dalších oblastech Předního východu a jejich jazyk vytlačil starobylé jazyky všech těchto oblastí. Zachoval se jen nepatrný počet aramejských písemných pramenů; hlavním pramenem jsou asyrské nápisy, které však zachycují pouze asyrsko-aramejské konflikty. Materiální kultura Aramejců čerpala z kultury Chetitů, Asyřanů, Babylóňanů a Foiničanů. Aramejci uctívali především západosemitská božstva doložená v pramenech 2. tisíciletí př. n. l. Nejvýznamnějšími božstvy byl bůh bouře a plodnosti Hadad (Iškur), bůh měsíce Sín/Šatar (Nanna), bůh slunce Šamaš (Utu), Rešef a Rakib-il.

aramejština, patří mezi severozápadní semitské jazyky, nejbližší je jazykům tzv. kanaánské větve (foiničtina, punština, hebrejština, moábština, edómština, amónština). Kromě obecných znaků semitských jazyků (většinou trojkonsonantní významotvorný kořen) je

aramejšťina charakteristická přejímáním řady termínů z okolních jazyků (perštiny, řečtiny) a tendencí k systematizaci, což souvisí s její dějinnou funkcí dorozumívací řeči (*lingua franca*) v jazykově různorodém prostředí.

Jméno aramejšťina získal tento jazyk od svých nositelů, nomádských kmenů semitských Aramejců, kteří se od konce 3. tisíciletí př. n. l. objevují v horní Mezopotámii (tzv. Aramu) a od 11. století př. n. l. tam zakládají řadu malých států. Sebeoznačení těchto kmenů jménem Aram (*'rm*), respektive jejich jazyka jménem Aramít (*'rmjt*) je doloženo teprve v nápisech z let 471, respektive 411 př. n. l. V bibli jsou rozsáhlejší aramejšťské partie také označeny tímto jménem (Ezd 4,7; Da 2,4). Řecký překlad bible (Septuaginta) však označuje tento jazyk za „syrský“, stejně jako jeruzalémský Talmud (Sota 7,2). Označení „chaldejšťina“ má svůj původ v latinském překladu bible sv. Jeronýma (Vulgata; komentář k Dá 2,4); vzhledem k tomu, že toto dříve obecně užívané označení spočívá na mylném ztotožnění dvou významů slova *kasdím* (Kaldejci; přeneseně však „astrologové, mudrci“), se ve 20. století od užívání tohoto jména v odborných textech upustilo.

Aramejšťina má přes tři tisíce let trvající dějiny – nejstarší doklady pocházejí z 10.–9. století př. n. l., v několika místních dialektech se dodnes udržela jako živý jazyk (Irák, Sýrie). Nejstaršími dochovanými doklady jsou tzv. staroaramejšťské nápisy z 10.–8. století př. n. l. (například z města Ja'udí). Rozmach vlivu a užívání aramejšťtiny v mezopotamské a syropalestinské oblasti vrcholí v polovině 1. tisíciletí př. n. l., kdy se za perských Achaimenovců (6.–4. století př. n. l.) tzv. říšská aramejšťina stává oficiálním dorozumívacím jazykem rozsáhlé perské říše (od Egejského moře po Indus, od Kaspického moře až po jižní hranici Egypta). Poměrně jednotný pravopis svědčí o systematické péči oficiálních orgánů o jazykovou kulturu. S rozmachem užívání jazyka souvisí také rozšíření aramejšťského písma. Jedná se o alfabetské souhláskové písmo vycházející z foinické abecedy, psané zprava doleva. Jako první zavádí toto písmo oddělování slov v textu. Z aramejšťského kurzívního písma se přibližně ve 3. století př. n. l. vyvinulo tzv. kvadrátní písmo, jímž jsou psány zejména biblické svitky (též nazýváno hebrejšťské písmo).

K dochovaným památkám říšské aramejšťtiny patří vedle aramejšťské části biblických textů Starého zákona především papyry z Hermopole (6.–5. století př. n. l.), ostraka a papyry z židovské kolonie v jihoegyptském Elephantine (5.–4. století př. n. l.) a z dalších míst v Egyptě (5.–3. století př. n. l.), ostraka a papyry z Palestiny (5.–3. století př. n. l.), nápisy z Arábie (5. století př. n. l.), Afghánistánu (3. století př. n. l.) a Malé Asie (5.–3. století př. n. l.). Vzhledem k rozsahu příslušných literárních textů a váze jejich působení bývá jazyk aramejšťských částí bible samostatně označován jako biblická aramejšťina. Aramejšťskými částmi Starého zákona jsou vedle

několika stručných glos (Gn 31,47 a Jr 10,11) zejména textové oddíly v knihách Daniel 2,4b–7,28 a Ezdráš 4,8–6,18 a 7,12–26.

V pozdějším vývoji se aramejšťina dělí na západoaramejšťskou a východoaramejšťskou větev. K západoaramejšťským dialektům patří jazyky syropalestinské oblasti: samaritánská aramejšťina, křesťansko-palestinská aramejšťina, nabatejšťina, palmyršťina, zejména však židovská aramejšťina. Termín židovská aramejšťina neoznačuje jednotný jazykový typ, nýbrž pestrou skupinu dialektů, v nichž je vytvořeno židovské aramejšťské písemnictví (kromě tzv. biblické aramejšťtiny, jež jazykově patří do aramejšťtiny říšské). Do tohoto okruhu patří nejprve aramejšťské texty kumránské (Targum knihy Job, Genesis-Apokryfon, Modlitba Nabonidova, fragmenty knihy Henochovy aj.), dokumenty z Vádí Murabba'at a Vádí Habra, nápisy z Jeruzaléma a okolí (vše 2. století př. n. l. až 1. století n. l.), aramejšťské texty z Káhirske genízy a především rozsáhlé texty Targumů (překlady hebrejšťských textů bible do aramejšťtiny; Targum Onkelos, Targum Jonatan a Targum Neophyti). Další jazykový vývoj dokládají texty jeruzalémského a babylónského Talmudu, aramejšťské části Mišny, midraše a synagogální nápisy. Nepřímým dokladem tohoto jazyka jako mluvené řeči jsou také mnohé arameismy v řeckém textu Nového zákona (například Ježíšovo zvolání na kříži „Eloi Eloi lama sabachthani“ [Mk 15,34] a mnoho jednotlivých lexikálních arameismů [například I K 16,22]). K východní větvi aramejšťtiny patří syršťina, mandejšťina a aramejšťina babylónského Talmudu, na niž navazují gaonské texty rabínské (texty z 3.–10. století n. l.)

Nástupem arabské invaze (7.–8. století n. l.) končí éra širokého užívání aramejšťtiny, její funkci v příslušných oblastech přejímá arabšťina.

aranda, australský jazyk užívaný částí původního obyvatelstva (Arandové) ve střední Austrálii.

Arandové (Arunťové, Aranta, Arunta, Alitera, Pitjapitja), původní australské etnikum, které si zachovalo domorodý jazyk, patřící k arandské skupině jižní větve australských jazyků. Dosud obývají s příbuznými etniky poušťní a polopoušťní části střední a severní Austrálie. Jen malá část Arantů žije dodnes přírodním způsobem a zachovává si staré rodové zřízení, jazyk a kulturní tradice původní lovecko-sběračské společnosti (Austrálci). Dnes se počet členů odhaduje na několik set. Pospolitosť se dělí na patrilineární totemické frátrie, rody a rodinné skupiny. Náboženství je animistické.

Arapahové (Arapačové, Arapaho, vlastním jménem Inúna-ina), původní etnikum severoamerických indiánů, které patřilo k préríjním lovcům a přešlo posléze k usedlému zemědělskému způsobu života (hlavně pěstování kukuřice). Jazyk patří do algonkinské rodiny. Náboženství bylo animistické, dnes převažuje křesťanství. Základní jednotkou byla

tlupa, tvořená několika rozšířenými matrilineárními rodinami; celý kmen se scházel jednou ročně u příležitosti Slunečního tance. Dnes žijí jejich zbytky v rezervacích v Severní Dakotě a Minnesotě v USA v počtu kolem 5 tisíc.

Araukáni (Mapučové, Araucos), původní etnická skupina jihoamerických indiánů žijící ve střední části Chile a v Argentině. Vlastní jméno Araukánů je Čé (Che, „národ, lidé“) a dělí se na severní Pikunče, střední a nejpočetnější Mapuče a jižní Huiliče. Název Araukáni byl pravděpodobně odvozen od místního druhu pinie – *Araucaria*, jejíž plody a dřevo zužitkovávají dodnes. Araukáni, kteří přesídlili na ostrov Chiloé, se dnes nazývají Čilotové. Část Araukánů migrovala v 17. století též do oblasti argentinských pamp, odtud však byli v 18. století vytlačeni do jižní nehostinné Patagonie a smísili se zde s Puelči a místním obyvatelstvem španělského původu. Araukáni uhájili svoje území jak proti Inkům kolem roku 1475, tak proti španělským útokům od roku 1536 až do počátku 19. století. Jejich území bylo však postupně zmenšováno, až se roku 1883 podařilo Chilanům Araukany pacifikovat v rámci sjednocování etnik a území v Chile.

Araukáni byli původně lesními lovci a sběrači. Ještě v předkolumbovském období došlo v jejich společnosti pod vlivem Inků k výraznému kulturnímu, společenskému a hospodářskému rozvoji a přešli k usedlému způsobu života: osvojili si hrnčířství, tkalcovství, chov lam a zejména vyspělé zemědělství. Rody byly patrilineární, manželství obvykle polygamní. Náboženství bylo teistické, dnes jsou vesměs křesťané. Původní počet kolem 1 milionu se vlivem epidemií a obranných bojů zmenšil na pouhých asi 120 tisíc ke konci 19. století. Dnes je jejich počet odhadován na 900 tisíc.

araukánský jazyk, jazyk, araukánský.

Aravakové, souhrnné označení jazykově a kulturně příbuzných kmenů jihoamerických indiánů (Guajirové, Ipurinové, Mochové, Paresíové, Taínové, Waikové ad.). Jejich jazyky tvoří aravackou rodinu dělenou zpravidla na 4 až 8 hlavních skupin (jazyky, aravacké). V době příchodu Španělů v 15. století obývali rozlehlá území od Gran Chaca a pramene řeky Xingú po Antily a od ústí Amazonky po Andy. Ze severní části kontinentu a z Malých Antil byli koncem 15. století vytlačeni Kariby, na Velkých Antilách byli prakticky vyhubeni Španěly v 16. a 17. století. Dnes žijí hlavně v západní Venezuele, ve východní Kolumbii, na pomezí Peru a Brazílie a v Guayaně; malé skupinky také na Trinidadu, Haiti a v Dominikánské republice. Byli a jsou usedlí zemědělci (banány, batáty, cukrová třtina, fazole, tabák ap.), lov sběr a rybolov je vesměs doplňkem alimentárního systému. (Viz též lidé v karibské oblasti, první.)

aravacké jazyky, jazyky, aravacké.

aravacké populace, Aravakové.

Arberové (Arberi):

1. původní starověké etnikum ilyrského původu, které obývalo území dnešní Albánie a bylo pravděpodobně i předchůdcem Albánců;

2. původní pojmenování Albánců, kteří pocházeli z ilyrského etnika Albanetů. Podle nich bylo pojmenováno hlavní město Staré Albánie – Albán. Původním střediskem Arberů byla předtím Kruja a hlavním přístavem Drač. Ve 14. století po nájezdech Turků a Benátčanů se malé skupiny Arberů-Albánců u pobřeží stáhly do severoalbánských hor a okolí.

Arčové (Arginci, Archol), populace kavkazského původu žijící v západní části Dagestánu v Ruské federaci, čítající v roce 1926 pouze necelý 1 tisíc lidí, od roku 1959 jsou počítáni k Avarům. Hovoří většinou avarsky a rusky, jejich vlastní jazyk patří do lezginské skupiny dagestánské větve kavkazské rodiny; věříci jsou sunnité. Tradičním způsobem obživy je chov ovcí a zpracování vlny.

Argentinci (z latiny: *argentum*, „stříbro“), etnikum žijící v Argentinské republice v Jižní Americe. V současné době je počet Argentinců, většinou španělských usedlíků a míšenců mezi španělskými přistěhovalci a původními indiány, více než 39 milionů lidí (odhad z roku 2006); 90% obyvatelstva je evropského původu. Většinou jsou katolíci. V předkolumbovském období žili na území Argentiny indiáni, zvláště Puelčové, Tehuelčové a další, z nichž většinu vyhubili španělští dobyvatelé. Výjimku tvoří pouze Araukáni, kteří přišli do Argentiny z Chile až v 17. století. Protišpanělský boj Argentinců vyvrcholil na počátku 19. století vyhlášením nezávislosti spojených provincií La Plata (1816) a vytvořením federativní republiky Argentina v roce 1826. Od roku 1883 bylo zbylé indiánské obyvatelstvo ze severu přesídlováno na jih za řeku Río Negro a do nejméně úrodné Patagonie. Moderní argentinský národ se zformoval v 19. století.

Ariáni, Afghánci.

Árijci (ze sanskrtu: *árja*, „vznešený, urozený“):

1. dnes již překonaný souhrnný název pro kočovné euroasijské kmeny indoevropského původu, které přišly koncem 2. tisíciletí př. n. l. z oblasti mezi Volhou a Kaspickým mořem do Íránu a Indie, kde si podmanily původní (snad drávidské či mundské) obyvatelstvo;

2. starší lingvistické označení etnik hovořících indoíránskými jazyky. V 1. polovině 19. století evropští jazykovědci takto označovali všechny indoevropské (v německé literatuře „indogermánské“) jazyky, později se název árijské (někdy též árské) jazyky zúžil na indoíránskou větev indoevropštiny, jež se později rozdělila na dvě samostatné skupiny: jazyky íránské a indické (též indoárijské či indoárské). Z lingvistického a etnografického hlediska tak

původní Árijci (viz též Árjové) tvořili součást indoíránské kmenové pospolitosti, po jejímž rozpadu zhruba koncem 3. tisíciletí př. n. l. se íránské kmeny usazovaly na území dnešního Íránu a Afghánistánu, zatímco Indoárjové (Indoárijci) pronikali přes pohoří Hindúkuš na indický subkontinent.

Hlasatelé rasových teorií (Joseph Arthur de Gobineau, Houston Stuart Chamberlain, Arthur Rosenberg) termínem „árijci“ označovali příslušníky bílé, zejména tzv. nordické rasy, údajně nadřazené všem ostatním; za nacismu zejména v době 2. světové války byla árijská ideologie zneužita k hospodářské a politické diskriminaci (antisemitismus, arizace) a k vyhlazování celých národů a etnických skupin (šoa).

árijská etnika, Árijci, Árjové.

Arikarové (Arikara), původní etnická skupina severoamerických indiánů, kteří náležejí k préríjním skupinám; jsou příbuzní Kadům a žijí dosud jako zemědělci v počtu asi 1 tisíc (1984) v rezervacích v Severní Dakotě. Z hlediska etnogeneze představují přechodnou vývojovou skupinu mezi zemědělskými Kady na Rudé řece a mezi typickými Préríjnými indiány středozápadu v USA.

árja (v původním významu „přívětivý, zbožný“, později v sanskrtu „vznešený, urozený“), termín, jímž se v protikladu k místnímu neindoevropskému obyvatelstvu původně označovali příslušníci indoevropského etnika osídlujícího od počátku 2. tisíciletí př. n. l. oblast Íránu a posléze i Indie. V Indii označoval v hinduismu příslušníky tří vyšších kast, v buddhismu člověka znalého Buddhova učení a žijícího v souladu s ním, popřípadě samotného Buddhu.

Příbuzné jazyky indoevropských, íránských, indických a káfírských etnik byly evropskými jazykovědci klasifikovány v 1. polovině 19. století jako jazyky árijské (viz též Árjové). Termín posléze získal i rasový obsah (Joseph Arthur de Gobineau, Houston Stuart Chamberlain, Arthur Rosenberg) a byl zneužit rasistickými teoriemi o „panské rase“ a za nacismu zejména v době 2. světové války doveden až k hospodářské a politické diskriminaci (antisemitismus, arizace) a k vyhlazování celých národů a etnických skupin (šoa). V tomto deformovaném významu se v českém jazyce výraz užíval v podobě „árijec“.

Árjové, staroindicky *árya-*, íránsky *arya-*; etymologie nejistá, původně relativně jednotná etnická skupina kočovných kmenů indoevropského původu, která se asi v polovině 2. tisíciletí př. n. l. rozštěpila na skupinu indickou a skupinu íránskou. Zdá se, že po odchodu z jihoruských stepí se árské kmeny usadily nejprve v horní Mezopotámii a hrály určitou roli v churritské říši Mitanni (17.–16. století př. n. l.), což se odrazilo v lexikálních výpůjčkách (jména bohů a vládců, termíny z oblasti chovu koní) z árských jazyků. Část árských kmenů, předkové Indů, pak pravděpodobně v několika vlnách migrovala v 2. polovině 2. tisíciletí př. n. l. do oblasti

Pandžábu (dnešní Pákistán) a posléze dále na východ k řece Ganze. Postupně si podrobili původní neindoevropské obyvatelstvo, ve Védách nazývané Dásyové. Druhá skupina, předkové Íránců/Peršanů (Peršané), přišla do svých historických sídel snad o něco později. V raně sásánovské době došlo k vytvoření specifické politicko-nábožensko-etnické představy o Íránu jako „říši Árijů“ (Éránšahr).

Vzhledem k velké podobnosti nejstarších indických i íránských jazyků se termínu árský používá nejen ve vztahu k společnému předstupni obou jazykových skupin, ale i ve vztahu k nejstaršímu období již oddělených jazyků staroíránských (avestština, perština achaimenovské říše) a staroindických (védština, sanskrť). O společném vývojovém předstupni Indů a Íránců svědčí obsáhlý fond společné slovní zásoby a četné kulturní a náboženské paralely.

Termín Árijové/árské jazyky (anglicky: *Aryans, aryan*, německy: *Arier, arisch*) sloužil v minulém století (zejména v angličtině) po určitou dobu jako synonymum pro termín Indoevropané/indoevropské jazyky. Z jazykovědy byl tento termín přenesen do antropologie a rasové teorie, která ho zneužila jako antisemitský protiklad k Židé/židovský. V češtině se v tomto smyslu užívalo termínu Árijci/árijský.

Árijové, védští, příslušníci indoevropských kmenů, kteří kolem poloviny 2. tisíciletí př. n. l. pronikli z jihoruských stepí přes Afghánistán do Indie. Postupně si podmanili původní obyvatelstvo a stali se nositeli védské kultury.

Arméni, indoevropský národ v severovýchodní části Malé Asie, sami sebe označovali jménem *Haikh'*; slovo Arméni zřejmě pochází z perštiny a řečtiny: řecké *Armenia* je snad utvořeno podle perského jména *Armina*. Na hornaté území při horním toku Eufratu a Tigridu mezi Kaspickým a Černým mořem, později zvaným Arménie, přišli Arméni snad v 6. století př. n. l. Zde narazili na místní urartejské obyvatelstvo (Urartu, srov. asyrský název nejvyšší arménské hory Ararat) ovládané Peršany a hovořící jazykem blízkým neindoevropské churritštině, s níž postupně splynuli. O Arménech se zmiňuje již Hérodotos, o Arménii Xenofón, podrobnější líčení je u Strabóna, Ptolemaia a Arriána. Jazyk Arménů, arménština, tvoří samostatnou větev satemových jazyků (jazyky, indoevropské) s příbuzenskými vztahy k fryžštině a společnými rysy s řečtinou (protetický vokál, augment). Značná část slovní zásoby je ovlivněna arsakovským pehlevím (středoíránským jazykem parthské říše). Arménské písmo je hláskové s 36, později s 38 písmeny; jeho autorem je podle arménské tradice duchovní jménem Maštoc', zvaný též Mešrop (roku 402). Písemně je arménština doložena od 5. století n. l. zejména v křesťanských a historických textech.

Dějiny arménského území jsou velmi pohnuté, neboť se na něm v průběhu let střetávalo množství různých mocenských zájmů. Ještě před vznikem říše Urartu, jejíž rozkvět spadá do

8. století př. n. l., zasahovala do jižní Arménie říše Mitanni. Po pádu Urartu (koncem 8. století př. n. l.) bylo arménské území – kromě kratších období nezávislosti – postupně ovládáno Médy, Peršany (příchod indoevropských Arménů), Makedoňany a Seleukovci, až posléze v roce 188 př. n. l. bylo rozděleno na západní Velkou Arménii a východní Malou Arménii a stalo se nárazníkovou oblastí střídavě pod římským a parthským vlivem.

Velká Arménie byla rozdělena mezi Římany a Peršany (Parthy), pak od 7. století byla pod silným vlivem islámu, ve 12. století se dostala pod mongolsko-tatarskou nadvládu. Roku 1639 si celé území rozdělili panovníci osmanské a perské říše a teprve po dalších dvou stoletích došlo v první polovině 19. století k postupné obnově východní Arménie v rámci carského Ruska. Po jeho rozpadu získala Arménie v roce 1918 samostatnost, záhy však byla obsazena bolševiky a přinucena spolu s Ázerbajdžánem a Gruzii vytvořit Zakavkazskou federaci, která se v roce 1922 stala jedním ze zakládajících členů SSSR. V rámci reorganizace svazových republik došlo v roce 1936 k rozdělení federace a vzniku Arménské sovětské socialistické republiky. Zde se počet obyvatelstva průběhu 20. století ztrojnásobil. Po rozpadu Sovětského svazu byla v roce 1991 ustavena samostatná Arménská republika, kde žije více než 7 milionů Arménů (odhad z roku 2004). Asi 600 tisíc Arménů žije v USA a v Kanadě, asi 2 miliony ve Francii, v Íránu, Libanonu, Turecku a v dalších více než 50 zemích. (František Bahenský)

Aromuni (Aromunové, též Kutsovlaši, Arămani), populace pravděpodobně dácko-rumunského původu žijící v Srbsku (Kruševo, Ovče Polje), v Albánii (Korce) a hlavně ve středním Řecku (Pindos). V Rumunsku jsou nazýváni též Arumeni, v Srbsku Cincarové a v Řecku Kutsovlaši nebo Vlaši z Pindu (zde obývají asi 50 vesnic). Jejich celkový počet se pohybuje kolem 100 tisíc. Na dnešní území byli vytlačeni už v 7. a 8. století migracemi Slovanů. Jde patrně o rozmanité skupiny Thráků, už ve středověku původní obyvatelé na Balkánském poloostrově; teprve později byli ovlivněni příchozími etniky. Po tisíciletí zůstali pastevci a chovateli ovcí a koz v podhorských oblastech, teprve ve 20. století přešli i k jiným formám obživy: uměleckým řemeslům a obchodu.

Arvernové (Arverni), starověké keltské etnikum, které sídlilo ve střední Galii, tj. v dnešní oblasti Auvergne ve Francii (odtud i název) a mělo v 1. tisíciletí př. n. l. vůdčí postavení mezi ostatními keltskými etniky v Galii. Po dobytí jejich území Římany došlo k povstání, které v roce 52 př. n. l. vedl arvernský vojevůdce Vercingetorix. Arvernové byli poraženi a poté brzy splynuli s ostatními etniky v Galii. Dodnes se zachoval název francouzského kraje Auvergne, kde měli Arvernové své hlavní oppidum Gergovia (na jeho místě je dnes hlavní město kraje Clermont). Arvernové se rychle romanizovali a přispěli k vytvoření francouzského národa.

Ásámci (Assámci, Ásámjá):

1. v současné době obyvatelé indického státu Ásám, v roce 2001 přes 26 milionů; etnikum s vyspělou kulturou, významnou historií. Ásámci jsou hinduisté a hovoří vlastním jazykem – ásámštinou;

2. obyvatelé bývalého státu Ásám (Assam) na území, které bylo již v 1. tisíciletí n. l. bráhmanským královstvím a leželo na území dnešního Bangladéše, východní části Indie a Barmy. Stát Ásám byl v letech 1826–1949 britskou kolonií a poté se stal součástí nezávislé Indie.

asamština, ásámština.

ásámština (asamština), východní indoárijský jazyk, úřední jazyk v indickém státě Ásám. (Viz též Ásámci, jazyky, indické.)

Asianité (Asiáni, řecky: *Asianos*, „maloasijský“), souborné označení etnických a jazykových skupin v Malé Asii, případně i jihozápadní Asii, které náležely k různým a izolovaným etnickým společenstvím v období starověku. Většina z nich zanikla ještě na počátku historie, o jiných se zachovaly písemné doklady a kulturní památky, které byly objeveny teprve v 19. a 20. století. Asianité jsou rozlišováni na východní skupinu (Elamité, Churrité, Kúšité, Sumerové, příbuzní Chaldejci a Urartejci a předchůdci Chetitů, takzvaní Hatijerové) a západní skupinu (Lýdové, Lýkijci, Karerové, Kilikierové a další); k této skupině pravděpodobně náleželi též Etruskové, pocházející z oblasti Anatolie, Pelasgové a další etnické skupiny praobyvatel Řecka – odtud též název pelasgo-alarodské jazykové skupiny. Hypotézy o asianitském původu Albánců, Basků, Sardů, případně i Kurdů nebyly zatím potvrzeny ani vyvráceny.

Asiaté (Asijci, z babylónštiny: *asú*, „východ“), obyvatelé asijského kontinentu, na němž žije více než polovina obyvatel světa. Asiaté patří k mnoha stům různých etnických a jazykových skupin a rodin, které se vyznačují charakteristickou svébytností. Kromě toho Asie představuje jednu z hlavních kolébek lidstva vůbec a mongoloidní populace zvláště. Jde pouze o zeměpisné, nikoliv etnické nebo jazykové označení. Viz též Asiaté, první.

Asiaté, první, první lidé na území Asie. Čínští antropologové tradičně hájí představu, že vývoj člověka ve východní Asii byl svébytný, plynulý a ovlivnění z jiných oblastí bylo nepatrné. Poukazují přitom na tvarové znaky časté na lebce čínského *Homo erectus* i jeho potomků, počínaje celkovými rysy jako je plochý tvar obličeje, relativní výška horní a dolní obličejové partie, zalomení temene i tloušťka lebeční kosti, morfologie těla horní čelisti a jejího jařmového výběžku až po detaily jako je morfologie frontonasálního švu nebo lopatkovitě tvarovaný řezák. Evropští antropologové naproti tomu ukazují, že některé tyto

znaky čínský *Homo erectus* sdílí se svými současníky v Africe i v Evropě. Podobné tendence pozorujeme i v archeologii. Čínská věda zdůrazňuje originalitu svých kultur paleolitu, zatímco my, při pohledu z naší evropské perspektivy, postřehneme spíše podobnosti.

Nejvyšší datum pro osídlení jihovýchodní a východní Asie stále kolísá. Klasická naleziště *Homo erectus* na ostrově Jáva jsou problematická nejen z hlediska archeologie, ale i datování. Podle posledních dat získaných měřeními radioaktivního argonu a zveřejněných v roce 1994 mohou sice nálezové vrstvy s lidskými fosiliemi dosahovat stáří 1,8 až 1,6 milionu let, ale výsledky jiných metod, zejména paleomagnetismu, jsou o celý milion let mladší. Jedinečné kosterní pozůstatky nadto provázejí jen velmi pochybné kamenné artefakty, takže se zdá, jako by javanští hominidé ani svou kulturu neměli, anebo se po ní nedochovala žádná archeologická stopa. Po dlouhou dobu držela v literatuře primát lokalita Jüan-mou v jihočínské provincii Jün-nan, odkud pocházejí lidské zuby v kontextu několika jednoduchých nástrojů z křemene. Během revize však datování pokleslo z původních 1,6 milionu na 0,7 milionu let. V současné době se zase hovoří o pozoruhodných výsledcích čínsko-kanadského týmu v jeskyních Lung-ku-pcho v provincii S'-čchuan, odkud byl ohlášen zlomek čelisti se zuby člověka, zuby gigantopitěka a jednoduché nástroje. Podle autorů jsou lidské zuby archaičtější než všechny dosavadní nálezy *Homo erectus* v Číně a lze je srovnávat s *Homo habilis* nebo s *Homo ergaster* v Africe. Ohlášení těchto nových nálezů však vzápětí vyvolalo kritickou odezvu ze strany jiných antropologů.

Ideální podmínky pro uchování stop lidského osídlení nabízí sprašová oblast v povodí Žluté řeky (Chuang-che). Nejstarší nálezy tu pocházejí z okolí městečka Lan-tchien v provincii Šen-si, z lokality Kung-wang-ling. Podle paleomagnetického datování spadá úsek těsně nad nálezovou vrstvou do období 0,900–0,788 milionu let. Spraš v podloží je načervenalá (formace Wuchang) a probíhá v ní několik červenohnědých púd. V jedné z nich se našla lebka *Homo erectus* a drobné kamenné nástroje vyrobené převážně z křemene: retušované ústěpy, vruby a jádra. Na nedaleké lokalitě Pching-liang byl v úrovni téže vrstvy objeven pěstní klín. Další lantchienská lokalita, Čchen-ťia-wo, je podstatně mladší a proslavila ji čelist *Homo erectus* stará asi 0,65 milionu let.

Nejznámější lokalitou čínského paleolitu ovšem zůstává Čou-kchou-tien u Pekingu. Hřbet z ordovického vápence, nazvaný „Kopec dračích kostí“, prostupují pukliny vyplněné hlínami i zpevněnými brekciemi. Tyto brekcie, uzavírající výplň puklin, zůstaly na četných místech zachovány i po vybrání podložních hlín a tvoří tedy dnes jakousi zdánlivou klenbu, vyvolávající dojem skutečných jeskyní. Populární literatura tu vytvořila živý obraz člověka *Homo erectus*, kterého vylíčila jako typického troglodyta neboli člověka jeskynního, uživatele

ohně, lovce zvěře a kanibala. Následná kritika však ukázala, že některé z těchto představ budeme muset opustit, jiné teprve pracně dokazovat. Člověk totiž nemusel žít na dně puklin a jeskyní, mohl prostě obývat temeno kopce, odkud byly pozůstatky jeho života sneseny splachem. Pokud jde o oheň, ukazuje se, že černé vrstvičky patrné v hlavním profilu netvoří jen uhlíky, ale především vysrážený mangan. Použití žáru tedy dokládá teprve náročná analýza spálených kostí. A doklady lovu či kanibalismu na zvířecích a lidských kostech podrobil kritice především Lewis Binford. Nejvýznamnější puklina s kompletním profilem členěným řadou vrstev nese označení lokalita 1. Její výplň už byla vesměs prozkoumána a vyklizena, ale zbývající kontrolní profil může být i v současnosti datován novými metodami, pomocí aminokyselin, termoluminiscencí, radioaktivním uranem a elektronovou aktivační analýzou. Výsledky si zásadně neodporují: na bázi výplně dosahují maximálních hodnot 0,73 až 0,55 milionu let a ve svrchní části kolem 0,22 milionu let. V celé mocnosti výplně lokality 1 se od roku 1921 nacházely nejprve zuby a od roku 1929 i celé části lebek a skeletu čínského *Homo erectus* (*Sinanthropus pekinensis*). Kamenné nástroje jsou spíše drobné (kolem 3 cm), nejčastěji štípané z křemene; souvisle retušované i zoubkované nástroje odpovídají industriím té doby z Evropy, odlišná jsou ovšem početná dláta. Drobné nástroje jsou doprovázeny velkými otloukači z valounů či kamennými podložkami, na jejichž povrchu jsou jizvy po četných úderech takovým kamenným otloukačem. Protože antropologický materiál z lokality 1 zmizel za 2. světové války, snažili se čínští vědci těžkou ztrátu alespoň trochu nahradit. Výzkum dalších puklin a převisů na tomto podivuhodném kopci, ať už při skalní hraně nad lokalitou 1 či na lokalitách 4 a 15 skutečně přinesl nové nálezy *Homo erectus*, ojedinělé lidské zuby i kamenné artefakty, avšak už nikdy v takovém množství jako před válkou. Také časově nové nálezy odpovídají spíše mladším vrstvám klasického profilu na lokalitě 1.

Obrovské prostory východní Asie ovšem nabízejí řadu lokalit dalších. Podobné naleziště, Ťin-niou-šan (Kopec zlatého vola), leží v severovýchodní Číně. Ani tady není jasno, zda vrstvy původně vyplňovaly jeskyni nebo pouze puklinu. Zatím dostupná datování ukazují, že se usazovaly mezi 280 000 až 160 000 lety. V roce 1984 se na bázi souvrství našla lebka dospělého muže spolu s podstatnou částí kostry, kterou lze předběžně řadit mezi *Homo erectus* či jeho potomky. Poslední nález lebky, která se ještě řadí k *Homo erectus*, ačkoli je velmi mladá (mezi 190 000 až 150 000 lety), pochází z naleziště Che-sien. Ještě mladší zřejmě bude podle posledních datování (až 100 000 let) nález *Homo erectus* z Ngdandongu na Jávě.

Než byla prosazena teorie afrického původu *Homo sapiens*, označovaly se následné fosilie z Číny v širším smyslu jako archaický *Homo sapiens*. Ve sprašové oblasti v povodí Žluté řeky

leží dvě reprezentativní naleziště kosterních pozůstatků a kamenných artefaktů, jejichž tvůrci spadají do této skupiny a jsou zřejmě potomky čínského *Homo erectus*: Ta-li v provincii Šen-si a Ting-cchun v provincii Šan-si. V obou případech probíhají nálezové vrstvy v říčních pískách a štěrkopískách, překrytých spraší svrchního pleistocénu (formace Malan). Také datování je srovnatelné: 230 000 až 180 000 let pro Ta-li, 210 000 až 160 000 let pro Ting-cchun. Odlišné jsou však kamenné nástroje: zatímco v Ta-li se dále rozvíjela tradice drobnotvarých nástrojů, malých drasadel, zobců a vrubů z pazourku i křemene, nástroje z Ting-cchunu jsou větší, úštěpy pravidelnější a nápadné jsou tu zejména tvarově variabilní pěstní klíny (čínští archeologové je nazývají tingcchunské hroty) či kulovité sféroidy. Oba typy nástrojů na první pohled připomínají africký acheuléen. Přitom sféroidy se našly ve velkém počtu i na dalším nalezišti, Sü-ťia-jao, ale tentokrát bez pěstních klínů, pouze v kontextu typických drobnotvarých nástrojů. K témuž vývojovému horizontu se v Číně řadí další nálezy lidských fosilií, a to z Čchao-sien (200 000 až 160 000 let), Čchang-jangu (215 000 až 175 000 let), Sü-ťia-jao (125 000 až 104 000 let), Ma-pa, Jin-šanu, Tchung-c' a další.

Až půlmilionového stáří dosahují i první doklady osídlení Koreje a Japonska.

Asijci, Asiaté.

Asinibojnové (z francouzštiny: *Assiniboin*, „Ti, kteří vaří na kamenech“), etnikum Prérijních indiánů, jehož území se rozkládalo od Severní Dakoty až k řece Assiniboin v Kanadě. Jazyk patří do rodiny siu. Etnicky náležejí ke skupině Dakotů spolu se svými sousedy Kríji, Odžibveji a jinými etniky. Byli kočovní lovci bizonů a sběrači; dnes farmáři a chovatelé skotu. V době svého rozkvětu v 17. a na počátku 18. století vzrostl jejich počet až na 10 tisíc příslušníků. V současné době žijí ve vymezených rezervacích na severu USA a v Kanadě, nemají více než 3 tisíce příslušníků (v roce 1984).

Asmatové (Asmat), papuánské etnikum žijící na jihozápadním pobřeží Nové Guineje. Základní sociální jednotkou je patrilineární rodina, manželství je zpravidla polygamií. Nemají podmínky pro výrobu keramiky a zpracování kamene, takže základem jejich materiální kultury je dřevo, kosti, lastury ap. Základem jejich náboženství je kult předků, byli lovci a kanibalové. Jejich počet se odhaduje na 70 tisíc.

Astuřané, obyvatelé historické oblasti Asturie na severozápadě Španělska. Jejich řeč, asturština (též bable, leónština), dosáhla v rámci Španělska statutu regionálního jazyka. (Leoš Šatava)

asyřština, vymřelý východní semitský jazyk užívaný od 3. tisíciletí př. n. l. v severní části Mezopotámie (Asyřané).

Asyřané, obyvatelé Asýrie. Název je pojmem politickým, nikoli etnickým, neboť obyvatelé Asýrie byli od pradávna etnicky heterogenní. V nejstarším období bylo obyvatelstvo převážně semitského původu, ve 2. tisíciletí př. n. l. se promísilo s Churrity a od 1. tisíciletí př. n. l. převážil aramejský prvek. K etnické pestrosti přispívala i politika asyrských králů, kteří deportovali do Asýrie obyvatele z dobytých území v Malé Asii, Sýrii a Íránu (deportace). Za Asyřana byl pak považován každý, kdo byl poddaným asyrského krále, což potvrzuje i formulace, která se často objevuje v nápisech vládců imperiálního období: „... jejich obyvatele (tj. dobytých území) jsem připojil k Asyřanům“. Kromě politické jednoty, spojovala Asyřany kulturní tradice, společná s Babylóňany a vycházející ze sumerského dědictví.

Ašanti (Ašantové, Ashanti, Asante), historicky nejvýznamnější a nejpočetnější etnikum v Ghaně v západní Africe; jazyk patří do skupiny kwa nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Spolu s Fanty, Akim, Akwapim a jinými menšími kmeny tvoří skupinu Akanů (asi 10 milionů lidí, odhad z roku 2005). Od 17. do počátku 19. století vybudovali raně feudální stát, který dlouho odolával britským a jiným kolonizátorům (Ašantsko si podrobili Angličané teprve v roce 1896). Území zvané Zlaté pobřeží bylo v roce 1960 prohlášeno republikou Ghana (1957 získali Ašanti nezávislost). Ašantové jsou organizováni do klanů, které odvozují svůj původ matrilineárně, protože žena podle jejich víry dává dítěti krev. Otec dává dítěti duši, a proto dítě patří i do jeho klanu. Ašanty studoval antropolog Meyer Fortes.

Ašluslajové (Ashluslay, Etehua, Sotegaraik), indiánské etnikum sídlící na horním toku řeky Paraguay v sousedství s Borory a jinými etniky. Jazyk patří do východní skupiny rodiny matakó. Dnes představují jen zbytky původních lovecko-sběračských a nyní zemědělských etnik na území Paraguaye. Základní politickou a sociální jednotkou byla tlupa, tvořená příbuznými rodinami. Ve čtyřicátých letech 20. století jich bylo asi 6 tisíc, dnešní počet není znám. Náboženství bylo animistické, dnes jsou postupně christianizováni.

Atakamové (Atacameño, Kunza, Likana), souhrnné označení pro původní indiánské obyvatele pouště Atacama v severním Chile a jižním Peru. Jazyk je jediným zástupcem rodiny atakama. Poslední příslušník Atakamů zemřel v roce 1949.

Atěžané (Ach, Atjeh, Ačežané), obyvatelé provincie Aceh na severu Sumatry v Indonésii. Jazyk patří do sumaterské podskupiny indonéské větve malajsko-polynéské rodiny. Mají malajské předky, ale jsou tmavší a poněkud vyšší. Povstalci usilují o získání nezávislosti Acehu. Provincie byla nejvíce postižena ničivými vlnami tsunami 26. 12. 2004, při kterých v provincii zahynulo kolem 230 tisíc lidí. Od 13. století jsou muslimové. K 15. září 2005 žilo v provincii kolem 4 milionů obyvatel.

athabaské jazyky, jazyky, athabaské.

Athabaskové (Atabaskové, Athapaska, kanadská řeka, která pramení ve Skalnatých horách), etnické skupiny severoamerických indiánů, jejichž sídla se rozkládala od Aljašky až po severozápadní území Kanady. Náleží do jazykové skupiny Nadenéů. Pocházejí z lesní subarktické zóny, živil se především lovem a rybolovem a jsou považováni za vynálezce sněžnic různých typů. Na jihu přejali některé kulturní rysy Pueblanů. Nejvýznamnějšími byli Apači, Bobří indiáni, Čipevajové, Hupové, Ingalikové, Karierové, Kaskové, Kučínové, Navahové a jiní. Dnes představují Athabaskové zbytky původních etnických skupin, které zčásti žijí v lesních rezervacích, zčásti asimilovaly s ostatním obyvatelstvem USA a Kanady. Na území obou států žije asi 250 tisíc příslušníků různých skupin Athabasků, nejvíce v Arizoně, Novém Mexiku, na severozápadě Kanady a na Aljašce.

O výzkum Athabasků, zejména jejich jazyka, se zasloužil zejména americký lingvista a antropolog Edward Sapir.

Athéňané (z řečtiny: *Athénaioi*, podle „Athén“, hlavního města Attiky):

1. obyvatelé současného hlavního města Athény v počtu více než 3,3 milionu;
2. starověké obyvatelstvo Athén a celého městského státu Attika, jednoho z nejvýznamnějších civilizačních center ve starověku. Svým původem patřili k iónskému etniku (Iónové). Athéňané se považovali za autochtony, tj. původní obyvatelé, protože koncem 2. tisíciletí př. n. l. nebyli dotčeni dórským vpádem. Významný je jejich kulturní přínos. Přispěli zvláště výrazně k rozvoji evropského myšlení a kultury: byli tvůrci vynikajících architektonických děl (Akropolis, Agora, Museion, Nymfaion aj.). Když Athéňané v roce 490 př. n. l. porazili Peršany u Marathónu, vytvořili předpoklady k osvobození a sjednocení celého starověkého Řecka a stali se na větší část 5. století př. n. l. jeho hegemony (Řekové). (Marie Pardyová)

Atrebatové (latinsky: *Atrebatii*, *Atrebatii*), starověké keltské etnikum (příbuzné s Belgy) v severní Galii, tj. na dnešním území Belgie a severní Francie (kolem města Arrasu). Po jejich porážce Římany kolem roku 50 př. n. l. docházelo k postupné romanizaci a asimilaci se sousedními etnickými skupinami, takže Atrebatové zanikli jako samostatné etnikum ještě koncem starověku.

Aujitové (Auetové, Aweti, Auiti), jedno z etnik jihoamerických indiánů z oblasti horního toku řeky Xingů v Brazílii. Náleží do velké skupiny Xingů, podskupiny Tupiů. Jejich společným znakem je výrazný geometrický ornamentální styl na keramice i na dřevě a tkaninách a používání stylizovaných krychlových masek. Vzhledem k tomu, že zůstali i v 19. a 20. století značně izolováni od ostatních skupin obyvatelstva, nedocházelo u nich k většímu

asimilačnímu procesu; podnes si zachovávají svoji autenticitu také díky tomu, že jejich území je chráněno před cizinci, turisty a obchodníky z Brazílie.

Ausonové (latinsky: *Ausonī*), již neužívané pojmenování původních a obyvatel Itálie podle jména Ausonia pro Apeninský poloostrov. Patřili k oskijské skupině etnik ve střední Itálii, avšak zcela zanikli ve 4. století n. l. Název se zachoval až do 20. století v Itálii, zvláště v historických pramenech a v literatuře, vlastní kulturní a jazykové památky však nikoliv (Oskové).

[jeden konec](#)

Australané (z latiny: *Terra Australis*, „Jižní země“), na rozdíl od Austrálců, původních obyvatel, jsou tak nazýváni bílí přistěhovalci, kteří kolonizovali australský kontinent od poloviny 18. století. První skupina Angličanů pod vedením kapitána Jamese Cooka se vylodila na východním pobřeží v Botany Bay roku 1776; v roce 1788 byla založena první trestanecká kolonie na místě dnešního města Sydney. Většina přistěhovalců přišla z Evropy (95%), později také část z Ameriky. V současné době žije v Australském svazu asi 19 milionů obyvatel (cenzus z roku 2001). Masová imigrace nastala teprve po objevení zlata v Austrálii v roce 1851. Významným mezníkem se stal den 1. 1. 1901, kdy byly britské kolonie spojeny ve federaci australských států se statutem dominia. Dnešní spolkový stát zahrnuje nejen původní členské státy Jižní Austrálie, Nový Jižní Wales, Queensland, Severní teritorium, Viktoria, Západní Austrálie, ale také ostrov Tasmánie, Kokosové ostrovy, ostrov Norfolk a Vánoční ostrov a další. Úředním jazykem je angličtina.

Australané, první, první lidé na území Austrálie; osídlení Austrálie před 55 000 až 60 000 lety (i když některá dříve publikovaná data pro kamenné artefakty dosahovala až 175 000 let). V každém případě je však překvapující, jak brzy lidé dokázali překonat mořské úžiny mezi Austrálií a jihovýchodní Asií, které oba kontinenty oddělovaly trvale, i v těch nejsušších fázích čtvrtohor. Překonání moře je úkol náročný technicky – vždyť první kolonizátoři museli vytvořit poměrně stabilní plavidla – ale i psychologicky, zvážíme-li, že se vydali na hladinu, aniž by na obzoru viděli cíl.

Po léta se vedly diskuse se zastánci teorie multiregionálního původu, především s Milfordem Wolpoffem, proč mají nejstarší australské populace již v podstatě moderní rysy. A proč se moderní zdá být i jejich chování, jak snad naznačují některé vysoko datované skalní malby (převisy Malakunanja a Nauwalabila). Wolpoff tím dokládá svou hypotézu, že moderní obyvatelé Austrálie se museli vyvinout na Africe nezávisle, z čínských a javánských populací druhu *Homo erectus*. Avšak překlenující teorie rychlého přesunu moderní lidské populace tropickou zónou, napříč jižní Asií, je pravděpodobnější, souhlasí s genetickou teorií a je i svým způsobem logická. Kuriózním výsledkem současného výzkumu je i to, že na ostrově Flores (viz *Homo floresiensis*) moderní lidé minuli své vzdálené příbuzné, kteří tam mezitím dosáhli trpasličího vzrůstu a k jejichž vyhynutí snad přispěli. Na vlastní šíření moderního člověka však tato epizoda sotva měla nějaký vliv. (Viz též Austrálci.)

Austrálci (též Aboriginálové, Aborigines; z angličtiny: „původní, domorodí lidé“), původní praobyvatelé Austrálie a jejich dnešní potomci (Australané, první), kteří žijí v celkovém počtu 458 tisíc lidí (cenzus z roku 2001) převážně ve vnitrozemí střední a severní Austrálie a na ostrovech v Torresově průlivu. Jen asi třetina Austrálců žije dosud původním způsobem života lovců a sběračů na úrovni mladého paleolitu a mezolitu. Za uplynulé století vzrostl zejména počet míšenců Austrálců s Australany.

Celkový počet domorodců před zahájením kolonizace světadílu je odhadován na 250 tisíc až 1 milion. Etnicky náležejí k nejstarším lidským skupinám na Zemi a tvoří samostatnou etnickou rodinu, izolovanou též jazykově do 600 skupin (450 jich už neexistuje). Pocházejí nejspíše z jihovýchodní Asie, pravděpodobně z Indického poloostrova, a jsou zařazováni k paleoeuropidům nebo do zvláštní takzvané malé rasy australoidů, která se začala formovat na území Austrálie ještě v pravěku před zhruba 55–60 tisíci lety. Ze severu postupně osídlovali celý pátý světadíl, avšak zůstali až do historických dob zcela izolováni, technologicky na úrovni wiltonské industrie (kamenné úštěpové nástroje, dřevěný bumerang, wumera aj.). Neznali však ještě luk a šípy (s výjimkou obyvatel Yorského poloostrova), ani kovy, ani keramiku. Společenská organizace zůstala založena na rodovém základě: kmeny a totemové klany lovců a sběračů v buši. Z původních australských etnik jsou dosud nejznámější Arantové (Aruntové), Aluridové, Jagarové, Karadžerové, Kamilarojové, Kokokojimidirové, Mangarajové, Nyulnyulové, Pidžandžárové, Pintubiové, Rembarankové (o antropologický výzkum Rembaranků se zasloužil český antropolog Jan Jelínek), Wirangové, Wiradžurové a další. Nejmenší sociální jednotkou je rodina; několik rodin tvoří tlupy. V období sucha se tlupy scházejí u vodních zdrojů, kde se konají společné slavnosti. Austrálci mají bohaté umění (slovesné, malířství aj.). Náboženství bylo animistické, dnes se většinou

hlásí ke křesťanství. Austrálci byli objektem studia britského antropologa Alfreda Reginalda Radcliffe-Browna.

Většina Austrálců dnes žije v rezervacích, vesnicích, misiích a na okraji měst a správních středisek, kam raději odchází i část mládeže těch jejich skupin, které se dosud toulají ve své volnosti lidí kamenného věku. Dnešní liberální australská společnost evropského původu, s různě hluboko usazeným pocitem viny, ale i v touze zachovat toto australské specifikum par excellence, se snaží co nejrychleji a co nejúčinněji vynahradit příkoří způsobená tomuto žalostnému zbytku potomků svých někdejších bezbranných a mnohdy jako zvěř štvaných obětí. Podporuje zřizování a vybavování rezervací a misijních stanic, dopřává v nich svým domorodým spolubratřím spoustu věcí, i ty, které nepotřebují a které, pokud je budou používat, jen zpečetí jejich vykořenění. V některých komunitách se dnes rozrůstá alkoholismus i riziko pohlavních chorob.

Austrálci dnes mají, zvláště mezi vzdělanými vrstvami obyvatelstva bílé Austrálie, mnoho zastánců, kteří je cílevědomě chrání proti rasové nesnášenlivosti. A Austrálci mají dnes již ve svém středu vzdělané a kvalifikované předáky i známé osobnosti, jako například proslavené malíře, propagující domorodé umění, o něž zájem ve světě roste. U soudů stále častěji vyhrávají spory o území, na kterém bylo objeveno nerostné bohatství. Rezervace jsou většinou spravovány s různým stupněm pravomoci misijními stanicemi, přes které k Austrálcům proudí přebytky moderní průmyslové společnosti, jež pro ně zajišťuje také lékařskou a školskou péči, stará se o jejich kulturní potřeby a dopřává jim výdělek.

Uvědomějí z řad Austrálců se domáhají uctivého, až pietního postoje ke své vlastní minulosti a například terénní i laboratorní archeologický výzkum se dnes dostává do nebývalých obtíží vzhledem k důrazným požadavkům Austrálců, aby nacházené kosterní pozůstatky jejich předků nebyly podrobovány žádnému zkoumání v laboratořích, ale byly zase pohřbívány. V zjištěné společenské atmosféře kolem původního obyvatelstva musí vědci počítat i s tím, že představitelé Austrálců, jejichž sebevědomí vůči „bílé“ vládě vzrůstá, také v tomto ohledu opravdu prosadí své; snaží se proto prozkoumat co nejvíce nálezů co nejrychleji, než se jich budou muset zase vzdát. Austrálci, a nikoli přistěhovalci z opačného konce světa, jejichž pobyt ve velké Jižní zemi starých kartografů je vlastně pouhou epizodou, představují nahromaděnou zkušenost s prostředím tohoto možná nikoli posledního ze světadílů v pořadí osídlení a zalidnění. (Viz též Australané, první.)

V prostředí Austrálců proběhla řada významných antropologických a etnoarcheologických výzkumů; kromě zejména australských, amerických a britských badatelů se o ně zasloužili i čeští antropologové Jan Jelínek a Miroslav Prokopec.

Američtí badatelé Richard Allan Gould se svou ženou Betsy Gouldovou během svého etnoarcheologického výzkumu v oblastech Central Desert a Western Desert australské pouště sledovali v rozmezí let 1966 až 1970 pohyb, způsoby obživy, sociální a příbuzenské vztahy rozptýlených skupin lovců a sběračů. Velkou pozornost zaměřili na technologii výroby kamenné štípané industrie. Gould zaznamenával na všech tábořištích, kde se tito australské lovci nezdržují déle než několik týdnů, jaké materiální pozůstatky po takovém pobytu zůstanou. Dále prozkoumali dvě lokality, vzdálené od sebe téměř pět set mil, které Australci užívali v posledních deseti tisících letech. Získané údaje porovnali nejen mezi těmito dvěma lokalitami, ale konfrontoval je i s poznatky etnoarcheologickými.

Douglas Bird a Rebecca Birdová spolu s Christopherem Parkerem se v letech 2000 a 2001 věnovali antropologickému výzkumu v oblasti Martu australské pouště Western Desert. Zaměřili se především na sběr dat týkajících se loveckých schopností a strategií Australců této oblasti v závislosti na přírodních cyklech. Správné fungování značné části australských pouštních biotopů je závislé na pravidelných požárech, velká část těchto požárů je zakládána samotnými Australci. Výsledky tohoto výzkumu dokládají, že nepopiratelný přínos člověkem založených požárů pro daný biotop je doprovázen vysokou úspěšností Australců při lovu zvířat, která se zdržují v norách, například varan Gouldův a ostnoocasý, krajty rodu *Aspidites* či ještěř tilikva páskovaná – lov těchto zvířat primárně obstarávají ženy. Naopak muži se věnují lovu velkých, migrujících zvířat – na úspěšnost lovu těchto zvířat však nemá cílené zakládání požárů vliv.

Avarové (Avari), populace žijící v Dagestánské republice Ruské federace a v severní části Ázerbajdžánu; čítá kolem 750 tisíc (v roce 2002); hovoří avarštinou, která patří do avaro-ando-cézske skupiny dagestánské větve kavkazské jazykové rodiny. Jejich předchůdci byli starověcí Avari, mongoloidního původu, a teprve po příchodu do Zakavkazska se smísili s kavkazskými etniky. Za turecké nadvlády v 16. století byli islamizováni a poté až do roku 1859 vzdorovali ruské nadvládě. Avarové dnes tvoří nejpočetnější populaci mnohonárodnostního (více než 30 etnik) Dagestánu.

V rámci censů bývají k Avarům statisticky přiřazovány i relativně blízké populace (kupříkladu Achvachové, Andijci, Botlichové, Cezové, Ghodoberijci a další), které však nicméně jazykově a kulturně představují osobitá etnika.

avarština, severozápadní kavkazský jazyk užívaný v Dagestánu a v Ázerbajdžánu (Avarové).

Avari (Avari, „neklidní, toulající se“), starověká kočovná populace mongoloidního původu, která zanikla ve středověku. Byli pravděpodobně potomky středoasijských Žužanů,

kteří na počátku našeho letopočtu vytvořili velkou říši ve Střední Asii. Tato říše byla v 6. století rozvrácena a poražení Žužané prchali nejprve k Volze a odtud pak do středoevropských nížin, ale již pod jménem Avaři. Na území dnešního Maďarska vytvořili státní útvar, který v 8. století dobyl Karel Veliký. Avaři se plně asimilovali s různými evropskými etniky (rovněž se Slovy). Část Avarů pravděpodobně zůstala v Zakavkazsku (Avarové).

Axumové (Axum), starověké etnikum semitského původu, které přijalo ve 4. století za vlády panovníka Ezany křesťanství a stalo se kulturně a společensky předchůdcem staré Etiopie v její severovýchodní části. Pod silným tlakem islámu a arabských přistěhovalců rychle zanikl vliv a historický význam království Aksúm. Obyvatelé splynuli s etiopskými sousedy, zvláště s Agauy, Amhary a Tigrejci.

Aymarové, Ajmarové.

aymarština, ajmarština.

Azandové (Zandové, dříve Namňamové, Niam-Niam, Sande, Azande, Zande), súdánské etnikum původního černošského obyvatelstva v severovýchodní části konžské pánve; dnes žijí hlavně na území Středoafričské republiky v Ubangi-Šari, v severovýchodní části Demokratické republiky Kongo a v jihozápadní části Súdánské republiky. Jejich celkový počet je uváděn v rozmezí 1–4 miliony. Zandština patří mezi jazyky adamawa-ubangi nigero-konžské rodiny. Ještě v literatuře z počátku 20. století byli označováni za rituální kanibaly (pravděpodobně k tomu sváděl název etnika Niam-Niamů), avšak ve skutečnosti jde o potomky velmi vyspělé černošské kultury a společnosti, která vytvořila v minulosti významný státní celek, jenž nejdéle odolával koloniálním dobyvatelům ve vnitrozemí Afriky.

Azandové většinu původních obyvatel na nových územích asimilovali, a to zcela svérázným způsobem, zvaným v antropologii azandizace (akulturace pod vlivem Azandů): nejprve zformovali z místních kmenů sbory nižších a vyšších úředníků, kteří se podíleli na správě jednotlivých území, a pak je zapojili do jednotného státního útvaru, v němž vynikli zejména Abandžové, Ambomové, Avongarové a Mangbetové. Náboženství bylo původně animistické, dnes z větší části křesťanství. Jedním z antropologů, kteří se intenzivně zabývali Azandy byl Edward Evan Evans-Pritchard.

Azanijsi (Azaniové, Azanians), obyvatelé starověké a středověké říše Azania, která se rozkládala při pobřeží východní Afriky od ostrovů Zanzibar a Pemba až k Rohu Afriky v dnešním Somálsku. Pravděpodobně nešlo o jednotně řízený státní útvar, ale o spojení kmenových svazů, případně knížectví podél východoafričského pobřeží. Archeologické nálezy v Keni a Etiopii potvrdily jejich kúšitský původ i kulturu. Azanijsi prosluli na počátku 1. tisíciletí jako zdatní obchodníci s Indií. Později se smísili s arabskými populacemi, které

přišli z Jemenu a Ománu, a nakonec splynuli i s černošskými etniky ve východní Africe. Z historie vymizeli po příchodu Arabů a Portugalců. K jejich smíšeným potomkům dnes patří část obyvatel Keni, Somálska a Tanzanie (Keňané, Somálci, Tanzánci).

Ázerbájdžánci (Azerbajdzanlyar, Azelriler, „lidé země ohňů“), národ žijící v Ázerbájdžánské republice v Zakavkazsku v počtu kolem 7 milionů. Dalších asi 16 milionů žije v Íránu, menší skupiny jsou v počtu kolem 2 milionů v sousední Arménii, Gruzii a Dagestánské autonomní republice Ruské federace. Jsou příbuzní s turkickými etniky, hlavně s Turky, a také jejich jazyk (ázerbájdžánština) je blízký turečtině, patří do oghuzské skupiny turkické větve altajské jazykové rodiny. Věřící jsou většinou ší'ité. Pocházejí pravděpodobně ze starotureckých kmenů Ogusů, později i Seldžuků severněji odtud při jižním okraji Kaspického moře a vytlačili odtud obyvatelstvo íránského a zakavkazského původu. V průběhu 11.–13. století vzrůstal jejich kulturní vliv a význam (věda, literatura, architektura, umělecká řemesla). V 16. století ovládli Persii a zajistili si zde významné postavení až do počátku 19. století. Za sovětské éry existovala Ázerbájdžánská sovětská socialistická republika, po rozpadu SSSR v roce 1991 vznikla suverénní a nezávislá Ázerbájdžánská republika.

ázerbájdžánština, turkický jazyk užívaný v Ázerbájdžánu, Íránu a též v Arménii a Gruzii (Ázerbájdžánci).

aztéčtina, zřejmě nejznámější yutoaztécký jazyk; původně jeden z nahuaských dialektů mexického náhoří, pokládán díky písemné tradici od dob conquisty za jeden z klasických jazyků (klasický náhuatl) nativní Ameriky. Členění několika desítek yutoaztéckých jazyků kolísá podle jednotlivých autorů, a to od sedmi až osmi skupin po dvě základní větve: severní a jižní, do níž jak klasická aztéčtina, tak i soudobý náhuatl náleží, jsou součástí tzv. nawaské skupiny a členem tzv. nawaského komplexu, jehož jednotlivými jazyky nebo spíše dialekty mluví více než jeden milion lidí.

Aztékové (nebo také Mexikové či Tenochkové), etnikum v Mexiku (asi 1 milion osob) patřící k juto-aztécké jazykové rodině, dnes většinou mluví i španělsky. Jejich předkové představovali významné předkolumbovské etnikum patřící do skupiny Nahua, to znamená hovořících jazykem náhuatl. Do středního Mexika přišli ze severních oblastí a kolem roku 1160 se usadili na mexické náhorní plošině Ánahuaku. Samo jméno Aztecatl v sobě nese význam obyvatel ostrova Aztlanu – legendární kolébky tohoto národa. Další pojmenování – Mexikové je odvozeno od jména mytického náčelníka Me-sitliho (Agávový králík) z období velkého putování kmene. Roku 1325 založili Aztékové na sláném jezeře Texcoco své město Tenochtitlán. Z legendy spjaté s touto událostí pramení výklad třetího jména – Tenochkové.

Město prý bylo vybudováno na malém bahnitém ostrůvku, kde Aztékové spatřili orla sedícího na kaktusu (tenochtli), jak požírá hada. Tento symbol se stal i součástí dnešního mexického státního znaku. Jiný výklad však spojuje jméno Tenochtitlán s dalším legendárním náčelníkem jménem Tenoch. Město Tenochtitlán se na začátku 15. století spojilo s městským státem Chichiméků, Texcokem a s Tacubou a zvítězilo v boji s městským státem Tepaneků Atzacapozalkem o nadvládu v jezerní oblasti. Ve spolku měst získal Tenochtitlán dominantní roli a tu si udržel až do španělského záboru (1519–1521). Během jednoho století si Aztékové válečnými výboji podřídili většinu indiánských etnik Mexika na území od východního k západnímu pobřeží a od Údolí Mexika směrem na jih až ke Guatemale.

Základem aztéckého hospodářství bylo zemědělství, založené na pěstování kukuřice. Jádro společnosti tvořily rozšířené rodiny, které se v 15. století sdružovaly v rodové občiny *calpulli*. Občiny obdělávaly přidělené pozemky, měly však i politický význam. Shromáždění městského státu tvořili *tlatoani*, mluvčí dvaceti *calpulli*. Ti volili čtyři hlavní hodnostáře, kteří vybírali dva nejvyšší vůdce: náčelníka mužů, nejvyššího mluvčího, uplatňujícího se ve válce a diplomatických jednáních, a Hadí ženu Cihuacóatl, muže, který řídil vnitřní záležitosti a náboženské obřady. V době příchodu Hernána Cortése byl aztécký vládce Montezuma II. v postavení náčelníka mužů s božskými poctami.

V 15. století byla společnost rozvrstvena, jednotlivec však mohl společensky postoupit či klesnout. V čele stála aristokracie složená z významných válečníků, kněží, obchodníků či úředníků. Dva nejvyšší kněží sloužili Huitzilopochtlimu, bohu války, a Tlálocovi, bohu deště. Nejpočetnější skupinou byli svobodní lidé. Níže stáli nevolníci vázaní na půdu, z které odváděli část úrody. Do otroctví upadali za trest samotní Aztékové, válečné zajatce čekal osud rituálních obětí (náboženství, aztécké). V době vlády Moctezumy II. narůstaly vnitřní rozbroje, čehož využil Hernán Cortés při dobytí říše.

Aztécké umění ovlivnila kultura mixtécko-puebelská. Pozoruhodné jsou aztécké stavby (dochované v Tenayuce, Malinalku), sochařství, dřevořezba, tkané látky a kamenné a pérové mozaiky. Velmi rozvinutá byla astrologie s astronomií, vypracován byl složitý rituální kalendář. Rozsáhlé písemnictví v piktografických a ideografických záznamech zahrnuje anály, genealogie, mapy, náboženské knihy. Neobyčejně bohatá básnická tvorba byla zachycena latinkou po dobytí Španěly. (Oldřich Kašpar, Jaroslav Malina)

Babylóňané, obyvatelé Babylónie. Název je pojmem politickým, nikoli etnickým, protože babylónské obyvatelstvo bylo od nejstarších dob heterogenní. Nejpočetnější skupiny tvořili Semité a semitský prvek byl neustále posilován novými vlnami semitských přistěhovalců (Akkadové, Amorejci, Aramejci). Silná a přežívající tradice politicky autonomních městských států spolu

s kmenovou strukturou přistěhovalců narušovala politickou soudržnost obyvatel Babylónie, které spojovala především kulturní tradice, jejímž základem bylo sumerské dědictví.

babylonština, vymřelý semitský jazyk užívaný od 2. tisíciletí př. n. l. v jižní části Mezopotámie (Babylóňané).

Bagandové, Gandové.

Baggarové (Bakkarové, z arabštiny: *bakkár*, „pastevec dobytka“), společný název pro arabsky mluvící etnika pastevců a chovatelů dobytka ve východních a středních oblastech Súdánu. Jejich předchůdci byly nejspíše súdánská etnika žijící v oblasti jezera Čad. Jsou dosud polonomády, v 17. a 18. století přešli z chovu velbloudů převážně k chovu hovězího dobytka a k sezonnímu zemědělství. Mezi jejich významnější skupiny patřili Kabábišové a Hamárové v Kordofánu, dále Habbaniové v jižním Dárfúru a Tungurové v provincii Vadaj a Kánem. Baggarové se významně podíleli na velkém povstání proarabských mahdistů proti anglickým kolonizátorům koncem 19. století. Vyznáním jsou sunnité. V současné době tvoří součást súdánského arabského národa, jejich celkový počet je odhadován na 1 milion.

Bagirmové (Bagirmi), původní etnikum v severozápadní části republiky Čad o celkovém počtu kolem 46 tisíc (v roce 1993). Jazyk patří do šarinilské větve nilosaharské rodiny. Jsou příslušníky súdánských černošských skupin Mangbetů a Sárů, kteří vytvořili ve středověku vlastní státní celek, jenž však byl roku 1625 Araby rozvrácen a Bagirmové sami islamizováni. Věnují se dodnes zemědělství a rybolovu, doplňkovým způsobem obživy je chov dobytka, významná je též domácí řemeslná a umělecká výroba. Usídlení je patrilokální, manželství bývá polygamní.

Bagové (Barka), etnikum žijící na území Guineje. Patří do nigerokonžské větve kongokordofánské jazykové rodiny. Jsou známí jako dobří řezbáři. Nejznámějším typem bagských řezb jsou masky a sochy předků, pro které je charakteristický tenký krk a zobákovitý nos.

Bahamci (Bahamané, Bahama), obyvatelé spolkového státu Bahamské souostroví v západní části Atlantského oceánu při pobřeží Floridy (USA). Celkový počet 323 tisíce obyvatel (odhad z roku 2005), 85% je afrického původu. Netvoří jednotnou etnickou skupinu, nýbrž zbytky různých etnik, která se dostala na souostroví v uplynulých stoletích. Z celkového počtu 3 tisíc ostrovů a ostrůvků je obydleno jen něco přes 20: New Providence s hlavním městem Nassau, dále Abaco, Acklins, Andros, Cat, Grand Bahama, Harbour, Long, San Salvador (zde přistál Kolumbus v roce 1492) aj. Nezávislým státem se staly Bahamy v roce 1973. Převládajícím náboženstvím je křesťanství.

Bahrajnci (Bahrajňané, Bahrain), obyvatelé arabského emirátu Bahrajnské ostrovy v Perském zálivu v jihozápadní Asii, počet kolem 700 tisíc lidí (odhad z roku 2005) arabského původu. Území tvoří na 30 ostrovů, z nichž hlavní je Bahrajn s hlavním městem Manáma, dále Muharrak, Sitra aj. Věřící jsou muslimové. Bahrajnci založili v roce 1955 Frontu národního osvobození a vymanili se z britského protektorátu, který trval od roku 1891 až do roku 1971, kdy došlo k vyhlášení nezávislosti. Tvoří užší arabské společenství, které se vyznačuje tím, že Bahrajnské ostrovy jsou spolu se sousedními zeměmi Katar, Kuvajtem, Saúdskou Arábií a Spojenými arabskými emiráty nejvýznamnějšími ropnými státy v oblasti Arábie.

Bachtijárové (Bachtiar), etnické skupiny íránsko-kurdského původu, žijící v Luristánu a horské oblasti západního Íránu; jazyk patří k severozápadní skupině íránské větve indoevropské rodiny. Zahrnují převážně polokočovně islámské populace o počtu kolem 1 milionu příslušníků, kteří jsou příbuzní s Lury. Pástevecké skupiny dosud udržují tradiční sociální a politickou organizaci; největšími jednotkami jsou kmeny, řízené skupinou vůdců. Věřící jsou muslimové (ší'ité).

Bajuvarové, Bavoři.

Bakongové, Kongové.

Baktrové (Baktrijci, Baktra), starověké etnikum íránského původu, obývající tzv. Baktrii na území dnešního Afghánistánu a Tádžické a Uzbeké republiky. Jako kočovníci nevytvořili vlastní státní útvary, ale byli podrobena Peršany; Kýros II. připojil jejich území k perské říši. Ve 4. století př. n. l. dobylo Baktrii vojsko Alexandra Velikého a území kolonizovali Řekové. Vznikl dokonce řecko-baktrijský stát, který si udržel nezávislost na perských Seleukovcích. Baktrové podnikali válečná tažení i do severozápadní Indie. Stát se rozpadl po nájezdech Saků a Tocharů ve 2. století př. n. l. a Baktrové jako etnikum definitivně zanikli v 7. století n. l. pod tlakem Arabů.

Bakvové (Bakwe), etnikum na jihozápadě Pobřeží slonoviny; asi 150 tisíc příslušníků (odhad 1961). Jazyk patří do skupiny kwa nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Hlavním způsobem obživy je zemědělství, rybolov a sběr. Následnictví je patrilinéární, usídlení patrilokální; manželství bývá polyganní. Politickou autoritu představuje náčelník a rada starších.

Balantové (Balante, Belanté), etnikum žijící na jižním pobřeží Guineje-Bissau v počtu necelých 400 tisíc (odhad z roku 2000). Jazyk patří do západoatlantské skupiny nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Jsou zemědělci a chovatelé dobytka. Základem společnosti je rozšířená rodina, osídlení je rozptýlené.

Balijci (Balinésané, Bali), indonéské etnikum žijící na ostrovech Bali a Lombok v počtu asi 3 milionů (cenzus z roku 2000). Patří k indonéské větvi malajsko-polynéské jazykové rodiny a k mladoindonéským etnikům, která přišla z Malajského poloostrova ještě před počátkem našeho letopočtu. Již v polovině 1. tisíciletí byli kolonizováni Indy, od nichž přijali hinduismus aj. První písemné památky pocházejí z roku 822 a rozvíjely se dále na kulturní a náboženské bázi hinduismu. V 17. a 18. století existovala na ostrově Bali a v západní části Lomboku různá nezávislá knížectví, a to až do roku 1849, kdy zahájili Holanďané kolonizaci ostrovů. Skutečnou nezávislost získali Balijci teprve po 2. světové válce po rozpadu holandské koloniální moci a po vytvoření Indonéské republiky v roce 1949. Balijci si dodnes zachovali staré tradiční umění, jazyk i společnost (kastovní systém, náboženské tance, domácí řemeslnou výrobu aj.), které jsou nyní označovány jako balijská kultura. Společnost je členěna do čtyř kast, základními sociálními jednotkami jsou skupiny příbuzných rodin. Z rodinných skupin, které jsou potomky téhož předka, se skládá vesnice.

Balkaři (Balkarci, Mallkarly, Taulu, „horalé“, dříve Horští Tataři), kavkazské etnikum, které žije na severním úpatí Kavkazu v Kabardino-balkarské autonomní republice Ruské federace; přibližně 70 tisíc lidí. Jejich jazyk patří do kypčacké skupiny turkické větve altajské jazykové rodiny. Jsou převážně zemědělci a chovatelé dobytka. Jako původní obyvatelé podkavkazských rovin byli ve 13. století vytlačeni Mongoly do hor a do svých původních sídel se vrátili až v průběhu 19. století po připojení k Rusku. Část jich pronikla na Balkánský poloostrov (Bulhaři). Jsou muslimové (sunnité), zčásti křesťané.

Baltové, baltská etnika, indoevropské etnické skupiny obývající od starověku a středověku jihovýchodní oblasti podél Baltského moře. Byli blízce příbuzní anebo přímo smíšení se Slovany; nejvýraznější je příbuzenství jazykové, založené nejspíše v dlouhém časovém období společných vztahů a sousedství – tzv. baltoslovanská jednota.

Rozlišovali se na tři velké etnické skupiny: 1. Prusové a další slovanská etnika, která žila v dolním Povolží a ve východním Prusku, avšak většinou zanikla nebo byla asimilována Němci a Poláky. Staří Prusové byli ve starověku označováni jako Aestové (Tacitus aj.) a patřili k Pobaltským Slovanům. 2. Litevci, kteří přišli do svých dnešních sídel teprve ve 13. století a podrobili si zde staré Prusy a Kury. 3. Lotyšci, kteří rovněž přišli do svých dnešních sídel v Lotyšsku teprve ve 13. století. Jejich nejbližší příbuzné pospolitosti zanikly jako etnika ještě koncem středověku. Původní sídla Baltů ve starověku a na počátku středověku byla v oblastech dnešního Běloruska (od Minska až po Smolensk) a na území mezi původní pravlastí Slovanů a různými migrujícími ugrofinskými skupinami. Nejstarší kulturní památky

(písemné) pocházejí z 16. století; pak docházelo již k samostatnému vývoji Lotyšů, Litevců a ostatních etnik v rámci východoevropských států a národů.

baltské jazyky, jazyky, baltské.

Balubové, Lubové.

balúčí, balúčština.

Balúčové (Belúdzové, Baluch), indoevropské etnikum v provincii Balúčistán v Pákistánu; Balúčové žijí částečně i v jihovýchodním Íránu, Afghánistánu, Maskatu, Ománu a v Turkménii; celkový počet kolem 5 milionů. Etnicky náležejí k íránským skupinám. Původně žili v íránských provinciích Kermán a Sejstán, odkud byli Mongoly a Turky vytlačeni až do dnešních sídel (12.–15. století). Balúčština patří k severozápadní skupině íránské větve indoevropské rodiny. Balúčové jsou dodnes kočovní chovatelé dobytka a jako muslimové náležejí k sunnitům.

balúčština (balúčí), západoíránský jazyk užívaný menšinami v Íránu, Pákistánu, Afghánistánu a Paňdžábu. (Viz též jazyky, indické.)

bambara, bambarština.

Bambarové (Bambara, Banmana), druhá největší populace v etnické rodině Mandu, žijící v republice Mali a v sousedních státech (celkem asi 1,4 milionu příslušníků; odhad 1975). Jazyk (bambarština) patří do skupiny mande nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Bambarština je nejrozšířenějším jazykem Mali (ca 40%). V průběhu etnogeneze byli silně ovlivněni Fulby, koncem 17. století se osvobodili z područí Malinku a vytvořili dva vlastní státní celky s obchodními centry v Ségou a Kaartě. Dlouho odolávali sousedním nepřátelům, nakonec podlehl v roce 1890 Francouzům, kteří celé území přičlenili k Francouzské západní Africe. Republika Mali byla vyhlášena v roce 1960 (Malijci). Základem společnosti je patrilokální rozšířená rodina v čele s patriarchou, který spravuje kolektivní majetek rodiny; následnictví je patrilinéární. Bambarové jsou známi jako řemeslníci a obchodníci. Jsou autory antilopích nástavcových masek *čivara* a dřevěných figur předků i dvojčat.

bambarština (bambara), mandingský jazyk z kongokordofánské rodiny rozšířený v Guineji, Mali, Pobřeží slonoviny a Senegalu (Bambarové).

Bambutové (Bambuti, Ba-Mbuti), trpasličí černošské etnikum pygmejského původu, žijící v poříčí řeky Ituri ve východní části republiky Kongo aj. ve střední pralesní části Afriky v počtu asi 30 až 40 tisíc příslušníků, a to včetně příbuzných etnik Aka, Efě, Sua aj. Žijí na úrovni tropických lesních lovců a sběračů, jsou polonomády a sídlí po staletí v blízkosti zemědělských černošských populací, s nimiž vedou výměnný obchod (jsou mimo jiné nejlepšími lovci slonů a jiné zvěře, nebo vyhledávanými průvodci). Následnictví je

patrilinéární, s patrilokální postmaritální rezidencí. Vyznávají své původní náboženství, založené na uctívání přírodních duchů a kultu předků.

Bamilékové (Bamiléké), etnikum na území států Kamerun a Nigérie. Celkový počet je přes 2 miliony příslušníků. Nejbližšími příbuznými jsou Bamumové, skupiny Mongů aj. Hovoří jazykem bamiléké, který patří do skupiny benue-kongo nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Představují autochtonní černošské obyvatelstvo, jež náleží etnograficky k původním semibantuským skupinám kopaničářských zemědělců a příležitostných lovců a rybářů. Následnictví je patrilinéární, je praktikována polygamie; usídlení je roztroušené. Během kolonizace byli z větší části christianizováni, přežívá stále kult předků.

Bamumové (Mumové, Bamum), původní etnikum ze skupiny Bamiléků v severozápadním Kamerunu (asi 215 tisíc). Etnogeneticky náleží k semibantuským skupinám původního obyvatelstva. V posledním historickém období, přibližně od konce 2. světové války, jsou silně ovlivňováni početnějšími bantuskými etniky, s nimiž na jihu sousedí. Původní víra kladla velký důraz na duchy předků, nejstarší muži uchovávali hlavy předků, dnes je zde patrný silný vliv islámu.

Banárové (Banar), původní melanéske etnikum žijící na severozápadním pobřeží Nové Guineje v tzv. Irianu, který je součástí Indonésie; celkový počet se odhaduje na 200 tisíc (v roce 1985). Banárové jsou ruční zemědělci a rybáři, v současné době také obchodníci.

Bandžárové (Banjara), původní etnikum v dnešní Malajsii a Indonésii; celkový počet asi 2,1 milionu lidí (v roce 1985). Bandžárština patří do austronéské jazykové skupiny. Většina Bandžárů přešla teprve v uplynulých desetiletích z kmenového společenství k vytvoření národnosti a k rozvoji vlastní tradiční kultury a způsobu života (většinou rybáři a drobní řemeslníci). Věřící jsou muslimové.

Bangiové (Bangi, Bobangi), bantuské etnikum v Demokratické republice Kongo; spolu s příbuzným etnikem Ngala asi 1,7 milionu (odhad z roku 1975). Jazyk patří do skupiny benue-kongo nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Je rozšířena polygamie.

Bangladéšané (Bangladéši; transliterováno též Bángládeši), souhrnné označení obyvatel Lidové republiky Bangladéš na poloostrově Přední Indie v jižní Asii; jejich celkový počet dosahuje (podle odhadu z roku 2006) asi 147 milionů obyvatel, většinou Bengálců (98%). Na západě, severu a východě sousedí Bangladéš s Indickou republikou, na jihovýchodě s Barmou (Myanmar), jižní hranici tvoří Bengálský záliv. První státy na tomto území lze doložit už od 7. století př. n. l.; jedním z nich bylo království Vanga, podle něhož dostala oblast při ústí Gangy (Padmy, Džamuny, Meghny) dnešní název Bangla. Ve 3.–6. století n. l. tvořila součást

Guptovské říše, později zde vládly bengálské dynastie Pálů (8.–11. století) a Senuů (12.–13. století). Od 13. století bylo Bengálsko přičleněno k dillískému sultanátu, v 16. století se stalo jednou z provincií říše Velkých Mughalů. Na počátku 18. století se osamostatnilo, po roce 1757 se dostalo pod nadvládu britské Východoindické společnosti, později pod přímou správu koruny.

V důsledku rozdělení Indie 15. 8. 1947 bylo bengálské území na náboženském základě rozčleněno na dvě části – Západní Bengálsko s hlavním městem Kalkatou připadlo Indii, Východní Bengálsko s metropolí Dhákou se stalo součástí Pákistánu – od roku 1955 pod názvem Východní Pákistán. Tato provincie (oddělená od zbytku Pákistánu více než 1600 km indického území) se cítila být zanedbávaná, a to jak ekonomicky, tak národnostně: významnější místa ve státní správě i v ozbrojených složkách zaujímali nebengálští muslimští přesídlenci z pákistánského Paňdžábu či z Indie (pocházejí hlavně z oblasti Biháru, a proto se pro ně užívá společné označení Bihárci), kteří podporovali zavedení urdštiny jako úředního jazyka (od roku 1952). Boj Východobengálců za regionální autonomii vyústil v březnu 1971 v hnutí občanské neposlušnosti a v prosinci k vyhlášení nezávislého Bangladéše. Nedořešený zůstal osud Bihárců, z nichž asi 780 000 získalo bangladéšské občanství, malá část byla repatriována do Pákistánu, avšak zhruba 300 000 těchto „zbloudilých“ či „vyvržených Pákistánců“ (*Stranded Pakistanis*) přežívá v uprchlických táborech v postavení osob bez státní příslušnosti. Oblast Čitágáonských hor ve východním pohraničí obývají kmenové populace ásámsko-barmského původu, z nichž nejpočetnější jsou Čakmové; na severozápadě země žijí Santálci, na severovýchodě zejména Garové, Khásiové, Oráonci či Mundové. Příslušníci původních kmenů, označovaných termínem *ádivásí* („praobyvatelé“) či *upadžáti* („plemeno“), jejichž počet se odhaduje na 1–1,5 milionu, jsou převážně bilingvní – vedle mateřštiny ovládají též bengálštinu. Většinovým náboženstvím Bangladéšanů je islám sunnitského směru (88%), který se zde začal šířit ve 12. století, 12% obyvatel se hlásí k hinduismu, 1% připadá na křesťany, buddhisty a vyznavače animistických kultů.

Banívové (Baniwa, Abane, Vaniva), aravacké etnikum na hranicích Venezuely a Kolumbie. Jejich počet není znám, jazyk patří do skupiny baníva aravacké rodiny. Jsou usedlí zemědělci, lovci, rybáři a sběrači. Vesnice je zpravidla tvořena jedním společným domem. Náboženství je animistické.

Bantuidové, dřívější označení skupiny jazykově příbuzných etnik v oblasti Guinejského zálivu (Bamilékové, Fulbové, Mosijové, Wolofové). Názor, že jazyky Bantuidů a Bantuů se vyvinuly ze společného základu, nahrazen klasifikací řadící jazyky Bantuidů do nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny.

Bantuové (etnika, bantuská, Bantu), kolem 400 etnických skupin černošského obyvatelstva ve střední, východní a jižní Africe, jejichž společným znakem jsou původní bantuské jazyky a společný etnický původ. Jejich celkový počet se blížil 200 milionům (v roce 1984). Bantuské jazyky tvoří podskupiny nigerokonžské jazykové rodiny a ve dvou skupinách (severní a centrální) se dělí do šestnácti zón (A až S).

Počátky Bantuů spadají do období před 8–10 tisíci lety, kdy započala jejich migrace na africkém kontinentě. Vytvořili velká migrační centra, nejprve v Nigerijské pánvi (Adamaua), později v Katangské pánvi a jinde. Odtud se zvolna šířili do ostatních částí jižní poloviny kontinentu. V průběhu etnogeneze se Bantuové diferencovali na pět odlišných skupin: severní, střední, východní, jihozápadní a jihovýchodní Bantuy. Severní Bantuové osídlili oblasti tropických rovníkových pralesů a podrobili si zde původní trpasličí populace Pygmejů, poté se rozčlenili na mnoho malých etnik primitivních tropických zemědělců a lovců; patří k nim dosud Dualové, Kotové, Mongové, Pangwoué, Tekové žijící v Gabunu, Kamerunu a Kongu. K středním Bantuům náleží obyvatelstvo severní Angoly, Konga, Zambie, Zimbabwe, Malawi a severní části Mosambiku. Jsou typičtí obyvatelé vlhkých stepí a savan, žijí se kopaničářským zemědělstvím a chovem skotu. Řada jejich etnik vytvořila na počátku 15. století významné státní celky: říši Kongo, Monomotapa, Loango, které se vyznačovaly zejména úřednickou a vládní hierarchií, centralizovanou královskou mocí, výjimečným postavením a rolí žen (zvláště úloha královny-matky, rodová posloupnost podle sester aj.). Pod vlivem Portugalců některé celky přijaly křesťanství (Kongo). K středním Bantuům patří hlavně Lubové, Lundové, Kongové, Kubové ad. Východní Bantuové si jako zemědělci osvojili nejprve chov skotu od svých nilotských a kúšitských sousedů a postupně osídlili náhorní plošiny suchých stepí ve východní Africe. Výjimečného postavení mezi nimi dosáhli zejména Svahilci, kteří byli také nejvíce ovlivňováni arabskými přistěhovalci na pobřeží. Svahilci nakonec převládli nad ostatními etniky jak početně, tak i jazykově; dorozumivacím jazykem ve většině zemí východní Afriky se stala svahilština, která nahradila dřívější uměle zavedenou angličtinu. Kromě Svahilců patří k východním Bantuům četné populace v Tanzanii, Ugandě, Keni, Rwandě a Burundi. Jihozápadní Bantuové žijí v oblastech jižní Angoly, Namibie, Zambie a Botswany. Jsou to hlavně skupiny Ambů, Hererů, Ilů-Tongů ad., které se specializovaly většinou na chov dlouhorohého skotu a zemědělství v podmínkách stepí a savan. Tyto skupiny se vyznačují celou řadou vzájemně odlišných a specifických zvláštností kulturních, společenských a historických. Jihovýchodní Bantuové, žijící v počtu kolem 35 milionů na území Jihoafrické republiky, Zimbabwe, Malawi a Mosambiku, patří v současné době k politicky a společensky nejvýznamnějším etnikům. K jihovýchodním

Bantuům patří Basutové, Kafrové, Ngoniové Tongové, Tswanové, Zulové ad. Ještě před evropskou kolonizací jižní Afriky si podrobili Hotentoty a Křováky a sami vytvořili významné státní celky, z nichž některé odolávaly Angličanům a Búrům ještě v 2. polovině 19. století (povstání Zulů). Přes mnohačetnou etnickou diferenciaci si jednotlivé bantuské skupiny zachovaly relativní jazykovou jednotu a také jejich somatický typ zůstal zachován a je definován jako bantuský, případně bantoidní typ; vyznačuje se zejména širokým nosem a ústy, oblým čelem a velmi tmavou pleť, tmavě hnědou barvou očí a vlasů, střední postavou aj.

bantuská etnika, etnika, bantuská.

bantuské jazyky, jazyky, bantuské.

Barbadosané, středoamerická populace smíšeného etnického původu obývající nezávislý ostrovní stát Barbados v Malých Antilách; počet obyvatel 280 tisíc (odhad z roku 2005). Patří k různým etnickým skupinám, většina z nich (90%) jsou černoši a míšenci (kreolové a mesticové). V předkolumbovském období žili na ostrově Aruakové a Karibové a další původní indiánské skupiny. Po dobytí ostrova Španěly v roce 1518 byli indiánští obyvatelé uvrženi do otroctví na ostrově Haiti a na Barbados byli dopraveni černí otroci z Afriky. V letech 1622–1966 byl ostrov britskou kolonií. V roce 1966 Barbados získal nezávislost. Věřící jsou převážně křesťané (protestanti).

Barbové (Baraba, Bargu, Bariba), černošské etnikum v severním Beninu a Togu; celkem asi 200 tisíc (odhad z roku 1967). Jazyk patří do voltajské skupiny nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Jsou zemědělci a chovatelé dobytka. Usídlení je roztroušené.

Bareové (Barea, Baria, Nara), polonomádské etnikum kúšitského původu v severozápadní Etiopii a pohraničí Súdánu v počtu asi 20 tisíc osob (odhad z roku 1961). Patří k středonilotským etnikům spolu s Kunamy aj. Jazyk náleží do šarinilské větve nilosaharské rodiny. Vesnice jsou řízeny shromážděním všech dospělých mužů, největší vliv mají stařešinové. Sami sebe označují Nara, název Baria považován za hanlivý.

Bariové (Bari), nilotské etnikum v Súdánu v počtu asi 520 tisíc (odhad z roku 1967). Hlavním způsobem obživy je chov skotu a zemědělství. Manželství bývá polygamní, ale po přijetí křesťanství také monogamní, usídlení je patrilokální, v poslední době se zde prosazuje islám. Společnost je dělena do čtyřletých věkových stupňů, do prvního vstupují po iniciaci.

Barmánci (Burman, Birman), etnikum tibetočínského jazyka (barmština) a původu, žijící v Barmě (též Myanmar) v severní části Malajského poloostrova v celkovém počtu 40–55 milionů obyvatel (v zemi nebyl konán celostátní census od roku 1930). Vlastní Barmánci představují 68% obyvatelstva a náležejí k tibeto-barmské větvi čínsko-tibetské jazykové

rodiny. Jsou původním tibetským etnikem, které přejalo již ve starověku z Indie filozofické, kulturní a společenské rysy (buddhismus aj.). Po dlouhotrvajících bojích s Angličany byla Barma v roce 1885 vyhlášena britskou kolonií. Nezávislost získali Barmánci teprve v roce 1947, ale od té doby došlo k celé řadě změn, zejména k vytvoření autonomní oblasti pro Kareny, starou barskou populaci. V současné době patří k Barmáncům též etnické skupiny Kačjinů, Karenů, Monů, Šanů a zejména Myahmů, které zahrnují asi 20 milionů příslušníků. Převažujícím náboženstvím je buddhismus.

barmština, tibetobarmský jazyk, úřední jazyk v Barmě, užívaný též menšinami v Kambodži a v Thajsku (Barmánci).

Barotsové (Rotsové, Barotsi, Rozi aj.), černošská populace středobantuského původu žijící na horním toku Zambezi v dnešní Zambijské republice v počtu kolem 500 tisíc. Zachovali si v zemi autonomii a jejich území se nejen nazývá Barotsko, ale označuje se dosud jako Barotské království, v němž dodnes vládne barotský král podle tradičních zvyklostí. Jako etnikum si zachovávají staré obyčeje a zvyky. V 17. století vytvořili významný státní celek, který sjednocoval většinu etnik v povodí horní Zambezi a byl označován jako říše Barotsů. V roce 1890 se dostalo Barotsko pod britskou správu; jeho vlastní rozvoj byl umožněn od roku 1964 v rámci nového nezávislého státu republiky Zambie. V současné době se užívá častěji označení Rotsové.

baskičtina (euskera), jediný neindoevropský jazyk v západní Evropě užívaný Basky ve Španělsku a ve Francii.

Baskové (Vaskové, Gaskoňci), pozůstatek původního obyvatelstva v oblasti západních Pyrenejí na rozhraní Francie a Španělska. Jejich celkový počet je v současnosti ca 600 tisíc (jazykově), z nichž většina žije na území Španělska (v provinciích Alava, Guipúzcoa, Navarra, Viscaya), na území Francie (jazykově jen desítky tisíc) a další skupiny mimo Evropu, zvláště v Jižní Americe. O jejich původu existují četné hypotézy, nejpravděpodobnější názor vyslovil v roce 1821 německý filolog Wilhelm Humboldt (1767–1835), který je považoval za potomky praobyvatel Iberského poloostrova, Iberů. Zřejmě byli do horských oblastí vytlačeni jinými etniky z jihu z povodí řeky Ebro, a to přibližně v 6.–1. století př. n. l. Přestože se dostali do područí Římanů (v 1. století př. n. l.), později Vizigótů (v 6. a 7. století) a nato Franků (v 8. století), uchovali si svoji kulturní a společenskou jednotu, která zůstává dodnes jejich nejvýraznějším rysem. Dosud hovoří vlastním jazykem zvaným baskičtina (euskera), který je jediným neindoevropským jazykem v západní Evropě a patří nejspíše do skupiny starých kavkazských jazyků. Na území Španělska získali autonomii v roce 1936, po občanské válce ji ztratili; znovu ji nabyli až při vyhlášení Španělské republiky v

roce 1978 a uznání Baskické provincie na španělském území. Přesto baskičtí separatisté dál usilují o vyhlášení nezávislosti. Věřící jsou katolíci.

Bastarnové (latinsky: *Barstarni*), starověké keltské etnikum, které se smísilo s germánskými etniky v oblasti Černomoří již na počátku našeho letopočtu; ve 3. století n. l. po střetnutí s Římany byli Bastarnové přesídleni do oblasti karpatské Thrákie, kde se usadili na přiděleném území a postupně se asimilovali a romanizovali v rámci nově se formující národnosti a později národa Rumunů.

Basutové (Sothové, Sotho), obyvatelé malého nezávislého černošského království Lesotho v jižní Africe; celkem asi 4,3 milionu. Patří k jižním Bantuům, ale smísili se i s jinými etniky původního obyvatelstva (Hotentoti, Křováci). V 17. a 18. století vytlačili původní khoisanské populace a na počátku 19. století vytvořili vlastní stát, Basutskou říši (Moše I.). V roce 1884 zde Britové vyhlásili protektorát Basutsko, avšak v roce 1966 dosáhli Basutové vyhlášení nezávislosti v rámci Britského společenství národů a přejmenovali stát na Království Lesotho. Náboženství původní africké nebo křesťanství. Jazyky severní a jižní sotho patří dnes mezi 11 úředních jazyků v Jižní Africe.

Baškiři (Baškirové, Baškirci, Baškart, „žijící u zdroje vody“), etnikum turkického původu, sídlící při Urale v Baškirské autonomní republice (Baškortostán) Ruské federace. Původní osídlení Baškirů sahalo až ke Kaspickému moři a historické starověké záznamy je řadí k původním ugrofinským skupinám v této oblasti. Dnes víme, že na jejich etnogenezi se podílela hlavně staroturkická etnika. Jazykově patří do turkické větve altajské jazykové rodiny (baškirština). Od 10. století byli z větší části islamizováni (sunnité) a od počátku 13. století byli pod přímým vlivem Zlaté hordy a Tatarů. Teprve v 16. století dobyli jejich území Rusové, ale Baškirové si zachovali omezenou autonomii, která byla v roce 1919 dovršena vytvořením Baškirské ASSR v rámci sovětského Ruska; celkový počet Baškirů a příbuzných etnik je v současné době asi 1,8 milionu příslušníků.

baškirština, severozápadní turkický jazyk užívaný v Baškirii (Baškiři).

Batakové (Batak), indonéská populace žijící v jezerních oblastech Toba aj. v severní části Sumatry v počtu kolem 6 milionů (cenzus z roku 2000). Patří k nejstarší vrstvě Indonésanů, tzv. staroindonéskému substrátu Malajského poloostrova. Jazyk patří do sumatránské podskupiny indonéské větve austronéské rodiny. Nevytvořili jednotný státní celek a také jazykově nejsou jednotní, lze rozlišit alespoň dva odlišné dialekty, jižní a severní. Za nejstarší a zároveň vývojově nejpokročilejší jsou považováni Toba-Batakové, od nichž se pravděpodobně ostatní skupiny oddělily. V průběhu uplynulého tisíciletí byli pod kulturním vlivem Indie a přejali od Indů mnohé základní znalosti v zemědělství (pěstování rýže a

bavlny) a v kultuře, především písmo a náboženské představy, rituály a mýty. Převzali též systém odvozování příbuzenství, založený na patrilineárních rodových vztazích, zvaný marga. Význačným znakem jsou jejich megalitické sarkofágy a dříve hojně provozovaný rituální kanibalismus. Dnes jsou převážně křesťané, menšinově muslimové a hinduisté.

Batavové (Bataviové, Batavi), starověké západogermánské etnikum, které se usadilo na dolním Rýnu na území dnešního Nizozemska. Jméno je odvozeno od původního označení území – Betuwe mezi řekami Másou (Maas), Rýnem a Waalem. Batavové povstali proti římské nadvládě, byli však poraženi v letech 69–70 n. l. a postupně asimilováni spolu s ostatními germánskými etniky. Na počátku 2. tisíciletí n. l. se podíleli na vytvoření holandského (nizozemského) národa (Nizozemci).

Batekové (Bateke), černošské populace semibantuského původu žijící při dolním toku řek Kongo a Zair v celkovém počtu kolem 1 milion (v roce 1984). Jsou soustředěni zejména kolem obou hlavních měst Kinshasy a Brazzaville; vynikají hlavně řezbářským uměním (zpracování dřeva a slonoviny) a tradičním zemědělstvím a rybářskou kulturou (kult masek aj.). Varianty jazyka teke spadají do severozápadní skupiny bantuských jazyků.

Bátové, Mongolové.

Baulové (Baoulové, Baoule), súdánské černošské etnikum, čítající téměř 3 miliony; patří do jazykové skupiny kwa nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny spolu s Akany a Aniji. Žijí na Pobřeží slonoviny a v Ghaně, většinou v tradičním kmenovém společenství jako zemědělci a řemeslníci. Zachovali si tradiční animistické náboženství.

Bauréové (Bauré, Chiquimitica, Mauré), jihoamerické indiánské etnikum v Bolívii v počtu asi 200 osob. Jazyk patří do skupiny mocho aravacké rodiny. Původně animistické náboženství, dnes silně ovlivněni křesťanstvím. Základní jednotkou je patrilokální a patrilineární rodina, zpravidla monogamní. Žili ve velkých opevněných vesnicích s dědičným náčelníkem v čele.

Bavoři (Bavorové, Bajuvarové Bajuvarii):

1. jedno z hlavních starověkých západogermánských etnik, které se podílelo na formování německého národa;

2. původní obyvatelé Bavorska zvaní Bajuvarové, kteří přibližně od 6. století tvořili součást kmenového svazu Bavorů vedeného Agilofingy a převzali také jméno Bavorů. Jejich území spojil Karel Veliký s franskou říší (hlavní město Řezno). Od roku 1255 území rozděleno na Dolní a Horní Bavorsko. Dnes je Bavorsko jednou ze spolkových zemí Německa s 12,4 milionu obyvatel.

Beaverové, Bobří indiáni.

Bebrykové (řecky: *Bebrykoi*, latinsky: *Bebryci*), starověké etnikum thráckého původu, které přišlo spolu s tzv. mořskými národy kolem 1. tisíciletí př. n. l. do Bithýnie a Mýsie v Malé Asii pravděpodobně z makedonské části Balkánského poloostrova. V oblasti Malé Asie se Bebrykové poměrně rychle smísili s tamními etniky a zanikli ještě před začátkem našeho letopočtu.

Bečuánci (Botswaňané, Tswanové, Betshuana), původní obyvatelé Bečuánska, dnešní republiky Botswana, kteří spolu s příslušníky příbuzných etnik čítají přes 1,3 milionu osob (odhad z roku 2005). Mluví jazykem setswana, který patří do centrálních bantuských jazyků nigerokožské větve kongokordofánské rodiny. Vznikli smíšením původního khoisanského obyvatelstva s pozdějšími jihozápadními Bantuy. Malé skupiny žijí také v Jihoafrické republice, Namibii aj. První historicky známý státní útvar – Bečuánsko se stal roku 1885 britským protektorátem. Boj za nezávislost vyvrcholil v roce 1966 vyhlášením republiky Botswana (Botswaňané). Náboženství je křesťanské, prostoupeno tradičním náboženstvím. Tradiční společnost byla rozdělena do rodů a kromě toho se rozlišovaly čtyři základní sociální skupiny: dědičná šlechta, svobodní občané, cizinci a dědiční sluhové. Žili ve vesnicích, počet obyvatel vesnice často přesahoval 5 tisíc.

Beduíní (z arabštiny: *badw*, „obyvatel pouště“), společné označení pro stepní a pouštní nomády a kočovné Araby, chovající dobytek, zejména velbloudy, v severní Africe a v Arábii; jejich počet se odhaduje na 5–6 milionů (v roce 1984). Etnicky náležejí většinou k Arabům, avšak výrazně se liší od ostatního zemědělského obyvatelstva – felláhů. Za Beduíny bývají omylem považováni i příslušníci jiných etnik, zejména Berbeři (Tuaregové aj.), kteří žijí téměř stejným způsobem života jako tito chovatelé dobytka. Naproti tomu náležejí k Beduínům i polokočovní stepní Arabové, živící se chovem koz a ovcí, kteří se označují kmenovými jmény jako Fadl, Hamana, Chaamba, Uled Nail aj. K formování Beduínů jako etnika docházelo nejdříve od 11. století n. l. ve spojitosti s domestikací velbloudů. Jejich společným znakem je semitský původ a jazyk – arabština a její pouštní dialekty. V současné době je značná část Beduínů již promíšena s hamitskými Berbery, zvláště v severní Africe, částečně též s negroidním obyvatelstvem v Súdánu aj.

Bédžové (Bedja, Beja, Bega), nomádké etnikum kúšitského původu žijící v oblasti mezi Núbíí a Rudým mořem v jihovýchodním Egyptě a severovýchodním Súdánu v počtu 2–2,5 milionu (odhad z roku 1998). Mluví jazykem bedawije, který patří do severní kúšitské větve afroasijské rodiny, většina mluví též arabsky. Jsou v této oblasti známi již z období starého Egypta, okolo roku 2700 př. n. l. Od počátku byli pastevcí dobytka: velbloudů, skotu a ovcí; jsou považováni za nejstarší známou etnickou skupinu, která se pastevectvím dobytka v

Africe zabývala. Pasterectví je v poslední době nahrazováno či doplňováno alternativními zdroji obživy i v důsledku hladomorů a sucha. Pod etnonymem Bedža se obvykle zahrnují etnika Abadů, Bišarin, Hadendowa, Amar'ar a Beni Amer, částečně hovořící jazykem tigré. Podle arabských pramenů se islám mezi Bedži prosazoval od 10. století. Manželství bývá polygammí, následnictví je patrilineární; 1–2 rodiny tvoří skupinu, která kočuje na vymezeném území. Největší sociální jednotkou je kmen.

Belausané (Belaua, Palaua), současné etnikum mikronéského původu, které se vytváří na Palauských ostrovech v západní části Mikronésie. Jsou obyvateli Belauské republiky v souostroví Karolíny; získali samostatnost 1. 1. 1981, předtím byli pod správou USA. Mají nejbližší k Melanésanům a Indonésanům a v jejich etniku tyto prvky převažují. Jsou velmi promíšeni s mikronéskou populací, celkový počet je asi 20 tisíc (odhad z roku 2005) – jde o jeden z nejmenších a nejmladších národů světa.

Belgičané (latinsky: *Belgi*, stát: *Belgique*), národ v Belgickém království; celkový počet přes 10 milionů obyvatel (odhad z roku 2006), hlavně germánských Vlámů (ca 50%) a románských Valonů (ca 40%). Původními obyvateli území v severní Galii byli jejich předchůdci, keltští Belgové (300 př. n. l.); v průběhu 4. století osídlili území germánští Frankové, Frísové a Sasové, pak se území stalo součástí franské říše. V 11. a 12. století vznikla první samostatná hrabství, poté se postupně střídalo panství Francie a Nizozemska. Teprve v roce 1830 došlo k vyhlášení nezávislosti Belgie a země se rozvíjela v rámci království, v němž se od počátku 20. století projevují stále silněji republikánské, demokratické tendence, narušované občasnými neshodami mezi oběma hlavními etnickými skupinami, z nichž Vlámové hovoří germánskou vlámsštinou a Valoni dialektem francouzštiny. Věřící jsou převážně katolíci.

Belgové, společný název přibližně dvaceti keltských etnik, která ve starověku osídlila území na sever od řeky Seiny (tzv. severní Galie). Původní sídla Belgů byla zřejmě severněji odtud až k pobřeží Atlantského oceánu v Dolnorýnsku, odkud však byli vytlačeni Germány. V 1. polovině 1. století př. n. l. se část Belgů přeplavila do Anglie. Na pevnině byli porobeni Římany a za císaře Augusta byla na jejich území zřízena provincie Belgica, rozlohou větší než původní sídla Belgů; avšak jejich další samostatná existence byla přerušena romanizací obyvatelstva. V 5. století pronikli na jejich území znovu Germáni a větší část obyvatel asimilovali. Menší část romanizovaných Belgů je dosud považována za předchůdce dnešních Valonů, kteří žijí v Belgii a představují zde odlišnou etnografickou skupinu obyvatelstva, která hovoří valonštinou (dialekt francouzštiny).

Belizané (Belizové, Belize), populace smíšeného etnického původu ve státě Belize na poloostrově Yucatánu ve Střední Americe. Celkový počet obyvatelstva je asi 291 tisíc (odhad z roku 2006). Většinu tvoří černoši, mulati a mesticové, ostatní jsou indiánského a bělošského původu. Původními obyvateli byli indiáni mayské skupiny: zbytky jejich potomků a zvláště míšenců žijí na celém Yucatánském poloostrově. V roce 1840 bylo území okupováno a byla zde zřízena kolonie Britský Honduras. V roce 1973 získali obyvatelé nezávislost a stát byl přejmenován na Belize. Převažujícím náboženstvím je křesťanství (katolíci a protestanti).

Bělorusové (Belarusy), etnikum tvořící základní složku obyvatelstva Běloruské republiky, část Bělorusů žije v Ruské federaci, na Ukrajině, v Litvě, Lotyšsku, dále v Polsku a rovněž v zámoří; celkový počet přesahuje 15 milionů. Nejrozšířenějším náboženstvím je křesťanství. Jejich původ je odvozován od společného ruského etnika, které pochází z východní větve Slovanů. Na etnogenezi Bělorusů se podíleli zejména Dregovičové, Drevljané, Kriviči a Radomiči, pokládání za jejich hlavní předchůdce, ale také částečně Severjané a baltsko-litevské kmeny, kteří byli Slovany asimilováni. V bojích proti Litvě v průběhu 14. století se formovala běloruská národnost (Polocké knížectví aj.) a také vlastní jazyk, tzv. staroběloruština (běloruština). K jejímu potlačování docházelo jak za polské nadvlády, tak za carského panství, které oblast Běloruska považovalo pouze za západní gubernii a součást Ruska. Po Říjnové revoluci se Bělorusko stalo součástí Sovětského svazu. Po rozpadu Sovětského svazu vyhlásilo 27. června 1990 Bělorusko nezávislost.

běloruština, východoslovanský jazyk užívaný v Bělorusku (Bělorusové).

Beludžové, Balúčové.

Bembové (Bemba, Wembe, Bawembe), jedna z vůdčích bantuských populací v Zambii v počtu kolem 360 tisíc příslušníků (v roce 1984). Spolu s příbuznými skupinami Bisů, Lalů, Lambů ad. (asi 2 miliony) tvoří zároveň nejpočetnější skupiny, podílející se na formování zambijského národa. Bembština je také nejužívanějším jazykem vedle úřední angličtiny a jazyků skupiny Ilů-Tongů aj., patří mezi centrální bantuské jazyky nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. V čele vesnice býval náčelník. Rodina bývá párová i polygamní, následnictví matrilineární.

Bengálci (Bángálí, anglicky: Bengali), etnikum obývajících historické území podél dolního toku řeky Gangy a v deltě Gangy a Brahmaputry, na severu ohraničené podhůřím východního Himálaje, na jihu Bengálským zálivem, v současnosti tvořící většinu obyvatel Lidové republiky Bangladéš (asi 144 milionů, odhad z roku 2006) a indického svazového státu Západní Bengálsko (80 milionů, odhad z roku 2001). Bengálci jsou indoevropského původu a obvykle bývají zařazováni do jižní větve europoidní rasy. Bengálština patří k východní

skupině indické (indoárijské) větve indoevropské jazykové rodiny; vyvinula se spolu s uríštinou, ásámštinou a bihárskými jazyky ze středoindického prákrtu mágadhí na přelomu 1.–2. tisíciletí (k nejstarším památkám patří mystické buddhisticky zaměřené písně *čarjápada* z 9.–12. století) a její rozkvět lze datovat do 15. století. Počtem mluvčích patří mezi nejrozšířenější jazyky světa (podle různých pramenů zaujímá 4.–6. místo). Mezi náboženství vyznávaná Bengálci patří hinduismus, islám, křesťanství a buddhismus.

bengálí, bengálština.

bengálština (bengálí), indoárijský jazyk, úřední jazyk v Bangladéši a v indických státech Západní Bengálsko a Tripura. (Viz též Bengálci, jazyky, indické.)

Beninci (Beniňané, Benin, dříve Dahomejci), současní obyvatelé Beninské republiky (dřívější název Dahome) při pobřeží Guinejského zálivu v západní Africe. Celkový počet 8,4 milionu obyvatel (odhad z roku 2005) je tvořen mnoha etnickými skupinami, z nichž nejvýznamnější jsou Ajové, Fonové a Jorubové. Hovoří beninštinou, náležející do skupiny twi súdánských jazyků. Vyznávají původní animistická náboženství, islám a křesťanství. Území při pobřeží obsadili v 16. století Portugalci a nazvali je Otročí pobřeží. V 17. století zde vznikla Dahomská říše, kterou v roce 1894 dobyli Francouzi a území kolonizovali. Roku 1958 byla vyhlášena autonomní republika Dahome, v roce 1975 vznikla samostatná Beninská republika.

benuekonžské jazyky, jazyky, benuekonžské.

Beotukové (Beothuc), vyhynulé původní etnikum severoamerických indiánů blízké skupině Algonkinů. Žili jako izolovaná skupina na ostrově Nový Foundland, poslední příslušník zemřel roku 1829. Představovali pravděpodobně zbytky původního praobyvatelstva, které se později smísilo s algonkinskými etniky. Výrazným rysem bylo užívání červené barvy, což je známo i z pravěkých hrobů a svědčí o příbuzenských stycích s Eskymáky v této oblasti již od konce 1. tisíciletí n. l. Pod tlakem algonkinských kmenů ustoupili Beotukové ze severovýchodní části kontinentu a zachovali se jako izolované zbytky etnika na ostrově Nový Foundland.

berberské jazyky, jazyky, berberské.

Berbeři (Berberové, z berberštiny: „ti, kteří žijí ve vnitrozemí“), původní obyvatelstvo v celé severní Africe a na Kanárských ostrovech. Vlastním jménem Guančové, Kabylové, Tuaregové aj. podle původu a oblastí, kde žijí; celkový počet asi 23 miliony. Jsou hamitského původu a jsou o nich zachovány doklady již z 5. a 4. tisíciletí př. n. l. V 10.–15. století byli Arabové vytlačeni do horských oblastí a do pouště. Četné skupiny Berberů se zachovaly dodnes, jen s výjimkou Guančů na Kanárských ostrovech: ti z větší části vyhynuli, zčásti se smísili se

španělskými usedlíky. Patří sem především Tuaregové na Sahaře, Kabylové v Alžírsku a tzv. vlastní Berbeři a obyvatelé oáz v Alžírsku, Libyi, Maroku, Mauretánii a Tunisu. V Egyptě k nim náleží původní obyvatelé oázy Siwa aj. Mají vlastní jazyky a kulturu, které se zachovaly dosud, takže v zemích severní Afriky je obyvatelstvo většinou bilingvní a hovoří arabsky i berberskými jazyky (zvláště v Maroku). Část Berberů byla v průběhu středověku a novověku islamizována a smíšena s arabským obyvatelstvem (například Beraberové, Zenegové aj.). Z převážné většiny jsou sunnité. Nejmenší jednotkou jsou rodiny, ty se sdružují do klanů a kmenů. Společnost je poměrně málo stratifikována, výlučnou skupinou jsou marabuti, dědiční svatí muži. U Tuaregů se ženy těší významnému společenskému postavení, neboť jsou nositelkami lidové slovesnosti.

Bergdamové (Damové, Damarové, horští Damové, Bergdama), černošští obyvatelé střední a severní části jihozápadní Afriky, kteří náležejí etnicky k Bantuům. Později, pravděpodobně na počátku novověku, došlo k jejich míšení s Khoiny, od nichž převzali jazyk a také intenzivní chov dobytka (dlouhorohého skotu). Z celkového počtu kolem 40 tisíc (odhad z roku 1967) žije přibližně 25 tisíc dosud původním lovecko-sběračským a kmenovým způsobem života na území dnešní Namibie, Jihoafrické republiky a jižní části Angoly. Vyznávají křesťanství a původní animistické náboženství.

Bertové (Berta, Berti), černošské etnikum obývající oblast Dárfúru v Súdánu v počtu asi 30 tisíc. Jazyk patří do saharské větve nilosaharské rodiny. Hlavním způsobem obživy je zemědělství a chov dobytka. Vyznáním jsou muslimové a dnes jsou výrazně arabizováni. Výzkumy u Berti se dlouhodobě zabýval antropolog českého původu Ladislav Holý.

Betové (Beteové, Bete), etnikum v Pobřeží slonoviny; asi 580 tisíc (odhad z roku 1961). Jazyk patří do skupiny kwa nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Jsou zemědělci, rybáři a chovatelé koz a ovcí. Manželství bývá polygamní, následnictví je patrilineární. Po iniciaci se mladí příslušníci etnika mohou stát členy tajné společnosti, která ovlivňuje život vesnice. V čele vesnice je náčelník a rada starších.

Bhárátové, Indové.

Bhílové (Bhílí), skupina jazykově a kulturně příbuzných kmenových etnik žijících převážně v západní Indii, v oblasti pohoří Arávalí (jih svazového státu Rádžasthán), horského pásma Satpura (na západě státu Madhjadpradéš), zčásti též v Gudžarátu, Maháráštre a Paňdžábu. Jsou považováni za potomky původního obyvatelstva Indie, jejich celkový počet se odhaduje na 6 milionů (v roce 1994). Bhílština (asi 1,3 milionu mluvčích) spolu s četnými bhílskými dialekty patří do centrální skupiny jazyků indické (indoárijské) větve indoevropské rodiny, je příbuzná s rádžasthánštinou, gudžarátštinou a maráthštinou. Antropologicky jsou

příbuzní Veddům, živí se lovem, pastevectvím a primitivním zemědělstvím. Vyznávají svébytnou formu hinduismu s pozůstatky animistického náboženství.

Bhútiové (Bhútia, Bhótia), starobylá populace v Bhútánském království na jižních svazích Himálaje. Jsou příbuzní s Tibetany, hovoří bhútijsčinou, která patří do tibeto-barmské větve čínsko-tibetské rodiny. Jejich hlavním zaměstnáním je intenzivní horské zemědělství, chov drobných domácích zvířat a tradiční řemeslná výroba. Původními obyvateli území byli Tephúové, po nich převládli Bhútiové, kteří dnes tvoří 80% z celkového počtu 672 tisíce obyvatel Bhútánu (cenzus z roku 2005). Prosluli svými náboženskými „dračími tanci“ v maskách draků, a jejich země se proto bhútijsky nazývá Dračí země (Dugjul, Druk-jul). Manželství je monogamní, vyskytuje se i polyandrie. V zemi dosud převládají feudální vztahy jako pozůstatek dřívějších poměrů – oblast byla v područí tibetských kolonistů, od roku 1774 se stala protektorátem Východoindické společnosti a od roku 1865 kolonií Velké Británie. Teprve v roce 1949 na základě dohody s Indickou republikou bylo ustaveno knížectví a v roce 1974 Bhútánské království.

Bihárci (Bihári):

1. obecné označení obyvatel indického svazového státu Bihár, ležícího v severní části poloostrova Přední Indie při hranicích s Nepálem, mezi Uttarpradéšem, Džhárkhandem a Západním Bengálskem. Představují dnes více než osmdesátimilionovou populaci (cenzus z roku 2001), rozvíjející se na průmyslově zemědělské základně v hustě osídlené nížině řeky Gangy. Většinu tvoří Hindustánci, jejichž mateřštinou je urdština (od roku 1989 druhý úřední jazyk Biháru), hindština a východní dialekty hindštiny (bhódžpurština, maithilština, magahština). Asi desetinu osídlení tvoří potomci původních kmenových etnik žijící v blízkosti bengálských hranic, zejména Mundové, Santálci, Khariové či Birhórové.

2. v užším slova smyslu smíšené indoárijské etnikum indoevropského původu, obývající indický stát Bihár, jehož historické počátky a etnogeneze sahají až do starověké Indie (Indové). Z Biháru se jeho příslušníci rozšířili po celé severní Indii, mnozí přesídlili do Západního Bengálska a Maharáštry; v době rozdělení Indie (1947) urdsky hovořící bihárští muslimové migrovali do Pákistánu a pákistánského Východního Bengálska. Po vyhlášení nezávislosti Bangladéše (1971) podstatná část asi milionové menšiny Bihárců přijala bangladéšské občanství a jazyk i kulturu většinových Bengálců, menší počet byl repatriován do Pákistánu a více než čtvrt milionu osob zůstalo v uprchlických táborech bez státní příslušnosti.

bihárské dialekty, bihárština.

bihárština (bihárské dialekty), východní indoárijský jazyk užívaný v indickém státě Bihár a menšinami v Nepálu a Bangladéši. (Viz též Bihárci, jazyky, indické.)

Bikolové (Bikol, Bikolano), filipínská populace žijící na jihu Luzonu a na přilehlých ostrovech v počtu 5,9 milionu. Jazyk patří do k severní skupině indonéské větve malajsko-polynéské rodiny. Věřící jsou převážně katolíci.

Bílí Hunové, Hunové, Bílí.

Binijci (Beninové, Bini), obyvatelé kdysi slavné říše Benin na území dnešní Nigérie, která byla založena ve 12. století (Eweka I.). Vytvořili společenství, jehož rozkvět nastal v 15.–17. století. Území dobyli Angličané v roce 1897 a vytvořili z něj kolonii. Teprve v druhé polovině 20. století Binijci získali nezávislost v rámci federativní republiky Nigérie (Nigerijci). Jazyk patří do skupiny kwa nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Jejich počet je odhadován na 2,2 milionu osob (odhad z roku 1975). Věřící jsou křesťané, zčásti muslimové.

Biromové (Birom, Burum, Kibo), etnikum v Nigérii; jazyk patří do skupiny benue-kongo nigerokonžské větve kongokordofánské skupiny. Jejich počet je odhadován spolu s příbuznými etniky na 500 tisíc (v roce 1967). V čele vesnice je dědičný náčelník a rada starších. Vyznáním jsou muslimové a udržuje se také tradiční animismus.

Bisajové (Bisajové, Visaya, Bisaya), etnikum žijící na Filipínách (asi 40 milionů), tvoří jeden ze základních etnických prvků filipínského národa. Jazyk má několik dialektů a patří k filipínské skupině indonéské větve austronéské (malajsko-polynéské) rodiny. Věřící se hlásí ke křesťanství (katolíci), část jsou muslimové. V jejich tradiční kultuře je patrný vliv pobřežních etnik jižní Indonésie. Etnogeneze je spjata s přesídlením mnoha etnik z východního Kalimantanu na Filipíny, kde byla asimilována část zdejšího obyvatelstva. Jedná se o období existence indonéské říše Šrívidžaja (polovina 7.–konec 13. století).

Blekfutové, Černonožci.

Bobové (Bobo, Bwa), černošské etnikum v Burkina Faso, menší skupiny v Mali a na Pobřeží slonoviny, celkem asi 445 tisíc (odhad z roku 1961). Jazyk patří do voltajské skupiny nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Jsou zemědělci a chovatelé skotu, věřící jsou muslimové a vyznavači původního náboženství (Bůh Wuro). Jsou proslulí jako tvůrci masek.

Bobří indiáni, indiáni, Bobří.

Bojkové (Bojki), starobylá etnografická skupina původního slovanského obyvatelstva, jejíž zbytky se zachovaly ve východní části Karpat při horním toku řeky Sanu, tj. na polsko-ukrajinském pomezí. Po 2. světové válce se stali součástí ukrajinského etnika, avšak zachovali si svérázný folklor a tradice karpatských horalů.

Bójové (latinsky: *Bōi*), keltské etnikum, které se ve 4.–2. století př. n. l. usadilo na území Rakouska, Německa a také Čech. Bójové jsou prvními historicky známými obyvateli v Čechách, svá opevněná sídliště nazývali *boiohaemum* a odtud pravděpodobně vznikl i latinský název země, Bohemia – Čechy. Archeologické nálezy (oppida, vesnická sídliště, nástroje, zbraně aj.) potvrdily jejich existenci na území Čech i v Podunají.

Bolivijci (Bolivia), současný národ zahrnující obyvatele Bolivijské republiky, vnitrozemského státu v Andské oblasti Jižní Ameriky. Z celkového počtu 8,9 milionu obyvatel (cenzus z roku 2005) je přes 55% indiánů (Ajmarové, Kečuové ad.), asi 30% míšenců (cholos a kreolové) a zbytek představují potomci španělských a jiných usedlíků. Úředním jazykem v zemi se stala kečujština, jediný indiánský jazyk, který se rozvinul početně i ve smyslu lingvistickém; je zároveň nejrozšířenějším jazykem v Bolívii a Peru, jeho dialekty i v Chile. Většina obyvatel je římskokatolického vyznání.

Území Bolívie bylo nejdříve částí tíwanacké říše a poté incké říše. V roce 1538 je dobyli Španělé. Dlouhý a nerovný boj proti Španělům vedl na počátku 19. století k vítězství zejména zásluhou bolivijského vlastence a revolucionáře Simóna Bolívara (1783–1830) a generála Antonia José de Sucrea (1795–1830). V roce 1825 byla vyhlášena Bolivijská republika, nazvaná podle svého národního hrdiny.

Boové (Bo), etnikum austroasijského původu žijící v severním Laosu v počtu přes 0,5 milionu lidí (v roce 1984). Hovoří boštinou, která je původním jazykem obyvatelstva horských údolí; jsou příbuzní se skupinami Jao, Miao ad.

Bororové (Bororó), etnická skupina jihoamerických indiánů žijící v jižní části Mato Grosso v Kolumbii a v pohraničí Brazílie a Paraguaye. Spolu s etnikem Otuké ve východní Bolívii tvoří společnou jazykovou skupinu původního obyvatelstva. Jejich počet není v současné době uváděn. Představují zbytky původních lovecko-sběračských společností indiánů na náhorních plošinách Jižní Ameriky, kteří se vyznačovali výraznými obyčejí a zvyky (například kuvadou, kdy manžel prožívá porodní bolesti své ženy, popsal český etnograf Alberto Vojtěch Frič). Borory se zabýval rovněž francouzský antropolog Claude-Lévi Strauss. Dnes jsou převážně usedlí zemědělci. Vesnice se dělí na exogamní matrilineární tzv. poloviny a ty na rody a rodiny. V čele vesnice je volený náčelník. Náboženství je animistické, zčásti christianizováni.

Bosenci (Bosňané, Muslimové), původní obyvatelé území Bosny a Hercegoviny; dnes představují součást obyvatelstva Republiky Bosna a Hercegovina a jako etnografická skupina si zachovali kulturní tradice a zvykosloví (kroj, výroční obyčej atd.). Dnes tvoří asi polovinu ze 4 milionů obyvatel Bosny a Hercegoviny (odhad z roku 2006).

Původně římskou provincií Ilyricum obsadili v 6.–7. století Slované. V roce 1463 byla Bosna dobyta Turky; za vlády osmanské říše bylo mnoho bosenských křesťanů obráceno na islám, vzniklo tak specifické etnikum – bosenští Muslimové (popřípadě Muslimové). Roku 1875 se Bosenci úspěšně vzbouřili proti osmanské nadvládě a v roce 1878 se Bosna stala protektorátem Rakouska-Uherska, které ji roku 1908 anektovalo. V Království Srbů, Chorvatů a Slovinců vzniklém v roce 1918 (1929 přejmenovaném na Jugoslávii) byly bosenské populace zahrnuty do sjednoceného státu. V jugoslávské federaci (od roku 1945) se stala Bosna a Hercegovina jednou z šesti svazových republik, vymezenou na národnostním základě (s rovnoprávným postavením všech tří etnik). V době krize federace na začátku devadesátých let 20. století se mezi vedoucími představiteli bosenských Chorvatů, Muslimů a Srbů projevíly rozpory ve věci formování nezávislého státu. Muslimové a Chorvati vyhlásili 3. března 1992 nezávislost Bosny a Hercegoviny na základě vůle bosenského a chorvatského obyvatelstva vyjádřené v referendu dne 1. března 1992. Srbové referendum bojkotovali a 7. dubna 1992 vyhlásili vlastní republiku. Politický konflikt přerostl v ozbrojené srážky, kterým padlo za oběť mnoho obyvatel Bosny a Hercegoviny. Pod tlakem USA byla v Daytonu uzavřena mírová dohoda, která byla slavnostně ratifikována všemi bojujícími stranami v Paříži 14. 12. 1995.

Botokudové (Aimboré, Aimoré, Guerens), etnická skupina jihoamerických indiánů; patří k nejstarším původním obyvatelům ve východní Brazílii. Také z etnografického hlediska jsou příslušníky paleoindiánských etnik, odlišných i jazykově od ostatních. Jejich jazyk je jediným zástupcem rodiny botokudo. Název Aimoré je odvozen od jména pohoří Sierra dos Aimórés, kde měli původní sídla, zatímco literární označení Botokudové pochází z portugalského slova *botoque* („roubík“, který nosili muži i ženy tohoto společenství v dolním rtu). Byli lovci a sběrači, v 19. století částečně přešli k zemědělství. Původně žili v rodinných skupinách o 50–200 členech, vůdcem každé skupiny byl muž, který vynikal nějakou mimořádnou tělesnou nebo duševní schopností. Chodili téměř výhradně nahí a jako šperky nosili různé předměty v ušních boltcích a ve rtech – z těchto důvodů byli považováni za nejprimitivnější skupiny indiánů a byli dokonce loveni. Jejich počet se z několika desítek tisíc snížil na necelých 600 osob. Dnes představují vymírající vzácnou skupinu prapůvodního obyvatelstva Jižní Ameriky.

Botswana (Botswana), obyvatelé republiky Botswana v jižní Africe. Jsou černošského původu a hovoří jazykem setswana z jihobantuské jazykové skupiny. Z celkového počtu 1,8 milionu obyvatel (odhad z roku 2005) jsou nejpočetnější Bečuáci, Mašonové a Křováci.

Bráhújci (Bráhujové, Brahuové, Bráhúí, Baróhí), populace drávidského původu žijící v jižním Íránu a Pákistánu (jižní Balúčistán) v počtu asi 2,2 milionu lidí. Hovoří bráhújštinou z

drávidské jazykové skupiny a podle jedné z hypotéz patří mezi potomky Drávidů, kteří před příchodem indoárijských etnik pronikli z oblasti Elamu do poříčí Indu. Odtud byli později vytlačeni na východ a na jih indického subkontinentu vlivem klimatických změn, případně v důsledku tzv. árijské migrace. Objevila se i teorie, že Bráhújci do oblastí jižního Íránu a Pákistánu přišli ze střední Indie někdy ve 13.–14. století. Zatímco gramatická struktura a asi 15% slovní zásoby bráhújštiny zůstávají drávidské, v lexiku převažují hlavně výpůjčky z perštiny a balúčštiny. Věřící jsou muslimové. (Jan Filipický)

bráhújština, drávidský jazyk užívaný menšinami v Pákistánu, Íránu a jižních částech Afghánistánu (Bráhújci).

Braniboři (Brennabar), původně etnická skupina Polabských Slovanů, usídlená v nížinné oblasti dnešního severního Polska mezi dolní Vislou a Němenem. Jméno pochází od názvu hradu Branibor, který byl střediskem Havolanů, Stodoranů a dalších slovanských etnik, která se na tomto území usadila v 6. a 7. století. V roce 938 bylo celé území připojeno k Východní saské marce a začala silná německá kolonizace a vyhlazování slovanských etnik (markrabě Gero, Albrecht Medvěd). Němci vytvořili v roce 1150 Braniborskou marku a v roce 1356 kurfiřtství. Poté připojil Karel IV. území Braniborska k zemím koruny české (1373–1415). Germanizace byla dokončena vyhlazením Polabských Slovanů, brzy po vytvoření braniborského státu (po připojení Východního Pomořanska k Prusku v roce 1648) a vyhlášením Pruského království (roku 1701).

Brazilci (Brasilia), moderní národ v největším jihoamerickém státě, Brazilské federativní republice, jehož počet obyvatel dosáhl v roce 2006 odhadem více než 188 milionů. Hovoří portugalsky. Etnické složení je velmi různorodé: 54% bělošských populací, 38% míšenců a přibližně 6% černošského obyvatelstva a indiánů. Původní obyvatelstvo, zvláště amazonští indiáni Aruakové a další etnika, bylo z větší části vyhubeno nebo vytlačeno do vnitrozemských pralesů a náhorních plošin. Většina věřících jsou křesťané.

Území začali kolonizovat Portugalci v 16. století. V 18. století zahájili Brazilci osvobozenecký boj, který byl v roce 1882 dovršen vznikem nezávislého císařství; v roce 1889 byla vyhlášena republika, v níž byly po 2. světové válce provedeny moderní státní a hospodářské reformy.

Bretaňci (Bretonci), etnikum keltského původu v severozápadní části Francie na Bretaňském poloostrově. Část (ca 150 000) hovoří dosud bretonštinou, patřící do keltské jazykové skupiny. Předkové Bretonců byli součástí keltských etnik v Británii (Cornwall); v 6. století n. l. se část Keltů přestěhovala na protilehlé území Francie a jejich potomci, z nichž většina dnes mluví již jen francouzsky, zde představují poslední zbytky keltského

obyvatelstva, které je navíc promíšeno s románskými a germánskými etniky. Věřící jsou většinou katolíci.

Bretonci, Bretaňci.

bretonština, indoevropský keltský jazyk užívaný v severozápadní Francii (Bretaňci).

Britové (Britanové, z latiny: *Britanni*):

1. společný název pro keltská etnika, která osídlila ve starověku Anglii a Wales. Ze svých původních sídel při ústí Seiny a v Bretani přesídlili Britové ve 4. a v polovině 3. století př. n.

1. do Anglie, kde byli nuceni pod tlakem bojovných Belgů přesunout svá sídla dále do vnitrozemí. Od 5. století, po odchodu Římanů ze země, zesílil tlak germánských etnik, zejména Anglů a Sasů, natolik, že se museli stáhnout a zčásti se udrželi ve Walesu (Walesané), ve Skotsku (Skotové), na ostrově Man (Manové) a na francouzském území v Bretani (Bretaňci) a zčásti byli Britové nuceni s nimi vytvořit společenství, které předznamenalo vzájemnou etnickou asimilaci a vedlo k vytvoření základu pro britské společenství;

2. moderní národ na území Spojeného království Velké Británie a Severního Irska (Angličané, Irové, Skotové, Walesané); odhadem asi 60 milionů obyvatel (v roce 2005). Věřící jsou většinou křesťané (protestanti a katolíci).

Brižané, etnikum západoslovanského původu, které se usadilo v 7.–9. století n. l. na pravém břehu Labe a při soutoku Labe s Havolou (v severním Německu). Brižané zůstali v 10. století zcela izolováni od ostatních slovanských etnik, podleli rychlé germanizaci a jako etnikum zanikli v následujících stoletích.

Brunejci (Brunei), obyvatelé Sultanátu Brunej v severovýchodní části ostrova Borneo v jihovýchodní Asii. Z celkového počtu asi 374 tisíce obyvatel (odhad z roku 2005) připadá na původní etnické skupiny Dajaků aj. pouze 6%; většinu tvoří Malajci (67%) a Číňané (15%). Historický vývoj začal již v 1. tisíciletí (kmenová společenství). V 16. století vznikl významný stát Begawan (název dnešního hlavního města). Od roku 1888 bylo území britským protektorátem, v letech 1941–1945 bylo okupováno Japonci; od roku 1949 vzrůstal osvobozenecský boj, podporovaný Indonésany a Malajci. V roce 1971 bylo dosaženo plné vnitřní autonomie.

Bubijové (Bubi, Ediye, Fernandci), bantuské etnikum na ostrově Bioko v Guinejském zálivu; v roce 1967 jich bylo odhadem 30 tisíc. Jazyk patří do bantuských jazyků skupiny benue-kongo nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Živí se zemědělstvím a chovem drobných domácích zvířat. Půdu vlastní celá vesnice, ale je přidělována jednotlivcům k dědičnému užívání. U Bubijů existují dva typy sňatků – sňatek zakoupením panenství a

sňatek z lásky. Je také praktikována polygamie. Náboženství je křesťanské nebo tradiční animistické.

Bugiové (Bugisové, Bugi), mladoindonéska populace, příbuzná s Makasary, která žije v severozápadní části ostrova Celebes v Indonésii v počtu 5 milionů (cenzus z roku 2000). Jazyk patří do indonéska větve malajsko-polynéska rodiny. Nejstarší písemné památky pocházejí až z 8. století a odvozují se z filipínska písma tagala. V 17. století byli Buginésané islamizováni. Vytvořili několik knížectví a posléze se podrobili kolonizaci Javánců. Jsou zemědělci, chovatelé buvolů a koní, rybáři, námořníci.

Bukidnonové (Bukidnonci, Bukidnone), jedno z nejstarších známých etnik v Malajském souostroví na Filipínách; patří k staroindonéska typu obyvatelstva a v současné době čítá asi 150 tisíc příslušníků (v roce 1984). Spolu s nejbližšími příbuznými etniky (Manobo Bilaan, Tagakaolo, Tiruray aj.) si zachovali původní přírodní náboženství i způsob obživy (tradiční kopaničářské zemědělství), kterými se výrazně liší od ostatního obyvatelstva na Filipínách (Filipínci).

Bulhaři (Balgari), národ žijící v Republice Bulharsko. Celkový počet více než 7,5 milionu (v roce 2003), z toho 90% žije v Bulharsku, zbytek tvoří národnostní menšiny v sousedních státech (Rumunsko, Řecko, Srbsko, Turecko aj.). Jazyk (bulharšina) je slovanského původu (jižní skupina slovanské větve indoevropska rodiny), avšak jméno a etnický původ se odvozuje od kočovných turkických kmenů Balkarů, usazených nejdříve v Povolží, kteří se roku 680 dostali na Balkánský poloostrov a zde se smísili s východoslovanskými etniky, převzali od nich jazyk a kulturu a vytvořili první Bulharskou říši (681–1018). V následujících stoletích byli podrobni byzantskou říší a poté Turky. Bulharsko bylo osvobozeno až po porážce Turecka v roce 1778 ruskou armádou. Politikou, orientovanou střídavě na odpor k Němcům a Turkům a na spolupráci s nimi, ztratili Bulhaři nadlouho samostatnost i část svého území. Teprve po skončení 2. světové války, v roce 1946, bylo vytvořeno Bulharsko v současných hranicích. Věřící jsou pravoslavní, zčásti muslimové. V roce 2007 se Bulharsko stalo členským státem Evropské unie.

bulharština, jihoslovanský jazyk, úřední jazyk v Bulharsku, užívaný též menšinami v bývalé Jugoslávii, Rumunsku a v bývalém Sovětském svazu (Bulhaři).

Bulomové (Bulom, Bolom), etnikum v Sieře Leone; asi 260 tisíc (odhad z roku 1961). Jazyk patří do západoatlantska skupiny nigerokonžska větve kongokordofánska rodiny. Jsou zemědělci a chovatelé skotu. Rodina bývá patrilokální, manželství polygamní. V čele vesnice je náčelník a rada starších. Bulomové bývají označováni jako původní obyvatelé Sierra Leone.

Buové (z tibetštiny: *bu*, „syn“), čínská populace mongoloidního, tibeto-čínského původu v jihozápadní Číně v počtu asi 2 miliony. Hovoří buštinou, která je z tibetočínské jazykové skupiny, a patří k původním obyvatelům této zemědělské podhorské oblasti Číny (Číňané).

Burgundové (latinsky: *Burgundi*, německy: *Burgunden*), východogermánské etnikum, které mělo původní sídla v 1. a 2. století mezi Odrou a Vislou, ale ve 3. století pod tlakem jiných germánských migrací přesídlilo k řece Mohanu v západní Germanii. V roce 436 byli Burgundové poraženi Huny a jejich zbylá část byla zatlačena až do povodí řeky Rhôny (zde vznikl základ pověsti o Niebelunzích). V 5. a 6. století vytvořili Burgundské království (od 9. století vévodství); to se v 10. a 11. století dílem stalo součástí franské říše. Na území Francie byli poměrně rychle asimilováni a romanizováni početnějšími keltskými etniky, zachovalo se zde jen jméno kraje – Burgundsko.

burgundština, vymřelý severovýchodogermánský jazyk (Burgundové).

Burišové, Burušaskové.

Burjati (Burjatomongolové, Buriat, dříve Hunns, „lidé“), etnikum mongoloidního původu žijící v Burjatské autonomní republice Ruské federace, východně a jižně od Bajkalu, a zčásti též v Mongolsku; celkem přibližně 500 tisíc lidí, z toho na území Burjatské autonomní republiky 273 tisíc, což představuje 28% jejího obyvatelstva (cenzus z roku 2002). Jazyk patří do altajské jazykové rodiny. Jejich území bylo osídleno již od paleolitu. Mezi 3. stoletím př. n. l. a 11. stoletím n. l. se zde střídaly různé populace – Hunové, Kyrgyzové, Ujgurové a Žuanžuani. Pastervečtí Burjaté osidlovali tento kraj až od 13. století. Na začátku 17. století začali postupně od západu přicházet první Rusové. V letech 1658 a 1696 došlo k protiruským povstáním. Po vzniku SSSR v roce 1922 měli Burjati autonomii. Současná autonomie získala podobu v době rozpadu SSSR v roce 1991. Burjati vyznávají tibetský buddhismus (lamaisté), od 17. století i pravoslavní.

burjatština, mongolský jazyk užívaný hlavně v Burjatsku, Mongolsku a v Číně (Burjati).

Búrové, Afrikánci.

Burundové (Barundové, Burundi), etnikum v republice Burundi ve střední Africe. Patří k středním Bantuům, hovoří jazykem kirundi a jsou původními obyvateli této náhorní plošiny při jezeře Tanganika; celkový počet je asi 8 milionů (odhad z roku 2006). Většinovým etnikem jsou Hutuové (85%), dále Tutsiové (14%). V 16.–19. století vytvořili raně feudální stát v čele s dědičným králem. V roce 1899 se území stalo součástí Německé východní Afriky. V roce 1922 byla území zvaná Ruanda-Urundi spojena v mandátní území Společnosti národů pod správou Belgie. V roce 1962 byla obě území opět rozdělena a nejprve království Burundi získalo nezávislost, poté v roce 1966 vznikla republika. V roce 1959 a zejména

v roce 1994 došlo k etnickým čistkám, při nichž zahynul až 1 milion obyvatel. Věřící jsou hlavně křesťané, udržují se i původní náboženství.

burušaskí, izolovaný jazyk etnika Burúšo na severu Kašmíru (Burušaskové).

Burušaskové (Burišové, Kandžutové, Burušaski), původní populace zcela izolované etnické skupiny, která se zachovala na rozhraní tří velkých seskupení indoevropských, altajských a tibetočínských etnik; hovoří vlastním jazykem zvaným burušaskí a žijí v Džammú a Kašmíru. Celkový počet asi 50 tisíc (v roce 1984). Antropologicky náležejí k europoidům a jsou pravděpodobně pozůstatkem původního osídlení severní Indie.

Byzantinci (Romaioi), obyvatelé středověkého státu Byzance, pokračovatele východořímské říše, založené ve 4. století po rozpadu římské říše v její východní části, tj. v Malé Asii, Přední Asii aj. Hlavním městem se stala Konstantinopol, původně starořecká kolonie Byzantion, znovubudovaná císařem Konstantinem Velikým od roku 326 (dnešní Istanbul, dříve též slovensky Cařihrad). Byzantinci nevytvořili vlastní národnostní ani národní společenství, jde o umělý název obyvatel státu, který procházel velmi nesourodým vývojem a posléze se jako nehomogenní stát rozpadl pod náporu Turků (1453). Označení této civilizace jako Byzance vzniklo až v 18. století, kdy ji tak pojmenovali francouzští encyklopedisté. Byzantinci se sami považovali za pokračovatele římské říše a označovali se za Římany – v grecizované formě *Romaioi*. V 6. století nahradil na svém území císař Justinianus (527–565) dosud úřední latinu řečtinou. V dějinách byzantské říše doznaly některé lidské činnosti vynikající úrovně: dodnes zůstávají pojmem byzantská literatura, malířství, architektura, hudba; ale také v negativním smyslu – pojem byzantismus, jakožto bezobsažný a konvenční způsob okázalého projevu (v odívání, etiketě, jednání), charakteristický pro středověkou Byzanc a v přeneseném smyslu užívaný pro obdobné vztahy a projevy ještě dnes.

Cachurové (Cachuři, Tsachurové, Cachaj), populace kavkazského původu žijící na jihu Dagestánu a v Ázerbájdžánu v počtu kolem 30 tisíc lidí. Hovoří cachurštinou, která patří do lezginské skupiny dagestánských jazyků z kavkazské rodiny, avšak píše rusky nebo ázerbájdžánsky. Patří k autochtonnímu obyvatelstvu již od starověku a v historii prosluli svou bojovností, zejména proti carskému vojsku (Šamilovo povstání v polovině 19. století). Část byla násilně přesídlena do Ázerbájdžánu. Základním způsobem obživy je pastevectví. Věřící jsou muslimové (sunnité).

Cakasové, Chakasové.

Cakchiquelové, blízcí sousedé a nepřátelé Quichéů. Cakchiquel je jednak název jazyka, ale podobně jako u Quichéů i etnika a říše, která se rozkládala ve staré Guatemale a jejímž hlavním městem bylo naposledy Iximché neboli Tecpán-Guatemala.

Cakoniané, Tsakoniané.

Campové, Kampové.

Cikáni, Romové.

cikánština, romština.

Cimbrové, Kimbrové.

Cimšjanové (Tsimšianové, Tsimshian), indiánské etnikum ze skupiny Indiánů Severozápadního pobřeží Severní Ameriky; žijí dnes v počtu asi 10 tisíc při pobřeží Tichého oceánu v pohraničí mezi USA a Kanadou a v Britské Kolumbii. Jazyk je izolovaný v rámci jazykového kmene penutia. Základním způsobem obživy je rybolov na otevřeném moři a sběr mořských živočichů při pobřeží. Jejich nejbližšími příbuznými jsou Haidové, Kvakiutlové, Nutkové, Tlingitové aj. V počátcích evropské kolonizace byla společnost na začátku rozpadu matrilinéárního rodového zřízení, začínalo vznikat třídní rozvrstvení, spojené kromě jiného s institucí potlače. Náboženství bylo animistické, dnes jsou křesťané. Cimšjany zkoumali antropologové Franz Boas, Wilson Duff, Viola Garfieldová aj.

Čad'ané (Čadci, Chad), národ obývající republiku Čad na severu střední Afriky, o celkovém počtu téměř 10 milionů (odhad z roku 2006). Čadové patří k různým etnickým skupinám čadohamitské skupiny, jsou černošského původu; početně nejsilnější jsou Bagirmové, Tedové, ale na severu převládá obyvatelstvo arabského původu. Čad'ané vyznávají islám, křesťanství a přetrvává též animismus.

čadohamitská etnika, etnika, čadohamitská.

čadské jazyky, jazyky, čadské.

Čagové (Džagové, Djaga, Wadschagga), černošská populace v oblasti nejvyšší africké hory Kilimandžáro v Tanzanii. Jako původní bantuské etnikum dosáhli poměrně vysoké úrovně kulturní a společenské. Jejich počet dnes dosahuje více než 2 milionů (odhad z roku 2003). Následnictví je patrilineární. Vyznáním jsou křesťané, muslimové a udržuje se i animismus.

Čáhamánové, Čauhánové.

Čamakokové (Chamacoco), etnická skupina jihoamerických indiánů v severní části Gran Chaca v Paraguayi. Jazyk patří do jižní skupiny rodiny zamuko. Patří k původním lovcům a sběračům, kteří si postupně osvojili základy tropického zemědělství, ale jejich etnikum se pod vlivem bílé menšiny z větší části rozpadlo. Dělili se do skupin tvořených vesměs příbuznými rodinami. Náboženství bylo animistické. V roce 1984 žily v Paraguayi poslední asi 1–2 tisíce Čamakoků. Způsob jejich života, kulturu a společnost popsal český etnograf Alberto Vojtěch Frič v díle *Indiáni Jižní Ameriky* (1943).

Čambové (Chamba), skupina černošských etnik v Nigérii, Kamerunu a Čadu; spolu s příbuznými etniky Mbum a Mumuje celkem 1,25 milionu osob (odhad z roku 1975). Jazyk patří do šarinilské skupiny nilosaharské rodiny. Jsou zemědělci a chovatelé skotu. V čele vesnice je náčelník a rada starších.

Čamorové (Chamorro), původní obyvatelé Marian. Jazyk (čamorština) patří do mikronéské větve malajsko-polynéské rodiny. Na ostrovy přišli z jihovýchodní Asie asi kolem roku 2000 př. n. l. Základem náboženství byl kult předků, dnes christianizováni. Jsou zemědělci a rybáři. Vesnice měly až 600 obyvatel, mužské domy, příbytky významných osob a tzv. kluby byly postaveny na kamenných sloupech. Jejich dnešní počet se odhaduje na 177 tisíc (včetně významných populací na Guamu a v USA).

čamorština, indonéský jazyk užívaný na Marianách v Tichém oceáně (Čamorové).

Čamové (Ďamové, Čam, Cham), etnikum žijící v Kambodži a v jižní části středního Vietnamu v počtu asi 500 tisíc. Čamové byli původně významnou silou – v 2. století založili mocnou říši Čampa, jež přetrvala až do roku 1471, kdy byla vyvrácena Vietnamci. Čamové si zachovali svůj jazyk, náležející do indonéské větve malajsko-polynéské rodiny, a zůstali jako zemědělské etnikum na úrovni pěstitelů rýže. Vesnice jsou řízeny volenými představiteli a starostou. Jsou příbuzní s horskými etniky Jarajů, Raglajů a Rhodů, z nichž většina patří k původnímu obyvatelstvu země. Následnictví je matrilineární. Vyznávají islám, hinduismus a animismus.

Čángové (Csángó, Ceangai), maďarská populace sídlící v Rumunsku východně od Karpatského oblouku v oblasti Moldavska. Jejich počet je odhadován zhruba na 1 milion osob.

Čanové, Lazové.

Čárajmákové, Ajmakové.

Čarúové (Charrúa), souhrnné označení vyhubených příbuzných indiánských etnik na území Uruguaye. Jejich jazyky patrně tvořily samostatnou skupinu. Byli kočovní lovci, rybáři a sběrači.

Čavčuveni, Korjaci.

Čečenci (Čečenové, Čečeni, Nachčo, „náš lid“), kavkazský národ žijící v Čečenské a Ingušské autonomní republice Ruské federace. Jazyk patří do čečensko-ingušské větve kavkazské jazykové rodiny. Jsou původními obyvateli Kavkazu; podle historických zpráv ze 14. století přesídlili z hor do podhůří a zůstali většinou pastevcí a zemědělci.

V období kavkazských válek v 19. století vzdorovali Čečenci dlouho (i ve spojení s Avary a dalšími okolními etniky) snahám Ruska o ovládnutí oblasti; podmaněni byli v roce 1859.

V rámci SSSR vznikla roce 1922 Čečenská autonomní oblast, v roce 1934 Čečensko-ingušská autonomní oblast (v roce 1936 přeměněná na ASSR). V letech 1944–1957 bylo čečenské etnikum vysídleno v rámci kolektivního trestu za údajnou kolaboraci s nacisty do Střední Asie. Čečenci si však i zde z velké části dokázali uchovat svou společenskou strukturu a kulturní tradice. Od roku 1957 dochází k obnovení (územně poněkud zmenšené) politické autonomie a návratů Čečenců do vlasti.

V době rozpadu Sovětského svazu (na počátku 90. let 20. století) vyhlásila skupina čečenských představitelů suverenitu a nezávislost, i když ji žádný stát oficiálně neuznal (vyjma afghánského vládnoucího hnutí Taliban). V roce 1992 odmítlo Čečensko spolu s Tatarstánem podepsat přidružovací smlouvu s Ruskou federací, což Rusko ignorovalo a v roce 1994 zahájilo válku, která měla za cíl ovládnout Čečensko. Válka skončila v roce 1996 de facto vítězstvím povstalců. Další pokus Rusko zahájilo v roce 1999 a válka trvá v podstatě dodnes. Většina čečenského území je pod kontrolou ruských vojsk. Válečné ztráty a masový exodus způsobily, že se značně snížil počet obyvatel. Dnes v Čečensku žije přibližně 600 tisíc až 1 milion obyvatel (asi 30% ve městech). Většina Čečenců vyznává islám (sunnité). Úředními jazyky jsou čečenština a ruština.

čečenština, severovýchodní kavkazský jazyk užívaný v Čečensku, Ingušsku a Dagestánu.

Čechoslováci, historický termín označující svazek dvou národů, Čechů a Slováků, a národnostních menšin Maďarů, Němců, Poláků, Ukrajinců; název vznikl v roce 1918 při vytvoření samostatné Československé republiky. Snahy o vytvoření jednotného československého národa v období první republiky a ještě po roce 1945 se nezdařily a 1. 1. 1993 došlo k rozdělení Československa na Českou republiku a Slovenskou republiku.

Čechové, Češi.

Čejeni (Čejenové, Čejníjové, Cheyenne), etnikum severoamerických Prérijních indiánů, které žilo hlavně na území Minnesoty a později přesídlilo do Severní a Jižní Dakoty. Etnicky i jazykově pocházejí ze skupiny Algonkinů a jejich počet se nyní pohybuje kolem 6–7 tisíc. Až do 16. století byli ručními zemědělci, pak se po přesídlení stali typickými lovci préríjní zvěře, zejména bizonů; projevíli se jako zdatní válečníci, proslavili se v bitvě u Little Big Hornu v roce 1876 spolu s Dakoty. Náboženství bylo polyteistické, hlavním obřadem byl Sluneční tanec; dnes je náboženství silně prostoupeno křesťanstvím. V současné době žijí roztroušeni v několika rezervacích v severozápadním vnitrozemí USA.

čejenština, makroalgonkinský jazyk užívaný původními indiánskými obyvateli ve Wyomingu v USA (Čejeni).

Čeremisové, Marijci.

Čerkesové:

1. souhrnné označení příbuzných autochtonních etnik na severním Kavkaze: vlastní Čerkesové, východní Čerkesové čili Kabard'ané a západní Čerkesové čili Adygové. Jazyk (čerkeština) tvoří čerkeskou skupinu abcházsko-čerkeské větve kavkazské jazykové rodiny. Základním zdrojem obživy je tradičně zemědělství, chov koní a dobytka. Pod vlivem byzantské říše přijali křesťanství, ale později převládl islám (sunnité);

2. Čerkesové (vlastním jménem Ádyge), etnikum žijící v počtu asi 50 tisíc v Karačajevo-Čerkeské a Adygejské autonomní republice Ruské federace na jihu evropské části země poblíž Černého moře.

čerkeština (kabardština), severozápadní kavkazský jazyk užívaný v Kabardsko-Balkarsku a v Karačejevsko-Čerkesku. (Viz též Čerkesové, Kabard'ané.)

Černohorci, jihoslovanské etnikum obývající Republiku Černá Hora v počtu asi 267 tisíc obyvatel, další populace žijí v ostatních zemích bývalé Jugoslávie; celkem asi 600 tisíc (cenzus z roku 2002); hovoří srbsky. Patří k jižní slovanské větvi, osídlili horské území starověké Ilýrie v 6.–7. století po příchodu ze své pravlasti mezi Dněstrem a Vislou. Po obsazení velké části Balkánu osmanskou říší si Černá Hora jako jediná dokázala udržet určitou míru nezávislosti, od 19. století i ve formě mezinárodně uznaného knížectví (od roku 1910 království). Od roku 1918 byla Černá Hora součástí Království Srbů, Charvátů a Slovinců. Jako nejchudší, málo úrodná horská oblast Jugoslávie zaostávala za ostatními oblastmi země. V rámci socialistické Jugoslávie se Černá Hora stala jednou z šesti svazových republik. V procesu rozpadu federace v 90. letech 20. století zůstala Černá Hora jako poslední z někdejších republik ve svazku se Srbskem, ale 3. 6. 2006 ratifikoval černohorský parlament výsledky referenda a přijal usnesení o vyhlášení nezávislosti Republiky Černá Hora. Věřící jsou většinou pravoslavní, zčásti muslimové.

Černonožci (z angličtiny: *Blackfeet*), společný název pro tři severoamerické indiánské populace ze skupiny Algonkinů (Kainaky, Piegany a Siksiky), které žily na území náhorních plošin a prérií mezi severním Saskatchewanem a horním tokem Missouri u dnešních kanadských hranic s USA. Jejich název je odvozen od černých mokasínů z bizoní kůže, které nosili. Věnovali se lovu bizonů a lesní zvěře, této činnosti odpovídala i jejich kultura a umění, stali se typickými préríjnými indiány Severní Ameriky. Dělili se na lovecké skupiny po 20–30 rodinách. V 18. století čítali asi 15 tisíc lidí, v současné době představují etnikum v počtu asi 30 tisíc příslušníků, kteří žijí v rezervacích v pohraničí mezi USA a Kanadou. Podobný název měl i malý kmen ze skupiny Dakotů – Blackfootové, nelze je však zaměňovat.

Čerokiové (Čirokové, Čerokézové, Cherokee), etnická skupina severoamerických indiánů, která náležela k irokézské (irokézsko-hurónské) skupině jazyků a etnik. Žili nejdříve na jihu Appalačských hor, kde vytvořili kmenovou federaci asi 50 sídlišť, ale v 19. století byli kolonisty násilně přemístěni do vymezené rezervace v dnešním státě Oklahoma; část jich zde žije dosud (asi 25 tisíc), část odešla do měst a zemědělských středisek ve státech Oklahoma, Severní Karolína a Virginie, kde jsou poměrně rychle asimilováni k americkému etniku. Jazykové rozlišení na dva dialekty dalo vznik odlišnému názvu západních Čerokézů (Chalague): ti také vytvořili, hovorovou a literární čerokíjštinu. Kulturní počátky Čerokézů se odvozují z prehistorické moundské kultury (kultura umělých pahorků). Základem obživy se stalo zemědělství, založené na přísné dělbě práce mezi muži a ženami a na významném společenském postavení žen. V 18. století byli zasaženi epidemiemi neštovic a na počátku 19. století začal silný tlak kolonistů v důsledku objevení zlata; Čerokézové byli vytlačeni do hor. Jejich náčelník Sequoya ještě předtím vytvořil jednoduché písmo, které si většina Čerokézů osvojila. Čerokézové vydávali i vlastní časopis *Cherokee Phoenix*. Později získali část území zpět, ale většina etnika se již asimilovala s ostatním obyvatelstvem USA. Jejich počet (včetně míšenců) je asi 730 tisíc (v roce 2000), představují nejpočetnější z 563 federálně uznaných severoamerických etnik.

Češi (Čechové), národ obývající české země, tj. Čechy, Moravu a Slezsko, celkový počet činí přibližně 10,3 milionu (odhad z roku 2006) v České republice, další Češi nebo jejich potomci žijí v zahraničí, zejména v USA, Kanadě, Latinské Americe, Austrálii nebo jinde v Evropě. Jazyk (čeština) patří do západoslovanské skupiny indoevropské rodiny.

Čechové (ve franských latinsky psaných pramenech označovaní podle starého keltského a germánského názvu pro české země jako *Bohemani* či *Boemani*, jejich země pak *Beheim* nebo *Beu*) migrující v průběhu 5. a 6. století do České kotliny zejména z Panonie, byli již zřejmě etnicky jednotní. Na počátku 7. století dovršili osídlení České kotliny.

Podle starších názorů sídlilo v Čechách několik menších kmenů (například Domažlici, Doudlebové, Hbané, Lemuzové, Lučané, Pšované nebo Zličané). Tyto domněnky vznikly nesprávnou interpretací dobových písemných pramenů a to *Orosia* Alfréda Velikého (anglosaský panovník v letech 871–899) či jiného zeměpisného spisu *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii*, zvaného též *Geograf bavorský*, který vznikl kolem roku 850 ve franské říši. Další pramen, který se vztahuje k tomuto ranému období českých dějin, tvoří zakládací listina pražského biskupství, která popisuje hranice pražské diecéze v letech 973–975. V jiné listině vydané 29. dubna 1086 v Řezně císařem Jindřichem IV. (římský král a císař v letech 1056–1106) se uvádějí území Děčanů, Litoměřiců a

Sedličanů. V tomto případě se s velkou pravděpodobností jedná o obyvatelstvo správních celků českého raně středověkého státu (tzv. hradeckých obvodů).

První státní útvar na českém území, Sámova říše (623–659), byl svazem slovanských kmenů vedeným franským kupcem Sámem. Na počátku 9. století platili Čechové tribut franské říši, v písemných pramenech vystupují jako část této říše náležející Bavorsku. V 80. letech 9. století za vlády moravského knížete Svatopluka (870–894) bylo území Čech připojeno k Velké Moravě (Moravané). Po pádu Velké Moravy na počátku 10. století došlo k sjednocení Čech pod dynastickou vládou rodu Přemyslovců, kteří definitivně připojili Moravu k českému území.

Po vzniku českého království v roce 1212 se v průběhu 13.–15. století rozvíjela česká kultura i společnost, a to především za vlády Karla IV. (rozvoj měst a řemesel, těžba drahých kovů, založení univerzity aj.).

Po bitvě na Bílé hoře (8. listopadu 1620) se české země stali součástí habsburské monarchie. Koncem 18. století docházelo k prvním významným projevům národního obrození, které vyvrcholilo revolucí v letech 1848–1849. V letech 1867–1918 se Čechy a Morava staly součástí rakousko-uherského mocnářství. Po úspěšném boji českého národa za nezávislost za 1. světové války byla vytvořena samostatná Československá republika (28. 10. 1918) jako společný stát především Čechů a Slováků a dalších národností a národnostních menšin (maďarské, polské, německé a ukrajinské). Existence Československa skončila 1. ledna 1993, kdy rozdělením České a Slovenské federativní republiky vznikla Česká republika a Slovenská republika.

Češi, volyňští, Volyňané.

čeština, západoslovanský jazyk patřící k slovanské větvi indoevropské rodiny.

Čchiangové (Qiang), etnikum v čínské provincii S'–čchuan; celkem asi 200 tisíc. Jazyk patří do tibetské skupiny tibetsko-barmské větve čínsko-tibetské rodiny. Jsou pokládáni za autochtonní obyvatelstvo. Ještě na začátku 20. století žili na neolitické úrovni. Jsou zemědělci a chovatelé dobytka. Následnictví je matrilineární, manželství bývá monogamní, ale vyskytuje se i polyandrie. Věřící jsou stoupec bönismu, tibetského buddhismu, přežívají i staré animistické představy. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.)

Čchüan-žung, Žungové.

čibča, indiánský jazyk užívaný v Kolumbii, Panamě a Kostarice (Čibčové).

Čibčové (Chibchové, Muiskové, Muisca, „lidé“), jedna z největších etnických skupin jihoamerických indiánů, kteří se rozšířili nejen v oblasti dnešní Kolumbie a Ekvádoru, ale dříve též na území Střední Ameriky. Jejich jméno je odvozeno z názvu hlavního božstva

Chibchachum. Nevytvořili ani kulturní, ani společenskou jednotu, rozlišují se pouze v rámci velké rodiny čibských jazyků (čibča). V době počátků španělské conquisty přesahoval jejich počet 300 tisíc. Na svém území budovali opevněná sídliště. Byli pokročilí zemědělci a vynikli v uměleckém řemesle: zhotovovali votivní hliněné, zlaté a jiné předměty. Po roce 1538 byli porobeni Španěly a značně zdecimováni. Jejich jazyk zanikl již v 18. století.

Čičimékové (Chichimekové, Chichimec), aztécké jméno pro původní indiánské populace na severu Mexika. Náležejí do skupiny mezoamerických kultur a jazyků a původně žili společně s předchůdci Aztéků a Toltéků. Jazyk patří do rodiny otomí. V 13. století přemohli Toltéky a založili malé městské státy Azcapotzalco, Cholollan či Cholula, Tetzcoaco a Tlaxcala. Spolu s Mixtéky a Otomiji vytvořili tzv. mixtéckou pueblanskou kulturu, jejíž pozůstatky jsou dosud zachovány; spočívají na intenzivním ručním zemědělství, chovu drobných domácích zvířat a vyspělé umělecké řemeslné výrobě. V 16. a 17. století se jejich kmeny spojily na společnou obranu proti Španělům.

Čičové (Chicha), malé etnikum jihoamerických indiánů z horské oblasti And, pravděpodobně kečujského původu, které mělo v incké říši zvláštní výsady: pouze jeho příslušníci směli připravovat vonná dřeva k slavnostem a obětem bohů v inckých chrámech v 12.–15. století.

Čikasavové (Chicasawové, Chicasaw), původní etnikum severoamerických indiánů v jihovýchodní části dnešních USA. Jsou příbuzní s Čoktavy; oba jazyky tvoří západní skupinu maskodžijských jazyků. Čikasavové měli pověst válečníků, často bojovali se svými sousedy Čoktavy. Dnes jich žije asi 38 tisíc v rezervacích v Oklahomě aj., kam byli přemístěni ve 30. letech 19. století.

Čikitové (Chiquito), indiánská populace ve východní Bolívii v provinciích Santa Cruz a Beni, která představuje izolovanou skupinu jihoamerických indiánů, sestávající z řady příbuzných etnik (Manasí, Penoki, Pinyoca aj.). V průběhu 17. a 18. století se značně smísili se španělskými přistěhovalci, část jich podlehla zhoubným epidemiím a část se asimilovala s jinými etniky. Dnes je jejich počet odhadován na 180 tisíc (v roce 2006).

Čimové (Čimuové, Čimuánci, Chimú), obyvatelé předkolumbovské indiánské říše Chimor, která zaujímala severní pobřeží Peru. Její rozkvět spadá do 13. a 14. století a souvisí s rozvojem sousední velké říše Inků, která si posléze obyvatele Chimoru podrobila, došlo i k jejich rychlé asimilaci. Čimové spolu s Inky rozvinuli takzvanou chimúskou kulturu, vynikající zejména kovotepectvím, hrnčířstvím a tkalcovstvím. Kultura vznikla kolem roku 1000 v údolí řeky Moche, odtud se rozšířila na území dnešního Peru a byla pokračovatelkou mochické kultury. Čimové vytvořili též gramatiku a jazyk známý pod jménem *yunca* –

později ho převzali a rozšířili Kečuové, podobně jako lehká a důmyslná balzová plavidla, s nimiž podnikali mořské plavby podél západního pobřeží Jižní Ameriky. V současné době se odhaduje počet Čimů pouze na několik tisíc příslušníků v severním Peru a Ekvádoru.

Číňané:

1. obyvatelé Číny bez ohledu na etnickou příslušnost (celkem 1,314 miliardy, odhad z roku 2006). V Číně je oficiálně uznáno 56 etnických skupin, mezi nejpočetnější patří Čuangové, Chuejové, Mandžouvé, Miaové, Puiové ad. Do příznivého společného vývoje neblaze zasáhla opatření čínské vlády od konce 50. let 20. století, kdy byla prosazována politika tzv. velkochanského šovinismu. Situace byla komplikována i faktem, že většina menšin žije mimo centrální Čínu;

2. Chanové, vlastní Číňané, nejpočetnější etnikum v Číně tvořící 92% obyvatel Číny (více než 1,2 miliardy osob) a na Tchaj-wanu, menšiny v jihovýchodní Asii, v USA a v Evropě. Jazyk patří do sino-thajské větve tibetsko-čínské rodiny, některé dialekty jsou vzájemně nesrozumitelné; užívají vlastní písmo. Etnogeneze začala v povodí Žluté řeky (Chuang-che), vývoj zde probíhal od paleolitu, etnický vývoj je možno na základě archeologických a písemných pramenů sledovat více než 7000 let. Etnogeneze v centrální Číně probíhala přes nájezdy či nadvládu jiných etnik. První stát je doložen po polovině 3. tisíciletí př. n. l., ale dlouho se jeho vliv omezoval na centrální oblasti kolem řek Chuang-che a Jang-c'-'ťiang, zatímco severní, západní a jižní oblasti dnešní Číny byly osídleny „barbary“. Po období velkého množství států, které vznikly na území Číny zejména od 7. století př. n. l., byla země znovu sjednocena roku 221 př. n. l. dynastií Čchin (odtud jméno Čína) a za další dynastie Chan dosáhla na západě v podstatě dnešních hranic. Mongolská dynastie Jüan dovršila zapojení severních i jižních oblastí. Další výboje podnikala až mandžuská dynastie Čching (od roku 1644). Ta ovšem musela sama od 19. století čelit expanzi evropských mocností (mj. opiové války 1839–1842, 1856–1858 a 1858–1860), které zemi změnilly v polokolonii a postupně Čínu zbavily jejích tradičních vazalů: Barmy, Koreje, Vietnamu. Zemi oslabila též čínsko-japonská válka (1894–1895), která připravila Čínu o Tchaj-wan (do roku 1945), a neúspěšné tzv. Boxerské povstání (I-che-tchuanů, 1900). Krizi nevyřešilo ani zrušení monarchie a vyhlášení republiky v roce 1911. Čína se účastnila 1. světové války na straně Dohody (vyslány jen pracovní prapory), ale v důsledku revolučních událostí v Rusku a importu revoluce přišla o značnou část území Mongolska (tzv. Vnější Mongolsko; Vnitřní Mongolsko je i nadále součástí Číny). V důsledku japonské agrese ve 30. letech 20. století ztratila i Mandžusko a oblasti severovýchodní Číny, kde byl vyhlášen stát Mandžukuo. V dalších letech Japonci okupovali i značnou část střední Číny a pobřeží, na zbytku území

probíhala občanská válka mezi nacionalisty (Kuomintang) a komunisty. Teprve po skončení 2. světové války a odchodu Japonců se územní situace konsolidovala, když komunistický režim ovládl kontinentální Čínu, zatímco nacionalisté se udrželi pouze na Tchaj-wanu. Od roku 1950 na základě tzv. mírové smlouvy Čína připojila a spravuje Tibet. Zároveň jí byla vrácena většina zahraničních enkláv na pobřeží. Zejména v 60. letech se vyostřily čínsko-indické a čínsko-sovětské pohraniční spory provázené i lokálními ozbrojenými konflikty a Čína se zároveň zařadila mezi jaderné mocnosti. V 70. a 80. letech došlo k ozbrojeným sporům s Vietnamem. Dne 1. 7. 1997 proběhlo předání britské kolonie Hongkong pod plnou čínskou svrchovanost s tím, že budou zachována po dobu 50 let některá specifika (zejména tržní ekonomika). Obdobně se částí Číny stala 20. 12. 1999 i bývalá portugalská kolonie Macao.

Ekonomicky patří Čína k potenciálně nejvýznamnějším zemím světa, hodnotou HDP a zejména jeho růstem (kolem 7% ročně) ukazuje, že bude patřit k politickým i ekonomickým velmocem 21. století. Demonstrace z roku 1989 vlada brutálně potlačila a liberalizace veřejného života (na rozdíl od ekonomického uvolnění) probíhá pomalu. V náboženském životě převládá kult předků kombinovaný s konfucianismem, taoismem a buddhismem. (Viz též civilizace, čínská, Chanové a další etnika čínské společnosti.) (Josef Kolmaš)

Číňané, Prvotní, Protočíňané.

Činové (Čin, Čjin, Khyang), skupina jazykově a kulturně příbuzných etnik ve východní Indii, v severozápadní Barmě a v severovýchodním Bangladéši; celkem více než 3 miliony osob. Jazyky patří do tibetobarmské větve čínkotibetské rodiny. Hlavní skupiny jsou Kuki, Lakher, Manípurí (Meithei) a Mizové. Jsou zemědělci, významným doplňkem je lov. Kmeny jsou děleny na patrilineární rody. Vyznáním jsou křesťané, hinduisté a udrželo se i původní animistické náboženství.

čínský jazyk, čínština, jazyk, čínský.

čínština, tibetočínský jazyk užívaný v Číně, Hongkongu, Malajsii, Singapuru, Indonésii a čínskými menšinami v mnoha dalších zemích světa. (Viz též jazyk, čínský.)

Činukové (Chinook), původní etnická skupina severoamerických indiánů, kteří náležejí ke skupinám na severozápadním pobřeží Severní Ameriky. Byli rybáři, lovci mořské zvěře a sběrači. Dnes žijí jejich potomci v počtu několika set jedinců v rezervacích Britské Kolumbie a severní Kalifornie a usilují o uznání kmene vládou.

Čipevajové (Chippeway, Chippewa-Ojibwa), původní etnikum severoamerických indiánů. Patří k atabaské jazykové a etnické rodině subarktických lesních indiánů, žijí v počtu 6 tisíc příslušníků v Kanadě na sever od Velkých jezer. Tradiční náboženství bylo animistické, dnes

christianizováni. Kmeny se dělily na čtyři podkmeny a dále na tlupy, tvořené příslušníky téhož rodu a obyčejně vzájemně nepřátelské. Byli lovci a sběrači, dnes přecházejí k usedlému způsobu života.

Čiriguané (Chiriguano), jihoamerické indiánské etnikum, které žije v jihovýchodní Bolívii mezi řekami Rio Grande a Pilcomayo. Jazyk patří do rodiny tupí. Čiriguané původně sídlili v oblasti západní Paraguaye, avšak z kultovních důvodů toto území opustili a stěhovali se napříč Gran Chacem až na území incké říše (v letech 1471–1526). Jako zdatní válečníci pomáhali bránit území Inků proti Španělům, ale také proti Aravakům, z nichž některé porobili. Náboženství původně animistické, dnes prostoupeno křesťanskými prvky. Do 18. století žili ve velkých společných domech pro více rodin, dnes bydlí v jednom domě 1–2 příbuzné rodiny. Starostové vesnic mají poměrně velkou prestiž a autoritu. V dnešní době jejich počet klesl asi na zhruba 48 tisíc.

Čirokové, Čerokézové.

Čokové (Choco, Emperá), indiánské etnikum na pomezí Kolumbie a Panamy; jazyk patří do rodiny čoko (asi 66 tisíc osob). Jsou zemědělci, rybáři, lovci. Některé skupiny jsou silně smíšeny s potomky černošských otroků. Skupiny se dělí na patrilineární rody. Jednotlivé usedlosti jsou rozptýleny podél řek, nejstarší muž domácnosti je považován za její hlavu a mluvčího.

Čoktavové (Choctawové, Choctaw), původní etnikum severoamerických indiánů ze skupiny Maskodžijů, kteří patřili do 18. století k nejvyspělejším indiánským etnikům. Původně žili na jihovýchodě USA (Alabama, Mississippi). Jejich náboženství bylo animistické. Byli dobří válečníci, rychle přebírali některé moderní vynálezy od evropských kolonistů. Jejich potomci žijí hlavně v lesních rezervacích v Oklahomě v počtu asi 160 tisíc (cenzus z roku 2000).

Čokvové (Chokwe), jedno z významných černošských středobantuských etnik v severovýchodní Angole a v jižním Zairu. V současné době se jejich počet pohybuje kolem 1,16 milionu příslušníků. Jazyk patří mezi centrální bantuské jazyky nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Od 18. století se účastnili obchodu s otroky a slonovinou, díky němuž získali od Portugalců střelné zbraně a tím i vojenskou převahu nad svými sousedy. Žijí ve vesnicích, v jejichž čele je náčelník a rada starších a nad nimi ještě kmenová aristokracie. Manželství je monogamní i polygamní, následnictví je matrilineární. Jsou tradičními tropickými zemědělci (maniok, batáty); vyznačovali se zejména vytvářením mužských rituálních tajných spolků a užíváním posvátných krycích masek. Věřící jsou křesťané, přežívá i animismus.

Čonové:

1. Čon (Chon, Tschon), skupina jazykově příbuzných a vesměs už neexistujících indiánských etnik v jižní Argentině a Chile. Jazyky patří do rodiny čon; v roce 2005 žilo posledních 20 osob, mluvících těmito jazyky;

2. Čono (Chono, (Caucu), vymizelé indiánské etnikum z jižní Chile; jazyková klasifikace nejistá, snad příbuzní Araukánů. Byli rybáři, lovci ptactva, mořské zvěře a sběrači, většinu roku trávili na vodě.

Čorotegové (Chorotega), skupina jazykově a kulturně příbuzných indiánských etnik v Hondurasu, Kostarice a Nikaragui. V roce 2000 žilo 795 příslušníků; jazyky tvoří rodinu čorotega jazykového kmene oto-mangue. Většinou mluví i španělsky. Předkové Čorotegů přišli ve 13.–14. století z Mexika; rychle splývají s ostatním obyvatelstvem. Náboženství bylo polyteistické, dnes jsou křesťané. Živí se zemědělstvím, doplňkem je lov a rybolov. Společnost byla členěna do tří tříd: náčelníci, kněží a šlechta; svobodní občané; váleční zajatci, kteří bývali obětováni bohům a snědeni. V čele společnosti stála rada starších, volená příslušníky dvou vyšších tříd. Členové rady si ze svého středu vybírali nejvyššího představitele, kterého mohli usmrtit, pokud s ním nebyli spokojeni. Čorotegové vedli se svými sousedy stálé války, kterými řešili pohraniční spory a získávali zajatce.

Črezpěňané (Zápěnci), středověké západoslovanské etnikum z větve Liticů, které se usadilo koncem 1. tisíciletí n. l. mezi dolním tokem Odry a Havolou. Jako malý kmen byli Črezpěňané záhy izolováni od ostatních slovanských etnik a v průběhu 13. a 14. století poněmčeni, takže jako etnikum zanikli.

Čuangové, nejpočetnější nechanské etnikum v Číně (asi 18 milionů osob), většinou žijící v Čuangské autonomní oblasti Kuang-si. Jazyk patří do čuangsko-thajské větve austrosijské rodiny. Jejich předkové žili na dnešním území již v 1. tisíciletí př. n. l. Poprvé se etnonymum vlastních Čuangů objevuje až po 10. století, od středověku byli pod výrazným čínským vlivem. Náboženství bylo původně animistické, dnes převažuje taoismus, buddhismus, významný je kult předků. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.) (Josef Kolmaš)

Čudové, Estonci.

Čukčové (Luoravetlan, „Opravdoví lidé“), malé etnikum (asi 15 tisíc) v Čukotském autonomním okruhu, v Magadanské oblasti a na území Jakutské autonomní republiky (Republika Sacha) na severovýchodě Ruské federace. Jsou jazykově příbuzní zejména s Itelmeny a Korjaky, jazyk (čukotština) patří mezi paleoasijské jazyky čukotsko-kamčatské jazykové rodiny. První zprávy o Čukčích pocházejí ze 17. století: rozlišovali se podle způsobu obživy na sobí, přímořské a další skupiny (lov sobů, mrožů, tuleňů a ryb). Nejvýraznějším

rysem jejich života byla takzvaná dobrovolná smrt, kdy staří a nemocní jedinci žádali o zabití, aby nebyli na obtíž svým soukmenovcům. Pravděpodobně jsou autochtonní etnickou skupinou paleoasijského původu, která si v současné době zachovává své starobylé kulturní tradice a obyčeje. Praktikovány šamanismus a pravoslaví.

čukotština (čukština, luoravetlánština), paleoasijský jazyk užívaný na severu Sibíře (Čukčové).

čukština, čukotština.

Čunčové (Montaňové, Chuncho), společné označení pro četné malé etnické skupiny indiánů v horských oblastech And v Jižní Americe, zvláště v oblasti zvané Montanas, které původně tvořily silný vojenský svaz. Úspěšně bojovali s Kečuy, dlouho také vzdorovali Španělům. Kulturně a nábožensky ovlivnili blízké sousední kmeny Aravaků, Čikitů aj. V současné době si zachovávají jen zbytky původních tradic horských kopaničářů a jejich přírodní náboženství již zaniklo.

Čuvaši (Čavaš, „nejlepší obránce“), národ ugritsko-turkického původu, žijící v Čuvašské autonomní republice Ruské federace a v přilehlých oblastech v Povolží v počtu 1,8 milionu (cenzus z roku 1989). Jazyk patří do turkické větve altajské jazykové rodiny. Vykazují řadu shodných prvků s Marijci aj. Jejich antropologický typ je výsledkem míšení europoidních a mongoloidních prvků. Vyznáním jsou pravoslavní křesťané. K přímým předchůdcům patřili Savazové či Suvazové. V 10.–13. století n. l. za mongolských vpádů byli ovlivňováni různými asijskými etniky. V 16. století se jejich teritorium stalo součástí Ruska. Po vzniku SSSR v roce 1922 získali vlastní autonomní republiku, jejíž pravomoci byly po jeho rozpadu výrazně posíleny.

Dagestánci (Dagestani), souhrnný název pro více než 30 etnických skupin, které obývají Dagestánskou autonomní republiku v nejjižnější části Ruské federace a částečně i přilehlé oblasti Zakavkazska. Z 80% mluví jazyky z dagestánské větve kavkazské jazykové rodiny; a) avaro-ando-cézska skupina (Arčové, Avarové); b) daržská skupina (Dargové); c) laská skupina (Lakové); d) lezginská skupina (Aghulové, Cachurové, Lezgové, Rutulové, Tabasaránci) a řada menších etnik severního Ázerbájdžánu (Kryzové, Udové). Další etnika mluví jazyky turkickými (Ázerbájdžánci, Kumykové, Nogajci), íránskými (Tályši, Tátové) a slovanskými (Rusové). Celkový počet Dagestánců je přes 2,5 milionu (cenzus z roku 2002). Věřící jsou většinou muslimové.

dagestánské jazyky, jazyky, dagestánské.

Dagombové (Dagomba), černošské etnikum v Ghaně mezi řekami Oti a Bílá Volta. Jejich počet je odhadován na 200 tisíc (v roce 1978). Hovoří jazykem dagbani, který náleží do

skupiny gur nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Vytvořili stát, který dosáhl největšího rozkvětu v 15.–16. století. Jsou zemědělci a chovatelé skotu, doplňkem je lov, sběr a rybolov. Blahobyt vesnice zajišťoval rituální představený, který udržoval dobré vztahy s božstvy. Nejvyšší autoritou býval panovník, jehož úřad byl dědičný v mužské linii. Věřící jsou křesťané, muslimové a udrželo se i animistické náboženství.

Dahomejci (Dahomci), Beninci.

Dahuři (Daur, Ta-chu-er, Daguři), etnikum v Číně ve Vnitromongolské autonomní oblasti; celkem 132 tisíce (cenzus z roku 2000). Jazyk patří do mongolské větve altajské rodiny. Pravděpodobně jsou potomky Kitanů. Základním způsobem obživy je zemědělství, dále chov skotu a koní, rybolov. V náboženství převažuje šamanismus, částečně tibetský buddhismus. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.)

Dajakové (Dyak, Dayac), původní obyvatelé ostrova Borneo (Kalimantan), Malajsie a Brunejského sultanátu, kteří představují potomky staroindonéských skupin a v současné době čítají přes 8 milionů příslušníků. Jazyk patří k dajacké skupině indonéské větve malajsko-polynéské rodiny. Dělí se na jižní větev – etnika Ola Ngadžů, jejíž členové jsou zemědělci, a severní větev s etniky Ibanů, Punanů aj., kteří zůstali většinou lovci a sběrači (tzv. lovci lebek). Zejména Ngadžové jsou známi jako rituální kanibalové a sakrální vyznavači hermafroditismu. Když byla ve 20. století sjednocena větší část Bornea pod indonéskou samosprávou (Kalimantan) a vyčleněno knížectví Brunei na severním pobřeží, stali se Dajakové součástí těchto státních celků. Většinou jsou usedlí zemědělci. Žili v tradičních dlouhých domech pro více rodin, v jejichž čele byl náčelník. Vyznáním jsou muslimové nebo křesťané, část vyznává původní kmenová náboženství.

dajácké jazyky, jazyky, dajácké.

Dakotové (Nakota, Lakota, dříve Siouxové), jedno z nejpočetnějších indiánských etnik v Severní Americe, patřící do dakotské jazykové skupiny. Žili původně na území Jižní a Severní Dakoty (odtud jméno), v jihozápadní části Minnesoty a v pohraničí Montany, Nebrasky a Wyomingu. Dělí se na tři skupiny – Santee, Teton a Yankton. Od 18. století, kdy byli vytlačeni od Velkých jezer se stali typickými představiteli kultury Prérijních indiánů. Každý kmen se dělil na tlupy, které byly nezávislé a žily v míru. Rodiny byly obyčejně polyganní a matrilineární. Byli lovci bizonů, sběrači a chovatelé koní. Každoročně se scházeli k náboženským obřadům a Slunečnímu tanci. Po vítězné bitvě u Little Big Hornu (25. 6. 1876), kterou vedl náčelník Sedící Býk se svými 4 tisíci válečníků, docházelo postupně k usídlování jednotlivých skupin na osvobozeném území a v blízkých rezervacích. Většina z

nich přešla od lovecko-sběračského způsobu života k usedlému zemědělství aj. Dnes je jejich počet odhadován na 150 tisíc.

Život a jazyk Dakotů důkladně popsal zejména německý misionář Eugene Buechel (1874–1954), který mezi nimi působil jako misionář v první polovině 20. století.

Dákové (Dákogetové, Getodákové, latinsky: *Daci*), ve starověku mocná severní větev Thráků; žili na území dnešního Rumunska, Moldávie a jihovýchodního Maďarska (malá část jich pronikla až na území Slovenska). Jejich opožděný vývoj byl způsoben keltskými a skythskými výboji a také geografickou izolací v Karpatském oblouku. V průběhu 1. století př. n. l. a pak v 1. století n. l. se sjednotili v silné a početné kmenové svazy pod jednotnou vládou (Burebista, Decebal aj.), které však nakonec podlehly vojenské přesile Římanů vedených císařem Traianem; ten zde po dvou úspěšných válkách vytvořil provincii Dacia (106–271 n. l.). Dákové byli postupně romanizováni. Literárním a církevním jazykem Dáků byla však až do 17. století staroslověnština, kterou převzali od svých početnějších slovanských sousedů již ve středověku. Jako etnikum zůstali zachováni, postupně asimilovali všechna ostatní etnika na svém území (Góty, Slované a další) a posléze vytvořili národnostní základ moderního rumunského národa.

Dalmatové, Dalmatinci, původní obyvatelé severu Balkánského území zvaného Ilyricum (dnešní Chorvátsko); Charváti.

dalmátština, vymřelý románský jazyk užívaný ve středověku v Dalmácii, na ostrově Krk do 19. století.

Ďalonkové (Dialonké, Dyalonké, Yalunka), černošské etnikum na hranicích Guineje, Senegalu a Sierra Leone; spolu s příbuzným etnikem Susu čítají asi 200 tisíc (odhad z roku 1967). Jazyk patří do skupiny mande nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Hlavním zaměstnáním je zemědělství a chov skotu. V čele vesnice je náčelník, jehož autorita je založena na rituálním vztahu k půdě. Většina se hlásí k islámu.

Damarové, **Damové**, Bergdamové.

Danakilové, Afarové.

Danaové (Danae), starověké řecké etnikum v Argu na Peloponnésu, pojmenované shodně jako dcera argejského krále Akrisia – Danae. Je to současně jeden z názvů pro všechny Řeky, kterého používal Homér vedle označení Achájové, Argejští aj. Podle jiných autorů je původ Danaů mytologický; byli to ti, kteří se ukryli v útrobach dřevěného koně (odtud danajský dar), kterého zanechali Řekové před branami Tróje, což jim nakonec umožnilo zvítězit nad Trójany.

Daniové (Dani, Ndani), papuánské etnikum ve vnitrozemí indonéské části Nové Guineje; odhadem asi 270 tisíc. Jazyk patří do rodiny ndani. Jsou usedlí zemědělci, chovatelé prasat, doplňkem je lov a sběr. Žijí v opevněných vesnicích, obývaných 2–5 polygammními rodinami. Jejich život zdokumentoval americký vizuální antropolog a filmař Robert Gardner (narozen 1925).

Danové (Dan, Da, Gio, Ge, Yacuba), významná černošská populace ze skupiny Mande-Fu, tj. súdánských černošských etnik na Pobřeží slonoviny, v počtu kolem 175 tisíc (odhad z roku 1978). Dělí se na skupiny Gio (Nyo) a Jafuba (Diafoba). Jazyk patří do rodiny mande nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Jsou zemědělci a chovatelé skotu. Rodina bývá monogamní nebo polygamní, následnictví je patrilineární. V čele vesnice je náčelník a rada starších. Vyznačují se tradičními tajnými mužskými i ženskými spolky, které jsou založeny na rozvinutých příbuzenských a společenských systémech a zároveň umožňují rozšířit tradiční sociální vztahy a pomoc jednotlivcům i celému společenství. Většinou si zachovali původní animistické náboženství. Danové jsou proslulí svojí muzikálností a materiální kulturou.

Dánové, evropský národ, obývající Dánské království a hovořící dánštinou, která patří ke skandinávské skupině germánské větve indoevropské rodiny; celkový počet více než 5,4 milionu (cenzus z roku 2006). Věřící jsou vesměs protestanti. Etnický původ je odvozován od etnik Dánů, Anglů, Jutů, Kimbrů a Teutonů, která přišla z jižní části Skandinávského poloostrova v průběhu 1. tisíciletí. Vlastní Dánové se přistěhovali na Jutský poloostrov v 5. a 6. století, v polovině 10. století již vytvořili jednotné království (1018, Knut Veliký). Po třicetileté válce v roce 1660 se stalo Dánsko dědičnou monarchií. V letech 1940–1945 bylo okupováno fašistickým Německem, poté získalo opět statut království a rozvíjelo se jako demokratický stát, dnes členský stát Evropské unie.

dánština, severogermánský jazyk, úřední jazyk v Dánsku (Dánové) a druhý úřední jazyk v Grónsku (Gróňané) a na Faerských ostrovech (Faeřané).

Dardanové (řecky: *Dardanoi*, latinsky: *Dardani*), starověké etnikum indoevropského původu, které se spolu s Trójany usadilo ve 3.–1. tisíciletí př. n. l. v severozápadní části Malé Asie. V 13. století př. n. l. vpadly do Malé Asie tzv. mořské národy, oblast postihlo silné zemětřesení; poté Dardanové i Trójané zmizeli z dějin starověku a zachoval se pouze název mořské úžiny – Dardanely.

dardské jazyky, jazyky, dardské.

Dargové (Darganové, Dargan), populace kavkazského původu žijící v Dagestánské autonomní republice Ruské federace. Z celkového počtu 425 tisíc (cenzus z roku 2002)

připadá většina na vlastní Dargy, čtvrtinu pak tvoří příbuzné etnické skupiny, Kajtagové a Kubačinci. Spisovná darginština vznikla na počátku 20. století a patří do daržské skupiny dagestánské větve kavkazské jazykové rodiny. Jsou původním obyvatelstvem východních svahů Kavkazu. V 9. století se dostali do područí Arabů a začala jejich islamizace (sunnité). Ve 14. století byli podrobeni Mongoly. Od 16. století vznikala samostatná knížectví a rozvíjela se řemesla, kterými vynikají Dargové dosud (zvláště zlatotepectví a hrnčířství).

darí, spisovná podoba perštiny vzniklá z kábulského dialektu, vedle jazyka paštó druhý úřední jazyk v Afghánistánu (Afghánci).

Dazové (Daza, Tuda-Daza), jižní větev etnických skupin Tibbů (Tedů, Tubů); celkový počet přes 200 tisíc (v roce 1991). Obecně charakterizováni jako pastevcí, v poslední době přecházejí k zemědělství a obchodním aktivitám. Obě skupiny jsou pravděpodobně pozůstatky původních saharských populací a nejstarších obyvatel této oblasti, zachovaly si četné archaické znaky v kultuře i společenském uspořádání. Dazové se hlásí k islámu.

Dědošané, středověké západoslovanské etnikum, které se v 7.–9. století usadilo mezi Odrou a dolní Bobravou v dnešním Polsku a podílelo se později na formování polské národnosti a národa (Poláci, Poliané).

Delavarové (Delawarové, Leni, Lenape, „Opravdoví lidé“), algonkinské etnikum lesních severoamerických indiánů žijící původně jako lovci na území New Jersey a Long Islandu podél řeky Delaware (pojmenované podle lorda De La Warr). Známý je zejména náčelník Tammany, který sjednával mírové podmínky s anglickým politikem a teologem a zakladatelem Pensylvánie Williamem Pennem (1644–1718) v roce 1682. Delavarové brzy splynuli s ostatními etniky na území států New York a Oklahoma, takže z původního počtu asi 8 tisíc jich v současné době (1984) zbývá kolem 3,5 tisíce. Užívali systém piktografických záznamů, pomocí nichž uchovávali legendární dějiny kmene. Živili se lovem a rybolovem, žili ve stálých vesnicích.

Dinkové (Dinka, Denkawi), nilotské etnikum v jižních provinciích Súdánské republiky, zejména podél Bílého Nilu; má přibližně 2 miliony příslušníků, většinou zemědělců a chovatelů dobytka. Jazyk patří do západonilotské podskupiny nilosaharské rodiny. Pocházejí ze skupiny Nilotů, kteří jsou nejvyššími a nejtmavšími lidmi na světě (adaptace na přírodní podmínky v nejteplejší a nejsušší oblasti Afriky). Na území jižního Súdánu žijí už od konce mladého paleolitu a počátku neolitu. Jejich nejbližšími příbuznými jsou nilotská etnika Masajů, Nuerů, Šilúků ad. Společnost je rozdělena na kmeny o 1 000–30 000 členech. Rodina bývá polygamní, usídlení patrilokální a následnictví patrilinéární. Většinou vyznávají tradiční animismus, jen částečně křesťanství.

Dogoni (Dogon, Dagom, Habe), černošské etnikum v Mali; odhadem 300 tisíc. Jazyky dogon tvoří samostatnou podskupinu v rámci nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Jsou zemědělci a chovatelé skotu. Žijí ve vesnicích, v čele je náčelník s důležitými rituálními funkcemi. Dogoni mají rozvinutou kosmogonii a mytologii; s ní je úzce svázána dřevorezba. Vyrábějí masky a antropomorfní figurky předků. Manželství bývá polygammí, následnictví je patrilinéární. Vyznávají animistické náboženství, část přijala islám. O výzkum Dogonů se zasloužili zejména francouzští sociokulturní antropologové Germaine Dieterlenová a Marcel Griaule.

Dolganové (zastarale Sachové), etnikum žijící v počtu 7 261 příslušníků (cenzus z roku 2002) na Tajmyrském poloostrově a při pobřeží Severního ledového oceánu v Ruské federaci. Náleží k tzv. sibiřským národům a jsou rovněž pozůstatkem paleoasijských populací, které jako první osídlily nejsevernější oblasti Asie. Jazyk je dialektem jakutštiny. Dodnes zůstali rybáři a lovci kožešinové zvěře; zachovali si tradiční zvyky, obyčeje a náboženství původních severských loveckých společností.

Ďolové (Diola, Dyola, Yola), černošské etnikum v Senegalu, Gambii a Guineji-Bissau; celkem asi 285 tisíc (odhad z roku 1967). Jazyk patří do západoatlantské skupiny nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Jsou zemědělci a chovatelé skotu, doplňkem je rybolov a sběr mořských korýšů. Rodina je rozšířená, usídlení rozptýlené. V čele vesnice je náčelník a rada starších. Většinou vyznávají tradiční animismus, částečně islám a křesťanství.

Dominikánci (Dominicana), obyvatelé Dominikánské republiky ve východní části ostrova Haiti a na malých ostrovech při pobřeží v Antilském souostroví v Karibském moři ve Střední Americe. Žije zde přes 9 milionů obyvatel (odhad z roku 2006); z toho mulatů 75%, černochoů a bělochů 25%; hovoří španělsky; věřící jsou vesměs katolíci. Původními obyvateli byli karibští indiáni (Karibové aj.). V roce 1492 přistál u ostrova Haiti Kryštof Kolumbus, do roku 1775 bylo území španělskou kolonií. V roce 1822 došlo k násilnému španělskému spojení s republikou Haiti. V průběhu 20. století sílila lidová fronta a vypuklo několik povstání, která vedla k ustavení samostatné republiky.

Dominikové (Dominica), etnikum smíšeného černoško-bělošského původu v malém ostrovním státě Dominica v Malých Antilách jihovýchodně od ostrova Haiti v Karibském moři. Celkový počet je asi 69 tisíc (odhad z roku 2006), úředním jazykem je angličtina. Věřící jsou převážně katolíci. Ostrov osídlený původně karibskými indiány (Karibové) objevil v roce 1493 Kryštof Kolumbus. Počátkem 17. století byl osídlen Francouzi, v 2. polovině 18. století se jej zmocnili Angličané (od roku 1783 britskou kolonií). Teprve od roku 1978 je nezávislým státem v rámci Britského společenství národů.

Dórové (řecky: *Dóroi*, latinsky: *Dori*), jedno ze tří hlavních etnik starověkého Řecka (spolu s Aióly a Ióny), které vytvořilo pevné rodové a kmenové svazky na základě tradičního zemědělsko-pasteveckého hospodaření v severozápadní části Řecka a na Peloponnésu. Byli poslední etnickou skupinou, která ovlivnila charakter Řecka. V nárazových vlnách zaútočili na mykénské Řecko, od konce 12. století př. n. l. z illyrské oblasti Balkánského poloostrova. Jejich výhodou byly železné zbraně. Usadili se nejprve v Thesálii a poté na Peloponnésu. Zde vzniklo jejich nejvýznamnější středisko Sparta (v 7. století př. n. l.). Odtud jejich kolonizace pokračovala i na ostrovy v Egejském moři, zejména na Krétu a Kypr a také do Malé Asie, kde po nich byla pojmenována krajina Dóris.

Dórové poměrně rychle asimilovali s ostatními řeckými etniky a podíleli se na zformování řecké společnosti ve starověku (viz též Spartané). Jejich jménem byl označen monumentální, ale funkčně strohý architektonický řád, v němž se od konce 7. století př. n. l. stavěly velké chrámy na řecké pevnině (Diův chrám v Olympii, Apollónův chrám v Delfech a Parthenón v Athénách).

Doudlebové (Dúdlebi, Dúdlebové), západoslovanské etnikum, které osídlilo v 5. až 6. století jižní Čechy a spolu s Děčany a Litoměřici na severu a s Domažlicí na západě se Doudlebové pod vedením Čechů na sjednocení a utváření české společnosti a českého státu Přemyslovců.

Drávidové (Drávida), společný název pro etnické skupiny a kmenové populace usídlené zejména v jižní Indii a na Šrí Lance, jejichž jazyky tvoří drávidskou rodinu. Jejich celkový počet se v současné době odhaduje na 250 milionů (v roce 2006). Patří k nim zejména Tamilové ve státě Tamilnádu a na Šrí Lance, Malajálamci ve státě Kérala, Kannadci ve státě Karnátaka, Telugové v Ándhrapraděši ad. Některé drávidské skupiny se již asimilovaly s ostatními etniky, jiné zůstaly početně malé, ale kulturně a společensky velmi významné, jako například Kotové a Todové, kteří jsou proslavenými řemeslníky, Tuluové, Góndové soustředění ve střední Indii aj. Somaticky představují nejtmaší europoidní typ Indidů, který se místy smísil se skupinami Negritů (Veddové aj.) a zachoval si dodnes svoji výraznou tmavou pigmentaci vlasů, očí a pokožky.

V minulosti badatelé na základě drávidských výpůjček ve védách vyslovili předpoklad, že předkové dnešních Drávidů patřili k původnímu a nejstaršímu obyvatelstvu poloostrova Přední Indie, s nímž se střetávali védští Áryjové při svém pronikání na subkontinent a jehož mluva ovlivnila i védský dialekt. Podle zmínek o bojích indoevropských kočovníků s místními obyvateli usedy v opevněných tvrzích popisovaných v Rgvédě někteří autoři usuzují, že protivníky Áryů byli drávidští Harappané, kteří byli postupně vytlačeni ze svých

městských sídel na východ a jih poloostrova. Přestože hypotéza o drávidském původu harappské civilizace, či alespoň o významném podílu drávidských mluvčích na jejím utváření má stále řadu zastánců, sotva můžeme spojovat úpadek a zánik této civilizace, který lze zaznamenat zhruba v letech 1900–1600 př. n. l., s árjovskou invazí. Obyvatele Poindí patrně přiměla k přesídlení na východ a jih poloostrova spíše prudká klimatická změna, katastrofální sucho či jiná přírodní pohroma, nežli tlak indoárijských dobyvatelů. Novější výzkumy navíc prokazují přítomnost staršího mundského osídlení, jež lze doložit před příchodem Ářjů i Drávidů do jižní Asie. Nechybí ani názory, že drávidské populace přicházely do oblastí již předtím osídlených Ářji zhruba v době, kdy již byly dokončeny nejstarší části Rgvédy (kolem 1500 př. n. l.).

Podle jedné z nejpravděpodobnějších hypotéz předkové dnešních drávidských populací (snad elamského, možná uralo-altajského původu) zhruba ve 4. tisíciletí př. n. l. osídlili horské oblasti severovýchodního Íránu, odkud začali v následujících staletích v několika vlnách migrovat k jihovýchodu. Postupně se od hlavního proudu protodrávidských etnik oddělovaly jednotlivé větve a kmenová společenství (jejich pozůstatkem mohou být například Bráhújci v Balúčistáně či Oráonci hovořící jazykem kurukh v severovýchodní Indii) a proces migrace trvající zhruba 1500 let završil příchod Prototamilů na jih poloostrova a dále na Šrí Lanku.

drávidské jazyky, jazyky, drávidské.

Dregovičové (Dregoviči), středověké etnikum východoslovanského původu, které sídlilo v 1. tisíciletí n. l. mezi řekami Berezina a Pripjať v dnešní Běloruské republice; od 10. století se podíleli na formování ruského národa v Kyjevské Rusi. Spolu s ostatními slovanskými kmeny splynuli v ruském etniku a vytvořili substrát pozdějšího běloruského národa.

Dualové (Douala, Diwala), černošská populace severních Bantuů v Kamerunu a zejména Gabunu, čítající kolem 1 milionu příslušníků (v roce 1984). Dalších asi 250 tisíc jich připadá na příbuzná etnika: Bakosijové, Bamkotové, Bakwirové, Bubiové (na ostrově Fernando-Póo), Kokové (Bakoko) aj. Jazyk patří do skupiny benue-kongo nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Hlavním způsobem obživy je zemědělství, doplňkem rybolov. Půda patří celé vesnici, jednotlivým rodinám je dědičně přidělována do užívání. Nejvyšší autoritou je místní náčelník a rada starších. Následnictví je patrilineární, manželství bývalo polygamní. Většinou jsou křesťané, zčásti udržují tradiční animistické náboženství.

dualština (duala), benuekonžský jazyk užívaný v Kamerunu (Dualové).

d'ula, d'ulština.

Ďulové (Dioula, Dyouura, Diula, Gyula), obyvatelé Mali, Pobřeží slonoviny a Burkiny Faso. Jsou příbuzní s Malinky a Bambarý, s nimiž tvoří skupinu Mandingů. Jazyk (dulština) patří do skupiny mande nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny, hovoří jím na 2,7 milionu lidí. Původně žili na území říše Songhaj, po jejím rozpadu se stěhovali více na jih. Dnes jsou zejména obchodníci, žijí převážně ve městech. Věřící jsou muslimové.

d'ulština (d'ula, dyula), mandingský jazyk z kongokordofánské rodiny užívaný na severu Pobřeží slonoviny (Ďulové).

Dunganové, etnikum v Kyrgyzstánu a Kazachstánu; celkem asi 110 tisíc (cenzus z roku 1999). Jazyk, kultura a další rysy jsou velmi blízké Chuejům (někdy označováni jako severní Chuejové). Jazyk má základ v nářečích severočínského dialektu, je silně ovlivněn arabštinou, perštinou a turkickými jazyky. Věřící jsou sunnitě. Jsou potomky uprchlíků z čínských provincií Šan-si a Kan-su, kteří do ruské Střední Asie přišli po porážce tzv. dunganského povstání v 70. letech 19. století.

Duryňkové, starověké germánské etnikum, které se usadilo v 3. a 4. století v Duryňsku, tj. mezi Labem, Sálou a Krušnými horami, a vytvořilo zde kmenové království. Roku 531 byli Duryňkové poraženi a podrobeni Franky a Sasy. Dodnes však existuje kraj Duryňsko (a Duryňský les), který je historickým územím Německa a tvoří od 10. století součást Saska. Duryňská knížata vládla v tomto kraji až do roku 1919. (Jaroslav Malina)

Džagové, Čagové.

Džarajové (Djarai, Gia Rai, Jarai), etnikum ve středním Vietnamu, částečně i v přilehlé části Kambodže. Dělí se na tři podskupiny (Arap, Habau a Hodrung); celkem asi 332 tisíce. Jazyk je blízký čamskému, patří do indonéské větve malajsko-polynéské rodiny. Jsou usedlí zemědělci, místy je dosud významný lov a rybolov. Společnost je členěna do 7 totemických matrilineárních rodů, jejich členové žijí promíšeni na celém území. Vesnice je tvořena 20–60 dlouhými domy, obývanými skupinou příbuzných. V čele každého domu je náčelník a rada starších. Vesnice jsou autonomní, řízeny starostou a radou starších. Tradiční náboženství je polyteistické s kultem předků; někteří byli christianizováni.

Džermové (Djerma, Dyerma, Zerma), etnikum v Nigeru a Nigérii. Džermové jsou nejsilnější skupinou Songhajců; přes 2 miliony (odhad z roku 2000). Jazyk patří do větve songhaj nilosaharské rodiny. Jsou zemědělci a chovatelé skotu. Rodina bývá polygamní, usídlení je patrilokální, následnictví je patrilineární. Většinou si zachovali tradiční animistické náboženství, část vyznává islám nebo křesťanství.

Džibut'ané (Djibuti), etnikum kúšitského původu obývající Eritreu, tj. dnešní republiku Džibutsko v severovýchodní Africe při pobřeží Rudého moře. Celkový počet obyvatel je 793

tisíce (odhad z roku 2005), z toho většinu tvoří Afarové a Isové, malou část též Etiopané a Somálci. Území bylo již ve starověku osídleno kúšitskými pastevcí a rybáři; od 7. století bylo pod nadvládou Arabů a od 16. století součástí osmanské říše. V roce 1896 zde byla vytvořena kolonie Francouzské Somálsko a od roku 1977 se samostatná republika jmenuje Džibutsko (Džibutská republika). Obyvatelé jsou převážně muslimové.

Džoluové (Joluo, Luo, Nife), nilotské etnikum v Keni a Tanzanii, jejich příbuzní jsou Luové; celkem asi 3,4 milionu (odhad z roku 2001). Jazyk patří do západonilotské podskupiny nilosaharské rodiny. Jsou zemědělci a chovatelé dobytka. Vyznávají tradiční animistické náboženství, část se hlásí k islámu nebo ke křesťanství.

Džukunové (Jukun, Kororofa), černošské populace semibantuského původu žijící jihozápadně od jezera Čad ve střední Nigérii; celkový počet přesahuje 100 tisíc (v roce 1984); jazyk patří do skupiny benue-kongo nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Jsou zemědělci a chovatelé dobytka. V 17.–19. století vytvořili významný státní útvar podél řeky Benue, v čele byl panovník, který měl významné náboženské funkce. Od počátku 20. století se podíleli na formování nigerijských národností.

Džungarové (Džúngaři, Djungar), populace mongoloidního původu, v níž jsou nyní sloučeni vlastní Džúngaři, Chošúti, Dörbeti a Öleti a některá kalmycká etnika. Jejich jazyk je mongolského původu a patří do altajské jazykové skupiny. Vlastní Džúngaři založili v 18. století západomongolskou říši mezi Altajem a Tchien-šanem. V současné době žijí příslušníci džungarské národnosti v některých středoasijských republikách Ruské federace, na východě Ruské federace a také v Mongolsku (Mongolové). (Josef Kolmaš)

Džürčeni, Džürdženi.

Džürdžedi, Džürdženi.

Džürdženi (též Džürčeni, Džürdžedi; čínsky: *Nü-čen*), tunguzský kmen v severovýchodní Číně, kde si založili svůj stát Ťin („Zlatý“, 1115–1234). V roce 1127 vytlačili Sungy ze severní poloviny země na jih a tím ukončili období Severních Sungů. (Josef Kolmaš)

Egyptané:

1. původní označení usedlého hamitského obyvatelstva z nilské delty a nomádské populace Horního Egypta, jejíž příslušníci přišli v neolitu z východní Sahary;
2. od konce 4. tisíciletí př. n. l. starověké etnikum (civilizace starověkého Egypta);
3. moderní národ v Egyptské arabské republice o celkovém počtu kolem 80 milionů (odhad z roku 2007). Počátky etnogeneze sahají až do pravěkého období. Zemi několikrát dobyli cizinci: Hyksósové, Libyjci, Núbijci, Asyřané, Peršané a také Řekové. Po nich přišli Římané (Caesar) a učinili z Egypta od roku 30 př. n. l. svoji provincií. V letech 395–640 n. l. byl

Egypt součástí byzantské říše. Pak převzali vládu Arabové, kteří od roku 640 n. l. zemi arabizovali a islamizovali (sunnité). Moderní egyptský národ se formoval zejména v průběhu 19. a 20. století v osvobozeneckém zápase s Angličany, kteří zemi okupovali a kolonizovali (od roku 1882, tj. od vybudování Suezského průplavu). Proklamativní nezávislost získal Egypt v roce 1922, ale teprve úspěšné vojenské povstání se stalo počátkem revoluce, dovršené ustavením Egyptské republiky roku 1953. V roce 1971 byl stát přejmenován na Egyptskou arabskou republiku. Obyvatelstvo tvoří především egyptští Arabové (90%), dále Arméni, Berbeři, Núbijci, Řekové, Súdánci, Syřané, Židé ad. Za potomky starých Egyptů bývají považováni Koptové, kteří se dodnes hlásí ke koptské formě křesťanství (necelých 7%); jinak dominuje sunnitský islám (90%), nepatrné minority tvoří vyznavači řeckého pravoslaví, židé, katolíci aj.

egyptština, mrtvý afroasijský jazyk, samostatná větev mezi afroasijskými jazyky, která má pět vývojových stupňů (v období od 4. tisíciletí př. n. l. do 1. tisíciletí n. l.). (Viz též Egyptané, egyptština, nejstarší, koptština.)

egyptština, nejstarší, první vývojový stupeň egyptštiny (samostatné větve afroasijských jazyků); představuje jazyk Archaické doby a Staré říše. Jsou jí zaznamenány v hieroglyfickém písmu nápisy v královských a soukromých hrobkách, na sloupech, pilířích, sochách, stélách a různých předmětech a v hieratickém písmu texty na papyrových svitcích. Je rovněž jazykem *Textů pyramid*. (Viz též Egyptané.)

Ekoi (Ekoi), černošské populace súdánského původu žijící ve východní části jižní Nigérie a v Kamerunu; celkový počet asi 2–3 miliony (v roce 1985). Základem společnosti zůstávají dodnes tradiční rodové vesnice v čele se stařešinou a radou starších. V minulosti byli považováni za lovce lebek a kanibaly, ale ve skutečnosti byli pouze fetišisty a tvůrci četných figurálních dřevorezů i kamenných plastik, které jsou dodnes vyhledávanými uměleckými artefakty těchto obyvatel tropických pralesů západní Afriky.

Ekvádorci (Ecuador), jihoamerický národ mluvící španělsky a žijící v Ekvádorské republice (název podle polohy země na rovníku); tvoří jej v současné době přibližně 40% indiánského obyvatelstva (Jívarové, Kečuové ad.), asi 40% míšenců (kreolové, mesticové) a 20% španělských usedlíků, černošů a příslušníků různých jiných etnik V roce 2005 překročil počet Ekvádorců 13 milionů. Vznikly zde nejstarší jihoamerické indiánské kultury (tzv. paleoindiánské období: 10 000–3 200 př. n. l.). Za nejvýznamnější období je považováno období integrace a sjednocení etnik i území v období 500–1500 n. l. Tehdy došlo k rozvoji obchodu, mořeplavby a uměleckých řemesel (proslulé jsou zejména výrobky z keramiky, zlata, stříbra a obsidiánu, obřadní nože *tumi* aj.). Ještě v předkolumbovském období vznikla

říše Quito a tento název dosud nese hlavní město Ekvádoru. V roce 1460 se Quito stalo součástí incké říše. Po dobytí incké říše Španěly v roce 1546 bylo indiánské obyvatelstvo zčásti asimilováno, rostl počet míšenců (kreolů a mesticů). Španělská nadvláda trvala až do napoleonských válek, v roce 1822 začalo pro Ekvádorce období nezávislosti země. Republika byla vyhlášena roku 1830 a tento status se zachoval dodnes. Úředním jazykem je španělština, část obyvatelstva mluví ještě kečujsky. Většina věřících jsou katolíci.

Elamité (Elam), starověké etnikum íránského původu, které obývalo ve 3.–2. tisíciletí př. n. l. zemi Elam (v dnešním jihozápadním Íránu), ležící v sousedství Mezopotámie. Elamité vytvořili vlastní obrázkové písmo a jazyk elamštinu, ale již začátkem 3. tisíciletí př. n. l. převzali klínové písmo z Mezopotámie. Centrem jejich říše byly Sús; zvláštnostmi jejich kultury a společnosti bylo významné postavení žen, například kult Velké matky, magické praktiky aj. V polovině 7. století př. n. l., po téměř stoletých bojích, podlehl Elam Asyřanům, byl zpuštěn a stal se součástí Babylónie a po jejím pádu perskou provincií (satrapie Elam). Za nadvlády Peršanů došlo k úplné asimilaci všech Elamitů.

elamština, aglutinační jazyk nejasné genetické příslušnosti, který je doložen texty z období 3. tisíciletí až 4. století př. n. l. z oblasti dnešního jihozápadního Íránu, zejména ze Sús. Pravděpodobně raná forma elamštiny byla zapisována tzv. protoelamským písmem A (3400–3200/2600 př. n. l.), které sestávalo ze 400–800 převážně logografických znaků. Koncem 1. poloviny 3. tisíciletí př. n. l. se objevuje tzv. protoelamské písmo B, z něhož je známo asi 100 znaků. Písmo protoelamských textů, které zatím nebylo rozluštno, se podobá písmu jižní Mezopotámie (texty z období Uruk IV), s nímž se vyvíjelo paralelně. Od 23. století př. n. l. se v Elamu začalo používat klínové písmo převzaté z Mezopotámie. Nejstarší elamské texty psané klínovým písmem náleží do tzv. staroelamského období (polovina 3. tisíciletí až konec 2. tisíciletí př. n. l.). Jsou to zejména královské nápisy. Ze začátku 1. tisíciletí př. n. l. se elamské texty nedochovaly. Středoelamské texty, opět převážně královské nápisy, se objevují od konce 8. století a mizí okolo poloviny 7. století př. n. l. v souvislosti s dobytím Elamu Asýrií.

Od konce 7. a začátku 6. století př. n. l. začíná novoelamské období vývoje jazyka. Hlavní skupiny textů tohoto období jsou: 1) hospodářské a správní texty ze Sús z doby okolo roku 550 př. n. l. 2) elamské verze trilingvních napsů achaimenovských vládců, 522 až polovina 4. století př. n. l. 3) hospodářské a správní texty z Persepole, konec 6. až polovina 5. století př. n. l. Z období po konci vlády dynastie Achaimenovců se elamské písemné památky nedochovaly. Z typologického hlediska je elamština aglutinačním jazykem, v němž se ke gramaticky neměnnému základu slova připojují přípony vyjadřující gramatické kategorie. Byla hledána genetická příbuznost elamštiny s tzv. uralo-altajskými jazyky, později s

churritštinou, kassitštinou, médštinou, kavkazskými jazyky. Jediná nosná hypotéza příbuznosti elamštiny s drávidskými jazyky zůstává zatím neprokázaná.

Emeriljoni (Emerillon, Emereñon, Maréyo), etnikum jihoamerických indiánů ve Francouzské Guayaně. Jazyk patří do guayanské skupiny rodiny tupí, dnes jím mluví asi 400 lidí. Jsou usedlí zemědělci, lovci, rybáři a sběrači. Vesnice byly tvořeny příbytky jednotlivých rodin, v čele vesnice byl náčelník. Tradiční náboženství bylo animistické, dnes silně prostoupeno křesťanstvím.

Emorité (Emorejci), Amorité.

Enci (Enkové, zastarale Jenisejští Samojedi, Chantajští Samojedi), etnikum žijící na dolním toku Jeniseje v Ruské federaci v počtu asi 500 osob. Jazyk patří do samodijské větve uralské jazykové rodiny. Dělí se na dvě skupiny: a) tundroví Enci (vlastním jménem Somatu) jsou pastevci sobů a lovci; b) lesní Enci (vlastním jménem Pe-baj, Baj) jsou hlavně lovci a rybáři. Enci jsou patrně potomky původních obyvatel severní Asie, kteří se smísili se Samodijci (Samojedi). Zachovali si částečně původní kulturní rysy a animistické náboženství.

Eritrejci (z řečtiny: *erythros*, „červený“), dřívější název Džibuťanů; odtud název Rudé moře a země Eritrea.

Eskymáci, Inuitové.

eskymácko-aleutské jazyky, jazyky, eskymácko-aleutské.

eskymáčtina, eskymácko-aleutský jazyk s četnými nářečímí dělenými do skupin (asijské, aljašské, kanadské, grónské).

eskymáčtina, grónská, grónština.

Estonci (Estové, rusky Čudové, země, kterou obývali = Eastlased), národ, který tvoří základní obyvatelstvo Estonské republiky; z celkového počtu více než 1,3 milionu Estonců, přibližně 1,1 milionu žije v Estonsku, zbytek v Ruské federaci, ve Švédsku, v Kanadě a USA. Pocházejí ze severní ugrofinské větve ugrofinských etnik, která přicházela do Evropy již v prehistorických dobách z oblastí mezi Uralem a Altajem. Jazyk (estonština) patří k baltsko-finské podskupině ugrofinské větve uralské jazykové rodiny. V oblasti východního Pobaltí žili jejich předchůdci již ve 3. tisíciletí př. n. 1. První historické zprávy však pocházejí z 1. století (Tacitova zpráva o kmenech Aesti aj.), kdy lze již datovat počátek etnogeneze Estonců. Formování estonské národnosti spadá do období 11.–13. století. Načas se dostalo jejich území pod nadvládu Dánů a Švédů, nejdéle zde však působily německé rytířské řády a německá šlechta, utváření estonského národa proběhlo ve druhé polovině 19. století. Věřící jsou protestanti.

estonština, ugrofinský jazyk v Estonsku, užívaný též menšinami v Rusku, Lotyšsku a na Ukrajině (Estonci).

Etčaodinové (Otročí indiáni), původní etnická skupina severoamerických indiánů žijící v severozápadní části Kanady v sousedství Čipevajů, Kučinů, Zaječích indiánů a dalších Atabasků. Tradiční náboženství bylo animistické, dnes převážně christianizováni. Na rozdíl od jiných skupin žijí v původní oblasti rozsáhlých lesů severu jako lovci a rybáři; jejich počet nepřesahuje 12 tisíc (v roce 1984).

Etiopci (nesprávně Etiopové, z amharštiny: Itjopja), souhrnné označení pro obyvatele Etiopie (dříve známá pod názvem Habeš), kteří se formují v národní společenství (od roku 1974); celkový počet obyvatel země přesahuje 75 milionů (odhad z roku 2006). Věřící jsou křesťané a muslimové. Etiopci tvoří jazykově a etnicky nejednotný celek, v němž jsou dnes zhruba rovnoměrně zastoupeny semitské (Amharové, Tigrejci aj.) a kúšitské (Gallové, Sidamové ad.) skupiny. Minoritně jsou zastoupeny skupiny nilosaharské a omotické. Patří k tzv. etiopskému euroasijskému typu, který vznikl od konce pravěku až do počátku historického období jako původní typ na území Etiopie. Kulturně a společensky nejvyspělejším etnikem se stali Amharové, žijící ve střední a severozápadní části země: vytvořili vlastní literaturu a jazyk – amharštinu, která se stala též úředním jazykem v Etiopii. Etiopie představuje relativně samostatnou zeměpisnou i historickou oblast v Africe a její dějiny patří k nejstarším na kontinentě. Je jedinou africkou zemí, která neztratila svoji nezávislost (s výjimkou pětiletého období italského kolonialismu) od počátku historie. Prvním státním útvarem byla říše Aksúm (od 4. století př. n. l.), která udržovala významné obchodní styky s Egyptem, Indií a Čínou, zanikla v 7.–8. století. Etiopie vzdorovala v 16. století i za pomoci Portugalců muslimským nájezdům ze Somálska a v 19. století nebezpečí ze Súdánu, Turecka a Itálie. V 19. století byla sjednocena pod vládou negusů – císařů Teodora II., Jana IV. a Haile Selassie I., který vládl etiopskému císařství v letech 1930–1974, kdy se v Etiopii uskutečnil vojenský převrat.

etiopština, stará (ge'ez), mrtvý jihozápadní semitský jazyk doložený především v náboženských textech od 1. tisíciletí př. n. l. do 13. století n. l.

Etiopové, starověké indoevropské etnikum, které mělo svá sídla v 1. polovině 1. tisíciletí př. n. l. na pobřeží Indického poloostrova při ústí Indu. I dnes se mnohdy nesprávně užívá tento název pro označení současných obyvatel Etiopie.

etnicismus (z řečtiny: *ethnos*, „rod, kmen, pospolitost“), touha uchovat nebo znovunabýt politickou identitu založenou na rase, náboženství nebo nějaké tradici. Zdrojem je příslušnost

k nějaké etnické skupině (tj. skupině, jejíž členy lze identifikovat nikoli v pojmech politických institucí, ale pokrevních vztahů, jazyka a vazeb k určitému území). (Jaroslav Malina)

etnicita (z řečtiny: *ethnos*, „rod, kmen, pospolitost“), souhrn znaků (kulturní hodnoty, normy, případně jazyk aj.) charakterizující etnikum a odlišující je od jiných etnik. (Jaroslav Malina)

etnická antropologie, antropologie, etnická.

etnická kultura, kultura, etnická.

etnická menšina, menšina, etnická.

etnická skupina, skupina, etnická.

etnický antagonismus, antagonismus, etnický.

etnika, africká, společné označení všech černošských jazykových a etnických uskupení (kmenů, národností a národů), která žijí v Africe v oblastech na jih od Sahary, s výjimkou austronéských, indoevropských a semitoamitských etnik.

Z hlediska etnogeneze tvořily prehistorický základ obyvatelstva čtyři základní skupiny: a) khoisanská (Hotentoti, Sanové), b) pygmejská (Pygmejové), c) negroidní (Bantuové, Niloté, Súdánští), d) afroasijská (Arabové, Berbeři, Kúšité).

V současné době se používá klasifikace podle afrických jazyků (ani zde však nebylo zatím dosaženo mezinárodní jednoty):

1. kongo-kordofánská skupina se člení na dvě větve: a) nigero-konžská větev zahrnuje skupiny v povodí Nigeru a Konga a jejich přítoků: Akany, Bagy, Bambari, Bisy, Dagomby, Dany, Dogony, Fulby, Chasonky, Iby, Joruby, Kaseny, Kissije, Koranky, Kpelly, Kulangy, Malinky, Mangbety, Many, Mendy, Nory, Severy, Soninky, Susy, Talensie, Temny, Wolofy a dále skupiny Bembů, Grusů, Hehů, Kikujů, Kongů, Krů, Kwaů, Lubů, Lundů, Ngalů, Rwandů, Sothů, Tswanů, Xhosů, Zulů ad. Zvláště významnou skupinu mezi nimi tvoří Svahilci. b) kordofánská větev se nachází v oblastech Kordofánské vysočiny v Súdánu a patří k ní Kordofánští, Masakinové, Núbijci, Núbové ad. Jde většinou o malá, vymírající etnika;

2. nilsko-saharská skupina vznikla sloučením několika podskupin, dříve samostatných, patří k nim nyní Bertiové, Dazové, Furové, Kanembové, Kanurové, Komové, Kunamové, Mabové, Songhájové, Tedové, Zaghávové aj.;

3. khoisanská skupina (Khoisané) zahrnuje Khoiny, Kindigy, Sandavy a Sany.

etnika, altajská, velký počet původních altajských etnických skupin, rozdělovaných podle jazyků; přesněji tedy altajské jazyky. Dělí se na turkické, mongolské a mandžusko-tunguzské. Jejich uživatelé obývali původně rozlehlé zalesněné a stepní území mezi Uralem a Altajem, později se rozšířili až na Dálný východ. Za hlavní území jejich rozšíření jsou pokládány stepi

mezi Altajem, Tibetem a Čínou, na severu bylo území ohraničeno sibiřskou tajgou. V severozápadní a západní části byly usazeny turkické kmeny, na jihu a jihovýchodě mongolské a v severovýchodních řídko obydlených oblastech žily tunguzské a mandžuské etnické skupiny.

1. turkická etnika: Altajci, Ázerbájdžánci, Baškirové, Čuvaši, Chakasové, Jakuti, Karakalpakové, Kazaši, Kyrgyzové, Nogajci, Tataři, Turci, Turkmeni, Tuvové, Ujguři, Uzbekové; z vymřelých například Chazaři, Kumáni;

2. mongolská etnika: Burjati, Kalmykové, Mongolové (Chalchové);

3. tunguzsko-mandžuská etnika: Evenkové, Evenové, Mandžuové, Nanajci, Oročové, Orokové, Udehejci, Ulčové a další. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.)

etnika, árijská, Árijci, Árjové.

etnika, austroasijská, souborný název pro původní staroasijské etnické skupiny. Oblast jejich rozšíření sahá od severovýchodního cípu Indie až po jihozápadní Čínu a zahrnuje téměř celý Malajský poloostrov.

Austroasijské etnické skupiny se rozlišují podle jazyků na tři relativně samostatné podskupiny. 1. Vietové (zvláště Vietnamci); 2. khmerská etnika (Khmerové a další); 3. mundská etnika (Monové, Mundové, Santalové a další). Zvláštní podskupiny austroasijských etnik představují například Jaové a Meové, dále Andamanci a Nikobarové a také takzvaná saluenská podskupina (Bulanové, Kawové, Padaungové, Waové a další).

V austroasijské skupině etnik jsou skutečnými moderními národy pouze Khmerové, Monové a Vietnamci, ostatní etnické skupiny představují pouze národnosti, národnostní skupiny a menšiny, případně kmeny.

etnika, austronéská, souhrnný název pro původní etnické skupiny, které byly dříve nazývány malajskopolynéské (v antropologii se dosud používá termín „malajskopacifický typ“). Jsou rozšířeny na velkém území ohraničeném Malajským poloostrovem, ostrovy Indonésie a Filipín a Tchaj-wanem; zasahují na jihovýchod až do Oceánie, na jihozápad až po ostrov Madagaskar. Výjimku tvoří pouze vnitrozemské oblasti Nové Guineje a některých melanéských a indonéských ostrovů, kde převládají papuánské etnické skupiny. Celkový počet austronéských etnických skupin odpovídá počtu těchto jazyků, tj. asi 500; počet příslušníků dosahuje dnes více než 380 milionů.

Austronéská etnika se dělí podle jazyků na dvě velké skupiny, západoaustronéskou a východoaustronéskou.

etnika, bantuská, společné označení pro etnika bantuského původu, která se dělí a klasifikují podle bantuských jazyků. Jsou si vzájemně velmi blízké a příbuzné a hovoří jimi

většina černošského obyvatelstva na jih od Sahary (s výjimkou khoisanských a súdánských jazyků). Nejrozšířenější a nejvýznamnější bantuský jazyk je svahilština ve východní Africe (Keňa, Tanzanie, Uganda aj., Svahilci), dále lingalština a konžština v Kongu, dualština v Kamerunu, mbundština v Angole, fangština v Gabunu, gandština v Ugandě, kikujština v Keni, ambojština a hererština v Angole a v jihozápadní Africe, šonština v Zimbabwe, čvanština, sotština, svazijština ad. v Jihoafrické republice, dále rundština a rwandština ve Rwandě a Burundi aj.

etnika, čadohamitská, přesněji čadohamitské jazykové a etnické skupiny súdánských černochoů žijících v oblastech Čadského jezera a v severní Nigérii a Kamerunu. Rozdělují se na tři velké skupiny: první skupina žije v oblasti Mandara a Matakam v severní Nigérii v počtu asi 150 tisíc (v roce 1984); druhá skupina obývá břehy jezera Čad a povodí řek Chari a Logone (Čad'ané, Kariové, Kotokové, Sudumové aj.); třetí, nejznámější skupinou jsou Mandarové (asi 150 tisíc; 1984), Musgové (asi 50 tisíc; 1984) a další. Většina čadohamitských etnik byla ovlivněna Fulby, Hausy a také súdánskými etniky v severní Nigérii. Největší skupinu tvoří Hausové v Nigérii, Nigeru a zčásti též v Kamerunu, v Čadu, v Beninu, Togu, Ghaně, a v severní části Pobřeží slonoviny; hauštinou hovoří celkem asi 30 milionů lidí (v roce 1984).

etnika, galská, Galové.

etnika, germánská, Germáni.

etnika, indiánská, indiáni.

etnika, indická, Indové.

etnika, íránská, etnika a etnické skupiny, které patří k íránské větvi indoevropských jazyků a národů a jsou historicky jednou z nejstarších skupin původních populací na území jihovýchodní Evropy, Přední a Malé Asie a Střední Asie; dnešní celkový počet asi 150–200 milionů lidí. Původní sídla íránských etnik sahala od Černomoří až po Střední Asii a na jihu až k Perskému zálivu. Severní hranice není přesně známa. Íránská etnika se dostala pravděpodobně až do Povolží, avšak byla záhy vytlačena zpět na jih od Kaspického moře – část se ještě před počátkem našeho letopočtu vrátila do oblasti Persie, část se usazovala v oblasti Střední Asie a Zakavkazska. V těchto dvou centrech jsou soustředěny dodnes.

Z historického hlediska se íránská etnika rozlišují takto: 1. starověká (od počátku 4. tisíciletí př. n. l. do 3. století př. n. l.) – Chazarové, Médové, Parthové, Peršané, Sarmati, Skythové, aj.; 2. středověká (od 3. století př. n. l. do 9. století n. l.) – Baktrové, Chorézmané, Sogdové, Tocharové aj.; 3. novověká (od 10. století n. l. dodnes) – Balúčové, Chazarové, Íránci, Jagnóbcí, Kurdové, Osetové, Paštunové, Tádžikové, Tályšové, Tátové.

etnika, kavkazská (iberokavkazská etnika, častěji kavkazské etnické skupiny nebo Kavkazané, Caucasus), původní označení všech etnik a populací, které mají původ nebo žijí v oblasti Kavkazu a v Zakavkazsku, většinou již od konce pravěku. Jazykově patří do velké a početné rodiny iberokavkazských jazyků (odtud i název skupin) a představují autochtonní obyvatelstvo. U většiny z nich se zachovaly zbytky původní ekonomiky tzv. alpského typu (pasterectví a doplňkové zemědělství) a původní sociální a kulturní tradice (patriarchální rodinné vztahy, náboženské přežitky aj.). Ve starověku do života těchto etnik významně zasáhli indoevropští Arméni, kteří větší část obyvatelstva asimilovali a ovlivnili zejména svou vyspělou kulturou. Později měla na kavkazské populace vliv hlavně íránská etnika, předkové dnešních Kurdů, Osetů, Talyšů a Tátů. V období středověku se projevil vliv tureckých a turkických expanzí (osmanské říše aj.), a to hlavně na území Dagestánu, kde se natrvalo usídlili předkové dnešních Balkarů, Karačajců, Kumyků, Nogajců a posléze Ázerbájdžánců. Až do konce 19. století byla většina kavkazských etnik značně izolována. Od počátku 20. století se začal uplatňovat vliv Rusů a Ukrajinců.

Z antropologického i etnografického hlediska zároveň oblast Kavkazu představuje jedno z nejstarších migračních center světa. Kavkaz zaujímá plochu asi jen osmkrát větší než Česká republika, ale vzniklo zde mnoho etnických skupin s velkým počtem odlišných jazyků: 18 z nich se konstitovalo jako spisovné a literární jazyky teprve ve 20. století, ale většina jich existuje po tisíciletí. Oblast Kavkazu a Příkavkazí je navíc považována za jednu z hlavních oblastí vzniku bílé neboli kavkazské rasy – z ní jsou odvozovány všechny bělošské populace a etnické skupiny na světě. Ve skutečnosti je areál vzniku europoidní neboli bílé rasy mnohem rozsáhlejší, ale oblasti Kavkazu v něm nesporně měly významnou roli a přispěly k zformování nejstarších bělošských etnik a jazyků. V současné době patří kavkazské obyvatelstvo k 50 národům a etnickým skupinám, z nichž jsou nejvýznamnější Abcházové, Adygejci, Ázerbájdžánci, Balkaři, Čerkesové, Dagestánci, Gruzíni, Kabardinci, Kurdové, Lezginci, Osetové, Svanové.

etnika, keltská, Galové.

etnika, malajská (Melayu), etnika v tzv. Australasii zahrnující obyvatele v jihovýchodní části Asie, zejména na jihu Malajského poloostrova a na přilehlých ostrovech, které se rozkládají mezi jihovýchodní Asií a Novou Guineou (Irianem), s výjimkou Filipín a některých částí ostrova Borneo a Timor. Dělí se na skupiny etnik Velkých Sund, Malých Sund ad. Malajská etnika představují jedny z nejstarších etnik na světě: na jejich území probíhal proces antropogeneze mongoloidních populací a formování nejstarších etnických skupin (Indonésané, Malajci aj.). Příslušníci těchto etnik hovoří různými jazyky malajského, zejména

austronéskeho pôvodu, predovšetím malajštinou. Niektoré z nich sa vyvinuly v národy, väčšia časť existuje ako národnosti a malá časť zúštváva dosud na úrovni kmenú. (Viz tiež etnika, austroasijská, etnika, austronéska.)

etnika, malajskopacifická, etnika, austronéska.

etnika Malé Asie, staroveká etnika v oblasti Malé Asie; medzi nimi vynikali zejména Frýgové, Chetité, Luvijci, Lýdové, Lýkijci, Mitannci, Palajci, Trójané a ďalší. Patřili k různým etnickým seskupením a byli tiež různého etnického pôvodu. V současné době žijí na území Malé Asie predovšetím Turci, zatímco většina pôvodních starovekých etnik zanikla, a to včetně malých tzv. mořských národú.

etnika, mandská (Mande), černošské populace súdánskeho pôvodu, patří k nim etnické skupiny Mandingú, Mande-tan a Mande-fu v oblastech západního Súdánu v západní Africe. Jednotný jazyk i společné území se v období středověku diferencovalo do tří velkých seskupení: Mandingové na západním okraji této oblasti (Kasonkové, Sarakolové, západní Mandingové ad.); skupina Mande-tan ve středních částech západního Súdánu (Bambarové, Diulové, Somonové, Sorkové aj.); skupina Mande-fu, nazývaná tiež jižní skupina Mandú (Danové, Kissijové, Kpellové, Kurankové ad.). Jejich počet je odhadován na 10–20 milionú. Mandská etnika byla v minulosti rozdělena nově přichozími skupinami, zejména voltajskými etniky, a jsou na jihu ohraničena pobřežními skupinami a na severu stepními pastevcí a nomády různých skupin. Hlavním způsobem jejich obživy je zemědělství a tradiční lov a rybolov.

etnika, mongolská, v současné době Mongolové v Mongolsku, Burjati a Kalmykové v Ruské federaci a řada dalších menších mongolských etnik na území Číny aj. Pravlastí mongolských populací bylo území dnešního Mongolska, severní Číny a přilehlých rovin, kde od 3. století př. n. l. kočovaly početné kmenové svazy Hunú zvaných Sien-pi, Mongolú zvaných Tung-chu, vlastních Mongolú (Meng-ku) a Žužanú, předchůdcú Avarú. Od 6. století n. l. se stále silněji projevoval vliv a posléze nadvláda starotureckých etnik, která přicházela ze západní Asie: Turci, Ujguři, staří Kyrgyzové a nakonec i Tataři (Tcha-tcha). Jejich vliv nakonec převládl a vedl k označování všech mongolských etnik za tatarská. V 10. století se uplatnil tiež vliv Číny z jihu (Kitani), který znamenal rozšíření říše Liao o území Mongolska. Ve 13. století však Mongolové znovu sjednotili své impérium, které sahalo od břehú Japonska, Vietnamu a Číny až po Evropu. Sami Mongolové zde byli jen vládnoucí složkou, většinu vojska a úřednictva tvořili příslušníci turkických a jiných etnik. Mezi nimi se po rozpadu impéria uplatnili zejména Tataři, z mongolských etnik pak Burjati, Kalmyci a vlastní

Mongolové, kteří dnes tvoří hlavní složku obyvatelstva v Mongolsku a v severní Číně. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.)

etnika, monkhmerská (Mon-Khmer), společné označení několika indočínských etnických skupin a populací, které žijí na Malajském poloostrově a tvoří zde poměrně jednotné celky (jazykově, etnicky i kulturně). Do těchto monkhmerských skupin náleží Jaové, Khmerové, Monové, Palaungové, Riangové a zejména Thajci a Barmánci, kteří tvoří hlavní obyvatelstvo Thajska, Barmy, Laosu a Kambodže a národnostní menšiny též ve Vietnamu a Malajsijské federaci.

etnika, mundská (Mundové, odvozováno od sanskrtského *munda*, „hlava, stařešina“; podle kmene Kólů bývají často označováni jako kólská skupina či Kóláriové), skupina kmenových etnik obývajících severovýchodní část indického subkontinentu; jsou považována za zbytky původního předárijského a zřejmě i předdrávidského osídlení (zhruba 9 milionů). Vykazují četné archaické rysy v tělesné stavbě, blízké veddoidním a negritským populacím Indomelanidů. Název Mundové se původně vztahoval na jediné etnikum, byl však přenesen na celou skupinu příbuzných etnických skupin. Mundské (kóláříské) jazyky náležejí do austroasijské jazykové rodiny. Podle genetické příbuznosti s monkhmerskými jazyky lze předpokládat, že Mundové pocházejí z jihovýchodní Asie a po příchodu na indický subkontinent osídlili značnou část dolního povodí Gangy. Je pravděpodobné, že i dnešní drávidská etnika jako Góndové, Oráonci a další mají mundský původ, ale později byla asimilována Drávidy. Také Bhílové ve střední Indii vykazují podobné souvislosti. Dnes jsou Mundové soustředěni hlavně na náhorní plošinu Čhótá Nágpur a jejím okolí (svazové státy Džhárkhand, Urísa, východní Madhjadpradéš, Západní Bengálsko), izolovanou skupinu tvoří kmen Kúrkú (kolem 300 000 příslušníků) na jihozápadě Madhjadpradéše a v severní Maháráštre. Největší a nejrozvinutější mundské etnikum tvoří Santálci (asi 57% všech Mundů); santálština patří mezi jazyky severní khérvárské skupiny, jimiž hovoří též více než milionová kmenová populace Mundářiů a skupina příbuzných etnik hovořících mundskými dialekty (*mundáři*), pro která se v literatuře ustálilo též hromadné označení Mundářiové: vlastní Mundové (dříve nazývaní Kólové, přes půl milionu), Hóové (zvaní též Larká Kól, „bojovní Kólové“, kteří v letech 1831–1832 v Čhótá Nágpuru rozpoutali protibritské povstání; více než milion), Bhumidžové (asi 600 000), Bírhorové (asi 10 000) aj. Mezi mluvčími jižních dialektů jsou nejpočetnější Khariové (asi 300 000), Savarové, známí též jako Saórové či Sórové (asi 200 000), Gadabové (nutno odlišit od drávidských Gadabů; asi 50 000) či Džuángové (kolem 40 000), osídlení v Uríse, Ándhrapradéši a Tamilnádu.

Některé skupiny Mundů (například Bírhorové) si stále obstarávají obživu lovem a sběračstvím, další provozují polokočovné úhorové hospodářství, Bhumidžové, Hóové, Mundárióvé a Santálci se většinou stali usedlými zemědělci. V sociální organizaci se i u nejvyspělejších skupin projevují prvky rodové a kmenové organizace. Jako většina kmenových populací Mundové tradičně stojí mimo rámec hinduistické kastovní společnosti, v níž jsou většinou považováni za nejnižší skupinu (tzv. nedotknutelní). Pouze Bhumidžové, jejichž dynastie v 18. století vládla východoindickému knížectví Barábhúm, si činí nárok na postavení kšatrijů.

etnika, ňaská, přesněji ňaské etnické skupiny (Wanyassa), černošské populace ňaska (Malawi) a jižní Tanzanie, které jsou černošského bantuského původu a tvoří určité příbuzenství jazykové a etnické. Patří k nim například Makondové (Makonde), Makuové (Wamakua), Ngurové (Wanguru) a Yaové (Wayao). Žijí v severním Mosambiku a v jižní Tanzanii. Na jih od jezera ňasa jsou usazeni ňanjové (Manyanja), Čevové (Chewa), Sengové (Nsenga), Kundové (Achikunda), Tongové (Batonga) ad. Severně od jezera ňasa žije celá řada drobných etnik, mezi nimiž jsou známější Kandavirové, Kondové a Tumbukové. Vlastní ňasové hovoří ňasky a tento jazyk je zároveň nejrozšířenější v celé oblasti jezera ňasa. Počet obyvatel, kteří tímto jazykem a příbuznými dialekty hovoří, lze odhadnout na 5–6 milionů. Většina z nich jsou drobní zemědělci a chovatelé domácích zvířat, soustředění ve vesnicích nebo skupinách vesnic v republice Malawi.

etnika Oceánie, společné označení různých příbuzných etnik, obývajících ostrovy Oceánie. Dělí se podle geografického rozmístění na Melanésany, Mikronésany a Polynésany. Společný austronéský původ je diferencován geograficky a podle způsobu míšení, případně podle původu jednotlivých skupin. V Oceánii předpokládají antropologové vymřelé predaustronéské skupiny, které se dostaly na některé blízké ostrovy v období pravěku, kdy ještě existoval pevninský most spojující jihovýchodní Asii s Indonésií a Novou Guineou, případně s dalšími ostrovy Melanésie. Další migrace do Oceánie se uskutečňovaly v období mezi 3500 př. n. l. do počátku 2. tisíciletí n. l. po moři (osídlení Mikronésie a Polynésie).

Etnika Oceánie se dělí podle jazyků na: a) polynéské (z nich jsou nejvýznamnější Havajané, Maorové, Samojsci, Tahit'ané aj.); b) melanéské, které jsou reprezentovány Novokaledonci, Papuánci, Šalomouňany aj.; c) mikronéské (Guamci, Kiribaťané, Naurujci).

Kromě původních etnik žijí v Oceánii větší i menší skupiny přistěhovalých Američanů, Číňanů, Evropanů, Indů, Japonců, Javánců, Vietnamců aj. Tito přistěhovalci na některých ostrovech převyšují počet původního obyvatelstva (Havajské ostrovy, Nový Zéland aj.). V současné době patří mezi oceánské populace obyvatelé nových nezávislých území a ostrovů,

kteře vznikly v uplynulých letech, případně desetiletích; jsou to například obyvatelé států, kondominií a teritorií: Cookovy ostrovy, Fidži, Kiribati, Nauru, Nová Kaledonie, Nové Hebridy, Šalomounovy ostrovy, Tahiti, Tonga, Tuvalu, Vanuatu, Velikonoční ostrov, Wallisovy a Futunské ostrovy, Západní Samoa ad. Většina z nich teprve utvářív svoje národní společenství a usiluje o zformování vlastního jazyka a názvosloví, včetně označení etnika.

etnika, orientální (doslova „východní národy“), etnika žijící na východ od Evropy; tohoto pojmu se užívá v širším slova smyslu než pouze etnologickém (orientální jazyky, literatura, umění ap., též vědní obor – orientalistika). Z etnografického hlediska jde o populace nejen asijské, ale také africké, oceánské, případně o jejich menšiny v Evropě (Turci aj).

etnika, paleoasijská, skupiny, paleoasijské.

etnika, pamířská, etnika žijící v oblasti Pamíru, „střechy světa“, rozsáhlého horského uzlu ve Střední Asii v pohraničí Ruské federace, Číny a Afghánistánu. Jsou to většinou zbytky etnik různého původu, které zde v malém počtu přežívají po staletí. Patřív k nim například Tocharové.

etnika, papuánská, podle jazykového dělení samostatné skupiny, dříve považované za hlavní součást melanéských etnik. Zahrnují asi 700 etnik na území především Nové Guineje (vnitrozemí) a některých blízkých ostrovů, například Bismarckova souostroví, částečně Šalomounových ostrovů. Východní hranici rozšíření tvořív ostrov Santa Cruz v Melanésii, západní hranici indonéský ostrov Timor; celkový počet je asi 4 miliony osob.

etnika, románská, Románi.

etnika, samodijská (Same-jene, „země Sámů“), etnika hovořící samodijskými jazyky z uralské jazykové rodiny; patřív sem zejména Enci, Něnci, Nganasanové a Selkupové.

etnika, semibantuská, Bantuové.

etnika, semitohamitská, společný název pro etnika semitského a hamitského původu, semitohamitské jazyky nebo jazykové a etnické skupiny Semitů a Hamitů, žijící v oblastech jihozápadní Asie, severovýchodní a severní Afriky. Dělv se celkem na pět skupin, z nichž největší a nejpočetnější je semitská a zahrnuje současné i vyhynulé skupiny; celkový počet dosahoval v 70. letech 20. století 240 milionů lidí: z toho připadalo na semitské populace asi 185 milionů lidí, na berberské asi 12 milionů, kúšitské asi 20 milionů a čadohamitské přibližně 25 milionů lidí. Dělení na hamitské jazyky bylo od počátku nepřesné, neboť zahrnovalo kromě berberských a čadohamitských jazyků také starou egyptštinu, koptštinu, hauské a kúšitské jazyky, které se navzájem výrazně odlišují, stejně tak jako příslušné etnické skupiny Berberů, Hausů a Kúšitů. Ze zaniklých etnik patřív do této skupiny zejména starověcí Akkadové, Amorité, Aramejci, Asyřané, Babyloňané, Egyptřané, Fénici, Fénici, Fénici,

Hebrejci, Kanaanejci, Koptové, starověcí Palestinci, Punové, Syřané, Ugartové a další etnika. Zvláštní podskupinu tvoří Etiopané a jejich příbuzní: Amharové, Guragové, Hararové, Tigraňové, Tigrejci a další. Stejně tak představují zvláštní semito-hamitskou podskupinu Kúšité (Bagové, Gallové, Iraguové, Mhugové a další) a Berbeři (Guančové, Kabylové, Tuaregové). Dříve zcela samostatnou a izolovanou podskupinou byly čadhamitská etnika, ve skutečnosti populace, žijící v oblastech kolem Čadského jezera, které jsou většinou smíšeného euronegroidního původu, například Hausové, Mandarové aj. (Afroasiaté).

etnika, sibiřská, též malé národy Severu, Sibíře a Dálného východu (Sibiridé), populace obývající především asijskou část Ruské federace. Pod tímto pojmem jsou však chápána i etnika žijící v severních oblastech evropské části Ruska (Něnci a Saamové). Na základě sovětského konceptu tzv. „malých národů Severu“ bylo v polovině 20. let 20. století vyděleno z více než sta etnických skupin žijících na Sibíři 26 etnik, která se těšila vedle dalších sovětských národů (hlavně z důvodu propagandy) nadstandardní pozornosti a péči centra. Ta spočívala v poskytnutí politické autonomie a institucionalizované kultury (například školství).

V současnosti se v Ruské federaci pod tento pojem zahrnuje 40 původních malých národů. Jejich celkový počet je asi 200 tisíc; patří mezi ně (podle početnosti): Něnci, Evenkové, Chantové, Evenové, Čukčové, Nanajci, Korjaci, Mansové, Dolganové, Nivchové, Selkupové, Ulčové, Itelmeni, Udehejci, Saamové, Eskymáci sibiřští, Čuvanci, Nganasanové, Jukagirové, Ketové, Oročové, Tófové, Aleuti, Negidalcí, Enci, Orokové a další. (Viz též skupiny, paleoasijské.)

etnika, slovanská, Slované.

etnika, tibetobarmská, přesněji tibetobarmské etnické skupiny a jazyky – jedno z největších asijských seskupení a příbuzenství, které má své počátky v oblastech západní a jihozápadní Číny, Zadní Indie a Malajského poloostrova. Mezi tibetobarmskými etniky v historii vynikli zejména zaniklí Tanguti a novověcí Barmánci a Tibeťané, tři etnika, která vytvořila významná centra umění a literatury, společenského a hospodářského rozvoje. Přes 50 milionů příslušníků tibetobarmských etnik hovoří dnes barmsky a tibetsky. Dalších několik milionů zástupců těchto etnik náleží ke skupinám Bodů, Kačjinů, Karenů, Kukičjinů, Lobů, Meů, Mosů, Nágů ad. Zvláštní postavení mezi nimi zaujímají himálajské jazykové a etnické skupiny, které jsou zároveň pojitkem mezi hlavní tibetobarmskou jazykovou rodinou a indoárijskými jazyky a etniky (například Gurkhové a Nevarové). Zbytky tzv. severoásámských populací (Daffa, Miri, Mišmi, Sulung aj.), které žijí v údolích mezi Bhútánem a Barmou, jsou pravděpodobně mezičlánkem, spojujícím tibetobarmské jazykové skupiny se siamskočínskými a zejména tibetočínskými jazyky a etnickými skupinami. Z

tohoto hlediska mají tibetobarmské jazyky a etnika významné centrální postavení v historickém vývoji těchto jazyků a etnik.

etnika, tibetočínská, ve skutečnosti tibetočínské jazykové skupiny, podle nichž se dělí a zařazují jednotlivé etnické skupiny, národnosti a národy v oblasti Číny, Tibetu a jihovýchodní Asie. Jde o nejrozšířenější a nejpočetněji zastoupené jazykové skupiny v Asii, jejichž vzájemná příbuznost je velmi různorodá, a v některých případech nebyla dosud prokázána. Rozlišují se na dvě relativně samostatné podskupiny: a) čínskothajské jazyky: čínština a její četné dialekty, čuangština, laoština, šanština, thajština (siamština) atd.; b) tibetobarmské jazyky: barmština, bhútánština (dzonk-kä), sikkimština, tibetština aj.

etnika, tunguzská, v širším smyslu tunguzské etnické skupiny – sibiřské populace, které patří do mandžusko-tunguzské větve altajské jazykové rodiny. Současné dělení podle historicko-geografických oblastí rozlišuje tato etnika: Evenkové, Evenové, Nanajci, Oročové, Orokové, Udehejci, Ulčové. Řada příbuzných skupin zanikla v průběhu posledních několika staletí. Tunguzská etnika se lišila od paleoasijských především znalostí železa a zemědělství. Většina z nich se však v severských oblastech nemohla věnovat zemědělství, a proto přecházela k loveckému způsobu života po vzoru svých severních sousedů Čukčů, Jakutů ad. Celkový počet Tunguzů se nyní odhaduje na více než 80 tisíc, z nichž přibližně 20 tisíc žije v Číně, asi 5 tisíc v Mongolsku a přes 55 tisíc na území Ruské federace.

etnika, turkická (dříve též turkotatarské národy, turecké národy, turkické národy, Turkotataři, Turci a Tataři), jedna z největších asijských jazykových a etnických skupin, rozšířená od jihovýchodní Evropy až po severovýchodní oblasti Sibíře. Jejich celkový počet se odhaduje dnes nejméně na 120 milionů. Jazykově náležejí k rodině altajských jazyků a také fyzicky představují většinou smíšené etnické typy, patrný je vliv Evropanů a mongolských etnik. Název *türk* („silní“) pochází z 6. století n. l., označení Tataři bylo původně názvem jednoho význačného mongolského kmene. Etnogeneze jednotlivých etnik se datuje od počátku našeho letopočtu až do počátku 20. století; za nejstarší jsou považováni Avari, Hunové, Karlukové, Kypčaci, Ujgurové, Uzové a další, patřící k starotureckým etnikům (psali runovým písmem, žili v kaganátech polokočovným způsobem života aj.). Po rozpadu staroturecké říše v 6. století n. l., sahající od Číny až po Černomoří, vznikaly menší kmenové svazy a později turkická etnika Bulharů, Chazarů, Kyrgyzů, Nogajců, Pečeněhů (Kumánů) a dalších. V průběhu 7.–15. století byly turkické populace silně ovlivněny mongolskými etniky (Zlatá horda aj.), ale také řadou indoevropských a jiných etnik. Většina původních turkických etnik byli nomádi a chovatelé dobytka, zejména koní, vytvářeli silné vojenské svazy, obranné i útočné, a jejich společenská organizace i způsob života jim umožňovaly dálkové přesuny a

značnou pohyblivost mezi Evropou a Asií. Teprve v průběhu posledních několika století se většina turkických etnik usadila a vytvořila významná společenství v Asii.

V současné době se turkické skupiny dělí na čtyři velké podskupiny: a) sibiřská: Jakuti, Karagasové (Tófové), Sojdivé, dále Altajci, Barabové, Chakasové; b) středoasijská: Karakalpakové, Kazaši, Korkozové, Turkmeni, Ujgurové, Uzbekové; c) volžskouralská: Baškirové, Čuvaši, Tataři; d) jihozápadní: Ázerbájdžánci, Gagauzové, krymští a kavkazští Tataři, Kumykové, Nogajci, Ogosové, Turci aj., kteří představují celou polovinu všech turkických národů.

etnika, turkotatarská, etnika, turkická.

etnika, ugrofinská, etnika a etnické skupiny pocházející z oblasti středního toku Volhy, jejích přítoků Kamy a Oky a přilehlé oblasti jižního Přiuralí. Jejich šíření do severní, východní a střední Evropy spadá do období 3.–1. tisíciletí př. n. l. Postupně docházelo k jejich etnické a jazykové diferenciaci. K ugrofinským etnikům patří zejména Estonci, Finové, Chantové, Karelové, Komiové, Laponci, Maďaři, Mansové, Marijci, Mordvini, Udmurti.

etnika, uralská, uralské etnické skupiny, správně uralské jazyky – druhá nejpočetnější jazyková rodina (první je indoevropská) v Evropě; dělí se na jazyky ugrofinské a samodijské (etnika, ugrofinská, etnika, samodijská).

etnikum (z řečtiny: *ethnos*, „rod, kmen, pospolitost“), stabilní seskupení lidí, které se vyznačuje jednotností některých reálných příznaků, odrážející se ve společenském vědomí (nejen těchto lidí samých, ale i jejich sousedů) jako jednota historických osudů v rámci jednotného sociálního organismu nebo v souvislosti s ním.

Sjednocujícími a poznávacími rysy mohou být: jazyk, náboženství, rasa aj., avšak v demografické praxi je určujícím znakem etnické sebeuvědomění, formálně vyjadřované ve vlastním názvu a reálně objektivizované v sociálních poměrech, politických akcích, kulturních preferencích, v ideologických deklaracích atd.

V etnickém vědomí (a sebeuvědomění) se odráží korelace kulturních příznaků individua s jeho sociálním postavením, vztahy a možnostmi. Společenské vědomí staví na místo etnických vlastností hned jeden z objektivních sjednocujících faktorů, hned zase jiný a chápe tuto jednotu zpravidla ve formě přesvědčení o společném původu. Proto tedy různé objektivní faktory – hned jeden, hned druhý, každý samostatně i v různých kombinacích – mohou být diagnostickými příznaky etnu (etnos).

Důležitým je to, jakou reálnou solidaritu společnost očekává od lidí, vyznačujících se danou vlastností nebo danými vlastnostmi. Přitom máme na zřeteli nikoli jakoukoli solidaritu (vždyť existuje třídní, profesionální, věková atd.), ale takovou, která je zaměřena na

vytvoření, podporu, obrození (nebo zachování možností obrození) sociálního organismu – samostatné společnosti, která je schopna samostatně existovat a zajišťovat stálou výrobu na určité úrovni, chránit před živelnými pohromami sebe i svoji reprodukci. (Jaroslav Malina)

etno- (z řečtiny: *ethnos*, „rod, kmen, pospolitost“), v složených slovech první část s významem: národ, národní, národnost, národnostní, etnický. (Jaroslav Malina)

etnoarcheologie (též etnografická archeologie [anglicky: *ethnoarchaeology*] nebo archeologie probíhajícího [anglicky: *action archaeology*]), odvětví etnografie na hranici s archeologií, lze je též označit jako subdisciplínu archeologie, která užívá etnografického výzkumu pro vytváření analogií vhodných pro testování archeologických hypotéz a interpretaci archeologických dat.

Vznik etnoarcheologie jako speciální subdisciplíny archeologie je spjat s článkem „Action Archaeology: The Archaeological Inventory of a Living Community“ (Akční archeologie: Archeologický záznam žijící společnosti), který uveřejnily v roce 1957 v časopise *Anthropology Tomorrow* (Antropologie zítřka) severoamerické badatelky Maxine Kleindienstová a Patty Jo Watsonová, v němž požadovaly výzkum žijících komunit s cílem získat informace využitelné v archeologii (například funkce artefaktů, typologická variabilita, subsistenční techniky, sociální struktura). Snahou je definovat, kde a do jaké míry lze celek nemateriální kultury odvodit z jejich materiálních pozůstatků. Jde tedy o zkoumání s pomocí etnografických (etnologických) prostředků pro potřeby archeologie těch prvků živé kultury, které se časem stanou archeologickými; sledování jejich zákonitých souvislostí s jinými, pomíjivějšími složkami živé kultury. Umožňuje to zjišťovat zákony „zpředměťování“ a archeologizace.

V současné době je etnoarcheologie převážně materialisticky zaměřená, dokumentuje rozložení předmětů a tvarů v prostoru ve vztahu k dějům, které na místě probíhají. Richard Lee, Irvin DeVore a později John E. Yellen sledovali zvyky Sanů při sběru potravy, lovu a porcování zvířat a následně zachytili plány sídliště včetně stop takových činností. V této perspektivě se vznik tábořiště jeví jako komplexní proces, utváří se vědomými činy, jako je stavba zástěny nebo založení ohniště, ale také náhodnými procesy, například při vyhazování odpadu. Uprostřed leží centrální části, které nikomu konkrétnímu nepatří, kde se lidé shromažďují k poradám, rozhodování, tanci či k prvnímu dělení masa. A pak rodinné okrsky u jednotlivých ohnišť, kde se kumulují stopy celé škály specializovaných činností. Etnoarcheologie nás tak výmluvně uvádí do prostorové analýzy sídliště. Různé lovecké populace naší planety, díky odlišnému prostředí a specializaci, umožňují více rozvinout ten či onen směr etnoarcheologických pozorování.

Nejen v archeologii, ale i v etnoarcheologii si však zachovává svůj vliv subjektivní přístup a orientace autora. Například údaje, které shromáždil v Austrálii Richard Allan Gould, jsou pro archeology a antropology cenné zejména řadou konkrétních pozorování o výrobě, použití a smyslu kamenných nástrojů. Gould postihl rovněž symbolický význam, který má kámen i výrobek z kamene ve společnosti Australců. U Eskymáků Nunamiut, kteří mají mezi žijícími lovci primát v konzumaci masa, se Lewis Roberts Binford zaměřil spíše na způsob, jak tyto populace loví a zpracovávají soby, tedy především na kosti, které zůstanou na místě po lovu a po konzumaci. Tyto kosti sice ve své většině nejsou lidskými výrobky, ale způsob jejich použití i rozložení v prostoru je důsledkem záměrné činnosti. A pak jsou tu i takové kosti, z nichž byly vyrobeny nástroje. Výsledkem Binfordova výzkumu je obraz Eskymáků Nunamiut jako pragmatických, racionálních lidí. Rozdíly ve stylu předmětů, například nástrojů, neodrážejí žádné podstatné změny v adaptaci a způsobu života. Binfordův výzkum svým důrazem na ekologii, funkčnost a chování podstatně ovlivnil výzkum lovecko-sběračských společností.

Ze samotné podstaty současných polemik vyplývá, že Ian Hodder, když zkoumal lovecko-sběračské a zemědělské společnosti v Zambii a v Súdánu, zdůraznil naopak symboly a jejich roli ve společenské strategii: symboly tvoří pevnou strukturu určující i chování dané komunity. Etnoarcheologie pak překročí i meze lidské společnosti a sleduje chování zvířat. Například výzkum chování hyen, levhartů a dalších šelem ve východní a jižní Africe dokázal, že objevitel australopitěka Raymond Dart se patrně mýlil, když australopitékům přisoudil kostěné nástroje (osteodontokeratickou industrii) – ve skutečnosti šlo o kosti lámané a drcené šelmami. Hyeny, vlci a lvi lámou kosti podobně, proměnlivé je však množství kostí, které zatahují do svých doupat. V českém prostředí má podobně koncipovaný výzkum perspektivu při řešení otázky, zda množství medvědíh kostí se nahromadilo v jeskyních přirozeně nebo jako důsledek záměrného lovu. (Jaroslav Malina, Jiří A. Svoboda)

etnobotanika (z řečtiny: *ethnos*, „rod, kmen, pospolitost“, *botané*, „rostlina, bylina“), vědní obor studující rostliny z hlediska jejich využití člověkem, v širším slova smyslu jakékoli vztahy mezi člověkem a rostlinami v časové škále od pravěku a starověkých civilizací až po biotechnologie moderních plodin. Etnobotanika se zabývá také jmenoslovím, morfologickou terminologií, či množstvím rozlišovaných druhů různými kulturami a etniky, například přírodními národy. (Jaroslav Malina)

etnocentrismus (z řečtiny: *ethnos*, „rod, kmen, pospolitost“ a *kentron*, „střed“), přístup, jenž vnímá myšlenky nebo praktiky jiné kultury výhradně podle hledisek vlastního společenství (etnického, národního, politického, náboženského). Etnocentrická hodnocení

bývají zkreslená, protože nedokáží rozpoznat skutečné kvality jiných kultur. Jejich autoři a stoupenci obvykle nejsou schopni nebo ochotni přiznat jiným kulturám jejich vlastní hodnotová měřítka. Pojem etnocentrismu zavedl do společenských věd v roce 1906 americký sociolog, antropolog a ekonom William Graham Sumner (1840–1910) a interpretuje ho jako postoj, jenž za správnou normu považuje jen vlastní kulturu, s níž se identifikuje. Podle amerického antropologa Geoga Petera Murdocka je etnocentrismus emocionálním i intelektuálním zdůvodněním nadřazenosti vlastní sociální skupiny.

Etnocentrismus bývá přisuzován jedinci, a pokud si ho osvojí skupiny, hovoří se o syngenismu (Charles Horton Cooley, Ludwig Gumplowicz, William Graham Sumner aj.). Oba pojmy však v praxi splývají. Podle sociální funkce lze etnocentrismus rozlišit na základní, umírněný a agresivní. Základní etnocentrismus je výsledkem socializace a enkulturace, ztotožnění osobnosti s vlastní skupinou a jejími hodnotami. Působí na sebeuvědomění, soudržnost a vymezení vůči jiným skupinám. Umírněný etnocentrismus podporuje sociální integraci, staví vlastní názory a hodnoty na první místo, ve vztahu k alternativním kulturám je přesto tolerantní. Agresivní etnocentrismus charakterizuje ideologická vypjatost, absolutní nadvláda nad jinými kulturami, nesnášenlivost. Typické jsou projevy nacionalismu, rasismu nebo náboženského fanatismu. Nezřídka přerůstá agresivní etnocentrismus ve válečné konflikty.

Etnocentrismus je nebezpečný i ve vědě, protože stimuluje neobjektivní hodnotící přístupy k studiu sociální reality. Sociální a kulturní antropologii 20. století se podařilo odstranit doktrínu etnocentrismu ze společenských věd při studiu mimoevropských národů a prosadit hledisko kulturního relativismu. (Jiří Linhart, Jaroslav Malina, Václav Soukup)

etnogeneze (z řečtiny: *ethnos*, „rod, kmen, pospolitost“ a *genesis* „zrození, vznik“), proces vzniku a formování etnických skupin a jejich vývoj od nejjednodušších rodových a kmenových struktur po vytvoření národností a národů. (Jaroslav Malina)

ethnos (z řečtiny: *ethnos*, „rod, kmen, pospolitost“), na jedné straně je to odraz sociálního organismu (existujícího nebo zaniklého) v kultuře (včetně jazyka a vědomí) a somatické lidí, na straně druhé jde o sociální organismus v tendenci i potenci. Dokud odraz (ethnos) nevznikl, sociální organismus se ještě nestal etnosociálním, když sociální organismus zanikl, je jeho otisk (ethnos) pouze etnikosem se zánikem tendence a potence vytvoření sociálního organismu už ethnos neexistuje. Vztah etnosu k těm či oněm zvláštnostem materiální kultury není závazný a pravidelný. (Jaroslav Malina)

etnosémantika, subdisciplína kognitivní antropologie zabývající se sémantickou analýzou terminologických systémů a studiem role významů pojmů a kategorií v kognitivních systémech různých kultur. (Jaroslav Malina)

etnoteorie, nativní, emické vysvětlení jevů v rámci specifické kultury; například etnoteorie emocí znamená emický výklad původu a působení emocí sdílený příslušným společenstvím. (Jaroslav Malina)

etnověda, subdisciplína kognitivní antropologie zkoumající nativní principy klasifikace a konceptualizace, jejichž prostřednictvím členové určité společnosti popisují a interpretují svět, který je obklopuje. (Jaroslav Malina)

Etruskové (latinsky: *Tusci*, řecky: *Tyrrhenoi*, *Tyrsénoi*, *Rasenna*, *Rasna*), významné starověké etnikum, které se rozvíjelo v 8.–4. století př. n. l. ve střední Itálii v kraji Etruria. Jeho území přibližně odpovídá dnešní provincii Toskánsko ve střední Itálii, odtud se Etruskové dále sířili nejdříve na jih do Latie a Kampánie a poté, co odtud byli vytlačeni tamními Řeky, kolonizovali sever až k úpatí Alp a Jaderskému moři na východě. Etruskové představují první významnou městskou kulturu na území Itálie, uplatnili zde meliorační zásahy do krajiny a rozvinuli zemědělství, řemesla a těžbu kovů, s nimiž výhodně obchodovali. Byli zřejmě neindoevropského, pravděpodobně předoasijského nebo maloasijského původu; jejich jazyk – etruština, zůstává dosud nerozluštěn a nezařazen.

Předchůdci Etrusků přišli do střední Itálie na počátku 1. tisíciletí př. n. l. pravděpodobně v několika migračních vlnách z Lýdie v Malé Asii (podle Hérodota aj.). Od počátku se v mnoha směrech lišili od původního obyvatelstva i od nově příchozích Italiků. Zakládali městské státy, do značné míry nezávislé a také nejednotné. Pouze dvanáct nejvýznamnějších měst vytvářelo mocenskou jednotu a kultovní společenství. Etruskové se od 8. století př. n. l. snažili vytvořit obchodní kontakty s Řeky a Karthaginci. Od Řeků usadivších se v Kampánii (osada Pithekússai) převzali písmo a jejich prostřednictvím se pak mohlo šířit mezi další italské kmeny. S Karthaginci uzavřeli dohodu vzájemně vymezující sféry vlivu v západním Středomoří. Na sklonku 7. století př. n. l. etruští vládci z Tarquinií ovládli i Řím a z jednotlivých pastýřských vesnic vytvořili město. Kulturní, společenský a také náboženský vliv (kult mrtvých, umělecká výzdoba hrobů aj.) na počátek rozkvětu Říma byl velký a nesporný, i když archeologické výzkumy jsou dosud neúplné. Koncem 6. století př. n. l. byli Etruskové vytlačováni z Kampánie a v roce 509 př. n. l. byli etruští králové vypuzeni i z Říma. V 5. a 3. století př. n. l. Římané postupně kolonizovali i území Etrurie. K zániku Etrusků přispěl i vpád Keltů ze severu. Přestože byli silně romanizováni od 1. století př. n. l., jejich jazyk se udržel až do 6. století. Poté zanikli i jako etnikum a splynuli s ostatními

etnickými skupinami na Apeninském poloostrově. V první polovině 1. století n. l. se jejich dějinami a kulturou zabýval římský císař Claudius (41–54) a popsal je v řecky psaném díle *Tyrhénika*, které se však nezachovalo.

etruština, vymřelý izolovaný jazyk užívaný ve starověku v severozápadní a západní střední Itálii, dochovaný v nápisech od 7. století př. n. l., ale dosud nerozluštěný (Etruskové).

Euronésané, obyvatelé Polynésie smíšeného původu (Evropané, Polynésané).

Evenkové (zastarale Tunguzové), etnikum tunguzského původu v počtu 35 tisíc lidí (cenzus z roku 2002), žijících na velkém, řídko osídleném území mezi Jenisejem a Ochotským mořem, hlavně v Krasnojarském kraji Ruské federace. Jazyk (evenkština) patří do mandžusko-tunguzské větve altajské jazykové rodiny. Písmo bylo vytvořeno na základě latinky, ale v roce 1937 nahrazeno azbukou. Svá původní sídla měli v oblasti Bajkalského jezera, kde žili jako kočovní lovci a rybáři a později chovatelé sobů v tajze. Na konci 1. tisíciletí př. n. l. migrovali do oblasti dnešního osídlení a zde splynuli s původní paleoasijskou populací. Jsou dosud jednou z nejpočetnějších etnických skupin Sibíře, i když za uplynulé století klesl jejich počet ze 100 tisíc na třetinu; mateřským jazykem dnes hovoří jen asi 50% Evenků. Existuje šamanismus, kult medvěda aj.

evenkština (tunguzština), mandžusko-tunguzský jazyk užívaný při řece Tunguzce (Evenkové).

Evenové (dříve Lamuti), sibiřské etnikum v počtu 19 tisíc (cenzus z roku 2002), žijící hlavně v Jakutské autonomní republice (Republika Sacha), Magadanské oblasti a Kamčatském kraji Ruské federace. Jazyk (evenština) patří do mandžusko-tunguzské větve altajské jazykové rodiny, je ovlivněn ruštinou. Z hlediska etnogeneze jsou Evenové příbuzní s Evenky a byli s nimi často zaměňováni nebo za ně považováni. Jejich počet mírně stoupá, ale probíhající asimilace vede k postupné ztrátě původního jazyka (mluví jím pouze asi 50% Evenů). Základním způsobem obživy byl chov sobů, lov kožešinové zvěře a rybolov. Oficiálně jsou pravoslavní, ale udržuje se hlavně tradiční šamanismus.

evenština (lamutština), mandžusko-tunguzský jazyk užívaný při dolním toku Leny, kolem Ochotského moře a Beringovy úžiny (Evenové).

eveština (ewe), kvasky jazyk z nigerokordofánské rodiny užívaný v Beninu, jihovýchodní Ghaně a jižním Togu. (Viz též Eweové.)

Evropané (ze semitského: *ereb, irib*, „západ, země na západě“; z řečtiny: *Európe*, v řecké mytologii dcera Agenóra, krále foinického města Tyru ve východním Středomoří, kterou Zeus unesl v podobě býka), obyvatelé evropského světadílu, který je zeměpisně vymezen na východě pohořím Ural a Kaspickým mořem, na jihu Černým a Středozemním mořem, na

západě a na severu Atlantským oceánem a Severním mořem. Z hlediska etnografického bývá do Evropy započítáván i Kavkaz a Zakavkazsko, z hlediska politického ostrovy Kypr, Malta aj.

Celkový počet Evropanů, kteří jsou příslušníky europoidní populace, je v současné době asi 800 milionů. Evropané vytvořili v průběhu uplynulých dvou tisíciletí vyspělé národní celky, z nichž je většina indoevropského původu a jen několik málo etnik má neindoevropský původ, například Estonci, Finové, Maďaři, a zbytky malých národností a národů v Povolží – ti patří většinou k ugrofinským etnickým a jazykovým skupinám. V Evropě žijí (Řekové) anebo žily (Baskové, Keltové) též skupiny předindoevropského původu. Nejpočetnějšími etniky v Evropě jsou Rusové a ostatní slovanská etnika (Bělorusové, Bulhaři, Čechové, Černohorci, Charváti, Makedonci, Poláci, Slováci, Slovinci, Srbové a Ukrajinci), jakož i menšinová populace Lužických Srbů na území Německa. Přibližně třetinu Evropanů představují germánská etnika: Angličané, Dánové, Frísové, Islandčané, Němci, Nizozemci, Norové, Rakušané, Švédové a Vlámové. Asi čtvrtina obyvatel Evropy patří k románským etnikům: Francouzi, Italové, Katalánci, Portugalci, Rumuni, Španělé, Valoni aj. Nejmenší skupinu tvoří keltská etnika (Irové, Skotové, Walesané aj.).

Rozlohou je Evropa druhým nejmenším světadílem; je velká přibližně jako Čína nebo Kanada. I když do dějin lidstva vstoupili Evropané později než Afričané a Asiaté, stali se v minulých stoletích hlavními nositeli hospodářského, technologického, vědeckého a kulturního rozvoje.

Evropané, první, první lidé na území Evropy. Žádný průkazný nález člověka v prostoru Evropy není zatím starší než 1 milion let. Bylo tu snad o tolik chladněji, že to první obyvatelé odrazovalo? Nebo, jak navrhuje Alan Turner, se první lidé obávali velkých suchozemských šelem? V každém případě se zdá, že se na samém prahu Evropy na nějakou dobu v rozpacích zastavili, snad aby vytvořili efektivnější technologie nebo nové společenské vazby. Historie se později zopakuje: na Předním východě se na dlouhou dobu zastaví i první lidé moderního typu, až se před 100 000 až 40 000 lety vydají po stejných cestách. Přestože datování nejstaršího osídlení Evropy spočívá na geologické stratigrafii a fyzikálních datovacích metodách, do značné míry je ovlivňováno i vůdčími teoriemi, v nichž se střídají vlny entuziasmu (otázka takzvaných eolitů na počátku století a valounových industrií v jeho polovině) s vlnami skepticismu.

Kritický přístup převládá i v současnosti. Domníváme se však, že by neměl vést k apriornímu odmítání všech náznaků i přímých dokladů rané lidské přítomnosti. Taková tendence převládla v roce 1993 na konferenci v Tautavelu pod známou jeskyní Arago, kde

byly kriticky revidovány a zpochybněny všechny stopy lidské přítomnosti v Evropě starší než 0,5 milionu let. Od té doby se v diskusi objevila jména dvou nových španělských lokalit: Orce a Gran Dolina v Atapuerce. V údolí Orce v jižním Španělsku se na počátku kvartéru rozkládalo jezero o rozměrech 60x40 km. Přestože trvají pochybnosti o tom, zda kosti nalezené v jezerních slínech při jeho původních březích jsou lidské, zřejmě se tu našly velmi staré kamenné nástroje (lokality Fuente Nueva 3). Atapuerca je rozsáhlý krasový systém, jehož sedimentární výplně jsou zatím prozkoumány jen z nepatrné části, především tam, kde je dnes terén přetřat opuštěným železničním průkopem. Ve výplni obrovské jeskyně Gran Dolina (ukazuje se však, že nejde o závrt, jak by název naznačoval) našel Eduard Carbonell a jeho spolupracovníci lidské fosilie, kamenné nástroje a kosti zvířeny datované pomocí paleomagnetismu nejméně na 0,78 milionu let. Paleomagnetismus sice dokáže vymezit změnu magnetického pole, ale v krátkém úseku, který výplň závrtu představuje, nelze jednoznačně rozhodnout, o kterou z více změn se jedná. Ani svědectví bohaté zvířeny, s nálezy vůdčí fosilie *Mimomys savini*, není jednoznačné: potvrzuje sice vysoké, rámcově svrchně bihárské stáří, avšak přesnější zařazení rovněž neumožňuje. Nejméně spolehlivým datovacím prostředkem jsou kamenné nástroje, a to i přesto, že jsou jednoduché, podstatně primitivnější než kultura acheuléenu šířící se ve Španělsku během středního pleistocénu. Antropologické nálezy z Gran Doliny představují zlomky lebek – čelní kosti, levé části horní čelisti, obou částí dolní čelisti a jednotlivé zuby. Nápadný je zejména fragment obličeje mladšího jedince s poměrně moderní morfologií, který objevitelé označili novým druhovým názvem *Homo antecessor*.

Poněkud mladší nálezy pocházejí z rozsáhlých jeskynních systémů v okolí. Jeskyně Sima de los Huesos je 13 m hluboká šachta uzavírající dlouhý horizontální koridor, jednu z větví systému Cueva Maior. Dosud se odtud podařilo vynést několik set lidských kostí a zlomků, které náležejí nejméně 24 jedincům – je tedy největším nalezištěm středopleistocenních hominidů v Evropě. Výplň šachty tvoří jíly, slíny, písčité vložky a netopýří guano. Lidské kosti se ve výplni objevují nepravidelně, bez anatomických vztahů, společně s kostmi fosilního medvěda a dalších šelem a ojedinělými kamennými nástroji, zatímco stopy osídlení v jeskyni chybějí. Nalezené lebky jsou variabilní co do objemu (1 390 cm³ a 1 125 cm³), morfologicky nápadné svými nadočnicovými oblouky a týlem, které do určité míry předznamenávají morfologii neandertálských lebek a v řadě rysů se tyto nálezy naopak liší od asijského *Homo erectus*.

Vysoké stáří, až 800 000–900 000 let, připsali nalezcí rovněž lidské lebce nalezené v roce 1994 u Ceprana nedaleko Říma. Také v tomto případě není datování jednoznačné. Prostorná

jeskyně Caune de l' Arago ve francouzské části východních Pyrenejí poskytla v průběhu výzkumu manželů de Lumleyových (viz Lumley, Henry de) celý soubor antropologických pozůstatků, tentokrát v archeologickém kontextu skutečného sídliště. Stáří nálezů sice není přesně stanoveno, ale podle výsledků fyzikálního datování vrstev a jejich paleontologického obsahu se obvykle odhaduje na 450 000 let. Nejdůležitějším nálezem je obličejová část lebky a temenní kost, které náležejí téměř jedinci, avšak týlní část jeho lebky nalezena nebyla. Ve srovnání s neandertálcí lze pozorovat řadu archaických znaků. Obličej je velmi robustní, s velkými rektangulárními očnicemi a širokým prostorem mezi nimi. Oba nadočnicové oblouky jsou výrazně odděleny. Dvě čelisti náležejí starší ženě a mladému muži; první z nich je gracilnější a má více neandertaloidních znaků, druhá je robustní, primitivního vzhledu, s chrupem připomínajícím *Homo erectus*. Jeskyně poskytla i vzácný nález pánevní kosti.

Ve střední Evropě zůstává nejstarší fosilii dolní čelist z Maueru u Heidelbergu, přestože byla nalezena již v roce 1907. Proto také trvají nejasnosti, kde přesně ležela uvnitř souvrství písků a štěrků, avšak mikrofauna i velcí savci z těchto poloh jsou datováni do cromerského interglaciálu (až 700 000 let). Tato velmi robustní čelist má poměrně gracilní chrup, a to na samé hranici variability *Homo erectus*. Morfologie čelisti je archaická a podle Jeana-Jacquesa Hublina dosud nenesou prakticky žádné neandertaloidní znaky.

Anglie byla mezi zeměmi s nejstaršími pozůstatky Evropanů na dlouhou dobu zdiskreditovaná podvrženým nálezem z Piltdownu (viz *Eoanthropus dawsoni*). Až v roce 1935 se našla týlní část lidské lebky ve štěrkovně ve Swanscombe, i když se tehdy ještě netušilo, jak je stará. V téže poloze byla o rok později objevena levá temenní kost a po dvaceti letech i pravá temenní kost; obličejová část chybí. Na základě fauny a nových datování lze štěrky ve Swanscombe vřadit na počátek hoxnienu, teplého období, které v anglické terminologii odpovídá holsteinu (kolem 450 000 až 350 000 let). Kamenné artefakty z těchto vrstev se hlásí ke klasickému acheuléenu. Jean-Jacques Hublin pozoruje na týlní části lebky zřejmé neandertaloidní znaky, především ve tvaru a průběhu týlního valu. Konečně v roce 1993 došlo v Anglii k dalšímu nálezem. Při výzkumu ve štěrkovně u Boxgrove, ve střídajících se vrstvách písku, hlín a suti datovaných před 500 000 let, byla spolu s typickou industrií acheuléenu nalezena i tibia hominida. Žil v bahnitém prostředí, poměrně málo porostlém vegetací a sdílel je s nosorožci, medvědy, jeleny a bobry.

Travertinové sedimenty na lokalitě Vértésszölös v Maďarsku spočívají na terase říčky, datované do období mindelských zalednění. Tomu odpovídá i mikrofauna z nálezových vrstev pravěkého tábořiště, zatímco absolutní datování je poněkud mladší a odpovídá opět holsteinskému období. Nejdůležitějším antropologickým nálezem je poměrně robustní týlní

kost, naznačující velký obsah mozkovny. Málo vyklenutý tvar i průběh okcipitálního toru jí odlišují od neandertálců, liší se však i od asijského *Homo erectus*. Z téže lokality pocházejí tři mléčné zuby a zlomek trvalého moláru.

Nálezy z písčitých sedimentů v podloží pevných travertinů v Bilzingslebenu v Německu jsou datovány do mladšího holsteinského interglaciálu (dömnitz, asi 350 000 let) na základě geomorfologie údolí, paleontologie a paleobotaniky. Rozsah absolutních dat je širší a nevyklučuje ani nejbližší následný interglaciál (rügen), avšak toto mladší datování je méně pravděpodobné. Při systematickém výzkumu sídliště rozloženého na břehu jezírka napájeného pramenem s vysokým obsahem vápníku nacházel Dietrich Mania počínaje rokem 1972 i zlomky lidských kostí: část čelní kosti, temenní kosti a především poměrně kompletní kost týlní. Doplnují je ojedinělé zuby. Podle Emanuela Vlčka, který nálezy zkoumal a zveřejnil, náležejí alespoň třem jedincům, a to dvěma dospělým a dítěti. Bilzingsleben lze rámcově srovnávat s lokalitami Vértésszölös a Petralona, dokonce se zdá, že Bilzingsleben je tvarově poněkud archaičtější. Emanuel Vlček upozorňuje zejména na mohutný, nepřerušovaný nadočnicový val. Typicky neandertaloidní znaky se neprojevují.

Nejúplněji zachovaná lebka evropského středního pleistocénu je bohužel nejhůře datovaná. Objevila ji skupina speleologů v jeskyni Petralona v Řecku v sintru při jeskynní stěně. Dodatečný archeologický výzkum odkryl na místě kolem dvaceti vrstev, avšak zařazení lebky k některé z nich není prokazatelné. Většina fauny ze souvrství jeskyně je starší než holsteinské období (tj. než 350 000 let). Lebka sama je poměrně velká, náležela jistě robustnímu jedinci. Přestože je tvarově archaická, obsahovala velký mozek (1 200 cm³) a z tohoto rozporu vyplývají i odlišná taxonomická zařazení. V okcipito-mastoidní oblasti zatím nelze pozorovat žádný neandertaloidní znak a průběh týlní části se podobá spíše nálezu z Vértésszölös. Zato tvar obličeje je natolik neandertálský, že byl použit jako argument pro nízké stáří lebky.

V roce 1993 se našla kostra dalšího jedince v jiné jihoevropské jeskyni, tentokrát v Altamuře poblíž Bari v Itálii. Zdá se, že osamělý člověk tu zahynul vsedě, v odlehlé části jeskyně a jeho pozůstatky pak překryla pevná sintrová pokrývka. Ta zabránila okamžitému vyzvednutí a úplnému zhodnocení nálezu, který na první pohled připomíná neandertálce.

Vrstvy v pískovně u Steinheimu v Německu, odkud pochází další nález lidské lebky, jsou geologicky a paleontologicky datovány do holsteinského období, avšak nález sám může být mladší. Lebka je nápadná především gracilní stavbou a připisuje se obvykle ženě; pak by dokládala značný pohlavní dimorfismus u populací středního pleistocénu. V týlní oblasti lze

pozorovat některé neandertaloidní rysy, například nevýrazný okcipitální torus. Obličej lebky, zejména jeho levá část, je deformována a neandertaloidní znaky tu nebyly pozorovány.

Při těžbě travertinu v Ehringsdorfu v Německu se mezi lety 1908–1925 opakovaně nacházely lidské kosti. Nová datování i paleontologická revize ukázaly, že jsou oproti původním předpokladům starší a spadají zřejmě do rügenského interglaciálu před 220 000 lety. Je to rozmačkaná lebka dospělého jedince, zlomky temenních kostí dalších čtyř dospělých, spodní čelist dospělého a zlomek femuru. Soubor doplňují pozůstatky skeletu dítěte. Naposledy tyto nálezy zpracovával Emanuel Vlček. Srovnává je se staršími nálezy ze Swanscombe i Steinheimu a zdůrazňuje moderní stavbu mozkovny těchto lidí, které se morfologicky blíží více modernímu člověku než neandertálci.

Početný soubor dalších nálezů pochází z různých nalezišť Španělska a Francie. Spodní čelisti z Banyolesu a Montmaurinu jsou navzdory nízkému stáří morfologicky primitivní a neandertaloidní znaky dosud nevykazují. Další nálezy poskytla jeskyně Cova Negra (temenní kost), francouzské lokality Lazaret (rovněž temenní kost a zuby), Grotte du Prince (pánevní kost), Biache-St-Vaast (části lebky) a další.

Tento sled lidských pozůstatků tedy dokládá více než půl milionu let dlouhý mozaikovitý vývoj, který postupně vedl k vyhranění větší skupiny fosilií, označovaných jako neandertálci. Dále je zřejmé, že odlišnosti od afrického a asijského *Homo erectus* jsou podstatné. Pokud jde o terminologii, prosazuje se tedy pro tuto linii v poslední době stále výrazněji nový souhrnný termín, odvozený od klasické jihoněmecké lokality, *Homo heidelbergensis*, a ještě hlouběji v minulosti, tam, kde tušíme společného předka neandertálské i sapientní vývojové linie, kladou španělští autoři další nový druh, *Homo antecessor*. (Jiří A. Svoboda)

evropocentrismus (z řečtiny: *Európe*, „Evropa“ a *kentron*, „střed“, případně z latiny: *centrum*, „střed, středový bod; jádro; ústředí“), přesvědčení, že Evropa je ohniskem historie lidstva, a že tedy celá evropská civilizace a kultura, ovládaná bílými muži, je nadřazena všem ostatním civilizacím a kulturám a zaujímá ve světě výsadní postavení. Toto přesvědčení se konstituovalo zejména po zámořských objevech a dominovalo v údobí evropského kolonialismu. Vzalo za své v průběhu druhé poloviny 20. století. (Jaroslav Malina)

ewe, eveština.

Eweové (Ewe, Evheer), černošská populace v jihovýchodní Ghaně a jižním Togu čítající asi 1 milion příslušníků. Mluví eveštinou ze skupiny kwa nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Jsou tradičními zemědělci a jejich organizace je dosud založena na instituci náčelníků. Nikdy nevytvořili samostatný státní celek. Jsou roztroušeni v řadě menších etnických skupin, a proto jsou často nazýváni „zbylé národy Toga“ (z němčiny:

Togo-Restvölker) a považováni za zbytky původního obyvatelstva tohoto území. Následnictví je patrilineární. Na konci 19. století se rozvinula eweská literatura. Vyznávají islám, křesťanství a část si udržuje tradiční animistické náboženství.

faerština, severogermánský jazyk užívaný vedle dánštiny na Faerských ostrovech (Faeřané).

Faeřané, obyvatelé Faerských ostrovů, autonomní oblasti Dánska v severním Atlantiku (asi 47 tisíc, odhad z roku 2006); potomci Vikingů, kteří se zde usazovali v 9.–10. století. Ekonomika ostrovů je spjata především s rybolovem a rybným průmyslem. Jazyk patří do skandinávské skupiny germánské větve indoevropské rodiny; věřící jsou křesťané (protestanti). V 19. století odolali Faeřané nebezpečí danizace a postupně prosadili faerštinu do pozice úředního jazyka, užívaného i ve školství, médiích ap. Od roku 1948 disponují mimořádně širokou politickou autonomií (vlastní vláda, parlament aj.).

Falkland'ané, Malvíňané.

Fangové, Pangwové.

Féničané (Foiničané, řecky: *Foinikés*), starověké etnikum semitského původu obývající historické území zvané Foinikie, které zaujímal oblast dnešního Libanonu (od syrského města Ugarit až po hebrejské Akko). Název byl odvozen od řeckého *foinix* („purpurová barva“) a odpovídá i hebrejskému označení země Kanaán. Jejich jazyk byl příbuzný s aramejštinou a hebrejštinou. Jako jeden z prvních starověkých národů vůbec vynikli v námořní plavbě a obchodu, ve zpracování dřeva a kovů, výrobě skla, keramiky, barviv aj. Již od počátku 2. tisíciletí př. n. l. zakládali městské státy a přístavy: Byblos, Sidon, Tyros, Ugarit aj. Obepluli Středozemní moře a založili osady v Hispánii, na Sicílii a v severní Africe – zde kolem roku 800 př. n. l. vybudovali slavné Kartágo (též Karthágo, latinsky: *Carthago*). Nevytvořili jednotný státní celek, ale konfederaci měst, která prosperovala i tehdy, když se Foinikie stala závislou na Egyptu, Asýrii, Babylónii a Persii; nakonec připojil území k Řecku Alexandr Veliký a Foinikie se tak stala součástí helénského světa. V roce 64 př. n. l. se území stalo součástí římské provincie Syria a Féničané jako etnikum náhle zcela zanikli.

Za nejvýznamnější přínos Féničanů je pokládán vynález hláskového písma (již ve 13. století př. n. l.), které se jako první abecední soustava stalo vzorem pro všechny pozdější abecedy světa. K jeho rozšíření došlo tak, že kolem roku 800 př. n. l. je převzali Řekové a brzy poté se s ním díky řeckým obchodníkům obchodujícím se Západem v oblasti Neapolského zálivu seznámili Etruskové, od nichž se znalost písma dostala k ostatním etnikům Itálie.

féničtina, foiničtina.

fidži, fidžijština.

Fidžijci (Fidžané, Fiji):

1. souhrnné označení pro všechny obyvatele Fidži ve východní části Oceánie, v počtu kolem 900 tisíc (odhad z roku 2006). Převážnou většinu tvoří původní obyvatelé melanéskopolynéskeho původu, asi 30% jsou Malajci, Indové a Evropané, zvláště Angličané aj.

Úředním jazykem jsou fidžijština a angličtina;

2. původní melanéské obyvatelstvo ostrovů Fidži (500 tisíc, odhad z roku 2005). Jazykově a kulturně tvoří mezičlánek mezi Melanésany a Polynésany. Souostroví bylo osídleno již před počátkem našeho letopočtu z Melanésie. Původní kultura se vyznačuje směsí melanéských a polynéských tradic, založených na tropickém zemědělství Oceánie (banánovník, cukrová třtina, kokosová palma aj.). Většinou jsou křesťané, udrželo se i původní polyteistické náboženství.

fidžijština (fidži), melanéský jazyk z austronéské rodiny, vedle angličtiny úřední jazyk státu Fidži (Fidžijci).

Filipínci (Phillipinos), národ obývající Filipínské souostroví, tj. Filipínskou republiku v jihovýchodní Asii; celkový počet kolem 89 milionů (odhad z roku 2007) většinou původní a smíšené malajské populace; domácí jazyk filipínština je úředním jazykem, patří do indonéské větve malajsko-polynéské rodiny. Národní společenství Filipínců je poměrně jednotné: 85% tvoří vlastní Filipínci indonésko-malajského původu (Ilokanové, Tagalové, Visajové aj.). Nejstarší vrstva obyvatelstva – zbytky Negritů, zvláště Aetové v horských oblastech hlavních ostrovů – a vzrůstající menšiny Číňanů, Japonců a Malajců tvoří asi 15% obyvatelstva. Malajské populace z pevniny přesídlily na ostrovy již před počátkem našeho letopočtu a jejich osídlení bylo dokončeno na počátku novověku. Od roku 1501 byly španělskou državou, v roce 1542 byly nazvány podle španělského panovníka Filipa II. Po americko-španělské válce v letech 1898–1899 obsadili ostrovy Američané. Národně osvobozeneckému hnutí se podařilo teprve v roce 1934 prosadit autonomii a po 2. světové válce vyhlásit Filipínskou republiku. Věřící jsou většinou křesťané, zčásti muslimové, udržují se i zbytky tradičních náboženství.

filipínština, tagalog, tagalština.

Filištínci, Pelištejci.

Finové, národ obývající Finskou republiku; celkový počet dosahuje více než 5 milionů (část žije ve Švédsku a v Ruské federaci). Náleží k ugrofinským jazykovým (finština) a etnickým skupinám a tvoří mezi nimi nejsevernější etnikum spolu s Laponci. Na území Finska přišli na počátku 1. tisíciletí, v 9. století vytvořili významné obchodní centrum (Turku). Ve 12. století se dostali pod švédskou nadvládu. Teprve na konci 18. století vzniklo

významnější hnutí za nezávislost, bylo však přerušeno připojením k Rusku (autonomní knížectví). K vyhlášení nezávislosti země došlo v roce 1917. Dlouhodobý vliv germánských etnik a později Švédů se projevuje dosud v kultuře, umění i literatuře; národní epos *Kalevala* vyšel v roce 1835 nejprve švédsky. V současné době patří Finsko k nejvyspělejším evropským státům. Věřící jsou zejména protestanti.

finština, ugrofinský jazyk, úřední jazyk ve Finsku, užívaný též menšinami v Norsku, Švédsku, Kanadě a USA (Finové).

Fipové (Fipa, Wafipa), bantuské etnikum v Malawi, Tanzanii a Zambii; celkem asi 200 tisíc (odhad z roku 1992). Jazyk patří do východních bantuských jazyků skupiny benue-kongo nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Živí se zemědělstvím a chovem menších domácích zvířat. Následnictví je matrilineární.

Flámové, Vlámové.

Floridové, indiáni, Floridští.

Floridští indiáni, indiáni, Floridští.

Foiničané, Féničané.

foiničtina (foiničtina), mrtvý jazyk doložený díky epigrafickému materiálu, který se dochoval po severozápadních Semitech především z 1. tisíciletí př. n. l. O jeho rozluštění se již na sklonku 18. století zasloužil francouzský badatel Jean-Baptiste Barthelémy. Nápisy, jež v něm byly redigovány, byly a jsou objevovány především v pobřežních oblastech Levanty, od pásma Gázy na jihu po Alexandretský záliv na severu. Nálezy foinických nápisů se ovšem z geografického hlediska neomezují pouze na tato území, nýbrž setkáváme se s nimi i na celé řadě dalších míst Předního východu a Středomoří. A to všude tam, kde se v dějinách projevil ekonomický či obecně kulturní vliv Foiničanů (Foiníkie). O užívání foiničtiny tak svědčí i epigrafický materiál z Mezopotámie, Anatólie, Egypta, egejských přístavních měst, středomořských ostrovů (Kypru, Malty, Sicílie, Sardinie a Baleárských ostrovů), Etrurie, severní Afriky či Iberského poloostrova. Mezi specialisty se ujalo ještě další rozdělování tohoto jazyka na foiničtinu a tzv. „punštinu“. Tímto termínem pak bývá označována řeč dochovaná díky epigrafickému materiálu pocházejícímu ze severní Afriky, zvláště z oblasti Karthága, a dále z karthaginských kolonií v západním Středomoří. Jako tzv. „novopunština“ pak bývá konvenčně nazývána řeč, které se především v punizovaných numidských městech a Tripolsku užívalo od období po punských válkách zhruba až do 3. století n. l. Nápisy dokládající novopunštinu pak jsou charakteristické používáním kurzívy a zaznamenáváním *matrum lectionis*. Díky ekonomické i vojenské expanzi Kartaginců se časem punština, respektive novopunština rozšířila prakticky po celé Numidii, kde se však zároveň i nadále hovořilo

berbersky. Dvojazyčné numidsko-punské nápisy z Duggy, Maktaru, Konstantiny a dalších lokalit svědčí o tom, že punština se zde užívalo jako úředního jazyka. Jak hluboce tento jazyk v severní Africe zakořenil, je zjevné mimo jiné i ze zmínky Apuleia z Madaury, který v polovině 2. století n. l. píše o jednom svém krajanovi: „Nikdy nemluví jinak než punsky, jen do toho občas vplete slovo řecké, které si zapamatoval od matky. Mluvit latinsky totiž nechce, a ani neumí.“ Podle informací Aurelia Augustina je známo, že punsky se na numidském venkově hovořilo přinejmenším ještě v 5. století n. l. A četné latinsko-punské nápisy ze 4. a pravděpodobně i z 5. století dosvědčují užívání tohoto jazyka v téže době i pro Tripolsko. Tato svědectví tedy dokládají běžné užívání punštiny ještě celých šest století po pádu Karthága. Na východě přežívala foiničtina pravděpodobně až do 4. století n. l. Pro vinařské oblasti Kypru nám o tom poskytuje nepřímé indicie starokřesťanská literatura (viz například různá „Utrpení“ kyperských mučedníků), v níž narážíme na vlastní jména a řídčeji i na lexikální materiál foinického původu. A nejenak tomu v témže období bylo patrně i na venkově ve vlastní Levantě.

Ačkoli rozdělování mezi foiničtinou a punštinou není adekvátní – přesnější by bylo hovořit o „východní“ a „západní“ foiničtině –, odráží některá objektivní fakta. V rámci foiničtiny totiž lze vymezit určité dialekty, které se konstituovaly v souvislosti s geografickým rozšířením foinické civilizace, v jehož důsledku muselo v některých lokalitách zákonitě docházet k izolované evoluci jazyka, a s přirozenými vývojovými proměnami mluvené řeči v průběhu dějin. K zápisu všech dialektů se používalo stejné souhláskové abecedy (písmo, alfabetické), díky níž však řada nářečních rozdílů ve vokalizaci zůstává modernímu bádání utajena. Přes tyto rozdíly však foiničtina jako celek vykazuje takové množství shodných lingvistických rysů, že je možné ji jednoznačně odlišit od ostatních semitských jazyků, které ji v oblasti Syropalestiny historicky předcházely (například ugaritština), nebo jimiž se zde hovořilo ve stejném období (v Izraeli hebrejštiny a později aramejštiny, v Zajordání amónština, moábština a edómština). Tak například foiničtina podržela pouze 22 souhláskových fonémů, zatímco dřívější ugaritština jich obsahovala 28. Typická předpona kauzativů se ve foiničtině ustálila na *j-*, zatímco ugaritské kauzativy začínají souhláskou *š-* a hebrejské *h-*. Díky nářečním diferencím je doložena celá škála zájmených suffixů, z nichž *-j* pro 3. osobu jednotného čísla a *-nm* pro 3. osobu množného čísla představují jedno ze specifíků foiničtiny mezi ostatními semitskými jazyky. A stejně je tomu i v případě užívání infinitivu absolutu ve spojení s osobním zájmenem, které sloužilo k opsání děje ukončeného v minulosti. Jazyk, se kterým se setkáváme v nejstarších bybloských nápisech (Byblos), pak vykazuje celou řadu archaických rysů, jež vypovídají o společném původu foiničtiny, hebrejštiny a zajordánských jazyků 1. tisíciletí př. n. l. Proto nelze jednoznačně rozhodnout, zda například slavný „Rolnický kalendář“ z palestinského Gezeru (10.

století př. n. l.) či zmiňovaný epigrafický materiál z Byblu byly redigovány foinicky, hebrejsky či starokanaánsky. (Kanaánštinou se dnes obvykle myslí jazykový substrát, jímž se na území Syropalestiny mluvilo ve 2. tisíciletí př. n. l. a z něhož vyrůstaly pozdější jazyky severozápadních Semitů 1. tisíciletí př. n. l.; není však vyloučeno, že Foiničané svou vlastní řeč označovali právě jako „kanaánštinu“.)

Protože k zápisu foiničtiny se užívalo souhláskového písma, absence samohlásek v epigrafickém materiálu často staví před současné badatele problém, jak dané sémantémy správně vokalizovat. Pomoc při jeho řešení poskytují především přepisy foinických výrazů a hlavně vlastních jmen do jazyků, které v písemném záznamu zachycovaly úplnou fonetickou hodnotu lexémů: akkadštiny, řečtiny nebo latiny. Tak například velké množství severoafrických vlastních jmen z císařského období a dokonce i několik punsky recitovaných pasáží v Plautově komedii *Poenulus* se dochovaly v transkripci do latiny. Při rekonstrukci samohláskového znění foiničtiny může být někdy nápomocna i vokalizovaná starozákonní hebrejšтина, ovšem s celou řadou výhrad (například samohlásce *á* v hebrejských lexémech odpovídá u rolnických ekvivalentů většinou samohláska *ó*, ap.).

Fonové (Fon, Východní Eweové, Dahomejci), populace v jižním Beninu, součást národa Beninců; jejich počet se odhaduje na 2 miliony. Jazyk patří do skupiny kwa nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. V 14.–17. století vytvořili stát Dahome, území bylo na konci 19. století kolonizováno Francouzi. Zvláštností dahomského státu byla vojenská garda složená z žen. V čele státu byl panovník a pod ním hierarchizovaná administrativní organizace, kterou vedli ministři různých stupňů. Fonové jsou obvykle zemědělci a chovatelé dobytka. Z řemesel vyniká výroba polychromovaných reliéfů z hlíny a dřevořezba. Společnost byla organizována do totemických patrilineárních rodů, manželství bylo polygamní. Tradiční polyteistické náboženství bylo spojeno s kultem předků.

Formosané, Tchajwanci.

Francouzi, národ žijící ve Francouzské republice v počtu více než 63 miliony obyvatel; z toho přes 5 milionů tvoří menšiny ze sousedních zemí a bývalých afrických, oceánských aj. kolonií. Francouzštinou hovoří ve světě více než 100 milionů lidí. Francouzi jsou potomky keltských a ligurských etnik, která osídlila území mezi Rýnem a průlivem La Manche již v průběhu 2.–1. tisíciletí př. n. l. První kmenovou federaci tu vytvořili Keltové v 7. století př. n. l. Kolem počátku našeho letopočtu zřídili Římané na území dnešní Francie římskou provincii – Galii a původní obyvatelstvo rychle romanizovali. Koncem 5. století obsadili Galii Frankové (dynastie Merovejců) a připojili ji k franské říši. Za dynastie Karlovců došlo k splynutí románského a germánského obyvatelstva, jež bylo dovršeno v prvním francouzském

státě, který se zformoval v průběhu 10. století. Ve středověku a na počátku novověku patřila Francie k nejvýznamnějším státům v Evropě (zejména za vlády Filipa II. a IV. a za Ludvíka XI. a XIV.).

Moderní francouzský jazyk a kultura mají sice románský původ, ale tvoří zcela samostatnou jazykovou a kulturní oblast s významnou historickou tradicí; na jeho vzniku se podílela i tzv. vulgární, hovorová latina, zčásti rétorománština a provensálština (Alsasané, Bretaňci, Burgundové, Lotrinci, Provensálci aj.). Věřící jsou převážně katolíci.

francouzština, galorománský jazyk užívaný ve Francii, v jižní Belgii, západním Švýcarsku, Monaku, Kanadě a na Haiti, úřední jazyk v řadě států, hlavně v Africe. (Viz též Francouzi.)

Frankokanad'ané, souhrnný název pro Kanad'anany, kteří jsou románského původu a dosud hovoří francouzsky; je jich kolem 8 milionů, převážně v provincii Québec. Jsou potomky francouzských emigrantů, kteří se v 17. a 18. století vystěhovali do Kanady a vytvořili zde v 19. a 20. století národní společenství, které je nyní součástí kanadského národa.

Frankové (Franky), významné a početné západogermánské etnikum, které již ve 3. století mělo trvalá sídla v oblasti dolního Rýna. Na počátku středověku došlo k rozdělení na Franky sálské a ripuárské. Sálský král Chlodvík dobyl římskou Galii a založil raně feudální franskou říši (482–834), která umožnila rychlý rozvoj a sjednocení jazyků, kultury i společnosti Franků. Za vlády dynastie Merovejců dobyli Frankové říši Burgundů, říši Vizigótů v Aquitánii a podrobili si Alemany, Bavorsy a Duryňky, později bojovali úspěšně s Avary, Byzantinci a také s Araby. Jako středověké společenství dali základ německému kmenovému vévodství v povodí řeky Mohanu (v 9. století), které sloužilo se svými středisky Frankfurt nad Mohanem, Mohuč, Norimberk a Würzburg jako historické území, kde se konaly volby německých králů a korunovace německých císařů. Franská dynastie Karlovců rozšířila území říše o Francii (Galii) až k hranicím Španělska, na jihu po Řím a na severu po Fríské ostrovy. Verdunskou smlouvou z roku 843 byla říše rozdělena na západofranskou, kde se většina Franků romanizovala a splynula s keltským obyvatelstvem Galie, a na východofranskou, která položila základy německého národa a států, které později vznikly na jejím území (země Beneluxu, Německa, Rakouska, Švýcarska).

Frísové (latinsky: *Frisi*):

1. starověká etnická skupina germánského původu, která se do 3. století usazovala na pobřeží dnešního Nizozemska, ve Frísii, a na Fríských ostrovech. Jejich jazyk, fríština, se stal později základem pro vytvoření moderní holandštiny;

2. současné etnikum, potomci germánských Frísů, žijící v počtu 400 tisíc v provincii Friesland a na Západofríských ostrovech v Nizozemsku (Západní Frísové), kde vytvořili již v 19. století spisovný jazyk a dále se rozvíjejí jako etnikum. Jazyk náleží do západní větve germánských jazyků. Němečtí Frísové, žijící též v pobřežní části Holštýnska (Severní Frísové, méně než 10 tisíc osob), zčásti i v kraji Saterland v Dolním Sasku (Východní Frísové, zhruba 1 000 osob) se spíše asimilují. Věřící jsou protestanti.

friština, západogermánský jazyk užívaný v Nizozemsku, na přilehlých ostrovech, v severozápadní části Spolkové republiky Německo, na ostrově Helgoland a na Severofríských ostrovech. (Viz též Frísové.)

Friulové (Furlanci), rétorománská populace (Rétorománi) sídlící v kraji Friuli (Furlansko) v severovýchodní Itálii (centrum Udine) v počtu ca 400 tisíc osob. Románská friulština je dosud v běžném užití; etnické vědomí Friulů není však příliš.

friulština, furlandština.

Frygové, indoevropský národ (Indoevropané), který se usadil v Malé Asii v rozsáhlé oblasti, které dal jméno Frygie. Frygové migrovali pravděpodobně pod tlakem thráckých kmenů z Balkánského poloostrova, kde jejich předkové zřejmě žili v těsném kontaktu s předky pozdějších Řeků a Makedonců a snad spolu s předky Illyrů a Thráků tvořili balkánské jazykové společenství. Část Frygů Evropu neopustila a je v historické době doložena pod kmenovým jménem Brygové (řecky Bryges) v severním Řecku východně od poloostrova Chalkidiké. Na rozdíl od staršího názoru, který kladl migraci Frygů do souvislosti se stěhováním tzv. mořských národů kolem roku 1200 př. n. l. a podle něhož měli Frygové také přispět k pádu říše Chetitů, se dnes doba jejich migrace většinou posouvá zhruba o dvě století později, tj. do 10.–9. století př. n. l. Etnikum Mušků/Moschů, s nímž podle asyrských pramenů bojoval asyrský panovník Tiglatpilešar I. někdy kolem roku 1165 př. n. l. a s jehož západní větví bývali Frygové ztotožňováni, představuje pravděpodobně nějaké jiné etnikum, které do Asie přišlo již dříve v rámci stěhování mořských národů. Jeho jméno pak mohlo být přeneseno v asyrských zápisech na kmen Frygů, jenž později zaujal jeho geografickou polohu. S tím také souhlasí tvrzení Xantha, řecky písícího lýdského historika z 5. století př. n. l., že se Frygové dostali do Malé Asie až po skončení trójské války. Homérovy zmínky o Fryzích jako o spojencích Trójanů, které by naopak svědčily o přítomnosti Frygů v Malé Asii již před rokem 1200 př. n. l., bývají vysvětlovány jako anachronismus.

Fryžské umění se proslavilo zejména monumentální architekturou, tzv. tumuly (mohylami ve formě kužele s dřevěnými pohřebními komorami), ale i uměleckými řemesly (fryžská keramika). O něco mladší jsou skalní svatyně s geometricky zdobenými reliéfními fasádami a s

nikami pro kultovní zobrazení fryžské bohyně Kybely, matky bohů, a skalní hroby s fasádami, zdobenými reliéfy lidí a lvů, například Midova hrobka. Znamé báje, například o tom, jak se vše, čeho se král Midas dotkl, měnilo ve zlato, nebo o Midových dlouhých uších se váží na mytického krále Mida. K hlavnímu městu Gordiu (Gordion) se pojí báje o ordickém uzlu na voze místního héraa Gordia (1. pád Gordiás), mytického zakladatele města Gordion. S uzlem si dokázal poradit až Alexandr Veliký, který jej roztal mečem.

Ačkoli fryžská říše neměla dlouhého trvání, měli Frygové na Řeky i na Římany značný vliv jednak v oblasti náboženství (kult bohyně Kybely a boha Attida) a jednak v oblasti hudby: 1) fryžská tónina, používaná v řecké hudbě vedle tóniny lýdské a dórské, charakterizovala vzrušení vedoucí až k mystické extázi; 2) aulos, dechový nástroj podobného typu jako hoboj, často používaný v duplexní podobě jako tzv. diaulos, byl nejobvyklejším hudebním nástrojem při provozování řeckého dramatu. V nové době se stala pojmem tzv. fryžská čapka, kuželovitá čepice Frygů s horním cípem přehnutým dopředu, jež za francouzské revoluce (jakobíni) představovala symbol svobody.

fryžština, indoevropský jazyk maloasijských Frygů, přiřazovaný některými badateli k větvi thrácko-fryžské. Je znám pouze z epigrafických památek, fryžská literatura nebyla vytvořena. Existují dvě variety fryžštiny: jazyk starofryžských památek zaznamenaný ve fryžské abecedě (8.–5. století př. n. l.) a jazyk novofryžských či pozdně fryžských památek v řecké abecedě (2.–3. století n. l.). Naše současná znalost fryžštiny umožňuje číst texty, známe význam asi padesáti lexikálních jednotek, chápeme částečně její gramatickou stavbu. Dosud bylo odhaleno několik desítek starofryžských nápisů a téměř dvě stovky graffiti; jejich texty jsou pro nás však prakticky nesrozumitelné. Starofryžská abeceda byla vytvořena na základě řecké abecedy, asi třetina znaků přitom představuje fryžské inovace. Z helénistického období se žádný epigrafický materiál nedochoval, ale jsou k dispozici fryžské glosy, toponyma a antroponyma u řeckých autorů. Novofryžských nápisů se dochovalo více než 100 a jsou pro nás o něco srozumitelnější. Často se jedná o tzv. zaklínací formule (proti tomu, kdo by chtěl náhrobek poškodit), jež uzavírají text řecky psaných náhrobních nápisů. Sousední maloasijské jazyky neměly na fryžštinu vliv, snad kromě chetitsko-luvijského substrátu v místních názvech menších lokalit, avšak její vývoj v helénistické době silně ovlivnila řecká koiné. V 5.–6. století n. l. fryžština zanikla.

fulani, fulbština.

fulbe, fulbština.

Fulbové (Fulové, Peulové, Ful, Peul, Fulani-gida), populace původně žijící roztroušeně v celé oblasti stepí a savan v západní Africe, od Senegambie až po Kordofán na východě a po

severní Kamerun na jihu; celkem asi 10–13 milionů (odhad z roku 2005). Za nejstarší oblast jejich rozšíření jsou pokládány plošiny Futa Toro a Futa Džalon v pohraniční části Senegalu, Gambie, Mali a Guineje, kde pravděpodobně Fulbové jako etnikum vznikli smíšením berberského nomádského obyvatelstva se súdánskými černošskými zemědělci. Jazyk (fulbština) patří mezi severní atlantské jazyky nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Vytvořili několik významných státních celků: od 11. století stát Tekrur na dolním toku Senegalu, v 15. století říši Masina na středním toku Nigeru, další v oblasti Futa Džalonu v severní Guineji aj. Na počátku 19. století založili říši Sokoto, jejíž část ležela na území severní Nigérie, kde žije dosud největší počet Fulbů. V 18. a 19. století prosluli tzv. „fulbskými džihády“, namířenými zejména proti hauským elitám. Starobylá kultura těchto zemědělců a chovatelů dobytka stepí a savan se dnes vyznačuje tradičním totemismem a animismem, významným postavením a rolí žen ve společnosti (polygynie, matrilineární exogamie aj.), ale také vzrůstající islamizací.

fulbština (fulbe, fulani), atlantský jazyk z nigerokordofánské rodiny užívaný Fulby, většinou kočovnými pastevcí v západní Africe.

Furlanci, Rétorománi.

furlandština (friulština), dialekt rétorománštiny užívaný menšinou v italské provincii Friuli (Friulové).

Furové (Fur, For), etnikum v jihozápadním Súdánu a v Čadu (asi 0,5 milionu osob, v roce 1983), v Dárfúru („země Fúrů“). Jazyk patří do větve fur nilosaharské rodiny. Jsou zemědělci a chovatelé dobytka, velkou roli v ekonomice hraje obchod. Základem společnosti je rozšířená rodina, usídlení je matrilokální. V čele vesnice stál šejk volený na doživotí. Vyznáním jsou muslimové.

Fuťienci, Chanové a další etnika čínské společnosti.

Gabonci (Gaboňané, Gabun), národ zahrnující obyvatele Gabonské republiky ve střední Africe; hovoří francouzsky a některým z domácích jazyků; celkem kolem 1,3 milionu lidí (odhad z roku 2005) různé etnické příslušnosti: Bakotové, Batekové, Mpangvové, Pangwové aj., většinou bantuské jazykové a etnické skupiny. Po vylodění Portugalců koncem 15. století se území Gabonu stalo střediskem obchodu s otroky. V 19. století kolonizovali území Francouzi a připojili je k Francouzské rovníkové Africe. Národně osvobozené hnutí po 2. světové válce umožnilo dosažení nezávislosti v roce 1960. Věřící jsou křesťané, zčásti muslimové a vyznavači tradičních animistických náboženství.

Gaelové, gaelsky (gaelština) hovořící potomci původního keltského obyvatelstva severního Skotska a Hebrid (ca 60 tisíc osob). Stejným pojmem bývá označována i irsky

hovořící část Irů. Patří ke goidelské skupině keltské větve indoevropské rodiny. Vyznáním jsou křesťané (protestanti i katolíci).

gaelština (gaelština, skotská), keltský jazyk užívaný při severozápadním pobřeží Skotska a na Hebridách (Gaelové).

gaelština, skotská, gaelština.

Gagauzové (Gagausové), etnikum turkického původu v dnešní Moldavské republice a na Ukrajině; počet téměř 250 tisíc (včetně malých národnostních menšin v Bulharsku a Rumunsku). Jazyk (gagauzština) patří do oguzské skupiny turkické větve altajské jazykové rodiny. Jsou potomky Seldžuků, které zavedl emír Kaykavus (odtud jméno) na Balkán koncem středověku. V 19. století přesídlili z větší části na území dnešního jižního Moldavska a jižní Ukrajiny. Základním způsobem obživy bylo zemědělství a chov dobytka. Věřící jsou pravoslavní křesťané. V souvislosti s rozpadem Sovětského svazu a vznikem nezávislého moldavského státu vznikla v roce 1995 na jihu Moldavska autonomní gagauzská administrativní jednotka (ca 180 tisíc obyvatel, z 80% Gagauzů; hlavní město Comrat/Komrat).

gagauzština, jihozápadní turkický jazyk užívaný na jihu Moldávie a Ukrajiny (Gagauzové).

Galicijci, etnikum žijící po staletí v Galicii (odtud název) v severozápadní části Španělska v počtu 2,7 milionu (odhad z roku 2003). Mluví galicijštinou, iberorománským jazykem blízkým portugalštině, který má svoje literární kořeny ve středověku. Předky Galicijců v 1. tisíciletí př. n. l. byli Keltiberové a později částečně Svévové, kteří zde založili království (roku 409); koncem 6. století toto území dobyli Vizigóti, ale již v roce 718 se Galicie osvobodila a stala se součástí království Asturie. Od roku 910 byla samostatným královstvím, ale od roku 1230 trvale součástí království Kastilie. Galicijci získali autonomii teprve v roce 1936, ale fašistická vláda ji opět zrušila. Nové potvrzení jejich národnosti přinesla tzv. prozatímní autonomie, udělená španělskou vládou v roce 1978.

galicijština, iberorománský jazyk blízký portugalštině užívaný v Galicii na severozápadě Španělska.

Gallové (Galla, Oromo), skupina etiopiálních etnik (Arusi, Bararetta, Borana, Guji ad.) v jižní, centrální a západní Etiopii a v severní Keni; celkem asi 25 milionů (odhad z roku 2006). Jazyk (gallština) patří do kúšitské větve afroasijské rodiny. Jsou usedlí zemědělci; dnes převážně křesťané a muslimové.

gallština (galla), kúšitský jazyk, druhý nejrozšířenější jazyk v Etiopii (Gallové).

galorománské jazyky, jazyky, galorománské.

Galové (Keltové) (též Galaciové, řecky: *Galates*, latinsky: *Galli*), indoevropské etnikum, původně žijící mezi dnešními Čechami a severovýchodní Francií, kde pod vlivem antického světa vytvářelo svébytnou laténskou kulturu. Od 6. a 5. století př. n. l. začíná mohutná keltská expanze: Keltové nejprve ovládli celé území Francie (Gallia) a Španělska, pronikli na Britské ostrovy, do severní Itálie (Gallia Cisalpina), ovládli střední Evropu a dostali se až na Balkánský poloostrov a do Malé Asie (Galatie). Šířili kulturní a technologické vymoženosti (stavba oppid, hrnčířský kruh, kruhový mlýnek, vůz, ražba mincí aj.) a stali se etnickým substrátem řady národů. Na území pozdějších českých zemí sídlili Bójové; podle jejich jména latinsky píšící kronikáři dali krajině jméno – *Boiohaemum*.

V keltském výtvarném umění převládá umělecké řemeslo, monumentální artefakty jsou nepočetné a v případě zpodobení lidských postav značně stylizované. O vzhledu a chování Keltů však vypovídají antické písemné a umělecké prameny: například vrcholná helénistická sochařská díla z 2. století př. n. l. *Gal zabíjející na útěku svou manželku i sebe* (kde manželská dvojice dává přednost dobrovolné smrti před zajetím) nebo *Umírající Gal*. (Jaroslav Malina)

galština, vymřelý keltský jazyk užívaný ve starověku v Galii.

Gambijci (Gambia), obyvatelé Republiky Gambie v západní Africe. V Gambii žije asi 1,5 milionu příslušníků (odhad z roku 2005) černošských súdánských etnik: Fulbové, Mandingové, Wolofové ad. Věřící jsou z 90% muslimové. Území bylo ve 14. století součástí říše Mali. Obchodní zájmy zde měli od 15. století Portugalci a po nich Angličané. Gambie získala nezávislost v roce 1965.

ganda, gandština.

Gandové (Bagandové, Waganda, Baganda), původní etnické skupiny východobantuských černochů žijící v tzv. Mezijezeří v Ugandě ve východní Africe. Jazyk luganda patří mezi centrální bantuské jazyky nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Vytvořili v historii významné státní celky (například středověkou říši Hima) a je podle nich nazván stát Uganda. Úsilí o získání nezávislosti na koloniálních mocnostech bylo dovršeno v roce 1963, kdy byla vyhlášena Ugandská federativní republika. V současné době jich je kolem 3 milionů a představují asi pětinu obyvatelstva v Ugandě. Jsou zemědělci, částečně rybáři. Základem společnosti je párová a částečně i polygammní rodina; následnictví je patrilineární; usídlení roztroušené. Vyznáním jsou křesťané a muslimové.

gandština (ganda), benuekonžský jazyk užívaný v jižní Ugandě.

Gaové (Ga), skupina příbuzných etnik v Ghaně, která patří do skupiny Akanů; celkem asi 1,5 milionu osob (odhad z roku 2000). Jazyk patří do skupiny kwa nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Živí se zemědělstvím a chovem ovcí a koz.

Gaskoňci, etnografická skupina Francouzů na jihozápadě země v podhůří Pyrenejí, Baskové. Gaskoňské nářečí je řazeno mezi tzv. okcitánské dialekty.

gaština (ga), kvaský jazyk z kongokordofánské rodiny užívaný původním obyvatelstvem v okolí hlavního města Ghany Akkra.

Gbajové (Gbaja, Baya), etnikum v jihovýchodním Kamerunu, jihozápadní Středoafričké republice a severozápadním Kongu; celkem asi 1,4 milionu (odhad z roku 2006). Jazyk patří do šarinilské větve nilosaharské rodiny. Jsou hlavně zemědělci. V čele vesnice je náčelník; rodina je polygammí nebo párová, následnictví je patrilineární. Většinou jsou animisté, malá část křesťané.

Géové, Žéové.

Gepidové, starověké východogermánské etnikum příbuzné s Góty; Gepidové měli svá původní sídla v jižní Skandinávii, odkud přesídlili v 1. a 2. století do Povislí, ale ve 3. století se vydali za Góty na jih do Dácie. V polovině 5. století se vymanili z područí Hunů a založili v povodí řeky Tisy vlastní říši Gepidů (455–567). Po ničivých nájezdech Avarů a Langobardů se říše rozpadla: část Gepidů odešla s Langobardy do Itálie, zbytek zůstal pod avarskou nadvládou v Sedmíhradsku až do 7. století, kdy se zcela asimilovali s místními etniky.

gepidština, vymřelý východogermánský jazyk užívaný v 1. století n. l. v Povislí, později v Sedmíhradsku a Potisí (Gepidové).

Germáni, společný název pro starověká indoevropská etnika sídlící ve starověké Germánii, tj. na území mezi Severním (v antice Germánským) mořem, Rýnem, Dunajem, Labem a Vislou včetně jihu Skandinávského poloostrova a hovořící pragermánštinou. Označení pro Germány pochází od Keltů, kteří v území, kam Germáni postupně od 4. století př. n. l. přicházeli ze severu, již delší dobu žili usudlým životem, věnovali se hospodaření a měli diferenciovaná řemesla. Nově příchozí Germány tedy chápali jako přírodní lidi žijící toulavým způsobem v lesích a živících se lovem a rybolovem. Antický svět s nimi poprvé přišel do styku během výpravy Pýthea z Massálie, který roku 345 př. n. l. podnikl cestu k jantarovému pobřeží severní Evropy. Poté, co se usadili a začali se věnovat zemědělství, rozdělili se Germáni do tří velkých skupin: *severní* (Kimbrové, Herulové, Teutoni), *východní* (Burgundové, Gótové, Rugiové, Vandalové) a *západní* (Cheruskové, Suebové). Nejvýznamnějším antickým pramenem týkajícím se Germánů a popisujícím jejich způsob života je Tacitův spis *De origine et situ Germanorum* (O původu Germánů a jejich osídlení) z roku 98.

Ke kmenové diferenciaci Germánů docházelo od 2. století př. n. l., kdy začali postupně osidlovat severní části Německa a dostali se do styku s Římany a jinými etniky ve střední

Evropě. Rychle si osvojili znalosti výroby a zpracování bronzu a později železa. První stěhování je zaznamenáno u kmenů Kimbrů a Teutonů kolem roku 120 př. n. l. Po nich to byli zejména Svévové, kteří se usídlili pod vedením Ariovista na horním Rýnu a dále v Galii. Batavové a další kmeny se usadili při ústí Rýna, Kvádové a Markomani směřovali do Čech a na Moravu atd. Při hranicích s Římem, na Dunaji a na Labi vznikly posléze silné kmenové svazy Cherusků (vůdce Arminius) a Markomanů (vůdce Marobud), ale brzy se rozpadly na jednotlivá etnika. K severním Germánům náleželi Islandané, Normané, Vikingové ad.; k východním Germánům se počítali Burgundové, Gepidové, Gótové, Rugiové, Vandalové aj.; k západním patřili Anglové, Batavové, Frísové, Cheruskové, Ingveoni, Jutové, Sasové, Svévové ad. Nejznámější ze západních Germánů jsou Frankové; formovali se teprve ve 3. století n. l. sloučením několika významnějších germánských kmenů, podobně jako Alemáni, Bavoři a další etnika v průběhu 1. tisíciletí. Frankové však dali hlavní podnět v 8. století k dalšímu sjednocování germánských kmenů a k počátečnímu formování německé národnosti a posléze národa. Germánského původu jsou a germánskými jazyky hovoří dnes Němci, Nizozemci, Rakušané, Vlámové, částečně Angličané, Dánové, Islandané, Norové, Švédové a Švýcaři. (Jaroslav Malina)

germánská etnika, Germáni.

germánské jazyky, jazyky, germánské.

Getové, starověké indoevropské etnikum tvořící početné kmenové svazy na území nejdolnějšího toku Dunaje, a to již od 2. poloviny 1. tisíciletí př. n. l. Hérodotos označil Gety za „nejspravedlivější a nejstatečnější mezi Thráky“. Jako nejbližší příbuzní Thráků měli pravděpodobně i stejný původ a vývoj. Na dolním toku Dunaje vytvořili jednotný kmenový svaz a načas i království, ještě před počátkem našeho letopočtu však byli podrobeni Římany, kteří Gety žijící jižně od toku Dunaje (na římském území) deportovali jako otroky do Říma i jinam, zatímco Getové žijící na sever od toku Dunaje postupně splynuli s Dáky, vytvořili s nimi obranný svaz a stali se posléze jádrem moderního rumunského národa.

Ghaňané (Ghanci, Ghána):

1. středověké etnikum v říši Ghana v Africe;
2. současný národ zahrnující obyvatele Ghanské republiky v západní Africe; z více než 22 milionů lidí (odhad z roku 2005) hovořících anglicky (úřední jazyk) patří větší část k černošským súdánským etnickým skupinám, které jsou většinou již národnostmi: Ašanti, Ewové, Fantové, Gaové, Mosijové aj.

Ghana byl název jedné z největších afrických říší na konci středověku ve vnitrozemí západní Afriky, sahající od Atlantiku až po prameny Nilu (4. až 11. století). Místní černošská

etnika vytvořila na území dnešní Ghany ve 14. a 15. století řadu malých raně feudálních celků. V roce 1874 se území stalo britskou kolonií. Boj za nezávislost vyvrcholil po 2. světové válce v získání nezávislosti a přejmenování země na Ghanskou republiku (1957). Věřící jsou křesťané, značná část obyvatelstva dosud vyznává animistické náboženství a udržuje staré kulturní tradice a zvykosloví (kmenový sociální systém, uctívání starých lidí, folklor jednotlivých národností), na severu Ghany je patrný vliv islámu.

Gílanci (Gilan), íránské etnikum autochtonního původu žijící v jižním Iránu; hovoří gílánštinou, která patří do íránské jazykové skupiny; celkový počet přes 2,4 milionu lidí (odhad z roku 2005). Tito původní obyvatelé Persie jsou dodnes tradičními zemědělci, chovateli užitkových zvířat a rybáři.

Giljáci (Giljalkové), Nivchové.

Goahirové (Goajiro), aravacké etnikum jihoamerických indiánů na území Kolumbie v provincii Goajira; část Goahirů žije též v sousední Venezuele (asi 20%); současný počet se odhaduje na 100 tisíc (v roce 1984). Jazyk tvoří skupinu goahira aravacké rodiny. Kmen se dělí na 30 matrilineárních rodů, které se dále člení na menší skupiny. V čele každé jednotky je dědičný náčelník. Původně byli lovci, sběrači, rybáři a lovci perel, dnes pracují převážně v průmyslu a obchodě. Tradiční náboženství je animistické, projevuje se však silný vliv křesťanství.

Gogové (Wagogo), východobantuské etnikum žijící v Tanzanii a náležející k východním Bantuům; celkový počet kolem 1,3 milionu (odhad z roku 1992). Žili původně na rozsáhlejší území na jih od Viktoriina jezera, byli však vytlačeni Masaji do vnitrozemí Tanzanie. Jsou pastevcí a zemědělci. Následnictví je patrilineární.

Goidelové (Goidela), starověké keltské etnikum, které z původních sídel v Galii (dnešní Francii), přesídlilo do Irska a zde se v průběhu staletí podílelo na formování irské společnosti (Irové).

Goldové, Nanajci.

goldština, nanajština.

góndí, góndština.

Góndové (Gónd, sami se nazývají Koítórk, „horalé“), etnikum drávidského původu žijící ve střední Indii (jejich počet se odhaduje na 6–7,5 milionu), zejména v hornaté oblasti mezi pohořím Satpura a náhorní plošinou Čhótá Nágpur, zahrnující jihovýchodní Madhjadpradéš a část svazových států Čhattisgarh, Urisa a Ándhrapradéš. Podobně jako ostatní Drávidové jsou střední postavy a velmi tmavé pleti; jsou příbuzní s Bráhújci, Malajálamci, Tamily, Telugy aj. Jejich počátky sahají do starověku; historickému kraji, kde jsou usídleni, dali jméno

Góndvána (vešlo do odborného názvosloví jako označení geologické formace a předpokládaného prakontinentu na jižní polokouli, jehož rozpadem povstaly Antarktida, Jižní Amerika, Afrika, indický subkontinent a Austrálie). Na přelomu 1. a 2. tisíciletí zde vznikla řada států ovládaných góndskými dynastiemi, jež sice formálně uznávaly nadvládu Dillí, avšak uchovávaly si značnou samostatnost. V 18. století přešlo území obývané Góndy pod svrchovanost konfederace Maráthů, v letech 1818–1853 je ovládli Britové, i když na některých místech si góndští ráadžové uchovali svá panství až do roku 1947.

Góndové z lesů a hor jsou převážně lovci a sběrači; Góndové z rovin jsou hlavně zemědělci a řemeslníci. Jen asi polovina góndské populace hovoří drávidskými dialekty (často vzájemně nesrozumitelnými), jež jsou souhrnně označovány jako góndština, zbytek přijal jazyky většinového obyvatelstva oblastí, kde jsou usazeni (hindština, maráthština, telugština aj.). Většinou si udrželi původní polyteistické náboženství, ovlivnění hinduismem.

góndština (góndí), centrální drávidský jazyk užívaný na východě indického státu Madhjapradéš. (Viz též Góndové, jazyky, indické.)

Góralové (Goralové), obyvatelé horských oblastí česko-polského a slovensko-polského pomezí (Slezsko, Karpaty). Jazyk je dialektem polštiny. Byli zemědělci, chovatelé dobytka, řemeslníci.

gotlandština, severogermánský jazyk užívaný obyvateli ostrova Gotland, někdy považovaný pouze za dialekt švédštiny.

Gótové (Goten), nejstarší germánské etnikum, jehož původní sídla byla na území jižní Skandinávie v 1. tisíciletí př. n. l. Gótové byli též považováni za pragermánské populace, které se ze své pravlasti v Gotlandu (odtud název) stěhovaly v prvních dvou stoletích našeho letopočtu do severní a východní Evropy. Patřili k východogermánské větvi, z nich odvozují svůj původ četná germánská etnika, která se během 1.–3. století přesunula z baltské oblasti až do oblasti Černomoří, Karpatského oblouku, střední Evropy a dokonce až do jižní Evropy. Nejprve se přemístili z jižní Skandinávie do dolního Povislí, ve 3. století se načas usadili při severním pobřeží Černého moře, ale odtud byli brzy vytlačeni Huny západním směrem zpět do střední a jižní Evropy. Ve 4. století se rozdělili na dvě velké skupiny. Východní Ostrogóti založili na konci 5. století vlastní státní celek na Apeninském poloostrově (říše, ostrogótská) a zanikli v 6. století. Západní Vizigóti dobyli v 5. století nejprve jižní Galii a poté ovládli část Pyrenejského poloostrova (říše, vizigótská). Gótové a jejich jazyk (gótština) zanikl a zachoval se jen v nejstarších písemných památkách (Wulfilova bible aj.). (Jaroslav Malina)

gótština (vizigótština), vymřelý východogermánský jazyk známý z fragmentů překladu *Bible* ze 4. století biskupa a misionáře Wulfily (kolem 311–383), který šířil ariánské křesťanství mezi Goty.

grabar, starogermánský jazyk významných literárních památek z 5. až 19. století.

Grančakové, Indiáni Gran Chaca.

Grékové (*Graikoi*, „Řekové“), starověké řecké etnikum v severozápadním cípu Řecka v Epeiru, které bylo územně nejbližší Římu a podle něhož prý Římané na základě této zkušenosti pojmenovali všechny ostatní řecké kmeny. Podle některých autorů jde o hypotetické etnikum pouze zdůvodňující etymologii latinského jména *Graeci* – Řekové. (Marie Pardyová)

Grenadáné (Grenada), současný národ zahrnující obyvatele ostrovního státu Grenada v malém souostroví v Karibském moři; přes 100 tisíc obyvatel (odhad z roku 2005) patří k různým etnikům, úředním jazykem je angličtina. Původní indiánské obyvatelstvo vyhynulo a většinu dnes tvoří míšenci a potomci dovezených černochů ze západní Afriky. Obyvatelé jsou většinou křesťané. Na ostrově Grenada přistál Kryštof Kolumbus v roce 1498. První Angličané se zde usadili v roce 1609. V 17. století zabrala území Francie, ale koncem 18. století dobyli Angličané ostrov zpět a vytvořili zde v roce 1783 britskou kolonii. Ostrov Grenada a malé ostrovy Grenadiny se staly po 2. světové válce členem Západoindické federace a teprve v roce 1974 získali Grenadáné nezávislost v rámci Britského společenství národů.

Grikové, Khoinové.

Gróňané (Grónlandáné), etnikum, které osídlilo pobřeží Grónska. Dnes jsou zčásti smíšení s Dány a jinými skupinami Evropanů i Američanů, jichž je na území Grónska asi 10 tisíc (hlavně Dánů). Vytvořili samostatnou národnost, která má v současné době kolem 57 tisíc lidí (odhad z roku 2006). Předky Gróňanů byli Eskymáci, kteří přišli po malých skupinách z oblasti Dálného východu a podél severoamerického pobřeží se dostali v 1. tisíciletí až do Grónska. Grónsko objevili Evropané v době, kdy je Eskymáci již trvale osídlovali (v 9. století). Jméno Zelená země (Grónsko) dal tomuto největšímu ostrovu světa norský Viking Erik Rudý, který na jeho jižním pobřeží založil první evropskou osadu v roce 984 a nazval ji Brattahlid. Během dalších tří století vybudovali Evropané v Grónsku na 300 osad, avšak rozkvět Zelené země byl ve 14. století zastaven: spojení s Evropou bylo přerušeno. Když po dalších třech stoletích připluli do Grónska znovu Evropané, našli zde již jen původní obyvatele, Eskymáky.

Moderní historie Gróňanů začala roku 1721, kdy dánský misionář Hans Egede dal podnět k vyhlášení Grónska dánskou kolonií. V roce 1979 získalo Grónsko širokou autonomii (vlastní vláda, parlament aj.); úředním jazykem se stala grónština (tj. dánštinou ovlivněná eskymáčtina), v níž vycházejí učebnice, periodika i literatura (bývá pokládána za „nejmodernizovanější“ předkolumbovský jazyk západní polokoule).

grónská eskymáčtina, grónština.

grónština (grónská eskymáčtina), eskymácko-aleutský jazyk s třemi nářečemi; západní nářečí se stalo národním a spisovným jazykem v Grónsku (Gróňané).

grusijština (grussi, gurunsi), voltský jazyk z nigerokordofánské rodiny užívaný v Burkině Faso a severní Ghaně (Grusiové).

Grusiové (Grusové, Grusi), bantoidní populace súdánského původu žijící v lesostepních oblastech v západní Africe v počtu asi 4 miliony (1984). Jazyk patří do podskupiny gur nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Jsou zemědělci a chovatelé dobytka, rozvinutý je obchod. Základem společnosti je rozšířená rodina; manželství bývá polygammí, usídlení patrilokální. V čele vesnice je náčelník s důležitými rituálními funkcemi. Udržují tradiční animistické náboženství, malá část jsou křesťané nebo muslimové.

Grusové (Gurunsové, Gruse), černošské populace súdánského původu patřící spolu s Boby a Habby k severotogským etnikům; žijí v počtu asi 40 tisíc (v roce 1984) v severních provinciích Toga aj. Jako tradiční zemědělci se dosud hlásí ke kultu země a animismu. V jejich společenském životě se zachovaly i některé dávné zvyky, jako například iniciační obřady chlapců a dívek, uctívání bohyně Matky země aj.

grussi, grusijština.

Gruzíni (Gruzínci, Kharthveli), národ v Gruzínské republice; zde jich žije asi 3,9 milionu (odhad z roku 2006), dalších přibližně 0,5 milionu obývá severovýchodní části Turecka, Írán aj. Spisovná gruzínština náleží do kartvelské větve kavkazské jazykové rodiny. Gruzíni patří po Arménech k nejstarším etnikům Kavkazu. Jsou pravděpodobně potomky Kartvelů, původního předindoevropského obyvatelstva Kavkazu, které se již na počátku starověku smísilo s Chetity, Churrity, Skythy a dalšími indoevropskými etniky. Nejstaršími státními útvary na území Gruzie byly Kolchida na západě a Iberie na východě, a to již v polovině 1. tisíciletí př. n. l. Později Iberie podlehla Peršanům a Arabům (v 7.–9. století). V téže době již existovala řada gruzínských knížectví. K jejich rozkvětu a sjednocení došlo pak v 11.–13. století, kdy vznikla Velká Gruzie. Když byla země na počátku 19. století připojena k carskému Rusku, začal opět její rozvoj a zformoval se i moderní gruzínský národ. Dosud se v horských oblastech rozlišují etnika jako Adžarové, Gurijci, Chevsurové, Kachové

(Kachetinci), Kartvelové, Kizičané, Lazové, Svanové, Tušinci ad. V roce 1917 získala Gruzie samostatnost, v roce 1922 se v rámci Zakavkazské federace stala součástí Sovětského svazu a po jeho rozpadu vzniká samostatná Gruzínská republika. Věřící jsou křesťané, někteří muslimové.

gruzínština, jihokavkazský jazyk, úřední jazyk v Gruzii, užívaný též menšinami v Ázerbájdžánu, Íránu a Turecku (Gruzíni).

Guahibové (Guahibo, Guaiva, Guajivo), skupina jazykově a kulturně příbuzných indiánských etnik žijících na středním Orinoku (asi 3 tisíce osob, v roce 1984). Jazykově patří do skupiny guahibo aravacké rodiny, většinou mluví i španělsky. Původně lovci a sběrači, dnes převážně usedlí zemědělci. Základní politickou a sociální jednotkou byla skupina (6–8 rodin). Tradiční animistické náboženství je nahrazováno křesťanstvím.

Guajakiové (Guayaquí, Acé), etnikum jihoamerických indiánů ve východní Paraguai; dnešní počet není znám. Jazyk patří do skupiny guaranizovaných jazyků rodiny tupí. Jsou kočovní lovci, rybáři a sběrači, pouze doplňkově zemědělci. Žijí v malých skupinách asi po 20 lidech. Náboženství je animistické, ovlivňováno křesťanstvím.

Guajkurúové (Guaicurú, Guaykurú):

1. skupina příbuzných jihoamerických indiánských etnik (Abiponi, Mbajáové, Pajaguáové aj.), jejich jazyky tvoří rodinu guajkurú. Žijí v Gran Chacu, celkový počet se odhaduje na 20 tisíc (1973);

2. jméno, kterým označovali Guaraníjové bojovné polokočovné skupiny indiánů na západním břehu řeky Paraguay.

Guanajatabeyové, nositelé nejstarší kultury antilských ostrovů, která je nazývána kulturou předkeramickou nebo kulturou lastur, podle nejdůležitějšího materiálu užívaného k výrobě jednoduchých nástrojů. Nejpodrobněji (z hlediska archeologického) byla prozkoumána na Kubě. V době příchodu Španělů žili poslední příslušníci tohoto vsutku „paleolitického“ etnika především v nejzápadnějších oblastech Kuby. Podle zmínek, které o nich najdeme u Kolumba, Velázqueze, las Casase a Bernala Díaze del Castillo, byly jejich příbytky výlučně jeskyně.

Nejnovější archeologické výzkumy dokládají, že jejich pohřební ritus byl velmi podobný tomu, jaký známe z pozdější kultury moundů (mohylových monumentů) na území dnešních Spojených států amerických.

Guanáové, indiánské etnikum žijící v Brazílii (asi 6 tisíc osob, odhad z roku 1978); jazykově patří do rodiny guajkurú. Jsou usedlí zemědělci; žili společně s Kad'uveji v symbiotickém svazku (za ochranu poskytovali Kad'uvejům zemědělské produkty).

Guančové (Guanchos), praobyvatelé Kanárských ostrovů, kteří byli zřejmě berberského původu a osídlili ostrovy ve 4. a 3. tisíciletí př. n. 1. Jejich spojení s pevninou bylo záhy přerušeno a Guančové zůstali na ostrovech jako primitivní zemědělci a chovatelé ovcí, koz, vepřů a psů na úrovni neolitické kultury. Po objevení ostrovů Španěly na počátku 14. století docházelo k intenzivnímu míšení obou skupin obyvatelstva; Guančové jako etnikum i se svým jazykem vymizeli už v minulých stoletích španělské nadvlády.

guaraní, jihoamerický indiánský jazyk užívaný jako úřední jazyk v Paraguayi, v jihovýchodní Bolívii a severovýchodní Argentině. (Viz též Guaraníjové.)

Guaraníjové (Guaraní), početná skupina lesních jihoamerických indiánů, kteří patří k původním Tupiům v jihovýchodní Brazílii, západní Paraguayi a severní části Argentiny. Jazyk patří do skupiny guaraní rodiny tupí. Jméno vzniklo teprve v 17. století, předtím byli nazýváni podle pobřežního etnika Carijó. Španělé na jejich území založili město Asunción již v roce 1537. V současné době představují roztroušené skupiny o celkovém počtu nejvýše 500 tisíc jedinců v Paraguayi, Argentině a Brazílii (v roce 1984). Hlavním způsobem obživy je zemědělství, lov a sběr mají pouze doplňkový charakter. Žili ve vesnicích tvořených několika dlouhými domy, v jednom domě žilo až 60 rodin. V čele vesnice byl náčelník a rada starších. Tradiční náboženství bylo animistické.

Guatemalci (Guatemala), národ obývající Guatemalskou republiku ve Střední Americe. Z celkového počtu 12,8 milionu (odhad z roku 2005) připadá na indiánské obyvatelstvo asi polovina, ostatní jsou většinou míšenci, malá část usedlí Mexičané, Španělé aj. Původním obyvatelstvem byla příbuzná indiánská etnika Mayů a celé území bylo až do počátku 16. století součástí Mayské říše. V roce 1523 dobyli zemi Španělé a udržovali ji jako součást Guatemalského kapitanátu až do roku 1821, kdy byla v zemi vyhlášena nezávislost. Guatemala však byla v letech 1822–1839 pod správou Mexika a teprve v roce 1839 se stala samostatnou republikou. Pak se střídaly v zemi diktatury a republikánské vlády. Věřící jsou katolíci, udržují se i pozůstatky předkřesťanských kultů.

Guayanci:

1. obyvatelé Guayany, asi 751 tisíc (odhad z roku 2001); přes 43% přistěhovalci z Indie, asi 30% černoši a mulati, zbytek původní indiánské obyvatelstvo, Číňané, Evropané aj. Úředním jazykem je angličtina; věřící jsou hinduisté, muslimové a křesťané;
2. souhrnné označení obyvatel Francouzské Guayany (191 tisíc, odhad z roku 2005); většinou černoši a mulati (80%), zbytek jsou Evropané, Asiaté a původní indiánské obyvatelstvo. Úředním jazykem je francouzština. Většina věřících jsou katolíci.

Gudžarátci (Gudžarátí, anglicky: Gujarati), etnikum žijící v západoindickém státě Gudžarát, jakož i ve svazových teritoriích Daman a Diú a Dadra a Nagar Havéli na poloostrově Káthijávár; hovoří gudžarátštinou, která náleží k centrální skupině indoárijských jazyků. Celkový počet přesahuje v současné době asi 50 milionů (odhad z roku 2001). Netvoří etnickou jednotu, pouze jazykovou; jejich původ se často odvozuje od pasteveckých kmenů Gurdžarů, snad středoasijského původu, které pronikaly na sever a severozápad subkontinentu v 6. století společně s Huny, s nimiž mohli být etnicky spřízněni. V 8.–10. století se do čela gudžarského kmenového svazu postavil klan Pratihárů, jehož panství v době největšího rozmachu zahrnovalo většinu dnešního Rádžasthánu a Gudžarátu, značnou část střední Indie a celé Poganží až po Bengálský záliv. Po rozpadu pratihárské říše tvořil Gudžarát součást království Čaulukjů (Sólankiů), jejichž éra znamenala zlatý věk gudžarátské kultury. Na přelomu 13. a 14. století oblast ovládl dillský sultán Aláuddín Chaldží, v roce 1407 zde vznikl samostatný gudžarátský sultanát, roku 1572 přeměněný v provincii mughalské říše. V 19. století Britové území Gudžarátu začlenili do Bombajské prezidencie.

Po dosažení indické nezávislosti byly knížecí státy na Káthijávárském poloostrově v roce 1948 sloučeny do provincie Sauráštra, jež byla v roce 1956 připojena k Bombaji. Rozdělením státu Bombaj na jazykovém základě vznikly roku 1960 Maháráštra a Gudžarát. Gudžarátci jsou většinou hinduisté (89%), asi 9% obyvatel se hlásí k islámu, asi 1% (0,5 milionu věřících) vyznává džinismus, nepočetnou, i když ekonomicky vlivnou skupinu tvoří pársové, vyznavači zoroastrismu.

gudžarátština, indoárijský jazyk, úřední jazyk indického státu Gudžarát, užívaný též v přilehlých oblastech státu Maháráštra a v Pákistánu. (Viz též Gudžarátci, jazyky, indické.)

Guinejci (Guinea):

1. obyvatelé Guinejské republiky ležící při pobřeží západní Afriky. Obyvatelstvo v celkovém počtu kolem 9,4 milionu (odhad z roku 2005) hovoří francouzsky, ale sestává z různých etnik súdánského původu; nejpočetnější jsou tyto populace: Fulbové, Malinkové, Susové ad. Území dnešní republiky bylo ve středověku součástí říší Ghana a Mali. V 15. století se pokoušeli o kolonizaci Portugalci, Angličané a Holanďané. Začátkem 18. století vytvořili Fulbové v centrální části země vojenský feudální stát, který existoval téměř celé století, až do počátku francouzské kolonizace. V roce 1904 se stala Guinea součástí Francouzské západní Afriky. Guinea se po 2. světové válce byla jedním z hlavních center protikoloniálního hnutí, které přispělo k vyhlášení nezávislosti země a vyhlášení republiky (roku 1958). Věřící jsou většinou muslimové;

2. obyvatelé malého černošského nezávislého státu Guinea-Bissau při pobřeží Atlantského oceánu v nejzápadnější části Afriky. Z celkového počtu kolem 1,5 milionu obyvatel (odhad z roku 2005) tvoří většinu Balantové a Fulbové. Území bylo od počátku 20. století portugalskou kolonií, pouze v letech 1951–1973 s vnitřní autonomií, od roku 1973 nezávislý stát. Obyvatelé vyznávají hlavně tradiční náboženství a islám;

3. obyvatelé (asi 504 tisíce, odhad z roku 2005) malého státu Rovníková Guinea, který se rozkládá na ostrovech a pobřeží Guinejského zálivu v západní Africe. Obyvatelstvo tvoří většinou bantuská etnika. Země byla španělskou kolonií, roku 1968 byla vyhlášena nezávislá republika. Věřící jsou vesměs katolíci;

4. původní název všech obyvatel západní Afriky; později se území dělilo na Horní Guineu (od Gambie po Kamerun) a Dolní Guineu (od Kamerunu po Angolu).

gullah (geechee), kreolizovaná angličtina užívaná černošským obyvatelstvem na pobřeží od Jižní Karolíny až po Floridu.

gur, jazyky, voltské.

Guragové (Gurage), etiopská populace semitohamitského původu žijící společně s Amhary v centrální a severní části Etiopie v počtu asi 3 miliony (cenzus z roku 1994). Patří do blízkého příbuzenství s Amhary, Hararci, Tigrani a Tigrejci a společně s nimi představují nejvyspělejší etnické a jazykové skupiny v Etiopii. Jazyky gurage (čaha, gogot, soddo, silti aj.) patří do semitské větve afroasijské rodiny. Hlavním způsobem obživy je zemědělství, doplněné chovem skotu. Věřící jsou křesťané a muslimové.

Gurkhové (z hindštiny: Gurkhas, Goorkhas, „Horští pastevcí“), společné jméno pro tři různé skupiny obyvatelstva v Nepálu, zejména v okolí města Gurkha v Nepálském údolí:

1. původní horští obyvatelé jižních svahů Himálaje. Hovoří jazykem paháří, který je dialektem hindštiny. V průběhu dějin byli silně ovlivněni Tibetany na severu a Indy na jihu. Jsou mongoloidního původu a jazykově náležejí k tibetobarmské jazykové rodině. Jejich nejbližšími příbuznými jsou Khasiové, Maharové, Nevarové, Tamangové ad. Jak ukazuje název, byli původně horskými pastevcí, doplňkovým způsobem života bylo sezonní zemědělství;

2. obyvatelé města Gurkha a okolí; v minulých stoletích vytvořili malý stát Gurkha, který odvozoval svůj původ z knížecího rodu Ražputů a zachovával si svérázné lidové tradice (šamanismus, rodovou hierarchii aj.);

3. příslušníci elitních sborů britsko-indické armády, proslavených vojenských útvarů. Šlo o přejaté označení, tito Gurkhové-vojáci byli většinou příslušníky jiných etnik, zejména

Almorů. V období boje za nezávislost Indie se brigády Gurkhů významně podílely na bojích s Angličany (1947).

Gurmové (Gurma, Bitumba), populace v Togu, Ghaně a Burkina Faso, celkem asi 1,15 milionu. Jazyk patří do voltajské skupiny nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Jsou zemědělci a chovatelé dobytka. V čele vesnice je náčelník, který má i rituální funkce. Vyznávají islám a tradiční animistické náboženství.

Gurové (Gur-skupina, podle jména jazykových skupin gur nebo též „voltských etnik“), potomci původních obyvatel oblastí Burkina Faso a severní části Ghany, Pobřeží slonoviny, Toga, Beninu a západní Nigérie; celková populace kolem 10 milionů lidí (v roce 1984). Hlavními zástupci Gurů jsou Mosijové, nositelé tzv. mladosúdánské kultury, jež spočívá na základech převážně kopaničářského zemědělství a družstevnictví (pěstování podzemnice olejné, palmy olejné, kokosové palmy, banánovníku, bavlníku, fazolí, bobů aj.). Dalšími reprezentanty této velké etnické a jazykové skupiny jsou Barbové, Dogoni, Gurmové, Kulangové, Senufové ad. Většina příslušníků gur-skupiny se zabývá zemědělstvím a žije v oblastech na okraji zóny lesů a savan v západní Africe.

gurunsi, grusijština.

Gutejci (Guteové, Gutium), semitské pastevecké etnikum žijící v 3. tisíciletí př. n. l. v podhůří Zagrosu v Persii (dnešním Íránu). Od 24. století př. n. l. až do počátku starobabylónské doby (18. století př. n. l.) patřili k hlavním nepřátelům akkadské a novosumerské říše (Akkad, Sumer, Ur). Ohrožovali sumerská a akkadská města z prostoru ležícího severovýchodně od Tigridu, později i ze severní Mezopotámie. V historických a literárních textech byli Gutejci považováni za barbary, kteří neznali zemědělství, království, právo ani přípravu pokrmů a výrobu oděvů. Semitský král Sargon Akkadský porazil Gutejce během tažení proti Elamu, ale nepodařilo se mu je zcela zničit. Podle seznamu sumerských králů (královské seznamy) i podle literární tradice Gutejci zapříčinili pád města Akkadu. V období tzv. „gutejské dynastie“ (po roce 2220 př. n. l.) dobyli Gutejci z pohoří Zagros severní a jižní Mezopotámii. Jejich nadvláda, která překvapivě respektovala suverenitu sumerského města Lagaše (Gudea), trvala údajně celých 125 let (podle jiných pramenů 99 let) a skončila až vzrůstem moci Amorejců. Nápisy o gutejských vládciích se dochovaly pouze v pozdních opisech ze sumerských archivů v Uruku, Ummě a v Lagaši. Podle akkadských kronik skončilo panství Gutejců z rozhodnutí „velkých bohů“ (Marduka a Enlila), kteří dali sílu zbraním uruckého krále Utuchegala, jenž potom svedl vítěznou bitvu s kmenovým vůdcem Gutejců Tiriganem. Město Uruk se tak ještě před tzv. „sumerskou renesancí“ stalo vedle Lagaše nejdůležitějším mocenským centrem v jižní Mezopotámii. V Utuchegalově vojsku bojoval jako hlavní vozataj i Ur-Nammu, pozdější

zakladatel III. dynastie z Uru (2112–2004 př. n. l.). Králové z Uru museli později čelit četným nájezdům Gutejců, kteří se spojili s oddíly Churritů, Elamitů (Elam) a s nomády na středním toku Eufratu (Mari). V literárním Nářku nad zkázou Uru a Sumeru přicházejí Gutejci do jižní Mezopotámie z hor jako boží trest a ničí města ve všech pěti provinciích novosumerské říše (Ur, Nippur, Uruk, Lagaš, Umma).

V historické tradici 2. tisíciletí př. n. l. splývají Gutejci s nepřátelskými nomádkými kmeny Amorejců, Churritů a Subarejců (Subartu), zůstávají ovšem až do konce mezopotamské civilizace v povědomí jako symbol zla, nebezpečí a zkázy, například jako zlá znamení ve věštbách. Gutejská slova jsou v mezopotamských lexikálních seznamech vzácná, v dvojjazyčných textech se dochovala jenom jména několika božstev, králů a rostlin. Nezanechali po sobě v Mezopotámii žádné významnější kulturní památky a po roce 2000 př. n. l. zcela vymizeli z historie. Byli pravděpodobně blízké příbuzní s Elamity, z větší části asimilovali do okolních velkých etnik (Asyřané, Babylóňané aj.).

Guteové, Gutejci.

Gutium, Gutejci.

Habábišové, Abadové.

Habašané (Habašat):

1. starověké etnikum kúšitského původu, které obývalo království Habašat v severozápadní Etiopii. Již kolem roku 1500 př. n. l. se stalo území součástí země Punt; od 10. století př. n. l. samostatné království (první král Gadarat), ve 4. století př. n. l. vznikla Aksúmská říše. Habašané jsou považováni za nejstarší předchůdce Amharů, Tigrejců ad.;

2. Habešané, dřívější název všech Etiopů, podle dřívějšího označení Etiopie – Habeš.

Habešané, Etiopané.

Hadendoané (Hadendoa), kúšitské pastevecké etnikum semitohamitského původu žijící v jižním Súdánu a v Eritreji při pobřeží Rudého moře; dnes jsou nejpočetnější kmenovou jednotkou společnosti Bédžů.

Hadí indiáni, Šošoni.

Hadimové (Hadimu, Wahadimu), bantuské etnikum na ostrovech Zanzibar a Pemba. Jazyk patří mezi centrální bantuské jazyky skupiny benue-kongo nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Částečně jsou smíšeni s Araby, jejich počet není znám.

Hadzapové, Kindigové.

Haidové (Hajdové, Haida, „Lidé“), jedno z nejvýznamnějších etnik severoamerických indiánů na severozápadním pobřeží USA a Kanady, od Aljašky až po severní Kalifornii. Rozlišují se na severní a jižní skupiny, obě vytvořily vyspělé kulturní a společenské tradice,

založené na využívání poměrně značného přírodního bohatství. Proslulé jsou jejich velké totemové sloupy, většinou s bohatými dřevorezbami a malbami zvířat. Vlastní Haidové žijí v Kanadě na ostrovech královny Charlotty. Ještě v 18. století byli usídlení na větším území, které zasahovalo až na Aljašku (etnikum Kaiganů aj.). Z původního počtu kolem 10 tisíc jich v současné době zbývá asi 2 tisíce. Jazyk je izolovaný v rámci jazyků na-dené. Rodiny jsou matrilineární.

Hait'ané (Haiti):

1. obyvatelé ostrova Haiti ze souostroví Velkých Antil ve Střední Americe; název pochází z indického *ahiti*, „skalnatý, hornatý“;

2. obyvatelé Haitské republiky v Karibském moři ve Střední Americe (v západní části ostrova Haiti); hovoří francouzsky a anglicky. Hait'ané jsou různého etnického původu: z 8,5 milionu obyvatel (odhad z roku 2005) je 90% černochů a mulatů, 10% přistěhovalců z Evropy, Asie a Ameriky. Původní indiánské obyvatelstvo bylo v 16. a 17. století vyhlazeno Španěly, současní obyvatelé jsou většinou potomky otroků, dovezených v 17. a 18. století z Afriky. V roce 1791 došlo k povstání otroků, které bylo potlačeno, avšak nové povstání v roce 1804 přineslo zemi nezávislost a vznikl tak první černošský ústavní stát pod vedením černošského generála Jeana-Jacquesa Dessalinesa (1758–1806). V roce 1844 vznikla ve východní části ostrova Dominikánská republika (Dominikánci). Obyvatelé jsou křesťané a udržují se i původní africká náboženství.

Hamité (Hamite), umělé a již neaktuální lingvistické označení pro blízké etnické a jazykové skupiny žijící v severní a severovýchodní Africe. Název zavedl v roce 1880 německý filolog, etnograf a archeolog Karl Richard Lepsius (1810–1884), aby rozlišil Hamity a Semity. Jejich původ je zeměpisně rozdílný, zatímco jazyky jsou si velmi blízké; obě skupiny patří společně do tzv. hamitosemitské (dnes afroasijské) rodiny. K Hamitům náležejí v první řadě Berbeři, Kúšité, staří Egypťané a společnosti hovořící omotickými jazyky, k Semitům patří Amharové, Arabové, Hebrejci ad. Toto rozdělení umožňuje lepší orientaci v otázkách etnogeneze jednotlivých etnických skupin semitského a hamitského původu. (Viz též teorie, hamitská.)

hamitosemitské jazyky, jazyky, hamitosemitské.

hamitská teorie, teorie, hamitská.

hamitské jazyky, jazyky, hamitské.

Hanáci, starobylá etnografická skupina západoslovanského původu žijící v úrodné nížině řeky Hané na střední Moravě (město Olomouc). Jsou pravděpodobně potomky jednoho z velkých moravských etnik západních Slovanů, které se usadilo na Moravě v 6. a 7. století.

Hanáci si zachovali četné svérázné zvláštnosti nejen jazykové (hanácké nářečí), ale také kulturní (zvykosloví, kroj a folklorní tradice v průběhu celého roku).

Harátínové (Harátín), zbytky původního černošského súdánského etnika, které se zachovalo jen v nejsevernějších částech republiky Mali v oblasti solných dolů Sahary a v malých oázách. Ještě ve středověku představovali nejsevernější černošské populace v západní Africe. Po vpádu Arabů se většina z nich dostala do otroctví a zachovala se jen nepatrná část v izolovaných jižních saharských oázách; dnes z větší části míšenci arabsko-černošského původu.

hatza, hatzapština.

hatzapština (hatza), khoisanský jazyk užívaný izolovanou menšinou v Tanzanii.

hausa, hauština.

Hausové (Hausa, Hausawa), velké populace ve vnitrozemí západoafrických států, zároveň též celkovým počtem více než 30 milionů lidí nejpočetnější vrstva obyvatelstva v severních částech Nigérie, v Kamerunu, Nigeru a Burkina Faso, částečně též v Ghaně a Togu. Hauština patří mezi čadské jazyky v rámci afroasijské rodiny. Ještě na počátku 2. tisíciletí obývaly hauské populace široké roviny mezi Nigerem a Čadským jezerem, ale brzy pronikli na toto území Fulbové, smísili se s Hausy a vytvořili svérázné etnikum, nazývané Fulani-gida („usedlé zemědělské obyvatelstvo“), které převzalo kulturu i jazyk původního hauského obyvatelstva a řadí se dnes k Hausům. Smíšené skupiny hausko-fulbské, které si zachovaly nomádský způsob života a původní pastevecké zaměstnání, se nazývají Bororo-fulani nebo též Bororodši a žijí hlavně ve východní části Nigérie, v severním Kamerunu aj. Vlastní Hausové obývají převážně oblasti savan a stepí, jsou hlavně zemědělci, tříděně dosud výrazně diferencovaní na feudály, vlastníky půdy a zemědělský lid. Jazyk patří do čadské větve afroasijské rodiny. Hausové vytvořili v 10.–14. století řadu státních celků (Kano aj.), byli však záhy islamizováni Fulby.

hauština (hausa), čadský jazyk užívaný jako úřední v Nigérii, v části Kamerunu, v Beninu, Čadu, Togu, Ghaně, Horní Voltě a v severních oblastech Pobřeží slonoviny. (Viz též Hausové.)

Havajané (Havajci, Kanakové), polynéské etnikum autochtonního původu žijící na Havajských ostrovech v Oceánii; celkový počet již přesáhl 1,2 milionu obyvatel včetně přistěhovalců a menšin, zejména z Číny, Filipín, Japonska a odjinud. Počet původních obyvatel se odhaduje na 280 tisíc (v roce 2005). Věřící jsou křesťané, původní náboženství bylo polyteistické. Havajané osídlili ostrovy v 1. tisíciletí n. l. a jako neolitictí rybáři a zemědělci vytvořili záhy vyspělou bronzovou kulturu zvanou kanako (odtud též zastaralý

název Kanakové); byla založena na ručním zahradnickém zemědělství a řemeslné výrobě, na vyspělých astronomických a mořeplaveckých znalostech (kalendář, větrná růžice, pohyby nebeských těles aj.) a na tradiční hudbě, zpěvech a tancích, které si zachovali dodnes. Patří do polynéské skupiny jazyků (havajština) a etnik. Britský mořeplavec James Cook objevil ostrovy v roce 1778 a nazval je Sandwichovy ostrovy. Ještě v 19. století existovalo na ostrovech království. V roce 1898 byly ostrovy anektovány USA a pojmenovány původním názvem Havajské. V roce 1959 byly připojeny jako 50. stát k federaci USA.

havajština, polynéský jazyk užívaný zbytky domorodého obyvatelstva ve východní části Havajských ostrovů. (Viz též Havajané.)

Havolané, středověké etnikum Pobaltských Slovanů, které se usadilo v 7.–10. století n. l. v oblasti Braniborska a sousedilo se Stodorany. S nimi se Havolané pokusili vytvořit kmenový svaz, avšak tlak německých etnik byl od 11. století již tak silný, že mu většina Pobaltských Slovanů včetně Havolanů podlehla a Havolané jako etnikum zanikli.

Hazárové (Hesareh), populace mongolského a mongoloidního původu žijící v oblasti Hazárdžálu ve středním Afghánistánu, část sídlí v Íránu. Jméno je odvozeno z perštiny (*hazara*, „tisíc“): byly jím označeny tisícíhlavé zástupy družiny Čingischána, které se vracely z tažení a usadily se v zemi v 13. a 14. století. Z počtu kolem 2,8 milionu (odhad z roku 2006) je část roztroušena po celém Afghánistánu jako pomocní dělníci, nosiči ap. Mongoloidní původ Hazárů je stále velmi výrazný, zatímco v jazyce a kultuře jsou patrné výrazné vlivy Paštunů a Tádžiků, nábožensky patří k ší'itům.

Hebrejci (z hebrejštiny: „původní, dávní lidé“), starověké etnikum pocházející ze semitské skupiny na území staré Palestiny. Staří Hebrejci jsou považováni za praobyvatele tohoto území a odvozují svůj původ od patriarchy Abraháma. Jejich kultura je uložena ve znění *Starého zákona*. Pozdější příbuzné kmeny Izraelitů si po příchodu na území Palestiny podrobili Hebrejce, avšak osvojili si jejich písmo a řeč (hebrejštiny). Etnicky a jazykově byli nejvíce příbuzní s Kananejci. Posléze se Izraelitům podařilo ovládnout celou Palestinu (kolem roku 1230 př. n. l.) a vytvořit politický a náboženský svaz nazývaný Děti Izraele: dělili se na 12 kmenů, do nichž byli staří Hebrejci asimilováni a splynuli tak s Izraelity ještě před začátkem 1. tisíciletí př. n. l.

hebrejštiny, jazyk patřící mezi severozápadní semitské jazyky, kde bývá řazena do skupiny kanaánských jazyků (dále tzv. starokanaánština, foiničtina, punština, amónština, gileádština, moábština a edómština), od níž se více odlišuje amorejštiny, ugaritština a aramejštiny. Podobně jako v jiných semitských jazycích je významotvorným základem slov třísouhláskový kořen. Flexe slovesných tvarů není vázána na rozlišování tří časových rovin

(minulost – přítomnost – budoucnost). K zápisu se užívá nejprve tzv. kanaánské, od poloviny 1. tisíciletí př. n. l. pak tzv. kvadrátní (hebrejské) písmo, jež vyjadřuje jen souhlásky a píše se zprava doleva.

Jméno „hebrejšťina“ jako označení původního jazyka bible (Starého zákona) se poprvé vyskytuje v předmluvě knihy Sírachovy (řádek 22; okolo 130 př. n. l.). V biblických textech samých se označuje jako jazyk „kanaánský“ (Iz 19,18), „judsky“ (2 Kr 18,26), respektive „židovský“ (Neh 13,24). U Josefa Flavia (Ant XVIII, 228) a na některých místech Nového zákona označuje termín „hebrejšťina“ dobovou hovorovou řeč, zřejmě tedy aramejšťinu (J 5,2; 19,13.17.20). Termín „hebrejšťina“ (*ivrit; lašon ivri*) je užíván také v Talmudu, častěji se však v rabínské tradici používá opis „svatý jazyk“.

Z dějinného hlediska se hebrejšťina dělí do tří základních období: 1. Starověká (tzv. klasická či biblická) hebrejšťina je jazykem starověkého Izraele, zejména jazykem bible (Starý zákon kromě několika aramejských částí a kromě tzv. deuterokanonických knih, jež jsou psány řecky). Písemné doklady mimobiblické tvoří jen zlomek známých textů; kromě epigrafických nálezů (nápisů) se jedná o knihu Sírachovu, hebrejské fragmenty knihy Jubilejí, Júdit, Tóbit, 1. Makabejské, Žalmů Šalomounových, tzv. 4. Ezdráše a zejména o mimobiblické hebrejské texty kumránské. Podrobnější jazykové rozlišení na dílčí idiomy lze provést jak z hlediska geografického (severoizraelské, respektive judské nářečí), tak historického (období tzv. 1. chrámu [11.–6. století př. n. l.], respektive období exilní a období 2. chrámu [6.–1. století př. n. l.]). V poexilním období (od 5. století př. n. l.) byla jako mluvená řeč (*lingua franca*) v Palestině hebrejšťina postupně vytlačována aramejšťinou, v době helénistické také řečtinou. V judaismu však zůstává nadále jazykem liturgickým a jazykem náboženské literatury (*lingua sacra*).

2. Střední (tzv. novomišnaická či mišnaická) hebrejšťina vychází z mluveného jazyka Judska období přelomu letopočtu, je pod silným vlivem aramejšťiny. Kromě některých textů kumránských (tzv. měděný svitek 3Q) a řady textů epigrafických je tímto jazykem především psána Mišna a část textů midrašních (explicace bible). V textech Mišny lze rozlišit jazyk tzv. tannaitů (rysy jazyka mluveného; 1. století př. n. l.–2. století n. l.; vedle Mišny též Tosefta a halachické midráše) a amoraitů (literární jazyk vzdělanecké rozpravy; 3.–5. století n. l.; palestinský a babylónský Talmud). V oblasti syntaxe slovesných tvarů přejala hebrejšťina tohoto období strukturu indoevropských jazyků, základní kategorie přiřazuje časovému sledu (minulost – přítomnost – budoucnost). Středověká hebrejšťina na tuto podobu s dílčími modifikacemi navazuje. Zůstává jazykem liturgickým (synagogální a privátní bohoslužba, modlitby), jazykem studia židovské tradice (komentáře bible a Talmudu), a literárním (poezie, tzv. *pijjutim*). Často se mísí s aramejšťinou, arabštinou či evropskými jazyky (jiddiš).

3. Moderní (izraelská) hebrejšťina, tzv. *ivrit*. V novověku se v souvislosti s emancipací a národním obrozením Židů (*haskala*) v 19. století objevuje program obnovy hebrejšťiny jako mluveného jazyka. Tento program se stal důležitou součástí úsilí o nové vybudování židovské národní identity v zemi Izraelské (sionismus). Mezi protagonisty jazykové obnovy vynikli zejména Eliezer Ben-Jehuda, pod jehož vedením se hebrejšťina na přelomu 19. a 20. století prosadila jako mluvená řeč židovských osadníků v Palestině, stala se jazykem školní výuky a vposledu jedním z oficiálních jazyků státu Izrael (1948). Tento jazyk, tzv. *ivrit*, převzal většinu morfologie z hebrejšťiny biblické, syntax slovesných tvarů z hebrejšťiny mišnaické, pojmosloví a syntax větnou utváří pod silným vlivem evropských jazyků. Pro rozvoj a standardizaci byla zřízena Komise pro hebrejský jazyk (1890), později transformovaná v Akademii pro hebrejský jazyk (1953). Jak v oblasti mluveného jazyka, tak v oblasti literární produkce je moderní, tzv. izraelská hebrejšťina (*ivrit*) jazykem plně rozvinutým a živým (od jazyka uměleckého či odborného až po dětskou mluvu a různé druhy slangu). (Viz též Hebrejci.) (Martin Prudký)

hebrejšťina, moderní, ivrit.

Hehové (Wahehe), černošská populace žijící v oblasti Uhehe v Tanzanii (mezi řekami Ruaha a Rufidži). Hehové jsou východobantuského původu a patří k tradičním kopaničářským zemědělcům a chovatelům hovězího dobytka. Jejich počet dosahuje více než 750 tisíc (odhad z roku 1994), jsou největším etnikem mezi ostatními příbuznými populacemi Benů, Ndambů, Pogorů, Sagarů a Sangů. Jazyk patří mezi centrální bantuské jazyky nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Hehové si zachovali kmenovou jednotu již od konce 19. století, kdy úspěšně vzdorovali nejprve Němcům a později Angličanům. Tradiční náboženství je nahrazováno křesťanstvím. Manželství bývá polygamní, následnictví je patrilineární.

Helénové (Helléni, hoi Hellénes):

1. souhrnný název pro veškeré obyvatelstvo starověkého Řecka (Hellady) od doby jeho sjednocení v době Alexandra Velikého (4. století př. n. l.), jehož se dodnes užívá v literatuře a historii; Achájové, Dórové, Iónové, Řekové;

2. současné označení moderního řeckého národa vyjadřující a zdůrazňující genetickou kontinuitu dnešních Řeků s jejich starověkými předky. (Jaroslav Malina, Marie Pardyová)

Helvéciové (Helvétiové, latinsky: *Helvetii*), starověké keltské etnikum žijící na území dnešního Švýcarska od konce 1. tisíciletí př. n. l. Jejich území se nazývalo Helvetia (odtud název etnika). Helvéciové se do značné míry podíleli na zformování švýcarské národnosti a národa.

Helvéti, Helvéciové.

Helvetiové, Helvéciové.

Hererové (Ovaherero), bantuská populace žijící v centrální a severní části jižní Afriky, hlavně v Namibii a jižní Angole (tzv. Hereroland), v počtu kolem 120 tisíc. Jazyk patří do skupiny benue-kongo nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Náleží k severozápadním Bantuům a jméno jim dali sousední hotentotští Damarové, s nimiž se smísili. Příbuznými jsou Ambové, Himbové aj. Hererové jsou jediným bantuským etnikem, které se specializovalo na chov dlouhosrstého skotu a ovcí a dosud žije nomádkým nebo polonomádkým způsobem života svých předchůdců. V letech 1904–1907 byly dvě třetiny Hererů (asi 60 tisíc) a sousedních Namů zmasakrovány při neúspěšném povstání proti německým kolonizátorům. Až do současné doby si zachovali četné etnické a kulturní zvláštnosti, jimiž se výrazně odlišují od ostatních bantuských populací v jižní Africe (pozůstatky tzv. khoinské a hererské říše z počátku 19. století, založené na pasteveckém hospodářství kmenových svazů, na rozdíl od bantuských zemědělských etnik). Většinou jsou křesťané.

Hermióni (Hermion), velká skupina germánských etnik, která sídlila na počátku našeho letopočtu v oblastech mezi Labem a Mohanem. K Hermiónům patřili například Hermundurové, Langobardi, Markomané, Svévové aj. a tvořili společně pravděpodobně společnou kulturní a územní jednotu (název užil poprvé Gaius Plinius Secundus, zvaný Maior). (Jaroslav Malina)

Hermundurové (latinsky: *Hermunduri*), starověké germánské etnikum, které mělo svá původní sídla v Durynsku a na jih od Harcu. Hermundurové vytvořili kmenový svaz, jehož hranice sahaly na počátku našeho letopočtu od Mohanu až do severozápadních Čech. Ačkoliv tvořili početnou populaci (kolem 50 tisíc lidí), přesto se jako etnikum ještě před koncem 1. tisíciletí n. l. smísili s ostatními germánskými etniky a podíleli se významně na vytvoření německé národnosti. (Jaroslav Malina)

Herulové (latinsky: *Heruli*), starověké etnikum germánského původu, které žilo na počátku našeho letopočtu v jižní části Skandinávského poloostrova. V 3. století přesídlili Herulové společně s Góty do severního Černomoří, zde však byli podrobeni Huny a poté splynuli s Ostrogóty. (Jaroslav Malina)

Hetitě (Hethitě), Chetitě.

Hidatsové (Hidatsa), indiánské etnikum ze skupiny préríjních indiánů Siouxů, kteří se usadili na horním toku řeky Missouri v dnešních státech Dakota a Montana. Kulturně byli silně ovlivněni Mandany, svými severními sousedy, a převzali od nich řadu rysů kultury a

zemědělství. Při velké epidemii neštovic v roce 1837 většina Hidatsů vymřela a zbytek, pouhých několik set příslušníků, se smísil s Mandany. V současné době žijí jako malá smíšená populace ve městech Severní Dakoty a již jen symbolicky si připomínají svůj kmenový indiánský původ a příslušenství k Hidatsům.

hindština, indoárijský jazyk, spolu s angličtinou úřední jazyk v Indii. (Viz též Hindustánci, jazyky, indické.)

Hindustánci (Hindové, Hindi), příslušníci populací indoárijského původu, kteří hovoří hindštinou (indická větev indoevropské rodiny) a četnými dialekty jazykové skupiny hindů, obývají území v povodí Gangy a jejích přítoků pod Himálajem, které bylo nazváno již ve středověku Hindustán (persky: „Země Indů“) – dnešní severní Indii a část Pákistánu. Tato oblast byla již ve starověku významným civilizačním centrem staré Indie. Jde zároveň také o jednu z nejlidnatějších oblastí na Indickém poloostrově a současně o nejlidnatější stát v Indii – žije zde asi 500 milionů lidí, tj. skoro polovina obyvatel Indie. Zahrnuje hlavní město Dillí, památná historická i náboženská centra hinduismu (Agra aj.).

Hindustánci vznikli sloučením celé řady příbuzných i vzdálených etnik a v současné době se hlavní měrou podílejí na utváření indického mnohonárodního společenství zvláště ve státech Bihár, Harijána, Himáčalpraděš, Madhjapraděš, Rádžasthán a Uttarpraděš (Indové). Většinou jsou hinduisté, část muslimové. (Jan Filipický)

hindustání, hindustánština.

hindustánština (hindustání), hovorová varianta hindštiny obsahující mnoho persko-arabských a anglických slov, blízká urdštině. (Viz též Hindustánci, jazyky, indické.)

Hispánci, Španělé.

Hispanoameričané (Hispanos), obyvatelé USA (viz též Američané), jejichž mateřštinou a hlavním komunikačním jazykem je španělština.

hoka, severoamerický jazykový kmen, jehož jazyky hovoří zbytky původních indiánských obyvatel v Kalifornii a části Texasu.

Hoka-indiáni (Hokasjové), indiáni, Kalifornští.

Holand'ané (Nizozemci), evropský národ obývající Nizozemské království (dříve Holandské království). Z celkového počtu přes 16,5 milionu obyvatel (odhad z roku 2006) patří k nejpočetnějším Holand'ané (13 milionů), část tvoří Vlámové a Frísové a malé národnostní menšiny představují Němci, Dánové, Indonésané aj. Dalších asi 12 milionů Holand'anů žije v Belgii a v zámoří. Hovoří holandštinou, která vznikla ze staré fríštiny, patřící do západogermánské jazykové skupiny. Mají bohatou historii, která zasahovala v

minulosti výrazně do světových dějin (například v Jižní Africe Afrikánci, v Indonésii Holanďané aj.). Většina věřících jsou protestanti.

Nejstaršími etnickými skupinami na území dnešního Nizozemska v prvních stoletích našeho letopočtu byly germánské kmeny Frísů a Batavů. Na etnogenezi se na konci 1. tisíciletí n. l. podíleli například také Dánové a Frankové, kteří roku 870 připojili území k východofranské říši. Již ve 14. a 15. století bylo Nizozemí jednou z nejvyspělejších oblastí v Evropě a stávalo se díky své zeměpisné poloze obchodní a námořní velmocí. Prudký kulturní a společenský rozvoj země byl zpomalen koncem 15. století, kdy vládu převzali španělští Habsburkové. Po úspěšné revoluci byly v roce 1581 vytvořeny Spojené nizozemské provincie. V roce 1648 uznalo Španělsko nezávislost Nizozemí (vestfálský mír) a Nizozemci zahájili koloniální expanzi v Africe, Asii a Jižní Americe. V zápolení s Angličany a Francouzi byli však z většiny zámořských kolonií vytlačeni a zůstaly jim pouze državy v Indonésii a Jižní Americe. V roce 1806 vzniklo dědičné Holandské království, k němuž byla načas připojena i Belgie. V roce 1948 uzavřeli Nizozemci celní unii s Belgií a Lucemburskem (Benelux).

holandština, nizozemština, vlámsština.

Holasicí (Holasicové), západoslovanské etnikum, které se koncem 6. století usadilo na území Moravy, zvláště na Opavsku. Je jediným dosud známým slovanským etnikem na Moravě, které se významně podílelo na sjednocení Čechů na konci 1. tisíciletí. O ostatních slovanských kmenech (s výjimkou Hanáků) na území Moravy se nezachovaly žádné podrobnější údaje. Holasicí vytvořili v 7.–9. století kmenový svaz, založený na rozvoji rodových vztahů a kopaničářském zemědělství, spjatém s lovem a rybolovem.

Hondurasané (Honduras), současný národ smíšeného indiánského původu obývající Honduraskou republiku v pevninské Střední Americe; z celkového počtu 7,3 milionu (odhad z roku 2006) obyvatel je asi 90% mesticů, 6% indiánů a ostatní jsou přistěhovalci. Úředním jazykem je španělština. Původní obyvatelé, indiáni příbuzní starým Mayům, Mixtékům a dalším mexickým etnikům, byli většinou vyvražděni anebo zotročeni španělskými dobyvateli. V 16. století se stal Honduras nejprve španělskou kolonií zvanou Pobřeží moskytů, pak byl připojen k Mexiku (1821) a v roce 1838 byla vyhlášena nezávislá republika.

Hopiové (Hopi-indiáni, Hopitů, „Mírumilovný národ“), indiánské etnikum, původní kmeny severoamerických indiánů ze skupiny Šošonů, dnes v počtu kolem 7 tisíc (cenzus z roku 2000) v severní Arizoně. Kulturně patří k Pueblanům, jazykově k šošonské větvi aztécko-tanoských jazyků. Zachovávají dosud původní matrilokální rodovou společnost, založenou na životě ve společných domech, na kolektivních pracích a na matrilineárním

příbuzenství. Žili původně ve velkých ohrazených či opevněných sídlištích. Jejich zbytky dnes sídlí ve státní rezervaci severovýchodně od řeky Colorado Chiquito. Původní náboženství bylo animistické, po usazení v rezervaci přijali křesťanství.

Hotentoti, Khoinové.

hotentotština, khoisanský jazyk, respektive skupina jazyků, jimiž hovoří zbytky pasteveckých etnik Khoinů (dříve Hotentotů) v jižní Africe.

Hovové, Malgašové; Merinové.

huarpe, rodina jihoamerických indiánských jazyků v jižní Argentíně.

Huastékové (Huastec), indiánská populace příbuzná s Mayi obývající svahy pohoří Sierra Madre Oriental v jižním Mexiku; celkový počet kolem 150 tisíc (odhad z roku 1990).

Huastécká kultura (1100–1520) se plně rozvinula v poklasickém období Mezoameriky a vynikala v umění nízkého reliéfu a v rytinách do kamene a lastur. Ve středověku vytvořili řadu významných kulturních i státních celků při pobřeží Mexického zálivu. Jejich říši se nepodařilo dobýt ani Aztékům, ani Španělům. Od počátku 2. poloviny 2. tisíciletí n. l. se významně podíleli na formování mexického národa – dnes žijí převážně jako zemědělci a průmysloví dělníci v jižním Mexiku (Mexičané). Vyznávají křesťanství, udržují se i prvky starých kultů. (Jaroslav Malina)

Huculové (Huculi), ukrajinská (rusínská) etnografická skupina ve východní části Karpat jako horští zemědělci, dřevaři a voraři a chovatelé užitkových zvířat, zejména proslavených drobných huculských koní; celkový počet asi 300 tisíc (odhad z roku 1965) na území Zakarpatska a Ukrajiny.

huičol (huichol), mezoamerický indiánský jazyk užívaný původními obyvateli v části Mexika. (Viz též Huičolové.)

Huičolové, indiánské etnikum žijící v západním Mexiku (asi 26 tisíc osob); jazykově patří do juto-aztécké rodiny; zemědělci a řemeslníci. Dělí se na pět teritoriálních společenství, která dohromady tvoří tři „podkmeny“, každý s vlastním dialektem. Vytvářejí tradiční obrázky z pastelově zbarvené příze nalepované na vlhký sádrový podklad. Zachovali si tradiční kulturu a náboženství, jen málo ovlivněni křesťanstvím.

Huiličové, Araukáni.

huichol, huičol.

Hunové (Hunns, „Lidé“), původně jedno z mongolsko-turkických nebo mongolských etnik, které v 1. tisíciletí př. n. l. přešlo k stepnímu nomadismu a osvojilo si jízdu na koni. Předkové Hunů se usadili nejprve v oblasti Střední Asie, kde byli zprvu nazýváni Siungnuové (čínsky: *Siung-nu*). V 3. století př. n. l. vytvořili nejprve hunský stepní stát a pak rozsáhlou

hunskou říši, která zaujímal i Mongolsko. Východní část říše si podrobili v 1. století n. l. Číňané, Siungnuové se zčásti zcela asimilovali s čínským etnikem, zatímco západní část říše si zachovala autonomii a v ní se rozvíjeli Hunové jako nově vznikající etnická skupina, jejímž základem byli Siungnuové, ale později pravděpodobně také severoíránské a turkické skupiny. V 3. století n. l. se tyto skupiny spojily a spolu se skupinami Siungnuů, kteří unikli čínskému područí, táhli podél stepi na západ. Po dlouhotrvajících bojích se sarmatskými Alany obsadili nejprve západní Turkestán a dostali se až do volžských stepí. V roce 374 rozvrátili říši Vizigótů na Krymu a na jižní Ukrajině. V roce 425 již útočili na Tise a Dunaji a pod vedením svého vůdce Atily se dostali až na území Itálie a Francie (roku 451) a vyvolali proces nazvaný později dobou stěhování národů. Obrovská říše Hunů se rozpadla v průběhu 5. a 6. století a Hunové zmizeli z etnických dějin Evropy. Příčinou tohoto rychlého zániku byl poměrně malý počet vlastních asijských Hunů, kteří tvořili pouze vládnoucí vrstvu, zatímco většina vojska a doprovodných skupin byly vazalské kmeny Íránců, Vizigótů a zvláště turkických etnik.

Hunové jako jedni z prvních znali kalhoty, šavle, skládací velký luk, schopný zasáhnout cíl na vzdálenost 500 m (nejdokonalejší zbraň v 1. tisíciletí n. l), jurtu, dále sedlový vak, třmen aj. Vytvořili také typ bohatýrské pohádky a strašidelného (démonologického) vyprávění, historické mýty a výtvarná díla tzv. zvířecího stylu. (Jaroslav Malina)

Hunové, Bílí (Hefthalité), hunský svaz obývajících stepi jižně od Altaje. V 6. století n. l. podnikli několik vpádů do severozápadní Indie. (Jaroslav Malina)

Hunzové (Hunsa), populace tibetského původu v počtu kolem 20 tisíc (v roce 1985) v údolích řeky Hunzy v dnešním Kašmíru a Pákistánu. Věnují se především horskému zahradnickému zemědělství, budovanému na úzkých terasovitých polích se zavlažováním. Obývají výhradně jižní sluneční svahy obou údolí, zatímco na ostatních místech žijí příbuzní a chudší Nagirové (Nagar). Po dlouhá staletí byli Hunzové se ší'itskými Nagiry v rozporech, ale obě skupiny si zachovaly autonomii, která byla a dosud je oběma vládami (v Kašmíru i v Pákistánu) respektována. Jako zcela izolované skupiny si zachovali četné kulturní a společenské zvláštnosti, mezi něž patří i společný archaický jazyk – buruščina (burušaski). Lékařský výzkum zjistil, že Hunzové jsou „národ bez nemocí“, podobně jako další tibetské skupiny, a to zejména díky tradiční vyspělé osobní hygieně.

Huróni, federace čtyř kmenů severoamerických indiánů, náležející do jazykové skupiny Hoka-indiánů společně s Irokézy aj. Původně byli usazeni severovýchodně od jezera Ontario a kolem Huronského jezera až po údolí řeky sv. Vavřince. Na počátku 17. století mělo jejich etnikum kolem 20 tisíc příslušníků (včetně příbuzných Tobaků). V roce 1649 podlehl Irokézské lize – konfederaci šesti kmenů. Část Hurónů byla přijata do svazu Irokézů, větší

část se přidala na stranu Francouzů a pod jejich ochranou žila v provincii Québec. V současné době (v roce 2001) se odhaduje zbytek Hurónů na 8 tisíc příslušníků v rezervacích při Velkých jezerech. Náboženství bylo animistické, částečně byli christianizováni. Byli lovci kožešinové zvěře, rybáři a zemědělci.

Hutuové, bantuské etnikum žijící v Burundi, ve Rwandě a v sousedních afrických zemích; jazykově patří mezi centrální bantuské jazyky nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny; odhadem 5–9,5 milionu osob; zemědělci a řemeslníci. Od 16.–17. století pod vládou Tutsiů, od roku 1959 stálé konflikty mezi oběma etniky. V roce 1994 došlo k dosud největšímu konfliktu, který si vyžádal na milion životů.

Hyksósové (Hyksové), pořečtěné označení západosemitských kmenů (*hikau khasut*, v egyptštině doslova „vládci pouště“), které během 18. a 17. století př. n. l. kvůli neúrodě a suchu v předoasijských územích, kde předtím Hyksósové kočovali, postupně obsadily nilskou deltu a po částečné egyptianizaci zde vytvořili dvě paralelní dynastie (15. a 16.). Hyksósové se kulturně asimilovali a jejich vládci rekonstruovali staré stavby. V polovině 16. století př. n. l. byli poraženi bojovnými thébskými vládci a vyhnáni z Egypta. (Břetislav Vachala)

Hyksové, Hyksósové.

Hyperborejci, skupiny, paleoasijské.

Chakasové (Cakasové, Cakas, „Jenisejští Kyrgyzové“, dříve Abakanští Tataři), etnikum žijící v Chakaské autonomní republice a na přilehlém území Ruské federace v počtu kolem 80 tisíc (cenzus z roku 1989). Jazyk patří do ujugurské skupiny turkické větve altajské jazykové rodiny. Vznikli v 17. a 18. století z rozpadajících se populací Jenisejských Kyrgyzů, Ketů a Samodijců; na počátku 20. století se zformovali v moderní národ. Opustili původní kočovný chov dobytka a stali se usedlými zemědělci; nyní stále výrazněji dochází k rychlé asimilaci Chakasů s dominující ruskou populací. Vyznávají šamanismus, postupně přechází k pravoslaví.

Chaldejci (akkadsky *Kaldú*, z čehož vzniklo aramejské *Kaldajja*, hebrejsky *Kasdím*, řecky *Chaldaioi*, latinsky *Chaldaei*), kočovná etnika příbuzná Aramejcům. V polovině 9. století př. n. l. se Chaldejci usadili v jižní Babylónii (Přímoří). Nejvýznamnějším chaldejským státem byl Bít-Jakíni, z něhož pocházel zakladatel poslední babylónské dynastie Nabopolassar. Ve Starém zákoně se slovo Chaldejci stalo synonymem pro Babylóňany. V Danielově knize vystupují Chaldejci jako věštcí a astrologové navazující na babylónskou vzdělanost. Rovněž Řekové a Římané považovali Chaldejce za vynikající věštce a astrology. (Jana Pečírková – Vladimír Sadek)

Chalchové, Mongolové.

Chamnigani, Evenkové.

Chan (též *Chan-cu* či *Chan-žen*), Číňan, příslušník majoritního národa Chanů v Čínské lidové republice. (Josef Kolmaš)

Chaniové (Hani, Cha-ni, zastarale Woniové), etnikum žijící v čínské provincii Jün-nan a částečně i na severu Vietnamu v počtu asi 1,5 milionu lidí. Jazyk patří do iské skupiny tibeto-barmské větve čínsko-tibetské rodiny. Jako samostatná skupina se začali vydělovat ve 4. století n. l. Jsou zemědělci, doplňkem je chov dobytka, rybolov, lov a těžba dřeva. Vyznávají tradiční animistické náboženství, významný je kult „dračích stromů“, část přijala křesťanství. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.) (Josef Kolmaš)

Chanové a další etnika čínské společnosti, etnika, národnosti a národy obývající Čínu. Čína zaujímá rozlehlou oblast východní Asie, relativně izolovanou mořem, horami a pouštěmi, kde se odnepaměti vytvářelo úzké historické, sociální a kulturní společenství lidu nejrůznějších populací. Toto společenství, vzniklé převážně podmaňováním a násilným asimilováním malých kolektivů – rodů, kmenů, etnických skupin – bylo již od dob dynastií Čchin a Chan (3. století př. n. l.–3. století n. l.) postupně organizováno v jednotný centralizovaný stát, který se v chodu dějin tu rozpadal, tu opět znovu sjednocoval, který však dokázal vtisknout celé oblasti *Pax Sinica* určitou jednotu hmotné a duchovní civilizace a kultury. Úloha jednotícího a určujícího elementu v tomto dlouhodobém procesu připadla lidu *Chan* (Chan-žen), tj. vlastním Číňanům (Čung-kuo-žen, „Lid Říše středu“), a to i přesto, že nejednou v dějinách měly vládu nad tímto prostorem ve svých rukou národy a dynastické rody nechanské, jako kupříkladu rozmanité prototurkické a prototibetské národy v dobách rozdělení Číny za tzv. Jižních a Severních dynastií (Nan-Pej čchao, 420–589), tunguzští Kitani či Kitati (Liao, 907–1125) a Džürdženi či Džürdžedi (Ťin, 1115–1234) za doby Sung (10.–13. století), Mongolové za dynastie Jüan (1271–1368) a Mandžuoové za dynastie Čching (1644–1911). Asimilační schopnost Chanů, zpravidla převyšujících civilizační úroveň svých podmanitelů, byla však taková, že cizí vládnoucí rody i s celou aparaturou jejich vojenské a administrativní moci Chanům vždy dříve či později podléhaly a přejímaly společenské a ideové soustavy vytvořené Chany.

Chanské obyvatelstvo v důsledku militaristických výbojů a kolonizace dobytých území ovšem také pronikalo do míst původně osídlených jinými plemy, mísilo se s nimi a souvislými pruhy svého osídlení (například v provincii Kan-su) narušovalo kompaktní sídliště nechanských etnických celků. Přitom nepochybně docházelo k vzájemnému přejímání řady zvyků, praktik a idejí vytvořených na obou stranách. Obdobně i nechanská etnika měnila svá sídla a vklíněvala se jedna do druhých, jsouce dohromady připoutávána k společné „Říši

středu“ (*Čung-kuo*) tu těsněji, tu volněji – podle momentální pevnosti či slabosti centrální moci sjednocujícího státu. Soužití různých etnik čínské kulturní oblasti se tedy vyvíjelo po staletí a se střídavými šancemi a situace vytvořená tímto složitým historickým procesem vedla ve svých konečných důsledcích k tomu, že z Číny se během staletí stal typický mnohonárodní, respektive mnohonárodnostní stát, že její obyvatelstvo představuje dnes velmi pestrou mozaiku pokud jde o jeho antropologickou charakteristiku, etnické složení, sociální strukturu a jazykové, kulturní, náboženské a jiné zvláštnosti.

Jako mnohonárodnostní stát v jeho nynějších hranicích se Čína zkonstituovala teprve ke konci 18. století, a to jednak v důsledku postupné absorpce někdejších státních útvarů Čuangů, Mongolů, Tibetanů, Ujgurů a dalších, jednak jako výsledek dobovatelských válek čchingských císařů. Nechanské obyvatelstvo bylo v průběhu těchto akcí vystaveno buďto úplné likvidaci, nebo násilné kolonizaci a postupné dobrovolné či nedobrovolné asimilaci, tj. sinizaci čínskými dobyvateli. Takto získaná nová území bývala osídlována přistěhovalci z čínského vnitrozemí, kteří se na nově získaných teritoriích poměrně rychle zabydleli a záhy také zmocnili klíčových pozic v místní administrativě, obchodu atd. a kteří pokračování své přítomnosti na těchto územích zabezpečovali praktikováním smíšených sňatků.

Problémy s termíny „národ“ a „národnost“: Kdykoli se dnes v Číně hovoří o jejích národech a národnostech, vždy se o každém či každé z nich – ať jakkoli početně velkém či malém – mluví jako o *min-cu*, respektive *-cu*, „lid, národ, národnost“ (druhého tvaru se užívá v složeninách doplněných o označení dotyčného etnika, kupříkladu Chan-cu, „chanský národ, Chanové“, Cang-cu, „tibetský národ, Tibetané“, Meng-ku-cu, „mongolský národ, Mongolové“, Wej-wu-er-cu, „ujgurský národ, Ujguři“ ap.). Čínština nemá totiž možnost rozlišovat termíny NÁROD (anglicky: „nation, people“; německy: „Volk, Nation“; rusky: „narod, nacija“), tj. historicky vzniklé společenství lidí, spojených společnou řečí, územím, hospodářským životem a psychickým založením projevujícím se ve společné kultuře, a NÁRODNOST (anglicky: „nationality“; německy: „Nationalität“; rusky: „nacionalnost“), tj. historický typ etnického společenství lidí spojených společným jazykem, územím a společnou hmotnou a duchovní kulturou. Oba tyto výrazy čínština vyjadřuje slovem jediným, totiž *min-cu*, respektive ve složeninách *-cu*, i když většinu nechanských etnik by vzhledem k jejich počtu a dosaženému stupni jejich společenského vývoje bylo spíše třeba řadit do kategorie „národností“. Jediný rozdíl v označení většinové (chanské) a menšinové (nechanské) složky obyvatelstva ČLR je v tom, že první, zcela odpovídající uvedené definici národa, jsou nazýváni „národ Chan, Chanové“ (Chan-cu), kdežto ostatní, až na výjimky spíše odpovídající zmíněné definici národnosti, jsou jako celek označováni hromadným, nevědeckým termínem,

či spíše opisem, „málo četné národy“ – *šao-šu min-cu*. U nás, ale i v jiných jazycích, se ustálil zvyk překládat tento čínský termín slovy „menšinové národy/národnosti“ či „národnostní menšiny“ (anglicky: „minority nationalities“ nebo „national minorities“; německy: „nationale Minderheiten“; rusky: „nacional'nyje men'sinstva“). Jak vidno, nepřihlízejí v Číně při označování jednotlivých etnik v zemi ke kvalitativní podstatě označovaného jevu, a vystihují pouze jeho vnější, kvantitativní stránku. Je pak jistě paradoxní, je-li spolu s více než miliardovým národem Chanů (*Chan-cu*) označován stejnou příponou *-cu* kupříkladu i pouhých několik tisíc duší čítající tunguzsko-mandžuský „národ“ Chečeů (*Che-če-cu*) v severovýchodní Číně nebo ještě menší Lhopové v jihozápadní Číně. V rovině praktické politiky a propagandy bývá tento terminologický nedostatek překrýván tvrzením, že užitím nediferencovaného termínu *min-cu (-cu)* jak pro početně největší národ Chanů, tak pro početně malé národy a národnosti se chce naznačit snaha postupovat vůči nechanským menšinovým národům či národnostem (*šao-šu min-cu*) při řešení národnostní otázky stejně jako vůči příslušníkům vládnoucího národa Chan.

Klasifikace národů a národností Číny: Existuje několik možností a způsobů klasifikace národů, národností a etnických skupin Číny podle toho, o jaký aspekt národnostní problematiky v této zemi se jedná.

Klasifikace obyvatelstva podle velikosti: Tato zdánlivě exaktní metoda naráží však na problém nedostatku a spolehlivosti statistických údajů a jejich zastaralosti již v samém okamžiku jejich zveřejnění. Při neustále stoupajícím trendu populačního růstu (v roce 1949 měla Čína 542 milionů obyvatel, v roce 1969 to bylo 806 milionů, v roce 1982 jejich počet přesáhl 1 miliardu a v roce 2002 dosáhl 1 miliardy a 295 milionů) mají jakékoli číselné údaje, například pro případné srovnávání, význam pouze relativní, nikoli absolutní. Dále uváděné počty příslušníků jednotlivých národů a národností ČLR se opírají o údaje sčítání lidu k 1. červenci 1990. Čínu jako typickou multietnickou zemi obývá 56 oficiálně uznávaných národů, národností a etnických skupin. Největší z nich tvoří původní obyvatelé Číny Chanové, jichž je 92%, zbývajících 8% tvoří 55 menšinových národů a národností, z nichž nejpočetnější jsou Čuangové (15,555 milionu), Mandžuové (8,846 milionu), Chuejové (8,612 milionu), Miaové (7,383 milionu), Ujguři (7,207 milionu), Iové (6,578 milionu), Tchuťiaové (5,725 milionu), Mongolové (4,802 milionu) a Tibetáné (4,593 milionu). Nejmenší je etnikum Lhopa (2,3 tisíce).

Klasifikace obyvatelstva podle oblastí jeho hlavního rozšíření: Zatímco některá etnika žijí v kompaktních celcích často na značně rozlehlém území (kupříkladu Chanové, Čuangové, Ujguři, Tibetáné, Mongolové aj.), jiné národnostní celky jsou „roztrhány“ a jejich rozptýlené

obyvatelstvo, smíšené s jinými národnostmi, vytváří nanejvýš větší či menší izolované ostrůvky uvnitř majoritní populace. V souvislosti s masovými přesuny chanského obyvatelstva do oblastí obývaných menšinovými národy a národnostmi je někde situace dokonce taková, že i v největší oblasti jejich kompaktního osídlení žije lid dotyčného menšinového národa v početní menšině. I když co do počtu představují menšinové národy a národnosti jen zlomek všeho obyvatelstva Číny, území, na kterém žijí, zabírá přes polovinu celkové plochy země (zhruba 60% z 9,59 milionu km²). Jedná se přitom povětšinou o okrajové části Číny navazující na sousední asijské země, s nimiž nechanské obyvatelstvo již po staletí udržuje tradiční hospodářské a kulturní styky. V základě těchto vztahů není však jen geografická blízkost a vzájemná potřeba ekonomické a kulturní výměny, nýbrž i etnická a jazyková spřízněnost lidu žijícího na obou stranách hranice. Početně nejsilnější a národnostně nejpestřejší koncentrace nechanského obyvatelstva se nachází v jižní a jihozápadní Číně, jmenovitě v provinciích Jün-nan, Kuej-čou, S'-čchuan a v Čuangské autonomní oblasti Kuang-si, dále v provinciích Kan-su, Čching-chaj a v Ujgurské autonomní oblasti Sin-ťiang na čínském severozápadě a také v provinciích Chu-nan a Kuang-tung v jižní Číně a Che-pej, Liao-ning, Ťi-lin a Chej-lung-ťiang v severní a severovýchodní Číně. Mimořádný význam území obývaných příslušníky menšinových národů a národností je, vedle jejich nesmírné rozlohy (kupříkladu jen Sin-ťiang, Vnitřní Mongolsko a Tibet zabírají dohromady plochu větší než 3 miliony km²), dán především tím, že značná část nerostného bohatství nezbytně nutného pro industrializaci země včetně bohatých energetických zdrojů a nalezišť ropy, se nachází právě zde. O vojensko-strategickém významu těchto převážně horských, pralesních, případně pouštních oblastí není rovněž pochyb.

Klasifikace podle typu přiznané autonomie: Tato klasifikace vychází z typu správy a začlenění menšinových národů a národností do administrativní struktury země. Tento aspekt umožňuje zkoumat změny a úpravy v jejich administrativním zařazení, jakož i důvody a okolnosti zřizování, rušení či slučování takových autonomních útvarů a z toho všeho pak usuzovat o národnostní politice ČLR a jejich trendech jako celku. V souladu s praxí zaváděnou na osvobozeném území Číny ještě před vznikem ČLR a pak rozšířenou zejména v 50. letech minulého století byl některým vybraným nechanským národům a národnostem přiznán status „území s národnostní autonomií“ (*min-cu ti-fang c'-č'*). Tyto „národnostně územní autonomie“ jsou trojího typu (sestupně od vyššího k nižšímu): autonomní oblast (*c'-č'-čchü*), autonomní kraj (*c'-č'-čou*), autonomní okres (*c'-č'-sien*; na území s mongolským obyvatelstvem jeho ekvivalent autonomní „korouhev“, mongolsky chošún – *c'-č'-čchi*). Jejich druh, územní rozsah (velikost) i počet se během doby nejednou měnily či různě upravovaly,

než se ustálily ve své dnešní podobě. Z celkového počtu více než 2 000 teritoriálně-administrativních jednotek taxonomického typu I (provincie, autonomní oblasti, města pod přímou ústřední správou) a taxonomického typu II (kraje, autonomní kraje, okresy, autonomní okresy) na celém území ČLR je v současné době pět autonomních oblastí. Jejich území činí zhruba 4,305 milionu km², což je přibližně 37,5% z celkové rozlohy ČLR. Chronologicky podle data vzniku to jsou: 1. Autonomní oblast Vnitřní Mongolsko, správní centrum Chu-che-chao-tche (Chöch хот), rozloha 1,183 milionu km², zřízena 1. května 1947. 2. Ujgurská autonomní oblast Sin-ťiang, správní centrum Wu-lu-mu-čchi (Urumči), rozloha 1,6 milionu km², zřízena 1. října 1955. 3. Chuejská autonomní oblast Ning-sia, správní centrum Jin-čchuan, rozloha 66,4 tisíce km², zřízena 15. července 1957. 4. Čuangská autonomní oblast Kuang-si, správní centrum Nan-ning, rozloha 236,3 tisíce km², zřízena 5. března 1958. 5. Tibetská autonomní oblast, správní centrum La-sa (Lhasa), rozloha 1,22 milionu km², zřízena 9. září 1965.

Klasifikace podle etnické příbuznosti: Toto členění vychází z určitých shodných antropologických rysů jednotlivých národů a národností Číny a z celkového jejich životního stylu a zvyklostí. S tímto dělením také úzce souvisí třídění nechanského obyvatelstva podle jeho jazykové příbuznosti. Všechno obyvatelstvo Číny lze z těchto hledisek rozdělit zhruba do následujících skupin.

Chanové (Chan-cu): Chanové patří k mongoloidnímu plemeni a na rozsáhlých prostorách severovýchodní, severní, východní, jižní a střední části východní Asie, kde žijí v kompaktních celcích, jsou autochtonními obyvateli. V současné době tvoří na takto vymezeném teritoriu zhruba 92% veškeré tamní populace (v roce 1990 přibližně 1 259 milionů). Chanové jsou jediným národem na světě s tak dlouhým a nepřetržitým historickým vývojem na jednom území, se společnými bioantropologickými rysy, s jedním společným písmem a jazykem a výraznou kulturou, převyšující okolní národy. Chanové (v obecném pojmenování „Čičané“) žijí kromě vlastní Číny a Tchaj-wanu ve větších celcích také v Indonésii, Malajsii, Singapuru, Thajsku, Koreji, Japonsku, Vietnamu, Austrálii a v USA. Z hlediska jazykového jsou řazeni do sino-thajské větve čínsko-tibetské jazykové rodiny.

Chuejové: K Chanům se většinou svých základních charakteristik přimykají Chuejové (*Chuej-cu*, též *Chuej-žen* či *Chuej-chuej*), zaujímající mezi oficiálně uznávanými národy a národnostmi v Číně třetí místo (8,612 milionu), hned za nejpočetnějším nechanským národem Čuangů a Mandžů. Chuejové představují typický ubikvitní národ, vyskytující se prakticky na celém území Číny: kromě vlastní Chuejské autonomní oblasti Ning-sia je nacházíme zejména v provinciích Kan-su, Che-nan, Che-pej, Čching-chaj, Šan-tung, Jün-nan a dále v Sin-ťiang a

v městech Pekingu, Tiencinu, Šanghaji a jinde. Chuejové nemají svůj vlastní jazyk a mluví dialekty čínštiny okolního chanského obyvatelstva, s nímž mají také společné znakové písmo. V jejich slovní zásobě je však patrná příměs arabsko-perské islámské terminologie. V chanské populaci tvoří svérázné ostrůvky – ve městech žijí v samostatných čtvrtích, mají vlastní restauranty, svá specifická jídla, své zvyky a náboženské obřady. Jsou totiž pravověrnými muslimy sunnitského vyznání. Svůj původ na teritoriu Číny odvozují buďto od přistěhovalců ze střední Asie, Íránu a arabských zemí, přicházejících do Číny v dobách mongolské dynastie Jüan ve 13. století, nebo od potomků arabských obchodníků, doložených v Kantonu již v 8. století.

Čuangsko-tungské národy a národnosti čínského jihu: Čuangové a s nimi antropologicky, etnicky a jazykově příbuzné národy a národnosti žijí na čínském jihu v provinciích Jün-nan, Kuej-čou, Chu-nan, Kuang-tung a v Čuangské autonomní oblasti Kuang-si. Jazykově tvoří samostatnou větev čínsko-tibetských jazyků, rozdělenou do skupiny čuangsko-tchajské (čuangština, puiština, tchajština), tungsko-šuejské (tungština, šuejština, molaoština, maonanština) a liské (lišština a její dialekty). Čuangové (*Čuang-cu*, 15,558 milionu) jsou potomky dávných kmenů Luo-jüe a Po-jüe z 1. století př. n. l. Jako samostatné etnikum jsou v čínských pramenech připomínáni až od dob dynastie Sung (10.–13. století). Dnes mají od roku 1958 vlastní autonomní oblast Kuang-si (hlavní město Nan-ning). Od téhož roku používají také jako písmo vlastní modifikovanou latinku. Puiové (*Pu-i-cu*, 2,548 milionu) žijí v provincii Kuej-čou, kde mají od roku 1956 vlastní autonomní kraj Čchien-nan (administrativní centrum Tu-jün). Antropologicky a jazykově jsou nejbližšími příbuznými Čuangů. Používají rovněž modifikovanou latinku. Vedle taoismu a buddhismu je mezi nimi rozšířeno i křesťanství. Tchajové či Tajové (*Tchaj-cu*, 1,025 milionu), početně středně velká národnost, žijí pouze v Jün-nanu, kde mají od roku 1953 vlastní autonomní kraj Si-šuang-pan-na (administrativní centrum Ťing-chung). Ve středověku tvořili součást mocné federace Nan-čao – Ta-li, od níž se ve 12. století oddělili a vytvořili si vlastní stát Meng-li-kuo, který však byl ve 13. století vyvrácen Mongoly. Tungové (*Tung-cu*, 2,506 milionu) žijí v kompaktních celcích na pomezí provincií Kuej-čou, Chu-nan a Čuangské autonomní oblasti Kuang-si, kde mají od roku 1956 vlastní autonomní kraj Čchien-tung-nan (administrativní centrum Kchaj-li). Tungové odvozují svůj původ od Po-jüeů, společných prapředků všech čuangsko-tungských národů. Šuejové (*Šuej-cu*, doslova „Vodáci“, 347,1 tisíce) žijí v jihovýchodní části provincie Kuej-čou, kde mají od roku 1957 vlastní autonomní okres San-tu (administrativní centrum San-che). Poprvé je nacházíme zmíněné v čínských kronikách 15. století, avšak jejich vlastní etnogeneze sahá až k počátkům čuangsko-tungské čeledi, s jejímiž ostatními členy

mají Šuejové velmi mnoho společného. Molaové (*Mo-lao-cu*, též *Mu-lao-cu*, 160,6 tisíce) a Maonanové (*Mao-nan-cu*, 72,4 tisíce) jsou nevelké etnické skupiny na teritoriu severní, respektive severozápadní části Čuangské autonomní oblasti Kuang-si. S Čuangy mají také mnoho společných rysů. Obě tyto národnosti nezískaly dosud vlastní autonomní status. Liové (*Li-cu*), patřící k středně velkými národnostem (1,112 milionu), žijí v kompaktních celcích v jižní polovině ostrova (dnes provincie) Chaj-nan v Jihočínském moři. Původně sídlili jižně od řeky Jang-c'-ťiang, odkud se v důsledku stupňujícího tlaku ze strany Chanů přemístili na ostrov Chaj-nan. Liové, kteří neměli dříve vlastní písmo, používají od 50. let minulého století abecedu, vytvořenou na základě latinky.

Miaové, Jaové a ostatní národy a národnosti čínského jihu: Přidáme-li k výše vymezenému pojmu „jih Číny“ ještě další čtyři provincie, totiž S'-čchuan, Ťiang-si, Fu-ťien a Če-ťiang a dále ostrov Tchaj-wan, dostaneme oblast rozšíření dalších devíti nechanských národů a národností ČLR následujících tří etnolingvistických čeledí.

Miaosko-jaoské národy a národnosti: Do této skupiny se řadí především početný národ Miaoů (*Miao-cu*, 7,383 milionu), žijících převážně v provincii Kuej-čou. Miaové jsou potomky tribálního svazku San-Miao (Trojí Miao) z počátku našeho letopočtu a jsou tudíž autochtonními obyvateli jižní Číny. V lingvistickém ohledu je miaoština a její četné dialekty samostatnou větví společného čínsko-tibetského jazykového kmene. Horský a lesnatý terén jejich sídel poskytuje málo vhodné půdy pro zemědělství, proto je mezi nimi poměrně hojně rozšířen také chov dobytka, rybolov, honitba a nejrůznější lesní práce. Na značně vysoké úrovni jsou i některá domácí řemesla, jako tkalcovství, vyšívání a batikování. V ohledu náboženském byli Miaové ještě donedávna většinou animisté, avšak pod vlivem Chanů byl u nich rozšířen i kult předků, taoismus a buddhismus. Jaové (*Jao-cu*), početná etnická skupina (2,137 milionu), se nacházejí především v Čuangské autonomní oblasti Kuang-si, v sousedním Kuang-tungu a dále v Chu-nanu a také v Jün-nanu. Původní etnická a jazyková jednota Jaoů s Miaoy se udržela zhruba do 8. století n. l., avšak od dob dynastie Sung (10.–13. století) prožívali Jaové již vlastní historický vývoj. Jaové nemají vlastní písmo a používají čínských znaků. Hlavním zaměstnáním Jaoů je zemědělství a částečně také lov a sběračství. Na území obývaném Jaoy se ve větším množství nachází zlato, stříbro, železná ruda, cín a další užitkové nerosty. Šeové (*Še-cu*, 634,7 tisíce), sídlící původně v provincii Ťiang-si, se někdy v průběhu 8. století n. l. přemístili dále na východ do přímořských provincií Če-ťiang, Fu-ťien a Kuang-tung, kde je dnes nacházíme ponejvíce v horských oblastech. Vzhledem k poměrně značnému jejich rozptýlu nebyla pro ně zřízena žádná územně autonomní jednotka a jejich izolované postavení v moři chanského živlu je vystavuje nebezpečí postupné sinizace.

Kchelaové (*Kche-lao-cu*, v severočínské standardní výslovnosti *Čchi-lao-cu*, 438,2 tisíce) v provincii Kuej-čou a v Čuangské autonomní oblasti Kuang-si jsou nejbližšími příbuznými Čuangů a Tungů, avšak v důsledku dlouhého soužití s Miaoy převzali od nich tolik prvků do svého jazyka, kultury a životního stylu, že jsou dnes řazeni k národnostem miaosko-jaoským. V přímořských, ale také v západních krajích Čuangské autonomní oblasti Kuang-si žije nepočetná, etnicky a jazykově samostatná skupina obyvatel vietnamského původu, kteří se sami nazývají Kinh (vyslov Ťin), což Chanové přepisují a vyslovují Ťing (*Ťing-cu*, 18,7 tisíce). Ťingové hovoří severním dialektem vietnamštiny, kromě níž je mezi nimi rozšířený také kantonský dialekt čínštiny. Jako písma užívají stejně jako ostatní Vietnamci latinky. Ťingové jsou většinou taoisté, avšak praktikují také kult předků. Od konce 19. století je mezi nimi rozšířeno rovněž katolické náboženství.

Mon-khmerské národy a národnosti: Etnická a lingvistická čeleď mon-khmerská je na území Číny zastoupena četnými etniky, žijícími v jihozápadních oblastech Jün-nanu, bezprostředně sousedících s Myanmarem (Barmou). Jsou to (podle početní velikosti) Kchawaové, Pulangové, Ťinoové, Teangové, Penglungové, Drungové a další. Čínští etnografové je považují za přistěhovalce z Indočíny představující pravděpodobně zbytky těch australoidů, kteří už v dobách střední doby kamenné (mezolitu) přišli do styku s mongoloidy jižních částí Číny a severních oblastí Indočínského poloostrova. Jiní autoři pokládají mon-khmerské národy za autochtonní obyvatele jak jihozápadních částí pevninské východní Asie, tak samotné jihovýchodní Asie. Z lingvistického hlediska náleží mon-khmerské jazyky do rodiny jazyků austroasijských, přičemž kchawaština spolu s pulangštinou a penglungštinou tvoří samostatné skupiny monských jazyků, které se v těchto místech vklínily do jazyků čínsko-tibetských. Kchawaové (*Kcha-wa-cu*, též *Wa-cu*, 352 tisíce) obývají horské oblasti jihozápadního Jün-nanu, kde mají rovněž čtyři svoje autonomní okresy. Hlavním zaměstnáním Kchawaů je zemědělství doplňované místy lovem. Pěstuje se rýže, obilí, kukuřice, proso, hrách a také mák na výrobu opia; loví se divoká zvěř žijící v horských lesích – tygři, levharti, medvědi ad. Z řemesel doznalo jistého rozvoje zejména tkalcovství, výroba náradí a předmětů z bambusu. U Kchawaů je kromě kultu předků rozšířen také buddhismus. Pulangové (*Pu-lang-cu*, sami nazývaní *Wuové* a v západní literatuře Pumanové, 82,4 tisíce) žijí při čínsko-tchajských hranicích v nejnižším cípu Jün-nanu. Sídliště Pulangů jsou tradičně budována na svazích hor uprostřed neprostupných džunglí, což odjakživa znesnadňovalo styk Pulangů s okolním světem a vedlo k uchování nízké úrovně výrobních sil a primitivní organizace pulangské společnosti. Hlavním zaměstnáním zůstává zemědělství, doplňované lovem, sběračstvím a podél řeky Lan-cchang-t'iang (Mekong) také rybolovem.

Penglungové (*Peng-lung-cu*, nazývaní též *Na-an-cu* či *Pu-lej-cu* a v evropské literatuře někdy Palaungové, v roce 1982 čítající 12 tisíc osob) žijí v nejzápadnějším cípu Jün-nanu a část také v sousedním Myanmaru (Barmě). Obživu si zajišťují hlavně zemědělstvím (pěstování čaje, bavlny, citrusových plodů), částečně i sběračstvím. Penglungské ženy se navíc věnují tkaní barevných látek, muži pletení z bambusu. Většinou vyznávají jižní (hínajánský) buddhismus, který převzali od sousedních Tchajů.

Malajsko-indonéská etnika: Kaošanové (Kao-šan-cu, doslova „Horalé“, 2,9 tisíc), což je souhrnné označení pro všechna původní nechanská plemena ostrova Tchaj-wanu, jsou v Číně jedinými zástupci etnolingvistické čeledi malajsko-indonéských (někdy označované též jako malajsko-polynéská) národností. Otázka jejich etnogeneze představuje dodnes jeden z nevyřešených problémů vědy. Údajně se měli v prvních stoletích našeho letopočtu přemístit z přímořských oblastí jižní Číny na Tchaj-wan a dále až na Filipíny a Indonéské souostroví. Čínští zemědělci, kteří se později začali usazovat v rovinné západní části ostrova, vytlačovali domorodé obyvatelstvo do vyšších horských poloh a nutili je tak věnovat se jako hlavní činnosti lovu. Kaošanové podle místních podmínek provozují buďto zemědělství, lov nebo rybolov. Tchaj-wan, který leží na rozhraní subtropického a tropického pásma, má velké množství srážek a jeho příznivé podnebí umožňuje pěstování vzácných teplomilných kultur – citrusovníku, kafrovníku, čajovníku ad., zatímco horské oblasti oplývají bohatými tropickými lesy s hojnou zvěří a ptactvem. O ostrov Tchaj-wan (Formosu) sváděli v 17. století boje Portugalci, Holanďané a Španělé. Z rukou Španělů, posledních jeho držitelů, byl ostrov vyrván v roce 1661 a stal se částí Čchingské říše. Avšak po prohrané čínsko-japonské válce v roce 1895 se ho zmocnili Japonci, pod jejichž vládou se pak nacházel až do roku 1945, kdy přešel znovu pod čínskou správu. V roce 1949 se na Tchaj-wanu usadila Čankajškova kuomintangská vláda.

Tibetáné a další jim příbuzné národy a národnosti čínského jihozápadu: Na obrovském teritoriu ČLR pokrývaném Tibetskou autonomní oblastí, provincií Čching-chaj a většími či menšími částmi přilehlých provincií Kan-su, S'čchuan, Jün-nan a částečně i Kuej-čou, Chunan a Čuangské autonomní oblasti Kuang-si, jež dohromady představuje dobrou čtvrtinu veškeré plochy Číny, žije už od prehistorických dob autochtonní lid stejného či příbuzného etnického a jazykového složení, řazený pod souhrnné označení tibetsko-barmské etnické a jazykové čeledi. Historicky a etnicky jde o národy a národnosti spřízněné s lidem nazývaným v nejstarších čínských pramenech jako Žungové (Si-žung, Čchüan-žung ad.), respektive později Čchiangové (Žuo-čchiang ad.), případně pejorativně též jako Si-nan-iové (doslova „Jihozápadní barbaři“). První skupinu tohoto lidu tvoří vlastní Tibetáné a jim nejbližší

příbuzní Sifanové, Ďarongové, Phumiové a Mönповé a dále Čchiangové, Nuové a Tulungové, hovořící vesměs tibetsky, případně dialekty tohoto jazyka. Hlavními jejich sídly jsou Tibetská autonomní oblast a provincie Čching-chaj, S'-čchuan, Jün-nan a Kan-su. Druhou, nejpočetnější skupinu představují Iové a jim etnicky a jazykově blízcí Chaniové, Lisuové, Lachuové (spolu s Kchucchungy), Ačchangové, Nasiové, Pajové a Tchuaiové, žijící především v Jün-nanu a S'-čchuanu a částečně i v Kuej-čou, Chu-nanu a Čuangské autonomní oblasti Kuang-si. Do třetí skupiny náleží pouze Ťingpchové, kteří žijí v Jün-nanu a v mnoha ohledech již připomínají Barmánce. Tibeťané, kteří se sami nazývají Böpa a které Chanové nazývají buďto *Cang-cu* nebo *Si-cang-žen* (4,593 milionu), zaujímají mezi ostatními nechanskými národy Číny v mnoha ohledech zvláštní a výjimečné postavení, a to jak z hlediska jejich vlastního historického vývoje, tak z hlediska jejich zcela ojedinelé a odlišné duchovní, zejména náboženské kultury čerpající především ze zdrojů indických, tak konečně i z hlediska vlivu jejich svérázné kultury a životního stylu na ostatní s nimi spřízněné národy a národnosti. Tibeťané patří k starobylým asijským národům s vysokou úrovní materiální a duchovní kultury a tradičně silným vlivem na okolní svět (Mongolsko, Ladak, Nepál, Sikkim, Bhútán). K sjednocení vlastních tibetských kmenů v údolí řeky Cangpo v centrálním Tibetu v samostatný stát došlo v 6.–7. století n. l., kdy byl do země uveden také buddhismus z Indie a rozvíjeny styky hospodářské a kulturní se sousedními zeměmi. Po rozpadu jednotného tibetského státu v 10. století se dostala do popředí politického života v zemi buddhistická církev a boj mezi četnými jejími školami vyplňoval pak následující staletí. Sakjapovci ve 13. století se přiklonili k mongolským vládcům Číny, obdobně jako v 17. století představitel sekty Gelugpy, 5. dalajlama, hledal ochranu a oporu u mandžuských vládců Číny. Koncem 19. a začátkem 20. století se Tibet stal předmětem expanze ze strany Velké Británie, která si na něm vojenskou silou vymohla řadu výsad, ze kterých pak těžila po celé období republikánské Číny. Od roku 1951 je Tibet zcela podřízen politice čínského ústředí. V důsledku přehmatů ze strany čínské administrativy došlo v roce 1959 ve Lhase k protičínskému povstání a jedním z jeho důsledků byl také masový odchod tibetského obyvatelstva do Indie a dalších zemí subkontinentu. Mezi uprchlíky byl rovněž nejvyšší církevní představitel Tibetu dalajlama, zdržující se v Indii dodnes. Tibeťané jsou tradičně lid zemědělský a pastevecký a vynikají rovněž v obchodu a řemeslech. Obdivuhodně dobře snášejí drsné podmínky vysokohorské přírody a jejího klimatu. Jejich život soukromý i veřejný je výrazně poznamenán náboženstvím (buddhismus, respektive bönismus), projevujícím se také v umění, architektuře, písемnictví a vůbec v celé sféře nadstavby. Hovoří jazykem zcela odlišným od čínštiny a používají vlastní slabičné písmo odvozené z indické abecedy, které se píše vodorovně zleva

doprava. K vlastním Tibetanům bývají obvykle počítáni ještě Sifanové a Ďarongové, žijící v S'-čchuanu a hlásící se k buddhismu, respektive bönismu. A konečně i pestrá směs obyvatel nejzazšího tibetského jihovýchodu v sousedství Indie a Myanmaru (Barmy), jako jsou Mönpové (*Men-pa*, 7,5 tisíce), Lhopové (*Luo-pa*, 2,3 tisíce) a další, vesměs provozující zemědělství a lov. V celé této oblasti se projevuje silný kulturní a náboženský vliv Tibetu. Čchiangové (*Čchiang-cu*, 198,3 tisíce), jimž jediným zůstalo historické jméno dávných kočovných plemen čínského středozápadu, žijí všichni v západním S'-čchuanu v Tibetském autonomním kraji Ngapa a věnují se zemědělství a pastevectví. Pchumiové (*Pchu-mi-cu*, 29,7 tisíce) žijí v severozápadní části provincie Jün-nan, kam se dostali odkudsi ze severu, a to už ve 13. století v době tažení mongolských vojsk na čínský jihozápad. Hlavním druhem zaměstnání Pchumiů je zemědělství a chov domácího zvířectva, jako vedlejší činnost provozují lovectví a řemesla. V náboženském ohledu jsou animisté, případně buddhisté či bönisté. Nuové (*Nu-cu*, 27,2 tisíce), nevelká národnostní skupina, žijící v severozápadním cípu Jün-nanu a v údolí řeky Lan-cchang-t'iang (Mekong) v nejvýchodnější části Tibetské autonomní oblasti. Hlavním zdrojem jejich obživy je zemědělství. V důsledku dlouholetého působení katolických misionářů v tom kraji je mezi nimi poměrně mnoho křesťanů. Tulungové (*Tu-lung-cu*, zvaní též Drungové), patří k nejmenším nechanským národnostem (5,8 tisíce osob), žijí v Jün-nanu v okolí města Wej-si a věnují se zemědělství, rybolovu a honitbě. U Tulungů se ještě donedávna praktikovalo mnohoženství, zpravidla ve formě sňatku několika sester s jedním mužem, a také skupinové manželství, ve kterém několik sester bývalo provdáno za několik bratrů. Iové (*I-cu*, 6,578 milionu), zvaní též Nosuové (případně pejorativně Lolo), jsou jedním z nejstarobylejších národů tibetsko-barmské etnické skupiny, známého již z 1. tisíciletí př. n. l. V 7. století n. l. se šest iských a jiných plemen spojilo a pod vládou nejjižnějšího z nich, rodu Meng-še, vytvořilo v jihozápadní Číně a rovněž na území dnešního severního Vietnamu, Laosu, Barmy a Thajska mohutnou otrokářskou federaci Nan-čao (649–1252), nezávislou na ústřední čínské vládě. Nejkompaktněji dnes žijí v S'-čchuanu, rozptýleně pak v provinciích Jün-nan, Kuej-čou a částečně také v Chu-nanu a v Čuangské autonomní oblasti Kuang-si. Hlavním zaměstnáním většiny dnešních Iů je zemědělství, v podhorských oblastech doplňované chovem dobytka. Mezi ostatními nechanskými národy vynikají Iové bohatou poetickou tvorbou (známý lidový epos *Ašma*), lidovým uměním (kroje, výšivky), písněmi a tanci. Iům („Lolo“) věnovali také cizí etnografové poměrně značnou pozornost. Chaniové (*Cha-ni-cu*, 1,254 milionu) jsou etnicky i jazykově nejbližšími a zároveň nejvyspělejšími příbuznými Iů. Žijí v nejjižnější části Jün-nanu, živí se pěstováním cukrové třtiny, kávovníku, banánovníku, kokosových palem, mangovníku ad. Lisuové (*Li-su-cu*,

někdy zvaní též Nisu, Losu, Mosu či Nosu) jsou středně početná národnost (574,6 tisíce osob), žijící v povodí řeky Nu-t'iang (Salvin) v severozápadní části Jün-nanu. Kromě toho nacházíme Lisuy také v sousedících oblastech Tibetu a S'-čchuanu a za hranicemi ČLR v Barmě (tzv. Yawyinové), Thajsku a v Kambodži. Od začátku 20. století je mezi Lisuy hojně rozšířeno křesťanství. Lachuové (*La-chu-cu*, 411,5 tisíce), v minulosti rovněž členové federace Nan-čao. V jihozápadní části Jün-nanu obývají horské kraje se subtropickým klimatem a hojnými dešti. Vedle zemědělství, které je jejich hlavním zaměstnáním, se mimo sezonu věnují také lovu. Blízkými příbuznými Lachuů (podle některých etnografů Chaniů) jsou Kchucchungové (*Kchu-cchung-cu*, 30 tisíc), malá národnostní skupina na území okresu Ťin-pching v Jün-nanu. Ještě donedávna neznali zemědělství a vedli kočovný život lovců a sběračů. Chanové je opovržlivě nazývali jie-žen, „divoši“. Ačchangové (*A-čchang-cu*, 27,7 tisíce) žijí roztroušeně v jihozápadním Jün-nanu, v kraji příhodném pro pěstování rýže, kukuřice, brambor a zeleniny. Kromě zemědělství provozují Ačchangové rovněž řemesla, z nichž největšímu věhlasu se u nich těší kovotepectví, mečířství, klenotnictví ad. Většina Ačchangů jsou vyznavači jižního (hínajánského) buddhismu. Nasiové či Nakhiové (*Na-si-cu*, 277,8 tisíce), dříve nazývaní také Lüsü, Mosie nebo Moso, jsou velmi starobylý národ, jehož existence je doložena již v S'-ma Čchienových *Š'-ti (Zápiscích historika)* z 1. století př. n. l. Předkové Nasiů se v 7. století n. l. významně podíleli na organizaci federace Nan-čao. Dnes žijí v severozápadním Jün-nanu převážně v údolí řeky Ťin-ša-t'iang (horní tok Jang-c'-t'iangu čili Čchang-t'iangu) a v Tibetském autonomním okrese Mu-li v sousedním S'-čchuanu. Pajové (*Paj-cu*, doslova „Běloši“), dříve zvaní též Min-t'ia, představují středně velkou národnostní skupinu (1,598 milionu osob), koncentrovanou v západní části Jün-nanu, kde mají od roku 1956 vlastní Pajský autonomní kraj Ta-li. Jde o starobylé etnikum, významně se podílející na formování státu Nan-čao, společného řadě iských plemen. Po reorganizaci toho státu v roce 902 si Pajové zřídili vlastní stát Ta-li, zlikvidovaný až v roce 1252 vojsky chána Chubilaje. Pajové se věnují hlavně zemědělství, které doplňují chovem skotu a rybolovem. Hlásí se většinou k severnímu (mahájánovému) buddhismu, který do těchto míst pronikl již v 7. století, ale najdou se mezi nimi také stoupenci taoismu a primitivního animismu. Tchu'tiaové (*Tchu-t'ia-cu*), početný národ (5,725 milionu osob), žijící na nejzazším východním okraji území osídleného lidem tibetsko-barmské etnické a jazykové provenience – až v centrálních čínských provinciích Chu-pej a Chu-nan. Pro svůj těsný styk se sousedním chanským obyvatelstvem a přijetí čínského jazyka a kultury nebyvali dříve považováni za samostatnou národnost, a pouze za jakési „místní domorodce“ (čínsky: *tchu-t'ia*) jižní Číny na rozdíl od Chanů, kteří sem přišli později ze severu a kterým se říkalo *kche-t'ia*, „hosté“ (v

jižních dialektch vyslovováno hakka). Ťingpchové (*Ťing-pcho-cu*, 119,3 tisíce), zvaní též Cajwové, představující v ohledu etnickém a jazykovém přechodný typ k etnikům větve myanmarské (barmské), žijí na území Číny v menším množství v horských oblastech na pomezí Jün-nanu a Myanmaru, zatímco většina jich žije mimo území ČLR – v Myanmaru, kde jsou známi jako Kačjinové, a v některých dalších zemích jižní a jihovýchodní Asie. Čínští Ťingpchové se živí hlavně zemědělstvím, dobytkářství je u nich málo rozvinuto. V jejich náboženství převládá primitivní animismus, avšak vyskytují se mezi nimi i buddhisté a katoličtí konvertité.

Mandžuoové, Korejci a další národy a národnosti čínského severovýchodu: Čínský severovýchod – Tung-pej (oblast bývalého Mandžuska) dnes tvoří provincie Chej-lung-ťiang, Ťi-lin a Liao-ning, jež dohromady zabírají plochu o rozloze 1 230 tisíc km² (zhruba jedna osmina celkové plochy Číny). Částečně sem svými severovýchodními výběžky zasahuje i území Autonomní oblasti Vnitřního Mongolska. Kromě Chanů, představujících nejsilnější složku místní populace, a četných mongolských kmenů tu mají už od pradávna svůj domov i některá další nechanská etnika ČLR, především skupina národů a národností tunguzsko-mandžuských (Mandžuoové, Sipové, Čečeové, Evenkové, Oročoni) a dále Korejci a v menším počtu i starousedlí indoevropští Rusové (*E-le-s'-cu*, 13,5 tisíce).

Tunguzsko-mandžuské národy a národnosti: K tunguzsko-mandžuským etnikům žijícím na území ČLR počítáme Mandžuy, Sipoy, Čečey (Nanajce), Evenky (a k nim patřící Solony) a Oročony. I když tato etnika žijí povětšinou rozptýlena na území tří severovýchodních provincií, jednotlivé jejich představitele nacházíme také v jiných částech Číny, například v Ujgurské autonomní oblasti Sin-ťiang, ve Vnitřním Mongolsku, na Šan-tungu, v Chu-peji, S'-čchuanu, Kuang-tungu, Kan-su a jinde. I když Mandžuoové zaujímají svým počtem jedno z předních míst mezi ostatními nechanskými etniky, nebyl jim – nejspíš pro malou kompaktnost jejich sídel – poskytnut žádný stupeň územní samosprávy. Všechny pět vyjmenovaných etnik je spjata společným historickým původem, případně jednotou kultury a životního stylu, a všechna hovoří navzájem si velmi podobnými jazyky tunguzsko-mandžuskými, které tvoří samostatnou větev altajského jazykového kmene. K severní („sibiřské“) větvi se počítají evenčtina a oročonština, k jižní („amurské“) větvi čečeština (nanajština) a k západní větvi mandžuština a s ní příbuzná sipošština, jež obě mají už poměrně blízko k jazykům mongolským. Mandžuoové (*Man-cu*, 8,846 milionu) žijí v kompaktnějších celcích hlavně v provinciích Ťi-lin a Liao-ning, své původní domovinu, rozptýleně je pak nacházíme v Che-peji, Vnitřním Mongolsku a na Šan-tungu. Do dějin Číny se zapsali mandžuskou dynastií Čching (1644–1911), poslední monarchickou vládou v této zemi. Japonský experiment s tzv.

Mandžukuem (Man-čou-kuo), loutkovým státem zřízeným v roce 1932, v jehož čele z vůle japonských okupantů stanul v roce 1934 poslední čchingský císař Süan-tchung (1908–1911; vlastním jménem Aisin Gioro Pchu-i, 1906–1967), skončil v důsledku porážky Japonska v 2. světové válce naprostým fiaskem. Nevelké početní zastoupení vládnoucích Mandžůů v moři majoritní a vyspělé chanské populace vedlo nakonec k jejich postupnému odnárodnění, ztrátě rodného jazyka a totálnímu počínštění. Řada zvyků a obyčejů každodenního života Mandžůů se však zase v důsledku jejich dlouholetého vládnoucího postavení v zemi stala součástí zvyků a obyčejů Chanů a ostatních nechanských národů a národností Číny. Jakkoli dlouho byli Mandžůové vládnoucím národem v Číně, vlastní vzdělanost v podstatě nevytvořili. Písmo převzali od Mongolů a ostatní vyšší vzdělanost od Číňanů. Jediné, čeho dosáhli ve svrchované míře, bylo pořízení dokonalých překladů základních děl čínské klasiky do mandžuštiny, jakož i virtuozita v čínské kaligrafii. Dnešní Mandžůové představují tradičně zemědělský lid, chov dobytka má u nich pouze podpůrný charakter a omezuje se povětšinou na tažný skot a brav. Uplatňují se ovšem také jako zdatní dělníci nejrůznějších profesí v průmyslových závodech a podnicích v Šen-jangu, Pao-tchou, v hutním kombinátu v An-šanu aj. Sipové (*Si-po-cu*, 172,9 tisíce), mající k Mandžůům po všech stránkách nejblíže, žijí dnes převážně v Sin-t'iang, kam byli i s rodinnými příslušníky v polovině 18. století vysláni do Džúngarska střežit hranice Čchingské říše. Dnešním jejich zaměstnáním je zemědělství, doplňované místy pastevectvím a rybolovem. Šamanismus, kdysi mezi Sipoy rozšířený, ustoupil později čínskému buddhismu, jehož prvky jsou patrné v sipoském folkloru. Čečeové (*Che-če-cu*, 4,3 tisíce), blízcí příbuzní sibiřských Nanajců, žijí na nejzazším severovýchodě Číny v bažinatém kraji mezi řekami Sungari, Amurem a Ussuri. Spolu se starousedlými Rusy patří k nejmenším nechanským národnostem na území ČLR. Evenkové (*E-wen-kche-cu*, 26,4 tisíce) žijí rozptýleně v provincii Chej-lung-t'iang, kde mají poblíž Chajlaru vlastní autonomní chošún čili „korouhev“ (c'-č'-čchi; ekvivalent okresu sien). Část jich žije také v Sin-t'iang, kam se vystěhovali spolu se Sipoy v polovině 18. století. K Evenkům bývají tradičně řazeni také Soloni, Birarové, Manegerové a Tunguzové, žijící v horských údolích Velkého Chinganu (Ta-sing-an-ling), kam přesídlili v 19. a počátkem 20. století z levého břehu Amuru a ze Zabajkalska. Evenkové provozují hlavně dobytkářství a lov. Z řemesel je u nich nejrozvinutější kovářství. Dřívější kočovný či polokočovný způsob života byl u nich už prakticky zcela vystřídán usedlým životem v městech a na venkově. Oročoni (*E-lun-čchun-cu*, 7 tisíc), jsou nevelká polokočovná národnost na svazích Velkého a Malého Chinganu v Chej-lung-t'iang. V etnolingvistickém ohledu mají Oročoni nejblíže k Evenkům a také v oblasti materiální kultury nacházíme mezi nimi řadu shodných prvků (například oděv, obuv a

pokrývka hlavy zhotovované ze srnčích koží ad.). Tak jako Evenkové jsou i Oročoni povětšinou šamanisté a uctívači přírodních sil.

Korejci: Korejci (*Čchao-sien-cu*, 1,923 milionu) žijí ponejvíce ve vlastním autonomním kraji Jen-pien (Jonbjon, zřízen v roce 1952) ve východní části provincie Ťi-lin, sousedícím jak se severní Koreou, tak s Ruskou federací. Korejci v ČLR jsou etnicky a jazykově spřízněni s obyvateli Korejského poloostrova, eventuálně s ostatními korejskými menšinami v zahraničí, zejména v Japonsku a Rusku. Jejich jazyk je typologicky jazyk aglutinující, nejčastěji řazený ke korejsko-japonské (podle jiných, tunguzské) větvi altajského jazykového kmene. Původně u Korejců používané čínské znakové písmo bylo v 15. století nahrazeno vlastní hláskovou abecedou. Kraj Jonbjon představuje konglomerát malých zemědělsko-průmyslových měst a vesniček s rovinami intenzivní zemědělské produkce a s rozsáhlým horským zázemím. Místní průmysl se vyznačuje především těžbou uhlí a cenných rud, výskytem zlata, slídy, břidlic a dále zpracováním ropy, výrobou papíru, cementu, keramického nádobí ad. Korejští zemědělci jsou v Číně proslulí jako pěstitelé rýže se zkušenostmi v zavodňovací technice, kromě toho pěstují obilí, proso, sorgho a dále sóju, tykve, slunečnice, tabák a ovoce. Lesy, pokrývající čtyři pětiny kraje, dávají vyhledávaný kořen ženšenu a jiné léčivé byliny. Vzdělanost jonbjonských Korejců je na relativně vysoké úrovni. Z jejich tradic také vyrostla vůbec první menšinová vysoká škola v ČLR – Jonbjonská univerzita, založená v roce 1949.

Mongolové a jim příbuzné národy a národnosti čínského severu a severozápadu: Severní, severovýchodní a severozápadní Čína představuje poměrně velkou a pestrou koncentraci nechanského obyvatelstva, náležejícího k jedné společné rodině altajských etnik a jazyků – k etnolingvistické čeledi mongolské. K mongolským národům a národnostem ČLR se počítají především vlastní Mongolové a dále Tungsiangové, Paoanové, Monguoři a Dahuři, žijící v dlouhém pásu severní Číny, táhnoucím se od Chej-lung-ťiangu na nejzazším severovýchodě, přes Autonomní oblast Vnitřní Mongolsko, provincie Kan-su a Čching-chaj až po Ujgurskou autonomní oblast Sin-ťiang na nejzazším severozápadě. Zatímco početně nejsilnější Mongoly nacházíme roztroušené v celém zmíněném pásu, Tungsiangy a Paoany nacházíme hlavně v Kan-su a Čching-chaji, Monguory v Čching-chaji a Dahury v Chej-lung-ťiangu. Mongolské jazyky, kterými se mluví na širých prostorách Vnitřní Asie od Amuru až po Volhu, představují samostatnou větev altajského jazykového kmene a patří k nim především vlastní mongolština (chalchština), jíž se mluví v Mongolsku a v Autonomní oblasti Vnitřní Mongolsko v ČLR, dále burjatština a kalmyčtina na teritoriu Ruské federace, tungsiangština, paoanština, monguorština a dahurština v ČLR a mogholština v Afghánistánu. Mongolové (*Meng-ku-cu*, 4,802 milionu), řazení k početně silným nechanským národům ČLR, se z

hlediska jazykového dělí na řadu historických kmenů, jako jsou Alašanové, Barguti, Čachaři, Charčinové, Ordosané, Suniti, Tümeti, Ůdzemčinové a mnozí další, žijící ve Vnitřním Mongolsku, Chuejské autonomní oblasti Ning-sia a v Kan-su; dále Chošúti, Ůleti a Torgúti (někdy společně nazývaní Ojraty) v Sin-ťiangu, Dörbeti a Gorlosové v Chej-lung-ťiangu a Ťi-linu a Kókenúřané v okolí jezera Kókenúr v Čching-chaji. Historický vývoj čínských Mongolů je v podstatě shodný s vývojem u Mongolů v dnešním Mongolsku. Na jejich etnogenezi se podílely jak staromongolské, tak staroturkické i některé paleoasijské kmeny tunguzsko-mandžuského původu, obývající v různých dobách rozsáhlé prostory Vnitřní Asie, jejichž přirozeným centrem je území dnešního Mongolska. V čínských pramenech se s těmito etniky setkáváme nejčastěji pod názvy Siung-nuové (Hunové), Tung-chuové, Ting-iové ad. Kmenový svaz Hunů (3. století př. n. l. až konec 1. století n. l.) byl vystřídán nomádky kmeny Sienpiů, jejichž državy sahaly jednu dobu od Ussuri na východě po Ural na západě a od Sajanských hor na severu až po Velkou čínskou zeď na jihu. Sienpie na území vlastního Mongolska vystřídali Žoužani (na západě známí jako Avaři), pod jejichž mocí se tyto prostory nacházely ve 4.–6. století. Za Žoužany přišli altajští Türkové (6.–8. století), za nimi jiný turkický národ Ujgurů (9.–10. století) a konečně v 10.–12. století protomongolští Kitani, jejichž původní vlast ležela v povodí řeky Liao-che v severovýchodní Číně. K vytvoření vlastního mongolského státu, vzniklého sjednocením kmenových svazů Mongolů, Kereitů, Najmanů ad., došlo počátkem 13. století za Temüdzina, zvaného Čingischán (1162–1227). V důsledku válečných tažení Čingischánových a jeho potomků do severní Číny, Střední Asie, Persie a Evropy, vznikla světová mongolská veleříše. Za Čingischánova vnuka Batua, zakladatele tzv. Zlaté hordy, uskutečnila mongolská vojska v letech 1237–1242 dobovačnou výpravu do Uher, Polska, na Moravu a do Slezska (bitva s „Tatary“ u Lehnice v roce 1241) a další čingischánovec Chubilaj (Kublaj-chán) si podmanil Čínu a stal se tam zakladatelem dynastie Jüan (1271–1368). V průběhu 14.–16. století si znesvářené Mongoly podmanili Mandžuové a učinili si z jejich území součást vlastního mandžusko-čínského impéria Čching. Mandžuové si z praktických důvodů rozdělili Mongolsko na Vnitřní (*Nej*), ležící blíže Číně (dnešní Autonomní oblast Vnitřní Mongolsko), a Vnější (*Waj*), ležící dále od Číny (dnešní Mongolsko). Čínští Mongolové se podle místních podmínek věnují buďto kočovnému pastevectví, nebo zemědělství, vedlejším zaměstnáním je tradičně lov, dobývání soli a přepravnictví. V podmínkách ČLR se začal u Mongolů postupně rozvíjet i průmysl, především dřevařský, kožedělný, potravinářský, textilní aj. Územím Vnitřního Mongolska vede železniční trať spojující Peking s Ulánbátarem a Moskvou. Mongolština ve Vnitřním Mongolsku na rozdíl od Mongolska používá staromongolské písmo, psané svisle odshora dolů

s řádky psanými zleva doprava. Lid se tradičně hlásí k tibetské formě buddhismu, který se mezi Mongoly rozšířil již ve druhé polovině 16. století. Tungsiangové (*Tung-siang-cu*, 373,7 tisíce) žijí v okolí města Lan-čou v provincii Kan-su. Jejich staletá izolovanost od ostatního mongolského obyvatelstva zanechala stopy na jejich jazyku, který si uchovává řadu archaických prvků a ve slovníku obsahuje arabsko-perské prvky, což souvisí s tím, že Tungsiangové v důsledku dlouholetého soužití s muslimskými Chueji převzali od nich islám sunnitského vyznání. Protože nemají vlastní písmo, je vedena výuka ve školách a při mešitách jak na základě čínského znakového písma, tak na základě písma arabského. Hlavním zaměstnáním Tungsiangů je zemědělství, provozované v podhorských a horských podmínkách a rovněž chov dobytka. Paoanové (*Pao-an-cu*, 11,7 tisíce) patří k menším nechanským národnostem a hlavní svá sídla mají v provinciích Kan-su a Čching-chaj, kde se podle tradice začali usazovat už ve 14. století. Těsné sousedství s etnickými, jazykově a kulturně odlišnými národnostmi – muslimskými Chueji, turkickými Salary a buddhistickými Tibetany – určuje i některé zvláštnosti paoanštiny (mongolština s příměsí čínštiny a tibetštiny), jakož i jejich náboženství (kansuští Paoanové jsou muslimové sunnitského vyznání, zatímco čchingchajští Paoanové se hlásí k tibetskému buddhismu). Hlavním zaměstnáním Paoanů je zemědělství, skot chovají především jako tažnou sílu a z řemesel vynikají především v ražbě do stříbra a výrobou nožů. Monguorové (*Tchu-cu* či *Tchu-žen*, „Domorodci“, 192,6 tisíce) jsou středně velká národnost v nejvýchodnější části Čching-chaje, která prošla složitým utvářecím procesem. Má se za to, že Monguoři představují výslednou kombinaci původních předmongolských Sienpiů s pozdějšími elementy západomongolských Tümetů, turkických Ujgurů, prototibetských Čchiangů a Chanů. V minulosti jejich sídliště sloužila jako vojenská stanoviště k ochraně západních hranic Jüanské říše proti tibetským nájezdníkům. Monguorský jazyk představuje specifickou odnož mongolských jazyků a svou fonetikou a gramatickou stavbou má nejbliže k západomongolským (ojratským) nářečím. Rozšířená mezi nimi je však i tibetština a čínština, případně paoanština či turkická salarština. Kůň je u Monguorů pokládán za posvátné zvíře a slouží pouze k jízdě, nikoli k tahání či nošení nákladů. Je mu také věnováno přední místo v monguorském folkloru. S tím se také velké oblibě u Monguorů těší řemesla tak či onak spojená s koněm, jako zhotovování houní pod sedlo, výroba a zdobení koňské strýje atd. Dahuři, též Daguři, Dauři ap. (čínsky *Ta-chu-er*, respektive *Ta-wo-er-cu*, 121,5 tisíce), žijí převážně na severovýchodě Číny v provincii Chej-lung-ťiang. Menší část jich žije rovněž v Sin-ťiangu na samé hranici s Kazachstánem. Z etnického hlediska jsou považováni za příbuzné historických Kitanů, ke kterým v dalším etnogenetickém vývoji přistoupily ještě některé prvky tunguzsko-mandžuské. Pro svou poměrně vysokou kulturní

úroveň zaujímalí Dahuři tradičně významná místa ve vojenské a civilní správě své oblasti. V dahurštině jsou patrné některé stopy staromongolských dialektů 13.–14. století, obohacených ve slovníku množstvím elementů tunguzsko-mandžuského původu. Ve 20. letech minulého století byl učiněn pokus vytvořit pro ně vlastní dahurské písmo na základě latinky. To se však neujalo a v roce 1957 přešli Dahuři na písmo, odvozené z ruské grafiky. V náboženském ohledu jsou Dahuři povětšinou šamanisté, jen menší část se jich hlásí k buddhismu.

Ujguři a další národy a národnosti čínského severozápadu a západu: Čínský severozápad tvoří provincie Kan-su a Čching-chaj a Ujgurská autonomní oblast Sin-ťiang, v minulosti někdy nazývaná také Východním nebo Čínským Turkestánem. Zabírá rozsáhlé území o rozloze 2,85 milionu km², což odpovídá téměř jedné třetině celkové plochy Číny. Z etnolingvistického hlediska představuje tato oblast velmi pestrá mozaiku nechanských národů a národností patřících z převážné většiny k turkické čeledi altajských národů a jazyků a v menší míře také k čeledi jazyků a národů mongolských, tibetských a dokonce indoevropských. Své zastoupení tu samozřejmě mají také Chanové a Chuejové, ať starousedlí či nově přistěhovalí.

Turkické národy a národnosti: Turkické národy a národnosti ČLR se vyznačují některými společnými rysy: všechny žijí toliko na čínském severozápadě a jediné své příbuzné mají v příhraničních oblastech Ruské federace a Mongolska; všechny jsou spjaty společným etnickým původem, jednotou materiální a duchovní kultury a životního stylu; všechny – až na Jükuy, kteří vyznávají buddhismus – se hlásí k islámu; všechny hovoří navzájem si blízkými turkickými jazyky, dělenými – pokud jde o jejich zastoupení na území Číny – na skupinu jazyků východohunských (sem patří jükuština a kyrgyzština) a skupinu jazyků západohunských (sem patří kazaština, salarština, tatarština, ujgurština a uzbečtina). Ujguři (*Wej-wu-er-cu*, 7,207 milionu) se řadí svým počtem na páté místo mezi ostatními nechanskými národy ČLR. Žijí výlučně ve vlastní Autonomní oblasti Sin-ťiang, kde představují hlavní složku obyvatelstva. Etnicky jsou dnešní Ujguři potomky vnitroasijských Tůrků, ke kterým se v dalším vývoji přimísily elementy Hunů, Kušanů, Žoužanů (Avarů) a dalších, kočujících na širých prostorách Vysoké Asie, Altaje, Mongolska a Číny. První historicky doložená říše Ujgurů vznikla v 8. století n. l. a rozkládala se na území mezi Altajem a Bajkalem. Říše udržovala přátelské styky s Čínou, odkud se k Ujgurům dostal také manicheismus, který se stal jejich oficiálním náboženstvím. V polovině 9. století tito Ujguři podlehli náporu Kyrgyzů z oblasti kolem dnešního Minusinska. Jedna část se jich tehdy přemístila na jih do okolí Kan-su (tzv. Žlutí Ujguři), kde se udrželi do 11. století, kdy je pohltili Tanguti. Druhá skupina přenesla svá sídla do Východního Turkestánu, kde měla od

roku 850 vlastní stát s hlavním městem Khočo (historický Kao-čchang) v Turfanské prolákle. Ve své nové domovině vytvořili Ujguři pozoruhodnou kulturu, jak dosvědčují četné archeologické nálezy staveb a zejména nástěnných maleb. Nastolení zprvu kitanské (12. století) a později mongolské nadvlády (13. století) ukončilo tuto slavnou kapitolu ujgurských dějin. V dalším vývoji se Ujgursko stalo součástí středoasijského Čaghatajského chanátu a od poloviny 14. století k nim začal pronikat islám. S jeho přijetím se rozšířilo rovněž užívání arabského písma. V polovině 18. století se Východního Turkestánu zmocnila mandžuská říše Čching, která si z jeho území v roce 1884 vytvořila provincii Sin-t'iang (doslova „Nové pohraničí“). Hlavním zaměstnáním Ujgurů je zemědělství, doplňované domácími řemesly. Na uměle zavlažovaných polích pěstují obiloviny, kukuřici, boby a z technických plodin bavlnu a tabák. V širším měřítku provozují též intenzivní zahradnictví a sadařství (proslulé melouny, dýně a vinná réva z Turfanu a Chami). Chov domácího zvířectva – koní, krav, koz, velbloudů a ovcí, stejně jako chov bource morušového, rybolov a honitba představují doplňkovou činnost. Severní polovina Sin-t'iangy – Džungarsko – je posledním místem na naší planetě, kde ještě volně žijí vzácní koně Prževalského. Od vzniku ČLR se začal v Sin-t'iangy rozvíjet též moderní průmysl a těžba nerostných bohatství (ropná pole v Karamai), značně pokročila výstavba dopravních spojů (železnice z Lan-čou do Urumči, strategická „Karakoramská silnice“ do Pákistánu ad.). Všechna materiální a duchovní kultura Ujgurů, jejich písemnictví i folklor jsou hluboce poznamenány sunnitským islámem a jeho předpisy. Že kdysi ve Východním Turkestánu vzkvétal buddhismus dosvědčují Fa-sienovy *Zápisky o buddhistických zemích* z počátku 5. století n. l. Kazaši (*Cha-sa-kche-cu*, 1,110 milionu) žijí převážně v severozápadním Sin-t'iangy. Etnicky souvisí s turkickými Najmany a Kereity z 13.–14. století, kteří se do svých dnešních sídel dostali až za Mandžů v polovině 18. století. Hlavním a téměř jediným zdrojem jejich obživy je kočovný chov dobytka. Současný usedlý způsob života si vyžádal postupný přechod od jejich tradičního bydlení v jurtách k modernímu bydlení ve zděných domech. Kazaština používá arabského písma a náboženstvím Kazachů je islám sunnitského vyznání, i když místy se mezi nimi dosud udržují zbytky šamanismu. Kyrgyzové (*Kche-er-kche-c'-cu*, 143,5 tisíce) žijí v nejzápadnějších výběžcích Sin-t'iangy, kam se měli přesunout ze západního Mongolska. Avšak v současné době převládá názor, že na formování kyrgyzského národa v ČLR se podílela četná turkická plemena, přišedší do svých dnešních sídel z oblasti Tchien-šanu, jižního Altaje, povodí Irtyše, jakož i etnika mongolského a kazašského původu. Dříve bylo hlavní obživou Kyrgyzů pastevectví, ať kočovného či polokočovného typu, dnes však s přechodem k usedlému způsobu života, a kde to místní a klimatické podmínky dovolují, se začíná ve větší míře uplatňovat i zemědělství.

Lov patří k oblíbené činnosti každého Kyrgyzce. Kyrgyzové jsou známi bohatým lidovým folklorem, zpěvy a tanci. Jejich duchovní svět je dosud silně poznamenán náboženskou tradicí sunnitského islámu. Salaři (*Sa-la-cu*, 87,5 tisíce) žijí značně rozptýleně, a to zejména v jihovýchodní části Čching-chaje, v sousedním Kan-su a dokonce až na nejzazším západě Sin-ťiang. Podle legendy měli přijít do Číny ve 14. století z okolí Samarkandu ve Střední Asii a v novém prostředí se dokonale szili se svými sousedy – Chany, Chueji, Tibetany ad.

Salarština, svou stavbou blízká uzbečtině, do sebe vstřebala četné prvky čínštiny a tibetštiny. Salaři jsou usedlý zemědělský lid věnující se intenzivnímu zahradnictví a chovu domácího zvířectva. Náboženským vyznáním jsou muslimové. Jükuové (*Jü-ku-cu*, 12,3 tisíce) jsou starobylou turkickou národností čínského severozápadu, obývající severní výběžky pohoří Čchi-lien-šan v západním Kan-su. Etnický základ dnešních Jükuů (sami se nazývají Saryg Jugur, Šira Jugur či Sary Ujgur – „Žlutí Ujguři“) tvoří dvě vlny ujugurských přistěhovalců: první z Mongolska, odkud je v 9. století n. l. po pádu tamního ujugurského chanátu vypudili Kyrgyzové, a druhá z Turfanu na západě. Jükuové jsou převážně pastevcí, ale v nížinných oblastech provozují i zemědělství a zahradnictví. Hmotná a duchovní kultura Jükuů, jakožto jediného turkického etnika, je výrazně buddhistická. Hlavním poutním místem jükuských buddhistů je tibetský klášter Kumbum (Tcha-er-s') poblíž jezera Čching-chaj (Kókenúr). Uzbekové (*Wu-c'-pie-kche-cu*, 14,8 tisíce) žijí výlučně v Sin-ťiang, rozptýleni mezi ostatními národnostmi tohoto kraje, zejména ve městech I-ningu, Kášgaru, Tcha-čchengu, Urumči aj. Do svých dnešních sídel se ze svého hlavního etnického teritoria ve Střední Asii přistěhovali v polovině 18. století. Městští Uzbeki se věnují hlavně obchodu, venkovští pak provozují zemědělství. Uzbeki svými obyčeji a způsobem života silně připomínají Ujgury, vyznávají sunnitský islám a používají arabského písma. Tataři (*Tcha-tcha-er-cu*, 5,1 tisíce) žijí převážně ve městě Tcha-čchengu (Čugučak) a v celém kraji I-li na nejzazším severozápadě Sin-ťiang. Etnicky souvisí s mongolsko-turkotatarskými kočovníky, kteří ve 13. století pronikli daleko na západ, za Ural a do východní Evropy. Část Tatarů usazených ve středním Povolží se koncem 19. a počátkem 20. století přemístila do Čínského Turkestánu, kde vytvořili základ dnešní tatarské populace, historicky vůbec nejmladšího nechanského etnika ČLR. Hlavním zdrojem obživy čínských Tatarů je obchod a řemeslo. Píší arabským písmem a jejich duchovní kultura je ovlivněna sunnitským islámem.

Tádžikové: Tádžici (*Tcha-ťi-kche-cu*, 33,2 tisíce) představují mezi nechanskými etniky ČLR jediný národ íránského etnolingvistického původu. Jejich domovem jsou pohraniční oblasti jihozápadního Sin-ťiang: Kášgarsko, východní Pamír a severozápadní Kchun-lun, kde mají od roku 1954 zřízen vlastní autonomní okres Táškurgán. Dnes tudy prochází

strategicky důležitá tzv. Karakoramská silnice, spojující Čínu s Pákistánem okupovanými částmi Kašmíru. Duchovní kultura Tádžiků čerpá ze zdrojů persko-islámských. Náboženským vyznáním patří k muslimské ší'itské sektě ismáilitů. (Josef Kolmaš)

Chantové (dříve Ostjaci, Ost'aci), ugrofinské etnikum; celkem přes 28 tisíc (cenzus z roku 2002). Jazyk (chantština) patří do obsko-ugritské podskupiny ugrofinské větve uralské jazykové rodiny. Žijí v Chanty-mansijském autonomním okruhu Ruské federace (v povodí řeky Obu a Irtyše) jako chovatelé sobů, rybáři a lovci. Původní ugrofinská etnika se datují do této oblasti na počátek 1. tisíciletí př. n. l., kdy část ugritských kmenů, která postupovala od jihu na sever, začala asimilovat zdejší obyvatelstvo. Chantové jsou rozděleni na tři etnografické skupiny (severní, východní a střední). V současné době hovoří vlastním jazykem stále menší počet Chantů, a to i přesto, že mají autonomii územní, správní i kulturní. Tradiční náboženství bylo animistické, dnes pravoslavní.

chantština (chantyjština, ost'áčtina), ugrofinský jazyk rozšířený při řece Ob na Sibiři (Chantové).

chantyjština, chantština.

Charváti, Chorvati.

charvátština, chorvatština.

Chattijci (též Protochetité), moderní jméno etnika (odvozené od geografického názvu Chatti [označení centrální Anatólie ve 2. tisíciletí př. n. l.] a od – s ním spojeného – označení jazyka, jímž tento lid hovořil), jež nejpozději ve 3. a počátkem 2. tisíciletí př. n. l. obývalo centrální Malou Asii až po horský pás Tauru a Antitauru a vytvořilo vyspělou kulturu s výrazně rozvrstvenou společností (královské hroby v Alaça Hüyükü). Protože nezanechalo vlastní písemné dokumenty, jsme odkázáni na zprávy zprostředkované ze staroasyrských obchodních osad (jež zachytily závěrečnou fázi chattijského vývoje) a z pozdějších chetitských textů. Z nich vyplývá, že chattijské území bylo spravováno větším počtem městských států, soupeřících vzájemně o dominantní vliv a že chattijská společnost nenabyla tak vyhraněně patriarchálního charakteru jako přicházející Indoevropané (zmiňována královna v Káneši). Chattijci byli zdatní ve zpracování tkanin a kovů a zhotovovali kvalitní keramiku. Jejich vysoká kulturní úroveň, především hluboké náboženské představy, měly silný dopad na indoevropské dobyvatele (početné výpůjčky v chetitštině) a zanechaly zřetelné stopy v chetitském kultu. Protože Chetitě ve svých rituálech dokonce používali chattijské recitace, zachovali i množství chattijských textů s chetitskými překlady. Jde ovšem většinou o fragmentární nebo rozsahem omezené pasáže, takže doposud nelze předložit ucelený přehled zřejmě bohaté chattijské orální tradice.

Z obavy, že pojmenování Chattijci by mohlo být zaměněno se jménem Chetitě, preferují někteří badatelé pro toto etnikum označení Protochetitě. (Jana Součková)

chattijština (též protochetitština), jazyk Chattijců, nazvaný podle chetitského označení *chatili*, jež samo bylo odvozeno od geografického jména Chatti, tj. od území, které Chattijci obývali. Původní záznamy jazyka nejsou známy; všechny doklady jsou zprostředkovány chetitskými dobyvateli, kteří pro svůj kult – Chattijci silně ovlivněný – zapisovali a překládali chattijské rituály. Navzdory těmto bilingvám není chattijština dosud zcela prozkoumána a srozumitelná. Jde o aglutinující jazyk, pro nějž někteří badatelé hledají kavkazské spojitosti (zcela odlišný typ než sumerština nebo churritština). K podstatným jménům se připojují předpony, případně přípony, eventuálně jejich pozice ve větě není blíže vyznačena. Podobně tomu může být i u přechodného slovesa. K slovesům obecně se připojují pouze předpony. Slovesa i jména mají velmi bohaté možnosti při vyjádření místního určení včetně dodatečných enklitik, jež mohou stát na libovolném místě ve větě. Bohatý chattijský slovník se promítl mnoha výpůjčkami v chetitštině; jde však vždy o konkrétní výrazy, nikdy o abstraktní pojmy. (Jana Součková)

Chattové (Hesové, Hessen, latinsky: *Chatti*), původní západogermánské etnikum, které bylo usazeno v 1. tisíciletí př. n. l. v oblasti řeky Fuldy; odtud se v dalších dvou stoletích rozšířilo k Rýnu a Mohanu. Chattové patřili zpočátku k nejsilnějším a nejpočetnějším kmenům Germánů, avšak téměř neustálé boje s Batavy, Cherusky, Markomany, Římany a dalšími etniky je značně oslabily, až posléze splynuli s kmenovým svazem Franků. (Jaroslav Malina)

Chazarové (Chazaři, Hazara), populace íránsko-altajského původu, která pronikla z Pňiuralí do jihovýchodního Podunají. Chazarové zde vytvořili v 6. století n. l. rozsáhlou říši, která však byla již v 9. století vyvrácena a Chazarové zanikli. (Jaroslav Malina)

Chazaři, Chazarové.

Chečeové (Hezhe, Che-če, Hoche, Nanajci), odnož Nanajců v severovýchodní Číně v počtu 4 604 příslušníků (cenzus z roku 2004). Hovoří dialektem nanajštiny. Hlavním způsobem obživy je rybolov, zemědělství a lov. Udržuje se šamanismus spojený hlavně s kultem medvěda. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.) (Josef Kolmaš)

Cheruskové (latinsky: *Cherusci*), původní západogermánské etnikum, které mělo před počátkem našeho letopočtu sídla na území mezi Labem a Vesperou; po vítězství nad Římany v roce 9 n. l. v Teutoburském lese (vůdce Arminius) se sjednotili s Langobardy, Semnony a dalšími germánskými kmeny ve svaz, porazili Marobudovu říši, ale po vnitřních rozporech se

svaz rozpadl a Cherskové již v průběhu 3. a 4. století splynuli s Duryňky a Sasy. (Jaroslav Malina)

Chetitě, etnikum náležející podle zachovaných jazykových dokladů k anatolské skupině Indoevropanů. Přistěhovali se do Malé Asie patrně v průběhu 2. poloviny 3. tisíciletí př. n. l. v několika sledech. Chetitě se usadili v centrální Anatólíi, Palajci na jejím severozápadním okraji, Luvijci v jižní části poloostrova. Výchozí území je doposud předmětem diskusí. Uvažuje se o příchodu ze západu (přes Bospor), z východu (Derbentskou branou), případně přes Pontské pobřeží, přičemž archeologické a lingvistické argumenty zatím nenacházejí společného jmenovatele. V Malé Asii narazili indoevropské skupiny na obyvatelstvo (Chattijci) s vyspělou kulturou, organizované v malých městských státech. Třebaže z mocenského zápasu s tímto lidem vyšli po několika staletích vítězně, kulturně se v podstatě přizpůsobili. V 17–12. století př. n. l. se stali vůdčím elementem ve státě, jemuž dali teritoriální rozměr, v němž však nikdy nebyli jediným komponentem (chetitská říše).

V pojmu „Chetitě“ se odráží hebrejské pojmenování *Hittim* (Chetejci), jež Starý zákon vztahuje k syrsko-palestinskému obyvatelstvu v časném 1. tisíciletí př. n. l. Jemu pak byly, právě s ohledem na biblický kontext, v 19. století moderní vědou připsány monumentální hieroglyfické nápisy, nalézané v Sýrii a jihovýchodní Anatólíi. Teprve objev klínopisných dokumentů v egyptské Tell el-Amarně, pocházejících ze 14. století př. n. l., přivedl na scénu zemi Chatti; lokalizoval ji sice do centrální Anatolie, přinesl však i početné zmínky o přítomnosti obyvatel Chatti v Sýrii. Označení „Chetitě“ se tehdy vžilo pro lid z 2. poloviny 2. tisíciletí a obyvatelstvo z 1. tisíciletí př. n. l. zmiňované biblí se počalo nazývat „pozdně chetitským“. Když v roce 1906 odkryl německý filolog a historik Hugo Winckler (1863–1913) rozsáhlé klínopisné archivy v Boğazköy a z jejich akkadsky psaných textů zjistil, že objevil město Chattuši, metropoli země Chatti, zdála se být identifikace definitivně potvrzená. Jakmile ovšem Bedřich Hrozný rozluštil do té doby neznámý jazyk, jímž byla psána většina nalezených tabulek, zjistilo se, že pisatelé nazývali svou řeč „nésitštinou“ a jim by tedy analogicky náleželo pojmenování „Nésitě“. Jméno Chetitě však již zapustilo kořeny a užívá se – i s vědomím, že jde o omyl – stále. Konečně tzv. pozdně chetitské obyvatelstvo severní Sýrie nelze považovat za chetitské ani v tomto konvenčním slova smyslu. Byli to převážně potomci Luvijců. (Jana Součková)

chetitština, moderní označení jazyka, odvozené od geografického jména Chatti, tj. od území v Anatólíi, kde mluvčí ve 2. tisíciletí př. n. l. sídlili, a ovlivněné hebrejským prepisem ve Starém zákoně. Mluvčí sami nazývali svůj jazyk nésitštinou. Spolu s klínopisnou a hieroglyfickou luvijštinou, lykijštinou, palajštinou a lýdštinou tvoří užší, tzv. anatolskou skupinu (jazyky,

anatolské) indoevropských jazyků, a sice západní větev. Předpokládá se, že anatolská skupina se společně s některými východními indoevropskými jazyky vydělila z praindoevropštiny v 1. polovině 3. tisíciletí př. n. l. a někdy poté dospěli její uživatelé do Malé Asie. Byli zde přítomni nejpozději počátkem 2. tisíciletí př. n. l., kdy se v centrální Anatólíi podle jednoznačných indicií (chetitské výpůjčky ve staroasyrských dokumentech obchodních kolonií) setkali s asyrskými kupci. Naopak chetitský slovník byl silně poznamenán výpůjčkami z chattijštiny (především v kultovní sféře, panovnických titulech a insigniích, předmětech užívaných při rituálních úkonech, například názvech pečiva, hudebních nástrojů, některých materiálech, například železo). Ačkoliv se Chetitě v Malé Asii setkali se staroasyrskými obchodníky, nepřevzali jejich typ klínového písma, nýbrž teprve v polovině 17. století převzali variantu zřejmě severosyrské písařské školy. Jde o typ odvozený ze stadia III. dynastie z Uru, jenž ještě neznal přesné rozlišení souhlásek, vypracované ve starobabylónském období. Byla to jen další obtíž, s níž se indoevropský jazyk při převzetí písma z diametrálně odlišného jazykového prostředí snažil vypořádat. Sla–bičné znaky struktury KV, VK, KVK (K – konsonant, V – vokál) nemohly vždy indoevropské stavbě slova vyhovět – Chetitě si proto pomáhali hluchými vokály, jež dnes ovšem poznáme pouze podle toho, že se objevovaly na libovolném místě – před i po vyslovovaném konsonantu. Jen velmi nedůsledně v písmu rozlišovali mezi znělými a neznělými souhláskami, ne zcela systematicky také vyznačovali krátké a dlouhé samohlásky (přidáním dalšího znaku pro danou samohlásku, tedy například *va-a-tar* = voda). Uzpůsobením znaku pro PI (jenž se dal číst také WA), tj. dodatečným vepsáním příslušné samohlásky, vynášeli svébytný vlastní znak pro chybějící *f*. Lze tedy soudit, že vyslovovali souhlásky *b, c, d, f, g, g^w, ch, k, k^w, l, m, n, p, r, s, š, t* a snad *z*, přičemž *c* zapisovali shlukem znaků obsahujících *t* a *š*, respektive *t* a *z*. Na druhé straně v písemném projevu vůbec neviděli rozdíl mezi *s* a *š*. Podobně jako v arménštině a řečtině zcela chybí slova s počátečním *r*. Samohlásky *a, e, i* a *u* rozlišovali jistě; zvažujeme, zda neměli také *o*, protože používali tři různé znaky pro *u* (aniž by jejich volba naznačovala třeba odlišnou kvantitu). Jména měla dva rody – životný a neživotný, dvě čísla – jednotné a množné (s relikty podvojného). Pádové koncovky životných a neživotných jmen se lišily pouze v nominativu a akusativu; kromě toho neživotná jména v množném čísle nevyžadovala vždy plurál u jim příslušných adjektiv. Zájmena měla dvě formy: byla samostatná nebo přivěšená k určitému větnému členu. Slovesa rozlišovala činný a trpný rod, přičemž činný rod znal v jednotném čísle dva vzory časování. Slovesa tvořila několik jmenných tvarů: participium (činné a trpné), verbální substantivum a dva typy infinitivů. Existovaly dva časy: *présens* (jenž vyjadřoval i budoucnost) a *préteritum*. Perfektum se tvořilo analyticky, pomocí neurčitého tvaru přičestí a příslušného tvaru slovesa „míti“ nebo „býti“. Opakované

činnosti se naznačovaly iterativem-durativem. Větná skladba s jmenným a slovesným přísudkem velmi dobře zachovala indoevropský charakter. Zápor se vyjadřoval pomocí čtyř různých částic (záleželo na tom, zda šlo o přání, příkaz či konstatování), otázky začínaly často tázacími zájmeny a závisely jistě též na intonaci. Pořádek slov ve větě byl dán, nebyl však zcela strnulý.

Chetitštinu geniálně rozluštil český badatel Bedřich Hrozný, když rychlým a systematickým rozbořem zjistil, že jde o nejstarší písemně podchycený indoevropský jazyk. Hrozný rovněž popsal základy chetitské gramatiky, na nichž pak mohli stavět generace dalších badatelů. V posledních třiceti letech se soustředili na studium historického vývoje jazyka v průběhu oněch zhruba pěti století, pro něž jsou k dispozici písemné doklady. Dnes je zřejmé, že jazyk v této době prodělal značné změny: zřetelně patrná je starochetitská a novochetitská fáze, poněkud méně pregnantní je přechodná etapa střední. Odhalení signifikantních jevů a jejich deskripce patří opětovně k zásluhám české chetitologie. (Jana Součková)

Chevsurové (Chevsuři, Chevsuren), původní etnická skupina Gruzínů, žijící dosud v Gruzii na úpatí jihovýchodního Kavkazu, která v současné době představuje již téměř zcela asimilované etnikum v rámci gruzínského národa.

Chibcha, Čibčové.

Chichimekové, jedno z nahuaských etnik v Mexiku; někdy také označení pro kočovné migrační vlny Nahuů, které přicházely v 9. století ze severu. Jako generický výraz se vnímalo označení Chichimek ve smyslu „bojovník, válečník“. V klasickém náhuatlu měl výraz *chichimeca* význam „potomstvo (rod) psů“. (Oldřich Kašpar)

Chilané (Chilli, z aruačtiny: *čili*, „chlad, zima“), současný národ obývající Chilskou republiku v jihozápadní části Jižní Ameriky; z celkového počtu 16 milionů obyvatel (odhad z roku 2006) patří většina k potomkům původních indiánských etnik (Araukáni, Kečuové, Maputové aj.) a k potomkům španělských a jiných evropských usedlíků, kteří zde mají dosud početné menšiny. Nejvýznamnější byli z hlediska etnogeneze Araukáni, kteří dlouho odolávali útokům Španělů a teprve po dvou stech letech bojů byli v roce 1723 podrobeni. Protišpanělské povstání v roce 1810 vedlo k vyhlášení republiky Chile. Po převratu v roce 1973 a diktatuře Augusta Pinocheta se země vrátila k demokracii. Věřící jsou vesměs katolíci, indiáni udržují zbytky předkřesťanských kultů.

Chimúové, obyvatelé chimúské říše (nazývané také „Království Chimor“) (1250–1465), která vyrostla na peruánském pobřeží, na někdejším území Mochiků (kultura, mochická) pod silným vlivem kultury Huari a Tíwanaku (říše, tíwanacká). Za vlády Minchana-samana opanovali všechna pobřežní údolí od Tímbezu až po dnešní Limu v celkové délce asi tisíc

kilometrů. Chimúská města (výstavné hlavní město Chan-chan), postavená na neúrodné půdě a chráněná silnými zdmi, spojovaly až šest metrů široké silnice, sloužící (stejně jako u Mochiků a později u Inků) poslům.

Chimúové prosluli obchodováním s pobřežními osadami jižního Peru a severních And. Obchodníci se plavili na balzových vorech s plachtami, zatímco k mořskému rybolovu stačily rybářům totorové čluny. Půda u Chimúů, stejně jako u Mochiků či Inků, patřila vládci a byla přidělena jednotlivým rodinám. Zemědělci zúrodnili pobřežní pouště pomocí zavlažovacích kanálů a pěstovali tam kukuřici, tykev, fazole, maniok, ananas a další rostliny. Řemeslníci vyráběli vedle drahocenných tkanin i ozdoby z perí, odlévali a tepali ze zlata, stříbra a mědi šperky, obličejové masky, obřadní nože (*tumi*). Nejmocnějším chimúským božstvem byla bledá luna Si. Chimúská říše byla dobyta Inky v roce 1465. (Oldřich Kašpar)

chinook, pidžinizovaný jazyk založený na stejnojmenném indiánském jazyce s přejímkami z jiných indiánských jazyků, z angličtiny a francouzštiny, užívaný koncem 19. století v západní části Severní Ameriky od Oregonu po Aljašku.

Chívarové (Jívaro, Jíbaro, Givari, Šuárové), indiánské etnikum žijící ve východním Ekvádoru a v severním Peru (přes 40 tisíc osob); jazyk tvoří rodinu chívaro. Usedlí zemědělci, lovci a rybáři. Výrazným rysem jejich kultury bylo válečnictví (lovci lebek). Žijí ve velkých domech, často opevněných, obývaných jedinou patrilineární rozšířenou rodinou. Tato domácnost je základní sociální a politickou jednotkou v čele s náčelníkem. Náboženství je animistické, přejali některé křesťanské prvky.

Chodové, etnografická skupina žijící v západních Čechách v oblasti Domažlicka a v pohraničních obcích Českého lesa. Název pochází od jejich „chození“, tj. střežení hranic, protože byli již ve středověku (Břetislavem I.) pověřeni ostrahou českých hranic a poté za tuto službu obdařeni zvláštními výsadami od českých panovníků. Jejich práva jim byla odňata v 17. století v době pobělohorské (povstání Chodů v roce 1693, poprava Jana Sladkého Koziny v roce 1695). Pro svůj zvláštní dialekt, který se vyznačuje například nahrazováním hlásky „y“ hláskou „u“ (byl – bul) a říkalo se mu bulačina, byli nazýváni Buláci. Zachovali si až do současnosti některé tradice, jazyk i kulturní zvyky (keramika, kroj aj.).

cholos, označení míšenců Ajmarů a kreolů v Bolívii.

Cholové, mayské etnikum z pomezí mexických států Tabasco a Chiapas; jejich jméno se objevuje v *Popol Vuh*; soudí se, že předkové dnešních Cholů se podíleli na vytváření klasické mayské kultury v údolí řeky Usumacinta.

Chontalové, mayské etnikum z mexického státu Tabasco.

Chorézmané (Choresmané, Chorézm), původní skythské etnikum (Skythové), které se usídlilo v 9.–6. století př. n. l. jižně od Aralského jezera a vytvořilo významný stát Chvárizm (Chorézm), který dospěl k feudální struktuře. V 8. století n. l. podlehl Chorézmané Arabům a ve 13. století Mongolům. V roce 1873 bylo území připojeno k carskému Rusku; po vzniku Sovětského svazu byla vytvořena Chorezemska oblast v Uzbecké SSR, která se po jeho rozpadu stala součástí samostatného Uzbekistánu (1991); Chorézmané zde tvoří pouze národnostní skupinu (v počtu kolem 800 tisíc, v roce 1984) se starobylou tradicí.

Chorvati (Charvátí, Chorvaté), raně středověké slovanské etnikum, které mělo svá původní sídla ve východní Evropě. V některých pramenech bylo toto etnikum umístěováno na české území mylnou interpretací listiny Jindřicha IV. (římský král a císař v letech 1056–1106) z 29. dubna 1086. Poslední výzkumy lokalizují jejich migrace zcela mimo oblast Čech a vylučují též jejich spojitost s rodem Slavníkovců.

Nejpočetnější proud Chorvatů migroval ze slovanské pravlasti na jihozápad, dostal se na Balkánský poloostrov a dal základ dnešnímu národu, který žije v Chorvatské republice. Z celkového počtu 4,5 milionu obyvatel (odhad z roku 2005) je 90% Chorvatů, ostatní jsou hlavně Srbové, s nimiž měli Chorvati donedávna společný spisovný jazyk (srbocharvátština z jižní větve slovanských jazyků), ale píší latinkou (chorvatština). Dalších asi 1,5 milionu Chorvatů žije v Srbsku a v jiných evropských zemích. Specifickou větví jsou tzv. Burgenlandští Chorvati, sídlící od 16. století na území dnešního rakouského spolkového státu Burgenland (přesahy i do Maďarska, na Slovensko a zčásti i do České republiky) v počtu ca 50 tisíc osob. Věřící jsou většinou křesťané, část muslimové.

V 9. století vzniklo první slovanské knížectví, v polovině 13. století došlo k vpádu Mongolů, v 15.–16. století byla většina území pod nadvládou Turků. V roce 1918 vzniklo Království Srbů, Charvátů a Slovinců (od roku 1929 Jugoslávie). V poválečném období bylo Chorvatsko jednou z šesti jugoslávských svazových republik. V roce 1990 byl oficiální název změněn na Republiku Chorvatsko a v červnu 1991 vyhlásilo Chorvatsko spolu se Slovinskem nezávislost, což rozpoutalo válečný konflikt, který se s přestávkami vlekl až do roku 1995.

chorvatština (charvátština), jihoslovanský jazyk úředně užívaný v Chorvatsku (Chorvati).

chótánština, vymřelý staroíránský jazyk užívaný v 1. tisíciletí př. n. l. ve východním Turkestánu a dochovaný v množství textů.

Chuejové (Chuej, Chuej-cu, Chuej-žen, Chuej-chuej), populace tibeto-čínského původu v severozápadní Číně (9,8 milionu, cenzus z roku 2000) a v Rusku (110 tisíc), kde jsou nazýváni Dunganové. Hovoří čínsky. Patrně autochtonní obyvatelé regionu. Základním

způsobem obživy je zemědělství, na severu chov koní; vyznávají islám (sunnité). (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.) (Josef Kolmaš)

Churrité, etnikum na starověkém Předním východě, jehož jazyk (churritština) je příbuzný s urartejštinou. Přítomnost Churritů je doložena texty v churritském jazyce, churritskými apelativy i vlastními jmény především v Malé Asii, severní Sýrii, severní a východní Mezopotámii. K formování samostatného churritského etnika docházelo zřejmě v 1. polovině 3. tisíciletí př. n. l., kdy se churritský jazyk oddělil od urartejštiny. Ve staroakkadském období (24.–22. století př. n. l.) sídlili Churrité zřejmě v oblasti východních přítoků Tigridu a na horním toku Chábúru (severovýchodní Sýrie). V těchto oblastech patrně existovalo několik menších států s vládnoucími dynastiemi churritského původu (nejvýznamnější z nich byl Urkeš). Z konce 3. tisíciletí př. n. l. pochází nejstarší doložený nápis churritského vladaře (Atalšen z Urkeše a Navaru), který je ovšem sepsán v akkadštině. Nejstarším známým textem v churritském jazyce je nápis, který pojednává o založení chrámu boha Nerigala (nechal jej sepsat Tišatal z Urkeše). Churrité byli nebezpečným soupeřem pro vladaře III. dynastie z Uru a přítomnost churritských válečných zajatců je v této době doložena v jižní Mezopotámii. Na počátku 2. tisíciletí př. n. l. již sídlilo početné churritské obyvatelstvo v Malé Asii, severní Sýrii, severní a východní Mezopotámii. Asi v 17.–16. století př. n. l. došlo k sjednocení churritských etnických skupin a výsledkem bylo vytvoření rozsáhlého státu Mitanni, který v 15. století př. n. l. ovládal severní Sýrii (Ugarit, Alalach, Aleppo), jižní Malou Asii (Kizvatna), Asýrii a území v povodí východních přítoků Tigridu. Zanikl až kolem roku 1200 př. n. l. Churrité však žili na horách Tigridu a v přilehlých oblastech patrně ještě i v 1. tisíciletí př. n. l., o čemž svědčí především churritská osobní jména v novoasyrských textech.

O materiální a duchovní kultuře Churritů nás informují jednak artefakty nalezené při archeologických výzkumech na území osídleném churritským obyvatelstvem, jednak dochované churritské texty (jedná se většinou o texty rituální a mytologicko-epické), z nichž většina byla nalezena v Chattuši. Náboženské představy Churritů vykazují shodné rysy s religiálními systémy v ostatních oblastech Předního východu. Vztah člověka a božstva byl vztahem vzájemné závislosti. Bohové svou vůlí rozhodovali o osudech lidí, ovšem na druhé straně byli sami závislí na lidech, kteří jim pravidelnými oběťmi (chléb, zvířata, nápoje) zajišťovali obživu. Záměry bohů mohly být zjištěny věštbami (z ovčích vnitřností, z letu ptáků, z povětrnostních jevů) a ovlivněny pořádáním magických rituálů, které prováděli profesionální zaklínači. V Chattuši byly objeveny četné texty, které obsahují popisy rituálních obřadů (jedná se o dvojazyčné churritsko-chetitické texty, v nichž je popis rituálních obřadů zpravidla v chetitštině, zatímco doprovodné modlitby a zaklínání v churritštině). Božstva churritského

panteonu mají podobu antropomorfních bytostí. Jejich osudy líčí mytologické skladby v churritském i chetitském jazyce, nalezené v Chattuši. Králem churritských bohů byl bůh počasí Tešup (urartejský Teišeba, Bůh bouře), jehož hlavní svatyně ležela v městě Kumme (Kumenu). Jeho manželkou byla bohyně Chepat, uctívaná hlavně v Kizvatně (jihovýchodní Malá Asie). Nejvyšší bohyní byla Šauška, bohyně lásky a války, ztotožňovaná s mezopotamskou bohyní Ištar (Inanna). Významnou úlohu v churritsko-chetitské mytologii hrál bůh Kumarbi, který byl poražen Tešupem a později se marně snažil získat opět vládu nad ostatními bohy. Bohem slunce byl Šimige (urartejský Šivini), bohem měsíce Kušuch. V mytologických skladbách z Chattuše vystupují i mezopotamská božstva (Ea [Enki], Ištar, Anu [An]). V Mitanni byla známa rovněž božstva indoárjovského (Árjové) původu (Mithra, Varuna, Indra, Násatjové), která však zřejmě v kultu nehrála významnou úlohu.

Hospodářské poměry v různých oblastech obydlených churritským obyvatelstvem se značně lišily podle místních přírodních podmínek. Churrité žili především v horských a pahorkovitých oblastech, skýtajících poměrně příznivé podmínky pro rozvoj rostlinné výroby, která nebyla odkázána na umělé zavlažování v takové míře jako v jižní Mezopotámii. Zemědělská půda byla patrně (podobně jako v Mezopotámii) z větší části majetkem krále a příslušníků panovnické rodiny, případně chrámů různých božstev. Kromě toho však existovaly rovněž pozemky v soukromém vlastnictví. Důležitým ekonomickým odvětvím byla také živočišná výroba, především chov ovcí, koz, skotu a rovněž koní, kteří měli ve 2. tisíciletí př. n. l. klíčový strategický význam (válečné vozy). Vysoké úrovně dosáhla též řemeslná výroba (zpracování kovů, výroba keramiky, umělecké řemeslo). O hospodářských poměrech nás informují především texty z Nuzi (polovina 2. tisíciletí př. n. l.) ve východní Mezopotámii, kde sídlilo početné churritské obyvatelstvo. (Lukáš Pecha)

churritština, jazyk Churritů, geneticky příbuzný s urartejštinou. Uvažuje se rovněž o příbuznosti se severovýchodními kavkazskými jazyky. Z typologického hlediska náleží k jazykům aglutinačním a ergativním. Churritština je zapisována klínovým písmem, které obsahuje logogramy, slabičné i hláskové znaky (grafémy). V Ugaritu se k zapisování churritštiny používalo také místní kvazialfabetické klínové písmo. Churritština se člení na několik dialektů (například dialekt z Chattuše, z Ugaritu, dialekt Mitanského dopisu atd.). Churritské texty jsou doloženy na rozsáhlém teritoriu, především v Malé Asii (Chattuša), Sýrii (Ugarit, Emar), Mezopotámii (Mari, jižní Babylónie) a Egyptě (Tell el-Amarna). Nejstarším známým textem v churritském jazyce je nápis, který pojednává o založení chrámu boha Nerigala (nechal jej sepsat Tišatal, vladař Urkeše). Je datován do konce 3. tisíciletí př. n. l. Velká většina churritských textů ovšem pochází až z 2. tisíciletí př. n. l. Největší soubor

churritských písemných pramenů byl objeven v Chattuši. Obsahuje především rituální texty, omína, mytologicko-epické skladby (vyprávění o lovcích Keššim, zlomek eposu o Gilgamešovi), modlitby, hymny (na boha počasí Tešupa) ap. Některé texty jsou psány částečně v churritském, částečně v chetitském jazyce (chetitština). K nejvýznamnějším písemným pramenům patří churritsko-chetitská bilingva s epickým obsahem, objevená v Chattuši v letech 1983 a 1985. Významným centrem churritského písemnictví byl rovněž Ugarit, kde byly objeveny četné lexikální seznamy (sumersko-churritský, sumersko-akkadsko-churritský a sumersko-akkadsko-churritsko-ugaritský vokabulář). Z Ugaritu pochází rovněž akkadsko-churritská bilingva, která svým obsahem náleží k žánru mudroslovné literatury. Z jižní Babylónie a Mari pocházejí churritská zaklínání, která jsou datována do starobabylónského období (1. polovina 2. tisíciletí př. n. l.). V Emaru byl nalezen sumersko-churritský lexikální seznam a větší množství mantických textů. K dalším druhům churritských textů náleží nápisy panovníků (nápis krále Tišatala) a dopisy (tzv. Mitannský dopis z Tell el-Amarny, který napsal mitannský vladař Tušratta faraonu Amenhotepovi III. ohledně připravovaného dynastického sňatku, jakož i dopis z Tell Braku). Pro studium churritského jazyka mají rovněž velký význam akkadské texty z Nuzi a Alalachu, které obsahují velké množství churritských apelativ i osobních jmen.

Zkoumání churritštiny začalo roku 1889, kdy byl vydán Mitannský dopis (Hugo Winckler, Ludwig Ábel). Základy gramatických studií churritštiny položili v 90. letech 19. století Rudolph Briinnow, Peter Jensen, Archibald H. Sayce a Leopold Messerschmidt. Na ně pak navazovala další skupina badatelů ve 30.–40. letech 20. století, která již měla k dispozici rozsáhlejší textový korpus (texty z Chattuše, Ugaritu, Mari, Nuzi). O rozvoj churritologického bádání se v této době zasloužili především Johannes Friedrich, Albrecht Goetze a Ephraim A. Speiser, který roku 1941 vydal první obsáhlou gramatiku. (Lukáš Pecha)

Ibanové (Iban, dříve Mořští Dajakové), dajaké etnikum ve vnitrozemí Bornea na hranicích Indonésie, Malajsie a Bruneje; celkem asi 400 tisíc lidí. Jazyk patří do indonéské větve malajsko-polynéské skupiny. Bývali válečníci a lovci lebek, základním způsobem obživy je zemědělství, lov, rybolov a sběr kaučuku. Žijí v dlouhých domech pro více rodin, každý dům má náčelníka a radu starších. Tradiční náboženství představuje animismus, dnes také křesťanství.

Iberoameričané (iberoamerická etnika), společný název pro etnické a jazykové skupiny, národnosti a národy Latinské Ameriky, které hovoří španělsky nebo portugalsky, tj. iberskými jazyky (jazyky Iberského neboli Pyrenejského poloostrova); patří k nim zejména Brazilci, Kubánci, Mexičané a ostatní národy a státy ve Střední a Jižní Americe; výjimkou jsou

anglofonní a frankofonní území (Guayana aj.), kde je úředním jazykem angličtina nebo francouzština (případně holandština). Termín se používá zejména v amerikanistice.

iberokavkazská etnika, etnika, kavkazská.

iberorománská etnika, etnika, iberorománská, Španělé, Portugalci.

iberorománské jazyky, jazyky, iberorománské.

Iberové (z berberštiny: *i-ber*, „ti, kteří žijí mimo vlast“), starověké etnikum předindoevropského původu zahrnující obyvatelstvo severní oblasti Pyrenejského poloostrova ve 3.–1. tisíciletí př. n. l. Přišli na území Hispánie (Ibérie) pravděpodobně ze severní Afriky, byli úzce příbuzní s Berbery (z berberštiny: *ber-ber*, „vnitřní“, *i-ber*, „vnější“). Jejich jazyk nebyl dosud rozluštěn. Vytvořili již ve 2. tisíciletí př. n. l. významná kulturní centra. Na jejich další vývoj měly vliv fénická, kartaginská a řecká civilizace. Etnicky byli ovlivněni zejména Kelty, kteří se s nimi na severu Ibérie smísili a dali základ tzv. Keltiberům, kteří jsou zároveň nejpravděpodobnějšími předchůdci dnešních Basků v oblasti Pyrenejí. Byli především řemeslníky a kočovnými chovateli užitkových zvířat; jejich patriarchální rodová společnost byla založena na širokém příbuzenství. Po expanzích nejprve Kartagiňanů v 5. století př. n. l., a pak Římanů, kteří si Ibery násilně podrobili v 1. století př. n. l., docházelo k rychlému úpadku kultury a společnosti a k etnické asimilaci – romanizaci Iberů.

Ibibiové (Ibibio), černošská populace starosúdánského původu žijící v počtu přes 6 milionů (odhad z roku 2002) v oblasti pralesů v deltě Nigeru v jižní Nigérii. Ibibiové patří do příbuzenství Ibů a hovoří vlastním jazykem, který patří do skupiny benue-kongo nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Představují pozůstatek staročernošské západoafrické kulturní oblasti, která se zachovala v pralesních oblastech Nigérie. V 16. století vznikl na jejich území stát založený, podobně jako sousední státy, na obchodu s otroky. Dnes jsou převážně zemědělci, důležitá je produkce palmového oleje. Rodina je párová nebo polygamní, usídlení je patrilokální. Vyznávají původní animistické náboženství.

ibo, ibošťina.

Ibové (Ibo, Igbo), černošské etnikum žijící v Kamerunu, Nigérii a Rovníkové Guineji; celkem přes 43 miliony lidí. Jazyk (ibošťina) patří do súdánské skupiny jazyků kwa nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny, která tvoří význačnou jazykovou jednotu: původní oblastí rozšíření jsou savany přerušované dešťovými tropickými lesy, kde Ibové vytvořili svéráznou a vyspělou zemědělskou kulturu a společnost. Novodobé pokusy o vytvoření samostatného státního celku (Biafra, 1967) byly centrální vládou potlačeny a Ibové získali pouze autonomii v rámci nigerijské federace. Základem tradiční společnosti byla

párová nebo polygamní rodina, usídlení patrilokální a následnictví patrilinéární. Většinou jsou křesťané, částečně přetrvává animismus.

iboština (ibo), kvaský jazyk z kongokordofánské rodiny užívaný v jižní a jihovýchodní Nigérii. (Viz též Ibové.)

Idžové (Ijo, Ijaw), etnikum v jižní Nigérii; asi 14 milionů lidí. Jazyk patří do nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. V 16. století založili stát, který se orientoval na obchod s otroky, dnes jsou zemědělci a chovatelé dobytka. Rodina je párová nebo polygamní; následnictví je patrilinéární, usídlení patrilokální. Věřící jsou převážně křesťané.

Ifugaové (Ifugao), populace austronéského původu žijící na Filipínách; celkový počet asi 160 tisíc (cenzus z roku 2000); hovoří vlastním jazykem, který patří do filipínské podskupiny indonéské větve malajsko-polynéské rodiny. Patří k původním obyvatelům ostrovů. Jsou zemědělci (terasová pole). Žijí v rozptýlených osadách, tvořených několika hospodářstvími. Náboženství je animistické, částečně jsou christianizováni.

Igbo, Ibové.

Igoroti (Igorot, „divoký horský kmen“), horské etnikum na ostrově Luzon ve Filipínách. Jejich celkový počet je přes 3 miliony (odhad z roku 1974). Jazyk patří do filipínské podskupiny indonéské větve malajsko-polynéské skupiny. Mezi největší populace patří Bontokové, Kankanaiové a Nabaliové. Část Igorotů přijala křesťanství, část si zachovala původní kmenové náboženství a kulturní tradice, včetně výstavby úzkých terasovitých polí s intenzivním hospodářstvím. Vesnice jsou nezávislé, řízené náčelníkem a radou starších. Rodiny jsou monogamní, společnost je členěna na šlechtice a prosté vesničany. V jejich sousedství žijí odedávna též negritské trpasličí skupiny Aetů, s nimiž se Igoroti částečně smísili a které výrazněji ovlivnili kulturně, hospodářsky i společensky.

Illyrové, Ilyrové.

Ilokanové (Ilokano, Ilokové), filipínská populace na severozápadním pobřeží ostrova Luzon, celkem asi 9 milionů lidí. Jazyk patří do filipínské podskupiny indonéské větve malajsko-polynéské skupiny. Živí se zemědělstvím a chovem dobytka. Většinou jsou katolíci.

Ilové (Ila, Mashukolumbwe), bantuské etnické skupiny žijící v oblasti středního toku Zambezi a na sever odtud v Zambii v počtu přes 390 tisíc (odhad z roku 1961). Jazyk patří mezi centrální bantuské jazyky nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Jsou příbuzní s Amby a představují část původního obyvatelstva jihobantuského původu. Jedním ze známých kmenů Ilů byli Mašukulumbové, o nichž psal český cestovatel Emil Holub. Tak jako u Ambů, také u Ilů převažuje chov vysokorostlého skotu, doplňovaný kopaničářským zemědělstvím a rybolovem.

Ilyrové (Illyrové, latinsky: *Illyri*), starověké etnikum indoevropského původu, zahrnující obyvatelé starověké Ilýrie (dnešní Dalmácie a území až po Černou Horu). Původ Ilyrů nebyl dosud přesněji určen, nelze je však považovat za předky jižních Slovanů, jak se domníval například básník a jazykovědec a významná osobnost českého národního obrození Jan Kollár (1793–1852). Byli usazeni již ve 2. tisíciletí př. n. l. v celé severozápadní části Balkánského poloostrova, zejména při pobřeží, a pronikli i do Itálie (Japygové, Kalabrové, Messapiové aj.). Jazyk (ilyršтина) se zachoval jen v kulturních památkách z 5.–1. století př. n. l. (messapijské nápisy), poté vymizel. Jeden z ilyrských kmenů (Osové) zasahoval v té době i na území Slovenska (například název průsmyku Dukla je ilyrského původu). Ve 3. století př. n. l. vytvořili větší centralizovaný státní útvar Illýrii a zformovali se ve starověký národ. Po makedonských a římských expanzích ztratili jižní části území a uhájili pouze oblast dnešní Dalmácie (název podle hlavního kmene Dalmatů). Po příchodu Slovanů zcela splynuli s novým etnikem, a to již v průběhu 1. tisíciletí.

ilyršтина, vymřelý středozemský indoevropský jazyk rozšířený ve starověku mezi Dunajem a Jaderským mořem. (Viz též Ilyrové.)

indiáni (Amerindové), veškeré autochtonní obyvatelstvo obou Amerik s výjimkou Eskymáků a Aleutů; celkem asi 30 milionů osob, většinou v zemích Jižní a Střední Ameriky, v USA asi 2,7 milionu osob (cenzus z roku 2003), v Kanadě asi 300 tisíc. Jsou asijského mongoloidního původu. Antropologicky žlutohnědé plemeno: žlutohnědá pleť, rovné, černé, tuhé vlasy, tmavé oči, slabé tělesné ochlupení, vystupující lícní kosti, v chrupu horní čelisti lopatkovité druhé řezáky. U dětí je častý epikanthus, u některých indiánů promínuje nos. Z antropologického hlediska se indiáni dělí na skupiny: a) severoamerická (vysokorostlé podplemeno atlantské a nižší tichomořské); b) středoamerická (nízkorostlá plemena); c) jihoamerická (malá výška těla; dělena na podplemeno paleoamerické a vlastní jihoamerické); d) patagonská (vysoký vzrůst). Začali osidlovat Ameriku nejpozději před 15 000–13 000 lety přes Beringův průliv (dnešní úžina Beringie vytvářela ve studených obdobích pleistocénu periodicky jakýsi suchozemský most umožňující zvířatům i lidem pronikat dále na východ), Aljašku a Aleutské ostrovy, podél pacifického pobřeží Severní Ameriky se dostali až do nejj jižnějších částí Jižní Ameriky (Američané, první).

Název indiáni, který chybně vznikl ze španělského slova *Indios* („Ind“, obyvatel Indie), rozšířili po objevení Ameriky Španělé, kteří se domnívali, že připluli do Indie. Jméno se natolik vžilo, že správné označení Amerindové se ještě neujalo ani ve vědecké literatuře. Vznikl však samostatný vědní obor – amerikanistika, zabývající se rovněž otázkami etnogeneze původního obyvatelstva a kulturním a společenským vývojem indiánů. Do

začátku evropské kolonizace Ameriky žili indiáni na úrovni rodové a kmenové struktury, s výjimkou Mayů, Aztéků, Inků a dalších etnik, kteří dosáhli vyššího stadia a vytvořili společnosti tzv. vysokých kultur ve Střední a Jižní Americe (civilizace předkolumbovské Ameriky). Indiáni hovořili více než 2 tisíce různých jazyků, které lze zařadit do více než 120 jazykových rodin. Většina indiánských společností v Severní Americe žila na úrovni lovců, sběračů a rybářů, pouze Pueblové a Irokézové se stali usedlými zemědělci a někteří Préríjní indiáni v průběhu 16. a 17. století přešli k chovu koní (Apačové, Komančové ad.). V Severní Americe byli v 19. a 20. století indiáni přesídleni do přírodních rezervací, nebo se zcela asimilovali s bělošským a černošským obyvatelstvem USA a Kanady. Etnické a jazykové rozdělení severoamerických indiánů zaznamenalo ve 20. století četné změny, které byly způsobeny jednak zánikem mnoha malých etnik a jazykových dialektů, ale také v důsledku akulturačního procesu, který vedl k vytváření větších etnických a jazykových celků (například Harold E. Driver v roce 1961 rozlišuje 17 jazykových skupin, v současných učebnicích však jich je uváděno ještě méně). Nejvýraznějšími znaky sociálního a kulturního vývoje indiánů je přechod četných společenství z původního lovecko-sběračského způsobu života k osvojení zemědělství. Tento proces probíhal od poloviny 1. tisíciletí v Severní Americe od jihu a v Jižní Americe od severu a vedl posléze k vytvoření vysokých kultur v oblasti Mezoameriky a andské oblasti v Jižní Americe. Ve Střední Americe vznikly záhy vyspělé zemědělské kultury a raně třídílní společnosti (Aztécká říše, Mayská říše aj.). Tyto společnosti dospěly až k objevu zpracování kovů, k vytvoření kalendáře a písma, k vybudování svébytné architektury a umění, k stavbě důmyslných systémů zavlažování aj. Po příchodu Španělů byla většina středoamerických indiánů vyhubena. V současné době zde žijí převážně jen míšenci (kreolové, mesticové, zambové ad.). V Jižní Americe se většina indiánů tropů a subtropů věnovala kopaničářskému zemědělství, doplňovanému lovem, sběrem a rybolovem (Araukáni, Aruakové, Tupióvé ad.). Horští indiáni (Inkové, Kečuové aj.) vytvořili, podobně jako Mayové a Aztékové, přísně stratifikovanou společnost v incké říši; ostatní menší skupiny, zejména v jižní části Jižní Ameriky (v Patagonii a v Ohňové zemi) zůstaly na úrovni nomádských lovců a sběračů. V Jižní Americe tvoří indiáni dosud většinu obyvatelstva některých států, jako například v Bolívii, Brazílii, Ekvádoru, Kolumbii, Paraguayi a v Peru (včetně míšenců). Kromě toho jsou některé indiánské jazyky úředními jazyky vedle španělštiny: kečujština v Bolívii, Ekvádoru a Peru, guaraníjština v Paraguayi aj.

Etnickou hranicí mezi severoamerickými a jihoamerickými indiány je východní hranice Guatemaly. Indiáni Střední Ameriky (v užším smyslu v oblasti Hondurasu, Salvadoru, Nikaraguy, Kostariky a Panamy) patří spolu s indiány ostrovní části Střední Ameriky k

jihooamerickým etnikům. Následující dělení odpovídá nejen geografickému, ale zejména jazykovému rozdělení podle hospodářsko-kulturních oblastí:

a) subarktická oblast – lesy a jižní okraj tundry obývané malými rodinnými skupinami kočovných lovců, rybářů a sběračů; kultura některých skupin ovlivněna kontaktem s Inuity (Etčaodinové, Kawčodinové, Tacanodinové);

b) severozápadní pobřeží – usedlí a polousedlí rybáři, lovci a sběrači, hierarchizovaná sociální organizace, vyspělá řemesla a umění (Haidové, Kwakiutlové, Tlingitové);

c) Kalifornie – malé, volně organizované skupiny kočovných a polousedlých lovců, rybářů a sběračů (Jokutové, Maiduové, Pomové, Yurokové);

d) severovýchod USA – podle převládajících geografických a klimatických podmínek buď kočovní lovci a rybáři; od 16.–17. století lov kožešin, což vedlo k rozkladu kmenové organizace na malé rodinné skupiny (Kriové, Naskapiové, Odžibvejové), nebo lovci a specializovaní sběrači tzv. indiánské rýže v oblasti Velkých jezer (Menominiové), či zemědělci, lovci a rybáři s vyspělou sociální a politickou organizací (Delavarové, Huróni, Irokézové);

e) jihovýchod USA – hierarchizované společenské zemědělství s raně státní organizací (Čerokiové, Čoktové, Krikové, Načezové);

f) prerie – kočovní lovci bizonů a sběrači, chovatelé koní organizovaní do menších skupin, které se scházely k výročním obřadům, společnému lovu nebo v případě války (Arapahové, Čejeni, Dakotové, Komančové, Šošoni);

g) jihozápad USA – usedlí a polousedlí zemědělci, lovci a sběrači na různém stupni sociálního a politického vývoje (Apači, Navahové, Pueblané);

h) Antily – společenství zemědělců, rybářů a lovců, téměř vyhubeni po příchodu Španělů (Aravakové, Karibové, Sibonejové, Taínové);

ch) Střední Amerika a andská oblast – zemědělství s využitím umělého zavlažování, chov domácích zvířat, vyspělá řemesla, politická organizace od kmenů po státy (Ajmarové, Aztékové, Čibčové, Kečuové, Mayové, Zapotékové);

i) tropická a pralesní Jižní Amerika – usedlí i polokočovní zemědělci, lovci, rybáři a sběrači, kmenová společenství tvořená jednou nebo více vesnicemi (Aravakové, Guaraniové, Karibové, Tupiové, Witótové, Záparové, Žéové);

j) jih Jižní Ameriky – skupiny zemědělských i kočovných lovců, sběračů a chovatelů koní (Araukáni, Čarúové, Tehuelčové);

k) Ohňová země – malé skupiny polousedlých lovců, rybářů a sběračů mořských měkkýšů (Alakalufové, Jahganové, Onové).

indiáni, Amazonští (Amazonas, podle bojovných žen z řecké mytologie), původní etnické skupiny jihoamerických indiánů různého původu žijící v rozsáhlé oblasti povodí řeky Amazonky a jejích přítoků v rovníkové pralesní části Jižní Ameriky; celkový počet příslušníků těchto etnik se odhaduje na více než 100 tisíc (v roce 1984). Oblast jejich osídlení začíná na svazích peruánských And a prochází napříč kontinentem až k brazilskému pobřeží při Atlantském oceánu. Z hlediska etnogeneze se rozlišují zejména dvě skupiny: indiáni západní Amazonie (Borové, Ipurinové, Jívarové, Pirové, Tukanové, Witótové, Yaguové) a indiáni východní Amazonie (Tapajové, kteří žijí při ústí Amazonky, a dále Murové, Taneteharové, Wajwajové, a pobřežní Tupínambové, Tupióvé). Většinou žijí jako drobní usedlí zemědělci, lovci a rybáři v oblastech tropických říčních pralesů, které byly až do počátku 20. století téměř nedostupné. V současné době už je každá indiánská pospolitost ve styku s brazilskou společností a mnoho indiánů pracuje jako námezdní dělníci, rolníci nebo rybáři v provinciích Amazonie.

indiáni, Bobří (Dunneza, Beaverové, z angličtiny: *beaver*, „bobr“), původní etnikum severoamerických indiánů žijící v lesní a jezerní oblasti na horním toku řeky Peace v Britské Kolumbii v Kanadě. Jejich nejbližšími sousedy jsou Čipevajové a Karierové. V současné době žijí v rezervacích na pomezí USA a Kanady v počtu necelých 7 tisíc příslušníků (v roce 1984).

indiáni, Floridští (Floridové), pozůstatky etnických skupin severoamerických indiánů žijící nyní na poloostrově Florida, většinou ve vymezených rezervacích. Jsou vesměs považováni za jedny z nejstarších skupin, náležejících k tzv. margidům, kteří se vyznačovali podlouhlým tvarem hlavy (dolichocefalie). V současné době jich žije na území Floridy jen několik tisíc a patří k různým kmenům.

Indiáni Gran Chaca (Grančakové, Gran Chaco Indios), jihoameričtí indiáni různého původu, kteří žijí v oblasti náhorních plošin Gran Chaco. Většinou nejsou původním obyvatelstvem: to bylo španělskými dobyvateli po objevení zlata v zemi vyhubeno nebo vyhnáno k jihu (například Patagonci). Jde o četné nově příchozí zemědělské kmeny indiánů ze sousedních oblastí, kteří oblast Gran Chaca osídlili v 17. a 18. století, kdy zájem Evropanů o tuto oblast poklesl. Převzali od Evropanů znalosti chovu koní a jízdy na koni, ale nerozvinuli je do takové míry jako severoameričtí Prérijní indiáni. Nejznámější etnickou skupinou indiánů Gran Chaca jsou dodnes Guajkurúové, dále Abiponi, Čamakokové, Pilagáové, Tobové ad. Jejich celkový počet nepřesahuje 100 tisíc (v roce 1984), avšak počet míšenců je mnohonásobně vyšší.

indiáni, Hadí, Šošoni.

indiáni, Kalifornští (zvaní Hoka-indiáni, Hoka), etnické a jazykové společenství severoamerických indiánů, kteří byli původně rozšířeni zejména v jižní a západní části Severní Ameriky. Jedinou původní oblastí Hoka-indiánů dnes zůstala Kalifornie. Později byli k Hoka-indiánům přiřazeni Yumové a Seriové a lze předpokládat, že k jejich jazykové rodině dříve patřila i etnika sídlící po obou stranách dolního toku řeky Rio Grande, jejichž počet dosahoval asi 100 tisíc lidí a jež se později zcela smísila zejména s mexickými etniky Utoaztéků. Yumové a Seriové dnes žijí v rezervacích v jihozápadní části USA. K nejbližším příbuzným ještě patří například Maribové (Maribichicoa) v Nikaragui a některé větší skupiny jako Coahuiltékové, Karankavové, Kotonamové, Tamaulipékové, Tonkavové a další etnika v jihozápadní části Texasu a hlavně v Mexiku. (Viz též hoka.)

indiáni, Liščí (Fox), původní severoameričtí indiáni algonkinského původu žijící v rezervacích ve státě Iowa a Missouri spolu s příbuznými Čipevaji, Odžibveji a Winnebagy ad. Dnes představují zbytek původního etnika v počtu kolem 4 tisíce příslušníků (odhad z roku 2000).

indiáni, Moravští (Munsíové, Munsee), etnická skupina severoamerických indiánů ze skupiny Algonkinů, kteří obývali území dnešního státu New York, v 18. století byli přesídleni do Pensylvánie a odtud v 19. století do rezervací na řece Betrenche v Kanadě. Zde přijali učení českých exulantů, nazývaných v USA a v Kanadě Moravští bratři (Moravian Brethren), a začali se podle nich nazývat Moravští indiáni (Moravian Indians). Z celkového počtu 350 příslušníků na počátku 20. století jich zbývá dnes přibližně 150.

indiáni, Préríjní, nomádské populace severoamerických indiánů žijících v oblasti vnitrozemských prérií, kteří si zachovali původní způsob obživy, založený na lovu a sběru, a zároveň si po příchodu evropských kolonistů osvojili chov koní a jízdu na koni. Préríjní indiáni se formovali teprve v 17. a 18. století a většinou se specializovali na lov bizonů a velké stepní zvěře; tato zvířata byla později zcela vyhubena. V polovině 19. století se soustředili na uhájení svého území a také zejména na boj proti evropským přistěhovalcům. K Préríjním indiánům náleží Apačové, Asinibojnové, Čejeni, Černonožci, Dakotové, Hidatsové, Iowové, Kadové, Komančové, Mandanové, Omahové, Osagové, Ponkové, Siouxové a Šošoni. Patří k různým jazykovým a etnickým rodinám (Algonkinům, Atabaskům, Póniům aj.), zařazení jednotlivých etnik však není dosud jednotně zpracováno.

Z hlediska etnogeneze je zajímavé, že kultury a společnosti Préríjních indiánů trvaly pouze asi 200 let (od konce 17. století do 19. století), neboť skupiny, které nebyly zcela zdecimovány v bojích s kolonisty a vojsky Angličanů a Francouzů, musely přesídlit do vymezených rezervací a přejít k usedlému způsobu života. Důsledkem těchto většinou

drastických zásahů byl značný pokles jejich populací, v současné době žije pouze několik tisíc příslušníků jednotlivých společenství.

Indiáni Severozápadního pobřeží, etnické skupiny obývající úzký pás pevniny prostírající se mezi mořem a Kordillerami a blízké ostrovy Severní Ameriky. Jsou proslulí svým řezbářstvím. Počítají se k nim kmeny Bela Bela, Bela Kula, Haida, Kwakiutl, Nutka, Sališ, Tlingit a další.

indiáni, Vraní (Kroové, Krovové, též Absarokové, Crows), původní populace severoamerických indiánů patřící ke skupině Dakotů. Jako prérijní lovci byli ze svých původních území v povodí řeky Missouri (Jižní a Severní Dakota) spolu s Dakoty a dalšími indiánskými etniky přesídleni koncem 19. století do rezervací v Montaně v USA. Dnes žije asi 10 tisíc příslušníků etnika, koncem 18. století jich bylo jen 4 až 5 tisíc, po zavlečení neštovic a cholery v roce 1840 jejich počet klesl přibližně na 2 tisíce. Jazyk patří do rodiny siu, je blízkce příbuzný jazyku Hidatsů, od nichž se podle své tradice oddělili na přelomu 18. a 19. století. Ve své původní domovině se věnovali usedlému zemědělství, lovu a sběru. V 1. polovině 18. století během migrace na západ přejali od Prérijních Indiánů chov koní a koncem století již byli kočovní lovci bizonů, sběrači a obchodníci (obchodovali zejména s Šošony).

indiáni, Zaječí (Hare), původní etnická skupina severoamerických indiánů ze skupiny Atabasků žijící v severozápadní části Kanady; v současné době zbytky původních populací Lesních indiánů severní subarktické zóny. Patří k původním obyvatelům severu a zachovali si též částečně původní legendy a mýty (vznik obyvatel země z ondatry a bobra aj.). Patří i jazykově do společenství severních Atabasků.

indiánské jazyky, jazyky, indiánské.

indická etnika, Indové.

indické jazyky, jazyky, indické.

Indoárijci, historicky významná skupina indoevropských etnik, která kolem poloviny 2. tisíciletí př. n. l. pronikla v několika vlnách přes horská údolí Afghánistánu do údolí řeky Indu. Původně žili společně s Íránci, což je patrné v příbuznosti jazykové. Po dobytí velké Indie (tj. říše na Indu) a oblasti Paňdžábu kolem roku 1000 př. n. l. (starovědské období) usilovali o další výboje pomocí svých válečných vozů a kvalitní výzbroje; v období mladovědském (kolem roku 550 př. n. l.) vtrhli do úrodných oblastí v povodí Gangy. Podrobili si původní obyvatelstvo (Bodové, Mundové aj.) a jako vládnoucí vrstva stepních zemědělců a chovatelů dobytka rozdělili veškeré obyvatelstvo bez ohledu na etnickou příslušnost na čtyři kasty (varny): kněžskou, válečnickou, rolnickou a poddanskou. Teprve v 3. století př. n. l. došlo k vytvoření významnější maurijské říše (321–185 př. n. l.), která

zahrnovala celou severní a střední část Indie. V této době navázali Indoárijci též spojení s Drávidy na jihu Indického poloostrova a od té doby docházelo k vzájemnému působení a ovlivňování (bráhmanismus, buddhismus, hinduismus aj.) obou velkých etnických společností, které vyústilo ve společném boji proti britským kolonizátorům a v období boje za nezávislost Indie.

Kulturní a společenský vývoj indoárijských etnik je dokumentován od nejstarších písemných památek, které pocházejí ze 14. století př. n. l. z jazyka *rgvédu*, z něhož se vyvinul *sanskrt*, prazáklad indoevropských jazyků a rovněž jazyk velkých eposů *Rámájana* a *Mahábhárata*; dosud existuje jako literární a historický jazyk v indickém písemnictví a náboženství. V současné době hovoří indoárijskými jazyky více než 1 miliarda lidí různých více či méně příbuzných etnik v Indii. Indoárijci se podíleli na zformování indických národností a národů a jejich rozvoji (civilizace, indická, jazyky, indické, jazyky, indoárijské). (Jan Filipický)

indoárijské jazyky, jazyky, indoárijské.

Indoevropané (indoevropská etnika), příslušníci mnoha etnických skupin a populací, náležející k společné rodině indoevropských jazyků. Společný původ těchto etnik je vymezován do oblastí severní a severozápadní Indie, střední a jihozápadní Asie, jakož i do hraničních oblastí mezi Asií a Evropou. Indoevropané vytvořili na počátku svého putování do Evropy několik migračních center, odkud se dále šířili. Jedním z nich byla oblast evropského Černomoří a jižní Ukrajiny, dalším pravděpodobně Blízký východ a Malá Asie ad. Pohyb prvních indoevropských skupin je zaznamenán v průběhu 2. tisíciletí př. n. l. V základech indoevropských jazyků jsou obsažena četná abstrakta a zobecňující výrazy, které svědčí o významném pokroku v politicko-organizačních a poznávacích oblastech, jakož i v samotném rozvoji těchto jazyků. Pro počáteční období jejich diferenciací ve starověku se používá dělení na dvě velké skupiny – kentumové (název odvozen od latinského slova *centum*, „sto“) a satemové (sohlásky k, g, ch jsou nahrazeny sykavkami a název je odvozen od íránského slova *satem*, „sto“). Do první z nich patří Arméni, Baltové, Frýgové, Indoárijci, Íránci, Slované, Thrákové a další, do druhé pak Albánci, Germáni, Chetitě, Ilyrové, Italikové, Keltové, Řekové a další. Moderní dělení na východní a západní indoevropské skupiny přihlíží spíše k jejich geografickému členění. V současné době jsou uplatňovány zejména genealogické vazby a vztahy těchto jazyků, například mezi slovanskými a baltskými jazyky nebo mezi íránskými a indoárijskými jazykovými skupinami.

Indoevropané položili základy většiny evropských národů s výjimkou Finů, Laponců a Maďarů. Z Evropy se šířili dále a v průběhu uplynulých pěti století se jejich menší nebo větší

skupiny dostaly prakticky do všech oblastí světa: osídlili Sibiř, Austrálii, Nový Zéland a další území, vytvořili většinu obyvatelstva v obou Amerikách i jinde, a to zejména v období koloniální expanze Evropanů v 16.–19. století; v současné době mluví indoevropskými jazyky přibližně polovina světové populace: 95% obyvatelstva Evropy, dále větší část západní a jihozápadní Asie (Indie, Írán aj.) a také miliony potomků evropských přistěhovalců v Americe, Austrálii a v Oceánii, dále v Africe a hovořila jimi i řada etnik starověkých a středověkých, která vymřela anebo byly vyhubena.

indoevropské jazyky, jazyky, indoevropské.

indoíránské jazyky, jazyky, indoíránské.

Indonésané, národ, který vznikl vytvořením Indonéské republiky v roce 1949; celkem asi 245 milionů (odhad z roku 2006). Skládá se z asi 300 etnických skupin, jež si jsou jazykově a kulturně blízké (Balijci, Batakové, Dajakové, Javánci, Malajci, Melanésané, Papuánci, Sundové ad.). Z antropologického hlediska náleží k jihoasijskému typu mongoloidní rasy, část k negroidní rase. Mluví jazyky indonéské větve malajsko-polynéské rodiny, malá část mluví melanéskými a papuánskými jazyky; úředním jazykem je indonéština, která vznikla na základě malajštiny v první polovině 20. století. Obyvatelé jsou z 87% sunnité, zbytek jsou převážně křesťané, dále hinduisté, buddhisté a místy se udržuje tradiční animistické náboženství. Jednotlivá etnika jsou na různém stupni společenského a hospodářského vývoje.

indonéské jazyky, jazyky, indonéské.

indonéština, malajština.

Indové (hindy: Bhárátové), souhrnný název pro četná etnika žijící v Indické republice na Indickém poloostrově a na souostrovích Andamany, Nikobary a Lakadivy (s výjimkou Šrí Lanky). Celkový počet dosahuje již více než 1,1 miliardy lidí. Z antropologického hlediska je lze rozdělit do čtyř hlavních typů: největší část patří do jižní větve europoidních populací, dále to jsou drávidské přechodné populace, australoidní větev ekvatoriálních populací a okrajově sem zasahuje sibiřská větev mongoloidních populací. Jazyková situace je podobná. Největší skupinu tvoří příslušníci indoevropské rodiny (Bengálci, Bihárci, Gudžarátci, Hindustánci, Maráthové, Rádžasthánci, Urijci ad.). Druhou nejpočetnější skupinou jsou příslušníci drávidské rodiny (Góndové, Kannadové, Tamilové, Telugové ad.). Méně zastoupení jsou příslušníci jazykové skupiny munda (Mundové, Santálci ad.) a čínsko-tibetské rodiny (Šerpové, Tibet'ané ad.).

Historický počátek indických národů a národností je všeobecně spojován se vznikem a rozvojem harappske kultury ve 3. tisíciletí př. n. l. (civilizace, indická). K zániku této původní indické kultury přispěly vpády Árijců (Indoárijců) ze severozápadní Asie, kteří se od

poloviny 2. tisíciletí př. n. 1. stali nositeli dalšího vývoje kultury a společnosti (vznik véd a hinduismu). Indoárijské etnické skupiny se rozšířily do západní, severní a střední Indie, zatímco jižní část poloostrova zůstala osídlena původními Drávidy, nejtmaivšími europoidními etniky vůbec. Mezi oběma těmito velkými národnostními celky přežívaly mnohé další, většinou malé etnické skupiny tibetočínského, austroasijského a negritského původu, z nichž většina byla asimilována do větších národnostních, národních a státních celků za vlády dynastie Maurjů, Guptovců, Mughalů aj. Rozkvět indických společností byl ještě několikrát narušen cizími invazemi a migracemi na Indický poloostrov: 519–518 př. n. 1. vpádem Peršanů do západní Indie (Dareios I.), 327–325 př. n. 1. tažením Alexandra Makedonského, začátkem 8. století vpády muslimů do západní Indie, v 13.–16. století útoky Mongolů a Tatarů ze severu ad. Zápas indických etnik za nezávislost začal intenzivně teprve v 18. století, kdy zahájili Britové koloniální expanzi (1757), pak následovaly války s Východoindickou společností a nakonec obsazení celé Indie Brity (1857). Národní boj Indů byl dovršen 26. 1. 1950 vyhlášením Indické republiky, která zahrnuje celkem 28 států a 9 teritorií pod správou ústřední vlády v Dillí. (Jan Filipický)

Ingalikové (Ingalik, Deg Hit'an, Deg Xinag), původní etnická skupina severoamerických indiánů žijící ve vnitrozemí Aljašky v blízkosti eskymáckých etnik. Patří do athabaské skupiny. Sousedí na východě s Hany, Kučiny a Tanany a spolu s nimi patří k nejsevernějším indiánským etnikům na kontinentě. Jsou dosud převážně arktickými lovci kožešinové zvěře a jejich počet je v současné době asi 12 tisíc (v roce 1984).

Ingušové (Ghalgha), národ žijící v Ingušské autonomní republice v Ruské federaci (celkem v Rusku asi 413 tisíc osob, cenzus z roku 2002). Jazyk patří do čečenské větve kavkazské jazykové rodiny. Považováni za původní obyvatelstvo Kavkazu; věřící jsou hlavně muslimové (sunnité). Zdrojem obživy je pastevectví, v úrodnějších oblastech zemědělství a sadařství. V letech 1943–1944 byli pro údajnou pomoc německé armádě násilně vystěhováni do Střední Asie, koncem 50. let jim byl umožněn návrat (stejný osud postihl i další etnika Kavkazu a blízkého okolí: Balkary, Čečence, Kalmyky, Karačajce, Krymské Tatary, Meschetské Turky).

Inkové (z kečujštiny: *Inca*, „Urozený“), etnikum, jež žilo v horském údolí Cuzca na jihu peruánských And v sousedství dalších asi patnácti skupin kečujských (Kečuové) a několika skupin aymarských (Ajmarové). Původně nevýznamné etnikum, které postupně ovládlo celou oblast. Nejdříve si podrobili nejbližší sousedy a pak vybudovali nejmocnější říši celé Ameriky *Tahuantinsuyu* („Země čtyř světových stran“). Založili dynastii inků, vládců a jejich pokrevních příbuzných. Inka Pachacuti (zemřel 1471) rozvinul výstavbu zejména Cuzca a

zahájil dobovačná tažení v jeho okolí a v oblasti jezera Titicaca. Od roku 1463 pokračoval v expanzi v Peru se synem Tupakem Inkou, za jehož vlády (1471–1493) byly dobyty pralesy východní Bolívie a jihovýchodního Peru a jižní území až po řeku Maule v Chile. Za inky Huayna Capaca (1493–1527) byl dobyt Ekvádor; incký stát dosáhl největší rozlohy a upevnění centralizované správy. Inku Huáscara (vládl 1527–1532) sesadil Atahualpa. Po vítězství uzurpátora Atahualpy se objevili Španělé vedeni Franciscem Pizarrem. Pizarrovi se podařilo Atahualpu zajmout a v roce 1533 jej nechal popravit. Atahualpova smrt znamenala faktický konec jedné z nejvýznamnějších říší a kultur předkolumbovské Ameriky (civilizace předkolumbovské Ameriky).

Inkové rozvinuli politickou organizaci s oficiálním kečujským jazykem a náboženstvím, s vyspělým vojenstvím a diplomacií. Intenzivní zemědělství (hlavně kukuřice), podmíněné složitými zavlažovacími systémy, zahrnovalo rovněž domestikaci zvířat (lama, alpaka, pes, morče, kachna). Specifika sociálního a politického uspořádání: tribut zvaný *mita* ve formě veřejné práce (na stavbách, v dolech, ve vojenské službě); trojí důsledné rozdělování půdy a výnosu mezi vládu, kněží a bohy a obecný lid; přesídlování části podmaněných etnik do společenství loajálních Inků a naopak. Základní příbuzenské struktury tzv. *ayllu* – hospodářské i sídelní jednotky klanového typu. V čele rozvrstvené společnosti stál inka, božský vládce. Vyšší šlechtu tvořili potomci inků (z vladařských *ayllu*), zastávali místa hlavních úředníků, velekněží; nižší šlechtu tvořili členové nepanovnických *ayllu* Cuzca a okolí a dále tzv. kurakové, náčelníci ovládnutých společenství. Správu jednotlivých území (propojených silnicemi s visutými mosty) řídili místodržitelé z řad nejvyšší šlechty, jimž kurakové podléhali. Nejpočetnější skupinou byl obecný lid (*hatunruna*), rolníci vázaní tributem; nejnižší stáli nevolníci nucení pracovat na cizí půdě. Řemeslníci a umělci soustředění v městech vynikli ve zpracování kovů (zlato, stříbro), textilu (vlna, bavlna), ve stavitelství (stavitelství Inků, megalitické). (Jaroslav Malina)

Inuité (Eskymáci, Inuit, „Lidé“), etnikum mongoloidního původu žijící v arktických oblastech severovýchodní Sibíře, Aljašky, Kanady a na pobřeží Grónska; dnes asi 150 tisíc příslušníků. Hovoří dialekty jazyka, který patří k eskymácko-aleutské rodině. Jejich tělesná výška je v průměru pod 160 cm, vzhledem k trupu mají krátké dolní končetiny, jsou dolichocefální, mají široký obličej, vystupující lící kosti, širokou dolní čelist, šedohnědou barvu kůže, tmavou oční duhovku, černé, rovné vlasy. Vousy téměř chybí, mají řídké tělesné ochlupení. Od 5. tisíciletí př. n. l. začaly jejich migrace do Severní Ameriky a odtud ještě později do Grónska, které osídlili podél pobřeží v průběhu 1. tisíciletí. Na původním území zůstala jen malá skupina necelých 2500 příslušníků této etnické skupiny, kteří žijí na

východním pobřeží Čukotky a na Wranglerově ostrově, kde pro ně bylo v roce 1932 vytvořeno písmo a zaveden domácí jazyk. Vzhledem k tomu, že sídlí zcela rozptýleně a v malých skupinách na velkém území severního pobřeží Aljašky a Kanady, dochází u nich na jedné straně k míšení, na druhé straně k rychlé ztrátě původního kulturního bohatství lovců mořské zvěře a lovců a sběračů arktického pásma. V létě žili ve stanech, v zimě si stavěli iglú, místy i stavby z kamene. Vyráběli kožešinové oděvy a čluny. Rodina je rozšířená, párová, někdy polygamní. Tradiční náboženství je animistické, dnes i křesťanství. Inuity se zabývali antropologové Franz Boas, Jean L. Briggsová a další.

Iónové (Jónové), jeden ze čtyř hlavních starořeckých kmenů (vedle Achájů, Aiolů a Dóru), tvořících řeckou populaci v 1. tisíciletí př. n. l. Byli pravděpodobně potomky mykénských Achájů, někdy však pokládáni i za nejstarší vrstvu řeckých přistěhovalců (1. polovina 2. tisíciletí př. n. l.) s původními sídly (později částečně překrytými Acháji a Dóry) ve středním Řecku, v Attice, Euboi a na Peloponnésu. Po pádu mykénské kultury (12. století př. n. l.) pravděpodobně pod tlakem Dóru velká část Iónů přešla přes ostrovy Egejského moře na západní pobřeží Malé Asie.

V 7. a 6. století př. n. l. nastal kulturní a vědecký rozmach (vyspělá literatura, rozvinuté výtvarné umění [sloh, iónský], filozofie [mílétská škola, Hérakleitos], matematika) i hospodářský rozvoj iónských obcí (města Míléto a Efesos, ostrovy Chios a Sámos aj.); V 6. století př. n. l. Iónové intenzivně kolonizovali Černomoří. Od poloviny 7. století př. n. l. vypukly boje maloasijských Iónů proti Lýdům, kolem roku 547 př. n. l. byli Iónové podrobeni Peršany. Po nezdařeném iónském povstání nastal hospodářský úpadek, byl překonán v helénismu, kdy byli Iónové pokládáni za nositele řecké vzdělanosti. (Jaroslav Malina, Marie Pardyová)

Iové (Yi, I, dříve Lolo), etnikum v horských oblastech čínských provincií S' -čchuan a Jün-nan; celkem asi 6,6 milionu. Jazyk patří do iské skupiny tibeto-barmské větve čínsko-tibetské rodiny. Nejstarší písemné zmínky pocházejí z 1. tisíciletí př. n. l., v 6. století n. l. se podíleli na vytvoření státu Nan-čao, který trval až do 13. století. Dělili se na dvě skupiny: Černí Iolové (Nuo-su) tvořili vládnoucí vrstvu a Bílí Iolové (Luo-luo) byli převážně nevolníci a otroci. Základním způsobem obživy je zemědělství, chov dobytka a rybolov. Tradiční náboženství bylo animistické, dnes částečně křesťanství. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.) (Josef Kolmaš)

Ipurinové (Ipurina, Hyupurina, Kangütü), etnikum jihoamerických indiánů v severozápadní Brazílii; odhadem asi 1500 osob (v roce 1975). Jazyk tvoří samostatnou skupinu v rámci aravackých jazyků. Jsou usedlí zemědělci, lovci a rybáři. Rodina je rozšířená,

vedená stařešinou; vesnici tvoří 6–8 rodin, obývajících obyčejně dva domy. Náboženství je animistické.

Iráčané (Iraqi, z arabštiny: *al-irák*, „nížina“), souhrnné označení pro obyvatele Iráku v Přední Asii. Ze zhruba 28 milionů obyvatel (odhad z roku 2005) je 80% Arabů a 15% Kurdů; úředními jazyky jsou arabština a kurdština. Věřící jsou muslimové (ší'ité i sunnité). Za předchůdce Iráčanů jsou považováni první arabští přistěhovalci, kteří přišli do země po porážce Persie z Arábie. Od 7. století se v zemi rychle šířila arabská kultura a náboženství, centrem arabského chalífátu se stal Bagdád. V roce 1534 bylo území připojeno k osmanské říši. V roce 1921 bylo vyhlášeno Irácké království pod britským protektorátem, k formálnímu uznání nezávislosti došlo v roce 1930. V roce 1955 byl podepsán Bagdádský pakt, který vedl v roce 1958 k revoluci, svržení krále Fajsala II. a k vyhlášení Irácké republiky. Konečně v roce 1974 byla poskytnuta autonomie Kurdům v tzv. Kurdistánu.

V roce 1979 se stal prezidentem Saddám Husajn (1937–2006). Po dlouhodobých sporech napadla země roku 1980 svého souseda Írán. Válka skončila po dlouhých osmi letech a pro Irák znamenala velké ztráty a dluhy. Kvůli bohatým ropným ložiskům napadl Saddám Husajn v srpnu 1990 Kuvajt. Na základě rozhodnutí OSN a za značné podpory amerických vojsk byl Irák v únoru 1991 z Kuvajtu vytlačen; na Irák bylo uvaleno hospodářské embargo. V roce 2003 byl za pomoci americké armády a armád spojenců režim Saddáma Husajna svržen a začal proces demokratizace, který je však komplikován konfliktem mezi sunnity a ší'ity.

Íránci, etnikum zahrnující obyvatelstvo Íránské islámské republiky; celkem 70 milionů obyvatel (cenzus z roku 2006). Populaci tvoří příslušníci více než 30 etnik. Z jazykového hlediska je lze rozdělit do tří základních skupin: a) íránská větev indoevropské rodiny (Gílánci, Kurdové, Mázenderánci, Peršané ad.); b) turkická větev altajské rodiny (Ázerbájdžánci, Kaškájové ad.); c) ostatní (Arabové, Arméni, Asyřané, Gruzíni ad.). Úředním jazykem je perština. Věřící jsou většinou ší'ité. Íránci přišli z oblasti kolem Aralského moře a spolu s Médy se v 9. století př. n. 1. spojili v jeden historický celek; v té době již většina Íránců osídlila dnešní Írán a oblast stepí v jižní Evropě až po střední Asii. Vytvořili zde mohutnou médskou a později perskou říši. Staroíránské jazyky se staly základem staré perštiny, jejich nositelé, Peršané (Persové, Parthové aj.) vytvořili říši za dynastie Achaimenovců. V 8. století vznikla Novoíránská říše, v níž převládlo natrvalo islámské umění, kultura i náboženství, avšak i nadále se rozvíjela další íránská etnika.

íránská etnika, etnika, íránská.

íránské jazyky, jazyky, íránské.

Irokézové (Iroquis), jedno z největších a nejznámějších etnických seskupení severoamerických indiánů, které v době před objevením Severní Ameriky žilo ve východní lesní zóně kontinentu; zde posléze vytvořili Irokézskou ligu, tj. konfederaci neboli svaz šesti irokézských kmenů. Na jejím vytvoření se dohodli kolem roku 1570 dva významní náčelníci Irokézů, Dekanawida a Hiawatha; nejprve spojili pět kmenů: Kajugy, Mohavky, Oneidy, Onondagy a Seneky. Konfederace se nazývala Svaz pěti či Pět národů, po připojení Tuskarorů v roce 1722 vznikla Liga šesti (na území dnešního státu New York v USA). Původ Irokézů je datován do konce pravěku a do tzv. období kultury mohyl. K význačným rysům jejich kulturního a sociálního života patří matrilineární organizace a řízení kmene, stavba dlouhých domů, rozvoj hrnčířství a dřevořezbářství aj. Irokézské kmeny se dělily na klany, klany na dvě frátrie, které reprezentovaly mateřský a otcovský princip a jimž odpovídala rodová jména. Irokézská liga byla založena, aby sloužila míru mezi kmeny, což umožnilo rychlý rozmach této předstátní formace. V bojích mezi Angličany a Francouzi stáli většinou na straně Angličanů a přispěli též k jejich vítězství. Na pokyn George Washingtona zůstali Irokézové neutrální v boji za nezávislost USA, avšak jednotlivé kmeny bojovaly na obou stranách, což vedlo posléze k jejich rozpadu. Kajugové a Mohavkové přesídlili do nových lesních oblastí v Kanadě, Onondagové a Senekové zůstali v rezervacích zřízených na domácí půdě a Oneidové se usadili v Zelené zátocě Michiganského jezera. V současné době se odhaduje celkový počet Irokézů na 75 tisíc příslušníků (odhad z roku 1995). Irokézská liga zanikla koncem 18. století, avšak její federální pojetí i cíle organizace měly pozitivní vliv dokonce i na tvůrce nové ústavy a zřízení USA. Irokézy se zabývá zejména americký antropolog William Ernst Engelbrecht.

irokézské jazyky, jazyky, irokézské.

Irové, evropský národ keltského původu žijící v Irské republice a v Severním Irsku (součást Velké Británie); v samostatné Irské republice žije 4 234 925 obyvatel (cenzus z roku 2006), dalších více než 30 milionů Irů a jejich potomků žije v USA, Kanadě, Austrálii aj. Tento vysoký počet byl důsledkem masové emigrace Irů v 2. polovině 19. století, ale pokračoval i ve 20. století. Věřící jsou většinou katolíci, část protestanti (hlavně v Severním Irsku). Irové představují jediné keltské etnikum v Evropě, které si zachovalo nejen vlastní jazyk (irština, úřední jazyk v zemi, patří ke goidelské skupině keltské větve indoevropské rodiny), ale vytvořilo i moderní národ ve vlastním státě. Původ Irů je datován do 4. století př. n. l., kdy ostrov osídlili Keltové. V 3.–5. století zde vznikla malá keltská království (sv. Patrika aj.). V 8.–9. století začaly útoky Vikingů, které přiměly obyvatelstvo k sjednocení a vytvoření Irského státu (okolo roku 1000). V roce 1801 bylo Irsko násilně připojeno k Velké

Británii, což vyvolalo vlny odporu a masového politického hnutí za autonomii, již bylo dosaženo v roce 1914. V letech 1919–1921 následovala partyzánská válka proti Britům, kteří v roce 1921 Irsko rozdělili na dominium nazvané Svobodný stát irský a na tzv. Severní Irsko (provincie Ulster). Irská republika získala územní nezávislost v roce 1937. Násilný boj za připojení Severního Irsku, který vedla Irská republikánská armáda (IRA) teroristickými metodami byl ukončen v roce 2005.

irština, indoevropský keltský jazyk, první úřední jazyk (vedle angličtiny) v Irské republice, na západě ostrova mateřština asi 40 tisíc lidí (Irové)

Islandʼané (Island), současný indoevropský národ germánského původu žijící v Islandské republice na ostrově Islandu v severní části Atlantského oceánu; 307 tisíc Islandʼanů (odhad z roku 2006) hovoří islandštinou, která patří do západoskandinávské podskupiny germánské větve indoevropské rodiny. Islandsky hovoří i část Islandʼanů usazená v Kanadě. Islandʼané jsou potomky Normanů (Vikingů) a Irů, kteří se stěhovali na ostrov v 9.–10. století. Jsou dodnes většinou rybáři a chovatelé dobytka a vyskytují se u nich ještě pozůstatky matrilineárních vztahů (například jména dětí po matce aj.). Věřící jsou vesměs protestanti. Island byl nejprve podmaněn Nory (1262–1264), ve 14. století obsadili ostrov Dánové a vlastnili ho až do skončení 1. světové války. V roce 1918 se stal Island nezávislým státem, v roce 1948 byla zrušena personální unie s Dánskem.

islandština, severogermánský jazyk, úřední jazyk na Islandu, užívaný též menšinou v USA. (Viz též Islandʼané.)

Íssové (Issové), Afarové, Džibuʼané.

Istrorumuni, miniaturní reliktní románské etnikum (ca 1 000 příslušníků), sídlící v chorvatské části poloostrova Istrie (zejména obec Žejane). Hovoří dosud zčásti specifickým jazykem.

Istrové (Histrové), původní obyvatelé poloostrova Istrie (Istra), pravděpodobně předindoevropského původu. Byli objeveni Římany roku 238 př. n. 1. Jako etnikum zanikli počátkem našeho letopočtu.

italické jazyky, jazyky, italické.

Italikové, starověká etnika, která přišla ve 2. tisíciletí př. n. 1. na území Apeninského poloostrova ze severu, tj. z oblasti střední Evropy, a usadila se v jižní polovině celého území dnešní Itálie. Od počátku se Italikové členili na dvě velké etnické skupiny: latinskou (Faliskové, Latinové, Římané) a osko-umberskou nebo též umbro-sabelskou (Oskové, Sabelové, Sabinové, Umbrové aj.). Italikové byli indoevropského původu a jejich kultura a jazyk byly silně ovlivněny Etrusky, Řeky a dalšími etniky. Původní obyvatelstvo

Apeninského poloostrova zčásti vytlačili do okrajových území, z větší části asimilovali. Stali se posléze spojenci Říma, vytvořili sice vlastní stát – Itálii, ale jen na velmi krátké období začátkem 1. století př. n. l. Již na přelomu letopočtu byli ovládnuti Římany a silně romanizováni, takže rychle splynuli s ostatními etniky v římském společenství. (Marie Pardyová)

Italové, národ románského původu v Italské republice na Apeninském poloostrově, na Sicílii, Sardinii a dalších ostrovech ve Středomoří. Z 58 milionů obyvatel (odhad z roku 2006) připadá na Italy 96%, malá část Italů žije též ve Švýcarsku a na Korsice, velké národnostní menšiny jsou v Severní i Jižní Americe. Hovoří italštinou, která je jedním z hlavních románských jazyků. Věříci jsou vesměs katolíci.

Italové pocházejí z potomků původního indoevropského obyvatelstva starověké Itálie, na jejich etnogenezi se podílela další indoevropská etnika Italiků, Sabinů, Umbrů, Volsků, ale zčásti také Etruskové, později byli různou měrou smíšeni s Kelty, etniky germánského původu, dále s Řeky, Araby a dalšími etnickými skupinami, které pronikly na Apeninský poloostrov v průběhu středověku. Od počátku 2. tisíciletí docházelo k formování italské národnosti, tento proces však probíhal pomalu vzhledem k tomu, že země byla často vystavována útokům zvenčí – z Francie, Španělska a Rakouska – a přetrvávala rozdrobenost. Teprve v 19. století bylo dovršeno hnutí za národní jednotu (*risorgimento*); koncem 19. století začaly převládat velmocenské tendence a Itálie zahájila koloniální politiku a expanzi do Libye, Somálska a Etiopie. V letech 1936–1939 se Italové zúčastnili vojenské intervence do Španělska a nakonec se připojili k fašistickému útočnému paktu (osa Berlín – Řím – Tokio) za 2. světové války. Italské hnutí odporu proti fašismu přerostlo v roce 1943 v národně osvobozenou válku a vyhlášení republiky v roce 1946. Stále zůstává patrný hospodářský rozdíl mezi severem a jihem země.

italština, východorománský jazyk, úřední jazyk v Itálii, San Marinu a jižním Švýcarsku, užívaný též menšinami ve Francii, na Korsice, v Slovinsku, Chorvatsku, Somálsku a USA. (Viz též Italové.)

Itelmeni (zastarale Kamčadalové, Itelmen, „domorodec, zde žijící člověk“), etnikum v počtu 3 180 osob (cenzus z roku 2002) v Kamčatském kraji Ruské federace; hovoří itelmenštinou, která patří do čukotsko-kamčatské jazykové rodiny. Jako rybáři a lovcí kožešinové zvěře jsou původní východoasijskou etnickou skupinou, která obývala ještě na konci 17. století (z té doby o nich pocházejí první zprávy) celou Kamčatku a Kurilské ostrovy, a to spolu s Ainy a Kurily. Od konce 18. století docházelo pod vlivem ruských kolonistů k

asimilaci Itelmenů. Náboženství neslo prvky animismu, šamanismu a totemismu, od 18. století jsou formálně pravoslavní.

itelmenština (kamčadalština), paleoasijský jazyk užívaný v Korjackém autonomním okruhu na Kamčatce v Ruské federaci. (Viz též Itelmeni.)

Izrael, jméno zní hebrejsky *jisra'el*, „(ať) bojuje (nebo vítězí) Bůh“. O jeho přesný význam vedli odborníci spory. Zdá se, že je možné vykládat je jak indikativně („bojuje Bůh“), tak optativně („ať bojuje Bůh“). I o původu jména jsou spory, tak Johannes Hempel je považuje za běžné osobní jméno, kdežto Jan Heller má za to, že jde původně o „výkřik z božích bojů, kterým bojovníci vyznávají svou víru a zároveň se ujišťují o Boží vládě a božím vítězství“. Jméno označuje praotce –Jákoba, je jeho čestným přízviskem, které získal podle Starého zákona (Gn 32,28) zároveň s požehnáním od tajemného, nadpřirozeného protivníka v zápase u brodu Jabok. V označování praotce se jméno Jákob a Izrael střídají, ale nikoli náhodně. Jméno Jákob připomíná otcovu minulost a je vázáno na prostředí palestinské, kdežto Izrael je jméno orientované spíše na budoucnost Jákobova potomstva v pohanském prostředí a jeví se především průvodčím egyptských kontextů a výpovědí, v nichž se stává vyznáním (krédem). Jméno rovněž označuje společenství údajně praotcových potomků, přesněji ctitelů Hospodinových, jak o nich vypráví Starý zákon. Nelze je přesně popsat ani novodobým výrazem národ (hlavním hlediskem bylo uctívání Hospodina), ani kmen (nanejvýš kmenový svaz, ale jen v určitém období jeho dějin) a ani církev (protože výlučnost jeho životního slohu jej zřetelně oddělovala od všech jiných skupin a etnik).

Vznik Izraele leží za naším historickým obzorem. Současné bádání považuje za jisté, že ve 13. století př. n. l. vznikl na území Palestiny nový politický útvar, kmenový svaz ctitelů Hospodinových, kteří získali moc ve střední Palestině a zmocnili se řady starších kanaánských měst. Většina z nich přišla do Palestiny jako pastevcí malých zvířat (ovcí a koz). Při ustanovení kmenového svazu měla patrně klíčovou úlohu skupina přišlá z jihu, podle tradice z Egypta (Mojžíš, Exodus), a vyznávající Hospodina jako svého jediného boha. Tato víra a náboženský a sociální program, který z ní rostl, se staly tmelem dříve roztržitých pasteveckých skupin, které se na ní vnitřně sjednotily a pak se i politicky prosadily. Dějiny Izraele můžeme rozdělit na dobu soudců čili předkrálovskou, zabírající konec 13., 12. a počátek 11. století př. n. l. Vyprávějí o ní ve Starém zákoně knihy Jozue a Soudců. Asi v polovině 11. století př. n. l. zničili hebrejský kmenový svaz Pelištejci (bitva u Afeku snad 1050 př. n. l.) a na řadu let jej ovládli (podle I S 7,2 na dvacet let). Teprve potom se Izrael pod duchovním vedením Samuela a vojenským vedením Saula vzchopil k odporu a Saul se stal prvním králem. Na dlouho však neuspěl a padl v bitvě na hoře Gilbóa. Až jeho nástupce David vytvořil pevnou říši, přemohl většinu svých

sousedů a založil dynastii, která vládla v jeho sídelním městě Jeruzalémě až do konce královské doby a pádu Jeruzaléma do rukou Babylóňanů (Nabukadnezar II.) roku 586 př. n. l.

Doba královská tedy zabírá 10. až začátek 6. století př. n. l. Davidovým nástupcem byl jeho syn Šalomoun. Po jeho smrti se však říše rozpadla na dvě části. V jižní, jejímž jádrem byl kmen Juda a hlavním městem Jeruzalém, vládli dále Davidovi potomci (království, judské). Zato severní království, zvané narozdíl od jižního, judského, také království Izrael, mělo pohnuté dějiny (království, izraelské). Střídaly se v něm dynastie (nejvýznamnější byli Omríovci a z nich zejména král Achab, politicky úspěšný, ale ve Starém zákoně kritizovaný za příklon k baalismu), hlavní města (Tirsa, Ramat, a posléze Samaří) i duchovní proudy (heterodoxní Omríjovci proti ortodoxním Jehúovcům atd.). Později se dostalo pod vliv Asýrie, které muselo platit tribut. Asýrii se neubránílo, asyrský král Sargon II. je vyvrátil roku 722 př. n. l. Značná část obyvatelstva (27 000 ?) byla deportována do Asýrie a na jejich místo přestěhování dosídlenci z jiných krajin asyrské říše (viz Starý zákon 2 Kr 17). Zajatci se nikdy nevrátili. Zajetím asyrským (severní říše roku 722 př. n. l.) a babylónským (jižní říše roku 586 př. n. l.) vlastně dějiny Izraele v přesném smyslu končí. Protože navrátilci z Babylónu po roce 538 př. n. l. byli převážně z kmene Juda, hovořívá se v odborné literatuře pro poexilní dobu (tj. po době babylónského zajetí) už spíše o Židech. (Viz též civilizace, židovská, Izraelci, Izraelité.) (Jan Heller)

Izraelci (z hebrejštiny: *jisra'el*, „(at') bojuje (nebo vítězí) Bůh“), současný národ semitského původu žijící ve státě Izrael, který byl zřízen na historickém území v oblasti Palestiny v roce 1948 na základě mezinárodní konvence jako nezávislý židovský stát, navazující symbolicky, nikoliv územně, na starověké historické státy Izrael a Judea. Z celkového počtu 7 milionů obyvatel (odhad z roku 2006) je přibližně 76% Židů a 20% Arabů. Úředním jazykem je moderní hebrejšтина (ivrit).

Vytvoření státu Izrael vedlo od počátku ke konfliktní situaci mezi Izraelci a Palestinci, tj. arabským obyvatelstvem v zemi, a posléze mezi Izraelem a sousedními arabskými zeměmi. Dosavadní pokusy o politické řešení celkové situace na Blízkém východě selhávají; stále výrazněji se prosazují pokusy o řešení vojenské a mocenské (civilizace, židovská, Hebrejci, Izraelité, Židé). (Jaroslav Malina)

Izraelité (Israeli), starověké semitské etnikum, které pod vedením Mojžíše a Jozua kolem roku 1230 př. n. l. ovládlo Palestinu a vytvořilo na jejím území politický a náboženský svaz 12 kmenových států. Současně asimilovali anebo si podrobili původní obyvatelstvo, zejména příbuzné Hebrejce (Kananejce ad.) a později i odbojné pobřežní Filištíny. Po smrti krále Šalomouna (922 př. n. l.) se rozpadl jednotný stát Izraelitů na severní část zvanou Izrael a na

jižní Judeu (Judsko). Severní část a hlavní město Samaria dobyli Asyřané roku 722 př. n. l. a obyvatelstvo vyhubili nebo vyhnali, zatímco hlavní město jižní části země, Jeruzalém, zůstalo ušetřeno. Ze zbytků obyvatelstva starověkého Izraele vynikly malé skupiny Samaritánů, které se zachovaly až do současné doby v novém státě Izrael. Stát Judea (Judsko) vzkvétal až do roku 587 př. n. l., kdy jej dobyl babylónský vládce Nebukadnezar II., zničil Jeruzalém a dal Izraelity odvésti do zajetí do Babylónie. Nakonec Římané koncem 1. století uvrhli asi 100 tisíc zbývajících Izraelitů do otroctví. Nucený exil vedl malé skupiny Izraelitů k náboženskému, kulturnímu a společenskému sjednocování, od té doby se již nenazývali Izraelité, ale stále více se ujímalo označení Židé. Izraelské a hebrejské etnikum nezaniklo, ale smísilo se a rozpadlo na malé, převážně náboženské a kulturní skupiny, které vytvářely kolonie v různých částech světa, až se jim ve 20. století po skončení 2. světové války podařilo vytvořit vlastní stát na původním historickém území Palestiny – stát Izrael, založený v roce 1948 (civilizace, židovská, Izraelci). (Jaroslav Malina)

izraelské kmeny, kmeny, izraelské.

Ižorci (Ingrové, Ingrikoti, Inkerikoti, Izuridové), původní obyvatelstvo Leningradské oblasti v Ruské federaci; v roce 2002 posledních 327 jedinců. Jazyk patří k finské skupině ugrofinské větve uralské jazykové rodiny. Věřící jsou křesťané. Dnes jsou v podstatě asimilováni.

Jačvigové (Jatvingové, Jatvézi, Jatvinga), středověké baltolitevské etnikum, které se usadilo na konci 1. tisíciletí n. l. mezi Vislou a Němenem. Jačvigové se nejdříve spojili se zbytky Pobaltských Slovanů, avšak ve 13. století byli poraženi při tažení řádu německých rytířů a jako etnikum zanikli.

Jaghnóbcí (Jaghnobové, Jaghnóbi), etnografická skupina Tádžiků žijících v údolí řeky Jaghnóbi v severní části Tádžikistánu v celkovém počtu kolem 25 tisíc. Jaghnóbstina patří do východní skupiny íránské větve indoevropské rodiny a byla původně společným jazykem Jaghnóbců a vymřelých Sogdů. Věnují se tradičnímu zemědělství a chovu ovcí. Jejich přesun z hor do nížin urychlil proces asimilace s tádžickým etnikem a zároveň rozpad jaghnóbské národnosti: od roku 1970 jsou uváděni jako etnografická skupina Tádžiků. Věřící jsou sunnité.

jaghnóbstina, východní skupina íránské větve indoevropské jazykové rodiny; původně byla společným jazykem Jaghnóbců a vymřelých Sogdů.

Jahganové, Jamanové.

Jakové, Yakové.

Jakuti (Sachalarové, Sacha, Sachalar), národ turkického původu, který původně žil v oblasti Sajanských hor na jihu Sibíře. Odtud byli Jakuti ve 13. století vytlačeni Burjaty na sever, kde se od 14. století mísili převážně s Evenky, od 18. století zejména s Rusy. V současné době žijí především v Jakutsku, autonomní republice Ruské federace (Republika Sacha) zejména na středním toku řeky Leny, kde tvoří 80% obyvatelstva v počtu kolem 456 tisíc (cenzus z roku 2002). Dříve se věnovali chovu koní a sobů, nyní v jižnějších částech převážně zemědělství. Část Jakutů, která se v průběhu 19. století smísila s Evenky a Eveny, se nazývá Dolganové. Hovoří jakutštinou, která patří do turkické větve altajské jazykové rodiny. Náboženství bylo založeno na šamanismu, dnes se prosazuje pravoslaví.

jakutština, turkický jazyk užívaný v Jakutsku (Jakuti).

Jamajčané (Jamajci, z aruačtiny: Jamaica, „ostrov pramenů“), národ smíšeného etnického původu obývající středoamerický stát Jamajka na stejnojmenném ostrově ve Velkých Antilách. Většina z 2,6 milionu obyvatel (odhad z roku 2005) jsou černoši a mulati, ostatní Američané, Evropané aj. Úředním jazykem zůstává angličtina. Věřící jsou vesměs protestanti, ale udržují se i prvky starých afrických kultů. Původními obyvateli ostrova byli středoameričtí karibští Taínové, kteří byli po příchodu Španělů již v polovině 16. století téměř vyhubeni a na ostrov, obsazený španělskými usedlíky, byli dováženi černošští otroci ze západní Afriky. V roce 1635 se ostrova zmocnili Angličané. V roce 1831 došlo k povstání otroků a roku 1833 bylo na Jamajce zrušeno otroctví. Roku 1866 se stal ostrov britskou kolonií a teprve v roce 1962 získali Jamajčané nezávislost v rámci Britského společenství národů.

Jamanové (Jahganové, Yahgan, Yamana, „člověk“), zaniklé nejstarší původní indiánské obyvatelstvo Ohňové země spolu s populací Onů. Jejich způsob života, založený na sběru rostlin a lovu drobných mořských živočichů, byl důsledkem dlouhodobé kulturní a společenské izolace ve velmi nepříznivých přírodních a klimatických podmínkách. Žili v tlupách tvořených 1–3 rodinami, větší skupiny se scházely jen příležitostně k obřadním účelům. Jamanové byli do značné míry vyhubeni nevhodnými zásahy do jejich způsobu života, včetně zavlečených nemocí a pronásledování španělskými kolonisty, a to na počátku 20. století. V současné době žijí v Ohňové zemi již jen míšenci, kteří se považují většinou za Argentince nebo Chilany; jeden člověk mluví původním jazykem. Náboženství bylo animistické. (Viz též Ohňozemci.)

Jamatové (Yamatové, Yamato), protojaponský kmenový svaz, v němž dosáhli příslušníci etnika Jamatů nadvlády nad ostatními, v 5. století se sjednotili a přispěli k založení japonského státního útvaru, říše Jamato. Dodnes jsou považováni za prapředky japonského národa. (Helena Honcoopová)

jaoština (jao), thajský jazyk užívaný menšinou v západní Číně. (Viz též Jaové.)

Jaové (Jao, Yao, vlastním jménem Min, Mien, Man), etnikum v jižní Číně (2,6 milionu), v severozápadním Vietnamu (470 tisíc), dále menší populace v Barmě, Laosu a Thajsku. Jazyk (jaoština) patří do skupiny miao-jao austroasijské rodiny. Náboženství je animistické (kult předků), část byla christianizována. Jsou usedlí zemědělci, žijí v rozptýlených skupinách. Následnictví je patrilineární, rodina je rozšířená, manželství zpravidla monogamní. V čele vesnice je volený náčelník. Kolem začátku našeho letopočtu žili v Chu-nanu, ale pod tlakem Číňanů migrovali na jihozápad; migrace v podstatě ještě neskončila. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.) (Josef Kolmaš)

Jaové (Yao, Wayao, Achawa), bantuská populace v Tanzanii, Malawi a v Mosambiku; celkem asi 2 miliony příslušníků. Jazyk patří do skupiny benuekonžských jazyků. Kolem roku 1830 se usadili na dnešním území, podíleli se na obchodu s otroky. Dnes jsou většinou zemědělci. Obývají roztroušené rodinné usedlosti, které sestávají z rodiny nejstaršího bratra a z rodin jeho sester. Následnictví je matrilineární. Věřící jsou většinou muslimové.

Japonci (vlastním jménem Nippondžin, Nihonjin), východoasijský národ mongoloidního původu, sídlící na Japonských ostrovech Kjúšú, Šikoku, Honšú a Hokkaidó a řadě dalších v celkovém počtu 128 milionů lidí (odhad z roku 2005). Kromě toho žijí četné japonské menšiny na Havajských ostrovech, v USA, Brazílii, Peru aj. Japonci nazývají svou vlast Nippon („kmen slunce“), případně Nihon, původně evropské označení je Zipang – názvy jsou odvozeny z čínského termínu pro počátek či zrození slunce. Jejich jazyk, japonština, byl považován za zcela samostatnou skupinu, dnes je často řazený mezi altajské jazyky.

Počátky japonské civilizace a etnogeneze Japonců jsou v dlouhotrvající džómonske kultuře, která se vyvíjela od sběračsko-loveckého stadia v pozdním paleolitu až k neolitickému způsobu hospodaření (civilizace, japonská). Příslušníci kultury Džómon (Jómon) byli pravděpodobně přímými předchůdci nejstarších přistěhovalců a dnešních Ainů, považovaných za praobyvatele Japonska. Jejich jméno je odvozeno od keramiky zdobené „provazovým vzorem“, velkých nádob s bohatě plasticky tvarovanými a prolamovanými hrdly, která je mezi neolitickými kulturami výjimečná. Po roce 300 př. n. l. přicházely na ostrovy nové etnické skupiny z oblasti kontinentální Koreje (tzv. kultura, jajoiská), vyznačující se červenou keramikou a užíváním bronzu. Její nositelé vykazovali tungidní a severočínský původ nebo ovlivnění. Kolem roku 300 n. l. začala v Japonsku doba železná a nastalo období mohyl (Kofun), ovlivněné již čínskou kontinentální civilizací. První vlna sinizace vrcholila převzetím čínského správního systému v roce 645. S příchodem buddhismu v 6. století se centrum země přesunulo ze severu ostrova Kjúšú do krajiny kolem města Nara,

založeného v roce 710. Vznikly první významné kroniky *Kodžiki* (roku 712) a *Nihongi* (roku 720). V téže době již zakotvil v Japonsku buddhismus a jiné kulturní vlivy, pronikající zejména z Číny. Japonci převzali například čínské písmo, z něhož se do 10. století vyvinuly dvě paralelní zjednodušené abecedy o 47 slabikách užívané dosud v kombinaci s čínskými znaky. První abeceda zvaná *hiragana* („oblé písmo“) se užívá k přepisu gramatických koncovek a syntaktických vazeb, zatímco hranatá *katakana* („angulární písmo“) je dnes užívána výhradně pro přepis cizích slov.

V letech 1274–1281 odrazili Japonci útoky Mongolů, v roce 1637 vyhlásili vnitřní izolaci Japonska od ostatního světa. Teprve v roce 1868 byly navázány kontakty s Evropou a USA a nastoupilo období Meidži (do roku 1912), během něhož Japonsko rychlým tempem přejala vymoženosti západní civilizace, včetně imperialistické politiky, jež dovedla zemi k zničující 2. světové válce. Po prohrané válce došlo s pomocí americké okupační armády a administrativy k obnově země a od šedesátých let 20. století také k nebývalému rozmachu japonského hospodářství a kultury, v nichž se prolínají nejnovější objevy a vynálezy vědeckotechnické revoluce s tradičním myšlením a prastarou symbolikou Japonců: od roku 1860 má Japonsko ve státním znaku květ žluté chryzantémy a v parlamentním systému dosud figuruje japonský císař, stále uctíváný jako syn Slunce. V náboženství hrají největší roli šintoismus a buddhismus. (Viz též civilizace, japonská.) (Helena Honcoopová)

japonština, jazyk dnes často řazený do altajské rodiny, užívaný v Japonsku, na Tchajwanu, Havajských ostrovech, v USA a Brazílii. (Viz též Japonci.)

Jávanci (Jáva, Djawa):

1. nejpočetnější populace v Indonésii (asi 85 milionů, cenzus 2000). Žijí hlavně na střední a východní Jávě, jižní Sumatře a jižním Kalimantanu. Jávanci přišli v první polovině 1. tisíciletí př. n. l. z kontinentální jihovýchodní Asie. Jazyk (javánština) patří k indonéské větvi malajsko-polynéské skupiny. Většina věřících jsou sunnitě;

2. všichni obyvatelé Jávy; celkem 124 miliony (v roce 2005). Jsou mladoindonéského původu a lze je rozdělit do několika etnických podskupin: Jávanci na Jávě (70% obyvatel), Sundové (20%) a Maduresané (10%) na sousedním ostrově Madura. Kromě těchto velkých etnik lze na Jávě rozlišovat ještě některé malé zbytkové skupiny: Badujci, Tengeresané ad. Ve 4. století vznikla na západní Jávě říše Taruma. Další velká říše byla založena v centrální části Jávy v 9. století (hlavní město Prambanam), která se stala šířitelem buddhismu v zemi. Konečně v 10. století se začal formovat další stát (nejprve kolem města Kediri a od roku 1294 v Mádžapahitu), jenž se stal hinduistickou velmocí, která zvítězila i nad sumaterskou říší Šriwidžaja (roku 1377) a ovládla poté celé souostroví. V důsledku vnitřních islámských

rozepří se tato veleříše brzy rozpadla (1478) a na Jávě se vytvořily dva nové islámské státní celky: sultanáty Bantam a Mataram, a to rozpadem původní hinduistické říše Padžadžáran v západní části Jávy. Nová historie Jávanců začala teprve v roce 1610, kdy Holanďané založili v Jakartě (Džakartě) faktorii a kdy na ostrově zahájila činnost britská Východoindická společnost. V roce 1945 se stala Indonésie republikou.

javánština, indonéský jazyk s bohatou kulturní tradicí užívaný ve střední a východní Jávě.

Jazygové, starověká etnická skupina z příbuzenství Sarmatů, kterou uváděli antičtí autoři Hérodotos a Ovidius jako významné etnikum na pobřeží Azovského moře. Z původní oblasti rozšíření se Jazygové v době od 1. století př. n. l. do 1. století n. l. přesunuli na území mezi Dunajem a Tisou, kde žili jako kočovníci, zabývající se pastevectvím. V 5. století zanikli spolu s ostatními sarmatskými etniky v celé této oblasti v důsledku stěhování národů (zachovalo se pouze jméno původní župy Jász a města Jászbereny v dnešním Maďarsku). (Jaroslav Malina)

jazyk:

1. [anatomie] *lingua*, též *glossa*;

2. [jazykověda] systém vyjadřovacích a dorozumívacích prostředků znakové povahy.

Rozlišují se tyto typy: 1. jazyk přirozený, jazyk užívaný příslušníky lidského (nejčastěji národního) společenství k ústnímu a písemnému sdělování; 2. jazyk mrtvý (vymřelý), jazyk, který už nemá rodilé mluvčí; 3. jazyk živý, jazyk dosud užívaný k dorozumívání a vyvíjející se; 4. jazyk umělý, jazyk nevzniklý přirozeným vývojem, ale vytvořený jedincem (esperanto, programovací jazyk); 5. jazyk dorozumívací, označovaný též *lingua franca*, jazyk užívaný v mnohojazyčných státních celcích či oblastech, kde pro podstatnou část uživatelů není mateřštinou; 6. jazyk úřední, zákonem stanovený jazyk, v němž je v daném státu možné vést úřední právně platná jednání, respektive do něhož je nutné při úředním jednání cizinců tlumočit; 7. jazyk národní, jazyk národa, jeho reprezentativní znak; 8. jazyk mateřský (mateřština), jazyk, který si mluvčí v dětství osvojil jako první; 9. jazyk druhý, v bilingvním prostředí jazyk ovládaný na úrovni mateřského, ale osvojený později, zpravidla nikoli výukou, ale v komunikaci; 10. jazyk cizí, jazyk jiného národního společenství, osvojený učením. (Viz též typologie, jazyková.) (Jaroslav Malina)

jazyk, araukánský, jihoamerický indiánský jazyk užívaný na jihu Chile (Araukáni).

jazyk, čínský, čínský jazyk (čínština) je národním jazykem Chanů (Číňanů) a státním jazykem Čínské lidové republiky, respektive Republiky Čína na Tchaj-wanu. Kromě Číňanů žijících v Číně a částečně i nechanských národů na teritoriu Číny mluví čínsky i početné čínské obyvatelstvo, jež žije odedávna v Indočíně, v Malajsii, Indonésii, na ostrovech v

Tichém oceánu a v severoamerických městech na Tichomořském pobřeží. Čínský jazyk je jedním z nejstarších a nejbohatších kulturních jazyků světa. První čínské písemné památky – věštebné nápisy na kostech a želvích krunýřích a některé nápisy na bronzech – pocházejí již z doby před třemi a půl tisíci lety. Jako zrcadlo duchovní a hmotné kultury čínského lidu je čínský jazyk charakteristický obrovským množstvím výrazových prostředků, vyniká rozsáhlou slovní zásobou a schopností vyjadřovat i ty nejjemnější významové odstíny.

Čínský jazyk v průběhu dějin hluboce ovlivňoval jazyky sousedních zemí Japonska, Koreje a Vietnamu, které převzaly čínské znakové písmo a v případě Koreje a Japonska i psanou čínštinu, přizpůsobenou ovšem oběma těmito jazykům. Čínský vliv se projevoval i ve vytváření vlastních písem některých asijských národů sousedících s Číňany (Džürdženi, Kitani, Tanguti), která vznikala pod bezprostředním vlivem čínského znakového písma (písmo, čínské).

Z hlediska genealogického je čínština tradičně řazena mezi jazyky sino-tibetské (čínsko-tibetská jazyková rodina), které se dále dělí na větve čínsko-thajskou a tibeto-barmskou. U těchto jazyků byly zjištěny jisté shodné rysy, jako například jednoslabičný charakter slov, existence tzv. melodického přízvuku, tj. rozlišování homonym různou polohou či různým průběhem hlasu, některé shodné rysy v gramatice ad.

Z hlediska typologické charakteristiky se čínština zahrnuje mezi jazyky izolační (izolující), u kterých jsou slova neměnná a gramatické vztahy se vyjadřují slovosledem nebo spojováním slov, čímž se z jazyka původně jednoslabičného (monosylabického) stává jazyk mnohoslabičný (polysylabický) či mnohoskladný (polysyntetický).

Čínský národní jazyk dosud nepřekonal četné místní dialekty a nářečí, z nichž se některé vzájemně značně liší foneticky, částečně také slovní zásobou a někdy i gramaticky. Vzhledem k obrovské rozloze Číny jsou tyto dialekty tak rozdílné, že Číňané ze severu a z jihu si normálně nerozumějí, avšak přísná hlásková shoda čínských dialektů, jejich převážně společná slovní zásoba a jednotná gramatická stavba vylučují možnost klasifikovat dialekty jako samostatné různé jazyky.

Dialekty čínského jazyka můžeme rozdělit do dvou skupin – severní a jižní, mezi nimiž je přibližnou hranicí čára vedená po jižním toku řeky Čchang-t'iang (Jang-c'-t'iang) a dále střední Čínou až do Jün-nanu. K severní skupině patří především dialekt pekingský (tzv. mandarinština, *kuan-chua*, „úředničina“), kterým hovoří zhruba dvě třetiny veškeré populace, a k němu se přimykající dialekty chunanský, rozšířený v Chu-nanu a ve východní části provincie Ťiang-si, a chuejčouský, jímž se mluví v jižní části provincie An-chuej.

Jižní skupina dialektů je značně nesourodá a patří k ní dialekty Wu v provinciích Ťiang-su, Če-ťiang a v okolí přímořských měst Su-čou, Šanghaj a Ning-po; dialekty Min v provinciích Fu-ťien, Kuang-tung, Čaj-nan, přímořských městech Fu-čou, Sia-men a Šan-tchou a téměř na celém Tchaj-wanu; dialekt Hakka, rozšířený v provinciích Kuang-tung, Ťiang-si, Chu-nan a v části Fu-ťien; a dialekt Jüe (kantonština) v provincii Kuang-tung. Sjednocujícím prvkem mezi mluvčími jednotlivých čínských nářečí se postupně stává oficiálně zaváděná „spisovná čínština“ (*pchu-tchung-čua*), založená na pekingském dialektu. Současný čínský národní jazyk se vyznačuje některými zvláštnostmi, které ho výrazně odlišují od ostatních jazyků světa.

Fonetika: Základní fonetická jednotka slabika se zpravidla skládá z počáteční souhlásky (iniciála), slabikotvorné samohlásky (dvojhásky, trojhásky) a uzavírající souhlásky -j, -n, -ng, -r (finála). Například l+i (li, „švestka“), m+ao (mao, „vlas, chlup“), s+iao (siao, „malý“); ma+j (maj, „kupovat“), li+n (lin, „les“), lia+ng (liang, „dva“) ap. Úhrnný počet takto tvořených slabik činí 422 (včetně zhruba jedné desítky fonémů vyskytujících se pouze v citoslovcích).

Fonetická struktura slabiky je v čínštině určována nejen tím či oním fonémovým složením, nýbrž i jinými činiteli – v jednoslabičném slově například tónem, ve víceslabičném důrazovým přízvukem. Tóny v nejrozšířenějším pekingském dialektu jsou čtyři (z technických důvodů zde označované indexy ¹⁻⁴): rovný (ma¹, „matka“), stoupající (ma², „konopí“), klesavo-vzestupný (ma³, „kůň“) a klesající (ma⁴, „hubovat, spílat“).

Tvorba slov a slovní zásoba: Čínština vyniká neobyčejným slovním bohatstvím, a to jak ve smyslu celkového množství existujících slov, tak i ve smyslu prakticky neomezených možností tvoření slov nových cestou skládání stávajících morfémů, afixací, přízvukem ap. Mimo to, poněvadž starý literární jazyk byl běžně používán dlouhou dobu, zůstává stále jako slovní poklad dřívějších epoch nevyčerpatelným zdrojem obohacování současného slovníku. Mnohatisíciletý vývoj čínské kultury s jejím duchovním a hmotným bohatstvím nabízí velké možnosti vlastního tvoření slov bez přebírání slov cizích (výjimkou jsou některé buddhistické termíny sanskrtské, jako *nie-pchan*, „nirvána“, či ojedinělé termíny evropské vědy, například *luo-ťi*, „logika“, *lej-ta*, „radar“ ap.). Z morfologického hlediska může být slovo tvořeno: 1. jednoduchým morfémem bez speciálních koncovek (*ta*, „velký“, *žen*, „člověk“); 2. dvouslabičným kořenem, nepodléhajícím etymologizaci (*kung-fu*, „volný čas“, *tung-si*, „věc, předmět“); 3. více morfémy spojenými podle pravidel slovotvorby. Podle vzájemného vztahu mezi skládanými morfémy se slova dělí na čtyři skupiny: *a*. Typ spojení prvku určujícího (charakterizujícího) s prvkem určovaným (charakterizovaným). Například *čeng*, „vládnout“ +

fu, „palác“ = *čeng-fu* (vláda); *kao*, „vysoký“ + *liang*, „obilí“ = *kao-liang* (čirok, kaoliang). *b.* Typ smyslových dvojic, tj. synonym, analogií, antonym ap. Například *tao*, „cesta“ + *lu*, „cesta“ = *tao-lu* (cesta); *tuo*, „mnoho“ + *šao*, „málo“ = *tuo-šao* (kolik?). *c.* Typ spojení děje s předmětem. Například *čchu*, „vycházet z“ + *pan*, „tiskařský štoček“ = *čchu-pan* (vydávat, vycházet tiskem); *tung*, „pohybovat, uvádět v chod“ + *jüan*, „osoba či člen“ = *tung-jüan* (mobilizovat, mobilizace). *d.* Typ spojení činnosti s jejím výsledkem nebo cílem. Například *tchuej*, „strčit“ + *fan*, „překotit se“ = *tchuej-fan* (svrhnout); *jen*, „roztáhnout“ + *čchang*, „dlouhý“ = *jen-čchang* (roztáhnout, prodloužit). Podle typu *a.* se tvoří i víceslabičná slova. Například *tung-wu*, „živočich“ (pohybovat se + bytost) + *jüan*, „sad, dvůr“ = *tung-wu-jüan* (zoologická zahrada); *chuo-čche*, „ohnivý vůz“ (oheň + vůz = vlak) + *tchou*, „hlava“ = *chuo-čche-tchou* (lokomotiva). 4. Slovo může být tvořeno kořenovými morfémy ve spojení s rozličnými slovotvornými sufixy. Například *čuo-c’*, „stůl“, *fang-c’*, „dům“, *mu-tchou*, „dřevo“, *č’-tchou*, „prst“ atd., kde *-c’*, *-tchou* jsou slovotvorné sufixy podstatného jména. Nebo *tang-žan*, „ovšem“, *pi-žan*, „určitě“ atd., kde *-žan* je slovotvorným sufixem příslovce. 5. Slovo může být lexikalizovanou formou jiného slova. Například *ma-šang*, „na koni“ = ihned, okamžitě; *tia-li*, „v rodině“ = doma; nebo lexikalizovaným spojením slov, například *i-sia-c’*, „jeden úder“ = rázem, náraz. 6. Slovo může být zkratkou celého spojení slov, například *Pej-tchu* – *pej*, „sever“ + [t’ing, „hlavní město“] = Peking + *tchu*, „plánek, mapa“ + *šu*, „kniha“ + *kuan*, „kancelář, úřad“ = *tchu-šu-kuan* („knihovna“) = Pekingská knihovna.

Morfologie: Podle smyslových a syntaktických, ale i podle morfologických znaků existuje v současné čínštině sedm kategorií slovních druhů: podstatná jména, číslovky, ukazovací a tázací zájmena, přídavná jména, příslovce, slovesa a ostatní zájmena. K částicím patří především předložky, spojky a modální částice. U podstatných jmen ve spojení s číslovkami, ukazovacími a tázacími zájmeny se používá tzv. sčtených sufixů (numerativů), například *san-ke-žen*, [„tři + numerativ *ke* (kus) + člověk“] = tři lidé, *če-tchou-niou* [„tento + numerativ *tchou* (hlava) + býk“] = tento býk. Takových numerativů je přes sto.

Skloňování podstatných jmen neexistuje. Vztah podstatného jména k ostatním slovům ve větě se naznačuje například slovosledem, pomocnými slovy či částicemi ap. Například sufixem *-men* (doslova „dveře“) se označuje množné číslo. Sloveso se nečasuje podle osoby, času a způsobu, ale může se upravovat pomocí vidových sufixů dokonavého, nedokonavého, trvajícího ap.

Syntax: Základním prostředkem vyjadřování syntaktických vztahů v čínštině je slovosled, doplňovaný poměrně skrovným množstvím slov pomocných, slovních spojení, rytmem a intonací řeči ap. Existuje několik typů souvětí – lineární, podřadné, semknuté. Zvláštností je i

párovost či nepárovost větné konstrukce, kdy syntaktické jednotky stejného gramatického významu v jedné větě jsou kladeny obdobně vedle sebe i v druhé větě (tento postup se uplatňuje s oblibou zejména v básnictví). (Josef Kolmaš)

jazyk, frygický, frýzština.

jazyk, mixtécký, mezoamerický indiánský jazyk užívaný v jižním Mexiku.

jazyk, odžibvejský, severoamerický indiánský jazyk z makroalkonginského kmene užívaný v jižním Ontariu v Kanadě. (Viz též Odžibvejové.)

jazyk, přirozený, jazyk, jímž se mluví, na rozdíl od jazyků umělých či účelových.

jazyk, šošonský, severoamerický indiánský jazyk užívaný především v Nevadě v USA. (Viz též Šošoni.)

jazyk véd, védština.

jazykohltanový nerv, *nervus glossopharyngeus*, IX. hlavový nerv.

jazyková tepna, *arteria lingualis*.

jazyková typologie, typologie, jazyková.

jazykověda (lingvistika – z latiny: *lingua*, „jazyk; řeč, mluva“), věda o jazyku (jazycích), zpravidla o jazyku přirozeném. Sestává z těchto subdisciplín: 1. obecná jazykověda zkoumá obecné principy jazykových systémů; 2. sociolingvistika se zabývá jazykem jako společenským jevem, studuje vztahy mezi stratifikací společnosti a jazykem; 3. areální jazykověda (jazykový zeměpis) zkoumá prostorové rozšíření jazyků a jazykových jevů; 4. psycholingvistika se zabývá duševními procesy při osvojování a užívání jazyka; 5. srovnávací jazykověda porovnává jazyky zejména z hlediska jejich genetické či typologické příbuznosti; 6. kontrastivní (konfrontační) jazykověda porovnává shody a rozdíly mezi jazyky na základě současného stavu, nezávisle na jejich genetické či typologické příbuznosti; 7. matematická jazykověda aplikuje při výzkumu jazyka matematické metody (statistické metody, případně metody a techniky z vyšší matematiky, z teorie množin nebo grafů); 8. algebraická jazykověda popisuje jazyk a jeho užívání algebraickými symboly, které jsou kromě jiného přístupné počítačovému zpracování.

Jiné subdisciplíny jazykovědy se vymezují podle toho, kterou jazykovou rovinou a z jakého úhlu pohledu se jí zabývají: fonetika, fonologie, grafemika, lexikologie nebo morfematika ap. (Jaroslav Malina)

jazykový ostrov, ostrov, jazykový.

jazyky, adamawsko-východní, málo prozkoumaná větev kongokordofánských jazyků s dvěma předpokládanými skupinami, adamawskou a východní; jazyky užívané ve střední Africe.

jazyky, africké, souhrnný název používaný někdy pro jazyky kongokordofánské, khoisanské a nilosaharské.

jazyky, afroasijské, novější označení semitohamitských, respektive hamitosemitských jazyků tvořených pěti větvemi: semitskou, berberskou, čadskou, kúšitskou a vymřelými jazyky starého Egypta (egyptština, egyptština, nejstarší).

jazyky, akanské, akanština.

jazyky, altajské, jazyková rodina zahrnující jazyky turkické (turkotatarské), mongolské a mandžusko-tunguzské.

jazyky, anatolské:

1. geografické označení všech starověkých jazyků v Malé Asii;

2. lingvistické označení nejstarší větve indoevropských jazyků, dnes již vymřelé. Anatolské jazyky jsou doloženy v 2. a 1. tisíciletí př. n. l. na území táhnoucím se od pobřeží Egejského moře až k řece Eufratu (dnešní Turecko). V 1. tisíciletí př. n. l. byly z velké části vytlačeny fryžštinou, indoevropským jazykem, jímž se původně hovořilo někde v oblasti pozdější Thrákie a Makedonie a jehož nositelé Frygové migrovali počátkem 1. tisíciletí do Malé Asie. Fryžština byla později vystřídána řeckou koiné (helenizace). Relativně jednotné společenství protoanatolských jazyků se zřejmě od východoindoevropského areálu oddělilo velmi brzy po rozštěpení indoevropského společenství na východoindoevropský a západoindoevropský areál, snad kolem roku 2500 př. n. l., protože jednotlivé anatolské jazyky jsou doloženy již od 17. století př. n. l. K anatolským jazykům starší vrstvy patří především klínopisná chetitština (doklady ze 17.–13. století př. n. l.), klínopisná luvijština (rozšířená na jihu a na jihozápadě) a palajština (rozšířená na severu). O něco mladší jsou doklady hieroglyfické luvijštiny, která byla po pádu chetitské říše vytlačena do severní Sýrie a jihovýchodní Anatólie, kde se udržela až do 8. století př. n. l. Jazyky mladší vrstvy jsou doloženy až v 1. tisíciletí př. n. l.: lykijština (příbuzná s luvijštinou), lýdština, kárština a sidetština (doklady ze 3.–2. století př. n. l.). Anatolské jazyky mají kentumový charakter. K jazykové charakteristice anatolských jazyků patří například částečné zachování laryngál v podobě konsonantů, rozlišování jen dvou jmenných rodů, chybění optativu, vznik konjugace na *-hi* na základě indoevropského perfekta. (Dagmar Muchnová)

jazyky, andamanské, rodina jazyků užívaných na Andamanských ostrovech náležejících Indické republice. (Viz též Andamanci, jazyky, indické.)

jazyky, aravacké, velká rodina indiánských jazyků užívaných v rovníkových státech Jižní Ameriky (Aravakové).

jazyky, athabaské, rodina indiánských jazyků užívaných hlavně v severozápadní Kanadě a v Novém Mexiku a Arizoně v USA (Athabaskové).

jazyky, atlantské, větev kongokordofánské rodiny užívané na pobřeží západní Afriky od Senegalu po Libérii.

jazyky, australské, souhrnné označení asi 200 živých jazyků původních obyvatel Austrálie (Austrálci).

jazyky, austroasijské, jazyková skupina v jihovýchodní Asii a východní Indii (například khmerština, vietnamština aj.)

jazyky, austronéské, velká jazyková rodina rozsáhlé ostrovní oblasti od Madagaskaru přes Indonésii až po Nový Zéland.

jazyky, baltské, skupina indoevropských jazyků příbuzných se slovanskými jazyky (litevština a lotyšтина).

jazyky, bantuské, dříve samostatně vyčleňovaná rodina afrických jazyků, dnes řazená k nigerokordofánským jazykům; užívány ve střední a jižní Africe (Bantuové, etnika, bantuská).

jazyky, benuekonžské, větev kongokordofánských jazyků užívaná v jižní Africe.

jazyky, berberské, skupina afroasijských (hamitosemitských) jazyků původních obyvatel severní Afriky (Berbeři).

jazyky, čadské, afroasijská jazyková rodina rozšířená ve střední Africe (kolem Čadského jezera). (Viz též Čad'ané, etnika, čadohamitská).

jazyky, dagestánské, někdy vyčleňovaná skupina kavkazských jazyků (například avarština, lezginština) užívaných menšinami v Dagestánu a v kavkazských republikách. (Viz též Dagestánci.)

jazyky, dajácké, skupina indonéských jazyků užívaná na ostrově Kalimantan (Dajakové).

jazyky, dardské, skupina indoíránských jazyků užívaná v Kašmíru a přilehlých oblastech Pákistánu, Afghánistánu aj. (například kašmírština).

jazyky, drávidské, jazyková rodina snad příbuzná s altajskými jazyky (například tamilština, malajálámština, kannadština ap.); užívány na jihu Indie. (Viz též Drávidové, jazyky, indické.)

jazyky, eskymácko-aleutské, paleoasijské jazyky užívané na severu Ameriky, v Grónsku, na Aleutách, Čukotce, na Wrangelově ostrově a na Komandorských ostrovech. (Viz též Inuité.)

jazyky, galorománské, podskupina románských jazyků zahrnující francouzštinu a okcitánštinu.

jazyky, germánské, větev indoevropských jazyků rozšířená ve střední a severozápadní Evropě, dělí se na východní (vymřelé), severní (skandinávské) a západní.

jazyky, hamitosemitské, dřívější název pro afroasijské jazyky.

jazyky, hamitské, dřívější větev hamitosemitských (dnes afroasijských) jazyků zahrnující 4 skupiny: egyptskou, berberskou, kúšitskou a čadskou.

jazyky, iberorománské, podskupina románských jazyků rozšířených na Iberském poloostrově.

jazyky, indiánské, asi 2000 jazyků původních indiánských obyvatel Severní, Střední a Jižní Ameriky.

jazyky, indické, v užším smyslu termín pro skupinu indoárijských či indoárských jazyků, tvořících spolu s dardskými a íránskými jazyky indoíránskou větev indoevropské jazykové rodiny; zahrnují starou indičtinu (védský dialekt) a sanskrt, středoindické jazyky (*prákrty*, včetně *páli*, jazyka textů jižního směru buddhismu, tzv. théravády či hínajány) a novoundické jazyky. Podle jiné klasifikace představují indické jazyky jednu ze skupin, z nichž sestává „podrodina“ indoárijských jazyků (zbývající dvě opět tvoří jazyky dardské a íránské). V obecnější rovině lze spojení „indické jazyky“ použít jako označení rozmanitých jazykových systémů národů jihoasijského subkontinentu.

Jazyková situace v jižní Asii svou pestrostí odráží multietnické a multikulturní složení obyvatelstva, na jehož utváření se podílelo množství různorodých dnes již obtížně rozlišitelných domácích i vnějších vlivů. Počet indických jazyků se v různých soupisech značně liší – census z roku 1991 zaznamenal 114 jazyků a 216 tzv. mateřtin, přehled jazyků světa vydávaný texaským Summer Institute of Linguistics (SIL) v 15. vydání (*Ethnologue* 2005) uvádí pro Indii 415 živých a 13 zaniklých jazyků, jiné seznamy vyčíslují 850 jazyků a dialektů a 1683 mateřtin. Nejvíce mluvčích hovoří jazyky indoevropské jazykové rodiny (asi 75%), hojně jsou na subkontinentu zastoupeny jazyky patřící k drávidské (asi 23%), méně již k austroasijské (asi 1,2%) a tibetobarmské (asi 0,6%) rodině.

K nejrozšířenějším indoárijským jazykům patří *hindština* (402 miliony mluvčích, 36% obyvatel), *bengálština* (83 miliony, 7,5%), *maráthština* (75 milionů, 6,8%), *urdština* (52 miliony, 4,7%), *gudžarátština* (49 milionů, 4,4%), *urijština* (34 miliony, 3,1%), *paňdžábština* (28 milionů, 2,5%), anebo *ásámština* (16 milionů, 1,5%). Z drávidských jazyků mají největší počet mluvčích *telugština* (79 milionů, 7,2%), *tamilština* (64 miliony, 5,8%), *kannadština* (39 milionů, 3,5%) a *malajálámština* (36 milionů, 3,3% – vše odhady 2005). Mezi nejznámější reprezentanty mundské větve austroasijské rodiny patří *santálština* (asi 6 milionů mluvčích v Indii, Bangladéši, Nepálu a Bhútánu), monkhmerskou podrodinu reprezentují například

khásijština (0,9 milionu obyvatel, hlavně v Ásámu, Méghálaji a Tripuře) anebo *nikobarské* jazyky (0,2 milionu). K tibetobarmským jazykům rozšířeným na subkontinentě patří hlavně *bodo*, *manípurština (meitei)* či *tibetština* (125 000 v Indii, 60 000 v Nepálu a 4 000 v Bhútánu; k Tibetanům se řadí rovněž 120 000 obyvatel Ladákh, jejichž mateřštinou je *ladakština*).

Ústava Indické republiky, jež vstoupila v platnost 26. ledna 1950, stanovila oficiálním jazykem ústředních úřadů hindštinu psanou dévanágarským písmem, avšak jednotlivé svazové státy a svazová teritoria mohou vést administrativu v některém z místních jazyků. Z 28 indických států používá jako hlavní úřední jazyk hindštinu jen 10 (Arunáčalpradéš, Bihár, Čhattísgarh, Džharkhand, Harijána, Himáčalpradéš, Madhjapradéš, Rádžasthán, Uttaráčal a Uttapradéš) a ze 7 svazových teritorií pouze 3 (Andamany a Nikobary vedle nikobarštiny, Čandígarh a hlavní město Dillí společně s paňdžábštinou). Roli vedlejšího úředního jazyka plní angličtina, kterou si pro administrativní účely zvolily Arunáčalpradéš, Mizóram či Nágsko; počet Indů, kteří při sčítání lidu uvádějí angličtinu jako svou mateřštinu, se pohybuje kolem 200–250 milionů.

Osmý dodatek ústavy obsahuje (dvakrát novelizovaný) seznam jazyků, jež požívají zvláštní oficiální status (z původních 15 byl rozšířen na 23); patří k nim vedle angličtiny ásámština (Ásám), bengálština (Západní Bengálsko, Tripura), bodo (Ásám), *dógrí* (Džammú a Kašmír), gudžarátština (Gudžarát, Dadra a Nagar Havéli, Daman a Diú), hindština, kannadština (Karnátaka), *kašmírština* (Džammú a Kašmír), *kónkanština* (Góa), *maithilština* (Bihár), malajálámština (Kérala, Lakšadvíp), manípurština / meitei (Manípur), maráthština (Maháráštra, Góa), *nepálština* (Himáčalpradéš, Uttaráčal), paňdžábština (Čandígarh, Dillí, Harijána, Paňdžáb), santálština (Ásám, Bihár, Džharkhand, Tripura), *sindhština* (Gudžarát, Maháráštra, Paňdžáb, Rádžasthán), tamilština (Tamilnádu, Puduččéri), telugština (Ándhrapradéš), urdština (Ándhrapradéš, Bihár, Džammú a Kašmír, Uttapradéš) a urijština (Urísa). Mezi jazyky vyjmenované v ústavním dodatku (*scheduled*) byl zařazen i sanskrt; počet mluvčích, pro něž je mateřštinou, se pohybuje kolem 50 000. (Jan Filipický)

jazyky, indoárijské, odnož indoevropských jazyků užívaných v severní a střední Indii, Bangladéši a Pákistánu; dříve nazývány indické jazyky. (Viz též Indoárijci, jazyky, indické.)

jazyky, indoevropské, zeměpisně nejrozšířenější jazyková rodina zahrnující evropské, indoárijské a íránské jazyky.

jazyky, indoíránské, větev indoevropských jazyků dělící se na odnož indoárijskou (indickou), íránskou a dardskou.

jazyky, indonéské, větev austronéských jazyků rozšířená hlavně v Indonésii, na Filipínách a Madagaskaru.

jazyky, íránské, odnož indoevropských jazyků užívaných v Íránu, Afghánistánu, Střední Asii, Zakavkazsku, Iráku a Pákistánu.

jazyky, irokézské, rodina makrosiouxských jazyků užívaných zbytky původních indiánských obyvatel ve státech New York a Oklahoma.

jazyky, italské, větev indoevropských jazyků užívaných ve starověku na Apeninském poloostrově (například latina, oskičtina, umberština aj.).

jazyky, karibské, rodina indiánských jazyků užívaných hlavně na severu Jižní Ameriky a na ostrovech v Karibském moři.

jazyky, kartvelské, jižní větev kavkazských jazyků (hlavně gruzínština a roztroušené jazyky v Gruzii, Íránu a Turecku).

jazyky, kavkazské, rodina asi 40 jazyků, dělicí se na skupinu kartvelskou, abcházsko-adygejskou a nachsko-dagestánskou.

jazyky, keltské, větev indoevropských jazyků, dříve rozšířených v celé západní a střední Evropě, dělicí se na pevninské a ostrovní (například bretonština, gaelština, írština, velština ad.).

jazyky, khoisanské (jazyky, kojsanské), rodina jazyků užívaných předbantuskými obyvateli jižní části střední Afriky, dále Sany (Křováky) a Khoisany (Hotentoty).

jazyky, kojsanské, jazyky, khoisanské.

jazyky, kongokordofánské (též nazývané nigerokordofánské jazyky), velká rodina afrických jazyků užívaných na jih od Sahary.

jazyky, kordofánské, větev kongokordofánských jazyků užívaných na Kordofánské vysočině v Súdánu.

jazyky, kúšitské, větev afroasijské rodiny jazyků užívaných obyvateli Afrického rohu (v Džibutsku, Etiopii, Somálsku) a částečně v Keni, Súdánu a Tanzanii.

jazyky, kvaské, podskupina nigerokordofánských jazyků užívaných v oblastech při Guinejském zálivu.

jazyky, lechické, severní podskupina západoslovanských jazyků zahrnující polštinu, kašubštinu a vymřelou polabštinu.

jazyky, makroalgonkinské, kmen severoamerických indiánských jazyků rozšířených v USA východně od Skalnatých hor a v jihovýchodní Kanadě.

jazyky, makrosiouxské, jazyky, makrosiuské.

jazyky, makrosiuské (jazyky, makrosiouxské), kmen severoamerických indiánských jazyků rozšířených ve střední a východní části USA.

jazyky, malajsko-polynéské, dříve užívaný název pro austronéské jazyky.

jazyky, mandingské, podskupina kongokordofánských jazyků užívaných v západní Africe.

jazyky, mandžusko-tunguzské, skupina altajských jazyků užívaný na východní Sibiři, Dálném východě, v severovýchodní Číně a v části Mongolska.

jazyky, mayské, rodina mezoamerických indiánských jazyků užívaných v Mexiku a Guatemale. (Viz též mayština.)

jazyky, melanéské, větev austronéské jazykové rodiny užívaná v Melanésii a na severu Nové Guineje.

jazyky, mikronéské, větev austronéské jazykové rodiny, jejímiž jazyky se mluví v Mikronésii.

jazyky, mongolské, skupina altajských jazyků, dělicí se na větev západní, východní a jižní; rozšířeny v Mongolsku, Číně, v Rusku (východní Sibiř, dolní tok Volhy) a Afghánistánu.

jazyky, monkhmerské, skupina austroasijských jazyků užívaných v Barmě, jižní Číně, Kambodži, Laosu, Thajsku a ve Vietnamu.

jazyky, mundské, větev austroasijské jazykové rodiny užívaná ve střední a východní Indii. (Viz též jazyky, indické.)

jazyky, nigerokordofánské, jiný název pro kongokordofánské jazyky.

jazyky, nigerokongské, jazyky, nigerokonžské.

jazyky, nigerokonžské (jazyky, nigerokongské), větev kongokordofánských jazyků rozšířená na západě střední a jižní Afriky.

jazyky, nikobarské, nikobarština.

jazyky, nilosaharské, rodina zahrnující šest skupin jazyků roztroušených ve vnitrozemské části střední Afriky (saharskou, mabskou, furskou, songhai, koma, šari-nilskou).

jazyky, paleoasijské, skupina většinou nepříbuzných jazyků malých národností na Sibiři a severním pobřeží Severní Ameriky.

jazyky, paleosibiřské, jazyky, paleoasijské.

jazyky, papuánské, skupina velmi odlišných jazyků užívaných původním obyvatelstvem na Nové Guineji a na řadě menších ostrovů od indonéského Timoru až po Santa Cruz v Melanésii.

jazyky, penutijské, skupina severoamerických indiánských jazyků užívaných v Kalifornii, Oregonu, Novém Mexiku (USA) a v Britské Kolumbii (Kanada). (Viz též Penutiové.)

jazyky, polynéské, větev austronéské jazykové rodiny, jejíž blízké příbuzné jazyky jsou užívány v Polynésii a izolovaně na některých ostrovech Mikronésie a Melanésie.

jazyky, románské, větev indoevropských jazyků vzniklých z vulgární latiny a rozšířených především v Evropě a Latinské Americe, dělící se na západní (galorománské a iberorománské) a východní.

jazyky, samodijské (jazyky, samojedské), větev uralských jazyků rozšířených při severním pobřeží evropské části Ruska a mezi středním a dolním tokem Obu a Jeniseje. (Viz též Samojedi.)

jazyky, samojedské, jazyky, samodijské.

jazyky, semitohamitské, dřívější název pro afroasijské jazyky.

jazyky, semitské, větev afroasijské jazykové rodiny zahrnující blízké příbuzné jazyky tří skupin: severovýchodní skupina (vymřelá akkadština, asyrština, babylonština), severozápadní skupina (aramejšтина, hebrejšтина aj.) a jihozápadní skupina (především arabština a etiopské jazyky).

jazyky, semitské, jazyky, které se nejpozději od 4. tisíciletí př. n. l. rozšířily v oblasti Předního východu, v Mezopotámii, Sýrii, Palestině a na Arabském poloostrově. Odtud se rozšířily i do Etiopie a později i do oblasti severní Afriky. Semitské jazyky tvoří jednu rodinu afroasijského (hamitosemitského) kmene, k němuž patří kromě semitských jazyků egyptština, berberština, jazyky kušitské, omoské a čadské, které jsou všechny rozšířeny v oblasti severní a severovýchodní Afriky a zasahují až do subsaharské oblasti. Úzká příbuznost semitských jazyků byla stanovena na základě jejich podobnosti v oblasti fonologické, morfologické i lexikální. Semitské jazyky poskytují vynikající materiál pro studium vývoje jazyků, neboť jejich vývoj, diference a vzájemné překrývání souvisí se vznikem nejstarších písemných systémů, v nichž je tento vývoj zaznamenán a dokumentován. K semitským jazykům starověkého Předního východu náleží: 1) Akkadština, doložena texty zapsanými klínovým písmem, pocházejícími z Mezopotámie a okrajových oblastí z období od poloviny 3. tisíciletí př. n. l. do začátku 1. století n. l. 2) Eblajština; texty v eblajštině psané klínovým písmem pocházejí z města Ebly v severní Sýrii z období 2. poloviny 3. tisíciletí př. n. l. 3) Amorejšтина; nedochovaly se žádné texty, existence tohoto jazyka je dokumentována vlastními jmény v sumerských a akkadských textech z konce 3. až 1. poloviny 2. tisíciletí př. n. l. 4) Kanaánské jazyky; heterogenní soubor jazykového materiálu z oblasti Palestiny z období 2. a 3. čtvrtiny 2. tisíciletí př. n. l., částečně se překrývají s amorejštinou. Většina dokladů je rozptýlena v akkadských a egyptských textech,

kteře byly zapsány nebo se vztahují k oblasti Syropalestiny (vlastní jména, místní jména, glosy, výpůjčky). Nejdůležitějším souborem těchto textů je archiv akkadské diplomatické korespondence egyptského dvora s místními vládci v Syropalestině z poloviny 2. tisíciletí př. n. l., který byl objeven v Tell el-Amarně v Egyptě. K této skupině patří i jazyk nejstarších alfabetských napsů ze stejné doby, které byly nalezeny v Palestině a v Sinajské poušti. 5) Ugaritština; doložena souborem asi 1000 textů pocházejících z 2. poloviny 2. tisíciletí př. n. l. z Ugaritu v severní Sýrii a zapsaných hláskovým písmem tvarově podobným písmu klínovému. 6) Hebrejšťina; nejdůležitějším hebrejským textem je bible, kterou lze doplnit souborem epigrafického materiálu v hebrejšťině a nápisy v blízké moábšťině, amónšťině a edómšťině. Společně s foiničťinou tvoří tyto jazyky vývojové pokračování kanaánšťiny. Hebrejšťina byla ve funkci hovorového jazyka vytlačena v Palestině aramejšťinou; tento proces byl ukončen začátkem 2. století n. l. 7) Foiničťina je blízkce příbuzná hebrejšťině. Je doložena od konce 2. tisíciletí na pobřeží dnešního Libanonu odkud se začala šířit do různých oblastí Středomoří. Její poslední doklady pocházejí z římské doby. Variantou foiničťiny je punšťina doložená nápisy ze severoafrického Karthága od 5. století př. n. l. do 2. století př. n. l. a dále z různých lokalit v severní Africe až do 5. století n. l. 8) Aramejšťina stará; pod tímto názvem se skrývá početná skupina blízkce příbuzných jazyků. Staroaramejské nápisy jsou poprvé doloženy ze severní Sýrie a Mezopotámie v 9. století př. n. l. Od tohoto okamžiku začínala probíhat postupná aramejizace Mezopotámie, Sýrie a Palestiny. Od 6. století př. n. l. se aramejšťina stala oficiálním jazykem perské říše a dorozumívacím prostředkem celého Předního východu (tzv. říšská aramejšťina). 9) Arabšťina stará je doložena tisíci krátkých napsů zaznamenaných variantou západosemitského hláskového písma (písmo, alfabetské). Jsou roztroušeny v Syrské poušti a zejména v severní Arabii a spadají do období 6. století př. n. l. až 4. století n. l. 10) Jihoarabšťina stará je představována rozsáhlým souborem monumentálních textů z oblasti dnešního Jemenu. Jsou psány jihosemitským hláskovým písmem, nejstarší pocházejí z 1. třetiny 1. tisíciletí př. n. l. a pokračují až do 6. století n. l. 11) Etiopšťina stará (ge'ez); jihoarabské nápisy nalezené v Etiopii a pocházející z 5. století př. n. l. svědčí o úzkých kulturních a hospodářských stycích mezi jižní Arabií a Etiopií. Z Etiopské vysočiny z období 4. století n. l. pocházejí nápisy v etiopšťině, domorodým označením ge'ez, která se patrně vyvinula ze staré jihoarabšťiny. (Jiří Prosecký)

jazyky, sinotibetské, jazyky, tibetočínské.

jazyky, siouxske, jazyky, siuské.

jazyky, siuské (jazyky, siouxske), rodina severoamerických indiánských jazyků vyskytujících se v severní a střední části USA.

jazyky, skandinávské, označení pro severogermánské jazyky (dánština, faerština, gotlandština, islandština, norština, švédština).

jazyky, slovanské, větev indoevropských jazyků rozšířených ve střední, jihovýchodní a východní Evropě a v severní Asii. Dělí se na tři skupiny: západní, východní a jižní.

jazyky světa, podle různých pramenů je na světě v současnosti zaznamenáno více než 33 000 přirozených jazyků, z nichž však jen menší část (3 000–7 000) jazykovědci uznávají jako samostatné; důvodem je nezřetelná hranice mezi jazyky a dialekty – například mnohé z čínských dialektů (jazyk, čínský) jsou si vzájemně nesrozumitelné, a přesto se považují za nářeční formy jednoho jazyka; naproti tomu běloruština, katalánština nebo slovenština se v procesu formování novodobých národů ustavily jako samostatné jazyky, přestože jsou velice blízké ruštině, španělštině či češtině.

Podle genetické příbuznosti jsou jazyky řazeny do jazykových rodin (bývá jich porůznu uváděno 94–218), odvozovaných od společného prajazyka. Nejrozšířenější jsou jazyky náležející do indoevropské jazykové rodiny: uvádí se jich celkem až 443 a hovoří jimi 44–48% obyvatel planety, tj. zhruba 2,8–3,1 miliardy lidí. Podle počtu mluvčích dále tvoří největší rodiny tibetočínské jazyky (399 jazyků; 1,3 miliardy mluvčích; pětina lidstva), nigerokordofánské jazyky (1 514 jazyků; 358 milionů mluvčích; 5,5% lidstva), afroasijské jazyky (též semitoamitské, 353 jazyky; 340 milionů mluvčích; 5,2% lidstva), austronéské jazyky (či malajsko-polynéské, 1246 jazyků; 312 milionů mluvčích; 4,8% lidstva), drávidské jazyky (73 jazyky; 222 miliony mluvčích; 3,4% lidstva), altajské jazyky (64 jazyky; 145 milionů mluvčích; 2,4% lidstva), japonština (127 milionů mluvčích; 2% lidstva), austroasijské jazyky (168 jazyků; 101 milion mluvčích; 1,6% lidstva) a skupina jazyků tai-kadai (74 jazyky; 78 milionů mluvčích; 1,2% lidstva). (Uváděné počty mluvčích jsou orientační; vycházejí z odhadů za rok 2006, kdy světová populace hypoteticky dosáhla 6,5 miliardy lidí.)

Z regionálního hlediska plná třetina všech jazyků světa (2 269) připadá na Asii (3,5 miliardy mluvčích, tj. 54% světové populace), necelá třetina (2 092) má původ v Africe (676 milionů mluvčích; 10,4% světové populace), pětina v pacifické oblasti (1 310 jazyků; 6 milionů mluvčích; 0,1% světové populace) a necelých 15% v Americe (1 002 jazyky; 48 milionů mluvčích; 0,8% světové populace); evropských jazyků je relativně nejnížší počet (239 jazyků; 3,5%), avšak hovoří jimi více než čtvrtina lidstva (1,7 miliardy obyvatel).

Nejvíce lidí na světě (asi 1,2 miliardy, tj. 18,5%) mluví čínsky (respektive některým ze 7 dialektů čínštiny), na druhém místě se nachází angličtina (asi 0,5 miliardy, tj. 7,7%), jež dnes plní roli mezinárodního dorozumívacího jazyka, třetí pozici zaujímá hindština (476 milionů,

7,3%), čtvrtou španělština (409 milionů, 6,2%), na pátém místě se nachází ruština (279 milionů, 4,3%) a na šestém arabština (235 milionů, 3,6%).

Z hlediska počtu uživatelů, rozšíření ve funkci druhého či úředního jazyka, hospodářského a kulturního významu, stejně jako politické váhy v současném světě patří do kategorie světových jazyků, kam se řadí (vedle již zmíněné japonštiny) též portugalština (218 milionů), bengálština (215 milionů), indonéština s malajštinou (175 milionů), francouzština (130 milionů) a němčina (123 miliony). Těmito jazyky mluví celkem asi 3,8–4,2 miliardy lidí (podle toho, zda počítáme i ty, kdo jich užívají ve funkci druhého jazyka), tedy bezmála dvě třetiny lidstva. Naproti tomu zhruba 90% z celkového počtu 6 912 živých jazyků (jež uvádí prestižní publikace Gordon, Raymond G., Jr., ed., *Ethnologue: Languages of the World*, 15. vydání, Dallas, Texas: SIL International 2005) používá méně než 100 000 lidí, přibližně 46 jazyků má jen jediného rodilého mluvčího a okolo 2 400 jazyků je na pokraji vymizení: ročně zanikne asi deset jazyků.

Kontakty, střetávání a míšení různých etnik v průběhu historického vývoje provázejí procesy vzájemného ovlivňování a prolínání nepříbuzných jazyků; výsledek jazykového sblížení se projevuje jako *substrát* (pozůstatky jazyka podmaněného etnika v jazyce podmanitelského etnika), *adstrát* (stopy vzájemného působení dvou jazyků či kultur při soužití různých etnik na společném území, anebo při styku v pomezí oblasti, při němž nezaniká ani jeden z nich) a *superstrát* (zanikající jazyk dobyvatelů, kteří převzali jazyk podmaněného obyvatelstva vzhledem k jeho početní převaze či kulturní nadřazenosti). Na základě kontaktu vojensky a ekonomicky dominantního etnika (například evropských kolonistů) s místními obyvateli v minulosti vznikala řada tzv. kontaktních jazyků, označovaných jako *pidžin* (pidgin). Měly sloužit omezeným komunikačním účelům, zejména v obchodním styku. Jako jejich základ posloužila většinou angličtina (méně častěji francouzština, španělština či portugalština), mají limitovaný slovník, a protože jejich účinnost závisela na rychlosti, jakou je lze ovládnout, mají i podstatně redukovanou gramatickou strukturu. Pokud se pidžin začne používat v širším okruhu komunikačních situací a stane se mateřštinou určitého společenství, hovoříme o kreolštině; typickým příkladem kreolizace je vývoj pidžinu *tok pisin* (neomelanéština), odvozeného z angličtiny a austronéských jazyků, který se stal jedním z úředních jazyků Papuy-Nové Guineje. Velká většina pidžinů a kreolštin se nachází v pobřežních oblastech rovníkového pásu, kde díky obchodu vyvstala potřeba navázat pohotově kontakty mezi mluvčími různých jazyků. V přístavech Středomoří sloužil od středověku do 19. století mezikulturní komunikaci pidžin *sabir*, směs románských jazyků, arabštiny a řečtiny, známější pod názvem *lingua franca* („jazyk Franků“, tj. Západoevropanů).

Jazyky umělé: Vedle přirozených jazyků, které se vyvíjejí spontánně a slouží k běžnému dorozumívání mezi lidmi, existují rovněž jazyky umělé (plánované, vyvíjené, modelové či konstruované, *conlang*). Cílem jejich tvůrců bylo najít obecně srozumitelný, snadno osvojitelný prostředek mezinárodní komunikace se zcela pravidelnou gramatikou a jednoduchou slovní zásobou, oprostěný od všech výjimek, redundance a komplikovanosti národních jazyků. Pomineme-li rané úvahy humanistických učenců o potřebě překonat babylonské „změtení jazyků“ vytvořením umělého univerzálního jazyka (jeho prospěšnost zvažoval i Jan Amos Komenský), konkrétní pokusy o realizaci této myšlenky přinesla až éra osvícenství, zvláště 18. a 19. století. Snahy autorů se zaměřovaly několika směry: na vytváření zjednodušených adaptací latiny, případně dalších klasických jazyků, na zjednodušení gramatiky a slovní zásoby živých národních jazyků, a posléze na zcela apriorní, tj. od základů uměle vytvořené jazyky. Za nejstarší známý projekt z první skupiny bývá označován jazyk, který vytvořil neznámý německý filozof používající pseudonym *Carpophorophilus* (1734) – vycházel přitom z latiny s prvky převzatými z jiných jazyků (například hebrejštiny) a zavedl podstatně zredukovanou abecedu (na 16 písmen). Z novějších pokusů vzbudil pozornost zejména projekt *Latino sine flexione* (Latina bez ohýbání slov, 1903), který zveřejnil italský matematik Giuseppe Peano (1858–1932). Jak napovídá jeho název, jde o latinu „bez ohýbání“, oprostěnou o většinu slovesných tvarů (kromě infinitivu) a pádových koncovek, takže připomíná izolující jazyk typu čínštiny. První nástin zjednodušeného pomocného jazyka s gramatikou oprostěnou od všech nepravidelností a slovní zásobou z latiny a francouzštiny, *langue nouvelle*, zveřejnil v roce 1765 francouzský ekonom a encyklopedista Joachim Faiguet de Villeneuve (1703–1780); podobného typu byl i návrh „univerzálního jazyka“ (*langue universelle*), umožňujícího základní komunikaci pomocí systému 1500 „kořenů“ a 100 modifikujících sufixů, který roku 1836 předložil Augustin Grosselin (1800–1878), a analogické projekty na základě němčiny a dalších jazyků, včetně jazyků slovanských.

Mezi apriorními jazyky patří k nejzajímavějším výtvorům *solresol*, univerzální „hudební“ jazyk z roku 1817, jehož tvůrce, francouzský učitel Jean François Sudre (1787–1862), sestavil slovní zásobu výhradně ze solmizačních slabik (do, re, mi, ...); k záznamu mluveného slova tak bylo možno použít noty a sdělení zahrát na hudební nástroj. I tento pokus ovšem zůstal spíše jen hříčkou pro pobavení úzkého kruhu intelektuálů.

Při tvorbě konstruovaných jazyků smíšeného typu poprvé zaznamenal mezinárodní úspěch německý katolický kněz Johann Martin Schleyer (1831–1912) se svým jazykem *volapük* („světová řeč“, 1879). Používá slova převzatá z živých evropských jazyků, avšak v krajně

zjednodušené podobě (hlavně ve tvaru jednoslabičných morfémů), často s arbitrárními hláskovými změnami, část slovní zásoby (například číslovky) nemá obdobu v přirozených jazycích (zčásti tak jde o apriorní jazyk sestávající ze zcela libovolně vymyšlených prvků). Užíval se do 90. let 19. století, kdy jej vytlačilo *esperanto*. Jeho první návrh zveřejnil roku 1887 polský lékař Ludwik Łazarz Zamenhof (1859–1917) ve své učebnici nazvané *Lingvo Internacia* (Mezinárodní jazyk), kterou vydal pod pseudonymem Dr. Esperanto (= „dofající“); propracovanější verze gramatiky doplněné cvičebnicí a slovníkem vyšla roku 1905 pod názvem *Fundamento de esperanto* (Základy esperanta). Jde o tzv. aposteriorní umělý jazyk, eklekticky čerpající slovní zásobu i morfologické rysy z románských a germánských jazyků, ale například i z řečtiny, což mu ubírá na přirozenosti. Jednoduchostí gramatických pravidel a lexika si však získal širokou oblibu, používá se ve 115 zemích a počet jeho uživatelů se odhaduje na 2 miliony (z toho až 2000 „rodilých mluvčích“). Esperantské hnutí se rozdělilo v roce 1907, kdy Delegace pro přijetí pomocného mezinárodního jazyka po šesti letech zkoumání navrhla řadu lexikálních změn a zjednodušení gramatické struktury esperanta, avšak poté, co L. L. Zamenhof navrhovanou revizi odmítl, část esperantistů přešla k užívání nové varianty označované jako *ido* („odnož, potomek“). Pokus o přehodnocení dosavadních přístupů a o vytvoření pomocného dorozumívacího jazyka, jehož slovní zásoba i gramatická struktura měla více než dosud odpovídat charakteru přirozených živých jazyků, učinil v roce 1922 estonský profesor Edgar de Wahl (1867–1948). Jeho jazyk *occidental* usiloval o kompromis mezi přirozeností a požadavkem přísné pravidelnosti, avšak výrazněji se neprosadil, stejně jako neuspěl projekt *novial* (1928, 1930) připravený renomovaným dánským lingvistou Otto Jespersenem (1860–1943), ani řada dalších pokusů pokračujících až do současné doby. Dosud bylo možno zaznamenat více než tisíc uměle vytvořených jazyků a proces hledání ideálního nástroje mezinárodní komunikace nadále pokračuje.

Zvláštní skupinu umělých jazyků tvoří umělecké jazyky (*artlang*), vytvářené k zvýšení účinnosti literárního díla či z estetických důvodů; nejrozšířenější jsou jazyky fiktivní, objevující se v beletrii, divadelní hře, filmu či v počítačových hrách. K nejznámějším příkladům patří *newspeak*, dvojsmyslný eufemistický jazyk používaný v románu George Orwella *1984* (poprvé vydaném roku 1949), prosazovaný jako nástroj k potlačování nevhodného či dokonce „zločinného“ myšlení, slang teenagerů (*nadsat*) založený na ruštině s cockneyovskými prvky z futuristického světa vylíčeného v románu Anthonyho Burgesse *Mechanický pomeranč* (1962), či absurdní úřednický jazyk *ptydepe* jakožto symbol byrokratické moci v dramatu Václava Havla *Vyrozumění* (1964). Speciální kategorií

fiktivních jazyků přinesl žánr sci-fi a fantasy: sem řadíme jazyky mytické Středozeemě (například *quenijština* či *vznešená elfština* z románů Johna Ronalda Reuela Tolkienu *Hobit*, *Pán prstenů* aj.) anebo jazyk mimozemské rasy vymyšlený roku 1984 pro potřeby sci-fi seriálu *Star Trek*, známý pod jménem *klíngonština*. (Jan Filipický)

jazyky, tasmánské, větev jazyků blízkých australským jazykům, vymřelá koncem 19. století; užívalo je původní obyvatelstvo Tasmánie (Tasmánci).

jazyky, thajské, jazyková rodina rozšířená v Zadní Indii a jižní Číně (především laoština a thajština), někdy též řazené do tibetočínské rodiny.

jazyky, tibetobarmské, větev tibetočínské jazykové rodiny, jejíž jazyky jsou rozšířeny v Barmě, Číně a v dalších státech v širší oblasti Himaláje.

jazyky, tibetočínské (jazyky, sinotibetské), velká asijská rodina dělící se na větev čínskou a tibetobarmskou.

jazyky, tibetské, podskupina tibetobarmských jazyků z tibetočínské rodiny užívaných Tibetany a jim příbuznými národy v západní Číně. (Viz též jazyk, čínský.)

jazyky, turkické (dříve nazývány turkotatarské jazyky), větev altajské jazykové rodiny dělící se na skupinu jihozápadní (ázerbájdžánština, turečtina, turkmenština aj.), severozápadní (kazaština, tatarština aj.), jihovýchodní (uzbečtina aj.) a severovýchodní (altajština aj.).

jazyky, ugrofinské, větev uralských jazyků dělící se na pět skupin: baltofinskou (například estonština, finština), laponskou, volžskou (například marijština, mordvindština), permskou (například udmurtština) a ugrickou (například chantština, maďarština, mansijština).

jazyky, uralské, jazyková rodina, jejímiž jazyky se hovoří v severní Evropě, kolem Volhy a na severu a v centrální části Ruska; dělí se na větev ugrofinskou a samodijskou.

jazyky, voltské, větev kongokordofánské rodiny, jejíž jazyky jsou užívány především v Burkině Faso, na severu Pobřeží slonoviny, Ghany, Toga a Beninu.

Jebúsejci, název kanaánského kmene (Kanaán), který podle Starého zákona (Dt 7,1 aj.) obýval Jeruzalém a jeho okolí (Sd 19,10; 1 Pa 11,4). Jebús bylo prý preddavidovské jméno Jeruzaléma. Tento údaj je sporný, protože jméno Jeruzalém je doloženo (například na egyptských nápisech, v korespondenci z Tell el-Amarny aj.) už dlouho před příchodem Izraele do Kanaánu. Jméno Jebús spojovala tradice se slovesem *bus*, „rozšlapat“ a vykládala jako lid určený k rozšlapání. Zdá se však, že to je výklad druhotný, který chtěl dát jménu významově neprůhlednému nový obsah. Někteří badatelé spojovali Jebúsejce s Chetity, protože jméno preddavidovského jeruzalémského krále Aravna (2 S 24,16–25), kterého si patrně David podmanil, se vykládá jako chetitské *aravani*, „svobodný“. Jinak měli Jebúsejci ve starém Kanaánu zřejmě jen nevýznamnou, okrajovou roli. (Jan Heller)

Jemenci (z arabštiny: *jamánia*, „pravý, vpravo“), arabské etnikum semitského původu žijící v Republice Jemen, v přímořském státu na jihu Arabského poloostrova. Obyvatelstvo (kolem 21 milionů obyvatel, odhad 2005) tvoří především Arabové (asi 95%, a to včetně negroidního původu), minority představují Indové (3%), Pákistánci, Somálci, Židé aj. Islám je státním náboženstvím a hlásí se k němu 99% obyvatel (zejména sunnitě), křesťanství, hinduismus a judaismus vyznávají minority. Úředním jazykem je arabština.

Jihoafričané, Afrikánci.

Jívarové, Chívarové.

Jónové, Iónové.

Jordánci (Urdunn), současný arabský národ a název obyvatel Jordánského hášimovského království v oblasti Blízkého východu. Hlavní etnickou složkou jsou Arabové, menšiny představují Arméni, Čerkesové, Kurdové, Palestinci aj.; celkový počet obyvatel činí kolem 5,3 milionu (odhad z roku 2005). Úředním jazykem je arabština; věřící jsou převážně sunnitě, část jsou příslušníci sekty drúzů.

Území bylo až do počátku 20. století součástí jiných státních celků (hlavně turecké osmanské říše aj.). Původní arabské obyvatelstvo bylo v roce 1922 rozděleno a na pravém břehu Jordánu připojeno k Palestině, na levém břehu byl vytvořen emirát Zajordánsko, z něhož v roce 1948 vzniklo nezávislé Jordánské království. Ve starších pramenech je současně území uváděno jako Zajordánsko (na východ od řeky Jordán). Součástí Jordánska bylo do roku 1989 území Západního břehu Jordánu, tehdy zvané též Předjordánsko, jehož se Jordánsko oficiálně vzdalo v zájmu zklidnění v této oblasti; toto sporné území je dnes součástí Palestiny.

yoruba, jorubština.

Jorubové (Yoruba), černošské etnikum súdánského původu obývající jihozápadní Nigérii a žijící též v sousedních státech Benin a Togo; celkový počet asi 22 miliony (odhad z roku 1997). Jazykově (jorubština) patří do skupiny kwa nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny a rozlišují se na skupiny Oyů (v oblasti Ibadanu), Ilorinů (vlastní Jorubové), Ifů a Iješů ve střední Nigérii; dále Owů, Kabbů a řadu menších skupin v severozápadní části země; na skupiny Ekitů a Ondů na jihovýchodě země; Ijebů v Lagosu a při pobřeží a konečně Egbů, kteří žijí v jihozápadní části státu. Jorubský stát vznikl na podkladě politické jednoty uvedených etnik ve 13. století a jeho centrem se staly dva středověké státy Ife a Oyo. Říše Oyo byla zničena v 1. polovině 19. století a obyvatelstvo přesídlilo. Říše Ife byla podrobena až koncem 19. století po nastolení britského koloniálního režimu (1893), avšak jorubští králové si nadále zachovali svou kultovní a symbolickou roli s omezenou vládní mocí.

Jorubský stát byl určitým vrcholem černošského společenského a kulturního vývoje vůbec, což prokázaly i četné archeologické a etnografické nálezy v Ife a na jiných lokalitách, bronzové plastiky, dřevěné stavby a dekorativní umění ap. Základem společnosti byla párová nebo polygamní rodina. Po sňatku žena zůstávala členem své původní rodiny a sama disponovala svým majetkem, nesměla však po muži dědit, což platilo i obráceně. Dnes tradiční uspořádání mizí a také původní náboženství, založené na rozsáhlém panteonu asi 400 božstev – orišů, je nahrazováno islámem a křesťanstvím.

yorubština (yoruba), kvaský jazyk užívaný v jihovýchodním Beninu a v jihozápadní Nigérii. (Viz též Jorubové.)

Judové (Juda), starověké hebrejské etnikum, které přispělo na konci 2. tisíciletí př. n. l. k sjednocení příbuzných etnik a k vytvoření prvního hebrejského státu, Judska (Judea) západně od Mrtvého moře.

Jüečové (Jüe-c'), Sakové.

Jugoslávci, obecné označení obyvatel zaniklého státu v jihovýchodní Evropě, kteří náležejí k šesti národům někdejšího soustátí: Černohorci, Chorvati, Makedonci, Muslimové, Slovinci, Srbové; kromě nich žily v Jugoslávii národnostní menšiny Albánců, Turků aj. Hlavním úředním jazykem Jugoslávců byla srbochorvatština. Společný jihoslovanský stát – Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (SHS) – vzniklý v roce 1918 a 1929 přejmenovaný na Jugoslávii se rozpadl v roce 1991.

Jukagirové (Jukagiři, Odulové, Vadulové, „lovci“ – v obou nářečích), etnikum žijící v Jakutské autonomní republice (Republika Sacha) a v Magadanské oblasti Ruské federace v počtu kolem 1,5 tisíce (cenzus z roku 2002). Původní sídliště Jukagirů byla v celé oblasti mezi severním pobřežím a dolním tokem řeky Leny. Z větší části tohoto území byli vytlačeni Jakuty, Evenky a ruskými kolonisty a posléze rozděleni na dvě skupiny žijící odděleně (Oduly a Vaduly). Specializovali se na lov sobů. Vytvořili druh obrázkového písma (tzv. dívčí písmo). Hovoří jukagirštinou, která je v současné době považována za jazykový izolát. Tundroví Jukagirové (Vadulové) se živí hlavně chovem sobů, zatímco kolymští Jukagirové (Odulové) se specializovali na lov kožešinové zvěře. Od 17. století docházelo k rozpadu početných rodových skupin Anaulů, Čuvanců, Etelů, Chodynců ad. V současné době je tento proces urychlován asimilací jazykovou a etnickou: původním jazykem hovoří jen asi 40% Jukagirů, ostatní se již asimilovali s ruskou populací. Vyznavači animismu a šamanismu, od 19. století formálně pravoslavní.

jukagirština, izolovaný paleoasijský jazyk užívaný původním obyvatelstvem v Magadanské oblasti a v Jakutsku. (Viz též Jukagirové.)

Jukunové, Džukunové.

Jükuové (Jugur, Jü-ku, Yuku, Jugurové, Žlutí Ujgurové), populace na západě provincie Kan-su v Číně; celkem 13 719 osob (cenzus z roku 2000). Tvoří ji 4 základní skupiny, které se od sebe liší kulturou i jazykem v důsledku odlišného vývoje. Společným jazykem je čínština. Jejich předkové osidlovali dnešní území v několika vlnách od 7. do 18. století. Do poloviny 20. století byla polovina mužů duchovními (tibetský buddhismus), zbývající populace se zabývala zemědělstvím a pastevectvím. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.) (Josef Kolmaš)

Jumbriové, Yumbriové.

Jumové, Yumové.

Jurimaguové (Yurimagua, Yoriman, Zurimagua), jihoamerické indiánské etnikum v Peru. Jazyk vymizel, patrně patřil do rodiny tupí. Původně animistické náboženství, v 18. století byli christianizováni jezuitským misionářem českého původu Samuelem Fritzem (1654–1725), jenž rovněž přispěl k etnografickému a kartografickému poznání této oblasti. Byli zemědělci, lovci, sběrači, hrnčíři. Koncem 16. století byli Jurimaguové decimováni portugalskými otrokáři. Roku 1760 většina etnika vymřela při epidemii neštovic.

Jurokové, Yurokové.

Jutové, starověký kmenový svaz Germánů pocházejících z Jutského poloostrova; později označení všech etnik, která žila na Jutském poloostrově. Část Jutů se zúčastnila tažení Anglů a Sasů do Británie v 5. století, ostatní zůstali a podíleli se od 6. století na formování dánské společnosti.

Jutové (Ute), severoamerické indiánské etnikum v Utahu a Coloradu. Na začátku 19. století asi 4,5 tisíce, dnes kolem 10 tisíc příslušníků. Jazyk patří do juto-aztécké rodiny. Původně byli lovci a sběrači, v první polovině 17. století se stali chovateli koní a částečně i lovci bizonů, byli však z prérií vytlačeni sousedními etniky a až do usídlení v rezervaci žili v izolaci.

Kabard'ané (Kabardinci, Kabardine, vlastním jménem Kabardej nebo Ádyge), etnikum kavkazského původu žijící v Kabardino-balkarské autonomní republice Ruské federace na severním Kavkazu a v přilehlých oblastech v počtu asi 370 tisíc lidí. Jazyk (kabardština) náleží do abcházsko-čerkeské větve kavkazské jazykové rodiny. Jsou příbuzní s Čerkesy a Adygejci, od nichž se oddělili ve 13.–15. století a podobně jako oni se věnují převážně chovu skotu a domácím řemeslům. Věřící jsou sunnité nebo pravoslavní.

kabardština, čerkeština.

Kabrové (Kabre, Kabure, vlastním jménem Kabiema, Kabrema), černošské etnikum žijící v Togu, Beninu a v Ghaně; celkem 473 tisíce (odhad z roku 1961). Jazyk patří do skupiny gur nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Jsou zemědělci a chovatelé skotu. Usídlení je rozptýlené, rodina bývá polygammí. V čele vesnice je náčelník, který má i důležité rituální funkce.

Kabylové (z arabštiny: *kabyle*, „příslušník kmene“), jedna z nejvýznamnějších etnických skupin Berberů hovořících kabylištinou a žijících v severovýchodním Alžírsku v oblasti mezi pobřežím a pohořím Atlasu v tzv. Kabylii. Dnes dosahuje jejich počet asi 6 milionů. Věřící jsou sunnité. Původ Kabylů je totožný s ostatními Berbery, avšak jejich vývoj v období starověku byl ovlivněn historickými událostmi v pobřežní části severní Afriky; zřejmě byli ovlivněni Kartagiňany, Římany, Vandaly a Araby. Přesto si zachovali mnoho tradičních zvyklostí a kulturních i sociálních zvláštností; jsou dnes převážně zemědělci a na rozdíl od ostatních Berberů žijí usedlým způsobem života v horských oblastech, kde rozvinuli intenzivní terasovité zemědělství. Rozlišovali se podle jednotlivých kmenů, avšak zachoval se pouze název největšího z nich: Zuavové (Zouaoua).

Antropologický výzkum Kabylů prováděl zejména francouzský antropolog a sociolog Pierre Bourdieu (1930–2002).

kabylišтина, berberský jazyk etnika Kabylů v severovýchodním Alžírsku.

Kačjinové (Kačtinové, Čchingo, Ďjingpcho, Jinghpaw, Singhpo, Ťing-pcho), etnikum žijící v Barmě (1–1,5 milionu) a v jihočínské provincii Jün-nan (132 tisíce, census 2000). Jazyk tvoří zvláštní podskupinu tibetobarmské větve tibetočínské rodiny. Většinou vyznávají tradiční animistické náboženství, zbytek jsou buddhisté a křesťané. Na Malajský poloostrov a do jižní Číny přišli Kačjinové ze své pravlasti, ležící severněji na území Číny, v průběhu 18. století. Jako původní obyvatelstvo země si zachovali četné rodové a kmenové zvyky, zejména vesnickou a sídlištní organizaci, založenou na příbuzenských patrilokálních vztazích. Manželství bývá monogammí, polygamie se vyskytuje u významných a bohatých jedinců. Jsou zemědělci, významná je výroba opia. V současné době žijí Kačjinové na území Barmy v autonomní oblasti, na území Číny jako národnostní menšina. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.)

Kadové (Kaddové, Caddo), etnická skupina původních severoamerických indiánů žijících v severovýchodní části Texasu a v severozápadním Arkansasu. Jejich celkový počet včetně příbuzných kmenů je kolem 3 tisíc příslušníků (1990). Kadové patří spolu s Arikary do jazykové rodiny hoka. Jejich etnický původ je odvozován z pravěké indiánské kultury mohyl. Kadové byli zřejmě později ovlivněni zemědělskými vysokými kulturami Mezoameriky.

Například Pauníjové jako nejbližší příbuzní Kadů přišli nejdříve do styku s Evropany (již v polovině 16. století) a osvojili si jízdu na koni a chov koní, avšak zůstali především zemědělci. V polovině 19. století byli zdecimováni epidemií neštovic.

Kađuvejové (Kaduvejové, Caduveio), etnická skupina jihoamerických indiánů; jejich počet se snížil na několik set příslušníků. Jazyk patří do rodiny guajkurú. Formálně jsou křesťané, přežívají silné zbytky tradičního animistického náboženství. Kađuvejové žili původně na území Gran Chaca, později byli přesídleni do jižní části brazilského státu Mato Grosso. Většinou zůstali na úrovni pravěkých předků, ale jejich tradiční zvyky a obyčeje, mezi nimiž vynikaly zejména malby na obličejí, pomalu mizí.

Kafrové (Xhosové, dříve Kafři, Zulukafři), početné skupiny černošských Bantuů v jihovýchodní Africe. Název pochází z arabského slova *kafir*, „nevěřící“; v současné době se označení Kafrové již nepoužívá. Nyní se označují jednotlivé bantuské populace vlastními jmény (Ndebelové, Sothové, Tangové, Tswanové, Xhosové, Zulové ad.).

Kaingangové (Kaingánové, Caingang), společné označení neguaraníjských indiánských etnik v jihovýchodních státech Brazílie; počet jejich příslušníků přesahuje 10 tisíc (1984). Jazyk patří do jižní větve rodiny žé. Původně žili na mnohem větším území ve vnitrozemí a byli mocným a obávaným kmenem, později však byli z větší části vytlačeni skupinami Guaraníjů. Ke Kaingangům patří zejména příbuzní Guayakíjové, Guayanové, Tupínambové aj., s nimiž v 19. století splynuli. Všichni byli polousedlí nebo usedlí zemědělci, lovci, rybáři a sběrači. Náboženství bylo animistické, dnes vesměs christianizováni.

Kajapóové (Cayapó), indiánské etnikum žijící v severozápadní Brazílii (7 096 osob, census 2003). Jazykově patří do jižní větve rodiny žé. Vesnice jsou tvořeny jednoduchými chatami, vesničané se někdy dělí na dvě skupiny, které soupeří v tancích, rituálech, hrách ap. Jsou polousedlí zemědělci, lovci, rybáři a sběrači, postupně se usazují ve stálých vesnicích. Následnictví je patrilineární, někdy matrilineární. Manželství je monogamní s častými rozvody.

Kajmaňané (Cayman), současný malý národ smíšeného etnického původu obývající nezávislý stát Kajmanské ostrovy v Karibském moři při pobřeží Jamajky; 45 tisíc obyvatel (odhad z roku 2005). Skupina tří malých ostrovů byla dlouho britskou kolonií, poté pod správou ostrova Jamajky a od roku 1980 existuje jako nezávislý stát v rámci Britského společenství národů. Jsou převážně míšenci (mulati) a černoši a zcela malou skupinu tvoří bělošská populace.

kajot, míšenec mulata a mestice (podíl všech tří hlavních populací).

Kajugové (Cayuga), původní etnikum severoamerických indiánů žijící v oblasti jezera Cayuga ve státě New York a jižně od jezera Ontario; celkový počet asi 1,5 tisíce (v roce 1984). Jeden z kmenů, které tvořily svaz označovaný jako Pět národů (Irokézové).

Kakčikelové (Cakchiquel), jihoameričtí indiáni v jihozápadní Guatemale; přes 300 tisíc (odhad z roku 1970). Jazyk patří do skupiny kičé rodiny maya. Jsou katolíci se silnými pozůstatky předkřesťanských kultů. Hlavním způsobem obživy je zemědělství a řemeslo. Před příchodem Španělů vytvořili raně feudální stát s centrem v městě Iximche.

Kalašové (Kalash), malá populace indoárijského původu v Núristáně v horách mezi Pákistánem a Afghánistánem; počet 3–6 tisíc lidí. Jako starobytlí a pravděpodobně i původní obyvatelé si zachovali bohaté tradice: například ženy si bohatě zdobí a malují obličej i jednotlivé části těla. Udržuje se mezi nimi pověst, že jsou potomky řeckých vojáků Alexandra Velikého. V současné době se věnují převážně zemědělství a řemeslné domácí výrobě předmětů denní potřeby.

Kalimantánci (Kalimantan, indonésky Borneo), indonéské populace austronéského původu obývající ostrov Borneo; celkový počet přes 11 milionů obyvatel (cenzus z roku 2000), většinou Malajců (v severozápadní části) a Dajaků (ve střední a jižní části) aj. (též Brunejci, Sarawačané).

Kalmyci, Kalmykové.

kalmyčtina, mongolský jazyk, dialekt ojratštiny, užívaný v oblastech při dolní Volze, hlavně v Kalmycké autonomní oblasti Ruské federace. (Viz též Kalmykové.)

Kalmykové (Kalmyci, Chalmg, z turkického: kalimak, „zůstat vzadu“), národ mongolského původu žijící v Kalmycké autonomní republice Ruské federace v počtu kolem 174 tisíce lidí; žijí též v Mongolsku jako Ojrati (205 tisíc) a v čínské autonomní provincii Sin-ťiang, zde jsou nazýváni Džungaři, Forguti, Ojrati podle názvů původních etnik (139 tisíc). Jazyk (kalmyčtina) patří do mongolské větve altajské jazykové rodiny. Kalmykové přišli do středoasijských stepí jako potomci Ojratů a byli hlavně kočovní pastevci dobytka; počátkem 17. století odešli spolu s Forguty, žijícími ve stepích východního Turkestánu, na západ, až do stepí při dolním toku Volhy, kde se usadili a vytvořili zde patriarchální buddhistické společenství polonómádských pastevců. Na pozvání čínského dvora v roce 1771 se přibližně 300 tisíc Kalmyků vydalo zpět do Střední Asie, avšak cíle dosáhla sotva třetina. Usadili se v mongolských stepích. Hlavní část Kalmyků však zůstala v oblasti při dolním toku Volhy a na pobřeží Kaspického moře, kde si na počátku 20. století osvojili základy zemědělství a začali rozvíjet svou národní kulturu, vědu, umění a literaturu.

V období mezi světovými válkami existovala Kalmycká autonomní oblast (od roku 1935 ASSR). Mezi lety 1943–1957 byli Kalmyci (stejně jako řada jiných národů jihu Ruska a Kavkazu) vysídleni v souvislosti s údajnou kolaborací s nacisty na Sibiř. K návratu etnika do vlasti a obnovení jejich politické autonomie na bázi republiky došlo v roce 1957.

V současnosti je Kalmycká republika specifickou součástí Ruské federace, usilující o návrat k asijským kořenům a revitalizaci kalmyckého jazyka. Věřící jsou (jediní evropští autochtonní) lamaisté, dále i pravoslavní a malá část se hlásí k islámu.

Kambariové (Kambari, Kamberi), černošské etnikum v Nigérii; i s příbuznými skupinami jich je asi 700 tisíc (odhad z roku 1991), přičemž „vlastních“ Kamberiů je asi 100 tisíc. Jazyk patří do skupiny benue-kongo nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Jsou zemědělci a chovatelé dobytka. V čele vesnice je náčelník a rada starších. Většinou jsou muslimové.

Kambodžané (Kampučija), národ v Kambodži (kolem 14 milionů, odhad z roku 2005), který tvoří převážně Khmerové (90%), dále Vietnamci (5%), Čamové, Laové, Thajci aj.; státní náboženství buddhismus vyznává na 90% obyvatel, minority se hlásí k sunnitskému islámu, křesťanství, respektive jsou bezvěrci. Úředním jazykem je khmerština (kampučtina). Od 1. století n. l. tu kvetly domorodé státy (Funan, angkorské království) pod silným vlivem Indie, které v 15. století vyvrátily nájezdy Thajců a Vietnamců (Vietů). Od 19. století sem pronikali Francouzi, v letech 1863–1946 byla Kambodža pod francouzskou nadvládou jako protektorát. Za 2. světové války ji okupovali Japonci, poté byl obnoven francouzský protektorát a v letech 1946–1953 byla Kambodža součástí Francouzské unie, nezávislost byla vyhlášena roku 1953 po odchodu Francouzů. V roce 1970 byla ustavena republika, v letech 1975–1979 byla u moci komunistická vláda Rudých Khmerů v čele s Pol Potem (genocida odhadovaná na 2 miliony osob), která přejmenovala zemi na Demokratickou Kampučiu. Rudé Khmery vystřídala komunistická vláda dosazená Vietnamem (Kampučská lidová republika), který zemi fakticky okupoval, a občanská válka pokračovala do roku 1990. V roce 1991 došlo pod dohledem OSN k volbám. Současně byl opět změněn název země na Stát Kambodža. V roce 1993 byla podle nové ústavy schválené parlamentem země prohlášena monarchií, Norodom Sihanuk (narozen 31. 10. 1922) se stal králem a skončila dočasná správa OSN. Napětí v zemi, provázené ozbrojenými incidenty, ovšem trvá.

Kambové (Kamba, Akamba, Wakamba), černošské etnikum žijící v Keni ve východní Africe; v roce 1979 odhadem 1,5 milionu. Kambové náležejí k východním Bantuům a byli na počátku svého vývoje ovlivněni kúšitskými etniky. Jazyk patří do skupiny benue-kongo nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Tradiční náboženství bylo polyteistické, od poloviny 19. století christianizováni. Osvojili si vyspělé ruční zemědělství se zavlažováním a

vytvořili svérázné a historicky významné etnikum, které je mnohdy řazeno spolu se skupinami Embu, Mbere, Meru či Tharak k širšímu společenství Kikujů. Dodnes se udržuje rodová organizace, každý jedinec patří do jednoho z 25 rodů. Základem společnosti je rozšířená rodina, která někdy bývá polygamní.

Kamčadalové, Itelmeni.

kamčadalština, itelmenština.

Kamerunci (Kameruňané, Camerun), obyvatelé Republiky Kamerun v západní Africe; přes 16 milionů obyvatel (odhad z roku 2005). Nejsou jednotného původu, žijí zde příslušníci súdánských, bantuských a bantoidních etnik; nejpočetnější jsou dnes Arabové a Fulbové na severu země, Bamilékové na západě a Bamumové, Ibové aj. na jihu. Věřící jsou převážně křesťané a muslimové. Na území Kamerunu vznikala významná společenská a kulturní střediska už od starověku. Od 11. století bylo území islamizováno a v 18.–19. století ovládnuto Fulby. Od poloviny 19. století bojovali Kamerunci proti francouzské a britské kolonizaci, ale jejich boj byl dovršen teprve v letech 1960–1961, kdy byla uznána nezávislost nejprve francouzské a o rok později anglické části Kamerunu. Posléze v roce 1972 byly obě části sloučeny a vznikl Kamerun.

Kamilarojové (Kamilaroi), původní etnikum australských domorodců v oblasti horního toku řeky Darlingu v Novém Jižním Walesu ve střední Austrálii; celkový počet asi 1 000 příslušníků (v roce 1984), kteří dosud zachovávají starobylé zvyky a obyčeje patriarchální společnosti nomádských sběračů a lovců z předhistorického období. (Viz též Australci.)

Kampové (Campa, Atzíri, Chuncho, Kuruparia, Tampa), původní indiánská populace obývající východní svahy And v Peru v počtu 25–55 tisíc lidí. Jazyk patří k předandské skupině aravacké rodiny. V předkolumbovském období tvořili kmenový svaz, který byl součástí incké říše. V době španělské conquisty kladli dlouho odpor dobyvatelům (až do konce 18. století). Odmítali kontakt se západní civilizací, část populace se dosud vědomě izoluje. Udržují tradiční způsob života, jsou zemědělci, lovci a sběrači. Žijí v malých vesnicích obývaných skupinami příbuzných a vedených volenými náčelníky a radou starších.

kampučtina, khmerština.

Kanaánci, Kananejci.

kanaánština, vymřelý severozápadní semitský jazyk užívaný v 2. tisíciletí př. n. l. na většině území Palestiny. (Viz též Kananejci.)

Kanad'ané (Canadians), souhrnné označení pro obyvatele Kanady v celkovém počtu více než 32 miliony obyvatel (odhad z roku 2007). Většina Kanad'anů je anglofonního původu (62%) a hovoří anglicky, část je frankofonní (30%) a hovoří francouzsky a ostatní jsou

příslušníci smíšených nebo původních etnik indiánů, Inuitů a různých národnostních menšin evropského původu. Národnostní složení je velmi rozmanité: na formování kanadského národního společenství se nejvíce podíleli Angličané, Francouzi, Irové a příslušníci řady dalších evropských národů a národností, avšak jen z malé části původní eskymácké (Inuité) a indiánské obyvatelstvo (1,2%), dále někteří američtí černoši a míšenci a menšiny Číňanů, Japonců a jiných asijských etnik. Věřící jsou většinou katolíci nebo protestanti. Nejstarší obyvatelé, severoameričtí indiáni ze skupin Algonkinů, Athabasků, Irokézů ad., přišli na území Kanady již koncem pravěku; někteří z nich, například Irokézové, vytvořili před příchodem Evropanů, počátkem 16. století, kmenovou federaci (Irokézská liga). V roce 1535 byla Kanada prohlášena francouzskou državou, počátkem 17. století zřídili Francouzi kolonii Nová Francie (Québec) a Angličané kolonii Nové Skotsko (Halifax). V roce 1763 byli Francouzi poraženi a Kanada postoupena Velké Británii (pařížský mír). V roce 1840 byly obě části Kanady sjednoceny a roku 1931 získala Kanada nezávislost v rámci Britského společenství národů.

Kanakové, Havajané.

Kananejci, Kannanejci.

Kaňaríové (Caňaríové), vymřelá skupina jihoamerických indiánských etnik v jižním Ekvádoru. Jazyk patřil do severní skupiny rodiny čimú. Byli usedlí zemědělci a chovatelé lam, doplňkem byl lov a rybolov. Byli ovládnuti Inky a v 16. století Španěly; do konce 19. století z velké části vymřeli, zbytek splynul s okolními indiány, nebo se smísil s bělochy.

Kandžutové, Burušaskové.

Kannadci (Kannadové, název země a jazyka: Kannada, Kannara, obyvatelé se nazývají Kannadiga (m.), Kannadigiti (ž.), anglicky: Kanarese), etnikum drávidského původu žijící v jihoindickém státě Karnátaka a na území přilehlých svazových států Ándhrapraděš, Tamilnádu, Kérala a Maháráštra. Jazyk (kannadština) patří do jižní větve drávidské rodiny; celkový počet mluvčích se odhaduje na 44 milionů (v roce 2005). První epigrafické památky v kannadštině se datují do 5. století n. l., počátky kannadské literatury lze zaznamenat od 9. století. Ve starověku i středověku se na území Karnátaky vystřídala řada mocných a kvetoucích státních celků: království Západních Gangů a Kadambů (4.–6. století), Čálukjovců z Bádámí (6.–8. století), Ráštrakútovců (8.–10. století), Západních Čálukjovců (10.–12. století) a Hójašálů (10.–14. století), z nichž každé přispělo k rozvoji kannadské kultury, vzdělanosti, literární tvorby a umění. K všestrannému rozmachu přivedli říši vládci Vidžajanagaru (1336–1565), posledního hinduistického státu na jihu Indie. Po jeho rozpadu a období politické roztržičnosti vytvořil Haidar Alí v polovině 18. století v karnátackém

Maisúru mocný muslimský sultanát. V roce 1799 byl Maisúr dobyt vojsky britské Východoindické společnosti a předán dynastii Odejarů závislé na Britech.

Po vyhlášení nezávislosti byl tento knížecí stát integrován do Indické unie, v roce 1956 rozšířen o kannadské oblasti států Madrás, Bombaj a Haidarábád, v roce 1973 přijal historické jméno Karnátaka. Více než 70% obyvatel pracuje v zemědělství, rozvíjí se těžební průmysl, slévárenství a strojírenská výroba. Překotný rozvoj v poslední době doznaly informační technologie a biotechnologie. Hlavním náboženstvím Kannadců je hinduismus, část se hlásí k džinismu, islámu a křesťanství. (Jan Filipický)

Kannanejci, Hebrejci, Izraelité.

kannadština, drávidský jazyk užívaný v indickém státě Karnátaka. (Viz též Kannadci, jazyky, indické.)

kanuri, kanurijština.

Kanurijci (Kanuri, Beri-Beri), černošská súdánská populace žijící na území Nigérie, Nigeru a Čadu v původní kanurské oblasti jihozápadně od jezera Čad; spolu s příbuznými skupinami přes 4 miliony lidí (odhad z roku 1991). Kanurijci spolu s Dazy, Kanemby a Tedy tvoří společnou nilosaharskou jazykovou rodinu (kanurijština), která má svůj původ v této oblasti, kde Kanurijci vytvořili i významné státní celky, říše Kánem a Bornu, ve 13.–18. století; kanurská dynastie Sef vládla až do roku 1846, kdy se kanurský stát rozpadl v bojích s Tuaregy, Fulby, Araby a Francouzi. Jsou zemědělci a chovatelé skotu. Věřící jsou sunnitě.

kanurijština (kanuri), nilosaharský jazyk užívaný v severovýchodní Nigérii. (Viz též Kanurijci.)

Kaošanové (Gaoshan, z čínštiny: *kao-šan*, „horalé“), příbuzné etnické skupiny v horských oblastech ostrova Tchaj-wan; asi 458 tisíc lidí (v roce 2006). Kaošanové jsou zbytky původního nečínského obyvatelstva ostrovů; jazyk patří do indonéské větve malajsko-polynéské rodiny. Etnogeneze je spojována s dvěma odlišnými etnickými proudy: jeden přišel z Tichomoří, druhý představuje indonéská větev původně sídlící v jižní Číně. Jsou zemědělci, lovci a sběrači. V náboženství se prolínaly polyteistické představy s totemismem, proslulý byl rituální lov lebek. V izolovaných oblastech zachovávají patriarchální vztahy s tajnými mužskými spolky a iniciacemi. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.)

Kapaukové (Kapauku, vlastním jménem Me, „Lidé“), papuánské etnikum žijící ve vnitrozemí indonéské části Nové Guineje; odhadem asi 45 tisíc příslušníků (v roce 1962). Jazykově patří do skupiny jazyků Západní vysočiny. Náboženství je animistické, ovlivněné křesťanstvím. Zemědělci, částečně lovci a sběrači; významný je obchod, platidlem jsou ulity

měkkýšů (kaurí). Základními společenskými jednotkami jsou patrilineární totemické rody, dělené na menší jednotky. Nejmenší jednotkou je rodina, zpravidla monogamní.

Kapaurové (Kapaur), papuánské etnikum na jihozápadě indonéské části Nové Guineje; přesný počet není znám, snad 3–4 tisíce (v roce 1985). Jazyk patří mezi západoguinejské, je ovlivněn indonéskými jazyky. Jsou zemědělci, rybáři a sběrači. Náboženství bylo animistické, dnes jsou většinou muslimové. Kultura je silně ovlivněna stykem s Malajci.

Kapští barevní (Cape coloureds), souhrnné označení obyvatel Kapska (Jihoafrická republika), kteří jsou smíšeného původu (celkem v Jihoafrické republice asi 3,5 milionu osob); většinou mluví afrikánsky s patrným vlivem malajštiny a khoisanských jazyků, asi 20% mluví anglicky. Část jsou tzv. Grikové (Khoinové), část potomci zejména malajských přistěhovalců ze 17.–18. století. V době apartheidu většina jedné ze čtyř rasových kategorií (bílí, Asijci, barevní, černí), do níž patřily i osoby smíšeného původu z jiných částí Jihoafrické republiky.

Kapverd'ané (Cabo Verdeos), národ zahrnující obyvatelstvo Republiky Kapverdy na ostrovech při pobřeží západní Afriky; jejich celkový počet je 420 tisíc (odhad z roku 2006). Patří k súdánským a bantoidním černošským etnikům a většina z nich jsou míšenci (mulati), potomci otroků dovezených na ostrovy z Guineje a Senegalu a portugalských dobyvatelů, kteří Kapverdské ostrovy objevili v roce 1460, kdy ještě nebyly obydleny. V roce 1951 byly ostrovy prohlášeny za zámořskou provincii Portugalska, ale národně osvobozené hnutí Kapverd'anů v 60. a 70. letech vedlo k vyhlášení nezávislosti ostrovů v roce 1975.

Karačajci (Karačajevci, Karačajejové, Karačajly), populace altajského, turkického původu žijící v počtu kolem 170 tisíc (cenzus z roku 2002) v Karačajejsko-čerkeské oblasti v Stavropolském kraji Ruské federace. Karačajština patří do severozápadní skupiny turkické větve altajské jazykové rodiny, ale hovoří jí už jen asi polovina obyvatel, ostatní se již plně asimilovali do ruského národa. Karačajci se začali formovat v národnost v oblasti severně od Kavkazu na přelomu 13. a 14. století nejprve pod tlakem turkických Kypčáků a poté smíšením zejména s kavkazskými Čerkesy a Osetinci. Základním způsobem obživy zůstal po staletí chov ovcí, koz, hovězího dobytka a koní. Jejich území bylo počátkem 19. století připojeno k Rusku. Věřící jsou sunnité.

karačajština, turkický jazyk užívaný menšinou na Kavkaze (Karačajci).

Karadžariové (Karadžari, Karadžeri, Minala), australské etnikum na západním pobřeží Austrálie, pobřežní část populace se nazývá Nadža (Nadža), vnitrozemská Naudu. Podle vlastní tradice přišli z vnitrozemí nejpozději v 18. století. Jsou rybáři a sběrači. Jejich jazykem v roce 1991 hovořilo posledních 12 jedinců. (Viz též Austrálci.)

Karaimové (Karaité, vlastním jménem Karáím), etnicko-religiózní skupina žijící v Polsku, Pobaltí (zejména v Litvě – městečko Trakai), na Ukrajině (Krym), diaspora na Středním východě, ve Francii a v USA. Vznikli v 8. století v Iráku jako judaistická sekta, po rozpadu chazarské říše v 10. století se jejich náboženství udrželo u části obyvatel tureckého původu, kteří zůstali na Krymu, smísili se s Kypčaky a stali se předky dnešních Karaimů. V současnosti je hlavní kulturní charakteristikou náboženství (karaimské, na Krymu i muslimové) a bilingvismus. Vlastním jazykem – karaimštinou (z kypčacké skupiny turkické větve altajské rodiny) hovoří již jen několik stovek osob; vedle toho mluví Karaimové i jazykem země, ve které žijí.

Karakačani (Sarakačani), disperzní balkánská populace, způsobem života a tradicemi blízká Aromunům, hovořící však převážně řecky. V současnosti jsou malé zbytky Karakačanů rozptýleny především na severozápadě Řecka (zejména Epir), dále i v Bulharsku aj.

karakalpačtina, turkický jazyk užívaný hlavně v Karakalpacké autonomní oblasti Ruské federace. (Viz též Karakalpakové.)

Karakalpakové (Karapapachové, Kara-Kalpak), etnikum žijící po obou stranách jižní části Aralského jezera v Uzbekistánu; malá část žije v Afghánistánu, Íránu a Turecku (zde se nazývají Karapapachové a Karapapakové). Celkový počet je kolem 550 tisíc příslušníků, z nichž necelá polovina hovoří vlastním jazykem – karakalpačtinou, která patří do turkické větve altajské jazykové rodiny. Jsou potomky původního íránského obyvatelstva a kočovných turkických etnik. Byli polokočovní chovatelé dobytka, dnes převážně usedlí zemědělci. Věřící jsou sunnité.

Karamojongové (Karamoyong, Karamojo), nilotské etnikum v Ugandě; asi 150 tisíc příslušníků (odhad z roku 1961). Jazyk patří do jihonilotské podskupiny nilosaharské rodiny. Jsou pastevcí a zemědělci, mají složitou společenskou strukturu podle věkových stupňů. Do prvního věkového stupně jsou příslušníci společnosti přijímáni v 18 nebo ve 20 letech.

Karažové (Karajové, Carajá), původní indiánské etnikum ve střední Brazílii po obou stranách řeky Rio Araguaia. Představují izolovanou etnickou i jazykovou skupinu, která není ani vzdáleně příbuzná se sousedními skupinami Tupiů a Žéů. Karažové vynikali zejména pokročilejším zemědělstvím i společenskou organizací a dříve i válečnickým uměním, které v minulosti uplatňovali. V důsledku častých bojů se sousedy se jejich počet značně snížil, z původních asi 10 tisíc na počátku 20. století na pouhých asi 2,5 tisíce v roce 1999.

Karelové (Karelofinové):

1. etnikum balto-ugrofinského původu v Republice Karélie v Ruské federaci, ve které žije kolem 716 tisíc lidí (cenzus z roku 2002) z toho asi tři čtvrtiny Rusů, Karelů je jen 9% menšina (asi 65 tisíc); pravoslavní;

2. stejnojmenná populace sídlící ve východním Finsku, kde jsou Karelové vnímáni jako etnografická skupina Finů (ca 1 milion lidí, 1984); protestanti.

Karelský jazyk patří k baltsko-finské podskupině ugrofinské větve uralské rodiny. Etnogeneze je doložena kmeny Karelů v 9. století v okolí Ladožského jezera, kde sousedili se Slovany a do určité míry zde podléhali jejich expanzi. Větší část byla vytlačena k Bílému moři, menší část k hornímu toku Volhy (tzv. tverští Karelové). Jejich vývoj na dnešním území dospěl již ve 13. století k osamostatnění jazyka od finštiny a k prvním písemným památkám v karelštině. Nejvýznamnějším přínosem je epos *Kalevala*, který byl v 19. století sestaven finským filologem a lékařem Eliasem Lönnrotem (1802–1884) na základě ústní tradice.

karen, karenština.

Karenové (Karen, Kayin, Kayah, Yang), etnikum žijící v horách jihovýchodní Barmy (asi 7 milionů) a západního Thajska (asi 400 tisíc). Jazyk (karenština) patří k tibetobarmské větvi tibetočínské rodiny. Rozlišují se na Rudé Kareny (Breové, Faungtové, Padaungové) a Bílé Kareny (Pwové, Sgawové). Karenové byli prvními obyvateli tibetobarmského původu, kteří přišli v 5. století ze severu až na území Barmy. Od počátku byli pěstители rýže a zemědělci, později byli kulturně ovlivněni Barmánci a Mon-Khmery. Po vytvoření nezávislého státu Barma v roce 1947 si vydobyli autonomní oblast ve východní části Barmy, Kayah – stát Karenů. Věřící jsou převážně buddhisté, asi 15–20% křesťané. Největší politickou jednotkou je vesnice, řízená dědičným náčelníkem a radou starších.

karenština (karen), tibetobarmský jazyk užívaný menšinami v Barmě a Thajsku. (Viz též Karenové.)

Karibové (Karaibové, karibští indiáni, Cariba, Kaniba, Calibite), původní indiánské obyvatelstvo ostrovů Střední Ameriky a severní části Jižní Ameriky až po oblast Mato Grosso. Celkový počet v předkolumbovském období byl odhadován na 10–12 milionů. Počet kmenů nebo jejich zbytků se dnes odhaduje na sto a celkový počet Karibů je asi 250 tisíc (v roce 1984). Jazyky tvoří karibskou rodinu. Náboženství bylo animistické, mnohé kmeny provozovaly rituální kanibalismus; dnes jsou různou měrou christianizováni. Jsou zemědělci, lovci, sběrači a rybáři.

Základní společenské a hospodářské jednotky představují sousedské obcíny, složené z rozšířených rodin. Velkou autoritu měli váleční náčelníci, osobní prestiž se získávala statečností v boji. V průběhu 16.–18. století byli ostrovní Karibové v celé Střední Americe

vyhubeni až na malou část, která se zachovala na ostrově Dominika. V 18. století byla poslední část Karibů převezena na pobřeží Hondurasu, kde se smísili s deportovanými černochoy a žijí zde dosud. Na pobřeží Jižní Ameriky byla větší část Karibů rovněž vyhubena, přežily pouze indiánské populace ve vnitrozemí, zvláště v oblasti mezi horním tokem řek Tapajós a Xingu. (Viz též lidé v karibské oblasti, první.)

karibské jazyky, jazyky, karibské.

Karierové (Carrier, Dakelh), původní etnikum severoamerických indiánů ze skupiny Athabasků žijících v Britské Kolumbii v západní Kanadě. V současné době sídlí jejich zbytky v rezervaci na jih od řeky Peace. Hlavním způsobem obživy byl lov a rybolov.

Karlukové, Kumáni.

Karolínci (Karolíňané), obyvatelstvo tichomořského souostroví Karolíny v Mikronésii; na skupině 48 obývaných ostrovů z celkového počtu 680 žije asi 70 tisíc lidí (v roce 1984). Název souostroví pochází z doby španělské okupace od roku 1686, kdy bylo pojmenováno na počest španělského krále Karla II. Karolínci patří většinou k Mikronésanům, vznikli jako severozápadní odnož Polynésanů; část obyvatel jsou míšenci Mikronésanů a jiných etnik, část představují evropští přistěhovalci a Američané. Celé území spolu se sousedními Palauskými ostrovy, ostrovem Jap, Ponape, Truk a Kusaio jsou od roku 1947 součástí tzv. Tichomořských ostrovů pod kontrolou USA.

Kárové, starověké etnikum obývající hornaté krajiny v jihozápadní Malé Asii, podle nich pojmenované Kárie. Řeční historikové (Hérodotos a Thúkydidés) je považovali za autochtonní obyvatelstvo egejských ostrovů a maloasijského pobřeží, známé svým námořnickým uměním, později zatlačené do vnitrozemí na území budoucí Kárie. Homér v *Íliadě* pokládá Káry za spojence Trójanů a označuje je: „*Káres barbarofónoi*“ („Kárové mluvící nesrozumitelným jazykem“) (kárština). Sami Kárové se však pokládali za původní obyvatele Malé Asie a za příbuzné Lýdů a Mýsů. Po osídlení pobřeží Egejského moře Řeky docházelo k míšení obou etnik, ale ve vnitrozemí si Kárové uchovali svou etnicitu i jazyk až do 4. století př. n. l. Kárové prosluli svým vojenským uměním a působili i jako žoldnéři (například až v Egyptě, kde zanechali nápisy a graffiti v kárštině).

kárština, indoevropský jazyk starověkého maloasijského etnika Kárů, jenž patří spolu s lýdštinou a lykijštinou k mladší vrstvě anatolských jazyků. Kárština je doložena nejen místními nápisy, ale i nápisy a graffiti v Egyptě a Núbii (7.–4. století př. n. l.) a v Řecku (4.–3. století př. n. l.).

Kartágiňané, Karthágiňané.

Karthágiňané (Kartágiňané) (Kartaginci; Římany nazýváni Punové, Kart-Hadaštin, „Obyvatelé Nového Města“), starověké etnikum fénického původu; zahrnuje obyvatele starověkého námořního státu Karthágo na severním pobřeží Afriky, kteří ovládli načas i Korsiku, Sardinii a Sicílii, a část španělského pobřeží, kde vybudovali obchodní města a přístavy. Hlavní město Kart-Hadašt bylo založeno Féničany poblíž dnešního Tunisu kolem roku 800 př. n. l. jako kolonie města Tyr. Karthágiňané vybudovali od 7. století př. n. l. jeden z největších obchodních a námořních států raného starověku, který ovládal hlavní obchodní cesty ve Středomoří a jako oligarchická otrokářská republika se stal v některých směrech vzorem pro Římany a jejich pozdější impérium. V 3.–2. století př. n. l. bylo Karthágo ve třech punských válkách poraženo a stalo se římskou provincií. V roce 439 n. l. bylo obsazeno Vandaly, v roce 698 bylo celé hlavní město rozbořeno Araby a zbylí Karthágiňané zahynuli nebo padli v troskách města. Dochovaly se doklady vyspělého námořního a obchodního umění a kulturní a výtvarné památky (mozaiky, sochy aj.). (Jaroslav Malina)

Kartvelové, Gruzíni.

kartvelské jazyky, jazyky, kartvelské.

Kasité, Kassité.

Kassité (akkadsky: *Kaššú*), etnikum, které je doloženo v Babylónii a západním Íránu od 18. století př. n. l. V Babylónii sídlilo kolem Sipparu, koncem starobabylónského období jsou Kassité doloženi také v povodí středního Eufratu (Terka, Chana) a v Alalachu. V raném 16. století př. n. l. Kassité získali kontrolu nad severním územím Babylónie a kolem roku 1475 př. n. l. dobyli i jižní Babylónii. Kassitská dynastie vládla s malými přerušeními na tomto území do roku 1157 př. n. l. Kassitská populace se nacházela v tomto období i v churritském Nuzi. Menší množství Kassitů žilo rovněž v Asýrii, kam byli odvezeni jako zajatci poté, co Tukultí-Ninurta I. (1244–1208 př. n. l.) dobyl Babylónii. Od poloviny 9. století př. n. l. obývali hornatou krajinu východního Iráku a západního Íránu. Kassité prosluli svou nepoddajností a bojovností. Často úspěšně vzdorovali i asyrské armádě a byli žádanými bojovníky v babylónském vojsku. Podle babylónského královského seznamu měla kassitská dynastie 36 králů, kteří vládli „576 let a 9 měsíců“. Seznam členů dynastie začíná Gandašem, který byl asi současníkem Samsu-iluny. Babylónským králem (aspoň její severní části) se stal až jedenáctý panovník dynastie Burnaburiaš I. Pozdější tradice však připisovala ovládnutí Babylónie již jeho předchůdci (Agum II. nebo Agum-kakrime), který vládl patrně nedlouho po Samsu-ditánovi. Počínaje 2. polovinou 15. století př. n. l. se stala kassitská dynastie jednou z hlavních politických sil na Předním východě. Kassitští králové uzavírali smlouvy s Egyptem a Asýrií, později byli v diplomatickém, vojenském a obchodním kontaktu s Chetity a s oblastmi Íránu.

Byly uskutečněny i diplomatické sňatky členů kassitské dynastie s egyptskými, chetitskými a asyrskými královskými rodinami. Po roce 1335 př. n. l. vedli Kassité čas od času války s Asýrií a státy na území Íránu. Nejvýznamnější z těchto střetů bylo dobytí Babylónie Tukultí-Ninurtou I. (1234–1228 př. n. l.) a elamský vpád (1160–1157 př. n. l.), který ukončil vládu kassitské dynastie.

Jádro prosperity kassitského státu tkvělo v rozvoji zemědělství a chovu zvířat a také v obchodu. Mezinárodní obchod mířil až do egejské oblasti na západě a do Afghánistánu na východě. Vyváželi se koně, textilie a zemědělské plodiny. Dovážely se kovy, zejména zlato a luxusní zboží. Zkušenost s chovem a výcvikem koní a používání silné vozové jízdy přispěly rovněž k válečným úspěchům Kassitů. Hospodářský rozvoj země se udržel nejméně do vlády Adad-šuma-iddiny (asi 1224–1219 př. n. l.).

Kassité vytvářeli sociálně ekonomické jednotky, tzv. „domy“, jež byly nazývány podle (někdy i fiktivních) eponymů, například Bít-Karziabku. Členové těchto „domů“ byli označováni jako „synové“ eponymního předka. „Dům“ sestával z potomků po mužské linii, nezářídka obsahoval i několik vesnic a vlastnil rozsáhlé pozemky. Hlavou tohoto „domu“ byl *bel bítí*, „pán domu“, který svolával shromáždění starších (mužů) a případně sestavoval výkonnou radu. „Domy“ měly asi původ v kmenové organizaci a jsou nejlépe dokumentovány v období od roku 1200 do roku 850 př. n. l. (Ve starobabylónské době se vyskytuje termín „pán domů“, jenž představoval spíše žijícího vůdce než eponymního předka.) Během vlády kassitské dynastie došlo též k mnohostrannému kulturnímu vzestupu. V tradičních babylónských centrech byl realizován extenzivní stavební program a bylo rovněž vybudováno nové hlavní město Dúr-Kurigalzu (s palácovým a chrámovým komplexem). Nový palác byl vystavěn také v Nippuru a chrámy vznikaly či byly renovovány v dalších městech: Adabu, Babylónu, Borsippě, Deru, Isinu, Larse, Nippuru, Sipparu, Uru a Uruku. V architektuře se užívaly reliéfní cihly vytlačené z formy, z nichž se sestavovala dekorace (například fasáda Inannina chrámu v Uruku, postavená Karaindašem). Ukázkou vnitřní výzdoby staveb poskytují nástěnné malby paláce v Dúr-Kurigalzu. Nové výrazové formy nacházíme na kudurru i v glyptice. Zruční kassitští řemeslníci byli žádáni i na jiných panovnických dvorech. Svými schopnostmi prosluli i kassitští lékaři. Kassitští panovníci používali jako oficiální jazyk babylónštinu (akkadština). Babylónština se stala diplomatickou řečí užívanou v mezinárodní korespondenci států Předního východu. (Významný archiv dopisů se našel v egyptské Tell el-Amarně.) S babylónským jazykem se šířila i mezopotamská literatura, jež byla tradována a rozvíjena v písařských „školách. Kassitština je prozatím velmi málo známa, dochovaly se totiž jen sporé seznamy babylónsko-kassitské, uvádějící většinou jen vlastní jména, dále množství kassitských jmen v akkadských textech

(většinou z období 1360–850 př. n. l.) a některé technické termíny týkající se převážně chovu zvířat, zvláště koní. Z tohoto kusého materiálu nelze zatím kassitštinu rekonstruovat ani určit její příbuznost s jinými jazyky. (Nea Nováková)

kassitština, jazyk Kassitů, v němž se však nedochovaly žádné souvislé texty. Dochovala se pouze jednotlivá kassitská slova, která jsou známá z krátkého kassitsko-babylónského seznamu slov (48 položek), seznamu vlastních jmen (19 položek) a roztroušeně se vyskytujícími vlastních jmen, odborných výrazů vztahujících se zejména k chovu koní a oslů a jiných slov v akkadských textech. Genetická příslušnost kassitštiny je nejasná. Jména některých kassitských bohů (Burijaš, Maruttaš, Šurijaš) byla srovnávána se jmény bohů řeckých a staroindických, ale taková srovnání mohou svědčit pouze o jistých kulturních kontaktech. Na základě dochovaného materiálu existují určité představy o kassitském hláskosloví, méně jasná je otázka tvarosloví, o skladbě kassitštiny není známo vůbec nic. (Jiří Prosecký)

kastico, míšenec mestice a bělocha.

Kastilci, obyvatelé historicky významné oblasti Kastilie (Castilla) ve středním Španělsku, kterou rozdělovalo Kastilské pohoří na dvě části: severní starou Kastilii a jižní novou Kastilii. Kastilci vytvořili v 9. století nezávislé hrabství, které se v letech 1028–1035 stalo součástí Navarrského království; později se toto hrabství stalo samostatným královstvím, v němž byli Kastilci hlavní oporou znovudobytí (reconquisty) země na Arabech. Tím se zároveň značnou měrou podíleli na vytvoření jednotného Španělska a později i na formování španělského národa.

Kaškájové (Kaškájí), skupina šesti jazykově a kulturně příbuzných etnik v jihozápadním Íránu; v roce 1978 odhadem 365 tisíc osob. Jazyk patří k turkickým jazykům altajské rodiny. Jsou kočovní pastevcí nebo zemědělci. Každý kmen má v čele chána a dále se dělí na menší skupiny s vlastním územím. Dnes se kmenová a rodová organizace rozpadá a Kaškájové přecházejí k usedlému způsobu života. Věřící jsou ší'ité.

Kaškové, etnikum neznámého původu a neznámé jazykové příslušnosti, které se objevuje v polovině 2. tisíciletí př. n. l. v severním pohraničí chetitské říše, v Pontském pohoří a na pobřeží Černého moře. Podle zpráv chetitských textů jde o polonomády (ve stadiu rozpadající se prvobytně pospolné společnosti) věnující se pastevectví skotu, bravu a vepřů a jen doplňkové hledající obživu v zemědělství; v řemeslných zručnostech pak o vyhlášené pláteníky. Podle těchto pramenů vyznávají polyteistické náboženství a žijí v kmenech s patriarchální strukturou, seskupených snad do tří navzájem nezávislých kmenových svazů. Jádro západní skupiny se nalézá severně od horního toku Devrezu a Gök Irmaku a proniká postupně do chetitských provincií Palá a Tummanna. Střední skupina obývá prostory mezi Kizil Irmakem a Yeşil Irmakem, odkud

expanduje do samého nitra chetitské říše. Konečně východní skupina severně od Kelkit Çay až po Azzi-Chajašu ohrožuje chetitskou Horní zemi. Novochetitské zprávy kladou první nájezdy Kašků hluboko do období staré říše a tvrdí, že boje s nimi sváděl již Chattušili I. Současná historická věda tyto údaje zpochybňuje, protože vlastní starochetitské dokumenty ještě Kašky neznají a tehdejší králové bez známek ohrožení ovládají významná střediska až na černomořském pobřeží. V době chetitské střední říše však Kaškové náhle vystupují jako vážný, regulárními způsoby boje nezvládnutelný a diplomatickému jednání (vzhledem k odlišným tradicím) těžko přístupný nepřítel. Arnuvanda I. a Ašmunikal se kolem roku 1400 př. n. l. přesto snaží vázat je smluvně, nařikají však na škody na kultovních zařízeních a přiznávají územní ztráty. Další citelné porážky utrpěl Tutchalija III. Za jeho vlády postoupili Kaškové hluboko do náhorní roviny, pronikli až do Chattuše a vypálili ji. Tutchalijův syn Šuppiluliuma I., který se účastnil bojů již jako princ, se snažil chránit severní provincie věncem pevností, avšak jeho dlouhodobé války v severní Sýrii nedovolily dostatečně účinný postup. Výsledkem byly výboje Kašků zejména v Palá a v Tummanně. Muršili II. usiloval o znovuzískání těchto provincií v soustavných vojenských kampaních po nejméně devět let své vlády, aniž by dosáhl podstatných a trvalých změn. Za krále Muvatallio II. se stal správcem nejohroženějších severních území bratr panovníka, pozdější Chattušili III. V soustředěném úsilí se mu s proměnlivými úspěchy podařilo Kašky zatlačit a částečně i pacifikovat a získat zpět významné chetitské kultovní středisko Nerik. Zdá se, že Chattušilovy zásahy byly trvalejšího rázu, protože ani on ani jeho nástupci na potíže s Kašky nadále nežehrají. Nikoliv však trvalého. Okolnosti nasvědčují tomu, že Kaškové se podíleli na příčinách zániku chetitské říše kolem roku 1200 př. n. l., a že rozkladu odvěkého protivníka rychle využili k podstatnému rozšíření svých pastvin. Za vlády Tiglatpilešara I. na přelomu 12.–11. století př. n. l. pronikli až do severní Asýrie. I když byli poraženi a podrobeni, je zřejmé, že zůstali zneklidňujícím elementem na severním okraji Předního východu. V roce 738 př. n. l. převzal Tiglatpilešar III. tribut předáka Kašků sídlícího již v jižní části náhorní planiny. Posledním písemným svědectvím o existenci Kašků jsou zprávy o střetnutích se Sargonem II. Území Kašků tehdy sahalo na jihu až k Tabału. (Jana Součková)

kašmírština, dardský jazyk užívaný v Kašmíru. (Viz též jazyky, indické, Kašmírané.)

Kašmírané, starobylé etnikum indoevropského původu žijící v nejsevernějším státě Indické republiky v počtu asi 11 milionů. Jazyk (kašmírština) patří k dardské skupině indické větve indoevropské rodiny. Věřící jsou muslimové, asi 10% hinduisté. Jméno se odvozuje ze sanskrtského *Kašjapa-míra* („Kašjapovo jezero“), neboť podle pověsti mytický starověký vládce Kašjapa vykopával kanál spojující horské jezero s řekou Indus. Jsou zemědělci a

chovatelé skotu. Od 7. století n. l. měli nezávislý stát, který se stal v 16. století součástí říše Mughalů. V roce 1849 bylo vytvořeno knížectví pod britským protektorátem. Po 2. světové válce vzplanul národně osvobozenecký boj, který vedl k vytvoření nezávislého knížectví Džammú a Kašmír. Území se stalo od roku 1947 předmětem sporů a bojů mezi Indií a Pákistánem. Na základě dohody v Simle v roce 1972 došlo k normalizaci vztahů.

Kašubové, etnografická skupina v Pomořansku v severním Polsku čítající asi 200 tisíc lidí. Tvoří součást polského národa, svým původem však představují svéráznou jazykovou i kulturní skupinu, pokládanou za zbytek Pobaltských Slovanů – Pomořanů. Kašubština je blízká polštině; byla však ovlivněna i pobaltskou slovanštinou a němčinou. Donedávna byla v Polsku považována za pouhý dialekt. Dnes má statut regionálního jazyka – řada lingvistů ji však klasifikuje jako samostatný slovanský jazyk. Z historického hlediska jsou stejně zajímavou skupinou jako Lužičtí Srbové na území Německa, s nimiž mají společnou slovanskou pravlast mezi Vislou, Odrou a Dněstem. Od Poláků se liší nářečím, historickým vývojem etnika i tradicemi (odlišný kroj, zvykosloví aj.).

kašubština, západoslovanský jazyk, který se vývojem sblížil s polštinou, dnes je považovaný za její dialekt, užívaný západně od Gdaňska. (Viz též Kašubové.)

Katalánci, románské etnikum v autonomní oblasti Katalánska ve východním Španělsku a na Baleárských ostrovech (celkem asi 7 milionů). Další část Katalánců žije v jihovýchodní Francii (asi 100 tisíc), v Andoře (31 tisíc), menšiny jsou také na Sardinii a v zámoří. Jazyk, katalánština, patří do iberorománské větve indoevropské rodiny. Za jejich předchůdce jsou pokládáni starověcí romanizovaní Iberové na Pyrenejském poloostrově. Katalánština je úzce příbuzná se španělštinou a s okcitéanskými (provensálskými) dialekty v jižní Francii. Ve 20. století usilovali o úplnou autonomii, v letech 1934–1937 se podařilo ustavit Katalánskou republiku, ta však byla frankisty zrušena. Katalánsko se stalo v 60. letech 20. století centrem protifrankistického odporu a v roce 1977 získalo prozatímní autonomii v rámci tří samosprávných regionů (Katalánsko, Valencie, Baleáry) Španělského království (Španělé).

katalánština, iberorománský jazyk, úřední jazyk v Katalánii a v Andoře, užívaný též na Baleárách, ve španělské provincii Valencia, v jižní Francii a na Sardinii. (Viz též Katalánci.)

Katarci (Katařané, Quatar), arabský národ v arabském státě Katar na Katarském poloostrově v Perském zálivu v počtu přes 800 tisíc (odhad z roku 2006). Katarci jsou především Arabové (sunnité), část jsou příslušníci jiných národností a národů (Indové, Íránci, Pákistánci). Katar byl od 7. století součástí Arabské říše. V 16. století byl obsazen Portugalci, v 17. století Íránci a Turky, v 19. století o něj usilovali Angličané, v letech 1916–1971 byl britským protektorátem. V této konstituční monarchii bylo oficiálně zrušeno otroctví až v roce

1952. Katarci formují své národní společenství teprve od roku 1971, kdy byla vyhlášena nezávislost tohoto emirátu, který vystoupil ze Sjednocených arabských emirátů.

Katukinové (Catukina, Catuquina, Wiri-dyapá), skupina devíti jazykově příbuzných jihoamerických indiánských etnik v Brazílii na středním toku řeky Jutaí. Přesný počet není znám, odhaduje se na několik set. Jazyky patří do jižní skupiny rodiny katukina. Náboženství je animistické. Jsou zemědělci, lovci a sběrači. Základní sociální jednotkou je rozšířená rodina, několik rodin tvoří větší skupiny, nazývané podle nějakého zvířete nebo vlastnosti.

kavkazská etnika, etnika, kavkazská.

kavkazské jazyky, jazyky, kavkazské.

Kazanlykové, Tataři.

Kazaši (Kazachové, Kazakové, dříve Kyrgyzové), národ turkického původu v Kazachstánu, malá část Kazachů žije také v Uzbekistánu (kde byli dříve považováni za část Kyrgyzů), dále v Číně, Afghánistánu a Mongolsku; celkem asi 16 milionů lidí. Hovoří kazaštinou, která patří do turkické větve altajské jazykové rodiny. Původ Kazachů je třeba hledat v altajské oblasti, odkud se rozšířili na jih od jezera Balchaš, kde vytvořili koncem 15. století kmenovou federaci na obranu proti nájezdům Mongolů. Postupně obsáhli rozsáhlé území stepí od Altaje až po dolní tok Volhy, stali se součástí Zlaté hordy. Založili svéráznou sociální strukturu společnosti, která se dělila na vládnoucí vrstvu (Bílé kosti), lid (Černé kosti) a organizované vojsko (Bojující kosti); později vznikla ještě čtvrtá vrstva, mající svůj základ v rodovém příbuzenství. Po vpádu Kalmyků na jejich území uzavřeli v roce 1731 dohodu s Rusy a pod jejich ochranou částečně přešli od pastevectví k zemědělství. Věřící jsou sunnitě, dlouho se udržovaly pozůstatky šamanismu a různé tradiční kultury.

kazaština, turkický jazyk užívaný Kazachy ve Střední Asii, v Číně a Mongolsku.

kečua, kečuánština., quechua.

kečuánština (kečua, kečujština), jihoamerický indiánský jazyk s četnými nářečnými. (Viz též Kečuové.)

kečujština, kečuánština.

Kečuové (Quechuové, Quečuové, Quechua, Kičua), původní indiánské populace v Jižní Americe (v celkovém počtu kolem 11 milionů, odhad z roku 1980) žijící v Peru, Bolívii, severním Chile, jihozápadním Ekvádoru, malá část též v jižní Kolumbii a v severozápadní Argentině. Jejich nejbližšími příbuznými jsou Ajmarové. Kečujština (kečuánština) má pět hlavních dialektů a je úředním jazykem v Bolívii, Ekvádoru a Peru. Kečuové vytvořili již v předkolumbovském období mnemotechnickou pomůcku quipu, o existenci písma se diskutuje (písmo předkolumbovské Ameriky); teprve od 17. století používali latinku. Dnes patří

kečujština k jazykům aglutinačního typu a je do značné míry ovlivněna španělštinou; patří k nejrozšířenějším indiánským jazykům na světě. Věřící jsou většinou katolíci se silnými pozůstatky předkřesťanských tradic.

Kečuové představují etnicky potomky předkolumbovských zakladatelů incké říše, kteří byli vyspělými zemědělci, vynikajícími řemeslníky (zejména řezbářství, zlatnictví) a staviteli (stavitelství Inků, megalitické). Kečuové, jako nositelé kulturního dědictví Inků, si zachovali starobylé tradice společenského života, zemědělské i řemeslné činnosti, které se dodnes udržují v literatuře, umění a jsou dále rozvíjeny na základě indigenismu, výrazného celonárodního hnutí za obrodu a rozvoj původní kultury a společenského života v Peru, Bolívii, Ekvádoru, Kolumbii, Venezuele a dalších zemích Latinské Ameriky.

Keltiberové (Keltiber), smíšené starověké populace Keltů a Iberů v severní části Pyrenejského poloostrova (Ibérie). Jsou pravděpodobně předky Basků; od počátku našeho letopočtu byli romanizováni a došlo k jejich asimilaci s ostatními etniky. Nejvíce vzdoroval Římanům keltiberský kmen nazývaný Kantabrové při pobřeží Biskajského zálivu. (Římané na ně pohlíželi spatra, protože prý k hygieně ústní dutiny používali kloktání vlastní močí.)

Keltové, Galové.

keltská etnika, Galové.

keltské jazyky, jazyky, keltské.

Keňané (Kenya), dnešní obyvatelé Keňské republiky ve východní Africe, mezi nimiž převládají původní černošská etnika bantuského, kúšitského a nilotského původu. Z celkového počtu kolem 34 milionů obyvatel (odhad z roku 2005) jsou nejpočetnější skupinou Kikujové (22%), dále Luhjové (14%), Luové (13%), Kambové (11%), Kisijové (6%), Meru (6%) aj.; z přistěhovalců tvoří významné minority Arabové, Evropané a Indové. Zemi navíc sužují problémy s vnitřními (kolem 200 tisíc) a zahraničními uprchlíky (kolem 250 tisíc, zejména ze Somálska, dále z Etiopie, Súdánu a Tanzanie). Od poloviny 90. let 20. století narůstá etnické napětí v zemi, která je národnostně velice pestrá a jejíž vedoucí politikové prosazují především „kmenové“ zájmy. Vůdčí skupinou v zemi jsou Kikujové, známí svým protikolonialistickým hnutím Mau-Mau, které usilovalo o dosažení nezávislosti již od počátku 20. století.

Původní obyvatelé při pobřeží obchodovali s Egyptem, Arábií, Čínou a jihovýchodní Asií již od 5. století př. n. l. V 8. století n. l. vybudovali na pobřeží Keni první osady Arabové. V roce 1505 dobyli Portugalci hlavní přístav Mombasu. V 80. letech 19. století převládl vliv Britů, kteří začali na celém území zřizovat protektoráty a v roce 1916 je připojili k Britské východní Africe. Proti kolonialismu povstali ve 30. letech Kikujové a po nich Masajové. V

letech 1952–1956 se uskutečnilo povstání Svazu keňských Afričanů v čele s hnutím Mau-Mau a konečně v roce 1964 byla vyhlášena nezávislá Republika Keňa. V náboženství hraje nejdůležitější roli animismus (60%), k němuž inklinují i mnozí domorodí katolíci (26%), protestanti (7%) a muslimové (6%); nepočtené minority tvoří hinduisté, židé aj.

Kéralci (Kéralané, malajálamsky: Kéralíjan, anglicky: Keralites), hromadné označení obyvatel indického svazového státu Kérala ležícího u Arabského moře, na jižním cípu Malabárského pobřeží. Téměř 97% z asi 32 milionů Kéralanů (2001) tvoří Malajálamci, etnikum drávidského původu, jehož mateřštinou je jihodrávidská malajálámština (zvaná též *kairalí*, „kéralština“). V ediktech krále Ašóky z 3. století př. n. l. nacházíme zmínky o samostatném státě Kéralaputrů (Čérů), sousedícím na jihozápadě s územím maurjovské říše, a o šíření buddhismu. Čérové tvořili jednu ze starobyklých tamilských dynastií, jejichž království doznalo zejména v prvních čtyřech stoletích našeho letopočtu značného rozkvětu: přístavy na Malabárském pobřeží se staly kvetoucími centry dálkového obchodu mezi antickým světem a jižní Indií, započal příliv židovských osadníků i syrských křesťanů. Zhruba v 8. století arabští kupci přinesli do země islám. V období tzv. druhé čérské říše (asi 800–1102) mezi Kéralci zakořenil hinduismus a malajálámština se vydělila jako samostatný dialekt tamilštiny; proces jejího ustavování do podoby literárního jazyka vyvrcholil zhruba na přelomu 13.–14. století. V 11. a 12. století tvořila značná část čérského území součást impéria tamilských Čólů, s oslabením čólského vlivu se Kérala rozpadla na řadu drobných knížectví.

K nejvýznamnějším patřil ve 14. století Kalikat (Kólikkódu), jehož vládce nesoucí titul *sámúdiri* („pán moří“, anglicky: *zamorin*) úspěšně čelil portugalskému a později holandskému pronikání na Malabár. Koncem 18. století jeho državy krátce ovládl maisúrský sultán, po jeho porážce Brity bylo území Malabáru přičleněno k Madráské prezidencii.

Svazový stát Kérala vznikl v roce 1956 na základě sloučení knížectví Tiruvidángúr-Kočči a přilehlých oblastí, kde se hovoří malajálamsky. Kéralci jsou vyznáním hinduisté (56%), muslimové (24,7%) a křesťané (19%). Rozvinut je zejména průmysl a zemědělství (96% indické produkce černého pepře, 91% přírodního kaučuku, 80% palmového oleje, 60% skořice aj.). (Jan Filipický)

Keresové (Keres), původní skupina severoamerických indiánů – Pueblů, kteří jsou od ostatních (Hopiů, Tanů, Zunijů aj.) poměrně izolováni a žijí odděleně ve svých tradičních pueblech jako zemědělci a řemeslníci (San Felipe, Santa Ana, v Sia, Cochiti, Santo Domingo, Laguna) v celkovém počtu asi 10 tisíc (v roce 1984). Zachovali si dosud vlastní jazyk – kereštinu i vlastní způsob života.

Ketové (Ket, „člověk, muž“, dříve Jenisejští Ost'jáci), malé etnikum na středním toku Jeniseje v Krasnojarském kraji Ruské federace; celkový počet je 1494 osob (cenzus z roku 2002). Většina příbuzných populací jako Asanové, Arinové, Kottové a další se již v průběhu 17.–19. století asimilovala anebo zanikla, ketština je proto jazykovým izolátem. V roce 1934 bylo sice zavedeno ketské písmo, avšak literatura se nerozvinula. Základem obživy byl lov, rybolov a na severu regionu také chov sobů, v příhodných podmínkách zemědělství. Oficiální náboženství je pravoslaví, ale důležitou roli hrál šamanismus.

Khásiové (Khasi), indická populace smíšeného indoárijského původu, jazyk patří do monkhmerské rodiny; celkový počet 0,4 milionu (odhad z roku 1978) v oblasti severně od delty Brahmaputry v Přední Indii. Jsou christianizováni, jen malá část hinduisté. Živí se hlavně tradičním chovem drobných zvířat, zemědělstvím aj. Základní sociální jednotkou je rodina a matrilineární rod, manželství je monogamní. Žijí ve vesnicích, řízených radou dospělých mužů a voleným náčelníkem. Vesnice tvoří volná sdružení v čele s nejvyšším náčelníkem. Společnost je formálně stratifikována na šlechtické rody, služební rody a svobodné rody.

Khmerové (Khmer, Kchmer, Kambodžané), etnikum indomalajského původu pocházející z monkhmerské jazykové rodiny (khmerština); žijí převážně v Kambodži (asi 12,5 milionu), též v Thajsku (1,4 milionu) a na jihu Vietnamu (1 milion). Věřící jsou většinou buddhisté, část křesťané. V 1. polovině 1. tisíciletí n. l. se začala rozvíjet kultura a společnost Khmerů ve velké námořní a obchodní říši Funan. V roce 802 byl vybudován Angkor, který se stal centrem Kambodže (Angkor Vat), nové khmerské angkorské říše sahající od Thajska až po jižní Vietnam (1080–1280). V bojích se sousední říší Čampa a také s mongolskými nájedníky upadala moc říše i hlavního města. Vzniklo nové hlavní město Phnompenh. Khmerové ztratili samostatnost a dostali se do područí thajských a vietnamských říší. V 18. století přišli o část území a posléze se stali součástí Francouzské Indočíny (1867). Khmerové se na počátku 20. století posléze i vojensky aktivizovali a bojovali spolu s Vietnamci proti francouzským kolonizátorům a získali nezávislost v Kambodži (1953). Po diktatuře komunistického Pol Potova režimu (1975–1979) a občanské válce (do roku 1990) byla v roce 1993 vyhlášena monarchie.

khmerština (kampučtina), monkhmerský jazyk, úřední jazyk v Kambodži, užívaný též khmerskými menšinami v Thajsku a ve Vietnamu. (Viz též Khmerové.)

Khoiové (Khoi-Khoi, Khwe-Khwen, dříve Hotentoti), původní khoianské obyvatelstvo nejzazšího jihu Afriky, dnes malé skupinky v Jihoafrické republice a Namibii (asi 40 tisíc, odhad z roku 1967). Jazykově patří do khoianské rodiny. Byli pastevci a lovci,

po příchodu bělochů částečně vytlačeni do vnitrozemí, většinou vyhubeni nebo podrobeni. V Kapsku se částečně smísili s evropskými a asijskými přistěhovalci, jejich potomkům se říká Grikové (Kapští barevní). Dnes většina pracuje na farmách, ve městech nebo se živí zemědělstvím. Většina věřících se hlásí ke křesťanství (protestanti).

Khoisané (Khoisané, Khoin-Khoi, Hottentot), nejstarší tzv. paleonegroidní populace: Sanové (Křováci, asi 80 tisíc) a Khoinové (dříve Hotentoti) a jejich příbuzní Sandavové a Kindigové (asi 40 tisíc, odhad 1967). Tyto etnické skupiny mají společný původ a společný jazykový základ v tzv. khoisanských jazycích, které se vyznačují četnými archaismy (mlaskavky), a které v důsledku dlouhodobých styků přešly i některé bantuské jazyky (například xhosa). Jejich celkový počet se odhaduje na 250 tisíc lidí (1984). Khoisané se vyznačují zejména některými tělesnými zvláštnostmi: malý tělesný vzrůst (145–150 cm), vlasy ve tvaru pepřových zrnků (fil-fil), nahromadění tuku v hýžděové části těla (steatopygie u žen) aj. Etnicky i jazykově se odlišují od jiných černošských populací a představují zřejmě zbytky prapůvodních černošských etnik, která osídlila území jižní a východní Afriky již v pravěku. Dnes žijí už jen malé skupiny jednotlivých skupin Sanů (Křováků) a Khoinů (Grikové, Konakové, Koránové a Namovéa) v jižní Africe a příbuzné skupiny ve východní Africe v Tanzanii: Dorobové, Kindigové (Hadzapové) a Sandavové, kteří vykazují již částečné promíšení s bantuskými etniky.

khoisanské etnické skupiny, Khoinové.

khoisanské jazyky, jazyky, khoisanské.

Kičéové (Quiché), největší indiánské etnikum, žijící v Guatemale (asi 1 milion osob), z obyvatelstva Guatemaly tvoří na 45% indiáni (vlastní Kakčikelové, Kekčiové, Kičéové, Mameové aj.), okolo 5% běloši, zbytek černoši a míšenci. Věřící jsou křesťany (80% katolíci, 19% protestanti). Kičéové jsou potomky jednoho z kmene Mayů a jejich dnešních příbuzných na poloostrově Yucatánu. Obývají horská území Guatemaly. Původní předkolumbovský politický celek byl rozvrácen španělským conquistadorem Pedrem de Alvarado y Contreras (1485–1541). Jejich jazyk patří do samostatné jazykové skupiny maya-kičé spolu s jazykem Mayů a Huastéků, část je bilingvní (španělština). Zabývají se převážně zemědělstvím, chovem zvířat a rybolovem. V současné době se podílejí na formování guatemalského národa (9,1%).

kikongo, konžština.

Kikujové (Akikuya, Wakikuya), nejvýznamnější současná východobantuská populace žijící ve střední části Keni v počtu kolem 7,4 milionu příslušníků. Jako původní bantuské obyvatelstvo přišli na území náhorních plošin střední Keni na jih od nejvyšší hory Keňa již v 16. století; přinesli znalosti v oblasti zemědělství a chovu dobytka. Jsou příbuzní s jižními

sousedy Kamby, Embu, Mbere, Meru, Tharaka aj. Prosluli jako zakladatelé hnutí Mau-Mau (20. léta 20. století), bojující za nezávislost Keni. Té bylo dosaženo v roce 1963. Nyní se podílejí na utváření keňského národa (Keňané), tvoří 22% keňské populace. Jazyk (kikujština) patří do skupiny benue-kongo nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Jejich původní náboženství je monoteistické, dnes se 73% Kikujů hlásí ke křesťanství. V současnosti se věnují zemědělství, patrná je silná migrace do měst.

kikujština (kikuju), benuekonžský jazyk užívaný ve střední a východní Keni.

kikuju, kikujština.

Kimabajové (Quimbaya), indiánské etnikum žijící v severozápadní části Kolumbie. Byli zřejmě úzce příbuzní s Čibči a sehráli na počátku historického vývoje indiánských etnik v této oblasti důležitou úlohu. Jako jedno z významných etnik v předkolumbovském období (500 tisíc příslušníků) se kolem roku 1500 sjednotili k obraně proti Španělům a zpočátku zastavili jejich pronikání do země; pak však byli likvidováni. Jedním z hlavních důvodů této španělské genocidy se stal tradiční kultovní kanibalismus (symbolický) Kimbajů, ale zejména obava z válečnických schopností, založených na přísné společenské organizaci a absolutní moci náčelníků (kaziků). Kimabajové byli též tvůrci kvalitních keramických předmětů a mnozí z nich ovládají toto umění dodnes. Jejich počet však v současné době nepřesahuje 100 tisíc (Kolumbijci). Původní indiánská etnika na území dnešní Kolumbie tvoří pouze 1% z celkového počtu obyvatel.

Kimbrové (Cimbrové, Cimbren), germánské etnikum, které žilo původně na Jutském poloostrově. Kolem roku 120 př. n. l. odešli Kimbrové spolu s Ambrony a Teutony do Galie a severní Itálie, kde byli nazýváni Cimbrové. Zde byli roku 101 př. n. l. poraženi Římany a jako etnikum zanikli. (Jaroslav Malina)

Kimmeriové (v asyrských pramenech: *Gimírrája*), kočovná etnika ze severního Černomoří (Kimmerský Bosporus – Keržská úžina). Etnickou příslušnost Kimmeriů není snadné určit, ale jména jejich náčelníků mají íránský ráz. Doloženi jsou v asyrských, babylónských a řeckých pramenech. Podle Hérodota byli ze svých sídlišť vytlačeni Skythy a poté se pohybovali na území Malé Asie a v severovýchodních oblastech Předního východu. V roce 714 př. n. l. se zmiňuje asyrský korunní princ Sinacherib, pověřený přípravou slavné 8. výpravy Sargona II. proti Urartu, ve zprávě pro svého otce, že Kimmeriové ohrožují Urartu a dokonce obléhají krále Rusu I. V roce 677 př. n. l. jsou Kimmeriové jmenováni mezi ostatními kmeny ohrožujícími východní hranice Asýrie v jednom z Asarhaddonových dotazů na boha Slunce Šamaše. Asarhaddon část Kimmeriů v čele s náčelníkem Teušpou porazil a vytlačil je z území na Dolním a Horním Zábu, ale ještě v roce 657 př. n. l. jsou spolu s Médy uvedeni v Aššurbanipalových

nápisech jako útočníci na východní hranici říše. Kimmeriové poražení Asarhaddonem táhli západními oblastmi Urartu do Malé Asie. Zpustošili Frygii (Muški asyrských pramenů) a fryžský král Midás (asyrský Mita) spáchal podle legendy sebevraždu. Jejich pustošivé nájezdy zasáhly Lýdii a Kimmeriové dobyli i Sardy a zabili krále Gýga. Zpustošili také řecká města na egejském pobřeží Malé Asie. Neustálé války a zhoubné epidemie postupně zmenšovaly jejich počet a nakonec je z Malé Asie vyhnal lýdský král Alyattés.

Jeden z proudů Kimmeriů pronikl až na Balkán a do Karpatské kotliny a přinesl sem jezdecké využití koně, vyspělou technologii zpracování kůže a bronzu, zejména na koňské postroje (v archeologických pramenech horizont tzv. kimmerijských [thrácko-kimmerijských] bronzů) a možná i znalost výroby a zpracování železa. Tento proud byl tedy na počátku dalších kočovnických vpádů jiných etnik (Skythové, Hunové, Avari, Bulhaři, Uhři, Tataři) do střední Evropy. Část kimmerijského etnika v Podunají splynula s Thráky, část se vrátila do původních sídel. (Jana Pečirková)

Kindigové (Hadzapové, Wakindiga), etnická a jazyková skupina trpasličích černošských skupin žijící v počtu asi 1000 členů nerovnoměrně na obou stranách jezera Eyasi ve střední části horské Tanzanie. Tradičně je uváděn jejich khoisanský původ. Ovšem poslední DNA analýzy ukazují spíše na jejich příbuznost s Pygmeji. Též původní předpoklad blízké příbuznosti s jihoafrickými Sany nebyl výzkumem DNA potvrzen. Jsou lovecko-sběračskou společností. Nestaví si trvalá obydlí, pouze přechodné přístřešky z větví a stepní trávy. V 60. až 80. letech 20. století proběhly pokusy, které měly přimět Kindigy k usedlému způsobu života. Kindigové se však zejména vlivem klimatických podmínek vrátili k lovu a sběru.

V letech 1995 až 1997 uskutečnil výzkum mezi Kindingy americký antropolog Frank W. Marlowe. Výzkum zaměřil na systém priorit, které ovlivňují muže i ženy tohoto etnika k volbě budoucího partnera. Formou řízeného rozhovoru „vyzpovídal“ 46 mužů a 39 žen pocházejících z několika různých skupin. Z výsledků výzkumu vyplývá, že muži nejvíce oceňují plodnost žen a to více než ženy samotné. Ženy naopak při výběru partnera kladou důraz na jeho inteligenci a to více než muži u žen. Obě pohlaví pokládají za důležité lovecké schopnosti muže. Muži dále staví na vysoký stupeň žebříčku hodnot pro výběr partnerky její schopnost provádět těžké manuální práce. Ženy na druhé straně oceňují spíše fyzickou atraktivitu mužů.

Kiowové (Miosa, Kajovové), indiánské etnikum žijící v USA v počtu asi 4 tisíce osob v rezervaci v Oklahomě; asi kolem tisíce Kiowů-Apačů žije v Oklahomě a Texasu; dnes jsou již vesměs asimilováni s americkým národem. Jazykově patří do rodiny kiowa-tano. Původně žili ve skalních sídlech v oblasti Wyomingu a Montany, byli příbuzní s Nahuy. V 17. století si

osvojili jízdu na koni a přesídlili do prérií. Byli kočovní lovci bizonů, sběrači a chovatelé koní. Poté byli vytlačeni ze severního Arkansasu na jih do oblastí dnešního Texasu, Oklahomy a východních částí Nového Mexika, kde se spojili s Komanči. Prosluli jako jedna z nejobávanějších, loupeživých indiánských skupin. V roce 1868 byli přinuceni přestěhovat se do rezervací, kde žijí dosud smíšení se zbytky Komančů, Apačů a jiných Prérijních indiánů.

Kipetaři, Albánci.

Kirgizové, Kyrgyzové.

Kiribaťané (Kiribati), nově se formující národ žijící v ostrovním státě v západní části Tichého oceánu zahrnujícím tři skupiny ostrovů (Gilbertovy ostrovy, Phoenix, Line) a ostrov Banaba; v roce 1979 získal nezávislost v rámci Commonwealthu a byl nazván Republika Kiribati (Kiribati – staré polynéské pojmenování tohoto území). Obyvatelstvo (asi 90 tisíc) tvoří především Mikronésané (90%), zbytek Polynésané, Číňané a Evropané aj. První zprávu do Evropy o ostrovech přinesli Španělé v roce 1606, jméno jim dal ruský mořeplavec Adam Johann von Krusenstern (1770–1846) ve 20. letech 19. století. V letech 1892–1915 spolu s Lagunovými ostrovy (respektive Elliceovými ostrovy – dnes Tuvalu) tvořily britský protektorát (Gilbertovy a Elliceovy ostrovy). V roce 1999 země vstoupila do Organizace spojených národů. Neexistující politické strany nahrazují kmenové svazy, jejichž zástupci jsou voleni do parlamentu. Věřící jsou katolíci (53%), protestanti (40%), adventisté sedmého dne, mormoni aj.

Kisijové (Kissi), původní populace súdánského původu žijící v republice Guinea aj. v západní Africe; celkový počet asi 3 tisíce příslušníků. Patří do skupiny Mande-fu neboli do jižní podskupiny spolu s Dany, Gbundy, Gury, Kpelly, Kuranky, Malinky, Susy ad. Kisijové jsou především rybáři a byli původně zřejmě malým etnikem, které ztratilo svoji samostatnost.

Kitani, skupiny jazykově a kulturně příbuzných tunguzských etnik, která nejpozději od 4. století kočovala na dnešním území Mongolska a severní Číny. V 10. století založili Kitani stát Liao (907–1125; na začátku 11. století mu byla poplatná Čína), který byl v roce 1125 zničen Džürčeny. Jazykově patřili do mongolské větve altajské rodiny. Od jména Kitanů jsou odvozeny středověké evropské názvy a ruský název Číny (Kathay, Kitaj). (Josef Kolmaš)

kmeny, izraelské, kmeny, z nichž se skládal Izrael; odvozovány podle *Tóry* od dvanácti synů praotce Jákoba, zvaného též Izrael: Rúben, Šimeón, Lévi, Juda, Isachar, Zabulón, Josef, Benjamín, Dan, Neftalí, Gád a Ašer. Kmeny měly rozděleno území Palestiny, pouze Lévijsi byli rozptýleni mezi ostatními a konali duchovní službu. (Jaroslav Malina)

kojsanské jazyky, khoisanské jazyky.

Kolarijové, Santalové.

Kóláriové, etnika, mundská.

Kolumbijci (Columbia), národ Republiky Kolumbie, státu na severozápadě Jižní Ameriky při pobřeží Tichého a Atlantského oceánu. Obyvatelstvo (kolem 47 milionů) tvoří mesticové (58%), běloši (20%), mulati (14%), černoši (4%), zambos (3%), indiáni (1%, Aravakové, Čibčové, Karibové aj.). Na území Kolumbie (název země na počest Kryštofa Kolumba) existovaly v předkolumbovském období vyspělé indiánské kultury, jež dosáhly svého vrcholu v říši Čibčů. Roku 1499 zde přistáli Španělé, kteří si v letech 1536–1539 podrobili domorodou říši Čibčů a z celého území vytvořili v letech 1549–1564 generální kapitanát Nová Granada (od roku 1739 součást stejnojmenného místokrálovství). V roce 1811 sice byl proklamován samostatný stát, ale Španělé tu obnovili svou moc. Až roku 1819 byli definitivně poraženi a území se stalo součástí tzv. Velké Kolumbie. V roce 1830 se ovšem federace rozpadla na Ekvádor, Venezuelu a Novou Granadu (Kolumbie a dnešní Panama). Nová Granada se prohlásila roku 1831 republikou, ale byla až do roku 1861 zmítána občanskou válkou. Poté vybojovala vítěznou válku s Ekvádorem (1862–1863) a změnila svůj název na Kolumbie. Věřící jsou převážně katolíci (95%), minority protestanti, židé aj.

Kolumbus, Kryštof (italsky Cristoforo Colombo, španělsky Cristóbal Colón, mezi 25. 9. a 31. 10. 1451, Janov, Itálie – 20. 5. 1506, Valladolid, Španělsko), italský mořeplavec ve španělských službách; objevitel Nového světa a autor španělsky psaných zpráv o svých cestách. Až do smrti byl přesvědčen, že našel novou, kratší cestu do Indie; to však nijak nezmenšuje význam jeho objevu. Když 12. října 1492 přistál u amerických břehů na antilském ostrově Guanahaní, který ihned překřtil na San Salvador (Svatý Spasitel) a uviděl tam první domorodce, popsal je těmito vzletnými slovy: „Jsou to lidé věru sliční. Vlasy nemají kučeravé, nýbrž splývavé a přitom hrubé, jako koňské žíně. A všichni mají hlavy a čela mnohem širší, než jsem kdy u lidí viděl. A mají také velice krásné, nikterak malé oči. Plet' nemají tmavou, nýbrž takovou, jako obyvatelé Kanárských ostrovů. Nohy mají pěkné, rovné, jako by je všechny vytvořila jedna ruka, a nejsou otlí, nýbrž mají břicho pěkně posazeno. Chodí úplně nazi, tak jak vyšli z lůna matčiny, a to i ženy; ovšem viděl jsem jen jednu a ta byla spíše ještě děvčetem. Všichni, které jsem viděl, byli pěkně urostlí, měli krásná těla a přívětivé obličje.“

Kolumbus byl přesvědčen, že doplul do Indie, a proto nazval obyvatele, s nimiž se setkal, indiány. Od tohoto okamžiku až do dnešních dnů neustal spor o původu praobyvatel amerického kontinentu (Američané, první). Kolumbovou hlavní literární prací je *Diario* (Deník), to znamená lodní deník z první plavby a *Memorial* (Pamětní spis) o druhé plavbě. I

když jeho myšlení zůstávalo ještě v zajetí středověké koncepce světa, jsou jeho práce nesmírně cenné jako zdroj prvních informací o obyvatelích karibské oblasti. Česky jeho spisy vyšly pod názvem *Kolumbův lodní deník* (1942) a *Cesty Kryštofa Kolumba: Deníky, listy dokumenty* (1958); většina jeho textů je obsažena též v českém překladu knihy Cesara de Llois, *Život Kryštofa Kolumba* (1992). (Jaroslav Malina)

Komančové (Comanchové, Comanche), indiánské etnikum žijící v USA, významná populace severoamerických Prérijních indiánů. Jejich počet je dnes odhadován na zhruba 10 tisíc, z toho téměř polovina žije v rezervaci v Oklahomě (s centrem v městě Lawton), zbylá část se koncentruje v Texasu, Kalifornii a v Novém Mexiku. Jazykově patří do juto-aztécké rodiny, jejich jazyk bývá též klasifikován jako šošónský dialekt; většina příslušníků tohoto etnika dnes mluví anglicky. Jejich původní sídla byla ve Wyomingu, v sousedství příbuzných Šošonů. Byly kočovnými lovci bizonů a sběrači, od 17. století se zabývali chovem koní a ovcí. Výzkumem Komančů se zabýval americký antropolog E. Adamson Hoebel.

komi, komijština.

komijština (komština, komi), ugrofinský jazyk užívaný v Komijské autonomní oblasti Ruské federace.

Komiové (Komijci, dříve Zyrjané, Komi), národ žijící v ruské Komijské autonomní republice (severovýchod evropské části Ruska) v počtu asi 340 tisíc osob. Jazykově (komijština) patří do permské skupiny ugrofinské větve uralské jazykové rodiny, asi polovina Komiů mluví rusky. Jejich etnogeneze začala již v průběhu diferenciací ugrofinských etnik v 1. tisíciletí př. n. l. v oblasti řek Kama a Vjatka. Na začátku 2. tisíciletí n. l. se osamostatnili a vytvořili písmo na základě ruské azbuky. Jejich další vývoj je úzce spojen s příbuznými Komi-Permjaky a Udmurty (tzv. permské společenství). Od 14. století se uplatňoval stále silněji vliv Rusů, který způsoboval postupnou asimilaci Komiů, zvláště ve městech. Většinu tvoří zemědělské obyvatelstvo (90%), dříve se zabývali i řemeslem a chovem sobů. Většina Komiů jsou pravoslavní křesťané.

Komi-Permjaci (Komi), národ žijící v Komijské autonomní republice a Permském kraji Ruské federace (asi 155 tisíc osob). Jazykově patří do permské skupiny ugrofinské větve uralské jazykové rodiny, většina dnes ovšem mluví rusky (silná asimilace), příbuzní Komiů. Geograficky jsou jižní skupinou Komiů.

Komořané, obyvatelé Federativní islámské republiky Komory, státu v Indickém oceánu na stejnojmenném souostroví v Malgašském průlivu mezi Afrikou a Madagaskarem. Obyvatelstvo Komor (asi 798 tisíc) představují z 97% Komořané, kteří se však dělí do řady kmenových skupin (Antaloatra, Khosa, Makua a řada dalších), menšiny tvoří Arabové,

Malgašové, Indové a Evropané (většinou Francouzi). Ostrovy byly objeveny Evropany koncem 16. století a staly se roku 1886 francouzským protektorátem, když na jednotlivých ostrovech existovala domorodá království či sultanáty. Jako kolonie byly spravovány spolu s Madagaskarem do roku 1946, kdy se jim dostalo statutu zámořského území Francie. Po referendu z roku 1974 byla o rok později vyhlášena nezávislost země, která se nevztahovala na ostrov Mayotte. Ovšem separatistické tendence, respektive snahy politických zástupců některých ostrovů setrvat ve svazku s Francií, rozdělují zemi dodnes. Jistým jednotícím prvkem zůstává státní náboženství, jímž je sunnitský islám (99%), nepočetnými minoritami jsou katolíci a baháisté (baháismus).

kongo, konžština.

kongokordofánské jazyky, jazyky, kongokordofánské.

Kongové (Bakongové, Bakongo), severobantuské etnikum žijící na dolním toku řeky Kongo a v pobřežní části Demokratické republiky Kongo – dřívější Zair; užívá se též názvu Kongo (Kinshasa) sloužící k odlišení od sousední Republiky Kongo, dnešní Kongo (Brazzaville) – dále například v enklávě Kabinda a v severní části Republiky Angola; celkový počet dosahuje 4,5 milionu lidí. Jazykově (konžština) patří do skupiny benue-kongo nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny; blízcí příbuzní Bantuů. Zabývají se zejména zemědělstvím a rybolovem, významné a tradiční je u nich obchodování. V 15. století vytvořili Konžskou říši, která dlouho odolávala evropským snahám o kolonizaci a podlehla teprve Portugalcům. Po 2. světové válce přispěli ozbrojeným bojem k zisku nezávislosti Zairu a Angoly. Podílejí se na formování angolského, konžského a zairského národa (asi 16%). Většinou se hlásí ke křesťanství.

kongština, konžština.

Konžané (Congo), národ zahrnující obyvatele Republiky Kongo (bývalé Konžské lidové republiky), státu při pobřeží Guinejského zálivu v západní Africe při toku stejnojmenné řeky. Současný užívaný název Kongo (Brazzaville), s hlavním městem v závorce, slouží k odlišení od sousední Demokratické republiky Kongo, dřívějšího Zairu. Těsnou většinu obyvatel země (asi 3,999 milionu) tvoří Kongové (Bakongo, 52%), následovaní Teky (Bateke, 24%), Sanghy (20%), Mbošii (12%), k minoritám patří Mbeteové, Pygmejové, Evropané (vesměs Francouzi) aj. První bantuské obyvatelstvo osídlovalo území od neolitu a vytvořilo v průběhu historie řadu vnitrozemských států. Portugalci ovládali od 15. století pouze část pobřeží, teprve Francouzům se podařilo v 80. letech 19. století vytvořit z celého území kolonii. Úplná nezávislost byla vyhlášena roku 1960. Věřící jsou katolíci (54%), protestanti (25%), ale zároveň se polovina obyvatel hlásí k animismu. Z minorit jsou nejpočetnější muslimové (2%).

konžština (kikongo, kongo, kongština), benuekonžský jazyk užívaný v západním Zairu a přilehlých oblastech Angoly a Konga. (Viz též Kongové, Konžané.)

Koptové (Kopt, Gypt), historická etnická skupina křesťanských Egyptanů žijících ve městech a větších střediscích Arabské republiky Egypt; jejich celkový počet se odhaduje asi na 10–15 milionů, egyptská vláda ovšem oficiálně uvádí počet 6 milionů. V současnosti se označení Koptové užívá zejména pro členy Koptské ortodoxní církve (asi 2 miliony osob). Až do 17. století hovořili koptštinou, která představuje poslední živé zbytky staré egyptštiny (s její pomocí byly rozluštny staroegyptské hieroglyfy). Jazyk je přímým pokračováním staroegyptštiny, tvoří samostatnou podskupinu v rámci afroasijské jazykové rodiny. Původní koptský jazyk se dnes používá hlavně jako liturgický církevní jazyk. Většina Koptů již mluví a píše arabsky, nebo je bilingvní. Kopty lze považovat za přímé potomky starých Egyptanů. Začali se prosazovat spolu s šířením křesťanství v Egyptě, tj. od 3. století n. l.; v 5. století se přiklonili k monofyzitismu a ustavili se jako samostatná církev. V 7. století dnešní území Egypta ovládli Arabové, kteří Kopty diskriminovali. Jejich situace se zlepšila v 1. polovině 20. století v době, kdy se Egyptané bránili expanzím Francouzů a Angličanů a bojovali s Kopty za nezávislost země, již bylo dosaženo v roce 1922.

koptština, afroasijský jazyk, mluvená podoba staré egyptštiny (vymřelá v 16. století). (Viz též Koptové.)

kordofánské jazyky, jazyky, kordofánské.

Korejci, národ žijící v Korejské republice (téměř 50 milionů osob, odhad z roku 2005) a v Korejské lidově demokratické republice (asi 23 miliony osob, odhad z roku 2005), podstatnější minority žijí v Číně, Japonsku, Rusku a USA. Užívají korejštinu. Severokorejci své etnikum pojmenovávají *Čoson saram*, Jihokorejci *Hangugin* nebo *Hanguk saram*. Archeologické nálezy potvrzují, že Korejský poloostrov byl obydlen už před 500 000 lety, ovšem přímí předchůdci dnešních Korejců přišli až v neolitu z jihozápadní Sibiře a Střední Asie. Jejich migrace na Korejský poloostrov a do Mandžuska probíhala v delším časovém úseku, ale podle všeho od 5. tisíciletí př. n. l. Přistěhovalci se smísili s pevninským obyvatelstvem, o jejichž původu se spekuluje, nejčastěji jako o původních obyvatelích Japonských ostrovů či Sachalinu. Do Japonska pak také později v několika vlnách migrovali. Významné pro další utváření etnika byly styky s Číňany, kteří se na poloostrově usazovali a stejně jako ostrovní Japonci zde do vytvoření prvních států žili a splynuli s původním obyvatelstvem. Od starověku je korejská populace jak etnicky, tak lingvisticky homogenní, přestože v určitých historických obdobích byla její čistota narušována „krví“ kočovných etnik, nejvýrazněji Kitany, Džurdženy a Mongoly, kteří dokonce sňatky s královskou rodinou

vytvořili pokrevně smíšený vládnoucí rod. (Mongolské dědictví se prý dodnes u některých Korejců projevuje modrou skvrnou na zádech novorozenců.) Severní oblasti a Mandžusko, které Korejci také do 10. století kontrolovali, byly vždy etnicky heterogenní s Korejci jako vládnoucí vrstvou a Mandžuy či Tunguzy nebo Kitany jako starousedlíky. Z Mandžuska také po okleštění starověkého území na Korejský poloostrov přicházeli další migranti a usazovali se v severních územích, v těchto oblastech Korejského poloostrova žijí dodnes nepodstatné minority Číňanů. Korejské etnikum se zhruba od 1. století př. n. l. mísilo s přistěhovanci minimálně, naopak považovalo vždy nové usedlíky za méněcenné. Tento trend převládal jak za nadvlády Mongolů v 13. století, tak i později za japonské okupace. I Korejci v zahraničí tvoří homogenní minority a dodnes jsou sňatky s cizincem považovány za nežádoucí. Děti ze smíšených manželství jsou pak kvůli svému vzhledu většinou nuceny žít mimo Koreu, neboť je společnost nepřijímá za své.

Podle statistik z posledních let je průměrná výška muže zhruba 170 cm, ženy 156 cm, jsou tedy v rámci asijské populace výškově průměrní. Dalšími výraznými znaky jsou dlouhé mandlové oči a relativně vysoko postavené lícní kosti. Korejská populace do 20. století čítala kolem 10 milionů, díky západní medicíně se během japonské okupace počet obyvatel zvýšil na 25 milionů, po korejské válce pak na severu žilo 8 milionů, na jihu kolem 20 milionů. Extrémní nárůst populace na jihu vedl v 70. letech 20. století k plánovanému rodičovství, které vláda vyhlásila pod heslem „jedno dítě v rodině“, ale kampaň nebyla příliš úspěšná. Dnes patří Korejci k nejstarším populacím na světě a průměrná délka života se výrazně zvyšuje ze zhruba 55 let v roce 1960 na 69,5 (muži), respektive 77,4 (ženy) podle posledních statistik.

Jihokorejská populace je dnes silně pod vlivem nejrůznějších odrůd křesťanství, vytváří i vlastní církve. Z věřících se polovina hlásí k buddhismu, polovina jsou křesťané různých denominací. Na severu poloostrova je sice ústavou garantována náboženská svoboda, nicméně skuteční věřící jsou pronásledováni. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.) (Miriam Löwensteinová)

korejština, izolovaný jazyk, také řazený k tunguzské větvi altajských jazyků, užívaný v obou korejských státech a menšinami v Číně, Japonsku, Rusku a USA (korejským jazykem mluví kolem 75 milionů lidí, z toho kolem 3 milionů mimo poloostrov). Mezi izolované je dnes zařazován vzhledem k nedostatku důkazů o příbuzenství s jinou jazykovou skupinou. Co se týče dřívější teorie o korejštině jako altajském jazyce, pak v současnosti se má za to, že vztah korejštiny k altajským jazykům je vzdálenější, a pokud mezi ně protokorejština patřila, vyčlenila se velice záhy. Vznikají také studie o příbuznosti korejštiny a japonštiny, ale pro

tuto tezi neexistuje průkazný materiál. Typologicky patří korejština mezi jazyky aglutinační a v její gramatické stavbě se nachází celá řada příznaků pro tento typ jazyků, mimo jiné vysoký počet gramatických morfémů řazených za sebou a připojovaných ke kořeni slova, zvláště slovesa, přičemž každý má jednu gramatickou funkci; dále nerozlišování jmenného rodu, neexistence členů, téměř shodná morfologie slovesa a adjektiva, hojně užívání nominálních tvarů sloves a deverbálních substantiv, poměrně pevný slovosled typu subjekt-objekt-predikát, vokálová harmonie, omezený počet slovních druhů a sloveso jako nejdůležitější slovní druh.

Korejština přejala velmi záhy pro zápis jazyka čínské znaky, které používala až do konce 19. století nejprve pro všechny druhy písemnictví, později pro vyšší literární útvary. Znaky ovšem nebyly pro zápis korejštiny vhodné, respektive zaznamenaly pouze význam, nikoliv podobu jazyka (gramatické kategorie, fonetickou podobu aj.). Klasickou čínštinou bylo možné se dorozumívat pouze v omezené vrstvě vzdělanců, a to výhradně v písemném styku. Korejská výslovnost znaků se liší od čínské a bez textové opory nedává smysl. Korejské hláskové písmo bylo vytvořeno v polovině 15. století s cílem rozšířit gramotnost a zachytit jazyk, ovšem mezi vzdělanci se neujalo a až do moderní doby bylo považováno za vulgární, ženské písmo. Rozšíření hláskového písma má souvislost s rostoucím nacionalismem na konci 19. století a ve 20. století se již používá oficiálně. Čím odbornější je text, tím více čínských znaků však obsahuje. Tento fenomén neodkazuje pouze k sečtěllosti autora, ale je v podstatě vynucený homonymií, a má tudíž funkci zpřesňující. Během 20. století dochází i k posunu vnímání a s tím souvisejícím stupněm znalosti čínských znaků: od povinné znalosti literární čínštiny z počátku minulého století přes penzum stanovené pro absolventy střední školy (1800 znaků) k současné situaci, v níž je znalost znaků většinou pasivní a populace je používá čím dál méně.

Korejština má vzhledem k téměř dvoutisíciletému vlivu klasické čínštiny velký podíl sinokorejské slovní zásoby; v posledních desetiletích však do jazyka na jihu i přes purifikační snahy pronikají četné amerikanismy. (Viz též Korejci.) (Miriam Löwensteinová)

Korjaci (Korjakové, dříve Čavčuveni, Nymylani), populace paleosibiřského původu žijící v Čukotském autonomním okruhu a Kamčatském kraji Ruské federace v počtu asi 8 700 osob. Příbuzní s Čukči. Jazyk (korjatština) patří do čukotsko-kamčatské jazykové rodiny (čukotština). Má sedm základních dialektů, přičemž čavčuvenský je základem spisovného jazyka, stále více Korjaků však mluví rusky. První zprávy o nich pocházejí z počátku 17. století; v této době se dělili na dvě základní skupiny: kočovní chovatelé sobů (Čavčyv) a usedlí obyvatelé, zabývající se lovem mořských savců a rybolovem (Nymylyn). V 18. století formálně obrátili na pravoslaví, ale do 20. století hrál hlavní roli šamanismus.

korjatština, paleoasijský jazyk užívaný v severní části Kamčatky v Ruské federaci. (Viz též Korjaci.)

kornština, vymřelý keltský jazyk užívaný do konce 18. století v Cornwallu ve Velké Británii.

Korowajové, etnikum žijící poblíž jižního pobřeží Irian Jaya na Nové Guineji (Indonésie), počet je odhadován na 700 až 4 tisíce osob. Mluví jazykem korowai (nezařazen do žádné skupiny). První kontakt s vnější civilizací byl učiněn teprve v 70. letech 20. století.

Korowajové žijí v rodinných skupinách v domech zvaných *khaim*, vybudovaných vysoko v korunách lesních stromů. Na stromech se cítí v bezpečí před zlými duchy, jimiž je podle jejich představ osídlena země, také se tím chrání před sousedy, hmyzem a horkem. Při kmenových válkách dochází k rituálnímu „lovu lebek“ a dodnes prý praktikují kanibalismus.

Korsičané, obyvatelstvo Korsiky (275 tisíc, odhad z roku 2005). Jde o obyvatele jazykově i kulturně blízké Italům, zejména sardinským (Sardové). Mluví dvěma dialekty italštiny, úředním jazykem je francouzština. Vznikli smíšením starověkého etnika Korsů (zřejmě iberského původu) s Etrusky a Římany (kterými byli romanizováni), Vandaly, Huny a Italy. V novověku usilovali o nadvládu nad ostrovem Italové, Britové a Francouzi; od roku 1768 je součástí Francie. Od roku 1981 mají Korsičané autonomii; existují ovšem snahy o úplnou nezávislost na Francii. Věřící jsou vesměs katolíci. V důsledku izolace a hospodářské zaostalosti se až do začátku 20. století udržely zbytky rodových vztahů, mimo jiné i krevní msta, dnes sice zakázána, ovšem stále praktikována.

Kostaričané (Costa Rica), společný název pro etnika a etnické skupiny obývající Republiku Kostarika, stát ve Střední Americe. Obyvatelstvo (celkem asi 4,327 milionu, odhad z roku 2005) tvoří převážně běloši (87%), dále mesticové (7%), černoši (3% včetně mulatů), Asiaté (2%) a indiáni (1%, hlavně Talamankové); původními obyvateli byli indiáni Čibčové, Karibové ad. U pobřeží roku 1502 přistál Kryštof Kolumbus a země začala být postupně kolonizována Španěly, kteří od počátku 16. století decimovali původní domorodé obyvatele. Roku 1823 se Kostarika osamostatnila jako součást Spojených provincií středoamerických a teprve roku 1838 obnovila Kostarika svou nezávislost jako republika. Státním náboženstvím je katolictví (89%), část populace se hlásí k protestantství (8%), zbytek tvoří nepočetné minority vyznavačů baháismu, hinduismu aj.

Kotinové (Kotini, Cotin, latinsky: *Cotini*), starověké keltské etnikum, které se usadilo na počátku našeho letopočtu v oblasti středního Slovenska a na Moravě; Kotini vynikali těžbou rud a jejich zpracováním. Vytvořili spolu s germánskými Kvády a sarmatskými Jazygy

vojenský svaz, byli však Římany poraženi a císař Marcus Aurelius je přesídlil do Panonie, kde již ve 3. století zanikli. (Jaroslav Malina)

kotoko, čadský jazyk užívaný obyvateli jižních břehů Čadského jezera. (Viz též Kotokové.)

Kotokové (Kotoko, Makari, Mantage), černošské etnikum v africkém Čadu a Kamerunu; v roce 1970 byl jejich počet odhadován asi na 120 tisíc. V severní části svého území jsou smíšení s Araby, ve východní s Kanurijci. Jazyk (kotoko) patří do čadské větve afroasijské rodiny. Pravděpodobně potomci populace, která vytvořila civilizaci Sao existující v povodí řek Šari a Logone v 9.–16. století. Tato civilizace nevytvořila velký centralizovaný stát, ale mnoho malých městských států s propracovaným systémem politické organizace (ženy se účastnily vlády). Postupně byly jednotlivé městské státy asimilovány mocnějšími sousedy; v průběhu 14.–16. století byli islamizováni.

Kotové (Bakota, Okota, Kuta; hindsky: *Kota*):

1. černošská populace severobantuského původu žijící ve střední Africe mezi řekami Ogoué a Songa na severu území Gabonu a v severozápadním Kongu. Jejich nejbližšími příbuznými jsou Kakové, Pomové, Sangové ad. Jsou typickými tropickými zemědělci, některé skupiny vynikají uměleckou řemeslnou činností, zvláště dřevořezbou a výrobou masek (tzv. duchů zemřelých) či měděných a bronzových ochranných figur. V současné době představují Kotové a příbuzné populace asi 150 tisíc lidí;

2. malá indická populace drávidského původu žijící v počtu asi 1 200 příslušníků v Kérale a v jižní části Indického poloostrova.

kozáci (kasak, „válečník na koni“), potomci kolonistů a svobodných hraničářů žijící na Ukrajině, zvláštní etnografická skupina (Ukrajinci), která se zformovala na evropském území Ruska ve stepních jižních oblastech. Kozácké vojenské jezdecké útvary se staly důležitým činitelem při rozšiřování vlivu carského Ruska. Kozáci netvořili jednotné etnikum, ale formovali se z různých menších i větších etnik, mezi nimiž dominovali zvláště Rusové, Ukrajinci a turkická etnika (krymští Tataři, kasavští Tataři aj.). Vzorem pro kozácké útvary byli zřejmě turkičtí válečníci ze Zlaté hordy a jejich pokračovatelé. První kozácký svaz vznikl z obranných důvodů ve 14. století v povodí Dněpru na Ukrajině (hraniční země), když byla Kyjevská Rus dobyta Mongoly. Převzali výzbroj a vojenské umění Tatarů a Mongolů a stali se jednou z nejsilnějších vojenských organizací v Rusku. Kozákům byla udělena zvláštní privilegia (například osobní svoboda). Prosluli zejména jižní kozáci, zvaní Záporožci, kteří vytvořili zvláště přísný a tvrdý vojenský řád (atamani – náčelníci kozáckého vojska původně volení kozáckou občinou, 18 let vojenské služby), jenž dosáhl svého vrcholu v 16. a 17.

století. První porážku zaznamenali Záporožci v bitvě u Poltavy v roce 1709, ale brzy získali opět většinu svých práv. K jejich konečné porážce došlo v roce 1779, kdy byl svaz rozpuštěn a velká část kozáků byla přesunuta na Kubáň, do stepí mezi Kaspickým mořem a Kavkazem. Zde se Záporožci spojili s kubáňskými kozáky (Černomořci) a usilovali během 19. a 20. století o vytvoření kubáňské kozácké republiky.

Další významnou skupinou kozáků byli donští kozáci, kteří se zformovali již v 15. století na Donu a vytvořili obdobnou vojenskou organizaci jako Záporožci. Na konci 16. století pod vedením atamana (náčelníka) Jermaka Timofejeviče (mezi 1537 a 1540 – 1585) uskutečnili tažení na Sibiř a spolu se Záporožci dosáhli na počátku 17. století západní Sibiře. Tím bylo započato dobývání Sibiře. Na Sibiři se zformovala skupina sibiřských kozáků, která se dělila na menší skupiny (uralští, jaičtí kozáci aj.).

Povstání donských kozáků v letech 1667–1671 usilující o získání autonomie a vedené atamanem Stěpanem (Stěnkou) Timofejevičem Razinem (1630–1671) a tzv. pugačevské povstání v letech 1773–1775 přimělo ruskou vládu, aby omezila jejich práva a pravomoci a rozdělila je na menší skupiny. Koncem 19. století existovalo celkem 11 menších kozáckých svazů (donský, kubáňský, orenburský, zabajkalský, těrský, uralský, sibiřský, astrachaňský, ussurijský, amurský a semirječenský) o celkovém počtu asi 2,5 milionu příslušníků. Po roce 1917 byla veškerá privilegia kozáků zrušena, po roce 1991 jsou však dále rozvíjeny jejich kulturní, historické a jazykové zvláštnosti.

Kpellové (Kpelle), původní súdánská etnická skupina dnes žijící na jihu Guineje (asi 150 tisíc) a ve střední Libérii, kde tvoří největší domorodé etnikum v počtu asi 400 tisíc osob.

Kpellové náležejí do skupiny Mande-fu spolu s Dany, Kuranky, Malinky, Susy ad. Jazykově patří do skupiny mande nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Žijí v malých vesnicích; nejvyšší autoritou je náčelník a rada starších. Společenskou jednotkou je nezávislá polygamní rodina. Dochovali se u nich tradiční kultury předků a přírodních sil. V životě vesnice hrají důležitou roli tajné společnosti.

Kpelly studovala zejména americká antropoložka Ruth M. Stoneová, profesorka Folklore Institute and African Studies of Indiana University (USA).

krajané, označení příslušníků nějakého etnika, kteří žijí mimo jeho tradiční teritorium; zpravidla vystěhovalci a jejich potomci, pokud udržují nějaké vazby se svou původní vlastí nebo sami se za příslušníky daného etnika považují. (Jaroslav Malina)

kreol (ze španělštiny: *criollo*), míšenec bělocha (nejčastěji Španěla či Portugalce) a indiána (případně i černocho), termín z koloniální doby označující zámořské obyvatele, jejichž předkové přišli z Evropy. Používal se zejména v Latinské Americe a v některých případech

označoval i míšence evropských přistěhovalců s indiány nebo černochoy. Obvykle se také předpokládalo, že hovoří vlastním jazykem (nářečím), který byl odvozen z některého evropského jazyka. Kreolové tvoří převážnou část obyvatelstva Střední Ameriky. (Jaroslav Malina)

Krét'ané (Kriti), starověké etnikum a obyvatelstvo starověké Kréty. Krét'ané pocházeli pravděpodobně z Malé Asie, avšak nebyli indoevropského původu (dosud nebylo rozluštěno jejich lineární A-písmo). Jejich předchůdci byli Eteokrétové (Mínójci) a Kydóni, zakladatelé města Kydónie na Krétě. Krét'ané vytvořili v 3. tisíciletí př. n. 1. a v 1. polovině 2. tisíciletí př. n. 1. první evropskou civilizaci, která vynikala zejména svou *thalassokracií* („vládou nad mořem“), vyspělým obchodem, kulturou i mytologií, z níž se stal nejznámější mýtus obětování jinochů a dívek bájnému Mínótaurovi při každoročních slavnostech. Proslulým se stal palác v Knóssu, nástěnné malby, keramika a další artefakty. Krétská civilizace zanikla po několikrát opakovaném silném zemětřesení a následných výbojích Achájů a dalších řeckých a jiných etnik na území Kréty (Achájové, Řekové). Tato civilizace, objevená britským archeologem Arthurem Evansem (1851–1941) a jím nazvaná kulturou mínojskou (2700–1450 př. n. l.), je spjata s technologií doby bronzové. Mínojská kultura podlehla kultuře mykénské (1600–1100 př. n. l.).

Krétové, etnická skupina na dnešní Krétě, jejíž původ se odvozuje od Dóru (podle nich se vyznačují světlou pletí).

Krikové (Creekové, Creek, vlastním jménem Maskoke), označení užívané v 17.–19. století pro seskupení severoamerických indiánských etnik žijících v dnešních státech Alabama a Georgia v USA, od roku 1838 v rezervaci v Oklahomě (dnes asi 15 tisíc osob) a jinde v USA v počtu odhadovaném na 50–60 tisíc osob. Členy seskupení byli Alabamové, Apalačové, Hitčitiové, Jučiové (Yuchi), Načezové a Šoniové. Jazykové patří do skupiny muskogí. Byli usedlí zemědělci (kukuřice), lovci, rybáři a sběrači; dnes jsou převážně drobní farmáři. Základní společenskou jednotkou byl matrilokální rod. Žili ve velkých vesnicích vedených voleným náčelníkem (zpravidla stále z jediného rodu), vesnickou radou a skupinou hodnostářů. Vesnice byly politicky nezávislé, pod tlakem bělochů v 18. století došlo k jejich spojení pod společným vůdcem (náčelnictví). Věřící jsou křesťané (christianizace od poloviny 19. století), místy se udržují některé prvky tradičního náboženství (kult Slunce a ohně či zemědělské kultury).

Kriové (Krijové, Cree), severoamerické indiánské etnikum, jazykově příbuzné skupiny indiánů (algonkinská rodina) žijící v oblasti Québeku a v Ontariu (Kanada) v počtu přes 200 tisíc osob, většina mluví i anglicky nebo francouzsky. Kolem roku 1840 pro ně bylo

vytvořeno písmo, které se v omezené míře užívá dodnes. Původně lovci a sběrači v oblasti lesů, od 17.–18. století specializovaní lovci kožešin. Během 18.–19. století vznikly dvě kulturně odlišné skupiny: 1. západní (prérijní) – kočovní lovci bizonů a chovatelé koní, koncem 19. století byli usazeni v rezervacích v Kanadě; 2. východní (lesní) – mnohem početnější skupina kočovných lovců kožešinové zvěře a rybářů, od počátku 20. století vesměs převzali západní způsob života. Většinou katolíci, udržují i některé prvky tradičního animistického náboženství.

Krivičové (Krivičané, Kriviči), východoslovanské etnikum, které se usadilo na horním toku Dněpru, Volhy a západní Dviny a dolním toku řeky Velikaja (od počátku 6. století n. l.). Ve 2. polovině 9. století se připojili ke Kyjevské Rusi a významně se podíleli na etnogenezi Bělorusů. Od 2. poloviny 12. století zprávy o nich končí, zřejmě se již asimilovali do běloruského etnika. (Jaroslav Malina)

Kruové (Kru, Kwa), skupina jazykově a kulturně příbuzných etnik žijících na pobřeží Libérie a v západní části Pobřeží Slonoviny (celkem asi 2,3 milionu osob); mluví dialekty jediného jazyka ze skupiny kwa nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Původně tvořili Kruové územní i etnickou jednotu, která byla narušena příchodem Danů a jim příbuzných etnik, která jednotlivé kmeny a skupiny rozdělila. Tvoří je zvláště populace vlastních Kruů, dále Basové, Kranové a Grebové v Libérii, Bakwové a Betové na Pobřeží slonoviny. Manželství bývá polygammí. Usídlení je patrilokální, následnictví patrilineární. Nejvyšší politickou autoritou je vesnický náčelník a rada starších. Velký vliv mají tajná společenství, jejímiž členy se lze stát až po iniciačním obřadu.

Krymčakové, malá populace žijící zejména v Krymské oblasti Ukrajiny a na Kavkaze, asi 2500 příslušníků (kolem roku 2000). Jazykově patří do severozápadní skupiny turkické větve altajské jazykové rodiny, dnes však většina příslušníků užívá ruštinu. Jejich etnogeneze dodnes nejasná: 1. předpokládá se asimilace původních obyvatel především turkickými etniky (náboženstvím je judaismus, z čehož lze vyvodit dřívější vliv říše Chazarů, případně jejich vznik jako etnika vyděleného po jejím rozpadu); 2. podle jiné hypotézy jde o Židy, kteří přejali jazyk turkických etnik.

Kryzové (Krycové), nepočetná etnická skupina v několika vesnicích v horách Ázerbájdžánu (počet neuveden, od roku 1959 jsou připočítáváni k Ázerbájdžáncům). Jazykově patří do tzv. šachdarské podskupiny lezgingské skupiny dagestánských jazyků kavkazské rodiny; převážná část mluví ázerbájdžánsky. Dříve byly do této skupiny řazeni (jako samostatná etnika) Džekové a Gaputlanové, dnes jsou považováni za etnografické skupiny. Charakteristické je terasovité uspořádání vesnic. Do 20. století se udržela přísná

endogamie, která bránila i jejich splývání s okolím. Dnes jsou rychle asimilováni Ázerbájdžánci.

Křováci, Sanové.

kuan-chua (čínsky: doslova „úřední řeč“), čínština pekingského nářečí, dříve zvaná též mandarinština. (Josef Kolmaš)

Kubánci (Cuba), národ smíšeného etnického původu žijící na Kubě (přes 11 milionů osob, census z roku 2002); jazyk španělština s vlivy indiánských a afrických jazyků. Většina Kubánců (asi 70%) jsou kreolové španělského původu, zbytek mulati (asi 17%) a černoši (asi 12%). Na východě Kuby žijí přistěhovalci z Haiti a zbytky původního indiánského obyvatelstva (Taínové; několik desítek osob), k minoritám patří hlavně Číňané (1%). Mnoho Kubánců žije v emigraci (jen v Miami na Floridě v USA na 700 tisíc). V roce 1902 Kubánci proklamovali nezávislou republiku. Významnými etapami národní konzolidace Kubánců byl boj proti španělské nadvládě v letech 1868–1898.

Po letech liberálních režimů se moci v roce 1952 zmocnil pučem Fulgencio Batista (1901–1973). Jeho diktatura nedokázala čelit narůstajícímu odporu a roku 1959 se vlády chopila revoluční vláda, která posléze prosadila socialistický experiment provázený „vývozem revoluce“ do Latinské Ameriky i do Afriky, a to včetně vojenských jednotek. Režim Fidela Castra (narozen 1926) prožíval počátkem 90. let po ukončení pomoci bývalého tzv. socialistického tábora silnou ekonomickou krizí, spojenou s masovou emigrací do USA. Od roku 1994 začal díky umírněné liberalizaci ekonomiky a zahraničním investicím pozvolný hospodářský růst. Politickou liberalizaci zatím Castrův režim odmítá. Díky dlouholeté masivní propagandě je dnes údajně více než polovina (56%) Kubánců bez vyznání, většina věřících se hlásí ke katolictví (38%).

Kubové (Bakuba, Kuba), bantuské etnikum žijící v Demokratické republice Kongo (dřívější Zair) a v severní Angole (asi 200 tisíc osob). Jazykově patří do skupiny benue-kongo nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. V 1. polovině 17. století vytvořili stát, který dosáhl svého vrcholu na konci 17. století. Rozvoj byl umožněn především přechodem k novým, produktivnějším plodinám (kukuřice, maniok, fazole aj.), které pocházely z amerického kontinentu a do Afriky byly převezeny Portugalci v 1. polovině 16. století. Kubové prosluli výraznou uměleckou činností.

Kubuové (Kubu; pojmenování Kubů je původní malajské hanlivé označení *kubu* – druh parazitické liány), malé skupiny kočovných lovců a sběračů v bažinatých pralesních oblastech na jihu Sumatry (Indonésie). Celkový počet není znám, odhaduje se velmi různě na 2–50 tisíc. Jejich dialekty jsou blízké malajštině. Sami se považují za muslimy, ale udržují si mnoho

prvků tradičního animistického náboženství. Jsou organizováni do exogamních skupin tvořených příbuznými rodinami. Skupiny udržují jen příležitostné styky; nazývají se obvykle podle svého území či podle řeky, u které žijí. Dodnes přecházejí k usedlému způsobu života jen zcela výjimečně.

Kučinové (Kučjinové), Nadeneové.

Kučjinové (Kučinové), Nadeneové.

Kujavané, středověké východoslovanské etnikum, které se koncem 1. tisíciletí n. l. usídlilo na středním toku Visly v dnešním Polsku a významně se podílelo na utváření polské společnosti.

Kukaťové (Kukatja, Aluridia, Loritja), etnikum Austrálců na severu Austrálie v MacDonnelově pohoří a u jezera Amadeus; na počátku 70. let 20. století jich zůstalo pouze několik set osob žijících většinou v blízkosti misí a ve vládou zřízených osadách. Jejich označení vyjadřuje, že jsou lovci a konzumenti masa, zatímco sousední kmeny byly více závislé na rostlinné stravě.

Kukičjinové (Kuki-Čjin), skupina etnik tibetobarmského původu žijící v západní části Barmy jako drobní zemědělci a lesní dělníci v počtu kolem 650 tisíc lidí. Některé z nich představují formující se národnostní skupiny, jiné jsou zbytky původních populací (Barmánci).

Kukukukuové (Kukukuku), souhrnné označení jazykově a kulturně příbuzných populací Papuánců na východě Papui-Nové Guineje. Údajně pojmenováni svými jižními sousedy; název je odvozen z homosexuálních sklonů, které jim jižní etnika přisuzují. Sami nemají vlastní pojmenování a jednotlivé skupiny se nazývají podle území, které obývají. Jejich počet byl odhadován různě na 50–100 tisíc (70. léta 20. století). Všechny skupiny žijí do jisté míry izolovaně a mluví vlastními dialekty, které patří do skupiny jazyků anga (kukukuku). Tradiční náboženství je animistické, je s ním spojen i rituální kanibalismus. Pokusy o christianizaci na počátku 20. století byly vesměs neúspěšné.

Kukuové (Cucu), původní populace jihoamerických indiánů z kečujské skupiny žijící ještě v 19. století na území Chile; jako pobřežní zemědělci a rybáři byli záhy vytlačeni z úrodného území evropskými přistěhovalci a posléze vyhynuli.

Kumáni, populace turkického původu; patří k nim Kurlukové, Kypčaci, Polovci, Uzové,. Toto nomádské etnikum přišlo do Evropy v 11. století a obsadilo celé stepní území na východě sahající od Panonie až po ústí Volhy, ve 13. století se část Kumánů usídlila v Uhrách. Název je odvozen od Kumánské stepi severně od Kavkazu, kde měli pravděpodobně svá sídla. Pocházeli nejspíše z oblasti západního Turkestánu, kde vytvořili svůj stát, který

však byl v 7. a 8. století rozvrácen Ogusy. Jejich jazyk (kumánština) je zachován v písemné památce zvané *Codex Cumanicus* ze 13. století. Arabští cestovatelé je nazývali Kurlukové, zatímco Rusové Polovci a Byzantinci Uzové. V roce 1235 nad nimi zvítězili Mongolové a jejich území získala Zlatá horda. Kumáni v počtu asi 40 tisíc rodin ustoupili až do Panonie, kde se jako příbuzní s Maďary (jazykově i etnicky) usadili v Uhrách mezi Dunajem a Tisou (tzv. Kumánie). Od poloviny 14. století se postupně asimilovali s Maďary, avšak jejich jazyk a tradice se zachovaly až do 18. století.

kumánština (polovečtina), vymřelý turkický jazyk užívaný ve středověku tureckými kočovníky (Turci) ve Střední Asii a jižním Rusku. (Viz též Kumáni.)

Kumykové (dříve Kumuchové, Kumuk), populace staroíránského původu s výraznými europoidními rysy žijící zejména v rovinaté části a předhůří Dagestánské autonomní republiky Ruské federace v celkovém počtu asi 228 tisíc osob (v roce 1979). Jazykově patří do kypčacké skupiny turkické větve altajské jazykové rodiny (má tři základní dialekty). Na etnogenezi mělo vliv autochtonní obyvatelstvo Dagestánu (Dagestánci), které se od 1. tisíciletí př. n. l. mísilo s pronikajícími íránskými kmeny. Od 7. století n. l. byla oblast součástí říše Chazarů, v jejímž rámci (ale i po jejím rozpadu) měly významný vliv turkická etnika, především Kypčakové (zásadním způsobem ovlivnili Kumyky zejména po stránce jazykové). Až do 20. století se udržela patriarchální rodina a některá rodová specifika (krevní msta ap.). Náboženstvím je islám (sunnité).

kumykština, turkický jazyk užívaný menšinou v Dagestánu. (Viz též Kumykové.)

Kunamové (Kunama), etnická skupina žijící zejména v dnešní Eritreji (asi 200 tisíc, odhad z roku 1998). Jazyk patří do severosúdánské podskupiny nilosaharské rodiny. Největší část tvoří muslimové, menšinu křesťané, ostatní si zachovali tradiční animistické náboženství s vírou v nejvyššího boha jménem Anna.

Kunové (Cuna), indiánské etnikum žijící ve východní Panamě, severovýchodní Kolumbii, část na ostrovech San Blas u karibského pobřeží Panamy (tzv. San Blas Cuna). Jako původní obyvatelé Mezoameriky byli Kunové nositeli dvou významných předkolumbovských kultur, Coclé a Darién, vyznačujících se polychromní keramikou a uměleckými zlatými předměty. Španělé za conquisty drancovali jejich sídliště a hroby náčelníků a způsobili poměrně rychlý společenský a kulturní rozpad Kunů, což dále vedlo k úbytku etnika. Počet není znám, je odhadován na 50 tisíc. Jazykově patří do rodiny čibča, užívají vlastní piktografické písmo. Náboženství je animistické, sílí vliv křesťanství; Kunové z ostrovů San Blas jsou katolíci. Žijí ve vesnicích vedených starosty. V minulosti byla společnost členěna na vrstvy náčelníků, šlechticů, svobodných občinníků a otroků. V 17.–18. století měli na ostrovech San Blas své

základny angličtí a francouzští piráti, sami Kunové se od nich nechávali najímat jako lodníci. Na začátku 19. století byla na ostrovech ustavena katolická mise a ostrovní Kunové se začali kulturně odlišovat od pevninských. Roku 1925 vyhlásili nezávislý stát a dodnes (i když jsou součástí Panamy) mají výhradní právo na využití ostrovů a části panamského pobřeží. Žijí ve velkých vesnicích a s obyvateli na pevnině udržují jen sporadické styky.

Kuové (Kuo), původní thajsko-khmerská populace žijící na území dnešního Thajska a Kambodže v počtu kolem půl milionu lidí. Hovoří kuoštinou, patřící do austroasijské jazykové skupiny, a vyznačují se zejména svými rozvětvenými příbuzenskými vztahy a blízkým etnickým společenstvím Khmerů a Thajců.

Kurdové (vlastním jménem Kurd, Kurmandž), etnikum íránského původu žijící v Kurdistánu („země Kurdů“). Území Kurdistánu dnes tvoří jihovýchodní Turecko, část západního Íránu, severní a severovýchodní Irák a úzký pruh syrského území podél syrsko-turecké hranice. Mimo toto území existují kurdské enklávy, vzniklé v důsledku různých historických událostí: v Zakavkazsku (Arménie, Ázerbájdžán, Gruzie) a ve Střední Asii území zasahující jih Turkménie, přiléhající k severní hranici Íránu. Do těchto míst byli Kurdové od 17. století v několika vlnách přesídlováni k obraně východních hranic Íránu. Poměrně značné procento Kurdů žije v emigraci v Evropě (Francie, Holandsko, Německo, Švédsko, Švýcarsko, Velká Británie a jinde), dále ve Spojených státech amerických. Celkový počet je odhadován na 27–37,5 milionů osob. Věřící jsou muslimové (sunnité, část ší'ité).

Kurdové patří k nejstarším etnickým celkům na Blízkém východě. Od starověkých dob obývají horské oblasti severního povodí řek Eufratu a Tigridu a horská pásma severozápadního Íránu. Otázka původu Kurdů není dosud plně objasněna: pochybnosti jsou však pouze v tom, zda patří k původnímu obyvatelstvu, které zde žilo před příchodem indoevropských etnik, nebo zda jde o splynutí populací původních s populacemi nově přichozími ve 2. tisíciletí př. n. l. Jazykově (kurdština) patří k západní skupině íránské větve indoevropské rodiny, jež má 3 skupiny dialektů. Přetrvávající rozptýlení je důsledkem rozdělení územního i kmenového, různé jazykové odlišnosti se nestačily sjednotit do podoby jediného jazyka. Pozitivním důsledkem je však skutečnost, že dialekty zachycují určité znaky a etapy vývoje indoevropských, konkrétně íránských jazyků, které například stabilizovaná perština jako úřední jazyk již nemá. Z tohoto důvodu je studium kurdských dialektů ojedinělou příležitostí nahlédnout do starších etap vývoje íránských jazyků. V jednotlivých zemích se jejich hospodářské a sociální postavení liší. Všichni Kurdové mají silné vědomí příslušnosti k témuž národu, ale přesto jejich politická, sociální a hospodářská organizace je založena především na kmenových a rodových základech.

Ve své původní vlasti větší část Kurdů žije dodnes v kmenovém společenství v horských oblastech Kurdistánu a živí se chovem ovcí či jiného drobného skotu. Žijí také ve městech, kde se věnují různým řemeslům, v nichž získali velkou zručnost. V minulosti se nechávali, jako výborní jezdci a bojovníci, najímat do žoldnéřských služeb. Život v kmenových společenstvích a mnohé z kmenové organizace a také mentality přetrvalo do současné doby. Kmenová pospolitost dokázala totiž úspěšně vzdorovat nebezpečí vyplývajícímu z existence mocensky silných sousedních států, válečných konfliktů i tvrdých podmínek života v horách. Prostředí, v němž Kurdové žili a doposud žijí, není příhodné pro vytvoření velkého státního útvaru: jde o členité území rozbrázděné horskými údolími, která ztěžují komunikaci uvnitř i navenek. Rytmus života byl dán potřebami chovu ovčích stád, i když určitou možnost obživy dávalo a dává nezávlahové zemědělství; jeho výnosy jsou však malé. Péče o stáda dělí rok na etapy pravidelného přesunu kmene za zelenou pastvou: ze zimních sídel v údolích na sídla letní, položená výše v horách, kde příbytkem byly stany. Každý kmen putoval každoročně na svoje pevně stanovené pastviny, někdy stovky kilometrů vzdálené od zimních sídel. Nicméně některé kmeny se postupně sdružovaly ve větší celky s jedním centrem, z něhož se vytvořilo kmenové knížectví, jakýsi počátek budoucího sjednocovacího státotvorného procesu. Takových středisek vzniklo několik, ale rozhraničení pozastavilo tento proces v situaci, kdy se Kurdové ocitli na obou stranách hranice dvou říší (osmanské a perské – 1516, 1639). Převahu si nadále uchovávala pevná vazba k vlastnímu kmeni, případně kmenovému knížeti, zatímco vazba k říši byla volnější a často i opoziční a odstředivá. Některá z těchto kurdských středisek dokonce nárokovala vytvoření nezávislého postavení, všechny pokusy však skončily neúspěchem.

Existence trvalého rozdělení a politických zásahů zvenčí zcela vyloučily možnost osamostatnění Kurdů ve vlastním státě. Pokud se licitace tohoto druhu vyskytly v diplomatických jednáních (slib samostatného Kurdistánu na mírových jednáních v Sèvres v roce 1920, ve 30. letech 20. století ve Velké Británii aj.), žádná z velmocí je nemínala vážně. Trvalé rozdělení Kurdů se stalo skutečností (1922–1925), která měla a stále má negativní dopad na osud tohoto národa. Dnes Kurdové citlivě vnímají svou etnickou sounáležitost, ale státy, kde žijí, nejeví nejmenší ochotu cokoliv řešit. Kurdové na druhé straně zůstávají beznadějně roztrženi jak v Kurdistánu, tak v emigraci, pocit křivdy zkrsluje jejich vnímání problému do podob až naivních, těžko řešitelných. Navzdory neustálému nepokoji v těchto oblastech a ozbrojeným konfliktům nejsou Kurdové již národem, kterému by hrozila asimilace nebo zánik, i když existuje mnoho přehrad, které je rozdělují, a je spíše

obdivuhodné, že nejen přežili, ale že jejich národní organismus je velmi živý. Vědomí sounáležitosti je již dostatečně pevné a nacházejí oporu i mezi politiky.

Složitou situaci, jíž je vývoj tohoto etnika poznamenán, zřetelně odrážejí projevy kurdského slovesného umění. Stručně vyjádřeno, stav kmenové roztříštěnosti přetrval do doby, kdy proces formující se národnosti Kurdů již nebylo možno dovést do alespoň nějaké základní podoby státotvorného politického celku. Zůstali rozděleni do několika států, čímž se zastavil sjednocovací proces kmenů, dialektů i dalších důležitých faktorů. Problémy z toho plynoucí jsou nejspíše příčinou toho, že kurdská literatura, navzdory mnoha odborným oceněním, zůstává stranou pozornosti. Nepochybně k tomu přispěla doba po 2. světové válce, která představovala množství ozbrojených střetů, přinejmenším téměř deset let trvající konflikt na území Iráku v 60. letech 20. století mezi Kurdy a iráckou vládou, konflikty v Turecku, problémy Kurdů v zahraničí (radikalizace projevů kurdských organizací v Německu) a podobně.

Světová veřejnost je informována o Kurdech příliš jednostranně. Představa o Kurdech jako lidech, s nimiž jsou stále nějaké problémy, začíná v povědomí veřejnosti převládat, aniž by se někdo pokusil vysvětlit podstatu věci. Jen úzký okruh odborníků je si vědom nedostatečnosti výzkumu v tomto směru. Na druhé straně neklid v kurdských oblastech brání skutečnému terénnímu výzkumu, který by byl nepochybně velmi přínosný, zejména kdyby se podařilo zachytit mizející dialekty a neobyčejně bohatou slovesnou kulturu. Skryté ostatně zůstávají i další stránky života Kurdů. Pravděpodobně nejstarším a nejcennějším dokladem starobylosti kurdského obyvatelstva je totiž jazyk a literatura. Ani zde však není situace bez problémů. Jak již bylo řečeno, existuje nikoli jeden stabilizovaný kurdský jazyk, nýbrž skupina větších a drobnějších dialektů. Jazykem literatury se postupně staly všechny větší dialekty, což je důsledkem územního rozdělení. Kurdské dialekty přesto tvoří celek výrazně se odlišující od svého nekurdského okolí. Řada znaků, často společných, ukazuje na jeden indoevropský jazykový zdroj. Z tohoto důvodu je studium kurdských dialektů ojedinelou příležitostí nahlédnout do starších etap vývoje íránských jazyků. Nejstarší a nejarchaičtější skupina dialektů je nazývána *kurmándží* podle dialektu hlavního a pokrývá oblast jihovýchodního Turecka, syrskou oblast osídlenou Kurdy, také oblasti Zakavkazska, kam přišli Kurdové převážně z Turecka. Tato skupina je obklopena turečtinou, jazykem již svým původem odlišným, a zřejmě proto si zachovala nejvíce své osobité znaky. Střední skupina se rozvíjela v arabském prostředí, tedy v blízkosti semitské arabštiny, rovněž svým původem odlišného jazyka. Jihovýchodní skupina dialektů se nalézá na území Íránu, v těsné blízkosti spřízněného perského jazyka. Zde dochází k nejsilnějšímu ovlivnění perštinou. Někdy je obtížné stanovit,

zda jde o dialekt perský nebo kurdský. Jazykem klasické kurdské literatury je kurmándží, moderní literatura (zejména po druhé světové válce) vychází již z řady dalších dialektů. Velmi komplikujícím faktorem šíření slovesnosti a ediční činnosti je písmo. V Íránu se užívá arabského písma, v Iráku zvláštního přepisu arabského písma (s některými ojedinělými grafémy pro krátké samohlásky). V Sýrii, kde blahodárně působil vliv kurdské knížecí rodiny Bedirchánů z Džizre, byl pro kurdštinu vytvořen systém na základě latinky (1927). V Turecku je používána latinka na základě tureckého systému latinky (1928). V Arménii, kde je Kurdů v rámci zakavkazské části nejvíce, byl nejdříve užit systém písma arménského (1921), později systém latinky a od roku 1945, kdy byla pro všechny národy Sovětského svazu (s výjimkou Arménie, Gruzie a Pobaltí) jednorázově zavedena azbuka, stala se azbuka závazná i pro kurdštinu. Každá změna grafického systému znamenala pochopitelně řadu knih v tom či onom systému tištěných. Vzhledem k tomu, že v někdejším Sovětském svazu vycházela závazná, zejména jazykovědná díla stabilizující jazyk (gramatiky, slovníky různých kurdských dialektů), bylo poukázáno na to, že tyto publikace za hranicemi Sovětského svazu nikdo nemůže číst, a tedy používat. Proto se přistoupilo k publikování v latince, což umožnilo i čilejší kontakty mezi Kurdy ze Zakavkazska a západními kurdologickými centry. (Jaroslav Malina)

kurdština, západoíránský jazyk užívaný kurdskými menšinami (Kurdové) v Iráku, Íránu, Sýrii, Turecku, Afghánistánu a v kavkazských republikách.

Kurilové, Ainové.

Kušáni, Kušánové.

Kušánové (Kušáni, Kush), starověké etnikum pravděpodobně skythského původu, které vytvořilo kolem počátku n. 1. velkou indo-skythskou říši na území dnešního Pákistánu a v části Střední Asie. Střediskem Kušánské říše byl nejdříve Kábul, později Pěšávar. Kušánové ohrožovali svými nájezdy zejména civilizaci v údolí Gangy. Po třech stoletích podlehli soustředěnému náporu vládnoucí dynastie Sásánovců a poté Guptovců a po roce 250 n. 1. vymizeli z dějin jihozápadní Asie. Byli nositeli významných kulturních objevů a vynálezů: samostřílu (kuše), rozporky a spojeného lučiště aj. Na pahorku Tillá Tepe (u Šibirġanu, severní Afghánistán) bylo objeveno kostrové pohřebiště příslušníků kušánské vládnoucí vrstvy z doby 1. století př. n. 1. až 1. století n. 1. vybavené honosnými milodary.

Kušité, Kúšité.

Kúšité (Kušité), skupina jazykově příbuzných etnik žijících v severovýchodní Africe. Jejich jazyky tvoří kúšitskou větev afroasijské rodiny. Dříve byli nazýváni Hamité nebo východní Hamité. Patří k nejstarším kulturním vrstvám obyvatelstva. Kúšité jsou dnes

považováni za původní obyvatel severovýchodní Afriky, kteří znali některé zemědělské techniky dávno před příchodem Semitů; částečně se rozšířili a smísili s černošskými, zvláště nilotskými skupinami ve východní Africe. Řada kúšitských etnik již vymizela, ale četné etnické skupiny dosud žijí na území od pobřeží Rudého moře (Afarové, Bédžové, Bišarinové, Danakilové aj.), přes území Etiopie a Somálska (Agauové, Callové, Sidamové, Somálci, Talašové aj.) až po oblast Mezijezeří (Burungové, Irakové, Mbugové, Wassiové aj.). Jejich počet se pohybuje v desítkách milionů, nejvíce jich žije v Etiopii a Somálsku.

kúšitské jazyky, jazyky, kúšitské.

Kutsovlaši, Aromuni.

Kuvajt'ané (Kuvajtci), označení původního arabského obyvatelstva Kuvajtu (ostatní jsou Arméni, Íránci aj.). Kuvajt'ané (3,1 milionu, odhad 2006) užívají arabštinu. Původně kočovní pastevcí velbloudů, koz a ovcí; žijí zde již od počátku starověku, kdy bylo území postupně součástí Babylónie, Asýrie a Persie. V 7. století n. l. dobyli území Arabové a připojili k Arabské říši, později Turci k osmanské říši. V roce 1756 vznikl nezávislý šejchát, ve kterém vládne dynastie as-Sabeh dodnes. V roce 1961 získal Kuvajt úplnou nezávislost a brzy se stal ropnou velmocí, neboť na jeho území se nacházejí bohaté zásoby ropy a zemního plynu. Věřící jsou většinou muslimové sunnitského směru, nepatrná část křesťané.

Kvádové (Quadi), starověké germánské etnikum sídlící podél řeky Mohanu. Kvádové tvořili část kmenového svazu Svěvů, ale na počátku našeho letopočtu přesídlili do oblasti řeky Moravy, až k Dunaji a na západní Slovensko. Vybuodovali zde tzv. Vanniovo království (král Vannius byl dosazen Římany), ale již od 2. století n. l. se spojili s Markomany a později i s Jazygy proti Římu a stali se stálým nebezpečím na severní hranici římské říše. Po příchodu Slovanů na konci 4. a na začátku 5. století vyklidili oblast řeky Moravy a spolu s Vandaly migrovali až na Pyrenejský poloostrov; zde vybuodovali říši, kterou koncem 6. století ovládli Vizigóti, s nimiž Kvádové posléze splynuli. (Jaroslav Malina)

kvarteron (ze španělštiny: *cuarterón*, „čtvrtý“), míšenec mulata s bělochem (1/4 podílu černého plemene v genetickém základu).

kvaské jazyky (kwa), jazyky, kvaské.

Kveniové (Guro, vlastním jménem Kweni), černošské etnikum v Pobřeží slonoviny, v roce 1961 byl jejich počet odhadován na 150 tisíc. Jazyk patří do skupiny mande nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Žijí ve vesnicích řízených radou starších. Základem společnosti je rozšířená rodina, usídlení je patrilokální, následnictví patrilineární. Zachovali si tradiční animistické náboženství.

Kvenové (Kwenové, Quainové), několikatisícová populace finského původu sídlící v nejsevernějších částech Norska (Laponsko). Kvenský jazyk nese i norské a laponské vlivy.

kwa, kvaské jazyky.

Kwakiutlové (Kvakiutlové, vlastním jménem Kwakiutl – „Kouř světa“ či „Pobřeží na severní straně řeky“), indiánské etnikum žijící na severozápadě ostrova Vancouver (Kanada) a na protilehlém pobřeží Kanady (Britská Kolumbie); původně tvořené asi 20 menšími jazykově a kulturně příbuznými kmenovými skupinami, které netvořily kmenovou jednotku (jejich pojmenování je odvozeno od jedné z nich). Jazykově patří do wakašské rodiny, jež má několik dialektů; mluví též anglicky. Byli především rybáři a sběrači; vysoké úrovně dosáhla řemesla (stavba domů, řezbářství, malba na dřevě). Společnost byla dělena do tří dědičných tříd (šlechta, svobodní občinníci a otroci). Základní hospodářskou a politickou jednotkou byla *numina* (totemický rod; skupina příbuzných rodin žijících v jednom velkém domě) a vesnice, tvořená několika velkými domy. V tradiční kultuře měla významné místo slavnost – potlač. Rozlišovali na 658 čestných titulů, které vyjadřovaly bohatství a štědrost dotyčné osoby. Věřící jsou křesťané s pozůstatky tradičního náboženství.

Jeden z prvních antropologických výzkumů Kwakiutlů provedl v roce 1886 americký antropolog Franz Boas.

Kwenové, Kvenové.

Kymrové, Walesané.

Kypčaci, Kumáni.

Kypřané (řecky: *Kypriaké*, turecky: *Kybris*; z latiny: *cuprum*, „měď“, která se zde těžila), obyvatelé Kyperské republiky na ostrově Kypru ve východní části Středoziemního moře. Etnické složení Kypřanů je pestré: 78% kyperských Řeků, 18% kyperských Turků a 4% Řeků, Turků, Arabů, Židů, Arménů aj., celkem téměř 690 tisíc obyvatel (cenzus z roku 2001). První osídlení ostrova je známo z 6. tisíciletí př. n. l. V letech 1967–1977 po občanské válce mezi kyperskými Řeky a Turky došlo k dohodě o rozdělení ostrova na kyperskou a tureckou část, které trvá dosud. Kypřané jsou tak uměle rozděleni na dvě národnostní skupiny antagonistické povahy, mezi nimiž je sjednocovací proces velmi obtížný a v podstatě závislý na vztazích mezi Řeckem a Tureckem.

Kyrgyzové (Kirgizové), národ turkického původu obývající území Kyrgyzstánu ve Střední Asii (z celkového počtu 4,6 milionu obyvatel představují Kyrgyzové 56,5%, Rusové 19%, Uzbekové asi 13%; ale i Němci asi 1%, odhad z roku 1998). Kyrgyzové tvoří menšiny v Číně a Afghánistánu (asi 0,5 milionu). Jejich původní sídla byla na horním toku Jeniseje, odkud přesídlili pod tlakem Mongolů aj. Jako kočovní pastevci a částečně zemědělci se přesunuli v

9.–13. století do oblasti Pamíru a západního Ťan-šanu a byli nazýváni Kara-Kyrgyzové (Černí Kyrgyzové). Jazykově (kyrgyzština) náleží do turkické větve altajské jazykové rodiny. V současné době žijí usedlým způsobem života a rozvíjejí svou vlastní kulturu, vědu a umění včetně jazyka – kyrgyzštiny. Věřící se hlásí k sunnitskému islámu (70%), část k pravoslaví a buddhismu. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.)

kyrgyzština, severozápadní turkický jazyk užívaný v Kyrgyzstánu, dalších středoasijských republikách a v Číně. (Viz též Kyrgyzové.)

Kyrinové, Lezginci.

ladino, židovská španělština, jazyk užívaný potomky Židů vypuzených koncem 15. století po reconquistě ze Španělska do severní Afriky a na Balkán.

Ladinové (Ladini), rétorománská populace (ca 30 tisíc osob) v severní Itálii (zejména autonomní oblast Jižní Tyroly/Horní Adiže). Stejným pojmem je někdy označována východní skupina rétorománských dialektů ve Švýcarsku. Jsou potomky starověkých Rétů, romanizovaných na počátku našeho letopočtu, a příbuzní dnešních Rétorománů, zvláště Romanšů, Friulů a Rétů ve Švýcarsku. Věřící jsou křesťané (katolíci i protestanti).

ladinština, dialekt rétorománštiny užívaný menšinou v italském Tyrolsku (Ladinové).

lahndá, paňdžábština, západní.

Lachuové (Lahu, Lohei, Luo-chej, Muhso, vlastním jménem La-chu), etnikum zejména v provincii Jün-nan v Číně (304 tisíce, odhad z roku 1983), dále v severovýchodní Barmě (asi 66 tisíc, odhad 1950), v severním Thajsku (asi 15 tisíc, odhad z roku 1961) a v severozápadním Laosu (asi 2 tisíce, odhad 1951). Dnes se odhaduje jejich celkový počet na 711 tisíc. Žijí na stejném území a často promíšeně s populacemi Jao, Lisu aj. Jméno Lachuů se odvozuje z výrazu pro tygra (čínsky: *chu*) a obřadu jeho společného pojídání (*la*). Netvoří souvislé osídlení, ale dělí se na několik skupin lišících se obývaným územím a některými kulturními rysy (oděv, náboženské obřady, vztah k sousedním etnikům). Jazyk patří k itské skupině tibetobarmské větve tibetočínské rodiny, která má několik dialektů. Náboženství je animistické (zejména kult tygra), v Číně ovlivněni konfucianstvím, jinde buddhismem a částečně i křesťanstvím. Základní společenskou a hospodářskou jednotkou je rodina; větší jednotkou je pouze nezávislá vesnice vedená náčelníkem a obyčejně i radou starších. Vesnice jsou poměrně malé (120 až 160 obyvatel). (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.) (Josef Kolmaš)

Lakandónové (Lacandón, Lakandonci), indiánské etnikum v povodí řeky Usumacinta na pomezí Mexika a Guatemaly; v 16.–17. století snad 5 tisíc osob, odhad z roku 1975 uvádí pouze 250 členů. Jazyk patří do rodiny maya (maya-kičé). Kmen se dělil do 10 totemických

rodů, představovaných dnes jen malými vesnickými společenstvími (1–2 rozšířené rodiny). Jsou potomky Mayů, udrželi si zbytky mayského náboženství. Na svém dnešním území patrně zůstali po odchodu ostatních Mayů na severní Yucatán (10. století).

Lakeidaimoňané (Lakedaimonští, Lakedaimon), starověké etnikum dórského původu žijící od 9. století př. n. l. v řecké Lakónii kolem města Lakedaimonu ve východní části Peloponnésu. Stali se významnou částí Spartanů. K jejich úpadku došlo kolem roku 146 př. n. l., když se dostali pod nadvládu Římanů. Jejich tzv. Lykúrgovy zákony byly zachovávány až do počátku 5. století n. l. (Marie Pardyová)

Lakové (zastarale Kazikumykové, vlastním jménem Lak), populace obývající zejména horské oblasti středního Dagestánu (autonomní republika Ruské federace) v počtu asi 100 tisíc (odhad z roku 2005). Jazyk patří do dagestánské větve kavkazské jazykové rodiny, která má 5 základních dialektů. Obecně jsou pokládáni za autochtony, jejich přímé ztotožnění s Lezgi je problematické. Šlo totiž o širší označení používané antickými a středověkými gruzínskými autory, který se vztahoval i na další etnika. Věřící jsou muslimové (sunnité od 8. století), byli i horlivými šířiteli islámu.

Lamuti, Evenové.

lamutština, evenština.

landsmål (dnes zvaný nynorsk), norský spisovný jazyk, který uměle vytvořil ve druhé polovině 19. století norský filolog a básník Ivar Andreas Aasen (1813–1896) ze západonorského nářečí.

Langobardi (z němčiny: *langebärte*, „dlouhobradí“), germánské etnikum pocházející z jižní Skandinávie, které se na počátku našeho letopočtu usadilo na dolním Labi. Langobardi se spojili s Markomany a Cherusky proti Římanům a na přelomu 4. a 5. století se přesunuli na území Čech a Moravy až k Dunaji, kde porazili Heruly a vytvořili langobardský svaz, který trval až do poloviny 6. století. Odtud se dostali do Itálie a spolu s Avary zničili říši Gepidů. V severní a střední Itálii vytvořili Langobardské království, které koncem 8. století dobyl Karel Veliký. V 9. století se romanizovali a splynuli s italskými etniky. Dnes připomíná středověké panství Langobardů jen název kraje Lombardie. (Jaroslav Malina)

Laosané (Lao), souhrnné označení pro obyvatele Laosu, jež tvoří několik desítek etnik a etnických skupin v celkovém počtu dosahujícím téměř 6 milionů osob (odhad z roku 2005). Z etnolingvistického hlediska se dělí na 3 základní skupiny: 1. Lao-lum (nižinní Lao) – vlastní Lao (Laové) a tzv. horští Thajové; mluví jazyky thajské rodiny; 2. Lao-teng (horští Lao) – tzv. horští Monové a tzv. horští Khmerové; mluví jazyky monkhmerské skupiny austroasijské rodiny; 3. Lao-sung (Lao z kopců) – Miaové aj.; jejich jazyky patří k thajské rodině. Převážně

ve městech žijí další etnika včetně Barmánců, Číňanů, Indů, Vietnamců aj. Úřední jazyk (laoština) patří kthajské jazykové rodině. Většina věřících vyznává buddhismus (58%), u horských etnik převládá animismus (34%); křesťané, muslimové, taoisté a konfuciánci tvoří minority.

laoština, sinothajský jazyk, někdy řazený k tibetobarmské větvi, užívaný obyvateli severního Laosu. (Viz též Laosané, Laové.)

Laové, etnikum žijící v Laosu (asi 2,7 milionu osob), kde tvoří většinu obyvatelstva, ovšem většina žije na území Thajska (asi 12,8 milionu osob); malé skupiny žijí ve Vietnamu, v Kambodži a Číně. Jazyk patří k thajské rodině, je úředním jazykem Laosu. Věřící jsou většinou buddhisté s pozůstatky kmenových náboženství animistického charakteru; nepatrné množství Laů jsou křesťané. Předkové dnešních Laů pronikli do jihovýchodní Asie z jižní Číny na přelomu našeho letopočtu a do 13. století postupně obsadili údolí Mekongu a jeho přítoků, odkud vytlačili své dnešní sousedy. Ve 14. století vytvořili stát Lanxang (zanikl v 18. století).

Laponci, Sámové, Saamové.

laponština (saamština), ugrofinský jazyk užívaný Laponci v severním Norsku, Švédsku, Finsku a na poloostrově Kola.

Laši (Lachové), etnografická skupina českého národa, která je středověkého slovanského původu; obývají Laško – část Slezska a pohraniční oblasti severovýchodní Moravy podél řeky Ostravice. Dnes jsou to jen zbytky původního etnika – kulturní rysy a dialekt postupně od skončení 2. světové války (přes některé protichůdné snahy – filolog a básník Óndra Łysohorský [1905–1989]) zanikají. Hovoří dosud lašským nářečím a uchovali si některé tradiční zvyky a obyčeje (lašský kroj, zvyky).

Latgalové, obyvatelé východní oblasti Lotyšska, zvané Latgalsko (Latgale); hlavní centrum Rezekne. Místní jazykový kód, latgalština (několik set tisíc uživatelů) má v současném Lotyšsku statut regionálního jazyka. (Leoš Šatava)

latgalský dialekt, latgalština.

latgalština (latgalský dialekt), dialekt lotyštiny užívaný Latgaly ve východním Lotyšsku.

latina, italický jazyk, původně jazyk kmene Latinů v Římě a okolí, úřední jazyk římské říše (z mluvené, tzv. vulgární latiny, se od 6. století n. 1. vyvíjely románské jazyky), ve středověku církevní, jednacím, odborným a uměleckým jazyk, dnes úřední jazyk (spolu s italštinou) ve Vatikánu a oficiální jazyk římskokatolické církve. (Marie Pardyová)

latina, vulgární, latina.

Latinové (Lati), starověké etnikum indoevropského původu žijící v oblasti Latia podél řeky Tiberu v Itálii. Na konci 2. tisíciletí př. n. l. vytvořili svaz, který sloučil nejstarší kmenové skupiny jak Latinů, tak dalších Italiků. Jejich centrem byla Alba Longa v Albánských horách. Odtud byl v 8. století př. n. l. založen Řím a Římané postupně mezi Latiny získali stěžejní vliv a dali vzniknout novému velkému starověkému etniku – římskému národu. Latinové sice splynuli s Římany, ale zachoval se název kraje Latium, jazyka (latina), a podle toho, kam se její užívání rozšířilo se dodnes užívá i označení latinská oblast, kultura, vzdělanost ap. (Jaroslav Malina, Marie Parďová)

Lazové (Čanové, Lazi), etnografická skupina Gruzínů, která žije v Turecku a v gruzínské Adžarské autonomní republice; hovoří lazským dialektem zanského jazyka, který náleží do kartvelské větve kavkazské jazykové rodiny. Lazové jsou pravděpodobně autochtonními obyvateli pobřeží Černého moře při úpatí Kavkazu; zmiňují se o nich již antičtí autoři. Tradičním způsobem obživy bylo zemědělství – sadařství, ovšem významnou roli měla i řemesla – kovářství, kovotepectví, zbrojířství, umělecká řemesla aj. V současné době se urychluje proces jejich asimilace jak s většinovou gruzínskou, tak tureckou populací.

lechické jazyky, jazyky, lechické.

Lemkové, slovanská etnografická skupina žijící na Zakarpatské Ukrajině. Jsou příbuzní s Rusíny a Huculy a jako horští pastevcí a zemědělci si zachovali horalské tradiční archaické zvyky a obyčeje. Dnes zahrnuti v počtu Ukrajinců, s nimiž splývají. Mluví dialektem ukrajinštiny. Tato karpatská skupina tvoří zhruba polovinu z polských Ukrajinců, sídlí převážně v Dolním Slezsku.

Lenduové (Lendu, Alendu, Walendu, vlastním jménem Bale), černošské etnikum v dnešní Demokratické republice Kongo a Republice Kongo. Jejich počet bývá zahrnut v počtu Moru-Mangbetů. Jazyk patří mezi centrální súdánské jazyky nilosaharské rodiny. Základem společnosti je polygammí rodina. Nejvyšší politickou autoritou je náčelník vesnice a rada starších. Zachovali si tradiční animistické náboženství.

Lenguové (Lengua, Cocoloth, Cochaboth, Enslet), jihoamerické indiánské etnikum v paraguayském Chacu. Jazyk patří do skupiny lengua (někdy nazývaná mačikuí). V polovině 20. století byl kmen tvořen 10 nebo 11 podkmeny a podle různých odhadů byl jejich počet asi 2,5–5 tisíc osob. Podkmeny se dělí na skupiny tvořené příbuznými rodinami. Tradiční náboženství je animistické, část Lenguů je ovlivněna křesťanstvím, protože od konce 19. století žijí v misijních stanicích nebo v jejich blízkosti.

lenka, jihoamerický indiánský jazyk užívaný v jihozápadním Hondurasu a v přilehlé části Salvadoru. (Viz též Lenkové.)

Lenkové (Lenca), několik desítek jazykově a kulturně příbuzných malých skupin indiánů žijících v horských oblastech Hondurasu a částečně v severním Salvadoru (asi 60 tisíc osob; jejich celkový počet je odhadován na 100 tisíc); mluví dialekty jediného jazyka, který patrně tvoří samostatnou rodinu lenka. Jednotlivé skupiny se nazývají podle obývané vesnice či města. Formálně jsou katolíci, ale udržují se pozůstatky animismu a zemědělských kultů.

Lepčové (vlastním jménem Ronga – tj. „obyvatelé skalnaté země“ či „lid skalních strží“), etnikum považované za autochtonní v horské oblasti Sikkimu, dále žijí v Západním Bengálsku a Bhútánu v celkovém počtu 50 tisíc osob. Mluví jazykem rong-kä, rong či lepča; jde o sinotibetský jazyk s vlastním písmem, často jsou bilingvní i trilingvní (nepálština, sikkimština). Většinou jsou zemědělci budující domy z bambusu 1–1,5 metru nad zemí. Známí jsou bohatou folklorní tradicí (tance, písně a příběhy). Žijí v endogamních rodinách.

Lesothové (Lesotho), černošský národ jihobantuského původu obývající Království Lesotho, vnitrozemský stát tvořící enklávu v Jihoafrické republice; v celkovém počtu kolem 1,8 milionu obyvatel (cenzus z roku 2004) dominují Basutové. Území Lesotha bylo až do 2. poloviny 19. století součástí Basutské říše (Mošeše I.), v roce 1871 bylo připojeno ke Kapské kolonii a roku 1884 zde byl zřízen britský protektorát pod názvem Basutsko (Basutoland), od roku 1965 s vnitřní samosprávou. Roku 1966 byla vyhlášena nezávislost země, posléze i změněn její název a také vlastní jméno národa – Sothové (Sutové), kteří představují naprostou většinu obyvatelstva (okolo 99%), minority tvoří Zulové, Xhosa (Khosové), běloši a Indové. Věřící jsou vesměs křesťané (katolíci 43%, dále protestanti, hlavně Lesothská evangelická církev 30% a anglikánská církev 12%), menšiny tvoří muslimové a animisté.

Levantinci, zastaralé označení obyvatel Levanty, to znamená východního Středomoří (zejména Libanonu), kteří byli do určité míry ovlivněni evropskou kulturou. Tvoří je především Arabové, dále pak Arméni, Koptové, Malt'ané, Řekové, Syřané, Turci aj.

lezginština, severovýchodní kavkazský jazyk užívaný menšinami v Ázerbájdžánu a Dagestánu (Lezgové)..

Lezgové (Lezginci), národ žijící v ruské Dagestánské autonomní republice, menšiny žijí i v sousedních zemích (celkem asi 600 tisíc osob). Po Avarech představují druhé nejpočetnější etnikum v Dagestánu; jsou příbuzní s Aguly, Rutuly, Samury a Tobasaránci. Obecně jsou pokládáni za autochtony; nejstarší zmínky o kmeni Lezgi (Legi) jsou už u antických autorů. Jazykově patří do lezginské skupiny dagestánské větve kavkazské jazykové rodiny. V 7.–8. století přijali islám. Za existence Sovětského svazu pod rusifikačním tlakem mnozí převzali ázerbájdžánštinu a část Lezgů se začala hlásit k Ázerbájdžáncům. Do 19. století žili v tzv.

volných společenstvích, která sdružovala několik vesnic – endogamie, velkorodina i krevní msta se udržely až do 20. století.

Lhopové (Lho-pa, Loba, Luoba, Luo-pa – všechna pojmenování odpovídají výrazu pro „Jížana“), souhrnné označení menších populací a etnických skupin na jihovýchodě Tibetu při hranicích s Indií a Barmou. Patří sem například Aborové, Daflové, Miriové, Mišmiové, Mönpové (Menba, Mon-pa) aj. Celkový počet je odhadován na asi 10 300 osob (v roce 2005). Jejich jazyky (označované též jako himálajské dialekty) jsou většinou považovány za dialekty tibetštiny; patří do tibetské skupiny tibetobarmské větve tibetočínské jazykové rodiny. U většiny skupin se zachovaly silné patriarchální vztahy. V materiální i duchovní kultuře je patrný vliv Tibeťanů. V náboženství se vedle buddhismu ve značné míře udržely i původní animistické koncepce.

Libanoci (Liban), národ formující se na multietnickém základě v Libanonské republice v Přední Asii na východním pobřeží Středozemního moře; v zemi žije 3,9 milionu obyvatel (odhad z roku 2006): Arabové (90%), Drúzové, Palestinci, Syřané (sunnité a ší'ité), Arméni, Kurdové, Židé a další menšiny, které se hlásí k maronitům, pravoslaví, římskokatolickému náboženství aj. Dočasně usídlení Palestinci a Syřané výrazně ovlivňují aktuální politické a národnostní poměry.

Území Libanonu bylo ve starověku centrem obchodního, kulturního a společenského rozvoje: Féniciáné zde založili městské státy již ve 2. polovině 2. tisíciletí př. n. l. (Arad, Byblos, Sidon, Tyros aj.), v roce 333 př. n. l. dobyl území Alexandr Veliký a v 7. století n. l. Arabové. Až do roku 1918 byl Libanon součástí osmanské říše. Po 1. světové válce se stal francouzským mandátním územím a v roce 1944 byla vyhlášena republika. Libanoci velmi rychle vytvořili v této oblasti Středomoří významný obchodní a strategický stát („Švýcarsko východu“) i vlastní národ.

Liberijci (Liberians), směs různých etnik a potomků otroků, tvořící národ obývající republiku Libérii, první nezávislý černošský stát na území Afriky, který vznikl již v roce 1847 na pobřeží západní Afriky. Byl založen potomky osvobozených amerických černých otroků (repatriaci prováděla Americká kolonizační společnost), kteří dosud tvoří vládnoucí složku obyvatelstva (asi 800 tisíc, celkový počet obyvatel podle odhadu z roku 2005 je 3,283 milionu) představující však pouze 1% z celkového počtu obyvatel; další složky tvoří Grebové, Kpellové, Kruové, Lomové a další etnické skupiny súdánských černochoů (kolem 2 milionů).

Na území Libérie žily původní etnické černošské skupiny již ve starověku, avšak k vzniku prvního nezávislého státu novoosídlenců z Ameriky (z oblasti Marylandu) došlo až v letech 1821–1836. Američtí černoši se s původním obyvatelstvem smísili jen částečně a nadále si

zachovávají odlišnosti americké skupiny, i když mnozí přistěhovalci byli potomky ze stejných afrických etnik. Jazykem Liberijců i úředním jazykem Libérie je angličtina.

Libyjci (Libyá), významné etnikum hamitského (afro-asijského) původu, sousedící na východě s Egypty. Staří Libyjci pocházeli z tzv. bílé skupiny Egyptanů (Lotofagové) a byli pravděpodobně smíseni s Berbery. Od počátku 1. tisíciletí př. n. l. vytvářeli vlastní státní útvary (například Kyrenaika) soustředěné v libyjských oázách a při pobřeží severní Afriky. Od 7. století ovládali území hlavně Arabové. Od té doby udržovala Libye čilé obchodní styky s etniky a říšemi subsaharské Afriky. Převážnou většinu národa tvoří Arabové (92%), dále Berbeři, Palestinci, Tedové, minoritou jsou Italové (okolí Tripolisu) aj. Celkový počet obyvatel je 5,673 milionu (cenzus z roku 2006). Úředním jazykem je arabština. Většina obyvatelstva jsou muslimové (sunnité).

Liččhaviové, indické, patrně horské etnikum asimilované védskými Áry. Liččhaviové byli usazeni asi od 6. století př. n. l. severně od Gangy v dnešním Biháru s hlavním městem Vaišálí, kde vytvořili stát s autokraticko-republikánskou státní formou. S okolními kmeny se sdružili v konfederaci Vrdždži, po mnohaletém úsilí dobytou kolem roku 480 n. l. magadhským Adžátašatruem. Liččhaviové si udrželi vliv až do 4. století a princezna Kumáradévi spoluzaložila dynastii Guptovců. (Viz též civilizace, indická.) (Jan Filipický)

lidé, viz člověk.

lidé, archaičtí, předchůdci moderního člověka (*Homo habilis*, *Homo erectus*, hypotetický *Homo antecessor*, *Homo heidelbergensis*, *Homo neanderthalensis*). Archaická lidská populace se šíří po velkých plochách povrchu planety; za těmito pohyby tušíme první historické činy a poté i cosi jako první geopolitické struktury, takže lze hovořit o nepsaných dějinách. Svět se však zdá být ještě neohrazený, beztvárný, zaměřený na nekonečno a dálky. Nebyly tu směry ani mapy, jen pohyb a radost z pohybu. Nevíme tedy, jak lidské činy chápat: zda šlo o vědomé migrace, jimiž skupiny našich předků radikálně řešily problémy ve svých dosavadních sídlištích, či o postupný, spíše biologický proces šíření druhu, rozložený do mnoha generací.

Do určité míry je charakter těchto prvních migrací ovlivněn prázdnotou nových prostor, kde dosud nežili jiní hominidé. Nejasnost pojmu migrace je však umocněna tím, jak málo chápeme své předky – vždyť pro jejich způsob myšlení a života dnes žijící zvířata ani lidé neposkytují žádnou použitelnou analogii. A nadto začala záhy působit geografická odlišnost nově osídlených prostor, která se odrazila v diferenciaci biologického i kulturního vývoje. Jestliže Afriku a Asii zřejmě po dlouhou dobu obýval člověk vzpřímený, *Homo erectus*, v Evropě vývoj směřoval přes hypotetické přechodné formy *Homo antecessor* a *Homo*

heidelbergensis až k vyhraněné eurasijské formě, *Homo neanderthalensis*. Nejstarší *Homo erectus* v Africe, někdy vyčlenovaný jako *Homo ergaster*, je datován před 1,9–1,8 milionu let. Zhruba 1,6 milionu let je starý skelet asi dvanáctiletého chlapce, příslušníka *Homo erectus* (známý též jako *Turkana Boy* nebo *Nariokotome Boy*), překrytý kdysi vodou a bahnem při západních březích jezera Turkana v Keni. Objevili jej v roce 1984 Kamoya Kimeu a Richard Leakey a svět tehdy překvapilo, jak je jeho tělo moderní. Zato lebka *Homo erectus* je nízká, se zploštělou čelní kostí, avšak objemná (obsah mozkovny dosahuje 1 000 krychlových centimetrů), s charakteristickým nadočnicovým a týlním valem. Jak ukázali Richard Leakey, Alan Walker i G. Philip Rightmire, jsou tyto základní znaky společné nálezům z Afriky, Jávy i Číny.

Při své velké expanzi z Afriky do jihovýchodní a východní Asie ovšem *Homo erectus* využil nejen dobře přizpůsobeného těla, ale i technologie a kultury, kterou na většině osídleného území označujeme jako acheulén. Nejstarší typicky acheulské pěstní klíny se objevují v Hadaru v Etiopii před téměř 1,5 milionem let a zhruba současně (1,4 milionu let) už i v Ubeidiji, která leží sice až v údolí Jordánu na Předním východě, ale geologové nás ujistí, že se stále nacházíme v pokračování téhož východoafrického tektonického zlomu. Původně vodorovné vrstvy jezerních slínů, štěrků a jíílů, ukládané při březích zmizelého jezera, byly v údolí Jordánu dodatečně vyvrásněny, takže archeologové musí nálezové vrstvy zkoumat v nezvyklé, silně ukloněné a místy úplně svislé poloze. Nejstarší industrie této oblasti charakterizují velké pěstní klíny a sekáče z čediče, vápence a pazourku, provázené nápadnými sféroidy, z nichž některé dosahují poměrně značné váhy a rozměrů (klíny až 19 cm, sféroidy 7,5 cm).

V posledních letech se stává klíčovým nalezištěm lokalita Dmanisi v Gruzii. Již v roce 1983 se ukázalo, že pod středověkými stavbami leží nálezová vrstva z počátku čtvrtohor. Okolí lokality tvoří láva asi 50 km vzdálené sopky, která v minulosti zastavila vody řeky Pinezauri a vytvořila jezero. Analýzou lávy kalio-argonovou metodou bylo získáno datum 1,8 milionu let. Archeologické a paleontologické nálezy jsou ovšem mladší, usazovaly se nad touto lávou, ale ještě v době existence jezera. Nálezy zvířeny jako je slon, etruský nosorožec, kůň, machairodus a pštros vysoké stáří vrstvy potvrzují. Doprovázejí je nejen nástroje z tufitů a křemene, ale nejvýznamnější jsou stále přibývajícím kosterní pozůstatky rodu *Homo*, včetně poměrně kompletních lebek. Jde buď o archaickou formu *Homo erectus* nebo o *Homo ergaster*.

Jestliže byla Afrika lidskou kolébkou, pak Přední východ tvoří křižovatku. Proud lidské kolonizace směřoval z Afriky, ale přitom většina savců, kteří obývali Přední východ, pochází

bud' z nitra Asie nebo snad z Evropy, jakoby lidé putovali proti směru tehdejší fauny. A pak už se cesty člověka rozdělují. Východní cesta směřuje do obrovských prostor Asie, země, kterou později asyrské nápisy označí jako *Asu*, „Země vycházejícího slunce“. Ale tím není její potenciál vyčerpán: za Asií lze tušit obrysy dalších kontinentů, Austrálie a Ameriky, jen co bude člověk schopen jich dosáhnout. Zato západní cesta je slepá, vzápětí skončí v Evropě, kterou zřejmě Asyřané nazývali *Ereb* nebo *Irib*, „Země zapadajícího slunce“. A právě na tomto nevelkém západním poloostrově Asie se vývoj kultury v budoucnu prudce zrychlí. (Jiří A. Svoboda)

lidé, moderní, populace našeho typu, *Homo sapiens*. Po dlouhá desetiletí jsme se na dějiny paleolitu dívali pod úhlem evropocentrismu. Ještě někdy v padesátých letech 20. století převládala představa, že moderní člověk pochází z Evropy. Především známý kromaňonec, považovaný za předka europoidní populace a pokřtěný podle převisu Crô-Magnon ve Francii. V lebce z Chancelade, rovněž ve Francii, se na počátku století hledal předek asijských populací, zatímco lebka z jeskyní Grimaldi při italsko-francouzské hranici se v duchu těchto hypotéz měla podobat dnešním Afričanům.

Když byly ve třicátých letech 20. století otevřeny nové výzkumy v Galilei, především v jeskyni Skhul ležící v masivu hory Karmel a v jeskyni Kafsa (Qafzeh) na okraji dnešního Nazaretu, začaly se tyto názory postupně měnit. Objevily se totiž početné kosterní pozůstatky člověka, ještě stále s kulturou moustérienu, ale již s nápadně moderními anatomickými znaky. Nejprve se uvažovalo jen o jakési vyvinutější formě neandertálců, teprve v roce 1959 nazval americký antropolog Francis Clark Howell tuto populaci protokromaňonci. A nové výzkumy Bernarda Vandermeersche a Ofera Bar-Yosefa v jeskyni Kafsa v letech 1965–1979 tento názor plně potvrdily.

Od sedmdesátých let minulého století tedy tušíme, že naši přímí předkové, *Homo sapiens* nebo, jak se dnes častěji říká, moderní lidé žili na Předním východě nejpozději před 60 000 lety. Konec let osmdesátých přinesl další překvapení – nová datování příslušné vrstvy v jeskyni Kafsa v Galilei posunula stáří nejstaršího moderního člověka až k roku 90 000. Pod dojmem tohoto objevu se vzápětí začaly přehodnocovat i další nálezy, které mohou dokládat vysoké stáří moderní populace mimo Evropu: kosterní pozůstatky od řeky Omo v Etiopii či z jihoafrické jeskyně ve skalnatém pobřeží Indického oceánu při ústí řeky Klasies (poněkud široce datované mezi 125 000 až 60 000 let). V roce 1987 proběhla v Cambridgi konference o původu a šíření anatomicky moderního člověka a jeho kultury, nazvaná tehdy *The Human Revolution* („Lidská revoluce“), a zhruba od té doby plynule navazují pravidelná vědecká setkání a symposia o různých aspektech tohoto provokativního a současně

multidisciplinárního tématu. Molekulární genetiky vytyčují určité vývojové linie a vzájemné vztahy mezi populacemi, paleoantropologie popisuje jejich fyzický vzhled, archeologie spolu s psychologii rekonstruuji lidské chování a případně bývá přizvána ještě geologie a paleoekologie, které tuto dramatickou historii zarámují údaji o chronologii, klimatu a krajině. Ale ani tak není dosud komplexnost přístupu úplná. Perspektivní by byl například užší dialog s jazykovědou, pokud by se – v tomto stadiu poznatků – mohla shodnout na novém stanovisku k původu evropských jazyků.

V září roku 2005 se badatelé vrátili do Cambridge, aby „lidskou revoluci“ s odstupem 18 let přehodnotili. Celkový posun v našem poznání za tu dobu shrnul Chris Stringer: v roce 1987 byly genetické studie vycházející z mitochondriální DNA ještě v plenkách, datování anatomicky moderních nálezů z jeskyně Kafsy až k 90 000 let bylo nečekaným překvapením, stále ještě bylo únosné argumentovat, že Afrika nehrála při vývoji anatomicky moderního člověka podstatnější roli a že vývoj probíhal nejen tam, ale i v multiregionálním měřítku – tedy paralelně ve východní Asii a do určité míry i v Evropě. Od té doby v terénu přibyly nové nosné body, tedy přímo datované lidské fosilie, zatímco v laboratořích byly starší nálezy nově datovány či re-datovány (čímž ovšem některé nálezy a lokality definitivně vypadly ze hry). Je jistě povzbuzující, jak dobře nové informace zapadají do schématu načrtnutého původně molekulárními genetiky a předpokládajícího africký původ moderní populace.

Podle srovnávací analýzy současného genomu, prováděné na všech kontinentech, vykazují africké populace nejvyšší variabilitu. Jejich diverzita se interpretuje jako produkt delšího procesu, který lze vyjádřit časově. Odtud pochází zprůměrované stáří hypotetické Evy (kolem 200 000 let) i následné odhady zrychlených expanzí do Eurasie mezi 100 000–50 000 lety a v posledních 20 000 letech (viz antropogeneze, Eva mitochondriální teorie). Přestože kalibrace „molekulárních hodin“ zatím není jednoznačná, rámcovou orientaci dnes tento odhad nesporně umožňuje.

Dalším významným přínosem je objev, že DNA neandertálců se od moderní populace celkově liší. Poprvé byla identifikována na kostech z Neanderova údolí v Německu a v současné době ji cílený genetický výzkum fosilií, prováděný především laboratoří v Lipsku, potvrzuje na dalších lokalitách v Chorvatsku, Rusku a v Uzbekistánu. Pozitivním výsledkem je i to, že dosud analyzované anatomicky moderní fosilie neandertálskou DNA postrádají. Ale teprve v posledních několika letech se ukázalo, jak složitá je identifikace fosilní DNA z paleoantropologických nálezů moderního člověka. Opakovaně se totiž lidská DNA zjišťuje i v kostech fosilních zvířat, jeskynních medvědů, mamutů a dalších, což naznačuje, jak silně

jsou tyto vzorky kontaminovány DNA všech osob, které s nimi při výzkumu a po něm přišli do styku. A to i při odběru vzorků hluboko pod povrchem kosti.

Nová datování známých antropologických nálezů z Omo (Kibiš) v Etiopii dosáhla 195 000 let a konkrétně tak potvrdila svrchu vzpomenutý teoretický výpočet genetiků o praměti Evě. Následoval nový objev tří anatomicky moderních lebek z Herto, stále ještě v Etiopii, datovaný před 160 000 let. Nově byly datovány také nálezy archaických hominidů z Guomde (>150 000 let), Singa (>130 000 let) a další fosilie, ukazující variabilitu africké populace té doby. Poněkud se navýšila data z lokalit, které leží geograficky v přímém dosahu, ať již jde o jeskyně v ústí řeky Klasies nebo o nálezy z jeskyně Schul.

Naproti tomu v Evropě několik lokalit v důsledku nových datování radioaktivním uhlíkem odpadlo (Vogelherd, Velika Pečina, Koněpruské jeskyně, jeskyně Svatého Prokopa; nejisté je stáří nálezu z Kostěnek 14-Markina gora). Ty zbývající nepřesahují stáří 40 000 let: Peštera cu Oase v Rumunsku, 38 000 let, Mladečské jeskyně na Moravě, kolem 33 000 let; a několik spornějších nálezů z Rumunska, Peštera Muierilor, 32 000 let a Cioclovina, 31 000 let (uvedené hodnoty jsou odhady, navyšující dosud nekalibrovaná radiokarbonová data). Teprve z období po 30 000 let máme ucelenější vzorky moderních populací, opět především z Moravy. Takže při všeobecném nárůstu dat ze zámoří se osídlení Evropy jeví jako velmi pozdní. Jako by se moderní lidé na její hranici zastavili po celých 80 000 let.

Domníváme se, že se budou proměňovat původní představy o plynulosti šíření našich předků. Jistě, *Homo sapiens* byl moderní nejen anatomicky, architekturou lebky i štíhlou a svalnatou postavou, ale do určité míry i svým myšlením a chováním, mohl mít výhody, které mu poskytovala představitost, plánovitost, a potažmo i artefakty. Musíme však opustit představu, že z Afriky postupoval tak rychle, jak mu to dovoľoval demografický růst, geografické vzdálenosti a prostá schopnost překonat je. Ostatně, měl-li opravdu větší představitost, jak se mu přisuzuje, pak mohl mít i větší strach.

Na rozdíl od prvních lidí (*Homo ergaster*, *Homo erectus*, *Homo heidelbergensis*), kteří někdy před milionem let osídlovali dosud liduprázdný svět, vstupoval *Homo sapiens* příliš často na území, kde již byly zabydleny domorodé populace. Na severu byl silným konkurentem neandertálec (*Homo neanderthalensis*). Měl za sebou několik statisíciletí vývoje v chladném pásmu, byl dobře adaptován na studené klima svou menší a robustnější postavou, ale jistě i svým chováním a předávanými poznatky. Dovedl ovšem přežít i výkyvy teplého klimatu, které se na severu pravidelně opakovaly.

Jemnější chronologie, která je dnes vypracována pro jeskyně Předního východu, ukazuje, že nálezy tamních neandertálců (Amud, Dederíja, Kebara, Šanidar) jsou mladší než

anatomicky moderní fosilie v tomtéž regionu (či dokonce jen mikroregionu historické Galileje). Takže by v chladných fázích nastupující ledové doby neandertálci naopak migrovali v protisměru, dosáhli Předního východu, žili tam současně s moderními populacemi anebo je odtud dokonce dočasně vytěsnili. V roce 2005 identifikovala laboratoř v Lipsku neandertálskou DNA u chlapce pohřbeného v jeskyni Tešik Taš v Uzbekistánu, což potvrzuje, že se tato populace šířila také k východu, minimálně do střední Asie (nejasné je dosud určení zlomků kostí z nalezišť ještě dále na východě, například z Okladnikovy jeskyně na Altaji). V jižnějších evropských refugiích, například v Chorvatsku (jeskyně Vindija), ve Španělsku (Zafarraya) či na severním Kavkaze (jeskyně Mezmajskaja), neandertálci přežívali ještě před 35 000–30 000 lety. Erik Trinkaus se dokonce domnívá, že zděděné neandertálské rysy lze pozorovat ještě před 27 000 lety, na dolních končetinách chlapce nalezeného pod převisem Lagar Velho v Portugalsku, který by tedy byl jakýmsi míšencem. Tento názor však většina ostatních antropologů nesdílí.

Proponenti termínu „lidská revoluce“, jako byli Paul Mellars, Christopher Stringer, Lewis Binford a další, předpokládají, že zhruba před 40 000–35 000 lety došlo v Evropě k dramatickým změnám v lidském myšlení a chování, především v používání symbolů, jazyka, nových technologií a organizace lidských komunit. V teoretické rovině se uvažuje o definici času (viz čas lovců), o strukturovaném myšlení a lepší komunikaci, o vyšším stupni plánovitosti. V archeologickém záznamu by tomu odpovídala velká a vnitřně rozčleněná lovecká sídliště, archeozoologický materiál dokládá efektivní a někdy i specializovaný lov stádních zvířat a nálezové situace na některých centrálních sídlištích i v hlubokých jeskyních naznačují existenci určitých rituálů. Ne všechny tyto inovace jsou ovšem natolik vzájemně synchronizovány, jak by si autoři termínu „lidská revoluce“ přáli. Archeologicky je nejprokazatelnější rychlý nástup paleolitického umění, tedy zobrazení se symbolickými významy, zhruba před 35 000 lety. Tento jev je nápadný také tím, že zobrazení jsou od samého počátku už formálně dokonalá. Zůstává otázka, proč se umění objevilo až tak pozdě a tak vysoko na severu. V každém případě moderní chování, tak jak je archeologie rekonstruuje, neprovázelo moderní populaci při jejích velkých migracích napříč kontinenty, ale vzniklo až po osídlení Eurasie – a tedy i po kontaktu s neandertálci.

V roce 2000 zveřejnily pod názvem „Afrika: revoluce se nekonala?“ Sally McBreartyová a Alison Brooksová článek koncipovaný z africké perspektivy. Pokud žili anatomicky moderní lidé nejprve v Africe, odkud se měli vítězně šířit, hledají autorky takové změny v chování, které by je oddělily, případně nadřadily ostatním tehdy žijícím lidským populacím. A určité doklady se jim skutečně podařilo shromáždit. Jsou ale poměrně skromné a vůbec ne

revoluční, naopak, akumulovaly se pozvolna. Již před 200 000 lety se v Africe objevuje čepelová technika, kamenná drtidla na barvivo i rostlinnou potravu a drobné kamenné hroty jako projektily stříelných zbraní. Před zhruba 100 000 lety k tomu přistupují doklady rybolovu a sběru škeblí, dálkové výměny kamenných surovin a jejich dolování z těžebních jam, kostěné nástroje včetně harpun, předměty s vyrytými vzorci, snad záznamy či dekor, a konečně zvláštní kamenné hroty s obloukovitě otupeným bokem a provrtané ozdobné závěsky. Zdobení je jistě významný jev, můžeme-li je chápat jako projev symbolického myšlení a odraz sebeuvědomění nositele.

Ale všechny skutečně nápadné fenomény, na prvním místě reprezentativní umění a hroby, se v Africe objevily později než v Eurasii. Badatelé pracující v Eurasii rovněž namítnou, že některé z jevů uvedených jako africké u nás můžeme doložit zhruba ve stejné době jako v Africe. Konkrétně máme na mysli čepelovou techniku, zpracování barviv a ojedinele i kostěné nástroje či jednoduché symbolické předměty. Africe by tak zbývalo prvenství především ve výskytu osobních ozdob a hrotů s otupeným bokem, které se v Evropě skutečně rozšířily až později.

Šíření anatomicky moderního člověka bylo dosud převážně chápáno jako jev odehrávající se na spojnici Afriky a Evropy – z toho vyplynula i role Předního východu jako přestupního uzlu. Dnes se zdá, že ještě předtím se oddělila významná větev, která překročila úžiny mezi východní Afrikou a Arabským poloostrovem a pokračovala dále k východu přes indický subkontinent a jihovýchodní Asii až po Austrálii. Populace vzniklá v tropech, vybavená vysokým a štíhlým tělem a nepřizpůsobená chladu, by se podle této teorie nejprve šířila horizontálně, v sobě vlastním klimatickém pásmu, a to i přesto, že vzdálenosti byly nesrovnatelně větší a v cestě stály mořské úžiny.

Některá starší, dosud nejasná zjištění by v kontextu této koncepce dostala nový smysl. Například nález anatomicky moderní lebky z Liou-ťangu v jižní Číně z roku 1958, kde byla nálezová vrstva s určitými rozpaky datována již na 63 000–70 000 let. Lebka však bohužel nepochází z řádného archeologického výzkumu, a proto se uvolňuje prostor pro pochybnosti: zda lebka skutečně ležela v této vrstvě, a pokud ano, zda se do tak hluboké úrovně nedostala dodatečně. V každém případě by však byl nejstarší známý anatomicky moderní nález, poněkud mladší než moderní lidé z Předního východu.

Obraz moderní populace Číny není jednotný. Charakteristické východoasijské rysy, jako je plochý obličej, lopatkovitý řezák a malý vzrůst (kolem 156 cm) spojují nález z Liou-ťangu s nálezy z lokality Minatogawa v Japonsku a Niah na Borneu. Naproti tomu populace severní Číny se liší vzrůstem (kolem 174 cm u mužů) i tvarem lebky a připomínají tak nápadně

moderní populaci Evropy, například Mladečské jeskyně. Reprezentativní kosterní nálezy pocházejí z Horní jeskyně v Čou-kchou-tieniu a jsou dokonce doprovázeny kostěnými šperky a jehlami, v Asii do té doby neznámými. Minimální stáří Horní jeskyně podle radioaktivního uhlíku je 13 000 let.

Mezi těmito dvěma vyhraněnými skupinami stojí řada dalších kosterních pozůstatků moderního člověka nalezených v různých provinciích Číny, ale vždy v nejmladší spraši formace Malan či z dalších sedimentů svrchního pleistocénu: C'-jang (39 000 až 37 000 let), jeskyně Mao-mao (15 000 až 14 000 let), Wu-šan, Ta-lung-tchan, Čchuan-tung, Ťin-čchuan, Liou-ťiang, Čuang-lang a další. Na základě jejich studia však vedoucí pekingský antropolog Wu Sin-č' rozdíl mezi severem a jihem Číny potvrzuje.

Nejednotná byla i kultura. Na většině čínského území pokračuje tradice výroby drobnotvarých nástrojů (Fu-lin, Š'-jü, Sa-la-wu-su), které ve srovnání s nástroji starého a středního paleolitu vykazují jen malý nebo žádný technologický pokrok. Naproti tomu v severní Číně se objevují industrie srovnatelné s prudce se rozvíjející mladopaleolitickou technologií severní Eurasie, které rozvíjejí čepelovou techniku s prvky levalloiskými i mladopaleolitickými. V Šuej-tung-kou a na dalších nalezištích Vnitřního Mongolska se rovněž vyráběly dokonale opracované listovité hroty, jaké v té době známe ze střední a jihovýchodní Evropy. Následuje zřejmě další kulturní vlna ze západu, tentokrát charakterizovaná kostěnou industrií a ozdobnými předměty. Vedle Horní jeskyně v Čou-kchou-tieniu je to nové naleziště Siao-ku-šan, odkud čínský archeolog Chuang Wej-wen uvádí provrtané zuby i drobné přívěsky, zlomek kostěného kotoučku (rondelle), jehly a vyřezávanou kostěnou harpunu. To všechno jsou prvky typické pro eurasijskou mladopaleolitickou tradici.

Přechod od středního k mladému paleolitu je tedy archeologicky nejviditelnější právě ve stopách onoho rychlého šíření moderní populace do nových prostředí a celých kontinentů. Celkový obraz je však složitější, neboť tendence k změnám v technologii a myšlení se projevují nejen v kulturách evidentně vytvořených moderními lidmi, jako je aurignacien, ale také u některých posledních neandertálců, jak je to doloženo v chatelperronienu. Zdá se tedy, že na počátku přechodného procesu probíhalo několik paralelních vývojových linií, které teprve v jeho průběhu krystalizovaly, některé se urychlovaly a jiné, neandertálské, definitivně zanikly. Vzápětí se různé formy umění a ozdobné prvky dále šíří, ale už jen v určitých částech Evropy a odtud později do širších oblastí severní Asie. Další změny, neméně prostorově omezené, indikuje archeologický kontext sídlišť, hrobů a doklady nových technologií. Jedna ze zobecňujících teorií tedy předpokládá, že populační růst, přesuny populací a technologické a společenské změny na počátku mladého paleolitu jsou propojeny s potřebou nových

prostředků komunikace a rituálů. Takzvané umění (umění, paleolitické), už svou schopností vyjádřit informace pomocí předmětů spíše než slovy a gesty, totiž propůjčuje každému sdělení trvalejší charakter a umožňuje mu neustále překračovat hranice přítomnosti. Někde za těmito vnějšími jevy ovšem leží strukturální změny v lidském myšlení (myšlení, jazyk, symboly a rituály moderních lidí). Především jeho univerzálnost. A dále uvědomění si času a časových sekvencí jako další z podstatných změn. Doplňuje totiž onen rozměr, v němž se symbolické chování utváří a projevuje. (Jaroslav Malina)

lidé, moderní, a poslední neandertálci, koncept vztahu mezi *Homo sapiens* a *Homo neanderthalensis*. Pro moderní lidi (lidé, moderní), lovce kozorožců a gazel ve skalnatém terénu Předního východu a Středomoří, musela být obrovská stáda velkých savců při řekách a v nížinách severní Eurasie bezesporu přitažlivá. Ale cestu do obrovské zóny na severu, dosud osídlené neandertálci, zřejmě otevřela teprve série přechodných klimatických oteplení v rámci posledního glaciálu, kterou nazýváme interpleniglaciál (OIS 3, ca 60 000–24 000 let). Model dvou populací, prvé expandující a druhé stahující se do refugii, souhlasí rovněž s teoriemi molekulární genetiky, které předpokládají rychlejší demografický růst mezi 100 000–50 000 lety (normálně se u lovců a sběračů předpokládá roční přírůstek populace jen velmi nízký). Očekávali bychom tedy, že archeologie, pracující s lidskými artefakty, tento obraz podpoří svými metodami, nebo přinejmenším potvrdí, že expandující populace byla také technologicky vyspělejší. Avšak pokusy korelovat technologii výroby artefaktů s výskytem lidských fosilií v čase a prostoru nejsou jednoznačné, vyvolávají různé interpretace, kritiku a diskusi.

Archeologických lokalit z přechodného období je dnes (oproti vzácným antropologickým nálezům) dostatek; jejich rozložení v prostoru a čase sledují vznikající archeologické databáze, v různých měřítcích a na různých úrovních přesnosti. Na dosavadních mapách Evropy, vzniklých v rámci projektů „OIS stage 3“ nebo „Eco-Niche Modelling“, mohou být lokality vztaženy k mapám klimatu i k radiokarbonovým datům. Uvažuje se o aplikaci programů, které modelují šíření druhů v daných ekologických podmínkách (GARP, CSM), což bude jistě perspektivní směr výzkumu.

Ale už z prosté mapy je patrné, že mezi 50 000 až 35 000 lety se ve třech paralelních centrech, a to na Předním východě (tzv. emirien), ve středním Podunají (tzv. bohunicien) a ve střední a severní Asii (kultura Kara Bom) rychle rozšířila zvláštní nová technologie. Originálním způsobem kombinuje archaické postupy výroby úštěpů z tvarově predeterminovaného jádra, typické pro střední paleolit (technika, levalloiská), s prvky progresivní čepelové (leptolitické) techniky, tvarující jádro tak, aby umožnilo odštěpovat

dlouhé a tenké čepele v celých sériích. Proniknout do detailů této komplexní technologie dnes archeologům umožňuje metoda zpětného skládání úštěpů a čepelí do původních jader. Je nápadné, jak se její rozšíření kryje s předpokládanými směry šíření moderního člověka. A nadto, spolu s ní se šířily i skromné artefakty ozdobného či obecně estetického významu: provrtané schránky měkkýšů z jeskyně Üçagizli v Turecku, kámen s pravidelnými rýhami z jeskyně Temnata v Bulharsku či provrtané přívěsky z lokality Kara Bom na Altaji.

Původ této levallois-leptolitické technologie se hledá na Předním východě, případně ve středním Egyptě, kde se podobné principy objevují již před více než 50 000 lety, a tam (lokalita Taramsa) snad i v přímém kontextu hrobu anatomicky moderního dítěte. V celém dalším areálu jejího rozšíření však nebyly nalezeny žádné další kosterní pozůstatky, které by prokázaly, že výrobce těchto artefaktů byl skutečně anatomicky moderní. V roce 2004 předvedl Anatolij Derevjanko fragmenty dětské lebky a jednotlivé zuby z jeskyně Obi Rachmat v Uzbekistánu. Nepodařilo se však určit, zda dítě bylo ještě neandertálské nebo už anatomicky moderní. Kromě toho Obi Rachmat, ač se v některých aspektech levallois-leptolitickým industriím nápadně podobá, bude jistě podstatně starší.

Tradičně se šíření moderního člověka spojuje s poněkud mladší, již plně mladopaleolitickou kulturou, kterou nazýváme aurignacien a která se rozšířila před 40 000–30 000 lety. Když se v roce 2004 ukázalo, že anatomicky moderní antropologické nálezy z jeskyně Vogelherd v Německu, dosud považované za aurignacké, jsou podstatně mladší, Nick Conard na okamžik zapochyboval, zda aurignacien nemohli vytvořit poslední neandertálci (a tuto pochybnost krátce převzal i denní tisk). Ale byl to typicky negativní argument. Nové datování přímo z lidské kosti v Mladči u Litovle na Moravě (Mladečské jeskyně) znovu potvrzuje, že v době aurignacienu moderní lidé v Evropě žili. To je důležité i proto, že právě aurignacien se pyšní prvním skutečným uměním vysokých estetických i informačních kvalit, a to hned v několika centrech svého rozšíření. Miniaturní řezby zvířat a lidí v mamutovině z jižního Německa, jednoduché rytiny ve vápencových deskách z Périgordu či dokonalé skalní umění jeskyně Chauvet v posledních letech doplnily červené malby na kameni, objevené v alpské oblasti severní Itálie.

Avšak rovněž aurignacien má svou problematiku. Vyneseme-li do mapy radiokarbonová data, ukazuje se, že nejstarší, dosud ojedinelé lokality s typicky aurignackou technologií se objevily v Evropě, podél Dunaje, v Belgii a v Kantabrii. Teprve později pokryla území Evropy souvislejší síť nalezišť, která zasáhla také na Přední východ – tedy v opačném směru, než bychom teoreticky očekávali. To by znamenalo, že kulturu aurignacienu moderní člověk do Evropy nepřinesl, ale vytvořil ji až na místě, zřejmě v kontaktu s posledními neandertálci.

Opak se pokoušejí dokázat současné výzkumy Marcela Otteho v jeskyních Íránu (například Yafteh), ale ani tam zatím aurignacká data nepřesáhla stáří dat evropských. Poslední velká kultura mladého paleolitu, která je v tomto kontextu předmětem diskuse, je gravettien, který před 33 000 až 23 000 let aurignacien vystřídal. Gravettien se již spojuje s velkými soubory anatomicky moderních antropologických nálezů, a to na prvním místě z Moravy (Předmostí, Dolní Věstonice – Pavlov), takže o jeho tvůrcích již není pochyby. Jak ukazuje Trent Holliday a další antropologové, kteří se jejich kostrami zabývali, uchovali si tito moderní Evropané dosud své štíhlé tělo, adaptované na podmínky tropického klimatu (postava se stává menší a robustnější teprve v následujícím desetitisíciletí evropského pobytu).

Gravettien je obdobím technologického i kulturního rozkvětu, podmíněného efektivním lovem velkých savců, především mamutů, a komplexní společenskou organizací, tak jak ji odráží zakládání velkých sídlišť, opět především na Moravě. Velká lovecká sídliště, nové technologie práce s organickými materiály, umění a symbolismus vznikly nesporně v Evropě, jmenovitě v Podunají, a jsou projevem adaptace na zdejší podmínky. Současně však technologie výroby kamenných čepelí a hrotů s charakteristicky otupeným bokem zřetelně prozrazuje jihovýchodní původ této kultury. Na Předním východě (kultury tzv. ahmarienu a lagamienu) a v severní Africe (kultura dabba) totiž srovnatelné technologie vznikly již o zhruba 10 000 let dříve.

Je zřejmé, a opět to zapadá i do teorií genetiků, že příchod anatomicky moderní populace do Evropy nebyl jednorázový proces, ale opakoval se v několika vlnách. Paradoxně je to teprve gravettien, poslední z velkých kultur a technologií přechodného období, kde tento proces můžeme sledovat nejzřetelněji.

I když tedy předpokládáme, že kolébkou moderního člověka je Afrika, Evropa – jako nejzápadnější poloostrov Eurasie – nehrála jen pasivní roli příjemce příchozích populací. Stala se kolébkou nových typů chování, technologií, lovu velkých savců, rituálů a umění. Za současného stavu poznatků bychom mohli uzavřít, že přestože šíření moderního člověka na povrchu planety byl dlouhodobý proces, skutečná „lidská revoluce“ se odehrála poté, co anatomicky moderní lidé ovládli Evropu. Zbývá mnoho nezodpovězených otázek. Například, zda přitom sehrál nějakou roli i kontakt s posledními domorodci, s neandertálci.

lidé, první, morfologická hranice, která by umožnila rozdělit hominidy na úrovni rodu – australopitéky od prvních lidí, na první pohled není tak zřetelná. Jako první zástupce rodu *Homo* se někdy uvádí *Homo rudolphensis*, který se před více než 2 miliony let objevuje v Olduvai a v oblasti jezera Turkana (původně Rudolfovo jezero). Oproti už klasickému, poněkud mladšímu (až po 2 milionech let) *Homo habilis*, kterého už v roce 1964 definovali

Louis Leakey, Phillip Tobias a John Napier, je charakteristická delší a širší tvář s méně výraznými nadočnicovými oblouky a s poměrně velkou mozkovnou, ale rozdíly mezi oběma druhy nejsou velké.

Celkově je u prvních lidí charakteristická gracilizace žvýkacího aparátu, avšak zvláště *Homo habilis* měl ještě stále tvář australopitéka. Odlišuje se však od něj nejen užšími stoličkami, ale zejména výrazným zvětšením mozku (až 730 cm³) a zřejmě i jeho složitější stavbou, takže se někdy uvažuje o schopnosti jednoduché řeči. A právě to je trend, který v dalším vývoji pokračuje. Archeologický kontext prokazatelně dokládá, že *Homo habilis*, tedy „člověk zručný“, vyráběl nástroje a této jistotě vděčí i za své jméno. Podobně je tomu s i posledním zástupcem prvních lidí, *Homo ergaster* („člověk dělník“), pro něhož je typická menší spodní čelist, vystupující nos a modernější anatomie končetin. Nabízí se tedy představa, že mezi stavbou mozku a technologií existovala přímá souvislost. (Jaroslav Malina)

lidé v karibské oblasti, první, první obyvatelé karibské oblasti (Antilských ostrovů) v předkolumbovském období. Osídlení je charakterizováno čtyřmi základními kulturními komplexy. První z nich, a z hlediska chronologického také nejstarší, odpovídá kultuře, kterou Fernando Portuondo del Prado označuje pro oblast Kuby jako *Guanajatabeye* neboli *kulturu lastur*, podle nejdůležitějšího materiálu užívaného k výrobě jednoduchých nástrojů. Je vcelku logické, že Guanajatabeyové obývali zejména pobřežní oblasti, odkud byli později vytlačeni *Arawaky*. V době příchodu Španělů žili poslední představitelé tohoto prastarého etnika v ústraní, především v nejzápadnější oblasti Kuby. Vyznačovali se pohřebním ritem velmi podobným tomu, jaký známe u pozdější kultury *moundů* („mohylových monumentů“) na území dnešních Spojených států amerických.

Tainy jako v pořadí druhou etnickou skupinu popisuje účastník druhé Kolumbovy výpravy sevillský lékař Diego Álvarez Chanca následujícími slovy: „Toho dne – poprvé od té doby, co jsme se tu vysadili – se na břehu u samého moře objevilo množství mužů a žen, kteří zírali na naše loďstvo a žasli nad tou nezvyklou podívanou. Když pak se naši lidé přiblížili ve člunu ke břehu, aby s nimi pohovořili, začali volat: ‚Taino, taino,‘ to znamená ‚dobře‘; dokud byli námořníci ve člunu, zůstali na místě, ale vypadalo to tak, že jsou připraveni dát se na útěk, jakmile bude třeba.“ *Tainové*, známí v Kolumbových dobách jako *Arawakové z ostrovů*, byli představiteli mírumilovné zemědělské civilizace. Bývají děleni do pěti skupin – *Ingeriové* (Trinidad), vlastní *Tainové* a *Subtainové* (Kuba a Jamajka, obojí vymřeli), *Siguajové* (Dominikánská republika) a *Lukajové* na Bahamách.

Příslušníci tohoto etnika vyřešili otázku svého přežití díky pružnému vývoji zemědělských technik. Nejdůležitější kulturní plodinou, která na jimi obydlených ostrovech nahrazovala

kukuřici, charakteristickou pro středoamerické populace, byl *maniok*. Mnohočetný kořen této jihoamerické plodiny, importované do jejich sídlišť na Antilách, poskytl velmi výživný škrob. Kořen manioku Taínové strouhali a sušili v pytlicích z rostlinných vláken. Tato hmota byla hlavní součástí *kasavy*, nekvašeného nebo i kvašeného chleba připravovaného na peci z pálené hlíny. Kasava představovala nejdůležitější složku stravovacího systému Taínů. Maniokový škrob musel projít tepelnou úpravou, protože za syrova obsahoval jedovaté látky. Požíváním syrového manioku páchali Taínové po příchodu Španělů hromadné sebevraždy. Kromě této nepostradatelné plodiny pěstovali předkolumbovští ostrované také kukuřici, ananas, tabák a svoji stravu doplňovali sběrem ovoce, jako je papaya. Dlouhá epocha objevů a dobývání započatá výpravou Kryštofa Kolumba zůstane navždy poznamenána těžkou daní prolité krve, kterou zaplatila indiánská etnika Nového světa. Taínové byli jedněmi z prvních, jež příchod Evropanů zasáhl nejtvrdějším způsobem. Kolumbus, který se s nimi setkal v roce 1492, když se vylodil na Hispaniole (v arawačtině Haití, dnes Santo Domingo), o nich napsal: „Milují své bližní, jako sebe samé a jazyk, jímž hovoří, je nejsladší a nejjemnější, který znám. Stále se usmívají.“

Tehdy čítalo obyvatelstvo Hispanioly kolem tři sta tisíc lidí. Po padesáti letech, během nichž byli stále decimováni nezvyklou a vyčerpávající prací, do níž je nutili noví páni nad ostrovy, kteří je využívali jako nádeníky na plantážích a v dolech, jich nezůstaly více než dvě stovky. Nemoci podporované podvýživou a podle dobových kronik také kolektivní sebevraždy vedly k vyhubení tohoto etnika. Zemědělci a rybáři, kteří měli za sebou více než tisíc let mírumilovné existence, úplně zmizeli z povrchu země. Tak skončila – hromadnou tragédií – historie „dobrých indiánů“, pro něž ani nadšená chvála objevitele Nového světa nemohla nic udělat.

V Kolumbově období obývali Taínové Hispaniolu, Portoriko a osídlili rovněž další ostrovy Velkých Antil a Baham, včetně Kuby a Jamajky. Na Malých Antilách, souostroví obydleném již *Kariby* nebo *Karaiby*, se usadili pouze na několika severních ostrovech. Otázka původu Taínů se stala předmětem dlouhých diskusí. Nejpravděpodobnější hypotéza předpokládá, že vzešli z kmenů sídlících původně v Jižní Americe, přesněji řečeno v oblasti Venezuely, nedaleko od orinocké delty. Tento základní etnický pramen byl obohacen vlivem andských kultur a je rozeznatelný v mnoha rysech taínské kulturní tvořivosti. Proces formování vlastního taínského etnika započal kolem 3. tisíciletí př. n. l., když se první skupiny jejich předků přesunuly z oblasti Orinoka na Antily. Za touto prvotní migrací následovaly čtyři další velké vlny. V průběhu dvou posledních (v 10. století n. l.) získala už taínská kultura rysy, které ji výrazně odlišují od dávných počátků. Jméno *Tainos* uvedl poprvé do Evropy Diego

Álvarez Chanca, španělský lékař, který byl účastníkem druhé Kolumbovy výpravy. Álvarez Chanca slyšel tento výraz na Malých Antilách od aravackých indiánů a pochopil, že označuje domorodce z ostrovů považované za lidi „dobré a ušlechtilé“, na rozdíl Karibů, kteří byli proslulí svou krutostí. Chanca si také uvědomil, že slovo *taíno* neoznačuje pouze obyvatelstvo Hispanioly, ale i přesně definovaný způsob života a etický kodex stojící v naprostém kontrastu s divokou násilností Karibů, stále válčících s Arawaky. Prvotní dojem Kryštofa Kolumba je tak potvrzen míněním, jež o Taínech měli sami obyvatelé sousedních oblastí. V dnešní době je termín *taíno* odborným výrazem svázaným s archeologickými odkryvy a etnografickými výzkumy. V roce 1965 publikoval jednu z prvních prací o kultuře dávných obyvatel Velkých Antil Sven Loven. Poté následovaly další výzkumy a znalosti se prohlubovaly. Pro některé badatele byl nejpříznačnějším faktorem ve vývoji taínské kultury rozvoj racionálního a vzestupného systému zemědělské produkce. Správné uplatnění nových technik v patřičné míře zajistilo Taínům ekonomičtější využívání půdy a přálo progresivnímu rozvoji sociálních vztahů, který se odrazil jak ve správě území, tak i v umělecké tvorbě. Zemědělská práce ve výhodných klimatických podmínkách nebyla patrně příliš vyčerpávající, lze se tedy domnívat, že Taínové měli více volného času na organizaci slavnostních rituálů a že se také mohli více věnovat tvorbě uměleckých a rituálních děl. Bude nicméně vhodné připomenout, že tuto hypotézu je třeba dále zkoumat a přijímat s určitou opatrností, ostatně stejně jako všechny další domněnky. Studium kultur a civilizací, které následují jedna za druhou od doby prehistorické až po moderní, poukázalo totiž na skutečnost, že zrod rozvinutých forem uměleckých projevů nebyl vždy nutně svázan s množstvím volného času. Stejně tak i společnosti, která optimálně vyřešila problém své výživy, nemusí mít vždy sofistikovanou uměleckou tvorbu. Ohromující elegance a rozmanitost taínské umělecké tvořivosti, která je i ze sporých dochovaných dokladů zjevná, nemusí být nutně podmíněna vysoce produktivním zemědělstvím.

Dokonalé jsou především hrnčířské výrobky Taínů: talíře, mísy a poháry. Velkou dovednost vyžadovala také výroba kánoí. Některé kánoe malých rozměrů byly určeny pro rybolov, do jiných se vměstnalo až 80 osob a Taínové je užívali k stěhování nebo válečným výpravám. Z dalších řemesel se významně uplatňovalo košíkářství, výroba typické tříbarevné keramiky a zpracování zlata za studena.

Důležitým faktorem v řemeslné výrobě a umělecké tvorbě byla samotná sociální struktura tohoto etnika. Společnost dobrých indiánů byla postavena na kmenové hierarchii řízené náčelníkem – *kazikem*, který stál nad *nitainos* – oblastními náčelníky. Náčelníci řídili své společenské jednotky podle pokynů svého nadřízeného. Kazik měl absolutní moc ve všech

sférách a jeho úřad se dědil z otce na syna; v případě absence mužského potomka se kazikem mohla stát žena. Každá kmenová skupina měla své kněží a šamany – *behiques*, kteří náleželi k elitě společnosti. I oni mohli v určitém případě vykonávat úřad kazika. Konečně je zapotřebí se zmínit o *naborías* – vrstvě služebníků, kteří se starali o blaho kaziků a zasvětili svůj čas též výrobě rituálních a symbolických předmětů určených kazikům a behikům. Mezi jejich výrobky najdeme *inhalátory* či lžičky, nástroje, které se používaly za obřadu *cohoby* – rituálu, jímž se navazovaly styky mezi *behiky* a *zemis*. Plastiky z kamene i dřeva – *zemis*, byly Taíny považovány za schránky osobních duchů, a indiáni byli tudíž přesvědčeni, že jsou naplněny božskou energií.

Rituál *cohoba* představuje nejdůležitější náboženský obřad života Taínů. Zúčastňovala se ho pouze elita společnosti: kazikové, behikové a nitainové, kteří se shromažďovali v místě, kde byly uchovávány plastiky *zemis* – „Pánové Stvoření“. Poté co jim předložili obětiny, které sestávaly z maniokového chleba a ovoce, behikové se rituálně očistili, a to tak, že si pomocí speciální dřevěné lžičky určené k tomuto účelu vyvolali zvracení. Když se zbavili všech svých nečistot, přiložili chřípí k inhalačnímu nástroji se dvěma trubičkami ze dřeva nebo kosti, jimiž vdechovali halucinogenní prášek z rozdrčených sušených bylin. Tato omamující látka je uvedla do stavu změněného vědomí, v němž vstoupili do styku se svými božstvy. Behikové představovali spojení Pánů Stvoření se zemí a přenášeli jejich pokyny týkající se sklizně, válek a všech dalších problémů, které zaměstnávaly společenství.

Jako animisté věřili Taínové v duchy mrtvých a v duchy přírodních jevů, které je možno ovládat a s nimiž se lze dostat do souladu prostřednictvím *zemis*. Každý příbytek měl svého vlastního *zemi* a ti, kteří náleželi náčelníkům, byli umístěni v jakémsi druhu svatyň – zvláštních chýších stojících na okraji vesnice. Další symbol moci představovala *duho* – dřevěná stolička určená kazikům, nebo ostatním *vznešeným* ze skupiny *behiques* a *nitainos*. *Duho* se používala během *cohoby* anebo u příležitosti soutěže *batey*, což byl druh míčové hry provozované na návsi osady. Kazikové a ostatní vznešení jí přihlíželi sedíce na svých *duho*, což je odlišovalo od jiných lidí, kteří se museli spokojit s nepohodlnými kamennými sedačkami. *Duho*, které představovalo jeden z význačných symbolů moci, doprovázelo jeho majitele i ve smrti. Mrtvý kazik byl zahalen od hlavy až k patě do pásů bavlny a poté usazen na *duho*, s nímž byl také pohřben. Vykopávky uskutečněné na ostrovech osídlených Taíny umožnily objevy četných exemplářů *duho*, které unikly drancování Španělů. Tyto předměty ze dřeva (nikoliv ze zlata) neměly v očích conquistadorů žádnou tržní hodnotu.

Taínové žili ve velkých vesnicích tvořených společnými příbytky zvanými *bohío* nebo *caney*. Tyto chýše měly kruhovitý půdorys a kuželovitou střechu ze dřeva a z palmového listí.

Uvnitř se nacházely *hamaky* (závěsné sítě) spletené z rostlinných vláken. Právě taková slova, jako jsou *hamaka*, *tabák*, *kánoe* nebo *uragán*, která dnes běžně užíváme, tvoří část dědictví, jež nám odkázali Taínové.

Třetí skupinu v osídlení karibských ostrovů představují *Sibonejové*. Jejich jméno je odvozeno patrně z aravackého *siba a ejeri*, tj. „Skalní lidé“. Před příchodem Španělů obývali tito indiáni většinu Kuby a část Haiti. O jejich životě a zvycích máme k dispozici poměrně dosti informací, díky archeologickým nálezům a zprávám španělských autorů z prvního období dobývání Ameriky. Jedním z kronikářů, jenž se dle svých možností snažil o co největší přesnost v popisu, byl Bartolomé de las Casas, žijící kromě jiných míst také v kubánském Trinidadu. Las Casas, který proslul především jako neochvějný *Defensor de los Indios* („Ochránce indiánů“), píše, že na Španěle se o lidech z Kuby mluví jako o Sibonejích, a vyzdvihuje jejich mírumilovnost a slepou poslušnost vůči náčelníkům – kazikům. Nálezy koster ukazují, že Sibonejové byli střední postavy, písemné zprávy se zmiňují o jejich hustých vlasech. Vesnice stavěli zejména ve východní části ostrova. V době, kdy přicházeli Španělé, museli Sibonejové už většinu svých území vyklidit a ustoupit bojovnějším Taínům, takže jim zbývala pouze malá enkláva kolem dnešního města Cienfuegos.

Hlavní složkou potravy Sibonejů bylo pečivo z maniokové mouky, dále ryby, hutie, ale i psi, krabi, měkkýši, prostě všechno, co v přírodě našli nebo mohli ulovit svými kamennými zbraněmi. Nebylo toho asi mnoho, protože právě u Sibonejů nabyli Španělé dojmu, že „indián sní za měsíc tolik potravy, kolik běloch za den“. Domy Sibonejů byly okrouhlé, ve střeše měly otvor, jímž neustále stoupal kouř. V každém domě žila jedna rodina, spali v hamakách, zavěšených v řadě za sebou. Jedním vchodem vstupovaly do obydlí ženy, druhým vcházeli muži. Vesnice mívala kolem stovky domů vystavěných bez jakéhokoliv plánu nebo řádu. Největší z nich patřil kazikovi, jiná stavba byla určena návštěvám. Sibonejové neznali tkaniny (tudíž ani oděv) a svoje nástroje vyráběli z kamene, mušlí a dřeva. Náhrdelníky s ornamenty (vyrytými do mušliček) překvapují impresivní jednoduchostí.

Posledními v řadě jsou Karibové, kteří dali své jméno celé ostrovní oblasti i jejímu moři. Diego Álvarez Chanca pro ně nemá jediného dobrého slova: „Obyčeje mají tito Karibové vpravdě hovadské. (...) Místo železných zbraní mají šípy, a poněvadž železa neznají, připevňují jedni na jejich hroty úlomky želvích krunýřů, jiní, z druhého ostrova, ozubené rybí kosti, podobné pěkným ostrým pilám. Není pro Kariby těžké hubit těmito šípy bezbranné lidi – a indiáni na všech ostatních ostrovech jsou bezbranní – a činit jim všeliké příkoří. Při nájezdech na jiné ostrovy Karibové s sebou odvlékají ženy, kolik se jim jich jen podaří chytit, a pak s nimi žijí, zejména jsou-li mladé a krásné, nebo je mají za služky. Těch žen je tak

mnoho, že v padesáti domech jsme viděli jen samé indiánky, a mezi otrokyněmi tam bylo přes dvacet dívek. Ženy ty vyprávějí, že Karibové s nimi zacházejí tak surově, až je to k nevíře; děti, které se těm ženám narodí požirají a vychovávají jen děti zrozené ženami karibskými. Zajaté muže odvlékají do svých osad a tam je pojídají a stejně zacházejí se zabitými. Říkají, že nic na světě se nevyrovná chutí lidskému masu; a zdá se, že tomu tak vpravdě je, soudě podle toho, že všechny lidské kosti, které jsme u Karibů našli, byly pečlivě ohlodány, a jestli na nich zůstaly kousky masa, pak jen tam, kde bylo příliš tuhé a nebylo možno je ohryzat. Tu také v jednom z domů byla nalezena v polévce uvařená lidská šíje.“

Odhlédněme od sugestivního líčení španělského lékaře a přidržme se uměřenější řeči faktů. Příslušníci karibské lingvistické rodiny hovořili asi sto jazyky, jejichž klasifikace nebyla dodnes přesně propracována. Lingvistická rodina *Cariban* (jazyky, karibské) se nejdříve rozšířila z Kolumbie k ústí Amazonky na pobřeží Guayany, na jih a jihozápad Brazílie, pak teprve migrovala na ostrovy. Karibové vykazují jazykové příbuzenství se skupinou zahrnující *Trie*, *Pianakoty* (na hranici Brazílie a Surinamu), *Huanakoty* v Kolumbii a *Tamanaky* a *Chaymy* na Orinoku. Podle některých badatelů byly jazyky *Maya-Quiché* a *Karib-Arawak* příbuzné v rámci jakéhosi hypotetického prajazyka.

Základními sociálními jednotkami byly sousedské obcíny složené z rozšířených rodin. Společnost prakticky neznala sociální stratifikaci, náčelníci představovali spíše formální reprezentanty dané skupiny. Osobní prestiž se získávala hlavně udatností v boji. Z tradičních řemesel bylo významné košíkářství, hrnčířství a tkalcovství. Během 14. a 15. století osídlili Karibové Malé Antily, odkud vytlačili Arawaky. Na Antilách se jednotlivé skupiny nazývaly obvykle podle ostrova, který obývaly, ale sami se souhrnně označovali *Kalinago* či *Kalino*. Kolumbus se s nimi setkal při své druhé cestě (1493) a zkomolil jejich jména na *Caribales* (Carib), odtud dnešní termín kanibal.

Karibové byli obávaní válečníci – zajaté ženy a děti přijímali mezi sebe, muže rituálně zabíjeli. Odtud pochází poněkud zkreslená představa prvních Španělů o všeobecném kanibalismu, který měl vlastně pouze rituální charakter (síla udatného nepřítele přejde po konzumaci části jeho těla na mne ...). Konflikty s Arawaky a s nimi související akulturační proces představovaly pro Kariby získání zajatců pro náboženské rituály a uloupení aravackých žen, jež pro ně byly velmi dobře využívanou pracovní silou. Dodnes je možno v Guayaně a ve Venezuele odlišit specifické rysy aravacké a karibské ve vzájemné kulturní interakci. Arawakové postupně podlehli masivnímu tlaku Karibů. Na druhé straně jisté aravacké skupiny jako *Cabereové* a *Waipunaveové* vstřebali karibské tradice (válečné expedice na dlouhé vzdálenosti říční cestou a kanibalismus). Ale obecně tomu bylo hlavně

naopak, Karibové přejímali prvky sociální, náboženské a materiální kultury Arawaků. Například ostrovní Karibové, jejichž jazyk popsal Raymond Breton, hovořili arawačtinou, nikoli karibštinou.

Důležitost války a s ní spjatých obětních rituálů pro společnosti Karibů je zapotřebí zdůraznit. Z rituálních důvodů si Karibové propichovali jazyk, stejně jako mexičtí a guatemalští Mayové. Měli poměrně bohatý panteon božstev, praktikovali dosti složité zemědělské rituály; dospěli k základním astronomickým znalostem, používali jednoduché (především rytmické) hudební nástroje a hráli také míčovou hru, která byla něčím mezi severoamerickým *lakrosem* a mexickým *tlachtli*. Jejich *stromem života* se stala ceiba. Nosili *caracoli* (pektorál ve tvaru půlměsíce), báli se boha *Huracana*, který na ně mohl poslat ptáka *Savaku*, jenž dokázal, jak věřili, rozpoutat ničující bouře. Náboženství Karibů bylo animistické, mnohé kmeny provozovaly rituální kanibalismus, jehož podstatu, jak vyplývá z uvedené ukázky, první Evropané nepochopili, a tudíž si jej vykládali (se značnou nadsázkou) po svém. (Oldřich Kašpar, Jaroslav Malina)

Ligurové (Ligur), starověké etnikum pravděpodobně iberského původu žijící v království Ligurie, které se rozkládalo při Janovském zálivu v Itálii a na jižním pobřeží dnešní Francie. Předkové Ligurů zde žili již v období před příchodem indoevropských etnik. Na konci 2. tisíciletí př. n. 1. část Ligurů splynula s nově přichozími Italiky, malá část s Kelty (Taurinové). Před počátkem našeho letopočtu vytvořili starověký národ se střediskem v Genue (dnešní Janov) a byli pravděpodobně spřízněni s Korsičany (Korsy), Sardy aj. Římané si zcela podrobili Ligury teprve v 1. století př. n. 1. Ti pak splynuli s dalšími etniky na území střední Itálie. Přesto se jejich jméno zachovalo jak v názvu celého kraje v severozápadní Itálii, Ligurského moře a Ligurských Alp v Itálii, tak i v názvu Ligurské republiky, kterou vytvořil Napoleon v roce 1797 z dosavadní republiky Janov.

ligurština, vymřelý středomořský jazyk, ve starověku rozšířený v severozápadní Itálii, části Francie a ve Španělsku (Ligurové).

Lichtenštejnci (Lichtenštejňané), obyvatelé Lichtenštejnského knížectví mezi Švýcarskem a Rakouskem. Jsou německého původu a hovoří německy. Celkový počet obyvatel je 33 987 (odhad z července 2006). Území jako knížectví existuje od roku 1434, rod Lichtensteinů je získal na počátku 18. století. Od roku 1866 je nezávislým státem.

Liové (Li), nechanská národnostní menšina tibetočínského původu žijící od počátku středověku na ostrově Chaj-nan (obývají především horské a podhorské oblasti ostrova) v počtu asi 1,3 milionu. Hovoří lištinou, která patří do čuangsko-tchajské (tungské) skupiny austroasijské (respektive thajské) rodiny. V 50. letech 20. století bylo vytvořeno písmo na

základě latinky. Původně obývali oblasti na jih od řeky Jang-c'-ťiang (1. tisíciletí př. n. l.). Poté se pod tlakem Číňanů uchýlili na Chaj-nan. V náboženství hrály hlavní roli dodnes přežívající animistické koncepce. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.) (Josef Kolmaš)

Lisicové, západoslovanské etnikum Polabských Slovanů, které se usadilo v 7. století na soutoku Labe s Havolou. Od 10. století byli asimilováni nově se šířícími německými etniky a zanikli v průběhu 11.–13. století.

Lisuové (vlastním jménem Lisu Lisu, Li-shaw, Losu, Mosu, Nisu, Nosu; v Barmě Yawin, Yao-yen, Yaw-yen), etnikum žijící v jižní Číně (na severozápadě provincie Jün-nan), v pohraničí Tibetu (celkem asi 500 tisíc osob), Barmy, Thajska i jinde v jihovýchodní Asii (mimo Čínu kolem 200 tisíc osob). Jazykově patří do iské skupiny tibetobarmské větve tibetočínské rodiny, běžná je znalost více jazyků. Etnogeneze Lisuů je spjata se širším společenstvím Iu, v oblasti čínsko-barmského pomezí jsou považováni za autochtony. Náboženství je animistické (zejména kult předků), někteří jsou křesťané (Barma); patrný je vliv taoismu a buddhismu. Zemědělci, významně se podílejí na produkci opia. Společnost je organizována do patrilinéárních rodů, jejichž členové žijí v různých vesnicích. Vesnice je obvykle tvořena 30–40 domy, na jednom místě zůstává až do vyčerpání okolní půdy (40–50 let). Ze všech Lisuů byli donedávna politicky nezávislí jen tzv. Černí Lisuové na horním toku Salvinu v Číně (dědičný náčelník řídil několik vesnic). Mimo Čínu jsou vesnice řízeny radou starších. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.) (Josef Kolmaš)

Liščí indiáni, indiáni, Liščí.

Litevci (Lietuviai), národ žijící v Litvě (3,392 milionu osob, cenzus z roku 1996) a v okolních zemích (zejména v Polsku), početné skupiny žijí v zámoří (Kanada, USA). Podíl litevské populace byl, na rozdíl od Lotyšska a Estonska, stabilní i v letech sovětské vlády (od roku 1940 do 6. září 1991). Jazyk patří do baltické větve indoevropské rodiny. Původ Litevců je spojen s příchodem Baltů koncem 3. a počátkem 2. tisíciletí př. n. l. do oblasti Pobaltí, kde se natrvalo usadili a žili nejprve na území, které později obsazovali Slované. Původní baltoslovanské kmenové společenství se později rozpadlo a Baltové byli vytlačeni do severních pobřežních částí Pobaltí: žili zde hlavně Aukšajti, Nadravové, Skalvové aj. Litevská národnost se z nich utvářela v období 5.–12. století a tehdy zároveň docházelo k místní asimilaci lotyšských Kuronců, Selů a Zemgalů, později i Jatvěgů a baltických Prusů, některých malých slovanských a ugrofinských kmenů. V 19. století se v zemi formoval moderní litevský národ završený vznikem Litevské republiky v letech 1919–1940. Věřící jsou katolíci, část obyvatelstva protestanti.

litevština, východobaltský jazyk, úřední jazyk v Litvě, užívaný též menšinami v Polsku, USA, Kanadě, Austrálii a Jižní Americe. (Viz též Litevci.)

livonština, livština.

Livové (Livonci), silně asimilované etnikum žijící v Lotyšsku na pobřeží Baltu, dle cenzu z roku 1989 140 osob, v současnosti již jen desítky. Jazykově (livština) patří do baltsko-finské skupiny ugrofinské větve uralské rodiny; obyvatelstvo hovoří lotyšsky. Patřili k původnímu obyvatelstvu Livonska (název pro území dnešního Lotyšska a Estonska). Gubernie Livonsko byla po tomto etniku nazvána v 18. století. Ke konci 19. století se snížil počet příslušníků etnika asi na 3 tisíce. Ve 20. století splynula část Livů s Lotyši, menší část s Rusy. Zbytky etnika žijí na pobřeží Baltu mezi řekou Irbem a mysem Kolka v oblasti Kuronska. V roce 1991 bylo vyhlášeno chráněné kulturně-historické území *Livod Randa* (Livské pobřeží).

livština (livonština), ugrofinský jazyk užívaný nepočetnou menšinou v Lotyšsku a na pobřeží Baltského moře (Livové).

Lobiové (Lobi), etnikum v Burkina Faso a v sousedních oblastech Pobřeží slonoviny a Ghany. Spolu s příbuznými etniky (Bobové aj.) asi 1,5 milionu osob (odhad z roku 1970). Jazyk patří do skupiny gur nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Usídlení je roztroušené, manželství jsou často polygamní. Většinou si zachovali své tradiční animistické náboženství, část jsou muslimové (sunnité) nebo křesťané.

Lomové (Loma, Toma, Logoma, vlastním jménem Looma, Tooma), etnikum žijící na území po obou stranách liberijsko-guinejské hranice, v počtu asi 370 tisíc příslušníků (odhad z roku 1967). Označení Lomové se používá v Guineji, v Libérii jsou nazáváni Tomové. Jazyk patří do skupiny mande nigerokonžské větve kongokordofánské skupiny. Nejvyšší politickou autoritou je náčelník vesnice a rada starších. Život vesnice významným způsobem ovlivňují tajná společenství. Většinou udržují tradiční animistické náboženství, část jsou muslimové.

Lopaři, Laponci.

Lotrinci (Lotrinčané, Lorraine), středověká etnická skupina (nyní menšina) germánsko-románského původu obývající oblast severovýchodní Francie zvané Lotrinsko. Země byla od 9. století samostatným vévodstvím, které získala Francie v roce 1735 výměnou za Toskánsko. V letech 1871–1918 bylo součástí německého císařství, od roku 1918 opět součástí Francie (spolu s Alsaskem). V současné době dochází k asimilaci s Francouzi.

Lotukové (Lotuko, Latuka, vlastním jménem Otuxo), etnikum v jižním Súdánu, jejich počet spolu s příbuznými populacemi činí asi 200 tisíc (odhad z roku 1967). Jazyk patří mezi jihonilotské jazyky nilosaharské rodiny. V jejich hospodářství je nejvýznamnější zemědělství a pastevectví, zvláštností jejich společnosti jsou malé endogamní kasty kovářů.

Lotyši, národ žijící v Lotyšsku (asi 2,3 milionu osob, odhad z července 2005) a v okolních zemích, menší skupiny žijí v zámoří. Jazykově patří k baltské větvi indoevropské rodiny. Jsou potomky baltských etnik ovlivněných ugrofinskými a slovanskými populacemi. Jejich původ se odvozuje ze společného vývoje Baltů a Slovanů (Baltoslované); je podobný jako vývoj Litevců s tím rozdílem, že kulturní a jazykový vývoj Lotyšů se oproti Litevcům opozdil a také k formování lotyšské národnosti docházelo pomaleji. Jednotnou národnost vytvořili Kuronci, Latgalové, Selové a Zemgalové. Po germanizaci ve středověku následovala od 18. století silná rusifikace. V rámci tří pobaltských národů poklesl počet Lotyšů od 50. let 20. století nejnižší, z 2,680 milionu obyvatel na 1,4 milionu v roce 1989. Věřící jsou protestanti, část obyvatel jsou katolíci.

lotyština, východobaltský jazyk užívaný v Lotyšsku a menšinami v Bělorusku, Estonsku, Litvě, Rusku, USA, Kanadě a Austrálii. (Viz též Lotyši.)

Loziové (Lozi, Balozi, Barottse, Barozi), bantuské etnikum v Zambii a v Botswaně v celkovém počtu asi 270 tisíc (odhad z roku 1961). Jazyk (sikololo) patří do skupiny benue-kongo nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Mívají zpravidla dvě vesnice: jednu na vyvýšeném místě v údolí řeky Zambezi a druhou na okraji údolí – tam se stěhují v období záplav. Společenskou jednotkou je párová nebo polygamní rodina; následnictví je patrilinéární. V průběhu 18. století vytvořili poměrně mocný stát, který byl vyvrácen etnikem Bahurutse a v roce 1838 etnikem Makololů (jejich jazyk přebrali). Od roku 1864 opět vládla původní lozijská dynastie. Dodnes si zachovali tradiční animismus.

luba, lubština.

Lubové (dříve Balubové, Baluba, Waluba), bantuské etnikum žijící na jihu Zairu, v dnešní Demokratické republice Kongo (asi 5,5 milionu osob). Jazyk (lubština) patří do skupiny benue-kongo nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny, v dané oblasti slouží i jako jazyková mezietnická komunikace. K Lubům se počítají vlastní Lubové, Sangové (Basanga) a Kaondové (Bakahonde) na jihu; Kaniové (Beni Kanioka), Ketové (Bakete, Tukete) a Luluové (Bena Lulua) na západě a Songové (Basonga, Bassongo) ve východní části Konžské pánve.

V 15. století vytvořili Lubové významnou Lubskou říši a v 16. století další zvanou Urua (Warua). Později se též podíleli na vzniku Lundske říše na jihu Konžské pánve, která vzdorovala až do konce 18. století tlaku Arabů i Evropanů. V současné době se formují jako samostatné národnosti v nezávislých středoafričských státech Demokratická republika Kongo, Angola a Zambie.

lubština (luba), benuekonžský jazyk užívaný v Zairu. (Viz též Lubové.)

Lubušané (Lubusani), středověké západoslovanské etnikum, které žilo v 7.–10. století mezi Sprévou a soutokem Odry s Vartou (na území dnešního Německa). Lubušané patřili pravděpodobně do skupiny Polabských Slovanů a zanikli podobně jako ostatní západoslovanská etnika v severním Německu v průběhu 11.–13. století.

Lucemburčané (Luxembourgeois), současná populace Lucemburského velkovévodství, většina obyvatelstva je germánského původu a hovoří lucemburštinou, tj. dialektem němčiny, který patří k moselofranské skupině západních středoněmeckých dialektů. Vzhledem k historickému a kulturnímu vývoji Lucemburska se úředními jazyky země staly francouzština a němčina, lucemburština byla prohlášena třetím úředním jazykem až v roce 1982. Obyvatelé země v počtu 465 tisíc (odhad z roku 2005) tvoří jednotné etnikum, žijí zde Lucemburčané, Němci, dále Italové, Francouzi a Belgičané (Valoni) aj. Území Lucemburska bylo osídleno již před počátkem našeho letopočtu Kelty, v 1. tisíciletí n. l. germánskými etniky.

lucemburština, západogermánský jazyk, jeden z tří úředních jazyků v Lucembursku (vedle němčiny a francouzštiny). (Viz též Lucemburčané.)

Lučaziové (Luchazi, Waluchazi), bantuské etnikum v Angole (435 tisíc) a v Zambii (45 tisíc, obojí odhad z roku 1961). Jazyk patří mezi centrální bantuské jazyky nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Manželství bývá monogamní i polygamní; následnictví je matrilineární. Nejvyšší politickou autoritu představuje náčelník vesnice a rada starších. Tradiční náboženství je animistické, část jich byla pokřtěna.

Lugiové (Lugi), středověké etnikum na území Slezska, které vzniklo pravděpodobně smíšením slovanských a germánských etnik v období 5.–10. století; poté Lugiové zanikli, aniž se zachovaly podrobnější zprávy o jejich původu, příbuzenství a způsobu života.

Luhjové (Luhya, Baluhya), skupina bantuských etnik v severozápadní Tanzanii, Keni a v Ugandě, celkem přes 5 milionů osob (odhad z roku 2003). Jazyk (kaluhja) patří mezi centrální bantuské jazyky nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Na své dnešní území přišli na přelomu 17. a 18. století od západu. Osídlili nejdříve břehy Viktoriina jezera, poté byli přinuceni tlakem Nilotů k ústupu na sever.

Lundové (Balunda, Kalunda), bantuské etnikum žijící v jižní Demokratické republice Kongo a v přilehlých oblastech Angoly a Zambie v počtu přes 1,5 milionu osob (odhad z roku 2003). Jazyk (kilunda, čilunda) patří mezi centrální bantuské jazyky nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Na přelomu 15. a 16. století založili Lundové pod vlivem Lubů vlastní stát. V 19. století bylo území napadeno Čokvy, krátce po vyhnání Čokvů (1897) se lundský stát stal součástí belgického koloniálního panství.

luoravetlánština, čukotština.

Luové (Luo), černošská populace nilotského původu žijící v počtu asi 3,5 milionu osob (odhad z roku 2003) v oblasti tzv. Zelené země v jižním Súdánu a Ugandy. Jazyk luo patří do západonilotské větve nilosaharské rodiny. Společně s příbuznými etniky (Dinkové, Nandijové, Nuerové, Šilúkové aj.) se živí tradičním tropickým zemědělstvím a chovem dobytka, zčásti též rybolovem.

Lurové (Lori), iránská populace žijící v Luristánu v západním Íránu, celkový počet je odhadován na 400 tisíc. Lurové jsou po staletí tradičními polonómádkými chovateli ovcí a koz a představují jednu z horských populací v Íránu, která se zachovala v původním stavu. Jsou etnogeneticky příbuzní s Kurdy, avšak jazykově (lurština) byli více ovlivňováni starými Peršany. Původně se rozlišovali na Malé Lury (Fejlové) a Velké Lury (Bachtijárové). Dnes představují samostatné etnikum, jež se odvozuje od syrských Kurdů, kteří přišli do Luristánu v 10. století. Předchůdci vlastních Lurů byli pravděpodobně Kassité.

lurské dialekty, lurština.

lurština (lurské dialekty), jihozápadní iránský jazyk užívaný menšinou v západním a jihovýchodním Íránu (Lurové).

Lusitanové (Lusitáni, Lusitani, z latiny: *Lusitani*, „lidé, kteří si rádi hrají“):

1. starověké iberské etnikum usídlené v jihozápadní části Pyrenejského poloostrova; ve 2. století př. n. l. byli Lusitanové poraženi římským vojskem a na jejich území zřídili Římané provincii zvanou Lusitánie;

2. starověké latinské jméno pro obyvatele dnešního Portugalska, odvozené od původního názvu země – Lusitánie.

Lutici (Luticové), středověký kmenový svaz Polabských Slovanů, který tvořili Črezpěňané, Dolenci, Chyžané, Lubušané, Rataři, Ukranovci a Veleti, usídlení v oblasti horního toku řeky Havoly v dnešním severním Německu. Vyznačovali se společným kultem boha Svarožice a spolu s Velety bojovali proti Sasům. Když byla v roce 1068 dobyta jejich svatyně v Retře Sasy a jejich území obsazeno Němci a připojeno k Braniborsku (12. století), došlo k postupnému zániku Luticů.

Luvijci, skupiny Indoevropanů anatolské jazykové větve (jazyky, anatolské), které se přistěhovaly do Malé Asie ve 2. polovině 3. tisíciletí př. n. l. a usazovaly se v západních oblastech poloostrova. Nejstarší chetitské texty ze 17. a 16. století př. n. l. označovaly tyto kraje Luvija (a jazyk odvozeně od toho luvijština), aniž by s dotyčným názvem spojovaly jakoukoliv politickou strukturu. Skriptoria nové chetitské říše pak tento termín nahradila jménem Arzava, kolem roku 1400 př. n. l. mocné politické federace. Král Muršili II. její pozici

přibližně roku 1340 př. n. l. zlomil a přeměnil ji v několik menších vazalských států chetitské říše. Ani nadále ji však nemohl podceňovat. Jak migrační vlny Luvijců ve 2. tisíciletí př. n. l. pokračovaly, obsazovaly postupně jižní kraje a jižní pobřeží Malé Asie od země Lukka na západě až po Kizvatnu. Jistý počet luvijských mluvčích však musel žít i v Chatti, neboť v době nové chetitské říše ve 14.–13. století př. n. l. tam nejen byly klínovým písmem zaznamenány luvijské rituály a magické texty, ale četná luvijská slova se běžně užívala i v chetitském kontextu. Luvijcům vlastním výrazovým prostředkem bylo hieroglyfické písmo (písmo, obrázkové). Jeho rozšíření – spolu s typickou konstrukcí vlastních jmen – spolehlivě prokazuje rozšíření luvijského etnika. Byli to zkušení mořeplavci a geograficky a kulturně tvořili zřejmě prostředníka mezi Chetity a současnou minójsko-mykénskou civilizací v Egeidě. Část luvijského obyvatelstva přežila zhroucení chetitské říše a stala se nositelem jejích tradic v tzv. pozdně chetitských státech v jihovýchodní Anatólíi (Tabal, Melid, Kummuch, Gurgum) a severní Sýrii (Karchemiš, Chattina) v 9. a 8. století př. n. l. V severní Sýrii se místy promísili s Aramejci a vytvořili s nimi svébytnou kulturní koiné (Sam'al, Bít-dini). V Malé Asii měla luvijština přímé pokračování v lykijštině. Luvijská osobní jména jsou v Lykii a v Kilikii doložena ještě v římském období. (Jana Součková)

luvijština, jazyk anatolské skupiny indoevropských jazyků (jazyky, anatolské), jímž se hovořilo v jihozápadní a jižní části Malé Asie. V 1. tisíciletí př. n. l. byl užíván rovněž v severní Sýrii. Písemně je doložen mezi lety 1400–200 př. n. l. ve třech vývojových fázích: 1) 1400–1200 př. n. l. – luvijština klínopisných dokumentů z archivů nové chetitské říše (odtud též označení jazyka *luvili*). Z této doby pocházejí též hieroglyfické legendy na královských pečetích a skalních reliéfech. 2) 1200–700 př. n. l. – východní luvijština, reprezentovaná jazykem hieroglyfických nápisů z území tzv. pozdně chetitských států. 3) Západní luvijština představovaná lykijštinou (přímým pokračovatelem luvijštiny, přibližně 500–200 př. n. l.) a lýdštinou (600–400 př. n. l.). Dokumenty v lýdštině a lykijštině byly zapisovány variantou řecké abfabetu. Luvijština ve fázi 1) je blízká chetitštině, s množstvím společných charakteristických jevů a mnoha téměř identickými slovy (jediným rozdílem mezi jmény tohoto typu bývá tematický vokál). Tato fáze je doložena nejen samostatnými luvijskými texty (převážně rituály a záznamy věnovanými magii), nýbrž rovněž značným množstvím tzv. glos: jednotlivých luvijských slov signalizovaných jedním nebo dvěma šikmými klíny a užitých v chetitské souvislosti. (Jana Součková)

Lužičtí Srbové, Srbové, Lužičtí.

Lýdové, indoevropské etnikum, které se v západní Malé Asii, v krajině zvané Lýdie, objevilo pravděpodobně koncem 2. tisíciletí př. n. l. v souvislosti se stěhováním tzv. mořských

národů. Podle Hérodota se část Lýdů měla vystěhovat někdy ve 13. století př. n. l. do střední Itálie a přijmout podle svého vůdce jméno Tyrsénové/Tyrhénové (= řecky Etruskové). Počátky lýdského státu se kladou do 8. století př. n. l. Prvním historicky doloženým králem je Gýgés (lýdsky: Gugu, asi 685–657 př. n. l.), snad zakladatel dynastie Mermnovců, který se zmocnil vlády po pádu dynastie Hérakleovců. Spojil se s Asyřany proti kočovným Kimmeriům a s Egyptany proti Asyřanům, udržoval úzké styky s delfskou věštírnou a po pádu fryžské říše (Frygové) rozšířil své území na severovýchodě až po řeku Halys (dnešní Kizil Irmak). Pokusil se o připojení řeckých měst na pobřeží Egejského moře a na přilehlých ostrovech, což se mu zčásti podařilo (Kolofón). Padl zřejmě v boji proti Kimmeriům, jejichž opakované útoky pokračovaly i za jeho nástupců Ardyase a Alyatta; hlavní město Sardy bylo dvakrát dobyt. Gýgés se stal později hrdinou několika pověstí, například o prstenu, jenž ho činil neviditelným (dochováno u Platóna) nebo o tom, jak se dostal k moci zavražděním krále Kandaula, jenž se hloupě chlubil krásou své manželky (dochováno u Hérodota). Největšího rozkvětu doznala Lýdie za krále Alyatta (asi 610–560 př. n. l.), jemuž se podařilo zbavit se definitivně kimmerijské hrozby a za jehož vlády se pravděpodobně začaly razit mince z elektra (přírodní slitiny zlata a stříbra), což je podle tradice pokládáno za lýdský vynález. Alyattův šestiletý boj proti médskému králi (Médové) Kyaxarovi ukončilo 28. 5. 585 př. n. l. zatmění Slunce, které způsobilo paniku na obou bojujících stranách: hranicí mezi oběma říšemi zůstala řeka Halys. Roku 600 př. n. l. vyvrátil Alyattés Smyrnu (dnešní Izmir), jež byla obnovena teprve po 300 letech. Posledním lýdským králem byl Kroisos (560–547 př. n. l.), který dokončil podrobení řeckých měst a byl poražen perským králem Kýrem Starším (srov. legendární dvojznačnou věštbu delfské věštírny, určenou Kroisovi: „Překročíš-li řeku Halys, zničíš velkou říši.“ Kroisos Halys překročil a zničil velkou říši, a to svou). Lýdie byla ovládnuta Peršany a Sardy se staly sídlem perského místodržícího (satrapy). Přes Sardy a Gordion vedla královská cesta ze Sús, sídelního města perského krále, do Efesu na pobřeží Egejského moře. Roku 334 př. n. l. dobyl území Lýdie Alexandr Veliký, po jehož smrti přešlo pod vládu Seleukovců, po bitvě u Magnésie (roku 190 př. n. l.) připadlo pergamské říši a konečně roku 133 př. n. l. bylo připojeno k římské provincii Asia. Lýdie byla v době svého rozkvětu příslovečná svým bohatstvím, jež získala díky svému postavení na obchodní cestě mezi Předním východem a pobřežím Egejského moře, i díky svým nalezištím zlata. Jméno krále Kroisa (latinsky: *Croesus*, česky: *Krésus*) se stalo synonymem velmi bohatého muže. (Dagmar Muchnová)

Lýdština, jazyk Lýdů, indoevropský jazyk patřící k mladší větvi anatolských jazyků. Skrovné doklady, psané lýdskou abecedou snad odvozenou z alfabety řecké, tvoří především krátké nápisy (zejména na náhrobních stélách), několik bilingv (paralelních textů v aramejštině

a lýdštině, respektive v řečtině a lýdštině), glosy a vlastní jména dochovaná u řeckých a latinských autorů. Nápisy pocházejí většinou ze Sard z 6.–4. století př. n. l. První pokusy o rozluštění lýdštiny se uskutečnily ve dvacátých letech 20. století, ale přes určité dílčí výsledky se dosud lýdštinu nepodařilo rozluštit. (Dagmar Muchnová)

Lykijci, Lykové.

lykijština, indoevropský jazyk anatolské skupiny (jazyky, anatolské) blíže příbuzný s luvijštinou. Dochovalo se okolo 200 dokladů, převážně náhrobní nápisy, nápisy na mincích, místní a osobní jména a několik glos v řeckých textech, ale i delší historický text objevený v Xanthu a lycko-řecko-aramejská trilingva ze svatyně Létó u Xanthu. Všechny doklady pocházejí převážně ze 6.–3. století př. n. l. a jsou zaznamenány v lycké abecedě, jež byla vytvořena na základě řecké alfabety. Lykijština je známa ve dvou varietách, jako lykijština A a jako lykijština B (zvaná též mylijština, jen s několika doklady). K společným rysům s luvijštinou patří například spojování partikulí na začátku věty, překvapivé shody v slovní zásobě (například u příbuzenských jmen a zájmen), existence pouze dvou jmenných rodů, ze slovesných časů výskyt jen prézentu a préterita, z modů jen indikativu a imperativu. Rozluštění lykijštiny není zatím dokončeno, chybí zejména znalost lexikálních významů. (Dagmar Muchnová)

Lykové, indoevropské etnikum obývající v 1. tisíciletí př. n. l. krajinu Lykie v jihozápadní Malé Asii, původním jménem snad Milyové, v nápisech se sami označovali jako Trmmili, jejich sousedé je nazývali Termilové nebo Tremilové. Na území Lykie se přestěhovali koncem 2. tisíciletí nebo počátkem 1. tisíciletí př. n. l. zřejmě ze sousední Pisidie či Lykáonie (Lukka), částečně snad také z Kréty. Druhá možnost, kterou uvádí Hérodotos, není dosud vědecky potvrzena. O Lycích a Lykii se několikrát zmiňuje již Homér (jmenuje je mezi spojenci Trójanů), ale jinak o nejstarší době nejsou téměř žádné zprávy. V Ovidiových Proměnách je doložena známá báje o Lycích, které bohyně Létó proměnila v žáby za to, že jí nedovolili se napít vody z jejich rybníka. (Dagmar Muchnová)

Mabové (Wadai, Maba), největší a nejvýznamnější etnikum v oblasti Quadai na pomezí Čadu a Súdánu. V minulých stoletích se částečně smísili s Araby a vytvořili hlavní etnikum v oblasti; dnes tato populace čítá téměř 100 tisíc osob. Dělí se na celou řadu menších skupin (Falité, Karangané, Masalité aj.), které hovoří dialekty jednoho, poměrně značně izolovaného jazyka – mabštiny, patřící do větve maba nilosaharské rodiny; většina mluví arabsky. V 15. století vytvořili stát Wadaj, jehož význam vzrostl zejména v 17. století díky obchodu. Na počátku 17. století pronikl na území Mabů islám prostřednictvím muslimských obchodníků. V čele státu byl panovník (kolak), který měl posvátný charakter, a státní rada; řízení obchodu bylo vesměs v rukou Arabů. Věřící jsou muslimové.

Mačikuíové (Machcuí, Cabanatith, Eenslit, Mascoy), jihoamerické indiánské etnikum v paraguayském Gran Chacu; v 18. století asi 4–5 tisíc osob, v polovině 20. století asi 1 tisíc příslušníků. Jazyk patří do skupiny lengua (někdy označován jako rodina mačikuí); v současné době jím mluví převážně ženy, zatímco muži přejali jazyk Tobů. Náboženství je animistické, ovlivněné křesťanstvím.

Madagaskarci (dříve Imerinové, Imerina, podle názvu Malgašské říše), seskupení etnik obývajících Madagaskarskou demokratickou republiku na ostrově Madagaskaru. Z asi 18,606 milionu obyvatel (odhad z roku 2005) jsou nejpočetnější Malgašové; menšiny tvoří Betsimisarakové, Sakalavové aj. Úředním jazykem je malgaština, která vznikla v 19. století na základě lidového jazyka indonéského původu (příbuzný austronéskému jazyku barito). Malgašové a další malajsko-indonéská etnika přišli na ostrov z oblastí Indonésie (z ostrovů Borneo, Jáva a Sumatra) v 2. a 1. tisíciletí př. n. l. a smísili se brzy s černošským obyvatelstvem z jihovýchodní Afriky (Khoínové). V 7.–9. století založili Arabové na severozápadním pobřeží obchodní přístavy. V 16. století vznikly první státní útvary Madagaskarců, v 17.–19. století kvetla říše Imerina. V roce 1896 byl Madagaskar vyhlášen francouzskou kolonií, v letech 1942–1946 obsazen Brity a v roce 1960 uznána jeho nezávislost.

maďarština, ugrofinský jazyk, úřední jazyk v Maďarsku, užívaný též menšinami v sousedních zemích (hlavně v Rumunsku a na Slovensku). (Viz též Maďaři.)

Maďaři (zastarale Uhři; základem pojmenování v mnoha jazycích je latinské *Hungaria*, „země Hunů“), národ žijící v Maďarsku (asi 9,416 milionu osob, odhad z roku 2001) a v sousedních zemích, zejména v Rumunsku (asi 1,6 milionu), na Slovensku (521 000, podle cenzu v roce 2001) a v Srbsku – zejména ve Vojvodině (asi 0,3 milionu), ale též na Ukrajině a v Rakousku. Jazyk (maďarština) patří k ugritské (uherské) skupině ugrofinské větve uralské rodiny. Potomci kočovných pastevců z povodí Kamy, kteří v 9.–10. století osídlili Panonii a asimilovali místní slovanské obyvatelstvo, přešli k usedlému způsobu života a zemědělství (většina výrazů z této oblasti je slovanského původu). Dále se na etnogenezi Maďarů průběžně podíleli Slováci, turečtí Kumáni, Romové, v omezené míře Turci a další populace žijící v historických Uhrách (Charváti, Němci, Rumuni aj.). Moderní maďarský národ se zformoval během 1. poloviny 19. století. Zvláštní etnografické skupiny Maďarů tvoří Sékelové (Székely) v rumunské Transylvánii (asi 700 tisíc), kde se patrně usadili v 10.–13. století a Čángové (Csángó, Ceangai) v rumunském Moldavsku. Většinou katolíci (christianizace od 10. století).

Madiánci, nomádké etnikum, kočující ve 2. polovině 2. tisíciletí př. n. l. na východ od Akabského zálivu; podle *Starého zákona* vzdálení příbuzní Izraelců (potomci Madiana, syna Abraháma a Cetry).

Madurci, třetí největší populace v Indonésii, žijící na ostrovech Madura, Jáva a Kalimantan, v počtu asi 13,7 milionu osob; užívají madurštinu. Přelidněnost a neúroda přiměly velký počet Madurců usadit se na Jávě a v 70. letech 20. století začaly indonéské úřady přesídlovat asi 100 tisíc Madurů na Kalimantan. Tato politika však měla spíše nežádoucí účinky, Madurci si sice našli obživu v dřevařském průmyslu, ovšem na úkor domorodých obyvatel Kalimantanu, kteří roku 1999 zabili asi 3 tisíce Madurců. Madurci jsou silně poutáni rodinnými vazbami a kodexem cti zvaným *carok*. Ten tradičně nařizuje usmrcovat nepřítele proříznutím hrdla nebo břicha zezadu. Tento zvyk a jejich sklon mluvit upřímně jim vynesly přehnanou pověst násilníků. Madurci mají v oblíbě býčí zápasy *karapan sapi*. Také jsou známi svými obřadnými, vyřezávanými, dřevěnými maskami pomalovanými přírodními barvami.

madurština, indonéský jazyk rozšířený na ostrově Madura a na protilehlém pobřeží ostrova Jávy. (Viz též Madurci.)

Maharáštrané (Maharáštríja, anglicky: Maharashtrian):

1. souhrnné označení etnicky různorodého obyvatelstva historického regionu v západocentrální části poloostrova Přední Indie, od 7. století n. l. známého pod jménem Maharáštra, od roku 1960 též název pro obyvatele stejnojmenného svazového státu v Indické republice. Z celkového počtu asi 96,7 milionu lidí (odhad z roku 2001) tvoří téměř 65% Maráthové, v městských oblastech mají silné zastoupení Pársové, příslušníci židovské diaspory a Sindhané, kteří se zde usazovali hlavně po rozdělení Indie v roce 1947. Ve městech žijí i významné menšiny Gudžarátců a Márvárců, příslušníků obchodnických kast původem z rádžasthánského Márváru. Početné jsou kmenové populace soustředěné v oblasti pohoří Sahjádri a v dalších hornatých oblastech, z nichž nejznámější jsou Góndové a Várlíové. Vedle úředního jazyka maráthštiny, jíž mluví více než 80% obyvatel, je rozšířena též hindština (mezi muslimy urdština), angličtina, gudžarátština, kannadština, telugština aj. Náboženstvím asi 80% Maharáštranů je hinduismus, více než 10% vyznává islám, 6% se hlásí k buddhismu, 1,3% připadá na vyznavače džinismu, 1% tvoří příslušníci křesťanských církví.

2. jiné pojmenování Maráthů, etnolingvistické skupiny indoevropského původu žijící ve státě Maharáštra. (Jan Filipický)

Makabejci (Makabejští), židovský rod stojící v čele povstání proti Seleukovci Antiochu IV. Epifanovi, který se pokusil Židy násilně helenizovat a zakázal kult Hospodina

v Jeruzalémě včetně dalších předpisů judaismu. Seleukovci byli nakonec po dlouhých bojích poraženi Judou Makabejským. Z rodu Makabejců vzešla dynastie Hasmonejců, která získala na Sýrii nezávislost, ale nakonec podlehla Římanům a Herodovi I. Povstání popisují knihy deuterokanonické (dvě *Knihy Makabejské*).

Makabejští, Makabejci.

Makahové, etnická skupina severoamerických indiánů žijící na severu poloostrova Olympic (stát Washington, USA) v počtu asi 25 tisíc. Mluví jazykem makah, jeden ze sedmi jazyků wakašské jazykové rodiny (Vakašové). Původně měli rozvrstvenou společnost: šlechta, obecný lid, otroci. V čele stáli náčelníci, kteří si činili nároky na obřadní privilegia a loviště lososů, také pořádali potlače. Tradičním zaměstnáním byl rybolov a velrybářství. V současnosti se však dostali do konfliktu s mezinárodním velrybářským výborem kvůli oprávnění lovu velryb. Po 2. světové válce Makahové, kteří své území v roce 1855 postoupili vládě USA, koupili starý vojenský tábor v zálivu Neah v oblasti Cape Flattery na poloostrově Olympic a vytvořili si zde rezervaci.

Makáové (Macá, Eni-macá, Towothli), indiánské etnikum žijící v Gran Chacu (Paraguay), v polovině 20. století asi 1 tisíc osob, podle některých odhadů až 5 tisíc. Jazyk patří do rodiny matakó (matakó-maká). Jsou kočovní lovci, sběrači a rybáři, v minulosti prý bývali válečníky, v průběhu 17. či 18. století si podrobili část etnika Guajkurúů. V důsledku válek a epidemií zavlečených nemocí jejich počet silně klesl a dnešní příslušníci kmene jsou s největší pravděpodobností potomky některých místních skupin (Enimagá, Guentusé aj.), spojených s pozůstalými Makáí.

Makasarové (Makasara), původní indonéská populace na ostrově Celebesu hovořící makasarsky (austronéská jazyková skupina); celkový počet více než 1 milion lidí.

Makedonci (Makedoňané):

1. starověcí Makedoňané (původ nejasný, snad Thrákové), kteří ve 4. století př. n. l. pod vládou Alexandra Velikého vytvořili největší říši starověku;

2. národ jihoslovanského původu obývající republiku Makedonii (hlavní město Skopje), má 2 miliony (z toho 70% Makedonců). Makedonie deklarovala svoji nezávislost v roce 1991 po rozpadu bývalé Jugoslávie. Hovoří slovanským jazykem – makedonštinou, patřící k východní podskupině jihoslovanské skupiny slovanských jazyků indoevropské rodiny; píší cyrilicí. Žijí také v části severního Řecka – tzv. Egejská Makedonie, hlavní město Thessaloniki (Soluň) –, dále i v jihozápadním Bulharsku (v obou zemích není existence Makedonců jako samostatného etnika uznávána) a na jihovýchodě Albánie (zde mají

Makedonci status národnostní menšiny). Celkový počet Makedonců ve státech Balkánského poloostrova nepřesahuje 2 miliony;

3. název obyvatel historické Makedonie bez ohledu na jejich etnickou příslušnost. V 6. století n. l. osídlili Makedonii slovanské kmeny, které zcela asimilovaly původní obyvatelstvo. Většina věřících jsou pravoslavní křesťané, část muslimové.

makedonština, jihoslovanský jazyk, úřední jazyk v Makedonii, užívány též menšinami v Bulharsku a Řecku. (Viz též Makedonci.)

Makondové (Makonde), bantuské etnikum v Tanzanii a v severozápadním Mosambiku, celkem asi 1 milion příslušníků (odhad z roku 1975). Jazyk patří mezi centrální bantuské jazyky nigerokonžské větvekongokordofánské rodiny. Nejvyšší politickou autoritou je náčelník vesnice a rada starších. Rodina bývá jak monogamní, tak polygamní, následnictví je matrilineární. V jejich kultuře je patrný arabský vliv. V 60. letech 20. století se proslavili svým řezbářským uměním, sošky a plastiky jsou vyhledávanými předměty sběratelského zájmu.

makroalgonkinské jazyky, jazyky, makroalgonkinské.

makrosiouxské jazyky, makrosiuské jazyky.

makrosiuské jazyky (makrosiouxské jazyky), jazyky, makrosiuské.

Makuové (Makua, Makoa, Makwa), bantuské etnikum žijící v Malawi, Mosambiku a Tanzanii (celkem přes 7 milionů osob). Náleží k nim několik příbuzných populací (Lomwe, Nguru aj.). Jazyk patří do skupiny benue-kongo nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Původně žili na pobřeží oceánu, v 19. století pod tlakem arabských obchodníků s otroky ustoupili k jezeru Malawi. Rodina je monogamní i polygamní, následnictví je matrilineární.

Malajálamci (Malajáli, doslova „lid z hor“), etnikum žijící v jižní Indii (stát Kérala, část sídlí ve státu Tamilnádu, menšiny též v Malajsii a Singapuru), asi 37 milionů osob. Jazyk patří do drávidské rodiny; řadí se k jižní větvi protodrávidské jazykové pospolitosti společně s tamilštinou, od níž se oddělil někdy ve 14. století. Slovní zásoba je silně ovlivněna sanskrtem. Kulturně blízcí Tamilům. Konstituovali se v 15. a 16. století v národnost a teprve od počátku 20. století se formovali v indický národ s vlastním jazykem, literaturou a uměním. Náboženstvím je hinduismus, část obyvatel jsou křesťané nebo muslimové. (Jan Filipský)

malajálamština, jižní drávidský jazyk, úřední jazyk v indickém státě Kérala. (Viz též jazyky, indické, Malajálamci.)

Malajci (Malajové, Malajsijci, Orang-Melayu – z malajštiny: „stále putující“):

1. etnikum žijící v Malajsii, Singapuru (celkem asi 8 milionů osob) a na pobřeží jihovýchodní Asie. Jazyk (malajština) patří do indonéské větve austronéské (malajsko-polynéské) rodiny. Pocházejí patrně z východní Sumatry (vlastní Malajci – Orang Malaju), ve 13.–14. století hlavní šířitelé islámu (sunnitský směr) v souostroví. Jazyk sloužil jako prostředek mezietnické komunikace, stal se základem indonéštiny;

2. zastaralé označení obyvatel jihovýchodní Asie (Malajsie, Indonésie, Singapur, jižní Thajsko, jižní Filipíny) mluvících jazyky indonéské větve malajsko-polynéské rodiny.

Malajsijci, Malajci.

malajská etnika, etnika, malajská.

malajsko-polynéské jazyky, jazyky, malajsko-polynéské.

malajština (indonéština), indonéský jazyk, úřední jazyk Malajsie a Indonéské republiky (zde nazývána indonéštinou). (Viz též Indonésané, Malajci.)

Malawijci (Malawi, Marawi, Maravi), souhrnné označení příbuzných bantuských etnik v Malawi, Mosambiku, Tanzanii, Zambii a Zimbabwe, celkem asi 4,8 milionu osob. Patří k nim populace Čevů, Čikundů, Nsengů, Ňandžů, Tumbuků aj. Všechna etnika mluví jazykem čiňandža, který patří do skupiny benue-kongo nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Rodina je monogamní nebo polygamní, následnictví je matrilineární. Nejvyšší politickou autoritou je náčelník vesnice a rada starších. V polovině 19. století na jejich území vtrhli Jaové a Ngoniové. To mělo za následek rozpad celé kmenové struktury. V roce 1933 byla kmenová organizace obnovena, ovšem noví náčelníci už si nezískali tradiční autoritu.

Maledivci, populace smíšeného původu obývající Maledivské souostroví (asi 329 000, odhad z roku 2005). Na její etnogenezi se podíleli přistěhovalci z Malabáru (dnešní Kérala), ze Šrí Lanky a od 12. století se zde uplatňoval arabský vliv; v té době byli obyvatelé ostrova islamizováni, současně byl vytlačen buddhismus. Jazyk divehi, příbuzný sinhalštině, patří do indické větve indoevropské rodiny; v současnosti se píše písmem tána odvozeným od arabského písma. V 16. století ovládli souostroví Portugalci, od poloviny 17. století se ocitlo pod vlivem nizozemské koloniální správy Cejlonu, od roku 1802 se maledivský sultanát stal závislým územím britské korunní kolonie Cejlonu a v letech 1887–1965 nad souostrovím trval britský protektorát. V roce 1953 byla vyhlášena republika, o rok později obnoven sultanát. Úplnou nezávislost Maledivy získaly v roce 1965, roku 1968 obyvatelé v referendu rozhodli o znovuzřízení republiky. (Jan Filipický)

Malgaši (Malgašové, vlastním jménem Malagassi), národ žijící na Madagaskaru (asi 16 milionů osob). Jazyk patřící do indonéské větve austronéské (malajsko-polynéské) rodiny byl

ovlivněn arabštinou, svahilštinou, sanskrtem a francouzštinou; spisovná forma vznikla v polovině 19. století na základě dialektu imerina. Zbytky původních etnik, tzv. Behosy, obývají prales na západě ostrova, jsou silně smíšení s Malgaši, jejich jazyk obsahuje sanská a bantuská slova. Vlastní Malgaši osídlili ostrov v několika vlnách. Původní obyvatelstvo tak bylo asimilováno přistěhovalci z jihovýchodní Asie (od 10. století př. n. l. asi do 5. století n. l.); částečný vliv bantuských etnik (pronikaly na ostrov od 3. století n. l.); kultura ovlivněna Araby, kteří se na ostrově usazovali od 7. století. Od 14. století zakládány místními obyvateli státy. V 90. letech 18. století byla sjednocena centrální část Madagaskaru (Imerina) a postupně vznikl silný centralizovaný stát. V 19. století se z jednotlivých etnik zformovala jednotná národnost Malgašů. Nezávislou Malgašskou republiku se podařilo vyhlásit až roku 1958; v roce 1976 byla přetvořena na Madagaskarskou demokratickou republiku (viz Madagaskarci).

Malijci (Mallí):

1. černošský národ súdánského původu žijící v Republice Mali v západní Africe. Z celkového počtu 13,518 milionu obyvatel (odhad z roku 2005) jsou nejpočetnější súdánské národnosti Bambarové, Malinkové, Mandingové, Soninkové, Senufové ad. Kromě toho zde žijí Fulbové a málo početné populace Berberů (Tuaregové), Dogonů aj. V severní polopouštní a stepní oblasti žijí pastevecké skupiny, na jihu zemědělské a při březích Nigeru rybářské populace Malijců. Koncem 19. století zemi obsadili Francouzi a přičlenili ji k Francouzské západní Africe. K dovršení boje za nezávislost došlo v roce 1960, kdy Malijci vyhlásili republiku Mali a vystoupili z Francouzského společenství národů;

2. ve středověku etnikum na území Mali (černošská říše Mali), Ghany a Songhaje, které patřilo k největším nejen v Africe; rozprostíralo se na území téměř celého západního a středního Súdánu, od Atlantiku až po jezero Čad. Od 10. století pronikali do země Arabové a postupně islamizovali původní obyvatele.

malinke, malinkština.

Malinke, Mandingové.

Malinkové (Malinké), jedno z hlavních a nejpočetnějších etnik v republice Mali v počtu asi 2,5 milionu příslušníků. Náleží k súdánské jazykové skupině mande-tan a spolu s Bambarý, Mandingy, Soninky a dalšími příbuznými etniky se v současné době podílejí na formování malijského národa (Malijci).

malinkština (malinke), mandingský jazyk z kongokordofánské rodiny užívaný v západní Africe (od Senegalu a Mali po Pobřeží slonoviny). (Viz též Malinkové.)

Malopolané (Polani), polská populace západoslovanského původu, která vznikla na historickém území středověkého státu Malopolsko, rozkládajícího se od horní Visly po San a severní svahy Karpat. Malopolština patřila do skupiny západních slovanských jazyků a její nositelé se významně podíleli na utváření polského společenství na počátku 2. tisíciletí.

Malorusové, Ukrajinci.

Malt'ané, národ žijící na Maltě, celkový počet asi 404 039 osob (odhad z roku 2005), smíšeného románsko-arabského původu. Jazyk patří do semitské větve afroasijské rodiny. Většinou mluví i anglicky a italsky. Maltština je jazyk podobný arabštině, silně ovlivněný italštinou a angličtinou. Historický vývoj začal od 2. tisíciletí př. n. l., kdy byl ostrov postupně ovládnut Feničany, Kartagiňany a Římany, načas též Vandaly a Byzantinci. Největší vliv na sociokulturní a etnický vývoj mělo obsazení Malty Araby v roce 970 a později. Samostatná republika byla vyhlášena v roce 1964. Dnes je Malta prakticky homogenním státem, přes 95% obyvatelstva představují Malt'ané.

maltština, jihozápadní semitský jazyk vzniklý z nářečí arabštiny, silně ovlivněný románskými jazyky (zvláště latinou a italštinou), úřední jazyk na Maltě (Malt'ané).

Malvíňané (Falkland'ané), původní obyvatelé Malvínských (Falklandských) ostrovů při východním pobřeží Argentiny. Celkový počet 3 060 obyvatel (odhad z roku 2005), většinou přistěhovalci z Argentiny a Velké Británie. Ostrovy jsou obydleny teprve od konce 18. století Angličany, ale nárok na ně si činí též Argentina.

mamlúk, v arabské říši otrok bílé pleti. Od abbásovských dob (po roce 820) byli mamlúci (původně zajatci, poté kupováni od tureckých kmenů v jižním Povolží, severním Kavkazu a Střední Asii) a užíváni v elitních jednotkách armády. Po smrti posledního egyptského Ajjúbovce v roce 1250 byl z důstojníků mamlúcké gardy vybrán první egyptský mamlúcký sultán; jím začala vláda tureckých mamlúků, pocházejících převážně z potomků sultána Kalavuna (1280–1290). Mamlúcký režim v Egyptě byl vládou vojenské oligarchie, jejíž členové vybírali své sultány.

Po ovládnutí Egypta osmanským sultánem Selimem I. tvořili mamlúci zvláštní vojenský útvar, z něhož byli vybíráni provinční hodnostáři v hodnosti beje. Během 17. a 18. století jejich vliv vzrůstal, až jejich existenci ukončil v roce 1811 Mehmed Alí. (Jaroslav Malina)

Manáové (Manáo, Mandus, Manoa, Ore-manáo), zaniklé jihoamerické indiánské etnikum, které obývalo oblast soutoku Amazonky s Río Negro v okolí dnešního města Manáus (Brazílie). Nikdy nebyl znám jejich přesnější počet (snad několik tisíc osob); jazyk patřil do aravacké skupiny. Prosluli jako obchodníci se zlatem; jsou s nimi spojovány legendy o El Doradu a zlatém městě Manáo. V 18. století byla část Manáů zotročena Portugalci a

Holandřany; někteří se sami stali lovci otroků. V roce 1757 povstali Manáové spolu s několika sousedními skupinami proti Portugalcům, byli však poraženi a posléze i christianizováni (původní náboženství bylo polyteistické). Během 2. poloviny 19. století byli decimováni zejména v důsledku introdukovaných onemocnění, zbylí Manáové se rychle smísili s mestickým obyvatelstvem.

Mandanové (Numakali, „lidé, národ“), severoamerické indiánské etnikum ze skupiny Dakotů žijící původně v prériích na horním toku Missouri, dnešní Severní Dakota, v sousedství Algonkinů, s nimiž byli Mandanové spřízněni. Od roku 1886 část žije v rezervaci v Montaně, smíšená s jinými kmeny, od začátku 20. století se Mandanové integrují do americké společnosti; žijí v počtu asi 2 tisíce osob; poslední „nesmíšený“ Mandan zemřel v roce 1971. Jazyk patří do rodiny siu (hoka-siu). Společnost byla organizována do matrilineárních rodů; příbuzné rodiny se zpravidla usazovaly vedle sebe a vytvářely tak jakési čtvrtě. Do poloviny 19. století žili v polozemnicích krytých hlínou a drny, v průběhu asi dvaceti let byly tyto stavby nahrazeny sruby.

mandarinština, kuan-chua.

Mandarové (Mandara, vlastním jménem Wandala), černošské etnikum v Kamerunu, Nigérii, malý počet i v Čadu. Dělí se na menší kmenová uskupení (Daba, Matakam aj.). Celkem asi 500 tisíc (odhad z roku 1967). Jazyk patří do čadské větve afroasijské jazykové rodiny. Základem jejich hospodářství je zemědělství, jsou známi tkalcovstvím a zpracováním textilu. Věřící jsou muslimové.

mande, mandingské jazyky.

mandejské jazyky, mandingské jazyky.

mandingské jazyky (mandejské jazyky, mande), jazyky, mandingské.

mandská etnika, etnika, mandská.

Mandžuoové (Man-ču, Manchu, Man, vlastním jménem Mandžu Nälma), etnikum žijící v Mandžusku (severovýchodní Čína) v počtu 10,68 milionu osob (cenzus z roku 2000). Jazyk (mandžuština) patří do mandžusko-tunguzské větve altajské rodiny, kde tvoří izolovanou skupinu; podle některých názorů byl příbuzný vymřelému jazyku Džürčenů. Od 17. do 20. století byl spolu s čínštinou oficiálním jazykem Číny. Dnes je reprezentován pouze severním dialektem a užívají ho Mandžuoové žijící ve venkovských oblastech. Mandžuoové jsou potomci tunguzských populací, kulturně a etnicky ovlivněných Chany, Korejci a místními kmeny, které zde žily ve středověku.

V letech 1644–1911 byli privilegovanou vrstvou obyvatelstva Číny – vládnoucí dynastie Čching. Na rozsáhlém území vytvořili pouze úzkou vrstvu v rozhodujících úřadech a zejména

v armádě. Tento systém postupně vedl ke kulturnímu i jazykovému přizpůsobení se většinovému čínskému etniku. Privilegia Mandžů a útlak obyvatelstva vyvolávali k Mandžům nenávisť, takže po roce 1911 (svržení dynastie Čching) většinou zapírali svou národnost mimo oblast kompaktního osídlení. Po téměř staleté stagnaci se nyní jejich počet zvyšuje. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.) (Josef Kolmaš)

mandžusko-tunguzské jazyky, jazyky, mandžusko-tunguzské.

mandžuština, téměř vymřelý mandžusko-tunguzský jazyk, úřední a literární jazyk celé Číny za dynastie Čching (1644–1911). (Viz též Mandžouvé.)

Manguti, Ulčové.

Mangyanové, etnikum žijící na vysočině ostrova Mindoro na Filipínách v počtu přesahujícím 110 tisíc příslušníků. Skládají se z šesti odlišných národnostně-jazykových skupin: Iraya, Alangan a Tadyawan na severu, Hanunoo, Buhid a Tahubid na jihu. Jejich základním způsobem obživy je zemědělství. Opakované vlny kolonistů donutily Mangyany stáhnout se z pobřežních oblastí do vyvýšených poloh.

Manípurci (Manípurové, Mei-thei), etnikum tibetobarmského původu, které žije ve státě Manípur v Indii, kde tvoří majoritu v počtu 1,24 milionu osob (odhad z roku 1997) a jako národnostní skupina v severní Barmě; celkový počet přibližně 1,648 milionu (odhad z roku 1996). Mluví manípurštinou, která patří do tibetobarmské jazykové skupiny.

Mannejci, obyvatelé země Manna, která ležela v severozápadním Íránu, na jih a jihovýchod od jezera Urmija. Tato oblast byla proslulá především chovem koní. Mannejci jsou doloženi v asyrských a urartejských královských nápisech z 1. poloviny 1. tisíciletí př. n. l. Mannejské obyvatelstvo se zřejmě skládalo z několika etnických elementů (snad urartejského, churritského a indoevropského). Nejvýznamnějším městem v zemi Manna byla Izirtu, které bylo sídelním místem mannejských vladařů. V 9.–8. století př. n. l. se na území Mannejců odehrávalo vojenské soupeření Urartejců a Asyřanů, jimž museli mannejští vladaři často platit tribut (především koně). V 7. století př. n. l. byli Mannejci ohrožováni nájezdy Skythů, Kimmeriů a Médů. (Lukáš Pecha)

Manové (Mano, vlastním jménem Maa či Mamia), černošské etnikum v severovýchodní Libérii a v pohraničí Pobřeží Slonoviny. Patří k nim kromě jiných Danové a Kveniové; celkem asi 600 tisíc (odhad z roku 1970). Jazyk patří do skupiny mande nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Společenskou jednotkou je polygammí rodina, usídlení je patrilokální, následnictví patrilinéární. V čele vesnice je náčelník a rada starších. Nejvyšší politickou autoritu představují náčelníci vesnických okrsků. Většina si zachovala tradiční náboženství (kult přírodních sil a kult předků), část se hlásí k islámu.

mansijština (vogulština), ugrofinský jazyk užívaný při řece Ob na Sibiři. (Viz též Mansové.)

Mansové (Vogulové), národ žijící zejména v ruském Chanty-mansijském autonomním okruhu v celkovém počtu 11 432 osob (cenzus z roku 2002), jejich počet roste (asi 8 500 osob k roku 1989). Jazyk (mansijština) patří do ugritské skupiny ugrofinské větve uralské jazykové rodiny, část Mansů mluví rusky. Mansové jsou blízce příbuzní s Chanty (Ost'jáky). Etnogeneze Mansů je spojena s pronikáním části ugritských kmenů v 1. tisíciletí n. l. do dnešních oblastí jejich osídlení, které přitom částečně vytlačily a částečně asimilovaly místní usedlé obyvatelstvo. Od 14. století jsou v ruských pramenech nazýváni Vogulové (Voguliči). Do 20. století žili Mansové v rodové společnosti a živili se převážně lovem, rybolovem a chovem sobů. V náboženství hrál hlavní roli šamanismus, totemismus a rodové kultury. Od 17. století byli christianizováni a formálně pokládáni za pravoslavné.

manština (manx), keltský jazyk užívaný vedle angličtiny na britském ostrově Man.

Maonanové (Mao-nan), populace v Čuangské autonomní oblasti Kuang-si v jižní Číně v počtu asi 38 tisíc příslušníků (odhad z roku 1983). Jazyk patří do tung-šuejské skupiny čuangsko-tchajské (tungské) větve austroasijské (respektive thajské) rodiny; vlastní písmo ani literatura neexistuje. Jejich etnogeneze je těsně spjata s etniky širší čuangsko-thajské větve. V dnešní oblasti jsou předkové Maonanů doloženi v 9. století. Spřízněnost s Čuangy dokládají vzájemné sňatky, jinak přísná endogamie, a podobné kulturní rysy. Náboženství mělo synkretický charakter, vedle animistických a polyteistických představ hrál hlavní roli kult předků. Část Maonanů přijala taoismus, buddhismus a na začátku 20. století i křesťanství. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.) (Josef Kolmaš)

maorština, východní polynéský jazyk užívaný na Novém Zélandě (Maori).

Maori (Maoriové, Maori, „původní, domácí“, polynésky: „nejlepší“), původní obyvatelstvo Nového Zélandu v počtu asi 680 tisíc (odhad z roku 2001). Maorština (kterou ovládá jen asi 150 tisíc osob) patří do polynéské větve austronéské (malajsko-polynéské) rodiny, slovní zásoba je ovlivněna angličtinou. Potomci původního melanéskeho obyvatelstva asimilovaného polynéskými přistěhovalci z 12.–14. století, archeologické nálezy dokládají osídlení již na počátku 1. tisíciletí z oblasti východní Polynésie. Během 19. století byli téměř vyhubeni Evropany a ve vzájemných válkách. Původní náboženství bylo polyteistické, s některými obřady byl spojen kanibalismus. V 1. polovině 19. století byly mnohé kmeny na stupni rozpadu rodové společnosti, začínaly se vydělovat vrstvy vůdců, svobodných a vazalů, existovalo i patriarchální otroctví (váleční zajatci). Evropskou kolonizací byl tento proces zastaven; od 80. let 20. století dochází k úspěšné etnicko-jazykové revitalizaci. Za zvláštní

skupinu bývali považováni míšenci Maorů a bělochů, kteří se v současnosti identifikují s Maory.

Maráthové (Maráthí), indické etnikum žijící zejména ve státě Maháráštra v Indii a částečně též v Pákistánu, počet odhadován na 70–80 milionů příslušníků. Dnešní Maráthové vznikli smíšením původních indoárijských populací Maráthů s jižními sousedy Drávidy; dosud mluví maráthštinou (marathi) patřící do indické jazykové skupiny (jazyky, indické), část slovní zásoby převzata právě z drávidských jazyků. V 3. století př. n. l. vytvořili stát, který byl později součástí velkých indických říší. V 17. století vznikl opět samostatný stát, v průběhu 18. století vedli vyčerpávající boje proti afghánským vojskům a nakonec podlehl v letech 1817–1818 armádě britské Východoindické společnosti. Po vyhlášení indické samostatnosti (1960) byl vytvořen svazový stát Maháráštra, přes 80% všech obyvatel tvoří Maráthové. Většinou jsou hinduisté, část džinisté, muslimové a křesťané. (Jan Filipký)

maráthština, indoárijský jazyk, úřední jazyk indického státu Maháráštra, užívaný i v přilehlých oblastech okolních indických států. (Viz též jazyky, indické, Maráthové.)

Marijci (zastarale Čeremisové, vlastním jménem Marij El – „Lidé“), národ žijící převážně v Marijské autonomní republice Ruské federace v počtu asi 312 tisíc (cenzus v roce 2002), což představuje přibližně 43% populace republiky. Jazyk (marijština) patří do fino-permských jazyků ugrofinské větve uralské jazykové rodiny; ovlivněn turkickými jazyky a ruštinou. Jejich etnogeneze začala na přelomu letopočtu v rámci širšího ugrofinského společenství. V oblasti Povolží jsou považováni za autochtony. Podíl na jejich etnogenezi mají Bolgaři a jiná turkická etnika, později Rusové. Útlak a násilná christianizace od konce 19. století vedly k přesídlování části Marijců do dnešní Baškirské autonomní republiky a jiných oblastí Ruska. Christianizace pokračovala i v 19. století, přesto bylo pravoslaví mnohdy pouze formální. Významnou roli hrály nadále různé tradiční kultury a magické obřady spojené se zemědělským cyklem. Část populace pravoslaví nepřijala vůbec, zejména tzv. Či-Mari, a až donedávna si uchovala původní náboženství (hromadné modlitby, oběti zvířat aj.).

marijština, ugrofinský jazyk užívaný v Povolží a na Urale (Marijci).

Marind-animové (vlastním jménem Marind-anim – „Praví, skuteční lidé“), papuánské etnikum na jižním pobřeží Nové Guineje (asi 6 tisíc osob; odhad z roku 1974). Jazyk tvoří skupinu marind v rámci tzv. čtvrtého kmene papuánských jazyků. Základem jejich náboženství je kult předků, jeho součástí byl ještě ve 20. století kanibalismus (tzv. lovci lebek). Kmen se dělí na totemické rody. Jsou usedlí zemědělci, chovatelé prasat, sběrači, rybáři a lovci; z tradičních řemesel je významná stavba lodí. V kultuře se projevuje malajský vliv.

Markomani (Markomanen), starověké západogermánské etnikum příbuzné s Kvády a náležející ke kmenovému seskupení Svěvů; Markomani sídlili v 1. století př. n. l. v povodí řeky Mohanu. Pod tlakem Římanů ustoupili do Čech a na Moravu, kde vytvořili politický útvar Marobudum (podle vládce Marobuda). Od poloviny 2. století odolávali římskému náporu (tzv. markomanské války). Pod tlakem Slovanů přesídlili v 5. století z Čech, na jih od Dunaje, do Bavorska, kde se podíleli na formování Bajuvarů, předků Bavorů. (Jaroslav Malina)

Maročané (Marokánci, Marocco), souhrnné označení pro obyvatelstvo Marockého království v počtu asi 33,24 milionu osob (odhad z roku 2005). Z celkového počtu obyvatel jsou Maročané nejpočetnější (96%), zbytek představují skupiny Evropanů, Libanonců Židů aj. Většina Maročanů je arabského (asi 65%), část je berberského původu (35%) – ti hovoří jak arabsky, tak i domácí berberštinou (bilingvní obyvatelstvo). Úředním jazykem je arabština. Historický vývoj je obdobný jako v ostatní severní Africe: území Maroka bylo již od 4. tisíciletí př. n. l. osídleno berberskými kočovnými etniky ve vnitrozemí i na pobřeží. Ve starověku se v pobřežním pásmu vystřídali Fénici, Kartagiňané, Římané, Vandalové a Arabové, kteří od začátku 8. století ovládali území a připojili je k arabskému chalífátu. V letech 1269–1465 zde vládla berberská dynastie Merínovců, která přivedla zemi k rozkvětu. Maročané se sjednotili k boji proti evropským okupantům již od 16. století, Francouzi a Španělé byli ze země několikrát vypuzeni. Marocké království bylo vyhlášeno v roce 1957. Věřící jsou vesměs muslimové sunnitského směru.

V Maroku prováděl intenzivní antropologické a etnografické výzkumy americký antropolog Clifford Geertz.

Marsové, sabellský kmen obývající střední Itálii. Byli nejméně aktivní v boji proti Římanům ve spojenecké válce. (Marie Pardyová)

masai, masajština.

Masajové (Il-Masai), etnikum žijící v Keni (asi 453 tisíce osob) a Tanzanii (asi 430 tisíc osob). Jazyk (masajština) patří do jihonilotské větve nilosaharské rodiny. Jsou tradičními chovateli hovězího dobytka a zachovali si řadu kulturních a společenských zvláštností: přísnou a oddělenou výchovu chlapců a dívek, vojenskou organizaci, lékařské praktiky (pití čerstvé hovězí krve, teplého mléka aj.). Kolem roku 1830 ovládli značnou část východní Afriky od jezera Victoria až k pobřeží, v této době docházelo k četným migracím masajských kmenů a k válkám. Britové pro ně nakonec vymezili přírodní rezervace, v nichž byli již od počátku 20. století soustředováni. Základní společenskou jednotkou je polygammí rodina,

usídlení je patrilokální. Celá společnost je organizována do věkových stupňů. V současné době se u části Masajů rodová a kmenová organizace rozpadá.

masajština (masai), nilosaharský jazyk užívaný Masaji, kočovnými chovateli dobytka, v Keni a Tanzanii.

Masaové (Massa, Banana), etnikum v severním Kamerunu a v Čadu; dělí se na několik menších podkmenů. V roce 1967 byl jejich počet odhadován asi na 300 tisíc. Jazyk patří do čadské větve afroasijské rodiny. Základem společnosti je rozšířená polygamní rodina, následnictví je patrilinéární. V minulosti zde existovalo otrokářství. Většina věřících jsou muslimové (sunnité), pouze část si zachovala tradiční animistické náboženství.

Maskodžijové (Muskogíové, Muskogee, Maskoki), etnické skupiny severoamerických indiánů, kteří původně osídlili oblasti lesů v jihovýchodních částech Severní Ameriky (dnešní Alabama, Florida, Georgia aj.). K nejvýznamnějším skupinám Maskodžijů patří Alabamové, Apalačové, Čikasavové, Čoktavové, Kříkové, Timucuové aj. Jejich počet kolísá u jednotlivých kmenů od několika set do několika tisíc. Všem Maskodžijům byla společná kultura mohyl, která byla rozšířena od počátku našeho letopočtu až přibližně do roku 1700; tehdy došlo k jejich rozdělení na jednotlivé kmeny v důsledku evropské kolonizace jejich území. Nejdéle vzdorovali Kříkové, kteří vytvořili kmenový svaz a teprve po roce 1840 přesídlili do rezervací v Oklahomě, zde založili spolu s Čikasavy a Čoktavy nové společenství, avšak jejich počet klesl na několik tisíc a v současné době pokračuje rozpad tohoto indiánského etnika.

Massagetové (Massageti), starověká kočovná etnika íránského původu, která vytvořila v 1. tisíciletí př. n. l. v asijské oblasti při Aralském jezeře kmenový svaz. Massagetové ovládali jízdu na koni a byli výbornými lukostřelci. Svými taženými v 7. století př. n. l. do oblasti Předního východu, zvláště do země Kimmeriů, vyvolali velké přesuny etnik v oblasti celého Černomoří a Kaspického moře (v 8.–7. století př. n. l.). V boji s nimi padl zakladatel perské veleříše Kýros II. Veliký. Jako samostatné etnikum však Massagetové zanikli ještě před počátkem našeho letopočtu.

Mašonové (Šona, Šonové, Mashona), bantuské etnikum žijící v Zimbabwe a Mosambiku (celkem asi 13 milionů). Jazyk, čišona, patří mezi centrální bantuské jazyky nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Na své nynější území se začali stěhovat ze severu v polovině 9. století. Původní obyvatelstvo, které těžilo měď a zlato, bylo buď vytlačeno nebo asimilováno. Mašonové těžbu a zpracování kovů rozšířili. Dominantní postavení získala skupina Karanga, která se ve 12. století podílela na vytvoření státního útvaru známého pod jménem Monomotapa. Na přelomu 15. a 16. století byla centrální moc oslabena boji s jižními

provinciemi; na počátku 17. století ovládli sever země Portugalci. Koncem 19. století se říše definitivně rozpadla. Pozůstatkem jsou monumentální kamenné stavby tzv. Velké Zimbabwe. Věřící jsou křesťané nebo animisté.

Matabelové, Ndebelové.

Matakové (Mataco, Mataguayo), jihoamerické indiánské etnikum v severní Argentině; některé skupiny žijí v rezervaci na Pilcomayu. Jazyk patří do západní skupiny rodiny matakó (označování též jako matakó-maká nebo matakó-mataguajo). Podle převládajícího způsobu obživy se rozlišují na tzv. Matakó z buše, kteří jsou hlavně lovci a sběrači, a tzv. říční Matakó, kteří jsou převážně zemědělci. U obou skupin jsou důležitými řemesly tkalcovství a hrnčířství. Matakové z buše se dělí na polokočovní skupiny, složené z několika příbuzných rozšířených rodin. Říční Matakové žijí v trvalých vesnicích, které se na nové místo stěhují až po vyčerpání okolní půdy. Od 18. století se zejména říční Matakové nechávají najímat jako lesní a zemědělské dělníci a přejímají způsob bělošského a mestického obyvatelstva. Tím se výrazně urychluje rozpad jejich kultury a tradičního způsobu života.

Mauricijci (Mauritijci), obyvatelé ostrova Mauritius v souostroví Maskarén v Indickém oceánu při pobřeží Madagaskaru. Z celkového počtu 1,145 milionu obyvatel (odhad z roku 2005) je asi 65% Indů a Pákistánců, přibližně 30% jsou míšenci, Afričané a Evropané a necelá 2% Číňané. Úředním jazykem je angličtina, ale část obyvatel mluví francouzsky a hindsky. Ostrov objevili v 10. století arabští kupci a mořeplavci. Nynější jméno získal ostrov od Holanďanů, kteří jej pojmenovali po princí Mořici (Mauritius) Oranžském. V bojích mezi Angličany a Francouzi připadl ostrov v roce 1715 Francii, po napoleonských válkách jej opět získali Angličané. Mauricijci dosáhli nezávislosti v roce 1968.

Mauritánci (Mauretánci), arabskoberberské populace zahrnující obyvatele Mauritánské islámské republiky v severní Africe při pobřeží Atlantského oceánu. Z celkového počtu asi 3,069 milionu obyvatel (odhad z roku 2005) tvoří většinu Arabové, Berbeři a smíšené obyvatelstvo černošsko-arabského původu Fulbové a Tukulérové. K hlavním etnikům patří arabští Trarzové a berberští Zenagové (Senega). Název Mauritánie pochází od Římanů, nazvali tak dvě provincie na území Maroka: Mauretania Tingitana (Tanger) a Mauretania Caesariensis (Cherchal). V 1. tisíciletí pronikla na území vlastní Mauretánie berberská etnika, vytlačila černošské obyvatelstvo na jih a připojila území k říši Almoravidů. Ve 13.–14. století bylo území součástí říše Mali, v 15. století podlehl expanzi kočovných arabských kmenů. Spojením Arabů s domácími Berbery vznikli Maurové. Od 18. století do země pronikali Portugalci, ale až do 19. století ovládal Mauritánii marocký sultán. Roku 1904 se stala

francouzským protektorátem a později kolonií. Teprve v roce 1960 získala úplnou nezávislost a rozvíjí hospodářství na základě chovu domácích zvířat, těžby nerostů a rybolovu.

Maurové (dříve Mauři, Moros, Moors, Mohr):

1. původní název obyvatel v arabském chalífátu Cordoba na Pyrenejském poloostrově, odvozený od berberského etnika Mauri (*maurus*, „západní“);

2. společný název pro všechny arabské a berberské dobyvatele na území Evropy (odtud i maurský sloh, maurské umění ap.);

3. v přeneseném smyslu označení všech muslimů (*Moros*), případně všech černých obyvatel Afriky (z latiny: *Maurus*, „černoš“). Toto nesprávné označení se běžně používalo ve středověku. Maurové jako arabské etnikum západní větve islámské společnosti a kultury vytvořili smíšenou arabsko-berberskou populaci, v níž měli významný kulturní a politický vliv také židovští Sefardi. Pronikali od poloviny 7. století na Pyrenejský poloostrov a svými vojenskými výpady se dostali až do jižní Francie, kde však byli poraženi. Vytvořili samostatný státní celek – emirát a od roku 929 chalífát Cordoba, sahající až na území dnešního Španělska, jehož centrum však bylo na území severní Afriky v dnešním Maroku (hlavní město Fez). Jsou autory vynikajících architektonických staveb (Cordoba, Granada, Toledo, aj.) a též literárních, vědeckých a výtvarných děl (Ibn Battúta, Ibn Chaldún, Ibn Rušd, Idrísi, aj.). Ve druhé polovině 11. století zaútočili na Maurskou říši Almoravidé na jihu a Španěle na severu a v průběhu 13.–15. století dobyli maurská města. Pádem Granady v roce 1492 skončilo panství Maurů ve Španělsku. Maurové byli pronásledováni a vypuzováni ze země a pouze malá část přetrvala – Moriskové a Mojedarové;

4. tradiční název etnické skupiny žijící především na východním pobřeží Šrí Lanky, jež odvozuje svůj původ od arabských kupců, kteří se na ostrově usazovali mezi 8.–15. stoletím, vyznává islám a hovoří převážně tamilsky s četnými výpůjčkami z arabštiny. Označení Maurové získali od Portugalců, kteří je tak nazvali podle svých muslimských protivníků z Pyrenejského poloostrova; sami v současnosti dávají přednost názvu Muslimové (asi 1,4 milionu – odhad 2006). Protože si oblasti, kde jsou usídleni, nárokují tamilští separatisté z LTTE (Tygři osvobození Tamilského Ílamu) jako součást budoucího Ílamu, stávají se příslušníci muslimské komunity v posledních letech častým terčem etnicky motivovaných útoků. (Jan Filipický, Jaroslav Malina)

Mayové (Maya):

1. souhrnné označení příslušníků těch indiánských etnik Mezoameriky, kteří mluví jazyky rodiny maya (maya-kičé) (jazyky, mayské): Huastékové, Kakčikelové, Kičéové, vlastní Mayové (celkem asi 6 milionů osob);

2. vlastní Mayové, původní indiánské etnikum žijící na poloostrově Yucatán v Mexiku, v Guatemale a v Belize (asi 20–30 tisíc osob). Jazyk patří do rodiny maya, mnozí mluví i španělsky. Potomci tvůrců předkolumbovské mayské kultury a civilizace. Mayové přišli z oblasti dnešního Mexika a navázali na kulturu Olméků (v období od 3.–9. století), pak následovalo klasické období (Tikal, Palenque). Založili městskou kulturu v Uxmalu, Chichen Itzá a v dalších lokalitách (tzv. postklasické období), která se vyznačovala vysokou mírou abstrakce a symbolismu. Mayové byli tvůrci velmi přesného kalendáře a měli vynikající znalosti v oblasti astronomie. Užívali hieroglyfické písmo (od 16. století píší latinkou), měli vyspělá umělecká řemesla (zlatnictví, keramika, řezbářství aj.) a zejména architekturu. V období 925–1541 převládly na území Mayů mexické skupiny indiánů (tzv. mexické a závěrečné období) a původní obyvatelstvo ustoupilo do pozadí. Po dobytí Yucatánu Španěly v roce 1541 si Mayové s obtížemi udrželi etnicitu a jazyk v malém mayském státě na jezeře Petén v dnešní Guatemale (až do roku 1697). Žijí jako tropičtí zemědělci, kteří si udržují zbytky starých tradic a náboženských praktik (polyteismus) předkolumbovského původu. (Viz též kalendář, mayský, kodexy, mayské, písmo předkolumbovské Ameriky.) (Oldřich Kašpar, Jaroslav Malina)

mayské jazyky, jazyky, mayské.

mayština, obvykle se mívá do dneška živý jazyk yucatánských Mayů; podle Terrence Kaufmana (1994) jím v roce 1980 mluvilo více než 600 000 lidí. Mayština dala jméno celé mayské jazykové rodině, komponované přibližně třiceti jazyky, jimiž se mluví v Mexiku, Guatemale a Belize. (František Vrhel)

Mazuři (Mazurové), etnografická skupina polského národa žijící v počtu 120 tisíc osob v oblasti Mazurských jezer v severovýchodní části Polska. Její počátky spadají do 14.–15. století, kdy se zde usazovaly polské skupiny z jihu. Mazuři si uhájili svoji etnickou i jazykovou svébytnost, přestože byli od 16. století pod nadvládou pruských knížat a později pruského království. Jejich území bylo v roce 1945 vráceno Polsku. Významná je dosud jejich kulturní a umělecká činnost, umožňující další rozvoj této etnografické skupiny Poláků.

Mbajáové (Mbayá, Belenista, Guaicurú, Indíos Cavalheiros, Tajuanich), indiánské etnikum žijící v paraguayském Chacu; patrně již splynuli s okolním obyvatelstvem (posledním pozůstatkem jsou Kad'uveové). Jazyk patří do rodiny guajkurú. V 17.–19. století specializovaní pastevcí koní a válečníci. Svá stáda rozšiřovali převážně loupežemi. Zemědělské produkty získávali jednak formou poplatků od svých vazalů, jednak od etnika Guaná, považovaného za sluhu. V 19. století byli Španěly donuceni přejít k zemědělství, z řemesel vynikalo košíkářství, tkalcovství, hrnčířství a zpracování kovů (přejaté od Španělů).

Kmen se dělil na sedm podkmenů a ty dále na skupiny nazývané podle obývaného území. Společnost byla členěna do čtyř vrstev: šlechta, bojovníci (výlučně Mbajáové), sluhové (vesměs Guanáové) a otroci (váleční zajatci a jejich potomci). Náboženství bylo animistické, v 17.–18. století proběhly neúspěšné pokusy o christianizaci.

Mbundové (Mbundu), označení skupiny příbuzných etnik bantuského původu; žijí hlavně v Angole, kde jsou populací asi o 6,5 milionu osob. Jazyk patří mezi centrální bantuské jazyky nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Jejich nejbližšími příbuznými jsou Ambundové a Čokvové. Před příchodem kolonizátorů vytvořili v 15.–17. století rozlehlé státní celky Mwata-Jamwo, Bo-lia a Ngola (později Angola). V 17. století byli vazaly Lundů. Zachovali si tradiční animistické náboženství, část jsou katolíci.

Médové (řecky: *Médoi*), indoevropské etnikum, etnicky a jazykově příbuzné Peršanům. Z jejich jazyka se zachovala pouze vlastní jména a výpůjčky v jiných jazycích. V asyrských pramenech se vyskytují poprvé v roce 835 př. n. l. v nápisech Salmanassara III. V tomto období sídlily médské kmeny na území východně od jezera Urmija. Asyřané se snažili zabránit Médům vstoupit na asyrské území a jejich náčelníky ovládali pomocí vazalských smluv, v nichž se Médové zavazovali neútočit na území asyrské říše a platit tribut (koně, měď, lapis lazuli). Médští náčelníci jsou v asyrských pramenech nazýváni *bél áli* („vládce města“), což je titul užívaný výhradně pro Médy a jedná se pravděpodobně o asyrský překlad médského slova. Od Urartu a Asýrie se Médové naučili politické organizaci a po svém sjednocení v 6. století př. n. l. se stali významnou politickou mocí Předního východu. (Jana Pečirková)

médština, indoevropský jazyk, který náleží k severozápadní skupině íránských jazyků. Médština, jazyk íránských Médů, je doložena jen nepřímo prostřednictvím výpůjček a vlastních jmen v jiných jazycích starověkého Předního východu od 9. století př. n. l. Médská vlastní jména a místní jména z oblasti pohoří Zagros se vyskytují především v novoasyrských a novobabylónských klínopisných textech přibližně od období vlády Salmanassara III. Médštinou je rovněž ovlivněno i babylónské a místy i staroperské znění královských nápisů perských Achaimenovců (zejména bísutúnský nápis [Bísutún] Dáreia I.), které tak mělo zřejmě získat jisté archaické zabarvení. (Jiří Prosecký)

Meglenorumuni, malé románské etnikum (několik tisíc příslušníků), jazykově a kulturně blízce příbuzné Aromunům. Sídlí na hranici severního Řecka a Makedonie (oblast Moglena/Meglena). V současnosti podléhají asimilaci. Křesťané, zčásti i muslimové.

Megrelové (Mingrelové, Megrelo-Čanové, Megreli), etnografická skupina gruzínského národa v počtu kolem 180–200 tisíc příslušníků. Žijí především na území Gruzie. Spolu s Gruzíny a Lazy představují jedno ze tří základních etnik na území Gruzie. Na konci 15. a v

16. století se rozvíjelo vlastní Megrelské knížectví, které se dostalo v 19. století do područí carského Ruska. Po velkém povstání Megrelů v roce 1857, které bylo krvavě potlačeno, docházelo k asimilaci Megrelů s Gruzíny; megrelština je postupně nahrazována gruzínštinou a od 20. století mizí i povědomí vlastního etnika.

Mehinakové, etnická skupina jihoamerických indiánů žijící v národním parku Xingu v oblasti Mato Grosso v Brazílii v počtu asi 170 osob. Jejich jazyk mehinaku patří do aravacké rodiny, je příbuzný s jazykem campa, goajiro a garifuna. Jejich území prochází v důsledku střídání ročních období proměnami, ovlivňujícími způsob obživy. V suchém období (od května do srpna) pěstují na vyschlé rovinaté půdě maniok. Od září do dubna, kdy leží většina země pod vodou, přepravují se pomocí kanoí a loví ryby (často prostřednictvím rostlinných jedů, které ryby omámí). Obývají kruhové vesnice, na návsi jsou pořádány zápasy muže proti muži. Mehinakové věří, že nemají vyspělejší nástroje a techniku, protože Slunce-Stvořitel dal *kajaibům* (cizincům) mléko a nástroje a lidem z oblasti Xingu, Mehinakům a jejich sousedům zase maniok, luky, šípy a hliněné předměty.

Mejthejové, dominantní etnická skupina v Manípuru (Indie) v počtu asi 1,2 milionu. Hovoří mejthejštinou (manípurštinou). Mejthejové jsou autochtonním obyvatelstvem údolí Manípuru a někdy se o nich hovoří jako o Manípurcích. Tvoří je sedm kmenů či klanů, jejichž dějiny sahají do 1. tisíciletí n. l. Mejthejské ženy zaujímaly vždy rovnoprávné postavení s muži a dnes působí v téměř všech oblastech společenského života.

Melanésané, označení původního obyvatel Melanésie, kteří z kulturního ani lingvistického hlediska tvoří jedolitou skupinu (jazyky, melanéské); ostrovy byly osídleny v několika vlnách v rozmezí let 1800–600 př. n. l. Přišli z východní Asie přes Tchaj-wan, Filipíny, Moluky, Mikronésii a severní pobřeží Nové Guineje. V různých částech Melanésie je patrný vliv Papuánců, částečně Mikronésanů a zejména Polynésanů (Fidži, část Nové Kaledonie a Vanuatu). Během 19. a na začátku 20. století jejich počet silně klesl (zejména v důsledku zavlečených nemocí), ale přibližně od 30. let 20. století jejich počet znovu stoupá. Jazyky tvoří větev austronéské (malajsko-polynéské) rodiny, část je blízká polynéským jazykům, některé papuánským; jako jazyk mezietské komunikace a jako spisovný jazyk se užívá pidgin-english (zjednodušená forma angličtiny, ovlivněná místními jazyky).

Na počátku 19. století byli Melanésané na různém stupni rozpadu rodové společnosti; existovala matrilinearita i patrilinearita, obvyklé bylo dělení do rodů. Politické systémy byly poměrně málo rozvinuté, náčelnictví nebylo dědičné. Ve společnosti měly velký vliv tajné náboženské společnosti. Dnes se pozůstatky tradiční kultury udržely jen místy ve vnitrozemí velkých ostrovů. Formálně jsou křesťané, zachovala se řada místních náboženství (kult

předků, tabu, mana). U všech skupin Melanésanů byl znám kanibalismus, místy (Šalomounovy ostrovy) jsou doloženy i lidské oběti. Během 20. století došlo k zásadním změnám ve způsobu života většiny Melanésanů; některé přírodní zdroje byly vyčerpány (vzácné dřeviny). Tradiční způsoby obživy a na něj vázané kulturní prvky jsou zatlačovány do pozadí, vzrůstá závislost na dováženém zboží včetně potravin. V důsledku toho vznikl v 50. letech 20. století na mnoha ostrovech tzv. cargo kult jako zvláštní náboženské i politické hnutí. Výzkumy melanéské společnosti na Šalomounových ostrovech prováděl zejména William Halse Rivers na počátku 20. století.

melanéské jazyky, jazyky, melanéské.

mendeština (mende), mandingský jazyk z kongokordofánské rodiny užívaný především v Sieře Leoně (Mendové).

Mendové (Kosso, vlastním jménem Mende), etnikum v Sieře Leone a v Libérii; asi 2 miliony osob. Jazyk patří do skupiny mande nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Hlavní formou obživy je zemědělství. Nejvyšší politickou autoritou je náčelník vesnice a rada starších. Velký politický význam mají tajné společnosti. Většina si zachovala animismus, pouze část se hlásí k islámu či křesťanství.

Mengkuové, etnika, mongolská.

Menominiové (Menominee), původní etnická skupina severoamerických indiánů východu, tj. lesních a pobřežních oblastí státu New York aj. Patří k nejstarším etnikům v Severní Americe a jsou ve svých počátcích spojováni s existencí kultury mohyl. Podobně též Irokézové, Odžibvejové a Winnebagové a částečně i Dakotové. V současné době představují zbytky v počtu kolem 5–10 tisíc; žijí v rezervacích ve Wisconsinu a Nebrasce (USA). Jazyk patří mezi algonkinské jazyky. Byli usedlí sběrači indiánské rýže, lovci, rybáři, částečně i zemědělci. Ve 2. polovině 17. století se stali kočovnými lovci kožešinové zvěře a v důsledku toho se rozpadlo jejich rodové zřízení (matrilinéární rody sídlily v dlouhých domech pro více rodin). Jsou katolíci, udržují si některé prvky tradičního náboženství.

menšina, skupina lidí, které spojuje společná pozitivní identita (program, kultura, jazyk, náboženství ap.) odlišná vůči většině. Obvykle utvořena na základě rasy, náboženství a politického přesvědčení (menšinové strany). Menšina může vzniknout i na základě společného přísně individuálního zájmu (homosexuálové).

V politickém životě každá menšina usiluje o prosazení co největšího množství svých požadavků a potřeb. Politické menšiny usilují v politickém boji o to, aby se staly většinou; je jedním ze znaků demokracie, že takovou změnu umožňuje. Menšiny, u nichž brání přeměně

na většinu přirozený vývoj (národnostní menšiny), usilují o získání adekvátního podílu na politickém rozhodování.

Národnostní menšiny bývají předmětem mezinárodních sporů a konfliktů. Ochrana práv národnostních menšin je garantována Organizací spojených národů jako jeden z druhů lidských práv. (Jaroslav Malina)

menšina, etnická, skupina lidí, která tvoří v dané společnosti menšinu a bývá znevýhodněna pro své fyzické nebo kulturní vlastnosti, jimiž se liší od většinové populace. (Jaroslav Malina)

menšina, národnostní, společenství občanů žijících na území daného státu, kteří se odlišují od ostatních občanů zpravidla společným etnickým původem, jazykem, kulturou a tradicemi, tvoří početní menšinu obyvatelstva a zároveň projevují vůli být považováni za národnostní menšinu za účelem společného úsilí o zachování a rozvoj vlastní svébytnosti, jazyka a kultury a za účelem vyjádření a ochrany zájmů jejich společenství, které se historicky utvořilo.

Například v České republice v současné době žijí tyto národnostní menšiny: Bulharská národnostní menšina (Bulhaři), Chorvatská národnostní menšina (Chorvati), Maďarská národnostní menšina (Maďaři), Německá národnostní menšina (Němci), Polská národnostní menšina (Poláci), Romská národnostní menšina (Romové), Rusínská národnostní menšina (Rusíni), Ruská národnostní menšina (Rusové), Řecká národnostní menšina (Řekové), Slovenská národnostní menšina (Slováci), Srbská národnostní menšina (Srbové), Ukrajinská národnostní menšina (Ukrajinci) a další. (Jaroslav Malina)

Meové (Miaové, Miaotse, Meo, Meau, vlastním jménem Hmong), starobylá populace austroasijského původu žijící na území několika států v jihovýchodní Asii. Pět izolovaných skupin Meů tvoří národnostní menšiny v Číně a vlastní národnost mají na území Vietnamu, Laosu, Thajska a Kambodže (v pohraničních horských oblastech těchto států). Celkový počet skupin se odhaduje na 80. Největší počet příslušníků žije v Číně v provincii Kuej-čou (asi 9 milionů), celkový počet je odhadován na 10–12 milionů. Podle oblečení žen se rozlišují bílí, černí a modří Meové. Jazyk patří do skupiny miao-jao austroasijské skupiny. Historické zprávy o nich se zachovaly již z počátku našeho letopočtu v Číně. Nejbližšími příbuznými jsou Jaové (Yao), s nimiž mají společné písmo. Meové se dnes podílejí na formování národů Kambodžanů, Laosanů a Vietnamců. Významnou složkou hospodářství je výroba opia, které sami užívají (je vyhrazeno starším a nemocným). Základní společenskou jednotkou je rozšířená rodina a patrilineární rod, obývající zpravidla jednu vesnici. Manželství je zpravidla monogamní, vyskytuje se i polygynie. Jedinou tradiční politickou jednotkou je vesnice vedená

dědičným náčelníkem a radou hospodářů. Tradiční náboženství je animistické (zejména kult předků) částečně ovlivněné buddhismem a taoismem. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.)

Merinové (Hovové, Merino, Hova), nejpočetnější etnikum na ostrově Madagaskaru (asi 4 miliony); tvoří vlastní národnost indonéského původu. Nejbližšími příbuznými jsou Betsileové (Betsileo) v počtu 1 milion. Obě hlavní národnosti malajsko-pacifického typu se podílejí na formování madagaskarského národa spolu s menšími etniky, která jsou většinou černošského původu: Komořané, Sakalavové, Vazimbové ad. Merinové přišli na ostrov Madagaskar v průběhu 1. a na počátku 2. tisíciletí z ostrovů Jáva a Borneo a vytvořili zde nové historické společenství. Podrobili si původní černošské obyvatelstvo a spolu s ním formují národ Madagaskarců.

mesapština, reliktní indoevropský jazyk, ve starověku užívaný na jihu Itálie.

mestic, míšenec bělocha a indiána.

Métisové, potomci dětí frankokanadských, skotských a anglických otců (včetně otců z řad původních obyvatel východu) a athabaských, čipevajských a kríjských matek žijící zejména v Kanadě v počtu asi 100 tisíc osob. Mluví anglicky, francouzsky, kríjsky, jazykem mičif (jazyk vycházející z angličtiny, francouzštiny a kríjštiny) nebo athabaskými jazyky. V 18. století uzavřelo mnoho obchodníků a lovců mírové smlouvy s původními obyvateli prostřednictvím sňatků s domorodými dívkami. Některé z těchto párů pak odešly do oblasti Red River v dnešní Manitobě a vytvořily zde komunity. Jejich potomci byli prvními Métisy nazývanými „Potomci od Red River“.

Mexičané (Mechicanos), národ v Mexiku v počtu asi 107,784 milionu osob (odhad z roku 2006), další Mexičané žijí v USA (asi 4 miliony). Nejpočetnější jsou Mexičané (přes 85%), většinou míšenci (mesticové a kreolové). Nesmíšené indiánské obyvatelstvo (Aztékové, Činantékové, Huastékové, Huičolové, Mayové, Mixtékové, Otomíové, Totonakové, Tzeltalové aj.) je soustředěno hlavně v jižních státech Mexika (20%); zbytek tvoří bělošské populace. Dříve se užívalo též označení Mexikánci pro Mexičany, žijící na území USA. Mluví španělsky s řadou slov přejatých z indiánských jazyků. V současnosti probíhá postupná hispanizace původních indiánských etnik, způsobená užíváním španělštiny jako úředního jazyka.

Etnické jádro Mexičanů vzniklo v 19. století v důsledku smíšení potomků zejména španělských přistěhovalců s indiánským obyvatelstvem. Republika Mexiko byla vyhlášena již v roce 1824, podruhé v roce 1920. K Mexiku patřil původně i Texas, který však získaly USA zpět v roce 1848. Věříci jsou z 98% katolíci.

Mexikové, Aztékové.

Miamiové (Maymi), původní etnikum severoamerických indiánů ze skupiny Algonkinů (jihozápad), které se nejdříve usadilo při západním pobřeží Michiganského jezera. V 17. a 18. století byli odtud Miamiové vytlačováni kolonisty a přesídlili jižněji k řece Ohio; nyní jsou roztroušeni v počtu kolem 500 osob v indiánských rezervacích státu Indiana v USA. Bývají označováni jako tvůrci mississippské mohylové kultury; hospodářství jejich nositelů bylo založeno na pěstování kukuřice a příležitostném lovu, v čele společenství stál náčelník, uspořádání společnosti bylo hierarchické; vytvořili rozsáhlou síť obchodních stezek. Věřící jsou vesměs křesťané.

miao, jazyk ze skupiny miao-jao užívaný v jižní Číně. (Viz též jazyk, čínský.)

miao-jao, skupina jazyků austroasijské rodiny, někdy řazených k tibetočínským jazykům, které se užívají v jižní Číně a na severu Vietnamu, Laosu a Thajska. (Viz též jazyk, čínský.)

Miaové, Meové.

Mikmakové (Micmac – „Spojenci“), etnická skupina severoamerických indiánů ze skupiny Algonkinů, kteří žili při severovýchodním pobřeží USA a Kanady; dnes jejich zbylí potomci v počtu asi 20 tisíc (odhad z roku 2000) obývají lesní indiánské rezervace v Novém Skotsku (Kanada) a částečně v USA. Byli kočovní lovci, rybáři a sběrači. Neměli žádnou formu kmenové vlády, byli organizováni do malých skupin vedených nejlepším lovcem.

Mikronésané, původní obyvatelé Mikronésie; západní část je jazykově a kulturně bližší Indonésii, východní část Polynésii. Vznikli smíšením Indonésanů, Melanésanů a Polynésanů. Jazyky (nejméně 11, každý s množstvím dialektů; jazyky, mikronéské) tvoří samostatnou větev austronéské (malajsko-polynéské) rodiny; nazývají se podle ostrovů, na kterých se jimi mluví. Rozdíly patrně souvisejí s tím, odkud byla která část ostrovů osídlena (z Asie ve 2. tisíciletí př. n. l., sekundární migrace z Polynésie v 1. tisíciletí n. l.). Zemědělci, rybáři, dříve válečníci. Z tradičních řemesel se zachovala stavba lodí a domů (na ostrově Truku a Nan Mandolu se dochovaly i zbytky kamenných staveb) a zpracování přírodních materiálů.

Mikronésané si nevytvořili povědomí národní příslušnosti, protože příslušnost a pozice ve společnosti je určena příbuzenstvím, místem pobytu, pohlavím a věkem. Jsou tedy například Čamorové, Nauruánci, Ponapeánci, Yapané atd. Ostrovní společenství zpravidla nebývají velká (asi 50–500 osob v závislosti na velikosti ostrova). Většina ostrovů je pod správou USA, Velké Británie aj., pouze některé ostrovy jsou nezávislé, například bývalé Gilbertovy ostrovy, nyní Republika Kiribati (nezávislá od roku 1979), ostrov Nauru (od roku 1968) aj.

mikronéské jazyky, jazyky, mikronéské.

Milčané, středověké západoslovanské etnikum, které se v 7. století usadilo mezi Labem a Bobrou. Milčané patřili ke skupině předků Lužických Srbů a stali se jednou z mála skupin Polabských Slovanů na území Německa, které přetrvaly až do novověku.

Minangkabauové (vlastním jménem Minangkabau), indonéské etnikum na západní a střední Sumatře (asi 8 milionů). Jazyk patří do indonéské větve malajsko-polynéské rodiny; je blízký indonéštině a podle převládajících hypotéz je předchůdcem malajštiny. Tradiční organizace společnosti je poměrně složitá a během 20. století v ní došlo k mnoha změnám. Každý příslušník je členem jednoho ze čtyř matrilineárních *suku* (původně patrně rody). Členové jednotlivých *suku* žijí roztroušeně na celém svém území, ale ve vesnicích se členové téhož *suku* sdružují do jakýchsi čtvrtí. V důsledku růstu populace se *suku* rozpadly na exogamní podskupiny (tzv. *kampueng*, na počátku 20. století jich existovalo asi 100), které se dále štěpí na tzv. *parui* , což je nejvýznamnější hospodářská a společenská jednotka. Je to v podstatě rozšířená matrilineární a matrilokální rodina (asi 100 osob žijících v několika domech, ale i v jediném domě). *Parui* ' je tvořena maximálně pěti generacemi potomků téže ženy. Každá dílčí jednotka má své představitele (zpravidla bratr nejstarší ženy v příslušné jednotce). Základní politickou jednotkou je *nagari* (vesnické společenství), která se skládá z několika vesnic. V čele *nagari* je rada starších všech zúčastněných *suku* a jejich dílčích jednotek. Muži musí čekat, až jim žena nabídne manželství, a když se ožení, žijí u nevěstiny matky a provdaných sester v rodinné jednotce *rumah gagang*. Muži se řídí pravidlem *merantau*, opouštějí obec a musejí se sami prosadit v obchodu. Velká část kultury Minangkabauů je ovlivněna postavou buvola, například jejich domy a čapky nesou zvláštní rohy.

V důsledku holandské kolonizace v 19. století docházelo k rozpadu těchto tradičních struktur: například vzrostla společenská úloha mužů, nastal postupný přechod k patrilinearitě, převažuje párová rodina aj. Věřící jsou muslimové (sunnité), udržují se některé předislámské prvky, zejména v obřadnosti.

min-cu (respektive *-cu*), čínský termín pro „národ, národnost, etnikum“. (Josef Kolmaš)

min-cu ti-fang c'-č' („území s národnostní autonomií“, respektive „národnostně územní autonomie“), územně správní status, přiznaný v Čínské lidové republice některým vybraným nechanským menšinovým národům či národnostem. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.) (Josef Kolmaš)

Mínóji (Minojci, Mínoí), starověké etnikum pravděpodobně maloasijského původu, které se stalo vlastním nositelem krétské civilizace ve 2. tisíciletí př. n. l. s vrcholem v 16. a 15. století př. n. l. Podle řecké mytologie byl praotcem Mínojců bájný vládce Mínos (později

jeden ze soudců v podsvětí). Předchůdci Minojců byli Eteokrétové nebo Kydóni neindoevropského původu, kteří jako etnikum existovali ještě ve 3. století n. l., poté však z historie vymizeli a zanechali pouze tzv. lineární písmo A. (Viz též Kréťané, kultura, mínojská, minojština.) (Jaroslav Malina, Marie Pardyová)

minojština, středomořský jazyk užívaný do poloviny 2. tisíciletí př. n. l. předindoevropskými obyvateli Řecka a Kréty (Mínójci).

Minyové (Minyás), v řecké tradici řecké etnikum v době mykénské žijící v boiótském Orchomenu, pojmenované podle svého vládce Minya. Heinrich Schliemann podle svých tamních výkopů pojmenoval typ šedé keramiky – tzv. minyjské číše.

Miskitové (Miskité, Misquitové, Misquita, Mosquito), indiánské etnikum žijící na východním pobřeží Nikaraguy a Hondurasu (celkem asi 150–200 tisíc osob). Jazyk patří do rodiny miskito-matagalpa; mluví i španělsky. Před příchodem Španělů (tj. do 1. poloviny 16. století) měli vyspělou válečnickou organizaci. Tehdy žili na severovýchodním pobřeží Nikaraguy, byli též kočovní sběrači a rybáři. V 17. století se stali spojenci karibských pirátů. Později od španělských usedlíků přejali zemědělské techniky a začali se usazovat. Postupně ovládli celé karibské pobřeží Nikaraguy (tzv. pobřeží Miskitů, Mosquitorí). Jejich vesnice byly do 19. století tvořeny komunálními domy, v čele vesnice byl náčelník. Celému kmeni vládl nejvyšší náčelník, považovaný za krále. Formálně jsou křesťané (christianizace začala od 20. století), udržují i staré náboženství (kult přírodních sil).

Misurijové (Missouriové, Missouri), původní etnikum severoamerických indiánů ze skupiny Dakotů; žili jako lovci a rybáři po obou březích řeky Missouri. Původně se nazývali mezi sebou Niústači. Vlivem zhoubných nemocí a vyvražďování téměř zanikli. V roce 1882 bylo asi 80 posledních Misurijů přestěhováno do rezervace v Oklahomě v USA, kde však brzy splynuli s jinými příbuznými etniky.

míšenec, potomek rodičů různých plemen. Míšenec bílého a černého plemene je *mulat*; dalším míšením mulata s bělochem vzniká *terceron* a dále *kvarteron* a postupně až *oktavon* (1/8 podílu černého plemene v genetickém základu). Míšenec bělocha a indiána je *mestic* (ve Střední Americe též *kreol*), míšenec mestice a bělocha je *kastico*, míšenec indiána a černocho je *zambo*, míšenec Číňana a indiána *zambaigo*. Míšením mulata a mestice vzniká *kajot* (podíl všech tří hlavních plemen – europoidního, mongoloidního a negroidního); míšenec kajota a mulata je *barsino*.

U člověka se navzájem plodně mohou mísit příslušníci všech plemen a etnických skupin, což je, kromě jiného, důkaz jednoty lidstva (jedním z prvních a důsledných zastánců tohoto názoru byl český antropolog Aleš Hrdlička). (Jaroslav Malina, Jiřina Relichová)

Mitannci, Churrité.

Mitanni, starověký stát Churritů rozkládající se mezi Eufратem a Tigridem v horní Mezopotámii; ovládal také území východně od Tigridu a větší část Sýrie. Jako velmoc se projevil za vlády Saušattara (asi 1450 př. n. l.). Jeho nástupce Artatama (asi 1420 př. n. l.) byl spojen dynastickým sňatkem s egyptským faraonem Thutmosem IV. (1425–1412 př. n. l.). Také Artatamův syn Šuttarna (asi 1400 př. n. l.) provdal svou dceru Giluchepu za faraona Amenhotepa III. (1412–1375 př. n. l.). Po Šuttarnově smrti následovala doba rozbrojů a trůn nakonec získal Tušratta (asi 1380 př. n. l.), který pokračoval v egyptské politice svých předchůdců. Ke konci života musel čelit vpádu Chetitů ze severu.

Miwokové (Miwok), původní severoameričtí indiáni centrální části Kalifornie; žijí spolu s Maidoky v počtu kolem 2 tisíc v několika rezervacích při pobřeží Kalifornie. Nejbližšími příbuznými jsou Penutiové.

mixték, mixtécký jazyk.

mixtécký jazyk (mixték), jazyk, mixtécký.

Mixtékové (Mištékové, Mixtékové, Mixteque), starověké indiánské etnikum na území dnešního státu Oaxaca v Mexiku. Kolem roku 700 obsadili oblast Puebla, v 10. století vytlačili Zapotéky z oblasti Oaxaca a Guerrero a sváděli s nimi boje o území až do 15. století. Podřídili se nadvládě Aztéků, s nimi dlouho vzdorovali španělským dobyvatelům. Jako pokračovatelé kultury Toltéků vytvořili tzv. mixtécko-pueblanskou kulturu, která se stala součástí mezoamerických vysokých kultur předkolumbovského období. Až do současné doby si zachovali z této kulturní epochy tradiční umění malířské, zlatotepecké a řezbářské, piktografické písmo a textilní tvorbu. Současní Mixtékové žijí ve středním Mexiku (asi 250 tisíc osob, odhad z roku 2000) ve státech Oaxaca, Puebla a Guerrero. Jazyk patří do rodiny mixték.

Mizové (Mizó, „Horalé“, Lusái), skupina jazykově a kulturně příbuzných etnik ze skupiny Činů, žijících v horách východního pohraničí Indie, počet se odhaduje na více než 500 tisíc (odhad z roku 1997). Jazyk patří do tibetobarmské větve tibetočínské rodiny. Vesnice byly řízeny náčelníkem; tato instituce byla zrušena vládním nařízením z roku 1955. Od této doby jsou v čele vesnic volené rady, odpovědné státní správě. V důsledku hladomoru (v roce 1959) a necitlivých zásahů vlády vypuklo v roce 1966 povstání, které bylo potlačeno až po třech letech. Od roku 1967 byli Mizové nuceně stěhováni do vládou zřízených, střežených vesnic a staré vesnice byly zničeny. Většina (asi 86%) jsou křesťané (christianizace od konce 19. století), část vyznává tradiční animistické náboženství.

Moábci, (*Moáb*, „z otce zplozený“), semitské etnikum obývající oblast na východ od Jordánu a Mrtvého moře. Spolu s Ammonity, Edomci a Izraelci patří k etniku, které se koncem 2. tisíciletí př. n. l. usazovalo v Palestině. Jejich předkem je podle *Bible* starozákonní Lot. Doklady o státnosti pocházejí z 13. století př. n. l. Většinou vazalové Aššuru, Babylónu a Izraele, nezávislost uhájili až do 6. století př. n. l.

Močikové, Mochikové.

Moesové (Moesi), starověké thrácké etnikum v severovýchodní části Balkánu; Moesové v této oblasti žili již v 1. tisíciletí př. n. l. Po potlačení thráckého povstání zde kolem roku 45 vznikla římská provincie Moesia. Později bylo území rozděleno na horní a dolní Moesii a byla zde soustředována tzv. barbarská etnika ze severní části Zadunají. Moesia byla výhradně vojenskou obrannou provincií, v níž se zachovala jen ta část původního obyvatelstva, která se uchýlila do hor (část Ilyrů a Thráků); veškeré obyvatelstvo bylo rychle romanizováno. Definitivní pád vzkvétající Moesie, z níž se vyváželo zlato, stříbro, měď a obilí, způsobily vpády Hunů a po nich Avarů. Při nich byla zničena moeská města a Moesové jako etnikum zanikli. (Jaroslav Malina)

Mohavkové (Mohawk), původní etnikum severoamerických indiánů žijící při řece sv. Vavřince, východně od jezera Ontario; celkem asi 30 tisíc lidí; Mohavkové patřili do Irokézské ligy (Irokézové) a živili se lovem a rybolovem. Jen malá část míšenců dnes žije v lesních rezervacích kolem jezera Ontario v Kanadě, kam byli přesídlení již koncem 18. století.

Mohavové (Mohave, Mojave, vlastním jménem Hamakhava), severoamerické indiánské etnikum na jihozápadě USA žijící v rezervacích na pomezí Kalifornie a Arizony (v roce 1975 byl jejich počet odhadován asi na 1 700 příslušníků). Jazyk patří do rodiny juma či hoka. V řadě kulturních rysů se odlišují od ostatních severoamerických indiánů, proto panují pochybnosti o jejich původu. Sami se považují za indiánský národ s pevně stanovenými teritoriálními hranicemi. Vědomí příslušnosti k Mohavům je pro ně významnější než příslušnost k rodu, totemické skupině nebo vesnici. V roce 1937 přijali ústavu USA a vytvořili si vlastní kmenovou vládu, která jim ve srovnání s ostatními kmeny zajišťuje značnou hospodářskou prosperitu.

Mohykáni (Mohican, Vlci, vlastním jménem Mohegan), etnikum severoamerických indiánů žijící původně v povodí Hudsonu (USA), malá část (přibližně několik set osob) sídlila od 19. století v rezervacích ve Wisconsinu, Connecticutu i jinde. Jazykově patří mezi algonkinské jazyky; většina mluví anglicky. Lovci a sběrači, od 17. století lovci kožešin. Patřili k atabaské skupině lesních indiánů. Během konfliktu s Irokézy byli téměř vyhubeni; ti, kteří přežili, odešli na území dnešního Ohia.

Mochikové (Močikové, Mochica), starověká indiánská populace žijící na severním pobřeží Peru; jejich kultura, založená na intenzivním zemědělství a rybolovu, vznikala již ve 3. století př. n. l. a dosáhla úrovně vysokých mezoamerických kultur. Mochikové stavěli pyramidy, chrámy a komunikace, příbytky z nepálených cihel, rozvíjeli umění bohatě zdobené reliéfní keramiky, tkaní látek a umělecké zpracování zlata, mědi a dřeva. Zanikli na počátku 2. tisíciletí n. l. a stali se součástí velkých etnik, jako byli Kečuové aj. (Viz též kultura, mochická.)

Mochové (Mojo, Ignaciano, Morocosi, Moxo), jihoamerické indiánské etnikum v Bolívii na řece Mamoré. Počet není znám; jazyk patří do skupiny mocho aravacké jazykové rodiny (prostřednictvím jezuitů se rozšířil mezi mnohé drobné populace této oblasti). O náboženství je známo velmi málo (doložen je kult jaguára a šamanismus), od 16. století byli Mochové zčásti úspěšně christianizováni. Dělili se na zhruba 20 nezávislých skupin (podkmenů), základní společenskou jednotkou bylo nezávislé vesnické společenství. Každá vesnice byla vedena náčelníkem (patrně dědičným). Po odchodu jezuitů v 19. století byli zotročeni bělošskými usedlíky a jejich tradiční kultura se do značné míry rozpadla.

Mokové (Orang-Laut, „lidé moře“), zbytky etnických skupin malajského původu, které žijí v pobřežních částech západní Sumatry, severozápadního Bornea a na dalších ostrovech Indonésie a Malajsijské federace; představují zde skupinu tzv. mořských nomádů, též nazývanou mořští cikáni. Žijí většinou v obytných člunech a pramicích jako rybáři a obchodníci, nebo jako dělníci na okrajích přístavů a pobřežních měst. Často jsou též prodavači opia. Ve 2. polovině 20. století jejich počet výrazně vzrostl a odhaduje se na 1,5 až 2 miliony včetně míšenců. Etnická příslušnost je značně různorodá, přesto však většina vykazuje vedoidní charakter, smíšený s dalšími etniky indonéského a malajského původu (Védové, Malajci).

mokša, nářečí mordvinštiny, někdy považované za samostatný jazyk.

Molaové (Mulao, Mo-lao, Mu, Tchu-lao), etnikum v Čuangské autonomní oblasti Kuang-si v jižní Číně v počtu asi 207 tisíc osob (odhad z roku 2005). Jazyk patří do thajské (tungšuejské) skupiny čuangsko-thhajské větve austroasijské (respektive samostatné thajské) rodiny. Je ovlivněn jazykem Miaů a někdy bývá řazen k miaoské větvi. Jejich etnogeneze souvisí s etniky širší čuangsko-tchajské větve, na svém dnešním území jsou považováni za autochtony. Jako první z etnik v této oblasti se střetli s postupujícími Miay, které naučili pěstovat rýži na zavlažovaných polích. V náboženství hrály hlavní roli polyteistické a animistické představy spojené s kultem předků, taoismus, buddhismus a od počátku 20. století i křesťanství. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.)

Moldavané (Moldované, vlastním jménem Moldoveň):

1. etnikum žijící v Moldavské republice (asi 3 miliony), částečně též na Ukrajině;

2. etnografická skupina v oblasti Moldavy na severovýchodě Rumunska (1,5 milionu).

Jazykově patří k severodunajské skupině východorománských jazyků indoevropské rodiny. Jejich předky byly jednak romanizované populace Dáků a Valachů, a jednak Slované, kteří od 6. století ovlivňovali obyvatelstvo na území dnešní Moldávie. Církevní slovanština se stala v zemi též literárním jazykem od konce 9. do počátku 16. století. V roce 1359 bylo založeno nezávislé Moldavské knížectví (Bohdan I.), které zahrnovalo území vlastního Moldavska (dnes součást Rumunska), Bukoviny a Besarábie (dnešní samostatná Moldavská republika). Od začátku 16. století Moldavsko na 300 let ovládli Turci. V roce 1774 došlo k připojení Bukoviny k Rakousku, od konce 2. světové války je Bukovina součástí Rumunska. Besarábii obsadilo carské Rusko v roce 1812 a od konce 2. světové války je součástí Ukrajiny. V souvislosti s rozpadem Sovětského svazu vyhlásilo Moldavsko roku 1991 nezávislost. V referendu z března 1994 se většina obyvatel Moldavska vyslovila proti spojení s Rumunskem. Na východním břehu Dněstru, osídleném především rusky mluvícím obyvatelstvem, byla vyhlášena ruská Podněsterská republika (tzv. Podněsterská moldavská republika, s hlavním městem Tiraspol), která usiluje o odtržení od Moldavska. Moldavané tvoří z 64,5% v Moldavsku většinu, početné jsou minority Ukrajinců (14%) a Rusů (13%), dále zde žijí Gagauzové (3,5%), Bulhaři, Židé, Bělorusové aj. Převážná část věřících se hlásí k pravoslaví (98% k rumunskému a ruskému), minority tvoří židé (1,5%), arménská církev, muslimové aj.

moldavština, východorománský jazyk příbuzný rumunštině, úřední jazyk v Moldávii, užívaný též menšinami v okolních státech. (Viz též Moldavané.)

Molossové, illyrský kmen, který žil v Épeiru.

Monačané (Monegaskové), pojmenováni podle řecké osady Monoika ze 7. století př. n. l., původní etnikum románského původu žijící v knížectví Monako při hranicích Francie a Itálie na pobřeží Ligurského moře. Celkový počet 35 657 osob (odhad z roku 2006), většinou Francouzů, Italů a Monegasků. Jako národnost se formují již od roku 1297, kdy byla založena dědičná konstituční monarchie. Území bylo v letech 1524–1641 španělským protektorátem, poté francouzským a v roce 1793 bylo připojeno k Francii. K obnovení knížectví došlo v roce 1815. V současné době je to stát s čilým turistickým ruchem.

Mongolové (z mongolštiny: „odvážní“):

1. národ v Mongolské republice (asi 1,9 milionu osob). Dělí se na mnoho kmenových a jiných skupin, většinu (asi 80%) tvoří Chalchové;

2. národnostní menšina v Číně (asi 3 miliony osob). (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.);

3. starověké etnikum ve Střední Asii (etnika, mongolská). Rozlišuje se na několik skupin: vlastní Mongoly (východní Mongolové), kteří tvoří mongolský národ a obývají Mongolskou republiku, a dále příslušníky ostatních mongolských jazykových a etnických skupin, žijící hlavně v Číně a v asijské části Ruské federace: například Burjati (severní Mongolové), Kalmykové (západní Mongolové) a v Číně žijící vnitřní Mongolové (Bátové, jižní Mongolové) ad. Ve středověku byli Mongolové známi více pod jménem Tataři. Mongolské menšiny žijí také v Afghánistánu, v Tibetu a jinde v Asii. V historických dobách pronikali Mongolové i do Evropy: patřily k nim Avaři, Kitani a Tataři. Jejich celkový počet v Asii je nyní přes 5 milionů, z čehož téměř 1,5 milionu tvoří vlastní Mongolové, původní obyvatelé Mongolské republiky. Vlastní Mongolové se dělí z etnografického hlediska na několik odlišných skupin, patří sem Chalchové, zvaní též Chalchamongolové, dále Dörbeti, Mingani a vzdálenější příbuzní Kazaši, Tuvinci ad. Jejich společným jazykovým základem je mongolština. Mongolové původně psali svým národním písmem, po revoluci v roce 1921 však byla zavedena přizpůsobená azbuka a arabské číslice a postupně byla odstraňována takřka devětadevadesátiprocentní negramotnost obyvatelstva.

Území Mongolska bylo osídleno již od starší doby kamenné loveckými skupinami. Ve 3.–1. století př. n. l. ovládli území Hunové, v prvních stoletích našeho letopočtu se střídala politická seskupení kmenů nezdávka ovládaná čínskými dynastiemi a od 10.–13. století byla země součástí rozsáhlé říše mongolsky mluvících Kitanů. Dějiny Mongolů začínají na počátku 13. století, kdy zemi sjednotil tvůrce prvního mongolského raně středověkého státu, Čingischán (Temüdzin); vytvořil se svými potomky rozsáhlou říši, která zaujímal téměř celou Střední Asii a na západě hraničila s evropským Ruskem. Mongolové pronikali ve 13. století hluboko do Evropy (vpád do Ruska, mongolský, Zlatá horda) a v Asii se postupně zmocnili Číny a Koreje a neúspěšně usilovali o ovládnutí Japonska (nájezdy do Japonska, mongolské). O století později se veleříše Mongolů rozpadla na jednotlivá knížectví. V 17. století si je podrobili Číňané za vlády mandžuské dynastie Čching a rozdělili zemi na Jižní neboli Vnitřní Mongolsko, které zůstalo již trvalou součástí Číny a dnes představuje Vnitromongolskou autonomní oblast Čínské lidové republiky, a na Severní neboli Vnější Mongolsko, které se po čínské revoluci v roce 1911 odtrhlo a vyhlásilo nezávislý stát – Mongolsko. Celkový počet Mongolů je odhadován na 10 milionů. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.) (Josef Kolmaš, Jaroslav Malina)

mongolská etnika, etnika, mongolská.

mongolské jazyky, jazyky, mongolské.

mongolština, jazyk mongolské skupiny altajských jazyků, úřední jazyk v Mongolsku, užívaný též menšinami v Rusku. (Viz též Mongolové.)

Mongové (Mongo-Nkundu, Mongo, Bamongo), skupina příbuzných bantuských etnik (Lengolové, Lokele aj.) v Kongu (Kinshasa) na jih od středního toku řeky Kongo v regionu označovaném jako cuvette; představují populaci o 2 milionech osob. Jazyk patří mezi severozápadní bantuské jazyky nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Jsou autochtonním obyvatelstvem, dělí se na dvě skupiny: Nangy a Nkundy. Tam, kde jsou smíšení s Pygmeji, rozlišují se na vysokorostlé Baoty (Baote) a na podřízené trpasličí Batvy. Manželství bývá polygamní; následnictví je matrilineární. Věřící jsou většinou křesťané, část si zachovala původní animistické náboženství.

Monguoři (Tu, Tchuové, tj. „místní lidé“, Mongoři, Moguor), etnikum v provincii Čchingchaj v Číně; celkem asi 240 tisíc příslušníků. Jazyk tvoří zvláštní skupinu v mongolské větvi altajské jazykové rodiny; má dva základní dialekty, jeden je ovlivněn čínštinou, druhý tibetštinou. V náboženských textech užívají tibetské písmo, v běžné praxi čínské znaky. Etnogeneze a nejstarší dějiny nejsou dosud spolehlivě prozkoumány (Paoanové), vedle základního mongolského živlu a turkických a čínských (chanských) vlivů měli rozhodující podíl na etnogenezi i na formování kultury Tibetanů. Náboženství je směsí tibetského buddhismu a šamanismu, v oblasti převažujícího vlivu Číňanů je významný i taoismus a kult předků. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.) (Josef Kolmaš)

monkhmerská etnika, etnika, monkhmerská.

monkhmerské jazyky, jazyky, monkhmerské.

Monové (Talain, vlastním jménem Mon), khmerská populace žijící v Barmském svazu (asi 530 tisíc) a v západní části Thajska (asi 90 tisíc). Jazyk patří do monkhmerské skupiny austroasijské rodiny, má nejméně 3 základní dialekty; většina užívá jako druhého jazyka barmštiny. V současné době dochází k rozpadu tohoto starobylého etnika, které patří do monkhmerské skupiny etnik a jazyků, a to v důsledku rychlé asimilace a ovlivňování jinými většími etniky, zvláště v pobřežních oblastech Barmy. Monové osídlili dnešní území Barmy ve starověku (1. tisíciletí př. n. l.), byli silně ovlivněni Indy. Po pádu říše Funan vytvářeli od 6. století n. l. jednotlivé státní celky (Dvaravati aj.), které byly v 11. století začleněny do říše Angkor. Kulturně a nábožensky ovlivnili nové příchozí početnější thajské populace a sami jimi byli většinou asimilováni, takže velká část dnešních Barmánců a Thajců má monský původ, zatímco Monové sami představují mezi nimi dnes poměrně málo početnou národnost, která se podílí na formování jejich národů.

monština, monkhmerský jazyk blízký khmerštině, užívaný v Barmě.

Montaňové, Čunčové.

Moravané, raně středověké západoslovanské etnikum; na území Moravy se usadilo v průběhu 5. a 6. století, na přelomu 8. a 9. století přišla na Moravu druhá vlna slovanské populace. Tato mladší vlna však nesla i jiné prvky než slovanské. Příchozí skupiny zahrnovaly i vyšší společenskou složku, jejíž přítomnost podmiňovala genezi prvních mocenských center; tehdy vznikly zárodky prvního raně středověkého západoslovanského státu. První písemná zmínka o Moravanech pochází z roku 822, kdy se jejich vyslanci spolu s Čechy, Obodrity, Srby nebo Velety zúčastnili říšského sněmu ve Frankfurtu. V polovině 10. století byzantský císař Konstantin Porfyrogenetos poprvé označil státní útvar Moravanů jako *Megalé Morávia* – Velká Morava. Na počátku 10. století došlo k rozpadu Velkomoravské říše.

V 10. století bylo území Moravy připojeno k vznikajícímu českému přemyslovskému státu. V první polovině 11. století byla Morava rozdělena na úřední knížectví pod svrchovanou správou pražského vládce, ve 12. století byl tento systém nahrazen jediným správním celkem – markrabstvím. Po vydání Zlaté buly sicilské v roce 1212, která vymezila vztah přemyslovského státu k Svaté říši římské, již není o Moravě a Moravanech žádná zmínka. Od této doby byly zřejmě Moravané integrální součástí českého státu. Dnes je na Moravě zastoupena řada svérázných etnografických skupin, z nichž nejznámější jsou Hanáci, Laši, Moravští Slováci, Valaši aj. (Jaroslav Malina)

Moravidé, Almoravidé.

Moravští indiáni, indiáni, Moravští.

Moravští Slováci, Slováci, Moravští.

Mordvini (Erzja, Mokša, Mordva, Mordvinové), národ žijící v Mordvinské autonomní republice Ruské federace v počtu asi 1,054 milionu osob (odhad z roku 2003), velká část žije v Tatarstánu, na jižní Sibiři a na Dálném východě. Jazyk (mordvinština) patří do fino-mordvinské skupiny ugrofinské větve uralské jazykové rodiny; Mordvini většinou užívají i ruštinu. Jejich sídla se nacházejí na obou březích Volhy mezi dnešními městy Nižnyj Novgorod, Samara a Penza již z konce 1. tisíciletí př. n. l.; původně zasahovala pravděpodobně až do blízkosti dnešní Moskvy. Název Mordvini (řecky: *Androphagoi*) je pozdější a pochází od arabského cestovatele Ibn Dasta z roku 912, který zároveň popsal i jejich zemljanky, sauny a jiné zvláštnosti mordvinského způsobu života. Rozlišení na dvě skupiny, Erzja a Mokša, pochází z období 13.–17. století, kdy docházelo k ovlivňování Mordvinů mongolsko-tatarskými vpády, ruskou nadvládou a islámskými vlivy (Karatajové).

Příslušníci skupiny Erzja mají převážně světlé vlasy a šedé nebo modré oči – je patrné, že se na jejich etnogenezi podíleli Slované a pravděpodobně i Gótové. Příslušníci skupiny Mokša jsou tmavoocí a tmavovlasí, podobně jako původní ugrofinští předkové Mordvinů.

mordvinština, ugrofinský jazyk užívaný v Mordvinské autonomní oblasti Ruské federace, s dvěma odlišnými dialekty, erzja a mokša. (Viz též Mordvini.)

Morové (ze španělštiny: *Moro*, „Maur“), souhrnné označení islamizovaných etnik na jižních Filipínách. Nejpočetnější jsou Magindanao, Maranao, Tausug aj.; celkový počet je odhadován na 5 milionů (v roce 2006). Většina žije na jižním Mindanau, v souostroví Sulu, na Palawanu aj. Jazyky patří do filipínské podskupiny indonéské větve malajsko-polynéské rodiny, patrný je vliv arabštiny a indonéských jazyků. Od konce 14. století byli islamizováni prostřednictvím Indonésie, v 15. století vytvořili první státní útvary (sultanáty). Některé skupiny se sice považují za muslimy, ale převažuje u nich tradiční animistické náboženství (například u Samalů a Yakanů). Do poměrně řídké osídlených oblastí pronikali křesťanští usedlíci z jiných částí Filipín, což v 70. letech 20. století vedlo k ozbrojeným střetům. V dnešní době sílí separatistické tendence a snahy o vytvoření samostatného muslimského státu na jihu Filipín zaštitěné politickou organizací Moro Islamic Liberation Front (MILF).

Moru-Mangbetové (Mangbetové, Mangbetu, Monbuttu), skupina jazykově a kulturně příbuzných etnik žijící v subsaharské oblasti severovýchodně od Konžské pánve mezi horním tokem Uele a Ituri na území Konga (Kinshasa), Ugandy a jižního Súdánu (celkem asi 1,6 milionu osob); jazyky patří do šarinilské větve nilosaharské rodiny. Mezi nejbližší příbuzné patří populace Mamvů (Mamwa), Lesů (Walese), Kerů (Makere) a Medžů (Medja). Ještě koncem 19. století si uhájili vlastní království jak proti sousedním Azandům, tak i proti francouzským a britským dobyvatelům. Zvláštnostmi Mangbetů jsou umělé tělesné deformace, zejména u žen (deformace hlavy, ušních boltců, rtů aj.), které v 17. a 18. století měly praktický význam, neboť takto deformovaní jedinci byli z transportu otroků vyřazováni a vraceni zpět. Po zrušení otroctví zůstal tento zvyk zachován a byl opuštěn až ve druhé polovině 20. století.

mořské národy, národy, mořské.

Mosambičané (Moçambique), etnikum obývající Mosambickou republiku v jihovýchodní části Afriky. Většina obyvatelstva jsou bantuští černoši, pocházející z populací Makondů, Makuů, Malavijců, Šonů, Tsongů, Wajaů aj. Z celkového počtu 19,792 milionu obyvatel (odhad z roku 2005) pouze 1% tvoří Evropané, zvláště Portugalci a Asiaté (Indové aj.). Vnitrozemí bylo až do počátku novověku součástí bantuské říše Monomotapa. Pak se Mosambik stal nejstarší africkou kolonií, v níž se usadil v 16. a 17. století větší počet

Portugalců. Území se stalo majetkem portugalských plantážníků – *prazeros*. Koncem 18. století vyvrcholil obchod s otroky a skončil až roku 1870. Portugalcům se však nepodařilo proniknout do vnitrozemí a setkávali se s trvalým odporem bantuských společností a etnik. Nepomohlo ani vyhlášení kolonie za zámořské území Portugalska v roce 1951. Roku 1975 byla vyhlášena nezávislost pod názvem Lidová republika Mosambik a byl znárodněn majetek bílých uprchlíků. Většina obyvatel se hlásí k animismu (70%), často zároveň ovšem i ke katolictví (40%), protestantismu (9%) či islámu (14%), minoritu tvoří hinduisté.

Americký antropolog Marvin Harris zkoumal v Mosambiku akulturaci skupiny Ba Thonga v letech 1955 až 1956.

mosi, mosijština.

Mosijové (Mossiové, Mossi, Mosi), významné etnikum žijící v Burkině (asi 6,2 milionu osob), v Ghaně, Togu a na Côte d'Ivoire. Jazyk (mosijština) patří do skupiny gur nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Z celkového počtu 6 milionů lidí jsou nejpočetnější Dagombové (Dagbama) a Mpelové (Mampelle), dále Grusiové (Gurunsi) aj. Přibližně od 10. století vytvářeli Mosijové na tomto území kmenové a státní celky, z nich byly nejvýznamnější státy Dagomba, Mamprusi a zejména říše Ouagadougou a Yatenga, v nichž došlo k rozvoji tzv. mladosúdánské kultury. V čele státu byl panovník volený z možných nástupců radou složenou ze tří ministrů a vrchního velitele vojska. Země byla rozdělena na provincie, v jejichž čele byly příslušníci panovníkova rodu. Obyvatelstvo muselo platit naturální daň, vykonávat různé práce pro panovníka nebo guvernéry provincií či sloužit v armádě. Řemeslníci, obchodníci a pastevcí tvořili zvláštní kasty. Dnes jsou usedlí zemědělci a pastevcí; osídlení je roztroušené. Významnou sociální jednotkou je místní skupina s náčelníkem v čele, jenž má rituální funkce vztahující se k půdě a zabezpečuje tak blahobyt celé skupině. Většina si zachovala tradiční animismus, část se hlásí ke křesťanství nebo islámu.

mosijština (mosi), voltský jazyk užívaný v Burkině Faso (Mosijové).

Mosové (Moso), nechanské etnikum tibetobarmského původu žijící v jihozápadních oblastech Číny, které patří k nejstaršímu osídlenému čínskému území. Jejich počet je odhadován na 50 tisíc. Původně byli zřejmě součástí větších tibetských etnik. V průběhu 1. tisíciletí př. n. l. osídlili Mosové téměř celé jihozápadní pohraničí Číny. Podle starověkých čínských pramenů byli nazýváni národem Čchiang. Ve stejném období se zformovali i jejich příbuzní Tibeťané, s nimiž po staletí sousedili a s nimiž mají dosud řadu společných kulturních a společenských rysů: vytvořili například vlastní obrázkové písmo, výjimečné jsou

i staré tradiční zbraně, dnes používané pouze při pohřebních a jiných obřadech. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.)

Mosquito, Miskitové.

Motiloni (jméno je odvozeno ze španělského *motilar*, „stříhat si vlasy nakrátko“; vlastním jménem Juko), jihoamerické indiánské etnikum žijící v horách na severním pomezí Kolumbie a Venezuely (zde jsou nazýváni Jupa); v roce 1978 asi 2 tisíce osob. Jazyk patří do skupiny motilon karibské rodiny. Náboženství bylo animistické, od 18. století částečně christianizováni. Dělí se do 16 endogamních, vzájemně nepřátelských skupin (podkmenů). Společně s nimi žije trpasličí populace neznámého původu (není znám ani jejich jazyk), jejíž příslušníci mají status sluhů. Od Motilonů se liší i některými kulturními rysy: staví jiný typ domů, převažuje u nich hrncířství a tkalcovství nad zemědělstvím. Motiloni žili původně v nížinách u jezera Maracaibo, odkud byli vytlačeni Španěly. V horách pak sídlili izolovaně až do 18. století, kdy při jejich sídlech byly zakládány křesťanské misie. Od začátku 20. století jejich počet neustále klesá v důsledku válek a zavlečených nemocí. Mezi Motilony jsou řazeni i Bariové (Bari, tzv. divocí Motiloni), kteří jsou jižními sousedy Juků a jejichž jazyk patří do rodiny čibča. Na začátku 60. let 20. století jich bylo asi 1 600, po epidemii chřipky v roce 1968 asi 800. Žili ve velkých společných domech, v každém bývalo 10–12 rozšířených rodin. Často napadali osady a farmy evropských osadníků a byli za to tvrdě pronásledováni. První mírový kontakt s bělochy měli až v roce 1963, ale jeho důsledkem bylo zavlečení infekčních nemocí. Od té doby Bariové pouze bojují o přežití, jejich kultura a společenský systém se v podstatě rozpadly.

Mozabité (Mzabité, vlastním jménem Banú Mzáb), berberští obyvatelé oáz alžírské Sahary, celkem asi 30 tisíc osob (odhad z roku 2000); mluví dialektem berberštiny (jazyky, berberské), náleží k islámské sektě ibádíja, takže označení Mozabita a ibádovec jsou vzájemně zastupitelná. Představují spíše společenství náboženské než entitu hospodářskou, kulturní či jazykovou. Sociální organizace je podobná jako u ostatních Berberů. Společnost je členěna na základě protikladů domorodci – přistěhovalci a duchovní – laici.

Muhádžirové (označení muhádžir je urdský a arabský výraz pro přesídlence a tradičně se týká islámského exodu označujícího počátek islámského kalendáře), etnikum žijící v městských centrech v Sindhu – Karáči a Haidarábád (Pákistán) v počtu asi 12 milionů. Hovoří urdštinou. Věřící jsou muslimové. Od rozdělení Indie v roce 1947 označuje vysoce vzdělanou skupinu většinou urdsky hovořících muslimů, kteří emigrovali zejména ze státu Uttarpradéše a Biháru (severní Indie) do nově vytvořeného státu Pákistán.

Muiskové, Čibčové.

Mumové, Bamumové.

mundá, mundské jazyky.

mundarí, mundarština.

mundarština (mundarí), mundský jazyk z austroasijské rodiny užívaný v indických státech Bihár, Urísa a Západní Bengálsko. (Viz též jazyky, indické.)

Mundové, etnika, mundská.

mundská etnika, etnika, mundská.

mundské jazyky (mundá), jazyky, mundské.

Mundurukúové (Mundurucú, Pari, vlastním jménem Veidéně – „Naši“; jméno pochází z jazyka Parentintinů, kde označuje druh mravenců), indiánské etnikum žijící ve střední Brazílii v povodí řeky Tapajóz (v současnosti snad pouze několik set osob). Jazyk patří do skupiny mundurukú rodiny tupí (tupí-guaraní). Náboženství je animistické, částečně bylo ovlivněno křesťanstvím. Žijí ve vesnicích tvořených velkými společnými domy. Každý dům má náčelníka podřízeného válečnému náčelníkovi a náčelníkovi vesnice. Muži (bojovníci) byli organizováni do zvláštních vojenských skupin. Byli trvale znepřáteleni se sousedy i s evropskými usedlíky. Hlavní trofejí byly hlavy zabitých nepřátel, Evropané je proto nazývali Paiquizé (Otec nůž či Řezač hlav) nebo Caras Pretas (Černé tváře) podle typické malby na obličejí. První kontakt s Evropany měli v 18. století, kdy začali svou expanzi podél Tapajózu, pak splynuli s kreolskými a mestickými usedlíky.

Munsíové, indiáni, Moravští.

Muongové (Muong), populace tibetočínského původu, žijící v pohraničních oblastech Kambodže, Laosu a Vietnamu a hovořící muongštinou; celkový počet dosahuje 1,2 milionu lidí, většinou zemědělců a pěstitelů máku. Po staletí se podíleli na formování vietnamského národa.

muongština, monkhmerský jazyk z austroasijské rodiny užívaný menšinami v pohraničních oblastech Kambodže, Laosu a Vietnamu.

Murnginové (Murngin):

1. souhrnné označení pro 7 jazykově odlišných skupin Austrálců z Arnhemské země. Každá skupina je tvořena několika kmeny, z nichž každý se dělí na dvě bratrstva (Jiritja a Dua jednotně pro všechny kmeny). Příslušníci všech těchto populací žijí promíšeně na témže teritoriu; počet není znám;

2. obecný název, kterým některé skupiny Austrálců na západě Arnhemské země označují své sousedy (například Rembarungy), kteří podle tradice přišli z východu. Jméno Murngin znamená „lidé s lopatkovitými hroty oštěpů“ a má vyjadřovat jejich bojovnost.

muskogí, rodina severoamerických indiánských jazyků z makroalgonkinského kmene užívaných ve státech Georgia, Florida a Mississippi v USA.

Muskogíové (Muskogee), skupina jazykově příbuzných (muskogí), původních severoamerických indiánů nazývaná kmeny jihovýchodu: Alabamové, Apalačové, Čikasavové, Čoktavové, Hitčítiové, Koasatiové, Kříkové, Mikasukiové, Načézové, Seminolové ad. Obývali jihovýchod dnešních USA. Byli převážně zemědělci a lovci, z nichž část si osvojila jízdu na koni. V 19. století v bojích s evropskými kolonizátory byla většina kmenů zdecimována a v současné době žijí pouze zbytky původních etnik v několika přírodních rezervacích v Oklahomě, kam byli v rozmezí let 1826–1837 násilně přesídleni.

Nabatejci (Nabatia), též Nabatejští Arabové, starověké etnikum obývající nabatejské království. Byli původním semitským nomádkým etnikem a žili na Arabském poloostrově východně od Palestiny. V průběhu 6. až 4. století př. n. l. přesídlili do Edómu, což byla ve starověku oblast dnešního jižního Jordánska. (Hérodotos se zmiňuje o tom, že v perské době obývali část 5. satrapie a byli osvobozeni od daní.) Postupně ovládli tamější beduínské kočovníky i usedlé zajordánské obyvatelstvo a z těchto různorodých etnických, kulturních i hospodářských společenství vytvořili svou politickou i vojenskou zdatností samostatný stát, s nímž bojovali Antigonos a jeho syn Démétrios.

Největšího rozkvětu dosáhl nabatejský stát v 1. století př. n. l. Hlavním městem bylo město Sela (semitsky) čili Petra (řecky, obojí má význam „skála“), ležící asi na půli cesty mezi jižním cípem Mrtvého moře a severním cípem Rudého moře. Zmiňuje se o něm i Starý zákon (Iz 42,11). Skalní útvary, vytesané v červeném pískovci, z něho tvoří nejpozoruhodnější archeologickou památku jižního Zajordání. Město bylo křižovatkou karavanních cest z jižní Arábie do Evropy. S Makabejci byli Nabatejci v přátelských vztazích (1 Mak 5,25; 9,35; 2 Mak 5,8, Aréas, vládce Arabů), které trvaly i za Héródovců. Héródés Veliký pocházel z nabatejské matky. Když však Héródés Antipás zapudil svou nabatejskou manželku (Nový zákon, Mt 14,3n), vzniklo mezi Nabatejci a Héródovci nepřátelství. Ale ještě v 1. století n. l. sahal nabatejský vliv i do severního Zajordání až po pohoří Chaurán. Moc nabatejského království založená na intenzivním zemědělství a karavanním obchodě začala slábnout od počátku našeho letopočtu, kdy se na Předním východě prosadila jako nová velmoc římská říše. Roku 106 císař Traianus, zřejmě bez použití násilí, připojil Nabatejské království k římské říši a učinil je součástí nově založené provincie zvané Arabia. Později se dědicem značné části nabatejského území i tradic stala říše palmyrská (Palmyra). Nakonec Nabatejci v 7. století podlehli arabské invazi a jako etnikum přestali existovat.

Z nabatejského panteonu známe hlavního boha slunečního charakteru, zvaného Dusares, a jeho družku, měsíční bohyni Allát. K objasnění nabatejského jazyka a písma (vliv Aramejců) a kultury významně přispěl český arabista, etnograf a cestovatel Alois Musil. (Jan Heller, Jaroslav Malina)

nacionalismus (z latiny: *nātiō*, „narození, rod; kmen, národ“):

1. ideologie a politika, jež přikládá nepodmíněnou hodnotu vlastnímu národu či národnosti. Vzniká počátkem 19. století jako náhrada společenské funkce náboženství. S tímto pozitivním nacionalismem se často spojují i pohrdavé postoje vůči jiným národům, xenofobie ap. Nacionalismus tedy představuje vědomí příslušnosti k jednomu národu (většinou zejména vymezením se vůči národu jinému). Později se stal součástí politického i společenského diskurzu, politických doktrín i argumentací. Nacionalismus je kolektivní vědomí soudržnosti s jedním národem, etnikem či územím, jež je motivováno snahou o dosažení autonomie či úspěšnou expanzí na jiná území. Ve svém vývoji i v současné době se vyskytoval a vyskytuje kromě jiného v řadě umírněných i extrémních, agresivních projevů. Nacionalismus je kolektivní ideologie, to znamená, že jej lze slučovat nikoli pouze s jednotlivci, ale se skupinami. Nacionalismus definuje národy na základě různých kritérií, podle nichž se rozlišují skupiny, které rysy národa vykazují a které nikoli, a jak se jednotlivé národy od sebe liší. Tato kritéria byla často značně oportunistická a zneužívaná. Mezi nejčastější charakteristiky národa patří společný jazyk, kultura, dějiny a území, které jeho členové trvale obývají, a někdy také náboženství (Severní Irsko, bývalá Federativní republika Jugoslávie).

Tato charakteristika vznikla v Evropě v 19. století, a proto je nejhodněji aplikovatelná právě na evropské národy. Nacionalisté pohlíželi na vývoj a rozvoj svého státu prizmatem své ideologie. Často (zejména ve svých extrémních projevech) upřednostňují zájmy svého národa před celkovým rozvojem širšího společenství států (typický byl tento stav v 19. století v době kolonialismu, jiným příkladem jsou současné národně orientované tendence proti jednotícím snahám Evropské unie). Nacionalismus měl výrazný vliv na evropské a světové dějiny od 19. století. Dříve je velmi obtížné o nacionalismu hovořit (řada odborníků dokonce odmítá použít tento termín pro období před Velkou francouzskou revolucí, neboť i slovo národ mělo značně odlišný obsah než dnes). Kritici tohoto názoru naopak namítají, že nacionalismus je daleko staršího data, což například v českých podmínkách dokládá obsah a pojetí *Dalimilovy kroniky* (počátek 14. století) vymežující se vůči cizincům. Nacionalismus přispěl k formování národního uvědomění a snahy o národní nezávislost u nesamostatných etnik (Baskové, Češi, Italové, Němci, Poláci a jiné evropské národy, mimo Evropu například Brazilci nebo Indové). U již existujících národů, obývajících autonomní území (Američané [USA], Britové,

Francouzi, Japonci) posiloval vnitřní politické a ekonomické úsilí uvnitř jednotlivých států v zájmu hospodářsky předstihnout ostatní soupeřící státy (koloniální expanze, rozvoj průmyslu, vědy a dopravy). Specifický je židovský nacionalismus, který se ve své politické rovině projevuje sionismem; jeho významná složka spočívá na židovském náboženství a představě „vyvoleného národa“.

Některé aspekty nacionalismu byly zneužity k formování a obhajobě řady totalitních či diktátorských ideologií a doktrín (frankismus, nacismus, perónismus). Nacionalismus dal vzniknout řadě (často evidentně falešných) národních mýtů, které měly či mají podpořit národní soudržnost či národní uvědomění uvnitř skupiny.

Nacionalismus je ústředním tématem díla česko-britského antropologa Ernesta Gellnera, jenž odmítl všeobecně rozšířené pojetí, že nacionalismus je projevem „probouzejících“ se národů. Národnost není podle něho součástí lidské přirozenosti, národnost byla zkonstruována až jako požadavek nacionalismu: nacionalismus vytváří národ, a ne naopak. Vznik nacionalismu Gellner spojuje s průmyslovou epochou – poslední ze tří etap vývoje lidstva: moderní svět průmyslu je nejen prostředím, kde se nacionalismus mohl objevit a prosadit, tedy předpokladem jeho vzniku, ale také naopak, nacionalismus je nutným projevem a požadavkem moderní doby. Klíčovými rysy průmyslové éry a nacionalismu jsou mu stejnorodost, gramotnost a anonymita. Nacionalismus je speciálním typem patriotismu uskutečňovaným v kulturně homogenních jednotkách. Tyto jednotky musí být dostatečně velké, aby mohly mít naději na udržování vzdělávací soustavy. Další podmínkou vzniku nacionalismu je totiž vysoká „vzdělanostní“ společnost, která ke své existenci potřebuje právě vzdělávací soustavu. Třetí podmínkou nacionalismu je anonymita obyvatelstva. Pro jednotlivce podle Gellnera není již stěžejní členství v podskupině (komunita, církev, široká rodina, obec, cech), ale je přímo jednotkou „národa“.

Na rozdíl od Ernesta Gellnera a jiných teoretiků moderního nacionalismu stoupci primordialismu vždy přisuzují primát etnicitě, od níž je veškerá národní existence pouze odvozena;

2. vlastenectví. (Ivo T. Budil, Jaroslav Malina)

nacionální, národní, vztahující se k veřejnému i politickému životu národa.

Načézové (Načezové, Natchez), vymizelé indiánské etnikum lovců a zemědělců žijící do začátku 18. století v USA na dolním toku Mississippi; prosluli keramickými a textilními výrobky. Jazyk byl buď izolovaný, nebo patřil do rodiny muskogí. Zcela zaniklo dříve běžné deformování dětských hlav i matrilineární teokratický sociální systém kast, ve kterém dominoval náčelník, ztělesňující Velké Slunce. Koncem 18. století byli v bojích s Francouzi

zdecimování. Zbytek Načézů splynul se sousedními indiánskými etniky, v současné době je zaznamenáno již jen několik jedinců, kteří hovoří původním jazykem.

na-dené, kmen severoamerických indiánských jazyků užívaných na Aljašce, v severozápadní a západní Kanadě a na jihozápadě USA. (Viz též Na-Dené.)

Na-Dené (Na-Dene), etnické skupiny jazykově příbuzných severoamerických indiánů z jazykové skupiny na-dené, jejichž hlavní sídla byla před příchodem Evropanů v západní části Severní Ameriky. Nejvýznamnějšími etniky této skupiny byli lesní Athabaskové na severním území, dále Apačové a Navahové tvořící jižní křídlo skupiny a pacifičtí Athabaskové, k nimž náležejí malé etnické skupiny Kalifornských indiánů: Haidové a Tlingitové a také Eyckové, sídlící v deltě řeky Cooper River na jižním okraji Aljašky (pouze 200 jedinců). Kulturně se ovšem tyto skupiny často výrazně lišily. V současnosti jsou hlavním etnikem této skupiny Athabaskové v počtu několik tisíc příslušníků.

Skupina Na-Dené se zformovala v oblasti Beringova průlivu a v 6. tisíciletí př. n. l. její příslušníci zahájili migraci k jihu. Kolem roku 4500 př. n. l. dosáhli oblasti dnešního státu Washington (USA), ale opět se začali stěhovat zpět k severu. Během 3. tisíciletí př. n. l. se některé skupiny znovu vydaly na jih a východ a postupně dosáhly svého dnešního rozšíření až po severní Mexiko. Kolem počátku letopočtu se začala vydělovat jednotlivá etnika. Jazykem a kulturou indiánů Na-Dené se zabýval zejména americký antropolog a lingvista Joseph Greenberg.

Nágové (Naga), skupina asi dvaceti jazykově a kulturně příbuzných etnik žijících v horských oblastech Asámu v severovýchodní Indii a severozápadní Barmě (celkem asi 600–700 tisíc osob). Jazyky a dialekty patří do tibetobarmské větve tibetočínské rodiny. Jednotlivé populace se liší kulturně i jazykovými dialekty. Živí se převážně zemědělstvím a chovem domácích zvířat (Angomiové, Bodové, Lhotové, Maremové, Milkirové, Rengmové, Semové ad.). Až do počátku 20. století byli proslulí kultem předků, s nímž byl spojen i rituální lov lebek; stoupá procento křesťanů. Základní společenskou jednotkou jsou patrilineární rody, ale na významu nabývá nukleární rodina.

nahua, jazyková skupina, k níž se počítají jazyky Aztéků, Chalků, Tepaneků ze středního Mexika a jazyky etnik Bagace, Nikarao, Sigua a dalších skupin z Hondurasu a Nikaragui. (Viz též náhuatl, Nahuové.) (Oldřich Kašpar)

náhuatl, mezoamerický indiánský jazyk patřící do yuto-aztécké jazykové rodiny. Jeho rozšíření po celé mexické náhorní plošině (Ánahuac) a v horách, které ji obklopují, odpovídá rozloze předkolumbovské Aztéckého říše. Podle statistických údajů z roku 1980 hovořilo

náhuatlem ještě 1 229 343 obyvatel Mexika; z tohoto počtu bylo 286 443 monolingvních. (Viz též nahua, Nahuové.) (Oldřich Kašpar)

Nahuové (Nahua, Nahuatlaka, Nawa), mexické populace, původně jedny z nejvýznamnějších a nejpočetnějších jazykových (viz nahua, náhuatl) a etnických skupin mexických indiánů, příbuzné Aztékům. Jejich předchůdci přišli z oblasti severního Mexika a osídlili ve 3. století n. l. území Guatemaly a Nikaraguy; jejich příbuzní Čičimékové (Chichimecos) spolu s Toltéky vytvořili poslední historickou epochu mezoamerických vysokých kultur. Největší etnickou skupinou mezi nimi byli Aztékové (zvaní Nahuatl nebo Mexicano), dělíci se na řadu menších skupin: Pipilové v Guatemale, Salvadoru a Hondurasu, Nikarové v dnešní Nikaragui, Korové (Cora), Huicholové, Zapotékové a další v Mexiku. Nahuové se zformovali v početnou mexickou národnost, která má v současné době více než 10 milionů lidí (Mexičané). V Mexiku žili původně i početní Pimové a další, náležející k tzv. utoaztécké jazykové skupině (příbuzní jsou i Kiowové a Tanové-Pueblobvé). V současné době jsou větší etnika pouze na území Mexika, zbytky těchto etnik v rezervacích na území jihozápadních států USA. Celkový počet odhadován na více než 1,5 milionu, v USA jejich počet není znám. (Oldřich Kašpar)

Nambikvárové (Nambikvara, Nambiquara, Mahibarez, Manbuyara, Nambikuara, Ňambikwára), jihoamerické indiánské etnikum žijící v jihozápadní Brazílii u hranic s Bolívií a Peru, kde pro ně byla v 70. letech 20. století zřízena rezervace; 1–1,5 tisíce osob (odhad z roku 1978), další menší skupiny žijí i mimo rezervaci. Na počátku 20. století jich bylo asi 20 tisíc, prudký pokles byl zaviněn epidemiemi nemocí zavlečených bělochy v roce 1907. Jazyková klasifikace je nejistá, jazyk je buď izolovaný, nebo tvoří samostatnou rodinu. Náboženství je animistické, někteří (zejména mimo rezervaci) ovlivněni křesťanstvím. Jsou kočovní lovci a sběrači, v období dešťů se věnují zemědělství. Od 60. let 20. století se část žijící mimo rezervaci mísí s brazilskými kolonisty.

Namibijci (Namib), označení pro národ sdružující řadu skupin různého původu na území jihozápadní Afriky v počtu asi 2,031 milionu příslušníků (odhad z roku 2005), která byla jako autonomní mandátní oblast Organizace spojených národů přejmenována v roce 1968 na Namibii podle pouště Namib, rozkládající se na jejím území. Na území Namibie vznikla v roce 1958 Lidová organizace jihozápadní Afriky (SWAPO), která bojovala za uznání nezávislého státu Namibie a proti připojení Namibie k Jihoafrické republice. Nezávislost byla vyhlášena v roce 1990. Většinu obyvatelstva představují Owambové (Owambo, 50%), množství dalších etnik tvoří méně početné minority: Kavangové (9%), Damarové (7,5%), Hererové (7,5%), Namuové (Nama, 5%) aj., žijí tu i běloši (6,4%), mišenci a Sanové

(Křováci, 2,9%). Věřící se hlásí především k protestantským církvím (62%) a katolictví (20%), značná část zároveň k animismu. Úředními jazyky jsou afrikánština a angličtina.

Ňamňamové, Azandové.

Ňamvezové (Wanyamwezi, Mwezi, Nyamwezi, Banyamwezi), etnická skupina v Tanzanii. Spolu s příbuznými Konongy, Sukumy a Sumbwy a dosahují počtu 1,5 milionu (odhad z roku 1989). Jazyk (kiňamwezi, Ňamwezi) patří mezi centrální bantuské jazyky kongokordofánské rodiny. Kromě zemědělství se již v minulosti věnovali obchodu. Od 30. let 19. století pronikali na jejich území arabští otrokáři. V 60. letech 19. století vytvořili proti otrokářům obrannou alianci a po několika vítězných bojích zabránili přístupu Arabů na své území. Kmenové seskupení se rozpadlo v polovině 80. let 19. století. Dnes se většina hlásí k islámu, část ke křesťanství.

Nanajci (zastarale Goldové; Nanaj – „místní člověk“), etnikum v počtu asi 12 160 lidí (cenzus z roku 2002) na dolním toku řeky Amur a Ussuri, zejména v Chabarovském a Přímořském kraji Ruské federace. Dalších 4 640 osob (cenzus z roku 2004) žije na území Číny mezi řekami Sungari a Ussuri (Chečeové). Jazykově (nanajština) patří do mandžusko-tunguzské větve altajské jazykové rodiny, část mluví pouze rusky. V průběhu své etnogeneze byli ovlivněni mongolskými a turkickými etniky, kulturně pak zejména Mandžuy a Čiňany. Jazykem i způsobem života jsou blízcí Oročům, Orokům a Ulčům. Usedlí rybáři a lovci, v různé míře jsou integrováni do ruské a čínské společnosti. Do 20. století se udržely jak rodové vztahy, tak i celá řada archaických rysů v materiální i duchovní kultuře. Jejich počet v průběhu 20. století rychle stoupal (z původních asi 3 tisíc lidí). Na druhé straně asimilační trendy vedou k stejně rychlé ztrátě původního jazyka, takže v současné době mluví nanajsky jen asi 50% obyvatelstva. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.) (Josef Kolmaš)

nanajština (goldština), mandžusko-tunguzský jazyk užívaný Nanajci při dolním toku Amuru a v čínském východním Mandžusku.

Nandiové (Nandi, Kalenjin), etnická skupina nilotského původu žijící v počtu asi milionu lidí v jižní části Súdánu spolu s příbuznými etniky (Dinkové, Luové, Nuerové, Šilúkové aj.). Jazyk patří mezi východonilotské jazyky nilosaharské rodiny. Hlavním zaměstnáním byl chov skotu a menších domácích zvířat, zemědělství mělo pouze doplňkový význam (to se mění od skončení 2. světové války). Manželství je polygamií; usídlení je roztroušené. Několik usedlostí tvoří politickou jednotku, v jejímž čele je rada starších, které předsedá nejváženější stařešina. Ten nebývá volen, ale ujímá se úřadu na základě všeobecně uznávané autority. Celá společnost je stratifikována do 7 věkových stupňů. Kromě toho existuje rozdělení do 17 totemických rodů, jejichž členové žijí rozptýleni po celém území. Náboženstvím je kult

předků spojený s uctíváním boha, který je personifikací Slunce. Pouze malá část se hlásí ke křesťanství.

Naneové, Ulčové.

národ (etymologicky z latiny: *nātiō*, „narození, rod; plemeno, kmen, národ“), pojem národ můžeme historicky vysledovat do údobí pozdní římské republiky, kdy jej použil Marcus Tullius Cicero v pejorativním smyslu pro entitu, která je opakem společenství svobodných římských občanů. Jakožto označení skupiny lidí sdílejících jazyk a území je slovo národ známo z raného středověku. Během vrcholného středověku byly za národ (*nation*) označovány komunity univerzitních studentů pocházející ze stejné země a hovořící jedním jazykem (například na univerzitě v Praze byl rozlišován národ bavorský, český, polský a saský).

Stoupenci primordialismu zdůrazňují společný původ, dějiny a tradici, teritoriální příslušnost, sdílený jazyk jako základní kritéria národní identity. Podle primordialistů není národ produktem modernity nebo romantického hnutí 19. století reagujícího například na výzvu Velké francouzské revoluce, ale představuje pozdní (a nikoliv výlučnou) manifestaci primární etnicity vyznačující se dlouhodobou historickou kontinuitou (na způsob *la longue durée*, „...“) a emocionální působivostí zastiňující jiné formy kolektivní identity.

Stanoviska primordialismu formuloval ve své polemice s modernistou Ernestem Gellnerem v devadesátých letech 20. století historik Anthony Smith, který se nicméně s tímto označením odmítl identifikovat. Oproti Gellnerovi, podle něhož je národ především sociální adaptací na nároky modernizace, industrializace a urbanizace, je Anthony Smith přesvědčen o tom, že moderní národy se vyvinuly z preexistujících skupin, jež nazývá „*ethnies*“, a které spojuje zakladatelský mýtus, kolektivní historická paměť, společná kultura, teritorium a určitá míra solidarity, pociťovaná přinejmenším elitami. Moderní národ disponující moderní technologií, ekonomikou a politickou kulturou, které zvyšují efektivitu jeho vnitřní solidarity a soudržnosti, vyrůstá z těchto archaických základů. Ve středomořském starověkém světě dosáhly určité formy proto-národního bytí například Židé, Arméni nebo Řekové, přičemž rozsáhlý proces formování národů probíhal údajně již ve středověku. Proměna z *ethnie* v moderní národ se mohla uskutečnit dvěma způsoby: aristokraticko-laterálním, nebo demoticko-vertikálním. V prvním případě například francouzská aristokracie šířila z mocenského centra elitní kulturu mezi široké vrstvy prostřednictvím byrokratických nástrojů rodícího se moderního státu. V druhém případě čeští vzdělanci a obrozenci reprezentující politicky marginální etnickou skupinu (*ethnie*) v reakci na expanzi mocensky

privilegované kultury (germanizace) prosazovali alternativní program etnické revitalizace, který vyústil do vzniku moderního národa.

Donald L. Horowitz nebo Walker Conner vztahující historický úspěch etnicity, která jako princip solidarity zastínila například třídu, ke skutečnosti, že etnicita prezentující se jako rozšířené pokrevní příbuzenství poskytuje silnější metaforický slovník sounáležitosti než alternativní formy kolektivní identity. Mezi primordialisty je řazen také Pierre L. Van den Berghe, který vysvětloval projevy etnické, národní nebo rasové solidarity sociobiologickými argumenty. (Ivo T. Budil, Jaroslav Malina)

národ, moderní, nejvyšší forma etnického společenství vzniklá na podkladě společného jazyka, kultury, ekonomiky, historického vývoje i psychického založení. Jeho rozvoj nastal teprve v průmyslových společnostech, které se vyvíjely podle sociální a politické struktury a vlády a podle charakteru ekonomiky a kdy se zároveň uskutečnily všechny podmínky pro vznik a vývoj národa. Některé národy světa procházely dlouhým vývojem od kmenové struktury a sociálně nestratifikované společnosti přes formování národností v období feudálních států až po vznik moderního národa v průmyslově vyspělých společnostech, jiné, zejména ve 20. století, se formovaly v moderní národ z kmenové struktury (například na území bývalých britských kolonií v Africe nebo na území někdejšího Sovětského svazu). Uvnitř těchto národů mohou existovat ještě jiné skupiny obyvatelstva, které se vyznačují určitými etnickými, etnografickými, jazykovými a jinými zvláštnostmi (skupina, etnografická, skupina, národnostní). (Jaroslav Malina)

národnost, příslušnost osoby k určitému národu. Určovat národnost člověka lze od jeho narození, a to podle toho, jaké národnosti jsou jeho rodiče nebo v jaké oblasti nebo státě se narodil nebo žil od narození. Národnost je v průběhu života neměnná narozdíl od státní příslušnosti, kterou lze získat sňatkem s osobou jiné národnosti nebo imigrací do cílového státu a má název podle státu, ve kterém má osoba trvalé bydliště ap. Nikdo (narozdíl od státní příslušnosti) nemůže mít dvě národnosti. Národnost vznikala v období rozpadu rodové a kmenové společnosti a v procesu utváření sociálně stratifikované společnosti a státu; to znamená ve starověkých státech nebo ještě později.

Česká národnost například vznikla z několika jazykově a historicky příbuzných etnik ve středověkém českém státě Přemyslovců. Naproti tomu národnosti v Indii nebo v Nigérii vznikaly na podkladě mnoha různých etnických skupin v průběhu novověku. (Jaroslav Malina)

národnostní menšina, menšina, národnostní.

národnostní skupina, menšina, národnostní.

národy, mořské, seskupení několika zřejmě indoevropských etnik, jejichž stěhování kolem roku 1200 př. n. l. způsobilo převratné změny na etnické mapě a v životě Malé Asie a Sýrie. Zdá se, že tažení mořských národů vyvolal pohyb dórských kmenů (Dórové) na severu Balkánu, patrně však nebyl jedinou a poslední příčinou. Egypské prameny (jména některých etnik se ojediněle objevují již v el-amarnské korespondenci [Tell el-Amarna]) naznačují, že stěhování proběhlo ve dvou vlnách s odstupem necelých 30 let. Tak je alespoň zachycují zprávy Ramesse II., Merenptaha a Ramesse III. První nápor, projevující se zpočátku jako pirátské výpravy, vzešel zřejmě z rozbití achajských státních útvarů v Egejské oblasti, které vrhlo kmeny Akijavaša (Achajové), Šerdana, Danuna, Turša a Šakalaš po moři i po souši do východního Středomoří, na Krétu, Kypr, do Malé Asie a na syrské pobřeží. Za nimi ve druhé vlně, snad pod dalším tlakem Dóřů, následovaly kmeny Pelištejců, Cekerů, Vašaš a opětovně Danuna. Jejich postup, jenž archeologicky vyznačují spálené vrstvy v Ugaritu, Alalachu, Katně, Kádeši, Megiddu, Ašdódu, Gezeru i Gáze, byl definitivně zastaven vojsky Ramesse III. až na prahu dolního Egypta, u opevnění v nilské Deltě. Slavné vítězství, zachycené na severní stěně chrámu v Medínet Habu, sice uchránilo vlastní Egypt, ale nezabránilo již záboru dosavadních egyptských držav v jižním Kanaánu a zhroutil syrských státních celků. Některá města zůstala dlouho ležet v troskách, do nichž se jen dočasně vraceli nomádi. Ale i tam, kde následovalo nové osídlení, je patrný přerov v dosavadním vývoji. V jižním Kanaánu, kde se usadily zbytky Pelištejců, Cekerů a Vašaš(?), je dokumentován novou svěbytnou keramikou, odlišnými formami obydlí, a především po určitou dobu absencí jakýchkoliv písemností. Podobný obraz skýtá i pobřeží severní Sýrie a Kilikie, kde našli svá sídla Danuna (Danaové[?]). Rozvrácena byla rovněž chetitská říše v centrální Anatólii. Podíl mořských národů na zhroutil chetitského státu není dosud úplně objasněn. Zdá se, že hlavní příčinou byly spíše neurovnané poměry po smrti krále Tutchalije IV., slabost jeho nástupců, vnitřní rozpory a hospodářské obtíže. Země, v níž vládl hladomor a jež ještě nedávno čelila soustředěnému asyrskému náporu na východě, se musela postavit tažení mořských národů na moři, kde nebyla zvyklá bojovat. Byla odříznuta od dodávek potravin z Ugaritu, utrpěly rovněž těsné svazky s vicekrálovstvím v Karchemiši. Rozkladu říše využili i odvěcí nepřátelé – kmeny Kašků, určitou úlohu sehráli rovněž Muškové (které asyrské prameny později ztotožňují s Frygy). Chetitská říše se rozpadla, Anatólie přestala používat klínového písma (po určitou dobu dokonce oněměla zcela) a opustila kulturní okruh starých orientálních civilizací. Luvijské (Luvijci) obyvatelstvo bylo zahrnuto do jihovýchodní Malé Asie a severní Sýrie, kde se smísilo s nově přicházejícími Aramejci a vytvořilo později drobnější státní útvary, které konvenčně nazýváme pozdně chetitské státy. Dlouhé stěhování poznamenalo přirozeně i další osudy mořských národů.

Někteří příslušníci kmene Šerdana, zajatí po boku Libyjců v bitvách s Ramessem II., se usadili v Egyptě a stali se egyptskými vojáky a členy faraonovy osobní gardy. Jejich zbytek, odražený společně s ostatními členy první vlny, se obrátil k západu, obsadil ostrovy ve Středozemním moři a část střední Itálie. Památka na ně se zachovala ve jménech Sicílie, Sardinie, Etrurie. Achajové se patrně vrátili zpět do starých sídel na západním pobřeží Malé Asie, kde ještě dlouho vzdorovali Dórum. Pelištejci, Cekerové (a Vašaš[?]) se usídlili v jižním Kanaánu. Svému novému domovu přinesli nové jméno, Palestina. Ovládli námořní obchod a přepravu ve východním Středomoří a svým spojením s kmeny odstěhovanými na západ otevřeli zřejmě cestu k intenzivnějším stykům s těmito oblastmi. O několik století později pokračovali v jejich stopách Foiničané a Řekové. (Jana Součková)

národy, paleoasijské, etnika, paleoasijská.

národy, písemnické, národy, písmaznalé.

národy, písmaznalé, národy, které znaly a užívaly písmo; jsou míněny národy, které užívaly písmo v dobách před euroamerickou koloniální expanzí. Není důležité, zda to bylo jejich „vlastní“ písmo nebo písmo převzaté. Na význam písma pro vývoj kultur objeveně poukázal ve své práci zejména britský antropolog Jack Goody. (Josef Kandert)

národy, přírodní, etnograficky zastaralé označení etnik, o nichž se předpokládalo, že žijí tzv. původním způsobem života, tj. v těsné závislosti na přírodních zdrojích, a že disponují jen jednoduchou materiální kulturou (kočovní lovci a sběrači, tropičtí zemědělci).

Názvu použil jako jeden z prvních (v roce 1859) německý etnolog Theodor Waitz v díle *Anthropologie der Naturvölker* (Antropologie přírodních národů, 1859–1871, 6 svazků). Později bylo označení přírodní národy uváděno jako protiklad kulturních, tj. civilizovaných národů. Mezi přírodní národy patří Australci, původní domorodí obyvatelé Austrálie, jihoafričtí Hotentoti a Sanové, středoafričtí Pygmejové, malé skupiny asijských Negritů (Aetové na Filipínách, Sakájové a Semangové na Malajském poloostrově) a další etnika. (Viz též civilizace přírodních národů.) (Josef Kandert)

národy, sibiřské, etnika, sibiřská.

Nasiové (Naxi, Na-si, Nakhiové, zastarale Mosuové), etnikum zejména na severozápadě provincie Jün-nan v Číně v počtu asi 300 tisíc. Jazyk patří do iské skupiny tibetobarnské větve tibetočínské jazykové rodiny. V náboženství hrál významnou úlohu tibetský buddhismus, ale měli i vlastní náboženský systém *tungpa*, jehož vzorem byl mimo šamanismu i tibetský bönismus. Existence Nasíů je v čínských písemných pramenech doložena již v 1. století př. n. l. Jejich etnogeneze je spjata se širším kmenovým uskupením Iu (Iové), v němž se podíleli na vytvoření státu Nan-čao. Po jeho rozpadu ve 13. století se vydělili a od této

doby se datují i počátky vlastního písemnictví. Dodnes si zachovali v oblasti materiální kultury řadu svébytných rysů (oděv, obydlí). (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.) (Josef Kolmaš)

ňaská etnika, etnika, ňaská.

Naskapiové (Nascapi, Innu), současné etnikum severoamerických indiánů žijící dnes pouze na Labradorském poloostrově v Kanadě. Původně byli rozšířeni i v oblasti Velkých jezer. Jsou zbytkem lesních indiánů, živících se lovem a rybolovem. Celkový počet asi 18 tisíc (odhad z roku 2003). Od 2. poloviny 19. století část příslušníků žije v rezervaci. Jazyk patří do algonkinské rodiny. Byli organizováni do malých skupin (2–3 rodiny) vedených uznávanými lovci, systém náčelnictví neexistoval. Věřící jsou katolíci, zachovaly se i některé prvky tradičního animistického náboženství.

Ňaturuové (Nyaturu, Turu, Wanyaturu), bantuské etnikum v Tanzanii. Spolu s příbuznými populacemi Iramba, Irangi a Wambungwe dosahují počtu 556 tisíc (odhad z roku 1993). Jazyk patří do skupiny benue-kongo nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Většinou jsou muslimové, část křesťané, někteří udržují tradiční animistické náboženství. Osídlení je roztroušené. Nejvyšší politickou autoritu představuje náčelník místní skupiny. Základní jednotkou společnosti je párová nebo polygamní patrilokální rodina.

Naurové, Aztékové.

Naurujci (Nauruané, Nauru), jeden z nejmenších národů světa žijící v republice Nauru na mikronésckém ostrově téhož jména v severovýchodní části Oceánie. Ostrov má pouze 21 km² a žije na něm téměř 10 tisíc obyvatel mikronésckého původu, kteří mluví naurujštinou a angličtinou. Ostrov byl německou kolonií (1888–1919), poté mandátním územím pod správou Velké Británie, Austrálie a Nového Zélandu (1920–1968). Republika Nauru vznikla v roce 1968. Naurujci patří mezi nejbohatší obyvatele světa, protože na ostrově se těží vzácné přírodní fosfátové hnojivo, ptáčí guano, kterým je celý ostrov pokryt ve vrstvě vysoké několik desítek metrů.

navaho, navazština.

Navahové (Navajo, Navaho, vlastním jménem Dené či Diné – „Lidé“; jméno Navaho pochází zřejmě ze slova *navanu*, „velké pole“), etnická skupina severoamerických indiánů žijících původně v severozápadní části Severní Ameriky jako součást velké jazykové rodiny Athabasků. Postupně pronikli až na jihozápad, podrobili si část Pueblů a usadili se v Arizoně, Novém Mexiku a Utahu. Nejprve bojovali proti španělsko-mexickým kolonistům, ale po připojení těchto území k USA byli pacifikováni a rozděleni do jednotlivých rezervací (Arizona, Colorado, Nové Mexiko, Utah). Na rozdíl od ostatních indiánských etnik jejich

počet rychle vzrůstal: v roce 1680 jich bylo asi 8 tisíc, v roce 1950 asi 65 tisíc a v současnosti dosahují již 300 tisíc, takže představují nejpočetnější indiánskou etnickou skupinu v Severní Americe. Od roku 1938 mají kmenovou radu (74 členů volených na 4 roky). Aktivně se účastní hnutí proti rasové diskriminaci a za zlepšení životních podmínek indiánů v USA. Věřící jsou od konce 19. století křesťané; některé tradiční obřady se udržely dodnes, mnohé jsou uměle obnovovány.

Antropologické výzkumy společnosti Navahů prováděl ve 30. letech 20. století americký antropolog Clyde Kluckhohn.

navazština (navaho), athabaský jazyk užívaný v indiánských rezervacích v Arizoně, Novém Mexiku a v jižním Utahu v USA. (Viz též Navahové.)

Nazcané, Nazkané.

Nazkané (Nazkové, Nazca), zaniklá populace jihoamerických indiánů v jižních oblastech Peru; dosáhli úrovně mezoamerických kultur (polychromní keramika, mytologie, zvláště tvorba obřích zvířecích a rostlinných symbolů aj.). Vrcholného politického rozmachu dosáhli kolem roku 500 n. l., kdy dobyli údolí Acari. I kulturně byli v této době na výši, tkali barevné látky a zhotovovali elegantní keramické láhve a misky, malovali na ně několika barvami obrazy znázorňující různé výjevy z každodenního života a mytologie, rostliny a zvířata (včetně opic dovážených z amazonských džunglí na druhé straně And) a postavy s hlavami poražených nepřátel. Na této keramice se objevují také zmenšeniny monumentálních obrazců na planině Nazca (El Ingenio). Na počátku novověku se stali součástí větších peruánských etnik (Kečuové, Inkové aj.). (Viz též kultura, nazcaská.) (Jaroslav Malina)

Ndebelové (dříve Matabelové, Ndebele, Amandebele), bantuské etnikum žijící v Zimbabwe a Jihoafrické republice (celkem asi 1,5 milionu osob; odhad z roku 2001). Jazyk patří mezi centrální bantuské jazyky nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Původně tvořili součást kmenového svazu Zulů, ale na počátku 19. století se osamostatnili a usídlili se v oblasti mezi řekami Zambezi a Limpopo. Jako vojenské, dobře organizované uskupení si podmanili místní etnika Šonů, vytvořili říši Matabelů a přijali jméno Matabelové. Po jejím rozpadu zůstali na území Zulů v Transvaalu a zde byli pojmenováni Ndebelové. Jako etnikum se zachovali dodnes a podílejí se na rozvoji ostatních černošských populací v této oblasti (Sothové, Svazijci).

Negidalci (zastarale Eklembejové, vlastním jménem Eklan Bejenin, tj. „Zdejší lidé“), mizící etnická skupina žijící v povodí řeky Amguň (přítok Amuru) v Chabarovském kraji Ruské federace. V 18. století a v 1. polovině 19. století relativně početné etnikum v povodí Amuru a v přilehlých oblastech, v roce 1926 již jen 426 osob, 567 příslušníků podle cenzu

z roku 2002; počet Nagidalců mluvících svým jazykem se zmenšuje. Jazyk patří do mandžusko-tunguzské větve altajské jazykové rodiny. Na jejich etnogenezi se podíleli Evenkové, kteří se usadili v povodí řeky Amur a Amguň, kulturně mají blíže k Nanajcům, Nivchům a Ulčům, kteří se s Evenky mísili. Živili se rybolovem, dále chovali tažné psy. V 19. století byli připojeni k carskému Rusku, formálně považováni za pravoslavné, ovšem do nedávné doby měl velký význam šamanismus a animismus s prvky totemismu (kult medvěda aj.).

Negrilové, Pygmejové.

Negrité (Negriti, ze španělštiny: *negritos del monte*, „malí černoši z hor“), souhrnné starší označení několika populací obyvatel žijících v jižní a jihovýchodní Asii a Oceánii (Melanésii), které se odlišují menším vzrůstem (140–150 cm) a tmavší pletí. Jde o skupiny převážně horských populací kočovných lovců a sběračů, část populace jsou zemědělci; bývají zařazováni mezi přírodní národy. Žijí v různých od sebe oddělených oblastech a netvoří vzájemně etnickou jednotu – termín Negrité je antropologický. Patří k nim Aetové na Filipínách (60 tisíc), Minkopiové a Onghiové na Andamanských ostrovech (asi 1 tisíc), Sakájové a Semangové na jihu Malajského poloostrova (3 tisíce), Veddové na Šrí Lance a trpasličí populace objevené na Nové Guineji ve druhé polovině 20. století.

Negroidé (Negridé; černoši, z latiny: *niger*, „černý, tmavý, temný“):

1. jedno ze tří základních lidských plemen (ras), přesnější označení je negroidní plemeno (rasa), případně černošské plemeno;

2. souhrnné označení všech černošských etnických skupin, a to jak paleonegroidních (Křováci, Negrité, Pygmejové aj.), tak i neonegroidních, tj. bantuských, nilotských a súdánských. Hovoří více než 600 různými jazyky. Mezi neonegroidními etniky je třeba rozlišovat jako zvláštní skupinu americké černochoy, kteří jsou dnes většinou míšenci, zvláště s bělochy (80%), ale také s indiány, Čiňany a jinými mimoevropskými etniky (20%). Kromě toho se američtí černoši vyznačují dalšími zvláštnostmi ve způsobu života, v kultuře i společenství, zvláště výrazná je jejich amerikanizace, tj. přejímání amerického způsobu života.

Němci:

1. národ žijící ve Spolkové republice Německo (asi 68 milionů, odhad z roku 2005), menšiny žijí ve Francii (asi 1,5 milionu), v Maďarsku (asi 200 tisíc osob), Rumunsku (asi 50 tisíc), Dánsku (ca 50 tisíc), České republice (podle cenzu v roce 2001 39 tisíc), Polsku (údaje kolísají v řádu desetitisíců/statisíců) a na Slovensku (asi 6 tisíc). V Rusku žili Němci původně v Povolží, následovalo silné vystěhovalectví do Německa. Část německé populace

žije v zámoří (Namibie aj.). Jazykově (němčina) patří k západní skupině germánské větve indoevropské rodiny; existují velké rozdíly mezi dialekty (spisovná forma je společná, tzv. hochdeutsch). Věřící jsou křesťané (protestanti i katolíci);

2. vlastní jméno Deutsch pochází z 8. století n. l. a bylo poprvé použito při sjednocování germánských etnik v rámci franské říše jako společné označení pro středověký národ. Původní slovanské označení Němci znamená „němí lidé“. Základem pro formování německého národa se staly nejen sjednocené populace Germánů ve východofranské říši, především Alemáni, Bavoři, Duryňkové, Frankové, Frísové, Hessové, Sasové, Švábové a další, ale také keltská a zapadoslovanská etnika usídlená na území Německa. K jejich úplnému zformování došlo v průběhu 11. a 12. století, kdy vzniklo Knížectví saské (1180). Poté se připojily další skupiny jako Meklenburčané nebo Rakušané a poměrně rychle se vytvořily též jazykové varianty dolnoněmecká a hornoněmecká. V 16. století vznikl na základě překladu *Bible*, pořízeného Martinem Lutherem, jednotný německý jazyk (neuhochdeutsch); ten se stal také úředním, mnohde i hovorovým jazykem v celém Německu.

Něnci (zastarale Juraci a Samojedi, případně samodijské národy; Něnec – „člověk“, dříve Chasava – „Muži“), etnikum v Něneckém a Jamalo-něneckém autonomním okruhu, dále v Krasnojarském kraji a v Archangelské oblasti Ruské federace (území od poloostrova Kola k dolnímu toku Jeniseje). Jazyk (něnečtina) patří do samodijské větve uralské jazykové rodiny, část užívá ruštinu. Celkový počet je 41 302 osob (cenzus z roku 2002) na celém území Ruska, včetně severního pobřeží evropské části. Ještě v 19. století se mezi nimi rozlišovali Jenisejští Samojedi, Samojedi-Tavgijci (nyní zvaní Nganasanové), Ost'jáčtí Samojedi (nyní Selkupové) aj. Nejbližšími příbuznými jsou Enci (asi 500 osob). Do svých nynějších sídel na severu byli Něnci vytlačeni v průběhu 1. tisíciletí, a to turkickými kočovníky. Částečně se zde Něnci smísili s Chanty, Mansy a dalšími ugrofinskými etniky, s nimiž měli společný způsob obživy (lov, rybolov a kočovný chov sobů). Později se Něnci rozlišovali na lesní a tundrové skupiny, obě si udržovaly prakticky až do počátku 20. století původní rodové zřízení a kulturu (zvláště šamanismus a kult medvěda).

něnečtina, samodijský jazyk užívaný Něnci na severu Ruska od Něneckého autonomního okruhu až po řeku Jenisej.

neomelaněština, novoguinejský Pidgin English.

Nepálci (Nepal), populace indoíránského a tibetského původu obývající Nepálské království ve střední části Himálaje na severu Indického poloostrova, celkový počet asi 27,133 milionu příslušníků (odhad z roku 2005). Na formování nepálského národa se podílejí zejména Bhútiové, Gurangové, Gurkhové, Šerpové a další. V nejjihnějších vlhkých oblastech

žijí kmeny Awaliů, které jsou pozůstatkem původních obyvatel. V oblastech ve výši 500–1500 m n. m. žijí Indové, Khasiové a Nevarové. Ještě výše sídlí hindustánští Gurungové a Magarové a v nejvyšších částech země (ve výši 2 000–4 000 m n. m.) Bhótové, Šerpové, Tamangové, Tibeťané a další. Nejvýznamnější skupinou obyvatelstva jsou dodnes Gurkhové. Většinu Nepálců tvoří obyvatelstvo etnicky, kulturně a jazykově (nepálština) spřízněné s obyvateli severní Indie.

nepálština, indoárijský jazyk užívaný v Nepálu a severovýchodní Indii. (Viz též jazyky, indické, Nepálci.)

Neretvané (Nerečané, Nereči), jihoslovanské etnikum, které se v 7. století usídlilo na dalmatském pobřeží a na ostrovech Hvar, Korčula aj. Neretvané byli až do konce 10. století proslulými piráty Jadranu a teprve velká námořní výprava Benátčanů v roce 1000 znamenala jejich porážku. Již od počátku 11. století se mísili s Dalmatinci, Chorvaty a Srby, a podíleli se zejména na utváření jihoslovanských Chorvatů.

Nésité (Nésité), Chetitě.

Nevarové (Newarové, Newari), nepálská populace tibetského původu v dnešním Nepálu; celkový počet více než 1,245 milionu osob. Část jich žije také v Indii. Spolu s horskými Gurkhy jsou mongoloidního původu, ale odlišují se od ostatních tibetských etnik malou postavou a výrazným smíšením s indickými populacemi. V průběhu své etnogeneze byli pod silným vlivem indických kultur. Mluví jazykem newarí, který patří do skupiny tibetobarmských jazyků, a vyznávají hinduismus. V současné době jsou roztroušeni po celém Nepálu a jednotné etnikum představují pouze v oblasti Káthmándú.

Nez Percés (Nez Perce, Nezperséové, z francouzštiny: Propíchnuté nosy“; vlastním jménem Numipu: „Lidé“), indiánské etnikum žijící na severozápadě USA (Idaho a Washington), do poloviny 19. století sídlili na území od středního Idaho po západní Oregon (USA). Roku 1805 se poprvé kontaktovali s bělochy (Francouzi), jejich počet se odhadoval na 2 500, podle některých odhadů až 7 600. V důsledku válek a epidemií jejich počet klesl na počátku 20. století asi na 1 500 osob. Dnes žije kolem 2 700 osob, z toho asi 25% mimo rezervace. Jazyk patří do rodiny sahapin-nez percé. Nejbližšími příbuznými jsou Penutiové, Sálišové aj. Jméno Nez Percés dostali na základě zvyku propichovat si nos kvůli ozdobám. Dříve kočovní lovci a sběrači, od 18. století chovatelé koní. Chov koní přejali po roce 1730 od Šošonů a s tím i některé rysy préríjní kultury (válečnictví, částečně i lov bizonů). Jako jediní z indiánů vyšlechtili nové druhy koní (například tzv. Appaloosa; dodnes oblíbený rodeový kůň). Kmen byl tvořen nezávislými skupinami rozdělenými do osad. Každá osada se skládala z několika rozšířených rodin vedených náčelníkem; jeden z náčelníků osad byl i náčelníkem

jedné skupiny. Od 40. let 19. století byli bělochy vytlačováni ze svého území a roku 1855 uzavřeli smlouvu s vládou USA o pokojném vystěhování do rezervací. Část na pakt nepřistoupila a v roce 1877 se pokusili z rezervace uprchnout do Kanady, po pochodu dlouhém 1 900 km byli po bitvě zadrženi na hranicích, poté opět umístěni do rezervací.

ngala, ngalština.

ngalština (lingala, ngala), benuekonžský jazyk, vlivem pidžinizace rozšířený v Kongu a Zairu.

Nganasanové (Nganasané, Nganasan, „člověk“; dříve Tavgové či Tavgijci), etnikum žijící na Tajmyrském poloostrově (sever Krasnojarského kraje) Ruské federace. Celkový počet příslušníků nepřesahuje 1 tisíc. Jazyk patří do samodijské větve uralské jazykové rodiny; mnozí již uvádějí jako mateřský jazyk ruštinu. Způsobem života i kulturou jsou jim blízcí Enci. Původně se dělili na čtyři skupiny: Kuraky (Vrány), Pjasické Samojedy (Orli), Tidirisy a Tavgy. V náboženství hrály hlavní roli šamanismus a animismus.

Ngazid'ané, Komořané.

Ngombové (Ngombe, Gombe, Bangombe), etnická skupina žijící v severních oblastech republiky Kongo (Kinhasa) na středním toku řeky Kongo v sousedství Ngalů. Na rozdíl od nich žijí jako zemědělci a lovci na okraji pralesů a jsou nazýváni Lesní lidé (francouzsky: *Hommes de la forêt*). Ngombové spolu s příbuznými populacemi dosahovali v roce 1961 počtu asi 300 tisíc. Jazyk patří mezi severozápadní bantuské jazyky nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. V čele vesnice je náčelník a rada starších, nad nimi náčelníci menších oblastí, kteří mají významné rituální funkce. Ti také představují nejvyšší politické autority. Na nejnižším stupni společenské hierarchie byli otroci a Pygmejové.

Ngoniové (Angoni, Wangoni, Ngoni), etnická skupina zulského původu zejména v Malawi, Mosambiku, Tanzanii a Zambii v celkovém počtu 758 tisíc (odhad z roku 1993). Původní jazyk patří mezi centrální bantuské jazyky nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. V současné době jich většina užívá jazyk činandza, který patří do stejné jazykové skupiny i rodiny. Jádrem kmene Ngoniů se stala skupina Zulů, která kolem roku 1820 opustila Natal a usadila se u jezera Malawi. Na počátku 19. století se rozptýlili po jihovýchodní Africe: Šangarové se usadili v Mosambiku, Mpezeniové v jižní Zambii, Čeverové, Gomani a Momberové v Malawi, Mafitové a Magwangerové v jihovýchodní části Tanzanie. Část Ngoniů pod označením Watutové neboli Ruga-Ruga se dostala až k jezeru Victoria a výrazně zde ovlivnila některé etnické skupiny (zejména Hehové). V současné době představují formující se národnosti v jednotlivých státech jihovýchodní Afriky.

Niasané (zastarale Niasovci), etnikum na ostrově Nias u západního pobřeží Sumatry (Indonésie) v počtu přesahujícím 600 tisíc. Jazyk patří do sumaterské podskupiny indonéské větve malajsko-polynéské rodiny. Náboženství je animistické (zejména kult předků) s příměsí hinduismu a se stopami islámu a křesťanství. Základní politickou a hospodářskou jednotkou je vesnice tvořená několika velkorodinami. Rozvinutá byla vojenská organizace a systém fyzické přípravy mladých mužů pro boj. Společnost byla silně stratifikována (dědiční náčelníci, bojovníci, svobodní, otroci), ale udržovali se i patriarchálně rodové vztahy. Ve druhé polovině 19. století byl ostrov dobyt Holanďany, ale jejich vliv se uplatnil pouze v severní části ostrova.

Nigerijci (Nigeria), nejpočetnější africký národ smíšeného bantuského původu obývající Federativní republiku Nigérii v západní Africe. Téměř 131,530 milionu (odhad z roku 2005) Nigerijců náleží k četným národnostem a etnickým skupinám; mezi nimi převažují černošské populace, zejména na jihu, zatímco v severních státech a provinciích tvoří většinu populace Hausů (21%), Fulbů (11%) a Arabů. Z bantuských etnik jsou nejvýznamnější Jorubové (21%), Ibové (18%) a dalších 430 etnik včetně minority Evropanů (hlavně Britové). Území Nigérie patří k nejstarším kulturním centrům v Africe: kultura Nok měla své počátky již na konci pravěku a na jejích základech vyrůstalo též vynikající beninské umění. Historické počátky a formování národností se datují již od 9. století, kdy se severovýchodní oblasti Nigérie staly součástí říše Kánem-Bornu. Ve střední Nigérii vznikl stát Nupe, v jižních oblastech se rozkládaly Benin a Jorubská říše. Ještě na počátku 19. století vznikla na severu země Sokotská říše. V průběhu 19. století usilovali Britové o získání koloniálního panství v Nigérii, obsadili nejprve Lagos a pak pronikali do vnitrozemí a na sever Nigérie, takže v roce 1900 bylo celé území pod britskou kontrolou. Trvalo plných 60 let, než Nigerijci dosáhli úplné nezávislosti (v roce 1960). Věřící jsou muslimové (45%), křesťané (protestanti 26%, katolíci 13%), afričtí křesťané (12%) a zároveň často současně i animisté.

nigerokongské jazyky, nigerokonžské jazyky.

nigerokonžské jazyky (nigerokongské jazyky), jazyky, nigerokonžské.

nigerokordofánské jazyky, jazyky, nigerokordofánské.

Nigeřané (Nigerci, Niger), černošský národ smíšeného súdanského původu, obývající Nigerskou republiku ve vnitrozemí západní Afriky. Z celkového počtu necelých 14 milionů (odhad z roku 2005) připadá většina na etnické skupiny Hausů (54%), Fulbů (10%), Tuaregů (9%), Arabů a menších súdanských černošských etnik (Džermové, Malinkové, Songhajové aj.). Vzhledem k této velmi rozdílné etnické a jazykové situaci je úředním jazykem v zemi francouzština. Od 8. století byl Niger součástí Songhajské říše, poté Bornuské říše a hauských

států. Teprve v 90. letech 19. století pronikli do země Francouzi a přiřadili Niger ke koloniím tzv. Francouzské západní Afriky (Francouzského Súdánu). Od počátku 20. století docházelo v zemi k silicím boji za nezávislost a v roce 1960 byla vyhlášena Nigerská republika. Většina obyvatelstva se hlásí k islámu (80%, různé směry a sekty), k animismu (kolem 10%), minoritu tvoří křesťané.

Nikaragujci (Nicaraguanos), souhrnné označení pro obyvatelstvo Nikaragui (5,5 milionu, odhad 2006). Většinu obyvatel tvoří mesticové (69%, tzv. triguenos), následovaní kreoly (14% – rozhodující ekonomická skupina), černochoy (9%), indiány (4%, Čorotegové, Miskitové, Nikaraové [od nich pochází název země], Sumové aj.) a dále mulaty, zambos aj. Úředním jazykem je španělština. Věřící jsou převážně katolíci (91%), minority tvoří protestanti (5%) a animisté.

Nikobarci (Nikóbarí), souhrnné označení obyvatel Nikobarských ostrovů, jež tvoří součást indického svazového teritoria Andamany a Nikobary (42 026 osob, cenzus z roku 2001). Název Nikobary bývá odvozován od tamilského pojmenování *Nakkavári*, „Pobřeží nahých“, jež ostrovům dali jihoindičtí mořeplavci v 11. století, protože původním oděvem Nikobarců byla jen úzká bederní zástěrka. V osídlení souostroví převažuje původní obyvatelstvo (zhruba 65% populace), zbytek připadá na pozdější migranty z Indie a Šrí Lanky. Na ostrovech se hovoří šesti nikobarskými jazyky a jejich dialekty (asi 22 100 rodilých mluvčích), jež vykazují těsnou příbuznost s jazyky monkhmerské skupiny austroasijské rodiny. Na etnogenezi Nikobarců se zřejmě podílela mongolská etnika, patrný je vliv Veddů. Náboženství je animistické (kult zemřelých), rozšířené je i křesťanství, především na ostrově Kar Nikóbar. Zemědělci, řemeslníci s ostrovními specializacemi (například hrnčířství na ostrově Čaura, košíkářství na Kar Nikóbar aj.). Společnost je na různém stupni rozkladu rodového zřízení. Ovlivňování jsou zejména přistěhovalci z Indie a Evropy.

V džunglích Velkého Nikóbaru žije nevelká kmenová pospolitost Šompenů (398 osob, cenzus 2001). Na rozdíl od ostatních Nikobarců, pocházejících z pevninské jihovýchodní Asie (patrně z území Barmy), na ostrovy zřejmě přišli před více než 10 000 lety z oblasti Sumatry. Mezi oběťmi vlny cunami z 26. 12. 2004 bylo zaznamenáno též 9 Šompenů. (Jan Filipický)

nikobarské jazyky, nikobarština.

nikobarština (nikobarské jazyky), austroasijský jazyk s několika dialekty užívaný na Nikobarských ostrovech. (Viz též Nikobarci.)

Nikové (Nika, Wanika, Wanyika), skupina bantuských etnik v Keni a na hranicích s Tanzánií; jejich počet byl v roce 1967 odhadován na 400 tisíc. Patří sem vlastní Nikové, Digové, Durumové, Girjamové, Rabai ad. Jazyk (kinika) patří do skupiny benue-kongo

nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. V čele vesnice je náčelník a rada starších, kteří představují nejvyšší politickou autoritu. Celá společnost je organizována do věkových stupňů. Většina věřících se hlásí k islámu, část si zachovala tradiční animistické náboženství. Jejich kultura byla ovlivněna Araby a Svahilci.

nilosaharské jazyky, jazyky, nilosaharské.

Nilotí, souhrnné označení většího množství etnik žijících ve východní Africe (Keňa, Uganda a v přilehlé oblasti Tanzanie, Konga [Kinshasa] a Etiopie). Jejich počet se odhaduje na více než 9 milionů. Hovoří nilotskými jazyky, které patří do nilosaharské rodiny a z jazykového hlediska se dělí na tři skupiny: 1. západní – Ačolové, Alurové, Dinkové, Nuerové, Šilukové (Luové); 2. východní – Datogové, Nandiové, Okiekové ad.; 3. jižní – Bariové, Lotukové, Masajové, Tesové aj. Místem etnogeneze Nilotů byly nejteplejší oblasti Afriky na náhorních plošinách horního povodí Nilu, odtud se šířili k jihu. Od ostatních černošských etnik se výrazně odlišují jak po stránce tělesné (jsou nejtmavší a zároveň nejvyšší lidskou skupinou na světě – temně pigmentován je i jazyk a bělmo očí, výška postavy často přesahuje 2 m), tak i po stránce kulturní a společenské: jsou vyspělými zemědělci a chovateli dobytka. Některé skupiny žijí kočovným nebo polokočovným způsobem. Základní potravinou je mléko a mléčné výrobky; některé pospolitosti zachovávají zákaz požívání ryb a zvěřiny, v určených dnech i mléka. Zvláštností některých nilotských populací je pití hovězí krve smíšené s mlékem. Vyznačují se rozvinutým sociálním systémem (stařešinové, právně náboženské organizace aj.). Na počátku vývoje byly nilotské populace silně ovlivněny kúšitskými etniky a kulturami, což se nejvýrazněji projevilo u Šilúků, kteří vytvořili vlastní státní organizaci v 16.–18. století.

Nivchové (dříve Giljáci, Giljakové, Nivcha – „lidé“), etnikum žijící na dolním Amuru a na ostrově Sachalin (asi 5 287 osob, cenzus z roku 2002) v Ruské federaci. Jazyk (nivchština) je pokládán za izolát, většina mluví rusky. Z hlediska etnogeneze představují zřejmě původní obyvatelstvo povodí Amuru, které bylo v historických dobách ovlivněno zejména Evenky na kontinentě a Ainy na Sachalinu. Od 19. století jsou formálně považováni za pravoslavné, ale mělo u nich i nadále silný význam jejich původní náboženství charakteristické synkrezí animismu, totemismu a šamanismu, jako u okolních etnik byl významný i kult medvěda.

nivchština (nivština), izolovaný paleoasijský jazyk užívaný na Sachalinu a při dolním toku Amuru v Ruské federaci. (Viz též Nivchové.)

nivština, nivchština.

Nizozemci, Holanďané.

nizozemština (holandština), západogermánský jazyk, úřední jazyk v Nizozemsku, na Surinamu, Holandských Antilách a v severní Belgii (zde nazýván vlámsština), užívaný menšinou hlavně v USA. (Viz též Holanďané.)

Nkolové (Banyankole, Nyankore), bantuská etnická skupina na jihozápadě Ugandy v počtu asi 800 tisíc (odhad z roku 1970). Jazyk patří mezi centrální bantuské jazyky nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Dělí se na dvě etnografické skupiny: Iruy a Himy. Iruové představují původní bantuské zemědělské obyvatelstvo, které bylo v 16. století ovládnuto pasteveckou populací Himů. Ti představovali vládnoucí vrstvu, ale od Iruů převzali jazyk i kulturu. Nkolové vytvořili na přelomu 15.–16. století státní celek na základě útvaru spíše legendárních Čweziů (Bačweziů). V čele státu stál panovník (*mugabe*), který měl významné rituální funkce. Mugabe vlastnil veškerý dobytek v zemi, byli mu podřízeni všichni Himové a museli mu odvádět daň formou dobytka. Státní úředníci mohli být vybíráni pouze z řad Himů. Mezi oběma skupinami docházelo k častým neshodám. Během 20. století vzrostl význam zemědělství a také mnozí Iruové získali vzdělání na misionářských školách. To vedlo k ztrátě výsadního postavení Himů. Celá společnost (Himové i Iruové) byla rozdělena na čtyři hlavní klany a ty se dělily na více než 100 menších jednotek. Tradiční způsob života zvolna mizí.

Nkundové, Mongové.

Nogajci (Nogajové, Nogaia – jméno legendárního vůdce kmene kolem roku 1300), etnikum turkického původu žijící v oblasti Předkavkazska, tj. na Nogajské stepi mezi Kaspickým mořem a severním úpatím Kavkazu ve Stavropolském kraji Ruské federace, v autonomních republikách Dagestán, Čečensko a Ingušsko v počtu 65 tisíc (90. léta 20. století). Jazyk patří do kypčacké skupiny turkické větve altajské jazykové rodiny. Jsou pozůstatkem původních stepních etnik turkické příslušnosti, která vytvořila koncem 14. a začátkem 15. století feudální státní útvar zvaný Nogajská horda (součást Zlaté hordy), zanikla v 16. století. Poté se Nogajci do značné míry smísili s kavkazskými etniky a Rusy, takže dnes jsou silně asimilováni.

Norikové (Norici), starověký svaz keltských kmenů, které obývaly koncem 1. tisíciletí př. n. l. území dnešního Štýrska a Korutan – Norické království; těžili zde železnou rudu a zakládali obchodní střediska. Kolem roku 15 př. n. l. dobyli jejich území Římané a založili zde provincii Noricum. Norikové brzy poté jako etnikum splynuli s germánskými a rétorománskými etniky. (Jaroslav Malina)

Normanďané (Normands), středověká populace germánského původu v historické oblasti v severozápadní Francii při pobřeží zvaném Normandie. Normanďané jsou považováni za potomky Normanů, kteří se v 10. století usadili na pobřeží Francie a vytvořili zde lenní stát. V

11. století většina Normanů přesídlila do Anglie, část odešla do Itálie, zbytek byl romanizován a podílel se na formování francouzského národa. Jako etnikum splynuli s Francouzi a dnes představují etnografickou skupinu, která je součástí francouzského národa.

Normané (Northmannus, „člověk ze severu“), středověké etnikum a název pro středověké germánské populace žijící na Skandinávském a Jutském poloostrově. Patřili k nim zejména Dánové, Norové a Švédové. Normané byli též nazýváni Vikingové, to znamená bojovníci, protože v 8.–11. století podnikali časté kořistnické námořní výpravy podél pobřeží západní, východní a jižní Evropy, na Island, do Grónska a také k pobřeží Severní Ameriky. Norští Normané se v 9. století usadili v Irsku (až do roku 1015), v 10. století objevili Grónsko a Labrador a kolonizovali dočasně i pobřeží Severní Ameriky (viz L'Anse aux Meadows). Dánští Normané se v 9. století částečně usadili na Britských ostrovech, ale podnikali vojenské výpravy i na území Francie: několikrát dobyli Paříž a usadili se natrvalo při dolní Seině v oblasti, která se dosud jmenuje Normandie (viz Normand'ané). Odtud dobyli roku 1066 v bitvě u Hastingsu celou Anglii (Vilém I. Dobyvatel), rozdělili si majetek anglické šlechty a později přijali anglický jazyk a splynuli s obyvatelstvem ostrovů, zvláště s Anglosasy, a přispěli tak k zformování anglického národa. Část francouzských Normanů se dostala na vojenských výpravách až do jižní Itálie, kde v 11. století založili malé samostatné království v Apulii a na Sicílii. Tito Normané již ve 12. století splynuli s domácím italským obyvatelstvem a jako etnikum zanikli. Švédští Normané, zvaní též Varjagové, konali vojenské výpravy na východ a v roce 860 pronikli pod vedením Rurika do Ruska a usadili se v Novgorodu a v Kyjevě, kde přispěli k urychlení procesu feudalizace a k rozvoji ruského státu (tzv. Rurikovci) a poměrně rychle splynuli se slovanským obyvatelstvem (Kyjevská Rus).

Normané vstoupili do dějin Evropy jako mořeplavci, válečníci a objevitelé a zanechali některé výrazné doklady své kultury a práva, například jejich hospodářsko-spoločenská organizace patřila k nejvyvinutějším v období raného feudalismu v celé Evropě. Normanské vévodství v 11. století v Normandii bylo již raně feudálním útvarem, podle kterého vznikaly později jiné feudální státy v severní Evropě. (Jaroslav Malina)

Norové, národ žijící v Norském království (celkem asi 4,667 milionu; odhad z roku 2006). Norsko je prakticky jednonárodním státem – okolo 98% jeho obyvatelstva tvoří germánští Norové, jedinou výraznější menšinu představují Laponci na severu země, dále zde žijí přistěhovalci z Asie, zejména Pákistánci. Jazyk (norština) patří ke skandinávské podskupině germánských jazyků indoevropské rodiny. Spisovná norština má dvě formy: bokmål (riksmål), spisovný jazyk od 16. století, a nynorsk (novonorský), dříve zvaný landsmål. Norové jsou jedním z nejstarších severských národů, jeho etnogeneze začala již před

počátkem našeho letopočtu, kdy jeho území začaly osídlovat nejprve Sámové a germánské populace Dánů, Gótů a později Normanů a Norů. Koncem 8. století zahájili norští Normané objevné plavby, v 9. století došlo k sjednocení země a vytvoření Norského království (roku 872). Věřící se hlásí především k státní evangelicko-luteránské církvi (88%); protestanti s katolíky tvoří necelá 4%, ateisté 3,2%, dále muslimové aj.

Ňorové (Bangoro, Banyoro, Nyoro, Kitara), etnická skupina východobantuského původu sídlící západně od Albertova jezera na území Etiopie, Keni a Ugandy; asi 700 tisíc (odhad z roku 2005). Jazyk (luňoro) patří mezi centrální bantuské jazyky nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Zabývají se chovem skotu, zemědělství je jen vedlejším zdrojem obživy. Usídlení je roztroušené; rodina bývá většinou párová, polygamie je spíše výjimkou. Následnictví je patrilineární. Dělí se na dvě etnografické skupiny (Himové a Iruové – Nkolové). Kromě Ňorů jsou na jejich území rozptýleny skupiny Pygmejů, kteří tvoří nejnižší stupeň společenského žebříčku. Ňorové v 10.–11. století založili Kitwaru, nejstarší stát v tzv. Mezijezeří, největšího rozmachu dosáhl v 16.–17. století. V 17. století vtrhly na území Kitwary nilotské kmeny a založily svou vlastní dynastii Babito. Věřící jsou křesťané (zejména katolíci, ale i protestanti).

norština, severogermánský jazyk, úřední jazyk v Norsku se dvěma spisovnými variantami: bokmål a nynorsk. (Viz též Norové.)

Nosuové, Iové.

novial, umělý jazyk podobný esperantu, který vytvořil v roce 1928 dánský jazykovědec Jens Otto Harry Jespersen (1860–1943).

novoguinejský Pidgin English, Pidgin English, novoguinejský.

Novokaledonci (Caledonians), obyvatelé nezávislé republiky Nová Kaledonie na stejnojmenných ostrovech v Melanésii. Novokaledonci představují nejen odlišnou jazykovou skupinu melanésických jazyků, ale též odlišný tělesný typ, spojující znaky Melanésanů a Australců. Ostrovy byly osídleny již na konci pravěku. V roce 1774 na nich přistál britský mořeplavec a objevitel James Cook (1728–1779) a od roku 1853 byly obsazeny Francouzi, kteří na nich zřídili trestaneckou kolonii. Od roku 1946 měly ostrovy statut zámořského území Francie. Separatistické hnutí domorodých Kanaků zesílilo v průběhu 80. let a roku 1984 vyústilo v násilnosti mezi separatisty a stoupenci udržení svazku s Francií. Dohoda mezi nepřátelými stranami z roku 1988 dospěla k přímé francouzské vládě a k naplánování referenda obyvatel Nové Kaledonie, které má rozhodnout o sebeurčení; jeho termín je však stále odsouván. Obyvatelstvo vedle melanésických Kanaků (Havajané, 42,5%) tvoří dále Evropané (37%, vesměs Francouzi), Wallisané (8,5%), Polynésané (4%, zejména Tahit'ané),

Indonésané, Vietnamci a další minority. Celkový počet obyvatel je 230 789 (cenzus z roku 2004). Věřící jsou hlavně křesťané (59% katolíci, 17% protestanti), dále muslimové aj.

novověština, indoevropský helénský jazyk, úřední jazyk Řecka (Řekové), Kypru (zde spolu s turečtinou), užívaný početnými menšinami především v USA a Turecku. Novověština vznikla po získání nezávislosti v roce 1830 na základě místních nářečí; odlišuje se archaizující spisovný jazyk *kathareusa* a hovorový jazyk *dimotiki*. (Marie Pardyová)

Novozéland'ané, státní národ žijící na ostrovech Nového Zélandu v Oceánii v počtu 4,14 milionu (cenzus z roku 2006). Obyvatelstvo (užívající angličtinu a maorštinu) tvoří Novozéland'ané evropského původu (74%), dále Číňané, Indové, Polynésané a jiní přistěhovalci. První evropští usedlíci byli britští utečenci z Austrálie, z nichž někteří přijali maorský způsob života (skupina Pakeha-Maori). Další kolonizace (od počátku 19. století) byla zaměřena zejména na Jižní ostrov, protože severní byl Maory tvrdě bráněn. Po takzvaných maorských válkách (1843–1872) nastal velký příliv kolonistů z Evropy a migrace bělochů z Jižního ostrova na Severní ostrov. Přistěhovalectví ještě zesílilo po objevu zlata po roce 1861. Věřící jsou převážně protestanti (52%, zejména anglikáni, presbyteriáni, metodisté aj.), dále katolíci (15%) aj., Maori byli tradičně polyteisté, početnou minoritu tvoří bezvěrci.

Núbijci, etnikum žijící v Súdánu a v Egyptě (asi 2,4 milionu osob) na středním toku Nilu; též původní obyvatelé Núbijské pouště a přilehlé části Nilského údolí a přímí potomci obyvatel starověké Nubie ležící na jih od Egypta. Núbijské jazyky (kenuzi, dongolawi, haraza aj.) tvoří samostatnou podskupinu nilosaharské rodiny, většina mluví i arabsky (arabština). Jsou súdánského černošského původu, avšak v průběhu historického vývoje byli silně arabizováni, takže v současné době u nich zcela převažují europoidní semitské znaky a pouze jazyk – núbijština jeví příbuzenství s jižnějšími súdánskými Kordofánci a Nuby. Část Núbijců žijící na území Egypta byla při výstavbě Asuánské přehrady v 60. letech 20. století přesídlena do nových předměstských sídlišť, kde dochází v současné době k velmi rychlé asimilaci s arabským etnikem. Ostatní Núbijci žijí v Súdánu a představují poslední zbytky původní starobylé etnické skupiny, zachovávají kulturní tradice a společenské zvláštnosti (patriarchální vztahy, tradiční výroba piva a chleba, svatební obřady aj.). Věřící jsou muslimové (sunnité).

núbijština, nilosaharský jazyk užívaný v Súdánu v údolí Nilu a v horských částech Kordofánu a Dárfúru. (Viz též Núbijci.)

Nubové (Nuba), izolovaná etnická skupina súdánského černošského původu žijící v Kordofánu v republice Súdán. Nubové byli od 15. století vytlačováni početnějšími arabizovanými Baggary a zachovali se jako etnikum pouze v Kordofánských vrších, což je

nejsevernější oblast černošských etnik v Africe. V současné době představují populaci zemědělců a chovatelů domácích zvířat v počtu téměř 1,1 milionu (odhad z roku 1993).

Nuerové (Nuer, Abbigar, vlastním jménem Naas), etnikum v Súdánu a v menším počtu i v Etiopii mezi Bílým Nilem a řekou Sabat (v počtu asi 700 tisíc). Jazyk patří mezi západonilotské jazyky nilosaharské rodiny. Základní společenskou jednotkou je rozšířená rodina. Manželství bývá často polygamní; následnictví je patrilineární. Nejdůležitější formou organizace společnosti je dělení do rodů. Kromě tohoto dělení existuje i věková stratifikace ve stupních po 10 letech. Významné antropologické výzkumy tohoto etnika provedl v 1. polovině 20. století britský antropolog Edward Evan Evans-Pritchard.

Numid'ané (Numidia, latinsky „země kočovníků“), starověké etnikum berberského původu v Numidii na pobřeží severní Afriky (část dnešního Alžírská, Tuniska a Libye); původně žili kočovným způsobem života. Do dějin vstoupili zejména v posledních dvou stoletích př. n. l. Roku 203 př. n. l. sjednotil zemi vládce Masinissa. Od roku 104 př. n. l. byla východní část Numidie připojena k římské provincii Africa a v roce 25 př. n. l. se stala s ostatními částmi Numidie součástí římské provincie Africa proconsularis. Numid'ané nezanikli, ale jako berberské etnikum vytvořili základ pozdějších Kabylů.

Nuové (Nu), etnikum na severozápadě čínské provincie Jün-nan, malá skupina i v Tibetu; v Číně v počtu asi 27 tisíc. Jazyk patří do tibetské skupiny tibetobarmské větve tibetočínské jazykové rodiny. Etnogeneze je dosud nejasná, většinou jsou pokládáni na svém území za autochtony. Jejich předkové patřili zřejmě k populacím známým z čínských písemných pramenů pod názvem Žungové či Si-nan-iové (tj. Jihozápadní barbaři). V náboženství má významnou roli tibetský buddhismus, část Nuů přijala pod vlivem misionářů křesťanství, přežívají však i prvky animismu a šamanismu. Do jejich rozvoje po roce 1949 nepříznivě zasáhla čínská politika, jejich počet roste (v roce 1953 12 tisíc osob). (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.)

Nupové (Nupe, vlastním jménem Nupesizi), etnická skupina súdánského původu žijící při ústí řeky Kaduna do Nigeru v Nigérii; nupština náleží do jazykové skupiny kwa jazyků nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Nupové vytvořili v historii několik významných státních útvarů (říše Nupe aj.). Ve 14. století začal do země pronikat islám, později se dostali do područí Fulbů, které kolem roku 1900 vystřídali Angličané. V současné době Nupové a jejich nejbližší příbuzní Egedové, Idomové, Igalové, Igbarové a další v počtu přes 1 milion (jen Nupové čítají 500 tisíc) formují nigerijský národ. Mají rozvinutý obchod založený na pravidelně pořádaných trzích. Základní jednotkou společnosti je monogamní párová rodina nebo polygamní rodina, usídlení je patrilokální, následnictví patrilineární.

Nupové vynikali v některých řemeslech, zejména v lití bronzu, tkalcovství, výrobě skla a terakoty.

Núristánci (Nuristani), souhrnné označení jazykově a kulturně příbuzných etnik v severovýchodním Afghánistánu (celkem kolem 230 tisíc osob). Mluví jazyky dardské skupiny indické větve indoevropské rodiny. Hlavními kmeny jsou Aškúnové (Aškenové, Aškúrové), Damélové, Kátiové, Prásúnové, Vamové a Wájgulové (Vajgelové), v Pákistánu Kalašové. Jejich původ je nejasný, jsou považováni za potomky vojáků Alexandra Velikého, někdy jsou pokládáni za zbytky původního předárijského obyvatelstva. Do konce 19. století vyznávali polyteistické náboženství, svými muslimskými sousedy byli proto nazýváni Káfírové (Nevěřící) a jejich území Káfíristán (Země nevěřících). V letech 1895 až 1896 byli poraženi Afghánci, většina obyvatelstva byla islamizována a území přejmenováno na Núristán (Země světla, tj. islámu). Núristánci tvoří tradiční společenství horských zemědělců a chovatelů ovcí, kteří si zachovávají osobité zvláštnosti života (například matrilineární vztahy, malování obličejů při folklorních slavnostech).

Nutkové (Nootka, Ath, Nutka), etnická skupina severoamerických indiánů, která patří ke skupině pacifických indiánů žijících na pobřeží ostrova Vancouveru v oblasti Nutka v Britské Kolumbii (Kanada). Jméno jim dal britský mořeplavec a objevitel James Cook (1728–1779) podle označení jedné z lokálních skupin, sami nemají jednotné vlastní jméno, ani se nepovažují za kulturní a jazykovou jednotku. Jsou příbuzní Kadům a patří do wakašské jazykové skupiny. Z původních 21 rybářských kmenů zbylo přes 8 tisíc lidí, kteří se žijí tradičním rybářstvím a výrobou proslulých totemových symbolů. Základní společenskou jednotkou byla skupina příbuzných rodin (rod nebo část rodu), které žily ve společném domě. Vesnici tvořilo několik takových domů, jejichž obyvatelé byli vzájemně příbuzní. Přes letní období lidé z několika vesnic tvořili velké dočasné osady na pobřeží. Významnou tradiční institucí byl potlač.

Obodrité (Obodriti, Abotritové):

1. západoslovanské populace Polabských Slovanů, které se usadily v průběhu 6. století mezi pobřežím Baltského moře a dolním tokem Labe. Zpočátku se Obodrité rychle rozvíjeli a vytvořili velký kmenový svaz se střediskem na hradě Mechlíně (Mechlin, kníže Gotšalk). Od počátku 12. století však byli germanizováni okolními německými knížectvími, takže jako zcela izolovaná nejzápadnější etnická skupina Slovanů již na konci středověku zanikli;

2. stejnojmenný středověký slovanský kmen, žijící v 6.–9. století v povodí dolní Tisy. Není dosud prokázáno, zda šlo o jiný kmen Slovanů, anebo část původních Obodritů, kteří odešli ze

své pravlasti na jih. Tito tzv. dunajští Obodrité byli na počátku 9. století začleněni do první Bulharské říše, kde se smísili s ostatními slovanskými a bulharskými etniky.

Odrysové (Odryssové, Odrysoi), starověké thrácké etnikum v jihovýchodní Thrákii. V 5. století př. n. 1. vytvořili v oblasti řeky Marice až k pobřeží Černého moře významné Odryské království, v němž sloučili většinu thráckých kmenů. Byli nejprve spojenci Řeků, pak byli podřízeni Makedonii a ve 2. století př. n. 1. podlehli Římanům. Jako etnikum slábli teprve v 5. století n. 1. po příchodu Bulharů, Gótů a dalších etnik, s nimiž posléze splynuli.

Odulové, Jukagirové.

Odžibvejové (Ojibweyové, Ojibwa), původní etnikum severoamerických indiánů v oblasti západně od kanadských Velkých jezer a v pohraničí mezi USA a Kanadou; dnes žijící v rezervacích v Kanadě a USA v celkovém počtu asi 175 tisíc. Hovoří odžibvejsky, tj. jazykem z algonkinské skupiny jazyků. Jejich nejbližšími příbuznými jsou Čipevajové. Odžibvejové byli kočovní lovci a sběrači, v 17.–19. století lovci kožešin. Tlak Obžibvejů byl jednou z příčin migrace Dakotů do prérií. V důsledku změn jejich ekonomiky se od 17. století rozpadala tradiční rodová organizace, kmen byl tvořen malými skupinami příbuzných (rodin).

Odžibveje studoval například americký antropolog Paul Radin (1883–1959), žák Franze Boase.

odžibvejský jazyk (ojibwa), jazyk, odžibvejský.

Ogusové (Oghuzové, Oghuz), kmenový svaz turkického původu, který se podílel na vytvoření dvou velkých státních celků Seldžuků a Osmanů. Kromě toho Ogusové byli též předky a nejbližšími příbuznými dnešních Ázerbájdžánců, Turkmenů a Turků. Název je odvozen od jména původního středověkého státu Oghuz. Žili původně na východním pobřeží Kaspického moře a severovýchodně od Aralského jezera. Když se vymanili z nadvlády Avarů a Hunů, založili státní útvar (roku 552), který zahrnoval celé Mongolsko a sahal až k Aralskému jezeru. Východní část se nazývala Toguz Oghuz („Devět oguských kmenů“); od 6. století ji ovládali Číňané. Západní část byla pojmenována On Oq („Deset šípů“) a Ogusové ji ovládali spolu s Ujgury až do konce 8. století, kdy podlehli tureckým Karlukům. Od té doby bylo obyvatelstvo poturečťováno, s výjimkou Turkestánu, kde Ogusové vytvořili prosperující stát, který však byl v 11. století připojen k mongolské říši Kara-Kitai. Spolu s turkickými jazyky pronikal do Střední Asie také islám, kterému se od 10. století podrobovali Ogusové, usazení již jako nomádká a polonomádká společenství také mezi Aralským jezerem a Kaspickým mořem až po Ural. Pod jejich tlakem odešli do východní Evropy Kumáni, Maďaři a Pečeněhové. Ogusové se však stále více mísili s turkotatarskými etniky, až posléze jako

samostatné etnikum zanikli. Jejich původní nomádský způsob života a starobylé tradice si zachovali pouze Jurikové (Jürük) ve východní Anatólii v Turecku.

Ohňozemci, etnika na území Ohňové země (ze španělštiny: *Tierra del Fuego*):

1. původní indiánská etnika na území Ohňové země, tzv. Indiáni Ohňové země (zastarale Ohňozemci); patřili k nim Jamanové (Jahganové), Onové a další, kteří vesměs vyhynuli nebo byli vyhubeni evropskými usedlíky. Ještě v polovině 19. století byl odhadován jejich počet na několik tisíc jedinců, koncem století již jen na 2–2,5 tisíce a ve 20. letech 20. století pouze 200–300 osob; poslední tři ženy kmene Jamana žily ještě v minulém desetiletí a poslední příslušník populace Onů zemřel v 50. letech 20. století.

Výzkum Indiánů Ohňové země se zapsal do dějin evolucionismu po návštěvě Charlese Darwina, který v tamním obyvatelstvu, přežívajícím v extrémně nepříznivých klimatických podmínkách, umocněných úbytkem potravních zdrojů, spatřoval jakýsi „mezičlánek“ mezi člověkem a zvířetem. „Tito ubožáci byli zakrnělí, šeredné obličejce měli pomazané bílou barvou, kůži špinavou a mastnou, vlasy rozčuchané, hlas nepříjemný a prudké pohyby. Při pohledu na takové lidi člověk ani nemůže uvěřit, že jsou to obyvatelé téhož světa jako my,“ shrnul Darwin svá pozorování. Popis této populace – byť přežívající v krizové situaci – pak v následujícím století podstatně ovlivnil pohled antropologů na lovce-sběrače, a to v prehistorii i v etnologii.

Následný etnologický a etnoarcheologický výzkum, například bohatá fotodokumentace Martina Gusindeho, přináší poněkud objektivnější obraz těchto populací. Pobřeží Ohňové země obývali v historických dobách „kánoví indiáni“ kmene Jamana (Jaghanam), zatímco vnitrozemí obývali „pěší indiáni“ Selknam (Ona). Obě skupiny se lišily původem, jazykem i způsobem obživy. U kmene Jamana převládalo využití mořských zdrojů, hlavně lachtanů, ryb, kormoránů a mořských měkkýšů, u Selknamů zdroje suchozemské, zejména lamy guanaco. Je zajímavé, že v etnoarcheologickém inventáři (například typické kamenné a kostěné projektily) se tak zásadní rozdíly neprojevily.

Zbytky sídlišť kmene Selknam jsou v současnosti ve vnitrozemí Ohňové země těžko postižitelné. Naproti tomu půdorysy obydlí kmene Jamana tvoří podél pobřeží zřetelně viditelné řady kruhovitých útvarů o průměru 3–3,5 m, na obvodu lemované pásmem jemně stratifikovaných sedimentů s artefakty, odpadem potravy a především s četnými mořskými škeblemi („concheros“). Etnoarcheologický výzkum těchto lokalit, jehož se zúčastnil Jiří A. Svoboda, analyzuje sídelní a depoziční procesy, které vedly ke vzniku těchto nápadných terénních tvarů, a konfrontuje je s příslušnou etnologickou dokumentací a fotodokumentací

indiánských sídlišť. Tento typ výzkumu má svou metodickou hodnotu při analýze a interpretaci sídlišť prehistorických lovců-sběračů v obecné rovině;

2. dnešní obyvatelé Ohňové země sestávající z míšenců a přistěhovalců evropského původu (zejména Němci a Skotové); základním způsobem obživy je chov ovcí. (Jaroslav Malina, Jiří A. Svoboda)

Ojampióvé (Oyampí, Guayapi), indiánské etnikum žijící ve Francouzské Guayaně a v Brazílii; žijí promíšeně s Emeriljony (počet není znám). Jazykově patří do rodiny tupí. Náboženství je animistické, prostoupené křesťanskými prvky. Jsou zemědělci, rybáři a lovci. Kmen je jednotkou teritoriální, kulturní a jazykovou, nikoli politickou. Základní politickou entitou je vesnice, jejíž jádro tvoří skupina příbuzných (rod); v čele vesnice je náčelník. Ojampióvé přišli z oblasti jižně od Amazonky asi v polovině 18. století, na počátku 19. století se již usadili ve Francouzské Guayaně; kulturně jsou ovlivňováni Wajany.

ojibwa, jazyk, odžibvejský.

Ojrati (Ojratové, Ojrot, Západní Mongolové, Džungaři), předchůdci Kalmyků, kteří v 15. století založili spolu s dalšími mongolskými etniky (Derbetů, Olotů Torgutů aj.) mocný a poslední celek stepních kmenů ve Střední Asii (Ojratský či Džúngarský chanát). Rozkládal se mezi Altajem, Ťan-šanem, pouští Gobi a Bajkalským jezerem (Altajci). Ve 12. století je doloženo jejich působení v oblasti pohorí Sajan, o století později kladli odpor sjednocovacímu úsilí Mongolů, jimž se nakonec podrobili. Dnes se jejich jednotlivé skupiny konzolidují v Mongolsku (v počtu asi 200 tisíc) s Chalchy v jednotný mongolský národ, další skupiny žijí v Číně v počtu asi 140 tisíc.

ojratské dialekty, ojratština.

ojratština (ojratské dialekty), mongolský jazyk s několika dialekty užívaný v západním Mongolsku a přilehlých oblastech Kazachstánu. (Viz též Ojrati.)

ojrotština, altajština.

Okciténci (Provensálci), románská populace jižní Francie, hovořící souborem tzv. okciténských (provensálských) dialektů, tvořícími přechod mezi francouzštinou a katalánštinou (dosud několik milionů uživatelů). (Viz též Gaskoňci, Provensálci.) (Leoš Šatava)

okcitéánština, nový termín pro skupinu galorománských dialektů užívaných obyvateli jižní Francie (nejvýznamnější z nich, s literární tradicí, je provensálština). (Viz též Okciténci, Provensálci.)

oktavon (z latiny: *octāvus*, „osmý“), míšenec mulata s bělochem (1/8 podílu černého plemene v genetickém základu).

Olčové, Ulčové.

Olmékové, skupina indiánských etnik, tvůrci rané předkolumbovské kultury a civilizace v období 1200 př. n. l. až 300 n. l.; v mnohém formativní pro další vývoj předkolumbovských středoamerických kultur. Olmékové jsou zakladateli prvotních městských center, monumentální architektury a skulptury („tvůrci obřích hlav“ z kamene aj.) a dalších civilizačních vymožeností. Jejich civilizace začala vzkvétat od roku 1200 př. n. l. na převážně rovinatém území dnešních mexických států Veracruz a Tabasco na jižním pobřeží Mexického zálivu (na ploše zhruba 18 000 km²) a zahrnovala kolem 350 000 obyvatel; její název olmécká je odvozen od označení *Olmeca*, „Obyvatelé země kaučuku“.

Hlavní epocha rozkvětu říše Olméků spadá do období 1200 až 500 let př. n. l., a to především ve střediscích La Venta, San Lorenzo a Tres Zapotes. V průběhu 1. tisíciletí př. n. l. rozšířili Olmékové svůj mocenský a kulturní vliv jihovýchodním směrem na pozdější území Mayů a na západ do budoucích držav Zapotéků. Jejich vliv zasahoval přes centrální Mexiko až do oblastí, které od prvních století našeho letopočtu ovládali ambiciózní budovatelé architektonických center Teotihuacánu a El Tajínu.

Zánik olmécké kultury je nejasný. Jisté je pouze to, že na jejich troskách vzniká celá řada dalších civilizací, jejichž jádro se kolem roku 400 př. n. l. soustřeďuje (hlavně po zničení Cuicuilka vyvřelou lávou ze sopky Xitle) do oblasti, které zhruba od roku 350 n. l. do roku 650 n. l. dominovalo nejvýznamnější kultovní středisko předkolumbovského altiplanu – Teotihuacán. Olmékové tak vytvořili jakýsi „tyglík“, v němž se vytavily pozdější obdivuhodné civilizace předkolumbovské Střední Ameriky. Během 16. století potomky Olméků vyhladili Španělé. (Jaroslav Malina)

Omaguové (Omagua, Agua, Campeua, Carari, Umaua), jihoamerické indiánské etnikum, dnes již patrně zaniklé; podle zvyku deformovat lebky již novorozencům byli nazýváni Canga-peba („Ploché hlavy“). Žili při Amazonce od ústí řeky Napo až k ústí řeky Juruá; poprvé byli kontaktováni Španěly v roce 1549. V polovině 17. století se jejich počet odhadoval na 15 tisíc, v roce 1925 jich žilo pouze 150. Od poloviny 17. století částečně christianizováni (působil mezi nimi i jezuita, cestovatel a kartograf českého původu Samuel Fritz [1654–1725]). Žili ve vesnicích položených blízko sebe, takže dlouhé pobřežní úseky Amazonky byly souvisle osídleny. V čele vesnice stál náčelník, těžké práce vykonávali otroci (váleční zajatci). V 17. století se stali lovci otroků pro evropské kolonisty a jezuitům pomáhali chytat příslušníky jiných skupin a usazovat je na misiích. Na počátku 18. století byly některé misie zničeny Portugalci, mnozí Omaguové poté odešli pod vedením Samuela Fritze a usadili se v oblasti soutoku Amazonky a Ucayali.

Omahové (Omaha), původní etnikum severoamerických indiánů ze siouxské skupiny; žili původně při ústí řeky Nebrasky a na středním toku Missouri. V 17. století se stali kočovnými lovci bizonů a posléze i známými válečníky; velká část jich zahynula v bojích s kolonisty a se Siouxy. V současné době žije pouze asi 6 tisíc Omahů v rezervacích u Velkých jezer v Kanadě.

Ománci (Oman), etnikum semitoamitského původu žijící v arabském sultanátu Omán v počtu 2,567 milionu (odhad z roku 2005), který leží v nejvýchodnější části Arabského poloostrova. Většinu představují Arabové (asi 800 tisíc), rozlišují se však na dvě skupiny: původní obyvatelé země jsou nazýváni Arab-ariba, kdežto Arabové, kteří se přistěhovali z Jemenu, jsou Musta-ariba. Pouze 15% jich žije nomádkým způsobem života (v západní části země, jako horské populace beduínů). Na pobřeží žijí míšenci mezi černochoy a Araby, dále Balúčové, Indové a Íránci. V období od 6. do 1. století př. n. l. vytvořili ománští Arabové na pobřeží centrum námořního obchodu mezi Egyptem, Mezopotámií a Indií. V polovině 8. století n. l. vznikla samostatná Ománská říše. Začátkem 16. století ovládli území Ománu Portugalci, ale již roku 1650 se Ománci osvobodili. Po krátké íránské okupaci (1737–1744) a britské kolonizaci bylo začátkem 19. století celé území rozděleno na imámát Omán, sultanát Maskat a na Pirátské pobřeží. V letech 1804–1861 byly k Ománu připojeny ostrovy Pemba a Zanzibar a přilehlá pobřežní část východní Afriky. V roce 1891 vyhlásili Britové protektorát Omán a ostatní území rozdělili na jednotlivé emiráty a sultanáty. Od počátku 20. století sílil protibritský osvobozenecý boj, v roce 1971 Velká Británie přestala uplatňovat smlouvu o ochraně a Omán se stal plně nezávislým státem. Věřící jsou převážně muslimové (ibádovci 55%, sunnitě 19%, ší'ité aj.) a hinduisté (asi 15%).

Ombrikové, Umbrové.

Oneidové (Oneida), původní etnikum severoamerických indiánů z velké irokézské rodiny, které žilo východně od jezera Ontario a na řece Sv. Vavřince; celkový počet asi 30 tisíc příslušníků. Oneidové byli se svými nejbližšími sousedy Kajugy, Mohavky, Seneky a Onondagy členy Irokézské ligy; nyní žijí v rezervacích na pomezí USA a Kanady.

Onové (Ona, Aona, Aonika, Oens, O'ona), dnes již zaniklé původní indiánské obyvatelstvo v severní části Ohňové země a na přilehlých ostrovech; Onové představovali spolu s Jahgany nejjižnější a nejarchaičtější izolované etnikum indiánského původu na americkém kontinentě. Rozlišovali se na dvě skupiny: Šelknamy (Shelknam) a Hauše (Haush). Obě skupiny již zanikly, poslední příslušník populace zemřel v roce 1957. Byli v kontaktu s Alakalufy a Jahgany, existovala i smíšená manželství. V současné době žije v

Ohňové zemi již jen několik desítek nebo set míšenců, považujících se však většinou za Argentince nebo Chilany. (Viz též Ohňozemci.) (Jaroslav Malina, Jiří A. Svoboda)

Opolané, středověké západoslovanské etnikum, které se koncem 1. tisíciletí n. l. usídlilo na řece Odře v okolí dnešního města Opole v Polsku. Spolu s ostatními slovanskými etniky na území Polska se Opolané podíleli na formování polské společnosti.

Orang Laut (Mořští lidé, označováni též Sea Gypsies, z angličtiny – „mořští Cikáni“), souhrnné označení různých populací (Badjau, Barok, Illanum, Obian, Pesukuan, Sekah, Suluk aj.) žijících zejména v ústí velkých řek na pobřeží Barmy, Indonésie, Malajsie, Thajska a jižních Filipín. Jazyky, blízké malajštině, jsou ovlivněny jinými místními jazyky jihovýchodní Asie. Počet Orang Lautů byl v roce 1975 odhadován na 140 tisíc. Žijí na člunech a často se stěhují od ostrova k ostrovu. Většinou udržují tradiční animistické náboženství, část přijala islám. Živí se rybařením a přepravou zboží, v minulosti i pirátstvím a pašeráctvím, na Filipínách též lovem perel a trepangů. Podle toho kde a jak dlouho žijí, přejímají některé kulturní rysy svých usedlých sousedů.

Oráonci (někdy též Uráonci, Óráónové, Dhángarové, Kurukhové), indická kmenová populace žijící v severovýchodní části Indie ve svazových státech Džhárkhand (na planině Čhótá Nágpur v okolí Ráňčí), Čhattísgarh, Urísa, Západní Bengálsko, Ásám a Tripura. Jsou drávidského (protoaustraloidního) původu a většina z nich hovoří oráonsky, severodrávidským jazykem zvaným též kurukh, který je příbuzný bráhújštině (Bráhújci). Většina z celkového počtu zhruba 2 milionů příslušníků tohoto etnika jsou zemědělci, žijící dosud v sousedských občinách. Kulturou a způsobem života jsou blízcí Mundům, s nimiž žijí promíšeně na stejném území. Tradiční náboženství je polyteistické, bylo ovlivněno hinduismem; vedle duchů a zbožštěných přírodních sil vyznávají nejvyšší božstvo zvané Dharméš, sídlící ve Slunci. Zemřelé pohřbívají do země, anebo spalují; po smrti je čekají úrodné nebeské lány, jež budou vzdělávat a občerstvovat se hojností rýžového piva. Asi čtvrtina Oráonců se hlásí ke křesťanství. (Jan Filipický)

Oročoni (Oročonci, Oročenci):

1. zastaralé označení řady skupin Evenků v oblasti od Bajkalského jezera po Sachalin. Hlavním zdrojem obživy byl chov sobů (odtud odvozeno i pojmenování: *oron* znamená v evenkštině „sob“). V důsledku podobnosti jména zaměňování se sachalinskými Oroky;
2. nesprávné označení, které se v minulosti často užívalo záměnou za etnická jména Oročů, Oroků, Udehejců a dalších etnik. Vedla k tomu podobnost ve způsobu života, materiální kultury a zvyků.

Oročové (Elunchum, O-lun-čchun, Oroquen; vlastním jménem: *Nani*, „Lidé“), populace žijící v Chabarovském kraji Ruské federace a zejména v Číně v celkovém počtu 7 tisíc; v obou zemích jsou postupně asimilováni okolním obyvatelstvem. Jazyk patří do mandžusko-tunguzské větve altajské jazykové rodiny. Etnogeneze není dosud přesvědčivě objasněna: předpokládají se dva základní prvky – usedlé paleoasijské obyvatelstvo a tunguzské kmeny. Kulturou a zvyky jsou nejbližší Udehejcům. Kultura byla částečně ovlivněna i Chany a Mandžuy.

Orokové (Ultové, vlastním jménem *Ulta*, *Ulča*, tj. „Sobí lidé“), malé tunguzsko-mandžuské etnikum žijící na území východního Sachalinu v Ruské federaci; podle cenzu z roku 2002 žilo v Rusku 346 Oroků. Jazyk patří do mandžusko-tunguzské větve altajské jazykové rodiny. Živili se lovem, chovem sobů a rybolovem. Ještě v roce 1929 existovalo 9 patrilineárních rodů a přes formální christianizaci (pravoslavní) si udrželi v náboženských představách prvky totemismu a šamanismu (kult medvěda).

Oromové (Gallové, *Galia*, *Oromo*), etnikum kúšitského původu žijící v jižní části Etiopie a v severovýchodní Keni v počtu kolem 25 milionů. Jazyk patří do kúšitské větve afroasijské rodiny. Kúšitská populace patří k původním obyvatelům severovýchodní Afriky s původní domovinou snad v jižní Etiopii. Osídlili odtud i stepní oblasti Somálska a věnovali se převážně polokočovnému způsobu života a chovu dobytka. Podrobili si původní khoisanské obyvatelstvo (*Watta*). V 16. století byli z oblasti Somálska vytlačeni somálskými etniky zpět do horských oblastí na jihu Etiopie. Pouze nejjižnější skupiny Oromů, *Boranů* aj., zůstaly nomády a zachovaly si i staré oromské tradice tzv. východohamitské kultury (kočovnictví, sezonní pastevectví a střídání území, matrilineární vztahy, výměnný obchod aj.). Původní monoteistické náboženství bylo nahrazeno křesťanstvím a islámem.

Osetové (nesprávně *Osetinci*, *Osi*, vlastním jménem *Iron*), národ íránského původu žijící v Severní Osetii – *Alanii*, která je jednou z autonomních republik Ruské federace a Jižní Osetii, která je autonomní republikou Gruzie. Celkově je Osetů přibližně 700 tisíc. Jazyk (*osetština*) patří do íránské větve indoevropské jazykové rodiny; vychází ze staroíránských jazyků, je ovlivněn i kavkazskými jazyky; má dva základní dialekty. Osetové přišli na Kavkaz zřejmě z íránské oblasti, odkud byli vytlačeni Huny. Byli značně ovlivněni kavkazskými etniky. Od 8. století př. n. l. byli podrobováni, a to nejprve *Skythy*, *Sarmaty*, *Alany* a *Huny*, ve 13. století *Mongoly*; v té době jich část odešla s mongolskými vojsky až do jižní Číny a na území Vietnamu. V 16.–18. století se severní Osetové usadili jako zemědělci v rovinách, zatímco islamizovaní jižní Osetové byli vytlačeni dále do hor Kavkazu na území Gruzie. Malá

skupina Osetů přesídlila až do oblasti řeky Těrek, kde se poměrně rychle smísila s ostatními etniky.

osetština, východoiránský jazyk užívaný v Severoosetinsku (Rusko) a Jihoosetinsku (Gruzie). (Viz též Osetové.)

oskičtina, vymřelý italský jazyk užívaný v 1. tisíciletí př. n. l. na Apeninském poloostrově. (Viz též Oskové.)

Oskové (latinsky: *Osci*), italské etnikum, které se spolu s Latiny, Sabiny a Umbry podílelo na osídlování Apeninského poloostrova. Oskové tak přispěli k formování starověké římské společnosti; již od počátku 1. tisíciletí př. n. l. byli trvale usídleni ve střední a jižní Itálii. Ještě před počátkem našeho letopočtu se stali součástí starověkého římského národa (Římané). (Marie Pardyová)

Osmané, Turci.

ost'áčtina, chantština.

Ostrogóti (Ostrogótové, Ostgoten), populace východních Gótů zvané Austrogóti či Greutungové, kteří ze svých původních sídel v jižní Skandinávii nejprve migrovali na východ až na Krym a do oblasti mezi Dněstrem a Dněprem. Zde vytvořili počátkem 4. století n. l. státní útvar (král Ermanarich). V roce 375, kdy byla říše v rozkvětu, podlehli náporu Hunů a stali se jejich vazaly; zúčastnili se bitvy na Katalaunských polích (u dnešního severofrancouzského města Chalôns-sur-Marne) v roce 451. Po smrti Attily se vymanili z nadvlády Hunů a vytvořili v Panonii nový stát, který uzavřel spojenecký svazek s východořímskou říší. Ostrogóti spolu s Římany porazili jiné germánské kmeny v Itálii a vybudovali vlastní království (král Theoderich). V průběhu 6. století vytvořili silný vojenský svaz, který bojoval zejména s Byzantinci; v těchto bojích však většina Ostrogótů padla. (Jaroslav Malina)

Otomiové (Otomí), populace indiánského původu žijící ve střední části Mexika v horské oblasti států Hidalgo, Querétaro a Quanaajuato; jejich počet je v současné době téměř 300 tisíc. Jsou starobylým indiánským etnikem; patří k nejstarším obyvatelům území Mexika; podíleli se na rozvoji kultur Aztéků a Toltéků. Dnes představují většinou podhorské zemědělské obyvatelstvo značně závislé na centrální správě země. Věřící jsou katolíci, udržují však mnoho prvků předkřesťanského polyteistického náboženství.

Otročí indiáni, Etčaodinové.

Ottawové (Ottawa), původní algonkinská skupina severoamerických indiánů subarctické oblasti na sever od Velkých jezer v Kanadě. Žijí v počtu kolem 15 tisíc příslušníků, z nichž

pouze dvě třetiny se dosud hlásí k původnímu loveckému etniku. Jejich nejbližšími příbuznými jsou Algonkinové, Čipevajové a Odžibvejové.

Ovambové, Ambové.

Ovimbundové, Mbundové.

Padaungové (Padaung), etnická skupina původního obyvatelstva v jižní Barmě, v horské oblasti severně od hlavního města Rangúnu; celkový počet asi 7 tisíc. Patří k starým etnikům tibetobarmského původu, která si zachovala dodnes některé tradice a zvyky, například ženy si zdobí nohy a krk mosaznými nebo pozlacenými spirálami (tzv. žirafí krky) a zároveň se tak chrání před napadením dravými zvířaty a jedovatými hady. Padaungové v současné době žijí jako zemědělci a dovední řemeslníci.

Paflagónci (Paflagonia), starověké populace thrácko-frýžského původu na pobřeží Černého moře v Malé Asii mezi Bithýnií a Pontem. Od 7. století př. n. l. se mísili s Řeky a později s Peršany. V 1. století př. n. l. ovládli jejich území Římané a těžili zde dřevo a kovy. Koncem 3. století n. l. získala Paflagonie samostatnost, avšak po rozpadu římské říše Paflagónci jako etnikum zanikli.

pahlaví, střední vývojové období perštiny (od 3. století př. n. l. do 7. století n. l.). (Viz též Peršané.)

Pachtunové, Paštunové.

pachuco (pochismo), pidžinizovaný jazyk užívaný dříve Američany na jihozápadě USA ve styku se španělsky mluvícím obyvatelstvem, dnes argot mexické mládeže v Arizoně a jižní Kalifornii.

Pajaguáové (Payaguá), zaniklé jihoamerické indiánské etnikum, které žilo na řece Paraguay a v okolí Asunciónu (Paraguay). Poslední příslušník populace zemřel v roce 1923. Jazyk byl smíšený, patřil do rodiny guajkurú. Náboženství bylo animistické, od počátku 18. století se je jezuité marně pokoušeli christianizovat. Kultura Pajaguáů byla jen nedostatečně prozkoumána.

paj-chua, mluvená i psaná hovorová čínština.

Pajové (Baj, Paj – „Bílí lidé“, dříve nazýváni Mint'iaové), etnikum žijící zejména v západním Jün-nanu (Čína) v počtu asi 1,858 milionu příslušníků. Jazyk patří do iské skupiny tibetobarmské větve tibetočínské rodiny; má řadu dialektů a je silně ovlivněn čínštinou. Podobně jako další etnika iské větve byli součástí kmenového svazu Iu a náleželi ke státu Nan-čao. Na počátku 10. století vytvořili též vlastní útvar Ta-li, který byl ve 13. století vyvrácen Mongoly. Věřící vyznávají mahájánský buddhismus (pronikal na jejich území od 7. století), část taoismus, přežívají i prvky animismu. Do jejich vývoje po roce 1949 nepříznivě

zasáhla čínská politika (zejména snahami o sinizaci), přesto jejich počet roste. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.) (Josef Kolmaš)

Pajutové (Paiute), indiánské etnikum žijící původně na jihozápadě a severozápadě USA (od Oregonu po Kalifornii), dnes částečně v rezervacích v Oregonu a Nevadě. V současné době jejich počet není znám (v roce 1950 asi 5 tisíc). Jazyk patří do šošonské skupiny juto-aztécké rodiny. Původně kočovní lovci a sběrači; od 18. století chovatelé koní, přejali zvyky Préríjních indiánů. Základní společenskou jednotku představovaly malé rodinné skupiny, které samostatně kočovaly. Pouze v zimním období se několik skupin sdružovalo v osadách. Rozsáhlejší osady vedl náčelník. Větší skupiny se scházely jen zřídka, a to pouze u příležitosti společného lovu při tahu stádní zvěře a k některým náboženským a iniciačním obřadům.

Pákistánci (Pákistání), souhrnné označení pro obyvatelstvo Pákistánu (přes 165 milionů; odhad z roku 2006). Úředním jazykem je urdština. Etnicky pestrá země, kde většinu obyvatelstva tvoří Paňdžábcí (65%), následovaní Sindhy (13%), Urdy (7%), Balúči (2, 5%), Paštuny, Brahuji aj. včetně Muhádžirů (muslimští imigranti z Indie). Pákistán byl ustaven jako státní útvar po rozdělení Indie na hinduistickou a muslimskou část. Vznikl v roce 1947 jako nezávislé dominium, v roce 1956 byla vyhlášena republika. V roce 1971 došlo k odtržení Východního Pákistánu a vyhlášení Bangladéšské lidové republiky (Bangladéšané). Indicko-pákistánské vztahy jsou napjaté v souvislosti se spory o oblast Kašmíru. Spory vedly i k závodům ve zbrojení – jaderné testy obou zemí v roce 1998, zkoušky balistických raket atd. Nekrvavým vojenským pučem se v roce 1999 dostal k moci generál Parváz Mušaraf (od roku 2001 prezident); za jeho vlády se Pákistán na jedné straně zapojil do mezinárodní války s terorismem jako spojenec USA, na druhou stranu se na přelomu let 2001 a 2002 země dostala až na pokraj války s Indií. Zároveň Pákistán čelí rostoucímu islámskému fundamentalismu (podporovaného i uprchlíky z Afghánistánu). Věřící jsou převážně muslimové (97%, z toho 77% sunnité, 20% ší'ité), minority tvoří buddhisté, hinduisté, křesťané aj.

Palajci, etnikum, které vstoupilo do Malé Asie ve 2. polovině 3. tisíciletí př. n. l. jako jedna z vln Indoevropanů anatolské skupiny. Usadili se v hornatém území severně od centrální náhorní planiny, osídlené v té době Chattijci. Hovořili palajštinou, anatolským jazykem zaznamenávaným klínovým písmem a dochovaným v malém počtu dokumentů v chetitských archivech v Chattuši. Z nich patrné písařské zvyklosti je datují do krátkého období od poloviny 17. století do konce 15. století př. n. l. Tomuto časovému zakotvení odpovídá i podoba jazyka: dokládá archaické rysy a postrádá vývoj, jenž prodělala chetitština a luvijština ve 2. polovině 2. tisíciletí př. n. l. Na druhé straně vykazují známky silného ovlivnění chattijštinou: četné výpůjčky jmen bohů, titulů a podstatných jmen, částečně tendenci k ustrnutí skloňování a

ztratě množného čísla. Vše nasvědčuje tomu, že Palajci po symbióze s Chattijci, uzavření v horských údolích a oddělení od ostatního indoevropského osídlení kmeny pasteveckých Kašků, ztratili svou identitu a palajština brzy vymřela. V době nové chetitské říše se sice se jménem Pala v záznamech tu a tam setkáme, neznamená však nic víc než geografické jméno, jednu z provincií, pod tlakem Kašků dočasně vyklizenou. (Jana Součková)

palajština, vymřelý anatolský jazyk užívaný ve 2. tisíciletí př. n. l. v Malé Asii (Palajci).

palau, palauština.

Palaungové, Kiribat'ané.

palauština (palau), indonéský jazyk z austronéské rodiny užívaný na ostrově Palau v Mikronésii.

paleoasiaté, skupiny, paleoasijské.

paleoasijská etnika, etnika, paleoasijská.

paleoasijské jazyky (paleosibiřské jazyky), jazyky, paleoasijské.

paleoasijské skupiny, skupiny, paleoasijské.

paleosibiřské jazyky, jazyky, paleoasijské.

Palestinci (hebrejsky: *Pelištim*, arabsky: *Filastín*):

1. starověké etnikum semitského původu, které žilo na historickém území Palestiny v oblasti Přední Asie (Pelištejci);

2. současný arabský národ semitského původu, potomci starověkých Palestinců, obývající území Palestiny, zčásti též Izraele, Jordánska, Libanonu, Sýrie a dalších zemí. Celkový počet je přibližně 3 miliony, z nichž jen asi jedna třetina žije dosud na území původní historické Palestiny. Toto území se stalo po 1. světové válce mandátním územím Velké Británie a v roce 1947 bylo rozděleno na základě rozhodnutí Organizace spojených národů na židovský stát Izrael a na arabský stát Palestina. Avšak v roce 1948–1949 vyhlásil Izrael Palestině válku a postupně vojensky obsadil většinu území. V roce 1993 byla uzavřena dohoda mezi Izraelem a Organizací pro osvobození Palestiny, jediným tehdy legitimním politickým reprezentantem Palestinců v čele s Jásirem Arafatem (zemřel 11. 11. 2004), o omezené autonomii arabského obyvatelstva v pásmu Gazy a části Západního břehu Jordánu (Jericho) s výhledem na vytvoření samostatného Palestinského státu. Jednání byla přerušena na podzim 2000 po vypuknutí nového palestinského povstání (tzv. intifáda al-Aksá), přičemž obě strany si k jejich obnovení zatím kladou nespelnitelné podmínky. Jednání stále trvají.

páli, nejarchaičtější indoárijský dialekt středního období, jímž je psán buddhistický kánon z 5. století př. n. l. (Viz též jazyky, indické.)

Pamfylové (Pamfýlové, Pamfýloi), starověké horské populace nejednotného původu obývající Pamfýlii, jihozápadní hornatou a bažinatou část Malé Asie. Jejich nejbližšími sousedy byli Kilikové, Lykaonové a Pisidové. V četných jeskyních vytvořili kresby a rytiny, dokládající pravěké a starověké osídlení jižního pobřeží Malé Asie.

pamírská etnika, etnika, pamírská.

Pampangánové (Pampangán), filipínská populace malajského původu žijící na západních ostrovech Filipínského souostroví v počtu kolem 1 milionu. Hovoří vlastním jazykem, který patří do austronéské jazykové skupiny, tradičním způsobem obživy je hlavně drobný obchod a rybolov. Jejich nejbližšími příbuznými jsou Pangasinánové (asi 1 milion) aj.

Panamáné (Panamás), současný národ smíšeného etnického původu obývající území Panamské republiky na jihu Střední Ameriky. Obyvatelstvo tvoří mestici a mulati (70%), indiáni (14%, zejména Čibčové, Čokové, Guajmiové a Kunové), bílí kreolové (10%), Indové (6%) a černoši (hlavně tzv. Antillanos, kteří pocházejí z Karibských ostrovů, zejména Jamajky). Po příchodu Španělů v roce 1501 se stalo území Panamy střediskem španělského obchodu a v 18. století navíc útočištěm pirátů (Francis Drake). Po vyhlášení nezávislosti v roce 1821 došlo k připojení Panamy k republice Velká Kolumbie a po jejím rozpadu v roce 1830 byla zřízena republika Nová Granada. V roce 1920 po dobudování Panamského průplavu Američany se stalo pásmo průplavu americkou vojenskou základnou. Panama dosáhla opět nezávislosti a v roce 1979 se jí podařilo získat částečnou správu nad pásmem průplavu. Vztahy mezi Panamou a USA se vyhrotily roku 1989 a přerostly v ozbrojený zásah amerických jednotek proti generálu Manuelu Noriegovi. Ten předtím anuloval výsledky regulérních prezidentských voleb, ale Američany byl unesen a oficiálně obviněn za obchodování s drogami (odsouzen 1992 v USA ke 40 letům žaláře). Po skončení volebního období Američany dosazeného prezidenta ovšem znovu zvítězil kandidát Noriegovy strany. V roce 1999 pak Panama převzala plnou kontrolu nad průplavovým pásmem. Věřící jsou převážně katolíci (85%), dále protestanti (7%), muslimové, hinduisté aj.

Paňdžábcí, obyvatelé historické a geografické oblasti Paňdžáb (Pětříčí; z perštiny: *pañdž*, „pět“ a *áb*, „voda“), rozdělené mezi Indii (stát Paňdžáb) a Pákistán (provincie Paňdžáb). Celkový počet je dnes odhadován na 100 až 120 milionů příslušníků. Jazyk patří do indické (indoárijské) větve indoevropské rodiny, má velké množství dialektů. V Indii mnozí Paňdžábcí mluví hindsky (hindština), v Pákistánu urdsky (urdština). V Indii vyznávají většinou sikhismus (náboženská sekta založená v 15. století, odmítají kastovníctví), část hinduismus, v Pákistánu islám (sunnité). Za jejich zvláštní skupinu lze považovat Džáty, kteří

jsou podle tradice potomky Skythů a Heftalitů; a Radžapúty, kteří se považují za potomky varny kšátrijů (bojovníků) a zpravidla přijímají práci v ozbrojených složkách.

Pangwové (Fangové, Mpangwe, Pahouin), etnická skupina žijící v oblasti jižního Kamerunu a severního Gabonu v počtu přes 95 tisíc (odhad z roku 2002). Existují celkem tři skupiny Pangwů: Fangové (Fan) na jihu území, Buluové (Boulou) ve střední části a Betiové (Beti) spolu s Etony, Jaundy a dalšími etniky na severu. Pangwové žili původně severněji na savanách na pravém břehu Sanagy, teprve na konci 18. a na počátku 19. století přesídlili jižněji a podmanili si původní usedlé obyvatelstvo. Prosluli zejména jako kováři a dřevořezbáři a své umění provozují dodnes.

Panové (Panobo, Pano), jedna z největších etnických a jazykových rodin jihoamerických indiánů, která se dělí na tři skupiny podle zeměpisného rozšíření. Většina původních Panů jsou tropičtí zemědělci. Část, která se vyznačovala rituálním kanibalismem, vyhynula již v minulých stoletích. V současné době žije celkem asi 15 tisíc příslušníků těchto lovecko-zemědělských etnik; vyznačují se zejména svéráznou taneční a hudební tradicí (užívají tzv. Panovy píšťaly – odtud i název etnika).

pañďžábština, indoárijský jazyk centrální skupiny, úřední jazyk v indickém státě Paňďžáb, užívaný také v pákistánské provincii Paňďžáb. (Viz též jazyky, indické.)

pañďžábština, západní (lahndá), indoárijský jazyk užívaný v Pakistánu.

pano, jihoamerický indiánský jazyk užívaný v Peru.

Paoanové (Baoan, Pao-an), etnikum žijící zejména v provincii Kan-su, menší část v provincii Čching-chaj v Číně v počtu kolem 107 tisíc. Jazyk patří do mongolské větve altajské rodiny. Tvoří spolu s jazyky Monguorů a Tungsiangů zvláštní skupinu, uchoval si mnoho archaických rysů, které v jazyku Mongolů chybí. Do poloviny 20. století nebyl ještě prozkoumán a často nebyl řazen ani do mongolské větve. Etnogeneze je dodnes nejasná, podle jazykových kritérií se soudí, že se spolu s Monguory a Tungsiangy v průběhu 13. a 14. století oddělili od hlavní masy Mongolů. Paoanové vyznávají sunnitský islám (v Kan-su) a tibetský buddhismus se silnými prvky animismu (v Čching-chaji). (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.)

Papagové (Papago), severoamerické indiánské etnikum v Arizoně (USA) a v severozápadním Mexiku; na počátku 20. století asi 5–6 tisíc příslušníků, podle odhadu z roku 1970 asi 17 500 (včetně míšenců), dnes je jejich počet odhadován na 20 tisíc. Jazyk patří k sonorské skupině juto-aztécké rodiny; asi 80% Papagů je bilingvních, část mluví pouze anglicky. Náboženství bylo animistické, dnes jsou křesťané. Základní společenskou jednotkou byla rozšířená patrilokální rodina a sousedská obecina. Dnes jsou částečně amerikanizováni.

Papuánci (název je odvozen z malajského *papuwa*, „kudrnatý“), původní etnika na ostrovech Nové Guineje, Timoru a většiny ostrovů Melanésie v počtu kolem 4 milionů. Papuánské jazyky tvoří podle dosavadních výzkumů jedinou geneticky spjatou skupinu. Přesný počet jazyků není znám, udává se 300–1 000 i více jazyků řazených do 60–100 rodin a nejméně do 13 jazykových kmenů. Vedle svého mateřského jazyka užívají obyvatelé pobřeží Irianu Jaya indonéštinu a v Papui-Nové Guineji jako jeden z úředních jazyků novoguinejský Pidgin English. Jsou potomky druhé vlny přistěhovalců z jižní a jihovýchodní Asie, kteří se po příchodu na Novou Guineu (asi před 15 000 lety) smísili s předky Austrálců (první přistěhovalecká vlna). Základní společenskou jednotkou je rod (matrilineární i patrilineární) a rodová občina; manželství může být monogamní i polygamní. Důležité je dělení příslušníků kmene do věkových stupňů, u mnoha kmenů na pobřeží hrají významnou roli ve společnosti i v kulturním životě tajná náboženská společenství. V čele vesnic, rodů ap. jsou zpravidla dědiční náčelníci, někdy se vyskytují formy kolektivního vedení. Jednotlivé skupiny (nejčastěji vesnice) často bývají ve válečném stavu se sousedy.

Jako lovci, rybáři a později tropičtí zemědělci nevytvořili v historii žádný významnější státní útvar. Teprve v roce 1975, po vyhlášení nezávislosti státu Papua-Nová Guinea ve východní polovině ostrova Nová Guinea (na území, které bylo předtím dominiem Austrálie), na Bismarckově souostroví a na Šalomounových ostrovech, formují svá vlastní národní společenství (Novokaledonci, Šalomouňané).

Nová Guinea byla donedávna pokládána za odlehlé místo, kde se pokročilý zemědělský způsob obživy uplatnil teprve v nedávných dobách. Avšak archeologové a antropologové prokázali na lokalitě Kuk ve státu Papua-Nová Guinea, že ostrov byl zemědělsky obděláván již ve velmi raném období – v 7. tisíciletí př. n. l., což jej řadí k nejstarším původním centrům vzniku zemědělství na světě. Jsou především zemědělci a chovatelé prasat, významnou složkou potravy prakticky na celé Nové Guineji je ságo (mouka s obsahem škrobu z dřeně ságovníku [*Metroxylon*], až kolem 10 m vysoké palmy). Umění je reprezentováno zejména dřevořezbou (kultovní předměty), zpracováním peří a lastur na ozdoby, hudbou, tancem a bohatým slovesným uměním. Základními prvky tradičního náboženství jsou kult předků, víra v duchy a démony, zemědělské kultury, magie a totemismus. U mnoha skupin existoval kanibalismus vázaný na určité kultury a obřady, podle některých názorů částečně motivovaný i nedostatkem masité potravy. Od konce 19. století se působením misionářů šířilo křesťanství, v indonéské části Nové Guineje některé pobřežní populace přejaly islám.

Rozsáhlé antropologické výzkumy zde provedla zejména Margaret Meadová, významné archeologické objevy (zejména na lokalitě Kuk) jsou spjaty s britským badatelem Jackem Golsonem. (Jaroslav Malina)

papuánská etnika, etnika, papuánská.

papuánské jazyky, jazyky, papuánské.

paráčí, paráčština.

paráčština (paráčí), východoíránský jazyk užívaný menšinou severně od hlavního města Afghánistánu Kábulu.

Paraguayci (Paraguay), souhrnné označení pro obyvatelstvo Paraguayské republiky ve vnitrozemí Jižní Ameriky na řece Paraguay v počtu přesahujícím 6 milionů (odhad z roku 2005). Vedle španělštiny je nejužívanějším původním jazykem guaraní (skupina guaraní rodiny tupí). Kolem 90% obyvatelstva jsou mestici, asi 5% tvoří kreolové a mulati, zbytek jsou indiáni, Němci a Španělé. Indiáni žijí převážně na východ od řeky Paraguay v Gran Chaku a přísluší nejméně k 17 kmenům. Jejich jazyky patří k několika rodinám (gualkurú, tupí, zamuko aj.); do určité míry udržují i svou tradiční kulturu a způsob života.

Parentintinové (Parentintin, Pari-ring-ring – tj. Smrdutí indiáni, Toypehé, Yawaretá-Tapiiya – tj. Jaguáří indiáni; vlastním jménem Kavahiva, Kavahíb – tj. Vosy), jihoamerické indiánské etnikum v Brazílii mezi řekou Madeira a Maičí (stát Pará). Poprvé zmiňováni až od roku 1829; v roce 1922 asi 250 příslušníků, ve 40. letech 20. století asi 120 osob. Jazyk je dialektem jazyka etnika Tupí-Kavahíbů. Náboženství bylo animistické, souvisel s ním i „lov lebek“ a kanibalismus (prokazatelně do roku 1924); od 20. let 20. století byli christianizováni. Byli velice bojovní – jejich pojmenování v jazyce sousedních skupin znamenají „obávaní, bojovní, cizí“; tato pojmenování sloužila též jako nadávky. Neustále válčili se svými sousedy. V roce 1922 byli poraženi Brazilci, v té době však již byli oslabeni válkami a zavlečenými nemocemi. V současnosti jako etnikum již zřejmě neexistují, jeho příslušníci patrně splynuli s mestici nebo s jinými indiány.

Paresiové (Paressí, Arití, Mahibarez, Maimbari, Parecí), jihoamerické indiánské etnikum v Mato Grossu (Brazílie) mezi řekou Arinos a Guaporé. V 18. století byli údajně velmi početní, ale v polovině 19. století žilo asi 1 100 osob a na počátku 20. století jen asi 300 nebo 400. Od začátku 20. století byly jejich zbytky asimilovány svými mestickými sousedy. Dnes již zřejmě jako etnická jednotka neexistují, protože buď splynuli s Brazilci, nebo (jako mnozí jiní) podlehlí epidemii chřipky v roce 1928. Jazyk měl tři nebo čtyři dialekty, patří do skupiny paresí aravacké jazykové rodiny. Náboženství bylo animistické, od 20. let 20. století byli christianizováni. Byli usedlí zemědělci, včelaři, doplňkem byl lov, rybolov a sběr. Základní

politickou jednotkou byla nezávislá vesnice (1–2 komunální domy) s náčelníkem (zpravidla dědičným) a šamanem v čele; často obě funkce plnila táž osoba. Dělili se na 3 základní skupiny, částečně se lišící dialektem, ale kulturně v podstatě jednotné: Kašaniti (Cashiníti), Uaimaré (Waimaré) a Kozárini (Cozárini). Kozárini byli patrně smíšení s příslušníky jiných populací – ostatní Paresiové jimi opovrhovali.

Parisiové (Paris), starověké keltské etnikum, které bylo usazeno podél středního toku řeky Seiny ve Francii. Vynikali zejména vojensky v Caesarově době v 1. století př. n. l. i později jako zakladatelé významného střediska, nazvaného po nich Paris (Paříž).

Parové (Pare), bantuské etnikum v Tanzanii v pohoří Pare. Jejich počet se pohybuje okolo jednoho milionu. Jazyk patří do skupiny benue-kongo nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Parové osídlili své nynější území ve 2. polovině 1. tisíciletí n. l. z jihozápadu. Na jejich etnogenezi se podílel jihokúšitský kmen Mbugu (Kúšité), který do této oblasti přišel v průběhu 17. století. Společenskou jednotkou je párová nebo polygamní rodina, usídlení je patrilokální. Společnost je organizována do věkových stupňů. Kultura byla částečně ovlivněna nilotskými sousedy.

Pársové (Pársí), etnická skupina žijící v západní části Indie (většina v Bombaji) v počtu kolem 100 tisíc. Pársové jsou potomci Peršanů, kteří po dobytí říše Sásánovců Araby uprchli do západní Indie (v 8. století n. l.), kde se natrvalo usadili a dodnes si zachovávají starobylé zarathuštrovské náboženství (stále uctívají oheň a své mrtvé ukládají do tzv. věži mlčení, kde jsou vystaveni supům, aby neposkvrnili hlavní živly země). Ještě v 19. století tvořili národnost, ale ztratili původní jazyk a hovoří gudžarátštinou. Jsou jedinými žijícími potomky starých Peršanů, kteří si zachovali původní kulturní zvyky a obyčeje. Navzdory nevelkému počtu zůstávají díky své podnikavosti zámožnou a vlivnou komunitou. (Jaroslav Malina)

Parthové, iránské etnikum obývající oblasti Parthie (severovýchodní část Íránu) u Kaspického moře. Parthie byla součástí říše Alexandra III. Velikého a poté seleukovskou satrapií. Vznik nezávislého parthského státu je spojen s Arsakem I. (vládl 247–217 př. n. l.), který využil vojenského konfliktu Seleukovců s Ptolemaiovci a osamostatnil se. Mithradatés I. (171–138 př. n. l.) obsadil Médii, Hykarnii a Babylónii a dobyl Súsy a Seleukii a rozšířil svůj vliv až k Uruku. Jeho nástupci museli na východě čelit náporu Tocharů. Až Mithradatés II. (124–88 př. n. l.) poměry na východě stabilizoval. Zájmy parthských vládců se střetávaly také s mocenskými ambicemi Říma, zejména v Sýrii (s Parthy bojoval Crassus, parthská tažení byla za vlády zejména Traiana, Marka Aurelia a Septima Severa). Parthská říše zanikla v roce 224, kdy Artabanos IV. (vládl 213–224) podlehl Ardašírovi, zakladateli perské dynastie

Sásánovců. V kulturní oblasti vynikali zejména uměleckými řemesly a tradičním uměním. Posléze přispěli k zrodu iránského etnika.

paštó, pašština.

paštština (paštó), východoiránský jazyk, úřední jazyk v Afghánistánu, užívaný též v severozápadním Pákistánu, Íránu a indickém Kašmíru. (Viz též jazyky, indické, Paštunové.)

Paštunové (Patháni, Pachtun, vlastním jménem Paštun; někdy označováni jako Afghánci), etnikum zejména ve východním a jižním Afghánistánu (9 milionů a v Pákistánu 7 milionů), celkový počet je odhadován na 40–45 milionů. Jazyk patří k východní skupině iránské větve indoevropské rodiny; má dvě (podle některých autorů tři) skupiny dialektů: západní (paštó) v Afghánistánu a východní (pachtó) v Pákistánu a ve východním Afghánistánu. Věřící jsou muslimové (sunnité), islamizováni byli v 8.–10. století. Základním způsobem obživy je chov dobytka (hlavně ovce a kozy), část pastevců žije kočovným či polokočovným způsobem života; část jsou usedlí zemědělci a řemeslníci, ve městech hrají významnou roli v armádě a státní správě. Jednotkami organizace společnosti jsou kmenové svazy, kmeny, rody a rozšířené rodiny. Základními funkčními společenskými entitami jsou rozšířené patrilineární rodiny a rody. Záležitosti rodu a kmene řeší rada dospělých mužů, velký vliv má duchovní a kmenová aristokracie.

Paštunové se dělí na základě dialektů a některých kulturních rysů na 2 skupiny: 1. západní (tzv. horní) čili Barpaštún tvoří dva velké kmenové svazy – *Durániové* (Durrání; do 18. století se jmenovali Abdálové) v jižním a jihovýchodním Afghánistánu, patří k nim Barakzajové, Chugjánové, Mamadzajové, Popalzajové, Sadozajové aj., a *Ghilzajové* sídlící mezi městy Ghazní a Kandahár v severním Afghánistánu a v podhůří Sulajmánských hor; patří k nim několik desítek kmenů, například Chatakové, Kákarové, Lódíové, Sahákové, Vardakové aj.; 2. východní (tzv. dolní) Paštunové čili Larpachtún žijí převážně v Pákistánu. Patří k nim kmenový svaz Chajbarů (Áfarídrové, Orakzajové, Šínvárové aj.) a kmenový svaz Guriachél (například Mohmandové či Mómandové), dále Júzufzajové, na pomezí Afghánistánu a Pákistánu Vazírové (vynikají jako výrobci střelných zbraní), Póvindové aj. Paštunové svůj původ odvozují od Saků a Bílých Hunů (Heftalitů), smíšených s Indy, Íránci a Turky. Patrně pocházejí z oblasti Sulajmánských hor mezi Afghánistánem a Pákistánem, odtud se od 10.–11. století rozšířili na celé nynější území.

Patagonci (Patagoniana, španělsky Patagones, portugalsky Patagão – tj. Velkonozí), souhrnné označení jihoamerických indiánů, obývajících oblasti jižních pamp v Argentině, kteří byli z větší části vyhubeni v průběhu 19. století. Z jazykového hlediska se dělili do 3 skupin: rodina čon (Tehuelčové a vymřelí Huillicé, Kaukahue a Poya), rodina mapučé

(Rankelčové) a jazykově izolovaní Puelčové. Na počátku 19. století se na jihu Patagonie objevovali i Alakalufové. Příslušníci indiánských populací lovíli divoké lamy guanaco a pštrosy nandu; později se část stala usedlými zemědělci a chovateli koní, ovcí a hovězího dobytka. Většinou se smísili se španělskými usedlíky, avšak původní indiáni, lovci a sběrači, byli vyhubeni ještě dříve, než byl prozkoumán způsob jejich života, kultura a společnost. Dnes představují Patagonci již převážně smíšené obyvatelstvo indiánsko-španělského původu v počtu asi 10 tisíc a tvoří součást argentinského národa (Argentinci).

Pečeněhové, středověké obyvatelstvo mezi Volhou a Dunajem, které nebylo jednotného etnického původu. Vznik Pečeněhů lze klást do 8.–9. století, kdy vytvořili kmenový svaz ze smíšených sarmatských, tureckých a ugrofinských etnik na tomto území, kde žili jako kočovní chovatelé dobytka. Spjoval je společný tzv. kypčácký jazyk ze skupiny turkických jazyků (pečeněžština) a silný vojenský svaz, který jim umožnil v 10. století proniknout do byzantských držav, na území dnešního Maďarska, Bulharska a Ukrajiny (do Kyjevské Rusi); zde dostali jméno Pečeněhové. Byli poraženi Jaroslavem Moudrým v roce 1036. Ve 13. století docházelo k pozvolnému rozpadu jejich kmenových svazů, smísili se hlavně s Maďary, Polovci, Rusy a etniky na území východní Evropy, takže jako celek přestali existovat již ve 14. století.

pečeněžština, vymřelý turkický jazyk užívaný od 8. do 14. století n. l. mezi Volhou a Dunajem (Pečeněhové).

Pediové (Pedi, Bapedi), bantuská etnická skupina v Jihoafrické republice a v Zimbabwe; celkem přes 4 miliony osob. Jazyk (sepedi) patří do skupiny benue-kongo nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Většina si zachovala tradiční animistické náboženství (kult předků a přírodních sil), část se hlásí ke křesťanství. Patří do velké etnické skupiny Sutů. V 18. století byli nejmocnějším etnikem severní skupiny. Zabývali se tranzitním obchodem mezi Portugalci a vnitrozemím. V roce 1877 a 1901 povstali proti kolonizačním snahám, ale obě povstání byla potlačena.

pelasgičtina, vymřelý indoevropský jazyk užívaný předřeckým obyvatelstvem na jihu Balkánu. (Viz též Pelasgové.)

Pelasgové:

1. starověcí obyvatelé řecké Egeidy, tj. Thesálie a většiny ostrovů v Egejském moři. Byli pravděpodobně indoevropského původu a do Egejské oblasti přišli koncem 3. tisíciletí př. n. l.

1. Odtud pak ovlivňovali řecké populace a jiné etnické skupiny a podíleli se rovněž na etnogenezi starověkého řeckého společenství, s nímž splynuli v průběhu 1. tisíciletí př. n. l.;

2. souhrnný název pro obyvatelstvo Řecka před příchodem řeckých etnik.

Pelištejci, (hebrejsky: Pelištim, ve starších českých biblických pracích: Filištiní), část obyvatelstva severovýchodní středozevní oblasti (Balkán, Ilýrie), která se dala do pohybu kolem roku 1200 př. n. l. pod tlakem indoevropských kmenů ze severu. V Egyptě byly tyto skupiny včetně Pelištejců známé jako mořské národy, které podnikly za vlády Ramesse III. nájezd na Egypt a byly jím odraženy v námořní bitvě kolem roku 1194 př. n. l. Samotní Pelištejci obsadili v průběhu 1. poloviny 12. století př. n. l. jižní část kanaánského pobřeží, které se podle nich nazývalo ve Starém zákoně Pelešet, později v řecké formě Palaistiné a v latinské Palaestina. Podle Starého zákona pocházeli Pelištejci z Kaftoru, což je asi označení Kréty či v širším smyslu pobřežní a ostrovní Egejské oblasti. Poněvadž jazyk ani literární památky Pelištejců se nezachovaly, můžeme o jejich etnicitě soudit jen na základě zpráv z jiných pramenů a archeologických památek. Keramika Pelištejců je shodná s jedním z typů mykénské keramiky, proto se soudí, že Pelištejci patřili do okruhu egejsko-mykénské kultury a hovořili jazykem příbuzným řečtině. Na pobřeží Kanaánu vytvořili Pelištejci pět pobřežních městských států: Gázu, Ašdód, Aškalón, Gat a Ekrón, kde zaujali pozici vládnoucí vojenské kasty nad starším kanaánským obyvatelstvem. Hlavním odpůrcem Pelištejců se staly hebrejsko-izraelské kmeny, které přibližně ve stejné době obsazovaly a dobývaly Kanaán z východní strany. Zpočátku Pelištejci vojensky Hebrejce převyšovali a jejich válečná technika byla na vyšší úrovni, poněvadž vlastnili monopol na výrobu železných zbraní (1 S 13,19–22). Situace se změnila, když izraelské kmeny vytvořily monarchii. První král Saul utrpěl ještě od Pelištejců drtivou porážku na hoře Gilbóa, kde zahynul i se svými syny. Jeho nástupce David však dosáhl nad Pelištejci vítězství, zatlačil je na pobřeží a učinil je svými vazaly. Po rozpadu Davidovy a Šalomounovy říše boje s Pelištejci postupně ustávaly a prosperující pelištejská města žila samostatně. V 9.–7. století př. n. l. se dostala do závislosti na Asýrii, později hrála roli nárazníkové oblasti mezi Egyptem a Babylónií a v helénistickém období byla předmětem sváru mezi Ptolemaiovcí a Seleukovci. O pelištejské kultuře víme jen málo. Pelištejci se zřejmě během doby semitizovali, jak dosvědčují jména jejich božstev (Dagón aj.). V dalším vývoji se jejich města helenizovala a nakonec se stala součástí římského impéria. Po porážce protířímského povstání Bar Kochby ve 2. století n. l. použili Římané názvů pelištejské oblasti k označení celého území Judeje, Galileje a Samaří, jemuž dali jméno Syria Palestina. (Vladimír Sadek)

Pelištim, Pelištejci.

Penglungové (Benglong, Peng-lung, Palaun), etnikum na jihozápadě provincie Jün-nan v Číně (12 tisíc, odhad z roku 1983), část v Barmě. Jazyk patří do monkhmerské větve austroasijské rodiny, má 3 základní dialekty. Jejich etnogeneze, podobně jako Pulangů, je

spjata s kmenovým společenstvím Pchu, tj. s předky dnešních monkhmerských etnik. Z okolních etnik na ně měli silný vliv Tchajové, od nichž přejali i náboženství – hínajánský buddhismus, pěstování rýže a některé aspekty duchovní i materiální kultury. Základním zaměstnáním je zemědělství a chov dobytka i drůbeže. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.)

penutia, penutijské jazyky.

penutijské jazyky (penutia), jazyky, penutijské.

Penutiové (Penuti), etnické skupiny severoamerických indiánů v západní části Severní Ameriky (Kalifornie a severozápadní pobřeží Kanady); také jazykově patří ke skupině Penuti-indiánů (jazyky, penutijské). V předkolumbovském období byli lovci, rybáři a sběrači, v 18. století si část Penutiů osvojila chov koní. V průběhu 19. století jich byla většina vyhubena, zbytek byl donucen žít v rezervacích (v současnosti asi 5 tisíc osob).

Peršané:

1. indoevropské etnikum (Indoevropané) příbuzné jazykově i etnicky Médům. Obě etnika kočovala na koních a na území Předního východu se objevila na počátku 1. tisíciletí př. n. l. První písemná zmínka o Peršanech pochází z napsů asyrského krále Salmanassara III. z roku 835 př. n. l. Salmanassar III. mluví o „králích“ z Parsuy, tedy o náčelnících perských kmenů, kteří byli vazaly asyrských králů a odváděli jim koně jako tribut. V době Salmanassara III. sídlili Peršané na území severně a severovýchodně od dnešní Sulajmánije a v době vlády jeho nástupců Tiglatpilesara III. a Sargona II. byly perské kmeny vytlačovány Médy jihovýchodním směrem a Parsua se nacházela na území jižně od horního toku řeky Dijály. Perské oddíly se účastnily v elamsko-babylónském vojsku bitvy u Chaluly proti asyrskému králi Sinacheribovi. Po zničení elamského státu obsadili Peršané část elamského území, přejali kulturní a politické dědictví Elamu a založili svůj první stát (Anšan a Párša), který se po porážce médské říše Kýrem II. Starším z perské dynastie Achaimenovců rozrostl v obrovskou perskou říši, která vládla téměř po tři staletí rozsáhlým územím západní i východní Asie. Po porážce Alexandrem Makedonským Peršané nezankli, znovu se vzchopili a za vlády dynastie Sásánovců (224–651) vytvořili rozmáhající se druhou říši. Podlehli teprve opakovaným nájezdům Arabů v 7. století a přijali od nich islám, arabské písmo i četné prvky kultury a umění. Jejich potomky se stali Pársové (v Indii) a Íránci. Perská kultura dominovala v islámském světě zejména v 11.–15. století;

2. etnikum žijící v Íránu (25 milionů), Afghánistánu a v dalších zemích, potomci starověkých íránských kmenů (v Íránu od 2. tisíciletí př. n. l.), tvůrců perské říše. Jazykově

(perština) patří do jihozápadní skupiny íránské větve indoevropské rodiny. Muslimové (hlavně ší'ité), velmi malá část zarathuštrovci. (Jaroslav Malina, Jana Pečirková)

perština (stará), nejstarší textově doložená fáze perského jazyka; náleží do skupiny íránských jazyků, jež je součástí indoevropské jazykové rodiny (jazyky, indoevropské). Je příbuzná s jazykem Avesty a s médštinou. Skupiny hovořící íránskými jazyky (Médové a Peršané) pronikly na íránskou plošinu snad již v polovině 2. tisíciletí př. n. l., ovšem jejich přítomnost je doložena teprve v polovině 9. století př. n. l. v asyrských textech. Písemné prameny ve staroperském jazyce však pocházejí až z 6.–4. století př. n. l. Stará perština byla zapisována specifickou formou klínového písma, které bylo pravděpodobně vytvořeno uměle (patrně za vlády Dáreia I., 521–486 př. n. l.) a pouze po vnější stránce napodobovalo vzhled mezopotamského klínopisu. Staroperské písmo zahrnuje 3 vokalické znaky a 33 grafémy, které označují konsonant s inherentním vokálem (s vokálem *-a-*: 22 znaky, *-i-*: 4 znaky, *-u-*: 7 znaků). Obsahuje rovněž několik logografických znaků (například pro jména některých králů či boha Ahuramazdy).

Staroperský jazyk i klínopis byl používán pouze pro reprezentativní nápisy vladařů achaimenovské dynastie, zatímco soudobé administrativní texty byly psány buď elamsky na hlíněných tabulkách, nebo aramejsky. Je tudíž pravděpodobné, že značná část obyvatelstva achaimenovské říše persky nehovořila. Staroperské nápisy byly nalezeny především v oblasti Fárs v jižním Íránu (Persepolis, Nakše Rustam, Pasargady), dále rovněž v Súsách, Ramadánu, Bísutúnu, na hoře Elvend a ve východní Anatólíi (Van). Jsou nejčastěji vytesány na částech staveb (sloupech), na mramorových deskách, vápencových tabulkách, na skalních stěnách či vyryty do kovových (stříbrných nebo zlatých) tabulek. Často se jedná o trojjazyčné nápisy (staroperské, elamské, babylónské). Jsou datovány zejména do období vlády Dáreia I. a Xerxa I. (485–465 př. n. l.), ale nejmladší texty pocházejí až z doby Artaxerxa III. (358–338 př. n. l.). Většinu textů tvoří nápisy, jež podávají zprávu o stavbě důležitých budov (paláce, chrámy). Nejznámějším staroperským textem je trojjazyčný nápis na skalní stěně v Bísutúnu, který má historický obsah (popisuje Dáreiovu cestu na královský trůn a boj s vnitřními nepřáteli). Je doplněn reliéfem, který zobrazuje Dáreia a poražené vzbouřence.

Trilingvy achaimenovských vladařů hrály rozhodující úlohu nejen při luštění staroperského jazyka a klínového písma, ale měly velký význam i pro vznik asyriologie. První důležitý krok učinil německý filolog Georg Friedrich Grotefend (1775–1853) v roce 1802, když podle kopií nápisů z Persepole rozluštil několik znaků staroperského písma. Díky pracím dalších vědců se během 1. poloviny 19. století podařilo získat přehled o gramatické struktuře a slovní zásobě staroperského jazyka. (Lukáš Pecha)

perština, západoíránský jazyk, úřední jazyk v Íránu s více než tisíciletou písemnou tradicí. Rozlišují se tři vývojová období: stará perština (do 4. století př. n. 1.), střední perština, pahlaví (od 3. století př. n. 1. do 7. století n. 1.) a nová perština, fársí, pársí (od 7. století n. 1.). (Viz též Peršané.)

Peruánci (Peru), souhrnné označení pro obyvatelstvo Peru (téměř 30 milionů, odhad z roku 2005). Asi 60% obyvatelstva tvoří indiáni (Ajmarové a Kečuové, potomci Inků), 35% mestici a zbytek jsou kreolové, černoši a evropští přistěhovalci. Úředním jazykem je španělština a od roku 1975 i kečuánština (kečujština). Kreolové, černoši a většina mesticů mluví pouze španělsky, indiáni jsou bilingvní nebo mluví pouze vlastními jazyky (kromě kečujštiny a ajmarštiny i jazyky aravacké rodiny, chívaro, pano, tukano, záparo aj.). Peruánská španělština je ovlivněna indiánskými jazyky (hlavně kečujštinou). Indiánský vliv je patrný i v lidové materiální a duchovní kultuře mesticů. Věřící jsou katolíci, část indiánů si udržuje zbytky tradičních kultů. Území Peru bylo centrem incké říše. Po dobytí říše Španěly zde bylo zřízeno místokrálovství Peru (1542). Protišpanělské povstání v letech 1780–1781 se stalo počátkem boje za nezávislost, která byla vyhlášena v roce 1821.

Peulové, Fulbové.

Pchumiové (Pumi, Pchu-mi), populace v severozápadní části provincie Jün-nan v Číně; 24 tisíc příslušníků (odhad z roku 1978). Jazyk patří do tibetobarmské větve tibetočínské rodiny, v níž tvoří zvláštní skupinu. Předpokládá se, že do dnešních sídel přišli ze severu snad ve 13. století během expanze Mongolů. V náboženství hraje hlavní roli animismus, část se hlásí k tibetskému buddhismu nebo taoismu. Statut národnosti jim byl přiznán v roce 1965, do té doby byli zahrnováni mezi Tibetany. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.) (Josef Kolmaš)

pchu-tchung-čua, spisovná čínština, založená na pekingském dialektu. (Josef Kolmaš)

Piároové (Piároa, Atures), jihoamerické indiánské etnikum žijící ve Venezuele u hranic s Kolumbií (oblast pravostranných přítoků Orinoka) v počtu asi 12 tisíc. Jazyk patří do skupiny sáliva rodiny piároa. Náboženství je animistické, silný je vliv křesťanství. Jsou usedlí zemědělci, lovci, rybáři a sběrači. Etnikum jako celek netvoří politickou jednotku, je jednotkou teritoriální, kulturní a jazykovou. Základními politickými entitami jsou teritoriálně vymezené skupiny 6–7 komunálních domů osídlených zpravidla příbuznými rodinami; v čele skupiny jsou šamani. V 70. letech 20. století sílil vliv západní kultury a způsobu života, zprostředkovaný zejména obchodníky, vládními úředníky a misionáři.

Pidgin English, novoguinejský, neomelanéština, Tok pisin, pidžinovaná varianta angličtiny s příměsí tichomořských jazyků, němčiny, portugalštiny a španělštiny, jeden z úředních jazyků státu Papua-Nová Guinea. (Viz též Papuánci.)

Piegani, v překladu „chudě oblečené bytosti“ (doslova „lidské kůže“); název jednoho z indiánských kmenů konfederace Černonožců, jehož příslušníci žili v Montaně a v Kanadě. Jsou považováni, spolu s dalšími kmeny Černonožců, za typické představitele Prérijních indiánů, kteří byli závislí na lovu bizonů.

Piktové, původní název keltských obyvatel Skotska, kteří se v období od 6. do 9. století smísili s nově příchozími Skoty a jinými etniky.

Pikunčové, Araukáni.

Pilagáové (Pilagá, Aí, Guacurure, Pitilagá, Yapitalagá), jihoamerické indiánské etnikum v argentinském Gran Chaku u řeky Pilcomayo. V roce 1932 jich bylo přes 2 tisíce, po epidemii neštovic jejich počet drasticky klesl; dnešní stav není znám. Jazyk je dialektem jazyka Tobů. Náboženství bylo animistické, od poloviny 20. století jsou christianizováni. Byli lovci a rybáři, s úbytkem lovné zvěře přecházeli k usedlému zemědělství. Do severní Argentiny přišli patrně v 18. století ze středního toku řeky Bermejo. Od 30. let 20. století se pod vlivem mestických přistěhovalců usazují ve vládou zřízených osadách; tím se od poloviny 20. století jejich tradiční kultura rozpadá.

Pimové (Pima), etnická skupina severoamerických indiánů žijících původně v Arizoně a v severním Mexiku jako zemědělci a lovci. Dnes představují zbytky původní populace v počtu asi 12 tisíc příslušníků. V USA žijí v rezervacích Arizony, v severním pohraničí Mexika tvoří smíšenou indiánskou populaci. Jazyk je blízce příbuzný jazyku Papagů (vzájemně srozumitelné), část mluví i španělsky a anglicky. Náboženství bylo animistické (zejména zemědělské kultury), s některými obřady bylo spojeno rituální požívání alkoholických nápojů; dnes jsou většinou katolíci. Tradiční způsob obživy, kultura a společenská organizace jsou stejné jako u Papagů. U Pimů prováděla výzkumy americká antropoložka Ruth Benedictová.

písemnické národy, národy, písmaznalé.

písmaznalé národy, národy, písmaznalé.

Ploskohlavci, Sališové.

Pobaltští Slované, Slované, Pobaltští.

Pogorové (Pogoro, Wapogoro), bantuská etnická skupina v Tanzanii. Jejich současný počet není znám, bývá zahrnut v počtu Hemů. Jazyk patří mezi centrální bantuské jazyky nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Jsou zemědělci a chovateli drobných domácích zvířat, skot nechovají vůbec pro velký výskyt mouchy tse-tse. V roce 1905 vypuklo

na jejich území povstání zvané Madži-Madží (podle „zázračné vody“, kterou rozdávali kouzelníci bojovníkům, aby je chránila před nepřátelskými střelami). Brzy se k nim přidali i další skupiny povstalců (například Ngoniové), podařilo se jim dobýt několik měst a proniknout až k Dáresalámu. Po zničení úrody v oblasti zasažené povstáním se německým oddílům podařilo povstání zlikvidovat, boje však trvaly až do roku 1908.

Polabané, Slované, Polabští.

Polabští Slované, Slované, Polabští.

polabština, vymřelý západoslovanský jazyk užívaný do poloviny 18. století na dolním toku Labe. (Viz též Slované, Polabští.)

Poláci, národ žijící v Polsku (asi 38,5 milionu, odhad z roku 2006), menšiny v České republice (podle cenzu z roku 2001 52 tisíce), ve Francii (asi 300 tisíc), v Litvě (260 tisíc), Lotyšsku (60 tisíc), Německu (kolem 100 tisíc), v Rusku a na Ukrajině (asi 1 milion), a v zámoří; celkový počet je odhadován na 55 milionů. Na rozdíl od polského státu před 2. světovou válkou, v němž příslušníci národnostních menšin představovali 31% obyvatelstva, je dnes Polsko prakticky jednonárodním státem. Jazyk (polština) patří k západní skupině slovanské větve indoevropské rodiny. Věřící jsou z 98% katolíci. Jsou potomky původních Bužanů, Kujavanů, Mazurů, Polanů, Slezanů, Vislanů, Volyňanů a dalších slovanských etnik, která od 6. století n. l. osídlovala území dnešního Polska a nejzápadnější části Ukrajiny. V 10. století se sjednotili, přijali křesťanství a vytvořili raně středověký stát, který měl od roku 1025 těsné styky s českým královstvím (Boleslav I.). Období 16.–18. století bylo ve znamení válek a bojů s Němci, Rusy a Švédy, které skončily tzv. trojím dělením Polska. Polsko se opět stalo nezávislým státem po roce 1918. V roce 1939 Polsko okupovali Němci a Rusové. V roce 1945 po Varšavském povstání a osvobození Varšavy byla obnovena suverenita Polska v nově vymezených hranicích na Odře a Nise a mezi Běloruskem a Ukrajinou.

Polané, významné západoslovanské etnikum na území Polska, které přispělo k sjednocení většiny slovanských kmenů v tzv. Velkopolsku (s městy Hnězdno, Poznaň aj.) a později i k formování polského společenství. Podle tohoto etnika byl pojmenován národ i stát (Poláci).

Poljané, početné východoslovanské etnikum obývající již na počátku 1. tisíciletí oblasti na středním toku Dněpru s pozdějším centrem v Kyjevě. Jejich vývoj byl zabrzděn nadvládou Chazarů, ale po vytvoření Kyjevské Rusi (9.–12. století) docházelo k sblížení jednotlivých etnik a Poljané se významně podíleli na utváření staroruského státu a později ukrajinského společenství.

Polovci, Kumáni.

Polové, benátští kupci, bratři Nicolò a Maffeo, uskutečnivší dvě obchodní cesty do Číny (v letech 1260–1269 a 1271–1292). Na jejich druhé cestě je doprovázel Nicolův syn Marco Polo. (Josef Kolmaš)

polovečtina, kumánština.

polština, západoslovanský jazyk, úřední jazyk v Polsku, užívaný též četnými menšinami především v USA, Bělorusku, na Ukrajině, v Kanadě, Francii a také například v České republice. (Viz též Poláci.)

Polynésané, souhrnné označení původních obyvatel Polynésie a části východní Melanésie. Sami nemají vlastní kolektivní jméno, nazývají se podle ostrovů, které obývají. Jazyky Polynésanů (navzájem velmi blízké) tvoří polynéskou větev austronéské (malajsko-polynéské) rodiny. Dnes většina Polynésanů užívá svoji mateřštinu jen při slavnostních příležitostech, jinak mluví anglicky nebo francouzsky. Věřící jsou většinou křesťané, místy se udržují některé tradiční kultury.

Polynésané osídlili jednotlivé ostrovy postupně z oblasti Indonésie a Indického poloostrova, případně dalších území na jihovýchodě asijského kontinentu, a to v období od počátku 1. tisíciletí př. n. l. až do začátku 2. tisíciletí n. l. Zachovali si jednotu etnickou i jazykovou, také kultura a společnost polynéských populací vykazují významnou příbuznost a poměrně rovnoměrný historický vývoj. K Polynésanům, kteří jsou převážně tropičtí zemědělci a rybáři, patří zejména Havajané, Maoři, Samoané, Tahit'ané, Tongané. (Viz též Polynésané, první.) (Jaroslav Malina)

Polynésané, první, první lidé v oblasti Polynésie. Původní pravlast byla v jihovýchodní Asii, odtud postupně osídlovali tichomořské ostrovy. Dostali se do Polynésie a v prvních stoletích našeho letopočtu osídlili také Velikonoční ostrov.

Teorie o osídlení Polynésie a tedy i Velikonočního ostrova obyvatelstvem z Jižní Ameriky, zejména pak z Peru (jak se snažil pomocí experimentů prokázat Thor Heyerdahl) se dnes považuje za velmi málo pravděpodobnou: archeologické, antropologické i jazykové výzkumy potvrzují správnost první teorie, a také to, že Velikonoční ostrov nebyl nikdy před polynéským osídlením obydlen jinými lidmi a že tam neexistovala žádná starší vyspělá civilizace. (Jaroslav Malina)

polynéské jazyky, jazyky, polynéské.

Pomaci (Pomak), etnografická skupina bulharského národa sídlící v Rodopech (v roce 1992 kolem 150 tisíc osob). Jejich hlavním specifikem je příslušnost k islámské víře (islám přijali v 16.–18. století) a s tím spojená řada osobitostí v oblasti materiální a duchovní kultury, zachovali si ovšem bulharštinu a rovněž ve sféře etnického vědomí zůstali Bulhary. Staletá

izolace v odlehlých horských oblastech je činitelem, který přispívá k dosud relativně značné vyhraněnosti této populace.

Pomorové, etnografická skupina Rusů na pobřeží Bílého moře, potomci staroruských osídlenců, kteří sem přicházeli od 12. století převážně z oblastí Novgorodu, od 16. století pak i z dalších oblastí Ruska. Byli především rybáři a lodníci. Již v 15. století pronikli na Špicberky a Novou Zemi; ovlivnili okolní severská etnika. Vedle jazykových specifik (tzv. severoruské nářečí) si dlouho zachovávali zvláštní rysy v obydlí, oděvu, folkloru ap. V průběhu 20. století splynuli s ostatními Rusy.

Pomořané, etnikum Pobaltských Slovanů obývající území mezi Odrou a Vislou. Od Slovanů se odlišovali zejména způsobem života: byli to obchodníci a mořeplavci, kteří vybudovali řadu přístavů a obchodních středisek (Gdaňsk aj.). Zřejmě již na počátku byli smíšení s baltskými etniky (Baltové) a od 12. století zejména s Němci, kteří je násilně germanizovali. Určitou svébytnost si zachovala jen malá část Pomořanů, kteří žili do 18. století na území Polska; za jejich potomky jsou považováni Kašubové, dnes zvláštní regionální, respektive etnografická skupina v Polsku.

Pomové (Pomo), severoamerické indiánské etnikum sídlící původně v severní a střední Kalifornii (v 17. století asi 10 tisíc příslušníků); dělili se do několika skupin, které se lišily dialektem. Jazyk patřil do skupiny pomo (jazykový kmen hoka); většina již mluví anglicky. V 60. letech 20. století žilo asi 900 příslušníků u města Ukiah, v roce 1970 (cenzus) 2 626 členů, z toho jen 53 v rezervaci, v roce 1990 byl počet odhadován na 4 900 osob. Jsou silně smíšení s bělochy, jinými indiány a Filipinci. Byli představiteli zvláštní kultury specializovaných sběračů žaludů a kaštanů, lov byl pouze doplňkem; z řemesel bylo rozvinuto zejména košíkářství. Do 1. poloviny 19. století žili v malých politicky nezávislých vesnicích. Dnes jsou v podstatě plně amerikanizováni. Věřící jsou křesťané.

Póniové (Pawnee, Pauní), konfederace čtyř severoamerických indiánských populací (Čauí, Kitehaki, Pitahauerat a Skidi), které původně sídlily na dolním toku Mississippi (USA). V roce 1830 asi 10 000 příslušníků, po epidemii neštovic téměř vymřeli (v roce 1983 jen kolem 820 členů), dnes je jejich počet odhadován na 5 500 osob. Jazyk patří do skupiny kaddo, většinou ovšem mluví pouze anglicky. Hlavním prvkem jejich náboženství byl kult nebeských těles a zemědělské kultury, jako jediní z indiánů na sever od Mexika praktikovali lidské oběti (mladé zajatkyňe). Od 19. století byli christianizováni. Byli usedlými zemědělci, ale v době příchodu Španělů (v roce 1720) přecházeli ke kočovnému lovu bizonů a migrovali do Nebrasky. Podporovali vládu USA ve válkách s Dakoty a Komanči. V roce 1893 jim byla přidělena půda v oklahomské rezervaci a v průběhu 20. století se plně amerikanizovali. V roce

1962 vyhráli soudní spor s vládou USA a náhradou za uloupenou půdu obdrželi 7 milionů dolarů, které kmenová rada starších využila k zlepšení hospodářských podmínek.

populace, aravacké, Aravakové.

Portoričané (Puerto Rico, „bohatý přístav“), populace smíšeného etnického původu zahrnující obyvatele republiky Portoriko v Karibském moři ve Střední Americe. Z téměř 4 milionů obyvatel je 73% Američanů a Evropanů (bělochů), 23% jsou míšenci (mestici a mulati) a 4% černoši, potomci otroků. Původními obyvateli byli indiáni Karibové v počtu kolem 700 tisíc, avšak většina z nich byla vyvražděna již v průběhu 16. století španělskými osadníky. Na počátku 19. století tvořili většinu obyvatelstva černoši, ti však byli decimováni při velkých povstáních v letech 1835, 1838 a 1868. Po španělsko-americké válce připadlo Portoriko USA (roku 1898), takže na počátku 20. století již převažovalo bělošské obyvatelstvo. V roce 1917 byl ostrov vyhlášen teritoriem USA a Portoričané získali americké státní občanství. V roce 1973 priznala Organizace spojených národů ostrovu právo na nezávislost, v roce 1982 se po dohodě s USA stalo Portoriko 51. přidruženým státem USA.

Portugalci (Portuguesa), současný národ románského původu žijící v Portugalsku a na ostrovech Azory, Madeira, Kapverdské ostrovy aj. Z celkového počtu 10,5 milionu Portugalců (odhad z roku 2006) žije asi 9,5 milionu v Portugalsku, ostatní mimo území státu. Jako jedna z mála evropských zemí je Portugalsko národně takřka jednotné, neboť přibližně 99,5% obyvatelstva představují právě románští Portugalci. Jazyk (portugalština) patří k iberorománské skupině románské větve indoevropské rodiny. Portugalština je úředním jazykem nejen v Portugalsku, ale i v Brazílii, Angole a Mosambiku, na Timoru; své místo si uchovává i v bývalé portugalské kolonii na půdě Číny – Macau (dnes: Zvláštní administrativní oblast Ao-men Čínské lidové republiky). Portugalci jsou potomky původního starověkého obyvatelstva Lusitánie: Iberů, Římanů, Svěvů, Maurů aj. Vznikli smíšením zejména kmenů Lusitanů s Kelty a Římany, jejich jazyk je však iberorománského původu. Začátkem našeho letopočtu byli romanizováni a později se projevil též vliv Svěvů (v 5.–8. století) a Arabů (v 8.–12. století). Portugalský stát vznikl v průběhu reconquisty a rozvíjel se od 15. století jako obchodní a zámožská velmoc, která získala kolonie v Indii, v západní, střední a východní Africe, v Indonésii a Brazílii. V roce 1557 obsadili Portugalci enklávu Macao v jižní Číně. Všechny portugalské kolonie získaly v průběhu 20. století nezávislost.

portugalština, iberorománský jazyk, úřední jazyk v Portugalsku, Brazílii a bývalých portugalských koloniích (Angola, Guinea-Bissau, Macao, Mosambik aj.) (Viz též Portugalci.)

Potawatomiové, etnická skupina severoamerických indiánů žijící na území dnešního státu Kansas (USA) v počtu asi 28 tisíc. Mluví jazykem algonkinské skupiny úzce příbuzným

s čipevštinou. V roce 1846 byla část Potawatomiů přesídlena ze své domoviny v Michiganu a Wisconsinu (USA) do Kansasu, ta se zcela asimilovala do americké společnosti (tzv. „Občanská tlupa“). Avšak tzv. „Préríjní tlupa“ si udržela mnoho tradičních hodnot. Dříve se živili lovem, rybolovem a sběrem.

Préríjní indiáni, indiáni, Préríjní.

primordialismus (z latiny: *prīmōrdium*, „počátek, prvopočátek“), souhrnný název označující velmi různorodé teze řady autorů, kteří na rozdíl od instrumentalistického pojetí, podle něhož je etnicita jedním z možných zdrojů mobilizace v zápase o (re)distribuci moderních sociálních výhod, zdůrazňují, že etnická skupina jakožto archaická realita existovala „před“ nebo „pod“ modernitou, případně se objevuje v jejích trhlinách. Primordialisté zdůrazňují při studiu etnicity a nacionalismu následující ideje a entity: společný původ, teritoriální příslušnost, sdílený jazyk, myšlenku, že národy nejsou „vytvářeny“, ale organicky „vyrůstají“ ze staršího etnického substrátu a emocionálního pouta loajality zprostředkované prostřednictvím národního jazyka a symbolů.

Podle primordialistů jsou místo narození, příbuzenské vztahy, náboženství, jazyk a sociální praktiky tím, co zařazuje jednotlivce do určité skupiny a odlišuje jej od ostatních. Tyto vazby jsou neměnné a svobodnou vůlí nezměnitelné danosti lidské existence, unikají jeho svobodnému rozhodování a jsou neracionálním základem osobnosti člověka.

Na rozdíl od jiných teoretiků moderního nacionalismu primordialisté vždy přisuzují primát etnicitě, od níž je veškerá národní existence pouze odvozena. Clifford Geertz, jeden z předních představitelů primordialismu, napsal: „Spojitosti krve, řeči, zvyku atd. se zdají mít v sobě nevyslovitelnou a často nepřemožitelnou nutnost. Člověk je vázán k svému soukmenovci, sousedu, souvěrci *ipso facto* (tím samým): nejen v důsledku osobního citu, praktické nutnosti, společného zájmu či uvaleného závazku, ale do velké míry díky jisté nevysvětlitelné absolutní důležitosti přisuzované samé vazbě pro ni samu. Obecná síla takových primordiálních vazeb a jejich základní typy se liší od osoby k osobě, od společnosti k společnosti a od jednoho období k jinému. Zdá se však, že snad pro každou osobu, v každé společnosti, takřka ve všech dobách pocházejí některé vazby více z pocitu přirozené – někteří by řekli duchovní – příbuznosti než ze sociální interakce.“ (Ivo T. Budil, Jaroslav Malina)

Protočínané („Prvotní Čínané“, „Předčínané“), moderní označení tvůrců prvních neolitických kultur (jangšaoské kultury a lungšanské kultury), kteří jsou považováni za předky dnešních Číňanů (Chanů). (Jaroslav Malina)

Protochetité, Chattijci.

protochetitština, chattijština.

Protokeltové, Keltové.

Protosumerové, Sumerové.

Provensálci (Okcitéanci):

1. středověké francouzské etnikum obývající jihovýchodní oblasti dnešní Francie. Pobřežní území bylo ve starověku osídleno Ligury, od 6. století př. n. l. Řeky (Massilie) a poté Kelty. Před počátkem našeho letopočtu dobyli území Římané a zřídili zde provincii Gallia Narbonensis. V roce 1481, po dlouhém zápolení se Španělskem, získala území Francie, avšak Provence si zachovala autonomii až do konce 18. století;

2. součást dnešního francouzského národa, na jehož formování se Provensálci značnou měrou podílejí již od poloviny 15. století. Významné jazykové, kulturní a historické tradice se zachovaly až do současné doby (lyrika trubadúrů, provensálská krásná literatura aj. – viz poezie, trubadúrská a truvérská, Vilém Akvitánský). Lokálními, tzv. okcitéanskými (provensálskými) dialekty (okcitéanština, provensálština) hovoří dosud několik milionů Francouzů, avšak oblast je dnes již do značné míry (tedy i jazykově) integrována do rámce státu.

provensálština, románský jazyk v Provence v jižní Francii, který dosáhl svého největšího rozkvětu ve 12. až 13. století; dnes nejrozšířenější z okcitéanských dialektů (okcitéanština). (Viz též Okcitéanci, Provensálci, poezie, trubadúrská a truvérská, Vilém Akvitánský.)

Prusové (Prusi):

1. původně skupina baltských kmenů slovanského původu, která se smísila s Litevci a v 7. století se usídlila na baltském pobřeží při dolním toku Visly a Němenu. První historické zprávy pocházejí z 9. století. Ve 13. století vytvořili obrannou federaci 13 kmenů, která však podlehla přesile řádu německých rytířů (roku 1231); Prusové byli donuceni přijmout křesťanství. Od té doby docházelo k rychlé germanizaci a rozpadu původních etnik. Většina slovanského obyvatelstva se smísila s německými přistěhovalci, takže v 17. století již byli Prusové zcela poněmčeni;

2. obyvatelé východního Pruska, tj. německého státu, který vznikl připojením baltských Prus k Braniborsku a Pomořansku v roce 1618. Prusové v tomto smyslu byli převážně Němci různého germánského původu, ale zahrnovali rovněž původní obyvatelstvo, které bylo v 17. století už zcela poněmčeno, tj. baltské Prusy.

pruština, vymřelý baltský jazyk užívaný ve východním Prusku do 17. století, kdy zbytky původních obyvatel (Baltů) splynuly s německými osídlenci. (Viz též Prusové.)

první Američané, Američané, první.

první Asiaté, Asiaté, první.

první Australané, Australané, první.

první čínský člověk, Homo erectus.

první Evropané, Evropané, první.

první lidé, lidé, první.

první lidé v karibské oblasti, lidé v karibské oblasti, první.

první Polynésané, Polynésané, první.

Prvotní Číňané, Protočíňané.

Předčíňané, Protočíňané.

Pueblané (Pueblové, ze španělštiny: *pueblo*, „lid; osada, vesnice“), souhrnné označení kulturně příbuzných a jazykově odlišných indiánských etnik žijících na jihozápadě USA a v severním Mexiku. Žijí v tzv. pueblech (vesnice, osada), tj. zemědělských sídlištích budovaných z hlíny, anebo ve skalách (na rozdíl od nomádských lovců a sběračů aj.). K Pueblanům patří zejména Hopiové, Taňové, Zunijové aj. V současnosti představují zbytky původních vyspělých zemědělských populací v počtu kolem 35 tisíc. Pueblané dlouho vzdorovali španělským kolonistům, v roce 1680 dokonce zorganizovali povstání; po něm a v průběhu 18. století byli značně oslabeni a podrobni, jejich počet klesl pouze na několik tisíc jedinců z každého kmene. Příkladem jejich vyspělé kultury jsou dosud umělecké textilní a keramické výrobky, v zemědělství složitý zavlažovací systém aj. Jsou dokladem původního vývoje jihozápadních kultur v Severní Americe (Anasaziové), které sahají svými počátky až do období před naším letopočtem.

Pueblové, Pueblané.

Puelčové (Puelche, Gennaken, Günüa-küne, Pampa, Puelché; vlastním jménem Genakin – „Lidé“), označení Puelčové pochází z araukánštiny, znamená: „Lidé z východu“. Souhrnné označení vymřelých skupin jihoamerických indiánů ve střední Argentině mezi řekami Negro a Colorado; jazyk je považován za izolovaný. V polovině 19. století se jejich počet odhadoval na 400–600, koncem 20. let 20. století asi 20–30 lidí. Byli kočovní lovci guanak a sběrači, nejpozději od začátku 18. století i chovateli koní. Dělili se na malé skupiny vedené náčelníkem. Kulturně byli blízcí Tehuekčům.

Puiové (Buyi, Pu-i, Čung-t'ia, nesprávně Pchui), nechanské etnikum tibetočínského původu žijící na jihu provincie Kuej-čou v západní Číně v počtu přesahujícím 2 miliony. Jazyk patří do čuangsko-tchajské (tungské) větve austroasijské (respektive samostatné thajské) rodiny; má 3 základní skupiny dialektů. V náboženství hrál největší roli animismus, pod čínským vlivem i konfucianismus a taoismus; část Puiů byla na přelomu 19. a 20. století

christianizována. Etnogeneze a historický vývoj nejsou dosud podrobně prozkoumány, jazykově i kulturně jsou blízcí Čuangům. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.)

Pulangové (Bulang, Pu-lang, zastarale Puman, Pchuman), čínské etnikum v několika oblastech na jihu provincie Jün-nan při hranicích s Barmou. Jazyk patří do monkhmerské větve austrosijské rodiny, je blízký zejména jazykům Penglungů a Waů; vlastní literatura neexistuje. Značná část Pulangů mluví i píše jazykem Tchajů; tato skupina zároveň vyznává buddhismus, zatímco ostatní jsou animisté. Jednotlivé skupiny si zachovaly i svá vlastní jména (například Wu). Etnogeneze Pulangů je spjata s celou monkhmerskou jazykovou a etnickou větví, která je jako kmenové společenství Pchu (Pu) doložena už na přelomu letopočtu. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.)

Punanové (Punan):

1. souhrnné označení skupiny dajackých populací (Basapové, Beketanové, vlastní Punanové, Ukitové aj.), které sídlí na severním a středním Kalimantanu (Brunei, Indonésie, Sarawak). Jazyky patří do indonéské větve malajsko-polynéské rodiny. Většina vyznává původní animismus, menší část je ovlivněna islámem nebo křesťanstvím. Jsou kočovní lovci a sběrači. Počet kočovných Punanů klesá, postupně se usazují a věnují zemědělství;

2. vlastní Punanové (vlastním jménem Penan), kočují v oblasti horních toků středního Kalimantanu, částečně i v Sarawaku. Dělí se na řadu malých skupin (30–40 příslušníků) vedených uznávaným stařešinou. Skupiny si dávají jména podle řeky, u které žijí (například Penan Batu, Penan Busang aj.). Jména si občas mění, některé skupiny se rozpadají a spojují s jinými atd., takže přesný počet skupin není znám a jejich identifikace je obtížná.

Punové, foiničtí obyvatelé severní Afriky, zejména Karthagiňané (Kartágo).

punština, vymřelý severozápadní semitský jazyk užívaný ve starověku obyvateli Kartága (Karthagiňané, Punové).

Puquinové, Uzové.

Pygmejové (Pygmejci, Negrillové; označení Pygmejové pochází z řeckého *pygmáios*, „velký jako pěst“), souhrnné označení několika etnik žijících v oblasti pralesů tropické Afriky (Angola, Kongo/Zair aj.) přibližně mezi 5° severní šířky a 5° jižní šířky. Obývají především povodí řeky Ituri, Uele, okolí jezera Kivu, povodí řeky Omo a okolí jezera Abaja. Dnešní počet není znám, odhaduje se v intervalu 40–200 tisíc příslušníků. Pygmejské jazyky (nebo jazyk) se nedochovaly, dnes užívají jazyky svých sousedů, většinou bantuské. Jsou příbuzní Khoinům a Sanům.

Pygmejové se dělí na řadu kmenů, z nichž nejznámější jsou Aka, Babinga, Bambuti (Mbuti), Batwa, Efe aj. Jsou polokočovní lovci a sběrači, k lovu používají, kromě luků a šípů

s železnými hroty, také sítě. Železo získávají výměnou od svých sousedů. Žijí buď nezávisle nebo jsou součástí okolních černošských společností (zde pak představují nejnižší stupeň společenské hierarchie). Většinou však působí jako dodavatelé zvěřiny a pralesních plodů, za které výměnou získávají nástroje a zemědělské produkty. Výzkum u etnika Bambutiů prováděl anglický antropolog Colin Turnbull.

Quainové, Kvenové.

quechua (kečua), nejznámější indiánský jazyk, rozšířený v andské oblasti, etnicky je spjat s Inky; v 70. letech 20. století došlo v Peru k neúspěšnému pokusu o jeho oficiální přijetí.
(Jaroslav Malina)

Quechua, Kečuové.

Quichéové, Kičéové.

Quirité (Quiritus), původní jméno starověkých Římanů, tj. občanů, kteří byli římského původu, svobodní a měli zaručena občanská práva; odtud latinské označení *populus Romanus Quiritium*, „římský národ Quiritů [všech občanů římských]“. (Marie Pardyová)

Radomiči, středověké etnikum východoslovanského původu, které žilo v 1. tisíciletí n. l. v rozlehlé oblasti mezi Dněprem a Děsnou.

Rádžasthán (Radžastanci; název odvozen ze sanskrtu: *rádža*, „král, vládce“), indické etnikum indoárijského původu zahrnující obyvatele indického státu Rádžasthán u západních hranic s Pákistánem. Rádžasthán patřil v historii k vůdčím oblastem Indie a jeho obyvatelé představují dnes svým významem i počtem (přes 56 milionů) jeden z rozhodujících sjednocujících činitelů indického národa. Jazyk (rádžasthánština) patří k indické větvi indoevropské rodiny, má dva základní dialekty; užívají písmo dévanágarí (viz písmo, indické). Většina Radžasthánců jsou hinduisté, asi 5–10% muslimové (sunnité). Někdy jsou označováni jako Rádžpútové, což je název příslušníků varny kšátrijů (bojovníků), za které se považují (údajně jsou jediní skuteční příslušníci této varny v Indii) a v důsledku toho přijímají práci v ozbrojených složkách.

rádžasthánština, indoárijský jazyk užívaný v indickém státě Rádžasthán, v dalších indických státech a v Pákistánu. (Viz též jazyky, indické, Rádžasthán.)

Rakušané, národ v Rakousku (8,3 milionu osob, odhad z roku 2006). Asi 99% Rakušanů tvoří obyvatelstvo mluvící německy, což zahrnuje i většinu příslušníků různých národnostních menšin (zejména českého, chorvatského, maďarského, slovenského a slovinského původu). Základní etnickou složkou rakouského státu je germánské, slovanským a jiným etnickým substrátem silně ovlivněné německy hovořící obyvatelstvo, jež bývá vzhledem k specifickým historického a kulturního vývoje této oblasti označováno jako Rakušané; někdy však,

především z jazykového hlediska, je tato populace řazena mezi Němce. Jako národnost se utvářeli již od 6. století n. l., kdy se v zemi usadily populace Bavorů. V 7. století zde vzniklo slovinské knížectví Karantánie, které se stalo součástí franské říše; v roce 803 založil Karel Veliký první státní útvary, Korutanskou a Bavorskou marku, pozdější Východní marku, tj. Rakousko. V letech 1260–1276 byly tzv. alpské země (Štýrsko, Korutany a Kraňsko) součástí českého království (Přemysl Otakar II.). Mezi lety 1282–1918 vládli v Rakousku Habsburkové, kteří k němu připojili i Čechy; v roce 1867 vzniklo císařství Rakousko-Uhersko, k němuž patřila také část Itálie, balkánské státy a Čechy a Slovensko. Po 1. světové válce se rakousko-uherská monarchie rozpadla a vznikla Rakouská republika (12. 11. 1918). Rakušané se od té doby – vyjma let 1939–1945, kdy bylo Rakousko součástí třetí říše –, vyvíjeli jako svébytný národ, který se svým kulturním a hospodářským i politickým vývojem odlišoval od Němců.

Raňané (Ránové), středověké slovanské etnikum, usídlené od 6. století na ostrově Rujana; založili zde na pětadvacet hradišť a v Arkoně zbudovali svatyni zasvěcenou bohu Svantovítovi. V 8.–11. století byla Rujana jedním z hlavních středisek Pobaltských Slovanů (knížectví Raňanů). Po jejím dobytí Dány v roce 1168 se Raňané během následujících dvou století asimilovali.

Rapanujci, původní polynéské obyvatelstvo Velikonočního ostrova (Rapanui); dnes přes 4,6 tisíce osob (cenzus z roku 2002), na počátku 18. století asi 3–4 tisíce. Zachoval se polynéský jazyk Rapanujců (rapanujština) ovlivněný španělštinou (ostrov je součástí Chile). Nejstarší pravděpodobný doklad osídlení je datován do 4. století, ale trvale byl ostrov osídlen v 10.–12. století z východní Polynésie a asi ve 13.–14. století přistěhovalci z Markéz. Ještě na konci 18. století byli rozděleni do deseti kmenů, které tvořily dvě velké skupiny, mezi nimiž existovala značná rivalita. Každá skupina měla své teritorium a tzv. *ahu*, kde byly ukládány kosti zemřelých (kult předků byl základem jejich náboženství). Na *ahu* byly také vztyčovány kamenné sochy, které snad představovaly význačné členy rodů. Rapanujci žili v jeskyních nebo v domech v podobě převrácené lodě. V čele celé ostrovní populace stál nejvyšší náčelník a aristokracie (tzv. dlouhouši). Kněží (nositelé tradic) vycházeli pouze z řad aristokracie. Koncem 18. století vypukla mezikmenová válka jako následek relativního přelidnění. Poražení prý bývali pojídáni a jejich sochy povaleny (poslední roku 1866). Krátce nato třetina obyvatel země včetně téměř všech kněží byla zavlčena otrokáři do Jižní Ameriky, odkud si navrátilci přivezli neštovice. Koncem 19. století bylo Rapanujců jen 111. Staré tradice byly zapomenuty (včetně znalosti piktografických záznamů či písma na destičkách rongo-rongo). Dnešní populace se způsobem života neliší od chilských indiánů.

rapanujština, východní polynéský jazyk užívaný na Velikonočním ostrově (Rapanujci).

Rembarankové, Rembarungové.

Rembarungové (Rembarunga, Reinbaranga, Rembaranka), australské etnikum v severní Austrálii (Arnhemská země); v roce 1969 jich bylo 243. Sousedy byli nazýváni Murngin pro svou agresivitu a užívání oštěpů s kovovými hroty. Železo získávali z kovových nádrží na vodu, zanechaných bělochy v Kaledonském zálivu. Bývali kočovní lovci a sběrači, dnes žijí usedle nebo polousedle v misijních stanicích nebo zvláštních osadách a farmách podporovaných státem. (Viz též Austrálci.)

Rétorománi:

1. skupina etnik žijících v severní Itálii (Friulové a Ladinové) a ve Švýcarsku (vlastní Rétorománi/Romanšové, Romanši, Rumanši, Ladinové); celkem přes 500 tisíc osob. Potomci starověkých Rétů, kteří byli začátkem letopočtu romanizováni; v současnosti splývají s ostatními obyvateli. Většinou bilingvní (kromě vlastního jazyka [rétorománštiny] používají italštinu nebo němčinu); jejich dialekty tvoří podskupinu románských jazyků.

2. tzv. vlastní Rétorománi/Romanšové (Romanši, Rumanši, Ladinové), sídlící v kantonu Graubünden na jihozápadě Švýcarska. V této zemi je od roku 1938 rétorománština (dělicí se do pěti lokálních variant a šesté střešní „Rumantsch Grischun“) jedním z „národních“ jazyků; v současnosti je užívána i v úředním styku a v médiích. (Leoš Šatava)

rétorománština, galorománský jazyk s několika dialekty, jimiž mluví tři izolované skupiny obyvatel ve švýcarském kantonu Graubünden, v italském jižním Tyrolsku a v italské provincii Friuli. (Viz též Rétorománi.)

Rétové (Raetové), obyvatelé římské provincie Raetie v horské pohraniční oblasti mezi dnešním Švýcarskem a Itálií. Byli předchůdci dnešních Rétorománů, zvláště malých etnik Friulů, Ladinů a Romanšů ve Švýcarsku a v severní Itálii. Původ Rétů je dosud sporný: formovali se pravděpodobně v 1. polovině 1. tisíciletí př. n. l. smíšením keltských populací s místními etniky, ovlivnění byli snad i Etrusky. Brzy však zanikli, romanizace od počátku našeho letopočtu vedla k jejich úplné asimilaci s Římany a později o nich nejsou již podrobnější zprávy.

Réunionci, populace smíšeného etnického původu obývající ostrov La Réunion v souostroví Maskarén v Indickém oceánu při pobřeží Madagaskaru; na ostrově žije asi 775 tisíc lidí (odhad z roku 2005), většinou Bantuové, Indové, Malgašové míšenci aj. Ostrov objevili v roce 1513 Portugalci, obsadili jej Francouzi (od roku 1638 se jmenoval Bourbon, v letech 1793–1843 byl přejmenován na Ile Bonaparte) a teprve po odstranění otroctví v roce

1848 nese název Réunion. Od roku 1946 je francouzským zámořským departementem. V současné době usilují Réunionci o získání nezávislosti ostrova.

Rifové, Kabylové.

Rijúkové (Rjúkjú, Riu kiu), japonská populace čínsko-japonského původu žijící na přibližně 50 ostrovech Rjúkjú, které leží mezi Tchaj-wanem a jižním japonským ostrovem Kjúšú (centrem je ostrov Okinawa). Jejich počet dosahuje dnes přes 10 milionů; užívají japonštinu, avšak zachovávají si četné starobylé kulturní a společenské zvyky i obyčeje, které mají v některých případech dokonce starověký původ (například mytologie, buddhismus a konfucianismus, mateřské kultury aj.). Velmi rozšířeno je dosud tetování, zvláště na ruku, u mužů i u žen. Specifickým rysem hospodářství je chov vepřů a lov divokých prasat pomocí psů; teprve na druhém místě je rybolov a řemeslná výroba. Zvláštností jsou též tradiční mužské a ženské svazy a přejímání jmen dědů a babiček pro novorozence. V současné době jsou Rijúkové součástí japonského národa a představují spíše etnografickou skupinu.

riksmál, původní název spisovné norštiny, varianta vzniklá na základě hovorové norské dánštiny, později nazvaná bokmál.

Románi (z francouzštiny: *Romain*, „Říman“), etnika románského původu nebo zcela romanizovaná etnika, tj. hovořící románskými indoevropskými jazyky; ve starověku především Římané, dále obyvatelé starověké Galie, v současné době Francouzi, Italové, Portugalci, Rétorománi, Rumuni, Španělé, část Švýcarů aj.

románská etnika, Románi.

románské jazyky, jazyky, románské.

Romanšové (Romanši, Rumanši, Ladinové), Rétorománi. Jejich předky byli Rétové.

Romové (z romštiny), >*Cikáni*, skupina obyvatelstva ve své většině společného indického původu, rozptýlená pod různými apelativními a etnonymními názvy v exteritoriální etnické diaspoře téměř po celém světě. Na prvním mezinárodním sjezdu Romů v Londýně v dubnu roku 1971 (1. kongres Mezinárodní romské unie) bylo přijato pojmenování Rom (plurál *Roma*, romský etnonym) jako oficiální název s mezinárodní platností, v souladu se světovým trendem nahrazovat dosud užívaná apelativa etnických a národnostních skupin jejich vlastními označeními. Menší část evropských Romů tvoří *Sintové* (žijící například v Německu, Rakousku, Nizozemsku, ve Francii, ale i v České republice), kteří společný název Rom neužívají. Odlišnou skupinou jsou také kočovníci (*Travellers* – v Anglii, ve Walesu, Skotsku a v Irsku), mezi něž zčásti patří i Romové. V češtině se výraz Romové rozšířil v odborné i širší veřejnosti v souvislosti se vznikem Svazu Cikánů-Romů (Romano

jekhetañiben) již v roce 1969. Dnes je pojmenování *Romové* užíváno v běžném jazyce, ale i v oficiálních dokumentech (například Rada Evropy, Evropská Unie) ve svém širším významu.

Představitelé Mezinárodní romské unie (International Romani Union) odhadují počet Romů ve světě na 10 až 15 milionů, jiné zdroje okolo 10 milionů, z čehož asi 7–8 milionů v *Evropě. V rámci Evropy představují Romové, Sintové a kočovníci nejpočetnější etnickou skupinu. Většina evropských Romů žije v oblasti Karpatského oblouku, v jihovýchodní a střední Evropě. Zdroje dat o počtech Romů a jejich přesnost jsou předmětem častých diskusí (některé *země jejich počty nevykazují, nebo je spojují s jinými okrajovými sociálními skupinami). Podle údajů Rady Evropy nejvyšší počty Romů žijí v Rumunsku (2–2,5 milionu), v Bulharsku (asi 800 000), v Maďarsku (700 000), v Turecku (400–450 000), v Řecku (200 000–250 000), ve vysokých počtech žijí Romové i v Srbsku, Makedonii a dalších zemích bývalé Jugoslávie, v Rusku (300 000–400 000). Vysoký relativní počet Romů je na Slovensku, kde podle průzkumů žije minimálně 320 000 Romů, ale v mezinárodních dokumentech je uváděn odhad až 500 000, což by představovalo 10 % z celku obyvatel Slovenské republiky. Počet i podíl Romů na celkovém počtu obyvatel řadil bývalou Československou federativní republiku (1991) na třetí až páté místo v Evropě. V zemích jihozápadní Evropy žije nejvíce Romů ve Španělsku (800 000) a v Itálii (120 000–150 000), v rámci západní Evropy pak ve Francii (280 000–350 000), v Německu (asi 130 000), v Nizozemsku (40 000–50 000) a v Rakousku (25 000). Ve Velké Británii žije nejméně 120 000 Romů a kočovníků, v Irsku asi 30 000. Nejnížší počty Romů uvádějí země severní Evropy.

Můžeme konstatovat, že společenské postavení Romů ve všech zemích *Evropské unie (EU) je obdobné. Majoritní společností jsou vnímáni negativně a mnoho z Romů je postiženo sociální exkluzí provázenou vážnými sociálními problémy. Po formální, právní stránce je možné konstatovat, že postavení Romů v nových členských státech EU (včetně České republiky) je v mnohých ohledech relativně lepší než ve státech západní Evropy. V nových členských zemích jsou Romové zpravidla uznáni za *národnostní nebo *etnickou menšinu a na úrovni *vlád zde existují poradní orgány pro záležitosti romské komunity. Na druhou stranu zde však existují hlubší společenské *předsudky ve většinové společnosti.

V České republice dnes Romové představují jednu z početně nejsilněji zastoupených etnických skupin, jejíž značná část se od ostatního obyvatelstva odlišuje svými sociálními, ekonomickými, demografickými, antropologickými a kulturními charakteristikami. Podle cenzu z roku 1970 v *českých zemích žilo 60 279 Romů, roku 1980 již 104 033 a roku 2001 demografové odhadovali jejich počet na 200 000. Při sčítání lidu roku 1991 se k romské

národnosti v České republice přihlásilo pouze 33 489 občanů (v souladu s ochranou *lidských práv bylo vedení evidencí o romském obyvatelstvu v ČR ukončeno v roce 1990), v roce 2001 to bylo již jen 11 716 Romů. Ostatní se hlásili k české, slovenské nebo maďarské národnosti, ačkoliv mnozí z nich uváděli jako svůj mateřský jazyk *romštinu. Romové mají k jakýmkoliv statistickým akcím a soupisům nedůvěru, pramenící z jejich historické zkušenosti.

Na základě srovnávací jazykovědy prokázali němečtí lingvisté v průběhu 19. století společný indický původ Romů. Starší teorie, které lokalizovaly pravlast Romů do Paňdžábu (dnes hranice Indie a Pákistánu), byly nahrazeny hypotézou anglického lingvisty R. V. Turnera (1927), podle níž Romové původně žili v Rádžasthánu. Pozdější hypotézy, mnohdy již předkládané reprezentanty evropských Romů, hledají předky dnešního romského obyvatelstva například u kočovné skupiny Gadulia Lohar, která dnes žije v oblasti indických států Rádžasthán a Gudžarát nebo ve společenství Bandžárů, kočovníků, kteří se vyskytují v mnoha indických státech, nejvíce však v Rádžasthánu a Paňdžábu. Romové netvořili v Indii homogenní společenství a patřili pravděpodobně k nejnižšímu stavu tzv. nedotknutelných, vyčleněného ze základního čtyřstupňového kastovního systému; tato otázka stále není odborně dořešena. (Po 2. světové válce s probuzením etnoemancipačních snah Romů je možné sledovat pokusy o zpochybnění tzv. nízkého společenského původu Romů a hledání historických důkazů o jejich vyšším stavovském postavení v rámci společenské stratifikace v jejich pravlasti.) *Migrace Romů z Indie se uskutečňovaly v několika různě velkých vlnách v 7. až 10. století a jejich příčiny dosud nejsou zcela objasněny. První zmínka o pobytu Romů na území bývalého československého státu se na Slovensku váže k roku 1322, v českých zemích k roku 1399, ale historicky jsou doloženi až roku 1417. Pohyb Romů počátkem 15. století směřoval z oblasti Balkánu do střední a západní Evropy, kde byli nejen kočovníky, ale usazovali se již i ve *městech a na *vesnicích, zejména jako kováři a hudebníci.

Subetnická klasifikace: Současná romská populace v českých zemích je tvořena především původně usedlými skupinami slovenských a zčásti maďarských Romů (apelativum Rumungri), kteří podle velmi hrubého odhadu představují necelých 80 % a 10 % z celé dnešní romské populace. Zbytek tvoří asi 10 % původně kočovných olašských Romů (Vlachika Roma) a potomci českých, moravských a německých Romů (Sinti). Slovenští Romové (Servika – Slovenska Roma), kteří se jazykově dělí na tzv. Východňara a Západňara, spolu s maďarskými (Ungrika Roma) přišli ze Slovenska do českých zemí v několika časově i lokálně odlišných migračních vlnách (imigrační jádra byla tvořena příbuzenskými pospolitostmi), z nichž nejsilnější proběhly v období po *druhé světové válce. Sjednocujícím prvkem při tvorbě kodifikované formy romského jazyka se v rámci existujících dialektů na území bývalého

Československa stala tzv. slovenská romština (konkrétně severocentrální dialekt romštiny), kterou odborně zpracovala významná česká romistka Milena Hübschmannová (1933–2005) pro potřeby Svazu Cikánů-Romů v roce 1971. Symbolickým vládním aktem deklarace byla v Bratislavě dne 29. 6. 2008 podepsána standardizace romštiny jako plnohodnotného jazyka a otevřela se naděje pro emancipaci romštiny mezi ostatními menšinovými jazyky na Slovensku. Určité specifikum mezi romskými dialekty v České republice v intencích jejich autentičnosti představuje nejvíce zachovalý dialekt olašských Romů. Slovenská a maďarská romština je více poznamenána 40 lety programové asimilace poválečného období a u nejmladší generace bývá často nahrazována etnolektem češtiny a slovenštiny.

Postavení a etnosociální aspekty vývoje a života Romů v českých zemích a na Slovensku: V 15. století byli Romové ve střední a západní Evropě tolerováni. Od přelomu 15. a 16. století začal tento region reagovat na jejich přítomnost tvrdou perzekucí, která v různých podobách, s občasnými asimilačními pokusy, pokračovala až do poloviny 20. století. V Čechách zaznamenáváme snahy o asimilaci okolo poloviny 18. století v souvislosti s politikou *Marie Terezie (1717–1780) a *Josefa II. (1741–1790). Osvícenské asimilační pokusy, na jihovýchodní Moravě někdy i úspěšné, se proměnily v administrativní přístupy zaměřené všeobecně proti tuláctví a kočovnictví (po celé 19. století). Sociální stránka problému zůstávala stranou zájmu rakouské, respektive rakousko-uherské *monarchie i nového československého státu. Ten navázal ve vztahu k Romům na předchozí politiku, kterou přiostrčil vydáním zákona č. 117/1927 Sb., o potulných Cikánech. Tento diskriminační *zákon (zavedení tzv. cikánských legitimací a kočovnických listů) byl v rozporu s ústavně zaručovanou rovnoprávností občanů. V *Protektorátu Čechy a Morava řešení tzv. cikánské otázky akcelerovalo: nejprve jako asociální, poté jako méněcenná *rasa se Romové stali obětí nacistické *genocidy (*nacismus). Z původního počtu okolo 7 000 osob přežilo asi jen 600 českých, moravských a německých Romů. Politika státních orgánů ve vztahu k Romům těsně po *druhé světové válce byla právně a odborně nejasněná, a proto i značně represivní: až do začátku padesátých let čerpala nejen z prvorepublikových, ale i protektorátních legislativních úprav. Od února 1948 začal být uplatňován třídní přístup k romské problematice, sledující odstranění *historicko-společenské zaostalosti Romů*. Tohoto cíle mělo být dosaženo tzv. nenásilnými formami asimilační politiky *společensky a kulturně zaostalého*, přitom de iure neexistujícího romského obyvatelstva (koncepte tzv. převýchovy). V první fázi tohoto procesu, do roku 1958, byla praktikována nenásilná asimilační politika, která se však přijetím zákona č. 74/1958 Sb., o trvalém usídlení kočujících osob a usnesením vlády č. 502/1965, o *organizovaném rozptylu* Romů stala pokusem o násilnou sociální a etnickou asimilaci. Na

první poválečné, řízené i spontánní, sociálně a ekonomicky motivované migrace navazovaly další, a to v souvislosti s programem tzv. likvidace cikánských osad na Slovensku i *organizovaným* rozptylem z roku 1965. Řízený *rozptyl* Romů probíhal nejen mezi Slovenskem a českými zeměmi, ale i v rámci zemí jako takových. Po rozpuštění Svazu Cikánů-Romů roku 1973, jehož členové zpočátku participovali na formulaci tzv. integrační politiky, přistoupily státní orgány k politice tzv. společenské integrace Cikánů (bez jejich vlastní účasti), která byla v různých formách praktikována de facto až do roku 1989. V letech 1956–1958 a 1969–1973 byly vzneseny etnoemancipační požadavky ze strany československých Romů. Oba pokusy o přiznání národnostního statutu Romům a možnost vlastního národnostního vývoje skončily nezdarem. Politice období let 1948–1989 bývá vyčítán státně paternalistický a centralistický přístup s akcentem na vyrovnávání především materiální úrovně, neakceptující reálně existující etnickou svébytnost Romů. V těchto letech, v souvislosti se znárodnováním a socialistickou industrializací, Romové definitivně ztratili své tradiční obživné aktivity, jako například kovářství, kotlářství, košíkářství aj., a uplatňovali se především v dělnických nekvalifikovaných profesích.

Po listopadu 1989 vznikla v Československé federativní republice řada politických a společenských romských seskupení, z nichž jako první deklarovala požadavek začlenění Romů mezi ostatní národnostní menšiny Romská občanská iniciativa (ROI), založená při Občanském fóru 21. 11. 1989. Možnost svobodné etnické identifikace Romů byla legalizována až přijetím Listiny základních práv a svobod jako součásti *Ústavy Československé federativní republiky dne 9. 1. 1991. Od tohoto data se Romové mohou sdružovat na národnostním principu a rozvíjet vlastní jazyk a kulturu. Vzniklo pět romských politických stran a mnoho romských nevládních uskupení. Vycházejí romské měsíčníky *Amaro lav* (Naše slovo), *Romano gendalos* (Romské zrcadlo) a týdeník *Romano kurko* (Romský týdeník) v dvojjazyčné úpravě (vedle češtiny bývá používán nejvíce rozšířený slovenský dialekt romštiny). Ve školním roce 1991/1992 byla zahájena výuka romštiny a romistiky na univerzitní půdě (při Indologickém ústavu Filozofické fakulty *Univerzity Karlovy v Praze), od roku 1993 začal vycházet odborný časopis *Romano džaniben*. V Brně bylo roku 1991 otevřeno Muzeum romské kultury. Při některých dalších vysokých školách vznikly studijní obory romistiky. Desítky romských absolventů se od konce 90. let uplatňují ve veřejné správě, především na krajské a obecní úrovni. Avšak se změnou politickoekonomických podmínek po roce 1989 se většina Romů na území ČR ocitla v tíživé situaci sociálního propadu, provázené nezaměstnaností, nelegálními obživnými aktivitami a zostřenou rasovou diskriminací. Ani uznání romské *etnicity, respektive *národnosti,

nepřineslo samo o sobě řešení sociálních problémů a společenské pozice většiny Romů. Neuralgickým bodem pro výraznou část romské populace v České republice a celospolečensky destabilizujícím prvkem se po rozpadu československé federace stala otázka nabývání občanství ČR, s kritikou od domácích i zahraničních obhájců lidských práv (zákon ČNR č. 40/1993 Sb., o nabývání a pozbývání státního občanství ČR.); od 1. 7. 1994 se ocitla v tzv. cizineckém režimu velká část českých Romů slovenské národnosti. Problémy spojené s nabýváním českého občanství, spolu s postupnou snahou o vymanění se z neutěšeného sociálně-ekonomického postavení, se staly předzvěstí migračních pohybů českých Romů, které se rozvinuly ve druhé polovině 90. let. Negativní mezinárodní publicita (od roku 1997), která provázela množství pokusy českých Romů o získání azylu v Kanadě a v některých zemích Evropské unie způsobila, že se čeští Romové dostali na scénu české zahraniční politiky. Byla vypracována první polistopadová souhrnná zpráva o situaci romských komunit v ČR (tzv. *Bratinkova zpráva*), vládě předložena dne 29. 10. 1997. Pravidelně následovaly *Informace o plnění usnesení vlády týkající se integrace romských komunit* s každoročně aktualizovanou *Koncepcí romské integrace*. V roce 2002 se v souvislosti s reformou veřejné správy stal pojem integrace příslušníků romských komunit součástí právního řádu ČR. Česká republika formuluje cíle na zlepšení postavení Romů ve společnosti ve svých integračních koncepcích a v zásadách dlouhodobé integrační strategie do roku 2025. Zprávy o stavu romských komunit v ČR pravidelně monitorují vývoj klíčových oblastí: vzdělávání, romského jazyka a kultury, zaměstnanosti, bydlení, zdravotnictví, sociálního vyloučení, *segregace, diskriminace, *rasismu, extremismu a národní nesnášenlivosti. Vládní zprávy zohledňují zejména výsledky průzkumů a šetření uskutečněných odbornými akademickými pracovišti.

Integrační koncepce české vlády vycházejí ze tří základních perspektiv přístupu k Romům: lidsko-právní, národnostní (etnické) a sociokulturní. Vyváženému pojetí, které bere v úvahu všechna tři hlediska, odpovídá i struktura poradních orgánů vlády. Na integraci Romů se podílejí dva poradní orgány vlády – Rada vlády ČR pro záležitosti romské komunity (od roku 1997) a Rada vlády ČR pro národnostní menšiny (od roku 2001). Obě Rady jsou iniciativními a poradními orgány vlády, nemají přímé výkonné kompetence. Členem Rady pro záležitosti romské komunity je i zmocněnec vlády ČR pro lidská práva. Důraz je kladen na vývoj integrace Romů na lokální úrovni a předpokládané trendy plynoucí zejména z členství České republiky v EU a z přistoupení ČR k Dekádě romské inkluze 2005–2015, jejíž klíčovou prioritou je zaměstnanost Romů. (Dekáda je mezinárodní iniciativa osmi zemí střední a jihovýchodní Evropy, která spojuje zúčastněné vlády, mezinárodní instituce a romskou *občanskou společnost v procesu uskutečňování aktivit na posílení sociálního začlenění

Romů.) V zájmu odstranění rasové diskriminace, tj. zajištění rovného zacházení, vláda ČR rozvíjí *vyrovnávací postupy* (tento pojem je širší než například „pozitivní akce“ či „afirmativní akce“, jak je známe z USA; viz *diskriminace, pozitivní, *multikulturalismus), zaměřené na osoby, které jsou ve znevýhodněné situaci z různých sociálních a historicky podmíněných důvodů, mezi něž patří i Romové. Vláda nejde cestou kvót, ale cestou cílené asistence, s perspektivou dosažení cílů překonání znevýhodnění do roku 2020. Každoročně vynakládané finanční prostředky na integraci romských sociálně vyloučených komunit (podle šetření GAC, spol. s.r.o. z roku 2006 žije v sociálně vyloučených lokalitách v ČR asi 60 000 až 80 000 romských občanů) nebyly vždy adekvátně zacílené a neřešily problém integrace systémově. O synergické působení sociálních aktivit, které by zastavily rozkladné procesy v sociálně vyloučených romských lokalitách, se od roku 2008 snaží Odbor pro sociální začleňování v romských lokalitách (Agentura) zřízený při Úřadu vlády České republiky. Cílem agentury je ve dvanácti vybraných pilotních lokalitách transformovat romská „ghetta“, což povede buď k jejich zániku či alespoň k podstatnému zlepšení kvality života a zároveň k zefektivnění čerpání finančních prostředků pro místní samosprávy z evropských fondů v letech 2007–2013. Ze zkušeností pilotáže mohou v dalších letech čerpat i ostatní sociálně vyloučené romské lokality v České republice. (Viz též *čistota a nečistota, romská rituální, *kultura, romská národní, *kultura, romská tradiční, *rodina, romská, *romština.)

romština, indoárijský jazyk, který se vlivem geografické roztroušenosti Romů liší četnými dialekty.

Rumuni, národ žijící v Rumunsku (přes 22 milionů, odhad z roku 2006), menšiny v Maďarsku (asi 25 tisíc), Srbsku (asi 55 tisíc) a jinde. Jazykově (rumunština) patří k východorománské skupině románské větve indoevropské rodiny. Věřící jsou ortodoxní křesťané, část katolíci. Rumunsko je možno považovat za národnostně nehomogenní státní útvar. Podíl Rumunů – hlavní etnické složky románského původu, na jejichž etnogenezi měl vliv i dácký a slovanský element – dosahoval v roce 1930 pouze 71,8%; od té doby tento podíl stále vzrůstá – podle cenzu z roku 1992 představovali 90% populace země. Rumuni jednoznačně dominují v historických regionech Moldavska a Valašska, kde tvoří více než 98% obyvatelstva, nižší (zhruba 70%) je jejich zastoupení v Banátu a zejména v Sedmihradsku, kde tvoří celkově jen asi dvě třetiny populace. Za Rumuny bývají považováni i Moldavané. V 16. století byla většina rumunských knížectví pod vládou Turků. Teprve ve druhé polovině 19. století po osvobození Moldavska a Valašska vznikly podmínky pro zformování moderního rumunského národa. Po 2. světové válce bylo Rumunsko součástí

komunistického východního bloku, z něhož se vymanilo v roce 1989; v roce 2007 se stalo členskou zemí Evropské unie.

rumunština, východní románský jazyk, úřední jazyk v Rumunsku, užívaný též menšinami především v Bulharsku, Maďarsku, na Ukrajině a ve Vojvodině. (Viz též Rumuni.)

rundština, benuekonžský jazyk, úřední jazyk v Burundi (spolu s francouzštinou).

Rusíni (dříve Rusňáci, Malorusové, nyní Zakarpatští Ukrajinci), etnikum ukrajinského národa žijící v Zakarpatské Ukrajině a v bývalé Haliči a Bukovině, na severovýchodním Slovensku a v přilehlé části Polska, malé skupiny též v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku (vystěhovalci do Vojvodiny) a Chorvatsku v počtu kolem 1 milionu. Rozlišuje se několik etnografických skupin podle geografických sídel: podél Černé a Bílé Tisy žijí Huculové, kteří jsou pravděpodobně potomky Tiverců smíšených se slovanskými etniky. V Karpatské vrchovině žijí Bojkové, nejspíše potomci Ugličů a Chorvatů, podobně jako Lemkové, obývající nejzápadnější části Zakarpatské Ukrajiny a jihovýchodní cíp (a další oblasti) Polska. Už zcela zaniklo další místní rozlišování Rusínů podle sídel na, Cerepjáky, Čeváky, Dolišňany, Hajnaly, Krajňáky, Lišáky, Sotáky, Verchovce (Vrchovince) aj. Rusínská nářečí bývají řazena k ukrajinštině, jindy klasifikována jako samostatný jazyk (několik variant – nejdelší tradice ve Vojvodině, na Slovensku od roku 1995). Výrazným znakem Rusínů je folklor (nejvýraznější u Huculů). Od roku 1952 mezi politickými představiteli Rusínů převládl (vnucený) politický směr politické i kulturní asimilace s ukrajinským národem; od počátku 90. let 20. století naopak sílí v řadě zemí snahy o doformování svébytného rusínského etnika a jeho jazyka.

Rusové (Russkije), národ žijící v Rusku (téměř 116 milionů, cenzus z roku 2002), početné menšiny ve všech zemích bývalého Sovětského svazu (zejména v Bělorusku, Estonsku, Litvě, Lotyšsku, Moldavsku, na Ukrajině a v Kazachstánu), ve Francii, v Kanadě a USA; celkový počet je odhadován na téměř 165 milionů. Jazyk (ruština) patří do východoslovanské skupiny slovanské větve indoevropské rodiny. Věřící jsou vesměs pravoslavní křesťané. Pravlast se nachází v zeměpisném trojúhelníku tří velkých řek Dněpru, Dněstru a Visly, kde byla původní sídla Slovanů. Jádrem ruského národa se stali východní Slované, kteří se od počátku našeho letopočtu šířili hlavně na východ Evropy, ale také směrem na jih, západ a sever. Mezi četnými populacemi východních Slovanů (Kriviči, Radomiči, Severjané, Vjatiči ad.) vynikali právě Rusové, od jejichž jména byl odvozen název pozdějšího národa.

Proces etnogeneze byl zahájen v 9.–12. století, kdy došlo k sjednocení slovanských etnik v prvním feudálním státě Rusů – Kyjevské Rusi. Staroruská národnost se vyvíjela poměrně rychle díky jednotné státní a církevní politice, územní organizaci i rychlému početnímu růstu

obyvatelstva na poměrně rozsáhlém území středověkého státu. Na etnogenezi ruského národa se podílely i neslovanské etnické skupiny: na severu země Baltové a Ugrofinové, v jižních oblastech četné populace íránské, kavkazské a turkické. Od 14. století docházelo také k diferenciaci ruské národnosti na tři základní skupiny: velkoruskou, ukrajinskou a běloruskou. Velkoruská národnost se zformovala definitivně po vytvoření Moskevského státu, který se stal koncem 15. století celoruským státem. V 16.–18. století Rusové postupně osídlovali rozsáhlá území na severu země, na Sibiři až po Dálný východ a posléze, za vlády Petra I. (car od roku 1682) a Kateřiny II. (carevna od roku 1762), i na jihu v oblasti Černomoří, Kavkazu a ve Střední Asii. V 19. století se v carském Rusku konstituoval ruský národ. Dalším sjednocujícím prvkem se stala ruština, jazyk nejpočetnějšího etnika. Vznikem Sovětského svazu (po revoluci v roce 1917) pokračoval až do 90. let 20. století vývoj tzv. „socialistických národností a národů“ a formovalo se zde (i represivní cestou) nové historické společenství: tzv. sovětský lid. Tento trend byl ukončen rozpadem Sovětského svazu v roce 1991 a vyhlášením Ruské federace.

ruština, východoslovanský jazyk užívaný v Rusku a menšinami v bývalých sovětských republikách a v USA. (Viz též Rusové.)

Rutulové (Rutulci, Rutuli), malá populace kavkazského původu žijící v Ázerbájdžánu a Dagestánu, přibližně 12 tisíc příslušníků v roce 1979, podle cenzu z roku 2002 žije v Dagestánu téměř 30 tisíc Rutulů. Jazyk (rutulština) náleží do lezginské skupiny dagestánských jazyků kavkazské rodiny. Jako spisovný jazyk vznikl teprve v průběhu 1. poloviny 20. století. Jsou pokládáni za původní obyvatelstvo horských oblastí jižního Dagestánu, etnicky blízké Lezgům a Cachurům (s nimiž byli dříve spojováni do větší skupiny). Kultura je významně ovlivněna Ázerbájdžánci. V minulosti byli proslulí svou bojovností. Způsob života ovlivňovalo geografické prostředí, nepřístupnost horských oblastí způsobila izolovanost jednotlivých skupin. Nevytvořili pevnější útvar (jen tzv. volné společenství) a neměli ani vlastní etnonym (Rutul je název největší vesnice) a označení pro svůj jazyk. Původní náboženské představy a pronikající křesťanství byly už v 8. století vytlačeny islámem (sunnité).

rutulština, severovýchodní kavkazský jazyk užívaný na jihu Dagestánu. (Viz též Rutulové.)

Rwand'ané (Rwanda, Ruanda, Banyaruanda), označení pro obyvatele Burundi, Konga (Kinshasa), Rwandy, Tanzanie a Ugandy; celkem přes 9 milionů (odhad z roku 2005). Jazyk (rwandština) patří mezi centrální bantuské jazyky nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Část věřících se hlásí ke křesťanství, ostatní se zachovali tradiční animistické

náboženství. Rwand'ané se dělí na dvě etnografické skupiny. Podobně jako u Burundů jsou dominantní skupinou Tutsiové, pastevci nebantuského původu. Závislou skupinou jsou Hutuové, původem bantuští zemědělci. Malou část obyvatelstva představují pygmejští Batwové a jsou na nejnižším stupni společenské hierarchie, nejmenší část různí Evropané. Tutsiové přišli zřejmě ze severu během 16.–17. století, podrobili si bantuské obyvatelstvo, ale přejali jeho jazyk a kulturu. Zárodky státních útvarů existovaly na jejich území již v 16. a 17. století. V čele státu byl panovník, který měl současně nejvyšší funkce rituální a soudcovské. Podle tradice byla síla státu vtělena v jeho osobě, proto nesměl onemocnět nebo se zmrzačit. Území státu bylo rozděleno na provincie, které spravovali guvernéri odpovědní za vybírání daní. Guvernéri měli ještě důležité funkce ve státním aparátu a tvořili poradní aparát panovníka. Všechny státní funkce mohli vykonávat pouze Tutsiové.

Rwandská říše se v roce 1898 stala součástí Německé východní Afriky. Od roku 1923 byla spojena se sousedním státem Burundi v mandátní území Společnosti národů pod belgickou správou (Ruanda-Urundi). V polovině 20. století vypukly národnostní boje mezi vládnoucími, ale málo početnými Tutsii a převážnou většinou zemědělských Bahutů; vedly nejprve k vyhlášení republiky (roku 1961) a nakonec k vyhnání velké části Tutsiů ze země, k odtržení od státu Burundi a k vytvoření samostatné republiky Rwanda (roku 1973). Novodobé dějiny Rwandy jsou provázány častými kmenovými válkami, naposledy od jara 1994 mezi menšinovými Tutsii (14% z celkového počtu obyvatel) a většinovými Hutu (85% z celkového počtu obyvatel). Tato válka si vyžádala statisíce obětí a okolo 1,2 milionu uprchlíků do sousedních zemí, fungování státu bylo obnoveno až během několika následujících let. V poslední době se rozběhly i soudní procesy alespoň s některými viníky masakrů z roku 1994.

rwandština (rwanda), benuekonžský jazyk, úřední jazyk ve Rwandě (spolu s francouzštinou). (Viz též Rwand'ané.)

řečtina, novořečtina, starořečtina.

Řekové (Elliniki; jméno Řekové pochází z latinského *Graeci*, snad podle jména řeckého etnika *Graikoi*):

1. indoevropská etnika, která osídlila Balkánský poloostrov v několika vlnách. Vlastním jménem Helénové, tj. obyvatelé země Helas, odvozené od jména mytického praotce Heléna. Původně se názvem Helas označovalo pouze jedno malé město v jižní Thesálii, později jím byla pojmenována oblast celého Řecka s výjimkou Peloponésu a severní Thesálie, ale posléze se stal společným jménem pro všechny oblasti v Řecku i řecké osady mimo řecké území.

Etnogeneze Řeků začala příchodem Achájů, předchůdců Aiolů, Arkádů, Dóru a Iónů do oblasti Řecka ve 2. tisíciletí př. n. 1., k nim kolem roku 1200 př. n. 1. přibyly další řecké

populace. První helénská kultura navazovala na egejské a krétsko-mykénské předchůdkyně a sama se stala jejich pokračováním. Achájové vytvořili v období 1400–1250 př. n. l. vyspělou městskou civilizaci (kultura, mykénská) v Mykénách a Týrinsu, další pak vznikaly a zanikaly v Argosu, Athénách, Efezu, Korintu, Milétu, Spartě, Thébách a jinde.

Poslední vlnu přistěhovalců představovali Dórové ve 12. století př. n. l. Tlak Dóřů přinutil k pohybu Aioly, Ióny a Achaje, kteří se stěhovali na Kypr, Krétu a na západní pobřeží Malé Asie. V 8.–6. století př. n. l. dosáhla maloasijská řecká města velkého rozkvětu a patřila k nejvyspělejším řeckým státům vůbec. Byla v úzkém kontaktu se starými civilizacemi Předního východu a není jistě náhodou, že odtud pocházeli první řečtí filozofové (Anaximénés, Anaximandros, Hérakleitos, Thalés) a další významní představitelé řecké kultury (například historik Hérodotos). Thalés z Milétu, který se proslavil svou předpovědí zatmění slunce, získal své astronomické vědomosti v Babylónii nebo v Egyptě. Již od nejstarších dob udržovali Řekové obchodní kontakty především s foinickými městy na pobřeží východního Středomoří a kolem roku 800 př. n. l. založili obchodní kolonii v ústí řeky Orontés (al-Mína) v Sýrii. Od Foiničanů se Řekové učili nejen umění mořeplavby, ale na základě foinického písma (písmo, alfabetské) vytvořili i svou abecedu, kterou převzaly všechny evropské jazyky. Řečtí žoldnéři, lékaři, řemeslníci a umělci pracovali na dvoře perských králů a intenzivní styky Řecka se zeměmi Východu se projeví v zájmu řeckých historiků a spisovatelů o východní dějiny a kulturu. Jejich díla byla až do 19. století pro Evropany hlavním zdrojem informací o civilizacích starověkého Předního východu.

Starověký řecký národ se zformoval v 8. století př. n. l., jeho počátky souvisí se zahájením panhelénských her v Olympii v roce 776 př. n. l. Epocha městských států a rozkvětu filozofie, věd a umění včetně literatury a divadla byla po nástupu Makedoňanů roku 338 př. n. l. (Filip II., Alexandr Veliký) vystřídána obdobím řecké kolonizace a šířením řecké kultury (helénismus). Helénismus dosáhl svého vrcholu ve 3. století př. n. l., kdy se stal rozhodujícím sjednocujícím činitelem. Bylo to nejen náboženství, mytologie a filozofie Řeků, ale především jejich jazyk – stará řečtina, dále demokratická politika a vojenská síla, které posléze rozšířily řecký vliv až do severní Indie (Baktrie), Černomoří a západního Středomoří. Avšak již kolem roku 200 př. n. l. dobyli Římané většinu řeckých středisek a měst v Itálii a na Sicílii. Od roku 146 př. n. l. bylo staré Řecko pod nadvládou Římanů.

Kromě jiného jsou Řekové tvůrci demokracie započaté opatřeními athénskému zákonodárce Solónu a dovršené reformami athénskému politikovi Kleisthenovi, což vyplývalo z jejich obdivuhodné tendence k otevřenosti, tendenci, jež se neomezovala jen na politické dění, ale ovlivnila pozitivní tvůrčí vztah řeckého člověka k životu a světu.

V tomto specifickém étosu řeckého ducha je třeba hledat pramen jeho tvůrčích výkonů i ve filozofii, vědě, technice, výtvarném umění, próze, poezii, dramatu a v dalších oblastech, které dodnes zůstávají životodárným pramenem nejen euroamerické civilizace;

2. moderní národ v Řecku (přes 11 milionů, odhad z roku 2005), tvoří hlavní etnikum země – představují více než 95% všeho obyvatelstva; na Kypru (asi 500 tisíc); v Albánii (až 200 tisíc); různě početné skupiny v celém východním Středomoří a v Severní Americe. Jazyk (новоřečtina) tvoří zvláštní větev indoevropské rodiny. Potomci starověkých obyvatel Řecka, ovlivnění starověkými obyvateli Středomoří, Albánci, Slované a Turky. (Jaroslav Malina, Marie Pardyová, Jan Pečírková)

Římané (Romani, Quirites):

1. původně starověké označení obyvatel města Říma, později jméno občana (Quirit) římského státu a příslušníků vládnoucích a svobodných vrstev obyvatelstva starověkého římského impéria, a konečně historické označení všech obyvatel římské říše, a to jak na území Itálie, tak i na ostatních dobytých územích Keltů, Germánů a dalších etnik. Existence Římanů jako starověkého národa se datuje od založení města Říma v roce 753 př. n. l.; římský národ vznikl z celé řady menších i větších etnických skupin, které v 8. století př. n. l. žily ve střední Itálii – byli to hlavně Latinové, Sabinové a Etruskové (název Roma je snad etruského původu), kteří se podíleli zejména na vybudování hradeb, chrámů a užitkových staveb aj. Římané byli původně nazýváni Quirité a dělili se na tři hlavní skupiny: Luceres, Ramnes a Tities. Římané, původně pastevcí a vojáci, díky své disciplíně a rozpínavosti sjednotili a sloučili pod jedinou vládou všechny oblasti a země kolem Středozemního moře roku 31 př. n. l. a připojili k nim ještě celou řadu dalších vnitrozemských oblastí v Evropě, Africe a Asii. Pronikli na východě až do Babylónie, na severu do Británie a na jihu do Egypta. Největšího rozsahu dosáhla římská říše za císaře Traiana v roce 117 n. l., kdy byla připojena Arménie, Asýrie a Babylónie a kdy sahala až ke Kaspickému moři a Perskému zálivu. Po bitvě na Katalaunských polích (roku 451) a vyplenění Říma Vandaly (v roce 455) došlo k rozhodující porážce Římanů a v roce 476 k zániku západořímské říše. Východořímská říše se vyvíjela samostatně jako byzantská říše (Byzantinci). Po zániku impéria docházelo k poměrně rychlému rozpadu římského etnika. Lidová, tzv. vulgární latina, hovorový jazyk Římanů, se stala základem ostatních románských jazyků. Literární latina působila jako jednotící a kulturní prvek v historii evropských národů až do počátku novověku. V církevních jazycích (zvláště v katolické církvi) se zachovala dodnes, také právní nomenklatura a vědecké názvosloví v řadě přírodních a společenských věd jsou latinské.

S pojmem Římané spojujeme především tyto hodnoty: latinský jazyk, věčnost, vojenství a strategii, státotvornost a funkční správu globální říše spojující různorodá etnika velké části někdejší Evropy, severní Afriky a Malé Asie;

2. v současné době se názvu Římané užívá pro obyvatele hlavního města Itálie, Říma.
(Jaroslav Malina, Marie Pardyová)

Sába, etnikum a země v jižní Arábii, vytvořivší v minulosti čtyři významné jihoarabské státy: Sába, Ma'ín, Katabán a Hadramaut. Sába je všechny přežila a během času i pohltila. Jméno bylo původně návem kmene, který převzal vedoucí úlohu v tamní arabské kultuře a dal říši jméno. Ta měla původně teokratické zřízení. Vlastním vládcem byl měsíční bůh 'Almakah, jeho jménem vládl velekněz s titulem *mukarrib*. Asi v 5. století př. n. l. jej vystřídal světský vladař, král (*malík*), i ten však měl výraznou roli v kultu říšského boha. V dějinách a chronologii sabejské říše máme ještě stále velké mezery. Nejstarší dosud nalezené nápisy pocházejí nejspíše z 9. či 8. století př. n. l., zato konec říše v roce 525 n. l. je patrně jistý. Pozdější vládci přestoupili k židovství a poslední král Du-nuvas či Jusuf dokonce pronásledoval křesťany. Pak ji obsadili Etiopci, nakrátko i Peršané, až byla připojena k islámskému chalífátu. Zprávy o návštěvě královny ze Sáby u krále Šalomouna nemají zatím žádnou oporu v mimobiblických textech či nápisech.

Politická moc království se opírala o ekonomickou základnu spočívající na závlahovém zemědělství, rozvinutém zpracování přírodních materiálů (kovy, kámen) a dálkovém obchodu cennými substancemi (například kadidlo, myrha) mezi starověkým Předním východem a jižní Asií. Sociálně diferencovaná společnost tu vytvořila bohatou kulturu výtvarnou (architektura, plastika) i múzickou (literatura) s vlastním písmem o 29 souhláskových grafémech. Rozvinuté a relativně snášenlivé náboženství uctívalo vlastní polyteistickou soustavu, jejíž působnost se odráží až v počátcích islámu. Dějiny zdejších královských dynastií počínají v 10. století př. n. l. Sídlním městem panovníků Sáby byl Márib 100 km severovýchodně od dnešního města San'á (Jemen). Dnes zde kromě zřícenin chrámu zvaného Bar'an, zasvěceného měsíčnímu bohu jménem 'Almakah, patří k nejvýznamnějším památkám tzv. chrám 'Aum nebo 'Avvám, zbudovaný ke cti téhož božstva (7.–5. století př. n. l.). Jeho okrasek oválného půdorysu (osy 100x75 m) je uzavřen ohradní dvouplášťovou zdí s vnitřními komorami vysypanými výplňovým materiálem. Na západní straně nese zeď monumentální nápisy (výška jednotlivých písmen 23 cm, délka nejdelšího nápisu 42,37 m), uvádějící vždy zasvěcení příslušných částí zdi a jména jejich královských stavebníků (nejstarší nápis pochází z poloviny 7. století př. n. l.). Do chrámu se vstupovalo monumentálním předbraním s vnitřním dvorem obklopeným kolonádou s pilíři. Odtud teprve návštěvníci vcházeli do vlastního oválného jádra sakrálního prostoru po schodišti vstupním portálem, pod nímž museli podstoupit závěrečnou očistu průchodem vodní clonou,

vytékající z nádrže umístěné v horní části portálu. Blízké královské mauzoleum podoby věže s řadami pravohlých schrán pro pozůstatky zesnulých v síle zdiva uvnitř a s pohřebními kobkami (5. století př. n. l.) doprovází skupina podobných pohřebních památek nedaleko odtud.

Znamenitou památkou, připomínající hydraulické a inženýrské znalosti stavitelů dávné Sáby, je máribská přehrada, zbudovaná ze zeminy a zdiva na maltu v ústí blízkého vádí asi 6 km na západ odtud (patrně 5. století př. n. l.). Pomocí dvou stavidel usměřuje tok vody, shromažďující se při jarních přívalech v přehrazeném údolí, do kanálů zásobujících vláhou přilehlé soustavy plužiny. Přítok vody na jednotlivá pole lze dále regulovat pomocí sítě vedlejších stavidel. Systém fungoval asi 1000 let, hlavní stavidla byla přestavována ještě ve 4.–6. století n. l. Jeho používání však definitivně ustalo nejspíše v době okolo roku 575 n. l. (Jan Heller – Petr Charvát)

Sabelové (Sabella), starověké populace osko-sabinské skupiny, které se podílely na utváření římského společenství, a to zejména na území střední Itálie; patřili k nim Sabinové (později zvaní Samnité), Aequové, Hernikové, Marsové, Marucinové, Paelingové, Picentové, Vestinové a další. (Marie Pardyová)

Sabinové, příslušníci sabellského kmenového svazu, který sídlil ve střední části Apeninského pohoří. Věnovali se pastevectví a zemědělství. Obývali část Latia a jejich teritorium sahalo až na území dnešního Říma (Quirinál), kde se střetli s Latiny, kteří osídlili Palatin. Podle pověsti uloupili Romulovi druhové sabinské ženy a v odvetném tažení Sabinky smířily své příbuzné s novými manžely. Římané tak vznikli spojením obou etnik, kterým v raných dobách střídavě kralovali vůdci z obou etnik do té doby, než se Řím v 6. století př. n. l. dostal pod panství Etrusků. (Marie Pardyová)

sačtina, sakština.

Sachalarové, Jakuti.

Sakové (Sakasenové, Sakové, Saka, „jelení“), starověké nomádské etnikum íránského původu. Sakové přišli z oblasti severozápadní části Íránu a byli příbuzní se Skythy a Sarmaty, mezi nimiž byli nazýváni Jüečové (Jüe-č’), zatímco Peršané je nazývali Šakové. V období 7.–3. století př. n. l. byli usazeni v oblasti dnešního Kazachstánu. Pod tlakem jiných etnik se museli ve 2. století př. n. l. posunout na pomezí dnešního Íránu a Afghánistánu. Zde byli nazýváni Sagestánci a oblast, kterou osídlili, Sagestán (Sítán). Později se jako Šakové dostali až do Indie a již v průběhu 3. století splynuli s tamními etniky indoárijského původu.

sakština (sačtina), vymřelý íránský jazyk starého období, rozdělující se na několik dialektů, užívaný v 1. tisíciletí př. n. l. ve východním Turkestánu. (Viz též Sakové, Skythové.)

Salaři (Sala, Salar, Salyr), etnikum zejména ve vysokohorské části provincie Čching-chaj a v provincii Kan-su; v Číně téměř 105 tisíc osob (cenzus z roku 2000). Jazyk patří do turkické větve altajské rodiny, k původnímu oghuzskému základu se připojili kypčácké prvky, na jazyk měla silný vliv tibetština a čínština. Dnes je úředním i spisovným jazykem čínština. Věřící jsou muslimové sunnitského směru. Předpokládá se, že přišli do svých dnešních sídel ze západu (v čínských písemných pramenech jsou zmiňováni již od 14. století), zřejmě v souvislosti s výboji Mongolů. V polovině 50. let 20. století získali autonomní územní statut a roste i populace. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.) (Josef Kolmaš)

Sálioové (Sálští Frankové, Salia), jedna z hlavních středověkých populací germánských Franků. Byli usazeni podél pobřeží Severního moře od ústí Rýna až po Šeldu; během 5. století přesídlili do severní Galie na území dnešní Belgie a severní Francie. Na počátku 2. tisíciletí splynuli s ostatními etniky a podíleli se na zformování zejména Vlámů a jiných etnik. (Jaroslav Malina)

Sališové (Ploskohlavci – „Flatheads“, Salich, Selišové), skupina asi 30 jazykově příbuzných indiánských etnik na severozápadě USA a v přilehlé části Kanady (asi 40 tisíc osob): Belakula (Bella Coola), Čehalis, Flathead, Liluet (Lillooet), Ntlakjapamuk (tzv. Thomsonští indiáni), Skvamiš (Squamish) aj.; jejich jazyky tvoří rodinu sališ. Zvyk deformovat si hlavu již v dětském věku pomocí plochých destiček ovázaných kolem hlavy je znám i u dalších indiánských etnik, avšak u Sališů byl odpočátku nejvýraznějším znakem. Náboženství bylo animistické (hlavně kult předků), dnes jsou do značné míry christianizováni. Sališové jsou rozlišováni na vnitrozemské skupiny Préríjních indiánů, neboť si v 18. století rovněž osvojili chov koní a jízdu na koni, a na pobřežní skupiny živící se rybolovem. Pobřežní Sališové byli kulturně příbuzní s jinými populacemi na severozápadním pobřeží, například s Haidy, Kwakiutly aj. Kmeny se dělily na patrilineární rody, existovalo i patriarchální otroctví, instituce potlače a tzv. tajné společnosti. Sališové byli velmi bojovní, konali časté nájezdy proti svým sousedům. Jejich území bylo v 19. století zabráno bělochy; od roku 1855 žijí v rezervacích na části svého původního teritoria.

Salvadorci, národ smíšeného etnického původu obývající Salvadorskou republiku ve Střední Americe. Z celkového počtu 7,1 milionu (odhad z roku 2006) je většina míšenců (mesticů a kreolů), dále zde žijí indiáni a Španělé. Až do počátku 16. století sídlili v zemi původní indiáni, kteří patřili do mayského společenství (Mayové). V roce 1524 byla země obsazena Španěly, teprve v roce 1841 získali Salvadorci nezávislost a byla vyhlášena republika.

Samnité, starověcí obyvatelé Samnia, pastevci a zemědělci. Výpravami na jih ohrožovali římské a řecké osady. Římané s nimi svedli tři těžké tzv. samnitské války (343–341 př. n. l., 328–304 př. n. l., 298–290 př. n. l.), v nichž byli Samnité nakonec poraženi. Na jejich území byly zřízeny římské vojenské kolonie. V období punských válek stáli Samnité na straně karthaginského vojevůdce Hannibala; jejich odpor byl zlomen až v roce 82 př. n. l. V roce 88 spolu s ostatními Italiky získali plné římské občanské právo. (Marie Pardyová)

Samoané (Samojci), polynéská populace austronéského původu žijící na Plaveckých ostrovech, nazvaných později Samoa, na Novém Zélandu, Havaji a v USA v počtu 185 tisíc osob (odhad z roku 2005). Jazyk (samojšťina) patří k západní skupině polynéské větve malajsko-polynéské rodiny. Věřící jsou křesťané. Udržují si některé prvky tradičního způsobu života (velkorodina, instituce volených náčelníků, obřad pití kavy aj.); kulturně jsou blízcí zejména Tonganům. Ostrovy byly osídleny zřejmě jako jedny v prvních v Polynésii a to kolem roku 750 př. n. l. populacemi z Fidži (Polynésané).

Významné antropologické výzkumy zde provedla zejména americká antropoložka Margaret Meadová (byly jejím prvním terénním výzkumem). Tématem byla analýza vlivu výchovy na formování osobnosti; téma se stalo dominantní i pro její další práci (Arapešové). V létě roku 1924 Margaret Meadová odjela na polynéský ostrov Tau, kde pobývala devět měsíců. Cílem její výpravy, v duchu koncepce antropologie osobnosti a kultury, bylo testování hypotézy, že kultura a výchova je determinujícím prvkem v procesu socializace, nikoli dědičnost. Zaměřila se na studium výchovy adolescentních dívek v kontextu jejich socializace. Během svého pobytu mezi Samoany se naučila samojšťinu, nosila domorodé oblečení, jedla samoanské jídlo z talířů vyrobených ze spletené trávy.

Formování osobnosti a socializaci mladých Samoanů se v letech 1997 a 1998 věnovali také američtí badatelé Thomas McDade a Carol Worthmanová. Během výzkumu použili metodu detekce protilátek tvořících se proti viru Epsteinova a Barrové. Testovali skupinu 316 jedinců ve věku 10 až 20 let. Tento vir způsobuje prudkou infekci podobnou angíně, tvořící se protilátky slouží též jako ukazatel vlivu vzrůstajícího psychologického stresu. Během posledních tří desetiletí na Samoi rapidně stoupá počet sebevražd mezi adolescenty obou pohlaví, v počtu sebevražd dnes patří Plaveckým ostrovům jedno z předních míst. Podle Thomase McDada a Carol Worthmanové za růstem psychologických stresů stojí probíhající proces kulturní diverzifikace samoanské společnosti.

samodijská etnika, etnika, samodijská.

samodijské jazyky (samojedské jazyky), jazyky, samodijské.

Samojedi, zastaralé označení etnik severovýchodní Evropy a severní Asie, jejichž jazyky patří do samodijské (dříve samojedské) větve uralské jazykové rodiny. Z jazykového hlediska se dělí na tři skupiny: 1. severní – Něnci (tzv. vlastní Samojedi), Enci, Nganasanové; 2. západní – Selkupové; 3. vymizelé jižní skupiny. Původ jména Samojedi není jednoznačně určen. Nejčastěji se odvozuje od názvu Sama jedne (Země Saamů), který Rusové omylem přenesli na Něnce a jim příbuzná etnika. V roce 1938 byl starý název nahrazen označením Samodijci nebo samodijská etnika. K Samojedům patřila i etnika obývající jejich původní sídla v oblasti Sajanského hřbetu – Kamasinci, Koibalové, Motorové, Tófové aj. Malé skupiny se udržely až do současnosti, většinou však byly asimilovány Chakasy, Rusy a Tuvci.

samojedské jazyky, samodijské jazyky.

samojšťina, západní polynéský jazyk, úřední jazyk státu Západní Samoa, užívaný též na ostrovech Americké Samoa.

Sámové (Laponci, Lopaři, Sámiové, Saamové, Finnové, vlastním jménem Saami), původní obyvatelstvo nejsevernější oblasti Evropy, dnes severní části Norska (40 tisíc), Švédska (několik tisíc), Finska (5 tisíc) a v Ruské federaci hlavně na poloostrově Kola (2 tisíce); celkový počet je odhadován na 70 tisíc osob. Vlastním jazykem (laponština), náležejícím k ugrofinské větvi uralské rodiny a dělícím se do řady značně odlišných dialektů (nejvíce uživatelů má severní saamština) hovoří již jen asi polovina Laponců; většinou mluví i jazykem země, kterou obývají. Podle umístění sídel se ještě dělí na horské, lesní a jezerní Sámy. První se živí hlavně lovem a chovem sobů, u ostatních převažuje rybolov a chov zvířat (sobů).

Laponci jsou jedinou etnickou skupinou z evropských etnik, která si zachovala víceméně kočovný způsob života a liší se výrazně od ostatních Evropanů nejen svou kulturou a jazykem, ale i tělesnou stavbou: mají široký obličej a malou postavu, která nepřevyšuje v průměru 160 cm. V současnosti jsou různou měrou integrováni do života majoritní společnosti (dnes žije kočovně asi 10% Sámů); zhruba od roku 1980 však zčásti procházejí (zejména v Norsku) i úspěšnou etnojazykovou revitalizací. Věřící jsou křesťané; christianizováni byli v 19. století, původní náboženství bylo animistické. Základní společenskou jednotkou bylo volné sdružení několika rodin. Tyto skupiny neměly náčelníky ani jinou formu politické organizace. Sámové přišli do Evropy asi před 10 000 lety z oblastí kolem Oněžského jezera, z jižnějších oblastí byli později vytlačeni finskými a germánskými etniky. (Leoš Šatava)

Sanapanáové (Sanapaná, Lanapsua), jihoamerické indiánské etnikum v Paraguayi v povodí řeky Río Salado a Galván; ve 40. letech 20. století se počet odhadoval na 1 tisíc

osob. Jazyk patří do rodiny lingua. Věřící jsou katolíci s pozůstatky prvků tradičního animismu. V průběhu 20. století byli asimilováni okolním mestickým obyvatelstvem.

Sandavové (Sandawe), etnická skupina khoisanského původu žijící v počtu asi 40 tisíc (odhad z roku 2000) v oblasti Kondoa Irangi v jižní části Tanzanie. Jsou pozůstatkem původních hotentotských populací a dosud hovoří jedním z jejich jazyků (sandawe). Jsou příbuzní Khoinům. Zdá se, že u Sandavů ještě nedošlo k úplnému rozpadu kmenového uspořádání; zachovali si dosud zbytky původní lovecko-sběračské kultury, kterou doplňují zemědělstvím a chovem dobytka po vzoru svých bantuských sousedů. Část věřících se hlásí ke křesťanství, ostatní si zachovali tradiční kultury.

sandawe, sandaweština.

sandaweština (sandawe), khoisanský jazyk užívaný izolovanou menšinou v Tanzanii (Sandavové).

Sandawové, Sandavové.

Sanové (zastarale Křováci, Bushmeni, vlastním jménem: *San*, „Lidé“), khoisanské etnikum v Angole, Botswaně, Jihoafrické republice, Namibii a Tanzanii. Jazyk (náležející mezi archaické jazyky světa) patří do khoisanské rodiny; vyznačuje se tzv. mlaskavkami. Sanové se vyznačují malým vzrůstem (výška těla 145–150 cm), jejich vlasy mají tvar pepřových zrnků (*fil-fil*), barva pleti je žlutohnědá až šedohnědá, ušní lalůček není zahrnutý (tzv. křovácké ucho) aj. V pouštích a polopouštích v jižní Africe dnes žijí jejich mizející zbytky v počtu asi 5 tisíc na území Botswany, Namibie a v oblasti pouští Kalahari a Namib v Jihoafrické republice. Přežívajícím zbytkem Sanů ve východní Africe jsou Hadzapové. Jako etnikum vznikli již v mezolitickém období (tzv. boskopský člověk, protokřovácké populace) a zachovali si většinou původní kamennou industrii i lovecko-sběračský způsob života. V průběhu 19. a 20. století byli Sanové vytlačeni Bantuy a Evropany do neúrodného pouštního vnitrozemí (pobřežní Křováci byli vyhubeni již v 17. a 18. století). Potravu získávají lovem, sběrem a výjimečně rybolovem. K lovu užívají šípy s otrávenými hroty. Materiální kultura není v důsledku přírodních podmínek příliš rozvinuta. Nestaví si trvalá obydlí, pouze přístřešky na ochranu před nepříznivým počasím. Typickou ženskou ozdobou jsou šňůry korálků vyráběných ze skořápek pštrosích vajec. Sanové jsou nomádi, pohybují se okolo základny, kterou je trvalý zdroj vody. Znamé jsou skalní malby rozptýlené po celé jižní Africe, mají bohatou ústní slovesnost, hudbu, typické hudební nástroje a tance. Antropologické a etnoarcheologické výzkumy mezi Sany prováděli v poslední době zejména američtí badatelé Richard Lee a Irvén DeVore. (Jaroslav Malina)

Santálci (sami se nazývají *Hórókó*, „Lidé“ či *Hórhepónkó*, „Děti lidí“), kmenové etnikum v severovýchodní Indii (asi 4,5 milionu osob) ze skupiny Mundů, které žije převážně na náhorní plošině Čhótá Nágpur, ve svazových státech Džhárkhand, Urísa a Západní Bengálsko. Za jejich původní domovinu někdy bývá považováno království Čampa na severu Kambodže, což vysvětluje jejich příbuznost s monkhmerskými etniky. Na subkontinent zřejmě migrovali přes Ásám a Bengálsko ještě v předárijském období. Podle tradice v minulosti tvořili spolu s populacemi Hóů, Mundáriů aj. kmenový svaz známý pod jménem Khérvárové. Podle nich byla pojmenována tzv. khérvárská severní skupina mundských jazyků (součást austroasijské rodiny), kam patří vedle santálštiny též mundáři a příbuzné dialekty. Santálština má dva dialekty, jen málo odlišné od standardní formy jazyka – kármálí, jímž hovoří kmen (či klan) Kólha, a dialekt kmene Máhlé, jež oba žijí na bengálsko-bihárském pomezí. Kolonizace kmenových území v oblasti pohoří Rádžmahal vyvolalo v letech 1855–1856 rozsáhlé povstání proti britské správě, jehož potlačení si vyžádalo životy zhruba deseti tisíc Santálců.

Tradiční náboženství Santálců bylo animistické, dnes je silně ovlivněno hinduismem. Dosud zachovávají staré náboženské i kulturní zvyky; každá vesnice má posvátný háj zasvěcený kmenovým božstvům, jejichž přízeň si zajišťuje zvířecími oběťmi, a svého zaklínače (*ódžha*), jenž zaplašuje zlovlné duchy (hlavně duše lidí zemřelých nepřirozenou smrtí), obětuje jim vlastní krev a využívá tradičních léčebných postupů při léčbě nemocí. Většinou jsou usedlími zemědělci a chovateli domácích zvířat, některé skupiny se specializují na určitý druh řemesel (kovářství, kovolitectví, výrobky z bambusu aj.) a usilují o začlenění do kastovní hierarchie. V hinduistické společnosti kmenová etnika tradičně zaujímají podřadné postavení, jejich členové jsou pokládáni za tzv. nedotknutelné. S cílem zmírnit důsledky sociálního vyřazení, zařadila indická vláda Santálce spolu s dalšími mundskými etniky do skupiny tzv. registrovaných kmenů (*Scheduled Tribes*) požívajících výhod pozitivní diskriminace. (Jan Filipický)

santálí, santálština.

santálština (santálí), mundský jazyk z austroasijské rodiny užívaný menšinou v indických státech Bihár, Urísa a Západní Bengálsko. (Viz též jazyky, indické, Santálci.)

Sarakačani, Karakačani.

Saramakové, etnikum žijící zejména v Surinamu v počtu asi 22 tisíc. Hovoří saramačtinou (dialekt kreolštiny ovlivněný portugalštinou), angličtinou a západoafrickými jazyky. Saramakové jsou potomky otroků, kteří na přelomu 17. a 18. století uprchli z portugalských plantáží do surinamských lesů. Vytvořili zde komunity, žijící se zemědělstvím, lovem a rybolovem. V 19. století mnozí Saramakové navázali kontakt s nizozemskými osadníky a

začali pracovat jako lodníci či dřevaři. Společnost je matrilineární a většina žen má svou vlastní domácnost. Někteří muži mají dvě či více žen, ale ženy žijí v oddělených domech. Koncem 80. let 20. století došlo k násilným střetům mezi Saramaky a surinamskou vládou. Mnoho Saramaků uprchlo do Francouzské Guyany, kde žijí dodnes jako političtí uprchlíci.

saraština (sara), nilosaharský jazyk užívaný v jihozápadním Čadu.

Sarawačané (Sarawak), populace malajskoindonéskeho původu žijící ve státě Sarawak na ostrově Borneo; celkový počet téměř 2,4 milionu (odhad z roku 2005), většinou Malajců, hovořících malajštinou. Území bylo původně součástí sultanátu Brunei; v roce 1841 je koupila Velká Británie (James Bruce). Od roku 1963 jsou součástí nezávislého státu Malajsie. Hlavní etnickou složkou jsou původní Ibanové, dále Číňané, Malajci aj.

sardinština:

1. románský jazyk užívaný v běžném styku na Sardinii, úředním jazykem je však italština;
2. vymřelý indoevropský jazyk blízký etruštině, užívaný ve starověku na Sardinii. (Viz též Sardové.)

Sardové (Sardinci, Sardiňané):

1. starověké etnikum žijící na ostrově Sardinii a spřízněné s Ligury; Sardové byli předindoevropského původu. Již ve 2. tisíciletí př. n. l. vytvořili zcela ojedinělou a vyspělou megalitickou kulturu vyznačující se věžovitými obytnými stavbami (nuraghi), sloužícími zároveň jako opevnění, jichž bylo na Sardinii kolem 7 tisíc: pocházejí většinou z vrcholného období této kultury (1000–500 př. n. l.). Sardové pravděpodobně přišli ve 12. století př. n. l. z Malé Asie, zřejmě z oblasti Sard (odtud jméno) a na ostrově se smísili s původním iberským a ligurským obyvatelstvem, ale bližší podrobnosti o jejich původu nejsou známy. Po dobytí Sardinie Římany došlo k zániku svérázné megalitické kultury a společnosti, avšak Sardové zůstali na ostrově dodnes;

2. název dnešních obyvatel italského ostrova Sardinie – Sardiňanů v počtu téměř 1,7 milionu (odhad z roku 2006). Vyznačují se celou řadou etnografických zvláštností a také výrazným jazykovým dialektem; zdejší jazyk – sardinština – bývá lingvisty střídavě vydělován jako samostatná románská řeč či jen jako skupina osobitých dialektů italštiny (nejčastěji se vymezují nářečí logudorské, campidanské a gallurské; respektive i sassarské a nuorské-barbaricino) s dochovanými četnými archaismy z předrománského období. Odhaduje se, že sardinsky je schopno hovořit maximálně 1–1,2 milionu obyvatel ostrova a dále velký počet (několik set tisíc) vystěhovalců v pevninské Itálii. Podobně jako na Sicílii a Korsice udrželi se i na Sardinii až do dnešní doby některé silné prvky rodového cítění a zvykového práva (krevní msta aj.).

Sarmaté, uskupení kočovných etnik, příbuzných se Skythy. Původ Sarmatů je hledán v Íránu; poprvé doloženi v uralsko-povolžských stepích. Později se přesunuli na západ a vytlačovali Skythy. Jazygové se v 1.–4. století usadili mezi Dunajem a Tisou (bojoval s nimi Marcus Aurelius), Roxolani se v 1. století dostali do dolního Podunají, Alani začátkem 5. století přišli do Španělska, tzv. východní Alani ve 2. století do Malé Asie a Arménie. V Povolží převažovali Aorsové. V Černomoří Sarmaté obchodovali s antickými městy, v uměleckém řemesle se projevoval zvěrný styl. Meč byl hlavním kultovním předmětem (božstvo války), pěstován byl kult slunce, ohně, koně, řek a jezer. V průběhu 1. tisíciletí se smísili s původními etniky ve východní Evropě a zmizeli z historie jako politická síla.

Sartové, dnes již nepoužívané označení, které mělo několik významů:

1. především označovalo smíšené obyvatelstvo íránského, mongolského a tureckého původu, které obývalo zejména povodí řeky Syrdarji, oblasti Ferghány a Chórézmu ve střední Asii. Jazykem bylo nářečí sartilíti, které je odlišovalo od Tádžiků. Na počátku 20. století se jejich počet odhadoval na 800 tisíc;

2. označení pro usedlé, zejména městské obyvatelstvo, které užívali Kazaši a kočovní Uzbekové. Dnes tvoří etnografickou skupinu Uzbeků.

Sasové, západogermánské etnikum ve 2. století n. l. sídlící patrně v oblasti Holštýnska, později na území mezi Harzem a Severním mořem. Ve 3. století n. l. vytvořili Sasové alianci spolu s Engry, Chauky, Cherusky, Ostfály a Vestfály v oblasti dolní Emže a Vesery v severozápadním Německu. Svaz brzy rozšířil své panství na území mezi Rýnem a Labem a podílel se na dobývání Galie ve 4. století a spolu s Angly i Británie v průběhu 5. století (počátky Anglosasů). Nejdéle také odolával Frankům, za vlády Karla Velikého (768–814) byli porobeni a přemísťováni na různá místa říše; na původním území zůstali významnou etnografickou skupinou německého národa, která si dodnes zachovává určité historicko-kulturní zvláštnosti (jazykový dialekt, kroj aj.). (Jaroslav Malina)

Saúdští Arabové, Arabové, Saúdští.

Savojané (Savoie), středověká populace keltsko-románského původu v oblasti Savojských Alp jižně od Ženevského jezera. Ve středověku byla země součástí Burgundského království, ale od roku 1417 se stala vévodstvím. Teprve v roce 1860 bylo Savojsko postoupeno Francii a Savojané se podíleli na formování francouzského národa. Jako národnostní skupina již splynuli s Francouzi.

Sekvanové (latinsky: *Sequani*), starověké galské (keltské) etnikum žijící mezi řekami Rhônou a Saônou v Galii. U hlavního města Vesontio (pozdější Besançon) porazil Caesar

roku 58 př. n. l. Ariovistovo vojsko a poté došlo k podrobení Galie Římany. Sekvanové v této bitvě pomáhali Římanům a tím přivodili i zánik galských etnik. (Marie Pardyová)

Seldžuci (Seldžukové), turkmenské etnikum středoasijského původu, jež ovládalo od 11. do 13. století Západní a Střední Asii. Po vládě tzv. Velkých Seldžuků (Alp Arslan a Malikšáh) se jejich říše tříštila do území ovládaných členy vedlejších větví rodu (Seldžuci kermánští, syrští, iráčtí, maloasijské). Od 30. let 11. století pronikali ze Střední Asie na západ. Porážka Ghaznovců v roce 1040 jim otevřela cestu do Íránu a Iráku. Jako stoupenci sunny nahradili Seldžuci v roce 1055 ší'itské bújovské poručníky abbásovského chalífy. Na ší'itských Fátimovcích dobyli Sýrii a Palestinu (dobytí Jeruzaléma 1070 se stalo jedním z podnětů k vyhlášení křížových výprav do Palestiny). Vítězstvím u Manzikertu v roce 1071 Seldžuci otevřeli Malou Asii turkmenským kmenům; vznikly zde první turecké státní útvary (emiráty a sultanáty). Po Malikšáhově smrti vznikly državy seldžuckých rodin podřízených hlavnímu sultánovi (přímým potomkům Malikšáha) či nezávislé státy jejich vazalů, které se při vzájemných bojích udržely do vpádu Mongolů.

Seldžuci se zasloužili o prohloubení vojensko-lenního systému, který vytvořil pevné hierarchické vztahy a oslabil moc centrální vlády, spoléhající na rodovou solidaritu kočovnické společnosti. Měli rozhodující zásluhu o rozvoj školství vytvořením vysokých učilišť (medresa) se stabilní učební náplní. Vytvořili vlastní iránsko-tureckou politickou, jazykovou a kulturní oblast vedle odlišné oblasti arabské.

Seldžukové, Seldžuci.

Selkupové (zastarale Ost'jáčtí Samojedi, Narymští Ost'aci, *Selkup*, „Člověk z tajgy“), etnikum na území Ťumenské a Tomské oblasti Ruské federace; jejich počet činí dnes asi 4,2 tisíce (cenzus z roku 2002). Jazyk (selkupština) patří do samodijské (samojedské) větve uralské jazykové rodiny. Jazykově a etnicky jsou příbuzní s Něnci a měli s nimi i společný průběh etnogeneze. V 18. století byli formálně obráceni na pravoslaví (podobně jako u řady jiných etnik masovým křtem), ale do konce 20. století se udržel šamanismus. Materiální kulturou i způsobem života měli Selkupové blíže k Chantům a Ketům než k jazykově příbuzným etnikům (Samojedi). V současné době se urychluje proces asimilace Selkupů s Rusy a s dalšími etniky, takže zvolna klesá celkový počet jejich příslušníků (z 6 tisíc v roce 1926) a zároveň stále méně jich hovoří rodným jazykem selkupštinou.

selkupština, samodijský jazyk z uralské rodiny užívaný mezi středním Obem a Jenisejem. (Viz též Selkupové.)

semang, semangština.

Semangové (Semang), souhrnné označení kulturně příbuzných skupin negritského původu v jižní části Malajského poloostrova v celkovém počtu kolem 4 tisíc příslušníků. Představují zbytky trpasličích populací spolu se Sakáji a dalšími etniky a vyznačují se zejména zvláštnostmi v tělesné stavbě (výška do 150 cm, výrazné negroidní znaky). Jsou pravděpodobně pozůstatkem nejstaršího osídlení na Malajském poloostrově a ostatních ostrovech v jihovýchodní Asii (Aetové na Filipínách, Andamanci na Andamanských ostrovech aj.). Jejich jazyk (semangština) patrně tvořil samostatnou rodinu, v současné době mluví smíšeným jazykem (silný vliv senoištiny a malajštiny), takže bývá řazen do monkhmerské skupiny austroasijské rodiny. Náboženství je animistické. Z jazykového (na základě dialektu) a teritoriálního hlediska se dělí na 7 základních skupin: Tonga (jižní Thajsko), Batek, Džahai (Jahai), Kensi, Kintak, Lanoh, Mendrik v Malajsii. Jsou kočovní lovci a sběrači, jen výjimečně se usazují a věnují se zemědělství. Významný je obchod s Číňany a Malajci, od nichž výměnou za lesní produkty získávají zbraně, kovové nástroje nebo oděvy. Základními společenskými jednotkami jsou rozšířené rodiny a skupiny; v čele bývá nejstarší nebo nejuznávanější muž. V současné době jsou jazykově, kulturně i způsobem života stále více ovlivňováni Malajci a Senoi.

Ke studiu života a kultury Semangů a dalších negritských etnik v Asii přispěl zejména rakouský antropolog a etnograf českého původu Paul Schebesta (Pavel Šebesta).

semangština (semang), menší skupina austroasijských jazyků užívaných v severní Malajsii. (Viz též Semangové.)

semibantuská etnika, Bantuové.

Seminolové (Seminole, vlastním jménem *Ikaniúksalgi*, „Lidé z poloostrova“; jméno Seminol pochází z jazyka Kríků [*simanole*, „zběh, odštěpenec“]), potomci některých indiánských populací konfederace Kríků, kteří se od konce 17. století usazovali na Floridě (USA), kde původní etnika už byla vyhubena nebo vymřela. Původní počet není znám, před rokem 1842 asi 3–4 tisíce, od počátku 19. století k nim přechali další Kríkové. V roce 1979 jich bylo celkem 5 055 (včetně míšenců), z toho asi 3 tisíce v Oklahomě, dnes je jejich počet odhadován na 10 tisíc. Jazyk patří do rodiny muskogí, dnes většina mluví anglicky nebo jsou bilingvní. Věřící jsou křesťané, udržují se i některé prvky tradičního náboženství. V Oklahomě pak později s Čerokii, Čikasi, Čokty a Kríky vytvořili svaz tzv. Pětí civilizovaných národů.

Semité, označení skupiny etnik (podle bible potomstva Šéma), jejíž jazyky tvoří geneticky spjatou rodinu semitských jazyků. Semité obývali území Předního východu ve velmi raných dobách, podle jedné z teorií tam přišli z Afriky. Nejstarší stopy semitských jazyků mohou být

názvy některých toponym. V Mezopotámii žili Semité v 3. tisíciletí př. n. l. společně se Sumery. Svědčí o tom zpočátku jen vlastní jména v sumerských nápisech (včetně jmen členů vládnoucí vrstvy, viz Ur), později se jazyk semitského obyvatelstva (Akkadové, akkadština) používá i v mezopotamském písemnictví. Kolem roku 2350 př. n. l. se semitský hodnostář kišského krále Sargon zmocnil vlády a založil nové mocenské centrum Akkad. Semitská dynastie, kterou založil, vládla asi po 150 let sjednocené jižní a střední Mezopotámii. Již koncem 3. tisíciletí př. n. l. pronikaly ze západních stepí do úrodné mezopotamské nížiny další semitské kmeny, Amorejci (Amurru). Jejich předáci se postupně zmocnili vlády v mnohých mezopotamských městských státech (Isin, Larsa, Mari, Ešnunna). Amorejského původu byla i Chammurapiho dynastie v Babylónu a dynastie Šamší-Adada v Aššuru. Amorejci si osvojili akkadský jazyk i mezopotamskou kulturu. Amorejská království prosperovala v 1. polovině 2. tisíciletí př. n. l. i na území Sýrie (Jamchad, Alalach). Zvláštní postavení zaujímal v Sýrii Ebla, jež konkurovala již v 2. polovině 3. tisíciletí př. n. l. mezopotamským Akkadům. Obyvatelé tohoto státu převzali od Sumerů klínové písmo, ale přizpůsobili si ho pro potřeby vlastního jazyka (eblajština). V 2. polovině 2. tisíciletí př. n. l. došlo k podobnému jevu v Ugaritu (ugaritština). V syro-palestinské oblasti existovala další centra semitských obyvatel (Kanaánců), jejich jazyk je však znám jen z velmi kusých, převážně votivních nápisů. Koncem 2. tisíciletí př. n. l. přichází další vlna semitských etnik Aramejců, Hebrejců a Foiníčanů. Aramejci zaplavili celý Přední východ, na území Sýrie a částečně i Palestiny vytvořili řadu malých městských států (například Bít-Adini, Bít-Agusi, Sam'al) a infiltrovali také do Mezopotámie. Na nejzazším jihu Mezopotámie v bažinatých a stepních oblastech kolem Perského zálivu se usídlili Chaldejci (Bít Jakíni). Na území dnešního Libanonu ovládli městská centra Foiníčané (Byblos, Týr, Sidón). Jejich obchodní aktivity na souši a zvláště na moři přispěly k rozšíření západosemitského abecedního (alfabetického) písma. Hebrejci kočovali nejprve v hornatých a stepních oblastech Palestiny, postupně se však usazovali v dřívějších kanaánských městských centrech. Koncem 2. tisíciletí př. n. l. vytvořili stát s centrální vládou v Jeruzalémě, který se po jednom století své existence rozdělil na dvě království (izraelské království, judské království). Většina syrských a palestinských měst byla zničena ve válkách s Asyřany (9.–7. století př. n. l.) a posléze Babylóňany (6. století př. n. l.). Arabský poloostrov a syrské stepi a pouště byly již v 1. tisíciletí př. n. l. obývány Araby. Na severu tohoto území se jednalo převážně o kočovné a polokočovné kmeny, v jižní části (dnešní Jemen) vznikly nejpozději na začátku 1. tisíciletí př. n. l. městské státy (Sába, Katabán, Hadramaut, Ma'in) s vyspělou kulturou a širokými obchodními kontakty (Arábie). (Nea Nováková)

Semité, zastaralý název etnik, jejichž jazyky (kromě mrtvých jazyků, například amharština, arabština, ivrit, maltština, tigrina) tvoří semitskou větev afroasijské rodiny. Tyto jazykové a etnické skupiny měly svá původní sídla v Přední Asii a zejména v jihozápadní Asii. Název byl zaveden do vědecké literatury na konci 18. století a byl odvozen od vlastního jména Sem, jednoho ze tří synů Noemových, který byl podle biblické genealogie otcem většiny těchto etnik. Jde tedy o umělý a symbolický název, který pouze umožňuje bližší zařazení velké skupiny semitských, tj. afroasijských jazyků. Semité byli rozděleni na východní a západní větev. K východním Semitům patřili Akkadové, Asyřané, Babylóňané a další etnika, k západním Semitům Aksúmové, Arabové, Aramejci, Feničané, Hebrejci, Izraelité a další etnika, ze současných například Amharové. Od 3. tisíciletí př. n. 1. žili Semité v polokočovných společenstvích v oázách a osvojovali si základy zemědělství, řemeslné výroby a posléze i zpracování kovů. Prvními šířiteli semitských jazyků byli Feničané, a to již ve 2. tisíciletí př. n. 1., dalšími od 2. poloviny 1. tisíciletí n. 1. Arabové a další semitské populace. (Jaroslav Malina)

semitohamitská etnika, etnika, semitohamitská.

semitohamitské jazyky, jazyky, semitohamitské.

semitské jazyky, jazyky, semitské.

Semnoni (latinsky: *Semnones*), svévské germánské etnikum, které sídlilo od 1. století n. 1. v povodí Sprévy a Havoly a později na horním toku Mohanu. Po spojení Semnonů se Svěvy a dalšími germánskými etniky ve 2.–3. století vznikli Alemani. (Jaroslav Malina)

Senegalc, seskupení různých skupin obyvatel současného Senegalu v západní Africe. Z celkového počtu 11,6 milionu (odhad z roku 2005) tvoří většinu súdánské populace Mandingové, Sererové, Tukulérové a Wolofové, část obyvatel představují Arabové a Fulbové. Území Senegalu bylo od středověku součástí významných afrických říší Tekrúr, Mali a Songhaj. Ve druhé polovině 15. století zahájili Portugalci kolonizování země, v 17. století byli vystřídáni Holanďany, celou oblast okupovali Francouzi ve 2. polovině 19. století a území Senegalu a Gambie se stalo francouzskou kolonií. Po úspěšném boji Senegalců byla vyhlášena v roce 1960 nezávislá republika.

Senekové (Seneca), původní etnikum severoamerických indiánů usedlé v oblasti jižně od jezera Ontario ve státě New York; celkový počet přibližně 3,8 tisíce osob. Senekové byli spolu s příbuznými Kajugy, Mohavky, Oneidy a Onondagy členy Irokézské ligy; nyní žijí v rezervacích na pomezí USA a Kanady.

sengo, pidžinizovaná varianta afrického jazyka *ngbaudi* s velkým množstvím slov z francouzštiny, užívaná především ve Středoafričské republice.

Senoiové (Senojové, Senoi, Sakai), skupina jazykově a kulturně příbuzných populací v horách severní Malajsie; z antropologického hlediska patří k veddoidům (Veddové). Jazyk patří k monkhmerské skupině austroasijské rodiny, je silně ovlivněn malajštinou. Náboženství je animistické, jen nepatrné množství Senoů přijalo křesťanství nebo islám. Představují zbytky trpasličích populací spolu se Sakáji a Semangy a vyznačují se zejména zvláštnostmi v tělesné stavbě (tělesná výška do 150 cm, výrazné negroidní znaky). Senoiové jsou zároveň pozůstatkem nejstaršího osídlení na Malajském poloostrově. Základní společenskou jednotkou je rodina (párová, někdy i rozšířená); jedna či více vesnic tvoří volnou teritoriální jednotku. Vesnice jsou někdy tvořeny jediným dlouhým domem, v jižnějších oblastech převažují rodinné domy. V čele skupiny (rodiny, vesnice) bývali stařešinové. Většinou se postupně vytvořila funkce mluvčího, který je reprezentantem skupiny vůči okolí. Do svých dnešních sídel přišli patrně mezi 8000–2000 př. n. l. z Indočíny a předkové Malajců je pak vytlačili do horských oblastí.

Ke studiu Senoioů a ostatních negritských populací v Asii přispěl zejména rakouský antropolog a etnograf českého původu Paul Schebesta (Pavel Šebesta).

Senufové (Senufo, Siene, Syena, vlastním jménem Siena), etnikum (celkem asi 2,7 milionu) v západní Africe (Burkina Faso, Mali, Pobřeží slonoviny). Jazyk senufo je spíše seskupením několika dialektů patřících do skupiny gur nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Věnují se zemědělství a chovatelství (ovce a kozi), dálkovému obchodu a řemeslům (hlavně kovářství). Na vysoké úrovni jsou umělecká řemesla. V dřevorezbě se proslavili maskami a zdobenou architekturou (dveře a okenice), ve zpracování kovů vynikají zhotovováním bronzových a železných plastik. Nejvyšší politickou autoritou byl náčelník vesnice, který měl důležité rituální funkce vyplývající z náboženských představ týkajících se půdy. Po staletí byli ovlivňováni a usměrňováni ve svém vývoji Mandy, s nimiž také vytvářeli městské státní celky; jedním z posledních útvarů, který koncem 19. století dobyli Francouzi, byl stát Sikaso v kraji Kenedugu. Většinou jsou muslimové, část udržuje i tradiční animistické náboženství.

Sererové (Serer, Sarer), etnická skupina žijící v Senegalu v oblasti Sin a Salum (u stejnojmenných řek). Jazyk patří mezi severní atlantské jazyky nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Etnicky tvoří blízké společenství se svými sousedy Tukuléry a Wolofy, s nimiž mají i společný původ. Jsou nápadní vysokou souměrnou postavou a značně krátkými končetinami a také méně výraznými černošskými rysy v obličeji a velmi tmavou pletí. Sererové založili postupně řadu drobných státních útvarů, které byly ve 2. polovině 19. století zničeny Francouzi. V těchto státech tvořili vládnoucí vrstvu příslušníci jiných etnik,

většinou Mandigové. Malá část Sererů v 19. století přijala islám, většinou si však udrželi původní animistickou víru. Dnes jsou animisty nebo křesťany. Usídlení je patrilokální, původ odvozovali v ženské linii. Politickou autoritu na místní úrovni představoval náčelník a rada starších, nad kterými byli ještě náčelníci menších teritorií.

Sériové (Seri), etnická skupina severoamerických indiánů žijící původně na kalifornském ostrově Tiburón a na protilehlém pobřeží Sonory v dnešním Mexiku. Náleželi k Hoka-indiánům, ale většina jejich příbuzných už v minulých stoletích vymřela (Kočimové, Perikuové, Vajkúrové). Posledních asi 800 Seriů žije dnes jako drobní řemeslníci vyrábějící tradiční výrobky z mořských lastur a per vodních ptáků. Původní lovecko-sběračský způsob života a výroba balsových člunů jsou již zapomenuty, ale byly popsány v řadě vědeckých studií.

Sérové (Ser), starověké etnikum tibetobarmského původu, které žilo od počátku 2. tisíciletí př. n. l. na území severozápadní Číny a proslulo zavedením výroby hedvábí: pěstování bource morušového se v průběhu 1. tisíciletí rozšířilo v jižní Číně a odtud se dostalo až do Evropy na počátku 2. tisíciletí n. l.

Setukové (Setuové, Pskovští Estonci), etnografická skupina Estonců zejména v jižní části Estonska a v Pskovské oblasti Ruské federace. Hovoří zvláštním nářečím jihoestonského dialektu nebo mluví rusky. Setukové jsou považováni za potomky starých čudských populací, kteří se s Estonci smísili až v 16.–18. století. Úplnému splynutí bránily zejména náboženské odlišnosti. Jsou pod vlivem ruského pravoslaví (Estonci jsou luteráni), to dávalo předpoklady pro inklinaci Setuků k ruské duchovní i materiální kultuře. Dnes splývají s Rusy i s Estonci.

Severjané, východoslovanské etnikum, které sídlilo již v polovině 1. tisíciletí na Ukrajině a po vytvoření Kyjevské Rusi v 9.–12. století přispělo spolu s Vjatiči a dalšími etniky k vytvoření ruské společnosti a později i ruského národa.

Severní Frísové, Frísové.

Seychelané, smíšené černoško-arabské obyvatelstvo nezávislé ostrovní republiky Seychely na Seychelském souostroví v Indickém oceánu při pobřeží východní Afriky. Z 80 tisíc obyvatel (odhad z roku 2005) je nejvíce černochoů a míšenců (kreolové), část tvoří Angličané, Arabové, Francouzi, Indové, Madagaskarci aj. Ostrovy byly až do 17. století jen částečně obydleny, v letech 1744–1794 je kolonizovali Francouzi, v roce 1794 byly obsazeny Angličany, od roku 1803 byly britskou kolonií. Nezávislost získali Seychelané v roce 1976.

Siamci, Thajci.

sibiřská etnika, etnika, sibiřská.

sibiřské národy, etnika, sibiřská.

Sibonejové (Ciboney; jméno je patrně odvozeno z aravackého *siba* a *ejeri*, tj. „Skalní lidé“), zaniklé indiánské populace, zřejmě pocházející z Floridy, které v době příchodu Španělů (v roce 1492) obývaly většinu Kuby a část Haiti. V 16.–17. století byli Sibonejivé vyhubeni, jejich jazyk není znám. Sibonejové byli lovci, sběrači a rybáři, žili hlavně v jeskyních a v dočasných příbytcích. O společenské organizaci a náboženství se nedochovaly žádné spolehlivé informace. (Viz též lidé v karibské oblasti, první.)

Sidamové (Sidamo), etnická skupina žijící v jihozápadní Etiopii v provincii Sidamo a Kaffa; celkový počet se odhaduje na 4,7 milionu. Nejbližšími příbuznými jsou Oromové. Kromě vlastních Sidamů sem patří ještě populace Džandzero, Kefa, Nao, Ometo aj. Jejich jazyky patří do kúšitské větve afroasijské rodiny. Většinou jsou muslimové (islám od 10.–12. století), část křesťané a animisté. V 19. století se jejich území stalo součástí etiopského státu. Základní společenskou jednotkou je párová rodina nebo polygammí rodina, usídlení je patrilokální. V minulosti drželi otroky, jejichž status byl dědičný. Společnost zahrnovala i několik endogamních kast (kováři, lovci ad.).

Sienpiové (Sien-pi), starověké etnikum mongolského původu; v 1.–3. století Sienpiové vytvořili kmenový svaz na území Mongolska, který se stal základem pozdějších mongolských říší. Již na počátku středověku splynuli s ostatními mongolskými etniky.

Sierraleoňané, obyvatelé západoafrické republiky Sierra Leone, kteří jsou převážně černošského súdánského původu. Z celkového počtu 5,5 milionu (odhad z roku 2005) je přibližně 30% Mandingů, 30% Temnů, 20% Kissijů, Bulomů a zbývajících 20% připadá na různá jiná etnika včetně Evropanů a kreolů. Předpokládá se, že súdánské černoši zde žili ve větším počtu až do 16. století, než zahájili Portugalci obchod s otroky. V 17. století ovládli území Angličané a v roce 1808 (po objevení zlata a diamantů) prohlásili pobřežní části Sierry Leony za korunní kolonii Velké Británie. Teprve v roce 1961 dosáhli Sierraleoňané vyhlášení nezávislosti celého území, v roce 1971 došlo k utvoření samostatné republiky a od té doby vytvářejí též vlastní národní společenství.

Sifanové (Si-fan), nechanské etnikum tibetočínského původu v západní Číně v celkovém počtu téměř 0,5 milionu. Sifanové jsou tradičními chovateli ovcí a drobných domácích zvířat, zemědělci a řemeslníci. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.) (Josef Kolmaš)

Si-nan-i, Žungové.

Sinhalci (méně vhodně Sinhálci, Sinhala, „Lví rod“ – od sanskrtského *sinha*, „lev“), smíšená populace indického původu tvořící převážnou většinu (74%) obyvatel Šrí Lanky (asi 14,9 milionu, odhad z roku 2006). Jejich předkové na ostrov přicházeli v několika vlnách v 6.–5. století př. n. l. z indického subkontinentu (zprvu snad ze západního pobřeží, později

z oblasti dnešního Bengálska). Hovořili indoárijskými dialekty, jež zřejmě převzali od védských Árijů přicházejících na subkontinent ze Střední Asie, avšak etnicky patrně nebyli příliš odlišní od původních kmenových populací protoaustraloidního původu obývajících jižní Indii a Šrí Lanku, s nimiž se smísili – jejich pozůstatek dnes představují Veddové. Jazyk (sinhalština) patří do indické větve indoevropské rodiny – vyvinula se ze středoidických prákrťů, hovorových dialektů příbuzných sanskrtu, zhruba mezi 3. stoletím př. n. l. a 5. stoletím n. l. V průběhu svého vývoje vstřebala řadu lexikálních i gramatických prvků z drávidských jazyků. Používá písmo indického původu, odvozené z jižního bráhmí. Kolem roku 247 př. n. l. vyslal indický císař Ašóka na ostrov svého syna (či bratra), díky jehož misijní činnosti většina obyvatel přijala buddhismus théravádového směru, který dodnes představuje náboženství převážné většiny (93%) Sinhalců; zbytek tvoří křesťané a muslimové. Již v raných fázích sinhalské kolonizace na Šrí Lanku začali pronikat tamilští přistěhovalci z jižní Indie, jejichž potomci označovaní jako cejlonští (šrílanští) Tamilové dnes v zemi tvoří nejpočetnější národnostní menšinu (asi 12,6% z celkového počtu 20,2 milionu obyvatel, tj. asi 2,5 milionu lidí). Ve 2. století př. n. l. se poprvé podařilo sjednotit celé území ostrova v jediný centralizovaný stát s hlavním městem Anurádhapura, který zajistil plynulý rozkvět sinhalské civilizace na více než tisíc let. Na přelomu 10. a 11. století anurádhapurské království vyvrátili tamilští Čólové a většinu území ostrova na čas proměnili ve svou provincii. Vítězství nad Čóly roku 1070 a obnovení jednoty sinhalského státu s novým sídelním městem Polonnaruva zahájily novou éru hospodářského a kulturního vzestupu, kterou pak od počátku 13. století vystřídal postupný úpadek sinhalského státu a evropská koloniální expanze. Jediný státní útvar Sinhalců, který si dokázal udržet nezávislost po celé portugalské (1580–1658) i nizozemské (1658–1796) koloniální období, zůstalo Kandyjské království v hornatém středu ostrova, jež teprve v roce 1815 podlehl britskému záboru.

Bezprostředně po vyhlášení nezávislosti Cejlonu (1948) se vláda pokoušela překonat národnostní, jazykové, kastovní a náboženské rozdíly multietnické společnosti prosazením ideálu cejlonského vlastenectví, příslušnosti k jedinému národnímu státu všech Cejlonců. V průběhu 50. let však tuto uměle vytvářenou identitu smetla vlna sinhalského buddhistického nacionalismu spojená s požadavky nápravy historických křivd způsobených Sinhalcům a buddhistické obci vnějšími nepřáteli – tamilskými vetřelci z jižní Indie a evropskou koloniální expanzí. Přijetí kontroverzního zákona upravujícího používání sinhalštiny jako jediného úředního jazyka (*Sinhala Only Act*) v roce 1956 vyvolalo nárůst napětí mezi většinovými Sinhalci a tamilskou menšinou, jež následně vyústilo v otevřené projevy nepřátelství mezi oběma dominantními etniky. Pokusy o kompromis vždy zmařil postoj sinhalských

šovinistických organizací a zpolitizovaných buddhistických mnichů, podle nichž ústupky Tamilům ohrožují samu existenci sinhalského národa a Buddhovy dharmy. Neschopnost či neochota sinhalské politické reprezentace zaručit tamilské menšině rovná práva a příležitosti vedla k nárůstu separatistických nálad a od poloviny 70. let docházelo k stále častějším výbuchům etnického násilí. Umírněné volání po autonomii v rámci federálního státu vystřídal požadavek vyhlášení nezávislého státu šrílanských Tamilů (Ílamu). Do čela boje za jeho vytvoření se postavila militantní organizace Tygři osvobození Tamilského Ílamu (LTTE). V roce 1983 proti vládě zahájila otevřený boj, který přerostl ve vleklou občanskou válku, jež si již vyžádala více než 65 000 obětí.

Sinhalci se dělí na dvě skupiny: obyvatelé nížin, kteří byli v přímořských oblastech během koloniálního období vystaveni větší míře akulturace, a horaly (Kandyjce). Tradiční společnost byla rozdělena na kasty, jejichž pozůstatky se částečně dochovaly dodnes. Zárodky kastovního systému si předkové dnešních Sinhalců patrně přinesli s sebou na ostrov. Později se vyvinul do podoby značně odlišné od indického kastovního systému. V nížinách byla rodina zpravidla monogamní, u Kandyjců byla běžná polyandrie. Dnes jsou jiné formy manželství než monogamie zákonem zakázány. (Jan Filipický)

sinhalština, indoárijský jazyk, úřední jazyk na Šrí Lance. (Viz též Sinhalci.)

sinotibetské jazyky, jazyky, tibetočínské.

Siouxové, odžibvejský název pro Dakoty, tj. „Spojence“. Jejich počet se odhaduje na 35 tisíc a dnes jsou považováni za klasické představitele Prérijních indiánů.

siouxske jazyky, jazyky, siuské.

Sipové (Xipo, Sibó, Hsipo, Sipo-Mandžuové), etnikum sídlící zejména na severozápadě Ujgurské autonomní oblasti Sin-ťiang; celkem v Číně asi 188 tisíc. Jazyk se pokládá za dialekt mandžuštiny, dnes se užívá zejména v oblastech kompaktního osídlení (tam je i jazykem vyučovacím). Písmo je rovněž mandžuské. Obecně jsou pokládáni za příbuzné Mandžůů, s nimiž je vedle jazyka pojí i kultura. V náboženství hrál hlavní roli šamanismus, část se hlásí k buddhismu. Po roce 1949 byl sice pro Sipy vytvořen autonomní okres, ovšem zejména menší skupiny rychle splývají s Číňany nebo okolními etniky.

Sirioni (Sirionové, Sirionó, Chori, Mbia), etnické skupiny jihoamerických indiánů z velké jazykové a etnické skupiny Tupiů, kteří žijí ve východní Bolívii. Jsou jedním z nejstarších pozůstatků původních obyvatel v této části Jižní Ameriky. Ve 40. letech 20. století existovaly necelé 3 tisíce příslušníků, v roce 1973 asi 1 tisíc, dnes je jejich počet odhadován na 400 osob. Jazyk patří do skupiny čiriguano rodiny tupí. Jsou polokočovní lovci a sběrači, v malé míře i zemědělci, organizováni do skupin (30–120 příslušníků) tvořených menšími matrilineárními

rodinami, každá skupina má v čele dědičného náčelníka s malými pravomocemi. Náboženství je animistické.

Siung-nu, čínské pojmenování kočovníků na severním a severozápadním pomezí Podnebesí (Číny), jež odpovídá termínu Hunové; tradičně jsou líčeni jako krutí nájezdníci žijící z kořisti u zemědělských sousedů a z pohyblivého pastevectví; důkladné rozborů čínských a antických pramenů a zejména nové archeologické nálezy však ukazují, že Hunové stavěli též pevná sídla a věnovali se obdělávání polí, i když vzhledem k celkové neúrodnosti svého území patrně jen s nejistým výsledkem. (Josef Kolmaš)

siuské jazyky (siouxské jazyky), jazyky, siuské.

skandinávské jazyky, jazyky, skandinávské.

Skoti, Skotové.

Skotové (Skoti):

1. původně starověké keltské populace;
2. obyvatelé historického území Skotska, na severu Velké Británie v počtu 4,5 milionu (cenzus z roku 2001), početné skupiny žijí v zámoří (Austrálie, Kanada, Nový Zéland, USA), celkový počet potomků skotských vystěhovalců je odhadován na 50 milionů. Jako potomci keltských Gaelů si dosud zachovávají některé kulturní a jazykové zvláštnosti; jazyk gaelština (dnes ca 60 tisíc uživatelů) patří do keltské větve indoevropské rodiny. Skotsko, které se keltsky nazývalo Alban a podle Římanů Kaledonie, bylo osídlováno od 2. tisíciletí př. n. 1. keltskými populacemi Britů a Piktů (Kaledonců). Ve 3. a 4. století n. 1. přesídlili na západní pobřeží keltští Skotové z Irska a již v 5. století začali zakládat kmenové království Skotů, Britů a Piktů. Byli již od počátku historického období silně ovlivňováni Anglosasy a Normany. Po období válek s Angličany došlo v roce 1707 k unii Skotska a Anglie a vytvoření jednotného království Velké Británie s jediným parlamentem. V současné době se keltské (gaelské) tradice a jazyk nejlépe uchovaly v severní části Skotska a na Hebridách.

Skotové jsou již značně asimilováni s britským etnikem, ale přesto mají řadu tradičních obyčejů a zvyklostí i v běžném životě. Mezi nejznámější patří skotský kroj, odlišený pro různé rody barvou a typem kostek, dudácká hudba aj. Vzhledem k historickému vývoji a kulturním tradicím (silné vlivy keltských prvků, specifická vlastní kultura, konfesní odlišnosti aj.) se u obyvatel Skotska udržuje osobité cítění na pomezí regionálního a národního vědomí; podle některých členění jsou Skotové dokonce považováni za samostatné etnikum, respektive národ. Hovorovým jazykem většiny Skotů je však angličtina, zejména její skotská nářeční varianta, tzv. „lallans“.

skotská gaelština, gaelština.

skupina:

1. [antropologie, sociologie] relativně stálý soubor lidí spojených určitým cílem, činností, společnými zájmy, hodnotami a normami chování. Zprostředkující článek mezi člověkem jako izolovaným individuem a společností jako sociálním útvarem. Je významný pro průběh socializace. Mezi členy skupiny vznikají více nebo méně pevné vazby; skupina je schopna vystupovat navenek jednotně (mívá vlastní identitu), je schopna vědomého rozlišení na „my“ (skupina vnitřní, do které patřím) a „oni“ (skupina vnější, do které nepatřím). V důsledku velké různorodosti skupin existuje jejich rozsáhlá typologie. Nejčastěji zkoumanými znaky skupiny v psychologii jsou vzájemná interakce členů, spolupráce, identifikace se skupinou, skupinová role, komunikace ve skupině aj. (Jaroslav Malina)

2. [archeologie] označení pro separovaný kulturní celek, který nemá všechny potřebné rysy k označení archeologická kultura a zpravidla je jen složkou většího kulturního celku, odlišenou určitými zvláštními znaky v hmotné výbavě. Někdy se tímto pojmem označuje celek představující fakticky vývojovou fázi určité kultury, případně regionálně omezenou (skupina ohrozimská, salzmündská). (Karel Sklenář)

skupina, etnická, historicky vzniklá skupina lidí, kteří mají společný původ (mnohdy zakotvený již v rodové a kmenové společnosti v období prehistorie, protohistorie nebo starověku), rasový typ, jazyk, materiální a duchovní kulturu, mentalitu, tradice a obývají společné území. Na rozdíl od sociálních skupin jsou etnické skupiny stálé, unikátní a liší se vzájemně také antropologickým složením – příslušníci každé etnické skupiny náležejí zpravidla k určitým výrazným typům a rasám.

Kromě toho je pro etnické skupiny charakteristické i určité území, na kterém buď vznikaly, nebo se po dlouhou dobu vyvíjely. Toto území není vždy totožné s územím státu; častěji zaujímá etnická skupina menší území uvnitř státu, nebo území větší a pak zasahuje i do států sousedních (v Evropě například Maďaři, Poláci aj.).

V některých případech, zejména na území bývalých britských a francouzských kolonií v západní Africe neodpovídají hranice států vůbec přirozeným hranicím etnických skupin, takže příslušníci téže etnické skupiny (například Fulbové nebo Hausové) žijí v různých státech s odlišným hospodářským, společenským a politickým zřízením. (Jaroslav Malina)

skupina, etnografická, homogenní část národa odlišující se kulturou, nářečím, krojem ap. (například Chodové a Valaši v rámci českého národa). (Jaroslav Malina)

skupiny, paleoasijské (též Paleoasiaté, Hyperborejci), název obyvatel Dálného východu a východní části Sibiře, a to bez ohledu na to, zda byli příbuzní, či nikoliv. Důvodem k jejich zařazení do paleoasijské skupiny byla zpravidla jejich autochtonnost; podle označení se

předpokládalo pravěké stáří těchto etnických skupin. K paleoasijským etnikům patří zejména Čukčové, Itelmeni, Jukagirové, Ketové, Korjaci a Nivchové. Svým původem patří k Paleoasiátům též Ainové, původní obyvatelé Sachalinu, Kurilských ostrovů a Hokkaida; představují zcela výjimečnou skupinu etnik, která má řadu kulturních souvislostí s Eskymáky a také s některými severními skupinami severoamerických indiánů; nejspíše jsou zbytkem kontaktních asijských a severoamerických etnik. Jako sibiřští lovci a sběrači v oblasti Asie si zachovali mnohé rysy původního způsobu života, avšak nevytvořili žádný jednotný celek, ani společenský, ani kulturní. Zůstali rozdrobeni a do značné míry byli ovlivňováni jinými etniky, s nimiž přišli v průběhu historie do bližšího styku. Například Evenkové a Jakuti, kteří je vytlačili z větší části původních sídlišť, výrazně ovlivnili jejich další vývoj (kult medvěda, šamanismus aj.). Většina paleoasijských etnik byla od 17. století trvale ovlivňována Rusy – společně s kolonizací Sibíře docházelo i k jejich postupné asimilaci a rusifikaci. Některé etnické skupiny vyhynuly, jiné se asimilovaly a ostatní si dosud zachovávají jazyk, tradiční kulturu i některé společenské a náboženské zvláštnosti.

Skythové, skupina íránských etnik, sídlící od poloviny 8. století př. n. l. na rozsáhlých územích při severním pobřeží Černého moře, od ústí Dunaje až k Donu. Podle Hérodota byli Skythové vytlačeni ze svých sídlišť vysycháním stepí a tlakem Massagetů. Kolem roku 650 př. n. l. ovládli severozápadní Írán a východní Turecko a stali se tak nebezpečnými sousedy Urartu a Asýrie. Nejstarší písemná zmínka o Skythech se nachází v nápisech Sargona II.; Asyřané je nazývali Aškuzája. V roce 673 př. n. l. provdal dokonce Asarhaddon svou dceru za skythského náčelníka Bartatuu, což bylo neobvyklé, protože velcí králové Sargonovské dynastie neměli ve zvyku vdávat své dcery za cizí barbary. Asarhaddon patrně doufal, že získá jejich pomoc v boji proti Médům a Urartu. Skythské nájezdy na území Předního východu dosáhly svého vrcholu mezi rokem 630 a 625 př. n. l. a byly důsledkem upadající moci asyrské říše. Skythové zpustošili Sýrii a Palestinu a na egyptských hranicích je zastavil až faraon Psammték I., který jim bohatě zaplatil za to, aby ušetřili jeho zemi. Dopad skythských nájezdů, jejich pustošivost a krutost, hluboce zapůsobila na představivost židovských proroků, zvláště Izajáše a Jeremjáše. Skythy z Asie nakonec vytlačili Médové. Ustoupili do jižního Ruska, kde skupina skythských kmenů založila království na dolním Dněpru (tzv. království Skythové). Dáreios I. se v roce 512 př. n. l. pokusil neúspěšně dobýt jejich území. Příčinou jeho neúspěchu nebylo ani tak vojenské umění Skythů jako jejich oblíbená taktika zanechávat za sebou spálenou a zpustošenou zemi. Skythové byli po čase vytlačeni Sarmaty do oblastí vnitřního Krymu. Skythové byli pastevcí proslulí svým jezdeckým uměním a zručností svých lučištníků, bojujících ze hřbetů svých koní.

Skythové podnikali výpravy a tažení i do Evropy, pronikli až na severní Balkán (Sigynnové), ve východním Maďarsku se jim přičítá kultura Vekerzug. Jejich masivní bronzové trojhrané šipky se vyskytují v zánikových horizontech jihopolských halštatských hradišť. U nás je několik rozptýlených nálezů, které lze přičíst Skythům – hadovitá náušnice z Břežánek, šipky z Vrbice a z Kotouče u Štramberka, sekera z Kaliště a především hlavice „žezla“ z Býčí skály. Skythové ovlivnili na kratší dobu Ilyry, Thráky a další etnika. Od 4. století př. n. l. jejich vliv a moc rychle klesaly a ve 13. století n. l. po zániku skythského království na Krymu mizí z dějin Evropy i Asie, jejich místo zaujali Sarmati a jiná etnika.

Skythské kulturní dědictví spočívá zejména v oblasti umění a uměleckého řemesla – zoomorfní styl, bojové scény a výjevy z lovu ap., zlatnictví a dřevořezbářství. Světově proslulé jsou jejich knížecí mohyly (Kul-Oba, Pazyryk, Solocha) s přepychovou výbavou: zlaté a bronzové šperky, koňské postroje, nádherně vypracované a tepané nádoby a zbraně vykládané emailem a drahokamy a zdobené rytinami převážně zvířecích motivů. Uctívali přírodní síly, Velkou Matku a zejména hroby svých předků. (Jaroslav Malina, Jana Pečirková, Karel Sklenář)

skythština, vymřelý íránský jazyk starověkého období, jímž mluvila v 1. tisíciletí př. n. l. etnika (Skythové) sídlící mezi pobřežím Černého a Azovského moře a Kavkazem.

Skytové, Skythové.

skytština, skythština.

Slezané, západoslovanské etnikum, které se v 5.–6. století usadilo na území Slezska na horní a střední Odře. Splynuli s Bobřany, Dědošany, Opolany a Třebovany v 10. století a byli přičleněni spolu s českými a moravskými kmeny do prvního českého státu Přemyslovců a podíleli se na utváření české a polské společnosti.

Slováci, etnikum západoslovanského původu, které žije ve Slovenské republice (asi 4,5 milionu), menšiny v České republice (podle cenzu v roce 2001 – 194 tisíce), v Srbsku (Vojvodina; 60 tisíc), v Maďarsku (asi 15 tisíc), dále v Rumunsku, Polsku, Kanadě a v USA. Jazyk (slovenština) je jedním ze západoslovanských jazyků (patří k slovanské větvi indoevropské rodiny); má několik i výrazně se lišících dialektů. Věřící jsou katolíci, asi 8% protestanti.

Původ Slováků sahá do 6. století n. l., kdy se slovanské populace usadily na území dnešního Slovenska. V 9. století byla západní část slovenského území (s Nitrou jako svým tehdejším centrem) součástí Velkomoravské říše, po jejím pádu si v letech 907–1200 celé území podmanili Maďaři. Přemyslovci sice načas připojili části Slovenska k českému státu, ale již na počátku 11. století je znovu ovládli maďarští Árpádovci, kteří zde vytvořili hraniční uherské vojvodství (Belo, Gejza aj.). Od poloviny 12. století se začali na středním Slovensku

usazovat němečtí kolonisté, z jihu pronikali do země Maďaři. V tomto období zanikla slovenská etnika v Bukových horách, v Matře a v okolí Ostřihomi i v Zadunajsku na území dnešního Maďarska. Slovensko se stalo po hornickém povstání v letech 1525–1526 součástí mnohonárodnostní podunajské monarchie rakouských Habsburků. V 18. a 19. století zesílil proces národního obrození, který vyvrcholil v revoluci (1848–1849). Po 1. světové válce vznikl samostatný československý stát (1918) (viz Čechoslováci). V době německé okupace vznikl na Slovensku satelitní klerofašistický slovenský stát (1939–1945). Po 2. světové válce vznikla Československá lidově demokratická republika, jejíž vývoj pokračoval v roce 1968 vyhlášením Federativní socialistické republiky, v roce 1990 se ustavila Československá federativní republika. Dne 1. ledna 1993 došlo k rozdělení tohoto státního útvaru na dva samostatné státy – Česká republika a Slovenská republika.

Slováci, Moravští, významná etnografická skupina slovanského původu na jihovýchodní Moravě a v moravkoslovenském pomezí (podobně jako moravští Valaši). Dodnes si zachovávají svérázné lidové zvyky, kroj i tradiční způsob života sadařských zemědělců (pěstování cukrové řepy, kukuřice, moruší, vinné révy aj.). Řada rysů je blízká uherské oblasti.

Slované, skupina etnik, jejichž jazyk se utvářel v sousedství Baltů a na okraji íránské jazykové skupiny nejspíš v oblasti od Zakarpatí až po řeku Dněpr (jazyky, slovanské). První nejisté zmínky se nacházejí v pozdních antických pramenech. Spolehlivě jsou doloženi (pod jmény Antové a Venedi) od 6. století, kdy začali pronikat na západ a na jihozápad a dostali se na Balkánském poloostrově do kontaktu s byzantskou kulturou. V 6. století je doložen kmenový svaz Antů (na dolním toku Dunaje), který byl v roce 602 zničen Avary.

V průběhu expanze (6.–7. století) Slované obsadili území na západě až k linii vymezené ústím Labe, řekami Nábou (Bavorsko) a Enží (Rakousko) až po Istrii u Jaderského moře; na jihu až po Peloponnés, na východě téměř k Volze. V období expanze se slovanské etnikum skládalo z několika kmenů, které se zřejmě spojily ve svaz (Doudlebi, Chorvati, Obodriti, Srbové); historicky jsou doloženy další názvy slovanských skupin (nelze vždy odlišit, zda se jedná o názvy kmenové, místní či mocenských útvarů, například Čechové, Moravané, Polané, Radimiči, Severjané, Slovinci, Vislané, Vjatiči, Volyňané). Vznikem Avarské říše (568) bylo souvislé slovanské osídlení narušeno; byl zahájen pozvolný proces diferenciacce Slovanů na západní a jižní. V 7. století vznikla u západních Slovanů Sámova říše (kmenový svaz) a v 9. století Velká Morava, v 10. století český stát a Polsko, u jižních Slovanů v 9. století Chorvatsko a Srbsko. Východní Slované vytvořili Kyjevskou Rus. Pobaltští Slované a Polabští Slované nepřijali křesťanství, tvořili silné kmenové svazy (Lutici, Obodrité); byli

zničení a asimilování během 11.–12. století. Nomádští Bulhaři byli slavinizováni v období od 8. do poloviny 10. století (první bulharské království).

Z jazykového hlediska se Slované dělí na východní (Bělorusové, Rusové, Ukrajinci, asi 200 milionů), západní (Češi, Lužičtí Srbové, Poláci, Slováci, asi 55 milionů) a jižní (Bulhaři, Černohorci, Chorvati, Makedonci, Slovinci, Srbové, asi 29 milionů). (Viz též Slované [na Moravě].) (Jaroslav Malina)

Slované (na Moravě), vzhledem k tomu, že v první polovině 6. století n. l. bylo území dnešních Čech a Moravy osídleno Slovany, za jejichž potomky se považuje většina dnešních obyvatel tohoto území, zdá se, že od 6. století lze zde kontinuálně popsat vývoj společnosti a kultury. K osídlení Slovany došlo patrně ve dvou vlnách. První vlna vycházející z Malopolska obsadila část Moravy, ale i Čech a Slovenska počátkem 6. století. Jednalo se zřejmě o vojensky organizovanou akci, která narazila na germánské obyvatelstvo, především na Langobardy. Druhá vlna, rovněž vojensky organizovaných Slovanů, vyšla zřejmě z Karpatské kotliny na přelomu 6. a 7. století. Slovanské obyvatelstvo zaujalo postupně nejúrodnější území Moravy na březích velkých řek Dyje, Moravy a Svratky. Jejich sídliště sestávala z objektů postavených ze dřeva a hlíny s hliněnými nebo kamennými pecemi uvnitř. Hlavním zaměstnáním bylo zemědělství a chov dobytka, především hovězího, ale i prasat a ovcí nebo koz. Kůň sloužil především k jízdě. Podle charakteristického jednoduchého tvaru nádoby se hmotná kultura těchto Slovanů nazývá kulturou pražského typu. Pohřební ritus byl žárový s tím, že tělo zemřelého spálili na hranici a přepálené kosti uložili buď v nádobě, nebo v jamce. Nad hrobem navršili někdy mohylu s vnitřní konstrukcí.

Od poloviny 6. do sklonku 8. století představovali v Panonii nejvýznamnější politickou i vojenskou sílu Avari. V nějakém vztahu k avarskému kaganátu museli být i jihomoravští Slované. Na počátku 7. století, v souvislosti s protiavarským povstáním, vznikla i takzvaná Sámova říše (Sámův kmenový svaz), o jejímž centru se vedou diskuse. Vliv Avarů na jižní Moravě se projevuje především v bronzových ozdobách opasku, který byl atributem příslušníků vyšší společenské vrstvy. Zdá se také, že avarský pohřební ritus, při němž byla pohřbena nespálená lidská těla do země, se projevil i v postupném přejímání tohoto ritu Slovany. Charakteristickým fenoménem, podle něhož má období od 6. do 13. století v archeologické terminologii i svoje jméno (doba, hradištní), jsou hradiška, známá z celého území osídleného Slovany. Hradiška se stala centry hospodářského, správního i náboženského života osídlených území. Opevněna bývala mohutnými hradbami postavenými ze dřeva a hlíny chránícími plochu někdy menší než jeden hektar, ale někdy i větší než desítky hektarů.

Podstatnou změnu v poměrech středního Podunají znamenalo rozbití avarské moci za války, kterou vedl Karel Veliký v letech 788 až 796. V archeologickém materiálu se tato změna projevuje především v rozšíření sídelního území, protože právě od přelomu 8. a 9. století jsou osídlovány i břehy menších přítoků větších řek. Podle pohřebišť, na nichž se nacházejí ojedinělé hroby bojovníků se zbraněmi včetně mečů, se zdá, že organizaci tohoto procesu, který bychom mohli nazvat i kolonizací, vedli ozbrojení bojovníci. S členy svých rodin, ale i s lidmi v různém stupni závislosti, zakládali sídliště, obdělávali půdu a pásli dobytek. Byli však patrně vázáni vojenskou službou na mocenská centra. Po zničení avarské moci došlo také k proměně hmotné kultury projevující se ve zbraních i špercích.

Již počátkem 9. století existovalo na území tehdy osídlené Moravy Staromoravské knížectví, jemuž vládl Mojmír I. Kolem roku 830 došlo k připojení Nitranského knížectví, z něhož byl vyhnán Pribina se svým synem Kocelem. Spojením těchto územních celků vznikl státní útvar, pro nějž se dnes používá název Velká Morava. Dějiny Velké Moravy se vyvíjely ve stálé konfrontaci s franskou říší, jejímž přičiněním byl nastolen kníže Rostislav, svržený s přispěním stejné říše a nahrazený Svatoplukem. Již v první polovině 9. století přijali velkomoravští Slované křesťanství, jehož organizační struktura byla za byzantské misie (misie, cyrilometodějská) Konstantina a Metoděje od roku 863 reorganizována tak, aby se nestala součástí politického nátlaku franských panovníků. Konec Velkomoravské říše za Svatoplukova syna Mojmíra II. není zcela jasný. Přispěli k němu nejen Maďaři, kteří se koncem 9. století usadili v Potisí, ale i vnitřní rozpad jednotné vlády. Zdá se tedy, že v 10. století mocenská centra na Moravě ještě dožívala.

O tom, kde bývalo sídlo velkomoravských knížat, která známe dokonce i jmény (Mojmír I., Rostislav, Svatopluk, Mojmír II.) se vede dlouhá léta diskuse. Každopádně dvě velkomoravská centra byla nejvýznamnější – „Valy“ u Mikulčic a aglomerace u Uherského Hradiště, ale vláda velkomoravského knížete jistě vyžadovala jeho častý pobyt na různých místech spravovaného území i na válečných výpravách. Kníže a jeho družina mohli pobývat i na lehce opevněných, nebo jen ohrazených dvorech, u nichž byl důraz položen na hospodářskou stránku. Jak takový dvůr s palácem, hospodářskými budovami i kostelem v 9. století vypadal, víme z archeologických výzkumů na Pohansku u Břeclavi.

Již v době, kdy Slované zaujíмали území ve střední Evropě, byli vedeni vládci opírajícími se o vycvičenou družinu jízdních bojovníků. Charakteristická byla silná závislost těchto bojovníků na panovníkovi, který je vydržoval z dávek poddaného obyvatelstva a válečné kořisti. Dalším znakem těchto družin bylo soustředění do mocenských, většinou i opevněných, center. Hroby bojovníků na venkovských pohřebištích z 9. století nasvědčují

tomu, že ozbrojení členové družin, organizující kolonizaci dosud neobydlených území podél menších vodotečí, bývali usazeni i mimo tato centra.

Od doby, kdy moravští Slované v první polovině 9. století přijali křesťanství, vstoupily církevní instituce výrazně do života lidí. Na hradech-hradiscích i na velmožských dvorech se budovaly kostely, většinou jediné zděné stavby v areálu, kolem nichž se pohřbívalo. Duchovenstvo vázané na kostely zajišťovalo bohoslužby, křtilo i pohřbívalo. Do náboženského života zasáhly i spory mezi duchovenstvem latinského obřadu a byzantskou misí vedenou Konstantinem a Metodějem. Zatím se stále vede diskuse o tom, kde bylo sídlo arcibiskupa Metoděje, přičemž okruh se zpravidla zužuje na dvě místa – „Valy“ u Mikulčic s velkou bazilikou a výšinu u Sadů poblíž Uherského Hradiště, kde se podařilo odkrýt komplex církevních staveb.

V době Velkomoravské říše pozorujeme koncentraci řemeslné a obchodní činnosti do určitých míst. Archeologické výzkumy ve Starém Městě u Uherského Hradiště přinesly celou řadu dokladů řemeslnické činnosti, ať již se jednalo o šperkařství, kovářství, sklářství nebo zpracování kostěných předmětů (umění, velkomoravské výtvarné). Podobně na Pohansku u Břeclavi se podařilo odkrýt celý řemeslnický areál tvořící jakési hospodářské zázemí velmožského dvorce. Základem řemeslnických odvětví zpracovávajících železo bylo hutnictví provozované v bateriích železářských pecí. Důležitou roli v ekonomickém životě hrály i trhy. Přestože z prostředí Velké Moravy známe jak byzantské, tak i franské a severoitalské mince, obchod probíhal ještě buď přímou směnou, nebo prostřednictvím předmincovních platebních prostředků, z nichž přicházejí v úvahu železné sekerkovité hřívny, zlaté plíšky a snad i šátečky. (Josef Unger)

Slované, Pobaltští, středověká skupina západoslovanských etnik, která osídlila v průběhu 5.–7. století jižní baltské pobřeží až po řeku Odru; nejznámější byli Pomořané, Raňané a Veleti. Rozkvět jejich společnosti v 8. a 9. století vedl k vytvoření řady obchodních středisek a přístavů. V 10. století utvořili kmenový svaz, který však byl v 11. století napaden Němci a Poláky dříve, než se mohl přetvořit ve státní celek. Dále na západ až k dolnímu toku Labe se usadili Polabští Slované. Obě společenství byla od 12. století násilně germanizována a na konci středověku zanikla.

Slované, Polabští (Polabané), středověká skupina slovanských populací užívající polabštinu, která se usadila při dolním toku Labe až po ústí Odry, kde navazovala na etnika Pobaltských Slovanů. V 6. a 7. století pronikli Polabští Slované až k úpatí Krušných hor. K jejich jižní větvi patřili Stodorané, k severní Lutici a Obodrité, kteří se pokusili v 10. a 11. století o vytvoření státního celku, a dále Lužičtí Srbové (Lužičané, Milčané, Srbové), z nichž

se část zachovala dodnes na území Německa. Podobně jako Pobaltští Slované byli od 12. století násilně germanizováni; po ztrátě ostrova Rujany a po poněmčení klášterů, vládnoucích vrstev a obchodních středisek tyto poměrně velké etnické skupiny Slovanů zanikly.

Rozdělení na Polabské Slované a Pobaltské Slované je umělé, z etnogenetického hlediska byla obě uskupení stejného původu.

slovanská etnika, Slované.

slovanské jazyky, jazyky, slovanské.

slovanština, církevní, mladší etapa staroslověnštiny, dosud užívaná jako liturgický jazyk pravoslavné církve.

Slověni (Slověné, též Novgorodští Slované), středověké populace východních Slovanů, které se usadily zřejmě v 8. století v oblasti kolem Ilmeňského jezera, tj. dnešního Novgorodu, Smolenska (Krivičové) a Polocku (Poločané). Slověni se spolu s Kriviči podíleli nejvýznamněji na zformování ruské společnosti a stali se v 9. století součástí Kyjevské Rusi. Zde docházelo postupně k jejich slučování s ostatními východoslovanskými etniky.

slovenština, západoslovanský jazyk patřící k slovanské větvi indoevropské rodiny.

Slovinci, etnikum ve Slovinsku (přes 2 miliony osob, odhad z roku 2006), menšiny v Itálii, Maďarsku, Rakousku aj. Jazyk (slovinština) patří k jihoslovanské skupině slovanské větve indoevropské rodiny; v pohraničí a na Istrii často bilingvní. Věřící jsou převážně katolíci, část protestanti. Jako jižní větev Slovanů přišli do svých sídel ve Slovinsku v 6. a 7. století a v povodí řeky Sávy vytvořili silný kmenový svaz, který uhájil své území proti Avarům, Langobardům i Bavorům. V 8. století vznikla první knížectví, která však byla ještě koncem století podřízena franské říši. V 9. století bylo území připojeno k Velkomoravské říši, ale již v první polovině 10. století byli Slovinci vystaveni útokům Maďarů a Němců, v letech 1269–1276 žili pod vládou českého krále Přemysla Otakara II. Poté převzali moc Habsburkové a teprve na počátku 19. století bylo zřízeno Ilyrské království se středisky v Lublani a Terstu. V roce 1918 vzniklo Slovinské království, které neslo od roku 1929 společný název Jugoslávie. V roce 1941 bylo Slovinsko rozděleno mezi Itálii a Německo, v roce 1945 byla obnovena Federativní republika Jugoslávie (Jugoslávci). Jako v jediné ze šesti republik bývalé Jugoslávie tvořilo hlavní, „státní“ etnikum – slovanští Slovinci – velkou většinu z celkového počtu populace. V roce 1991 bylo vyhlášeno samostatné Slovinsko a posléze (2004) se země stala členským státem Evropské unie.

slovinština, jihoslovanský jazyk, úřední jazyk ve Slovinsku, užívaný též menšinami v přilehlých oblastech Itálie, Maďarska, Rakouska a v USA. (Viz též Slovinci.)

sogdijština (soghdština), vymřelý íránský jazyk středního období rozšířený ve Střední Asii jako dorozumívací jazyk v obchodním styku. (Viz též Sogdové.)

Sogdové (Soghdové, Sogdijci, Sogh), starověké etnikum íránského původu obývající oblasti tzv. Saghdiyany (ležící mezi řekami Amudarjou a Syrdarjou) a užívající sogdijštinu. Území dobyl Alexandr Veliký, založil zde tzv. Eschaté (nejzazší Alexandrii) a oženil se s dcerou sogdského velmože princeznou Roxanou. Sogdové byli zemědělci a kočovníci, kteří vybudovali významná střediska na Hedvábné cestě, vedoucí z Číny do Indie a Malé Asie. Jejich potomky se stala tzv. pamírská etnika, z nichž se do současné doby zachovala například populace Jangorbců. Podíleli se též na etnogenezi Tádžiků.

soghdština, sogdijština.

Soloni (Suo-lun-cu, Suo-lun), historické etnikum ve Vnitromongolské autonomní oblasti a Ujgurské autonomní oblasti Sin-ťiang v Číně (počet neuváděn, zřejmě stovky). Jazyk je dialektem evenkštiny. Jsou dnes již vesměs považováni za etnografickou skupinu Evenků, která je silně ovlivněna a částečně asimilována Mandžuy a Mongoly. Dříve byli (bez ohledu na svůj tunguzský původ) spolu s ostatními etniky Vnitřního Mongolska často označováni jako Bargutové. Náboženstvím je šamanismus. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.) (Josef Kolmaš)

Somálci (Somali), etnikum kúšitského původu v Somálsku (asi 8 milionů), velké skupiny v Etiopii (asi 4–5 milionů), menšiny v Džibuti, Keni aj. Dále jsou roztroušeni ve většině velkých měst ve východní Africe a na Arabském poloostrově. Jazyk (somálština) patří do kúšitské větve afroasijské rodiny. Místem jejich etnogeneze je zřejmě pobřeží Adenského zálivu v severní části svého dnešního etnického území. V 9.–10. století byli islamizováni a islámská kultura vytlačila většinu kultur kúšitských. Dnes je islám náboženstvím všech Somálců a kultura je obdobná u všech skupin. Původní území Somálců zaujímal oblast suchých savan, polopouští a horských pásem, tomu odpovídají i jejich hospodářské aktivity, byli kočovní pasteveci skotu a velbloudů. Byli vyspělými bojovníky, používali malé kožené štíty, kopí a meče, které od nich přejali Masajové. Somálci si podrobili některá etnika, která jim musela odvádět poplatky, ale byla jim poskytována ochrana před jinými nájezdníky. Neměli pravou dědičnou aristokracii, nevytvořili (mimo několika příležitostných sultanátů) trvalejší státní útvary. Tradičně se dělí na dvě větve: Saab (usedlí zemědělci) a Samaal (pasteveci). Obě větve se dále dělí na společenství označovaná zpravidla jako klanová seskupení. Saab se člení na Digil a Rahenweyn (Mirifle), Samaal se dělí na Darod, Dir, Hawiyw a Isaaq. Ve 2. polovině 20. století vzniklo pansomálské hnutí, které bylo příčinou několika konfliktů se sousedními zeměmi.

somálština, východní kúšitský jazyk, úřední jazyk v Somálsku, užívaný též menšinami v Džibutsku a Etiopii. (Viz též Somálci.)

Sombové (Somba, Some, Tamberma, vlastním jménem Betammaribe nebo Tamari), černošské etnikum v Beninu na horním toku řeky Weme a na hranicích s Togem; dnešní počet neuváděn. Jazyk patří do voltské skupiny nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Společenskou jednotkou je rozšířená polygamní rodina. Manželky Sombů si po svatbě zachovávají určitou volnost v pohlavním životě, pouze jejich milenci musí obdarovat manžela a vykonávat některé polní práce. Nejvyšší politickou autoritou je náčelník vesnice, který má důležité rituální funkce a zodpovídá za prosperitu celé vesnice. Sombové si uchovali tradiční animistické náboženství.

songajština (songhaj), nejzápadnější nilosaharský jazyk užívaný především v Mali a Nigeru. (Viz též Songhajci.)

songhaj, songajština.

Songhajci (Songhája, Songhai, Songoi), černošská společnost semibantuského původu v západní Africe (Benin, Burkina Faso, Mali, Niger, Nigérie; celkem asi 1,6 milionu osob). Songhajština tvoří nejzápadnější větev nilosaharské rodiny; jedná se o dialektové kontinuum, rozlišují se dialekty západní, východní, centrální, kaado, zerma a dendi. Vytvořili mocný stát Gao, později známý jako Songhaj, jehož vznik se datuje do 8. nebo 9. století. Ve 14.–15. století byl závislý na říši Mali, ale od 15. století jeho moc opět vzrostla. Byl vyvrácen vpádem marockých vojsk na konci 16. století. Songhajci vytvořili obchodní síť zejména se zeměmi na severoafrickém pobřeží. Centra Dénne, Goa a Timbuktu byla jejich obchodními středisky, kde ústila většina transsaharských cest. Stát byl rozdělen na osm provincií, které se dělily na menší okresy. Moc panovníka nebyla ničím omezena. Od 11. století pronikal na jejich území islám, který se od 15. století stal státním náboženstvím. V obchodních centrech se usadilo mnoho islámských učenců a byly zde zakládány muslimské školy, které šířily islámskou vzdělanost.

soninke, soninkština.

Soninkové (Soninke, Saracole, Seracolet), etnická skupina v Mali a v pohraničních oblastech Burkiný Faso, Gambie, Mauretánie a Senegalu v počtu asi 2 milionů. Jazyk (soninkština) patří do skupiny mande nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Byli tvůrci nejmocnějšího ghanského státu v západních oblastech dnešního Súdánu. V průběhu 8. století již došlo k majetkové diferenciaci v důsledku intenzivního rozvoje zemědělství (používání železných nástrojů), řemesel (zejména kovářství) a obchodu hlavně s berberskými populacemi, které dobývaly na Sahaře sůl. V 9. století se šířil na území státu islám. Islamizace

a muslimská vzdělanost však zasáhla pouze některé vrstvy městského obyvatelstva. V 11. století byla ghanská říše dobytá Almoravidy (1061–1147, berberská dynastie v severní Africe a Španělsku). Státní útvar nepřestal existovat, ovšem jeho území se zmenšilo na oblast obývanou Soninky. Nejvýznamnějším obchodním střediskem po Ghaně (poslední zprávy pocházejí ze 14. století, kdy byla součástí Mali) se stala Waláta. Za almoravidské vlády probíhala silná islamizace. Dnes jsou téměř všichni věřící muslimové (sunnité). Hlavním způsobem obživy je zemědělství, chov skotu má pouze prestižní význam, důležitý je chov ovcí, koz a včelařství. Základní jednotkou tradiční společnosti byla rozšířená rodina, usídlení je patrilokální. V čele rodiny byl patriarcha zodpovědný za správu kolektivního majetku. V čele vesnice byl náčelník a rada složená z patriarchů jednotlivých rodin. Náčelník měl důležité rituální funkce týkající se půdy.

soninkština (soninke), mandingský jazyk z kongokordofánské rodiny užívaný menšinami v Gambii, Mali a Senegal. (Viz též Soninkové.)

Sósové (Soso, Susu), etnická skupina v Guineji (asi 1 milion osob). Jazyk patří do skupiny mande nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Věřící jsou většinou muslimové. Mají rozvinutý obchod a to jak místní, tak i dálkový. Základní společenskou jednotkou je rozšířená rodina, v jejímž čele je patriarcha odpovídající za správu společného majetku. Usídlení je patrilokální. Místní autoritu představuje patriarcha rodiny, která se na území usadila jako první. Zodpovídá za vykonávání rituálních úkolů majících souvislost s půdou. O moc se dělí se sněmem složeným z patriarchů jednotlivých rodin. Sósové v minulosti vytvořili stát, jehož moc kulminovala v období od 11. století (pád ghanské říše) do poloviny 13. století.

Spart'ané (Lakedaimonštít, Lakedaiomón), starověké řecké etnikum žijící v městském státě Spartě, který založili již v 10. století př. n. l. Dórové, předkové Spart'anů. Postupně obsadili Lakónii a Messénii na Peloponnésu, na úroveň státních otroků si podřídili původní domácí obyvatelstvo, tzv. *heilóty*, na něž podnikali cvičné trestné výpravy (tzv. *krypteia*). Jejich systém vlády byl založen na vojenské oligarchii a vládě dvou králů, zákonodárné moci eforů a gerúsii (shromáždění starších). Vojenský charakter spartského zřízení se prohloubil v 6. století př. n. l. spolu se založením tzv. peloponnéského spolku; z peloponnéských států spartské moci dokázal vzdorovat jen Argos. Spart'ané spolu s Athéňany vedli na začátku 5. století př. n. l. protiperskou koalici řeckých států. Po odražení vnějšího nepřítele postupně narůstaly rozpory mezi oběma hlavními řeckými státy Attikou a Spartou. Soupeření o hegemonii vyvrcholilo tzv. peloponnéskou válkou v letech 431–404 př. n. l., z níž vítězně vyšla Sparta, ale mocensky a hospodářsky byly oba státy natolik vyčerpány, že se už nepovznesly na předchozí úroveň.

Peloponnéský spolek, slučující Spartu, Lakónii a Messénii, se rozpadl poté, když byli Sparťané poraženi u Leukter roku 371 př. n. l. (Marie Pardyová)

Sprévané (Spréвовé, Sprévan), středověké etnikum západoslovanského původu, které se usadilo v 7.–10. století na dolním toku Sprévy v okolí dnešního Berlína v Německu. Sprévané patřili ke kmenovému svazu Luticů, byli však poměrně rychle asimilováni německými etniky, takže zanikli během 11.–13. století. (Viz též Polabští Slované). (Jaroslav Malina)

sranan, varianta (kreolizované) angličtiny užívaná na pobřeží Surinamu.

srbocharvátština, srbochorvatština.

srbochorvatština (srbocharvátština), jihoslovanský jazyk užívaný v Srbsku, Chorvatsku, Bosně a Hercegovině a Černé Hoře, též menšinami v sousedních zemích a v USA.

Srbové, jihoslovanské etnikum žijící zejména v Srbské republice v počtu téměř 12 milionů. Původ Srbů sahá do počátku středověku, kdy přišli na Balkánský poloostrov z východoevropských oblastí (6. století n. l.). Srbská populace vznikla sloučením několika příbuzných slovanských kmenů na území hornatého Srbska, v písemných pramenech jsou poprvé zmíněni v roce 822. Patří k jihoslovanské skupině slovanské větve indoevropské rodiny. Srbové vytvořili vlastní jazyk – srbštinu (psanou cyrilicí), která získala novodobou podobu v 19. století, kdy se také zformoval srbský národ. Pod názvem srbochorvatština byla tato řeč i hlavním úředním jazykem bývalé Jugoslávie (Jugoslávci). Věřící jsou většinou pravoslavní křesťané, část protestanti, katolíci a muslimové. Do počátku 20. století se v některých oblastech zachovaly zbytky původních rodových vztahů (například krevní msta). Dodnes se udržují názvy někdejších etnografických skupin, vydělovaných většinou podle zeměpisného hlediska (Mačvané, Šumadijci, Užičané aj.).

Srbové, Lužičtí (Lužičané), národnostní menšina v Dolní a Horní Lužici na území dnešního Německa (v Drážďanském a Chotěbuzském kraji) podle etnického vědomí ca 50 tisíc, jazykově zhruba 25 tisíc osob; jsou potomky Polabských Slovanů. Jazyk (lužická srbština) patří k západní skupině slovanské větve indoevropské rodiny, dělí se na dolnolužickou a hornolužickou variantu; všichni Lužičtí Srbové jsou již bilingvní (hovoří německy a lužickosrbsky). Horní i Dolní Lužice je již od 17. století součástí Německa. Lužičtí Srbové představují poslední zbytek Slovanů na německém území. Centrum lužickosrbské menšiny je v Budyšině, kde je i sídlo národních institucí, které zajišťují další kulturní a společenský rozvoj v rámci Spolkové republiky Německo.

srbština, jihoslovanský jazyk úředně užívaný v Srbsku a Černé Hoře. (Viz též Srbové.)

srbština, lužická, západoslovanský jazyk na východě Spolkové republiky Německo, s dvěma spisovnými variantami – horní lužickou srbštinou (užívanou kolem Budyšina) a dolní lužickou srbštinou (užívanou kolem Chotěbuze).

stará etiopština (ge'ez), etiopština, stará.

starořečtina, mrtvý indoevropský jazyk užívaný od 2. tisíciletí př. n. l. do 6. století n. l., členěný na několik nářečí, na jejichž základě vznikaly v 1. tisíciletí př. n. l. nadnářeční útvary, *koiné*, z nichž nejvýznamnější, *atičtina*, sloužila do 6. století n. l. jako společný jazyk všech Řeků a v období byzantské říše byla jazykem správy. (Marie Pardyová)

staroslověnština, nejstarší (mrtvý) slovanský spisovný jazyk vytvořený v 9. století věrozvěsty Konstantinem (Cyrilem) a Metodějem na základě makedonského nářečí z okolí Soluně, základ liturgického jazyka pravoslavné církve.

Stodorané, etnikum Polabských Slovanů blízké Luticům, které bylo od 6. století usazeno na dolní Sprévě a Havole. Od počátku 12. století byli silně germanizováni a posléze jako etnikum zanikli spolu s Havolany a dalšími slovanskými etniky.

Středoafričané:

1. etnika bantuského původu žijící v oblasti střední Afriky, případně v rovníkové oblasti střední Afriky, včetně malých etnik, žijících v republice Rovníková Guinea a v ostrovní Demokratické republice Sv. Tomáše a Princova ostrova (Bubiové, Fangové, mulati aj.) – ostatní viz Gabunci, Konžané, Zaiřané atd.;

2. černošská etnika, žijící ve Středoafričské republice ležící mezi Nigérií a Súdánem; celkový počet přesahuje 4 miliony (odhad z roku 2005), většinou středosúdánského původu (Bayové, Manjové, Sangové, Ubangiové ad.). Úředním jazykem je francouzština. Země byla od roku 1894 francouzskou kolonií, v letech 1910–1958 součástí Francouzské rovníkové Afriky a od roku 1960 nezávislým státem (1976–1979 císařstvím; od roku 1979 obnovena republika).

Subarejci (Subartové, Subartu), obyvatelé starověké země Subartu ležící v severní části Sýrie a v severní Mezopotámii. Pocházeli z oblastí Kavkazu a také jejich jazyk patřil do skupiny kavkazských jazyků. V této oblasti představují nejstarší vrstvu obyvatelstva, která brzy splynula s příbuznými Churrity. Subarejci přispěli k vytvoření společnosti a kultury zvláště v Ninive a v Tell Chaláfu ve 3. tisíciletí př. n. l. Pak uzavřeli spojenectví s Amority a na přelomu 3. a 2. tisíciletí př. n. l. napadli Sumery. Brzy nato sami podlehli Asyřanům a Churritům, v jejichž říši Mitanni končí také jejich etnická existence. Zatím není známo, jak se podíleli na vývoji Churritů, ani zda Churrité přispěli k vývoji Subarejců, je však jisté, že

přispěli k etnogenezi Asyřanů a posléze s nimi splynuli, a to ještě před počátkem našeho letopočtu.

Súdanci:

1. název pro populace obývající Súdán, tj. území zeměpisně vymezené Saharou a tropickým pásmem u Guinejského zálivu, rozkládající se mezi Atlantským oceánem a Rudým mořem; dělí se na východní, střední a západní Súdán;

2. souhrnné označení obyvatel Súdánu (téměř 36 milionů; odhad z roku 2006). Více než 50% jsou Arabové, kteří žijí převážně v severní části státu, jsou usedlí zemědělci a chovatelé dobytka, část kočovní pastevcí (Baggarové, Kababišové). Užívají arabštinu, úřední jazyk Súdánu. Věřící jsou muslimové sunnitského směru. Na severozápadě žijí Zaghárové, na severozápadě Bédžové (Bišárínové, Hadendowa aj.). Ve střední části Súdánu sídlí Núbijci (většina mluví mimo vlastního jazyka i arabsky); v západním Súdánu Bandové, Furové a Zandové. V jižním Súdánu žijí příslušníci nilotských populací (asi 25% obyvatel země), například Anaukové, Bagirmové, Bariové, Bertové, Dinkové, Lotukové, Nuerové, Šilukové aj. Většina nearabského obyvatelstva jsou usedlí zemědělci a chovatelé dobytka, část jsou kočovní pastevcí. Většina si zachovala tradiční animistické náboženství, část se hlásí ke křesťanství (zejména katolíci), malá část jsou muslimové.

Suébové, Svévové.

Sukumové (Sukuma, Wasukuma, Basukuma), bantuská společnost v severozápadní Tanzanii (asi 3,2 milionu osob) v savanách na jih od Victoriina jezera. Jsou příbuzní Ňamweziů. Jazyk (kisukuma) patří mezi centrální bantuské jazyky nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Jsou zemědělci a chovatelé zejména ovcí a koz, chov skotu je omezen kvůli vysokému výskytu mouchy tse-tse. Většina si zachovala tradiční animistické náboženství, část se hlásí ke křesťanství (katolíci), malá část jsou muslimové.

Sumerové (sumersky: *sag-gi*, „černohlavci“, akkadsky: *Šumerú*), tradiční název etnika neznámého původu, které začalo od počátku 4. tisíciletí př. n. l. osídlovat především podél Eufratu jižní část Mezopotámie, přibližně od Kiše přes oblast dnešního Bagdádu až k mokřadlům u Perského zálivu (sumersky: *Ki-en-gi, ma-da*). Na tomto území Sumerové postupně splynuli s místním zemědělským a dobytkářským obyvatelstvem, žijícím ve vesnicích (Protoeufratci, Prototigridané). V části území žily v té době i nomádské východosemitské kmeny. Badatelé se stále pokoušejí o nalezení „pravlasti“ Sumerů a na základě struktury sumerštiny uvažují mimo jiné i o Indii a oblastech okolo Kavkazu, někteří dokonce i o Africe.

Základní civilizační přínos Sumerů tvořily nové sídlištní struktury, u vodních zdrojů začala postupně vznikat první „města“ s centry moci (palác) a kultovního života (chrám). Světská a

náboženská sféra nebyly nejprve od sebe odděleny, místní vládce působil současně jako velekněz (sumersky GAL:EN, en). Od počátku 3. tisíciletí př. n. l., kdy údajně „sestoupilo království z nebes“, se setkáváme s městskými státy, spravujícími různě velká území, ohraničená sítí vodohospodářsky řízených a kontrolovaných systémů umělého zavodňování. Vládci prvních sumerských států nerozhodovali suverénně, ale měli k dispozici i „shromáždění starších“ a „shromáždění mužů“ (snad bojovníků). Náboženství Sumerů bylo polyteistické se silně antropomorfními představami božstev. Kultovní život Sumerů charakterizovaly každodenní kněžské obřady v chrámech (oběti) a četné svátky a slavnosti, zčásti ještě závislé na vegetačním cyklu (orba, setí, sklizeň, kult plodnosti, „mizející božstva“, Inanna, Dumuzi). Základem víry byl život v souladu s božským „řádem světa“ (sumersky: *giš-chur*, mé). Od konce 3. tisíciletí př. n. l. konali Sumerové každoročně pouti a slavnosti v hlavní svatyni boha Enlila v Nippuru, kde vznikl centrální chrámový komplex pro celou zemi. Typickým projevem sakrální architektury Sumerů byly vysoké stupňovité chrámy (zikkurrat), které symbolizovaly posvátné pahorky (Duku), spojující nebesa se zemí.

Sumerům bývá připisováno i zavedení nejstaršího písma, doloženého na tzv. archaických tabulkách ze samého konce 4. tisíciletí př. n. l., nalezených v jihomezopotamském městě Uruku. Dnes je jisté, že na vzniku písma měli jistý podíl i Semité (písmo, klínové). Sumerské školy, doložené již ve 3. tisíciletí př. n. l., vychovávaly písaře, budoucí úředníky a zřejmě i kněze. K největším historickým postavám Sumerů patřili Gilgameš, Eannatum, Entemena, Uruinimgina, Gudea, Utuhegal, Ur-Nammu a Šulgi.

V letech 2800–2100 př. n. l. převládaly v Sumeru snahy o sjednocení jednotlivých měst, došlo též k osamostatnění kněží a vládců a k vytvoření prosperujících městských zemědělských států, v jejichž středu byla chrámová nebo palácová hospodářství. Vzrůstající vnitřní neshody mezi vládnoucími vrstvami a vysilující boje se sousedy vedly posléze k rozpadu staré říše Sumerů. Kolem roku 2050 př. n. l. pak porazili Sumerové dobyvačné Gutejce a založili novosumerskou říši. Na přelomu 3. a 2. tisíciletí však vpadli do země Amorité a Subarejci a obsadili Mezopotámii. Načas se ještě udržely menší státní celky Lagaš a Uruk na jižní hranici Mezopotámie, ale již v první polovině 2. tisíciletí př. n. l. došlo k úplné asimilaci Sumerů, zanikl i jejich jazyk sumerština. Sumerská civilizace byla od 19. století př. n. l. dále rozvíjena v amorejských, babylónských a asyrských teritoriálních státech a říších. Zásadní sumerské vlivy jsou až do 6. století př. n. l. patrné především v mezopotamském náboženství, mytologii a literatuře. Sumerové zmizeli z historie lidstva. Byli znovu objeveni, zejména zásluhou britského archeologa Charlese Leonarda Wooleyho, teprve na základě

velkých archeologických objevů ve 20. letech 20. století, tj. po více než třech tisíciletích a byli znovu zařazeni do starověkých dějin lidstva. (Blahoslav Hruška, Jaroslav Malina)

sumerština (sumersky: *eme-gir*, akkadsky: *lišán šumeri* nebo *šumeru*), jazyk obyvatel Sumeru, jižní části starověké Mezopotámie. Sumerština není jen doposud nejstarším písemně doloženým jazykem Předního východu, ale je nejstarším písemně doloženým jazykem vůbec. Svou morfologickou strukturou je zařazována k jazykům aglutinačním, z hlediska typologie syntaktické patří k jazykům ergativním. Sumerština byla mluveným jazykem v jižní Mezopotámii (Sumer) od konce 4. tisíciletí př. n. l. až do přelomu 3. a 2. tisíciletí př. n. l. Písemné památky psané v sumerštině jsou ovšem doloženy i z pozdějších období, kdy se sumerštiny užívalo pouze jako jazyka liturgického a literárního.

Sumerština se dochovala ve dvou písemných formách, v již zmíněném jazyce *eme-gir* a v jazyce *eme-sal*. Rozšířenější byl jazyk *eme-gir*, někdy též nazývaný *eme-si-sa* („uspořádaný jazyk“). Používal se ve všech textových formách. Jazyk *eme-sal* byl vyhrazen pro osoby, které nebyly mužského pohlaví: ženy, bohyně nebo kněží *gala* (eunuši). Tato jazyková forma se v akkadštině nazývala *lišán silti*, „jazyk sporu“, a užívalo se jí výhradně v sumerských literárních a náboženských textech. Obě formy se lišily ve fonologickém systému a pouze částečně v lexiku.

Původ Sumerů a příbuznost sumerštiny s jinými jazyky jsou opředeny mnoha dohady a případná lokalizace jejich pravlasti se zatím opírá o nepřesvědčivé doklady. Existují různé hypotézy – v úvahu připadají oblasti na východ od Sumeru na území Íránu, ve střední Asii, v Indii, ale též na Kavkaze. Přes mnohé snahy zůstává však jazyk Sumerů mezi jazyky starého Předního východu zcela izolovaný. Písemně jsou doloženy jazykové kontakty dvojího typu, jednak se starší substrátovou vrstvou, a jednak velmi těsný jazykový kontakt s akkadštinou. Z jazyka původních obyvatel jižní Mezopotámie se v sumerštině (i v akkadštině) zachovala vrstva apelativ, toponym a hydronym. Jedná se o apelativa označující některé kovy, dřeviny, hudební nástroje, pochutiny aj., o jména nejstarších mezopotamských měst (Nippur, Sippar, Ur, Uruk aj.) a o jména největších mezopotamských řek Eufrat a Tigris (*Buranuna* a *Idigna*). Tento jazykový substrát bývá nazýván protoeufratštinou nebo prototigridštinou. Jazykový kontakt Sumerů se semitskými Akkady je písemně doložen přibližně již z 27. století př. n. l. (semitská osobní jména písařů). Byl velmi intenzivní a dlouhodobý, projevoval se ve slovní zásobě (četné výpůjčky do akkadštiny, menší měrou též do sumerštiny, v některých případech docházelo i k dvojitým výpůjčkám) a v syntaktické stavbě (sloveso v oznamovací větě stojí v akkadštině na konci věty, zatímco v jiných semitských jazycích obvykle na začátku). Doklady z fonologického plánu jsou obtížně a nejistě prokazatelné, obecně se však předpokládá, že soužití

semitských Akkadů se Sumery a jejich pravděpodobná dvojjazyčnost měla velký vliv na řadu fonémů v akkadštině a na její fonetický inventář, který byl značně redukován. (Furat Rahman)

Sumové (Sumo, Zumu), indiánské etnikum v severozápadní Nikaragui; asi 3,5 tisíce osob (odhad z roku 1975). Jazyk patří do skupiny sumo rodiny miskito-matapalga. Během 20. století byli christianizováni, původní náboženství bylo animistické. Jsou usedlí zemědělci, lovci, rybáři, významný je i sběr. Žijí v malých vesnicích (do 100 obyvatel) vedených volenými zástupci. Byli známými válečníky (hierarchie vojenských hodností). Doložen je i rituální kanibalismus, spojený s iniciací mladíků mezi dospělé bojovníky.

Sundové (Sundanésané, Sundánci, Suinda, vlastním jménem Sunda), indonéské etnikum austronéského původu obývající západní část ostrova Jáva v Indonéské republice, a také obyvatelé Sundských ostrovů v Malajském souostroví (30,9 milionu; census z roku 2000); většina ostrovů je součástí Indonésie. Jazyk Sundů patří k indonéské skupině malajsko-polynéských jazyků; věřící jsou muslimové (sunnité). Kulturně jsou velmi blízcí Javáncům. Základem hospodářství je zemědělství, chov buvolů a drůbeže. Z tradičních řemesel je významné tkalcovství, barvení (batikování) látek a umělecké řezbářství.

Za nejstarší skupiny Sundů jsou považováni Badujci (Badui) v počtu asi 8 tisíc, kteří mezi nimi dodnes tvoří zvláštní etnografickou skupinu; jejich předkové odmítli islám a ustoupili do horských oblastí. Mluví archaickým dialektem sundštiny, jejich náboženství je směsí animismu, buddhismu a hinduismu. Od 2. poloviny 20. století jsou postupně islamizováni a splývají s ostatními Sundy.

Surinamci (Surinam, dříve Guayaňané), souhrnné označení obyvatel Surinamu (450 tisíc, odhad z roku 2005). Většinu (asi 46%) tvoří černoši a mulati (kreolové). Asi 32% jsou Indové a Pákistánci. Asi 15% obyvatelstva jsou přistěhovalci z Indonésie, zejména Javánci, zbytek představují Číňané (asi 2%), Evropané – zejména Holanďané, dále Boniové a indiáni (Aravakové a Karibové). Většina Surinamců patří k různým křesťanským církvím, Indové jsou hinduisté, Pákistánci a Javánci muslimové. Indové a Javánci se snaží uchovat si svou etnickou identitu, nemísí se s ostatními Surinamci a izolují se i kulturně. Úředním jazykem je holandština, ale jednotlivé etnické skupiny udržují své jazyky. Černoši a mulati mluví také jazykem taki-taki či sranam tongo, což je směs angličtiny a některých afrických jazyků. Od počátku 16. století sváděli o území boj Angličané, Francouzi, Holanďané a Španělé. V 17.–18. století byli do země přivezeni černošští otroci, v 19. a zvláště ve 20. století do Surinamu přesídlila část Indonésanů. Na tomto pestrém etnickém základě se nyní utváří surinamská společnost.

Sutejci, etnikum žijící na Předním východě, které zřejmě náleželo k Amorejčům (Amurru). Jejich jazyk se dochoval pouze fragmentárně (vlastní jména). Sutejci se dělili na řadu kmenů. Zmínky o nich se objevují především, v textech ze starobabylónského období (1. polovina 2. tisíciletí př. n. l.), které pocházejí většinou z Mari a z Babylónie (především ze Sipparu). Oblast sutejského osídlení zahrnovala v této době Sýrii, Palestinu a jižní Mezopotámii. Sutejci žili původně kočovným a loupeživým způsobem života, ovšem některé jejich skupiny se usazovaly za hradbami mezopotamských měst a navazovaly obchodní styky s městským obyvatelstvem. Sutejci rovněž často vstupovali jako žoldnéři do služeb mezopotamských vladařů. (Lukáš Pecha)

Sutové, Basutové.

Svahilci, společný název pro jedny z nejvýznamnějších a nejpočetnějších bantuských populací žijících při pobřeží východní Afriky (Keňa, Mosambik, Tanzanie), v tzv. Mezijezeří, a také na ostrovech Mafia, Pemba a Zanzibar a na Komorách. Netvoří kompaktní osídlení, ale jsou roztroušeni v silně smíšené pobřežní populaci (jejich počet odhadován na 750 tisíc). Svahilština (swahili, kiswahili) je jedním z nejvýznamnějších bantuských jazyků nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Svahilština má 20 dialektů a je druhým nejrozšířenějším africkým jazykem (po hauštině). Svahilsky dnes hovoří převážná většina obyvatel východní Afriky, přesný počet není znám (desítky milionů lidí), svahilština se stala úředním jazykem v Keni, Malawi, Tanzanii, části Zairu aj. Sami odvozují svůj název z perštiny; Peršané vybudovali na konci 1. tisíciletí n. l. na pobřeží významná obchodní střediska a Svahilci zde vytvořili státní celek nazývaný Azania. Podle jména této říše byli původně nazýváni též Azanijci. Po vpádu Arabů na jejich území na počátku 2. tisíciletí začala silná arabizace a islamizace Svahilců, ale ti si zachovali původní způsob života, k němuž patřil vždy rybolov, zemědělství a těžba mangrového dřeva. Podle amerického antropologa Georga Petera Murdocka byli předchůdci Svahilců Kúšité, kteří jsou v antických pramenech nazýváni Vysocí (jejich tělesná výška byla přibližně o 10 cm vyšší než původních bantuských populací). Svahilci přispěli k hospodářskému rozvoji východní Afriky také tím, že jejich prostřednictvím byly rozšířeny některé kulturní rostliny (obilniny) a drobná hospodářská zvířata (slepice aj.).

svahilština, benuekonžský jazyk, nejrozšířenější jazyk subsaharské Afriky, kde plní dorozumívací funkci, úřední jazyk v Keni, Malawi, Tanzanii, části Zairu aj. (Viz též Svahilci.)

Svanové (Svan), etnografická skupina horských Gruzínů, která dosud žije na historickém území tzv. Svanetie (horní tok řeky Inguri) v Gruzínské republice v počtu kolem 40 tisíc (jejich počet je ovšem započítáván do celkového počtu Gruzínů). Jazyk patří do kartvelské

větve kavkazské jazykové rodiny (přes 30 tisíc mluvčích), má 4 základní dialekty. Spisovným jazykem je gruzínština. Svanové představují původní horské obyvatelé Kavkazu, kteří si podobně jako staří Sardové stavěli kamenné věžovité domy, jež mají dodnes ochranný význam, zatímco původní vojenský charakter už zcela vymizel i ze způsobu jejich života. Antičtí autoři je nazývali též Soané či Sannové. Dnes jsou postupně začleňováni do gruzinské společnosti, ale stále si uchovávají prvky tradiční organizace rodové společnosti (vojenská demokracie, krevní msta ap.).

svaz, kmenový, uskupení kmenů spojených různými politicko-organizačními strukturami. V antropologické, archeologické a historické literatuře je termín kmenový svaz častěji používán pro rané státní formy s blíže neznámou organizační strukturou jako alternativa pojmu barbarská říše (příklad: Sámův kmenový svaz; viz říše, Sámova). (Jaroslav Malina)

Svazijci (Swazi, vlastním jménem Amaswazi), černošský národ jihobantuského původu žijící ve Svazijském království, přejmenovaném nyní na království Ngwane (svazijsky Umbuso) v počtu 1 044 000 obyvatel (v roce 2000), další žijí v Jihoafrické republice. Jazyk (isiswazi) patří mezi centrální bantuské jazyky nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Svazijci si zachovali tradiční animistické náboženství, část se hlásí ke křesťanství. Patří do velké etnické skupiny Nguni. Jako etnikum vznikli teprve na počátku 19. století sjednocením několika příbuzných populací (Mašonů, Sutů, Zulů), jméno vzniklo podle jednoho z představitelů tohoto afrického státu (zakladatel Sobhuza a jeho následovník Mswazi). Nezávislost získali v roce 1968 v rámci Britského společenství národů. Svazijci nejsou dodnes plně samostatní, protože jejich stát je hospodářsky závislý na Jihoafrické republice, jíž je obklopen. Jednotkou společnosti je párová rodina nebo polygamní rodina, usídlení je patrilokální. Společenská organizace byla ovlivněna Zuly.

Svébové, Svévové.

Svévové (Suevové, Svébové, Sueve, latinsky: *Suebi*), starověký kmenový svaz západogermánského původu, sdružující větší počet etnik (Hermundurové, Kvádové, Markomani, Nemetové, Semnoni, Tribokové ad.) při středním toku Labe, odkud pronikali do oblasti jihozápadního Německa. Jejich tažení do Galie zastavili Římané (Caesar) v 1. století př. n. l. Ve stejné době Kvádové a Markomani pronikli i na naše území. Suebsí muži nosili charakteristický účes z dlouhých vlasů obtočených kolem hlavy a nad pravým spánkem zakončených oválným copánkem – tzv. svébským uzlem. Na počátku 3. století n. l. splynula většina svébských kmenů s alemanským svazem v oblasti jihozápadního Německa; podíleli se tak jako jedni z prvních na formování pozdějšího německého národa. Dodnes se zachoval i název země Švábsko a etnografické skupiny – Švábové. (Jaroslav Malina)

Syřané (Súrija):

1. starověké etnikum semitského původu, které žilo na území starověké Sýrie;
2. souhrnné označení pro obyvatelstvo Sýrie (19 milionů, odhad z roku 2005). Tvoří je z 90% Arabové, zbytek jsou menšiny: Arméni, Čerkesové, Kurdové, Romové, Turci a Turkmeni. Věřící jsou většinou muslimové (zejména sunnité, část ší'ité), asi 15% jsou křesťané (pravoslavní, katolíci, maronité aj.). Syřané vytvořili již ve starověku významný státní útvar a jejich národ, hovořící aramejsky (aramejščina), patřil k nejstarším kulturním národům světa. Území Sýrie bylo v historii významnou obchodní křižovatkou, ale také cílem mnohých expanzí a vojenských tažení. Sýrie se stala postupně součástí perské říše, římského impéria, arabských chalífátů a osmanské říše. V letech 1918–1941 byla pod koloniální nadvládou Francie, v roce 1941 získala nezávislost. Polokočovní skupiny v pouštních oblastech dosud částečně udržují kmenovou a rodovou strukturu společnosti.

Šakové, původně skythská (Skythové) nomádská etnika ze střední Asie. Koncem 1. století př. n. l. migrovali do severozápadní Indie, kde jejich náčelníci (satrapové) vládli asi do roku 388. Šakové byli postupně poindičtění.

Šalomouňané (Solomon – název podle židovského krále Šalomouna – objevitelé ostrovů se domnívali, že zde našli zlatý poklad krále Šalomouna), národ melanéskeho původu žijící na Šalomounových ostrovech při východním pobřeží Nové Guineje v počtu téměř 480 tisíc (odhad z roku 2005). Úředním jazykem je angličtina, avšak většina obyvatel hovoří též melanéskými jazyky. Ostrovy objevili Evropané v roce 1568 (Španěl Alvaro de Mendaña). V roce 1898 se staly ostrovy britským protektorátem. Po 2. světové válce zesílily snahy a samostatnost, které vedly k vyhlášení nezávislosti souostroví v roce 1978 a pojmenování státu na Šalomounovy ostrovy.

Šanové (Shana, Šan), thajská populace tibetočínskeho původu žijící v Šanském autonomním kraji ve východní Barmě, národnostní menšiny v indickém státě Asámu, v severozápadním Thajsku a v jižní Číně. Celkový počet asi 6 milionů příslušníků, ovšem Šanové nebyli nikdy oficiálně sčítáni. Jazyk patří do thajské skupiny tibetočínské rodiny (podle jiných klasifikací do austroasijské rodiny). Věřící jsou buddhisté, místy je patrný vliv původního animistického náboženství (kult tygra) smíšeného s prvky bráhmaismu. Základním způsobem obživy je zemědělství, chov dobytka a obchod. Tradiční řemesla jsou hrnčířství, zpracování stříbra, zhotovování lakovaných předmětů, papíru, výroba a zpracování textilu, produkce opia. Tradiční kultura a způsob života jsou silně ovlivněny Barmánci a některými sousedními skupinami (Kačjiny aj.). Zvláštní skupinu tvoří osoby, které z buddhistického hlediska vykonávají nečistá zaměstnání (rybáři, řezníci aj.), v minulosti

k nim byli řazeni i otroci. Manželství je zpravidla monogamní, u nobility existuje i polygynie. Vesnice představují zpravidla endogamní jednotky, v jejichž čele stojí obvykle nejschopnější ze stařešinů šlechtického původu (někdy dědičná funkce). Vesnice se sdružují do větších celků, tzv. států (muong), které mají v čele dědičného vládce. Jako původní obyvatelé osídlili toto území již na přelomu našeho letopočtu, a to z oblasti jižní Číny. V 7. století založili větší státní útvar, který rychle vzkvétal. Říše dosáhla vrcholu kulturního a společenského vývoje ve 14. a 15. století, částečně pod vlivem sousedních thajských a barmských království. Od 16. století vzrůstal vliv barmských panovníků a Šanové se dostávali stále více do jejich područí.

Šao-šu min-cu („málo četný národ“), souhrnné čínské označení příslušníků nechanských minoritních národů, národností a etnických skupin v Čínské lidové republice. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.) (Josef Kolmaš)

Šauníjové (Šóniové, Šauní, Shawnee), původní etnikum severoamerických indiánů, patřící ke skupině Algonkinů a žijící v údolích řeky Ohio a jejích přítoků ve střední části USA; část kmenů se v 18. století připojila ke konfederaci Kríků. V současné době zahrnuje pouze asi 14 tisíc osob zejména v indiánské rezervaci v Oklahomě v USA.

Šavantové (Šavante, Shavante-Akwé, Xavante), jihoamerické indiánské etnikum v Brazílii v Mato Grossu; počet v roce 2000 odhadnut na 10 tisíc. Jazyk patří do východní skupiny rodiny žé. Jsou lovci, rybáři, sběrači, pod vlivem křesťanských misionářů se část věnuje usedlému zemědělství; někteří jsou též christianizováni (původní náboženství animistické). Dělí se do několika podkmenů, členěných dále do patrilineárních rodů; každý podkmen zpravidla obývá jednu vesnici. Ta je řízena radou, která je tvořena náčelníkem a zástupci všech rodů. První kontakt s bělochy nastal koncem 18. století, ovšem první mírové setkání proběhlo až v roce 1946, mírová smlouva byla uzavřena až koncem 50. let 20. století. Od té doby byli obětí genocidy v důsledku pozemkových spekulací, někteří odcházejí do křesťanských misí nebo k jiným kmenům (Šerentové)

Šeové (She, Še), etnikum obývajících zejména horské oblasti přímořských provincií na jihovýchodě Číny; celkem asi 700 tisíc. Jazyk patří do skupiny miao austroasijské rodiny. Tradiční náboženství bylo animistické (kult předků), v odlehlejších oblastech se dodnes udržují silné pozůstatky patriarchálních vztahů. Jejich předkové byli ještě v 8.–9. století n. l. součástí širšího společenství miao-jaoské jazykové a etnické větve (v čínských písemných pramenech označované Min-jüe). Po jejím rozdělení a odchodu Miaů a Jaů na jih zůstali Šeové v oblasti svého dnešního osídlení (místní etnika vytlačili nebo asimilovali). Sami však byli postupně zatlačováni Číňany do méně úrodných horských oblastí. Dnes existují tři základní skupiny Šeů, každá má své vlastní pojmenování (souhrnné označení nemají).

Z kulturního a jazykového hlediska mají nejbližší k Jaům. Nepříznivé hospodářské, přírodní podmínky a politický útlak ze strany Číňanů ve 30. a 40. letech 20. století znamenaly drastický úbytek populace. Ta však pomalu roste – 219 tisíc příslušníků v roce 1953. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.) (Josef Kolmaš)

Šerentové (Xerente), jihoamerické indiánské etnikum v Brazílii na řece Tocantins; jejich počet není znám. Jazyk patří do východní skupiny rodiny žé. Kulturou a způsobem života jsou blízcí Šavantům – zřejmě tvořili jejich podkmen. Po odchodu Šavantů do oblasti západně od řeky Araguaia (po roce 1850) uzavřeli mír s bělošskými kolonisty. Jsou zemědělci, lovci, rybáři a sběrači, většinou christianizováni.

Šerpové (Šarpové, Sherpa, z tibetštiny: „lidé východu“), etnikum ve východním Nepálu u hranic s Tibetem (asi 150 tisíc, cenzus z roku 2001). Jsou kulturně i jazykově blízcí Tibetanům, předpokládá se i jejich tibetský původ. Jazyk patří do tibetobarmské větve tibetočínské rodiny. Věřící jsou buddhisté (lamaisté). Manželství je většinou monogamní, ale vyskytuje se jak polygynie, tak polyandrie, která je častější. Jsou zemědělci a obchodníci, od 30. let 20. století vysokohorští nosiči a průvodci výprav do Himálaje. V minulosti byl důležitý i tranzitní obchod mezi Tibetem, Nepálem a Indií (z Tibetu vlna a sůl, z Indie zemědělské produkty). Kromě domů ve vesnici, kde tráví největší část roku, mají i obydlí nebo přístřešky na svých pastvinách.

Šilúkové (Shilluk), jedna z největších nilotských etnických skupin, která žije v oblasti tzv. Zelené země na jihu Súdánu. Jazyk patří mezi západonilotské jazyky nilosaharské rodiny. Jsou příbuzní s Anuaky, Buruny, Maby a dalšími etniky, s nimiž tvoří skupinu známou jako severní Luové. Jejich původní sídla sahala až k střednímu toku Nilu, Šilúkové byli nejsevernějším černošským etnikem v Africe. Později byli zatlačeni arabskými populacemi k jihu. Na rozdíl od ostatních Nilotů jsou převážně zemědělci a chovateli domácích zvířat, pastevectví zůstává u nich pouze doplňkovým způsobem obživy. Šilúkové vytvořili již v 16. století státní celek, v němž vládl král, jemuž náležela absolutní moc a posvátná úcta a jemuž patřil veškerý majetek země. Od 18. století sváděli těžké boje s arabskými obchodníky s otroky a posléze byli zataženi do povstání mahdistů, při němž utrpěli značné ztráty; z někdejší populace žije dnes přibližně polovina a tvoří spolu s Dinky, Nuery a dalšími nilotskými etniky nové etnické společenství ve vlastní autonomní oblasti jižního Súdánu (Súdanci).

Škipetaři, Albánci.

Šluhové (Schilh, Shluh, Chleuch), největší a nejvýznamnější skupina berberských populací žijící v oblasti středního a jihozápadního Maroka (celkový počet téměř 3 miliony příslušníků). Dělí se na mnoho kmenů a podkmenů, z nichž jsou nejznámější Glavové (Glavua), Idauzalové

(Zal), Mtugové (Imtugga) aj. Na rozdíl od většiny ostatních Berberů jsou především zemědělci. Historickým a etnickým střediskem Šluhů je město Marrakéš, lépe řečeno jeho berberské čtvrti, protože město je zároveň silně arabizováno. Pouze příbuzní Drawové a Teknové, žijící v oblasti Ifni a Rio de Oro na jihu Maroka, jsou pastevcí a chovatelé dobytka.

Šonové:

1. Šonové, Masonové (Mashona), etnické skupiny jižních Bantuů v Zimbabwe a severním Mosambiku užívající převážně šonštinu. V současné době jsou velkou populací (asi 13 milionů), k níž patří četná etnika jako Karangové (Wakaranga), Korekorové (Makorere), Manykové (Bamanyika), Ndauové (Vandau), Rozwiové (Amalozwi, Barozwi), Zezurové (Mazizura) aj. U Šonů lze dosud nalézt pozůstatky kultury a společnosti původní říše Monomotapa. Z etnografického hlediska představují přechodné etnikum mezi středními a jihovýchodními bantuskými skupinami;

2. Šonové (Shonové, Shona), nativní populace severoamerických indiánů, příbuzné Otomiům; žijí dnes v severním Mexiku a USA jako drobní zemědělci v počtu asi 8 tisíc.

šonština, benuekonžský jazyk užívaný v Botswaně, Jihoafrické republice, Mosambiku a Zimbabwe. (Viz též Šonové.)

Šorové (Šorkové, Šorci, dříve Kuzněčtí, Kondomští či Mrasští Tataři, vlastním jménem Šor-Kiži), malá populace turkického původu žijící v Kemerovské oblasti Ruské federace v počtu necelých 18 tisíc. Jazykově patří do ujugurské skupiny turkické větve altajské rodiny, část mluví jen rusky (ruština). Jsou pozůstatkem původní lovecko-sběračské a rybářské populace, která žila v dolním Povolží a uchovala si až do počátku 20. století zbytky rodových vztahů i náboženských přežitků (šamanismus aj.). Kulturně jsou blízcí Altajcům a Chakasům. V současné době se věnují zemědělství, chovu domácích zvířat a řemeslům a dochází u nich k poměrně rychlé asimilaci s ruským etnikem.

šošoni, jazyk, šošonský.

Šošoni (Shoshoni, Aliatan, Hadí indiáni), etnická skupina severoamerických indiánů žijící v oblasti Skalnatých hor ve státech Utah a Colorado v USA; rozlišují se na severní a jihozápadní větev, ale obě náležejí k jazykové rodině utoaztécké, do nahujské skupiny. Jejich nejbližšími příbuznými jsou Utové, Utahové (podle nich byl nazván stát Utah) a též Komančové. Jejich nejvýznamnější náčelník Wašakie vymohl ve druhé polovině 19. století zřízení velké rezervace na původním území Šošonů, které sahalo od středního toku Idaha přes Nevadu až do jihovýchodní Kalifornie. Jako Prérijní indiáni byli v bojích s přistěhovalci značně decimováni, jejich současný počet představuje přibližně třetinu z původního počtu asi

65 tisíc. U Serranů, jedné ze skupin Šošonů, prováděla antropologické výzkumy Ruth Benedictová.

šošonský jazyk (šošoni), jazyk, šošonský.

Španělé, evropský národ románského původu, který vznikl smíšením středověkých etnik na území Pyrenejského poloostrova. Z celkového počtu téměř 45 milionů obyvatel Španělska (cenzus z roku 2006) je přibližně 36 milionů Španělů; zbytek Baskové, Portugalci aj. Asi 2,5 milionu Španělů žije hlavně v Jižní a Severní Americe a v dalších zemích. Španělštinou, která patří mezi hlavní světové jazyky, hovoří dnes kolem 500 milionů lidí: je úředním jazykem ve většině států Střední a Jižní Ameriky. Na formování španělského národa v dnešním Španělském království, které zahrnuje též Kanárské a Baleárské ostrovy, se podíleli zejména Arabové, Féničané, Iberové, Keltové, Maurové, Římané, Vandalové a Vizigóti. Základem jednotného španělského státu se staly menší feudální celky: Aragonie, Asturie, Galicie, León, Kastilie a Navarra.

V polovině 16. století bylo Španělsko největší koloniální mocností světa. Podíleli se na etnogenezi podstatné části současných obyvatel ve španělsky mluvících zemích Latinské Ameriky. V 19. století se španělská koloniální říše rozpadla zejména v Latinské Americe a španělské království se zmítalo ve vnitřních bojích (1. a 2. karlistická válka). Historický vývoj španělského národa byl narušen zejména nastolením fašistické diktatury v letech 1936–1975. V samotném Španělsku představují tzv. románští Španělé dominantní etnikum (přes 70% obyvatel země). Dřívější snahy pohlížet na nešpanělské (nekastilské) populace země pouze jako na určité kulturní zvláštnosti definitivně končí pádem Frankova režimu v roce 1975. Druhým nejpočetnějším etnikem státu jsou Katalánci (zhruba jedna šestina populace země); *Galijci tvoří přes 8% a Baskové více než 2% obyvatelstva.

španělština, iberorománský jazyk, kolonizací rozšířený do Latinské Ameriky (úřední jazyk dvaceti jihoamerických států) a části Afriky, užívaný také v jižních oblastech USA. (Viz též Španělé.)

Šuárové, Chívarové.

Šuejové (Shui, Šuej, Šuej-t'ia), etnikum žijící zejména v provincii Kuej-čou v Číně v počtu 286 tisíc (v roce 1983). Jazyk patří do austroasijské (samostatné thajské) rodiny. Část Šuejů mluví i jazyky okolních etnik nebo čínsky. V minulosti užívali, zejména pro kultovní účely, vlastní piktografické písmo, vzdáleně připomínající čínské znaky. V náboženství měl hlavní roli animismus, od začátku 20. století prosazované křesťanství (francouzské misie) nezískalo větší vliv. Etnogeneze Šuejů souvisí s širším etnickým starothajským etnikem. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.) (Josef Kolmaš)

Švábové (Schwaben), středověká populace germánského původu žijící v rozsáhlé oblasti od Švýcarských Alp až po severní část podhůří bavorských Alp (nyní pouze malá správní oblast v Bavorsku v Německu mezi řekami Lech a Iller); celkový počet 1,8 milionu obyvatel, z nichž se jen asi polovina považuje za Šváby a příslušníky této etnografické skupiny, ostatní jsou již zcela asimilováni do německého národa.

Švédové, národ germánského původu žijící ve Švédském království (přes 9 milionů, odhad z roku 2006), kde tvoří zhruba 93% obyvatelstva, a ve Finsku (asi 300 tisíc), menšiny jsou v Severní Americe; celkový počet je odhadován na 15 milionů. Švédština patří do skandinávské skupiny germánské větve indoevropské rodiny a vytvářela se v průběhu 2. tisíciletí n. l. Etnogeneze Švédů začala v 11. století n. l. vytvořením jednotného Švédského království. Ve 13. století bylo k němu připojeno Finsko a ve 14. století uzavřeli Švédové s Norskem a Dánskem personální unii, koncem 16. století též s Polskem. V letech 1618–1648 se Švédové výrazně angažovali v tzv. třicetileté válce v Evropě, která postihla i české země. V 17. století dosáhli postavení velmoci na Baltu, avšak již na počátku 18. století ztratili řadu území. Koncem 18. století se zformoval moderní švédský národ, který hájí politiku neutrality: Švédové se nepodíleli na 1. ani na 2. světové válce a dosáhli jednoho z předních míst na světě v hospodářské a sociální úrovni.

švédština, severogermánský jazyk, úřední jazyk ve Švédsku a Finsku, užívaný též početnými menšinami v USA a Kanadě. (Viz též Švédové.)

Švýcaři, souhrnné označení obyvatel Švýcarska, tvořené čtyřmi národnostmi, čemuž odpovídá rozlišení na hlavní kulturní a jazykové celky; mluví francouzsky, italsky, německy a rétorománsky. Většinou jsou bilingvní. Věřící jsou katolíci a protestanté. Švýcarsko – konfederace 26 kantonů, respektive polokantonů – představuje v rámci Evropy neobvyklý typ nejen v souvislosti se svým státním uspořádáním, ale především z etnického hlediska. Švýcarská konfederace sdružuje 7,3 milionu švýcarských Francouzů, Italů, Němců, část Rétorománů a dalších etnik (podle odhadu z roku 2005). Na etnogenezi Švýcarů se zřejmě podíleli i původní obyvatelé horského území Alp: Helvéciové, Ilyrové, Keltové a Rétové, později i některé jiné etnické skupiny (Alemáni, Burgundové). Keltští předkové Švýcarů založili v roce 612 opatství Sankt Gallen, avšak v 11. století bylo celé území připojeno k římskoněmecké říši a posléze zemi ovládli Habsburkové. Teprve od roku 1815 (Vídeňský kongres) získali Švýcaři trvalou neutralitu a také nezávislost, kterou si uhájili ve 20. století v obou světových válkách. Navíc se stalo Švýcarsko centrem mezinárodních bankovních a jiných organizací a světových shromáždění (Ženeva jako sídlo UNESCO a dalších mezinárodních organizací).

Tabasaránci (Tabašarani, vlastním jménem Tabasaran; jméno je odvozeno od slova *tabarstan*, „hornaté území“), populace (kolem 83 tisíce) v Republice Dagestán. Jsou původním obyvatelstvem v horách v jižním Dagestánu. Jazyk (tabasaránština) patří do lezginské skupiny dagestánských jazyků z kavkazské rodiny, většina Tabasaránců mluví i dalšími jazyky – lezginsky, ázerbajdžánsky nebo rusky. Většinou jsou považováni za autochtony. Nejvíce byli ovlivněni Araby v 8. století n. l. (islamizace). Později odolali náporům Mongolů, Peršanů i Turků, podlehli teprve Rusům v 19. století. Až do současné doby se zachovaly četné rodové tradice a zvyky (krevní msta, zvykové právo aj.), ale zároveň rychle probíhá proces asimilace do dagestánského národa (Dagestánci).

tabasaránština, severovýchodní kavkazský jazyk užívaný v Dagestánu. (Viz též Tabasaránci.)

Tádžikové (správně Tádžikové, Tádžici, Tódžik), národ íránského původu obývající Tádžikistán, vnitrozemský stát ve Střední Asii; část Tádžiků žije též v Uzbekistánu, Kyrgyzstánu a na území Ruské federace, dále v Afghánistánu a v Číně (viz Chanové a další etnika čínské společnosti). Celkový počet je odhadován různě: 16,5–28,5 milionu osob. Tádžičtina je blízká staré perštině, patří do íránské větve indoevropské jazykové rodiny. Věřící jsou muslimové (sunnité). Člení se na množství etnických a regionálních skupin.

Počátky Tádžiků sahají až do 2. a 1. tisíciletí př. n. l., kdy byli součástí íránských kmenových svazů a starověkých říší, například i řecké Baktrie. Od 2. století n. l. se na jejich etnogenezi podíleli předchůdci Tocharů, dále Heftalité (později též Bílí Hunové) a posléze i Arabové a turkická etnika. Od starověku bylo území dnešního Tádžikistánu součástí sousedních říší (říše perské, Alexandra Makedonského, arabské a mongolské). Ve 14.–16. století patřilo území k říši Tímúrovců a od 16. století bylo součástí Bucharského emirátu, v jehož rámci byla oblast v průběhu druhé poloviny 19. století postupně připojována k Rusku. Po ruské revoluci bylo jejich území součástí Sovětského svazu. V roce 1991 vyhlásil Tádžikistán svou nezávislost, v prosinci 1991 pak patřil k zakládajícím členům Společenství nezávislých států (SNS). Od téhož roku byla země zmítána občanskou válkou, do které se zapojilo rovněž Rusko (k pacifikaci oblasti) a sousední Afghánistán. V roce 1997 byla podepsána v Moskvě mírová dohoda mezi tádžickým prezidentem a vůdcem opozice. Od té doby panuje křehký mír a od roku 2001 země těží i z toho, že se připojila k protitalibánské frontě a podpořila USA ve válce v Afghánistánu.

tádžičtina, západoíránský jazyk, úřední jazyk v Tádžikistánu, užívaný Tádžiky v dalších státech Střední Asie.

tagalog, tagalština.

Tagalové (Tagal, Tagalogové, vlastním jménem *Tagalog*, „Žijící u vody“), filipínská populace indonéskeho původu žijící na ostrově Luzonu aj. (celkový počet 15,876 milionu). Jazyk (tagalština) patří do indonéske větve austronéske (malajsko-polynéske) rodiny; v roce 1935 prohlášen za základ dosud neexistujícího filipínskeho národního jazyka. Věřící jsou vesměs křesťané (katolíci), tradiční náboženství bylo animistické. V současné době jsou Tagalové převážně zemědělci, rybáři, ale zachovávají si i svoje staré tradiční umění (tkaní aj.). Jejich kultura je ovlivněna Číňany, Indý, Evropany (zejména Španěly) a od počátku 20. století Američany. (Viz též Filipínci.)

tagalština (filipínština, tagalog), indonéske jazyk, který se stal základem celofilipínskeho jazyka a dnes je vedle angličtiny úředním jazykem Filipín. (Viz též Filipínci, Tagalové).

Tahit'ané, tahitská populace polynéskeho původu na ostrově Tahiti (z polynéshtiny: *tahiti*, „malý ostrov“), který se nachází v souostroví Îles de la Societé (Společenské ostrovy) v Tichém oceánu. Z celkového počtu 169 674 obyvatel (cenzus z roku 2002) jsou zde především Tahit'ané a jen malá skupina Evropanů, zvláště Francouzů aj. Věřící jsou křesťané (protestanti, část katolíci); úředním jazykem je francouzština a tahitština, která patří k polynéske jazykům. Ostrovy objevil v roce 1606 portugalské mořeplavec ve španělských službách Pedro Fernández de Quirós (1565–1614), později byly předmětem sporů mezi velmocemi. Na konci 18. století vznikl centralizovaný stát (do roku 1880 vládla dynastie Pomaré). Rozvoj vlastního státního útvaru byl přerušev evropskou kolonizací (od poloviny 19. století); Francouzi nad Tahiti vyhlásili protektorát roku 1842, koncem 19. století ze souostroví vytvořili zámořské území. V současné době zde dochází k rozvoji tahitské národnosti, založené na starých polynéske tradicích. Ostrov je i dnes proslulým centrem zámořské turistiky: přitažlivé jsou zejména staropolynéske zvláštnosti kultury a společnosti Tahit'anů, jejich tradiční způsob života, který vynikajícím způsobem zachytil francouzské malíř Paul Gauguin (1848–1903), jenž na Tahiti žil a zemřel.

tahitština, polynéske jazyk z austronéske jazykové rodiny užívaný na Společenských ostrovech, Markézách, na souostroví Tuamotu a Gambier. (Viz též Tahit'ané.)

Tainové (Taino, Nitaíno), souhrnné pojmenování (zavedené v 19. století) jazykově a kulturně blízkých indiánských etnik, která tvořila většinu původních obyvatel Velkých Antil a části Baham a až na výjimky byla vyhlazena už na počátku španělské kolonizace. Tainové hovořili patrně jedním jazykem, který patřil do aravacké jazykové skupiny a členil se na pět dialektů. Náboženství bylo animistické, s rozvinutou obřadností. Tainové byli zemědělci, místy znali i umělé zavlažování, významnou úlohu hrál také lov, rybolov a sběr planě rostoucích plodin a bylin. Z domácích zvířat chovali jen psy a lovecké ptáky. Z řemesel bylo

důležité košíkářství, pletení, hrnčířství, zpracování kamene a dřeva (hlavně umělecká řemesla), v rozvinuté formě existoval i výměnný obchod. Taínové nebyli příliš bojovní a nedokázali čelit nájezdům Karibů a později Španělů. (Viz též lidé v karibské oblasti, první.)

Tajronové (Taironi, Tairona), původní etnické skupiny jihoamerických indiánů, které žily v předkolumbovském období v Kolumbii na vysoké kulturní úrovni (městská sídliště, zavlažovací systémy, vyspělé zahradní zemědělství, umělecké výrobky z kamene a především ze zlata). Tajronové několik desetiletí odolávali španělským dobyvatelům, ale v roce 1552 byli poraženi a téměř všichni vyhnuli. Pouze malá část se uchýlila do hor Sierra Nevada de Santa Marta a zde přežili až do počátku 17. století, kdy definitivně zanikli. Patřili společně s Goajiry k aruacké jazykové a etnické rodině a tvořili její nejsevernější skupinu. Za jejich nejbližší příbuzné jsou považováni Aruakové, žijící v počtu kolem 2 tisíc v pohoří Cayaba v Kolumbii.

Tajvanci, Tchajwanci.

Talamankové (Talamanca), skupina jazykově a kulturně příbuzných indiánských populací v severní Panamě a jižní Kostarice; jejich dialekty patří do skupiny talamanka rodiny čibča. Některé skupiny již vymizely, zbývající v podstatě splynuly s Kostaričany a Panamci. Věřící jsou dnes katolíci, část udržuje tradiční animistické náboženství prostoupené křesťanskými prvky. Mezi Talamanky patří: 1. Dorasque – žili u karibského pobřeží Kostariky, v 17. století pod tlakem Miskitů a Španělů uprchli k Terrabům, s nimiž splynuli; 2. Terraba – původně žili na karibském pobřeží Kostariky, na počátku 18. století byli někteří přesídleni do misií, ostatní odešli na pacifické pobřeží; 3. Čanguena (Changuena) – v 18. století asi 5 tisíc osob, dnes vymizeli nebo jsou smíšeni s Terraby a jinými kmeny, žili na karibském pobřeží, přesídlili na pacifické pobřeží; 4. Boruka – žijí na pacifickém pobřeží jižní Kostariky, patrně vznikli smíšením skupin uprchlých z jiných oblastí; 5. Bribri (správně snad Viceita) – žijí na stejném území jako Boruka; 6. Kabekar (Cabekar) – v polovině 19. století žili v jižní Kostarice.

Talamankové jsou zemědělci, chovatelé dobytka a rybáři. Z tradičních řemesel je významné košíkářství, tkalcovství a hrnčířství. Místy se udržely pozůstatky tradiční rodové organizace. U některých kmenů byla společnost stratifikována (šlechta, svobodní občinníci, otroci), v době příchodu Španělů (16. století) existovaly zárodky státní organizace; dnes většinou asimilováni okolním obyvatelstvem.

Tályšové (Tályši, Tálešové, Talyšon, vlastním jménem Taluš), etnografická skupina íránského původu v Íránu a v Ázerbájdžánu, která vytvořila již dříve malou národnost ve východní části Ázerbájdžánu, kde žije asi 800 tisíc Tályšů, v Íránu asi 1 milion. Tályšové hovoří dnes převážně ázerbájdžánsky (ázerbájdžánština), jen část jich mluví též tályšsky

(tályština). Původní sídla měli na území starých Médů a Parthů, a někteří badatelé je proto považují za jejich potomky; v každém případě jsou blízcí příbuzní s Peršany (Íránci) a Ázerbájdžánci, s nimiž žijí už řadu staletí. V roce 1813 došlo k rozdělení Tályšů – část se jich dostala pod vládu carského Ruska, větší část zůstala na území Íránu; většina z nich se islamizovala (sunnité i ší'ité). Vliv islámské kultury je patrný již od 8. století, uchovaly se i zbytky původní víry (uctívání stromů ap.). Tályšové v Ázerbájdžánu se poměrně rychle asimilovali do ázerbájdžánského etnika.

tályština, jazyk patřící do severozápadní větve íránských jazyků indoevropské rodiny. (Viz též Tályšové.)

tamašek, berberský jazyk užívaný v jižním Alžírsku, Mali a Nigeru.

Tamilové (Tamil), indický národ žijící na jihu indického subkontinentu, v indických svazových státech Kérala, Maisúr a Tamilnádu, na Šrí Lance (Cejlonu) a dále v Malajsii, Barmě, Singapuru, Austrálii a Oceánii v celkovém počtu přes 77 milionů (odhad z roku 2005). Jazyk (tamilština) patří do jižní skupiny drávidské rodiny. Dělí se na několik teritoriálních dialektů a na dialekty sociálních vrstev (kast). Tamilové představují starobylé původní obyvatelstvo drávidského původu; odhaduje se, že populace hovořící jižními protodrávidskými dialekty, z nichž se později vyvinula tamilština a malajálámština, osídlily jižní cíp poloostrova Přední Indie zhruba v 1. tisíciletí př. n. l. a již mezi lety 600–400 př. n. l. zde vytvořily vyspělou civilizaci. Nejstarší dochované epigrafické památky (Ašókovy nápisy z 3. století př. n. l.) zmiňují tamilské státy Čólů, Pándjů a Čérů, do kterých se před počátkem našeho letopočtu rozšířil ze severní Indie buddhismus. Na přelomu letopočtu tyto státy obchodovaly s jihovýchodní Asií, s Řeky i Římany. V 6.–9. století n. l. soupeřily o hegemonii na jihu poloostrova rody Pallavů z Káňči a Pándjů z Madurai, v 9.–13. století většinu území poloostrovní Indie na jih od Tungabhadry politicky sjednotila tamilská dynastie Čólů, jejichž říše v době největšího rozmachu zahrnovala i Maledivské souostroví, Lakadivské ostrovy a značnou část Šrí Lanky. Ve 14. století oblasti obývané Tamily tvořily součást hinduistického království Vidžajanagar, který se na čas stal centrem drávidské kultury. Po jeho zániku v 17. století byl jižní cíp Indie přičleněn k mughalské říši a svěřen do správy místodržitele dillíského císaře. Jeho državy v roce 1801 ovládla britská Východoindická společnost a začlenila je do madráské prezidencie, jedné ze tří provincií Britské Indie. Po vyhlášení indické nezávislosti v roce 1947 na území prezidencie vznikl stát Madrás zahrnující kromě tamilských oblastí pobřežní Ándhru, severní Kéralu a jihozápadní pobřeží Karnátaky. V roce 1953 připadly telugské okresy Ándhrapraděši, o tři roky později byly při reorganizaci států na jazykovém základě pobřežní kraje s převahou kannadsky mluvícího obyvatelstva připojeny

k Maisúru, severní Malabár se stal součástí nově vzniklé Kéraly, v roce 1968 získal Madrás současný název Tamilnádu. Většina Tamilů se hlásí k hinduismu, menší počet vyznává křesťanství a islám, v nepatrné míře i džinismus. V organizaci společnosti hraje stále významnou roli kastovní systém, i když se prolíná s členěním společnosti na sociálním základě.

Tamilové se vyznačují vyhraněným národním cítěním, povědomím těsné sounáležitosti všech Drávidů, chovají ve zbožné úctě tamilskou zemi a rodnou tamilštinu jakožto jeden z mála živých jazyků, u nichž lze doložit nepřetržitý vývoj v trvání bezmála dvou tisíc let. Jejich klasické písemnictví (zejména lyrická tvorba tzv. sangamového období – asi 100 př. n. l.–250 n. l.), chrámová architektura (první památky pocházejí z 6.–7. století), sochařství, chrámový tanec bharatanátjam či klasická karnátačká hudba tvoří nepominutelnou součást světového kulturního odkazu.

Společný jazyk a pocit příslušnosti k jedinému kulturnímu okruhu spojuje s tamilským obyvatelstvem Tamilnádu menšinu tzv. šrílanských (cejlonských) Tamilů, obývajících především severní a severovýchodní provincie Šrí Lanky (asi 2,5 milionu – odhad 2006). Jejich předkové se na ostrově usazovali zhruba mezi 3. stoletím př. n. l. a 12. stoletím n. l.; osídlili zejména poloostrov Jápané (tamilsky: Jálppánam, anglicky: Jaffna) a úzký pobřežní pás od Mannáru pro Trikunámale. Ve 13. století v této oblasti založili samostatné Jápanéské království, jež si s přestávkami uchovalo samostatnost až do roku 1591, kdy Jápané dobyli Portugalci. Šrílanští Tamilové považují sever a severovýchod země za svou tradiční domovinu (nazývají ji Ílam) a již krátce po vyhlášení cejlonské nezávislosti v roce 1948 vyhlásili požadavek zrovnoprávnění s většinovými Sinalci, zprvu v podobě politického hnutí za autonomii (například v rámci federálního uspořádání), jež v roce 1977 přerostlo v zápas za odtržení tamilských oblastí, vedený mimoparlamentními prostředky. Hegemonii mezi tamilskými separatistickými skupinami si postupně vydobyla organizace Tygři osvobození Tamilského Ílamu (LTTE), jež od roku 1983 zahájila proti ústřední vládě ozbrojený boj. Postupně ovládla rozsáhlá území na severu a východě ostrova, kde zavedla vlastní správu, a přes snahy o mírové řešení etnického konfliktu, do nichž se zapojilo i mezinárodní společenství, pokračuje ve válce za nezávislý stát.

S pevninskými i šrílanskými Tamily úzce jazykově, kulturně i nábožensky spřízněná, avšak vzhledem k odlišnému sociálnímu složení, ekonomickému postavení, historické zkušenosti a geografickému rozmístění zcela svébytná je skupina tzv. indických Tamilů, kterou tvoří převážně potomci imigrantů z jižní Indie, jež Britové v 19. století najímali na práci na svých čajových plantážích (asi 1 milion – odhad 2006). Přestože indickým Tamilům

zpočátku chybělo vyhraněné vědomí skupinové identity, již od cenzu z roku 1911 byli úředně evidováni jako zvláštní etnická skupina a tato charakteristika jim zůstala dodnes, i když většina z nich už patří ke generacím narozeným na ostrově, pro které je Indie jen zemí předků, s níž nemají bližší kontakty. V době vyhlášení cejlonské nezávislosti plantážní dělníci indického původu tvořili desetinu obyvatel ostrova a plnou polovinu všech Tamilů. Na rozdíl od tamilských starousedlíků, kteří automaticky získali cejlonské občanství, ocitli se mnozí z těch, kdo odmítli repatriaci do Indie, bez státní příslušnosti a jejich postavení zůstalo nedořešené téměř do konce 80. let. Společný osud, který sdíleli zprvu jako imigranti a později osoby bez občanství, přispěl k tomu, že i sami indiští Tamilové (označovaní též jako „horští“ či „plantážní“, protože zhruba 80% z nich stále pracuje na čajových plantážích hornaté centrální části ostrova) na sebe začali pohlížet jako na samostatné etnikum. Přispěl k tomu jak postoj většinových Sinhalců, kteří plantážní dělníky indického původu tradičně pokládali za cizince, tak předsudky tamilských starousedlíků, pro něž jsou indiští Tamilové, pocházející většinou z nízkých kast, příliš sociálně a kulturně zaostalí, než aby mohli tvořit plnohodnotnou součást šrilanského tamilského národa. I když tato etnická skupina většinou nepodporuje hnutí šrilanských Tamilů za samostatný Ílam, vzhledem k tomu, že je více promíšena se Sinhalci, byla v letech 1977, 1981 a 1983 nejvíce vystavena protitamilským útokům. (Jan Filipický)

tamilština, nejstarší doložený drávidský jazyk, úřední jazyk jihoindického státu Tamilnádu, druhý jazyk na Šrí Lance. (Viz též jazyky, indické, Tamilové.)

Tamové (Tama, vlastním jménem Tamok), označení pro sedm etnických skupin v jihovýchodním Čadu a v Súdánu, hovořících dialekty jazyka tama, který patří do nilosaharské rodiny. Obvykle se dělí na vlastní Tama (63 tisíce), Gimr (47 tisíc), Abu Sharib, Asungor, Erenga, Mararit a Mileri. Dohromady jejich počet přesahuje 270 tisíc (odhad z roku 1991). Těchto sedm skupin nemá zcela společný původ, mezi jednotlivými skupinami dochází k vzájemným sňatkům, přičemž nejvýznamnějšími partnery Tamů, zejména v západním Súdánu jsou Masalítové. Tamové také uznávají příbuzenské vazby se sousedními Dedžu. Zejména súdánské skupiny Tamů jsou dnes zcela arabizované.

Ťamové, Čamové.

Tanguti (Tangutové, Tangut), středověký národ, nyní nechanské etnikum tibetobarmského původu žijící od 5. století n. l. v západní části Číny. Byli příbuzní s Tibetany, avšak dříve a více byli ovlivněni čínskou kulturou. Založili svůj vlastní stát Si-sia, který od 11. století kontroloval obchod mezi Čínou a vnitrozemím Asie. Podle čínského vzoru vytvořili vlastní písmo a literaturu. Číňané je nazývali též národ Hsi-hsia. V roce 1227 povstali proti

Mongolům, ale byli poraženi a jejich hlavní město Kara Khoto bylo zničeno (při jeho dobývání zemřel Čingischán). Tanguti zanikli v průběhu 13. století – byli pravděpodobně všichni násilně deportováni do Tibetu a Mongolska, kde se některé malé skupiny udržely a jsou dosud považovány za potomky Tangutů (například tibetští nomádové Amdové, zvaní též Černí Tanguti – Kara-Tangut). (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.) (Josef Kolmaš)

Tanimbarové, etnikum žijící na ostrovech Tanimbar, Kei a Moluky v Indonésii v počtu asi 100 tisíc. Mluví jazykem kei (austronéský nebo malajsko-polynéský jazyk).

V tanimbarských vesnicích žije 300 až 1 000 lidí. Vesničtí starší, zvaní *rat* nebo *orang kaya*, patří k vládnoucímu rodu *mel mel*. Manželství mezi sebou uzavírají lidé z různých vesnic, aby tak vznikala spojenectví zajišťující dobré soužití. Tanimbarové se věnují žďárovému zemědělství, rybolovu a lovu divokých prasat. Tradičně se obávají duchů lidí, kteří zemřeli násilnou smrtí nebo při porodu.

Tanzanci (Tanzania), označení pro obyvatele Tanzanie ve východní Africe. Pevninská část státu (Tanganika) byla osídlena již od starověku, pro Evropu pobřeží objevil portugalský mořeplavec Vasco de Gama (kolem 1469–1524). Portugalci zde zakládali obchodní stanice od 16. století, ale v 18. století byli vytlačeni Araby. V 19. století pronikali evropští cestovatelé a misionáři i do vnitrozemí (například Richard F. Burton, David Livingstone). Anglo-německými dohodami z konce 19. století byly rozděleny sféry vlivu v jihovýchodní Africe a od roku 1891 byla Tanganika součástí Německé východní Afriky. Po 1. světové válce byla Tanganika vyhlášena mandátním územím Společnosti národů pod britskou správou. Po roce 1945 byl mandát přeměněn na poručenské území Organizace spojených národů (OSN) opět pod britskou správou. Roku 1961 získala země samosprávu a téhož roku vyhlásila samostatnost. Po získání nezávislosti se k Tanganice připojil roku 1964 i Zanzibar (nezávislý od roku 1963) a země byla přejmenována na Tanzanii. Roku 1985 byla přiznána větší autonomie Zanzibaru. Od roku 2000 se opět radikalizuje situace na Zanzibaru, kde několikrát demonstranti požadovali nezávislost (demonstrace krvavě potlačeny vládními jednotkami). Obyvatelstvo (téměř 38 milionů, odhad z roku 2006) tvoří především bantuská etnika (asi 60%), zejména Hajové (Bahaya), Makondové, Ňamweizové (Mwezi), Sukumové aj., dále nilotská etnika – Masajové, Nandiové, Svazijci aj., minority pak přistěhovalci z Asie (většinou Indové), Arabové, Evropané (hlavně Britové) a na 1 milion uprchlíků z Burundi, Mosambiku a Rwandy. Necelá polovina obyvatel se hlásí ke křesťanství (33% katolíci, 13% protestanti), další k islámu (35%, ale na Zanzibaru 99%), animismu (asi 20%), minorita k hinduismu.

Tapiiové (Tapii, Tapieté), jihoamerické indiánské etnikum v Bolívii mezi horním tokem řeky Pilcomayo a úpatím And; ve 40. letech 20. století asi 2 tisíce osob, dělili se do 5 skupin. Mluví stejným guaranijským dialektem (guaraní) jako jejich sousedé Čiriguanové. Podle některých lingvistů mezi sebou užívají svůj vlastní jazyk, který je příbuzný jazyku Bororů (podle jiných badatelů již vymřelý). Jsou lovci, sběrači, rybáři a zemědělci. Bývali kočovníci, dnes žijí usedle a velmi rychle se asimilují s okolním obyvatelstvem (Bolivijci, Čiriguanové).

Tarahumarové (Tarahumara), indiánská populace v severozápadním Mexiku v pohoří Sierra Madre Occidental; asi 70 tisíc (odhad z roku 2003). Jazyk patří do juto-aztécké rodiny. Věřící jsou křesťané (katolíci), ale udržují se jen v mírně pozměněné formě tradiční kultury duchů a přírodních sil. Jsou usedlí zemědělci, lovci, sběrači a rybáři. Žijí rozdělení do rodinných skupin (rozšířené rodiny), z nichž každá má svou usedlost. Jejich území je tradičně rozděleno na oblasti spravované volenými vůdci. Prosluli též svými vytrvalostními běžeckými závody na velké vzdálenosti (200–300 km).

tarasko, taraština.

Taraskové (Tarasca, Tarasco, vlastním jménem Purepeča), izolované etnické skupiny severoamerických indiánů žijící v západním Mexiku, zejména u jezera Pátzcuaro. Jejich počátky spadají do 5. století př. n. l., za předky jsou považováni nositelé předkolumbovských kultur Colima, Jalisco a Nayarit. Jsou tvůrci vynikajících uměleckých artefaktů (zejména ozdob z ptačího peří, hliněných plastik a zlatých masek), jejich umění dosáhlo vrcholu v 5.–8. století n. l. Kolem roku 1400 založili vyspělý státní celek, ale později se dostali do konfliktu s Aztéckou říší, byli poraženi a utrpěli veliké ztráty. Po dobytí jejich území Španěly zůstali Taraskové poměrně malou etnickou skupinou, která je dodnes pokládána za pozůstatek nejstaršího místního obyvatelstva. Z celkového počtu asi 45 tisíc osob užívá jen asi 20% taraštinu, ostatní již jen španělštinu.

taraština (tarasko), izolovaný mezoamerický indiánský jazyk užívaný v mexickém státě Michoacán. (Viz též Taraskové.)

Tasmánci (Tasman, podle jména objevitele ostrova holandského mořeplavce a obchodníka Abela Jaszoona Tasmana [1603–1659]), původní obyvatelé ostrova Tasmánie, dříve zvaného Van Diemenova země. Během 19. století byli vyhubeni. Jazyková klasifikace je nejistá, není znám počet jazyků (jazyky, tasmánské). Jako blízcí příbuzní Austrálců dostali se již na konci pravěku na ostrov z pevninské Austrálie a v Tasmánii si zachovali lovecko-sběračskou společnost, která žila po tisíciletí v izolaci od ostatního světa. Když byla v roce 1803 založena na ostrově trestanecká kolonie, začalo také vyhlazování domorodého obyvatelstva. V roce 1825 přerostlo v tzv. černou válku, která znamenala systematickou likvidaci „černých“

domorodců. V roce 1854 žilo na ostrově posledních 16 Tasmánců, když předtím bylo asi 250 osob převezeno na malý Flindersův ostrov a zde, v odlišných podmínkách, velmi brzy zahynuli. Poslední tasmánský muž zemřel v roce 1865, poslední žena v roce 1877.

Původně byli Tasmánci rozšířeni též na jihovýchodním pobřeží Austrálie a podle kosterních nálezů patřili k původním Austrálcům. Nejstarší naleziště bylo datováno do 9. tisíciletí př. n. l. Byli zřejmě rozděleni do 9 kmenů, z nichž každý se členil na skupiny a ty dále na domácnosti odpovídající rodinám. Nejvýznamnější skupinou byla skupina exogamní, v jejímž čele stáli dospělí muži (lovci a bojovníci). Každá skupina byla ekonomicky soběstačná, někdy se jich několik spojovalo do aliancí proti společnému nepříteli. Všechny měly v podstatě společnou kulturu, některé skupiny se odlišovaly nepatrnými kulturními rysy (účes, oděv, zvláštní prvky v obřadech). Od Austrálců se lišili zejména neznalostí bumerangu a vrhače oštěpu, také nechovali psy. V současné době žijí na ostrově hlavně potomci anglických přistěhovalců a malá skupina míšenců mezi bělošským a původním obyvatelstvem.

tasmánské jazyky, jazyky, tasmánské.

Tataři:

1. starověký kmenový svaz mongolského původu, ve 13.–14. století označení různých populací spojených ve Zlaté hordě;

2. národ mongolského původu žijící v Tatarstánu (autonomní republika v rámci Ruské federace), asi 1,7 milionu osob, a jinde v Rusku a na Ukrajině (celkem asi 7 milionů), v Rumunsku (asi 25 tisíc), Bulharsku (asi 20 tisíc), Číně, Turecku aj.; celkem asi 10–20 milionů lidí. Jazyk (tatarština) patří do kypčacké skupiny turkické větve altajské jazykové rodiny, mnozí mluví rusky, respektive jazykem své země. Původní sídla Tatarů byla v oblasti středního Povolží až po Ural. Ve 3. století n. l. pronikly na území dnešního Tatarstánu ugritsko-mongolské kmeny, jejichž vliv až do 7. století sílil. Od 10. století se území začlenilo do Volžsko-kamského Bulharska, to však bylo v roce 1236 poraženo a připojeno k Zlaté hordě. Tataři se postupně formovali v kmenové svazy a po příchodu dalších mongolských a turkických etnik z východní a střední Asie vytvořili v průběhu 13.–18. století řadu skupin, označovaných Rusy za tatarské: a) povolžští Tataři (Kazanlykové, Mišerové, kazanští a astrachanští Tataři), b) sibiřští Tataři (tobolští, tomští a tumenští Tataři), c) Krymští Tataři, a dále řada menších tatarských etnik jako například litevští, běloruští aj. Základním a společným způsobem obživy byl kočovný a polokočovný chov dobytka, později se rozvinula řemesla a některá tatarská etnika přešla k usedlému zemědělskému způsobu života. Po rozpadu mongolské říše vliv na území dnešního Tatarstánu získal Kazaňský chanát.

V polovině 16. století byla země obsazena ruskou armádou a připojena k Rusku. Začala ruská kolonizace a rusifikace Tatarů, včetně jejich přestoupení od islámu ke křesťanství. Útlak se stupňoval, a proto část Tatarů odešla za Ural, další část organizovala četná povstání proti ruské moci. Odpovědí z Petrohradu bylo zeslabení tlaku, udělení šlechtických práv muslimskému duchovenstvu, otevírání medres, divadel a univerzity. Po říjnové revoluci byla ustanovena Tatarská ASSR. Po rozpadu Svazu sovětských socialistických republik (SSSR) sílily snahy Tatarů na osamostatnění, k němuž však nedošlo; vznikl však Tatarstán jako autonomní republika Ruské federace. V Tatarstánu žije kolem 3,8 milionu obyvatel – hlavně Tataři a Rusové, a to v přibližně stejném počtu; podíl ostatních etnik je nepatrný. Většina obyvatel jsou sunnitští muslimové, mají k tomuto účelu asi 1 000 náboženských objektů (většinou mešit), pravoslavných kostelů je asi jen kolem dvou set.

Specifická je historie tatarského osídlení poloostrova Krymu (od roku 1954 součást Ukrajiny), kde v letech 1443–1783 existoval chanát, úzce spjatý s osmanskou říší. Tatarská kulturní specifika však přetrvávala i po připojení oblasti k Rusku. Za 2. světové války byl Krym obsazen nacisty; za údajnou kolaboraci s nimi bylo v roce 1944 celé krymskotatarské etnikum deportováno do Střední Asie (Uzbekistán), na Sibiř a Ural. V 60. letech byli krymští Tataři rehabilitováni, k jejich návratu však mohlo docházet až od konce 80. let. V současnosti žije na Krymu ca 270 000 Tatarů (12% obyvatelstva poloostrova). Tatarská kultura a jazyk jsou zde tak po půlstoleté přestávce opět přítomné; nedořešené však zůstávají majetkové problémy a celková pozice Krymských Tatarů v rámci regionu. Přes etnonymum, shodné s dalšími tatarskými skupinami, je Krymské Tatary možno považovat za samostatné etnikum. (František Bahenský)

tatarština, severozápadní turkický jazyk užívaný Tatary v centrální oblasti západně od Uralu, na jihu Sibiře, na Dálném východě, ve Střední Asii i menšinami mimo tato území. (Viz též Tataři.)

Tatcanodinové (Tatsanodine, Tatsanottine, vlastním jménem *Tacanodine*, „Lidé mezi z vody“; bílí osadníci je nazývali *Yellow Knife*, „Žlutý nůž“), severoamerické indiánské etnikum ze severní Kanady (povodí řeky Coppermine); ve 2. polovině 19. století 400–500 osob, dnešní počet je přibližně stejný. Jazyk patří do athabaské rodiny. Byli kočovní lovci sobů karibů, rybáři a sběrači. V řece Coppermine nacházeli čistou měď, z níž zastudena vyráběli nástroje (nože, sekery ap.), která sloužila též jako předmět obchodu. Byli organizováni do malých skupin, které měly svého vůdce a šamana. Byli v neustálém válečném stavu s okolními etniky, zejména s Eskymáky.

Tátové (Táti, Tati, Tat), populace íránského původu v Ázerbájdžánu (22 tisíce osob) a v ruském Dagestánu, kde žije asi 15 tisíc Tátů. Jazyk patří do íránské větve indoevropské jazykové rodiny; má dva základní dialekty, které souvisí s rozdělením Tátů podle náboženství. Jeden je užívaný v Ázerbájdžánu a Íránu, druhý (tzv. tátsko-židovský) je jedním ze spisovných jazyků v Dagestánu. Různé skupiny Tátů mají společný původ a také stejný způsob obživy (vyspělé zemědělství a sadařství, chov domácích zvířat, zvláště ovcí). Etnogeneze není dosud plně objasněna, předpokládá se, že část íránských kmenů se do oblasti dnešního tátského osídlení přesunula během 3.–7. století n. l. Část Tátů přijala pod arabským vlivem islám (převažují ší'ité), ostatní jsou vyznavači judaismu a někteří i křesťanství (monofyzité). Do 20. století si uchovali řadu prvků tradičního způsobu života (endogamie, krevní msta ap.).

Tavgijci (Tavgové), Nganasanové.

Tayalové (Tayal, Atayal), horská populace indonéskeho původu žijící na východní polovině ostrova Tchaj-wan (kolem 92 tisíc, odhad v roce 2000). Jsou příbuzní s Bununy, Paiwany, se Saisety, s Tsouy a dalšími etniky, která žijí v jejich sousedství. V současné době jsou soustředěni v přírodních rezervacích v horských údolích a při východním pobřeží ostrova a jsou jedinou místní populací, která nebyla ani v historii počínšněna. (Viz též Tchajwanci.)

Tazové, Udehejci.

teda, tedaština.

tedaština (teda), nilosaharský jazyk užívaný obyvatelstvem ve střední a východní části Sahary. (Viz též Tedové.)

Tedové (Tibbové, Tubbu, Tebu, Teda; jméno je odvozeno z arabského *tu*, „skály“ a kanurského *bu*, „lidé“), smíšená skupina černošského a berberského původu žijící severně od Čadského jezera v celkovém počtu přes 350 tisíc. Jazyk (tedaština) je řazen do saharské větve nilosaharské rodiny. Nejbližšími příbuznými jsou jejich jižní sousedé, Dazové, a zde se projevuje též příbuzenství s Kanury. Rozdíl mezi Tedy a Dazy je sídlištní: Tedové žijí ve středoafrickém pohoří Tibesti a Dazové na jih odtud. Kulturně a společensky byly obě skupiny ovlivněny Kanury a Senussy – došlo u nich záhy k islamizaci a k převážně usedlému způsobu života. Usídlení je patrilokální s počátečním matrilokálním obdobím těsně po svatbě. Polygamie je povolena, ale vyskytuje se vzácně.

Tehuelčové (Tehuelche, Chonqui, Haveniken, Péeneken, Tewelče; vlastním jménem Čoanik nebo Čonek – snad ze slova *tsonek*, „lidé“), původní etnikum jihoamerických indiánů žijící společně s Puelči v oblasti argentinských pamp jihozápadně od hlavního města Buenos Aires. V současné době jsou spolu s příbuznými Puelči zanikajícím etnikem; poslední zbytky

(již většinou smíšených populací) žijí v počtu asi 4,3 tisíce (cenzus z roku 2001) v Patagonii. Na počátku 20. století byli christianizováni. Jazyk patřil do patagonské skupiny rodiny čon, měl dva výrazně odlišné dialekty. Byli kočovní lovci guanak a sběrači, koncem 17. století se stali chovateli koní. Tradičním řemeslem bylo tkalcovství (vlna), hrnčířství, od 19. století stříbrotepectví. Základní společenskou jednotkou byla skupina vedená náčelníkem a většinou tvořená příbuznými rodinami.

Tekové (Teke, Bateke, Tyo), etnická skupina žijící na území Demokratické republiky Kongo, Republiky Kongo, minority v Gabonské republice, zejména v jižních částech země. V Konžské republice (Brazzaville) tvoří 17% obyvatel a patří vedle skupin Kongo, Mboshi a Sangha k čtyřem hlavním etnickým celkům, pod které se zpravidla zahrnuje velké množství příbuzných populací. Stejně tak jazyk teke je množinou příbuzných dialektů, patřících mezi severozápadní bantuské jazyky nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Základem jejich hospodářství je zemědělství, na němž se podílejí výlučně ženy (muži pouze připravují půdu), doplňkem je lov, rybolov a sběr. Půdu vlastní celá vesnice, jednotlivé rodiny obdělávají část, která je jim dědičně přidělena. Nejvyšší politickou autoritou je náčelník a rada starších. Ve svém kulturním vývoji byli Tekové ovlivněni jižními sousedy ze skupiny villikonžských etnik a etnických skupin. V jejich sousedství existují též četné malé skupiny Pygmejů, kteří s ostatními černošskými etniky žijí v hospodářské i společenské symbióze.

Telchínové (řecky: *Telchínae*), podle staré řecké pověsti děti bohyně Gaie a Ponta; ve skutečnosti pozůstatky původní mezolitické populace, žijící na ostrovech Kréta, Rhodos aj. v Egejském moři, kde založili neolitickou těžbu a zpracování mědi a později železa (podle pověsti pomáhali Héfaistovi při kování zbraní aj.). Byli lovci a sběrači a prvním přistěhovalcům-zemědělcům ničili úrodu. Novými přistěhovalci byli proto pronásledováni a jako etnikum zanikli ještě na počátku 3. tisíciletí př. n. l.

Telugové (Telugu, Ándhrové), etnikum drávidského původu, žijící hlavně v indických svazových státech Ándhrapradéš a Tamilnád; celkový počet asi 70–75 milionů. Nejstarší literární zmínky o kmeni telugských Ándhrů, sídlících v oblasti mezi řekami Gódávarí a Krišnou, se objevují v textech *bráhman* zhruba ze 7. století př. n. l., jeho přítomnost na tomto území dokládají i nápisy maurjovského vládce Ašóky (273–232 př. n. l.). Po jeho smrti a rozpadu maurjovské říše se Ándhrové osamostatnili a za vlády dynastie Sátaváhanů (asi 30 př. n. l.–220 n. l.) vytvořili vlastní stát zahrnující větší část středního a západního Dakšinu. Podporovali šíření buddhismu a zasloužili se o rozkvět buddhistického umění. Koncem 3. století se pobřežní Ándhra na téměř šest set let stala součástí říše Pallavů a buddhismus byl nahrazen hinduismem, zčásti džinizmem. Největšího mocenského a kulturního rozmachu

dosáhla telugská území za vlády dynastie Kákatiů (11.–14. století), později byla připojena k dillískému sultanátu, v 15. století Telangánu ovládl bahmanský sultanát, území Ándhry pak hinduistické království Vidžajanagar. Vidžajanagarské období je považováno za zlatý věk telugské kultury. Telugština (zvaná též ándherština, *ándhramu*) patří spolu s góndštinou do centrální skupiny jihodrávidských jazyků a pravděpodobně se vydělila z protodrávidštiny někdy mezi léty 1500–900 př. n. l. Představuje drávidský jazyk s největším počtem mluvčích a po hindštině/urdštině a bengálštině nejrozšířenější z novindických jazyků. První nápisy v telugštině se dochovaly z 6. století n. l., počátky telugského písemnictví sahají do 11. století. Téměř 90% Telugů se hlásí k hinduismu, příslušníci některých nižších kast konvertovali k islámu či křesťanství. Křesťané žijí hlavně v pobřežních oblastech a městských centrech, muslimové (z nichž mnozí hovoří místním dialektem urdštiny) jsou soustředěni na území Telangány a Rajalásímy. (Viz též Ándhrapradéšané.) (Jan Filipický)

telugština, drávidský jazyk, úřední jazyk v indickém státě Ándhrapradéš. (Viz též jazyky, indické, Telugové.)

Temnové (Timnové, Timne, Temne, Atemne), hlavní skupina obyvatel v republice Sierra Leone v západní Africe. Jazyk patří mezi jižní atlantské jazyky nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Temnové představují jedno z velkých etnik, která obývají pobřežní oblasti od Gambie až po západní části Libérie. Nejbližšími příbuznými na území Sierry Leone jsou Bulomové (Bolom) a Krimové (Krim), na východě Golové (Gol) a Kissijové (Kissi), na severu Limbové. Celkový počet těchto skupin přesahuje 2 miliony, z čehož je téměř milion Temnů. Hlavním způsobem obživy je tropické zemědělství a rybolov. Rodina je párová i rozšířená, osídlení je patrilokální, následnictví patrilineární. Nejvyšší politickou autoritu představují náčelníci menších oblastí, kteří mají i významné rituální funkce. V čele vesnice je náčelník a rada starších.

Temové (Tem, Kotokoli, vlastním jménem Temba), etnická skupina ve středním Togu, severní Ghaně a v severním Beninu. Podle odhadu z roku 1970 jich bylo 50 tisíc. Jazyk patří mezi jazyky gur nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Část věřících jsou muslimové, ostatní si zachovali tradiční animistické náboženství. Hlavním způsobem obživy je zemědělství, chov skotu a drobných domácích zvířat. Mají též rozvinutý obchod založený na pravidelně pořádaných trzích. Manželství bývá často polygamní, usídlení je patrilokální, následnictví patrilineární.

Tendové (Tenda), označení pro množinu etnických slupin v Guineji, část v Senegal a Guineji-Bissau. Patří k nim populace Baďaranků, Basariů, Koňagiů, Tenda Boenů (Bunů) a Tenda Majiů. Jejich celkový počet se odhaduje v rozmezí 10–30 tisíc. Jazyk patří do

západoatlantské skupiny nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Tenda Boeni jsou muslimové, ostatní si zachovali tradiční animistické náboženství. Hlavním způsobem obživy je zemědělství, pěstují zejména rýži (tuto plodinu poznali prostřednictvím Arabů). Dále chovají skot, ovce a kozy. Základní jednotkou společnosti je rozšířená rodina. V čele vesnice je náčelník a rada starších, nad nimi jsou náčelníci menších oblastí, kteří představují nejvyšší politickou autoritu.

Teneteharové (vlastním jménem Tenetehara), jihoamerické indiánské etnikum ze severní Brazílie; dělí se na 2 skupiny: Guažažára (Guajajára) a Tembé. Obě mají společnou kulturu, liší se dialektem. V polovině 20. století žilo asi 2 tisíce Guažažárů a asi 400 Tembéů. Jazyk patří do severní skupiny rodiny tupí. Postupně opouštějí staré animistické náboženství a přijímají křesťanství. Žijí na stejném území jako v době příchodu Evropanů v 16. století. Od 19. století jsou stále více ovlivňováni způsobem života a kulturou brazilských obyvatel venkova.

Tenochkové, Aztékové, Mexikové.

Tepanekové, indiánské etnikum, obyvatelé města Azcapotzalca. V polovině 14. století jim vládl bojovný a podle svědectví pramenů úskočný Tezómoc, který započal s podmaňováním okolních etnik. V těchto snahách pokračoval i jeho syn a nástupce Maxtla, který však podlehl spojeneckému svazku Tenochtitlánu, Tlacopan a Texcoca. Azcapotzalco bylo spojenými vojsky těchto měst dobyto a vypleněno a Tepanekové byli zařazeni mezi aztécké spojence. Nikdy však nezapomněli, že kdysi oni sami vládli Aztékům, a proto se po příchodu Španělů přidali na jejich stranu a podpořili je i vojensky.

tercerón (ze španělštiny: ...), australský míšenec bělocha a mulatky nebo mulata a bělošky (1/3?? podílu černého plemene v genetickém základu).

Tesové (Teso, Tezo, Elgumi, Iteso), nilotská společnost v Ugandě v pohraničních oblastech s Keňou v počtu asi 600 tisíc. Jazyk patří k nilotským jazykům šarinilské větve nilosaharské rodiny. Část Tesů přijala křesťanství, ostatní si zachovali tradiční animistické náboženství. Původně byli kočovní pastevci skotu, do oblasti svého dnešního rozšíření přišli v průběhu 18. století; zde se ve větší míře vyskytuje moucha tse-tse, ta byla příčinou přechodu k zemědělství a usedlému způsobu života. Rozšířená rodina bývá často polygamií, následnictví je patrilinéární. Celá společnost je rozdělena do věkových stupňů, členy prvního společenského stupně se příslušníci kmene stávají zpravidla v 18–20 letech.

Tesprotové (Thesiprotové, řecky: *Thesprotiae*), nejstarší starověcí obyvatelé Épeiru, tj. starého Řecka, zvláště Thessálie. Podle nich je nazvána krajina Thesprótia; zde byli ovládnuti

nejprve Pelasgy a poté asimilování Molosy a vlastními Řeky již na počátku 1. tisíciletí př. n. 1. (Marie Pardyová)

Teutoni (Teutonen, latinsky: *Teutoni*), starověké západogermánské etnikum, které sídlilo ve 2. století př. n. 1. na Jutském poloostrově spolu s Kimbry a bylo pravděpodobně jedním z nejstarších germánských kmenů, o němž se zachovaly římské historické zprávy. Z téhož důvodu od něho odvozovali později Němci svůj historický původ. Teutoni byli záhy vytlačeni Góty a Juty, putovali na jihovýchod a usadili se na území dnešního Rakouska. Zde se smísili s Kelty a Kimbry a konali loupeživé výpravy na římské území. Dosáhli několika významných vítězství: největší byla bitva u Arausia v roce 105 př. n. 1., v níž údajně zahynulo na 60 tisíc římských vojáků. Římané oplatili Teutonům porážku již v roce 102 př. n. 1. v jižní Galii. Od té doby nejsou o Teutonech žádné významnější zprávy a jako etnikum poté brzy zanikli. Název Teutoni se stal symbolický a Římané jím označovali i ostatní Germány. (Jaroslav Malina)

Thajci (Thajové, dříve Siamci, Tai), etnikum žijící v Thajsku (asi 65 milionů, odhad z roku 2006), malé skupiny v pohraničí Barmy a Malajsie. Jazyk (thajština) patří do thajské skupiny austrosijské rodiny. Thajci se dělí se do čtyř skupin: a) severní: tzv. Vodní Thajci (Tai-Nam), Jünanští Thajci (Tal-Tayok) aj., b) západní: Ahomové v Ásámu, Chantiové v severní Barmě, Šanové v severozápadní Barmě, c) východní: Dioiové, Nungové, Thoové (Tho) a Khontajové neboli Bílí Thajci v čínské autonomní oblasti Kuang-si, ve vietnamském Tonkinu aj., d) jižní: Siamci čili vlastní Thajci, Laové (Lao-Yuan a Laotai) v údolích Mekongu na území Laosu a severovýchodního Thajska. Jako původní obyvatelé Malajského poloostrova osídlili toto velké území již ve 2. tisíciletí př. n. 1. Na konci 1. tisíciletí př. n. 1. byla většina jejich území přičleněna k čínskému impériu. V 8. století n. 1. vznikla velká říše Nan-Chao na území Jün-nanu a její vliv se ještě rozšířil kolem roku 1250 za panování Chubilaje (Kublaj-chána). Thajci na území Laosu a Thajska byli ovlivněni zejména kulturou Monů (převzali například buddhimus) a poté khmerskými říšemi Angkor, Sukhotaj, Ajuthia a od 16. století siamskou říší s hlavním městem Bangkokem. Thajci byli od té doby také nazýváni Siamci anebo Khmerové, zejména proto, že převzali khmerské písmo a hovoří převážně jazykem siamským z oblasti Menamské vysočiny. Thajci jsou intenzivní pěstitelé rýže a zachovávají si dodnes mnohé tradice pocházející ještě z jejich starověké jihočínské pravlasti. V Thajsku žije i na 100 tisíc uprchlíků z Barmy, Kambodži a Laosu. Většina obyvatel se hlásí k théravádovému buddhismu (94%), minority k islámu (4%), hinduismu, konfuciánství a křesťanství (vesměs katolíci), v horských oblastech, obývaných pestrou, i když dnes už málo početnou populací, se udržuje animismus.

thajské jazyky, jazyky, thajské.

thajština, jazyk z rodiny thajských jazyků užívaný v Thajsku a menšinami v Číně a ve Vietnamu. (Viz též Thajci.)

thráčtina (tráčtina), vymřelý indoevropský jazyk užívaný ve starověké Thrácii (Thrákové) na jihovýchodě Balkánského poloostrova.

Thrákové (Trákové, řecky: *Thrákoi*, latinsky: *Thraci*), obyvatelé starověké Thrákie, která se rozkládala v severovýchodní části Balkánského poloostrova a zasahovala až do severního Řecka a Malé Asie. Thrákové vytvořili poměrně vyspělou kulturu a společnost; byli pravděpodobně indoevropského původu a jejich jazyk (thráčtina) je uváděn do příbuzenství s jazykem Frýgů a Ilyrů. Thrákové přišli na Balkánský poloostrov ve 2. tisíciletí př. n. 1., kdy zde již rozkvétalo zemědělství a těžba i zpracování drahých kovů; zdokonalili zde hlavně bronzovou industrii. Jednotlivé thrácké a getodácké populace, například Astové, Bessové, Bisaltové, Bithýnové, Dákové, Édonové, Getové, Mýsové, Odrysové, Sardové, Thýnové aj., osídlovali rozsáhlé území mezi Dunajem a Dněstrem a sousedili na jihu s Řeky a Ilyry. Od severu byli Thrákové ohrožováni Kelty, zatímco na jihu a na východě obchodovali s Řeky, kteří na ně měli významný kulturní a společenský vliv již od 7. století př. n. 1. Thráckého původu bylo také mnoho otroků v římském impériu (například Spartakus), kterému Thrákie podlehla ve 2. století př. n. 1. Přesto si Thrákové udrželi své etnické povědomí až do 6. století, kdy byli intenzivně asimilováni nově příchozími Slovany a Bulhary a jako samostatná etnická skupina zanikla. Pouze jejich severní sousedi a příbuzní Dákové a Getové si zachovali etnickou jednotu a včlenili se mnohem později do etnogeneze rumunského národa.

Tchajové (Dai, Tchaj, Taj, Tai), populace v několika oblastech na jihozápadě provincie Jün-nan v Číně. Jazyk patří do austroasijské (samostatné thajské) rodiny. Jsou příbuzní s Thajci a z jazykového hlediska s některými skupinami Čuangů a vietnamských Nungů. Základem jejich písma (doloženého od 13. století) bylo některé z indických písem. Indický vliv (často zprostředkovaný) se projevuje v řadě kulturních rysů; v náboženství hrál největší roli buddhismus. Základním způsobem obživy je zemědělství, významný je i chov koní, skotu nebo prasat. Vysokou úroveň mají řemesla včetně uměleckých. Vedle literatury (ovlivněné jak čínskou, tak indickou) existuje bohatý folklor. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.) (Josef Kolmaš)

Tchajwanci (Tajvanci, dříve Formosané, Tchaiwan, Thai-van), etnikum čínského původu žijící v Tchajwanské republice na ostrově Tchaj-wanu, dříve zvaném Formosa. Zhruba od 7. století sdílel osudy pevninské Číny, i když původní nečínské obyvatelstvo ostrova si zachovalo zejména ve vnitrozemí faktickou nezávislost a ještě v polovině 20. století

praktikovalo rituální kanibalismus. V roce 1590 byl ostrov pojmenován Portugalci Formosa, v letech 1624–1662 tu zřídili Nizozemci obchodní stanici a ovládli jihozápadní oblast ostrova; ostrov byl ale roku 1683 dynastií Čching připojen k Číně. Po čínsko-japonské válce (1894–1895) ostrov obsadili Japonci, kteří částečně pacifikovali i etnika ve vnitrozemí. Teprve v roce 1945 byl ostrov vrácen Číně a roku 1949 se stal útočištěm nacionalistické vlády generála Čankajška a jeho strany Kuomintang. Ochranná smlouva s USA zajišťovala ostrov před útokem čínských komunistů (1954–1980). Postupně podpora USA ustávala, v roce 1972 Spojené státy americké uznaly Tchaj-wan (Taiwan) za součást Číny a roku 1978 s ním přerušily i diplomatické styky. Čínská lidová republika od počátku považuje Tchaj-wan za pouhou provincii pevninské Číny. Stejně tak se ovšem i vláda Tchaj-wanu pokládá za reprezentanta celé Číny, do níž počítá i (Vnější) Mongolsko. Od 80. let se styky mezi oběma zeměmi částečně normalizovaly (při zachování odlišných režimů). Část tchajwanské politické reprezentace usiluje od 90. let o vyhlášení nezávislosti ostrova, vztahy mezi pevninskou Čínou a Tchaj-wanem zůstávají ale nadále komplikované a napjaté. Obyvatelstvo země tvoří Tchajwanci (tchajwanští Číňané, 84%), dále pevninští Číňané (Chanové) a ca 20 nečínských etnik (2%, nejpočetnější jsou Aimové, Ataylové, Bununové, Paiwanové aj.). Na ostrově žije téměř 23 milionů obyvatel (odhad z roku 2005). Téměř polovina se hlásí k synkretickému lidovému čínskému náboženství, 43% vyznává buddhismus (mahájánový a tantrický), část se hlásí ke křesťanství (7,4%, katolíci i protestanti), islámu, konfucianismu, taoismu aj.; horské populace na východě vyznávají vlastní náboženství (směs animismu a šamanismu). (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.) (Josef Kolmaš)

Tchut'iaové (Tujia, Tchu-t'ia), etnikum v provincii Chu-nan a Chu-pej v Číně; počet odhadován na 8 milionů. Jazyk patří do iské skupiny tibetobarmské větve tibetočínské rodiny. Většina Tchut'iaů žijících v centrálních provinciích dnes mluví zpravidla čínsky (jazyk, čínský), ale zachovávají si své kulturní zvyky. Přes silný vliv čínské kultury jsou věřící především animisté. Dříve byli považováni za „domorodé“ Číňany, na rozdíl od Chanů, kteří do této oblasti přišli později a byli zde nazýváni „hosté“. Ovšem jejich etnogeneze je dosud nejasná, jsou pokládáni za autochtonní obyvatelstvo v oblasti dnešního osídlení, kde se později začali usazovat Číňané a Miaové. Základem jejich hospodářství je zemědělství, významné je pěstování čaje a lesní hospodářství, doplňkem je sběr léčivých rostlin a jedlých hlíz. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.) (Josef Kolmaš)

Tibbové, Tedové.

Tibet'ané, sami nazývaní Böpa (Phöpa), případně – podle historických území, ze kterých pocházejí – Amdowa, Canga, Khampa atd. Kompaktně žijí na území Tibetské autonomní

oblasti v jihozápadní Číně a dále v sousedních čínských provinciích Čching-chaj, S'-čchuan, Kan-su a Jün-nan. Tibetský etnický živel dále nacházíme v celé podhimalájské oblasti – v indických státech Džammú a Kašmír (zejména v jeho východní části Ladaku) a Himáčalpraděš na severozápadě, v Sikkimu a Arunáčalpraděši na severovýchodě. Velké množství Tibetanů žije také v Bhútánu a Nepálu a v souvislosti s migrací, vyvolanou událostmi v Tibetu v roce 1959, také v Evropě, Kanadě, USA aj. Celkový počet lidí mluvících tibetsky se v některých pramenech udává na 5–10 milionů. Jazyk (tibetština) patří do tibetské skupiny tibetobarmské větve tibetočínské rodiny. Má řadu dialektů, které se dělí na archaické a nearchaické (z nich lhaský je základem spisovného jazyka). Nejstarší písemné památky pocházejí ze 7. století; základem písma je indické písmo dévanágarí.

Tibetané jsou považováni za autochtony. Jejich vývoj jazykově i etnicky souvisí s širšími tibetobarmskými etniky, jejichž kmeny jsou v čínských pramenech označovány jako Žungové nebo Si-nan-iové (Jihozápadní barbaři). Z tohoto základu se postupně vydělila tibetská etnika a jejich etnografické skupiny (Ďarongové, Sifanové) i etnika k nim dříve řazená (Lhopové, Mönповé) nebo etnika s vlastním národnostním statutem (Čchiangové, Nuové, Pchumiové a Tulungové). Konsolidace vlastních Tibetanů proběhla v 7. století, kdy byl Tibet politicky sjednocen. Během 8. století se ze severní Indie rozšířil buddhismus, který tu ve své nové formě „lamaismu“ (tibetského buddhismu) vytlačil původní bönismus. Buddhismus sehrál významnou tmelící úlohu v politické, duchovní i materiální kultuře. Základním způsobem obživy je vysokohorské zemědělství (ječmen, oves, pohanka, proso), někde spojeno s pěstováním ovoce a zeleniny. Velký význam má polokočovní chov jaků, koní a ovcí. Osídlení končí zhruba na hranici 4 500 m nad mořem; Tibetané jsou vysokohorským podmínkám přizpůsobeni i fyziologicky. Z tradičních řemesel bylo významné tkalcovství, hrnčířství, zpracování kovů, z uměleckých řemesel (zaměřeno na výrobu kultovních předmětů) vynikalo zejména bronzolitectví, vyšívání a dřevořezba. Vysoké úrovně dosáhlo stavitelství nebo malířství. Teokratický ráz společnosti se odrazil i v existenci velkého počtu klášterů (centra náboženství, vzdělanosti, ale i umění, obchodu nebo řemesel). Tibet si v průběhu dějin podmanili Mongolové, Džungaři, Mandžuvé a nakonec Číňané.

Základní jednotkou společnosti byla do poloviny 20. století převážně párová rodina. Existovala též polyandrie, u zámožnějších jedinců i polygynie. Od 50. let 20. století je povolena pouze monogamie. Po čínském tzv. mírovém osvobození Tibetu v roce 1951 byla vytvořena Tibetská autonomní oblast. Represivní čínská politika vedla v roce 1959 k povstání, po jeho potlačení došlo k velké vlně migrace, do indického exilu odešel i nejvyšší představitel Tibetanů – 14. dalajlama Tändzin Gjamccho. Po dlouhodobé stagnaci počet

Tibeťanů roste (2,3 milionu obyvatel v roce 1953). (Viz též civilizace, tibetská, Chanové a další etnika čínské společnosti.) (Josef Kolamš)

tibetobarmská etnika, etnika, tibetobarmská.

tibetobarmské jazyky, jazyky, tibetobarmské.

tibetočínská etnika, etnika, tibetočínská.

tibetočínské jazyky (sinotibetské jazyky), jazyky, tibetočínské (jazyky, sinotibetské).

tibetské jazyky, jazyky, tibetské.

tibetština, jazyk spřízněný s barmskými jazyky, s nimiž tvoří tibetobarmskou jazykovou skupinu, představující západní větev velké rodiny tibetočínských jazyků; jazyk s písemnou tradicí od 7. století n. l., rozšířený v Tibetské autonomní oblasti Čínské lidové republiky a v sousedních čínských provinciích. Pro tibetštinu je příznačné množství dialektů. Úlohu jakési lingua franca celého Tibetu na sebe postupně bere lhaština neboli dialekt centrálního Tibetu a jeho přirozeného centra Lhasy. (Viz též civilizace, tibetská, Tibeťané.) (Josef Kolmaš)

Tigrajové (Tigriňové, Tigrái, Tigrinya), jedna z významných etnických skupin v severovýchodní Etiopii v počtu asi 6,75 milionu. Jazyk (též tigríňna, tigrái) patří do semitské větve afroasijské rodiny. Od konce 19. století píší latinkou (zavedena Italy), předtím psaná podoba neexistovala. Věřící jsou křesťané (monofyzité). Historie Tigrajů je spjata s Amhary; jejich území bylo součástí Aksúmské říše (od 1. do 8. století n. l.) a později etiopského státu.

tigre, jihozápadní semitský jazyk z etiopské podskupiny užívaný na severu Etiopie a v části sousedního Súdánu. (Viz též Tigrejci.)

Tigrejci (Tigre), skupina jazykově a kulturně příbuzných etnik v Etiopii a Súdánu; celkový počet asi 4 miliony. Jazyk (tigre) patří do semitské větve afroasijské rodiny. Věřící jsou muslimové, část vyznává křesťanství. Jsou kočovní chovatelé skotu a velbloudů, příležitostně chovají i koně, ovce, kozy a drobná domácí zvířata. Rodina je monogamní, polygynie je výjimkou; usídlení je patrilokální. Žena se po svatbě stávala poddanou pána – svého manžela.

Timbiráové (Timbirá), etnikum jihoamerických indiánů ve východní Brazílii. Timbiráové zřejmě již zanikli nebo byli asimilováni okolním obyvatelstvem. Dělili se na tzv. západní Timbiráe (Apinayé) a východní Timbiráe. Jazyk patří do skupiny žaikó rodiny žé. V polovině 20. století existovalo asi 15 skupin východních Timbiráů, které se lišily dialektem a byly vzájemně znepřátelené. Západní Timbiráové žili mezi dolními toky řeky Tocantins a Araguaia, jsou považováni za potomky východních příbuzných. Všichni Timbiráové byli po většinu roku kočovní lovci, rybáři a sběrači. Měli stálé vesnice, v jejichž blízkosti zřizovali pole a v době dešťů se do nich vraceli sklídit úrodu a znovu zasít.

Timotové (Timoto), kmenový svaz jihoamerických indiánů, který žil v andské oblasti Venezuely a tvořil významnou složku indiánských etnik Čibčů. V současné době představují zbytky tohoto velkého etnika, žijícího hlavně v oblasti města Mérida ve Venezuele. Jsou jazykově i etnicky izolovanou skupinou původního obyvatelstva, které bylo rozděleno do přibližně stovky různých populací, z nichž každá hovořila vlastním jazykem nebo dialektem. Dosud se věnují tradičnímu zahradnímu zemědělství na terasovitých políčkách s umělým zavlažováním.

Ťingové (Jing, Ťing, Ching), etnikum v Čuangské autonomní oblasti Kuang-si a v provincii Kuang-tung v Číně v počtu 12 tisíc osob (odhad z roku 1983). Mluví dialektem vietnamštiny. Jejich etnogeneze je spjata s Vietnamci, jsou však v některých aspektech silně ovlivněni čínskou kulturou. V náboženství převažuje taoismus, i když někteří jsou ovlivněni křesťanskými misii a vyznávají křesťanství (katolíci). Vedle zemědělství měl hlavní úlohu rybolov, důležitým doplňkem jejich příjmů je těžba a prodej soli. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.) (Josef Kolmaš)

Ťingpchové, Kačjinové.

Tivové (Tiv, Munši), významná etnická skupina žijící v Benuejské pánvi v Nigérii v počtu asi 2 milionů (odhad z roku 1991); představují jedno z největších etnik ve střední Nigérii. Tivština patří k semibantuským jazykům (skupina benue-kongo nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny), tivoidní jazyky zahrnují abon, batu, bitare, emane, evant, ičeve, otank a tiv. Kulturně a společensky byli ovlivněni zejména Hausy a Fulby na severu, Biromy, Jaravy, Jukony, Kataby, Waty a dalšími černošskými etniky na jihu. Tradiční náboženství bylo animistické, dnes se mezi nimi šíří islám a křesťanství. Podle vlastní tradice odvozují svůj původ od společného předka jménem Tiv. Britská koloniální správa se pokusila vytvořit systém náčelnictví, ale podařilo se jim to pouze u jedné skupiny. Jednotkou společnosti je rozšířená rodina, usídlení je patrilokální.

Tiwiové (vlastním jménem *Tiwi*, „Lidé“), etnikum Austrálců na ostrovech Melville a Bathurst u severního pobřeží Austrálie; v roce 1996 asi 2 tisíce příslušníků. Jsou lovci, rybáři a sběrači; z řemesel vynikali v košíkářství, ve výrobě lodí a v řezbářství (v Austrálii ojedinělá výroba hrobových kúlů). Největšími společenskými jednotkami jsou skupiny (celkem devět) vedené stařešinou; základní jednotkou je polygamní rodina. V současnosti stoupá jejich závislost na importovaném a průmyslově vyráběném zboží. Část se usazuje v městech, misijních stanicích nebo ve zvláštních, státem zřizovaných osadách.

Tlakopané (Tlaskalané, Tlaskaltéc), nativní indiánská populace usazená ve středním Mexiku, která odvozovala své příbuzenství od Aztéků; v 16. a 17. století se Tlakopané smísili

s početnějšími etniky středoamerických indiánů a od poloviny 19. století se podíleli na formování mexické společnosti.

Tlaxcaltékové, etnikum patřící do skupiny Nahuatl. Obývali město Tlaxcala, ležící asi 90 km východně od Tenochtitlánu. Jejich malý stát byl ze všech stran obklopen obrovitou Aztéckou říší, jejímž útokům neustále odolával. Tlaxcaltékové byli také hlavními spojenci Španělů v bojích proti Aztékům. Ještě za španělského místokrálovství měla Tlaxcala výsadní postavení. (Oldřich Kašpar)

Tlingitové (Tlinkitové, vlastním jménem *Tlingit*, „Lidé“), etnická skupina severoamerických indiánů na jihovýchodním pobřeží Aljašky a Kanady. Jazyk je izolovaný v rámci jazykového kmene na-dené, většinou ale mluví anglicky. V době příchodu Evropanů (Rusové v roce 1741) asi 10 tisíc příslušníků, na počátku 20. století asi 4,5 tisíce, v roce 1970 spolu s Haidy asi 7,5 tisíce, dnes je celková populace odhadována na 11 tisíc příslušníků. Tradiční náboženství bylo animistické, dnes jsou vesměs christianizováni. Tlingitové jsou rybáři, lovci (zejména velryb a lososů) a mořeplavci, z tradičních řemesel bylo významné tkalcovství, zpracování kamene a přírodní mědi, stavba lodí a domů. Z uměleckých řemesel vyniká řezbářství a malování na dřevě. Od 60. let 20. století se opět vracejí k svému tradičnímu umění. Dělili se do 14 podkmenů, tvořených 1–8 vesnicemi. Vesnice byly obývány skupinou příbuzných (matrilinéárním rodem) a mívaly až 1 tisíc obyvatel. Někdy se rody téhož podkmene spojovaly ve válečné aliance, ovšem nikdy netvořily politickou jednotku. Podkmeny neměly žádnou formu politického vedení, rody byly samosprávné jednotky s náčelníkem v čele. Společnost byla sociálně stratifikována, existovala vrstva dědičných otroků. Po prodeji Aljašky Američanům (rok 1867) došlo k řadě změn v jejich kultuře – do počátku 20. století byla zcela potlačena polygynie, spalování mrtvých, užívání totemových kůlů (dnes se opět používají jako součást sociální klasifikace), potlač, šamanismus a jiné zvyklosti či instituce.

Tobové (Frentones, Ntowit, Takshit, vlastním jménem Toba), etnikum jihoamerických indiánů v severní Argentině, jihovýchodní Bolívii a jižní Paraguayi. Paraguayští Tobové se nazývají Toba-miri (Malí Tobové) a argentinští Toba-guazú (Velcí Tobové). V 18. století se jejich počet odhadoval na 20–30 tisíc, v roce 2005 vzrostl na téměř 48 tisíc. Jazyk patří do skupiny guajkurú, má 9 dialektů; mnozí Tobové mluví španělsky nebo jazykem guaraní. Tradiční náboženství bylo animistické, postupně jsou christianizováni. Původně byli kočovní lovci, sběrači a částečně i zemědělci, z řemesel bylo významné tkalcovství a hrnčířství. Dělili se na skupiny složené z několika příbuzných rodin v čele s náčelníkem. Od počátku 20. století se početné skupiny usazovaly v misijních stanicích, zbylé jsou rychle asimilovány s

mestickým obyvatelstvem Gran Chaka. Část Tobů jazykově i kulturně splynula s Čiriguany. Dříve byli velmi bojovní a poměrně dlouho vzdorovali evropským kolonistům, je jim též připisováno zabití francouzského cestovatele Julese Nicolase Crevauxe v roce 1882.

Todové (Tódar, Tudavar), nevelká pastevecká kmenová populace žijící v horách Nílgeri na jihu poloostrova Přední Indie, v indickém svazovém státě Tamilnádu (asi 1 400 příslušníků, odhad z roku 2000). Hovoří todštinou, jihodrávidským neliterárním jazykem, který se oddělil od tamilsko-malajálamského jazykového společenství kolem 3. století př. n. l. Etnicky patří k původním obyvatelům, ovlivněným pravděpodobně ještě předdrávidskými populacemi. Vynikají vysokým a robustním vzrůstem, světlejší pletí a vlnitými vlasy. Jejich populace se od 19. století značně zmenšuje v důsledku epidemií a také tradičního lpění na chovu vodních buvolů, s nimiž je těsně spjata sociální organizace kmene i jeho náboženské představy.

Podle todských mýtů božská dvojice Ōn a Teikirzi (otec a dcera, bratr a sestra, manžel i manželka zároveň) nejprve mávnutím kouzelné hůlky stvořila buvola, poté prvního Todu a z jeho pravého žebra i první z todských žen. Základní společenskou jednotku tvoří matrilineární rod, ekonomickým a zároveň rituálním centrem vesnice je mlékárna, zajišťující zpracování buvolího mléka, na jehož postup dohlíží vesnický kněz, svatý mlékař (*polól*). Zde se mléko a čerstvé máslo, představující posvátné substance, rituálně proměňují ve světské produkty – syrovátku a *ghí* (přepuštěné máslo), s nimiž lze obchodovat. U Todů se tradičně vyskytovala polyandrie (žena si brala vedle manžela obvykle i jeho bratry), která bývala někdy spojena i s určitou polygamií. Když se narodila dvojčata, byla usmrcena. Tento starý zvyk byl vymýcen již během 19. století a stejně tak je věcí minulosti mezirodinná promiskuita, jež je Todům dosud často neprávem přisuzována. V současné době má úbytek pastvin za následek zmenšování buvolích stád, což ohrožuje samotnou existenci Todů jako samostatného etnika. (Jan Filipický)

Tófové (Tofa, Tofalaři, zastarale Karagasové), turkická populace v Irkutské oblasti Ruské federace na severních svazích Východního Sajanu v počtu 837 osob (cenzus z roku 2002). Jazyk patří do ujugurské skupiny turkické větve altajské jazykové rodiny. V 17. století pravděpodobně ještě mluvili jazykem náležejícím k samodijské větvi uralské jazykové rodiny. Kulturně, jazykem i původem jsou spojováni s Tuvci, přesněji s jednou jejich skupinou – Todži. Tradiční byl lov kožešinové zvěře, sobů a jejich kočovný chov. Do 30. let 20. století se uchovalo dělení do pěti rodů: Čeptej (Čaptej), Čogdu, Kara-Čogdu, Kaš a Saryg-Kaš. V 17. století se dostali do kontaktu s Rusy, od nich získávali střelné zbraně, nástroje a obilí. Ovšem hromadné vybíjení zvěře Rusy bralo Tófům obživu, také umírali na zavlečené choroby. V roce 1883 jich zůstalo jen 103. Po dlouholeté stagnaci jejich populace roste, jsou ovšem

asimilování okolním obyvatelstvem a přechodem k usdlému způsobu života mizí i jejich kultura.

Togané (Togo), obyvatelé republiky Togo v západní Africe při pobřeží Guinejského zálivu; 6,1 milionu obyvatel (odhad z roku 2005) tvoří převážně černošské súdánské populace Ewové, Kebrové, Temnové ad., které území Toga osídlovali od 14. století. Ve vnitrozemí vznikla v 18. století domorodá království Dagomba a Gondža. Od 16. do konce 19. století se pokoušeli získat Togo Portugalci, Holanďané, Francouzi, Angličané a posléze i Němci, kteří v roce 1884 zřídili na pobřeží německý protektorát. Po porážce Německa v 1. světové válce se Togo stalo rozděleným mandátním územím anglickým a francouzským. Úředním jazykem je dosud francouzština. V roce 1960 získali Togané nezávislost. Dnes necelou polovinu obyvatel tvoří Eweové (47%), dále zde žijí Gursa, Kabyé, Losso, Mopa, Tembové aj., ale i Evropané (vesměs Francouzi), Fulbové, Hausové a Jorubové. Věřící jsou především animisté (asi 50%), dále křesťané (35%, většinou katolíci), muslimové (12%, většinou sunnité) aj.

Tocharové (Tochaři), společný název pro různé vnitroasijské etnické skupiny snad indoevropského původu hovořící indoevropskými jazyky a nazývané též Aršiové, Asianité, v antických pramenech Asioi. Zvláštností tocharštiny je, že patří jako jediný jazyk v Asii do kentumové skupiny indoevropských jazyků a její nositelé představují pravděpodobně zbytky předpokládaných praindoevropských etnik (texty, převážně z Turkestánu, nalezeny a rozluštny začátkem 20. století). Původně kočovníci, kteří se dostávali až k čínským hranicím, kde se usídlili. Od 2. století př. n. l. pronikali na západ, kde Kušanové, snad jeden z jejich kmenů, vytvořili stát s centrem v Baktrii, zahrnující dočasně i území severozápadní Indie.

tocharština, samostatný indoevropský jazyk užívaný v 2. polovině 1. tisíciletí n. l. v severočínském Turkestánu. (Viz též Tocharové.)

Toltékové (Toltek, Tollan), indiánské etnikum žijící ve Střední Americe a náležející do jazykové rodiny Nahuů a Otomiů. Po pádu Teotihuacánu se stali nositeli kultury na Mexické vysočině (800–1168 n. l.), zahájili poslední historické období ve vývoji mezoamerických kultur. Hlavním městem se stal Tollan v blízkosti dnešní Tuly, později bylo centrum říše přeneseno z Tollanu na jih od Chichen Itzá; zde vzkvétalo jejich architektonické i řemeslné umění. Po vpádu Španělů na Yucatánský poloostrov a dobytí hlavního sídla byli Toltékové zčásti vyvraždněni, zčásti rozptýleni v oblasti jižního Mexika. Jejich potomci (většinou míšenci) zde žijí dodnes jako drobní zemědělci a řemeslníci v počtu kolem 350 tisíc. (Oldřich Kašpar)

Tongané (Tonga), obyvatelé souostroví Tonga; Tongané tvoří samostatný polynéský národ v počtu asi 102 tisíce (odhad z roku 2005). Ostrovy Tonga byly osídleny Polynésany na konci

5. a na počátku 6. století n. l., v 10. století vznikly první státní útvary, které přetrvaly téměř tisíc let. Z Evropanů je objevil roku 1643 Abel Janszoon Tasman, James Cook je nazval v roce 1774 Přátelské ostrovy. V roce 1900 se staly britským protektorátem s částečnou autonomií, roku 1970 získalo celé souostroví nezávislost. V čele Tongy (jméno odvozeno od největšího ostrova Tongatapu) stojí dědičný monarcha z dynastie Tupou. Obyvatelstvo tvoří Tongané (99%), minority míšenci a Evropané. Věřící jsou převážně protestanti (70%, metodisté aj.), dále katolíci (20%), mormoni aj.

Tongové (Tonga, Batonga, Tonka, Batonka), černošská populace jihovýchodobantuského původu sídlící v Zambii a Zimbabwe v počtu 250 tisíc (odhad z roku 1993). Jazyk (čitonga) patří mezi centrální bantuské jazyky nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Část Tongů se hlásí ke křesťanství, ostatní si zachovali tradiční animismus (kult předků a přírodních sil). Nejbližšími příbuznými jsou Čopiové (Bachopi), Rongové (Baranga), Tsongové a Tswanové (Botswa). V roce 1825 se Tongové dostali do područí Ngoniů, mladí Tongové vstoupili do řad ngonijských bojovníků. V roce 1875 propukla vzpoura proti ngonijské nadvládě, která byla potlačena. Zbylí Tongové se uchýlili do horských oblastí a k jezeru Nyasa, kde na vodní hladině budovali domy na pilotech. V roce 1895 se dostali pod nadvládu Portugalců. Dnes žijí v malých kompaktních vesnicích. Základní jednotkou společnosti je párová nebo polygammí rodina. Stejně nebo podobně pojmenované etnické skupiny v jižní Africe (Ilové-Tongové na Zambezi, Tsongové u jezera Malawi ad.) nejsou s nimi příbuzné bezprostředně a náležejí k jiným bantuským skupinám.

Toradžové (Toradja, Toraja), původní obyvatelé ostrova Celebesu (Sulawesi) ve Velkých Sundách, kteří kulturně náležejí k staroindonéským etnikům. Název znamená v překladu „Lidé z hor“ či „Vnitrozemci“ a byl použit nejprve pro obyvatele horského vnitrozemí. V současné době představují Toradžové populaci přibližně 650 tisíc osob. Jazyky patří do sulaweské podskupiny indonéské větve malajsko-polynéské rodiny. U některých skupin Toradžů je patrný silný vliv islámských Buginésanů a Makasarů, ostatní skupiny si zachovaly mnoho starých zvyků a tradic. U skupiny Toalů je zřejmý vliv původní vedoidní populace, a to i ve způsobu života ve skalních sídlištích v horském vnitrozemí. Tradiční náboženství bylo animistické, zejména kult mrtvých – místy dodnes ukládají zemřelé do skalních hrobů označovaných figurami zemřelých, do počátku 20. století existoval i rituální lov lebek. Od konce 19. století se šíří islám a zejména křesťanství (asi 50% Toradžů jsou protestanti). Jsou zemědělci, chovateli buvolů, prasat, drůbeže a psů, kteří slouží i jako obětní zvířata. Do konce 19. století byli v kontaktu pouze s Buginésany a holandskými kolonisty o jejich existenci

nevěděli. Před christianizací byla jejich společnost sociálně stratifikována (šlechta, svobodní občané, otroci), kněží se dělili do několika kategorií podle své specializace.

Torové (Batoro, Toro), etnická skupina na jihozápadě a západě Ugandy; podle odhadu z roku 1961 žilo asi 225 tisíc Torů. Jazyk (luńoro) patří do skupiny benue-kongo nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Jsou chovatelé dobytka a zemědělci. Rodina je párová (polygamie je vzácná), následnictví je patrilineární. Nemají vesnice, usídlení je roztroušené. Jejich území bylo součástí nejstaršího státu v Mezijezeří – Kitwary (vznikl v 10.–11. století). Po pádu státu Buńoro (vznikl po rozpadu Kitwary) v roce 1899 existoval jejich stát Toro, který však nedosáhl většího významu.

totonak, rodina mezoamerických indiánských jazyků užívaných v mexickém státě Puebla. (Viz též Totonakové.)

Totonakové (Totonac), indiánské etnikum žijící na pobřeží Mexického zálivu, které bylo v předkolumbovském období největší a nejvýznamnější skupinou obyvatelstva Mexické náhorní plošiny. Jejich předchůdci byli nositelé tzv. tajínské kultury (300–900 n. l.), jedné z prvních velkých mezoamerických kultur. Totonakové jsou tvůrci kamenných soch znázorňujících lidské a zvířecí hlavy, rostliny aj. Po vpádu Španělů bylo zcela zničeno hlavní město Zempoala a Totonakové byli zdecimováni. V současné době žije asi 90 tisíc potomků Totonaků, kteří se podílejí na utváření nové totonacké populace v Mexiku. Jazyk patří do totonacké rodiny (totonak; podle některých lingvistů do rodiny maya-kičé), většina Totonaků mluví i španělsky. Postupně jsou asimilováni španělsky mluvícími Mexičany. V době příchodu Španělů byla jejich společnost stratifikována podobně jako u Aztéků. (Oldřich Kašpar)

Trákové, Thrákové.

Trinidad'ané (Trinidad), národ, zahrnující původní obyvatelé ostrovní Republiky Trinidadu a Tobagu, sedmi ostrovů v jihovýchodní části Karibského moře při severním pobřeží Jižní Ameriky. Z celkového počtu 1,1 milionu obyvatel (odhad z roku 2005) je 43% černochů, 40% indiánů, ostatní jsou mesticové, mulati, Asiaté a Evropané. Ostrovy byly od pravěku obydleny Kariby, kteří však byli v době španělské conquisty téměř vyhlazeni. Od roku 1432 se na ostrovech usazovali španělští kolonisté a byli sem dováženi otroci z Afriky. V roce 1763 připadlo Tobago Velké Británii, ostatní ostrovy Angličané obsadili a prohlásili za kolonii (roku 1802). Roku 1962 Trinidad a Tobago vyhlásily nezávislost v rámci Commonwealthu. Konstituční monarchii (v čele s britskou královnou) nahradila roku 1976 prezidentská republika, která zůstala členem Commonwealthu. V roce 1987 získal ostrov

Tobago plnou vnitřní samosprávu. Věřící jsou katolíci (32%), protestanti (28%, hlavně anglikáni), hinduisté (24%), muslimové (6%) aj.

Trobriand'ané, obyvatelé Trobriandských strovů náležející k Melanésanům, původnímu obyvatelstvu ostrovů Melanésie, které leží v západní části Oceánie. Většina z 12 tisíc Trobriand'anů obývá ostrov Kiriwina. Společenská struktura je založena na matrilineárních klanech, které ovládají své oblasti a kontrolují přírodní zdroje. Živí se především rybolovem, pěstováním tropických plodin a zeleniny, zčásti i lovem drobných zvířat. Trobriand'ané se podílejí na regionální symbolické reciproční obřadní výměně zvané *kula*. Významné terénní výzkumy důležité zejména pro rozvoj antropologie sexuality zde provedl Bronisław Malinowski.

Trójané, starověké etnikum indoevropského původu, které ve 3.–2. tisíciletí př. n. l. obývalo severozápadní oblast Malé Asie. Trójané byli pravděpodobně zakladateli města Trója. Ve 13. století př. n. l. vpadly do Malé Asie tzv. mořské národy a Trójané zmizeli z dějin starověku; zachoval se pouze název města Trója (Dardanové). (Marie Pardyová)

Tsakoniané (Cakoniané), několikatisícová populace ve východní části poloostrova Peloponnés v Řecku, hovořící starořeckým dialektem lakónštinou (starořečtina). (Leoš Šatava)

Tsongové (Tsonga, Thonga, Vatsonga, Shangaan), etnická skupina v jižním Mosambiku a v přilehlých oblastech Jihoafrické republiky a Zimbabwe; celkový počet se odhaduje na 3,165 milionu osob. Jazyk patří mezi centrální bantuské jazyky nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Část Tsongů jsou katolíci, většina si však zachovala tradiční animistické náboženství. Hlavním zdrojem obživy je zemědělství a chov skotu. Zřejmě ve 30. letech 19. století se na jejich území usadila skupina Zulů, kteří zde vytvořili státní útvar. Zuluové se sice rychle smísili s Tsongy, ale podrobená část Tsongů začala užívat nové etnonymum Šangaan.

Tswanové (Motswana), jedna z etnických skupin v Jihoafrické republice, v Botswaně a zčásti v Zimbabwe (celkem asi 3 miliony). Jazyk patří do jihovýchodních bantuských jazyků skupiny benue-kongo nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Věřící jsou křesťané, víra je prostoupena tradičním animistickým náboženstvím. Jsou převážně chovateli skotu.

tuamotu, polynéský jazyk členící se na několik nářečí, jímž hovoří původní obyvatelstvo ve Francouzské Polynésii.

tuareg, tuarezština.

Tuaregové (Tumahagh, *Tuareg*, „Modří lidé“, podle typické barvy oděvu; vlastním jménem Imošag), jedna z velkých etnických skupin Berberů, která žije v západním vnitrozemí

severní Afriky v oblasti Sahary a Sahelu na území Alžírsko (25 tisíc, 1987), Libye (17 tisíc, 1993), Mali (440 tisíc, 1991), Nigeru (720 tisíc, 1998) a Burkiny Faso (60 tisíc, 1991). Jazyk (tuarezština) je dialektem berberštiny; na severu označovaný tamahak a tamachek na jihu. Mnozí jsou bilingvní i trilingvní (arabština, hauština, songajština). Věřící jsou muslimové, většinou sunnité. V 1. tisíciletí n. l. měli Tuaregové svá sídliště severněji při úpatí Atlasu a Antiatlasu, avšak v 11. století byli zatlačeni migracemi Arabů na jih do saharských oáz a zde žijí dodnes. Ještě v 19. století bojovali úspěšně proti francouzským kolonizátorům a svoje rozsáhlé území v poušti uhájili i proti francouzské armádě.

Kulturně a sociálně tvoří Tuaregové svébytnou a starobylou berberskou skupinu, která se dodnes vyznačuje mnoha zvláštnostmi: přísné kastovníctví, kočovný způsob života ve specifických nízkých stanových obydlích, obliba černé a tmavě modré barvy, zahalování obličeje u mužů (zatímco u Arabů naopak u žen) aj. Společnost je dělena na nobilitu a poddané, zvláštní skupinu tvoří marabutové (soudci, učitelé, poradci). Poddané tvoří jednak vazalové (zřejmě potomci pastevců koz a ovcí, které si podrobili pastevcí velbloudů), do zákazu otroctví (v Alžírsku v roce 1962) existovala i vrstva otroků původem vesměs z jižních černošských etnik. Dnes jsou potomci otroků většinou zemědělci, řemeslníci či sluhové. Šlechtici byli hlavně válečníky a obchodníky (karavanní obchod), vazalové se věnovali zemědělství a pastevectví. Zvláštností je postavení žen u šlechticů a vazalů. Byly zproštěny veškerých domácích prací (ty vykonávali sluhové a otroci), většinou jsou gramotné (na rozdíl od mužů), mnohé se věnují umělecké tvorbě. Základními sociálními a politickými jednotkami jsou rody (patrilinéární, u kmene Ahaggarů matrilineární) a kmen, tvořený šlechtici a jejich vazaly. Jednotlivé kmény se sdružují ve federace a svazy vedené náčelníkem některé z dílčích jednotek. Do příchodu Evropanů (2. polovina 19. století) byli většinou kočovní pastevcí, obchodníci (sůl, otroci) a přepravci zboží, byli též loupeživými nájezdníky. Tuaregové ze Sahelu se věnovali usedlému zemědělství. Dnes jsou mnohé skupiny Tuaregů kočovné, ovšem jejich pohyb je omezen státními hranicemi. Navíc se vlivem změn klimatu a dlouhotrvajících suchých období snižuje rozloha pastvin a velikost jejich stád, proto dnes vesměs přecházejí k usedlému způsobu života.

tuaregština, tuarezština.

tuarezština (tuareg, tuaregština), berberský jazyk užívaný v jihovýchodním Alžírsku, jihozápadní Libyi, severním Mali a severním Nigeru. (Viz též Tuaregové.)

Tukanové (Takanové, Tukano, Betoya, Tucano), skupina jazykově příbuzných indiánských etnik v severozápadní Brazílii, v pohraničí Ekvádoru, Kolumbie a Peru. Jejich dnešní počet není znám. Jazyky tvoří rodinu tukano. Tukanové původně tvořili jednotné

zemědělské společnosti, ale po vpádu Španělů (17. století) byli jinými indiánskými etniky rozděleni na dvě skupiny:

1. západní – na počátku 20. století asi 3 tisíce osob, dnes již zřejmě neexistují. Náboženství bylo animistické, praktikovali rituální kanibalismus; některé skupiny byly částečně christianizovány. Byli zemědělci, lovci a sběrači, z řemesel bylo významné tkalcovství, hrnčířství, košíkářství a zpracování stromové kůry. Žili v malých nezávislých osadách (4–8 domů, každý pro 1–2 rodiny), do začátku 20. století začali bydlet ve velkých komunálních domech. V čele společnosti byl náčelník, místy přejali španělský systém starostů a úředníků;

2. východní – žili či žijí v severozápadní Brazílii a jihovýchodní Kolumbii; na začátku 20. století asi 5,5–6 tisíc osob. Tvořilo je 18 kmenů, jejich jazyk sloužil jako prostředek mezietnické komunikace v severozápadní části povodí Amazonky. Byli polokočovní zemědělci, lovci, rybáři a sběrači, z řemesel bylo významné hrnčířství a zpracování kůry. Vesnice byly zpravidla tvořené jediným komunálním domem (2–3 rody). Tukanové měli sice první kontakt s Evropany již v 17. století, ale ten se výrazněji projevil jen v těsném sousedství s misiemi. Na počátku 20. století za tzv. kaučukové horečky bylo během asi deseti let vyhlazeno téměř 80% indiánů (většinou západních Tukanů) v povodí řeky Putumayo.

Tukulérové (Tekrurové, Takarir, Toucouleur, Tukolor, Tukri), jedna z hlavních etnických skupin žijící v Senegalu a Gambii při dolním toku řeky Senegal; celkový počet asi 1,1 milionu osob (odhad z roku 2005). Francouzské pojmenování (*toucouleur*, „mnohobarevný“) naznačuje, že jsou Tukulérové promíšení a to částečně s berberskými a fulbskými etniky. K tomuto míšení docházelo již v 1. tisíciletí n. l., kdy vznikl první státní útvar Tukulérů, Fulbů, Soninků, Wolofů a dalších skupin (od 7. století n. l.). Tukulérové byli velmi brzy islamizováni a sami se stali fanatickými šířiteli a obhájci islámu. V historii je jako jeden z nejvýznamnějších představitelů uváděn al-Hádž Omar, který v polovině 19. století jako náboženský vůdce vytvořil soukromou armádu, se kterou dobýval území západního Súdánu a stal se též postrachem francouzských okupantů. V současné době se Tukulérové podílejí na formování senegalského národa (Senegalci) a stali se převážně usedlými obchodníky a zemědělci (pěstují obilí, podzemnici olejnou, pomeranče, mandarinky aj.).

Tulungové (Dulong, Tu-lung, Derung, zastarale Lung, Lo), etnická skupina na severozápadě provincie Jün-nan v Číně v počtu asi 7 tisíc osob. Jazyk patří do tibetské skupiny tibetobarmské větve tibetočínské rodiny; vlastní literatura neexistuje. V náboženství převažuje animismus, i když jsou formálně christianizováni. Zvířata, která používali jako obětiny (hlavně býky), získávali výměnou od jiných etnik. Do poloviny 20. století žili v rodové společnosti. Manželství bylo polygammí, existovala polygynie i skupinová

manželství. Vesnici obyčejně tvořilo 5–6 velkorodin se stařešinou v čele, významnější rozhodnutí byla přijímána kolektivně. Jednotlivé skupiny si zachovaly svá vlastní jména (souhrnné označení neexistovalo) odvozená od místa usídlení nebo rodových jmen (například Ti-ma nebo La-ta-he). Mezi skupinami existuje řada rozdílů zejména v materiální kultuře, v zásadě se odlišují severní (vliv Číňanů) a jižní skupiny. Základním způsobem obživy bylo zemědělství, významný doplněk představoval rybolov (mimo zemědělskou sezonu se stěhovali k řekám) a sběr léčivých bylin a jedlých hlíz. Z řemesel bylo významné tkalcovství, zpracování bambusu, kůže a výroba ozdobných předmětů z kostí a ulit. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.)

Tungové (Dong, Tung, Tchung, vlastním jménem Kam), etnikum zejména v provincii Kuej-čou v Číně, celkový počet je odhadován na téměř 3 miliony. Jazyk patří do tung-šuejské skupiny čuangsko-tchajské větve austroasijské (thajské) rodiny. Velmi bohaté jsou folklorní tradice včetně divadla. V náboženství, i přes jejich christianizaci od počátku 20. století, převažují animistické prvky. Etnogeneze Tungů je spjata s širším čuangsko-tchajským společenstvím (Čuangové) a jsou na svém území považováni za autochtony. Jsou zemědělci, doplňkem je lov a rybolov, chov zvířat v jejich hospodářství nehrál významnější úlohu. Důležitá je těžba a zpracování dřeva, vynikají zejména jejich stavitelské schopnosti (patrové věže, mosty, pavilony), ale i výrobky z lakovaného dřeva. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.) (Josef Kolmaš)

Tungsiangové (Dongxiang, Tung-siang, Širongolští Mongolové), populace převážně v provincii Kan-su v Číně v počtu 514 tisíc. Jazyk patří do mongolské větve altajské rodiny. Náboženstvím je sunnitský islám. Etnogeneze je dodnes nejasná, podle tradice přesídlili na své dnešní území, aby zajišťovali ochranu hranic mongolského impéria. Archaické rysy jejich jazyka naznačují, že se vydělili před zformováním literárního jazyka vlastních Mongolů. Poté byli ovlivněni kulturně i etnicky Číňany, Tibeťany a turkickými etniky, nejsilnější byl vliv Chuejů. Základním způsobem obživy je zemědělství, chov domácích zvířat je jen doplňkem a produkty řemeslné výroby slouží pouze k potřebě dané domácnosti. Do rozvoje Tungsiangů nepříznivě zasáhla čínská politika, ale dnes jejich počet stoupá (279 tisíc v roce 1983). (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.) (Josef Kolmaš)

Tunguzové, Evenkové.

tunguzská etnika, etnika, tunguzská.

tunguzština, evenkština.

Tuníkové (Tunica-Biloxi), etnická skupina severoamerických indiánů, jejíž zbytky žijí při dolním toku Mississippi a ústí řeky Yazoo v počtu 89 osob (cenzus z roku 2000). Jako většina

původních lesních indiánů mají své počátky v kultuře moundů (mohyl) na konci pravěku. Jsou dosud zemědělci a zruční řemeslníci (zvláště textil a keramika). Byli značně ovlivněni Načézi, kteří se usadili uprostřed jejich sídel. Jazykově tvořili pravděpodobně jednu společnou rodinu s Načézy a Muskogíji. V 18. století v boji proti Francouzům téměř vyhnuli. Zbylá část Tuniků byla nucena migrovat na jih do oblasti dnešního státu Louisiana (USA). Dále byli decimováni nájezdy Čikasů, kterým zajatí členové kmene sloužili jako otroci.

Tunisané (Tunísíja), etnikum žijící v Tuniské republice, středomořském státu v severní Africe. Obyvatelstvo (přes 10 milionů, odhad z roku 2005) tvoří Arabové a arabizovaní Berbeři (98%), Berbeři (1,2%) a minority Francouzů, Italů, Malt'anů aj. Věřící se hlásí k sunnitskému islámu (99%, státní náboženství), zbytek jsou židé, katolíci a protestanti.

Za původní obyvatele jsou pokládány berberské populace, které byly již od konce pravěku rozšířeny po celém území Tuniska. Od 11. století př. n. l. se na pobřeží začali usazovat Féničané a založili zde významné město Karthágo. Po porážce Karthágiňanů Římany se dostalo pobřeží pod vládu římské říše, zatímco berberské kmeny kontrolovaly vnitrozemí. V 7. století bylo území dobyto Araby a stalo se součástí chalífátu Umajjovců a poté i Abbásovců, když tato vláda brzy byla jen nominální a větší vliv měly dynastie domácích emírů či sousedních zemí (Maroko či Egypt). Roku 1574 se stalo Tunisko součástí osmanské říše, přičemž místní vládcí požívali vysokou míru autonomie. Až do počátku 19. století bylo Tunisko centrem výnosného pirátství. Od poloviny 19. století soupeřily o vliv v zemi Angličané, Francouzi a později Italové. Roku 1881 vyhlásila Francie nad Tuniskem protektorát, který trval až do roku 1956, kdy země získala nezávislost. Od 60. let 20. století patří Tunisko k umírněným arabským státům, aktivně vystupuje proti islámskému fundamentalismu.

tupí, velká rodina jihoamerických indiánských jazyků rozšířená jižně od Amazonky a východně od And až k Río de la Plata.

Tupí-Guaraníjové, Tupíové, Guaraníjové.

Tupí-Kavahíbové (Kawahíba, Cabahyba, Kawahyb), etnikum jihoamerických indiánů, dnes již patrně neexistující. Obývali oblasti západní Brazílie u řek Gíparaná a Marmelos, kam byli zatlačeni z východních oblastí od horního toku řeky Tocantins. V roce 1913 byli objeveni bělochy, v tomto období jich žilo asi 2,5 tisíce, ve 40. letech 20. století jich zbývalo pouze 100–150. Prudký pokles byl způsoben zejména epidemií chřipky a obrny. Jazyk patří do jižní skupiny rodiny tupí, má či měl 15 dialektů. Náboženství bylo animistické. Byli usedlí zemědělci, lovci a sběrači. Žili ve vesnicích vedených dědičným náčelníkem, který byl současně šamanem. Předpokládá se, že Tupí-Kavahíbové spolu s Paretintiny jsou potomky

části tupijské populace Cabahiba, která žila v 18. století na řece Tapajóz a byla zničena etnikem Mundurukú.

tupinamba, tupinambština.

Tupínambové (Tupinamba), souhrnné označení jazykově a kulturně příbuzných indiánských skupin Tupiů, kteří do 16. století obývali většinu pobřeží Brazílie od ústí Amazonky až po Porto Alegre. V 17.–18. století byly pod tlakem bělochů částečně vytlačeni do vnitrozemí, většinou vyhubeni nebo vymřeli na zavlečené nemoci. Mluvili dialekty jazyka tupí z rodiny tupí. V 16. století vytvořili obranný kmenový svaz, který se dlouho bránil portugalským kolonistům. Zajali německého žoldnéře a badatele ve službách portugalských conquistadorů Hanse Stadena (ca 1525 – ca 1579), který později vylíčil své „dobrodružství 10 měsíců mezi indiánskými lidojedy“ ve spisu *Wahrhaftige Historia und beschreibung eyner Landschafft der wilden nacketen grimmigen Menschfresser-Leuthen in der Newenwelt America gelegen* (Skutečná historie a popis kraje divokých a krutých nahých lidožroutů, nacházejícího se v Novém světě jménem Amerika, 1557); jeho dílo se stalo jedním z prvních významných zdrojů etnografického bádání v Brazílii. V současné době představují Tupínambové jen zbytky původního početného etnika a dochází u nich k stále rychlejší asimilaci s brazilským společenstvím. Žili ve velkých vesnicích, tvořených obvykle 4–8 komunálními domy, každý pro 100 lidí. Každý dům měl svého náčelníka. Náboženství bylo animistické s rozvinutou obřadností, dochovala se bohatá mytologie. Tupínambové prosluli jako zdatní válečníci. Jejich zajatci tvořili skupinu otroků; při slavnostech bývali zabiti a snědzeni.

tupinambština (tupinamba), jihoamerický indiánský jazyk z rodiny tupí, který (modifikován portugalštinou) plnil funkci dorozumívacího jazyka mezi indiány a Evropany i mezi indiány navzájem. (Viz též Tupínambové.)

Tupiové (též skupina Tupí-indiánů, Tupí-Guaraníjové, Guaraníjové), velká jazyková a etnická skupina indiánů, jejíž sídla se rozprostírají od východních svahů And až k pobřeží Atlantského oceánu a na jihu po řeku Río de la Plata; celkový počet 200 tisíc osob. Jejich jazyky tvoří rodinu tupí (tupí-guaraní) a dělí se na čtyři skupiny: a) populace brazilského pobřeží (viz též Tupínambové); b) populace z povodí Amazonky; c) populace z povodí řek Paraguay a Paraná; d) populace z východního předhůří And. Jejich jazyk je poměrně jednotný a misionáři jej upravili pomocí řady portugalských a španělských slov na tzv. *lingoa general* (tupinambština) a přispěli tak k rozšíření tohoto indiánského jazyka v Jižní Americe. Až do počátku 20. století docházelo k migracím Tupiů z kulturních a zvláště mytologických důvodů (hledání ráje), a proto také ovlivnění jinými etniky je výrazné. Jejich původní sídla byla jižně

od Amazonky, migrace se uskutečňovaly zpravidla podél toků řek až k jejich ústí. Pod tlakem evropských přistěhovalců (Portugalců) začali Tupíové ustupovat do vnitrozemí. Většina pobřežních populací vymřela nebo byla vyhlazena už na počátku evropské kolonizace. Mnoho zbylých skupin zaniklo nebo bylo zdecimováno zavlečenými chorobami a otrokáři, v řadě oblastí jsou pronásledováni dodnes. K nejpočetnějším a nejvýraznějším etnikům patřili Guaraníjové, Tupí-Guaraníjové, Sirioni, Širiguanové, Tupínambové aj. Z menších etnik jsou to například Hundurubové, Kavahibové (Cawahib) a Kokamové (Cocama) v Peru, v povodí řeky Tapajós, Emerilové (Emerion) v Guayaně ad. Tupíové jsou dosud v literatuře pro své putování po vodních tocích označováni jako Féničané Jižní Ameriky.

Turánci (Turan), společný název pro pastevecká etnika žijící v oblasti mezi Íránskou vysočinou a Aralokaspickou nížinou v tzv. Turánské kotlině, dnes většinou Íránci a Turkmeni.

Turci (Turkové, zastarale Osmané, vlastním jménem *Türk*, „Silní“):

1. současné etnikum turkického původu žijící v Malé Asii a v jihovýchodní Evropě, zejména v Turecké republice o celkovém počtu téměř 73 milionů (cenzus z roku 2005). Menšiny žijí v Bulharsku (kolem 750 tisíc), Makedonii (asi 100 tisíc), Řecku (54 tisíce), Rumunsku (asi 33 tisíc), skupiny migrantů v západní Evropě (Německo asi 2,7 milionu, Francie asi 400 tisíc, Nizozemí asi 358 tisíc, Belgie asi 120 tisíc, Švýcarsko asi 84 tisíce; není známo, kolik z nich tvoří Kurdové). Jazyk (turečtina) patří k oghuzské skupině turkické větve altajské rodiny. Jádrem dnešního Turecka, Malé Asie, bylo významným centrem řady starověkých civilizací už od starověku (chetitská říše, Frýgie, řecká města na pobřeží, součást perské říše atd.) a od 2. století př. n. l. se stalo součástí římské říše. Po jejím rozdělení se starobylá Byzanc (Konstantinopol) stala centrem východořímské a později byzantské říše.

Od 10. století pronikali ze Střední Asie do maloasijské oblasti seldžučtí Turci, kteří zde v 11. století vytvořili první turecký státní útvar, Konyjský sultanát. Ten se v důsledku mongolských nájezdů ve 14. století rozpadl. V 90. letech 13. století vyhlásil vládce emirátu v severozápadní Anatólii Osman I. nezávislost na sultanátu, a položil tak základy osmanské říše a dynastie, která jí vládla až do roku 1922. Od 14. století pronikali Turci do Evropy a postupně si podrobili většinu středověkých křesťanských států na Balkánském poloostrově (Bulharsko, Bosna, Srbsko), roku 1453 padlo i byzantské císařství a Byzanc (Istanbul) se stala hlavním městem nové říše. Do konce 15. století byl celý Balkánský poloostrov v tureckých rukách a počátkem 16. století pokračovala turecká expanze jak dále za Dunaj, tak do vlastní Asie a Arábie. V 16. a 17. století dosáhla turecká moc maximálního rozsahu a byla zastavena až roku 1683 před Vídní. S vazalskými státy zahrnovalo turecké panství Krymský chanát, pobřeží mezi Dněprem a Dunajem (Besarábie, Jedisan), Moldavsko, Valašsko, Sedmihradsko,

Podolí (ovládáno částečně), celý Balkánský poloostrov s výjimkou Benátské Dalmácie, velkou část Uher včetně některých míst na Slovensku (Fiľakovo, Nové Zámky), Kypr, Krétu, Malou Asii, Kavkazsko, Mezopotámii, Sýrii, Palestinu a severoafrické pobřeží. Od 18. století nastal postupný úpadek turecké moci, který byl provázen separatismem jednotlivých provincií (například Egypt), náporom evropských velmocí, dožadujících se tureckého dědictví a emancipací jednotlivých podrobených etnik (Albánci, Bulhaři, Řekové, Srbové, ale i Arabové, Arméni, Kurdové a další), které Turci nezastavili ani zesílenou represí (trestné výpravy proti Bulharům, Černohorcům a jiným etnikům na Balkáně, genocida Arménů). Do roku 1914 tak Turecko ztratilo takřka všechna svá území v Evropě a severní Africe a v průběhu 19. století se stalo polokolonií evropských velmocí. Ve 20. letech 20. století v Turecku probíhala tzv. kemalistická revoluce (podle Kemala Paši – Atatürka; „otec Turků“), která vyvrcholila zrušením monarchie a zaváděním reforem směřujících k vytvoření společnosti evropského typu.

Turecko nyní čelí kritice za svou diskriminační politiku vůči Kurdům i nárůstu islámského fundamentalismu. Přestože je Turecko členem NATO (od roku 1952), má trvalé spory se svým řeckým partnerem v organizaci (otázka Kypru, mořského práva v Egejském moři atd.). Se snahou o vstup do Evropské unie se Turecko pomalu odhodlává k některým politickým reformám, jako je zrušení trestu smrti či povolení kurdštiny ve školách a sdělovacích prostředcích (obojí schváleno v létě 2002).

Obyvatelstvo tvoří Turci (Türk, 70%), silnou menšinu ale představují Kurdové (20%), minority Arabové (2%), Čerkesové, Gruzíni a mnoho dalších etnik, pouze Arméni byli už na přelomu 19. a 20. století vyhubeni či uprchli, naopak do Turecka přišli uprchlíci z Bulharska na sklonku komunistické éry. Na 70% obyvatel Turecka se hlásí k sunnitskému islámu, menšinu tvoří ší'ité, značně početnou skupinu naopak alavité (15–25%), minority křesťané, židé aj.;

2. souhrnné označení všech etnik, jejichž jazyk patří do turkické větve altajské rodiny (etnika, turkická);

3. kyperští Turci (Kypřané).

turečtina, jihozápadní turkický jazyk, úřední jazyk v Turecku a na Kypru, užívaný též menšinami v Bulharsku, Makedonii, Řecku a Srbsku. (Viz též Turci.)

Turkanové (Turkana, Elgume), nilotská společnost v Keni (asi 340 tisíc příslušníků) žijící mezi jezerem Turkana a hranicí s Ugandou. Jazyk patří mezi jihonilotské jazyky nilosaharské rodiny. Obývají suché a pro zemědělství málo vhodné oblasti, jsou tedy především kočovní pastevci skotu, koz, ovcí a velbloudů. Základní jednotkou společnosti je rozšířená rodina,

manželství bývá polygamní, následnictví patrilineární. Každá rodina má dva tábory, mezi které jsou členové rodiny rozděleni. Jednotlivé rodiny volně kočují po celém území kmene, protože pastviny a prameny jsou jejich společným vlastnictvím. V blízkosti vodních zdrojů vytvářejí skupiny táborů s proměnlivým složením obyvatel. V 19. století došlo k růstu populace, který vyvolal expanzi na nová území. Turkanové odolávali britské kolonizaci až do roku 1926. Tradiční způsob života přetrvává dodnes, pouze mladší generace získává základní vzdělání v misijních školách.

turkická etnika, etnika, turkická.

turkické jazyky (dříve nazývány turkotatarské jazyky), jazyky, turkické.

Turkmeni (Turkeštánci, dříve Turkomani a Truchmeni, vlastním jménem Türkmen), etnikum (6,84 milionu osob) iránsko-turkického původu obývající Turkmenistán, stát ve Střední Asii při východním pobřeží Kaspického moře (jezera); jeho menšiny žijí též v Afghánistánu, Íránu, arabských zemích v Přední Asii a v Turecku. Turkmeni jsou potomky původního iránského obyvatelstva v kaspických stepích, kteří se později smísili s potomky Seldžuků. Od starověku bylo území dnešního Turkmenistánu součástí sousedních říší a předmětem nájezdů dobyvatelů (Parthové, Arabové, Seldžukové, Mongolové). Od 16. století byly části země pod vlivem Bucharského emirátu a Chivského chanátu. Od 70. let 19. století byl Turkmenistán postupně připojován k Rusku jako tzv. Zakaspická oblast. Po ruské revoluci v roce 1917 byla většina území součástí Sovětského svazu. V roce 1991 vyhlásil Turkmenistán svou nezávislost. Obyvatelstvo (přes 5 milionů, odhad z roku 2006) tvoří převážně Turkmeni (Türkmen, 73,3%), početné menšiny Rusové (9,8%) a Uzbeki (9%), dále tu žijí Arméni, Ázerbájdžánci, Bělorusové, Karakalpakové, Kazaši, Tataři, Ukrajinci aj. Jsou zemědělci, pastevcí a zdatnými řemeslníky. Turkmeni hovoří turkmenštinou. Věřící se hlásí převážně k sunnitskému islámu (87%), část k ruskému pravoslaví (asi 10%), minority tvoří bezvěrci aj.

turkmenština, jihozápadní turkický jazyk (patřící k oghuzské skupině turkické větve altajské jazykové rodiny) užívaný v Turkmenistánu a severovýchodním Íránu. (Viz též Turkmeni.)

turkotatarská etnika, etnika, turkická.

turkotatarské jazyky, starší název pro turkické jazyky.

Tuskarorové (Tuscarore), etnikum severoamerických indiánů, které bylo v roce 1722 přijato do Irokézské ligy. Tuskarorové žili nejprve v oblasti Severní Karolíny a Virginie, kde byli na počátku 18. století vystaveni soustředěným útokům evropských kolonistů. V bitvě u Raleighu v roce 1713 byla většina z nich pobita, zbytek (asi 2 tisíce) se odebral na sever a zde

byl přijat na území Oneidů do svazu Irokézů. Tuskarorové měli původně asi 6 tisíc členů, v současné době tvoří skupinu v počtu kolem 800 osob v rezervaci poblíž Niagarských vodopádů v USA.

Tutsiové (Watutsi), společnost pravděpodobně východobantuského nebo smíšeného kúšitsko-bantuského původu, která žije zejména v Burundi, ve Rwandě, v Tanzanii a Ugandě ve východní Africe v počtu asi 40 tisíc. Nejsou původním obyvatelstvem, přišli do oblasti Mezijezeří z Etiopie a Súdánu ve 14. a 15. století jako pastevecké kmeny s poměrně vyspělou kulturou. Podrobili si místní zemědělské bantuské obyvatelstvo a v 19. století vytvořili centralizovaný stát – Rwandskou říši. Vládli později též v Ruandě-Urundi, ale domácí obyvatelé se proti nim bouřili (Rwandané). Po vyhlášení nezávislosti Rwandy v roce 1962 došlo k občanské válce, při které byla větší část Tutsiů vyvražděna (asi 12 tisíc příslušníků vládnoucí vrstvy Tutsiů), zbývající část uprchla do sousedních států, zvláště do Burundi (Burundové). Obdobná situace se opakovala i v roce 1994.

Tuvalané (Tuvalujci, Tuvalu, z tuvalštiny: *tuvalu*, „osm stojících pohromadě“), malý národ obývající stát Tuvalu, ostrovní zemi v jihozápadní oblasti Tichého oceánu, severně od Fidži. První z ostrovů objevili pro Evropu Španělé už roku 1568, ale k posledním (Niutao a Vaitapu) připluli Evropané až v roce 1826. Od roku 1863 tu působily evropské misie a od roku 1877 na souostroví uplatnili nárok Britové. V roce 1978 byla vyhlášena jejich nezávislost v rámci Commonwealthu. V čele státu stojí generální guvernér zastupující britskou královnu. Referendum z roku 1986 sice odmítlo republiku, o stejné otázce se však připravuje hlasování nové. Od roku 2000 je Tuvalu členem Organizace spojených národů. Obyvatelstvo ostrovů (téměř 12 tisíc, odhad z roku 2005) tvoří Tuvalané (Polynésané, 96%), menšiny Melanésané a Evropané. Věřící jsou kongregacionalisté (Church of Tuvalu, 97%), minority tvoří adventisté sedmého dne, baháisté aj.

Tuvini (Tuvci, Tuvinci, Tuvové, zastarale Sojoni, Sojoti, Urjanchajci, Karagasové, Sajanci; vlastním jménem Tuva, Tuba, Tyba), národ turkického původu žijící v autonomní republice Tuva (od roku 1993 oficiálně Republika Tyva) Ruské federace na jižní Sibíři (asi 220 tisíc osob) a v sousedním Mongolsku. Jazyk (tuvinština) patří do turkické větve altajské jazykové rodiny. Na jejich etnogenezi se podílely jednak staroturecké kmeny, později mongolsko-tatarská etnika a u některých skupin převažují dodnes vlivy samodijjských etnik. Jsou pastevcí, zemědělci, lovci a rybáři. Věřící jsou převážně buddhisté (lamaisté). (František Bahenský)

tuvinština, severovýchodní turkický jazyk užívaný v Tuvinské autonomní republice a v severním Mongolsku. (Viz též Tuvini.)

Tyrolané, středověké etnikum žijící mezi dnešní Itálií, Rakouskem a Německem, v oblasti nazývané Tyrolsko; od roku 1283 bylo samostatným hrabstvím, které od roku 1363 spravovali Habsburkové. V 19. století byly o Tyrolsko vedeny spory a teprve v roce 1919 bylo území rozděleno na jižní Tyrolsko (až k Brennerskému průsmyku), které připadlo Itálii, zatímco východní a severní Tyrolsko se stalo součástí Rakouska. Tyrolané dnes představují etnografickou skupinu se svéráznými kulturními zvláštnostmi (oblečení, hudba, tanec).

ubychština, abcházsko-adygejský jazyk z kavkazské rodiny užívaný menšinou v Turecku.

udege, udehejšťina.

udegejšťina, udehejšťina.

Udehejci (Udegejci, vlastním jménem Udehe), sibiřská populace žijící v Chabarovském a Přímořském kraji Ruské federace o celkovém počtu asi 1,65 tisíce (cenzus z roku 2002). Jazyk (udehejšťina) patří do mandžusko-tunguzské větve altajské jazykové rodiny, část mluví rusky. Nevytvořili vlastní písmo ani literaturu. Do počátku 20. století byli lovci kožešinové zvěře na neolitické úrovni: používali výhradně dřevěné luky, samostřily a různé pasti. Významným doplňkem jejich obživy byl sběr kořene ženšenu, proslulé jsou též výrobky z březové kůry. Později (a to zejména jedna ze skupin Udehejců tzv. Tazové) vedle lovu zavedli i zemědělství a chov dobytka. V průběhu 20. století se podařilo zastavit pokles populace, která se udržuje v počtu kolem 1,6 tisíce. Rodný jazyk v důsledku asimilace užívá jen necelá třetina Udehejců. (František Bahenský)

udehejšťina (udege, udegejšťina), mandžusko-tunguzský jazyk užívaný menšinou kolem dolních toků Amuru a Ussuri. (Viz též Udehejci.)

Udinové (Udinci), Udové.

Udmurti (dříve Voťáci, Voťjáci, vlastním jménem *Udmurte*, „Národ“), národ ugrofinského původu žijící v povodí středního toku Volhy v dnešní Udmurtské autonomní republice Ruské federace, ale také v jiných oblastech federace. Celkový počet příslušníků je přibližně 640 tisíc (cenzus z roku 2002). Udmurti byli původně chovatelé skotu, lovci a zemědělci. Ještě v průběhu 1. tisíciletí žili společně s Komijci (Permjáky a Zyrjany). Teprve v 9. a 10. století docházelo k diferenciaci, k níž přispěla zejména hromadná migrace větší části Komijců podél řeky Kamy na sever až k řece Dvině. Formování Udmurtů probíhalo velmi pomalu a teprve v 18. století, kdy docházelo k sjednocování jednotlivých skupin pod ruskou nadvládou, vznikl udmurtský jazyk (udmurtština), literatura a písmo na bázi ruské azbuky. V důsledku prudkého rozvoje průmyslu a měst se Udmurti rychle asimilují s okolní ruskou populací, takže v současné době hovoří asi 50% Udmurtů pouze rusky a téměř třetina Udmurtů se považuje za Rusy. Věřící jsou pravoslavní křesťané. (František Bahenský)

udmurtština, ugrofinský jazyk, patřící k permské skupině ugrofinské větve uralské jazykové rodiny, užívaný především v Udmurtské autonomní republice západně od Uralu (Ruská federace). (Viz též Udmurti.)

Udové (Udinové, Udinci; vlastním jménem Udi, Uti), etnografická skupina Ázerbájdžánců, předtím malá etnická skupina z lezginské skupiny dagestánské větve. Dnes žijí v několika vesnicích v severovýchodní části Ázerbájdžánu v celkovém počtu asi 6 tisíc. Jazyk patří do lezginské skupiny (lezginština) dagestánských jazyků z kavkazské rodiny. Jsou považováni za potomky velkého kmenového svazu Albánů (tzv. kavkazských Albánců), kteří se koncem 1. tisíciletí n. l. usadili na severních svazích Kavkazu a byli pojmenováni Udové. Věnovali se hlavně zemědělství a sadařství a také chovu domácích zvířat. Ve středověku vytvořili udské písmo a literaturu; jako křesťané byli postupně islamizováni a docházelo k rozpadu jejich etnika. V 19. století se většina Udů asimilovala s gruzínským (Gruzíni) a částečně i ázerbájdžánským národem. V Ázerbájdžánu jsou od roku 1970 započítáváni k Ázerbájdžáncům a považováni za jejich etnografickou skupinu.

ugaritština, mrtvý jazyk, kterým se hovořilo v severní Sýrii v pozdní době bronzové v městském státu Ugarit a jeho přilehlém okolí. Díky výhodné poloze mezi Egyptem na jihu, Malou Asií na severu, Asýrií na východě a díky přístavu, který umožňoval přímý kontakt s egejským světem, se hlavně v 2. polovině 2. tisíciletí př. n. l. z Ugaritu stalo kosmopolitní obchodní středisko Předního východu a východního Středomoří. Tento internacionální charakter města pak s sebou nesl to, že v ugaritské říši se užívalo několika různých jazyků. Nejdůležitějším z nich byla přirozeně rodná řeč místního obyvatelstva ugaritština, akkadština zde plnila funkci jazyka diplomatického a obchodního, chetitsky (chetitština) a churritsky (churritština) pak hovořila určitá část populace nešemitského původu. (Kromě zmíněných jazyků máme z Ugaritu doloženy i texty egyptské [egyptština], sumerské [sumerština] a kyprminójské.) Vícejazyčnost tohoto městského státu se odrazila i na vývoji ugaritštiny, protože v té příležitosti docházelo k výpůjčkám jednotlivých slov a ojediněle i gramatických forem z cizích jazyků. Nápisy psané ugaritsky máme doloženy především pro oblasti uvnitř hranic vlastní ugaritské říše: kromě nálezů v Rás Šamra, tj. Ugaritu jako takovém, lze jmenovat například objevy v lokalitách Mínet el-Bejda, Rás Ibn Haní či Tell Súkás. Ovšem množství epigrafického materiálu ve stejném jazyce pochází i z oblastí, které pod ugaritské panství nikdy nespadaly: například z Kamid el-Lóz a Sarepty v dnešním Libanonu, respektive z Tell Taanaku, Bét-šemeše či hory Tábor v Palestině a dokonce i z Hala Sultan Tekke na jihu Kypru, kam se texty v tomto jazyce dostaly prostřednictvím ugaritských obchodníků. O dešifrování ugaritštiny se roce 1930 zasloužili Hans Bauer, Charles Virolleaud a Paul (později Édouard) Dhorme. Ti

rozpoznali, že tato řeč patří do severozápadní větve semitských jazyků. O tom svědčí celá řada lexikálních i gramatických shod s pozdější biblickou hebrejštinou, foiničtinou, moábštinou či aramejštinou. A určitou kontinuitu vykazuje tato řeč i s historicky starší amorejštinou (známou pouze díky vlastním jménům) a jazykem, jímž hovořila eblajská civilizace (eblajština). Naše vědomosti o ugaritštině čerpáme z písemných pramenů literární i neliterární povahy. Ty se dochovaly jak v podobě archivních textů tak ve formě krátkých nápisů na památkách nejrůznějšího typu. Pro pozdější badatele pak významnou pomoc představovaly nálezy několika čtyřjazyčných „slovníků“, či přesněji lexikálních výčtů, které u ugaritských výrazů uváděly jejich akkadské, sumerské a churritské ekvivalenty. Texty zaznamenávali ugaritští písaři pomocí zvláštního typu klínového písma, které vzniklo patrně během 15. století př. n. l. To představovalo veliké zjednodušení oproti mezopotamskému klínopisnému systému, neboť jeho jednotlivé znaky již neměly fonetickou hodnotu slabik nýbrž pouhých souhlásek. Proto ugaritsky souhláskový – či méně přesně „alfabetický“ – klínopis vystačil se sadou pouhých 30 znaků (oproti původním tisícům a pozdějším stovkám sylabogramů a logogramů klínopisu mezopotamského). Až na několik málo výjimek – viz nálezy ze Sarepty nebo z Tell Taanaku – jsou ugaritské texty psány zprava doleva.

Ugaritská abeceda obsahuje 28 fonémů, tedy o něco více nežli biblická hebrejšтина či foiničtina. Tím, že se v ní setkáváme s odlišnými znaky například pro *-h-* (dyšné) a *-ch-*, respektive pro *-^c* a *-gh-*, je evidentní, že ugaritské hláskosloví má blíž spíše k fonologii arabské než hebrejské. Samohlásky nebyly v ugaritském písemnictví zaznamenávány pomocí nějakých zvláštních znaků. Jedinou výjimku představují tři různé znaky pro hrdelnici *-ʾ-*, které signalizovaly, jaký vokál glotálnímu rázu následuje: *zda (ʾ)a*, *(ʾ)i* či *(ʾ)u* (zde tedy vzniká numerický rozdíl mezi počtem 30 grafémů a 28 fonémů). Proto je ugaritské hláskosloví a tvarosloví modernímu bádání známé jen zčásti. Největší pomoc při jejich rekonstrukci odborníkům poskytuje asi 300 ugaritských výrazů zachycených především v lexikálních seznamech sylabickým písmem (tj. včetně samohlásek), kterého se normálně v Ugaritu užívalo k záznamu textů v akkadštině, respektive sumerštině. Další vodítko pro filology potom při takovéto rekonstrukci představuje srovnávání s fonologií a morfologií dalších semitských jazyků, především eblajštiny, akkadštiny a arabštiny, mnohem méně vhodná pak bývá komparace s hebrejštinou. V nevokalizované podobě má ovšem transliterace ugaritských textů naopak velice blízko k transkripci nevokalizované biblické hebrejštiny bez záznamu tzv. *matrum lectionis*. Přesto i v gramatice existují mezi hebrejštinou a ugaritštinou podstatné rozdíly. V ugaritštině máme doloženo například skloňování ohebných slov, které bylo tvořeno připojováním příslušných morfémů. Takže pro podstatná jména v jednotném čísle máme stejně jako v akkadštině a

klasické arabštině doloženy tři pády (nominativ *ks'u*, genitiv *ks'i*, akuzativ *ks'a* = „trůn“); v množném a dvojném čísle se pak u podstatných jmen setkáváme s pády dvěma. Duál má přitom v ugaritštině plnohodnotnou funkci a užívá se ho pro označení jakéhokoli páru předmětů či osob. Další očividnou zvláštností je i nepřítomnost určitého členu. Slovesné „časy“ (je-li možné u semitských jazyků obecně užívat tohoto termínu) v ugaritštině zastupuje perfektum (3. osoba jednotného čísla *mlk* = „kralovat“) a imperfektum (3. osoba jednotného čísla *jmlk*). Jejich užívání však bylo složitější než v hebrejštině. Především v poetických textech mohlo imperfektum sloužit i k vyjádření minulého děje, a to hlavně v popisných pasážích, v nichž se vyskytovalo více sloves v těsné blízkosti. Pokud jde o lexikografii, tak většinu slov ugaritština sdílí s ostatními jazyky severozápadních Semitů. K celé řadě ugaritských výrazů však nacházíme obdoby naopak ve východosemitské akkadštině. Některé z takovýchto analogií lze vysvětlovat jako slovní výpůjčky, jiné pak jako pozůstatky společného protosemitského jazykového substrátu. Stylistické prostředky, s nimiž se setkáváme v literárních textech, pak ugaritština sdílela s ostatním semitským písemnictvím starověkého Předního východu. Podobně jako v biblické hebrejštině i v ugaritštině představovala ústrojně prvky veškeré poezie tzv. *bikóla* a *trikóla*, tj. dvoustopé a třístopé rytmické jednotky, které pracovaly s různými typy tzv. *paralelismu membrorum*. (Dalibor Antalík)

ugrofinská etnika, etnika, ugrofinská.

ugrofinské jazyky, jazyky, ugrofinské.

Uhři, obyvatelé Uher, uherského království, později tzv. zemí koruny svatoštěpánské. Toto soustátí vznikalo v 10. a 11. století na území střední a jihovýchodní Evropy a zaniklo teprve roku 1918 (nynější území Maďarska, Slovenska, Zakarpatské Ukrajiny, Sedmihradsko, Chorvatska a Slovinska, Vojvodiny a Burgenlandu); zahrnovalo četná etnika této části Evropy. Po velkém rozmachu ve 12.–15. století došlo v 16. století v důsledku tureckých výbojů k rozpadu Uherska. V 17. a 18. století Uhry opět spojili Habsburkové v jediný státní celek, který byl od roku 1867 přeměněn v dualistickou rakousko-uherskou monarchii, která zanikla teprve po 1. světové válce. Uhři nikdy netvořili etnickou jednotu a název je umělý: označoval souhrnně obyvatelstvo celého území uherského království a později nového státoprávního celku Uherska, z něhož vzniklo Maďarsko. (Viz Maďaři.)

Ujgurové (Ujguři, vlastním jménem Ujgur), etnikum turkického původu v severozápadní Číně, kde žijí v provincii Sin-t'iang v počtu více než 8 milionů (cenzus z roku 2000). Žijí též na území Afghánistánu, Indie, Pákistánu a Ruské federace. Jazyk (ujgurština) patří do karlucké skupiny turkické větve altajské jazykové rodiny, mluví i jazyky zemí, v nichž žijí. Věřící jsou muslimové (sunnité). Islám postupně vytlačil původní šamanismus i pozdější

buddhismus a křesťanství (manichejství a nestoriánství). Ujgurové spolu s Kyrgyzy a Mongoly vytvořili řadu států ve stepních oblastech vnitřní Asie. V polovině 8. století to byla rozsáhlá říše na řece Orchon, kterou vyvrátili o sto let později Kyrgyzové a Ujgurové se přemístili na území Číny, kde vybudovali nový státní celek. Zde se také zformoval v 18. století ujjurský národ, zatímco na území carského Ruska docházelo k rozdrobování etnika na malé skupiny. Rozdrobenost Ujgurů vedla k tomu, že se přestalo užívat společné etnonymum a řada skupin přijala vlastní označení podle obývaného území nebo podle způsobu obživy. Ze stejných důvodů začaly mnohé skupiny užívat jiný jazyk a ujjurština ztratila genetickou návaznost. V 19. století se Ujgurové v Číně často bouřili a v důsledku brutálních zásahů vlády jich část odešla na území Ruska. Teprve roku 1921 na sjezdu Ujgurů v tehdejší Sovětském svazu byl přijat jednotný společný název Ujgur a postupně docházelo k sjednocování Ujgurů v Kazašské, Kyrgyzské a Uzbecké sovětské socialistické republiky v rámci Sovětského svazu (dnes samostatné státy: Kazachstán, Kyrgyzstán, Uzbekistán). (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.) (František Bahenský)

ujgurština, jihovýchodní turkický jazyk užívaný menšinou především v severozápadní Číně a Kazachstánu. (Viz též jazyk, čínský, Ujgurové.)

Ukrajinci (*Ukrajincy*, „Lid pohraniční země“), národ východoslovanského původu žijící v Ukrajinské republice, v přímořském státu ve východní Evropě u Černého moře. Ukrajinci mají svůj vlastní jazyk – ukrajinštinu, která je velmi blízká ruštině; písmo vzniklo na základě středověké cyrilice (tzv. ukrajinské azbuky). Ve starověku zasahovaly ukrajinské území výboje Sarmatů a Skythů, černomořské pobřeží bylo kolonizováno Řeky. V 5. století př. n. l. vznikla na pobřeží Azovského moře Bosporská říše, která přetrvala téměř devět století. Od přelomu letopočtu až do novověku bylo území dnešní Ukrajiny (podobně jako území Ruska) oblastí, kde se konstituovaly či kterou migrovaly nomádské populace z euroasijských stepí do vlastní Evropy (Hunové, Chazaři, Avaři, Bulhaři, Maďaři). Ve stepích mezi řekami Dněstrem a Dněprem se patrně konstituovali i Slované, kteří v průběhu 5.–8. století osídlili většinu východní a část střední Evropy.

Etnogeneze Ukrajinců začala společně s vývojem Rusů a pokračovala diferenciací jazykovou, politickou a kulturní. Jejich počátky byly svébytné a sahají až do 5. století n. l., kdy se utvořil kmenový svaz Antů, později Bužanů, Drevljanů, Poljanů, Radomičů, Severjanů, Tiverců, Uličů, Volyňanů ad. Sjednocením východoslovanských populací při řece Dněstru vznikl pod vlivem Vikingů (Varjagové) ve druhé polovině 9. století první slovanský státní útvar na území části dnešní Ukrajiny, Běloruska a Ruska – Kyjevská Rus. Po jejím rozpadu na jednotlivá knížectví (Kyjevské, Haličské, Suzdalské, Vladimírské a řadu dalších)

byly jižní oblasti obsazeny Polovci. Ve 13. století se zmocnili velké části země Mongolové (Tataři). Oblast Ukrajiny se stala součástí veleříše, tzv. ulusu Džučiho čili Zlaté hordy. Po rozkladu Zlaté hordy byla země postupně rozdělena mezi Litvu, Polsko, Uhry, a rovněž Moskevské knížectví, jih pak ovládali krymští Tataři a Turci. Roku 1654 byla Perejaslavskou radou přijata dohoda o sjednocení Ukrajiny s Ruskem. Původní autonomie Ukrajiny byla v Rusku eliminována a země byla přeměněna v běžné gubernie. V občanské válce v letech 1918–1920 byli ukrajinští nacionalisté poraženi. Roku 1922 vznikla Ukrajinská sovětská socialistická republika a stala se jednou z ustavujících republik Svazu sovětských socialistických republik (SSSR). Po rozpadu SSSR vyhlásila Ukrajina roku 1991 samostatnost. Ukrajinci tvoří na Ukrajině se 73% majoritní etnikum, téměř 38 milionů lidí (cenzus z roku 2001), nejpočetnější menšina žije v Rusku (2,8 milionu, cenzus z roku 2002), další významné menšiny jsou zastoupeny v Bělorusku, Česku, Kazachstánu, Moldavsku, Polsku, Rumunsku a v dalších zemích. Věřící se hlásí k ukrajinskému pravoslaví (tři navzájem konkurenční patriarcháty: kyjevský, moskevský a autokefální), minority tvoří uniaté (ukrajinští katolíci), židé, muslimové, značná část obyvatel je bez vyznání.

ukrajinština, východoslovanský jazyk užívaný na Ukrajině a menšinami v Polsku, na východním Slovensku, v USA aj. (Viz též Ukrajinci.)

Ulčové (Olčové, dříve Manguti, Naneovém, *Nani*, „Lidé“), sibiřské etnikum (asi 2,7 tisíce osob) v Chabarovském kraji Ruské federace na dolním toku Amuru. Jsou příbuzní s Anajci, ale i dalšími tunguzskými etniky. Jazyk patří do mandžusko-tunguzské větve altajské jazykové rodiny. Nemají dosud vlastní písemnictví a zachovali si řadu archaických rysů ve způsobu života i v kultuře (krevní msta, rodové vztahy, kult medvěda aj.). I když jejich počet zvolna stoupá, v důsledku asimilačního procesu dochází k postupné ztrátě mateřského jazyka, jimž dnes hovoří pouze asi třetina Ulčů.

Ultové, Orokové.

umberština, vymřelý italský jazyk užívaný v 1. tisíciletí př. n. l. na Apeninském poloostrově.

Umbrijci (Umbrové, Umbria), starověké etnikum původního obyvatelstva z příbuzenství Italiků na území tzv. Umbrie ve střední Itálii od horního toku Tiberu po Jaderské moře. Umbrijci žili v opevněných vesnicích, zabývali se zejména chovem dobytka, při pobřeží i ovocnářstvím. Na počátku 1. tisíciletí př. n. l. byli zatlačeni Etrusky do oblasti severních Apenin a po založení Říma se podíleli na formování římského národa. V jejich jazyce se vyskytovala hláska blízka našemu „ř“. Mezi etniky starověké Itálie měli Umbrové pověst velmi šetrných až lakotných lidí. (Marie Pardyová)

uralská etnika, etnika, uralská.

uralské jazyky, jazyky, uralské.

Urartejci, etnikum starověkého Předního východu, jazykově spřízněné s Churrity.

Přítomnost Urartejců je doložena ve 2. polovině 2. tisíciletí př. n. l. a v 1. polovině 1. tisíciletí př. n. l. na území východní Anatólie, Zakavkazska (povodí řeky Araxés), severní Mezopotámie a severozápadního Íránu. Hlavním centrem urartejského osídlení byla zřejmě oblast mezi jezery Van a Urmija. K formování urartejského etnika docházelo někdy v průběhu 3. tisíciletí př. n. l. O historickém vývoji Urartejců v této době však nemáme bližší informace. První písemné prameny k dějinám Urartejců pocházejí až z 13. století př. n. l., kdy Asyřané pronikali do východní Anatólie a střetávali se s urartejskými kmeny. Průběh těchto tažení je popsán v nápisech středoasyrských panovníků. Asyrský král Salmanassar I. (1274–1245 př. n. l.) porazil osm urartejských kmenů a uložil jim vysoký válečný tribut. Rovněž Tukultí-Ninurta I. (1244–1208 př. n. l.) porazil koalici 40 „králů“ zemí Nairi (oblast ve východní Anatólii). Asyrský král Tiglatpileasar I. (1114–1076 př. n. l.) podnikl tažení do zemí Nairi a porazil 60 jejich „králů“. Jejich syny odvedl s sebou jako rukojmí. Uložil jim vysoký tribut (1200 koní a 2000 kusů skotu). O taženích proti urartejským kmenům se zmiňují také jeho nástupci. Nutnost obrany proti asyrským výbojům uspořádala sjednocování urartejských kmenů. V polovině 9. století př. n. l. došlo k vytvoření silného státního útvaru, který byl v asyrských textech označován názvem Urartu. Tento stát byl především v 8. století př. n. l. vážným soupeřem Asyřanů. Později však utrpěl několik porážek (Tiglatpileasar III., Sargon II.) a musel čelit rovněž nájezdům Skythů, Kimmeriů a Médů. Zanikl na konci 7. století př. n. l. nebo počátkem 6. století př. n. l. Urartejské obyvatelstvo nepochybně sídlilo alespoň v oblasti jezer Van a Urmija i po zániku urartejského státu, avšak urartejský jazyk byl postupně vytlačen arménštinou. Kultura Urartejců vycházela z lokálních tradic, avšak do značné míry byla ovlivněna rovněž asyrskou kulturou. Urartejci převzali novoasyrské klínové písmo, které pouze lehce modifikovali pro potřeby svého jazyka. Asyrské vlivy se projevují především ve státní správě a vojenství, ale do určité míry rovněž v oblasti materiální kultury (výtvarné umění).

Hospodářství Urartejců bylo založeno na rostlinné a živočišné výrobě. Pěstování obilnin, luštěnin, zeleniny a ovoce se soustřeďovalo v úrodných horských údolích (východní Anatólie, severozápadní Írán) a v povodí řeky Araxés v Zakavkazsku. Velký význam mělo rovněž pěstování vinné révy (četné nápisy urartejských vládařů pojednávají o zakládání vinohradů). V některých oblastech bylo nutno budovat umělé zavlažovací soustavy. Významným odvětvím byla rovněž živočišná výroba (především skot, ovce a kozy). Jako nákladní a tažná zvířata se chovali osli a velbloudi. Velmi důležitý byl chov koní, jehož hlavním centrem byla oblast na jihu a

východě od jezera Urmija. Velmi vyspělá byla urartejská řemeslná výroba. Na vysoké úrovni bylo zejména hutnictví, které využívalo bohatých zásob nerostných surovin. Z kovů (zejména železo) se vyráběly především nástroje a zbraně. Ze zlata, stříbra a bronzů se zhotovovaly umělecké předměty (typické jsou například přívěsky ve tvaru půlměsíce či bronzové plechy, které se zřejmě používaly jako ozdoby kožených opasků). Vysoké úrovni dosahovala ovšem také textilní výroba a řezbářství (výroba nábytku).

Památky urartejské architektury se zachovaly na mnoha lokalitách. Byly nalezeny pevnosti i města s obytnými a hospodářskými budovami (Tušpa, Toprak-kale, Karmir-blur, Baštám). K nejvýznamnějším stavebním památkám patří kanály, které přiváděly pitnou i zavlažovací vodu. Je to například kanál, který nechal vystavět král Menua (asi 810–785 př. n. l.). Tento kanál byl dlouhý přes 70 km a sloužil k zásobování hlavního města Tušpy. Pozoruhodné jsou rovněž kultovní budovy. Typickou urartejskou svatyní byl tzv. věžový chrám. Byla to nevelká čtvercová stavba s velmi silnými stěnami, na jejichž rozích byly silné pilíře. Uvnitř byla pravoúhlá cela, která zřejmě sloužila k pořádání náboženských obřadů. Nejlépe dochovaný chrám tohoto typu byl nalezen v Altin-tepe.

O náboženských představách Urartejců máme pouze nepřímé informace (nedochovaly se žádné texty náboženského a mytologického obsahu). Nejvyšším božstvem urartejské vladařské dynastie byl bůh Chaldi. V urartejských královských nápisech jsou zdůrazňovány především válečné aspekty jeho moci. Hlavním centrem uctívání Chaldiho bylo město Musasir, které bylo zároveň korunovačním místem urartejských králů. Manželkou Chaldiho byla pravděpodobně bohyně Bagbartu (v urartejských textech zvaná Arubani). Dalším významným božstvem byl Teišeba (jeho jméno etymologicky souvisí s jménem churritského Boha bouře Tešupa). Jeho sídlem bylo město Kumme (Kumenu), které leželo zřejmě ve východní pramenné oblasti Chábúru. Významnou úlohu hrál rovněž bůh Šivini (ekvivalent churritského boha slunce Šimigeho). Urartejská božstva byla uctívána pravidelnými oběťmi (potravin, skot, ovce, kozy). Urartejští panovníci zasvěcovali bohům (především Chaldimu) kamenné stély i bronzové předměty (meče, přílby, štíty) s dedikačními nápisy. (Lukáš Pecha)

urartejščina, jazyk Urartejců, geneticky příbuzný s churritštinou. Bývá též někdy přiřazován k severovýchodním kavkazským jazykům, i když jejich vzájemná příbuznost zůstává sporná. Urartejščina je z typologického hlediska řazena k aglutinačním a ergativním jazykům. Texty v urartejském jazyce jsou doloženy na rozsáhlém území ve východní Anatólii, v Zakavkazsku, severní Mezopotámii a severozápadním Íránu. Nejstarší urartejské texty pocházejí z 2. poloviny 9. století př. n. l., nejmladší z přelomu 7. a 6. století př. n. l. Velkou většinu tvoří královské nápisy (zhruba 400), nejčastěji stavební, votivní a historické (o válečných taženích).

Nejrozsáhlejší jsou historické anály Argištiho I. (asi 785–760 př. n. l.) a Sarduriho II. (asi 760–730 př. n. l.) v hlavním městě Tušpě, které chronologicky popisují průběh jejich válečných výprav. Královské nápisy jsou nejčastěji vytesány v kameni (na skalních stěnách a kamenných stélách), někdy jsou vyryty na bronzových přilbách, štítech, nádobách atd. Malou skupinu textů tvoří dopisy a administrativní záznamy (seznamy zboží a osob), které jsou napsány na hliněných tabulkách. Dochovány jsou rovněž krátké nápisy na hliněných plombách sloužících jako uzávěry obalů na zboží, nápisy na pečetích (vesměs obsahují jen osobní jména), a nápisy na zásobních nádobách (obsahují údaje o jejich objemu). Dosud zcela chybějí texty mytologického a náboženského obsahu. Urartejština je zapisována poněkud modifikovaným klínovým písmem novoasyrského typu, ovšem kromě toho se používá také hieroglyfické písmo (především krátké nápisy na nádobách a kovových předmětech, ojediněle na hliněných tabulkách). Urartejština byla v zásadě rozluštna již na konci 19. století, o což se zasloužil francouzský orientalista Stanislas Guyard (1846–1884) a především britský asyriolog Archibald Henry Sayce (1846–1933), který roku 1882 vydal přehled urartejské gramatiky. Velký rozmach urartologických studií nastal především ve 20. a 30. letech 20. století, kdy se podařilo rozřešit základní otázky gramatické struktury urartejštiny. (Lukáš Pecha)

urdština, indoárijský jazyk s množstvím slov z íránských jazyků, úřední jazyk v Pákistánu, užívaný též v Indii, především muslimy. (Viz též jazyky, indické.)

Urijci (též Orijci, podle Orija), indické etnikum obývající severovýchodní část poloostrova Přední Indie při pobřeží Bengálského zálivu. Jsou soustředěni hlavně ve svazovém státě Urísa, početné menšiny žijí též v Západním Bengálsku a Džharkhandu, za prací migrují až do západoindického Gudžarátu (asi 32 milionů, odhad z roku 2006). Urijština patří do indické větve indoevropské rodiny, je příbuzná s ásámštinou a bengálštinou a, užívá vlastní písmo odvozené z bráhmí, jež zhruba v 11.–12. století získalo zaoblené (drávidské) tvary. Epigrafické památky v sanskrtu promíšeném urijskými slovy se dochovaly již z 6. století, první datovaný nápis v urijštině pochází z roku 1051. Zhruba od poloviny 1. tisíciletí př. n. l. na území dnešní Urísy pronikaly indoárijské kmeny, jež se mísily s původním obyvatelstvem, pravděpodobně mundského, možná drávidského původu. Od 4. století př. n. l. zde existoval nezávislý stát Kalinga, který se za vlády císaře Ašóky (v roce 265 př. n. l.) stal součástí říše Maurjů. V té době se mezi Urijci rozšířil buddhismus. Po osamostatnění Kalinga mezi 1. stoletím př. n. l. a 1. stoletím n. l. ovládala území od Gangy po Gódávarí a v následujících staletích se pod vládou domácích dynastií proměnila v přední námořní mocnost. Od 10. století v zemi převládl šivaismus, který byl do 15. století vystřídán višnuismem, a až do roku 1568, kdy Urísu podmanil muslimský vládce Bengálska, zůstávala významným centrem

hinduistické kultury a vzdělanosti. V roce 1576 ji ovládli Mughalové, roku 1751 se stala součástí říše Maráthů, od roku 1803 se ocitla pod britskou správou. Oblasti obývané Urijci byly připojeny k přilehlým provinciím Britské Indie (Bengálsko, Centrální provincie, Madrás). V 60. letech 19. století se zrodilo hnutí za jejich znovusjednocení do jediného správního celku; to se podařilo v roce 1936, kdy byla vytvořena zvláštní provincie Urísa. Po vyhlášení nezávislosti Indie v roce 1947 byla přeměněna ve svazový stát, v roce 1949 rozšířený o území 24 někdejších urijských knížectví. (Viz též Urísané.) (Jan Filipický)

urijština, jižní indoárijský jazyk, úřední jazyk indického státu Urísa, užívaný též v přilehlých oblastech států Ándhrapradéš, Bihár a Madhjadpradéš. (Viz též jazyky, indické, Urijci, Urísané.) (Jan Filipický)

Urísané, souhrnný název pro obyvatele indického svazového státu Urísa (anglicky Orissa), jejichž celkový počet čítá 36,7 milionu obyvatel (odhad z roku 2001). Zhruba 80% populace tvoří Urijci, zbytek potomci původního kmenového obyvatelstva, zejména mundští Santálci a Saórové, drávidští Góndové, Kandhové, Oráonci a řada dalších. Kastovní systém přežívá u Urijců stejně jako u jiných indických etnik, má však mírnější formu než v severních oblastech Indie. Obyvatelé Urísy jsou především zemědělci (76%), pěstující bavlnu, cukrovou třtinu, čajovník, rýži, proso, tabák aj. Rozvíjí se hlavně těžební průmysl (60% indické produkce železné a 30% manganové rudy) a zpracovatelský průmysl, slévárenství, výroba stavebních hmot. Některé z tzv. registrovaných kmenů (*ádívásíů*) obývajících zalesněné severní oblasti státu (Majúrbhaňdž, Sundargarh, plošinu Kéndudžhar) se dosud živí sběračstvím a lovem (zejména Birhórové a Khariové), převážná většina ale přešla na úhorové hospodářství (Kojové, Kondové, Saórové) anebo usedlé zemědělství (Oráonci, Santálci). Mnohé z kmenových populací si uchovaly vlastní jazyk (patří k nim například góndština, koja, konda, kui/kuvi, kolami, naiki a pardži z drávidské jazykové rodiny, mundská birhórština, santálština či mundarí a řada indoárijských dialektů). Jejich náboženství ovlivněné hinduismem i křesťanstvím v sobě spojuje animismus, fetišismus, uctívání přírody, kult předků a okultní praktiky. (Jan Filipický)

Uruguayci, souhrnné označení obyvatel Uruguaye (téměř 3,5 milionu, odhad z roku 2006). Tvoří je převážně bílí kreolové (90%, potomci Španělů, Basků, z menší části i Francouzů, Italů a jiných Evropanů), zbývající část tvoří mesticové, mulati a přistěhovalci z Asie (asi 10%). Evropané poprvé dopluli k pobřeží roku 1515. Stálá evropská kolonizace se datuje až od roku 1680, ale o oblast na východě od řeky Uruguay (odtud jméno) soupeřily Španělsko a Portugalsko již od 16. století. Uruguay byla definitivně samostatná od roku 1830.

Původní indiánské obyvatelstvo (Čarúové) bylo vyhlazeno do poloviny 19. století. Věřící jsou převážně katolíci (78%), minority tvoří protestanti, židé aj.

Uruové (Uru, Huno, vlastním jménem Pukina), etnikum jihoamerických indiánů v Peru a v Bolívii u jezera Titicaca; dnes již zřejmě zaniklé (v roce 1938 ještě žilo kolem 450 osob). Jazyk patří do rodiny ura-čipaja, většina Uruů mluvila ajmarsky (ajmarština) nebo španělsky (španělština). Formálně byli katolíky, ale převažovaly u nich i prvky původního animistického náboženství (například kult matky země Pačanama). Od Ajmarů převzali systém sociální organizace (aylu se starostou v čele) a rovněž stavitelství plavidel z místního druhu šáchoru (*Scirpus riparius*), který se zde nazývá *tatora*. O výzkum Uruů z oblasti kolem řeky Río Desaguadero se zasloužil zejména americký antropolog Raoul Weston La Barre (1911–1996).

Utoaztékové, velká skupina indiánských etnik Severní a Střední Ameriky. Dělí se na čtyři jazykové větve: a) aztéckou, b) tanoskou, c) kiowskou, d) šošonskou. Patří k nim Aztékové, Pajntové, Pimové, Šošoni, Utové, Zakatové a další – celkem 2,5 milionu osob.

Utové (Ute), nativní etnikum severoamerických indiánů žijících v počtu přesahujícím 10 tisíc (cenzus z roku 2000) zejména ve státě Colorado. Dělí se na horské Uty a jižní Uty (Utoaztékové): ti zasahují až do oblastí severního Mexika, kde se značně smísili s jinými, zvláště s mexickými indiánskými etniky. Prosluli výrobou rituálních předmětů zdobených skleněnými korálky a umně tvarovaných zbraní.

Uttarpradéšané (Uttarpradéši), souhrnné označení obyvatel svazového státu Uttarpadéš v Indické republice podél hranic Nepálu; s Tibetem nesousedí od roku 2000, kdy byl ze severozápadní himálajské oblasti Uttarpadéše vytvořen nový stát Uttaráňčal. Celkovým počtem obyvatel, který podle sčítání z roku 2001 přesáhl 166 milionů, představuje nejlidnatější stát Indie; hustota osídlení dosahuje 689 lidí na 1 km². Současné jméno získal v roce 1950, kdy se někdejší Spojené provincie (United Provinces) Britské Indie spolu s územím drobných knížecích států konstituovaly jako svazový stát Indické republiky. Většina obyvatel žije v úrodné nížině Gangy a Jamuny a zabývá se kromě zemědělství (47% indické produkce brambor, 45% cukrové třtiny, 38% pšenice aj.) uměleckými řemesly; značně rozvinut je i průmysl textilní, kožedělný, cukrovarnický aj. Hovoří hindštinou (a jejími regionálními dialekty, jako je avadhština, bhódžpurština, bradžština aj.), druhý úřední jazyk státu tvoří urdština. Více než 81% obyvatel se hlásí k hinduismu, 18% vyznává islám. (Jan Filipický)

uzbečtina, jihovýchodní turkický jazyk, úřední jazyk v Uzbekistánu, jímž se hovoří též na jihu Kazachstánu, na severu Tádžikistánu a Afghánistánu. (Viz též Uzbekové.)

Uzbekové (Uzbeki, Ozbek, vlastním jménem Özbek), národ íránsko-turkického původu žijící v Uzbekistánu (asi 21,5 milionu, odhad z roku 2005), Tádžikistánu (asi 1,12 milionu), Afghánistánu (asi 2,7 milionu), také na území Ruské federace, Číny a v dalších zemích. Jazyk (uzbečtina) patří do karlucké skupiny turkické větve altajské jazykové rodiny. Od starověku bylo území dnešního Uzbekistánu součástí sousedních říší a bylo často postihováno nájezdy dobyvatelů (Parthové, Arabové, Turci, Mongolové). Na přelomu 14. a 15. století byl Samarkand sídelním městem říše Timúra Lenka (Tamerlána). V 16. století bylo uzbecké území jádrem mocného Bucharského emirátu a Chivského chanátu, v 18. století se od Bucharského emirátu oddělil Kokandský chanát. Od 19. století se všechny tyto země staly cílem expanze Rusů a v 70. letech 19. století byly fakticky připojeny k Rusku (Buchara a Chiva jako protektoráty, Kokand jako součást Turkestánské gubernie). Po ruské revoluci v roce 1917 byla Buchara a Chiva připojena k vznikajícímu Sovětskému svazu. V roce 1991 vyhlásil Uzbekistán nezávislost. Obyvatelstvo (kolem 24 milionů) tvoří především Uzbekové (73,7%), minority Rusové (5,5%), Tádžikové (5,1%), Kazaši (4,2%), Tataři (2%), Karakalpakové (2%), Korejci, Kyrgyzové, Turkmeni, Ukrajinci, Turci, Židé aj. Věřící jsou převážně muslimové (88%, vesměs sunnité), dále pravoslavní (9%), židé, část obyvatel tvoří bezvěrci. (Viz též Chanové a další etnika čínské společnosti.) (FRantišek Bahenský)

Uzové, Kumáni.

Vadulové, Jukagirové.

Vakašové (Wakash), původní etnická skupina indiánů žijících na severozápadním pobřeží Severní Ameriky; k vakašské skupině patří zejména Bellabellové, Bellakolové, Haidové, Kvakiutlové, Makahové, Nutkové aj. Vyznačují se vyspělým dřevořezbářstvím (totemy a reliéfy), používáním železných nástrojů a svéráznou starobyklou kulturou pobřežních indiánů. V uplynulých desetiletích došlo k výrazné akulturaci Vakašů spolu s příbuznými etniky. V současné době čítají celkem asi 36 tisíc příslušníků.

Valaši (Valachové):

1. starší slovanské pojmenování všech Rumunů;
2. horské pastevecké obyvatelstvo v jižním Rumunsku mezi Dunajem a Karpatami s centrem v Bukurešti – v tzv. Valašsku. Název tohoto historického území vznikl v 15.–18. století (původně se jmenovali *Laši*, „Ovčáci“, odtud *Valaši*, „Ovčáci z hor“) v souvislosti s tzv. valašským právem (*ius valachium*), které spočívalo v tom, že osvobozovalo pastevecké rodiny od odvádění desátků a poskytovalo jim i další drobné výhody oproti zemědělskému obyvatelstvu ve vesnicích. Stejný název Valaši (Vlaši, Vlachi, Vlahi) se však používal i pro jiné pastevecké skupiny jinde: v Bosně a Dalmácii pro ortodoxní (řeckokatolické) Slované, v

Srbsku pro makedonské pastevce ovcí a dobytka, v Řecku, Bulharsku i jinde pro pastevecké Aromuny a Dákorumuny, případně Albánce a Sarakačany, v Makedonii jsou nazýváni též Cincarové nebo Kucovlaši. V 11.–14. století zde vytvořili vlastní říši nazvanou Megalia Vlachia. Naposledy vstoupili do historie na počátku 20. století s požadavkem autonomie (tzv. kucovlašská otázka).

Z jazykového a kulturního hlediska byli V(a)laši nejvíce ovlivněni na území dnešního Rumunska; nejprve římskými kolonisty a romanizovanými etniky (zvláště Dáky, Ilyry a Thráky), od nichž nakonec převzali i jazyk, v průběhu dějin se podíleli na formování zejména rumunského národa. Jako národnostní menšiny v Albánii, Bulharsku, v zemích bývalé Jugoslávie a v Řecku si zachovali četné zvláštnosti a tradice, avšak jako etnikum byli od 6. století stále více překrýváni Slovany a posléze vytlačeni do horských oblastí, kde se povětšinou zachovali až podnes jako izoláty a pozůstatky nejstarších pasteveckých skupin v horských oblastech jihovýchodní Evropy;

2. etnografická skupina Čechů na moravském Valašsku v západní části Beskyd a Javorníků. Moravští Valaši dnes tvoří etnografickou skupinu v rámci českého národa, na jehož formování se v průběhu dějin významně podíleli. Původně se vyznačovali především chovem ovcí a kopaničářstvím, dosud si zachovávají četné etnografické zvláštnosti ve způsobu života, v kultuře i v dialektu. Pocházejí pravděpodobně z rumunských Karpat, odkud přicházeli do Čech od konce 15. do 17. století.

Valoni (Valons), označení frankofonních obyvatel Belgie (asi 4 miliony osob) někdy považovaných za samostatné etnikum. Valoni tvoří 40–42%. Valoni i Vlámové (respektive i belgičtí Němci) bývají pak společně označováni supraetnickým termínem Belgičané (státní pojetí národnosti). Valoni jsou potomky keltských a germánských populací, které byly v průběhu 1. tisíciletí n. l. romanizovány a nyní hovoří valonským dialektem francouzštiny. Jsou příbuzní s Francouzi a vyvíjeli se společně. Ve 12. a 13. století vznikla na území Valonů významná hrabství (Brabantsko aj.), později se dostali pod nadvládu francouzských Bourbonů, pak Nizozemců. Po vzniku samostatné Belgie (1830) byli Valoni dominantní populací země; ve 20. století však již převládl vliv germanofonních Vlámů. Rozpory mezi oběma základními etnickými skupinami země přetrvávají dodnes. (Leoš Šatava)

Vandalové (Vandalen), jedno z původních germánských etnik pocházející jako Gótové z oblasti jižní Skandinávie a užívající vandalštinu. Vandalové se nejprve usadili na Jutském poloostrově, ale ještě v průběhu 1. století př. n. l. přesídlili do oblasti Slezska. V průběhu markomanských válek se část Vandalů usadila v Potisí a směřovala dále do Dácie, druhá část se spojila s Kvády proti Římanům, vyplnila Galii a v roce 411 n. l. se dostala až do

Hispanie. Zde se načas usadili, a to v kraji, který se nazývá po nich – Andalusie. V roce 429 se pod silným tlakem Vizigótů přeplavili do severní Afriky (asi 80 tisíc příslušníků), dobyli římské kolonie včetně Karthága a vytvořili tzv. Vandalskou říši (na území dnešního Alžírka a Tuniska), která po několik desetiletí ovládala západní Středomoří včetně Korsiky, Sardinie a Sicílie. V roce 455 dobyli Řím, vyplenili jej a odvezli odtud bohatou kořist (odtud označení vandalismus). Jejich tažení zastavili sami Římané pod vedením východořímského vojevůdce Belisara; v roce 533 jejich africkou říši rozvrátili a odbojnou část Vandalů násilně přesídlili do Malé Asie a Persie. (Jaroslav Malina)

vandalština, vymřelý severovýchodogermánský jazyk užívaný v době stěhování národů na území dnešního Španělska, v 5. století n. l. na území dnešního Tuniska a Alžírka, později na Apeninském poloostrově. (Viz též Vandalové.)

Vanuaʻatáné (Vanuaʻatouové, *Vanuatu*, „Národní“), společný název pro obyvatele Republiky Vanuatu, ostrovního státu v Melanésii na stejnojmenném souostroví (dříve Nové Hebridy) v jihozápadní oblasti Tichého oceánu. Tvoří jej na 80 ostrovů a ostrůvků (vzdálených až 800 km), v roce 1606 zde přistáli Španělé. Od roku 1887 byly ostrovy pod společnou britsko-francouzskou správou, v roce 1980 byla vyhlášena samostatná republika a zároveň bylo potlačeno secesionistické hnutí na části ostrovů. Spory anglofonního a frankofonního obyvatelstva zatím zůstávají v rámci parlamentního soupeření. Obyvatelstvo v počtu asi 211 tisíc (odhad z roku 2005) tvoří Vanuaʻatáné (melanéští Ni-Vanuatu, 91%), Polynésané a Mikronésané (3%), Angličané a Francouzi (4%), Číňané, Vietnamci aj. Většici jsou většinou protestanti (60%, zejména presbyteriáni, anglikáni aj.), katolíci (15%), animisté (8%) aj. Vanuaʻatáné dosud používají jako úřední jazyk francouzštinu a angličtinu, ale zároveň usilují o vytvoření vlastního národního písemnictví, kultury a umění.

Varjagové, Normané pronikající v 9.–11. století do východní Evropy a Byzance; postupně splývali s původním slovanským obyvatelstvem, ale představovali v tomto prostředí významný státotvorný prvek – viz Kyjevská Rus. (Jaroslav Malina)

Várlíové, kmenová populace obývající lesnaté území v severozápadní části indického svazového státu Maháráštra (okres Thánén, severně od Mumbai/Bombaje), v pohoří Sahjádri (západní část okresu Násik) a v jižním Gudžarátu. Patří mezi tzv. registrovaná etnika (požívající zvýšené ochrany úřadů) a jejich počet se odhaduje zhruba na půl milionu. Jejich jazyk, várlíština, bývá někdy klasifikován jako dialekt maráthštiny nebo gudžarátštiny, avšak může podobně jako bhílština pocházet ze společného mundského základu. Původně žili polokočovným životem v malých skupinách s náčelníkem v čele, dnes jsou většinou usedlí zemědělci, avšak s úzkým vztahem k lesu, jak napovídá i jejich pojmenování (*várlí*, „lesní

lidé“). Várlíské klany jsou exogamní, rodina silně patriarchální; připouští se i mnohoženství, ale polygamní manželství jsou poměrně řídká. Ženy nosí jako symbol manželského stavu na ruku i na nohu prsteny a mosazné náramky, nezřídka od zápěstí po loket a od kotníků až po kolena. Původně animistické náboženství, v němž dominuje vzývání tygřího boha a dalších kmenových božstev, přírodních sil a nebeských těles, víra ve zlé duchy, čarodějky, magickou moc stromů a obilného zrna, poznamenala řada představ převzatých z hinduismu. Proslavené jsou várlíské rituální kresby zachycující stylizované výjevy z každodenního života; nazývají se *čóky*, tradičně je kreslí ženy rýžovou pastou smíšenou s mízou gumovníku a zdobí jimi většinu domů. (Jan Filipický)

Vazimbové (Vazimba), zbytky autochtonního obyvatelstva bantuského původu na Madagaskaru, zejména v západní části ostrova v pohoří Bahamara (populace Behosů, Vazimbů aj.); celkový počet je odhadován pouze na asi 1 tisíc příslušníků a větší počet tvoří míšenci s ostatním obyvatelstvem.

Veddové (přesněji Văddové, sinhalsky *vădda*, ze sanskrtského *vjádha*, „lovec“; anglicky: Wedda, Veddah, sami se nazývají Vannijala ättó, „lesní lid“), kmenová populace na Šrí Lance, představující zbytky původního negritského obyvatelstva jižní Asie (Negrité). Antropologové předpokládají, že předkové Veddů byli na konci pravěku rozšířeni i na poloostrově Přední Indie a na Arabském poloostrově, odkud byli postupně vytlačeni, nebo se smísili s novými přistěhovalci. Studie DNA napovídají, že Veddové mohou být předky většiny původních obyvatel Šrí Lanky před příchodem populací hovořících indoárijskými jazyky ze severní Indie. V současné době jako nesmíšený původní typ existují pouze na Šrí Lance, tzv. smíšený veddoidní typ je zachován v Indii a Malajsii. Celkový počet šrilanských Veddů se odhaduje na 2,5 tisíce. Tzv. pobřežní Veddové obývají zalesněnou oblast na východním pobřeží severně od Maladalapuvy (Batticaloa), jako mateřštinu přijali tamilštinu a jejich náboženství tvoří animismus s prvky hinduismu; domov vnitrozemských kmenů odedávna tvořily džungle na jihovýchodě, v provincii Úva východně od horského centra ostrova, a menší část žije v okolí Anurádhapury v Severocentrální provincii, vyznávají animismus promísený buddhismem a hovoří sinhalsky (sinhálština) (původní jazyk si nezachovali). Význačným rysem jejich náboženství je kult zemřelých, zejména uctívání duší předků, jejichž hněv přináší nemoci a pohromy. K jejich tradičním zdrojům obživy vždy patřil lov a sběračství, početnou skupinu tvoří usedlí zemědělci používající úhorové hospodaření, dávnou metodu žďáření (*čéna*), zakládání políček na různých místech džungle, jež jsou vypálena, vyklučena a po sklizni opět ponechána ležet ladem. Pobřežní Veddové se živí převážně rybolovem. Komunita Veddů se člení na řadu klanů (*variga*, „skupina, vrstva“),

mezi nimiž je pravidlem exogamie. Manželství je většinou monogamní, vyskytuje se levirát i sororát.

Od příchodu Evropanů (2. polovina 16. století) Veddů, kteří si zachovali tradiční způsob života, rychle ubývá. Velký podíl na tom má kácení původních pralesních porostů a pokračující proces asimilace Sinhalsci a Tamily. V poslední době nejdramatičtější zásah do přírodního rázu krajiny znamenal rozvojový projekt využití vodních zdrojů největšího šrilanského veletoku Mahavāligangy, zahájený v roce 1977 a rozvržený na další tři desetiletí. Vodní díla vybudovaná na horním toku řeky (pět velkých přehradních jezer a šest hydroelektráren s kapacitou 800 MW) umožnila zúrodnit více než 150 000 ha půdy, dosáhnout soběstačnosti v produkci rýže a využít energetický potenciál řeky k pokrytí zhruba poloviny celkové spotřeby energie. Přinesl ale řadu nepříznivých ekologických důsledků a znamenal i vysídlení „lesních“ Veddů, připravených o zbytky přirozeného prostředí. Navíc Veddové ztratili možnost lovit v dosud nedotčených oblastech v povodí řeky Maduruoja, kde vznikla přírodní rezervace. (Jan Filipický)

védští Árjové, Árjové, védští.

védština (jazyk véd) mrtvý staroindický jazyk nejstarších literárních památek (védy), většinou náboženského obsahu. (Viz též jazyky, indické, védy.) (Jan Filipický)

Veleti, Lutici, slovanský kmenový svaz při ústí Odry. Nejvýznamnějším kultovním centrem byla Retra (zasvěcená Svarožičovi, slovanskému bohu slunce); vyvrácena kolem roku 1127.

Velšané (Walesané, Kymrové, vlastním jménem Cymru), etnikum, odvozující svůj původ od starověkých keltských populací v oblasti Walesu ve Velké Británii. Jazyk (velština) patří k britské skupině keltské větve indoevropské rodiny. Podle jazykového pojetí je jako Velšané označována keltskou velštinou hovořící složka populace Walesu (v roce 2001 582 tisíce osob). Často však bývá pod pojmem Walesané chápáno veškeré obyvatelstvo této historické země (ca 3 miliony). Předky Walesanů byli keltští Kymrové, kteří se udrželi na území Walesu i za anglosaských útoků v 6.–7. století (Anglosasové); posléze se usadili v hornaté oblasti Walesu a založili zde několik knížectví. Území připojil natrvalo k Anglii Eduard I. v letech 1282–1284, od roku 1301 je titul princ waleský udělován každému následníku anglického trůnu. Své autonomní postavení ztratil Wales v roce 1536. Na počátku 19. století se znovu zrodilo hnutí Walesanů za politickou a národní nezávislost, které vedlo k obnovení velštiny. Etnicko-jazykové revitalizační hnutí, zahájené v 60. letech 20. století, dosáhlo řady markantních úspěchů na poli školství, úředního styku, médií ap. Od roku 1999 působí ve Walesu i lokální parlament. (Leoš Šatava)

velština (welština), keltský jazyk užívaný převážně v západním a severozápadním Walesu, kde má rovnoprávné postavení s angličtinou. (Viz též Velšané.)

Vendové (Venda, Bavenda), bantuské etnikum žijící na středním toku řeky Limpoppo v pohraničí Jihoafrické republiky a Zimbabwe; do těchto sídel přišli na přelomu 18. a 19. století. Jazyk (čivenda) patří mezi centrální bantuské jazyky nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Část věřících jsou křesťané, ostatní si zachovali tradiční animistické náboženství.

Venedi, Veneti.

Veneti (Venetové, Vann):

1. jedna ze starověkých keltských populací na území dnešní Bretaně v okolí města Vannes, která byla poražena roku 56 př. n. l. Římany;

2. starověké etnikum na severozápadním pobřeží Jaderského moře (Venetia). Veneti byli indoevropského původu a pravděpodobně tvořili samostatnou ilyrskou větev, nebo byli s Ilyry jinak příbuzní. Venetština však vznikla z etruštiny, a to již v průběhu 1. tisíciletí př. n. l. Ve 3. století př. n. l. byla Venetia spolu s Patávií (Padova) a Aestii (Este) připojena k Římu; Venetové získali od Římanů za účinnou vojenskou pomoc při obraně Říma nejprve latinské a pak i římské právo (v 1. století př. n. l.). V době založení Benátek (Venezia) v 5. století n. l. byli již zcela romanizováni a jako samostatné etnikum zanikli.

venetština, vymřelý indoevropský jazyk užívaný ve starověku ve střední Itálii (Veneti).

Venezuelci, národ obývající Republiku Venezuelu, stát na severu Jižní Ameriky při pobřeží Atlantiku, respektive Karibského moře. Roku 1498 zde přistál Kryštof Kolumbus a o rok později tu už sídlili první španělští kolonisté; název Venezuela znamená ve španělštině „Malé Benátky“ – vznikl v roce 1499, když připluli první španělští osadníci. Teprve na začátku 19. století začal úspěšný boj za nezávislost a Venezuelci pod vedením generála Simona José Antonia Bolívara y Ponte (1783–1830) vyhlásili v roce 1811 samostatné Spojené státy venezuelské, ale země byla znovu obsazena Španěly, a tak nezávislost získala Venezuela až roku 1819 (do roku 1830 nejprve v rámci Velké Kolumbie). Obyvatelstvo Venezuely (více než 25 milionů) tvoří převážně mesticové (67%), dále bílí kreolové (20%), černoši, mulati a zambové (10%), zatímco původní obyvatelé – indiáni jen nepočetnou minoritu (2%, zejména Aravakové a Karibové). Věřící jsou převážně katolíci (90%), dále protestanti (8%), minority tvoří muslimové, židé aj.

Vepsové (Vepsi, Kaivani, Čuchari, Čudi, Vepselaižed), etnikum ugrofinského původu žijící na severozápadě Ruské federace v počtu asi 16 tisíc. Jazyk (vepština) patří do uralské jazykové rodiny, ale dnešní Vepsové mluví převážně jen rusky (ruština), asi třetina populace

je bilingvní. Jsou pokládáni za potomky jednoho z finských kmenů (Vesů), písemné zmínky o něm pocházejí z 5.–6. století. Během dlouhého soužití s Rusy se většina Vepsů asimilovala, tento proces pokračuje i vlivem nekompaktnosti jejich osídlení. (Leoš Šatava)

vepština, ugrofinský jazyk užívaný menšinou při Finském zálivu v Rusku. (Viz též Vepsové.)

Verchovci (Vrchovinci), etnografická skupina Ukrajinců obývající obě strany Karpat na území Ukrajiny a částečně i Slovenska, jejich počet je zahrnut v počtu Ukrajinců. Tradičním způsobem obživy je horské pastevectví, zemědělství, sadařství a práce v lesním průmyslu. (Viz též Rusíni.)

Vestfálové (Westfalen), středověká populace germánského původu žijící v oblasti dnešní země Spolkové republiky Německo – Severním Porýní-Vestfálsku. Země byla ve středověku migračním centrem německé kolonizace do slovanských zemí. V 19. století se Vestfálsko stalo součástí Pruska a Vestfálové se významně podíleli na zformování německého národa – dnes představují jeho etnografickou skupinu historického významu.

Vietnamci (Viet), současný národ žijící v Socialistické republice Vietnam. Obyvatelstvo (kolem 85 milionů, odhad z roku 2005) vedle většinových Vietů (Kinh, asi 85–90%), tvoří minority: Čamové, Číňané, Daové, Khmerové, Meové (Miao), Muongové, Tajové (Tayo), Thajové (Thai) a na 70 dalších etnik. Státním jazykem je vietnamština.

Již v 1. tisíciletí př. n. 1. vznikla na území Vietnamu tzv. dongsonská kulturní oblast a státy Nam-viet, Au-lac, které byly v průběhu 2. století př. n. 1. dobyty Číňany. Během 1. a na počátku 2. tisíciletí n. 1. se vystřídala několikrát vláda Číňanů a Vietnamců (říše Čampa, Dai-Viet aj.). Země byla znovu sjednocena roku 1802 dynastií Nguyen, od poloviny 19. století se však stala postupně obětí francouzské koloniální expanze: v letech 1858–1862 byl obsazen jih země a zřízena zde francouzská kolonie Kočínčina, v roce 1887 byla ustavena Francouzská Indočína, která spojila i další podmaněná území. V roce 1945 byla pod patronací Japonců vyhlášena nezávislost Vietnamu. Francouzská poválečná snaha obnovit svou přítomnost v zemi vedla k znovurozdělení Vietnamu a vyústila ve vleklý válečný konflikt, do kterého byly vtaženy i Spojené státy americké (v letech 1961–1973). Roku 1976 byla země opět sjednocena a vyhlášena socialistickou republikou. Kolem půl milionu Vietnamců zároveň uprchlo během války do zahraničí (USA, Tichomoří) a ekonomická i politická emigrace trvá dodnes a směřuje i do evropských států včetně České republiky. Věřící jsou většinou buddhisté (53%), část katolíci (7%), taoisté, konfuciánci, protestanti. Horská etnika praktikují animismus či různé synkretické kultury, zejména na severu země je značná část populace vlivem dlouholeté marxistické indoktrinace bez vyznání.

vietnamština, austroasijský jazyk, řazený někdy do tibetočínské rodiny, úřední jazyk ve Vietnamu, užívaný též Vietnamci v okolních zemích. (Viz též Vietnamci, Vietové.)

Vietové (Viet), populace tibetočínského původu, která obývá dnešní oblasti Vietnamu, Kambodži, Laosu a zčásti i Thajska. Hlavním jazykem je vietnamština a její četné dialekty. Mezi hlavní etnika a etnické skupiny Vietů patří na prvním místě Vietnamci, kteří jsou nejpočetnější a také nejvýznamnější, dále Annámci, Kambodžané, Kiňové a celá řada dalších, většinou původních etnik na území uvedených států. Jejich původ sahá až do období starověku a středověku.

Vikingové, Normané.

Vislané, západoslovanské etnikum, které mělo svá sídla od 6. století n. l. při horním toku Visly. Vislané zde vytvořili kmenový svaz (tzv. Malopolsko) s centrem v Krakově a načas se stali součástí Velkomoravské říše. Od 10. století se podíleli na formování polské společnosti, později polského národa a jejich území tvořilo od té doby součást polského státu.

Vizigóti (Vestgotové, Westgoten), původně populace západních Gótů, zvláště Tervingů (Tervingi-Visi), které ze svých sídel v jižní Skandinávii putovaly až do oblasti mezi Dunajem a Dněstrem, kde se koncem 3. století n. l. usadily. Od počátku 4. století již byli Vizigóti smluvními spojenci Římanů. V roce 376 museli sice ustoupit pod tlakem Hunů, ale poté se usadili v Thrákii. Zde spolu s domácím obyvatelstvem povstali proti Římanům a v rozhodující bitvě u Adrianopole v roce 378 nad nimi zvítězili. Poté zpustošili balkánské pobřeží a v roce 401 zahájili nové tažení do Itálie. Po řadě porážek se jim podařilo jako prvním v dějinách dobýt Řím (410 n. l.). Pak uzavřeli s Římany mír a založili v okolí města Tolose (Toulouse) v jižní Galii samostatnou říši. Poté pokračovali ve výbojích na Pyrenejském poloostrově, který po porážce Kvádů celý obsadili (roku 586). V téže době přestoupili na katolictví, poměrně rychle se romanizovali a vytvořili na Pyrenejském poloostrově vizigótskou říši. Ta se pod opakovanými útoky Arabů posléze rozpadla a roku 711 zanikla spolu s vizigótským etnikem. (Jaroslav Malina)

vizigóština, góština.

Vjatiči, východoslovanské etnikum, jehož původní sídla se uvádějí od 5. století n. l. v povodí řeky Oky. Na východě Vjatiči sousedili s ugrofinskými etniky a byli jimi částečně ovlivněni. V 8. století se dostali pod vládu Chazarů, ale od 10. století již tvořili součást Kyjevské Rusi a podíleli se spolu s jižními sousedy Severjany na utváření ruského etnika.

Vlachové (Vlaši), dřívější, dnes už neužívané pojmenování Italů. Název zanikl již na počátku 20. století, zachovalo se však označení vlašský (například v architektuře a umění; v denním životě pro ořechy, salát, víno).

Vlámové (Flámové, Flandern), belgická populace keltsko-germánského původu žijící v počtu ca 5 milionů osob v severní části Belgie (Belgičané), dále v Nizozemsku (kde téměř splynuli s Holanďany) a malá část též v severní Francii. Hovoří vlámštinou, která se vyvinula z holandštiny. Jsou potomky Keltů (kmen Belgů) a Germánů (Frísové a Sasové) a od 5. století vznikali jako převážně germánské etnikum. Kulturně i politicky byli po staletí ovlivňováni Holanďany. Po vzniku samostatné Belgie (1830) byli dominantní populací země románští Valoni; v průběhu 20. století se však Vlámům podařilo prosadit se jako vlivnější etnikum státu. Rozpory mezi oběma základními etnickými skupinami Belgie dosud přetrvávají. (Leoš Šatava)

vlámština, název pro nizozemštinu v severní Belgii, kde je vedle francouzštiny úředním jazykem. (Viz též Vlámové.)

Vodové (Vot', Vatja, zastarale Votové), etnikum žijící v Ruské federaci, avšak dnes patrně už vymizelé – v 80. letech 20. století žilo jen několik desítek osob (všichni starší šedesáti let) na jižním pobřeží Finského zálivu. Jazyk patřil do baltsko-finské skupiny ugrofinské větve uralské rodiny. Nejbliže má k severovýchodním dialektům estonštiny. V období raného středověku tvořili početné etnikum, které dalo své jméno tzv. Vodské či Votské oblasti Velikého Novgorodu. I když písemné zprávy o Vodech pocházejí z 11. století, předpokládá se jejich postupná asimilace se slovanskými etniky již od 9. století.

Vogulové, Mansové.

vogulština, mansijština.

Volkové-Tektoságové, etnika Keltů zmiňovaná antickými prameny pro území Francie, jihovýchodní Evropy a Malé Asie. Patrně sídlili i na Moravě.

Volťané (Volta), obyvatelé Republiky Burkina Faso („Země spravedlivého lidu“), předtím Horní Volta, dřívější „koloniální“ název tohoto vnitrozemského státu v západní Africe byl změněn v roce 1985. Mezi 11. a 14. stoletím vznikly na území dnešního státu silné mosijské říše (Wagadugu, Jatenga a Dagomba), které byly schopny vzdorovat expanzi sousedů i kolonizátorů. Francie si zajistila kontrolu území až v 90. letech 19. století. V roce 1958 získala statut autonomní republiky v rámci Francouzského společenství, plnou nezávislost pak roku 1960. Z celkového počtu více než 13 milionů obyvatel (odhad z roku 2005) téměř polovinu tvoří Mosijové (Mossi, asi 48%), následovaní etnickou skupinou Mande (17%, hlavně Bobové, Senufové, Soninkové aj.), Fulby (10%), Gurmy (Gury, 5%) a řadou dalších včetně 50 tisíc uprchlíků z Mali. Věřící jsou hlavně animisté, mnozí se zároveň hlásí k islámu (30%) či křesťanství (10%, hlavně katolíci).

voltské jazyky (gur), jazyky, voltské.

Volyňané (Volyňci):

1. středověké východoslovanské etnikum, které se v 1. tisíciletí n. l. usadilo na horním toku jižního Bugu v dnešní Ukrajině a podílelo se na zformování staroruského národa (Kyjevská Rus, Rusové);

2. současná etnografická skupina Ukrajinců žijící po staletí na Volyňsku, tj. v oblasti, která přibližně odpovídá původním sídlům Volyňanů. Na tomto území se na počátku 20. století usadily též malé skupiny Čechů, zvané volyňští Češi, kteří se zčásti jako reemigranti vrátili do Čech po 2. světové válce a po rozpadu Sovětského svazu (v roce 1991).

volyňští Češi, Volyňané.

voťáčtina, starší název pro udmurtštinu.

Voťjáci, Voťáci, Udmurti.

Vótové (Vatjalaiset, Vaddalaiset), populace ugrofinského původu, dnes již téměř asimilovaná s Finy a Rusy. Jsou považováni (spolu s Ingrijci) za nejstarší obyvatele tzv. Ingermanlandu, tj. oblasti ležící mezi Ladožským jezerem, řekou Něvou, Finským zálivem, Narvou a městy Pskov a Novgorod na území Ruské federace. Na počátku své historie vytvořili vótskou provincii v knížectví knížete Jaroslava (1054) a později Vseslava (1069). Protože odmítali přijmout křesťanství, byli po staletí pronásledováni a decimováni. Po připojení Ingermanlandu k Švédsku v roce 1617 se větší část Vótů vystěhovala do Ruska, kde jich žilo ještě v 1. polovině 19. století přes 5 tisíc; v roce 1936 bylo při sčítání lidu zjištěno jen 700 osob. Dnešní sídla Vótů jsou omezena na malá centra Kaprio, Kattila, Nawusi a Soikkola při hranicích mezi Finskem a Ruskou federací. (Leoš Šatava)

Vraní indiáni, indiáni, Vraní.

Vutové (Wutové, Bute, Vute, Bafute, Mfute), černošská populace súdánského původu žijící v Kamerunu v počtu kolem 60 tisíc příslušníků. Prosluli zejména výrobou zbraní a používáním vysokých kožených čepic z buvolí kůže. Stali se známějším etnikem než početnější příbuzní Bumové (Mbum) v počtu přes 300 tisíc lidí. Od počátku 19. století byli začleněni do říše Sokoto a po jejím rozpadu se osamostatnili a vytvořili vlastní národnostní skupinu v Republice Kamerun.

Východní Frísové, Frísové.

Waikové (Waica, Uaica), etnická skupina jihoamerických indiánů na území mezi řekami Orinoko a Rio Branco v Guayaně (jejich počet není znám). Tito Waikové nejsou totožní se zaniklými karibskými populacemi Waiků, ale náležejí k aravacké jazykové skupině, v níž tvoří jazykový izolát. Byli původně lovci, sběrači a rybáři, teprve v posledních desetiletích přešli k intenzivnímu zemědělství. Waikové jsou též známi pod označením Guaharíbo

(Vřešťan), Janoáma (*Janomamö*, „Ti z vesnice“) či Širianá (bud' jsou totožní s Waiky nebo se jedná o blízce příbuzné etnikum na témže teritoriu). Většinu roku kočují pralesem a žijí v dočasných přístřešcích. Kromě toho mají i velké komunální domy, z nichž každý je samostanou vesnicí. Z řemesel je rozvinuté košíkářství, tkalcovství a pletení. Dělí se na řadu skupin, které se liší jménem a tvoří je převážně skupiny příbuzných. Waikové jsou válečníci, jednotlivé skupiny-vesnice jsou většinou zneprátelené. O poznání tohoto etnika se zasloužil zejména americký antropolog Napoleon A. Chagnon (narozen 1938), emeritní profesor University of California v Santa Barbaře.

Wajanové (Waiana, Oayana, Orcocoyana, Upuri, Rukujenové), etnická skupina jihoamerických indiánů v pohraničí jižního Surinamu a Francouzské Guayany v povodí řek Palumen a Maroni a v severní Brazílii. Jejich přesný počet není znám (v roce 1985 byl odhadován na 1 až 2 tisíce). Jazyk patří do východní skupiny karibské rodiny. Náboženství je animistické, stále více je ovlivňováno křesťanstvím. Jsou usedlí lovci, rybáři a sběrači. Žijí v dočasných vesnicích (40–200 obyvatel) vedených dědičným nebo voleným náčelníkem. Kmen nevystupuje jako politická jednotka, je to teritoriální, jazykové a kulturní společenství.

Wakambové, Kambové.

Walesané, Velšané.

walibiri, jeden z nejrozšířenějších australských jazyků užívaný na severozápadě Austrálie.

Waové (Wa, Va, Hkawa, Kcha-wa, vlastním jménem Brao, Palo, Wü – pojmenování podle místa či dialektu; jméno Wa je původní šanské označení horských kmenů, které je časem přijaly za své), skupina jazykově příbuzných populací v jižní Číně (provincie Jün-nan), v severovýchodní Barmě a v severním Thajsku v počtu odhadovaném na 1,2 milionu příslušníků. Jazyk patří do monkhmerské větve austroasijské rodiny, má velké množství dialektů. Křesťanští misionáři pro ně vytvořili písmo na základě latinky, které se však příliš nevžilo. Waové jsou děleni na dvě skupiny: 1. tzv. krotcí Waové (Lawa) jsou většinou buddhisté, v Barmě jsou ovlivněni hlavně Šany, v Číně je patrný silný vliv čínské kultury; 2. tzv. divocí či tvrdí Waové (Ka-wa) žijí zejména v Barmě. Jejich náboženství je animistické (zejména kult předků) a je s ním spojen rituální lov lebek. Obývají velké opevněné vesnice (200–700 domů), které jsou prakticky nezávislé. Po britské anexi severní Barmy (v roce 1885) se vliv koloniální správy výrazněji projevil až koncem 30. let 20. století. Od vyhlášení nezávislosti Barmy v roce 1948 je vliv státní správy v této oblasti nepatrný, podle některých informací došlo dokonce v 50. letech 20. století k obnovení lovu lebek.

Warauové (Warrau, Guarau, Uarau), etnická skupina jihoamerických indiánů žijící při ústí řeky Orinoko; původně sídlili též na ostrově Trinidad, odtud však byli vypuzeni v době

kolonizace. Jejich původní způsob obživy spočíval v lovu a rybolovu, také ve sběru krabů a mušlí a ve zpracování produktů mauricijské palmy. Vyráběli velké čluny vždy z jediného vydlabaného kmene (monoxyl). Pod vlivem sousedních aravackých populací přešli v uplynulých dvou stoletích k intenzivnímu zemědělství. V současné době představují zbytky původního indiánského etnika v počtu několika tisíc příslušníků.

Warlpiriové (vlastním jménem Yapa), etnikum Austrálců žijící v Severním teritoriu v oblasti Tanami, jejich počet je odhadován na 2,7 tisíce. Mluví jazykem warlpiri či angličtinou. Původně vedli kočovný život, putovali za zdroji vody a potravy. První kontakt s evropskými osadníky proběhl ve 30. letech 20. století, kdy sem během krátkého období zlaté horečky byli přilákáni zlatokopové a misionáři. Warlpiriové se vpádu bělochů vzepřeli, ale byli poraženi při střetu u Conistonu v roce 1928; byl to poslední masakr v historii domorodého obyvatelstva Austrálie. Warlpiriové se poté začali kontaktu s bělochy vyhýbat, ovšem australská vláda je roku 1946 donutila usadit se ve městě Yuendumu. Warlpirijští chlapci vstupují mezi dospělé muže, když dovrší věk 12 let. Tato chvíle je celebrována obřadními tanci, muži tančí tanec *purlapa* a ženy předvádějí tanec vyjadřující pocit křivdy nad „ztrátou“ syna.

welština, velština.

Weyewové, etnikum žijící na ostrově Sumba v Indonésii v počtu asi 100 tisíc, mluví weyewštinou. Byli dlouhá léta izolováni, protože jejich ostrov neležel na obchodních trasách. V 18. století však byli nuceni stavět opevněné vesnice na obranu proti otrokářům. Weyewská společnost měla tradičně v čele rádžu, tj. „velkého muže“. Nedávné snahy sjednotit indonéský národ vedly k tomu, že mnozí rádžové částečně ztratili své postavení. Rozhodování o půdě a lidech nyní přísluší státní správě, takže rituální hostiny, jež mají ovlivnit duchy, ztrácejí na významu.

Winibagové (Winnebagové, Winnebaga), původní populace severoamerických indiánů žijící v oblasti Velkých jezer na území dnešní Kanady v pohraničí s USA. Patří do skupiny algonkinských etnik (Algonkinové) a jsou již vymírající skupinou původního obyvatelstva v počtu asi 2 tisíce.

Witótové (Witóto, Komiuveido, Uitoto), skupina jihoamerických indiánských etnik v jižní Kolumbii a přilehlé části Peru na řece Caquetá, Igara-paraná nebo Putumayo. Jejich jazyky tvoří rodinu witóto. Většinou byli vyhubeni bělochy za tzv. kaučukové horečky na přelomu 19. a 20. století, mnozí navíc zemřeli během epidemie chřipky ve 20. letech 20. století. Jejich dnešní počet není znám. Celkem se udávalo až 136 různých kmenů a skupin, ve skutečnosti se jednalo o rody nebo vesnice. Základní sociální jednotkou je velký dům a v něm žijící rodiny

(asi 100 osob), vesnice je obvykle tvořena jediným domem. Prosluli jako válečníci, mladí váleční zajatci byli přijímáni do společenství, staří prý bývali pojídáni. První kontakt s bělochy měli roku 1886, pak pro ně začali sbírat kaučuk a vyměňovat jej za kovové výrobky. Po masakrech a epidemiích se některé skupiny stáhly hlouběji do vnitrozemí a často odmítají jakýkoliv vnější kontakt.

Wolofové (Wolof, Oulof), etnikum žijící v západní Africe (Gambie, Guinea, Mali, Mauritanie, Senegal) v celkovém počtu asi 3,6 milionu. Jazyk patří mezi severní atlantské jazyky nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Obývají oblasti mezi řekami Senegal a Gambie až po vysočinu Futo Toro. Rozlišují se dále na skupiny, například v oblasti Zeleného mysu při pobřeží sídlí Lebuové (Lebu), kteří jsou do značné míry smíšeni s příbuznými Serery (Cereres, Sarer). Původní sídla Wolofů sahala na severu k mauretánskému pobřeží, dnes jsou posunuta mnohem více k jihu až po okraj pralesů. Tlak berberských populací ze severu a ze západu (zejména Fulbů) vedl téměř k neustálému soupeření a boji jednotlivých malých států (Jolof, Kayor, Walo ad.). Pod vlivem sousedních arabských etnik byli Wolofové islamizováni a po skončení francouzské okupace (1890–1950) se spolu s Tukuléry, Serery a dalšími příbuznými etniky podílejí na formování senegalského národního společenství (Senegalci).

Xhosové (Xhosa, Xosa, Amakosa, Kosa, dříve nazýváni Kafři), etnická skupina jihobantuského původu žijící po příchodu do jižní Afriky v celém východním Kapsku v počtu dosahujícím 8 milionů (odhad z roku 2001). Jazyk (xhosa) patří do skupiny benue-kongo nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny. Na počátku 19. století byli Xhosové přesídleni za řeku Kei do oblasti Transkei. Po zřízení Jihoafrické republiky na počátku 20. století byli Xhosové usídleni v tzv. bantustanu Transkei. Věřící jsou křesťané různých denominací.

Xingové (Xingú), původní indiánské etnikum žijící v povodí řeky Xingú v Amazonii v Brazílii. Původní sídla sahala od pramenů řeky v pohoří Mato Grosso až po ústí Amazonky. V současné době žijí malé skupiny těchto tropických zemědělců, rybářů a lovců v horách Mato Grosso a představují jedno z mála původních indiánských etnik v této oblasti. Celkový počet není uváděn.

Yakové (Jakové, Yaka, Bayaka, Mayakala), etnická skupina semibantuského původu v jižní části Demokratické republiky Kongo (dříve Zair). Jako východní sousedé konžského království několikrát ohrozili jeho centrum a v roce 1569 dobyli hlavní město San Salvador. V 18. století se začlenili do Lundske říše. Jejimi nejbližšími etniky jsou Kvesové (Bakuese), Mbalové (Bambale), Pendové (Bapende) a Pindové (Bapindi, Basuku aj.) v téže oblasti

jižního Zairu. Představují populaci asi 300 tisíc osob, věnují se zemědělství a řemeslům (tradiční dřevořezbářství, košíkářství aj.).

Yamatové, Jamatové.

Yumové (Jumové, Yuma), etnická skupina severoamerických indiánů, která obývala území podél řeky Colorado v jihozápadní Arizoně; dnes žijí v blízké rezervaci. Patřili k vyspělým zemědělcům, používali zavlažovací systém na terasovitých polích. Ještě koncem 18. století jejich počet dosahoval 3 tisíce, v polovině 20. století klesl na 600 jedinců, kteří hovořili původním jazykem Hoka-indiánů. Podle cenzu z roku 2000, kterého se zúčastnilo 2 376 obyvatel indiánské rezervace Fort Yuma, jen 56,8% se hlásilo k Yumům a více než 27% respondentů jsou bílí osadníci. K nejbližším příbuzným patří kmeny Maricopa, Mohave, Walapai, Yavapai aj., dnes ještě dosti početné. Yumové byli silně ovlivněni Pimy. Zcela zanikla příbuzenská skupina Waicurů a Periků na jihu Kalifornského poloostrova.

Yurokové (Jurokové, Yuroc), původní etnikum severoamerických indiánů ze skupiny Algonkinů, které žilo v oblasti horských lesů v západní části dnešních USA. V současné době jsou jejich zbytky v počtu několika tisíc v rezervacích v pohraniční oblasti mezi USA a Kanadou.

Zafimanirové, etnikum (v počtu 25 tisíc) v jihovýchodním pohoří Madagaskaru žijící ve zhruba stu izolovaných horských vesnic. Hovoří zafimaranštinou a malgaštinou. Zafimanirové jsou žďároví zemědělci v oblasti horského pralesa. Jsou známi díky kvalitní práci se dřevem a složitým dřevořezbám. Domy staví z rostlinných vláken, dřeva a bambusu. Úkolem novomanželů je postavit si alespoň malý dům, ten se postupně rozrůstá s délkou jejich vztahu.

Zaghávané (též Wadajci, Zagháwa, vlastním jménem Beri), arabizovaná etnická skupina středoafriického černošského původu žijící v oblasti Dárfúru, tj. východně od Wadaje v pohoří Džebel Mahra v Súdánu. Jsou blízcí příbuzní Tibuů. Jazyk patří do saharské větve nilosaharské rodiny. Ve 12.–13. století vytvořili kmenový stát, který ve 14. a 15. století ovládli núbijští Tundžurové. K islamizaci docházelo po zřízení sultanátu od konce 16. století. V 19. století se pokusili o osamostatnění, byli však podrobeni Egyptě; jejich území se stalo ve 20. století rozdělenou pohraniční oblastí Arabské republiky Egypt a Republiky Súdán.

Zaječí indiáni, indiáni, Zaječí.

Zakarpatští Ukrajinci, Rusíni.

zambaigo (ze španělštiny: ...), míšenec Číňana s indiánkou a naopak.

Zambijci (Zambia), obyvatelé dnešní Republiky Zambie, vnitrozemského státu ve střední Africe při řece Zambezi. První bantuské populace přišly na území Zambie již v prehistorii a věnovaly se převážně zemědělství, lovu a rybolovu. Od 17. století zde vznikla řada

bantuských království (nejvýznamnější Barotské). Od 19. století pronikali do oblasti evropských cestovatelé a misionáři (David Livingstone aj.). V 90. letech uzavřela Britská jihoafrická společnost smlouvy s místními náčelníky o využívání nerostného bohatství, a stala se tak faktickým majitelem oblasti zvané od roku 1911 Severní Rhodesie (podle významného britského politika a kolonizátora Cecila Rhodese). Roku 1924 se stala Severní Rhodesie britským protektorátem. V roce 1964 byla vyhlášena nezávislost Zambie v rámci Britského společenství národů (Commonwealthu). Většinu obyvatelstvo (z celkového počtu téměř 11,7 milionu, odhad z roku 2005) tvoří bantuské skupiny: Bembové (37%), Tongové (16%, jazyk čitonga), Čokvové (Chokwe), Loziové Ngoniové a desítky dalších včetně Evropanů (vesměs Britové) a Asijců (hlavně Indové). V zemi je také na 200 tisíc uprchlíků z Angoly, Konga (Kinshasa) a Mosambiku. Přes 70% věřících se hlásí ke křesťanství (35% protestanti, 27% katolíci, 9% afričtí křesťané), k islámu (asi 25%), k animismu (1%), zároveň však prvky animismu, respektive tradiční africké kultury přetrvávají u velké části domorodých obyvatel (oficiálně 31%).

zambo (ze španělštiny: ...), míšenec černocho s indiánkou a naopak.

Zandové, Azandové.

Zandžové (Zandj, Zinj, z arabštiny: „východ“), středověké označení pro obyvatele zejména pobřežní části východní Afriky, tzv. země Zandžů se rozkládala podél pobřeží od Somálska až po Mosambik. Zandžové byli po příchodu Peršanů nazýváni též Azanijci, Arabové je však nazývali Zandžové. Rozšířili zejména tavbu a zpracování železa ve východní Africe (od 7. století př. n. l. do 14. století n. l.). Vybudovali hlavní město na řece Zambezi (Wakkimové), později i město Sena (Sinna) při hranicích Sofaly aj. Zandžové byli pravděpodobně kúšitského nebo nilotského původu, později se smísili s domácími bantuskými etniky. Pouze část žijící dosud v jižním Súdánu si zachovává způsob života a tradice jižních Zandžů. Přišli do oblasti kolem města Malakal v 17. století za vedení náčelníka Širikandy. V současné době tvoří součást nilotských etnik, zejména Šilúků, v počtu asi 200 tisíc.

zanština, jižní kavkazský jazyk užívaný menšinami v Gruzii a Turecku.

Západní Frísové, Frísové.

západní paňdžábština (lahndá), paňdžábština, západní.

Západní Žungové, Žungové.

Záparové (Záparo, Chuncho):

1. skupina jazykově a kulturně příbuzných etnik jihoamerických indiánů ze severovýchodního Peru, východního Ekvádoru a jižní Kolumbie. Jejich jazyky tvoří rodinu

záparo; většina jazyků je dnes již vymřelých. Dnešní počet Záparů není znám, zřejmě jen několik set osob. Mezi Zápary bývá řazeno velké množství kmenů: vlastní Záparové, Andoa, Awišira, Coronado (takto označování podle tonzury ve vlasech na temeni), Gae, Iquito, Roamaina aj.;

2. vlastní Záparové (Zápara, Curaray) sídlící v povodí řek Curaray a Noxino v severozápadním Peru (v roce 1848 asi 1 tisíc osob, v roce 1925 jen několik set). Dnešní potomci Záparů jsou již silně akulturováni kečujsky mluvícími Peruánci.

Zápěnci, Črezpěňané.

zapotek, mezoamerický indiánský jazyk ze stejnojmenné rodiny užívaný v jižním Mexiku.

Zapotékové (Zapotec), mexické etnikum indiánského původu žijící ve státě Oaxaca a zčásti též v sousedním Guerrero. Zapotékové byli jedním z nejstarších a nejvyspělejších indiánských etnik na území Mexika. Jejich první kulturní středisko Monte Albán vzniklo před více než dvěma tisíciletími na Mexické planině, kde se rodily první vysoké kultury Mezoameriky (800 př. n. l.–1000 n. l.). Na rozvoj společnosti Zapotéků měli nesporný vliv Olmékové a nakonec také Mixtékové. Přispěli k vyvrcholení jejich kulturního i společenského vývoje, který dosáhl vynikající architektonické i umělecké úrovně: pyramidální stavby, paláce, nádvoří a další objekty v Monte Albánu a v Mitle (zlaté, stříbrné a jiné plastiky, tyrkysové mozaiky ap.). Počátky hieroglyfického písma Zapotéků spadají do 1. tisíciletí př. n. l., toto písmo je zároveň dokladem vyspělosti nejstarších mezoamerických kultur. Lingvisticky náležejí Zapotékové k jazykové rodině Otomiů. Přestože se jejich vysoký počet značně snížil v dobách španělské conquisty, zůstali dodnes téměř půlmilionovým etnikem, které si zachovalo mnoho starých lidových tradic (svatební a jiné obřady, symboly).

Zimbabwané (Zimbabwe), obyvatelé dnešní Republiky Zimbabwe, vnitrozemského státu v jižní Africe. Již v 10. století př. n. l. odtud dováželi Féničané a Izraelci (Šamolnoun, bájná země Ofir) zlato a slonovinu. Od středověku zde vznikala domorodá království a rozvíjela se zimbabwská civilizace, která v době rozkvětu zahrnovala dnešní Zimbabwe a velké části dnešního Mosambiku. Tato civilizace (využívající naleziště železné rudy a zlata a budující megalitické monumenty) se rozvíjela z domácích zdrojů zhruba mezi 6.–18. stoletím, s vyvrcholením v letech 1250–1750, ve 14. století se stala základem státu Monomotapa. V první polovině 19. století vznikl v oblasti bantuský Matabelský stát. Po objevu zlatých nalezišť začali do země pronikat Evropané. Smlouvou s matabelským králem získala práva na těžbu Britská jihoafrická společnost vedená Cecilem Rhodesem (odtud starší název země). Roku 1895 byla oblast nazvána Jižní Rhodesií. V letech 1953–1963 byla Jižní Rhodesie

administrativně spojena se Severní Rhodesií (dnes Zambie, Zambijci) a Njaskem (Ňaskem, dnes Malawi) do Federace Rhodesie a Njaska.

Po vyhlášení nezávislosti Zambie a Malawi se federace rozpadla. Podle ústavy z roku 1961 mělo černé obyvatelstvo limitované volební právo, rozhodující kontrola zůstala bílé minoritě, která se nehodlala svých výsad vzdát. Po desetiletí trvající občanské válce se rozhodla „bílá vláda“ pro částečné vyrovnání s předáky černé většiny a po volbách roku 1979 byla vytvořena koaliční vláda a název změněn na Zimbabwe-Rhodesie. Občanská válka však pokračovala, pod britskou záštitou bylo uzavřeno příměří a na několik měsíců restaurován koloniální režim. Roku 1980 se konaly nové volby a země získala opět nezávislost jako Republika Zimbabwe. Původně demokratický režim začal postupně nabírat autoritativní rysy, které se ještě zostříly na přelomu 20. a 21. století, kdy prezident Roberto Mugabe začal v zemi provádět „rasismus naruby“, zaměřený zejména proti bílým farmářům; těm byly bez náhrady zabírány pozemky i majetek, někdy provázený i fyzickými útoky. Mezi obyvatelstvem (kolem 13 milionů, odhad z roku 2005) má počtem největší zastoupení bantuský svaz Šona (77%, kteří se dělí na Karanga [22%], Zezeru [18%], Korekore [12%] aj.), dále Ndebele (17%), Evropané (1,5%) jsou stejně jako Asiaté (1%, převážně Indové) nepočtenou minoritou. V náboženství hraje hlavní roli synkretický kult spojující křesťanství s animismem (ca 50%), ke křesťanství se hlásí asi 25% obyvatel stejně jako k animismu. Nepočtenými minoritami jsou muslimové, hinduisté aj.

Zulové (Zulu, Amazulu, Sulu), jedna z nejvýraznějších etnických skupin bantuského původu žijící v Jihoafrické republice (asi 10,4 milionu osob, odhad z roku 2001) převážně v provincii KwaZulu-Natal zejména v Natalu. Jazyk (zuluština) patří do skupiny benue-kongo nigerokonžské větve kongokordofánské rodiny, má čtyři základní dialekty. Bantuské pastevecké kmeny dosáhly dnešního území KwaZulu-Natal přibližně ve 4. století n. l. Zulové byli původně malým klanem, který se na počátku 19. století prosadil díky vojenskému géniu svého náčelníka Šaky v krutých bojích s ostatními klany (tzv. *mfecane*). Šaka zavedl novou strategii a taktiku vedení války a techniku boje zblízka pomocí oštěpů – asagajů. V krátké době si Zulové podrobili některá okolní etnika, jejich expanze měla za následek rozbití etnické struktury v jižní Africe. Některé skupiny se odtrhly od jádra kmenového svazu, prošly buď jižní a východní Afrikou na sever až do oblasti východoafrických jezer (Ngoniové), nebo ze zbytků různých etnických skupin vytvořily vlastní kmenový svaz či stát (Svazijci). V některých případech smíšením s jinými skupinami vzniklo nové etnikum (Ndebelové). Zrodila se obávaná zulská vojenská monarchie. V 30. letech 19. století začalo stěhování Búrů (Afrikánci) do Natalu. Po počátečních srážkách utrpěli Zulové od Búrů 16. prosince 1838

v bitvě u Krvavé řeky těžkou porážku a pouze britský diplomatický zásah zachránil územní integritu zulského státu. Nastalo období relativní mírové koexistence mezi Brity, Búry a Zuly, které ukončil britský vojenský vpád v lednu 1879. Navzdory dílčím zulským úspěchům (v bitvě u Isandlwany byl zničen celý britský sbor) byl do srpna téhož roku zulský odpor zlomen. Po skončení 2. světové války byl vytvořen systém bantustanů (území obývaná především Bantuy) s formální samosprávou a jádro zulského království bylo prohlášeno za bantustan Kwazulu.

Společnost Zulů je členěna do rodů, které se dále dělí na menší příbuzenské skupiny. Věřící jsou většinou křesťané (katolíci i příslušníci různých protestantských a nezávislých církví). (Ivo T. Budil)

Zulukafři, Kafrové, Zulové.

zuluština (žulu), benuekonžský jazyk užívaný černošským obyvatelstvem v Jihoafrické republice.

Zunijové (Zuniové, Zuňi), původní populace severoamerických indiánů z příbuzenství Pueblů. Žijí pod vlastním jménem Ašivi dosud jako tradiční zemědělci a řemeslníci v údolích Rio Grande v oblasti Nového Mexika a Arizony v dnešních USA (celkový počet kolem 12 tisíc). Původně byli součástí pueblanských zemědělských společností a kultur Tanu a Keresů. Do značné míry si udržují původní náboženství (zemědělské kulty), pokusy o christianizaci (od 17. století) byly neúspěšné. Zunijové jsou považováni za potomky dvou dosud neidentifikovaných skupin indiánů, které přijaly pueblanskou kulturu. První bezpečné zprávy o kmeni Zunijů pocházejí z roku 1539, kdy žili v sedmi pueblech. Jako jeden z prvních zkoumal pueblanské etnikum Zunijů americký antropolog Frank Hamilton Cushing (1857–1900), který do jejich kultury asimiloval a stal se tak jedním z prvních badatelů využívajících při terénním výzkumu metodu zúčastněného pozorování. Významné antropologické výzkumy v roce 1924 zde provedla Ruth Benedictová. Na její práci v letech 1930 a 1931 navázala Ruth Leah Bunzelová (1898–...) svými výzkumy jazyka a kultury Zunijů.

Zyrjané, Komijci.

Žéové (Gé, Ges, Zye), indiáni žé skupiny, Žé-indiáni, Géové (Macro Gé, Ges), etnické skupiny jihoamerických indiánů ve východní Brazílii. Jejich etnické vymezení není dosud jednotné: do žé skupiny jsou počítáni Guaraníjové, Karažové, Tupínambové, Tupíové, ale je také uváděna skupina vlastních Žé-indiánů, nazývaná též Ges Tapuya. Od původního obyvatelstva, tj. Bororů, Botokudů a Čingangů, převzali některé kulturní lovecko-sběračské tradice, které nebyly dosud podrobně prostudovány. Věnují se hlavně extenzivnímu zemědělství, které doplňují lovem, rybolovem a sběrem. Jejich počet klesl hlavně v období

španělského a portugalského dobývání a četné populace této skupiny také vyhynuly. V současné době není jejich počet uváděn, osídlení zůstává velmi řídké.

Židé, novodobé označení pro skupiny a vrstvy obyvatelstva různých zemí světa, které vyznávají židovské náboženství (judaismus), tradice a kulturu, případně též hovoří starou hebrejštinou jako církevním a dorozumívacím jazykem; nejde o samostatné etnikum, ale pouze o náboženskou a kulturní skupinu lidí. (Viz též Židé.) (Jaroslav Malina)

Židé (z hebrejštiny: *jehúdím*, „synové Judy“; jméno Žid vzniklo francouzskou výslovností jména *Jude*), etnikum, které je nositelem židovského monoteistického náboženství, judaismu (židovství). Jejich předky byli podle tradice někteří bibličtí praotcové a hebrejsko-izraelské kmeny, jejichž první skupiny odešly kolem roku 1250 př. n. l. pod vedením Mojžíše z egyptského otroctví do zaslíbené země Izraele, zvaného dříve Kanaán.

Izrael byl hlavním místem, kde se odehrávaly starověké dějiny židovství. Židovství je jev, který historicky, kulturně i nábožensky navazuje na starozákonního Izraele. O Izraeli mluvíme až do jeho pádu do babylónského zajetí roku 586 př. n. l. Většina izraelských kmenů byla ovšem už po roce 721 př. n. l. odvečena do zajetí asyrského, z něhož se nikdo nevrátil, takže do Babylónie byli odvečeni jen obyvatelé jižního, judského království, pocházející z kmene Juda, Lévi a Benjamín. Společenství, které se po ediktu Kýrově roku 538 př. n. l. vrátilo do země otců, se tedy sestávalo z Judejců a menší skupiny Lévičů a Benjamínovců. V navázání na starší tradice se jejich země začala nazývat Judea, její obyvatelé souhrnně Judejci čili Židé a jev, který se tu začal vytvářet dostal jméno židovství. Od návratu z Babylónu a první vlny návratilců roku 538 př. n. l. až do pádu říše perské do moci Alexandra Velikého roku 332 př. n. l. žili Židé pod Peršany, potom pod diadochy, a to nejdříve pod egyptskými Ptolemaiovci až do roku 198 př. n. l., posléze pod Seleukovci. Když Seleukovec Antiochos IV. Epifanés začal pronásledovat židovskou víru a kult, došlo k makabejskému povstání. To se protáhlo až do roku 142 př. n. l., kdy Seleukovci, tlačeni Římany, uznali samostatnost makabejského státu. Funkce velekněžská i královská byly spojeny v jedné osobě vladaře z makabejského rodu, jemuž se také říkalo rod Hasmoneovců. Jejich vláda skonala příchodem Římanů do Judey v roce 64 př. n. l. Pak žili Židé pod Římany a svobodu jim nepřineslo ani opakované protiřímské povstání, první za Vespasiána roku 70 n. l. se zničením Jeruzaléma a chrámu, druhé roku 135 n. l., když Římané vybudovali na místě bývalého židovského chrámu svatyni Jupiterovu. Válka skončila nejen porážkou, nýbrž i zpusťšením celé země.

Židé byli z Izraele násilně vytlačeni a žili v podmínkách diaspory. I v diaspoře si však zachovali národní a náboženskou identitu. Centra diaspory byla zprvu v Orientě (Alexandrie v Egyptě, Babylónie), pak v různých islámských zemích a v Evropě. Ve středověké

křesťanské společnosti byli Židé vystaveni perzekucím. Byli vyhoštěni z Anglie a z Francie a v důsledku pogromů za křížáckých válek a morových epidemií (mor) odcházeli také z Německa do střední a východní Evropy. V roce 1492 byli vyhnáni ze Španělska, později i z Portugalska. V 16.–17. století dosáhlo rozmachu jejich osídlení v Polsku, bylo však otřeseno pogromy. V 18. a 19. století vznikly opět početné židovské obce v Německu, západní Evropě a v zámoří.

Proces občanské, politické a kulturní emancipace Židů začal v Evropě koncem 18. a v 19. století. Židé postupně získávali občanská práva, která jim byla ve feudální společnosti upřena. Emancipace však byla narušována vlnami antisemitismu, které vyvrcholily v nacistické genocidě (*holocaust*, hebrejsky: *šoa*). K protižidovským perzekucím docházelo také v bývalém Sovětském svazu a v řadě dalších zemí. V současné době žije v různých zemích světa asi 12–14 milionů lidí, kteří vyznávají židovské náboženství, mluví hebrejštinou a hlásí se k židovství; přibližně 7 milionů (odhad z roku 2006) z nich žije ve státě Izrael. (Viz též Izraelci, civilizace, židovská.) (Jan Heller, Jaroslav Malina)

Žmudové (Žmudíni), středověké litevské etnikum, které žilo v 1. tisíciletí n. l. na pravém břehu dolního Němenu v oblasti dnešních baltských států – tzv. Žmud' (litevsky: Žemaičiai). Žmudové se významně podíleli na formování litevské společnosti. V této oblasti vzniklo ve 13. století kmenové knížectví pod svrchovaností Litvy, na konci 14. století dočasně ovládnuté řádem německých rytířů. V roce 1411 byla Žmud' opět sjednocena s Litvou, v jejímž rámci měla určitou samosprávu.

Žuan-žuaní (Zoužanové, Zuanžuanové, Zuan-zuan, Jüan-jüan), starověké středoasijské etnikum, které na počátku našeho letopočtu vytvořilo rozsáhlou říši ve Střední Asii. Tuto říši rozvrátili v 6. století n. l. pravděpodobně Číňané a Mongolové. Poražení Žuan-žuaní prchali ze Střední Asie nejprve k Volze a odtud do Evropy. Při dolním toku Volhy se spojili s turkickými skupinami Avarů a přijali jejich jméno. Spolu s nimi vtrhli ve 2. polovině 1. tisíciletí n. l. do Evropy, kde se po porážkách rozptýlili a smísili s různými evropskými etniky, s nimiž posléze splynuli.

žulu, zuluština.

Žungové, zvaní též Si-žung („Západní Žungové“) či Čchüan-žung („Psí Žungové“), eventuálně Si-nan-i („Jihozápadní barbaři“), historické čínské označení prapředků tibetských etnik na čínském Jihozápadě.

mezikulturní dialog (z řečtiny: *dia-logos*, „rozhovor“), původně termín odvozený z dialogické filozofie 20. století (Martin Buber, Hermann Cohen, Franz Ebner, Gabriel Marcel a další), která určovala ideální podobu vztahů mezi individui a mezi vzájemně odlišnými

(světovými a náboženskými) kulturami na principu dialogu. Po vzniku a s rozvojem kulturálních věd, zejména po roce 1960, se častěji objevuje v podobě interkulturní komunikace, kdy označuje interpersonální interakci vedenou s pomocí jazykových kódů mezi příslušníky různých společenských skupin nebo kultur. V současnosti se možnosti a meze mezikulturního dialogu zkoumají v rámci relativně samostatného odvětví interdisciplinárních věd o komunikaci, které připravují odborníky pro diplomatické služby, hospodářský sektor nebo turistický ruch.

Hlavními hodnotami mezikulturního dialogu jsou efektivní kulturní pluralismus, uznání rovnocennosti jiných kultur a jejich jinakosti, rezignace na jakoukoli instrumentalizaci jiného a na evropocentrismus. Jako dynamický proces rozvoje mezikulturního soužití je podmíněn empatií, tolerancí, kulturně specifickými znalostmi a adekvátními učebními procesy; cílem je osvojení kompetentního jednání v cizích kulturách (tj. především takového, které nenarušuje identitu žádné ze zúčastněných stran), jež slouží k vytváření společně uznávaného významu věcí.

8. Mezikulturní a mezináboženský dialog

dialog, mezikulturní (z řečtiny: *dia-logos*, „rozhovor“), původně termín odvozený z dialogické filozofie 20. století (Martin *Buber, Hermann Cohen, Franz Ebner, Gabriel Marcel a další), která určovala ideální podobu vztahů mezi individui a mezi vzájemně odlišnými (světovými a náboženskými) kulturami na principu dialogu. Po vzniku a s rozvojem *kulturálních věd, zejména po roce 1960, se častěji objevuje v podobě *interkulturní komunikace, kdy označuje interpersonální interakci vedenou s pomocí jazykových kódů mezi příslušníky různých společenských skupin nebo *kultur. V současnosti se možnosti a meze mezikulturního dialogu zkoumají v rámci relativně samostatného odvětví interdisciplinárních věd o *komunikaci, které připravují odborníky pro diplomatické služby, hospodářský sektor nebo turistický ruch.

Hlavními hodnotami mezikulturního dialogu jsou efektivní kulturní *pluralismus, uznání rovnocennosti jiných kultur a jejich jinakosti, rezignace na jakoukoli instrumentalizaci jiného a na *evropocentrismus. Jako dynamický proces rozvoje mezikulturního soužití je podmíněn *empatií, *tolerancí, kulturně specifickými znalostmi a adekvátními učebními procesy; cílem je osvojení kompetentního jednání v cizích kulturách (tj. především takového, které nenarušuje *identitu žádné ze zúčastněných stran), jež slouží k vytváření společně uznávaného významu věcí.

mezináboženský dialog (z řečtiny: *dia-logos*, „rozhovor“), v nespécifikovaném smyslu mírová forma komunikace mezi různými náboženstvími, případně odlišnými konfesemi,

směry či školami uvnitř jedné náboženské kultury, jejímž smyslem je vytváření obecného rámce pro vzájemnou toleranci, soužití a vyvarování se násilného kontaktu. Historicky měl mezináboženský dialog zhusta formu mezikulturního dialogu (komunikace) a byl vázán na analogické podmínky: znalost cizích náboženství, akceptování dialogické pozice, omezení vlastních univerzalistických nároků. V tomto bodě naráží mezináboženský dialog na nepřekonatelnou překážku: protože podmínkou dialogického jednání s druhými je jejich uznání za rovnocenné partnery, musí účastníci dialogu rezignovat na vědomí vlastní výlučnosti, pracovat s předpokladem vlastní historické podmíněnosti a respektovat též nárok na pravdu u druhých, který vznášejí sami. Pokud tyto podmínky splněny nejsou, nejedná se o mezináboženský dialog, ale o některou ze skrytých forem náboženského impaktu v podobě misionářství.

Rezignace na výlučnost vlastní pravdy je zpravidla ztotožňována se ztrátou náboženské (respektive kulturní) identity, rozkladem hodnotových systémů a úpadkem v mravně-normativní oblasti. Tyto námitky by byly oprávněné v případě nekritického přejímání různých náboženských hodnot a principů a vytváření synkretických útvarů typu New Age. Kritický náboženský dialog by ale měl analyzovat jednotlivé náboženské životní formy, obrazy světa, významy a vztahy k ostatním (náboženským) kulturám; teprve na základě těchto důkladných znalostí by mohl stavět mezináboženské civilizované kontakty.

Základní problém mezináboženského dialogu spočívá ale v akceptování výsledků takových analýz a v ochotě zejména světových náboženství ke změně vlastních postojů. Nelze současně žádat, aby se určité náboženství nevzdalo své historické identity, a aby nenárokovalo svůj monopol na pravdu, absolutnost a historickou výlučnost („jediné pravé náboženství“), protože to vše jsou součástí jeho identity. V důsledku tohoto vnitřního rozporu zůstává mezináboženský dialog více na úrovni apelů, výzev, proklamací a akademických projektů, než aby přinášel praktické výsledky a pokrok v oblasti aktivního soužití náboženství.

5. Literatura k dalšímu studiu

Breton, Roland (2007): *Atlas jazyků světa: Soužití v křehké rovnováze*. Praha: Albatros.

Budil, Ivo T. (2002): *Od prvotního jazyka k rase. Utváření novověké západní identity v kontextu orientální renesance*. Praha: Academia.

Budil, Ivo T. (2003): *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Praha: Triton.

Ducrot, Oswald – Todorov, Tzvetan (1987): *Encyclopedic Dictionary of the Sciences of Language*. Baltimore: Johns Hopkins University Press. (Anglický překlad francouzského

- originálu *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*. Paris: Éditions du Seuil, 1972.)
- Gordon, Raymond G., Jr., ed. (2005): *Ethnologue: Languages of the World*. 15th ed. Dallas (Texas): SIL International.
- Greenberg, Joseph Harold (1968): *Anthropological Linguistics: An Introduction*. New York: Random House.
- Hubinger, Václav – Honzák, František – Polišínský, Jiří (1985): *Národy celého světa*. Malé encyklopedie, sv. 18. Praha: Mladá fronta.
- ***
- Anderson, Benedict (2003): Pomyslná společenství. In: Miroslav Hroch, ed., *Pohledy na národ a nacionalismus*. Praha: Slon.
- Barša, Pavel – Baršová, Andrea (2005): *Přistěhovalectví a liberální stát: Imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku*. Brno: Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity.
- Barša, Pavel – Strmiska, Maxmilián (1999): *Národní stát a etnický konflikt*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK).
- Barth, Fredrik (1969): *Ethnic Groups and Boundaries*. Bergen: Universitets Forlaget.
- Budil, Ivo T. (2007): *Zakladatelé Západu a poslední člověk: Esej o zrodu a zániku západní civilizace*. Ústí nad Labem: Dryada.
- Budil, Ivo T. – Ziková, Tereza, eds. (2006): *Totalitarismus 2: Zkušenost Střední a Východní Evropy*. Praha: Dryada.
- Budilová, Lenka – Jakoubek, Marek, eds. (2007): *Cikánská rodina a příbuzenství*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni a vydavatelství a nakladatelství Vlasty Králové.
- Carsten, Janet (2004): *After Kinship*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hirt, Tomáš – Jakoubek, Marek, eds. (2006): „Romové“ v osidlech sociálního vyloučení. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- Honzák, František – Pečenka, Marek (1998): *Státy a jejich představitelé*. Praha: Libri.
- Hroch, Miroslav, ed. (2003): *Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Jakoubek, Marek (2004): *Romové – konec (ne)jednoho mýtu. Tractatus Culturo(mo)logicus*. Praha: Socioklub.
- Jakoubek, Marek – Budilová, Lenka, ed. (2007): *Romové a Cikáni, neznámí i známí*. Praha: Leda.

- Jakoubek, Marek – Hirt, Tomáš, eds. (2004): *Romové: kulturologické etudy. Etnopolitika, příbuzenství a sociální organizace*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- Popper, Karl R. (1994): *Otevřená společnost a její nepřátelé 1: Uhrnutí Platónem*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku (ISE).
- Rogers, Alisdair, ed. (1994): *Lidé a kultury*. Praha: Nakladatelský dům.
- Scott, George Ryley (1953): *Curious Customs of Sex and Marriage: An Inquiry Related to All Races and Nations from Antiquity to the Present Day*. London: Senate.
- Stone, Linda (1997): *Kinship and Gender: An Introduction*. Boulder: WestviewPress.
- Stone, Linda, ed. (2001): *New Directions in Anthropological Kinship*. Lanham: Rowman and Littlefield.